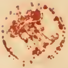
Digitized by Google

LV
G
24

BIBLIOTECA NAZ
Vittorio Emanuele III
LV
G
24

A

MART. BELLAII LANGAEI, EQVITIS TORQVATI, COMMENTARIORVM DE REBVS GALLICIS, LIBRI DECEM.

QVIBVS Franciſci primi, Galliæ regis, res geſtas, varios caſus, & bella quæ illi cum potentiſs. principibus & populis interceſſerunt, complexus eſt.

Ex Gallico Latini facti ab Hugone Suræo.

CVM INDICE COPIOSISSIMO.

FRANCOFVRTI,
APVD IOHANNEM MARESCHALLVM.
M. D. LXXIIII.

NOBILISSIMO, ERVDITISSIMO ET CLARISSIMO VIRO D. THOMAE

Redigero Vratiſlauienſi, Hugo Suræus S.

HOMERVS omnium ingeniorum parens, Redigere clariſſime, dum ad Troiæ mœnia duas duorum populorum acies aduerſas prælium inire paratas ſcribit, Helenam interim domi ſedentem facit, quæ varia illorum certamina artificioſè in tela contexta exprimit: in qua quæ viri fortes bello geſſerant, poſtea depicta viſerentur, quæ & ſpectantium oculos paſcerent, & rerum memoriam à temporis obliuione vindicarent. Idem Neſtorem non ſemel inter Græcorum proceres diſſerentem inducit, iuuenile priſtinum robur & vires exoletas rurſus ſibi adeſſe optātem: réſque vel à ſe geſtas, vel quibus, dum gererentur, interfuiſſe ſe recordatur, commemorantem ſcribit. Quibus locis duo hominum genera mihi quidem deſcribere videtur: vnum eorum qui res ab aliis geſtas hiſtoriæ commendare ſtudent, quíque tum eorum quos ornare inſtituerunt, virtutes celebrant, tum verò ſibi etiam ingenii laudem è ſcriptorum celebritate comparare cupiunt. Alterum eorum qui quæ ipſi viderunt, dixerunt fecerúntue, breui quadam narratione vel aliis viua voce nuntiant, vel ſcriptis vt minus elaboratis, ſic magis ad genuinam rerum veritatem pertinentibus, poſteritatis memoriæ conſecrant. Nam tertium illud genus voti magis eſt quàm conſilii, imò fingi potius quàm optari nedum ſperari poteſt, quod ab eodem poeta exprimitur, ſiquis nēpe in acie ipſa & medio certamine verſetur, quem Minerua manu ducat, impetúmque ab eo omnem & periculum auertat, vt neque extra telorum iactum ſit, neque à telorum iactu ſibi metuere cogatur. Hæc duo ſcriptorū genera ſiquis diligentius inter ſe cōferre volet, reperiet hos vnum fere illud ſectari, vt quo quidque ordine, tempore & ratione factum ſit, commemorent, ſic tamen vt non annales nudos atque ieiunos cuiuſdam quaſi faſtorum commemorationis inſtar conficiendos ſuſcipiant, ſed conſilia ducum & imperatorum, apparatum, dolos & ſtrategemata addāt, quàm fœliciter vel euētus conſiliis prudenter ſuſceptis reſponderit, vel fortuna & caſus, quæ in

rebus humanis (vt loqui ſolent) dominantur, ſapientes nonnunquam homines proſpero ſucceſſu, debito licet virtutis, prudentiæ & fortitudinis præmio fraudarint. Illi in eo potius eſſe videntur, vt lectoris animum retineant, delectent & rapiant: ingenii & eloquentiæ commẽdationem hac ratione aucupantes, longiori quàm veriori operi inſiſtunt, veritatiſque oratione (quam ſimplicem eſſe dicere ſolemus) non contenti, pigmentorum varietatem toto ſtudio anxiè conquirunt, nimirum Helenam illam imitantes, quæ (vt inquit ille) μέγαν ἱςὸν ὕφαινε, Δίπλακα, μαρμαρέην, πολλοὺς δ' ἐνέπασσεν ἀέθλους, aut (quod de Andromache idẽ ſcribit) ἐν δὲ θρόνα ποικίλ' ἔπασσε. Quæ ſanè cauſa eſt cur eos qui in otio & vmbra res geſtas ex aliorum vel narratione auditas vel commentariis excerptas, lucubrationibus ſuis latius deſcribunt, non abſque quadam ſuſpicionis vmbra legamus, quos ſcimus & ab aliis accepta tradere, & artificium nõnunquam affectare, vt multa ex ingenio prodant, eas nonnullis conciones orationéſque tribuant, quæ ab illis ne ediſci quidem potuerint, atque adeo potius μελέτας ad delectandum auditorem cõfingant, quàm veras δημηγορίας ad docendum lectorem conſcribant. Eos verò ſcriptores & libentius legimus, & tutius recipimus, quos in puluere & ſole verſatos otii quoque nonnihil à rebus ſeriis ac ſtrepitu ſuffurari ſcimus, vt viſa, audita, vel etiam à ſe geſta literis proderent. Huiuſmodi ſcriptores duos præſtãtiſſimos Gallia noſtra his temporibus protulit, Philippum Comminæum & Martinũ Bellaium. Quorum illum Io. Sleidanus ſimplicitate ſtyli delectatus (quam fidelis & ſinceræ veritatis argumentum idoneum inter cætera, eſſe meritò iudicauit) in Latinam linguam conuertit. Hunc Gallica lingua aliquot abhinc annos euulgatum cùm multi iampridem Latinè loquentem audire cupiebant, tum verò ornatiſſimus & doctiſſimus vir D. Weyerus Illuſtriſſimi piiſſimíque principis comitis Palatini conſiliarius ſæpe ſe optare ſignificauit, vt illius commentarii Latinitate donarentur: quorum lectionẽ magno vſui, vtilitati ac voluptati multis fore iudicabat, qui propter linguæ Gallicæ imperitiam non vulgari fructu carebant. Quæ quum ab eo ſæpius audirem cõmemorari, tandẽ illius nõ modò autoritate (quæ me plurimũ mouere debuit) ſed etiã rationibus veriſſimis & grauiſſimis permotus ſum, vt eos & Latinitate donarẽ, & tibi præſtantiſſime REDIGERE dicarem. Quas quidem rationes præterquàm quòd non leues eſſe, vt quæ à tanto viro afferebantur, ſtatuere debebam, etiam ipſe meo iudicio ſolidas & idoneas, cùm in ipſo interpretandi labore, tum abſoluto opere comperi & agnoui: vt & bene locatam à me in eo ſtudio operam putem, nec me temeritatis vllius incuſandũ eſſe exiſtimem, quòd tibi, quicquid id eſt, nũcupare auſus fuerim. Quorum alterum illis ipſis rationibus, quæ à me exponentur, adductus, credo, verum eſſe pronuntiabis: alterum ne repudies, tuæ humanitatis erit. Horum ergo Cõmentariorum non vnus eſt autor, licet vnius nomẽ præfigatur, ſed duo fratres Gulielmus & Martinus Bellaii, qui Langęorum etiam cognomen habuerunt: qui quidem genere, cognomine, vitę inſtituto & virtutibus verè fratres fuerũt, ambo

in rei militaris adminiſtratione, prudentia, fide, diligentia ac fortitudine ſingulari præſtantes: vt etiam vtriuſque ob excellentes virtutes ad maximas res adminiſtrandas atque gerendas opera & fide vſus ſit Franciſcus Galliæ Rex, qui regiones quas ſuæ ditioni bello partas adiunxerat, quas nonniſi ſummæ ſapientiæ & integræ fidei hominibus committendas eſſe intelligebat, illis tenendas & ſeruandas tradidit. Qua in re nec iudicio halucinabatur, nec ſpe decipiebatur, qui eos vigilãtiſſimos, prudentiſſimos ac fideliſſimos expertus eſt. Ac vt de eorum laudibus iuſtam orationem non inſtituam, cuius exitum vix reperirem, mihi videntur illam tantopere celebratam Cyri Pædiam & à maximis ſemper ducibus diligenter lectam propemodum edidiciſſe, reipſa profectò in muneris adminiſtratione optime expreſſiſſe. Eius enim quum potiſſimum præceptum à Xenophonte celebretur, vt exercitus imperator hoſtium cónſilia ſciat, ſua occulta habeat: hanc non minimam ducis virtutem in quo melius quàm in vtroque horum perſpicere vnquam licuit? Quis Gulielmi diuinam pene ſagacitatem non admiretur, qua legatorum Regis, quos marchio Vaſtius nefariè trucidandos curauit, & periculum antè přęſenſit, quum eis tutiorem itineris faciendi rationem oſtenderet, & necem perpetratam, maxima calliditate obſcuratam, ſingulari ſolertia & diligentia deprehendit atque illuſtrauit? Nihil omiſſum à ſe Vaſtius putabat, ne rei perpetratæ vel exiguum extaret veſtigiũ, vt ne Ibyci quidem grues pertimeſcendi viderentur. At Gulielmi vigilantia, induſtria & labore illius conſilia patefacta & in apertiſſimam tandem lucem extracta ſunt. Quum ambo aduerſa caſtra haberent, multi ex Vaſtii militibus ad Gulielmum trãſierunt: multi in oppidis conſilia clàm communicabant, quorum opera magnam regionem ſuo principi nulla pene hominum iactura acquirere poterat: niſi quorũdam inuidia præclaræ hominis virtuti obſtitiſſet. Quid illud commemorem, quòd Pedemontanis fame laborantibus tanta diligentia prouidit, vt ni hoc ab eo factum fuiſſet, & regioni incolæ defuiſſent, & regio ex regia dominatione fame vrgẽte auulſa fuiſſet? Quæ omnia vt ille ſumma prudentia adminiſtrauit, ita maxima impenſa ſuſtinuit: vt quum alii publica munera ſibi demandata quæſtui habere ſoleant, ille dum populi commodis & principis ſui gloriæ ſeruit, loculos proprios exhauriret, & valde obæratus moreretur, Martino fratri & diſſoluendum æs alienum & imitandam virtutem atque fidem relinquens, cuius etiam viuus fœliciter æmulum ſemper habuerat. Quale enim hoc illius eſt (vt è multis vnũ proferam) quòd Taurino decedens, quos relinquebat, iis tanto antè prædixit, ne plauſtra fœno onuſta oppidũ intromitti paterẽtur? Hæc enim opprimendi oppidi maximè ingenioſa & occulta ratio ab hoſte excogitata fuerat, Martino indiciis declarata, & multo antè prouiſa. Laudatur Xenophontis opus, quo Cyrum non ad hiſtoriæ veritatem, ſed ad iuſti imperii effigiem depinxit. Hîc & rerum geſtarum veritatem cùm in multis aliis quorum res præclarè & fortiter geſtæ cõmemorantur, tum in iis ipſis qui ſcripſerunt, legimus: & quod ille philoſophicè non hiſtoricè docet, apud

hos non minus perſpicuè intuemur: vt theoriam hîc ex praxi elicere facile ſit, quum theoriam illic in praxim producere difficillimũ videatur. Atque hæc quidem communia illi inter ſe habuerunt. Nam Gulielmo propria fuit ſingularis bonarum literarum, artium & linguarum ſcientia, in qua non modò excellebat, ſed etiam omnibus eruditis qui in Italia, Germania & Gallia florebant, chariſſimus erat. Huius eruditionis nomine tã acceptus Henrico VIII. Angliæ regi fuit, vt dum negotium quod ille cupiebat, apud celeberrimas orbis academias (in quibus notiſſimus erat) perficeret, Regi in eius gratiam quingenta quinquaginta coronatorum millia dono daret, quadringenta millia mutuo concederet, quę ille quinquennii tempore perſolueret. Tantum vnius hominis eruditio & gratia, qua apud homines literatos valebat, Regi potentiſſimo, ſed tum rei pecuniariæ inopia valdè laboranti profuit. Illius eloquentiæ acceptũ tulit dux Illuſtriſſimus Wirtembergenſis, quòd ditionem ſuam ampliſſimam recepit: in cuius cauſa orationes duas apud principes Germanos ab illo habitas in hiſce Commentariis legimus. Neque verò quum dicendo plurimũ valuerit, ſcribendo minus noſtrę ætati quoq; profuiſſet, ſi eius ad nos ſcripta incolumia perueniſſent. In quo ſanè duo ſummopere mirari ſubit, quî fieri potuerit, vt vir militaris rebus bellicis maximè implicatus, tantũ temporis ab armorum ſtrepitu abreptum literarum ſtudiis & ſcribẽdi labori impertierit: deinde quis tandem caſus nobis illius lucubrationes ademerit, qui & ætate noſtra ſcripſit, vt id temporum longinquitati atque iniuriæ (quod fieri ſolet) tribuere nõ poſſimus: & prudẽtia ſingulari præditus, plagiariis tamen potuerit eſſe obnoxius. Quicquid ſit autem quod egregios tanti viri labores nobis abſtulerit, ex ipſius verbis tenemus quæ ingenii monumenta reliquerit Latinè ſcripta, quæ ab ipſo commemorata legimus in præfatione libro horum Commentariorum quinto præfixa. Nam librum Gallicũ De diſciplina militari ab eo (ni fallor) ſcriptum memini me Lutetiæ excuſum aliquando vidiſſe. Is igitur Xenophon Gallicus (quo enim nomine melius eum appellẽ, qui orator eloquentiſſimus, ſcriptor ſuauiſſimus & dux fortiſſimus prudẽtiſſimúſque fuit?) vitam ſui Ageſilai, Franciſci Regis, qui hoc nomine primus dictus eſt, deſcripſerat, res ab eo geſtas, varios caſus, bella quæ cum potentiſſimis hoſtibus geſſit, ſuis ſcriptis celebrauerat, illuſtres & fortes viros ſua hiſtoria commendauerat, quos apud eum gratia & autoritate valere videbat, in primis virum bellica laude clariſſimum Annam Mommorencium, ne etiam Ageſilao ſuus deeſſet Lyſander. Horum ſcriptorũ iacturam Martinus Bellaius ſarcire cupiens, tres à fratre ſcriptos libros quos habuit, ſuis Commentariis inſeruit, qui ſunt ordine quintus, ſextus, ſeptimus, vnà cum præfatione cuius meminimus, quam ille toti operi prępoſuerat. Hic igitur eſt eorum librorum ordo, REDIGERE ornatiſſime, quibus nimirũ vita Franciſci iam inde ab eo quum regnum Galliæ iniit, continetur. Hæ denique ſunt cauſæ, quibus D. Weyerus adductus autor fuit, vt Latina lingua eos donarem: vt quoniam res non ſolùm in Gallia ſed etiã in Italia & Germania

mania à Gallis geſtas complectuntur, poſſent etiam ab Italis & Germanis hominibus legi, imò & ad eas gentes permanarent, inter quas Latini ſermonis ſonus auditur: præſertim quum non Fráciſci modò, cuius memoriæ celebrandę potiſſimùm dicati videntur, res geſtas complectantur, ſed etiam multa narrent tum de Carolo v. Cæſare, qui Romanum Imperium cum miro rerũ ſucceſſu tam potentibus aduerſariis tum oriẽte tum occidente impetitus geſſit, tum de aliis maximis principibus ac populis, quibus res cum Franciſco fuit. Cur autem meum hunc laborem tibi dicare in animum induxerim, ſi eam tantùm cauſam afferam, quòd eundem autorem hac in re ſecutus ſim, ſatis (opinor) fuerit dictum, vt vel eo nomine ſolo munus tibi non ingratum fore confidam, quòd hominis tibi amiciſſimi & coniunctiſſimi verbis atque commendatione ornatum eſſet. Nam temeritatis quidem culpam cur deprecer, quòd ignotus te compellare auſus ſim? Huiuſmodi excuſationes apud eos adhiberi ſolẽt & debẽt, qui ſcripta pro hominum gratia & notitia admittunt, non homines pro ſcriptorum dignitate complectuntur. Apud te verò his minimè opus eſſe intelligo, qui eruditos omnes viros quanti ſemper feceris, abunde perpetuò teſtatus es, quum Italiam, Germaniam, Galliam & Angliam perluſtrares eo præcipuè ſtudio, vt literatorum notitiam atque cõſuetudinem tibi cõparares, eóſque ad familiarem & intimam neceſſitudinem admitteres: nõ minori ſanè cura atque impigri negotiatores pretioſiſsimas merces maxima diligentia conquirunt. Quo fit vt non modò apud te huiuſmodi non paucos viros habeas, ſed plurimi etiam variis & maximè diſsitis locis diſiuncti, te tamen certatim ſummopere colant & obſeruent, téque benigniſsimum eruditorum hominum Mecenatem virtutis tuæ, doctrinæ & humanitatis merito celebrẽt, à quo ſe maximi fieri animaduertunt. Quis enim ignorat quàm charos habeas noſtræ ætatis Theologos, Iuriſconſultos, Medicos, Poetas, atque eos nõ tyrones quoſdam, ſed ipſos triarios, Vrſinum, Cuiacium, Ioãnem Metellum, Cratonem, Gerartum Falkemburgium Nouiomagum, & cæteros rara doctrina inſignes viros? Cum his præſtantiſsimis hominibus quanquam nullo pacto ſum conferendus, imò me infinitis partibus inferiorem agnoſco, vt nihil ad te, quo hanc tuam in doctos beneuolentiam mihi demerear (quod illi perfacilè poſſunt) mittere aut proferre queam: non ſum tamen ea exiguitatis meæ conſcientia deterritus, quin te accederem, vt qui ſciam eiuſdem eſſe & doctos homines admirari, & eos qui ad aliquid præſtandũ pro virili enituntur, non aſpernari. In primis verò quod mihi deeſſe ſatis intelligo, id te boni conſulturum hanc ob cauſam confido, quòd ex omni literarum genere, hiſtoriæ potiſsimùm ſtudio teneris, eiúſque lectione vehementer delectaris. Quæ res tibi iampridem φιλοίστορι, Hub. Languetum verè πολυίστορα iure optimo conciliauit, illiúſque cõſuetudinem atque amicitiam iucundiſsimam reddidit. Hac ego te hiſtoriæ delectatione & voluptate in his Commentariis perlegendis non cariturum ſpero, qui locis antea conſpectis, quæ hîc narrari audies, longè melius ob oculos tibi ponere poteris. Hos porro libros etſi Gallicos non minus à te intelligi ſcio quàm in Lati-

nam linguam conuerſos, tamen tantum abeſt vt ea me cauſa à ſententia deduxerit, vt potius contrà illa valde ſim impulſus, quòd ſperarem tibi rem non minus gratam fore quàm illi ipſi D. Weyero, cui etiam planè ea lingua nota eſt: præterea cæteris, qui alterius tantùm linguæ ſcientiam tenẽt, animum additum iri, vt libẽtius turiúſque ac minori interpretationis dubitatione legendum ſibi hoc ſcriptum putent, quod ei nuncupatum eſſe norint, quem fallere nec poſsim nec auſim, quiq; eo munere nõ ſolùm afficiatur, ſed cenſor etiam ac iudex conſtituatur. Atque hæc quidem ornamenta tua verè eſſe cenſeri debent, quæ tuo labore, ſtudio & induſtria tibi comparaſti. Hæc etiam vel ſola me inuitare & mouere potuerunt, vt hoc munus & te decere arbitrarer, & mihi ad te nõnullum aditum parefacturum eſſe cõſiderem. Accedebat etiam multo grauiſsima alia cauſa, generis nobilitas, & familiæ dignitas atque amplitudo: quæ in aliis tãtam vim habent, vt qui huiuſmodi ornamentis commendantur, multi ad eos certatim ſibi eſſe aſpirandum ſtatuant. Quãtum enim dignitatis in patria apud Vratiſlauienſes obtineas, quantum tota Sileſia nomen veſtrum ac fama ſit, vel ex eo ſatis perſpicitur, quòd illic fratrem habes qui ſummum vrbis magiſtratum gerit, Nicolaum Redigerum, qui in tanti muneris faſtigium virtute, ſapientia & probitate euectus, familiæ decus adminiſtrandi ratione æquat, ciuium vota & expectationem etiam ſuperat. Ille verò quum non minus hiſtoria legenda delectetur, nõ minorem, credo, ex his Commentariis fructum & voluptatem capiet, qui ſatis nouit quãti referat eorum quæ ſuperioribus ſeculis cõtigerunt animo memoriã complecti, quò ex aliorũ prudentia, conſiliis & proſpero euẽtu, ſolertia & dexteritas in rebus gerendis comparetur. Quid verò ſi hoc addam, duorum fratrum lucubrationes duobus etiam fratribus iure optimo dicatas videri? Quod tametſi appoſitè admodum ipſo numero quadrare videtur, tamẽ ſummopere dolendum eſt quòd tertium adiungere non licet, Ioannem Redigerum, qui ante annos aliquot Pragæ diem obiit, poſtquã Galliam, Italiam, Germaniam & Angliam non πλαϛχθεὶς, vt ille πολύτροπος, ſed eodẽ atque tu ſtudio peragrauerat, & ſapientiæ virtutumq; merito in ſummũ regni Boemici ſenatũ à Cæſare Maximiliano allectus erat. Qui ſanè quãtum familiæ, ordini ac genti ornamentum attuliſſet, tantum ſui moriens deſiderium reliquit. Hæc ſunt REDIGERE clariſſime, quæ mihi & animum addiderunt, vt tibi hunc noſtrum laborem in vertẽdis hiſce Cõmentariis nuncuparem, & metu liberarũt, ne vel temerarius vel ruſticè blandus viderer, quòd antea minimè notus tanta audacia te compellarẽ. Quæ profectò non tam reformidaui (quanquam metuenda videbantur) quàm ſperaui fore, vt quæ Galli ſua lingua libenter legerũt, obuiiſq; vlnis, quum in lucem prodirent, amplexi ſunt, deinceps Latina facta omnes nõ minori alacritate euoluãt: qui porro iã tibi eruditionis nomine noti ſunt, quæ in tuam gratiam præſtiti, ea non faſtidire incipiãt: mihi denique alia in poſterum ſuſcipiendi ſtudium excirent, & diligentiam induſtriamque acuant. Vale. Francofurti ad Mœnum, Prid. Cal. Sept. 1574.

LECT-

LECTORI.

QVOD ſibi omnes ſumere coguntur, qui hiſtorias hodie ex vulgari quadam lingua in Latinam transferunt, id nobis cõcedi meritò poſtulamus: vt in nominibus oppidorum, dignitatum, munitionum, armorum, alia ad recepta iam Latinæ linguæ vocabula referamus, aliis Latinum ſonum quaſi veſtem aptemus. Siquis enim vniuerſa velit Latinis priſcis dictionibus efferre, eum ſimul cum libro dictionarium emittere oporteret: ſiquis contrà nullum Latinum ſeruare velit, ſed omnibus Gallicis Latinum vultum tribuere, is videatur omnem vetuſtatem faſtidire. Itaque modus quidam tenendus eſt, quem tamen nemo certum queat præſcribere. Homeri ætate Ephyra dicebatur, quæ poſtea Corinthus: at Dyrrachium etiamnum hodie potius quàm DuraZonem dixerimus. Ita Brigantium & Brianſonem, Tauroentam & Tolonem promiſcuè ſcribimus: quum Agathopolim pro Mompeſſulo retineamus: imò & Lutetiam hodiéque dicimus, quam ſi hoc nomine in ipſo oppido & apud incolas ipſos appellares, ſe Pariſinos eſſe non Lutetianos dicerent. In dignitatum ſimiliter nominibus eandem pene rationem ſequuti ſumus. Latini Athenienſium archontas & Lacedæmoniorum ephoros ſcripſerunt: at duces & imperatores, non ſtrategos dixerunt, decuriones, non decadarchos. Græci Perſarum ſatrapas non ſolùm retinuerunt, ſed & σατραπεύειν & σατραπείαν inde finxerunt. Latinorum conſules ὑπάτους dixerunt, vnde ὑπατεύειν fecerunt. Dictatorem ſeruarunt, tametſi etiam αἰσυμνήτην aliqui dixerunt. Nos quoque veteres illos non prorſus ineptè opinor imitati, quum legatum & ſigniferum Latino vocabulo dicamus, tamen centurionem vel capitaneum promiſcuè dici poſſe exiſtimamus. Mareſchallatum & cancellariatum gerere, vt tribunatum & conſulatum, diximus. Conneſtablium, ſeneſchallum, & alia quædam domeſtica vſurpauimus: at præfectum prætorio quàm magnũ magiſtrum dicere maluimus. Vicecomitem, procomitem: vicedominum, prodominum, nonnunquam appellauimus, quin & ipſum Gallicum Vidamij nomen interdum retinuimus. Mareſchalli nomen Galli multis in rebus vſurpant. Nam caſtrorum mareſchallum dicunt, quem Bud. ex Tacito præfectum caſtrorum appellat. Eſt etiam mareſchallus quem epiſtathmum Græca voce dicunt, quaſi σταθμῶν id eſt mãſionum deſignatorem. Huiuſmodi enim mareſchalli manſiones militibus, quum in oppidum quoddam aut vicum veniunt, deſcribunt. Vt interim vulgatam mareſchalli appellationem omittam, qua veterinarium aut denique fabrum ferrarium ſignificat. Sed in his Commentariis mareſchallos intelligimus quales Gallia quatuor habet, apud quos militaria iudicia exercentur. Illis cõneſtablius præeſt, tanquam magiſter equitum. Mareſchallo demortuo alius ſtatim ſuccedit: verùm conneſtablij morte non

continuò quiſquam ſufficitur. Carolo Borbonio Gallia egreſſo, nemo hunc honorem geſſit multis annis: ſed Franciſcus Rex Hiſpania demum reuerſus, Mommorenciũ hac dignitate virtutis ergô auxit. Quo etiam mortuo, iam ſeptimum hunc annum Gallia conneſtablio caret. Amiralium claſſis præfectum aut nauarchum dicere licet: præeſt enim claſſi Gallicæ, & rerum quæ mari gerũtur, ad eum procuratio pertinet. Qui exactius de his velit differere, vt origo & inſtitutio exponatur, ſatius fuerit opus proprium tantæ rei dicare. Equitum turmas ex præfectorum nominibus Galli appellant: equites ipſi cataphracti à nobis aliorum exẽplo dicuntur, quos Gallico nomine homines armorum aut armatos vocamus. Quum autem turmam aliquam quinquaginta cataphractis conſtare audis, equites ibi plus minus ducentos fuiſſe debes intelligere. Equitibus ſiquidem ſingulis bini attribuuntur, quos ſagittarios vocant. Vtrorunque inſtitutionem & deſcriptionem ad Carolum ſeptimum exactis Gallia Anglis referunt. Henricus ſecundus anno 1549. nonnihil mutauit. Sagittarij ſic dicuntur à ſagittis quibus tum vtebantur, vt eſſent hippotoxotæ. Itaque nomen vetuſtum armorum, genere licet commutato, manſit. Quin & hodiè, quum quiſpiam ad eum locum euehitur, ei ſagittarum manipulum aut dragma porrigi audio. Eo autem inter ſe præter cætera diſtinguũtur, quòd aliorum paludamentis manica deſit, aliis dependeat. Hos porro ſagittarios aliquando diximus, aliquando etiam Arcitenentes, licet vocabulo non Latino, partim vt Gallicum nomen exprimeremus, qui non à ſagittis, verùm ab arcu (vt Græci ſuos τοξότας) eos nominant, partim ne quis putaret eſſe ſagittarios quoſdam pedites, quales in Anglorum exercitu noſtra ætate fuiſſe, in his etiam Commentarijs ſignificamus. Nam Galli hoc armorum genere multo citius vti deſierunt. Hippotoxotas alicubi, ſed ſemel me dixiſſe memini: hi ſunt qui equites arcubaliſtarij Gallicè tum temporis erant & dicebantur. In quorum locum ſucceſſerunt quos hipposclopiſtas congruo vocabulo appellari poſſe putauimus. Peditum cohortes dicimus, vbi Gallicus ſcriptor ſocietates (vt ita exprimam) vel ſigna ex linguæ conſuetudine dicit. Quot verò militibus cõſtent, nihil certi affirmari poteſt: horum enim numerus & augetur ſubinde & minuitur. Ad armorum porro nomina quod attinet, id video quod in multis alijs rebus, vt vſu vel genere mutato, nomina tamen vetuſta remanſerint. Helepolim Demetrij ætate natam ſcriptores prodiderũt, machinam ab Epimacho Athenienſi architecto inuentam. Hæc arietibus crebritate deſpectis (vt ait Am. Marcel.) ſucceſſit. Tandem hoc nomine tamen dici omnia machinamenta, quibus diruuntur oppida, teſtatur Heſychius. Sic vetuſta nomina æneis machinis igniuomis patrum noſtrorum memoria inuentis tribuere licet. Aliorum armorum nomina ex vernaculis Latina fiunt, vt apud celebrem quendam noſtræ ætatis ſcriptorem repererim partiſanas & alabardas. Itaque ſiqua paulo ob nouitatem inſolentiora aures initio radere videbuntur, quum armorum aut munitionum hodierna genera nominabuntur, neceſſitate extorta vſu tandem molleſcent, & familiaria, vt ſpero, fient.

EIDEM.

PRÆTER indicem quem huic hiſtoriæ ſubiunximus (qui tibi abũde ac in promptu quod cupies ſubminiſtrabit) viſum eſt, idq́ue quorundam ſcriptorum exemplo, ſingulorum librorum epitomen conficere, quæ tibi vno quaſi aſpectu quæ præcipua ſunt, oculis ſubiiciat: vnde poſtea indicem quoque adire queas, ſi quærendi & chartas euoluendi compendium cupis.

PRIMI LIBRI SVMMA.

REX Ludouicus duodecimus quum ducatum Mediolanenſem nuper amiſſum recipere conaretur, Trimollium illuc cum exercitu mittit: quem ad Novariam Heluetij prælio ſuperatum regredientem perſequuntur, tandémque alpibus ſuperatis Diuione obſident. Per idem tempus alia ex parte Cęſar Maximilianus & Henricus Angliæ rex prælio victores, quod à calcaribus denominatum fuit, Teroanam & Tornacum capiunt. Rex pacem cum Heluetiis & Anglis facit, Angli ſororem in matrimonium ducit, filiam dat vxorem Franciſco Angoliſmenſi, quum denique expeditionem Mediolanenſem pararet, moritur. Angoliſmenſis regno accepto, quod ille inſtituerat perficit, Heluetiis ad Marinianum deuictis. Belli inter eum & Carolum quintum initium deſcribitur, cui occaſionem dederunt Henricus Albretus & Robertus Marcanus, quòd ille Nauarræ regnum recipere, hic Bulionenſis ducatus ſupremam autoritatem tueri vellet. Aſperraltus Nauarræ regnum paucis diebus recipit, & denuo amittit. Marcano tota penè ditio adimitur. Galliam Cæſar ad Campaniæ oram inuadit, Muſonem capit, Maſſeriam fruſtra obſidet. Rex hac iniuria incenſus Arteſiam & Hannoniam cum exercitu ingreditur, ad Valencenas prælio eum laceſſit, Hedinum capit. Anglus pacem componere conatur, ſed perfici non poteſt ob Fontirabiam, quam Boniuetus à Rege miſſus ceperat. Tornacum poſt longam obſidionem in Flandrorum poteſtatem venit. Turbæ Mediolani autore Leone papa aduerſus Regem ſuſcitantur.

SECVNDI.

PROSPER Columna, qui exercitui Papano & Cæſariano Franciſci Sfortiæ nomine pręerat, Gallos magna ex parte Mediolanenſis agri expellit. Rex Lautreco, quem illic præeſſe iuſſerat, ſubſidium mittit, cuius tamen ob ſtipendij penuriam nullus vſus fuit. Gallis ad Bicoccam cæſis, Mediolanum & Genua amittitur. Adrianus papa demortuo Leoni ſuccedit. Borbonij ad Cæſarem defectio Regem ab itinere ſuſcepto reuocat, ne Mediolanum ipſe proficiſceretur. Eò Boniuetum cum maximo exercitu mittit, ſed nullo etiam tum fructu, quum nec ſtipendiun nec ſupplementum ſubmitteretur. Angli interim & Burgundiones longè in Picardiam progreſſi Mondiderium & Roiam incendunt. Hiſpani Fõtirabiam recipiunt. Comes Gulielmus Fuſteinbergus cum Germanicis copiis in Burgundianum ducatum impreſſionem facit, quem Guiſius repellit. Borbonius & marchio Piſcarius Maſſiliam obſident, Regis cum firmiſſimo exercitu aduenientis metu ſe recipiunt. Ille copias alpes traducit, Mediolanum cum aliis pleriſque oppidis recipit. Papiam obſidet, vbi prælio cum hoſtibus commiſſo capitur.

TERTII.

REGE in Hiſpania captiuo duciſſa Angoliſmenſis eius mater quum regnum adminiſtraret, rebus omnibus ſapienter prouidet, nequid detrimẽti acciperet. Anglum placat, qui bellum Picardiæ inferre cogitabat. Ducis Lotaringi fratres Germanicam quandam plebem, quæ aduerſus nobilitatem conſpirauerat, ad Sauernam delent. Rex Madrilij ægrotat: quæ res Cæſarem mouet, vt domum eum redire permitteret, liberis tamen obſidibus datis, certiſque additis cõditionibus, quæ quum iniquiores eſſent, minimè ſeruantur. Roma à Cæſarianis diripitur, in qua capienda Borbonius occiditur. Fœdus ſacrum ad pellendos Italia Hiſpanos ſancitur. Illuc Lautrecus cum exercitu mittitur, qui multa ditionis Mediolanenſis oppida in Franciſci Sfortiæ commodum capit, reliqua capturus, niſi ad liberandum papam ab Hiſpanis oppreſſum feſtinare coactus fuiſſet: quos inde auocat ducto in Neapolitani regni fines exercitu. Cuius omnia capit oppida, præter Manfredoniam, Caiettam & ipſam Neapolim: quam quum obſideret, peſte in exercitu graſſante ipſe cum maximo ſuorum numero moritur. Auria à Rege deficit, & Genuenſibus defectionis autor eſt. Pax Cameraci inter Cæſarem & Regem componitur, quo fit vt liberi regij reddantur, ipſe Cæſaris ſororem in matrimonium ducat. Cęſar non multo pòſt in Italiam contendit. Romæ coronatur, Florentinos diuturna obſidione reipublicæ formam commutare cogit.

QVARTI.

FRANCISCVS Rex quum pacti Cameracenſis duriſſimis conditionibus ſtare non poſſet, ſocietates in Germania, Anglia & Italia init, quibus ſe confirmet. Regina Aleonora pacem inter eos alere & ad colloquium adducere conatur. Rex Vngariæ Ioannes pecuniis à Rege, quemadmodum petierat, iuuatur. Inſtat Regi Cæſar vt ſibi bellum cum Turca gerenti opem ferat: quod ille denegat, niſi Italiam defendere opus ſit. Britoniæ ducatus aſſentientibus regionis ordinibus, Gallico diademati adiicitur. De Coocilio habendo quæſtio inter principes agitatur. Mervilius patricius Mediolanenſis crudeliter à duce Sfortia necatur, quum Regis apud eum legatum ageret. Qua ille iniuria offenſus bellum ei inferre parat, niſi mors interueniens ducem vltioni exemiſſet. Dux Aurelius Catharinam Mediceam, quę Regis Henrici III. hodiéque in Gallia mater eſt, vxorem ducit. Duces Vvirtembergenſes principum Germanorum ope atque armis, quos ad hanc rem Langæus oratione ſua adduxit, pecuniis verò à Rege collatis, ſuas ditiones, quas Ferdinandus occupabat, recipiunt. Legionarij in Gallia inſtituuntur, aperitíque incipit odium quo Rex Sabaudum proſequebatur.

QVINTI.

FRANCISCI poſtremi è Sfortiana gente ducis mors Regem mouet, vt Mediolanum à Cęſare petat. Sabaudiam & Pedemontanum agrum, vt iter ſibi planum reddat, bello occupat, ius ſibi in eam ob matris mortem arrogans. Cæſar ex Tunetenſi expeditione reuerſus Regiis legatis de Mediolano reddendo ſpem facit, dum vires parat quibus Pedemontanam regionem ei adunat, & in Prouinciam moueat. Quod priuſquam aggrediatur, multa publicè aduerſus Regem loquitur, idque Romæ in papę & cardinalium cœtu. Rex illius maledicta ſcripto refutat.

SEXTI.

CÆSAR numeroſum exercitum ex variis gentibus colligit, vt Galliam ex Prouinciæ parte bello petat. Galli eius copias ad Foſſanum aliquandiu remorantur: tandem pactione deditionem facere coguntur, à Franciſco marchione Saluſſiano proditi, quem Rex Pedemontanis locis prępoſuerat. Cæſar concilium cogit, apud ſuos concionatur, multa ſibi cum quibuſdam Gallis arcana intercedere iactat, exercitum Nicęam, vt Prouinciam ingrediatur, progredi iubet.

SEPTIMI.

CÆSAR cum ſuis in Prouinciam veniens, biduo celerius quàm alioqui neceſſe erat, feſtinat, vt in primam Galliam die Apoſtoli Iacobi perueniret, quòd eodem die anoo ſuperiori in Africam appuliſſet, paucíſque diebus Tunetes cepiſſet, deinde quòd Hiſpani hunc Apoſtolum tutelarem habēt, ea ratione omen læti exitus captans. Apud milites velut occaſionem loquendi inde nactus, orationē habet. Galli tota Prouincia vaſtitatem edunt, vt illius exercitui cibaria deeſſent. Delphinatui tuendo Humerius diligenter prouidet: alia ex parte Maſſiliam & Arelatum magna pręſidia deducuntur. Mōmorencius pręfectus prętorio ad Auenionem exercitum cogit, caſtra vallo & foſſa munit. Alium exercitum Rex ad Valentiam colligit. Mootijanus & Boſius ad Briniolas malè pugnāt. Burgundiooes Peronam obſideot. Franciſcus Delphinus ſummo omnium luctu moritur. Comes Rango ac reliqui Regis ſocij exercitu in Italia coacto, Cęſarianis & Genuenſibus bello moleſti ſunt. Cęſar in Aquenſi ciuitate quā noſtri deſeruerant, commoratur, cum quadam apparatus ſpecie, quaſi Maſſiliam & Arelatum obſidere cogitaret. Ruſtici Prouinciales panem nauticum, qui è Pedemontanis locis in caſtra comportabatur, intercipiunt.

OCTAVI.

CÆSARIS in Prouincia milites fame & peſtilentia in caſtris vexantur. Quare propius mare accedit, ſupplementi quidpiam ab Auria accipit, & quo venerat itinere dilabitur. Burgundiones Perona magnis conatibus nequicquam oppugnata diſcedunt. Rex Prouinciam peragrat, populúmque conſolatur: quæ à Rangone apud Pedemontanos geſta ſunt, cognoſcit. Lugduni Rege in iudicio ſedente, capite damnatur is qui Delphinum veneno ſuſtulerat. Scotus ad Regem accedit, cui Magdalene eius filia deſpondetur. Burius & Taxius dum Caſalum Monferratenſe expugnare cogitant, profligantur. Rex Cęſarem in ſenatu Pariſienſi deſertę clientelaris fidei ob Flandriam, Arteſiam & Carolęam reum agit. Eo qui inſequutus eſt anno Arteſiorum fines ingreſſus Hedinum, Sampaulum, Liberium & Sāvenantum capit. Sampaulum Burgundiones paulo poſt magno Gallorum numero cęſo recipiunt, Montrolium deditione capiunt, Teroanam obſident, Annobaldum qui obieſſis commeatum duxerat, prælio ſuperant. Delphinus obſidionem tollere inſtituit, dum breues interim inducię Vngariæ reginæ opera fiunt. Pedemontana res variè adminiſtratur ob Rangonis & Caguini diſſidia. Eò Humerius prorex cum Germanico peditatu mittitur, Aſtam obſeſſam non expugnat, Albam capit, Queraſſium munit: exercitu ob ſtipendij penuriam tumultuante recipere ſe cogitur. Vaſtius liberè caſtrametatur, Gallos multis oppidis ademptis valde premit, vt Rex exercitum eò ducere

cere

cere cogitet. Hoſtes anguſtiis Suſiis occupatis aditum impedire conantur, quem Mommorencius vi patefacit. Delphinus Vaſtio pugnandi facit poteſtatem, quæ ille ademerat, ex iis nonnulla recipit. Trimeſtres fiunt induciæ: quæ congreſſu Cæſaris & Regis ad Nicæam in decennium prorogantur. Mommorencius conneſtablius creatur. Cæſar vt Gandauos coerceret, media Gallia amicè iter facit. Cliuienſis Nauarræ Regis filiam vxorem ducit, ſed matrimonium nequaquam abſoluitur. Fames Pedemontanos vexat, cui ſapienter à Gulielmo Langæo proſpicitur, qui tum prorex eam regionem adminiſtrabat.

Noni.

HVMANITAS ſumma Cæſari, quum Galliã tranſiret, exhibita, eius odio ſociórum à Regè voluntatem alienat: neque tamen tantum apud eum valuit, vt quod de Mediolano promiſerat præſtaret. Suum erga Regem odium clarius aperuit, quum Rinco & Fregoza legati violantur & necantur. Qua iniuria violatis decennalibus induciis Delphinus Perpinianum obſidet, Aurelius dux Lucemburgum capit, quo non diu potitur. Langæus apud Pedemontanos Vaſtij vim ſuſtinet, ſex Italorum millia defectione ſibi conciliat, cúmque à caſtrametãdo deſinere cõpellit, aliquot oppida Galli illius opera, in quibus conſilia arcana habebat, capiũt. Annobaldus illuc prorex venit, Coniũ fruſtra obſidet, dum maleuolorum conſiliis abductus Langęum monentem aſpernatur: qui hac de cauſa in Galliam rediens Tararæ obiit, magnum ſui deſiderium viris literaris & rerum vſu præditis relinquens. Eius frater Martinus Bellaius Taurinis præfectus relictus, ditionem Taurinenſem dilatat captis Sanbonio, Caſtilliune & Sarraphaele. Annobaldus dum in Galliam reuertitur, in monte Ceniſo procella niuali opprimitur, cùm multos ex ſuo comitatu amittit, tum verò Carrugiũ, ac vix ipſe euadit. Rupellani rebellionis rei veniam à Rege obtinent. Bellaius multa quæ Cæſariani machinabantur, deprehendit, proditores capite plectit. Butetius illo decedente Taurinorum oppido præeſt, quod paulum ab eo abeſt vt à Cæſare Neapolitano occuparetur, aliàs ſcalis, aliàs fœneorum plauſtrorum dolo. Vindocinus in Picardia hoſtium fines populatur, Teroanam commeatum introducit, Lilerium captum diruit.

Decimi.

PROXIMO anno Rex Hannoniam bello vexat, agrum Auennenſem vaſtat, aliquot muniones & caſtella excindit. Vindocinus Bapalmam capit, arcem reuocatus relinquit. Landriſium Burgundiones deſerunt, ob ſitus commoditatem à Gallis communitur. Rex quò opus tutò fieret, diu caſtra ad Marollas habet. Delphinus Malbeugium & Emerium capit, Balnearum oppidum obſeſſum relinquit, quòd non amplius biduo illic manere poſſet. Anguianus quatuor triremes amittit, dum Nicenam arcem occupare conatur: in eam fraudem à Griniano Maſſiliæ prætore impulſus, qui arcanæ alicuius rei conſcios illic ſe habere confidebat. Dux Aurelius ſecundò Lucemburgum & Arlonẽ capit. Landriſium vix communiri cœptum Cæſar obſidet, propugnantibus Landa & Eſſęo. Princeps Melphitanus Lucemburgum ęgrè commeatum introducit. Landriſium milites & cibaria intromittuntur, quum non procul illinc exercitum Rex haberet, quem quum paulo pòſt diſcederet, Cęſar paululum inſequutus obſidionem ſoluit: Cameraci arcem ædificat, quam Landriſio opponeret. Barbaroſſa Nicæam oppidum capit, arcem fruſtra obſidet. Vaſtius quum obſeſſis ſubſidio veniret, Mondeuiſium capit, item Carinianum, quod etiam communit. Buterius apud Pedemontanos prorex Sangermanum capit, malè audit quòd Carinianum magni momenti oppidum muniri non prohibuerit. Anguianus à Rege miſſus prouinciam ab eo accipit, Creſcentino, Paleſolo & Deſana captis Carinianum obſidet. Vaſtius ſuis auxilium ferre conatur: vnde pugnæ Seriſolanæ occaſio extitit. Victores Galli Carinianum ac pleraque tum Pedemontana tum Monſerrarenſia oppida capiunt. Cæſar & Anglus hac victoria irritati Galliam duobus locis inuadunt. Anglus Boloniam obſeſſam ignauia pręfecti capit, Cæſar Lucemburgum, Linium & Sandiſerium capit, Spernęum venit, in Picardiã exercitum ducit, pacem cum Rege facit. Rex aduerſus Anglum à Cęſare deſertum vires ſuas tum terreſtres tum nauales conuertit. Delphinus inferiorem Boloniam ſimul capit & amittit. Propugnaculũ Vltraqueũ ędificatur, quo Anglorũ incurſiones cohibeantur, quos Galli aliquot pręliis profligant. Amiralius Annobaldus cum magna claſſe Anglos ad pręlium allicere conatus, oram maritimã populatur. Pace deinde facta Anglus non multo pòſt moritur, quem Franciſcus non procul ſubſequitur, Rambolieti extremum vitę diem claudens.

MARTINI BELLAII
IN SVOS COMMENTARIOS PRÆFATIO.

IN omni eorum numero qui ad ſcribendum animum appulerunt, ut res memoria dignas immortalitati conſecrarent, paucos reperias, qui non vel ad ornandos ſuos principes vel ad aliorum gloriam obſcurandam de ſuo aliquid addiderint. Nonnulli quoque tantum ſibi licere putauerunt, ut temere quicquid animo occurrebat, literis mandarent: à quibus ſanè multis in locis ineptas & pluſquã aniles fabulas pro hiſtoria accepimus. Quinetiam hodie videmus quantum fidei ſit iis habendum, quos non pudet ſuas lucubrationes emittere, quibus res longè aliter narrant, quàm quomodo ipſi geſtas eſſe certò nouimus. Quæ tamen eo non dico, quòd inficiari velim aliquot nobis extare hiſtoriæ ſcriptores, qui non minori eruditione quàm diligentia bella periculosè ſuſcepta, pacis & fœderũ rationes, rerum publ. adminiſtrationem, regnorum atque imperiorum mutationes, hominum mores & ingenia, locorum denique ſitus atque ciuitatum inſtituta in genere deſcripſerunt. Inter quos Paulus Æmilius & Paulus Iouius in primis magnam laudem merentur, ob ea quæ nobis reliquerunt hiſtoriæ monumenta, quam de iis, quæ toto orbe noſtra memoria geſta ſunt ediderũt. Niſi quòd Iouius multis in locis partium quoddam maius ſtudium prodere videtur, quàm in hiſtoriæ ſcriptore eſſe debeat, quem incorruptam veritatem ſectari omni conatu decet. Verùm quæ ad noſtram gentem propriè ſpectant, & ad ea bella quæ celeberrimæ memoriæ rex Franciſcus huius nominis primus vel illata propulſare, vel ipſe inferre coactus eſt, neminem eſſe memini, qui adeo fuſè ſigillatim omnia deſcripſerit, atque frater meus Gulielmus Bellaius Langæus, equeſtri dignitate à Rege ornatus, & rebus in Italia adminiſtrandis ab eo præpoſitus, cuius virtutem atque eruditionem omnes ſatis norunt. Is ſeptem ogdoades Latinè conſcripſerat, eaſdemq́ue à Rege iuſſus in Gallicam linguam conuerterat: in quibus tanquam in ſpeculo non ſolùm perſpici poterant varia huius ætatis euenta, verùm etiam mira quædam in ſcribendo dexteritas elucebat, quam ille doctiorum iudicio propriam habebat. Verùm tantus hominis labor nobis inutilis manſit, nonnullorum improbitate qui illius opera ſuffurati ſunt, ut vel ſui principis & gentis gloriam ſepultam obruerent, vel eo fortaſſe conſilio, quòd temporis progreſſu in proprium commodum ea cõuertere ſe poſſe putarent, alio ſcilicet ordine inducto, & ſtili genere aliquantum im-

muta-

*mutato: quo ſanè & hiſtoriæ veritas (quod ad rem ipſam attinet) non parum obſcu-
raretur, & autoris fama vehementer læderetur. Hæc quum ita eſſent, meum eſſe
arbitratus ſum, vt dum ab armis quies datur, ne otio abuti videar (vnde omnium
vitiorum origo emanat) laborem nullum aut operam defugerem, quò tres libros qui
nobis ex quinta illius ogdoade ſuperſunt, in lucem emitterem, quibus alios ſeptem
Commentariorum libros de rebus tum bello tum pace geſtis comites adderem: quaſ-
quidem partim teſtis oculatus commemoro (qui multis locis tum ciſalpinis tum trãſ-
alpinis coràm ipſe adfui) partim ex eorum teſtimonio & non dubio relatu qui inter-
fuerunt narro, quorum fidem integram & iudicium ſincerum comperi, quorúmque
verba inter ſe contuli, imò ne ipſos quidem exteros prætermiſi, quos partium ſtudio
minimè duci intelligebam. Quippe ingenti ſemper ſtudio flagraui, vt quæ ab hinc
duos & quadraginta annos acciderunt (ex quo nempe belli tyrocinium inij, ad Fran-
ciſci Regis mortem) liquidò & verè cognoſcerem. Hoc quidem non grauatè agno-
ſco, opus meum non eſſe rhetoricis pigmentis illuſtratum, vt neque hoc meæ vitæ in-
ſtitutum fuit. Mihi in ſcribẽdo propoſitum hoc fuit, vt ad rei veritatem quàm fieri
maximè poſſet accederem: neque puto me vlla in re aliquem præter meritum vel col-
laudaſſe vel vituperaſſe. Quòd ſiquid fortè à me prætermiſſum eſt (vt ſanè omnia
videre perdifficile eſt) eo mihi facilius ignoſcendum eſſe exiſtimo, quo minus in lite-
rarum ſtudio educatus ſum, minus item otij & facultatis habui, vt tempus ad ſcri-
bendum conferrẽ, qui principi meo militans in bello aſſiduus fui. Id à lectoribus etiã
atque etiam conſiderari velim: qui cùm grato animo accipient, quod lectu non pror-
ſus indignum iudicabunt, tum me cum Lucilio viro Romano nequaquam ſentire
perſpicient, qui ſua ſcripta ad doctiſſimorum manus peruenire, multo etiam magis
ab indoctis legi nolebat, quòd illos plus quàm ſeipſum, hos nihil prorſus intelligere
diceret. Ego enim hac mea lucubratione viam duntaxat ſternere doctioribus
ſtudui: qui quæ craſſius dedolaui, limatius perpolire & elegantiori di-
cendi genere exornare poterunt, tum etiam addere vel detrahere
quæ magis quadrare videbunt: vt quæ noſtro ſeculo cum
virtute & laude geſta ſunt, ad poſteritatis
memoriam tranſmittantur.*

ΕΠΙΦΑΝΕΣΤΑΤΩ ΑΝΔΡΙ
Θωμᾷ Ρεδιγήρῳ.

Τρωὸς Ἀλεξάνδρου Μακεδὼν φόρμιγγα λίγειαν
    Ἐν πολλοῖς ὀρόων κλήμασι δεικνυμένην,
Τὴν μὲν ὀνόσσατο, ὁ δ' ἥρως χέλυν Αἰακίδαο
    Ἤτεε, τὴν ἰδέειν ἔξοχ' ἱμειρόμενος.
Δὴ γὰρ ἀπ' ἰφθίμων ἀνδρῶν καὶ λείψανα τιμῆς
    Ἄξια, τῶν δ' ἄλλων οὐδενὸς ὥρα πέλει.
Τῷ καὶ Βελλαΐου κλυτὲ Θωμᾶ λάζεο δέλτον
    Πρευμενέως, καὶ τὸν μνώεο πάγχυ τίειν,
Ἔργων τε προκλῆα καλῶν, ῥητῆρά τε μύθων,
    Ἀτρεκέος δ' ἡμῖν πρόξενον ἱστορίης.

ΤΩ ΑΥΤΩ.

Ταῦτά τοι, ὦ Θωμᾶ κύδιστε, θαλύσια ῥέζει
    Χαλκογράφος καμάτου λαμπρὰ τυπογραφικοῦ,
Ἐξ οὗ δὴ τὰ πρῶτ' ἀκαλαρρείταο παρ' ὄχθας
    Μοίνου ἐϋκτιμένην ναιετάεσκε πόλιν,
Κηπίδος ἐκπροφυγών· ἅμα οἷ προσένηκε φόως δὲ
    Φερνέλιον, προσάγων ἕλκος ἐπ' ἐσθλὸν ἄκος.
Ὡς ἄρα Πηλείδης, ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε Μαχάων
    Ἰητὴρ, πολέμου ἕλκε' ἀκεσσόμενος.

EIDEM.

BELLAIVS dum bella gerit, dum bellicâ ſcribit
    Facta & magnanimûm clara trophæa ducum,
Hic tibi ſe gemino commendat nomine Thoma,
    Virtute & vera clarus ab hiſtoria.
Vt quia te gemini appellatio nominis ipſa
    Conſpicuum gemina nobilitate notat,
Bellica tum virtus tum veri oratio teſtis
    Bellaium meritò ſic tibi concilient.

H. SVR.

MARTINI BELLAII LANGAEI EQVITIS TORQVATI COMMENTARIORVM DE REBVS GALLICIS

LIBER PRIMVS.

QVVM poſt fœlicem illam Rauennenſem victoriã, rex Ludouicus duodecimus rerum humanarum inconſtantiam in iactura ducatus Mediolanenſis expertus eſſet, omnia periclitari decreuit, quò illũ reciperet, & in ſuam poteſtatem redigeret: voluitque princeps ille pro ſua prudentia & animi magnitudine ſingulari, nihil diligentiæ, quæ ad rem tanti momẽti eſſet neceſſaria, reliquum facere. Hoc autem eo maiore etiam celeritate curandum putabat, antequam arces quæ Mediolani & Cremonę erant, ab hoſtibus occuparentur, quarum præſidia penes Gallos adhuc erãt, quum arx Mediolanenſis ab equite Louanio, Cremonenſis à Ianoto Herbouillæo Bunouio teneretur. Quare tum vt illis opem ferret, tum vt ducatum recuperaret, ſtatuit exercitui idoneum virum præficere: quam ad rem inter reliquos delegit Ludouicum Trimollium, quem dignum iudicauit qui copiis præeſſet, quas conſcripſit anno 1513. quo fere tẽpore adoleſcens ad aulam acceſſi. Illi præterea comites viros fortiſſimos & rei militaris peritia clariſſimos adiunxit, Ioannem Iacobum Triuulſium mareſchallum Galliæ, & Robertum Marcanum Sedanium. In eo exercitu erant octingenti fere cataphracti equites, octo millia peditum Gallorum, & Germanorum ſex millia, quibus præerat Florengius filius maior natu Roberti Sedanij. Is Robertus genus quoddam munitionis ex ligno confectum excogitauerat, quod carris vehebatur, quo, ſi loco iniquiore cogerentur prælium cõmittere, exercitus cingi poſſet. Hoc tamen hominis inuentum (vt poſtea dicetur) quum magno conſtitiſſet, non magno vſui fuit. Eodem anno (hoc enim interiicere viſum eſt) feriis Pentecoſtes Caſtelloduni celebratæ ſunt nuptiæ Caroli comitis Vindocini & Marleani, qui vxorem duxit Franciſcam Alenconiam viduam ducis Frãciſci Longouillani: qui quidem dum ex Aquitania rediret, mortem obiit. Huius autem itineris, antequam longius progredior, mentionem mihi faciendam video: quòd præteritarum rerum cognitio hiſtoriæ noſtræ non modicum lumen allatura videatur.

Ludouicus amiſſum Mediolanum recipere cogitat.

IVLIVS ſecundus pontifex anathematis fulmen in eos omnes reges vibrarat, quorũ oratores concilio Piſano interfuerant, corúmque regiones prædæ addixerat. Huius rei prætextu rex Arragoniæ Ferdinandus quum paulo poſt Rauennenſem victoriam Galliam bello inuadere ſimulaſſet, impreſſionem in regnum Nauarræ fecit: vt Ioannes rex priuſquam ſe tueri & hoſtis impetum ſuſtinere poſſet, cùm alia munitiſſima regni oppida, tum verò Pampalonam amiſerit, & penè toto regno ſpoliatus ſit. Quamobrem Ludouicus Rex quum fœdus cum illo & ſocietatem ſeruare cuperet, Longouillanum ſtatim proregem Aquitaniæ cum exercitu auxilio mittit, qui bello capta oppida illi reſtitueret: atque vnà cum illo comitem illum Vindocinum Carolum Borboniũ. Cui quoniam non bene conuenire cum Longouillano certior fiebat, quòd ſatis ſciret huiuſmodi controuerſiis magnas interdũ in caſtris rerum perturbationes oriri, & inſignes etiam

Nauarra regnum papa autore Iulio per iniuriam ademptum.

1513. clades accipi: Franciſcum ducem Valeſium & comitem Angoliſmenſem (qui proximus hæres erat regni, qui etiam ipſi poſtea Ludouico ſucceſſit) miſit, qui diſcordiam hanc componeret, æmulationémque ſupremæ autoritatis de qua inter ſe dimicabant, ſedaret. Qui poſtquam illuc peruenit, licet Longouillanus ſemper imperij ſummam teneret, quòd (vt ſupra dictum eſt) prorex illius prouinciæ eſſet, tamen vnà cũ illis ad montem Ialoſium peruenit. Vbi quum Hiſpanis qui ad Sanjanum Pedeporcium caſtra habebant, pugnandi poteſtatem feciſſent, non prodierunt illi, quòd ſibi vetitum eſſe à rege Ferrando dicebant, ne rem incerto pugnæ euentui committerent. Poſtea ducem Albanum Ferrandi regis principem legatum Ronceuallem tranſire compulerunt. Ibi Angoliſmenſis cum exercitu à Rege vt omni mora ſublata redeat, accerſitur: propterea quòd Anglus Henricus octauus & Maximilianus Cæſar deſignatus, inſtigante & autore papa Iulio, magnos apparatus bellicos ad inuadendos Picardorum fines faciebant. Et ſanè ingens fuit ille conatus: quippe Anglus deſcenſionem fecerat peditatum habens ad XXV aut XXX millia, equitatum ingentem, tormenta verò ænea quanto ante centũ annos numero aduecta ex Anglia citra mare non fuerant. His copiis ſe cum Maximiliano coniungit, vt ambo exercitus ſimul eſſent ad VII aut VIII equitũ millia, peditum XLV millia Anglorum, Germanorum & Hannoniorum: nam ex Flandria & reliqua Caroli Auſtrij Hiſpaniarum principis ditione nulli aderant, quum ille Regis amicus eſſet. Etenim illius pater Philippus morti proximus, quum à ſe Carolum filium (cuius in his commentariis fiet mentio) relinqui videret annos natum vndecim, vereri cœpit ne antequam ille ætatem attingeret, Rex ob inſitam Flandris leuitatem illius ditionibus manũ iniiceret. Cui malo vt occurreret, Regem Ludouicum XII curatorem teſtamento inſtituit: qui ex conſenſu ordinum toti regioni Caprarium è familia Croiana præpoſuit.

Cæſaris & Angli in Galliã expeditio.

Teroana Morinorum obſidetur.

TOTVS ille exercitus ad Ardream & Santaudomarum facto itinere, ad obſidendam Teroanam Morinorum cõſedit. Quorum nonnulli qui poſtremi iter faciebant, & machinis æneis præſidio erant, ad oppidum Turnohanum in trecentos aut quadringentos ex noſtris cataphractos, qui Montrolio & Bolonia venerant, incidunt. Ibi ablata illis eſt magna machina, quam duplicem colubrinam vocant, nomine S. Ioannis appellata (nam duodecim eadem magnitudine, & quæ glãdes iſoperimetras capiebant, Anglus habebat, quas nominibus XII Apoſtolorum vocabant) & cæſi aliquot ex illis peditibus. Eodem temporis articulo Anglus in itinere erat, vt Caleto profectus in caſtra ad Teroanã veniret: vt paulum abfuerit quin in noſtrorum equitatum incideret. Itaque Santaudomarum ſe recepit: quò quum Cæſar veniſſet, ambo vnà in caſtra ſe contulerunt. Paucis pòſt diebus qui Montrolij & locis finitimis præſidio erant, (inter quos erat turma equeſtris Vindocini ducis ductore Moxo, ducis Alenconij, Franciſco Sillio Imberrurio, item Pleſſij Daſſæi, vt numerus eſſet ad quadringentos cataphractos) nuntiato magnam cõmeatus vim Guineis ad caſtra Teroania conuehi, ad illum intercipiendum ad Ardream progrediuntur. Ibi Anglorum præcurſores obuij facti à noſtris profligãtur: qui in ipſo agmine erant, quum ſe impares cernerent, carris ſe cingunt, aditus omnes ſagittariis diſpoſitis muniũt. Ita noſter equitatus impetu licet aliquoties facto, propter carros, quos pro vallo obiecerant, perrumpere non potuit: vt poſt diuturnum prælium ſe tandem illi carrorum præſidio firmati Ardream (nam à noſtris relicta erat) noſtri Boloniam reciperent. Hic cùm multi fortes viri ex noſtris perierunt, tum Pleſſius ipſe ſagitta ad ſubalare ictus, dum ſublato brachio pugnat: magna quoque equorum multitudo ſagittis confecta eſt. Teroanæ duos principes legatos Rex pari autoritate conſtituerat ſtrenuos viros, Tellinium Seneſchallum Ruergiæ cum centũ cataphractis equitibus ex turma Caroli ducis Gueldrij, cuius ipſe legatus erat, & Antonium Crequium Pondormium, Crequij fratrem natu minorem, eum pari numero equitum ex turma Gruturij: qui prorex Picardiæ quum paulo antè obiiſſet, equites illi Pondormio commiſſi erant. Præter illos erant etiam Sercutius quingentorum peditum tribunus, Hellius & Burnonuillanus totidem, Brandhecus Germanus totidem ſuæ gentis. Eodem tempore Lutetiæ celebrantur nuptiæ Claudij Lotaringij comitis Guiſij & Aumalij, & Antoniæ Borboniæ, quæ ſoror erat Caroli comitis Vindocini, quum quidem Rex in ædibus Turnellanis eſſet: epulum verò è regione in ædibus Stampanis factum eſt. Poſt prandium nuntiatur Regi Trimollium ad Nouariam prælio ſuperatum eſſe & exercitum profligatum.

Guiſius ex gente Borbonia vxorem ducit.

Hic

HIC non exiſtimo ab re fore, ſi obiter paucis oſtendero, re altius repetita, quam ob cauſam & quo pacto regius exercitus ex Italia expulſus fuerit: cuius recipiendæ gratia totum hoc fuerat ſuſceptum. Anno 1508 Rex, papa Iulius & Cæſar Maximilianus ſuos oratores conuenire Cameraci iuſſerant: vbi fœdus ſimul inierunt, ſtatuerúntque impenſis belli communibus Venetos ex continenti Italia eiicere: quicquid enim illic haberent, per iniuriam tum Imperio, tum Eccleſiaſtico patrimonio, tum ducatui Mediolanenſi ademiſſe. Quam ad rem perficiendam viſum eſt vt Rex, papa & Cæſar ſuas copias coniungerẽt dicto huic negotio die, anno 1509, ad limites Venetæ ditionis. Rex ipſe cum regij ſanguinis principibus & exercitu in tempore adfuit: papa & Cæſar promiſſis non ſteterunt, quorum nomine nemo Regi præſto fuit. Ipſa quidẽ populi Veneti inſtructa acies prelium cõmiſit inter Caſſanum & Pandinũ, qua rex ſuperior euaſit, vt ducibus omnibus captis, hominibus ad xx millia interfectis, & Piſcariano caſtro vi capto omnia Venetorum oppida Verona, Vincentia, Cremona, Crema, Patauium, Brixia, Bergamũ, tum ciuitates omnes Giaradaddæ, denique quaſcunque in continenti habebant, præter duas aut tres, in eius venirent poteſtatem. Quoniam autem ipſo Cameracenſi fœdere cautum erat, vt Cæſari reſtituerentur quæ ipſi adempta fuerant oppida, & papæ itidem quæ Eccleſiæ eſſent: Rex Cæſari in manum tradidit Veronam, Vincentiam, Patauium, cum reliquis, papæ verò Ariminum, Fauentiam, Ceruiam, Rauennam, & quæcunque Eccleſiaſticæ ditionis erant. Verùm eo ipſo anno, quum negligentius Cæſar rationibus ſuis proſpexiſſet, Veneti Patauium receperunt: ad quam iacturam ſarciendam Rex iuſſit Paliſſæum Cæſari eſſe auxilio cum quadringentis equitibus grauis armaturæ Gallis: qui tamen ſiue negligentia, ſiue alia de cauſa, parum profecit. Papa & Cæſar vires ſuas ad opprimẽdum Regem contulerunt, & ducatum Mediolanenſem aggrediuntur, ſucceſſu ſanè parum ſecundo. Etenim Gaſto Foxius prorex Italiæ anno 1512, collatis ſignis cum illis ad Rauennam ipſis Paſchalibus pugnauit. Quo prælio illis victis, & Rauenna impetu capta, quum Foxius victoriam perſequens à nemine ſuorum animaduerteretur, nullis comitatus interficitur. Itaque Paliſſæus Iacobus Chabanius (qui ante paucos dies prætorij præfecturam in Gallia, mortuo anno ſuperiore Carolo Amboſio obtinuerat) prorex Mediolani & Italiæ conſtituitur. Eodem anno papa & Cæſar Regi (cuius tanta in illos extabant merita) adhuc infeſti, quum eius copias disiunctas viderent, Heluetios ad bellum ſolicitant, nomine Maximiliani Sfortiæ Ludouici Sfortiæ F. Qui quum antea ducatum Mediolanenſem occupaſſet, à Rege Ludouico (qui ducatum iure ſibi ob Valentinam auiam vindicabat) bello captus & captiuus in arce Loſcia obierat. Heluetij ergo in ducatum ex improuiſo impreſſione facta, noſtros, priuſquam ſpatium illis daretur ad res ſuas curandas, ducatu expellunt, & Maximilianum Ludouici filium compotẽ faciunt, quem etiam in ſuam fidem & clientelam recipiunt. Hæc igitur Regi cauſa erat Trimollium illuc mittendi, qui ducatum reciperet.

Fœdus Cameracenſe aduerſus Venetos.

Veneti à Rege cæſi.

Papa & Cæſar in Regem ingrati.

POST Trimollij profectionem, quum Heluetiis nuntiaretur exercitum noſtrum aduentare, acceſſunt a confœderatis ſubſidio decem hominum millia. Quos quum expectarent, & ſatis conſtaret noſtros Delphinatum iam eſſe ingreſſos, Mediolano proficiſcũtur ſeptem aut octo millibus hominum, eo conſilio vt noſtros faucium Suſiarũ tranſitu prohiberent. Verùm certiores facti illos ſumma celeritate confecto itinere iam in planiciem euaſiſſe, ſe Nouariam recipiunt, vt illic ſubſidium præſtolarentur: quod quidem valle Auſtana Iuræam contẽdebat. Hoc accepto nuntio Trimollius non expectato reliquo exercitu, qui adhuc per montium ſalebras progrediebatur, Nouariæ illos obſidet, ſecum duntaxat habens peditum Germãnorum ſex millia, Gallorum quatuor, equitatum verò ſuam ipſius turmam, nempe cataphractos cẽtum, totidem ex turma Borbonij, quibus præerat eius legatus Nothus Cliettanus: aderat etiam Robertus Marcanus cum ſuis centum, dux Albaniæ quinquaginta, Santandræus & Buſſius Burgundio totidem, Iacobus Iunius cognomento Malherbæus quinquaginta ex turma Marchionis Monferrati: huius enim legatus nuper creatus erat obitu Crottæi, qui Ludæi frater erat. Hoc igitur exercitu Trimollius ad oppidum acceſſit: quo acerrimè machinis concuſſo, & muri iuſta ad oppugnationem parte deiecta, ab oppugnando tamen duabus de cauſis abſtinuit: vna, quod tanta eſſet intus Heluetiorum multitudo, vt abſque ingenti hominum iactura irrumpere nefas videretur. Altera, quòd certior fieret ſubſidium iam

1513. Ivrææ appropinquare: à quo, quum recentes & integri ſuccederent, noſtrorum exercitus poſt cruentum conflictum etiam victor facilè deleretur. His cauſis adductus, obſidione ſublata rectà vt ſubſidium illud oppugnaret, antequam vires coniungerent, contendit: & duo paſſuum millia Nouaria, quà Trecaſſum iter eſt, caſtra facit. Ea re nuntiata Heluetij, relicto ad læuam noſtro exercitu, nocte ſubſequenti nemine illis occurrente Nouariam ingrediuntur. Ibi conſilio communicato ſtatuunt egredi, vt Trimollium adoriantur, qui loco valde iniquo caſtra habebat, quòd equitatus peditibus opem ferre non poterat, quum canales & latæ admodum foſſæ intereſſent: præterea vbi equites pugnaturi erant, locus eſſet paluſtris, quo equi crurũ tenus cœno immergebantur. Accedebat hoc incommodi, quòd ne ſic quidem ſibi proſpexerant, vti munitione illa lignea (quæ tanto ſumptu vecta fuerat) caſtra circundarent: quod ſine dubio plurimum valuiſſet ad impetum Heluetiorum tantiſper infringendum, dum reliqui exercitus aduentum expectarent. Hanc tantam offenſionem eo accidiſſe ferunt, quòd villæ cuidam Ioannis Iacobi Triuulſij parcere ſtuderent. Si tempus productum fuiſſet, Tauanius ſatis maturè ad illos acceſſiſſet: is enim cum ſex millibus peditum Germanorum, quos Carolus dux Gueldriæ Regi auxilio miſerat, iam Santambroſium in valle Suſia peruenerat. Heluetij leuiter curatis corporibus nulla mora in apertum prodeunt, partim recta via primum agmẽ noſtrum petunt, partim ad læuam procedunt, & relicto ad dextram noſtro exercitu, impetum in Germanos faciunt, quà Trecaſſum itur: qui quum neque ab equitibus iuuari, neque quo loco conſtiterant commodè pugnare poſſent, alij turbatis ordinibus diffugiunt, alij interficiuntur: quinetiam Florengius illorum ductor & Iameſius frater minor natu inter mortuos iacuerunt. Quod vbi reſciuit eorum pater Robertus Marcanus, cum centum illis equitibus quibus præerat, cõuerſo itinere tanta vi hoſtium aciem perrupit, vt ad eum locum vbi filij iacebant, perueniret. Maiorem in equum ſuũ extulit, minorẽ equo ſui cuiuſdã equitis impoſuit: ſicq; inuitis hoſtibus periculo exemit, nõ ſine tamen multis tum facie tum iugulo acceptis vulneribus: verùm Dei beneficio & medicorum arte vita illis ſeruata eſt. Trimollius vbi omnia aduerſa & ſe ad ſummam deſperationem perueniſſe videt, quòd nullum iam in peditatu robur eſſet, ipſe autem in crure vulnus accepiſſet, Vercellas verſus ſe primum, poſtea Suſam recepit: quod facilè potuit, quum Heluetiis nullus eſſet equitatus. Alij ex noſtris valle Auſtana dilapſi euaſerunt.

Trimolli exercitus ab Heluetiis cæſus.

PER idem tempus Rex quatuor actuarias naues freto Gaditano tranſmiſſo ductore Pregentio miſerat, quibus Anglorum incurſiones reprimerentur, qui Oceanum per totam Normandiæ & Britoniæ oram infeſtum habebant. Eas Amiralius Angliæ in fugam Breſtum vſque compulit: vbi tamen ab iiſdem nauali prælio ſuperatus, acceptóque vulnere paucis pòſt diebus moritur. Rurſus ad Gaſſorium promontorium claſſe Anglicana LXXX nauium cum Normana & Britonica claſſe XX nauium æquo marte dimicatum eſt, quòd noſtri vento ſecundo, Angli aduerſo vterentur. Inter cæteros capitaneus Primalguetus Brito, qui naui Franciſcanæ quæ vocabatur, præerat, (ea magnitudine omnes ſuperabat, fuerat autem reginæ Annæ iuſſu ædificata & inſtructa) vbi ſe decem aut duodecim Anglicanis nauibus circumueniri, vt ſe expedire nullo modo poſſet, cernit, mori magno hoſtium damno decreuit. Itaq; primam nauem (Rectricem Anglicanam vocabant) rectà petit, ignéque immiſſo ambabus incẽſis nauibus, omnes vtrinque viri perierunt. Paulo pòſt Rex certior factus quanta rei frumentariæ anguſtia laborarent Morini, qui obſidionem ſex aut ſeptem iam ſeptimanas tulerant, iuuare illos tantiſper conſtituit, dum copias colligit, quibus illos prorſus liberaret. Iámque nuntiatum illi fuerat Germanorum peditum ſex millia, opera ducis Sothfolci Albaroſani, qui iampridem ex Anglia profugus erat, ad ſe adduci. Ob eam cauſam Piennio Picardiæ prætori (eum enim principem legatum præfecerat exercitui quem Blangij Ternorum ad Hedinum colligebat) imperat, det ille operam vt Morini commeatu iuuentur. Piennius communicato cũ iis quos ſecum habebat capitaneis conſilio, Ludouico nempe duce Longouillano, qui præerat centum regiæ turmæ nobilibus, Paliſſæo Gallici prætorij præfecto, Imbercurio, capitaneo Badio, barone Beardo, Emario Pryęo, Boniueto, Bonouallano, Fayetto amiralij Grauillij legato, equitibus ex turma Iulij Saſſeuerini, Maleberto comitis Guiſij Lotaringi legato, Claromontio Andenſi ducis Angoliſmenſis legato, Nicolao Moæo Vindocini legato, Franciſco Sillio Candomi præfecto & ducis Alenconij

Angli nauali prælio ſuperati.

conij legato & aliis equitatus capitaneis, adiuncto etiã Futrallio, qui toti Albanorũ equitatui præerat: ſtatuit mittere Futrallium cum Albanis, qui equorum collo appenſum lardum & puluerem machinarium ſeorſum ferrent. His mandat vt ad ſupercilium foſſæ perueniant, & in eum locum iſta coniiciãt, vnde oppidani præſidio machinarũ & ſclopetorum freti tutò ad ſe comportare queant: ipſe & Paliſſæus cum mille quingentis equitibus cataphractis ponè iugum Guinogattum ad illos fulciendos euadunt. Res fœliciter virtute & induſtria Albanorum perficitur. Verùm nobiles aliquot adoleſcẽtes vnà cum illis animi cauſa profecti, oppidum ad amicos inuiſendos ingrediuntur, ſpe ſtatim egrediendi, cuius tamen rei facultas non contigit. In his erant Antonus vnicus Buſciagij filius, Rupemenius, Ioannes Moçus Malleræus, Bocartus, Rupemondus, Rupeſendrius & alij complures. Re ex ſententia perfecta Piennius de reditu cogitandum cẽſebat. Ibi tum iuuenes aliquot inceſſit cupido propius accedendi ad caſtra hoſtium exploranda, alij ob æſtum vehementiorem (erat enim medius Auguſtus menſis) depoſitis galeis & tolutariis equis conſcenſis ſe ex laſſitudine bibendo recreare cœperunt, imperatori parum dicto audientes, & de conſilio hoſtis nimium ſecuri. Dum lagenis epotandis indulgent, hoſtis rebus gerendis intentus equitum circiter quinque millia, peditum tum Anglorum tum Germanorum duodecim fere millia emittit, & tormenta duodecim leuioris vecturæ. Qui flumine Lilio ad Delettam traiecto noſtros in vado fluminis quod Huchinum alluit, expectant: in quos nullo ordine equitantes impetu facto, ita eos, antequam otij ſatis eſſet ad conſcendendos equos bellicos & galeas induẽdas, perturbatos agunt, vt perpaucis pugnare liceret. Quamobtem quoniam calcarium maior quàm gladiorum vſus illic fuit, pugnam calcariam appellarunt. In ea capti ſunt Longouillanus, Paliſſæus (ſed poſtea hoſtibus ereptus) Badius, Claromontius Andenſis, Buſſius Amboſius & alij nonnulli tum ductores tum milites. Hac clade Lutetiam ad Regem perlata, quum morbo articulari grauiter afficeretur, lectica Ambianum vſque pergit. Inde Franciſcum Angoliſmenſem (qui poſtea regnauit) Picardiæ proregem conſtituit, & ad caſtra Blangiana mittit, quòd compertum haberet id totum ex cõtrouerſiis ducum exercitus accidiſſe. Huic diſertè dat in mandatis, nequid niſi ex veteranorum capitaneorum ſententia gerat. Ille exercitu accepto Blangio mouet, & Ancorã traiecto flumine Somona peruenit: is enim locus percommodus ad obſiſtendum hoſti, quamcunque ſe in partem mouere conaretur, (vt qui in media regni ora eſſet) videbatur. Rex tãdem quum planè deſperaret ſe exercitum ſatis maturè colligere poſſe, vt obſeſſis (quibus cibaria deficiebant) ſubueniret, eos monuit vt conditionibus quàm poſſent æquiſſimis cum hoſte deciderent. Quod ab illis perfectum eſt. Nam obſidionem nouem ſeptimanarum perpeſſi, ſumma rerum inopia conflictati, impedimentis tamẽ ſaluis, equites galeati, ſignis explicatis, in procinctu, pedites inſtructa acie, ſignis elatis & tympani ſtrepitu, ciues denique ipſi cum ſua ſupellectile egrediuntur. Anglus deditione facta, oppidum inſtigantibus Flandris ſolo æquat, foſſas complet, ædificia omnia, præter ædem ſacram & Canonicorum domos incendit.

Teruana deditio & excidiũ.

DVM hæc apud Morinos geruntur, Trimollium ex Italia (vt ſuprà diximus) decedentem inſequuntur Heluetij quatuordecim aut quindecim millibus hominum (hortatu Papæ Iulij & Cæſaris Maximiliani) aſſumpto equitatu ex Burgundia ſuperiori (quã comitatum vocant) & Germanis aliquot equitibus, quibus præerat Vlrichus Dux witembergenſis. Hunc ergo Diuione obſident, quod oppidum eſt primarium inferiotis Burgundiæ ſiue ducatus, ſed nullo vallo neque munitione firmatum: verùm hominum virtus pro mœnibus fuit. Poſt obſidionem menſtruam & eo amplius Trimollius ſubſidij ſpe abiecta, quòd Anglus & Cæſar in finibus Picardorum eſſent, Aquitania ad Fontirabiam & Nauarram bello premeretur, rationem inire cœpit quo pacto à ſe illos amitteret. Tandem multis ſermonibus vltro citróque habitis, promiſſis quadringentis coronatorum millibus (quam ſibi ſummam deberi confirmabant bellorum cauſa quę Regis nomine antea in Italia geſſerant) vt diſcederẽt perfecit. Ex hac ſumma viginti millia quũ repręſentaſſet, de reliqua obſidibus cauit, quos dedit, Maſſerium ſuum nepotem, Rupefortem iuridicum Diuionenſem, & quatuor ciues. Ita placati Heluetij domum redeunt, & Burgundiones metu liberantur. Quanquam hac in pactione conditiones quędam pro tanti Regis amplitudine parum honorificę inerant: ſed durum telum neceſſitas id cogit, quum prouincię ſalus agitur. Quinetiam illas Rex vbi intellexit, ratas non habuit,

Trimollius ab Heluetiis Diuione obſidetur.

verùm vt ſibi ignominioſas recuſauit.

POST Morinorum excidium (cuius ſuprà meminimus) Anglus videns exercitum à Rege comparari, & anni tempus præceps, ſtatuit è Picardorũ finibus excedere, & hortatu Maximiliani iter Tornacum Neruiorum cõuertit. Hoc oppidum ab omni vetuſtate Regiæ ditionis fuerat: ſed tum nullo pręſidio à ſolis ciuibus tenebatur: proptereaquod Rex minimè ſuſpicabatur, Anglum, relictis Picardicis rebus oppidum aggreſſurum eſſe, quod etiamſi caperet, paruo illi vſui futurum erat, vt pote toto Belgio, hinc Hannonia illinc Flandria incluſum, inſuper procul à mari ſitum. Tamen inductus à Cæſare illuc duxit copias: nam & Cæſarianus exercitus ab Anglo ſtipendia habebat, & ipſi Cæſari centeni quotidie coronati in cibum pendebantur. Iter Inſulis Flandrorum fecit, decem paſſuum millibus Tornaco. Eò poſtquã tantus exercitus peruenit, oppidani abſque duce, quum nullam ſibi ſpem auxilij relinqui viderent (Regi enim erat tota Hannonia tranſeunda, & duo vel tria latiſſima flumina traiicienda, in primis ipſe Scaldis & Carpus) poſt aliquam oppugnationem deditionem fecerunt. Anglus arce illic ædificata, commeatu & præſidio, quantum ſatis videbatur, impoſito, quum hyemem imminere cerneret, in Angliam exercitum tranſportauit. Quo etiam tempore inſignem victoriam de Iacobo quarto Scotorum rege retulit, qui eo prælio cecidit: quũ quidẽ Dux Northfolcus ex familia Hauartia Anglicani exercitus eſſet imperator.

Tornacum ab Anglo deditione captum.

EODEM anno 1513. circa Natalia Blæſis moritur regina Anna Britonica, regis Ludouici vxor, duabus filiabus relictis, maiore Claudia, minore Renata. Viduo igitur Ludouico, dux Ludouicus Longouillanus, qui captiuus erat in Anglia, ſermonem iniecit de nuptiis Mariæ Anglicæ regis ſororis, vt hac ratione firma pax inter duos Reges & populos coaleſceret: id quod perfectum eſt, vti poſtea dicetur. Hãc pacem Rex ſummopere expetebat, vt nihil ſibi ab Anglo timendum eſſet, dum ad Mediolanenſem ducatum recuperandum exercitum cogebat.

1514. MENSE Maio anni ſequentis Franciſcus dux Valeſius, comes Angoliſmenſis Gallici regni hæres, vxorem duxit Sangermani Layorum Claudiam maiorem natu Regis filiam, quæ matri reginæ Annę in ducatum Britoniæ ſucceſſerat. Hoc matrimonium dum viueret regina Anna, cõponi non potuerat, quæ filiam Carolo Auſtrio nunc Cæſari potius tradere cupiebat: qua de re longè prius agi cœptum fuerat quàm de Angoliſmenſi. Cauſa huius rei ferebatur, quòd Ludouicam Sabaudam Franciſci matrem odio proſequeretur. Quinetiam paulo antè, quum Rex graui morbo Blęſis laboraret, illa mortem mariti metuens, pretioſiſſimam ſupellectilem ſecundo Ligeri flumine in arcem Nannetenſem deuehendam curauerat. Quam quum mareſchallus Gyæus ad Salmurum retinuiſſet, tantum in illum odium concepit, vt ex aula expelli curaret. Menſe octobri ineunte pactum matrimoniale Regis & Mariæ Anglicanę confectum eſt, inchoatum antea Longouillani opera. Quo in conciliando hoc in primis vrgebat Anglus, vt ſibi in manus traderetur dux Sothfolcus, qui apud Regem militabat: quòd idem de maiore illius fratre rex Philippus feciſſet: quod tamen obtineri non potuit. Illud quidẽ ſe exorari paſſus eſt, ne eum in regni ſui ditione haberet: atque adeo Metas illum abire iuſſit, vbi annuam penſionem ſexies millenorum francorum dedit.

Franciſcus Valeſius Claudiã vxorẽ ducit.

EGO tametſi res Anglicanas literis mandare non conſtitui (quum meum ſit conſilium his commentariis quæ in Gallia noſtra acciderunt, aut certè quę externis bellis à noſtris geſta ſunt, complecti) dicendum tamen paucis & obiter putaui, quiſnam fuerit hic Sothfolcus, quidque cauſę fuerit cur ſolum verteret, & ex Anglia profugus Regi militaret. Regi Anglorum Eduardo quarto (cuius in Philippi Cominęi commentariis mentio fit, qui Ludouico vndecimo rege in Picardiam deſcẽdit, fœdúſque cum illo Picennij percuſſit) duo erant fratres, vnus nomine Georgius dux Clarentianus, alter Richardus dux Gloceſtrius. Is Merlini libros fatidicos conſulere cogitauit, vt ſciret quid poſteris futurum eſſet: quæ ſuperſtitio in Anglia iam ab ipſius regis Arturi ętate admodum inualuit. Hęc vaticinia vbi intellexit, vt quidem illi exponebantur (nam flexiloquam habent interpretationem nõ ſecus atque Apollinis oracula) comperit alterum ex fratribus, eum nempe cuius nominis initium eſſet à litera G, hæredibus eſſe regnum erepturum: erant autem illi duo mares, & totidem fœminæ. duci Clarentiano (vti dixi) nomen erat Georgius: itaque eum putauit oraculo illo deſignari. Quare comprehenſum ſtatim & indi-

Sothfolcus Anglia exulat.

Anglus fratrem necat.

indicta cauſa immerſum in dolium vini aruiſij necauit. Illius morte ſe oraculi fato defunctum eſſe credidit, non animaduertens alterum fratrem eſſe ducẽ Glocestriȩ, cuius ditionis nomen ab eadem litera inciperet. Huius Clarẽtiani filia ſuperſtes relicta eſt, quȩ nobili cuidam Anglo nupſit cognomento Polo: à quo genus duxit Millordus Monſacutus, quem Henricus octauus obtruncauit, inſuper Reginaldus Polus, qui exul Romȩ regis iram fugiens, in cardinalium collegium allectus eſt, & etiamnum viuit: denique alius frater Godefredus Polus.

EDVARDVS Rex fratris morte expiatum eſſe ratus ominoſum hoc Merlini vaticinium, morti proximus liberos ſuos pupillos reliquit tutelȩ fratris Glocestrij. Qui cupiditate regni poſt fratris mortem occupandi incenſus, duos mares in turri Londinenſi interfecit, rumore in vulgus ſparſo illos caſu è ponte quo in turrim eſt aditus, deiectos periiſſe: fœminas in monialium collegium intruſit, illegitimo partu illas editas eſſe cauſatus, quòd earum mater nobili cuidam Anglo nupſiſſet. Ita coronam ſibi per vim impoſuit: rerum potitus, qui de tanta iniuria conqueri auſi eſſent, eos omnes variis ſuppliciis occidit. Comes Richomontius, qui plurimum apud ſuos gratia valebat, regis ſȩuitiam veritus, naui conſcenſa in Galliam profugit: ſed tempeſtas aduerſa in nauale quoddam Britonię detulit. Vbi à Franciſco duce captus, qui regi Angliȩ pro affinitatis vinculo gratificari ſtudebat, ad illius vſque ducis mortem manſit. Carolus poſtea octauus quum eius filiam Annam ducillam Britoniȩ vxorem duxiſſet, liberum Richomontium eſſe voluit, & honeſta penſione, qua ſe ſuſtentaret, donauit.

QVVM Richardus rex tyrannicè & inſolenter ſe gereret, optimates totius Angliȩ, in primis frater maior natu ducis Sothfolci, cuius ſuprà meminimus (is ex familia Poelana erat oriundus, genus ducens ex gente Lanclaſtria, cuius gentis ſymbolum erat alba roſa: quemadmodum contrà gens Yorcana, vnde Richardus rex ortum habebat, geſtabat rubram) vt regni quieti conſulerẽt, Richomontio miſſis clam nuntiis ſpem faciunt, ſi à Rege obtinere poſſet vt claſſem illi inſtrueret, grauem armaturam quadringentorum equitum & peditatum ad duo millia ad occupandum in Anglia portum traderet, fore vt plurimi in illius partes tranſirent, & Richardus tyrannus regno pelleretur. Poſtulata cõcedit Rex & Anna Frãcica ſoror, duciſſa Borboniorum: ea enim propter fratris ȩtatem in procuratione regni erat. Inſtruitur claſſis Deppȩ, cui Regis nomine prȩficitur Candecius Delphinas, Franciſci comitis Vindocini legatus, & nauis dominus, cui nomen erat Equuleo Deppȩo. Fortuna illis mirificè fauit: ſi enim quò intendebant appuliſſent, obuium habuiſſent Richardum cum quadraginta hominum millibus. Sed ventus adeo opportunus illis fuit, vt in oppoſitam partem delati, in Vualliȩ fines appulſis nauibus facilè milites exponerent.

BIDVO pòſt rumor percrebuit Richomontium Vualliam inuaſiſſe: ad quam famam qui illum accerſierant, cum multis aliis ſeſe cum illo coniunxerunt. Coactis copiis viſum eſt rectà Londinum proficiſci: quòd ea vrbe occupata, facilè ſit totum regnum tenere. Richardus quum hominum amplius quadraginta millia ſecum (vti dixi) haberet, hoſtem recta petit, cúmque in itinere Londinum verſus offendit. Acie vtrinque in conſpectu inſtructa, maxima pars regij exercitus rege relicto ad comitem tranſiit: nihilo tamẽ ſecius rex magnitudine animi ſingulari infeſtus in hoſtem vadit. Verùm tam exigua manu impetum tanti exercitus ſuſtinere non potuit: ipſe quidem fortiter pugnãs quo conſtiterat loco occubuit. Victor Henricus Richomontius Lõdinum proficiſcitur: ibi coacto ſenatu Eduardi filias ex parthenone educit, quarum maiorem ipſe vxorem populo cõſentiente ducit, atque adeo diadema regium aſſumit: minorem Comiti Vonſhero nuptum tradit, cognomento Cortenæo, poſtea marchioni Exceſtrio.

ITA regni ex ſententia compos, ducem Sothfolcum ſuſpectum habere cœpit, licet illius præcipuè opera & hortatu in Angliam nauigaſſet, propterea quòd ex gente Lanclaſtria genus haberet: itaque illius familiam radicitus extirpare cõſtituit. Sothfolco duo erant fratres: Sothfolcus (de quo diximus) prorex in Hibernia, alter ſeptem aut octo annos natus. Ipſe factus certior de peſſima regis in ſe voluntate, nauigat in Flandriam, perfugium quærens apud Philippum regem Cȩſaris Maximiliani & Mariȩ (quȩ Caroli Burgũdionum ducis filia erat) filium. Hiberniȩ prorex audito fratrẽ aufugiſſe, mari ſalutẽ in Oſtrelinorũ fines quȩſiuit, inde in Germaniã ſe recipit. Minimus turri Lõdinẽſi incluſus

1514. eſt, vbi illum vidi anno 1518. verùm poſtea obiit. Poſt aliquot annos quum Philippus rex ex Flandria in Hiſpaniam nauigaret, aduerſis ventis in Angliam appellit. Excipit illum honorificè rex Henricus, & mutuo dat coronatorum quinquaginta millia, pignore accepto lilio aureo: quod poſtea in fœdere Cameracenſi Carolo quinto Cæſari redditum eſt, dum liberi regij redimerentur. Tamen nõ prius illum ſuo regno excedere paſſus eſt, quam illi traderet Sothfolcum, qui in ipſius ditione Belgica erat, & ſe illum morte non eſſe affecturum confirmat. Id quod poſtea præſtitit ille quidem: ſed moriens filio Henrico octauo mandauit, vt ſimulatque obiiſſet, ſecuri illum percuteret: quod etiam perfectum eſt. Accidit poſtea vt Anglus, qui regnum opera regis Galliæ (quemadmodum dictum eſt) obtinuerat, cũ exercitu in Galliam nauigaret, & Boloniam obſideret. Sothfolcus, ſuperioris illius frater, quum eſſet in Germania, certior factus bellum inter Regem & Anglum coortum eſſe, eò venit cum nõ paruo Germanorum peditum numero. Quũ inter duos reges pax ad Boloniam conciliaretur, Anglus ſumma contentione poſtulabat ſibi Sothfolcum tradi. Rex ne fidem datam ſolueret, eò ſe adduci nunquam paſſus eſt. Illud quidem promiſit, è regno eum abiturum. Ex eo tempore omnibus fœderibus hoc caput eadem forma inſeri conſueuit: vt quoties pax fieret, ille exulatum abiret: conflato bello ſtatim in Galliam militatum rediret. Hoc perpetuum fuit ad pugnam vſque Papienſem, anno 1524. in ea enim occubuit, vt à nobis dicetur.

NVNC ad matrimonium Regis & Mariæ Anglicanæ redeat oratio. Rebus vt narratum eſt conſtitutis, Rex ad Picardiæ fines ad ſponſam excipiendam acceſſit. Abbauillam vt venit, Boloniam comitem Angoliſmenſem miſit, quem comitati ſunt duces Alenconius & Borbonius, comites Vindocinus, Sampaulius & Guiſius, denique maxima pars procerum qui apud illum erant. A quibus Maria magnifico apparatu excepta, maximo ſplendore Abbauillam deducitur. Huic Rex obuiã procedit, & poſtero die nuptię ſumma celebritate fiunt in æde quæ eſt ad forum rerũ promercaliũ. His geſtis Lutetiam contendit, vt illic Regina, ſumpto prius Sandionyſij diademate, auſpicato ingreſſu exciperetur. Illam ex Anglia cùm multi primarij nobiles proſequuti fuerant, tum marchio Orſetus & dux Sothfolcus nõ ſummo loco natus ille quidem, verùm regi Henrico ob virtutẽ gratioſiſſimus: vt ducatu Sothfolci illũ auxerit, quem Polis ademerat, vt dictum eſt. Rex quum ſibi pacem cum Anglo conſtare videret, exercitum comparare decreuit vt proximo vere ducatum Mediolanenſem recuperare conaretur. Huic præpoſuit ducem Borbonium. Hãc prouinciam antea recuſarat, (quo tempore Trimollius illam ſuſcepit) quòd exercitum ſatis firmum eſſe ad rem tantam aggrediendam negaret: quod rei euẽtus in Trimollij clade verum eſſe comprobauit. Ad illud bellum è Germania accerſit ad ſexdecim hominum millia, quibus cùm alij præerant, tum comes wolfius & capitaneus Brandhecus. Deinde Borbonium Molendinum præmittit qui exercitum acceleraret. Sed defuit illi temporis facultas ad cœpta peragenda: nam Cal. Ian. circiter

Ludouici Regis mors. mediam noctem animam Deo tradidit Lutetiæ in ædibus Turnellanis. Funus ad ædem Virginis matris inde Sandionyſium elatum eſt, vbi tota principum conſanguineorum turba regia illi iuſta more maiorum perſoluta ſunt. Poſt eius mortem ſuſpicio quædam extitit reginam Mariam grauidam eſſe: ſed ſtatim rem aliter habere ipſamet confirmante compertum eſt.

ADVERSIS rebus valde ab ipſa adoleſcentia iactatus fuerat. Quum dux Aurelius eſſet, prælio victus eſt ad Sãtalbinum in Britonia, & captiuus magna turri Biturigum diu incluſus. Deinde Carolo octauo Neapolim profecto, obſeſſus Nouariæ eò venit omnium rerum penuriæ, vt canibus & ſoricibus veſcendum illi eſſet: ſicque multos ex ſuis inedia ac egeſtate amiſit: donec eum Carolus Neapoli rediens liberauit. Poſtquã regnum iniiſſet, qui rebus aduerſis cum illo ſteterant, ſuadere conabantur, vt eos vlciſceretur qui regnantis Caroli nomine & iuſſu illum bello afflixerant, maximè Ludouicum Trimollium, qui illum prorex ad Santalbinum prælio vicerat, & ceperat. Verùm negauit ille REGIS Galliæ eſſe, iniurias vindicare quas dux Aurelius accepiſſet: qui enim integra contra ſe erga Regem fide fuerant, eos non minori in ſe nunc Regem fore.

Franciſcus primum regnum init.

PRINCIPI optimo, ob eámque cauſam patri populi dicto, ſucceſſit Franciſcus dux Valeſius comes Angoliſmenſis. Qui tanta ſucceſſione auctus, Principes conſanguineos & reliquos regis Ludouici familiares in conſilium adhibuit, nullúmque ex illis expunxit, ſed qua cõditione apud Regem fuerant, manere iuſſit. Horum ex ſententia placuit quamprimum Remos proficiſci, vt illic regno inauguraretur: idque factum eſt eiuſdẽ menſis Ian. xxv die, 1514. Deinde regio apparatu pro more Lutetiam ingreditur, & hoplomachiam in vico Antoniano inſtituit, vbi certamen ſuſtinebant dux Alenconius, dux Borbonius & comes Vindocinus. His geſtis animum cœpit appellere ad componendas rationes & magiſtratus regni. Principio Antonium Pratenſem, ſummum ſenatus Pariſienſis præſidem cancellarium creauit. Nam morte Regis erat duntaxat fiduciarius ſigilli regij Stephanus Poncherius epiſcopus Pariſienſis, qui poſtea archiepiſcopatũ Senonenſem geſſit. Ducem Borbonium magiſtrum equitum dicit, Conneſtablium vocant: comitem Vindocinum Inſulę Francię, Lautrecum Aquitanię pręficit. Paliſſæũ, pręfectum prætorio, Mareſchallum cõſtituit: Boſium, quem adoleſcens moderatorem habuerat, prętorio pręficit. Hunc vnà cum Florimondo Roberteto principe ſecretario, ſummam adminiſtrationem omnium rerum habere voluit. Habuit denique hic Rex apud ſe duos in primis charos, Annam Mommorentium & Philippum Chabotum Brionium, quorum poſtea ſumma apud nos extitit autoritas. Porro quum iter à Ludouico cœptum perficere in animo haberet, fœdera cum principibus & populis finitimis renouare decreuit. Pacem cum Anglo initam à rege Ludouico confirmat, viduã eius remittit, ſexagena coronatorum millia quotannis dotis nomine pendens. Eam Anglus duci Sothfolco pro ſummo in illum amore nuptum tradit. Rex Ludouicus Venetis Bartholomęum Aluianum imperatorem, qui pugna Pandina captus fuerat, Andream item Grittum prouiſorem Brixię captum, pactione certa cum eis facta remiſerat. Huius pactionis conditiones Rex confirmat: erant autem hæ: vti Veneti auxiliares copias Regi mitterent ad ducatum Mediolanenſem recuperandum & ſeruandum: vtique Rex mutuò illis auxilium ferret ad recipiendum quicquid Cęſar Maximilianus per vim occupabat, nempe Brixiam & Veronam cum aliis oppidis.

DVM hęc geruntur, Lutetiam ad Regem acceſſit comes Naſſauuius legatus Caroli Auſtrij, vt fidem clientelarem & obſequij autoramentum profiteretur nomine comitatuum Flandrię & Arteſię aliarúmque prouinciarum, in quibus regem Gallię ſuperiorem agnoſcebat: id quod pręſtitit. Simul etiam vt firmior amicitia inter duos illos principes conſtaret, agi cœptum eſt de matrimonio ipſius Auſtrij cum Renata Ludouici filia, Reginę ſorore. Ad illius pacti conſtitutionem mittitur Vindocinus legatus ad Carolum Auſtrium: cui adiungitur Stephanus Poncherius, Genlius & Scheneius. Vindocinus per Hannoniam & mediam Brabantiam iter faciens, Hagam Hollandorum peruenit: vbi quum Carolum Auſtrium reperiſſet, tranſacta illic res eſt. Quum autem Auſtrius comitem Naſſauuiũ familiariter diligeret, initum etiam illic eſt eius matrimonium cum principis Aurangij ſorore, quæ in aula Gallica cõmorabatur. Quare Naſſauuius Vindocinum illinc Feram vſque ad flumen Oſiam comitatus eſt: quò principem Aurangiam Giuerius & Manlia nobilis fœmina è Picardia adduxerunt, ibique conſummatum eſt matrimonium. Libet hîc commemorare quid in eo itinere didicerim, & quemadmodum Princeps ille Hiſpaniarum inſtituebatur. Caprarius, quem antea docui à Rege Ludouico illi ex conſenſu ciuitatũ Flandriæ moderatorem præpoſitum fuiſſe, ſic illum educabat, licet annum ętatis decimumquintum nondum attigiſſet, vt ex quibuſcunque prouinciis adferrentur literę vel nocte intempeſta, omnes ipſi redderentur: ex quibus perlectis ad conſilium, vbi omnia coram eo conſtituebantur, ipſe referret. Accidit aliquando vt Genlius qui apud eum Regis legatus erat, (ego verò illic quoque iuſſu Vindocini cum illo ſubſtiteram) apud Caprarium cœnaret, in eúmq; ſermonem veniret, vt mirari ſe diceret, quòd adoleſcentis principis ingenio tantum laboris, quo eum facilè poterat leuare, imponeret. Tum Caprarius: Mi Genli, inquit, video me illi curatorem & tutorem datum: hunc volo poſt mortem meam ſui iuris eſſe. Quòd ſi ſuarum rationum ignarus ſit, me mortuo alio illi curatore opus fuerit, vt qui ex

Caroli Auſtrij educatio.

aliena fide & diligẽtia penderet, neque in rerum gerendarũ cognitione eſſet verſatus.

Dvm hæc fiunt, Rex quum Amboſiæ eſſet, copias ſuas magnis itineribus Lugdunum contendere iubet, quò ipſe extremo Iulio menſe peruenit: vbi etiam Vindocinus illi præſto fuit, qui eum de rebus a ſe geſtis docet. Ferrandus Arragonius quum timeret ne in ſe vires illas quæ in Italiam parabantur, Rex conuerteret, quibus Nauarræ regnũ paulo antè per vim occupatum eriperet, cum illo paciſcitur. Rex Lugduni quo ordine exercitum progredi vellet, demonſtrat: primam aciem Borbonio tradit, adiuncto Franciſco Borbonio eius fratre, qui nuper dux Caſtelloraldi creatus erat, item mareſchallo Chabanio, principe Talemondio Ludouici Trimollij filio, Ioanne Iacobo Triultio Galliæ mareſchallo, Boniueto, Imbercurio, Telinnio Rouergiæ ſeneſchallo, barone Beardo, comite Sancerrano & aliis equitum præfectis. Pedeſtres copias ducebat Petreius Nauarrenus, nempe ſex millia Vaſconum, quibus illum Rex præfecerat, nullóque redemptionis numerato pretio liberum fecerat, quum in pugna Rauennenſi (vbi peditibus Hiſpanis præerat) in Gallorum poteſtatẽ veniſſet. Adiunxit etiam Rex quatuor Gallorum millia, quibus octo duces præpoſuit, Lorgium, Piraltum Malgerontium, Richoburgium, Lortellium, Lanatum minorem, Onatilium, Herculem Delphinatem, & capitaneum Commarquium: denique Germanorum militum octo aut nouem millia. Mediam aciem ipſe ducebat, ſecum habens ducem Lotaringum, ducem Vindocinum, comitem Sampaulium, Orualium, Ludouicum Trimollium, ducem Albaniæ, nothum Sabaudum, Odetum Foxium Lautrecum, capitaneum Badium (cui tantus honos a Rege eſt habitus, vt ipſo prælij die ab illo cingi & equitum torquatorum dignitate ornari voluerit) & alios multos equeſtrium turmarum ductores. Aderat præterea Carolus dux Gueldrius, qui vniuerſo Germanico peditatui præerat, cum comite Guiſio nepote Caroli ducis Lotaringi fratre: hi enim peditatui acceñſebantur vna cum ipſo Gueldrio. Poſtremum agmẽ traditum eſt duci Alenconio cum firmiſſimis tum equeſtribus tum pedeſtribus copiis. Quum Rex Gratianopolim perueniret, iam Borbonius Ambrodunum verſus iter faciebat, & certis locis forum vinarium exercitui inſtituebatur. Itaque Rex matri Ludouicæ Sabaudæ regni gubernacula tradit, ipſe Ambrodunum Borbonium ſubſequitur. Eò poſtquam peruenit, reperit Proſperum Columnam Romanum virum fortem, qui a Leone papa cum mille quingentis equitibus ſubmiſſus fuerat Heluetiis, ad ipſas alpium radices in Pedemontana regione conſediſſe, valde ſecurum animi, quòd montium anguſtiæ ab Heluetiis obſidebantur. Sed extiterũt certi quidam exploratores, præmiſſi à Carolo Solerio Morettano, qui confirmabant tranſitum eſſe ad Roccam miluiam, vbi nullæ erant Heluetiorum cuſtodiæ, quia nulli vnquam equites hac iter facere conſpecti fuerant: hac Proſperum inopinãtem facilè opprimi poſſe. Hoc nuntio perlato, negotium dat mareſchallo Chabannio, Imbercurio, Albinio, Badio, Buſſio Amboſio & Mommorenrio, qui tum Boſij præfecti prætorio legatus erat, rem vt aggrediantur, ad quam opera Morettani & ducibus itineris vtantur quos habebat. Addebat Morettanus, illis, etiam ſiquid offenderetur, tutum tantiſper receptum vel Foſſanum vel Sauilianum fore, dum exercitus appropinquaret.

Papa Regis hoſtis exercitum mittit.

Nostri quum ex ſuperioribus locis copias in campum non ſentientibus aduerſariis deduxiſſent, certiores fiunt Proſperum cum equitatu eſſe Villanouæ Soleriorum. Itaque illuc contendunt: quò quum perueniſſent, comperiunt illos Villafrancam diſceſſiſſe: eſt autem exiguum oppidum ad flumen Padum, duorum ab eo loco milliũ interuallo. Verùm iam diluxerat, & tranſeundum erat flumen, quũ nuſquam eſſet propinquus pons, niſi in ipſa Villafranca. Hæ difficultates quum occurrerẽt, ex itineris ducibus quidam recipit ſe illos vado traiecturum, mille ferè paſſuum interuallo infra Villafrancam: id quod præſtitit. Imbercurius præcurſorum præfectus prandij tempore ad portam oppidi accedit: quo animaduerſo ex oppidanis aliquot ad claudendas portas concurrunt. Verùm duo equites, alter Normanus, nomine Bellouacus cognomento Elegans, alter Halancurius genere Picardus ſummo conatu incitatis equis ad portam accelerant. Halancurius tametſi equi impetu in foſſas oppidi deturbaretur, eũ tamen oppidanis terrorem iniecit, vt Bellouaco otium fuerit ad lanceam immittendam, quò portam ſubitò claudi probiberet. Imbercurius ſubſequens ſtatim equo deſilit, & in portam

Proſper Colũna prandens opprimitur.

tam vi irrumpit. Interim mareſchallus Chabannius cum reliqua multitudine accedit, & vniuerſi equis inſidentes oppidum ingrediuntur: ibi Proſper menſæ aſſidens deprehenditur, qui vt ſaluti ſuæ conſuleret, ſe data fide Albinio dedit. Denique omnes prandendo capiuntur, fitque præda mille ducentorum equorum Neapolitanorum. His rebus confectis noſtri metu Heluetiorum qui Conij erant, cum captiuis & equis ſe Foſſanum recipiũt, dum totus exercitus adueniret. Heluetij ſuos equites profligatos eſſe certiores facti, Gallorum exercitum in planitiem tranſiſſe, iámque Regem iuga alpium tenere ſupra Sàmpaulum, quâ nullus vnquam exercitus iter fecerat, Conium & omnes aditus relinquunt, vt Mediolanum ſe reciperent. His ſe coniungit cardinalis Sedunenſis, qui Pinierolæ erat cum parte copiarum, vbi legati papæ autoritatem habebat, & Maximiliani Cæſaris nomine rebus adminiſtrandis conſtitutus erat. Ita nullo prohibente Rex iter per anguſtias conficit, & Conium, vnde Heluetij pridie eius diei profecti fuerant, peruenit. Dũ hęc fiunt, Emarius Pryæus alio itinere à rege miſſus, auxilio Genuenſium vſus Alexandria potitur, & in fidẽ Regis accipit, opera quorũdam oppidanorum qui Guelfinarum partium erant. Rex vbi omnia ſibi proſperè euenire perſpicit, Conio rectà Carmaniolam contendit, inde Moncallerium, vbi Padum tranſit. Ibi auunculus dux Sabaudus frater Ludouicæ Sabaudæ (quæ in Gallia relicta regni adminiſtrationi præerat) illi obuiam procedit, eúmque Taurinos ducit, vbi magnificè excipitur. Deinde nulla mora interpoſita Chiuaſum contendit, vnde Heluetij nuper diſceſſerant direpto oppido, & arce incenſa. Inde Vercellas mouet, quâ ſcilicet Heluetij progrediebantur: quibus à tergo imminebat, vt conquieſcendi facultatẽ nullam daret, donec Mediolanum illos compulit. Vercellis Nouariam ire contendit, quæ in illius fidem traditis clauibus venit: cui præficitur mareſchallus Chabanius. Illuc adueniunt cohortes nigræ, quæ vocantur: conſtabant ſex millibus Germanorum, qui totos viginti annos ſimul militauerãt, & bello aſſueuerant. Has dux Gueldrius auxilio regi adduxerat, cui legatus attributus erat Tauanius. Ita Rex omnibus copiis collectis iter Marinianum inſtituit.

Pax inter regem & Heluetios.

DVM hæc geruntur, dux & Nothus Sabaudus rem componere inter Regem & Heluetios aggrediuntur, tandémque his cõditionibus perficiunt, vti Rex pecuniæ magnã vim repræſentaret, quam ſibi ab ipſo & maioribus deberi dicebãt tum ſtipendiorũ nomine quæ ſuperioribus bellis meruerant, tum pacto quod Diuione Trimollius fecerat: vtique illi ducatu Mediolanenſi decederent: vtique Rex annua penſione ſexagena ducatorũ millia Maximiliano Sfortiæ, qui tum Mediolanum tenebat, perſolueret. Ad tantam conflandam pecuniæ ſummam collatum eſt quicquid argenti tum ſolidi tum ſignati erat apud principes & reliquos nobiles, vt illis in octo dierum ſumptus tantùm relinqueretur. Dux Gueldrius pacem videns conciliatam, ſimul quòd audiret Brabantos ſuos fines bello inuaſiſſe, venia accepta, & in ſuum locum relicto comite Guiſio nepote, commutatis ad itineris celeritatem iumentis, ad ferendam ſuis opem proficiſcitur. Lugduni certior fit committi prælium: quo ex nuntio tantum doloris cepit, vt in febrim continentem magno ſalutis periculo inciderit. Compoſitione vtrinque confecta & collatis pecuniis, deliguntur Lautrecus & Nothus Sabaúdus cum grauis armaturæ quadringentis equitibus, qui pecuniam Bufaloram deferrent: illic enim præſto eſſe oportebat delegatos confœderatorum ad eas accipiendas. Rex quòd arbitrabatur ex pacto vrbem & arcem Mediolanenſem ſtatim traditum iri, Sambrigidum vſque progreditur, quod ad magnam viam Mediolanenſem ſitum eſt, eo conſilio vt poſtero die duobus paſſuum millibus Mediolano caſtra poneret. Per idem tempus exercitum pontificium ducebat magnificus Laurentius Medices papæ nepos, erátque Placentiæ. Erat præterea exercitus regis Hiſpaniarum non procul Placentia ad flumen Padum, duce Remundo Cardonio, qui Hiſpanici exercitus imperator fuerat in pugna Rauẽnenſi. Cum illis ſumma contentione agebant tum dux Maximilianus tum cardinalis Sedunenſis, vt ſuas copias cum Heluetiis cõiungerent: ſed duabus de cauſis adduci huc non potuerunt: vna quòd ſibi mutuò diffidebant. Laurẽtius enim quum Remundum multa ſimulatè agere animaduerteret, ſuſpicabatur iſta iuſſu Hiſpani fieri, qui cũ Rege commercij aliquid clanculum haberet. Idem Remundus à Laurentio metuebat, quòd legati à papa ad Regem crebrò accederent. Altera, quòd ambo pariter vtrinque includi nolebant hinc noſtris copiis, quas integras & paratas videbant, illinc Venetis, quas adduce-

bat Bartholomæus Aluianus,quæ nobis maximo adiumento fuerunt. Heluetij iam ſuos delegatos miſſuri erãt Bufaloram, qui pecunias pactas acciperent,quũ repentè à Cardinali Sedunenſi de ſententia deducuntur, & ad ſoluendam fidem impelluntur. Docebat enim,Regem,vt qui de pace facta nihil dubitaret, negligentius ſuas copias habiturum, quinetiam ea de cauſa Bartholomæo Aluiano, qui Laudæ cũ exercitu Veneto erat,Regis iuſſu renuntiatum eſſe ne vlterius progrederetur.Proinde illos,ſi ex improuiſo proficiſcerentur, duo ſimul conſequuturos eſſe:tum pecuniam Bufalora ex itinere auferre poſſe,quam illuc Lautrecus conuexerat,tum Regem prælio adoriri, quum nihil tale ſuſpicaretur, imò qui copiarum partem à ſe dimiſiſſet,Venetorum ſcilicet auxilia, & quadringentos equites quos duxerat Lautrecus. At ille quum tale eſſe Heluetiorum conſilium ab exploratoribus didiciſſet,recto itinere relicto Galeraſum ſe recepit.Quare Heluetij ea ſpe deiecti,ad Regem profligandum progrediuntur.

Cardinalis Sedunenſis pacem violari ſuadet.

1515. Die Iouis XIII Septembris(qui dies Crucis ſacer eſt) 1515 hora circiter ſecunda pomeridiana Heluetij aggrediuntur primam aciem,cui præerat conneſtablius Galliæ Borbonius.Qui quum in armis eſſet,primum eorum impetum fortiter ſuſtinuit, ſed non ſine graui damno.Nam vnam aciem Germanorum grauiſſimus terror occupauit,quo parum abfuit quin fugam arriperent:quòd arbitrarẽtur pactum illud adhuc firmum & ratum eſſe,& prælium hoc ſimulatè ad ſuam ipſorum perniciem committi, vt hac ratione infeſtiſſimorum ſibi Heluetiorum libidini traderentur. Verùm nouas vires paulo pòſt ſumere & prælium redintegrare cœperunt, vbi viderunt equitatum irruentibus hoſtibus acriter reſiſtentem,Regem etiam ipſum cum cohortibus nigris & machinis bellicis prodeuntem.In eo prælio cecidit Franciſcus Borbonius,Imbercurius, comes Sancerranus,cum aliis multis egregiis viris.Dimicatum eſt ad ipſam noctem, quæ tam caliginoſa fuit,maximè ob puluerís copiam vtrinque excitati, vt inter ſe dignoſci minimè poſſent. Accedebat quòd Heluetij inſigne crucis albæ nõ ſecus quàm Galli geſtabant: hoc intererat,quòd clauem ex albo panno humero vel pectori aſſutam habebant. Et, vt omnia magis inopinata noſtris acciderent, nulla tympana habuerant, buccinis tantùm ad diſperſos colligendos vtebãtur. Vnde tanta perturbatio cõſequuta eſt,vt multis locis Heluetij & Galli alij in aliorum caſtris pernoctarent. Rex ipſe ſub armis, depoſita ſola galea, in carpento tormenti ænei iacens noctem tranſegit. Vbi diluxit,& internoſci potuerunt, quò ſingula ſigna inferebantur, eò ſe quiſque recipit, & acrius quàm pridie pugnari cœptum eſt,vt ipſe viderim vnũ ex firmiſſimis noſtrorum Germanorũ cuneis amplius centum pedũ interuallo loco ceſſiſſe,Heluetiúmque quẽdam omnia agmina prætergeſſum cò perueniſſe,vt bombardam vnam manu tangeret,ibi tamen interfectum fuiſſe. Quòd niſi equitum noſtrorum virtus certaminis molem ſuſtinuiſſet, maximum impendebat periculum. Ibi interfectus eſt Frãciſcus Trimollius, princeps Talemondius,Trimollij vnigenitus,Buſſius Amboſius,Royus & alij plerique, Vindocini equus duobus aut tribus locis haſtis confixus.Comes Guiſius totius Germanici exercitus præfectus,quum in primo ordine eſſet,in terram deiicitur; ſed armiger illius Adamus genere Germanus, quũ herum videt iacentem vndique haſtarũ ictibus peti,in illum incumbit,& vulneribus excipiẽdis ſeſe obiicit.Interim Heluetij loco pelluntur,& Guiſius ſeruatur: quem quidẽ ex regia turma Iametus Scotus è prælio extulit:quo quidem auxilio maximè opus habebat. Tot enim vulneribus confectus erat,& prætereuntium pedibus ita calcatus, vt ægrè reſpirare poſſet.Hora ferè nona matutina Heluetij vt noſtros aliò auerterent, ſuorum cuneum valle quadam læuam verſus emittunt,qui à tergo impedimẽta adorirentur,vt noſtra acies illuc conuerſa deleretur. Sed occurrit illis dux Alenconius, qui nouiſſimum agmen ducebat,à quo fuſi & fugati ſunt.Horum pars in ſyluã ſeſe abdidit, ſed tum à Vaſconibus,quibus præerat Petreius Nauarrus,tum ab hippotoxotis(cẽtum ducebat Coſſæus minor,Malgeronius totidem)ad vnum omnes interficiuntur. Pridie eius diei Bartholomæus Aluianus accepto nuntio Heluetios violata fide in noſtros aciem duxiſſe, Lauda cum ſuis profectus tota nocte iter facit,ſperans ſe in tempore adfuturum:& ſumma vſus celeritate circiter decimam matutinam cum equitatu ad locum pugnæ peruenit,peditatu longè ſubſequente. Comitis Petiliani filius iuuenis, qui magno iampridem ſtudio tenebatur vt ſuam fidem & obſequium in prælio Regi probaret, Heluetios qui ſe è pugna recipiebant, adoritur, illicque cum multis prælians interficitur.Heluetij qui ad pugnan-

Heluetii contra fidem pugnantes caeſi.

pugnandum trigintaquinque hominum millibus venerant, quum prælium diutius ſuſtinere nequirent, amiſſa præfectorum maxima parte, bidui labore defeſſi, & animo conſternati in fugam ſe coniiciunt. Ex iis plurimi ædes vbi Borbonius cōſederat, petunt: vbi quum deditionem facere recuſarent, igne immiſſo omnes comburuntur, ſimúlque ex noſtris aliquot, qui ad illos conficiēdos promiſcuè irruperant: in quibus Ioannes Moęus Malleræus regius ſignifer. Alij partim arcem Mediolanenſem, partim domum redeunt: rex enim victoria contētus abire illos paſſus eſt. Heluetij ad quindecim millia occubuerunt, atque ij omnium fortiſſimi & bello exercitatiſſimi tum ordinum ductores tum milites. Cardinalis Sedunenſis, quem antea perfidiæ autorem fuiſſe demonſtratum eſt, cū ſexcentis equitibus illos comitatus quoad primum conflictum videret, vbi contra ſuam expectationē noſtros prętium inire perſpexit, veſperi cum ſuis Mediolanum contendit. Ibi ciuium tumultum animaduertēs, & ipſorum etiam Heluetiorum querelam tum ob acceptam cladem tum ob ſtipendium trimeſtre quod debebatur, in Germaniam ad Cęſarem Maximilianum fuga ſe recipit.

REX poſtquam Deo ſupplicaſſet ob tam inſignem victoriam, quam vno & viceſimo ætatis anno conſequutus fuerat, conſtituit poſtero die exercitum ad duo paſſuum millia Mediolano adducere: vbi ciuitatis claues illi afferuntur. Verùm non tam citò illuc ſibi ingrediendum cenſuit, quòd Maximilianus Sfortia cum quatuor Heluetiorum millibus arcem teneret: propterea viſum eſt illum nō prius vrbem ingredi quàm arcis ipſius compos eſſet. Itaque præmittitur Borbonius cum prima acie, qui in vrbe caſtra locaret, arcémque obſideret. Rebus ad obſidionem neceſſariis cōſtitutis Borbonius Albinium ibi relinquit, ipſe ad regem redit: qui cum reliquo exercitu Papiam venit, vbi omnes ſe illi ſubiiciunt. Dum illic moratur, comes Petreius Nauarrus, cui ſumma obſidionis cura a rege & Borbonio mandata fuerat, paucis diebus aqua educta foſſas exiccauit, eo conſilio vt muros ſuffoderet, cuius rei maximum vſum habebat: & breui infimum propugnaculum (caſamattam vocant) quod dextrum erat portam ingredienti, & plateam vrbis quæ eſt ad portam Comenſem reſpiciebat, deturbat: toto igitur illo muri latere diruto, pluteis tectus murum cœpit labefactare. Dum totus in foſſa huic rei intentus eſt, fortè pluteo egreditur ad aliquid explorādum. Tum ex noſtris qui ad machinas erant, quum animaduerterent abati partem adhuc extantē, illuc totius ordinis bombardarum glandes emittunt. Quo factum eſt vt abati cadentis ruina obrueretur Petreius: vnde extractus & ſummo vitę periculo domum relatus eſt. Sfortia & Heluetij obſeſſi quum nullam auxilij ſpem viderent, quum præſertim rex cum Heluetiorum principibus de fœdere ageret, de arce tenenda deſperant, quanuis Cæſar Maximilianus illis ſubſidium ſe miſſurum polliceretur. Tandem multis cum Borbonio colloquiis habitis, iuſſu regis hæ conditiones ſtatuuntur, vti Heluetij cum impedimentis domum redirent, vtique Sfortia regi in manus arcem Mediolanenſem, Cremonenſem & cæteras quas occupabat traderet, illique iure ſuo quod in ducatu ſibi vindicabat, planè decederet, & in Galliam ſe conferret: vtique rex illi viuo ſexagena ducatorum millia annua penſione ſuppeditaret, reliquum vitæ in Gallia loco quem commodiſſimum iudicaret, tranſigeret. Hæc omnia peracta ſunt, & in Galliam mittitur Sfortia: quò illum iuſſu regis deduxit Mauleo frater Trimollij, Franciſcus comes Pontremius, & alij aliquot nobiles. His omnibus perfectis rex Mediolanum armato comitatu ingreditur: cui aderant princeps conſanguinei dux Alenconius, Carolus Borbonius cōneſtablius, Carolus Borbonius comes Vindocinus, Franciſcus Borbonius comes Sampauli, dux Lotaringus & comes Guiſius, & tota nobilium multitudo quæ Gallia venerat (iis exceptis qui in prælio ceciderant) equites ad duo millia grauis armaturæ, deinde prætoriani nobiles, omnes galeati, præterea exteri quos rex penſione donabat: quibus præerat princeps Rupeſurionius Vindocini patruus: pedites tum Galli tum Germani, ad vigintiquatuor millia. Hi omnes armati acie inſtructa progredientes regem ad ſummum templum deducunt, quò ad preces faciendas ingreſſus, inde eodem comitatu palatium petit. Accepta in fidem tota Mediolanenſi ditione, Vigeuam contendit: vbi marchio Monferrati cum vxore Alenconij ſorore ad eū ſalutandum adfuit. Illuc etiam principes omnes & dynaſtæ Italiæ miſerunt legatos: quinetiam papa Leo, antea hoſtis, miſit ad fœdus ineundum. Quam ad rem conſtituitur dies quo adeſſent Bononiæ, vt illic omnes controuerſiæ componerentur, & firma

Mediolano recepto Sfortiā rex in Galliā mittit.

1515. pax iniretur. Omnes enim Italiæ principes, præter vnum papam fœdere ſeſe cum Rege coniunxerant. Dum hæc geruntur, Bartholomæus Alvianus Veneti exercitus imperator cum ſuis proficiſcitur, cogitans ex improuiſo Brixiam opprimere, quam Veneti annis ſuperioribus amiſerant. Sed qui in præſidio erant, aduentu illius cognito, Veronam ad M. Antonium Columnam mittunt, à quo ſubſidium quinque aut ſex cohortium Hiſpanorum & Germanorum accipiunt: qua re audita Alvianus mutato conſilio tentare Veronam conſtituit. Dum iter facit, alui profluuio laborare cœpit: quo tum ob grauiorem ætatem tum ob ingentes labores quos pertulerat exhauſtus animam Deo tradidit: cuius mors detrimentum ſanè ingens attulit. Fuit enim ſua ætate vir rei militaris peritia & imperatoria induſtria clariſſimus.

Decembri ineunte papa & rex Bononiæ conueniunt. Paciſcuntur inter ſe vti regis eſſet Parma & Placentia, quas iam tenebat: vtique rex papam exercitu iuuaret ad recuperandum ducatum Vrbini, quem Fräciſcus Maria (vt dicebat) Eccleſiæ Romanę ademptum occupabat: eundémque papa nepoti Laurētio Medici dederat. Illic adfuit magnificus Iulianus papę frater, cui nupſerat Nemorenſis, ducis Sabaudi & Gallici regni rectricis ſoror. Illic etiā cùm alia trāſacta ſunt, tū antiquata eſt pragmatica ſanctio. Præterea cardinalitio galero donatus eſt frater Boſij præfecti prætorij, qui quidem epiſcopus erat Conſtantienſis. Rex Bononia Mediolanum reuertitur: vbi quæ ad ſtatus rationes pertinebant conſtituit, ſenatum ciuibus reſtituit, cui ſummū præſidem & procancellarium Ioannem Selvam virum eruditione & vitæ integritate ſingulari præponit, Borbonium conneſtablium proregem toti regioni præficit: ipſe magnis itineribus in Galliam ad matrem & vxorem contendit, & Lugdunum ad candelalia peruenit. Dum verò Bononia Mediolanum rediret, ibique rebus omnibus proſpiceret, interim comes Vindocinus, comes Guiſius, & epiſcopus Laudunēſis (qui poſtea cardinalis Borbonius dictus eſt) multique cum illis nobiles Venetias proficiſcuntur, ibique non minori ſplendore & apparatu excipiuntur quàm ſi rex ipſe fuiſſet: deinde Mediolanum ad regem reuertuntur, quū ille reditum in Galliam pararet. Poſt illius diſceſſum inſtitutum eſt in platea arcis decurſorium certamen, in quo Sampaulius lancea in ipſo oculo ictus eſt. Rex cùm multas ob res in Galliam properabat, tum verò hæc illi redeundi cauſa fuit, quòd Anglus moleſtè ferebat ab eo regem Scotiæ adoleſcentem in fidem acceptum eſſe, atque adeo miſſum in Scotiam Ioānem Stuartum ducem Albaniæ, qui regis ipſius & regni moderator eſſet: à quo vel interfecti vel in exilium pulſi fuerant quotquot compererat Anglo ſtudere, maximè ipſius regis mater, quæ Angli ſoror erat. Quæ quū ita eſſent, veritus rex nequid illic nouarum rerum, dum abeſſet, ſuo malo oriretur, redire decreuit. Præterea Ferrandi Arragoniæ regis fides illi non parum ſuſpecta erat, qui ſentētiam leuiter mutabat, vbi commodi ſui rationem ita ferre exiſtimabat. Mortuo Alviano, dum rex adhuc Mediolani commoraretur, mittitur Ioannes Iacobus Triuulſius cum regiis & Venetis copiis, qui Brixiam obſideat. Vbi quum Veneti eruptione quadam oppidanorum malè accepti fuiſſent, auxilium illis augetur miſſo notho Sabaudo regis auunculo cum trecentis grauis armaturæ equitibus, & Petreio Nauarreno cum ſex millibus Vaſconum. Tandem cōſentiunt oppidani, niſi ante viceſimum diem ſubſidium mittatur, abituros ſe cum impedimentis & ſignis explicatis. Nothus Sabaudus certior factus comitem Gulielmum Roquendolſium cum magna hominum multitudine anguſtiis Rhetorum ſuperatis appropinquare, communicato conſilio cenſuit relinquendam eſſe obſidionem, quòd ſe tanto numero imparem videret: ita oppidum Germani ad ſex hominum millia ſubſidio ingrediuntur. Anno 1515 ante paſchalia mittitur à Borbonio Odetus Foxius Lautrecus cum noſtro & Veneto exercitu ad Brixiam obſidendam. Is poſtquam diu locis vicinis conſedit, vt famem ciuitati afferret, comperit Cæſarem Maximilianum Tridentum veniſſe cum ſedecim millibus hominum quos è ſuperiori Germania collegerat, & Heluetiorum quatuordecim millibus, præterea aliquo equitatu. Itaque Cremona vtrunque exercitum reducere coactus, hoſtem tranſitu fluminis Addæ prohibere conatus, die paſchalium Mediolanum ſe ad Borbonium recipit. Qui quum videret quanta celeritate Cæſar Lautrecum inſequeretur, ſe cum exercitu Veneto in oppido continet, ibique auxilium Heluetiorum præſtolari conſtituit. Et quoniam ob inopinatum Maximiliani aduentum verebatur ne ad ſuburbia communienda non ſatis eſſet otij, oppidum

ſolum

ſolum cuſtodire decreuit,ſuburbiis incenſis,ne hoſti ad locandũ exercitum vſui eſſent. Poſtea quum Cęſar in itinere aliquantulum temporis cunctaretur,mutato conſilio ſuburbiorum partes deſcribit, quæ ſingulis vallo cingendæ attribuerentur: vt paruo interpoſito temporis interuallo parata eſſent omnia ad tantas copias ſuſtinendas.Interim Mediolanum venit Albertus Petræus cum tredecim Heluetiorum millibus: qui ſtipendio accepto ſtatim diſceſſerunt,illo cum ducentis aut trecentis viris duntaxat relicto.

Cæsar Maximilianus Lautrecum idcirco tanta diligẽtia inſequutus fuerat, quòd ſperaret noſtros ſuo aduẽtu territos in Galliam redituros eſſe, vt antea acciderat, quum non ſatis firmæ eſſent copiæ:ita ſe ex pecunia quam Mediolani reperiret, ſuis ſtipendia numeraturum. Verùm aliquot dies moratus, vbi ſe hac ſpe deiectum videt, quòd rebus omnibus ſumma prudentia à Borbonio prouiſis, qui Cæſarianis partibus Mediolani fauebant,nihil eorum quæ intendebant,perficere poſſent,ſuis imprudentibus noctu cum trecentis fere equitibus clam excedit:vt priuſquam res in caſtris innoteſceret, iam viginti paſſuum millibus abeſſet.Hi vbi ſe capite & pecuniis carere vident, illum magna diligentia ſubſequuntur:quos inſequuti comes Sampaulius, Mommorencius & Scutatus, nonnullos ex illis interfecerunt.His rebus perfectis Borbonius Foxium Lautrecum ducatui Mediolanenſi præficit, & proregem in Italia conſtituit, ipſe in Galliam ad regem proficiſcitur.Lautrecus acceptis à Borbonio copiis,quę Venetis promiſſa fuerant perficere parat, & coniunctis copiis Brixiã obſidet. Duobus locis tum à Gallis tum à Venetis mœnia tam acriter quatiuntur,vt ad colloquium oppidani deſcẽderent, ſe,niſi ſexto die auxilium ferretur,deditionem facturos, modò cum impedimentis, armis & ſignis militaribus explicatis abire liceret: quam ad rem confirmandam obſides dant Maldonatum & Ioannem Seruilium. Vbi dies venit, quum oppidani moras nectere viderentur, minatur Lautrecus obſides ſe interfecturũ,donec tandem vrbem regi ex pacto tradiderunt,quam Venetis(ſic enim conuenerat)in manum dat.Noſtri hoc facto ad hyberna in agrum Mantuanum proficiſcuntur, æſtate quæ ſequuta eſt, Veronam obſident. Duobus locis oppugnatur oppidum,à noſtris Mantuam verſus,à Venetis, quà ſpectat Vincẽtiam. Noſtri partem muri deiectam duobus locis magno impetu adeunt, hinc portam verſus, hinc ad muri latus iuſſu Lautreci ſuffoſſum ,vbi M.Antonius Columna, quem Cæſar oppido præfecerat, ſclopi glande vulneratur. Qui licet ſaucius eſſet, & rerum omnium ſumma egeſtate laboraret, tamen vt colloqueretur nunquam adduci potuit. Circiter menſem octob.comes Roquendolfius cum octo hominum millibus ex locis Tridento vicinis ſubſidio oppidanis venit: quare noſtri Villafrancam redeunt, quæ eſt ad flumen quod agrum Mantuanũ à Veronenſi diuidit, vt hoſtes fame premerent:vbi commeatus tota hyeme noſtris opera eorum quibus Veneti negotium dederãt, aduehebatur.Ita Hiſpani cibariorum inopia compulſi,circa Natalia deditionem faciunt, & vrbs Venetis etiam traditur.His rebus geſtis, quum Mediolanum rediiſſet, poſtulat ab eo legatus papæ Leonis, vt(quemadmodum Bononiæ conuenerat) exercitum mitteret, quo Franciſcus Maria ducatu Vrbinenſi (quem per vim occupabat) pelleretur. Huic Lautrecus deeſſe noluit, & Chiſſæũ eò cum aliquot hominũ millibus præmittit: deinde ſubſequi iubet Thomam Foxium Scutatum fratrem, qui illic prorex cum imperio præeſſet,cui equitatum & peditatum firmiſſimum Gallorum attribuit: peditibus præerant eques Ambrẽſis,Alſunius,Samblimondus Picardus, & alij.Scutatus Vrbinẽſis ducatus fines ingreſſus tanta celeritate rem geſſit, vt paucis diebus totam regionem ſubigeret:cuius poſſeſſionem & dominium Laurentio Medici reſtituit.

Cæſar Maximilianus exercitu relicto ſe ſubducit.

Per id tempus Turonum ad Regem acceſſit Philippus Cliuienſis Rauaſtenus à Carolo Auſtrio principe Hiſpaniarum & Flandriæ comite miſſus, qui de conſtituendo commodo loco ageret, vbi vtrinque delecti coirent, vt ſemel tum eorum, tum vtriuſque ſociorum & fœderatorum controuerſiæ componerentur. Deligitur oppidum Nouiodunum, quò proficiſcitur à Rege Arturus Gofferius Boſius præfectus prętorio:à principe Hiſpaniarum Antonius Croæus Caprarius: qui duo duorum illorum principum moderatores adoleſcentiæ fuerant: adſunt etiam vtrinque qui illis à conſiliis erant, & multi clariſſimi viri.Multi vltro citroque habiti ſunt ſermones ob regnum Nauarrę paulo antè à rege Arragoniæ occupato,tum etiam ob Neapolitanum.Tãdem placuit vti Carolus intra ſex menſes regnum Nauarræ Henrico Albreto, cuius patri

Pacta inter Regem & Carolum Auſtrium.

rex Arragoniæ Caroli auus maternus per vim ademetat, reſtitueret, aut certè illi intra idem tempus alia ratione planè ſatisfaceret: vtique pro Neapolitano regno Regi quotannis centena quinquagena ducatorum millia (ſi bene memini) penderet. Sed neutrum reipſa factum eſt. Ibidem conuenit de nuptiis Caroli Auſtrij & Ludouicæ maioris natu regis filiæ, licet antea actum fuiſſet de Renata reginæ ſorore in matrimonium illi tradenda. Hæc pacta vt iureiurando confirmarentur, miſit Carolus comitem Roxium præfectum prætorio Hiſpaniæ. Is regem Lutetiæ conuenit, qui quidem Carolo inſigne equeſtris ſuæ militiæ dono miſit, iſque ſuo viciſſim Regem ſanctioris amicitiæ ergo donauit. Conſtitutum denique eſt vt Cameraci ad colloquium conuenirent.

Ferdinãdi Arragoniæ regis mors.

Eodem tempore moritur Ferdinandus Arragoniæ rex (quem vulgò Ioannem Gipponem cognominabant) Caroli auus maternus. Itaque Carolus vt regnum iniret, nauigauit in Hiſpaniam: id quod impedimento fuit ne reges, vt decretum fuerat, conuenirent. Rex qui iam iter illud adornabat, mutato conſilio Blæſas rediit, inde Amboſiam.

1517.

Frãciſcus Delphinus naſcitur.

Ibi paulo poſt regina Claudia primogenitum peperit menſe Februario 1517. Baptizatus eſt expromiſſore Laurentio Medice papæ nepote, ipſius nomine, & nomen Franciſci inditum. Ad huius diei hilaritatem edita ſunt munera omnium quę maiorum memoria ſpectata vnquam fuerant maximo apparatu, equitum qui committebantur, velitationum, præliorum ſimulatorum, & oppugnationum. Rex ad arctius vinculum amicitiæ cum papa ineundum, Laurentio conſanguineam quandam deſpondit, quam vnicam reliquerat filiam atque hæredem comes Boloniæ: mater erat ſoror Franciſci Borbonij comitis Vindocini, qui quum Carolus rex Neapoli rediret, Vercellis obierat. Eodem tempore princeps Aurangius ſplendido comitatu in aulam venit, vt Regi operam ſuam & obſequium offerret, qui tamen cum quadam animi offenſione egreſſus in clientelam & ſocietatem Caroli Auſtrij trãſijt. Paulo antequam iſta fierent, Rex Teroanam Morinorum inſtaurauit, eique Nothum Morellium Fraxinæum præfecit. Circiter id tempus Rex negotium dat Gaſtoni Brezæo principi Folcarmondo, qui frater erat magni Normaniæ Seneſchalli, vt cum duobus peditum Gallorum millibus (quorum præfecti erant capitaneus Piſollius, baro Gondrinus Vaſco, Samblimondus Picardus, & capitaneus Landa) auxilio iret regi Daniæ aduerſus Regem Sueuiæ.

Rex Daniæ à Gallia auxilium accipit.

Hi prælio vno victorẽs, tandem a Danis relicti, in alio prælio quod in glacie commiſſum eſt, profligãtur: vbi maxima pars periit propter arborum in ſylua cæſarum multitudinem. His enim noſtri, qui è glacie ſe in ſyluam receperant, impediebantur, vt haſtæ longæ, quibus præliabantur, nulli eſſent vſui. E quibus cùm alij perierunt, tum Samblimondus vir fortis interfectus eſt. Horum ne dimidia quidẽ pars domum rediit, iique nudi, exarmati, veſtimentis detritis. Qui licet turpiter à rege Danorum, ad quem iuuãdum hoc iter ſuſceperant, relicti tamen naues epibadas nacti in Scotiam, deinde in Galliam nauigarunt.

1518.

Henricus, poſtea Rex naſcitur.

Anno 1518 Sangermani Layorum naſcitur Henricus ſecundus filius regis, cuius ſuſceptor fuit Henricus octauus Angliæ Rex miſſo legato, eumque ſuo nomine Henricum appellauit.

P a v l o pòſt moritur Maximilianus Cæſar. Vnde multæ poſtea factiones ortæ ſunt ad eum deligendum qui ſucceſſurus eſſet, quum alij Franciſco Regi ſtuderent, alij Carolo Auſtrio Philippi regis (qui Maximiliani Cæſaris demortui filius fuerat) filio. Quamobrem amiralius Boniuetus in Germaniam ornatu ſimulato proficiſcitur, quũ multi ex electoribus Regi ſuam ſuffragationem in comitiis promiſiſſent. Verùm opera & ſtudio Federici comitis Palatini & cardinalis Leodienſis (cuius frater erat Robertus Marcanus) effectum eſt vt Carolus Auſtrius Francoforti deligeretur: qui poſtea Aquiſgrani coronatur. Eodem anno Boſius præfectus prætorio Galliæ & Caprarius denuo Agathopoli ſiue Mompeſſuli coeunt, vt ſimul de firma pace ſemel ſtatuenda diſpicerent, omnéſque tum Cæſaris & Regis tum ſociorum controuerſias componerent. Poſtquam aliquot dies conferendo abſumpti eſſent, & res tam magnos progreſſus faceret, vt fœliciſſimus exitus ſperandus videretur, Boſius febri cõtinua correptus moritur: quapropter quæ inchoata fuerant, quum perfici nõ poſſent, rediit Caprarius in Hiſpaniam. Hæc mors multorum bellorum cauſa fuit, vt poſtea intelligetur: ſi enim abſoluiſſent quę inceperant, nõ eſt dubium quin Chriſtiana reſp. ſummam quietem habitura tum temporis fuiſſet. Nam qui poſtea negotiis adminiſtrandis præfuerunt, non tam ſtudioſi fuerunt pacis Chriſtianæ quàm duo illi ſe præbuerant. Eodem anno moritur Piennius cognomento

gnomento Halluinus prorex Picardiæ, in cuius locum ſuffectus eſt Carolus dux Vindocinus. Inſulæ autem Franciæ, cui præfuerat Vindocinus, Rex prætorem conſtituit Franciſcum Borbonium comitem Sampauli ipſius Vindocini fratrem. Eodem anno menſe ſeptembri Rex Andibus quum eſſet, quòd videret non ſucceſſiſſe tentatam cum Carolo Auſtrio concordiam, fœdus cum Anglo arctius inire conſtituit. Cui rei Gulielmum Goferium Boniuetum Galliæ amiralium deſtinat, eúmque ad Anglum cum mandatis mittit. Is cum multis proceribus & viris literatis profectus Anglum offendit Grenuichæ quæ domus eſt ad amœnitatem & voluptatem comparata, ad Tamiſam tribus paſſuum millibus Londino. Ibi agi cœptum eſt de nuptiis Franciſci delphini Galliæ & Mariæ quam vnicam Anglus habebat, quamuis illa quadriennio quàm delphinus maior eſſet. Poſtquam illic ſeſquimenſem commoratus fuiſſet, lautè ab eo exceptus venatione, epulis, ludis circenſibus & reliquis oblectationibus, in Galliam nauigauit, firma inter duos reges amicitia conciliata. Ad quam etiam confirmandam & nuptias tranſigendas, paulo pòſt millortus Chamberlanus & prior Ioannis Hieroſolymitani Londinus Lutetiam ad regem veniunt, quos tum rex tum regni principes prolixè & magnificè acceperunt. Illic conuenit vti Tornacum Regi reſtitueretur: quod oppidum antea Angli regi Ludouico ademerant: nam ea etiam de re cum Anglo amiralius Boniuetus egerat. Hæ verò fuerunt conditiones: vti Rex quater centena coronatorum millia numeraret, ducenta ſcilicet ad rependendos ſumptus arcis illic ædificatæ, machinarum, pulueris, & reliqui bellici apparatus, quæ omnia illic relinqui oporteret: reliqua ducenta cederent tum in ſumptus belli quo Tornacum Anglus ceperat, tum in reliquationem penſionis debitæ ſupplendã. Et quoniam præſens pecunia non numerabatur, dantur Anglo obſides octo nobiles, dum tota ſumma ſuppeditaretur. Hi fuerunt quatuor ex regia cohorte, & quatuor pueri honorarij qui vocantur: primi erant Franciſcus Mommorancius, Rupepotæus, Carolus Moxus Malleræus, Antonius Pratenſis Mõtipeſatus, & Carolus Solerius Morettanus Pedemontanus: alteri primogenitus Hugouillæi, Mortimarius minor, Melodunus & Grimaldus. Pacti etiam ſunt, non prius Tornacum reſtituendum eſſe quàm obſides Caletum ingreſſi in poteſtate Angli eſſent: qui ſimulatque illic eſſent, mitteretur Gaſpar Collinius Caſtellionæus Galliæ mareſchallus cum ducentis grauis armaturæ, qui oppidum ingrederentur. Hæc omnia eo modo perfecta ſunt. Aduenienti enim mareſchallo, qui ab Anglo mandata habebant oppidum, arcem & cætera omnia illico tradunt, & ab oppidanis ea lætitia exceptus eſt acſi Rex ipſe fuiſſet: qui vt ſumma erga Regem ſtudium teſtatum facerent, hilaria celebrarunt, per omnia oppidi compita ignẽ ſcamnis & ſedilibus quibus Angli vtebantur, ſubiicientes. Quæ res teſtimonio erat nihil illis optatius fuiſſe quàm vt nunquam in illorum poteſtatem venirent.

Regi Tornacum reſtituitur, & pax firma conciliatur.

ANNO ſequenti, qui fuit 1519, Amiralius Boniuetus, qui mortuo Boſio fratre 1519. præcipuam negotiorum regni curam gerebat, cum Cardinali Yorcano (qui pari in Anglicanis rebus autoritate pollebat) agit vt duo Reges eòdem conuenirent, vt coram omnia rata haberent quæ à ſuis fieri & confirmari antea mandarant. Dies conſtituitur quo Rex Ardream & Anglus Guineas veniret, deinde locus in medio itinere ad occurſum deligitur: ad hanc rem funalium dies dictus eſt. Tum Reges ambo equis Hiſpanicis inuehentes, comitari vtrinque maxima nobilium multitudine, quanta ante centum annos conſpecta ſimul non fuerat, florentes ętate, omnium totius orbis terrarum pulcherrimi & ad arma omnis generis tum equeſtri tum pedeſtri certamine aptiſſimi ſeſe corã conſpexerunt. Quæ fuerit vtriuſque regij ornatus magnificentia, dicere nihil attinet: quum tanta in ipſis comitibus eſſet copia, vt locus ille caſtra aurea dictus ſit. Vbi ſeſe ex equo complexi ſunt, deſcẽdunt in tabernaculum ad eam rem comparatum, quum quidem Rex ſecum duntaxat amiralium Boniuetum, cancellarium Pratenſem & paucos cõſiliarios haberet, Anglus cardinalem Yorcanum, duces Northfolcum & Sothfolcum. Illuc ingreſſi & de priuatis rebus familiariter colloquuti, iubent eo loci fieri theatra & hippodromum, ad decurſorium certamen, vt ſeſe ſumma lætitia toto tempore oblectarent, quum vtrinque delecti rebus grauioribus decidendis incumberent: qui ſingulis diebus de iis quæ tranſacta erant referebant. Duodecim aut quindecim dierum ſpatio duo principes concurrerunt, & adfuerunt magno numero viri bellica laude præſtantiſſimi: neque enim veriſimile eſt infimos ab illis adductos fuiſſe. Poſtea Anglus Regem

Regis cum Anglo colloquiũ.

Apparatus vtrinque regii deſcriptio.

epulo excepit ad Guineas in ædibus ligneis, quæ quatuor manſionibus conſtabant. Has in Anglia ædificari indéque apportari curauerat. Exterior domus circuntecta erat tela picta, quæ ſpeciē quadrati lapidis præferebat, interior aulæis pretioſiſſimis circunſtrata, vt nemo eſſet cui non videretur ædificium ſumma arte extructum: fuerat autem ad formam comitij mercatorum quod viſitur Caleti compoſita. Ea poſtea diſiuncta in Angliā reportatur, vt totum illud nihili conſtiterit, quàm quod in vecturam expenſum eſt. Poſtridie Rex Anglum excepturus erat ad Ardream: quam ad rem conopæum tendi iuſſerat ſexagenos pedes quaquauerſum patens, quod ſupernè tegebant multitia auro criſpato contexta, internè holoſericum erat cæruleum, inſperſum liliis ex auro Cyprio, opere phrygionico: ad quatuor angulos ſinguli papiliones eodem operis genere. Funes erant ſerici colore glauco, auro Cyprio contorti: quæ res maximi erat pretij. Sed tanta vis venti & procellæ extitit, vt diſruptis omnibus funibus omnia peſſum ruerēt. Quamobrem Rex mutare ſententiam coactus locum ad epulum celebrandum ſumma celeritate fieri curauit: vbi nunc eſt propugnaculum quod ab illo epulo nomen habet. Non immorabor in commemoranda magnitudine ornatus & ſumptus in tanto apparatu: hoc enim humano iudicio æſtimari non poteſt. Non pauci certè illuc domos, ſyluas & prædia humeris (vt ita loquar) geſtarunt.

His rebus maximo ſplendore perfectis Rex Boloniā, Anglus Caletum rediit. Nemo erat integro iudicio præditus, qui ſuſpicaretur exorituras aliquando vllas inter iſtos principes inimicitias. Quum rediſſet Caletum Anglus, nuntiatur Carolum Cæſarem ex Hiſpania nauigātem in Angliam appuliſſe: quo audito ad eum Cantuariam proficiſcitur: vnde Caletum & Grauelingam redit, pari vtens comitate qua Regem proſequutus fuerat. Illic inter ſe ſtatuunt, ſiquid inter Imperatorem & Regem controuerſiæ incideret, Anglum fore litis arbitrum, cuius iudicio ſi alter ſtare detrectaret, illum ſe pro hoſte habiturum. Quod quidem planè pugnabat cum iis quæ inter Regem & ipſum conuenerant. Deinde Cæſar in Flandriā Anglus domū ſe recepit. Per id tēpus Rex Amboſiam proficiſcitur, inde extremo decembri Romorentium venit, ibique regalium die commoratur. Vbi quum reſciſſet apud Sampaulium fabacio libo regē ſortitò eſſe creatum, decreuit cum ſuis animi gratia bellum regi indicere. Quum ergo magna eſſet niuis copia, Sampaulius cum ſuis magnum pilarum niualium numerum, item malorum & ouorum ad ſuſtinendam oppugnationem collegit. Quæ omnia vbi defeciſſent, hoſtibus vi irrumpentibus, malè cautus neſcio quis è feneſtra titionem deiecit, qui caput Regis vehementer ſauciauit: adeo vt per aliquot dies chirurgi valetudinem certò non auderent polliceri. Sed generoſus princeps nunquam paſſus eſt vt in hominē inquireretur, æquū eſſe dictitans vt partem eius quod ipſe intriuerat, exederet. Statim per totam Flādriam, Arteſiā & Hiſpaniam fama ſpargitur Regem ex vulnere mortuum eſſe: qui leuius mentiri volebant, non mortuum illum quidem, ſed excæcatum prædicabant. Quibus rebus impulſus Rex (qua erat prudentia) legatis quos apud exteros principes habebat, per literas ſignificari iubet, rem illi vti habebat, nuntiari curarent. Quinetiam principum legatos qui in comitatu erant accerſit, vt ab illis corām videretur.

Rex in ludicro conflictu grauiter vulneratur.

1521. ANNO 1521 vere ineunte Henricus Rex Nauarræ (cuius patrē ante paucos annos regno deturbauerat rex Arragoniæ auus maternus Caroli Cæſaris) certior factus in Hiſpania magnam ortam eſſe inter nobiles & plebem ſeditionem, & iam in armis eſſe, rationem quærere cœpit qua nonnullorum opera regnum reciperet. Itaque quum per ætatem rem tantam aggredi non poſſet, Aſperraltus Lautreci frater collectis Vaſconibus tum ex ipſa regione tum ex finitimis, ad ſex millia, grauis armaturæ ferè trecentis ex regio equitatu, Nauarræ fines ingreditur, & totum regnum quindecim dierū ſpatio recipit. Verùm ille poſtea autore Sancolumbo Lautreci legato rebus tam proſperè geſtis non contentus, in Hiſpaniam mouet, tam facilem ratus illius regni quàm Nauarræ occupationem fore, & prædæ ſpe motus ad Groniam progreditur. Vbi quum nemo occurreret, Sancolumbus præ auaritia (vt quidem ferebatur) illi perſuadet peditatus aliquam partem remitteret, cuius rei vt ſibi cura mādetur efficit. Et quoniam paucis antè diebus milites menſtruum ſtipendium acceperant, cum his agit vt qui domum redire cuperent, iis ſemiſſe ſtipendij reſtituto liceret: quam quidem pecuniam interuertit, ad quem certè redierit non poſſum affirmare. Hiſpani, qui bello ciuili (vt antea de-

Nauarra regnum recipitur, ſimulq; demo amittitur

mon-

monſtratum eſt)inter ſe conflictabantur, vbi vident Gallos non ſatis habere quòd ſua recepiſſent, niſi aliena etiam tentarent, poſita ſeditione Aſperraltum exercitu iam diuiſo aggrediuntur: quem facilè ſuperatum capiunt, qui ictibus contuſus oculos amiſit. Ibi etiam Turnonius & multi fortes viri capiuntur, reliqui per montium iuga diffugiunt. Hiſpani victoriam perſequuntur, & Nauarram nondum vllis præſidiis firmatam offendunt: ita Pampalonam & reliquum regni non maiore negotio quàm amiſerant recipiunt.

Bellorum tam funeſtorũ quæ ſequuta ſunt, origo.

E S T autem operæpretium noſſe caput & originem belli grauiſſimi, quod inter ſe duo potentiſſimi principes Cæſar & Rex geſſerunt: vnde tot oppida ferro & flamma euerſa, tot gentes oppreſſæ, tot prouinciarum opes acciſæ, tot denique viri fortiſſimi & optimi interfecti ſunt. Quod dum commemoro, iudicabit fortaſſe lector initium è re leuiſſima ortum fuiſſe. S E D cæleſtis ille iudex, credo, ſic conſtituerat, ſiue vt populos plagis domitos ad ſui agnitionem adduceret, ſiue vt procerum ſcelera vlciſceretur, à quibus rarò vt decet colitur. Sæpenumero etiam tum noſtra tum maiorum memoria contigit vt ex modica ſcintilla ingens oriretur incendium, quòd nihil facilius eſt quàm principes inter ſe committere: ſed bellum ſemel ingreſſos placàre poſtea & impetum ſiſtere longè difficilimum. Quamobrem quoniam Robertus Marcanus controuerſiæ omnis quæ inter illos extitit, initium & occaſionem dedit, non alienum fuerit cauſas commemorare quibus ille adductus à Cæſare defecerit, cuius partes paulo antè tanto ſtudio, vt nihil ſuprà, ſequutus fuerat: ita facilè erit iudicare vter ex illis pacis conditiones prior violarit.

Robertus Marcanus dux Bullionenſis.

Vt autem res tota altius repetatur, Robertus iſte Sedanius Bullionenſem ducatum tenebat, quem epiſcopus Leodienſis pridem Gulielmo à Marca vendiderat, ſic tamen vt redhibitionis pactum addictum eſſet. Hunc ducatum olim vendiderat epiſcopo cuidam Leodienſi nomine Euſiſprando Godefredus Euſtathij filius Boloniæ maritimæ comes, quum iter ad terram ſanctam pararet: ad quem ducatum pertinẽt Loniæ vrbs & arx Muſancuriæ. Non eſt etiam prætereundum Robertum Marcanũ paucis antè annis regias partes reliquiſſe, quòd ægrè ferret ſuos (præerat autem centum cataphractis equitibus) quia plebem tum in Italia tum aliis locis expilabant, exautoratos eſſe: impulſum præterea à fratre epiſcopo Leodienſi (ſic enim vulgò narrabatur) qui tamen quæ tenebat, omnia à Ludouico duodecimo, in primis autem epiſcopatum Leodienſem & Carnotenſem, acceperat. Interceſſerat aliquot antè annis grauis controuerſia inter Emerium quendam nobilem & principem Simæum (is erat è familia Croyana) qui inter ſe de Hierga Arduennorum vrbe contendebant. Cuius diſceptatio quum ad pares ducatus Bullionenſis pertineret, quorum iuriſdictio ſumma eſt, vt prouocare nõ liceat: pronuntiant illi contra Emerium. Is tamen gratia & autoritate fretus qua apud Carolum Auſtrium & proceres aulicos valebat, inducit animum prouocare, tanquam res æqua eſſet, & ſperat ſe facultatem exercendæ appellationis impetraturum, licet non in tẽpore appellaſſet. Cauſas afferebat, quòd in bellis gerendis, quibus ipſe perpetuò ſe interfuiſſe prædicabat, occupatus res ſuas curare non potuerat: quæ omnia in ſpeciem ab illo magis prætexebantur quàm veri quicquam habebant. Aliam etiam artem adhibuit, vt quò intendebat perueniret. Quo tempore Carolus Auſtrius Germanorum ſuffragationem prẽſabat, vt ad imperatorium faſtigium eueheretur, pecunias cum à multis corrogabat, tum ingentem quendam numerum ab Emerio mutuò accepit, & marchione Aſcotio ſatiſdedit. Hunc ergo adit Emerius, vt cogitata perficiat: ſe rei pecuniarię magna penuria laborare dictitat, diem iam aduenisſe, nullum ſe alium quàm vadem appellare poſſe: clanculum tamen interpoſitos quoſdam adhiber, quibus hominem monet, ſe diem diſſoluendi nominis, quoad liberet, prorogaturum, modò ſibi adiumento eſſet ad ius ſuum obtinendum, vtque iudicium illud Hergianum contra ſe factum reſcinderetur. Facilè hoc impetratur: ea erat Aſcoti apud Carolum Auſtrium autoritas, cuius adoleſcentiæ moderator erat Caprarius Aſcotij patruus. Illius opera & ſolicitatione cauſa defertur ad ſummum Brabantiæ cancellarium, & ſimul principis Simæi hæredes in ius vadimonio denuntiato vocãtur, vt rationum Emerij firmamenta audirent, & quod ſecundum illos iudicatum fuerat, circunduci, ſi res ita ferret, viderent. Illi rem planè contra omne ius & æquum eſſe conqueruntur: nam & patrem & ſe diu oppidum illud ſine negotio poſſediſſe, ad hæc ſe cauſa ſuperiores diſceſſiſſe, & quidem eo iudicio à quo

prouocationis ius nullum eſſet, vt quod à paribus Bullionenſis ducatus proficiſceretur, quorum nō eſſet iuriſdictio obnoxia, quique nullum quàm ducem Bullionenſem agnoſcerent. Ducem Robertum adeunt, huius fidem, in cuius cliētela erant, implorant: vt iura ſua & patrocinij priuilegia tueatur, obſecrant. Ille vt erat excelſo vir animo & ſummo ingenio, non deeſſe ſtatuit. Accedebat alia idonea cauſa, quæ ad rem ſuſcipiendam hominem impellere poterat, quòd pupillorum Simæorum tutor erat, matertera illorū principis Simæi filia in matrimonium ducta. His cauſis impulſus nihil diligentiæ reliquū fecit, quin tum Carolo Auſtrio & aulicis, tum Emerio ipſi inſtaret, vt ab illis precibus & ſumma contentione obtineret, quod illi partim ob pupillorum Simæorum vtilitatem partim ob ducatus Bullionenſis dignitatem ſeruandam vltro concedere debebant, neque obſtare (quod faciebant) quominus rata & ſacroſancta eſſet iudicij autoritas, quod à ſuprema iuriſdictione iudicum profectum eſſet, tanquam à Deo ipſo, qui omnis poteſtatis autor eſt. Quare quæ à magiſtratu pronuntiata ſunt, non debere ad libidinem & gratiam hominum violari.

Robertus Marcanus ad regias partes tranſit.

HÆC quum Robertus ſumma contentione & diligentia doceret ac moneret, nihil tamen obtinere potuit. Vbi videt ſibi ius omne denegari, omnique gratia & remunerationis ſpe excidere, Regē adit: quā ad rem maximè ab vxore, quæ ex domo Simæa erat, inducebatur, item à nuru Florengij vxore è familia Sallebrucana, comitis Brenni filia. Illæ enim antea rationem aſtutè inuenerant qua in Galliā aditum ſibi conciliarent, rémque apud reginæ matrem veteribus controuerſiis extinctis non parum promouerant, vt Sedanius amicè exciperetur, quum ad Regē Romorenti ex titionis vulnere (vt ſupra demōſtratum eſt) ſaucium acceſſit. Tum ſe ſuaque oppida & arces in Regis manum tradit, illum obteſtans vt ſibi ad tam inſignem iniuriam propulſandam & vindicandam auxilio eſſet. Quanquam Carolus Auſtrius cum iſta conantem quum videret, conatus eſt demereri, conditionibúſque & deprecatore eius fratre epiſcopo Leodienſi retinere: hęc ſe autore minimè eſſe facta, ſiquid eſſet admiſſum quo ſe lęſum conquereretur, ſe ita ſarciendū curaturum, vt abundè ſibi ſatisfactum diceret. Verum iſta ſerò animo iam exulcerato tentabantur, quum iam conſtituiſſet, vtcunque res caſura eſſet, id vi obtinere quod via & ratione petenti denegatum fuerat. Itaque rebus cum Rege tranſactis, quum ſciret Cæſarem eſſe wormatiæ, quæ vrbs eſt imperialis (illic enim principum & liberarum Germanię ciuitatum conuentum habebat, propterea quòd M. Lutherus pontificium ſtatum turbaret) bellum illi palam in ipſa comitiorum corona denuntiat. Id tum Cæſar tum principes indigniſſimè acceperunt, quòd ab humili quodam dynaſta (qualis eſſet ille) tam potens monarcha, tótque gentium fortiſſimarum & virorum bellicis laudibus clariſſimorum dominus laceſſeretur. Bello indicto Florengius Roberti primogenitus milites in Gallia & locis finitimis ad tria millia & equites ferè quingentos colligit, cōtra tamen Regis voluntatem, imò planè ipſius iniuſſu atque interdicto. His copiis Viretonem obſidet, quod exiguum eſt oppidum ditionis Lucemburgicæ in Lotaringiæ ora, & in iis regionibus quarum dominatus duci Lucemburgo cum Lotaringo cōmunis eſt.

Cæſari bellum publicè denuntiat.

PER id tempus quum Rex Sancerræ eſſet, acceſſit nobilis quidam ab Anglo miſſus, qui eum monet ne in bellum cum Cæſare ingrederetur: ſiquid contentionis exoriretur, illum ſequeſtrum & arbitrum eſſe oportere, vt qui neutri eſſet addictus. Ea verò tum erat contentio, quòd Rex Nauarræ dum à Galliæ partibus ſtaret, regno ab Arragono deturbatus fuerat: proinde iampridem in aula verſabatur, opem ad regnū recuperandum à Rege magno ſtudio petens. Suprà demonſtratum eſt coiiſſe Nouioduni delectos à Cęſare & Rege, deinde Agathopoli, ſed Boſij præfecti prætorio mortē tum obſtitiſſe quominus res omnino componeretur. Hoc quidem colloquio Nouiodunenſi conueniſſe, vti Arragonus intra ſemeſtre ſpatium regnū Nauarre reſtitueret, aut certè illius arbitratu & commodo quanti regnum æſtimaretur, ſatisfaceret: vtique Cæſar Carolus Regi certam ſummam quotannis penderet nomine regni Neapolitani, in quod ſibi ius eſſe contenderet: quæ omnia nullo pacto Cæſar præſtiterat. Rex pactis cum Nauarreno initis ſe ad auxilium præbendum obſtrinxerat, vt regnum illud bello recuperaretur, ſiquidem Cæſar promiſſis non ſtaret. Rex poſteaquam ſæpius nequicquam appellaſſet, auxilium Nauarreno (quemadmodum ſuprà dictum eſt) vt illum reſtitueret, miſerat. Hæc in ſumma (quod ad hanc rem attinet) cauſa fuit cur ab Anglo nobilis ille ad hæc prouidenda

da veniſſet. Altera erat bellum illud à Roberto Marcano denuntiatum, qui ſtatim cum exercitu progreſſus obſederat Viretonem oppidum Lucemburgicæ ditionis, quod ſitum in regionibus communibus Lucemburgiæ & Lotaringię Cæſari parebat. Ad hæc poſtulata Rex miſſo in Angliam Montipeſato reſpondet, de Roberto Marcano iuſſurum ſe, ſiquid controuerſiæ cum Emerio illi intercederet, cum eo decideret, bello Cæſarem ne laceſſeret: quinetiam dimiſſis nuntiis veticurum ſuis ne hac in re ipſi Roberto auxilium ferrent: quibus cauſis adductus Robertus die XXII Martij, anno 1521 bello 1521. finem putans eſſe impoſitum, ſuos obſidione ſoluta dimiſit. Quod autem nobilis ille Anglus poſtularat vt nouam ſocietatem & fœdus cum Cæſare iniret, monendum ſibi prius eſſe Romanum pontificem: eam enim eſſe illorum fœderis conditionem, nequid noui eo inconſulto ſtatueret: proinde ſe Romam ſcripturum, & reſponſo accepto, ſe quicquid æquum eſſet, libentiſſimè facturum.

Papa & regis de regno Neapolitano fœdus.

INTERCEDEBAT ſanè nonnulla Regi cum papa pactio de recuperando regno Neapolitano, ſiquidem Cæſar pactis illis Nouiodunenſibus non ſtaret, vt penſionem annuā nomine ipſius regni perſolueret. Iam Cæſar neque de Neapolitanis neq; Nauarrenis conditionibus quicquam præſtiterat, neque impetrare quicquam ab eo Rex niſi per vim & bellum poterat: quocirca ſiquid cū illo tranſegiſſet, omnino id contra fœdus fieri videbatur. Accedebat quòd papa & Rex fœdūs de tuenda Italia percuſſerant, in quod etiam Veneti coire parati erant. Quæ quum ita eſſent, miſſis Rex ad papam literis ſciſcitatur quando cenſeret de re Neapolitana ſeriò cogitandum eſſe. Papa nuntium humaniſſimè excipit, numerum oſtendit tum equitatus & peditatus tum machinarum, qui ad rem ſuſcipiendam requirebatur, denique vt rex intra viginti duorum dierum ſpatium reſponderet poſtulat. Quo tempore, & præterea toto menſe exacto, ſuſpicari cœpit papa, neque vnquam eximi illius animo potuit hæc ſuſpicio, Regem aliquid ſe inſcio & ſibi detrimentoſum pactum eſſe, quinetiam illum non ſatis diligenter curaſſe vt Veneti in illud fœdus aſciſcerentur. Paulo antè aliquot Hiſpani in ditionem pontificiam ingreſſi erant, aduerſus eos coactus fuerat Heluetiorum exercitum acerſere: quam ad rem quum ſumptus dimidia ex parte Rex ſuppeditare deberet, primo menſe præſtiterat, cæteris defecerat. Hæc tantam ſolicitudinem animo papæ iniecerunt, vt exules Mediolanenſes Rhegiū reciperet, nempe Viſcōtium, Hieronymū Moronum, & alios: quum tamen per fœderis conditiones illi non liceret, vti nec Regi exules pontificiæ ditionis in ſuos fines excipere fas erat. Eodem fœdere promiſerat papa ſe Carolo Cæſari regnum Neapolitanum (quod illi morte aui materni obtigerat) non traditurum, quod fraudi Regi eſſet, qui in eo ſibi aliquod ius arrogabat. Sed non multo pòſt à Carolo equum gradarium candidum dono accepit, (tale enim munus illi ſolet dari, quum huic regno aliquem inaugurat) & cum eo ſtatim ſocietatem facit. Ob eas res Regi ſatis cauſæ erat cur ſe læſum grauiter conquereretur, eo magis quòd papa confirmarat ſe illi ſuffragaturum eſſe in petenda imperatoria dignitate, qui tamen contrà occultis artibus illi pro viribus impedimento fuerat.

Papa à Rege cōtra pactum alienatur.

Cæſar Marcano oppida adimit.

CÆSAR interea maximas copias tum equitatus tum peditatus cogit opera comitis Naſſauuij, Fœlicis, Franciſci Scalengij & Emerij: his Naſſauuium præfecit, ad quem ſumma imperij rediret, datis mandatis vt in Roberti fines exercitum ducat. Epiſcopus Leodienſis, qui Roberti fratris gratia hunc epiſcopatum & alia ſumma ornamenta conſequutus fuerat, Naſſauuio ſe coniungit, & ſe fratri hoſtem præbet: Leodiēſes quoſdam ciues, quos fratri ſtudere cognouerat, in flumen præcipitari iubet. Cur autem is epiſcopus Regis partes deſeruiſſet, hæc adferebatur cauſa, quòd quum cuperet in cardinalitiā dignitatem euehi, eique Rex ſe vt id obtineret, adfuturum confirmaſſet, quinetiam ea de re ad papam ſcripſiſſet: (nam papa quē ex ſuis Rex vellet galero ſe donare velle oſtenderat) quum promiſſa præſtari oporteret, archiepiſcopus Bituricenſis generalis Boērij frater prælatus illi fuerat. Addebant nonnulli quoſdam è Leodienſis clientibus & domeſticis Romæ in manibus miniſtrorum papæ literas vidiſſe à rectricæ Galliæ ſcriptas, quibus à papa petebat, vt quicquid tandem Rex ſcriberet, Bituricenſis tamen anteponeretur: quinetiam Boērius (vt quidem ferebatur, nam verum eſſe non affirmo) à papa galerum hunc quadraginta coronatorum millibus emerat. Leodienſis ergo offenſionis materiem hāc nactus (iſtam enim cauſam arripuit) ad Cæſaris partes trāſiit: qui illi mox

1521. cardinalatum impetrauit, eiúſque opera ſummis rebus, maximè in petitione imperatoriæ dignitatis vſus eſt. Hoc ego me animaduertiſſe memini, qui aliqua re offenſi à rege deſciuerunt, eos maxima damna intuliſſe: quorum è numero fuit iſte epiſcopus, princeps Aurangius, marchio Mantuanus, dux Borbonius, & Andreas Auria.

VT ad rem redeamus, comes Naſſauuius collecto exercitu Lonias obſidet, quod oppidum è ditione eſt ducatus Bullionenſis, ſedecim paſſuum millibus Leodio: ſimul etiam Fœlicem mittit qui Muſancurium eiuſdem ditionis obſidione cingat. Lonias Naſſauuius acerrimè oppugnat, vt Nitellus, qui oppido præerat, quum ſuos exanimatos cerneret, quòd necopinantes oppreſſi erant, vt ſexaginta tantùm illic eſſent milites, neque vlla ſpes auxilij daretur, ſe & ſuos hoſtis fidei & poteſtati commiſit: quæ res infeliciter illi ceſſit, hunc enim cum duodecim delectis ſuſpendi iuſſit. Oppido exciſo Muſancurium exercitum ducit, vbi Fœlix iam aliquot dies nequicquam conſederat: verùm ſimulatque acceſſit Naſſauuius, præfectus oppidi proditione nonnullorum ex ſuis in illius venit poteſtatem. Qui viginti è militibus in crucem ſublatis, quum idem de ipſo duce ſtatueret, plurimi ex præcipuis totius exercitus necem illius deprecantur, & periculo eximunt. Naſſauuius etiam Muſancurium delet, & Iameſum ire contendit. Qua re cognita Florengius Roberti primogenitus & Sauſſius minimus natu ea diligentia vtuntur, vt noctu in oppidum ingrederentur, parati vel fortiter mori vel arcem tueri. Militibus commemorant quàm crudeliter Cæſariani Lonienſes & Muſancurianos interfecerint: itaque præſtare vt fortiter pugnando occumbant, quàm turpem mortem oppetāt, dum vitam ignominioſo pacto conarentur redimere, vt illis accidiſſet. Florengius intellecta & collaudata militum voluntate caſtrum ſumma diligentia vallo munire, & quæ neceſſaria eſſent importare cœpit. Naſſauuius quatriduum commoratus vt arcem ſpecularetur, vbi obfirmatos videt oppidanos, abducto exercitu iter Florengiam inſtituit: quod oppidum etiam Roberti erat, octo paſſuum millibus Metis. Huc ſe receperat Iameſius ſecundus Roberti filius, certus illic mori, aut ab oppido hoſtium vim defendere. Verùm triduo pòſt à militibus Germanis quos intus habebat, proditus in Naſſauuij manus venit, quem captiuum firma cuſtodia Namurcum abduci iubet: Germani in Cæſaris partes tranſeunt. Hoc etiam oppidum vbi ſolo æquaſſet, Sauſſium progreditur, vbi idem facit: deinde magnis itineribus Bullionem, totius ducatus caput, ire contendit: quod oppidum, quia nonnullos intus ſuis partibus ſtudentes habebat, ſtatim illi traditur. Robertus quum videret totius Germaniæ vires in ſe ruere, rationem inuenit qua à Cæſare inducias ſeſquimenſtruas obtineret: quas ſtudio Franciſci Serkingeni, cum quo fraternam neceſſitudinem habebat, impetrauit.

Cæſar in Regem bellum ſe parare diſſimulat.

HIC multa cōcurrebant cur rex coniecturam faceret, Cæſarem in animo habere longè aliud bellum moliri, quàm quod hactenus geſtum fuerat. Cur enim, ſi cum Marcanis tantùm res illi erat, eis tantum non bello confectis inducias peteret? Cur victor, ſatis valida manu qua Robertum prorſus deleret, copias in dies augeret? Quamobrem Rex quum hominis conatus ſatis exploratos haberet, quibus bellum ſibi denuntiari intelligebat, exercitum comparat: neque tamen prius quicquam aggredi ſtatuit, quàm Anglum amicum & ſocium certiorem faciat. Legatos itaque mittit qui illum doceant, à Cæſare turbæ initium fieri, à quo magnas vires coactas eſſe, orent præterea vt à ſe qui laceſſitus ſit, ſtare velit, quod inter illos in colloquio Ardreano conuenerit. Anglus, qui ab ipſo etiam Cæſare literas acceperat, ambos monet ne facilè graue hoc bellum ingrediātur. Regi ſeparatim ſuadere conatur, vt niſi apertius bellū indiceretur, illud à ſe auertat: cuius rei vnā eſſe rationē, ſi poſtulata Cæſaris (quæ tamen ab omni æquitate aliena erant) non recuſaret. Dum hæc fiunt, Rex Sancerra Diuionem proficiſcitur quum interim Cæſarianus exercitus nouis in diem acceſſionibus creſceret. Cōpoſitis omnibus quæ opus eſſe videbantur in ora Burgundiana, magnis itineribus Trecas Campanorum venit, vbi ne tātillus quidem exercitus erat. Nam Andream Foxium Aſperraltum miſerat ille quidem, qui Hiſpanis in Nauarra bellum inferret: cuius expeditionis exitum antea comme-

Amiralis in Nauarram expeditio.

morauimus: regnum enim illud totum quum recuperaſſet, per ſummam imprudētiam puncto temporis rurſus amiſerat. Quare Gulielmum Goſſerium Boniuetum Galliæ amiralium cum exercitu in Nauarram miſit, qui iniuriam quam Aſperraltus acceperat, vlciſceretur. Ipſe tantū virium duntaxat, quæ ad conatū Cæſaris ſuſtinēdum ſatis eſſent, parat,

parat. Ad quod ſex è ſuo comitatu nobiles deligit, qui ſinguli millenos pedites conſcribant: his Franciſcum Borbonium comitem Sampauli præficit. Hi erant Fráciſcus Mongomerius Lorgius, Carolus Moæus Mallerænus, Carolus Refugus cognomento armiger Bocartus, Piraltus Malgeronus, Hercules Delphinas, baro Mommoræus. Sed Malgerono Diuione interfecto, mille illi quibus præpoſitus fuerat, Aſinario attribuuntur: is autē ſignifer erat vnius ex turmis regiis, in quibus ſunt duceenti quos nobiles domus regiæ appellant. Borbonio etiam coneſtablio mandat octingentos equites & peditum ſex millia conſcribat: idem etiam Carolo Vindocino præcipit. Equeſtres copias à Borbonio conſcriptas ducebant procomes Lauedanus, Philippus Bolinvillerius comes Dammartinus, vicecomes Thurennius, Rupebaronus Aruernus, Liſtenæus & Lalierius. Vindocinianis præerant comes Briennius è familia Lucemburgica, comes Brennus è gente Salſebrucana, Humerius, Vidamius Ambianus, Haplincurius, Bergerianus & Rentius. Pedites ducebant, nēpe ſinguli quadringenos, Sercutius, Stratæus, Ruffimanilius, Burnonvillanus, Hellius, Laleuuius, Burſius, Bellogardius, Pretouallius, & alij. Amiralio autem ſex millia Germanorum peditum attribuuntur, quorum delectum habuerant Brandhecus & comes Wolfgangus Germani, Vilierius & Franciſcus Tauanius Galli: apud quos etiam ſummam imperij tenebat Claudius Lotaringus comes Guiſius. Equites porro ad hanc expeditionem erant, turma amiralij centum grauis armaturæ, turma ducis Albaniæ (is autem in Scotia erat, regnique gubernacula ob regis ætatē tenebat) turma Santandræi cui ipſemet præerat, Sammemmius cum ſuis equitibus & nonnulli ex turma Seneſchalli Armeniaci rei machinariæ præfecti. Denique amiralio negotium datur vt ex Vaſconibus & Celtiberis peditatum quantum opus eſſe videretur, cogeret.

REBVS taliter compoſitis monaſterium Ramoſum (id cœnobio propinquo nomen eſt) proficiſcitur: inde Oliuerium Vernadum Baſtiæ dominum cum mandatis ad Anglum mittit, ne ſibi vitio detur quòd inuitus & prouocatus bellum cum Cæſare gerat. Anglus ſe arbitrum recipit inter illos fore: quòd ſi legatos vterque mittent Caletum, ſe iuſſurum vt illic præſto ſit Thomas cardinalis Yorcanus, ad firmam pacem conciliandam. Conditionem Rex accipit, modò papæ Leoni quicum fœdere coniunctus erat, probetur. Ad hanc rem dictus eſt dies quartus menſis Auguſti inſequentis: rex etiam ad papam ſcribit. Dum crebrę illæ vltro citróque itiones fiunt, Sampaulius iam imperatum exercitum conſcripſerat, dux Alenconius vnà cum equitatu ad Attinium erat, qui paucis diebus Remos acceſſit. Rex interim dum ad Argiliacum ducatum cōmoratur, alias præterea copias cogit tum Gallorum tum Heluetiorum, quas in Italiam mittit auxilio Thomæ Foxio Scutato, qui prorex in ducatu Mediolanenſi loco fratris Lautreci relictus erat: audiebat enim Hectorem Viſcontium & Hieronymum Moronum cum aliis aliquid illic machinari, vt poſtea exponetur. Eodem tempore Rex vt negotiorum adminiſtrationem diſtribueret, in prouincias quatuor regnum diuidit. Alenconium Campaniæ præficit, Vindocinum Picardiæ, Odetum Foxium Lautrecum Mediolani, cui etiam præerat, Gulielmum Gofferium Boniuetum Aquitaniæ. Boniueto & Lautreco copiarum ſuarum partem quam vult attribuit: reliquas apud ſe retinet, quas Cæſari opponeret: quibus confectis Lautrecus Mediolanum, Boniuetus in Aquitaniam proficiſcitur. Comparantur tota Picardia & Campania machinæ & pecuniæ ad ſumptus bellicos. Alēconius interea cum militibus à Sampaulio collectis & equitatu ad Muſonem acceſſit, quòd ſuſpicaretur Cæſarianos debellatis Marcanis illuc vires ſuas primùm conuerſuros: vbi nouemdecim dies commoratus, Remos ſe recipit. Vindocinus quoque in Picardia erat, & vnà cum eo mareſchallus Chabannius, Paliſſæus, Telinnius ſeneſchallus Ruthenus. Per id tempus nuntiatur Liquæum nobilem quendam Hannonium cum nonnullis ad flumen Scaldim non longè Valencenis conſediſſe: vnde prima belli denuntiatio extitit. Erant iampridem graues inimicitiæ & contentiones inter Ludouicum cardinalem Borbonium & ipſum Liquæum ob abbatiā Amandi, quæ cardinali obtigerat. Hanc Liquæus occaſionem captans oppugnare cœpit, vbi tum erant Campiruffus Regis apud Neruios legatus, & L ogeſus Tornaci præfectus. Qui quum locum infirmum tenere non poſſent, ſimul quòd imparati eſſent, vt qui nihil minus quam bellum geri ſuſpicabantur, ea conditione deditionem faciunt, vt cum impedimentis abire liceret. Erat præterea arx & oppidum Mortania, quibus Anglus non aliter quàm Tornaco & Torna-

Anglus controuerſias componere conatur.

Lautrecus Mediolanum mittitur.

Liquæus Cæſarianus bellum primus mouet.

1521. cenſi agro Regi ceſſerat, vt planè Regis eſſent, atque adeo nulla erat cauſa cur incurſioni pateret: ſed Liquæus dictitans ſe quondam hoc oppidum poſſediſſe, obſidere cœpit. Tandem Pranzius Tornacéſis prætor quum intus eſſet, deſperato auxilio pactione oppidum dedit non Liquæo, ſed Portiano, ea lege vt ille cum ſuis, armis & impedimentis incolumibus egrederetur. Dum diſcedunt, ab inſequentibus hoſtibus contra ius belli ſpoliātur, vix vt ſalui euaderent. Eodem tempore Fiennius vrbium Flandricarum præfectus è gente Lucemburgica, equites mille, pedites ad octo millia colligit, ſex item machinas: cum his copiis duobus paſſuum millibus Tornaco caſtra ponit, ſibi in animo eſſe oſtendens oppidum ipſum obſidere. Id quod fecit, & quinque menſium ſpatio obſeſſum tenuit.

Rex ad bellū Cæſarianos ad armatus deſcendit.

INTERIM Naſſauuius inducias cum Marcanis fecerat, neque bellum adhuc indictum erat inter Regem & Cæſarem. Verùm cœnobio illo & Mortania captis, quanuis Cæſar negaret iſta ſuo iuſſu vel conſenſu fieri, potius priuatas eſſe rixas cardinalis Borbonij cum Liquæo: Rex ſibi verba dari non diutius ferens, ſtatuit non cunctandum eſſe quin ad bellum, quod ſatis aperte inferebatur, propulſandum ſe pararet. Inſtabat autem tempus quum legati conuenire deberent Caleti: quò Regis nomine venit Antonius Pratenſis Galliæ cancellarius & Ioannes Selva togati, ex militaribus viris Iacobus Chabannius Galliæ mareſchallus. Interea Ardrea à Burgundis obſidetur, & quum nequaquam munita eſſet, deditur: hanc ſolo adæquant, idémque de Morinis facere cogitant, propterea quod nonnullos ex oppidanis ſibi ſtudentes habebant. Sed proditio patefacta eſt interceptis literis quas anus quædam ad hoſtes perferebat: itaque coniurati debitas pœnas dederunt. Commiſſa ſunt etiam aliquot prælia caſu & occurſu: in primis Telinnius ſexcentos Burgundiones adortus, qui regnum vt prædam agerent, ingreſſi erant, plurimos eorum cecidit, reliquos captiuos abduxit. Rex ad ſe principes conſanguineos cum aliis belli ducibus Remos, vt de ſumma belli cum illis ageret, accerſit. Mareſchallus Chabannius cum collegis Caletum venit, vt de controuerſiis regiis diſceptaretur: verùm Cæſariani legati ſe moderatos minimè præbuerunt, ſed iniquis ſuis poſtulatis mordicus hærebant, vt qui ducatum Burgundianum reſtituendum cenſerent, & Cæſari onus remitti clientelæ quam erga Regem Belgij cauſa agnoſcebat: iniquum enim eſſe vt Imperator apud Regem fidem & obſequium profiteretur. His cauſis colloquium dirimitur, & omnes re infecta domum redeunt.

Delecti de pace Caleti conueniunt.

DVM habetur hoc colloquium, Cæſariani Muſoni appropinquant. Rex illius oppidi rationem habere ſtatuit, eòque mittit Mommotencium, qui præter Mommortium (is cum quinquaginta grauis armaturæ equitibus oppido præerat) Laſſinium ducit, qui æquam cum illo imperij autoritatem teneret, cum mille peditibus, Pedefolium cum totidem: Grangio datur negotium vt primo quoque tempore quingentos milites conſcribat. Præterea vt firmior eſſet equitatus, denuo grauis armaturæ equites ex turmis Alenconij, mareſchalli Caſtillionæi & ipſius Mommorencij accipiuntur. Monticlauius cum vna ex Pedefolij cohortibus & triginta cataphractis collocatur ad cuſtodiam portæ Remenſis, Radimontius cum altera cohorte præſidio conſtituitur Iuæſum verſus, quà itur Lucemburgum, cum turma Mommortij, Grangio committitur ſeruandum propugnaculum ad flumen Moſam. Hæc quum ſic fierent, Naſſauuius Duzij caſtra habebat: eſt autem magnus pagus infra quod flumen Cherus in Moſam influit, eſtque partim regiæ ditionis, idque ratione Muſonis oppidi, partim Bullionenſis. Inde Cæſariani traiecto flumine ditionis regiæ agrum Muſoni propinquum incurſionibus & populationibus vexabant. Mommortius miſſis nuntiis quum apud Naſſauuium cõquereretur, reſpondet ille ſe neque iubente neque ſciente iſta deſignari, ſi ex ſuis nonnulli deprehenderentur, ſe iam ſupplicium non deprecari quod ipſe vellet ſumere: neque enim Regi bellum inferre velle, ſed ſolùm illic tantiſper commorari, dum induciarum cum Marcanis pactarum tempus præteriret. Mommortius cum ſuis huiuſmodi reſponſum æquum iudicat: verùm mox longè alia nuntiantur, Cæſarianos Moſam tranſijſſe, & ſignis infeſtis fines regios ingredi. His vt in ipſo tranſitu obſiſteret, Philippum legatum ſuū cum triginta cataphractis & peditibus trecentis illuc mittit: at hoſtis iam exercitum Moſam traiecerat, & oppidum ex improuiſo opprimere tentabat. Quod feciſſet, niſi Laſſinij virtute impeditus fuiſſet, qui ad portam accedens hoſtis impetum tandiu & fortiter

Cæſariani Galliam cum exercitu ingrediuntur.

ſuſtinuit, velut alter Cocles, vt porta à tergo clauſa, & ponte verſatili ſublato, hoſtis aditu prohiberetur: ipſe poſtea foſſam trabe iniecta tranſit, & ſaluus in oppidũ euadit, multis tamen machinarum & ſclopetorum ictibus appetitus. Philippus, qui egreſſus (vti dictũ eſt) fuerat vt hoſti occurreret, vbi audit tumultum & pugnam ad oppidum, illuc ſe cum ſuis ſaluis omnibus alio itinere recipit.

Galli Muſone obſeſſi turpem deditionem faciunt.

POSTRIDIE Naſſauuius ſuos omnes inſtructa acie in planitie mille paſſuum ab oppido interuallo collocat. Dum ibi moratur, Franciſcus per literas Mommortio ſuadere conatur, dedat oppidum antequam bombarda murum percutiat: reſpondet ille ſe à Rege potentiſſimo ad oppidum defendendum collocatum eſſe, idque ſe facturũ. Accepto hoc reſponſo, hoſtis propius oppidum copias promouet, machinas locis commodiſſimis ad oppidanos vexandos collocat, duobus ſimul locis murum concutit, tum ex prato quod ad portam Remenſem vergit, tum ex colle qui Iværſum reſpicit. Duæ illæ oppugnationes ſic erant conſtitutæ, vt glandes ex illa pratenſi emiſſæ, ſupra totum oppidum delatæ eos à tergo & in ipſo ſolo peterent qui ad muri ruinam altera oppugnatione factam concurrerent, & ita quidem vt flumẽ intereſſet. Noſtri pedites ſtatim perterrentur, tyrones nimirum, necdum bello aſſueti, & rem inſolitam vidẽtes Mommortium cum hoſte agere de compoſitione cogunt. Miſſo ille tubicine petit vt hoſtis catapultas inhibeat, dum aliqua ineatur pactio: quod quum negaret ſe facturum, Mommortius & Laſſinius ipſi ſe in caſtra conferunt, hiſque conditionibus paciſcuntur vti grauis armaturæ equites ſingulis equis minoribus inermes, arcitenentes quos vetuſto vocabulo appellant, abſque equo inermes, pedites itidem ſcipionem album manu geſtantes egrederentur. Hoc vehementer Regi diſplicuit, quum ſe oppidum ſeruaturos tanta iactantia confirmaſſent, in primis verò damnabat quòd ambo Regis legati in hoſtis caſtra ad colloquium veniſſent: quod nullo exemplo eorum qui arma vnquam tractarunt factum fuerat. Ex iſta Muſoniana compoſitione tantos ſibi ſpiritus hoſtis ſumpſit, vt idem ſe reliquis locis facturum confideret: verùm temeraria ſpes illum longè feſellit. Etenim quum relicto Notho Naſſauuio, qui Muſoni præeſſet, ad obſidẽdam Maſſeriam exercitum duxiſſet, offendit illic capitaneum Badium virum intrepidum, & rei bellicæ vſu præſtantiſſimum, quem illuc Rex principem legatum miſerat. Paucis pòſt diebus eòdem venit Anna Mommorencius, excelſi vir animi, & ſummi erga Regem ſtudij, qui cùm multos ſecũ iuuenes aulicos rei fortiter gerendæ cupidiſſimos, tum verò Claudium Annobaldũ, Lucæum, Villaclarũ ducebat: quorũ aduentu milites valde ſunt confirmati. Cum Badio erat turma Antonij ducis Lotaringi centum cataphractis conſtans, cui ipſe Badius præerat, turma item Orualij in qua totidem erant: pedites mille habebat Bocartus cognomento Refugus, & baro Mommoræus totidem. Huius verò milites machinis ad oppugnationẽ collocatis tanto metu corripiuntur (quippe qui nullum huius rei vſum habebant) vt inuitis ducibus alij portis dilaberẽtur, alij muros tranſilirent. Badius reliquis palàm affirmat ſe de illorum fuga lætari, neque enim magnæ laudi & exiſtimationi ſibi futurum fuiſſe, ſi quum tam magno eſſent numero, vrbem defendiſſent, deinde illam etiam tot ignauis viris liberatam eſſe. Naſſauuius vbi ad oppidũ acceſſit, tubicine miſſo duci & præfectis imperat vt oppidum Cæſari dedant. Badius reſpondet ſperare ſe antequam illum de relinquenda vrbe ſuæ fidei cõmiſſa verba faciẽtem audiat, tantam ex hoſtibus cadauerum ſtragem editurũ, qua tanquã ponte egreſſurus vteretur. Tanta Badij cõſtantia & firmitudo magnum militibus animum afferebat.

Badius Maſſeriam aduerſus Cæſarianos defendit.

OPERÆ PRETIVM facturus videor ſi Maſſeriæ ſitum deſcribam. Flumen Moſa Muſone & Sedano fluens illius mœnia alluit, deinde ambitu circiter duo millia paſſuum facto, ſubito reflexu Varcam exiguum valde oppidum petit, alterum Maſſeriæ latus attingit: vt inſula ſit flumine tanquam circino cincta, ad quam vnicus ſit terreſtri itinere aditus, inſtar Peloponneſi. In eo aditu porta eſt Burgundiana Arduennos verſus: & quicquid inter duas fluminis ripas quæ murum vtrinque alluunt interiacet, id totum mœnibus vrbis occupatur, quæ mille ducentos circiter pedes in longitudinem patent. Ita cincto oppido Moſa Caſtellorinaldum, Dinandum, Namurcum & Leodium prælabitur & in Rhenum deuoluitur. Naſſauuius accepto per tubicinem reſponſo, caſtra ad portam quæ Arduennos reſpicit (cæteris enim omnibus locis flumẽ oppoſitum habuiſſet) collocat, deinde machinis diſpoſitis bipertitam oppugnationem inſtruit.

1521. Principio totius tridui ſpacio cõtinenter muros labefactauit: deinde remiſſius agere cœpit, poſtquam ſibi rem cum viris eſſe intellexit qui non facilè terrerentur, ſed longè alio eſſent animo quàm Muſoniani. Nam eruptiones iſti crebras in hoſtium caſtra faciebant, quibus laudem & prædam ſubinde referebant, ſicque circiter menſem ſe geſſerũt. Rex interim Diuione ſui exercitus ſupplemẽtum expectabat: quod quidem vbi à Borbonio & Vindocino (nam illis hoc fuerat mandatum) audiit eſſe paratum, Trecas Campanorum proficiſci cœpit, & eis quo loco conuenire vellet oſtendit. Hoc eo faciebat, quòd certò ſciebat, etiamſi Maſſeriæ fortiſſimi tum duces tum milites eſſent, tamen cibariorum copiam, quæ illuc primo belli nuntio inuecta fuerat, non diu tantę hominum multitudini ſatis eſſe futuram. His cauſis adductus iubet quamprimum cogi exercitum: interim aliquot equitum turmas in oppida ad flumen Axonam dimittit, qui terrori hoſtibus, auxilio obſeſſis, toti denique agro illi præſidio ab incurſionibus eſſent. Ibi egregia aliquot facinora geſta ſunt: ex quibus vnum libet commemorare, quo primùm noſtri cum hoſtibus a bello incepto conflixerunt. Pagus quidam eſt inter Attiniũ & Maſſeriam, quem comes Riſurketus Germanus populari decreuit, quòd putaret omnem Gallorum virtutem extinctam eſſe: ad eam rem equites circiter centum & pedites ducẽtos ex toto exercitu delectos educit. Hoc pago direpto quum neminem haberet obſiſtentem, totum Retelium comitatum, qui duobus fluminibus Moſa & Axona comprehenditur, percurrit, & totam illius tractus prædam colligit. Dum receptum parat, Franciſcus Sillius prętor Candomenſis Alenconij legatus & alij caſu Retelum veniunt, Qui poſtquam ex ruſticis metu hoſtium fugientibus rem intellexerunt, ſtatim ſuis vt equos denuo conſcendant præcipiunt, & ruſticis itineris ducibus per ſyluas Retelanas vſi, hoſtes præda onuſtos anteuertere conantur: curſores aliquot ad illos retinẽdos præmittunt, ipſi lentiore gradu ſubſequuntur. Riſurketus qui minimè ſperabat ſe vllos obuios habiturum, vbi clamorem audit, ſuos ſtatim diſperſos ſigno tuba dato colligit, qui quum noſtros curſores exiguo numero vident, neminem ponè eſſe rati, vt illos ad pugnam elicerent & delerent, tardius progredi cœperunt. Poſtea animaduerſo agmine octoginta circiter cataphractorum, aciem equitatus & peditatus, quantus tum aderat, inſtruunt, & impetum fortiter ſuſtinent, vt victoria aliquandiu anceps eſſet. Tandem equitatus ille Gallicus (cui gens nulla parem habet) tanta vi in eos ferri cœpit, vt turbatis ordinibus comes aduerſum videns prælium, in fugam per ſyluas ſe coniiceret. Hunc ex noſtris quidam conſpicati inſequuntur, & vbi latebat deprehenſum capiunt: reliquos per ſyluas palantes ruſtici quorum opes diripuerant, conſequuti interficiunt, præter quinque aut ſex, quos equites ruſticis ereptos Remos cum comite captiuos abducunt.

Rex copias ad Maſſeriam liberandam ducit.

Maſſeria obſidio grauiſſima.

MASSERIANI qui poſtquam obſidionem menſtruã tolerаſſent, cùm aliarum rerum penuria laborabant, tum etiã virorum numerus cœpit imminui. Aluí enim profluuium ita graſſabatur, vt vix ſatis multi ad ſtationes & cuſtodias obeundas ſuppeterẽt: quoniam totum illud muri ſpatium ab hoſtibus quatiebatur, quod à turri quę angulum tenet Attinium verſus ad turrim venuſtam (quę ita vocatur) pertinet, & inde ad portam Burgundianam. Quanquam ex quo Alenconius Remos venerat, & pedites Sampaulij Pontifauergium, equitatus item Retelum & caſtrum Portianum, non tam acriter premebantur: propterea quòd Franciſcus, qui caſtra cis flumen habebat, quique eos tormentariis ictibus grauiter vexabat, veritus inopinatum nocturno tempore aduentum, flumine tranſmiſſo ſe cum Naſſauuio coniunxerat. His rebus animaduerſis Badius & Mommorencius communicato cum reliquis ducibus de ſumma rerum cõſilio, omnibus accuratè diſceptatis, ſtatuunt, vt quoniam exeundi poteſtas dabatur quâ fuerant caſtra Franciſcana, mitterentur qui Regẽ certiorem facerẽt, quo loco res oppidi eſſent, quibus rebus præcipuè egerent, quæ denique facultas ſubmittendi auxilii eſſet. Deliguntur ad hanc rem Malbuſſio nobilis quidam domeſticus Mommorencij, & Briniacius, ambo cataphracti ex turma Badij. Qui noctu cuſtodias hoſtium prætergreſſi, ſumma diligentia confecto itinere Trecas ad regem veniunt, cui ſigillatim omnia quæ ad obſeſſos pertinebãt exponunt, & quantopere ipſis viris egerent. Rex omnibus intellectis, eos ſtatim remittit, vt nuntiẽt propediem adfuturum auxilium: ſimul ipſe, vt promiſſa præſtaret, Remos magnis itineribus contendit. Ibi belli ducum maxima pars præſto fuit, vt de belli gerendi ratione ſtatueretur: in primis Alenconius, Orualius, Mareſ-

mareſchallus Chabannius: is enim Caleto redibat, vbi adfuerat cum cancellario Pratenſi & delegatis à Cæſare & Anglo, quum conarentur (vt ſuprà demonſtratum eſt) incendium illud inter duos potentiſſimos principes exortum reſtinguere. Adfuit etiam mareſchallus Caſtillionæus, cuius conſilio res magna ex parte adminiſtrabantur: Telinnius item ſeneſchallus Ruerguiæ rei machinariæ præfectus. Poſtridie adfuit Sampaulius, qui ſex millibus peditum præerat: hi autem ad Pontifauergium conſederant, octo paſſuum millibus Remis. Huic Rex iubet vt ſuos poſtridie medio itinere inter Remos & Pontifauergium ſiſtat. Qua re perfecta Sampaulius in caſtra rediit, vbi ſuis ad quietem circiter horis quinque conceſſis Attinium contendit, quod oppidum eſt ad Axonam, millibus paſſuum octo Maſſeria. Illuc prima luce quum veniſſet, ſuos ad noctem vſque continet: quo tempore Lorgium iubet proficiſci cum mille peditibus quorum tribunus erat, cum aliquot etiam plauſtris vini & reliqui commeatus: his quadringentos equites cataphractos præſidio attribuit, ductoribus Telinnio (quem Rex præfectum caſtrorũ creauerat) & prætore Candomenſi Alenconij legato: ipſe cum reliquo tum equeſtri tum pedeſtri exercitu, ad quatuor paſſuum millia Maſſeria, vt illos tueretur, acceſſit. Equites poſtquã Lorgium cum omni commeatu Maſſeriam tutò introduxiſſent, ad Sampaulium reuertuntur, qui cum ſuis omnibus Retelium ad flumen Axonam redeunt. Interim accedunt Heluetij ad Regem, quibus obuiam proceſſit Trimollius, Sedanius & nonnulli alij.

Subſidiũ Maſſeriam mittitur.

MASSERIANI (vt ad eos redeamus) cal. oct. læti ob ſubſidium acceptum, crebrius quàm antea tormenta diſplodere, contrà Cæſariani omnia remiſſius agere, & de expugnando oppido deſperare cœperunt. Verùm ne deficere animo viderentur, miſſo tubicine ab oppidanis petunt numquis illic eſſet qui congredi equeſtri certamine auderet, comitem quidem Egmundum ex ſuis paratum in inſula Maſſeriana fore. Mommorentius ſe ad hoc certamen offert, ſeque præſto fore loco & tempore cõfirmat. Lorgius ignominioſum eſſe arbitratus, equitem Gallum à Germano prouocari, peditem negligi velut Germano imparem, petit ſitne qui in ſingulare certamen longa haſta velit deſcendere, ſe ad illum excipiendum paratum eſſe: tum ex caſtris Cæſarianis Valdræus cognomento Pulcher conditionem accipit. Mommorencius equo inſidens, lanceam in procinctu habens locum deſignatum petit, Lorgius item cum haſta longa: vbi aduerſarios paratos inueniunt. Mommorencius & Egmundus infeſtis equis cõcurrunt. Mõmorencius loricam aduerſarij aſſecutus traiicit, ſed lancea fracta nihil amplius nocet. Egmundus ſiue equi vitio, ſiue alia de cauſa, aberrat, aut leuiter certè attigit. Lorgius & Valdræus ſeſe mutuò haſtarũ ictibus quot conuenerant, petunt, ſic tamen vt neuter altero ſuperior eſſet: poſtea ſe vtrique ad ſuos recipiũt. Poſtridie Ioannes quidam Magnus cognomento Picardus miles veteranus, qui Regi omnibus Italicis bellis ductore Molarto ſtipendia meruerat, (quum tamen genere eſſet Sequanus ex comitatu Burgundiano) ſed paulo antè ad Cæſarem tranſierat: vt intelligeret quæ cibariorum copia eſſet in vrbe, miſſo tympaniſta petit à Lorgio pro veteris contubernij neceſſitudine, vtrem vini mitteret. Lorgius duos mittit, vnum veteris, alterum noui: & tympaniſtam in cellam duci iubet, in qua magna erat doliorum multitudo, quorum tamen plurima aqua plena erant: vt inde intelligeret illos vino abundare: quum reuera tria tantùm plauſtra illuc à Lorgio ipſo eſſent introducta. Naſſauuius vbi videt oppidanos fame non poſſe confici, multo minus vi expugnari, tum propter miſſum ſubſidium, tum propter regias copias ad ferendum obſeſſis auxilium paratas, præterea quum ſuos videret viribus exhauriri, quòd diu iam ſub pellibus degerent: abducere exercitum ſtatuit. Itaque maximam partem grauiorum machinarum nauibus impoſitam flumine Moſa Namurcum (quæ vrbs eſt Cæſarianæ ditionis) vt minus eſſet in receptu periculi, deuehi iubet. His confectis caſtra mouet: ac nequis illum inſequens moleſtus eſſet, iter per medias ſyluas inſtituit, verſus Monticornutum Arduennorum, Malberfontanum & Albentonum, vt rectà Veruinum & Guiſiam pergeret, & ſummam vbique incendiis vaſtitatem edit.

Singulare equitum & peditum certamen.

Lorgii prudens factum.

Cæſariani Maſſeria diſcedunt.

REX audito hoſtem diſceſſiſſe & illac iter facere, anteuertere illum ad Guiſiam ſtatuit: proinde omnes illuc copias iter cõuertere iubet, magnum equitum numerum præmittit, qui hoſtem adequitando latius ad populandam regionem vagari prohiberet. Hoſtis quum Guiſiam proficiſci ſtatuiſſet, certior fit Vindocinum, qui Fervaquij erat (eſt autem cœnobium vnde oritur flumen Somona) miſiſſe Nicolaum Moxum legatum cũ

1521.

Albentoni oppidi crudele excidium.

centum cataphractis, ſimul Strataeum quingentorum peditum ductorem, Longouallanum & Ruffimenilium, quibus parem hominum numerum attribuerat, qui Guiſiam defenderent, praeterea mareſchallum Chabannium cum ducentis cataphractis Vervinum, vt illum cohiberet. His de cauſis mutato conſilio Albentonum exiguum oppidum diripit, ciues promiſcuè omnes nullo neque aetatis neque ſexus diſcrimine internecione per ſummam crudelitatem interfecit. Hoc fuit initium tot immanitatū quae bellis poſterioribus per totos triginta annos deſignatae ſunt. Exciſo & incenſo hoc oppidulo, iter Stratipontium ad flumen Oſiam, relicto ad laeuam Vervino, conuertit. Rex poſteaquam cum Heluetiis veniſſet, exercitum iubet ad Feruaquium cogi: inde ad montem Sammartinū, quod coenobium eſt ſub Belloreuiſo, vnde flumen Scaldis oritur. Ibi Rex Badij virtutem remunerari volens, centum cataphractos illi attribuit, quibus cum imperio praeeſſet, & in equitum torquatorum claſſem accenſet. Dum hoſtis pedem referret, antequam copiae noſtrorum collectae eſſent, Sampaulius cum ſuis peditibus & aliquot equitibus ad recipiendum Muſonem proficiſcitur. Quum ad ſex paſſuum millia appropinquaſſet, Nothus Naſſauuius quòd perſpiceret non ſatis firmum eſſe oppidum ad tolerandam obſidionem, porta Burgundiana Ivaeſum ad duo paſſuum millia ſe recipit, igne prius tectis & aedificiis immiſſo. Ibi Grangius, qui vnus ex ducibus eius oppidi fuerat quum hoſti dederetur, tam attentè temporis articulum obſeruauit, vt quum hoſtis vna porta egrederetur, ille alia intraret. Ita oppidum ab incendio ſeruauit, nonnullis incendiariis interfectis. Sampaulius hac re intellecta firmiſſimo praeſidio impoſito in caſtra ad Fervaquium ſe cum ſuis recepit.

Noſtri Muſonem recipiunt.

Amiralius in Nauarram venit.

DVM haec apud Picardos & Campanos fiunt, amiralius Boniuetus miſſus à rege in Nauarram cum quadringentis cataphractis & peditum numero quem ſuprà commemorauimus, extremo Septembri San-janum Luzaeum peruenit: vnde Santandraeum bum bis mille quingentis peditibus Germanis mittit, quibus praeerant Brandhecus & Villerius, ſic tamen vt ſumma autoritas penes Guiſium eſſet, attribuit ei praeterea mille Vaſcones, Nauarros & Cantabros: hos mittit ad oppugnādam vrbem Mayam. Ipſe qua triduum ad San-janum commoratus arcem Pungentiam in monte Ronceualli ſitam, ſibi dedi imperat. Recuſantibus oppidanis aliquot bombardas nothas quae vocantur, ſubuehi iubet, & medio itinere cōfecto arcis moenia percuti: quo ſignificat ſe, ſi in ipſum iugum aſcenderet, neminem in deditionem accepturum. Itaque territi illi deditionem faciunt, ſic tamen vt cum impedimentis abire liceat. Erant autem illic praeſidio Hiſpani circiter quinquaginta, quibus Mondrago quidam Hiſpanus praeerat. Arce capta amiralius ſimulat ſe Pampalonam proficiſci, ſed biduo pòſt conuerſo itinere exercitum montanis itineribus ducit, vbi coacti ſunt equites ſpatio vnius diei pedibus iter facere. Veſperi acceſſit ad quingentorū paſſuum ſpatium Maya, ibi totam noctem machinas inſtruit, nonnullis ignem immittit, vt ſuſpicionem hoſtibus praeberet ſe illic morari conſtituiſſe. Interim Germani pedites alio itinere progrediuntur, quos ille inſequutus ſub noctem in pagum quendam San-jano Luzaeo proximum, quingentis paſſibus citra riuum nomine Stagnaeum peruenit: vbi biduum commoratur. Die martis prima luce tota acies inſtructa per montium iuga iter facit ad pagum Biriattam. Ibi quum flumen tranſire cogitarent, reperiunt Hiſpanos non parua multitudine, quorum tamen numerus ob locorum difficultatem perſpici non poterat. His dolis & ſimulationibus vtebatur amiralius vt hoſti omnia incerta eſſent, ſicque Fontirabiam opprimeret. Erant hoſtes trans flumen Behalbiam, noſtri citra: quae cauſa fuit (vt dixi) vt eorum numerus ſciri nequiret. Labitur hoc flumen ad radices montium qui à Nauarra incipiunt, & prope Fontirabiā in mare influit. Totam noctem exercitus noſter ordinibus inſtructis tranſegit, propterea quod plenilunium erat, aeſtus verò maris tam altus, vt flumen neque ab illis neque à noſtris tranſiri poſſet. Poſtero die circiter octauam matutinam, poſt receſſum ęſtus Guiſius ſuos Germanos pedites inſtruit, deinde caeteri pedites & equitatus totus acie diſpoſita ad fluminis ripam accedunt. Poſtquam Germani pedites terram deoſculati eſſent (qui illorum mos eſt quum praelium commiſſuri ſunt) Guiſius omnium primus haſtam manu tenens aquam ingreſſus ſuis comitatus in hoſtem vadit. Eum reliqui tanta alacritate inſequuntur, vt Hiſpani licet pares numero, & eo ſuperiores (quemadmodum facilè intelligi poteſt) quòd quieti in arido noſtros tranſmiſſo flumine madentes exciperēt,

Amiralis ſtrategema.

illorum tamen impetu & audacia perterriti fugæ ſe montibus ſuperatis darent præcipites. Huic exercitui Hiſpanico præerat Diegus Veræus: ex quibus nonnulli Fontirabiam ſe recipiunt.

AMIRALIVS veſperi cum exercitu Sammarium magnum pagum aduenit, vbi nemo eſt repertus, quòd tum viri tum fœminæ montes petierant: illic noſtri triduum commorati re frumentaria laborarunt. Hiſpani enim arcem Behalbiam tenebant, in ipſo itinere ſitam quo noſtris commeatum conuehi neceſſe erat: quare amiralius iubet vt quacunque ratione tranſuehantur aliquot machinæ, & noctu muris admoueantur. Imperata noſtri faciunt, & quatuor cannæ cum aliquot nothis prouehuntur. Huc poſtquam venit amiralius, videt machinas ſuo iudicio nimium procul à muro collocatas eſſe: itaque media luce trecentorum ſexaginta pedum interuallo illas ad murum obuertit. Prima emiſſione machinarum glans quædam irrumpit in infimam feneſtram tormentariam, quo ictu effracta eſt vna ex præſtantiſſimis illorum machinis, ſimul tormentarius magiſter interfectus vnà cum duobus aut tribus quorum opera ad eam torquendam vtebatur. Ea res tantum terrorem vniuerſis militibus iniecit, vt ducem cogerent ſe in fidem ac poteſtatem amiralij permittere. Ex his qui maximè inſignes erāt, captiui Bayonam ducuntur, cæteri inermes dimittuntur. Amiralius huius arcis compos, quæ maximè omnium Fontirabiæ obſidionem ob rem frumentariam impediebat, ex ſuis relinquit qui tum eam cuſtodirent, tum præſidio cibariis eſſent: ipſe rectà Fontirabiam contendit, quam inexpugnabilem eſſe omnes iudicabant, & vnum eſt ex clauſtris regni Hiſpanici. Eam, quia exigua eſt, vndique cingit: eſt autem ſita ad ipſum fluminis oſtium, vbi mare ingreditur, hinc mari, illinc flumine, reliqua ex parte monte circundata. Eò poſtquam peruenit, ipſemet ad promouendas machinas operam nauat, Guiſio locum in caſtris attribuit, ſingulis cataphractorum ducibus torquendam catapultam igniariam committit, ipſe quoque vnam ſibi ſumit. Res tam celeriter geritur, vt paucis diebus muri pars deiiceretur. Quæ ruina etſi iuſta non erat, tamen pedites noſtri Vaſcones, Cantabri & Nauarri ſibi poteſtatem ſuccedendi muro fieri depoſcunt: quod etiam conceditur. Vbi ſi illorum impetus in aggrediendo maximus fuit, non minor certè extitit in propugnando aduerſariorum virtus: vt tandem ſignum receptui in aliud tempus daretur. Oppidani tamen quòd ſcirent amiralium aliquot tormēta in editum locum ſubuehere decreuiſſe, quibus illi poſtridie latere aperto, dum noſtri irrumperent peterentur, ſimul quòd noſtrorum virtutem noſſent, cuius pridie eius diei periculum fecerant, deditionem faciunt, ſic tamen vt cum impedimentis abire liceret: quo tempore Rex Valencenas verſus iter faciebat. Huic oppido Iacobum Dalionem Ludæum præponit: qui fidelem operam præſtitit, vt poſtea conſtabit.

Behalbia deditur.

Fontirabia deditione capta.

NVNC ad Regem quem Feruaquij & ad montem Sammartinū reliquimus, noſtra redeat oratio. Illic quo ordine progreſſurus eſſet exercitus conſtituit: Alenconio primū agmen committit, & mareſchallo Caſtillionæo, qui ſecundum illum ſummam obtineret autoritatem. Borbonius ſibi adimi primæ aciei curam, quæ illius propria erat, quippe conneſtablij, iniquiore animo accepit quàm præ ſe ferebat: tamen rem tolerauit, & in media acie vnà cum Rege ipſo collocatur. Vindocino extremum agmen traditur. Regi nuntiatur hoſtes Bapalmia excurrentes (eſt autem oppidum in colle in planitie Arteſiana ſitum) toti oræ regni quæ eſt ad Peronam, Corbiam & Durlenum moleſtiſſimos eſſe. Quamobrem Sampaulium cum cohortibus quas ducebat mittit, qui illam ad deditionem compelleret: ei mareſchallum Chabannium & Florengium cum ſuis quenque equeſtribus turmis adiungit, attributo etiam aliquo machinarum numero. Illi capto oppido & arce, quum non ſatis firmum locum eſſe viderent, cui imponeretur præſidium, portas deiiciunt & incendunt. Inde quum recederent, plurima caſtella euertunt, vnde aduerſarij limites regni incurſionibus vexabant: tandem ad regem primis à monte Sammartino caſtris redeunt. Eſt etiam exiguum oppidum Landriſium nomine ad flumen Sabim, inter ſtagnum Oſæum (vnde flumen illud oritur) & cœnobium Marollanum, quod Hannoniam verſus à ſylua Mormaliana iactu bombardæ abeſt, Galliam verſus eſt in ipſo egreſſu ſyluarum Teraſſinarum. Illuc Vindocinum cum extremo agmine mittit. Qui quum eò ſub occaſum ſolis veniſſet, quatuor aut quinque ex cohortibus Picardicis ſeſe à commilitonibus auellunt, & abſque vllo imperio, abſque bombardis aut ſcalis eo

Rex in Belgiū exercitum ducit.

Bapalma à Gallis vi capitur.

1521. impetu in muros & portam feruntur, vt duo ſigniferi in ſummum pontem verſatilem euaderent: ſed mox in foſſas deturbantur, vbi alter ex iis moritur. Submouentur à muro opera Germanorum peditum, qui illic octingenti ferè præſidio erant. Ipſi tamen perſpecta noſtrorum virtute, ſimul veriti ne diluculo deiectis muris impetum oppugnantium ſuſtinere non poſſent, ſe noctu tuto in ſyluam abdiderunt: quò ſcilicet noſtris ob interiectum flumen, quod medium oppidum perlabitur, tranſitus non patebat. Vindocinus vbi mane oppidum ab defenſoribus vacuũ offendit, illud delet & incendit: poſtea ad ſuos ſe recepit, quos caſtra habentes ad Catellum Cameracorum offendit. Ad viceſimum ſecundum octobris Rex quum caſtra ad Happrum haberet, (eſt autem magnus vicus & prioratus monaſticus medio inter Cameracum & Valencenas itinere) certior factus Cæſarem exercitum ſuum Valencenas reduxiſſe, pontem ad Scaldim infra Buchanium facere ſtatuit, vt hoſtem ad prælium prouocaret, aut certè illius profectio ſimilis fugæ eſſet. Aſſumpto ſatis firmo ad præſidium equitatu locum ipſe ad eam rem idoneum ſpeculatur, quẽ Nouauillæ ad Scaldim eſſe iudicat, etiamſi vtrinque paludes extarent. Sampaulio dat negotium vt cum ſuis ſex millibus tota nocte pontem faciendum curet, ſimul ſuos flumen traducat, & caſtra muniat dum reliquus exercitus tranſiret.

Landriſii oppidi excidium.

C Æ S A R Valencenis vbi hæc fieri ex nuntiis audit, duodecim millia peditum Germanorum cum quatuor equitum millibus mittit, qui noſtros tranſitu prohiberent. Sed non ſatis maturè profecti, quum ad flumen accederent, reperiunt Sampaulium traiectum exercitum iam acie inſtructa in loco paluſtri illis oppoſitum collocaſſe, Regem cũ reliquis copiis quamcelerrimè tranſire: itaque Sampaulium adoriri non audent, qui loco munito & potiori conditione conſiſtebat, & de receptu cogitare cœperunt. Id verò priuſquam illis facere liceret, reperiunt primam & mediam noſtrorum aciem tranſiſſe, vbi equites cataphracti fere mille ſexcenti, peditum vigintiſex millia erant, vnà cum leuiori equitatu. Sed nebula ſublata quum numerus hoſtium noſci non poſſet, nonnulli ex prima noſtrorum acie non cenſebāt in hoſtem inferri ſigna oportere, alij quòd ſcirēt ad octingentos hoſtium equites collocatos eſſe qui peditibus ſui recipiendi facultatem præberent, cum equitibus mille ſexcentis illos adoriri ſtatuunt: eos enim, ſiue in fugam agerentur, ſiue in peditum agmen compellerentur, quid animi haberent ſatis oſtenſuros. Quinetiam Trimollius cum ſuis equitibus & primæ aciei ſigniferis ſe rem aggreſſurum recipit, idem quoque facit Chabannius. Quod ſi feciſſent, Cæſar eo die maximo damno & ſumma ignominia affectus fuiſſet. Sed plurimis res non probabatur. Quamobrem hoſtis, cui ſexies mille paſſuũ iter conficiendum erat, idque patenti planitie, exigua admodum iactura ſe recepit, neque quiſquam celebrior deſideratus eſt, præter Nothum Emerium & aliquot equites captiuos. Quum Valencenas rediiſſent, ibi Cæſar rebus planè deſperatis, noctu ſe cum centum equitibus in Flandriam relictis ſuis recepit. Eo die hoſtes nobis manus diuino nutu & conſilio traditi fuerant, quod beneficium quum non accepiſſemus, magno nobis poſtea conſtitit. Q V I enim præſentem Dei opẽ, quam tempeſtiuè offert, aſpernatur, hanc poſtea, etiamſi maximè optet, adipiſci non poteſt. Extremum interim agmen flumen tranſierat, & Rex galea induta ante Heluetiorum agmen conſiſtebat. Hi ſummis precibus orabant prælium committi, ſibi nihil optatius eſſe quàm vt ſuum erga Regem ſtudium declararent: propterea quod poſt pugnā Marinianam & fœdus illic conciliatum ſub illo militaſſe non contigerat, niſi quum Cæſar Maximilianus ad Mediolanum eſſet: ſed nondum erat confirmatum fœdus. Verùm nihil eo die amplius factum eſt, præterquam quòd ex noſtris quidam Valencenas vſque procurrerunt. Rex veſperi ad flumen caſtra ponit eo ferè loco vbi tranſierat: poſtridie Borbonium ad oppidum Buchanium mittit, quod ſtatim deditione accipit. Vindocinũ cum extremo agmine Summaniũ mittit, quòd oppidum non procul eſt à flumine Carpo. Hoc flumen tranſire ad Marchiannas (abbatiæ nomen eſt) cogitabamus, vt auxilium Tornaco obſeſſo ferremus. Oritur autem Doaci, & ad cœnobium Viconium inter Valencenas & Santamandum in Scaldim fluit.

Cæſar Valencenis fuga nocturna diſcedit.

D V M hæc geruntur, adſunt regis Angliæ legati, Millortus Chamberlanus & ſummus San-iani prior, qui de pace agant. Quæ eorum diligentia & ſtudio ea conſtituitur, vti Cæſar exercitum à Tornacenſi obſidione abduceret, vrbem liberam relinqueret, copias item quas ad Mediolanum habebat dimitteret, vtique Rex idem faceret: vtique ſiqua

Pax legatorũ Angli opera conſtituta nõ ſeruatur.

ſiquo de oppido controuerſia vlla eſſet, Angli iudicio ambo ſtarent. Rebus ita compoſitis Rex cœpta perſequi deſiſtit, quum omnibus pax eſſe confirmata videretur. Sed fama interim affertur Fontirabiam (quod òppidum eſt in Cantabria Cæſarianæ ditionis) ab amiralio Boniueto captam eſſe. Quare Cæſar in pacis conditiones non prius iurare voluit, quàm redderetur: quod quum Rex negaret ſe facturum, irrita fuere pacta & bellum redintegratum. Dum quinque aut ſex dierum ſpatio in illa regione moramur inter Scaldim & Carpum, tanta pluuiarum copia extitit, vt flumina nulla ratione tranſiri poſſent. Itaque explorari placet tranſitum ad Marchiannas, quâ Rex tranſire decreuerat. Ad eam rem mittitur Mõmorencius, qui nuntiat altiora eſſe flumina quàm vt vado tranſiri queant: quamobrem ſtatuũt in altiorem Arteſiæ partem reducere exercitum, flumén-que quod Vico & ſtagnis Oſæis ortum in Arteſiam labitur, & in Scaldim ad Buchanium influit, tranſire Cluſæ, qui tranſitus Doaco quatuor paſſuum millibus abeſt. Is dies erat panagiorum vigilia.

Eo die veſperi prima & media acies tranſeunt cum nonnulla extremi agminis parte. Ad ſolis occaſum pontibus qui ad aggerem cõſtructi erant fractis nonnulla plauſtra decidunt, quæ ægrè propter loci paluſtris naturam attolli poterant. Ita qui reliqui erant ex noſtris, trans flumen Doacum verſus & Valencenas pernoctare coguntur, & eo quidem loco vbi à ſuis auxilium ferri non poſſet. Prima luce (erat autem dies panagiorum) Doaco prodeunt magno numero equites & pedites tum ex Belgicis Cæſarianis tum ex Cliuienſibus auxiliaribus, qui noſtri exercitus ſtatum explorarent. Equites noſtri quos ducebat comes Briennus, Moæus & reliqui duces, quum duo peditum millia ad cornua conſtituiſſent, eam ſpeciem aciei præbuerunt, vt quantum turbæ eſſet ad tranſmittenda impedimenta hoſtis nunquam potuerit deprehendere. Quòd ſi rem nouiſſent, & vires ſuas tum Doaco tum Valencenis euocaſſent, actum planè erat de iis qui trans flumen ſubſtiterant. Tranſmiſſis circa meridiem impedimentis, extremi tandem tranſeunt vt mediam aciem ſubſequerentur, relictis ad extremum aggerem aliquot peditibus cum ſclopis & longis haſtis, qui hoſtem cohiberent, ſi fortè poſtremos adoriretur: quod tamen non accidit. Coniunctis ergo omnibus copiis in campo Arteſiano, nuntiatur nullum eſſe præſidium Hedini (is nuntius allatus eſt Vindocino) poſtridie magnam hominum multitudinem illic adfuturam ad celebrandas nuptias filiæ tribuni ærarij Arteſiani, propterea quod ſuſpicarentur omnes exercitum noſtrum adhuc trans flumen eſſe. Rex Borbonium illuc ſumma celeritate cum iis quos adduxerat, mittere ſtatuit, Vindocinum cum extremo agmine, Sampaulium denique cum ſex peditum millibus quibus præerat. Profecti Andinferro, quod ſex paſſuum millibus Attrebatibus abeſt, tanta diligentia etiam iugi pluuia vtuntur, vt oppidani noſtrum exercitum ad mœnia prius viderẽt quàm profectum eſſe audiſſent. Statim oppugnatur oppidum, & aliquot machinariis glandibus muro impactis vi capitur: ibi ingens fit præda, quippe quum oppidum commercio abundaret, in quo ex omni vetuſtate duces Burgundiæ commeatum vtplurimum habebant. Roxii vxor & Bellanius cognomento Saccaræus, quum in oppido eſſent, in arcem ſe recipiunt, vbi quum tormentariam oppugnationem inſtrui vident, ea lege paciſcuntur vt Roxiæ & militibus qui præſidio illic eſſe conſueuerant, cum impedimentis abire liceret, oppidani qui ſe illuc receperant captiui eſſent: deducitur illa tutò quò proficiſci libuit. Dum Borbonius & Vindocinus arcis oppugnationẽ expediunt, oppidũ à quibuſdam prædatoribus igni corripitur: qua in re maxima iactura facta eſt. Priuſquam enim ad reſtinguendum concurri poſſet, nõnulla pars cum multis opibus abſumpta eſt. Hedino capto multa per totam viciniã oppidula & arces, nempe Rentium, Balliomontium cum aliis in Regis poteſtatem veniunt. Quum Andiferro Borbonius diſcederet, rex Durleno Ambianum exercitum reduxerat. Itaque Borbonius & Vindocinus arci Hedinenſi præficiunt Dubetium, qui tum Pondormij legatus erat (is autem Italico bello intererat) cui ad arcem cuſtodiendam attribuunt cataphractos triginta cum ducentis ſtatuariis militibus. Vrbi præſidium mille peditum imponitur, tribuno militum Lorgio, & duobus legatis Hutino Manlio & Barræo, quorum vterque quingentenis præerat. His confectis rebus Borbonius & Vindocinus Ambianum veniunt. Tum Rex exercitum ſeiungere ſtatuit: maximæ parti nobilium qui in equitatu Borboniano ordines duxerant, vicenos quinos cataphractos attribuit, comiti

Hedinum à Gallis captũ.

1521. nempe Dammartino, quem Bolinuillerium agnominabant, procomiti Tureno, procomiti Lauedano, Eſcario Valguioni, Liſtenæo & Rupebaroni Arverno: nonnullos etiam ex Vindocinianis eadem dignitate auxit, comitem ſcilicet Briennium & Humerium. Duo Heluetiorum millia Abbauillæ reliquit: reliquum exercitum dimiſit, ſic tamen vt ſua oppida præſidiis ad hũc modum firmaret. Bononiæ præficit Fayettum cum quinquaginta cataphractis, Rupebaronem etiam cum quinque & viginti: Teroanæ Nothum Motollum Fraxinæum præfectum cum cataphractis quinquaginta, comitem Dammartinum, Liſtenæum, Valguionem, qui vicenis quinis ſinguli præerant, Bibracte ad Somonam procomitem Lauedanum cum viginti quinque cataphractis, Montrolij Telinnium ſeneſchallum Ruergiæ cum iis quibus præerat equitibus: Durleni collocat equites Vindocinianos, Corbiæ Sampaulianos, Peronæ Humerianos, Sanquintini Chabannianos, Guiſiæ Guiſianos & Briennanos, Veruini denique Brennianos: ipſe vt reliquis rebus proſpiceret, Compendium proficiſcitur. Illic quum circa natalia ei nũtiaretur Tornacenſes obſeſſos magna premi egeſtate, neque per hyemis inclementiam vllam videret ſubſidij mittendi facultatem dari, Campiruffo mandat (quem principem legatum illic cõſtituerat) vt quàm æquiſſimis poſſet rationibus cum hoſte paciſceretur. Illic de deditione colloquutus cum ſuis armatis, impedimentis ſaluis, vexillis explicatis & tympanis ſtrepentibus exit: quos hoſtes tutò Durlenum proſequuntur. Ciues qui domi manere voluerunt, liberè manſerunt: qui Gallicanas partes ſequi maluerunt, iis quoque integrum fuit.

Rex exercitũ in hyberna dimittit.

Tornacenſes deditionem faciunt.

DVM hæc in citeriori Gallia gerebantur, nihilo quietior erat Italia. Cæſar enim iam inde ab anno ſuperiore 1520, omni ratione Regem obruere cogitans, licet pax inter illos tum conſtaret, fœdus inter Regem, Venetos & Heluetios initum clanculum labefactare & aliud nouum illi aduerſum cum eis ſancire conatur: id vbi ſe perficere non poſſe videt, Leonem papam ambire cœpit. Is contra ſanctiſſimum fœdus quo antea (vt ſuprà demonſtratum eſt) Regi coniunctiſſimus erat, per ſummam leuitatem cum Cæſare ſocietatem inire cœpit, vt coniunctis viribus & ſumptibus Gallos ex Italia eiicerent, Parma & Placentia papæ darentur, quæ patrimonij Eccleſiaſtici cenſerentur. In hanc ſocietatem aſciſcitur etiam Frãciſcus Sforcia, qui apud Germanos exulabat, frater minor Maximiliani eius qui nuper quum dux Mediolanẽſis eſſet, iure ſuo Regi ceſſerat. Illum Sforciam papa & Cæſar communi ſumptu Mediolanenſis ducatus compotem facere armiſque dominium aſſerere debebant. Per id tempus ſenator quidam Mediolanenſis Hieronymus Moronus, quem rex valde amplificauerat, quum paulo antè libellorum ſupplicum in regia magiſtratum peteret, dolore repulſæ papam & Franciſcũ Sforciam adit, ſtatus Mediolanẽſis rationes ſe turbaturum & nouarum rerum autorem futurum confirmat. Quod etiam præſtitit: neque dubium eſt quin princeps in cauſa fuerit cur è ducatu Mediolanenſi deturbaremur. Ego vt quæ antea incepi perſequar, commemorare ſtatui quæ res papę ſuſpicionem prębuerit, vt Regi diffideret: cuius rei quum nullum initio dediſſet indicium, vbi motus citeriores intellexit, ſuos dolos cœpit patefacere. Scutatus frater Lautreci, qui quum frater in Galliam veniſſet ducturus vxorem filiam Orvalij ex gente Albretana, relictus erat prorex, quum reſciuiſſet aliquot Mediolanenſes exules ſeſe Buſſetum recepiſſe, Chriſtophoro Palveſino (nam in eius ditione erat Buſſetum) Regis nomine & autoritate interminatur ne illos exules admittat, & Cardinũ quendam Cremonenſem mittit, qui hæc mandata perferat. Cardinus itinere ſuſcepto domum ſuam quam illic habebat, proficiſcitur, vt rei familiari proſpiciat. Palveſino nuntiatur veniſſe Cardinum inſidiandi cauſa: itaque hominem cõprehenſum tormentis fateri iubet ſe huius rei gratia veniſſe. Hac confeſſione edita, iubet Palveſinus magiſtratui vt tanquam conuictum ſuſpendat: quod quum recuſaret, ipſe hominem damnat, & ſtrangulandũ curat. Palveſinus iſte prædiues erat, vt annuus eius reditus eſſet ad viginti quinque millia ducatorum in Placentino & Parmeſano agro, vir annos natus ſeptuaginta, amicitiis florentiſſimus, domum habens omnibus patentem. Is audiens quæ ſibi Regis nomine imperabantur, exules apud ſe manere non patitur: hi Rhegium ditionis Eccleſiaſticæ concedunt, licet inter papam & Regem conueniſſet ne alterius exules alteri admittere fas eſſet. Ad hos exules ſe multi alij aggregare cœperunt, vt quos Lautrecus Mediolano in exilium egerat, non minori eſſent numero iis qui domi manſerant: quinetiam

Papa cum Cæſare aduerſus Regem fœdus, eiuſq; cauſa.

Scutatius Lautreci frater Mediolani prorex in ciues acerbior.

etiam magnam partem leui de cauſa prædicabant patria eiectos eſſe, vt fortunæ eorum publicarentur. Quæ res multorum nobis inuidiam conflauit, quorum poſtea ſtudio & opera, vt opes amiſſas recuperarent, Mediolano excidimus. Priuſquã illuc prorex mareſchallus Foxius, fratre Lautreco in Galliam profecto (vt dictum eſt) veniret, Telinnius Ruthenorum Seneſchallus hunc magiſtratum gerebat, qui ſua prudentia & humanitate ita ſibi Mediolanenſium animos conciliauerat, vt omnia ſumma quiete regerentur. Sed poſt Scutati aduentum & Telinnij deceſſum, commutata eſt adminiſtrationis ratio, atque adeo hominum voluntates auerſæ.

VT ad rem redeamus, mareſchallus Foxius Scutatus vbi audijt exules Rhegium abiiſſe, quorum præcipui erant Hieronymus Moronus, cuius ſuprà meminimus, & Viſcontius Bernabonis Viſcontij frater (is autem Bernabo ex equeſtri cochleatorum ordine erat, & quinquaginta cataphractis præerat) Mediolano profectus Parmam venit: inde die 23 Iunij 1521 cum quadringentis cataphractis Rhegium ire contendit, à comite Guido Rangone (quem papa illic præfectum conſtituerat) petiturus vt exules ſibi dederentur. Quum duobus paſſuum millibus Rhegio abeſſet, maximam equitatus partem relinquit, ipſe comitatus Alexandro Triuulſio, equite torquato, & quinquaginta cataphractorum præfecto Rhegium pergit, præmiſſo equite Ambrenſi ſuæ turmæ ſignifero, & vnà Stratæo ſignifero turmæ cui præerat Michael Antonius marchio Saluſſius, cum leuioris armaturæ equitibus harum turmarum, qui portam qua itur Mutinam occupare͂t: idq; eo conſilio ne dum colloquium cum Rangone haberet, exules ea porta elaberentur. Poſtquam Rhegium peruenit Scutatus, præfectum ad colloquium euocari poſtulat, qui poſtquam porta egreſſus repagulum prætèrijſſet, Scutatus ex equo deſcendit. Dum colloquu͂tur, in oppido conclamatur ad arma, ſimul è muro quidam Rangonem monet oppugnari oppidũ ad portã Mutine͂ſem. Tum ille, Clariſſime Foxi, inquit, ingredere vrbem, vt tuos cohibeas, ne quid per vim & iniuriam faciant. Dum ingrediuntur, ex muro neſcio quis ſclopum torquet, & medium Alexandrum Triuulſium traijcit, qui ex vulnere ſexto pòſt die Parmæ moritur. Statim rumor ad equites qui duobus ab oppido millibus paſſuum ſubſtiterãt, perfertur, mareſchallum Foxium Rhegij captiuum detineri. Hic variæ ſententiæ dicuntur, quum alij cenſerent effuſis habenis illuc excurrendum, vt ducem liberarent, alij contrà conuerſo itinere Parmam redeu͂dum, vt eam ſeruarent: idq; propterea quod putarent rem ex compoſito geri, vt dum abeſſent, vrbs occuparetur. Dum inter ſe altercãtur, aduenit mareſchallus Foxius à comite Rangone dimiſſus, qui eo die decem millia Rhegio proficiſcitur, in oppidum ditionis Eccleſiaſticæ: illuc ad eum venit Federicus Bozzolus cum peditibus ferè mille ſexcentis. Foxius apud ſe cogitans quæ ſic geſta fuerant, ad maiora pertinere poſſe, & periculum eſſe ne papa, cui iampridem cum Cæſare nonnihil ſocietatis intercedebat, hanc occaſione vteretur, vt regio fœdere renuntiato Cæſari ſe adiungeret: Mottæum quendam Gruinum ſigniferum turmæ cui pręerat Ludouicus Aſtæus, properè cum mandatis ad papam mittit, qui doceret, quæ geſta fuerant, non eo ſe conſilio feciſſe vt quicquam vel illi vel Eccleſiæ detrimentoſum aggrederetur. Huic papa vehementer commotus reſpondet Foxium ſuos fines hoſtis inſtar ingreſſum eſſe, facturum ſe vt intelligat quàm male negotijs Regijs conſuluerit: eum poſtea diris deuouet, & ab Eccleſiæ communione ſubmouet. Foxius eodem loco quo conſtiterat, duodecim ferè dies commoratur, à bello tame͂ & omni maleficio prorſus abſtinens: deinde Parmam redit, vbi ei præſto fuit Pondormius oppidi ipſius præfectus, quem Rex Diuione ad Foxium miſerat, vt illi quid vellet fieri oſtenderet, in primis nempe caueret ne papam alienaret: nolle enim ſe duos ſimul hoſtes habere. His mandatis Foxius auditis Pondormium Parmæ præfectum relinquit, ipſe Mediolanum contendit, quòd certior fieret percrebuiſſe illic famam eum Rhegij captiuum teneri: quo nuntio regiarum partium homines non parum terrebantur. Foxius antea quum videret proſcriptorum numerum, Mediolanum ſcripſerat, ad ſe iubens mitti aliquot machinas æneas: ad quas vehendas quum deeſſent equi, capi neceſſe fuit iugales quibus matronæ Mediolanenſes ad ciſia vehenda vtebantur: quoſquidem liberaliſſimè commodarunt. His Foxij mandaris acceptis magiſter fabrûm & antigraphus extremo Iunio menſe Richoburgum adeunt arcis pręfectum, vt ab eo machinas & tela machinaria acciperent. Id quum grauatè ſe facere oſtenderet præfectus, adeunt

Rhegii tumultus excitatus papam irritauit.

Papa belli cũ Rege occaſionem captat.

1521. cunt illi epiſcopum Conſeranenſem Mediolani relictum Regis legatum. Interea maxima turris arcis portæ imminens ſexta fere veſpertina de cœlo percutitur, in qua inerant bis cētena quinquaginta millia pondo pulueris tormentarij, mille ducenti vrcei igniarij, ſexcētę lanceæ igniarię, & ſalis copia in quinquenniū congeſta. Turris ab ipſis fundamētis conuulſa eſt, ſimul quadrageni ex muro vtrinq; porrecto pedes: cuius ruina oppreſſi ſunt ad trecentos partim nobiles partim milites, qui illic ſpatiabantur, in his ipſe Richoburgus: eędem modo alij perierunt, qui extra arcem in platea deambulabant. Tanta pulueris vis extitit, vt muri partes ſolidas ad ducentorum quinquaginta paſſuum ſpatium ſublimes extulerit, quibus loco mouendis centum boum vires vix ſatis fuiſſent. Hinc tanta ſolitudo ſequuta eſt, vt arx abſque vlla cuſtodia relinqueretur: vt Galli quidam ſenatores cum ſuis domeſticis cogerentur ad eam cuſtodiendam ſtatim concurrere vſque dum centum cataphracti Nouaria venirent. Hoc caſu audito papa Leo omen arripuit tanquam ſibi ſecundum, Gallis infauſtum eſſet, aduerſum illis Deum dictitans: itaque opem diuinam ſibi affuturam ſperans, Regem in hoſtium numero palàm habere decreuit.

Arx Mediolanenſis de cœlo tacta.

Garrouius Palveſinū Mediolanēſem, à quo obſidebatur, capit.

Ad lacum Comenſem erat nobilis quidam Mediolanenſis Manfredus Palveſinus, cuius ſumma erat autoritas. Is cum non exigua militum manu, maximè Germanórum peditum, pridie eius diei qui natalis Ioannis celebratur (quo etiam die Scutatus Rhegij fuerat) rectà Comum contendit, cui præerat capitaneus Garrouius Cantaber rei militaris peritiſſimus. Tum ergo dum extra oppidum feſtum diem pro more celebrarent, Garrouius audito repente tumultu in vrbem redit, & qua erat in rebus gerendis ſolertia, cuſtodijs murum tum pro hominū numero quos habebat tum ad præſentem vſum firmare cœpit, ita tamen vt ciues & milites alternis locis diſponeret: eo conſilio vt ſiquid de hoſte intromittendo cogitaſſent, id irritum eſſet. Palveſinus ad portas oppidi accedit: verùm vbi perſpexit quanta induſtria noſtri ſuis rationibus conſuluiſſent, nihil amplius ſuſcipere auſus eſt. Benedictus quidam Vlmæus ciuis Comenſis, caput & adminiſter coniurationis, Palveſino confirmauerat Antonium Ruſquium ciuem, qui intus conſilij particeps erat, effecturum vt aditus illi in oppidum daretur: noctu enim per poſticum domus murum effracturum, vbi expeditus eſſet homini armato tranſitus, Gallos porrò qui tam pauci eſſent, ingreſſum non impedituros. Verùm Benedictum illum ſpes feſellit: nam Garrouius (vt dictum eſt) permixtis ciuibus & militibus effecit vt neque Ruſquius neque quiſquam alius ſe aperire auſus fuerit. Palveſinus vbi videt irritum eſſe temerarium hunc conatum, locis circa oppidum qui videbantur commodiſſimi cuſtodias diſponit, ipſe cubitum concedit: ſed non diuturno ſomno illi frui contigit. Etenim Garrouius vbi perſpexit eos negligentius excubias agere, eruptione ſumma dexteritate facta, octingentos pedites tum Germanos tum Italos ſomno oppreſſos inuenit: quos ita perterruit, vt ilico maxima confuſione aufugerent: ipſe cum ducentis amplius quadringentos ex hoſtibus interfecit. Quinetiam Palveſino ipſi tantum terrorem immiſit, vt ambigere cœperit num lacu conſcenſo nauigio, an verò terreſtri itinere fugam arriperet. Tandem autoribus Germanorum ductoribus terreſtre iter ſequutus eſt: ſed tamen (vt hominibus attonitis vſuuenit) ex comitibus illius alij nauigio abierunt, alij montium iuga petierunt. Garrouius animaduerſa tanta hoſtium perturbatione, anguſtias occupare inſtituit quâ illis tranſeundum eſſe nouerat: quamobrem cum ea hominum multitudine quam colligere potuit, naui conſcenſa, celeritate nauigandi hoſtes anteuertit. Quum eò venit Palveſinus nihil tale ſuſpicans, in noſtrorum inſidias incidit, tanto timore perculſus vt de reſiſtendo non cogitaret: ita capitur ipſe cum aliquot alijs ducibus Italis, reliqui interficiuntur, præter paucos qui montibus ſuperatis euadunt. Garrouius Germanos pedites domum fide data redire voluit, Palveſinum cum firma cuſtodia Mediolanum miſit. Illic confeſſus coniurationes aduerſus Regem initas & rerum nouarum conſilia in ducatu Mediolanenſi, maximè Hieronymo Morono autore hæc à ſe ſuſcepta fuiſſe, cauſa cognita crudeliſſimo & inaudito genere mortis afficitur: obtruncantur etiam Bartholomæus Ferrerius & capitaneus Sotus. Cæteri Palveſini indicijs proditi in montes ſe receperunt, qui nobis poſtea bello infeſtiſſimi fuerunt.

Mareschallvs Foxius quum Rhegio Mediolanū reuertiſſet, vbi omnia ad defectionem ſpectare videt, ad Heluetios mittit ad octo millium hominum delectum habendum:

bendum:

bendum: deinde collectas aliquot peditum cohortes Parmam mittit, quò iam peruenerat Federicus Bozzolus. Illis etiam adfuit Pondormius Parmæ præfectus cum ſuis quinquaginta cataphractis: qui quum ſciret hoſtis primum impetum illuc factum, vallo celeriter oppidum munierat. Dum hæc in Italia geruntur, Rex certior fit colloquium habitum fuiſſe à Foxio cum Rhegij præfecto, & papæ in ſuſpicionem veniſſe quaſi oppidũ illud occupare conatus fuiſſet. Id quod moleſtiſſimè tulit, quòd timeret ne papa ob eam cauſam ad bellum inferendum adduceretur: nolebat autem ſibi hunc hoſtem accedere, cui ſatis erat quòd cum Cæſare ſibi res eſſet. His cauſis adductus Lautrecum mareſchalli Foxij fratrem Mediolanum (vt demonſtratum eſt) mittit. Is poſtquam eò peruenit, Palveſinum, cuius antè memini, crudeliſſimè necauit, hominem ſummæ inter ſuos autoritatis, qui annuo reditu habebat XXV M ducatorum in agro Placentino & Parmeſano: idq; ob eam ſolam cauſam quam commemorauimus, quum nullius præterea ſceleris conuictum eſſe omnes prędicarent. Bona eius publicata fratri Foxio dedit, quod in peſſimam partem à plurimis eſt acceptum, quoque à nobis abalienati ad hoſtes tranſierunt. Erat enim ille potentiſſimus totius regionis in primis Leoni papę neceſſitudine cõiunctus. Ex ijs qui in iudicio aderant plurimi non cenſebant necandum eſſe, quum illud hominis primum eſſet peccatum, ſed potius in Galliam mittendum: ſic enim obſidis cuiuſdam inſtar futurum, ad retinendos multorum animos ne deficerent, & augendum erga Regem ſtudium, vt in gratiam hac ratione redirent. Certè pauci ſenatores vt capitali iudicio ſubſcriberent adducti ſunt.

LIBRI PRIMI FINIS.

MARTINI BELLAII LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER SECVNDVS.

1521.

Cæſar, papa & aliquot Italiæ populi fœdere iuncti.

EO tempore inita eſt & iureiurando confirmata factio inter Leonem papam & Cæſarem, in quam aſciti ſunt Federicus Gonzaga marchio Mantuanus & Florentinorum reſp. Hi omnes vno conſenſu factionis principem Proſperum Columnam patricium Romanum creant, quem (vt ſuperiore commentario demonſtrauimus) necopinantem anno 1515 Villafrancæ noſtri ceperant. Is Gonzaga marchio Mantuanus ab adoleſcentia educatus fuerat in aula Ludouici duodecimi, eúmque Franciſcus quum regnum iniret, præfectura centum cataphractorum ornauerat, & legatum Bocartum cognomento Refugum attribuerat. Bocartus in ipſos equites imperium ſibi arrogare cœpit, ſuum id ius eſſe, penes marchionem nomen tantùm & ornamentum reſidere: atque adeo ſigniferum & vexillarium ipſe conſtituit. Id marchioni acerbum valde accidit, ſed diſſimulandum tamē ſibi eſſe cenſuit: deinde quum videret Regi cum papa amicitiam conſtare, à Rege petit vt ſibi per eum liceat honorem ſibi à papa habitum accipere, qui eum vexillarium Eccleſiæ creauerat. Hoc vbi à Rege obtinuit, occaſionem poſtea nactus, quum papa ſe hoſtem Regis profiteretur, torquem equeſtris dignitatis inſigne Regi remittit, & Eccleſiaſtici exercitus imperator creatur. Cæſar Ferrando Aualoſio marchioni Piſcario, vt ſe cum illis coniungat iubet cum quadringentis cataphractis, quos ex regno Neapolitano adduxerat. Eo tempore adfuit Hieronymus Adurna cum tribus millibus Hiſpanorum, qui nuper aduenerant. Hi omnes vires ſuas vniuerſas Bononiæ congregant, & conſilio communicato Parmam cōtendendum eſſe ſtatuunt, relicto Piſcario cum trecentis cataphractis & aliquot peditibus ad limites agri Mantuani, qui quatuor millibus Germanorum peditum & duobus millibus Rhetorum auxilio venientibus præſidio eſſent, ne à Venetis anguſtiarum tranſitu prohiberentur. Lautrecus certior factus Cæſarianos Parmam verſus progredi, mareſchallum Foxium fratrem illuc mittit cum ſuis centum cataphractis & aliis quos ex tempore colligere potuit. Illic præſto fuit Federicus Bozzolus cum bis mille peditibus Italis, Pondormius etiam cum ſuis quinquaginta cataphractis, centum item equites Scoti quibus præerat Albinius, ductore Luca legato, equites Philippi Chaboti Brionij, numero quadraginta cataphracti, ductore Paride legato Delphinate, viro celeberrimo, equites Ludouici Aſtæi numero ſexaginta cataphracti, Sampaulij equites cataphracti triginta: denique Ioannes Hieronymus Caſtellioneus, & comes Ludouicus Bellijocus, qui peditibus Italis præerant.

HOSTES Rhegio vbi ferè ſeſquimenſem commorati fuiſſent, profecti omnibus copiis ad torrentem progrediuntur ſexies mille paſſuum Parma interuallo (is limes eſt Mediolanenſis & Rhegini agri, qui ditionis ſacræ eſt) ita tamen vt incurſionibus abſtinerent. Ad hunc torrentem circiter dies quindecim commorati, tandem tranſeunt, & armati in fines Mediolanenſes impreſſionem faciunt: quæ fuit aperta belli denuntiatio. Totus iſte confœderatorum exercitus mille quingentorum paſſuum interuallo Parma

caſtra

Parmæ noſtri obſidentur.

caſtra ponit,ad vicum Sammartinum.Inter hunc vicum & Parmam Giara planities intereſt,in qua pluuioſo cœlo magnæ exiſtunt inundationes, ſereno ſiccum eſt ſolum, vt pote arenoſum:ſpectàtque ea planities arcem Parmenſem. Illic velitationes tum pedeſtres tum equeſtres quàm dici poteſt bellicoſiſſimæ cõmittebantur:atque hoc fuit initiũ ſcloporum qui furca ſubiecta torquentur. Hoſtes vbi per aliquot dies in planitie conſediſſent, die mercurij qui Ioanni obtruncato ſacer eſt, machinas ad portam crucianam Mediolanum verſus promouẽt, vbi tum ſuburbanæ duntaxat ædes erant: hanc portam & reliqua lateralia munimenta poſtridie concutiunt. Poſtero deinceps die multas tum ſimplas tum duplas cannas ad oppugnationem collocant, tantàque diligentia vtuntur, vt meridie muri ruina quinquaginta paſſus lata facta ſit, in quam quum tribus cuneis irrumpere conarentur, a noſtris tum equitibus tum peditibus ſubmouentur. Qua parte ruina huius muri facta eſt, nullæ erant foſſæ,& murus planè infirmus, vt quum vtrinque noctu in excubiis eſſent, alteri viciſſim aliorum haſtas intus & extra conſpicerent. Vnde tantus terror pedites noſtros Italos inuaſit, vt plurimi per muri deiecti patentem ruinam egreſſi ad hoſtes tranſirent, atque ex ſex ſerè millibus hominum non relinquerentur duo millia: ſed illorum duces fidelem operam nauarunt. Mareſchallus Foxius quum quindecim dierum ferè ſpatio inferius oppidum ſeruaſſet, de ſententia ducum exercitus noctu deſerere decreuit, quòd diurno & nocturno labori ferendo pares non eſſent. Quare vbi tota nocte in vrbem ſuperiorem deduxiſſent machinas & quæ vſui erant omnia, illuc horæ vnius ſpatio priuſquam diluxiſſet ſe recipiunt, relicto quodam peditum duce ex cohortibus Federici, quoad omnes intus coacti eſſent. Is vbi videt tempus eſſe vt receptui proſpiciat, egregio ſtrategemate vtitur, ne hoſtes recedenti inſtatent. Sclopetarios omnes ſuos iubet extremum funem accenſum præcidere, eúmque certis ſpatiis intermiſſis vallo imponere, quibus locis excubias agere conſueuerant. Ita factum eſt vt hoſtes noſtros in ſtationibus eſſe arbitrati nihil de diſceſſu prius ſenſerint, quàm horæ iam ſpatium dies promouiſſet, & noſtris rebus ſuis proſpiciẽdis facultas daretur. Poſtquam conſtitit noſtros pedem retuliſſe, hoſtis machinas traiicit iis ipſis muri ruinis vnde repulſus fuerat, eáſque media luce ad ſuperiorem vrbem promouet, propterea quod ædificiis ſuburbanis tanquam vimineis pluteis vterentur, & machinas collocant pontem verſus: quo die exiguam muri partem labefactarunt, ſed capitaneus Lucas ictu bombardæ interiit. Tandem hoſtis videns obfirmatos oppidanos, certior etiam factus Lautrecum cum exercitu appropinquare, in quo erant viginti millia Heluetiorũ, die lunæ mane aliquo machinarum ſtrepitu edito, abducunt machinas, & duobus paſſuum milibus Parma ſecundo Pado abſcedunt.

Hoſtes Parma re infecta diſcedunt.

LAVTRECVS cum ſuis Heluetiis, equitibus grauis armaturæ ferè octingentis, & aliquot peditibus Gallis, quos hinc inde collegerat, adiunctis etiam Venetorum copiis, quingentis nempe cataphractis equitibus (vt illorum mos fert) & octo fere peditum millibus, hoſtem inſequi cœpit. Verùm dum in arce quadam Rupeblanqua oppugnanda ſuos detinet, (ibi enim tridui fere ſtatium abſumpſit) aduerſariis ſui colligẽdi facultatem præbuit, vt Padũ tranſirent: quod minimè profecto facere licuiſſet, ſi illis inſtare voluiſſet. Lautrecus fratrem Foxium accerſit, quoſcunque habeat ad ſe adducat: quamobrem quum Parmam nullo defenſore deſeruiſſet, ciues ſtatim in papæ fidem ſe dedunt. Mareſchallus Foxius Padum è regione Cremonæ ad fratrem tranſit: itaque coniunctis ambo copiis Burdelenæ duobus ab hoſtium caſtris paſſuum millibus caſtra collocant, illi enim Rebecci ad caſtrum Pontiuium (quod ditionis eſt Venetorum) ſeptem paſſuũ millibus Cremona conſederant. Situm eſt autem Rebeccum ad riuum quendã qui Mediolanenſem agrum à Veneto diſterminat. Trans eum riuum loco edito eſt caſtrũ Pontiuium, deſpectus habens in eam planitiẽ vbi hoſtis caſtra habebat. Quem ſi tum adorti fuiſſemus (biduum enim ibi commoratus eſt, quum nos Burdelenæ eſſemus) non eſt dubium quin è loco ſuperiori bombardis petitus & turbatus fuiſſet, vt ad inſtruendam aciem nulla illi facultas daretur. Tertio die aggredi illos decreueramus, ſed tarditate noſtrorum ducum effectum eſt vt elaberentur: itaque Lautrecus eo die Rebecci, vnde illi diſceſſerant, caſtra locat. Poſtero die eos inſequi cœpit, & mille paſſuum interuallo eorũ caſtris caſtra confert, quum quidem loco munito cui Oſtiana nomẽ erat in marchionatu Mantuano ſe continerent. Poſtridie Lautrecus hoſtes è munitionibus elicere cupiẽs,

Parmenſes ad papam deficiunt.

1521. aciem explicat:at illi quòd inferiores ſe noſſent,caſtris ſe cõtinuerunt,neque ſui poteſtatem,quantumuis laceſſiti fecerunt.Quamobrem Lautrecus copias Rebeccum reduxit neſcio qua cauſa adductus:niſi quòd aiunt illi ſatis fuiſſe quòd hoſtem ex agro Mediolanẽſi expuliſſet.

Heluetii ad hoſtes tranſeunt.

Rebecci exercitus noſter octo circiter dies commoratur, quum interim menſis Nouember appeteret noctes fierent productiores,pluuioſæ & frigidæ. Quare Heluetij tædio affecti venia non impetrata abierunt,ſtipendia non dari cauſari,vt ex viginti millibus circiter quatuor millia remanerent:hoc quidem conſtat, à cardinali Medicæo papæ conſanguineo ad hanc rem fuiſſe ſolicitatos. Rebecco Pondormius cũ ſuis mittitur,attributo comite Hugone Pepolone,qui legatus præerat turmæ ducis Genuẽſis,& circiter M CC peditibus,duobus præterea ſalconellis,qui Heluetios tranſitu prohiberent,quos cardinalis Medicæus(qui poſtea papa Clemens fuit)& cardinalis Sedunenſis adducebant.Is tranſitus erat ad flumen in ditione Venetorum, vergit autẽ ad lacum Iſtium.Hunc noſtri biduum aut triduũ occupant,poſtea hoſtes vi perrumpunt, quâ Hugo cum ſuis aditum obſidebat.Itaq; Pondormius oppidũ petit ditionis Venetorum, vbi biduum cõmoratus,ad Lautrecum ſe confert,quem etiamnum ad Rebeccum inuenit. Heluetij qui à nobis defecerãt,ad Proſperũ Columnã,qui(vti dictũ eſt)factionis imperator erat,tranſeunt. Lautrecus videns ſuorum numerũ minui,hoſtiles copias contrà trãſfugis augeri,fluminis Addæ aditus munire conſtituit, ſimul Mediolanum miſſis nuntiis iubet caſtella & vallũ inſtaurari quæ antea à Borbonio facta fuiſſe demonſtrauimus. Cæſariani Addæ tranſitum quum tentarent,tandẽ Franciſcus Moronus Mediolanẽſis Hieronymi Moroni nepos,& alij nonnulli belli duces,qui regionis ſitum perſpectum habebant,Bembram adierunt,quod exiguum flumen eſt ex Bergomatum finibus fluens, & Vauræ in Addam labitur. Vauræ aliquot nauigia in arundineto nacti flumen circiter quadringentos homines traiiciunt: hi comitem Hugonem qui ad hunc tranſitum à Lautreco conſtitutus fuerat,in fugam coniiciunt:vbi capitaneus Cardinus qui quingẽtis viris præerat interficitur, ſimul Gratianus Lucæus qui parem dignitatem obtinebat.

Lautrecus Mediolanum ſe recipit.

LAVTRECVS vbi aditum vi patefactum eſſe audiuit, firmum præſidium Cremonę reliquit,ipſe ſumma celeritate Mediolanum,veritus ne hoſtis anteuerteret,redit. Vrbem diſpoſitis cuſtodiis munit,auxilium quod è Gallia mittebatur, illic expectare ſtatuit,menſe Nouembri. Proſper flumine Adda traiecto, certior factus Lautrecum Mediolani eſſe operi accelerando & muniendæ vrbi intentum, hominem inſequi conſtituit,& Cherauallem(cœnobium hoc Mediolano abeſt quatuor paſſuum millibus, Lauda Mediolanum iter facientibus)copias adducit.Ibi quum incertus eſſet, quidnam ageret,quòd magnam hominum multitudinem in oppido eſſe non dubitaret,adducitur ruſticus quidam in excubiis marchionis Mantuani captus, qui Proſpero & reliquis ducibus ait ſe à nonnullis ciuibus qui Cæſarianas partes ſequebantur ad Hieronymum Moronum mitti,qui cõfirmaret eos,ſi rectà pergere vellent, ſine vlla dubitatione oppidum occupaturos eſſe: ſin cunctarentur, & Gallis ſui colligendi & vires explorandi facultas daretur,fruſtra illos poſtea rationem qua eos expellerent quęſituros. His auditis coeunt duces,& viceſimotertio Nouembris die ſtatuunt vt marchio Piſcarius cum cohortibus Hiſpanicis,quibus tum præerat,rectà ad portàm Romanam ſub occaſum ſolis accedat, cuius portæ & ſimul ſuburbiorum cuſtodia cõmiſſa erat copiis Venetis, quibus Theodorus Triuulſius cum imperio præerat. Piſcarius delectis M CC viris ad primum impetũ faciendum,rectà caſtellum petit,quod à Venetis inceptum nondum ad arcẽdum hoſtẽ ſatis firmum erat. Hi repentino metu perculſi hoſtibus non obſiſtunt, ſed relicta munitione & ſtatione fugantur.

Hoſtes Mediolani ſuburbia primo impetu capiunt.

Theodorus Triuulſius,qui ægrotus decũbebat,è lectulo ſurgit,ſeq; hoſti opponit cum paucis quibuſdam quos ex ſuis reperit, & ſe ad hoſtium impetum infringendum parat,ſuos magno numero pone ſequi arbitratus. At illis, quoniã nullus eſt in nocte pudor,dilapſis ipſe impar victus capitur, & poſtea coronatorum X M redimitur: ſimul etiam Iulius Sanſeuerinus & marchio Vigeuanus capiuntur. Lautrecus vbi ſuburbia à Venetis abſque vllo prælio relicta eſſe animaduertit, ſe cum ſuis quos reliquos habebat in plateã recipit quæ eſt è regione arcis: deinde quum videret nulla ratione oppidũ ſuburbio amiſſo ſeruari poſſe,loco excedere cõſtituit,

Mediolanum captum diripitur.

& Comũ verſus ad Heluetios,vt auxilium è Gallia expectaret,proficiſcitur: prius tamẽ arci Maſcaronẽ Vaſconem præponit. Epiſcopus etiã Conſeranenſis quum alios ſequi non poſſet, remanſit,

quin-

quinquaginta item grauis armaturæ milites & ſexcenti pedites Galli. Cardinalis Medicæus cum copiis papanis Piſcarium ſubſequutus, Mediolanum prima luce ingreditur. Ibi inæſtimabilis fit præda: nam totos decem dies direptio militum, tametſi duces pro imperio vetarent, cohiberi non potuit.

Cæsariani & papani vrbe potiti, de conficiendo bello conſilia inire cœperunt, & multis in vtranque partem ſermonibus habitis conſtituunt Heluetios à fœdere Gallico alienandos eſſe: itaque ad eos mittitur Veronenſis epiſcopus papæ nomine & alij à ciuibus Mediolanenſibus, qui de ea re cum illis agant. Vbi ad confœderatorum limites ventū eſt, Mediolanenſes ſe vlterius niſi accepta fide publica progreſſuros negāt: Veronenſis epiſcopus audacius inſtitutum iter conficit, ſed ſuo malo. Eum enim Heluetij quòd in ſuos fines, qui Gallorum ſocij erant, abſque fide publica ingreſſus eſſet, vinctum in cuſtodiam tradunt. Lautrecus interim Comum proficiſcitur, ſecum habens nō amplius quingentos grauis armaturæ equites, Heluetiorum quatuor millia cum paucis peditibus. Venetis aderant quadringenti grauis armaturæ ſuo more, peditum ſex millia cum impedimentorum nō ita magno numero. Sub diluculū Comum peruenit, ibique totum exercitum collocauit: poſtero die quatuor Heluetiorum millia qui remanſerant, domum redierunt. Lautrecus cum omni equitatu Leccam verſus contēdit, vbi flumine traiecto præſidia in Venetorum oppida deduxit, Vandeneſſum mareſchalli Chabannij fratrem L cataphractorum præfectum Como præpoſuit, eique capitāneum Bouetum cum D peditibus Gallis attribuit. Hoſtes exercitum noſtrum inſequuti Comum obſident, & oppugnatione X aut XII dierum ſpatio facta, Vandeneſſus oppidū ſeruari non poſſe quum videret, cū Piſcario Cæſaris in ea obſidione legato paciſcitur vti milites impedimentis, equis & armis ſaluis abirent, & tutò in Venetorum fines deducerentur. Hac pactione inita & chirographo confirmata marchio pronunciari iubet vti milites domū ſe recipiant, & ſarcinas expediant, ſe quidem, nequid illis detrimenti inferretur, Hiſpanos capitaneos in parte muri deiecta collocaturum. Vix horę ſpatium interceſſerat, quū hoſtes paſſim domos ingreſſi tum milites tum ciues ipſos, de quibus etiam pactione cautum fuerat, diripiunt. Præda facta ingreditur marchio Piſcarius, ſibi dolere ſimulās hæc ſic geſta eſſe, & militibus nonnihil ex præda reſtitui imperat: verùm ex iis plurimi ſpoliati pedeſtri itinere abire coacti ſunt. Vandeneſſus inde profectus quum ad Lautrecum veniſſet, illius permiſſu Piſcario per caduceatorem prouocationem denuntiat, promiſſis illum & datæ fidei non ſtetiſſe: quod ſi inficietur, ſe ſingulari certamine inſtare factum paratum eſſe. Piſcarius reſpondet, ſi ſe prudente aut iubente direptionem contigiſſe audet aſſerere, eum ſe falſi reum agere. Multæ vtrinque denuntiationes fiunt, quum Pondormius Vandeneſſi fideiuſſor eſſet: verùm antequam hæc cōtrouerſia ſingulari certamine dirimeretur, Vandeneſſus ad Romanienum moritur, quum amiralius Boniuetus exercitum reduceret. Paucis pòſt diebus Veneti moleſtè ferre cœperūt noſtros diutius apud ſe commorātes gratis ali. Itaque placuit omnem exercitum diſcedere, & die dicto in duobus pagis decem millium interuallo Cremona conuenire: quod ſine mora factū eſt. Cremonenſes quòd noſtrum exercitum funditus Mediolani deletū eſſe arbitrarentur, à nobis deficiunt, & ſuis portis Cæſariana inſignia imponunt. Quod vbi Lautreco nuntiatum eſt, nihil ad celeritatem relinquere ſtatuit quò vrbē reciperet, ope arcis quæ à noſtris adhuc tenebatur, cui præerat Ianotus Herbouillæus Bunouius. In vrbe homines erant vndique collecti, pauci rei bellicæ periti, qui tamen vallum & foſſam aduerſus arcem ad impediendas eruptiones ducunt. Huc impetum faciunt ferè C L grauis armaturæ & CCC quos ſagittarios ſiue arcitenentes vocant, quos oppidani fortiter repellunt. Quum ſecundò illos adoriri pararent, hoſtes perterriti de deditione colloqui cœperunt, modò ſaluis impedimentis abire liceat: id noſtri cōcedunt ea lege vt poſt duas horas oppido excedant. Accepta ab his conditione, Lautrecus cum D grauis armaturæ vrbē galeatus ingreditur, illicq; cum ſuis moratur. Profuit illa celeritas qua vſus eſt Lautrecus, qui ſi vno die amplius cunctatus fuiſſet, hoſtes numero ſuperiores illuc proculdubio veniſſent. Lautrecus Cremonæ triduum aut quatriduū cōmoratus mareſchallum Foxium fratrem in Galliā mittit, qui regē doceat quo loco res Mediolanenſis eſſet, quem Cōpendij īuenit. Hoc facto Lautrecus Piſquetonem mittit, hoc enim oppidū à noſtris adhuc tenebatur. Hoc quidē verum eſt, ſimulatque Mediolanum amiſimus, qui

Lautrecus exiguo exercitu Comū venit.

Comi deditio & præda.

Cremona à Rege deficit, & à noſtris capitur.

1521. noſtri antea ſtudioſi videbantur, eos ſtatim alienatos eſſe. Quare Lautrecus copias variis locis diſtribuere ſtatuit, vt eas dum è Gallia ſubſidium mitteretur recrearet. Cremonæ præſidium imponit quinquaginta cataphractos, eorúmque præfectum marchionem Saluſſium Michaelem Antonium oppido præponit, attributis centum Foxianis grauis armaturæ, & nonnullis peditibus Italis ex cohortibus Federici Bozzoli, aliquot etiam equites in oppida ipſius Federici dimittit: ipſum denique Federicum ad Parmam recipiendam mittit, quam defeciſſe à nobis meminimus. Id quod efficere non potuit: ita omnia erant à papanis prouiſa. Proſper Columna qui cum ſuis omnibus Mediolanum ingreſſus fuerat, id temporis certior factus Alexandriam à ciuibus teneri, ſtudio Gibellinorum fretus eò contendit. Quò quum veniſſet, ciues eruptione facta, Gibellinorum dolo repelluntur, ſicque Hiſpani permixti irrumpunt. Papienſes quum apud ſe præſidio haberent Sampaulianos equites, eos monent loco excedant, ſe enim illis ſeruandis idoneos non eſſe, quin ab hoſtibus deleantur. Hi vbi ſibi omnia infeſta vident, Aſtam ſe recipiunt.

Alexandria ab hoſtibus capta.

EODEM tempore papa Leo quum reſciuiſſet noſtros Mediolano expulſos eſſe, tantam ex eo nuntio lætitiam cepit, vt rheumate & febri continenti triduo abſumptus ſit. Bene ſanè cum illo actum, qui præ gaudio obierit. Statim Rex cardinales Borboniũ & Lotaringum curſoriis equis Romam mittit ad eligendum qui demortuo ſuccederet. Dum iter faciunt, audiunt deſignatum eſſe ſucceſſorem (cui nomen fuit Adriano) patria Louanienſem, Caroli Cæſaris olim præceptorem. Is tum Roma aberat in Hiſpania, quum papatum obtinuit: itaque cardinales conuerſo itinere in Galliam reuertuntur. Cardinalis porro Medicæus, qui legatũ agebat in exercitu papano, audita papę conſanguinei morte, exercitum dimiſit, & ipſe Romam ſe recipit. Lautrecus Cremona recepta & rebus in tuto collocatis, cum ducentis cataphractis in fines Venetorum reuertitur, vbi propter rem ex ſententia geſtam amicè excipitur. Verùm decem pòſt diebus accepto ſiniſtro nuntio de re Papienſi & Alexādrina ad motum fortunæ ſe mouere cœperunt, & grauem ſibi eum eſſe apud ſe demonſtrarunt, eúmque monendum curarunt diutius illic hærere aut in ſuis regionibus ferri nō poſſe, itaque illinc faceſſeret. Id facere coactus Cremonam redit. Mortuo Leone papa Franciſcus Maria, cuius res vehementer erant acciſæ, vt qui à Gallis in Leonis gratiā ducatu Vrbinenſi (vt ſuperiori libro demonſtratum eſt) ſpoliatus fuerat: tum pro optima voluntate, qua illum vt pote virtute bellica præſtantem proſequebantur milites, tum etiam in Leonis inuidiam (qui pro tantis Gallorum in ſe meritis hanc retulerat gratiam, vt regis hoſtem ſe apertè profiteretur) collegit ad ſexcentos voluntarios milites, quibus ducatum paucis diebus recepit, & ad hunc vſque diem retinuit. Proſper factionis imperator & Hieronymus Moronus, qui Franciſci Sfortiæ (cuius cauſa bellum iſtud motum fuerat) res curabat, vbi vident ſe ab exercitu papano deſtitutos, in quo præcipuæ illorum vires tum ob equitatum tum ob rē pecuniariā poſitæ erant, ſtatuunt inueniendā eſſe rationem qua res partas tuerentur: in primis autem re nūmaria laborabant. Et quoniā hyems aduenerat, quo tempore non ita magno exercitu opus erat, vt ſumptu leuarentur, Heluetios menſtruo ſtipendio numerato dimittũt, peditibus quoq; Rhetis & Italis idem faciũt: equitatum qui antea ſumptibus papæ alebatur, cum marchione Mantuano mittunt, vt in Placentino & Parmeſano agro arbitratu ſuo viuerent, pedites tum Hiſpanos tum Germanos in oppida & caſtra quæ ſubegerant eadē conditione dimittunt, paucos quoſdā Mediolani retinent, qui Gallos eruptionibus ex arce prohiberent. Moronus vt rem pecuniariā expediret, ſubornat monachum quendā Auguſtinianum Andreā Ferrarienſem, qui quum dicendo valeret, ſuis cōcionibus populum in hanc ſententiā pellexit, irā Dei in Gallos cecidiſſe: vt cui vel duo ſuppeterent coronati, is alterum liberaliter in belli vſum conferret. Huic monacho pollicebatur Moronus archiepiſcopatum Mediolanenſem: ſed promiſſam rem nō præſtitit. Rex poſtquam Compendij ſigillatim è Foxio didicit quo loco res Italicæ eſſent, Nothum Sabaudum præfectum prætorio, mareſchallum Chabannium, Galeacium Sāſeuerinum præfectum hippocomiæ & Mommorencium ad Heluetios mittit, qui ſedecim hominum millia conſcriberent, vt Mediolanum ſubſidio ducerentur.

Papa rebus noſtroris aduerſis ſupra modum exhilaratus moritur.

Monachi cuiuſdam concionibus bellū exardeſcit.

DVM hæc in Italia geruntur, nihilo maior in Picardia quies extabat. Demonſtratum eſt qua ratione hanc regni oram Rex diſpoſitis vndique præſidiis Valencenis reuerſus

uerſus muniiſſet. Tota hyeme bellum vtrinque acerrimè à præſidiariis gerebatur, vbi alias Galli alias Burgundi certamine ſuperiores diſcedebant. Inter cætera vnum extat quod prætermittendum non videtur. Ad viceſimum quintum Martij anno 1521 ante Paſchalia mille ducenti pedites Germani è præſidio Attrebatenſi traiecto ad Durlenum flumine Othia, pagum Bernauillam cum aliis finitimis populati ſunt. Qua re intellecta Vindociniani equites qui Durleni erant præſidio, (his autem præerat Stratæus) nocte intempeſta equos conſcendunt, vt eos redeuntes ad vadum fluminis præſtolarentur, tametſi duntaxat triginta eſſent cataphracti, cum arcitenentibus circiter quinquaginta: ſed tantam rem ſuſcipiebant peditum virtute freti, qui ſe dimicaturos confirmabant: hos enim fere trecentos voluntarios collegerant. Hoſtes iam vadum tranſiiſſe reperiunt, itaque illos adoriri ſtatuunt: quod etiam tanto impetu faciunt, vt turbatis ordinibus eos diluciant. Vbi ex noſtris cadunt Ricamæus & Nothus Dampontius, equus Stratæi, qui autor rei ſuſcipiendæ fuerat, interficitur, equus item Martini Bellaij, Coqueleti & Lealij. Quũ autẽ pedites ſubſecuturos confiderent, reperiunt illos, antequã ad teli iactum acceſſiſſent, fugę ſe mandaſſe: quare quum denuo hoſtes adoriri ſtatuerent, curſum inhibere coacti ſunt. Nihilominus tamen illos prædam relinquere cogunt: & ex Germanis peditibus tum in conflictu tum in receptu centum quinquaginta interficiuntur, in primis vnus ex præcipuis eorum ducibus. Illi poſtquam ſe Attrebatum recepiſſent, tam aduerſo prælio ſe pugnaſſe dolentes, tãtam iniuriam vindicare ſtatuunt, & Durlenum ex improuiſo opprimere, vbi magna ſolitudo præſidij erat: nullis enim peditibus tenebatur. Ad eam rem perficiendam comes Buranus princeps legatus Cæſaris in Belgio, coactis omnibus tam peditibus quàm equitibus qui in ora Belgica præſidio conſtituti erant, ſex etiam tormentis æneis, Durlenum die ſabbati XIX Martij paulo ſub diluculum venit, & ſupra oppidum ea parte quæ Ambianum vergit, vbi nunc arx eſt, caſtra locat, nihil minus cogitans quàm noſtros in tanta paucitate expectaturos dum machinæ murum percuterent. At illi tam audaci facinore deſignato, quum mille ducentos pedites Germanos aggrederentur, non dubitant etiam aliud longè maius tentare, quum viginti quinque duntaxat equites cataphracti reliqui eſſent. Buranus vbi animo tam præſenti eos eſſe videt, machinis admotis murum concutit ad turrim Corneriam Auchianum caſtrum verſus: deinde ſuos vndique muro ſuccedere etiam ſcalis iubet. Sed obſeſſi ope diuina & ciuium diligentia tam ſtrenuè eos repellunt, vt non pauci in foſſis occiſi iacerent. Interea Vindocinus Ambiano Sampaulium fratrem Abbauillam mittit, qui duo millia Heluetiorum (illic enim præſidio conſtituti erant) adduceret: qui tamen nulla vnquam oratione adduci potuerunt vt progrederentur: itaque exautorati domum dimittuntur. Accerſit etiam Hedino mille quibus præerant Iutinus Manlius & Barræus, totum itẽm equitatum Montrolio, Corbia, Perona & ex aliis locis: eo conſilio vt Burgundiones ab obſidione ſubmoueret, aut certè dimicaret. Hoc audito hoſtes, quum iam aduesperaſceret, ſeque nihil perfeciſſe viderent, relictis in foſſis oppidi ſcalis ignominioſè domum ſe recipiunt. Pariſini videntes quàm propè ab extremo periculo abfuiſſet Durlenum, mille accenſos ſuis ſtipendiis illuc mittunt, ducibus Burbarræo & Saleuſio, Lorgij legatis. Cur autem Burgundiones denuo ad muri ruinam nõ acceſſerint, ea in primis cauſa fuit, quod hæc obſidio ſuſcepta maximè fuerat ad ſarciendum illud detrimentum ſuperiori martis die Germanis illatum: proinde cenſebant Vallones vt Germani ipſi ad murum accederent, vnde controuerſia inter illos extitit. Noſtri intus deſperato ſubſidio, niſi fortè ab Heluetiis, vt tempus extraherent, dum portas & aquæ ductum obſtruerent, fide publica accepta Mombrunium mittunt ad colloquium, non tamen vt quicquam ſtatueret, ſed vt illos detineret, & quid conſilij caperent circumſpiceret, maximè autem exploraret num ad longioris temporis moram cibaria illis ſuppeterent, vt ſcilicet è re nata ſuis rationibus proſpicerent. Dum ille reditum, quòd nihil in colloquio actum eſſet, parat, orta illa contentione hominem & collegas Attrebatum ſecum abducunt. Eò poſtquam perueniunt, ciues & Vallones ſuſpicati aliquod pactum de Durleno interceſſiſſe, eóſque à noſtris obſides datos eſſe, in ædes vbi erant ad eos capiendos per vim ingredi conantur: vt Germani ad eos eripiendos arma ſumere cogerentur.

Germani in Picardia à Gallis cæſi.

Hoſtes Durlenum oppidum opprimere conantur.

Pariſini ſubſidium ſuis ſumptibus mittũt.

SVB finem Aprilis inſequentis anno 1522 Vindocinus animaduertit inter Areã

Vindocinus aliquot hoſtiũ oppida excindit.

& Betunam aliquot eſſe caſtella ex quibus hoſtes oram regni incurſibus vexabant, vt
1522. ea deleret, copias præſidiarias ad Moſchium Cæſum non procul à Sampaulo cogit. Telinnius ſeneſchallus Ruthenorum cum ſuis equitibus Montrolio profectus (vbi præſidio erat) vt ad Vindocinum veniret, caſu dum ad Hedinum iter facit, in pedites Burgundiones numero fere trecentos incidit, è Gallia cum præda redeuntes, quos tanta vi adoritur, vt omnes vel capti vel interfecti ſint. In eo cōflictu Telinnius glāde ſclopo miſſa ad humerum ictus paucis diebus Hedini moritur: neque ex toto comitatu quiſpiā vel vulneratus vel interfectus eſt. Huius viri magna fuit iactura, vt qui fortitudine & vſu plurimum valeret. Vindocinus quod ſuſceperat perficit, Dienallum, Diuionem, Bruelliū cū aliquot aliis caſtellis Betunæ vicinis Atrebatum verſus capit: quibus ſolo æquatis Durlenum reuertitur. Quo loco poſtea certior fit Anglum exercitum Darverni comparare quem Caletum tranſportaret, quinetiam fecialem iam in itinere eſſe, qui bellum Regi denunciaret. Quamobrem Martinum Bellaium ſtatim Lugdunum veredaria celeritate ad regem commonefaciendum mittit: illic enim tum erat ob exercitum quem in Italiā miſerat, ducibus Notho Sabaudo præfecto prætorij, mareſchallo Chabannio & Mommorencio. Belli inferendi cauſam hanc Anglus afferebat, quòd ſibi arbitrium ex compromiſſo delatum fuerat, ſiquid controuerſiæ inter Regem & Cæſarem incideret, vt pro hoſte haberet qui ſuo iudicio ſtare recuſaret: anno porro ſuperiore quum rex ad Valencenas cum exercitu eſſet, miſſos à ſe legatos de pace re infecta diſceſſiſſe, idque vnius Regis culpa, qui Fontirabiam reſtituere noluiſſet, quam Carolus captam eſſe affirmabat ex quo de pace agi cœptum eſſet. Iiſdem temporibus Solimanus videns copias Chriſtianorum mutuis bellis diſtineri, inſulam Rhodum imperio Turcico adiungere ſtatuit. Hanc octo menſium ſpatio obſeſſam cepit, quum principes Chriſtiani obſeſſis non ſubueniſſent.

Anglus Regi bellum inferre cogitat.

Rhodus à Turca capitur.

DVM hæc apud Picardos fiunt, Lautrecus certior factus aduentare quàm maxima celeritate ſubſidium Gallicanum, copias variis locis diſſipatas, vt rei frumentariæ facilius proſpiceret, conuocare ſtatuit: ſimul Venetos commonefaciendos putauit, auxilia quæ ex fœdere mittenda erant pararent, vt quumprimum Heluetij aduenſſent, nulla mora interpoſita, nequa temporis opportunitas prætermitteretur, exercitum educerent. Iiſdem mandat vt ditionis ſuæ limites attentè obſeruarent, ne Hieronymus Adurna, qui ſex millia peditum Germanorum ſubſidio Cæſarianis adducebat, per eorum anguſtias peruaderet. Qui tam ſegniter ſuis rebus prouiderunt, vt prius ille cum ſuis Germanis Bergamo præteriret, quàm iſti ad occupandum aditum vires congregaſſent. Proſper vbi cum tantis copiis ſibi pugnandum videt, vt locis apertis cedendum ſibi putaret, Mediolanum munire, ipſam quoque arcem foſſa ad arcendum noſtrorum ſubſidium cingere decreuit. Itaque ea parte quæ ad ſeptum vergit geminam foſſam valde latam ducit, propugnacula locis opportunis ædificat. His foſſis tum eruptiones ex arce, tum noſtrorum etiam aditus ad oppugnandam vrbem impediri poterant: intra has foſſas ſuarum copiarum nonnullam partem collocat. Quibus perfectis rebus, comitem Philippum Turniellum Nouariam mittit, ipſe cum reliquo exercitu inter flumina Addam & Ticinum caſtra facit. Hectorem etiam procomitem cum mille quingentis equitibus Alexandriam mittit, quos, quoniam res pecuniaria deficiebat, à ciuibus grauis ali iubet. Antonium denique Leuam Hiſpanum, qui primos ordines in equitatu Cæſariano ducebat, virum multo rerum vſu prædictum cum mille Italis & duobus Germanorum peditum millibus mittit, qui Lautrecum tranſitu Addæ impedito diſtineret, ne cum auxilio Gallicano ſuas vires coniungeret. His perfectis reliquum exercitum, qui duodecim peditum millibus, equitibus grauis armaturæ fere ſeptingentis & leuis armaturæ pari numero conſtabat, Mediolanum reducit, paratus illic impetum quamlibet acrem Gallorum ſuſtinere. Nuntio deinde accepto quo certior fiebat Franciſcum Sfortiam, qui ſe ducem Mediolanenſem profitebatur, & Hieronymum Adurnam cum ſex illis Germanorum millibus quos commemorauimus, Venetorum anguſtias prætergreſſos eſſe, iis mandat vt quàm maxima fieri poſſet celeritate in Veronenſem & Mantuanum agrum copias ſuas ducant: quod tamen illis haud facile factu erat, propterea quòd Veneti ſuas copias cum Lautreco iam in Mediolanenſi ducatu coniunxerant.

Proſper noſtros in arce Mediolanenſi premit.

CIRCITER hilaria Lautrecus certior factus mareſchallum Chabannium &

& Nothum Subaudum eſſe Vicomercati,caſtra mouet, ſeque cum illis ad Monchæum coniungit. Inde cum omnibus his copijs recta Mediolanum proficiſcitur, copias in ſepto collocat, ſperans per arcem aditum ſibi in oppidum fore: ſed hunc aditum (vt demonſtrauimus) Proſper ductis foſſis interclуſerat. Lautrecus quum ad ſeptum veniſſet, domum quandam ingreſſus reliquos duces conuocat, vt de ſumma rerum cõſilium caperent, & de auxilio ferendo ſuis in arce incluſis deliberarent. Dum illic ſunt,hoſtes colubrinam extremo aggeri verſus portam Vercellenſem impoſitam inceudũt, vnde miſſa pila in domum ruens, M. Antonio Columnæ Proſperi nepoti alterum crus aufert, ex quo vulnere paucis interiectis diebus moritur: eodem etiam ictu interficitur Camillus Ioannis Iacobi F. Triuultius. Quæ non vulgaris fuit iactura: erat enim M. Antonius in re militari exercitatiſſimus, a Camillo adoleſcente omnia ſumma expectabantur. Quum viderent Lautrecus, Nothus Sabaudus & Chabannius nullam ſupereſſe rationem vt noſtri ſubſidio leuarentur, Caſſanum ſe recipere conſtituũt quinq; à Mediolano paſſuum millibus, inter Papiam & Mediolanum, quòd illic ſe occurſuros Franciſco Sfortiæ cõfiderent, quem audierant illac iter facere, vt ſe cum Mediolanenſib. coniungeret. Dum noſtri illic caſtra habent, Ioannes Medices papæ Leonis cõſanguineus, quo viuo ſemper aduerſariam factionem tutabatur, ad noſtros ſe aggregat cum tribus peditum millibus & equitibus ducentis, quibus vexilla atra propter luctum præferebantur.

Lautrecus ſubſidium ſuis ferre impeditur.

NOSTRORVM exercitus ad Caſſanum circiter ſeſquimenſem conſedit: quo tempore nuntiatur Lautreco ab altera parte Mediolani magnam cibariorum vim Cæſarianis conuehi. Quare Mommorencium & Boeartum (is marchionis Mantuani legatus antea fuerat, eiusq; equeſtris turmę, poſtquam regias partes deſeruiſſet, curam gerebat) cum centum cataphractis equitibus & ducentis ſclopetarijs mittit, qui iter auerterent, pabulatoribus occurrerent, & piſtrina, ſi fieri poſſet, effringerent. Bocartus, cui Mommorencius præcurſores attribuerat, ſpatio fere octo millium à noſtrorum caſtris, in hoſtes incidit, & re cum Mommorencio, qui agmen ducebat, non communicata, illos adoritur, ſed infœliciter: eum enim hoſtes in Mommorencium ſubſequentem repellunt. Quem quum ille lata via Mediolanenſi citatiſſimo curſu fugientem conſpiceret, pedites in vtrunque latus concedere iubet, deinde explicat aciem & aperit, ne fugientium impetu turbarentur ordines: prætergreſſis illis rurſus coire ſuos iubet. Ita hoſtes effuſo curſu ruentes opera peditum alariorum profligantur. Legatus, ſignifer & vexillarius cum equitibus non paucis captiui in caſtra adducuntur. Erant autem ex turma equeſtri centum cataphractorum Remondi Cardonij qui ad Neapolim prorex ſubſtiterat. Per id tempus Lautrecus nuntium accipit Foxium fratrem appropinquare quà venitur Genua, cum peditatu quodam & equitatu, ſed nõ ſatis illi eſſe ad tranſeundũ virium, vt ſe cum noſtris coniũgeret, propterea quòd ab hoſtibus Omelina tenebatur. Qua cauſa adductus Mommorencium cum tribus Heluetiorum millibus, mille peditib. Italis, ducentis cataphractis & quatuor machinis campeſtrib. ad trãſitum expediendũ mittit, cui etiam Bocartum attribuit. E caſtris profecti ad portum Falconium contendunt, vt illic Ticinum tranſirent. Ad locum vbi venerunt, reperiunt niſi pontone ordinario tranſiri non poſſe: quem Mommorencius cum Heluetijs primus conſcendit, tũ Itali deinde machinæ æneæ, relicto Bocarto cum equitibus: quum vellent cataphracti conferti ſe effundere, principio quinq; vel ſex demerguntur. Qua re portitor animaduerſa, qui Cæſarianis ſtudebat, noſtras nẽpe copias ſeiunctas eſſe, hinc equites illinc pedites, vt ſibi auxilio eſſe nõ poſſent, ſecundo flumine Papiã nauigat, vt ducem Franciſcũ Sfortiã de caſu Gallorũ certiorem faciat: qui ſtatim quatuor Germanorũ peditum & duo Italorũ millia cũ aliquot equitib. ad opprimendos noſtros ſeiunctos mittit. Mommorencius caſum tã incommodũ cernens, Bocarto mandat vt iter Gambolatũ verſus capeſſat, quò ipſe cõmeatus cauſa progredi cogebatur. Poſtridie Mommorẽcius hoſtes Papia egreſſos recta ad ſe venire cõſpicit: proinde veritus ne Gambolati circuncluderetur, loco ſcil. iniquiore, in apertũ campũ prodit. Hoſtes quũ ad bombardæ mediocris iactũ acceſſiſſent, noſtri cõſerti coeunt, ſupercilio foſſæ obiecto. Interim Bocartus nihil ad celeritatẽ reliquũ fecit, ſed flumine traiecto noſtris adeſt auxilio, equitatumq; tripartito agmine ſeparat, quã ob cauſam hoſtibus multo maior reipſa videbatur: tãta enim attollebatur pulueris copia, vt tria agmina vnius ſpeciẽ prębẽrẽt. Quare Cæſariani, quib. equitatus Gallicus ſemper formi-

Mommorẽcius Cæſarianos profligat.

Noſtri portitorũ aſtu duab. fluminis vijs ſeiunguntur.

1522. dabilis fuit, Papiã ſe recipere contendunt. Noſtri qu pugnandi nullam dari facultatem viderent, quòd locorum conditione Cæſariani eſſent ſuperiores, quod ſibi iniunctum fuerat perficere inſtituunt. Nouariam rectà contendunt, vbi erat comes Philippus Turniellus, qui multũ negotij faceſſebat ijs qui è Gallia in noſtra caſtra veniebant, & in Gallos comprehenſos ſumma crudelitate ſæuiebat. Quo libentius hanc rem Mommorencius ſuſcipiebat, vt hoc iter patefaceret, præſertim quum arcem, quæ à noſtris tenebatur, ſibi ad id adiumento fore confideret. Ex hac arce, quum ad Nouariã eſſet, duas cannas educit ea porta quæ agrum verſus ſpectat, vt illis vnà cum quatuor leuioribus quas ſecum adduxerat, murum collabefaceret. Bocartus rei machinariæ præficitur, quam diligentiſſimè adminiſtrat: ſed vna ex leuioribus machinis, ſiue quòd præter modum puluere impleta eſſet, ſiue rimam aliquam haberet, diſrumpitur, ex qua fragmentum diſſilijt quo crus Bocarto frangitur, paucisq; pòſt diebus moritur, non mediocri ſane detrimento: erat enim vir ad res gerendas aptiſſimus. Nihilo tamen ſecius reliquis machinis murum quatere perſeuerant, vt iuſta muri longitudo deijceretur. Heluetij Mommorencio iubenti vt ad murũ accederent, reſpondent ſe ad dimicandum loco patenti paratos eſſe, oppida expugnare non ſolere. Mommorencius Heluetiorum voluntate perſpecta, ab eis petit vt acie inſtructa edito loco vrbi propinquo conſiſterent, quò oppugnantib. præſidio eſſent: quod ſe facturos recipiunt. Equites deinde ex equis deſcẽdere iubet: qui loricis & ocreis poſitis ad oppugnationẽ ſe accingunt. Noſtri qui arcem tenebant, eruin pere in vrbem non poterant, ob latas foſſas quibus hoſtes eos intercluſerant: ſed poſtquam equites muro ſucceſſiſſent, illi machinis ex caſtro oppidanos à propugnatione arcebant. Quibus ſubmotis & cedere coactis noſtri equites quum vrbem captam eſſe putarent, foſſam intus reperiunt a lateribus vndique probè munitam: huc ſe condiderunt oppidani, & primo impetu multos ex equitibus ſclopis ſauciarunt vel interfecerũt. Tandem ſequuti foſſæ crepidinem euadunt, & domibus quibuſdam repertis atque effractis, hoſtibus à tergo imminent: qui ſtatim ſe circumuentos vbi vident, fugæ ſe mandant. Heluetij vi capto oppido ingreſſi omnes trucidant, comes Philippus cum paucis quibuſdam viuus ſeruatur, ijq; fere omnes præter comitem, ſuſpenſi ſtrangulantur, ob inauditi cruciatus exempla quæ in Gallos captos edidiſſe fatebantur, quòd nonnullorũ cor comediſſent, alijs viuis ventrem aperuiſſent, quibus exenteratis pabulum equis ſuis obiecerant, aliaq; ſummæ immanitatis ſcelera deſignaſſent. Hoc ſupplicio affectis ſceleratis, adueniunt è Gallia mareſchallus Foxius, Badius, comes Petreius Nauarrus. Concilio coacto totam regionem Omelinam hoſtibus adimendam eſſe ſtatuunt, Vigeuam iter conuertunt, quæ primo aduentu in eorum venit poteſtatem: arx oppugnationem ſuſtinuit, ſed non diu, quippe poſtridie ſarcinis incolumibus deditionem faciunt.

Mommorencius Nouariam capta hoſtium crudelitatem vlciſcitur

LAVTRECO nũtiatur hoſtibus eſſe in animo copias coniungere, tum quas Proſper Mediolani habebat, tum quæ ad Papiam cum duce Sforcia erant: has Lautrecus vt diſtineret, ſuas ipſe congregare properat: quam ad rem perficiendam mareſchallum Foxium & Mommorencium Caſſanum ad ſe acceſſit. Nulla tamen celeritate effici potuit, quin hoſtes ad Landrianium ſe cõiungerent: vnde factum eſt vt Caſſanum occupatum fuiſſe nihil profuerit. Papiæ ſolus marchio Mantuanus cum exiguo admodum hominũ numero ſubſtiterat: itaque noſtris exercitum illuc conuertere placuit. Eo ſimulatq; ventum eſt, tãta machinarum vi tum à noſtris tum à Venetis murus impetitur, vt iuſto labefacto ſpacio inuadendus videretur. Dum hoſtes in propugnando vallo occupantur, clam ſubmittitur Sancolumbus turmæ Lautrecanæ legatus, qui alia parte oppugnet: huic duo peditum millia attribuuntur, & eiuſdem turmæ ſagittarij, ductore Riberaco ſignifero, ſagittarij item turmæ Nothi Sabaudi ductore Rupepoſæo ſignifero, vt numero eſſent quadringenti equites. Erat portula in vrbe ad Ticinum qua egrediebantur aquatores: hanc partem ciues flumine freti ſegnius cuſtodiebant. Sancolumbus duces habebat itineris, quorum opera flumen vado tranſire debebat, deinde equites oportebat admiſſis equis ſecundum murum, qui omnibus propugnaculis nudatus erat, portulam occupare, ibiq; peditum aduentum qui ſubſidio eſſent, præſtolari. Sancolumbus equites cum ſuis peditibus ad fluminis ripam adducit, Rupepoſæus & Riberacus quod cõuenerat faciunt, & oppidum ingrediuntur, quos tamen Sancolumbus nec ſubſequitur nec flumen tranſit: qua ipſius tarditate ciuibus facultas datur ad auxilium concurrẽdi.

Papia à Gallis fruſtra oppugnatur.

di. Ibi prælio commiſſo Riberacus interficitur, Rupepoſæo crus tormenti minoris campeſtris glande effractum, poſtea ſanatum eſt, ita tamen vt ſemper deinceps claudicaret. Quòd ſi pedites ſubſequuti fuiſſent, oppidum profecto propter hominum paucitatem in noſtrorum manus veniſſet. Proſper lectos Hiſpanos ad duo millia oppidanis quos vrgeri intelligebat, ſubſidio mittit, qui noctu proximè caſtra noſtris imprudẽtibus prętergrediuntur, niſi quòd qui in ſtatione adhuc equis inſidebant, poſtremos adorti nonnullos conficiunt, ſed perpaucos, quòd nimium ſerò eos animaduertiſſent: horum aduentus oppugnationem remoratus eſt. Quinetiam Proſper ſe auctum videns ſex millib. Germanorum peditum & aliorum acceſſione quos Franciſcus Sfortia adduxerat, ſibi ſatis virium eſſe putauit vt in apertum prodiret. Mediolano profectus Carthuſiam venit triũ à noſtris caſtris millium ſpatio, vt noſtros ad murũ accedere prohiberet: ſatis enim ſciebat eos ſuo exercitu tam propinquo hoc non conaturos. Hoc ſtatu fuerunt res noſtræ ſex aut ſeptem dies, quotidianis velitationibus & mutuis incurſibus: tandem pluuijs continentibus obortis, commeatus ex Omelina ad noſtros importari, exundante Ticino & riuis fluminum inſtar auctis, iam non poterant. Quæ res nos coegit die Iouis qui Paſchalia proximè antecedit, copias Marinianum reducere, vt tum ex Laudenſi & Cremonenſi agro, tum ex Venetorum regionib. cibaria nobis ſuppeditarentur. In ipſa ꝓfectione hoſtes è ſuis caſtris nouiſſimos noſtri exercitus acriter adoriri cœperunt: verùm totis copijs è ſuis munitionibus egredi, ne prælium committeremus, auſi non ſunt.

HOSTES vbi noſtros vident Monzam verſus iter facere, veriti ne illinc Mediolanum occupare conarentur, die Iouis feriarũ Paſchalium Bicoccã veniunt, qua iter eſt Lauda Mediolanũ. Erat domus cuiuſdam nobilis latiſſimis foſſis cincta, quarũ ambitus tam latè patebat, vt homines ad numerum viginti millium acie inſtructa capere poſſet. Illuc poſtquam aduenerunt, foſſas detergunt, & propugnaculis vndiq; firmãt, quib. magnam machinarum copiam imponunt. Nonnullis interiectis dieb. Lautrecum duces Heluetiorũ Monzæ adeunt, milites ſuos diutinæ caſtrametationis tædere oſtendunt, ex tribus ſibi vnum concedi poſtulare, vt vel ſtipendium numeretur, vel domũ redire liceat, vel certè nulla interpoſita mora in prælium producãtur. Ibi tum Lautrecus, Nothus Sabaudus & mareſchallus Chabannius orare vt paucos dies expectent, ſperare ſe hoſtib. abſq; pugna ſuperiores fore, aut certè potiori conditione prçliũ cõmiſſuros, quòd eis tandẽ fame coactis è munitionib. egrediẽdum eſſet: cæterùm illos adoriri, quandiu ſe caſtris cõtinerẽt, hoc verò nullam belli rationem ferre. Sed nullis verbis aut rationib. ex ſentẽtia deduci ſe paſſi ſunt, quin ſemper pugnę ſignum dari flagitarent, ſin minus, poſtridie ſe diſceſſuros. Noſtrorum duces quum illos tam obfirmato eſſe animo vident, maximã exercitus partem ex illa gente eſſe, ab ijs relictos ſe hoſtib. prædæ patere, deniq; vbi vi quicquam agitur, nullum eſſe rationi locum, in certamen potius deſcendere ſtatuunt, quàm fugæ ſimilem profectionem facere. Vel hinc perſpicere licet quàm incommodum ſit potiſſimas exercitus vires in externo milite ſitas eſſe, à quo legem impoſitam, quum libet, pati cogaris. Heluetij conſentiunt vt hoſtium caſtra explorentur: quam ad rem Pondormius cum quadringentis cataphractis & Heluetiorum ſex millibus conſtituitur, vt diſpiceret qua parte commodius inuadi poſſent. Omnibus circunſpectis nulla extat ad inuadendum opportunitas: ſed ne ſic quidem conſilium mutare voluerunt. Lautrecus quum videt ſibi eorum imperium ferendum eſſe, quibus pręeſſe debebat, pugnam in poſterum diem (qui octauus erat à die Paſchatis) confert, & omnibus vt parati eſſent edicit. Prima luce omnes adire Bicoccam inſtituunt. Mareſchallus Foxius primæ aciei præponitur, dato ei negotio vt commodiſſimo loco, quemq; pridie explorauerat, locum inuadat: Mommorencius cum octo Heluetiorum millib. ad alteram partem mittitur. Lautrecus, Chabannius, Nothus Sabaudus, Galeacius Sanſeuerinus mediam aciem ducebant, quæ reliquo exercitu conſtabat tam equitatus quàm Heluetiorum & aliorum peditum: Franciſcus Maria Dux Vrbinẽſis cum exercitu Veneto extremum agmen claudebat, Petreius Nauarrus ad iter explanandum præibat. Pondormius in mãdatis habebat vt cum ſuis quinquaginta cataphractis & equitibus tyronibus Foxium præiret, videretq; nequa ab hoſte eruptio fieret, qua noſtram aciem ponè turbarent: ſimul vt ſicubi laborantes noſtros conſpiceret, feſſis integros ſubmitteret. Rebus taliter inſtructis, ſe quiſque ad officium faciendum expedit.

Galli ad Bicoccam infœliciter pugnant.

MOMMO-

1522. Mommorencivs cum octo Heluetiorum millibus, quibus præerat, pedib. in primo ordine incedens recta vallum hoſtium petit. Habebat etiam ſecum multos ex nobilitate Gallica qui ſponte illuc ad gloriam rebus geſtis comparandam venerant: in quib. erant comes Monfortius comitis Laualli primogenitus, Miolanus Sabaudus, Grauillanus prodomini Carnotenſis frater, Auchius cognomento Mallius Picardus, Launæus ex cubicularijs regijs alijq; multi quos commemorare lõgum eſſet. Quum ad vallem vallo proximam veniſſent (ea porro valle tegebantur, ne hoſtium machinis eſſent obnoxij) Mommorencius Heluetios tantiſper ſubſiſtere iubet dum Foxius alia parte prælium iniret, vt ſic hoſtium vires diſtinerentur. Addebat etiam machinas Gallicas ſibi magno præſidio fore: quod ſanè ſic eueniſſet ſi tandiu differre in animum induxiſſent. Id quum ab illis obtinere nequiret, præceps in hoſtium vallum fertur: quò priuſquam perueniret, bombardarum ictibus amplius mille Heluetij ſternuntur. Huc quum tandem veniſſent, foſſam cum aggere tanta altitudine reperiunt, vt longis haſtis vix faſtigium aggeris pertingere poſſent: itaque conatu irrito in ima foſſa ſubſiſtunt. Interim tormentarij & ſclopetarij, quibus refertum erat vallum, illos continenter petunt, vt plurimi ex ducibus & fortiſſimis militibus illic interierint, in his comes Monfortius, Miolanus, Grauillanus, Launæus, & alij plæriq;. Mommorencius humi ſternitur, ſed a proximis nobilibus extra foſſam effertur. Illic etiam moritur Albertus Petræus qui ſummum inter Heluetios locum tenebat, quiq; princeps illos tanta immaturitate ad prælium impulerat. Interea mareſchallus Foxius, Vandeneſſus, Paris cum equeſtri turma Brionij, quam ducebat, & reliqui equitum duces, circumequitando tandem lapideum pontem nacti in hoſtium munitiones irrumpunt, & hoſtes adorti adeo turbant, vt propè in manibus eſſet victoria. Et ſanè viciſſent, ſi quidem Heluetij tam ſtrenuos ſe tum geſſiſſent quàm initio: ſed aliter prorſus accidit. Poſtquam enim primo aduentu loco pulſi fuiſſent, quemadmodum effreni quodam & cæco impetu ad vallum acceſſerant, ſic nullis vnquam precibus aut imperio ad prælium redintegrandum adduci potuerunt, ſed languefacta omni virtute ſe ſubduxerunt. Quòd ſi quo loco conſtiterant, pugnare voluiſſent, hoſtes à ſuis munimentis nunquam diſceſſiſſent: ſi denique noſtros milites munitiones ipſas ingreſſos alij ad auxilium ferendum ſubſequuti fuiſſent, veriſimile eſt nos prælio ſuperaturos fuiſſe. Cæſariani Heluetijs exonerati vniuerſas vires ſuas in Foxium & Vandeneſſum conuertunt, qui non plures quadringentis equitibus erant. Itaque ad pontem redire coguntur, & cedendo præliari, pontemque ægrè tranſeunt, quum nonniſi bini aut ad ſummum terni incedere poſſent. Mareſchallus Foxius vt ruentes hoſtes remoraretur, in extremo agmine ſubſiſtit, dum ſuis tranſeundi facultatem præbet. Quod profectò abſque iactura ſuorum perficere non potuit: quanquam non multi admodum deſiderati ſunt. In eo prælio illius equus interficitur: verùm tanta celeritate alius ei equus adducitur, vt non ita magna facta iactura ſe reciperet. Dum in tanto diſcrimine verſatur mareſchallus, Hiſpani alia ex parte in Heluetios abeuntes ſeſe effundunt. Verùm Pondormius, qui cum ſua turma & tyronibus equitibus ad huiuſmodi caſus collocatus erat, tam acriter eos aggreditur, vt in vallum repulerit. Quod ni fuiſſet, Heluetijs, qui ſeſe recipiebant, plus æquo maturandus gradus & fuga turpiſſima profligatis arripienda fuiſſet.

Dvm tanta virtute dimicatur, Veneta acies inſtructa ad vallum ſtabat, extra tamen teli iactum: hi ſe tanquam ſequeſtros quoſdam, apud quos res controuerſa depoſita eſſet, præbuerunt. Qui ſi à ſua parte, quemadmodum equitatus & Heluetij, hoſtes inuaſiſſent, nõ leuis eſt coniectura, quippe hoſtibus vires ſuas diuerſis locis ſeparare coactis, nos victoriam conſequuturos fuiſſe. Lautrecus & cæteri duces res adeo perturbatas quum viderent, perſuadere Heluetijs conantur vt eo loci noctem tranſigerent, confirmant plurimos ex equitibus poſtero die equis remotis, æquato cum peditibus periculo primos in certamen prodituros. Verùm ſurdis fabulam narrabant, qui nullo ordine palantes & diſperſi Monzam ſe recipere cœperunt: vt niſi ſubſequentes ponè equites ſubſidio fuiſſent, proculdubio ad vnum omnes interijſſent. Lautrecus illos cum reliquo exercitu Monzam vſq; deducit: vnde poſtridie profectus circiter millia paſſuum ſex procedit. Die Martis Heluetij nobis relictis domum redeunt, & cum ijs Nothus Sabaudus, mareſchallus Chabannius, & Galeacius Saſſeuerinus. Lautrecus ſe ita deſtitutum videns, poſtero die equitum & peditum ſatis magnam multitudinem, in iis Ioannem Medicem

dicẽ & Federicum Bozzolum cum peditum ducibus ad muniendam Laudam mittit, vt ſic Cremonenſem agrum ſeruaret. Laudam quum veniſſent, reperiunt Bonouallanum præfectum cum ſuis quinquaginta cataphractis locum muniſſe, quem etiam tueri cogitabat: ita coniunctis copijs illic vniuerſi ad quadringentos equites grauis armaturæ, & peditum tria fere millia erant. Hi nocturno itinere defeſſi, quum mane illuc veniſſent, ſe atque equos quieti dant, quòd confiderent Bonouallanum cum ſuis, quos integros habebat, cuſtodijs diſponendis proſpecturum, vt illis interim defatigatis quieſcendi facultas daretur. Hoſtes eadem nocte Mariniano diſcedunt, & paſſuum tribus à Lauda millibus caſtra ponunt. Quorum prima acies quum propius oppidum acceſſiſſet, acerrimum committitur certamen, tanta vtrinque virtute, vt noſtris in vrbem aſperius compulſis hoſtes permixti intrarent, & plurimos è noſtris militibus in lecto iacentes meridiano ferè iam tempore offenderent. Quinetiam illud incommodè ceſſit, quòd pons quem noſtri nauibus iunctis ad flumen Addam Cremonam verſus fecerant, fractus ſit: vnde complures capti ſunt. Indigna profecto & pudenda offenſio, quòd trecenti equites & ter mille pedites in vrbe nulla oppugnatione, nulla muri parte labefactata, nullis denique ſcalis mœnibus admotis caperentur. Ioannes Medices & Federicus Bozzolus Cremonam profugiunt.

Lauda à Cæſarianis vicapta.

EODEM die Lautrecus cum reliquo exercitu Ripaltum venerat: ei ſub veſperam clade illa nuntiata, noſtri non mediocriter commouentur: potiſſimam enim ſpem in Lauda propter ipſius fluminis traiectum ponebant, præterea Lautreco ſupererant omnino quadringenti equites & exiguus peditatus. In tanta trepidatione Pondormius ſe vltro periculo offert, & ſi modò res Lautreco probetur, Cremonam, antequam ab hoſte occuparetur, cum ſuis & alijs qui ſponte ſequi vellent, ingreſſurũ, & cum hoſte, etiam ſi multis partib. ſuperior occurreret, dimicaturũ ſpondet: malle ſe ab hoſte interfici quàm ruſticorũ libidini exponi, aut inermem in Galliam reuerti. Vbi ſuã ſentẽtiam omnibus probauit, nulla interpoſita mora ſe cum ſuis itineri committit: hunc aliæ turmæ, & milites aliquot venia à ducibus accepta comitantur. His quid ſui conſilij ſit oſtendit, decreuiſſe ſe, quoſcunque in itinere offenderet, vel ſi totus eſſet hoſtium exercitus, cum ijs manum conſerere, proinde vniuerſi ad id ſe compararent. Poſtquam ſummam omnium voluntatem perſpexit, galea induta, & omnibus idem facere iuſſis, iter capeſſit. Poſteaquã paſſuum millia quatuor proceſſiſſet, Mareſchallus vt ſe expectaret mãdat. Quam conſilij tam repentinam mutationem miratus, Mareſchallo reſpondet hanc moram tum ijs quos ſecum habebat, tum Cremonæ ipſi detrimentoſam fore: ſe, quum portam conſequutus eſſet, illic præſtolaturum.

Pandormius ad Cremonã ſeruandam vltro proficiſcitur.

LAVTRECVS videns expeditionem Laudenſem irritam eſſe, exercitum profligatum, Venetos grauatim reliquas copias in ſuis finibus tolerare, quòd ſtipendia deeſſent, in Galliam ſe recipit. Mommorencius animaduertens Venetos alieniori iã eſſe animo, Venetias proficiſcitur, vt ſenatum in fide & voluntate erga Regem contineret. Lautrecum in Galliam reuerſum à Rege acerbo vultu conſpectum eſſe nihil mirum eſt, vtpote cuius culpa Mediolano ſe deturbatum eſſe exiſtimabat: itaque ne alloquio quidem eum dignatur. Ille quum purgare ſe ſtuderet, efficit tandem vt admitteretur, & de tanta iniquioris in ſe volũtatis ſignificatione conqueritur. Ad ea Rex reſpondet eius rei ſibi cauſam grauiſſimam dari ob ampliſſimam illam ditionem Mediolanẽſem amiſſam. Excipit Lautrecus ipſius non autem ſuam culpam eſſe, ſæpenumero ſe ſignificaſſe, niſi res pecuniaria expediretur, non poſſe diutius equites retineri, qui ſeſquiannum nullo ſtipendio accepto militauerant, & ad extremam egeſtatem deuenerant: Heluetios etiam tam diuturnæ militiæ pertæſos, à quibus iniquiſſima ſe coactum conditione cum hoſte pugnaſſe: id verò, niſi ſtipendia defuiſſent, facturos illos non fuiſſe. Rex quadringenta coronatorum millia ſe miſiſſe affirmat, quum per literas petiſſet. Lautrecus hanc ſummam negare ſe vnquam habuiſſe, literas quidem certè accepiſſe, quibus ſcripſerat ſe aliquando eam miſſurum. Ad hęc verba Regis iuſſu accerſitur Samblancæus: penes illum enim erat ſumma rei quæſtoriæ Gallicanæ. Sciſcitatur Rex annõ verũ eſſet à ſe imperatũ aliquando fuiſſe vt hæc ſumma ad belli ſumptus & militũ ſtipendium in Italiam ad Lautrecũ mitteretur. Fatetur ille quod res eſt, & quanuis non mediocriter ex ſuis verbis Regis animum commotum iri cerneret, agnoſcit tamen hoc ſibi iniun-

Lautrecus vix à Rege vt ſe purget admittitur.

1522. iniunctum fuiſſe, verùm à rectrice Regis matre hanc ſummam, quum iam mittenda eſſet, fuiſſe acceptam: huius rei ſe fidem quamprimum facturum. Rex in cubiculum matris vultu irato ſe confert, de tanto damno accepto grauiſſimè cum ea expoſtulat, quòd eius culpa tam opulentum ducatum amiſiſſet, quam ab illa iniuriam orituram nũquam putaſſet, quæ pecuniam ſubſidio exercitus deſtinatam interuertiſſet. Quum illa culpam a ſe demoliri inſtitueret, accerſitur rurſus Samblãcæus, qui ſibi in dicendo cõſtat. Tum illa affirmare cœpit hanc ſibi pecuniam pridem à Samblãcæo aſſeruatam eſſe, quam ex ſuo prouentu parſimonia congeſſerat. Cui quũ ille vehementer reclamaret, cõſtituuntur diſceptatores qui tantam controuerſiam dirimant. Cancellarius Pratenſis, qui malo in Samblancæum animo iampridem erat, eiq; tanta ornamenta, amplitudinem & gratiam inuidebat, quum animaduerteret hanc in illum reliquatricem eſſe, priuſquam hęc lis decideretur, Regem illi aduerſarium & accuſatorem apponit, iudicesq; ſuo arbitratu dat, apud quos cauſam dicere cogeretur. Pondormius Cremonæ porta potitus, illic reperit Federicum Bozzolum, & Ioannem Medicem, qui ſe illuc poſt Laudenſem cladem receperant. Equitatum vrbem ingredi iubet, ipſe equo inſidens mareſchallum præſtolatur, qui duabus pòſt horis adeſt. Poſtero die vrbis partes deſcribuntur, ſua cuique cuſtodia attribuitur, quòd non dubitabant quin paucis interiectis diebus obſidione cingerentur. Medices tanta diligentia vtitur, vt quatridui ſpatio circiter mille ſexcentos homines haberet: Federicus domum ad conſcribendos milites ſe confert. Sexto pòſt die hoſtes ad vrbem caſtrametantur. Ad quorum aduentum Medices tumultuari cœpit, ſtipendium perſolui flagitans, portam occupat quæ caſtra reſpiciebat, hac ſe hoſtes intromiſſurum, ni detur ſtipendium, minitatur: ægerrimè pecunia vndique corrogata eſt. Interea marchio Piſcarius Piſquetonem mittitur, quod eſt è munitiſſimis Italiæ oppidis, ad flumen Addam: quod ſtatim deditionẽ accepit, tanta erat noſtrorum qui intus erant trepidatio. Noſtri Cremonæ aliquot iam dies obſeſſi, quum iniquam Medicis voluntatem & ſubſidij ſpem perexiguam videret, ad conditiones deſcendunt, ſi à Rege tantus exercitus trium menſium ſpatio mitteretur vt flumen Ticinum tranſiret, tum rem integram ſibi fore: ſin autem eo tempore regius exercitus flumen non tranſiret, tũ abituros ſe cum impedimentis, armis & machinis tum maioribus tum minoribus, quæquidem inſignia Gallica geſtarent: boum iuga quæ vehendis machinis ſatis eſſent, Proſperum ſuppeditaturum, eóſque tutò Suſas vſque ducendos curaturum: huic denique mareſchallum Foxium in manum Leuquam & Domodoſcellam traditurum. Ad tam æquas pactionis conditiones Proſper vt deueniret, hac ratione impulſus eſt (nam alioqui, ſi nullum mitteretur ſubſidium, nõ dubitabat quin vel ad turpiſſimam deditionem eos adacturus eſſet) quòd Genua à noſtris tenebatur, non tamen valde firmo præſidio: quam nunquam occupaturus eſſet, ſi tempus Regi ad rem proſpiciẽdam daretur. Quòd ſi ad Cremonam moraretur, Genuam adire non licebat: pactione verò inita, quandiu trimeſtres illæ induciæ conſtarent, Genuam tentãdi, vt decreuerat, facultas illi dabatur: id quod etiam perfecit. Hac denique pactione cibaria quibuslibet conuehere Cremonam licebat. Quibus confectis rebus mareſchallus Foxius fide publica accepta nuntium maxima celeritate in Galliam ad Regem mittit, qui de pactione facta certiorem eum faciat, & de ſubſidio mittendo agat. His perfectis, obſidibusq; acceptis & datis, Proſper cũ exercitu Genuam ire contendit, inductus ab Hieronymo & Antonio Adurnis fratribus Genuenſibus, qui ſe illi in manus vrbem tradituros confirmabant. Genuæ præerat iuſſu Regis Octauius Fregoza, vir prudens & populo gratioſus ille quidem, ſed corpore inualido & ad belli adminiſtrationem non ita idoneus: is nuntio accepto de diſceſſu Cæſarianorum, qui Genuam properè iter faciebant, duo hominum millia in vrbem intromittit. Quem numerum non ſatis firmum eſſe quum videret, à Rege ſubſidium petit: Adurnanam quippe factionem ſe cum Cæſarianis coniunxiſſe. Non defuerunt qui illam mareſchalli Foxij in paciſcendo feſtinationem de Cremona dedenda reprehenderent. Mommorencius enim, qui Venetijs erat, pene rem eò deduxerat, vt fœdus cum illis renouaretur: qui quum de Cremonæ pactione nuntium accepiſſent, quæ confœderationis potiſſimum fundamentum erat (vtpote quum regionis illorum propugnaculum eſſet Cremona) ſententiam mutarunt, & à fœdere deſciuerunt.

Tanta iacturæ culpa in Regis matrem cõfertur.

Samblancæus iniquo odio opprimitur.

Cæſariani Cremonam obſident.

Cõditiones de Cremona dedẽda.

REX de rebus in Italia geſtis certior factus tum de clade Bicoccana, Laudenſi iactura, &

ta, & pactione Cremonenſi, tum de Cæſarianorum expeditione Genuam ſuſcepta, quanta fieri potuit celeritate delectum haberi iubet quatuordecim millium Vaſconum, quos cum quingentis cataphractis in Italiam mitteret. Sed has vires quum videret in tempore paratas non fore vt Genuæ ſubſidio venirent, Petreio Nauarro, qui Maſſiliæ erat mandat, det operam vt Genuam nonnulli protinus ad primum hoſtis impetum ſuſtinendum mittantur, dum auxilium in Gallia comparatur. Petreius Maſſiliæ duas tantùm triremes paratas reperit, quas ipſe cum ducentis circiter hominibus conſcendit, tantaque vtitur celeritate vt Genuæ portam ingrederetur, quum marchio Piſcarius peditatus Hiſpanici & Italici ductor ad aliam vrbis partem appropinquaret. Piſcarius tubicine miſſo, Genuenſibus vt ſe in Cæſaris fidem ac clientelam dedant, denuntiat: eius verbis pollicetur ſe vetera eorum iura & priuilegia integra ſeruaturum. Ciues, vtpote natura lubricæ fidei, quique mobilitate & leuitate animi nouis imperijs ſtudebant, ilico apertis portis Cæſarianos recipere parati erant, niſi Petreius & pauci Galli quos ſecum habebat, obſtitiſſent: qui tamen coacti tandem ſunt ciuibus concedere vt Vitalem ad Piſcarium colloquendi gratia mitterent, quò eius mentem penitus perſpiceret. Dum Vitalis in Piſcarij tabernaculo moratur, ciues colloquij inducijs confiſi & Piſcarij promiſſis, nihil ſe, quandiu colloquium haberetur, noui tentaturum, ſegnius vigilias & cuſtodias obibant. Hiſpani conſpecta ruina in muri latere defenſoribus nudato, vrbem ingreſſi obuios omnes interficiunt. Ciues ſe proditos & oppreſſos conſpicati, de repugnando nihil cogitant, ſed quà licet, ſibi quiſque conſulit. Epiſcopus Salernitanus Octauij Fregozæ frater & aliquot nobiles liburnicam nacti Maſſiliam nauigant. Octauius frater ægrotus decumbens captiuus in Piſcarij manus venit. Comes Petreius pauculis quos temere potuit reperire collectis, plateam vrbis occupauit: ibi poſtquam quandiu per humanas vires licet, dimicaſſet, tãdem multitudine potius quàm virtute ſuperatur, & à circunfuſis vndique aduerſarijs capitur. Ibi aliquot equeſtris turmæ Sampaulianæ equites in arcem profugiunt, eamque quandiu res frumentaria ſuppeteret, tenuerunt. Hoſtes nemini parcunt, ſed vrbem totam diripiunt ac populantur: id quod Proſper iniquo animo tulit. Sperabat enim, ſe, ſi direpta non fuiſſet, ſatis pecuniæ ad ſtipendia ſuis militibus ſuppeditanda in ea reperturum fuiſſe. Non abeſt tamen ſuſpicio hoc illum cõſultò permiſiſſe, quò ſibi militum animos demereretur, & quandam quaſi viſcerationem illis faceret. Quanta vis diuitiarum illic reperta fuerit, non eſt quòd pluribus demonſtrare conemur: ſatis enim conſtat quàm omnis generis opibus & diuitijs referta ſit. Genua capta & direpta Proſpero nuntiatur nouum Gallorum exercitum alpes tranſire: quare in Aſtam feſtinat vt Gallos impediret, ne traiecto Ticino Cremonæ auxilium ferrent. Hunc exercitum ducebat Claudius dux Longouillanus, quadringentos nempe equites cataphractos, & peditum ſex millia. Poſtquam Villanouam Aſtanorum venit, & Genuam captam eſſe audit, cuius gratia nonnulla ex parte venerat, vlterius progredi non decreuit quin à Rege mandata acciperet: neque enim ſatis magnas copias habebat vt cum Cæſarianis manum confereret. Rex nihil ſpei reliquum videns vt vel Genuæ vel Cremonæ ſuccurreret, Lõgouillanum in Galliam reuerti iubet. Trimeſtri ſpatio elapſo, quo Cremonæ ſubſidium mitti oportebat, mareſchallus Foxius, quemadmodum conuenerat, in manus Proſperi oppidum tradit, relicto in arce Bunouio, rebus neceſſarijs omnibus abundè prouiſis. Proſper Foxium deduci tutò cum tormentis iubet cis Suſam, neque defuit quicquam quod promiſiſſet.

Cæſariani Genuam fraude colloquij ſpecie occupãt & diripiunt.

Cremona deditio præter arcẽ

DICTVM eſt ſuprà Fontirabiam Cantabriæ vrbem, quatuor paſſuum millia trans Bayonnam, ab amiralio Boniueto captam fuiſſe, cui Iacobum Dallionem Ludæum præpoſuit. Hanc vrbem Hiſpani, quum in Galliam exercitus amiralij reuertiſſet, vndique obſederunt: poſt annuam fere obſidionem, tanta rei frumentariæ inopia noſtri laborarunt, vt multi inedia perierint, neque diutius vlla ratione obſidionem tolerare, niſi ſubſidium mitteretur, poterant. Hac cauſa adductus Rex illuc mareſchallum Caſtillionæum cum exercitu miſerat: qui vbi Daxã venit millia paſſuum duodecim citra Bayonnam, in morbum incidit, quo acriter iactatus obijt, magno noſtro damno, vtqui ſummæ autoritatis & vſus vir eſſet. Mommorencius qui tum Venetijs erat, mareſchallus in eius locum creatur. Chabannium, qui paulo ante Bicocca redierat, Rex

Fontirabiã Hiſpani obſident

Mommorencius Galliæ mareſchallus creatur.

1522. mittit vt Caſtillionæo in ducendo exercitu ſuccederet. Is imperio ſuſcepto Bayonnam contendit, inde San-janum Luzæum, vbi vniuerſum exercitum colligit, quò coacto Endæam proficiſcitur: illicque quia inter ſe & Hiſpanicas copias flumen intererat, caſtris poſitis expectat claſſem qua commeatus è Britonia importabatur, ductore Lartiguio proamiralio Britoniæ. Verùm ſiue ſocordia ſiue infœlicitate Lartiguij, qui nimium diu cunctabatur, noſtri tempus terere coacti ſunt. Mareſchallus videns claſſem tam neceſſario tempore officio deeſſe, nihilo ſecius flumen illud exercitum traducit, hoſtes vi & catapultarum impetu caſtris exuit, qui eius aduentum non ſuſtinuerunt, ſed tandem, multis commiſſis velitationibus per montes diffugerunt, quamuis numero plures eſſent: in quibus erat Comes Gulielmus Fuſtembergus cum ſex millibus peditum Germanorum. Mareſchallus obſidione oppidum liberat, commeatum & neceſſaria quæ erant reliqua inuehenda curat, huic in locum Ludæi proregem præponit Fraugetum: is legatus erat Mareſchalli Caſtillionæi, quum moreretur. Hic Ludæus in ſeruando illo oppido ſingularis virtutis teſtimonium edidit, tantamque omnium rerum penuriam pertulit quantam ætas noſtra non vidit. Vnde eam ſibi gloriam comparauit, vt cum omnib. obſidionibus quæ vel noſtra vel patrũ memoria acciderunt, conferri iſta meritò poſſit.

Fontrabia obſidione liberatur.

Cæſar & Anglus vires aduerſus Galliã coniungunt.

QVO tempore hæc tum in Italia tum ad Fontirabiam fiebant, Anglus denuntiato Regi bello, vt dictum à nobis eſt, nihil cunctandum ſibi eſſe ſtatuit quin ſtatim exercitum Caletum tranſportaret. Huic præficit ducem Sothfolcum, qui Mariam regis Ludouici duodecimi viduam vxorem duxerat. Cæſar quoque ſuum exercitum conſcribit, quem cum Sothfolcano coniungeret: huic præeſſe iubet comitem Buranum, qui ipſius per totum Belgium princeps legatus erat. Vindocinus qui Picardiam prouinciam prorex obtinebat, Regem certiorem facit exercitus ab vtroque hoſte parari, ad quas res milite & pecunijs ſibi opus eſſet. Rex Ludouicum Trimollium Burgundiæ proregem cum ſatis magna militum manu ad eum mittit. Hi inter ſe de ſumma rerum deliberant, maximè oppidorum eorum rationem habent, quæ prima bello ab hoſte appeti veriſimile erat: nam Vindocino vt copias in aperto haberet, non ſatis virium ſuppetebat. His cauſis permotus, Boloniæ, ſiquidem hoſtis illuc exercitum adduceret, Fayet tum ipſius loci præfectum, quique quinquaginta cataphractos ducebat, eſſe voluit: huic attribuit turmam Alenconianam centum cataphractorum, duce Iacobo Sillio Candomi prætore, Rupebaronem Arvernum cum vigintiquinque equitibus, mille item pedites, quibus Burbarræus & alij præerant. Teroanæ collocat Brionium (qui poſtea amiralitiam dignitatem geſſit) cum parte turmæ ipſius: nam reliqui ex Italia nondum reuerterant: Fraxinæum, nothum Morollum ipſius oppidi præfectum, qui quinquaginta equites ducebat: comitem Dammartinum, Liſtenæum, procomitem Turennium, & Valguionem, qui vicenis quinis equitibus præerant: capitaneum Salſeuſium Normannum cum mille peditibus, & cum pari numero Mombrunium. Hedini Dubetium, præerat autem ipſe oppido cum ducentis ſtatuarijs militibus & equitibus triginta: cui Sercutum cum mille peditibus attribuit, & capitaneum Landam cum quingentis, quibus præerat Longouallanus, qui ægrotus Abbauillæ ſubſtiterat. Montrolij comitem Sampaulium fratrem iubet eſſe cum quadringentis equitibus cataphractis, & ducem Guiſium ſororium cum ſex peditum millibus, quibus præpoſitus fuerat Lorgius: hi duo pari inter ſe erant imperio. Ipſi Vindocinus & Trimollius cum bis mille Heluetijs, aliquot tum equitibus tum peditibus Gallis Abbauillam contendunt, vt ſicubi opus eſſet, auxilium ſubmitterent.

Bapalma à Gallis capta & diruta.

REBVS ita conſtitutis Vindocinus certior factus hoſtium claſſem ante dies quindecim non poſſe appellere, ſuas copias tandiu deſidere non patitur, ſed eas educere ſtatuit. Lorgio mandat (is cum ſex peditum millibus ſubſidio Genuenſibus miſſus fuerat, ſed poſtea audita ipſius arcis præ cibariorum penuria deditione, conuerſo itinere iam reuertebatur) vt fratri Sampaulio & Guiſio Peronæ præſto ſit: propterea quòd hunc locum conſtituerat, vbi exercitus cogeretur, quò impetus in hoſtium fines fieret. Paret ille imperio. Sampaulius & Guiſius collectis Peronæ viribus, quatuor cannas educunt, Bapalmam oppugnant, oppidum & caſtrum capiunt, vtrunque incendunt, diruunt & ſolo æquant. Deinde iter ad Cluſæ anguſtias quum conuerterent, vt inter flumina Scaldim & Carpum in Auſtrauentorum fines copias ſuas introducerent, illic reperiunt

hoſtes collecto exercitu tranſitu eos prohibere conari: quos tanta virtute adoriuntur, vt pulſos & fugatos ad ipſas Doaci portas perſequerẽtur. In eo prælio Franciſcus Lotaringus ducis Lotaringi & ducis Guiſij frater primum belli tyrocinium edidit, quum quidem annum ætatis decimum ſeptimum nondum attigiſſet. Is in illa hoſtium fuga conſpicatus ſeptem aut octo Burgundiones pedites in ſyluam ſe abdidiſſe, inſcientibus omnibus ſuis illos inſequi cœpit. Illuc caſu aduenit Martinus Bellaius cum duodecim fere equitibus, qui opportunè admodum principi adoleſcenti adfuit: is enim ex equo deſilierat vt ſolus illos adoriretur, qui quidem illic interierunt. Noſtri per totum agrum ad Valencenarum & Doaci portas procurrunt, ingentem prædam agunt, ad ipſius Cluſæ anguſtias reuerſi noctem illic tranſigunt. Eſt autem hic locus ad flumen quod iuxta Vicum Arteſiorum ortum in Scaldim non longè à Buchanio influit. Poſtridie eius diei noſtri quum non ſatis ſibi virium eſſe iudicarent, vt vel Valencenas vel Doacum tentare poſſent, Ancoram ſe recipiunt, vbi ad ſuum quiſq; locum dimittuntur.

ANGLI interim naues Caletum applicant, & quoniam cibaria & impedimenta nondum aduecta erant, caſtra in regione Oyana faciunt. Qua re intellecta Vindocinus Sampaulium & Guiſium cum equitibus quadringẽtis in Foſſam Boloneſiam proficiſci iubet, qui hoſtem agros populari prohiberent: nam Ardrea tum diruta & deſerta erat. Antequã verò diſcederent, factus certior amiſſum eſſe caſtrum Contium quod inter Montroliũ & Hedinum ſitũ eſt, ab eo qui iuſſu Regis præfectus impoſitus fuerat, ipſe illuc proficiſcitur. Quod bombardis oppugnatum, Lorgius tandem vi capit, & hoſtes omnes excepto duce conciduntur. His perfectis rebus Sampaulius & Guiſius Duræ primùm, deinde Salmerij ad ſyluas, hinc Bordis & alijs pagis finitimis conſederunt. Ita diebus duodecim aut quatuordecim, quibus hoſtes in terra Oyana caſtra habuerunt, multos ex illis profligarunt qui ad Foſſam progredi audebant: quoad vniuerſo hoſtium exercitu collecto, Montrolium ſe, cuius cura illorum fidei commiſſa erat, recipere coguntur. Angli & Burgundiones coniunctis ad Santaudomarum & Ardream copijs, quam in partem iter faciendum videretur, inter ſeſe deliberant. Tandem Angli à Belloranio Roxij filio impulſi Hedinum obſidere conſtituunt, quòd oppidum hoc totius oræ regni minimè firmum eſſe iudicarent, Boloniam, Teroanam & Montrolium quibus dictum eſt præſidijs teneri intelligerent. Poſtquam Hedinum ventum eſt, hoſtes Sampaulum verſus caſtrametati machinas inſtruunt, vt murum qui inter turres Robinam & Sanfranciſcam eſt concuterent. Quod quum quindecim dierum ſpatio feciſſent, murum ſpatio amplius ducentorum pedum deijciunt: neque tamen ad oppugnandum, iuſta licet ruina facta, oppidum accedere auſi ſunt. Turrim etiam Chriſtophorianam, qua parte eſt arboretum, concutere cœperunt: cuius ſuprema tantùm munimenta labefactarunt. Dum obſidetur oppidum, hoſtibus per noſtros non licebat deſidiæ & quieti indulgere, quin ſubinde in eorum caſtris conclamationes ad arma ederentur. Ne longè abeam, Guiſius & Pondormius certiores facti quadringentos Anglos ad vaſtandum agrum Betianum & Oſianam commendaturam veniſſe, Montrolio cum ſuis turmis & parte quadam equitum Vindocinianorum proficiſcuntur. Eos conſequuti, licet non amplius mille paſſus à caſtris, vi aggrediuntur, vt cunctos vel interficerent vel caperent. Superfuerunt duntaxat ad quadraginta, qui ſe in hortum magnis ſepibus cinctum receperunt: vbi tanta pertinacia dimicarunt, vt Guiſius contra omnium ſententiam (quòd nimium vicina eſſent hoſtium caſtra) ad illos oppugnandos ex equo deſcenderet. Tandem quum eorum ne vnus quidem ad deditionem faciendam adduci poſſet, ad vnum omnes interficiuntur. Pondormio aliàs nuntiatum eſt illos ad incendendum Freſſinum fratris maioris natu domum veniſſe: eis ille occurrit, & tanto impetu adoritur, vt omnes deleret. Hoc pacto crebrę in eos, quandiu ad Hedinum conſederunt, à Morinis, Montrolianis & Durlenienſibus incurſiones ſuſcipiebantur, vt vix à caſtris pedem efferre auderent. Acceſſerunt iuges pluuiæ, quæ alui profluuium Anglis inuexerunt. His rebus factum eſt, vt poſt bimeſtrem fere obſidionem non ſine dedecore diſcedere cogerentur.

Hedinũ à Caſarianis & Anglis obſidetur.

Hoſtes Hedino re infecta diſcedunt.

VINDOCINVS, quum illi nuntiatum eſſet hoſtes iam vaſa conclamare, Sampaulium cum trecentis equitibus & peditum ſex millibus quibus præerat Lorgius, Durlenum mittit: ipſe cum Guiſio, Trimollio & reliquo exercitu flumine Somona iter fa-

1522. cit, vt hoſtibus ſe recipientibus à latere inſtet. Illi Hedino profecti ad Auchianum caſtrum caſtra ponunt, ad Othiam flumen, medio itinere quod Hedino Durlenum contendentibus faciendum eſt. Sampaulius Durlenum infirmius eſſe quàm vt defendi poſſet intelligebat, propterea quòd nullam arcem haberet. Nam vbi hodie arx viſitur, tum temporis mons erat, vnde quoquouerſum deſpectus erant in ſubiectum oppidum, vt omnia nuda & aperta conſpicerentur. Quibus ille cauſis adductus, quicquid cibariorum in oppido repertum eſt corrumpi iubet, ne hoſtibus vſui eſſet, portas deijcit, ſeque Corbiam confeſtim, vt ſe hoſti aduenienti opponat, recipit. Huc venit mareſchallus Mommorencius, nuper ex Italia reuerſus, ſecum ducentos regiæ turmæ nobiles habẽs: cui à Rege mandatum fuerat vt Corbiæ cum imperio præeſſet, ſi quidem hoſtis illuc accederet. Vnde nonnihil cõtrouerſiæ illic cum Sampaulio interceſſit: hic enim ſibi à Vindocino qui prouinciam Picardiam prorex obtinebat, hunc locum traditum eſſe dicebat vt princeps legatus eſſet. Verùm lis iſta amicè tandem dirempta eſt. Dux Northfolcus & comes Buranus Belloquercum vſque progreſſi vt Corbiæ oppugnationem tentarent, vbi eam egregiè munitam vident, præterea continentes imbres, magnam in caſtris ægrotorum multitudinem, denique autumnum præcipitem atque adeo hyemem imminentem (erat enim circiter cal. Nouemb. anno 1522) Durlenum circuniectoſque pagos incendunt, & in Arteſiorum fines reuerſi exercitum dimittunt, Angli domum nauigant, Burgundiones in præſidia deducuntur. Sampaulius & Guiſius per exploratores interim certiores facti Anglos magno numero Paſſium Arteſiorum cõceſſiſſe vt ſe ex labore caſtrenſi recrearent, eos inopinantes aggrediuntur, ſexcentos fere ex eis occidũt.

Angli reditũ parãtes à Gallis cæduntur.

NON multo poſt Paſchalia Nicolaus Boſſuuius Longouallanus fictæ coniurationis ſpeciem ſtruendam ſuſcipit, qua ipſo ſciente quiſpiam ex eius manipularibus Guiſiam hoſtibus prodebat: quod factum Regi quoque probabatur. Proditor iſte miles erat ex præſidio caſtro Guiſiæ impoſito Liuetus nomine, faber ferrarius. Is dicebat (& res ita habebat) Longouallanum, qui tum eo loco cum quingentis peditibus præſidio erat, huius conſilij participem eſſe: quinetiam aliquot ex decurionibus & neceſſarijs Longouallani Auennas Hannonum ad colloquium cum duce Aſcotio adduxerat. Hoc profecto ab illo veriſſimè affirmabatur, Longouallanum huius proditionis conſcium eſſe, ſed longè alio ſenſu quàm putabat Aſcotius. Vbi ea dies quã ad tradendum oppidum cõſtituerat venit, ſic res erant comparatæ, vt Florengius cum peditibus ad numerum quinque millium, equitibus trecentis, ab Arduennis locum inter Auẽnas & Guiſiam occuparet, quò hoſtis receptum intercluderet: Vindocinus cum quatuor millibus Germanorum quos adduxerat dux Sothfolcus Albaroſanus, tribus Gallorum millibus, & quingentis equitibus è regione, Perona nimirum, veniret, atq; inter abbatiam Bohuriã & Guiſiam iter illis interciperet: vt minimè dubius eſſet huius conſilij euentus. Siue enim hoſtis ſe recipere conaretur, à fronte Florengium, Vindocinum à tergo habiturus erat: ſiue pugnare vellet, Vindocinus à fronte, Florengius à tergo illum vrgeret. Huic tam præclaræ rei intereſſe debebant præcipui quique ex hoſtium ducibus, quòd nemo erat qui non huius gloriæ & prædæ cupiditate duceretur. Præterea ad auertendos noſtrorum animos, ne ſcilicet in vllam rei ſuſpicionem venirent, delectus habitus erat quindecim millium Flandrorum, duce Fiennio, præfecto Flandriæ, cum ferè ſexcentis Anglis & magna equitum manu, qui Teroanam obſidione deſultoria cingerent. Rex qui tum Campiburgi erat, ipſe adeſſe conſtituit, & veredarijs equis profectus media fere nocte Genlium ad Calnidum eo die peruenit, quum nocte inſequenti res gerenda erat. Fieri vix poteſt vt tam remoto loco, quàm eſt Blæſis Feram, centum ſexaginta paſſuum millium itinere, quiſpiam celeberrimus (qualis eſt Rex) iter faciat, quin multa exoriatur ſuſpicio: propterea quòd omnes eum ſequi cupiunt. Hoſtes iã iter erant ingreſſi vt Guiſiam venirent, quum per exploratores fiunt certiores, Regem eſſe Genlij. Itaque hominem à quò ſibi prodendum oppidum confidebant, quemque vnà ſecum huius rei cauſa habebant, comprehendunt, tormentis rem quærere inſtituunt: verùm nihil vnquam ab eo extorquere illa ratione poſſunt: Longouallanus idem facit obſidibus quos ab hoſtibus acceperat. Tandem quum multis autoribus & nuntijs Regem illuc adueniſſe certò comperiſſent, domum re infecta redierunt.

Guiſiæ ſimulata proditio, Regis tamen aduentu irrita.

REX vbi ſe ab inſtituto aberraſſe perſpexit, ea tamen facultate quæ dabatur

vti decreuit, vt collecto exercitu aliquid gereret. Quare Florengium ad Sedaniam regni oram reuerti iuſſit: ipſe Peronam ire cōtendit, quò vniuerſas copias quas in Picardia Vindocinus habebat conuenire præcipit: datoq; illi negotio vt Morinos obſidione leuaret, atque in oppidum cibaria importaret, Lutetiam reuertitur. Vindocinus exercitum accipit, quatuor millia nempe Germanorum (vti dictum eſt) duce Suthfolco Albaroſano, Picardos pari fere numero, ducibus Sercuto, Burnonvillano, Hergerio, Fontanio Hellij filio, & alijs nonnullis, quingentos inſuper equites cataphractos, Brionium cum quadringentis regijs cuſtodibus, Fayettum denique rei machinariæ in ea expeditione magiſtrum. Hac collecta manu vt rectà Morinos contenderet, iter per hoſtium fines facere decreuit, vt ſic illos læderet, noſtros ſubleuaret: ſimul vt aliquot caſtella quæ in illo tractu ſunt, ex itinere capta deleret, quæ regni oræ multum moleſtiæ exhibebant. Has ob cauſas Balliomontium contendit, quod oppidum eſt ſatis firmum medio itinere inter Attrebates & Durlenum. Intus trecenti erant milites Hiſpani genere, qui receperant ſe vel illud defenſuros, vel morituros: verùm neutrum præſtiterunt. Vbi enim acerrimè à noſtris oppugnari & aliquot ex ſuis interfectos viderunt, metu exanimati deditionem ea lege fecerunt, vt vita incolumis ſeruaretur. Hoc oppidum plurimi ex ducibus non cenſebant oppugnandum eſſe, quippe hominibus bellicoſis munitum. Sed Vindocinus in ſententia permanſit, non commiſſurum ſe vt huiuſmodi oppidum aduerſum ſe ferociret. Aut quonam pacto hoſtes aggredi ad Teroanam auderet, qui altero tanto plures erant, qui oppidulum intactum præteriret? Ipſe media luce machinis admouendis incumbit, vbi iuxta eum brachium Piennio ſclopi glande traijcitur, & tres foſſores ad ipſius pedes interficiuntur. Quæ res magnum hoſtibus timorem incuſſit, quòd machinas plena luce nullis ductis foſſis admoueri cernerent. Caſtrum ſolo æquatur, & turres ſuccutiuntur. Inde Rupeuillam & Ginculiam contendit. Hoſtis Andinctone & Delettæ mille Teroana paſſus caſtra habebat. Quamobrem quum illum Andinctone oppugnare nefas eſſet, quem locum difficilem reddebat Lilium flumen, Ludærū metatorē iubet locum caſtris faciendis ad Foccobergā capere: quòd hac ratione futurum erat vt commeatus facilè noſtris, ęgrè hoſtibus adueheretur, quippe quum iter Santaudomari à Vindocino intercluderetur, qui aūt Teroanę pręſidio erāt, (erāt autem capitaneus Petripontius cum turma ducis Lotaringi, & Aculius) iter Areæ obſiderent. Hoſtes vbi noſtros adeo appropinquare vident, noctu Andinctone profecti Huppenum contendunt (domus eſt quæſtoris Bononienſis, loco edito Santaudomarum verſus) & Teroanam ad dextram relinquunt: inde quum noſtros inſtructa acie rectà contendere conſpiciunt, locum mutant, & caſtra Elſalti locant. Vindocinus eos vt prælium committat inſequitur: interim Brionius plauſtra commeatu onuſta, qui nocte ſuperiore Montrolio aduectus fuerat, Teroanā introducit. Hoſtes vbi vident Vindocinum Elſaltum verſus exercitum ducere, iamque comitem Dammartinum & Aculium velitationibus laceſſere, tanto terrore, Gandaui in primis & Flandri, perturbantur, vt ſtatim abſque ducibus, ſignis militaribus & tympanis in fugam maximo curſu ſe conijcerent, rectà Cordam flumen petētes, ingenti clamore vociferantes patria lingua Gau, qua dictione ſe mutuò ad fugam cohortabantur. Ibi multi etiam nemine inſequēte ſubmerguntur: neque vlla imperia exaudiebantur quibus fuga cohiberi poſſet. Quòd niſi Dinæus Fiennij legatus ope quingentorum ferè equitum fugientes illos texiſſet, plurimi illic cōciſi fuiſſent. Illud certò poſſum affirmare Dinçi in Cæſarē ſingularē operam extitiſſe. Si enim exercitus iſte plenè fuiſſet profligatus, totus Flandriæ ſtatus vehementer titubabat. Sed verum eſt vetus illud Gallicum, ſi exercitus noſſet quid in exercitu gereretur, facilè exercitum ab exercitu deletum iri. Accedit quòd Brionius introductis in oppidum plauſtris, Vindocinum monuit ſibi à Rege diſertè mandatum eſſe, ne res prælio committeretur. Abſque hoc fuiſſet, Vindocinus, credo, iuſtum certamen inijſſet: verùm Regis imperium noluit præterire. Pulſis hoſtibus Andinctonem caſtra mouet, quòd is locus ad importandum commeatum accommodatus videretur: quo loco ad duodecim dies commoratur, dum cibaria quantum ſatis eſſet illuc introducerentur.

Balliomontium à Vindocino captum diruitur.

Mira Flandrorū trepidatio & fuga.

MENSE Aprili inſequenti anno 1523 Rex quum videret aliquot iam exercitibus in Italiam miſſis ad recipiendum Mediolanum, nihil tamen profectum eſſe, ſed magnas

Rex rurſus in Italiam proficiſci cogitat.

1523. calamitates acceptas eſſe, ipſe expeditionem ſuſcipere decreuit. Verùm ne dum abeſſet, impetus fieret in Galliam citeriorem, ſimul vt ſecum abducere copias poſſet quæ in Picardia hyemauerant, antè ſtatuit iſtis proſpicere, quàm diſcederet: maximè Morinorum rationem ſibi habendam eſſe iudicauit: quò antea quum cibaria conuecta eſſent, vti demonſtrauimus, voluit tamen de integro omnibus quæ neceſſaria eſſent abunde illud oppidum inſtruere. Ad has res perficiendas Vindocino mandat omnes copias cogat, ipſe omnibus oppidis finitimis iumenta & carros imponit, Mommorencium mittit qui Vindocino præſto ſit, & primum agmen ducat. Hi rebus omnibus comparatis, Montrolio proficiſcuntur, & Andinctonem millia paſſuum octo Teroana perueniunt. Lilij fluminis quod hunc pagum alluit, illic adhuc minima eſt altitudo, ortum enim habet Isleburgi, quatuor ab eo loco paſſuum millia, quà itur Hedinum: eſtque Andincto pagus ad extremam ſyluam Foccobergam, quà Frugas & Hedinum iter eſt.

Gallorum caſtra ſeparata Burgundiones aggrediuntur.

Huc vbi ventum eſt, caſtra ſic locant vt primum agmen duce Mommorencio trans flumen, ipſa acies ad alteram fluminis partem eſſet. Quod poſtquam hoſtibus aliquot interiectis diebus nuntiatum eſt, vtraque caſtra eodem tempore noctu aggredi ſtatuunt. Qua in parte acies caſtrametabatur, Villabonus equitatus leuis armaturæ ductor paulo ante caſtra ad hoſtium aditum conſederat. Burgundionum equites qui in noſtrorum aciem impetum facturi erant, in excubitores leuioris equitatus irruunt tanto impetu, vt in ipſorum caſtra iam peruenirent quum ad arma conclamari cœptum eſſet. Quibus etiam tanta celeritate inſtant, vt nullo ad inſtruendas turmas conceſſo ſpatio, in ipſius aciei cuſtodes regredi illos coegerint: inde tota prælij moles in ipſa maiora aciei caſtra recumbit, quam nonnulli forte è noſtris iam parati ſuſtinuerunt: hoſtes ad impedimenta leuioris equitatus diripienda ſe conuertunt. Quod ni feciſſent, credo equidem maximam in noſtro exercitu perturbationem exorituram tum fuiſſe. Hæc res ſaluti fuit, quippe quæ & magna vi irruentem hoſtem retardauit, & noſtris facultatem vt arma expedirent, attulit.

D v m iſti ad aciem præliantur, alij primum agmen inuadunt, cui (vti dixi) præerat mareſchallus Mommorencius. Is firmam valde cuſtodiam conſtituerat, cui Tigorettam vnum ex ſuis cataphractis præfecerat: qui quum ad vigilum ſtationem tumultum quendam exaudiret, ſolus illuc ad explorandam rem ſe confert. Dum vlterius, quò certius rem cognoſceret, progreditur, in hoſtes incidit, à quibus circunuentus capitur. Vbi ſe captum videt, veritus ne tota multitudo improuiſo opprimeretur, ad arma conclamat: quamobrem paulum abfuit quin ab hoſtibus interimeretur: ſed maluit ſcilicet capitis periculum adire, quàm committere vt totus exercitus in diſcrimen veniret. Statim totum agmen primum in armis fuit: quo factum eſt vt hoſtes conatus ſuos patefactos videntes pedem referrent. Omnes armati quoad ſol oriretur, & tota vndique regio conſpicua eſſet, manſerunt. Poſtea vniuerſus exercitus quo loco conſederat Mommorencius, collocatur: neque tam deſipuimus vt ſeparatis copijs caſtra haberemus. Ita in oppidum omnem commeatum quemadmodum conſtitueramus, inueximus, vt hoſtes deinceps nobis moleſti nõ fuerint. Qua in re hunc ſeruabamus ordinem, vt Montrolienſes ad ſyluam Foccobergam præſidio procederent, inde equitatus noſter Morinos vſque deduceret.

Expeditionis in Italiam apparatus.

R e x vbi quæ neceſſaria erant Teroanæ omnia diligenter eſſe prouiſa intellexit, Mommorencium ad ſe accerſit, Vindocino mandat vt Sothfolcum cum peditibus Germanis quibus præerat, Picardos ad numerum trium millium & equitatus partem ad ſe mittat: reliquis etiam ſuis edicit Lugduni vt ineunte Auguſto præſto ſint. Amiraliũ Boniuetum ad occupandas anguſtias Suſias, dum ipſe cum reliquo exercitu ſubſequeretur, præmittit. Mommorencium ad Heluetios mittit, qui duodecim millium delectum habeat. Sex Gallorum millibus Lorgium præficit, & vnà cum Boniueto proficiſci iubet. Mommorencius quod ſibi iniunctum erat, tanta diligentia gerit, vt quum amiralius Suſis eſſet, ille iam cum duodecim Heluetiorum millibus quos collegerat, Ivræam perueniret. Copias ergo illi ſuas vniuerſas ad Taurinum coniungunt, ibique Regem præſtolantur.

Italicorum populorum contra Gallos fœdus.

p r o s p e r o Columnæ & proregi Neapolitano nuntiatur maximam hominum multitudinem Mediolanum aduẽtare. Quibus rebus permoti ſocietatem cum Venetis

(qui

(qui à Gallico fœdere deſciuerãt)& cum omnibus Italiæ dynaſtis,papa,populo Florenrentino,Genuenſibus,Senenſibus,Lucanis faciunt.Hi omnes contra Gallos coniurant, ſi Italiæ pacem turbatum venirent,non paſſuros:impenſas in militum ſtipendia pro rata parte omnes conferunt:huius factionis caput Proſper deligitur.Qui tãtę rei adminiſtratione ſuſcepta rebus Mediolanenſibus omni ſtudio proſpicit, in primis Ticini tranſitu munitionibus factis noſtros prohibere conſtituit.Cæſar & Anglus etiam ſocietate inita ſtatuerant vt ſi Regius exercitus alpes tranſiret, Anglicana claſſis,duce Northfolco in Picardiæ fines nauigaret,comes Buranus ex Germanis peditibus & Belgicis copiis alium exercitum colligeret,quem cum Anglis coniungeret. Eodem porro tempore maximi momenti coniuratio quædam contra Regem ſtruebatur: eam bona fide, vt quidem comperire licuit,exponam.

Cæſar & Anglus Regis hoſtes.

DEMONSTRAVIMVS antea quemadmodum Rex quum Valencenas anno 1521 exercitum duxiſſet,duci Alenconio & mareſchallo Caſtillionæo primũ agmen ducendum commiſerat. Quam rem Carolus Borbonius, cuius erat hæc prouincia, vt qui conneſtablius eſſet, iniquiore animo quàm præ ſe ferebat, paſſus eſt. Paruo poſt hãc expeditionem tempore moritur Suſanna Borbonia ducis Petri Borbonij filia, quam ille ex Anna Francica, Ludouici vndecimi filia, Caroli octaui ſorore ſuſceperat. Hanc Suſannam conneſtablius Carolus Borbonius comes Mompẽſerius in matrimonium duxerat. Ducendi cauſa fuerat,quòd mortuo Petro Borbonio ipſe Mompenſerius, qui patre erat Borboniæ gentis minore natu,matre Mantuana, contẽdere cœperat, poſſeſſiones illius hæreditaris,quæ perpetua fiducia eſſent & ad nepotes tranſirent, ſuas eſſe, qui hæres eſſet maſculus,Suſannæ addici non debere.Quamobrem vt hęc controuerſia ſepeliretur, Suſanna illi nuptum collocatur,licet antè Carolo Valeſio duci Alenconio deſponſa fuiſſet: qua vxore accepta ducem ſe Borboniũ profiteri cœpit.Alenconio poſtea nupſit Margarita ſoror Franciſci comitis Angoliſmenſis,hodie Regis. Suſanna mortua rectrix Regis mater inſtigata(vt fama erat)à cancellario Antonio Pratenſi,contendit, ex tota illa Petri Borbonij hæreditate bona quæ creuerat conneſtablius, Regij fiſci eſſe, ſibi autem reliqua potius quàm illi deberi:ſe enim conſanguinitate propiorem eſſe,vtpote quum ducis Petri ex ſorore,quæ duci Sabaudo nupſerat,neptis eſſet: à quo Mompẽſerium iſtum tres gradus diſtare: quamobrem res in iudicium curiæ Pariſienſis deducitur. Borbonius ſiue cauſæ diffiſus,ſiue partis diuerſæ potentiam veritus, ne ſi cauſa caderet,res illi ad reſtim rediret, Cæſaris gratiam opera Adriani Croæi comitis Roxij captare cœpit,quòd pręoptaret patria excedere quàm fortunis exutus apud ſuos inglorius viuere. Cum Cæſare ita paciſcitur,vt Leonoram eius ſororem, quæ tum Luſitaniæ regis vidua erat,poſtea Galliæ regina,vxorem duceret. Rex Lutetia profectus vt Lugdunum & porro in Italiam contenderet, vbi Sampetrum Monaſterianum perueniſſet, certior fit de illa Borbonij cum Cæſare coitione. Hanc rem illi nuntiant duo nobiles Normani ex ipſius Borbonij cliẽtela & domo, Argugius vnus,alter Matinio.Quo nũtio accepto Rex illic commoratur, dum Germanos duce Sothfolco è Picardia venientes expectat,quòd nonniſi magno comitatu Molendinum ingrediendum ſibi intelligebat. Biduo demum pòſt,quum aduenisſent Germani,eis ad portas collocatis ipſe oppidum intrat.

Borbonii defectio.

Regis mater Borbonio fortunas adimere conatur.

BORBONII conſilium & pactio erat vt morbum ſimularet,ne Regem in Italiam comitaretur:quo alpes prætergreſſo,& Anglis in Picardia expoſitis ipſe comitẽ Gulielmum Fuſtembergum & comitem Felicem cum XII fere Germanorum millibus acceſſiturus erat,qui Coſſio & Caldomonte Baſſiniorum facto itinere ad eum in ſuos fines accederent,vbi per clientes & eos quos ſibi fauere & cupere ſciebat, collecturum ſe equites trecentos cataphractos & ſex fere peditum millia ſperabat: quinetiam ad hunc Germanorum numerum conſcribendum mandata cuidam Mottæ Nucetano nobili Borboneſio dederat. Ita de bello in ipſis regni viſceribus mouendo cogitabat. Eodem tempore Hiſpani magna manu Fontirabiam obſeſsuri erant: quod etiam ab eis factum eſt.Quæ quum ita eſsent,præſertim quum Rex regno cum omnibus fere copiis abeſſet, non eſt dubium quin Gallicana res in peſſimum locum, antequam opis quicquam ferri poſset,deducta fuiſset.Si enim copias huc conuertere cogitaſset, Italos a tergo inſtantes habiturus erat. Verùm Deus huius regni perpetuus verúſque Stator ac cu-

1523. ſtos, huic malo occurrit, quòd Regi negotium iam erat indicatum. Etenim ſi minus totum hominis conſilium (quale modò commemorauimus) illi patefactum erat, illud certè ſatis ſciebat ab illo coniurationem cum Cæſare iam eſſe initam, & conferri conſilia, vt ad illius partes tranſiret. His rebus adductus rationibus regni quanta potuit maxima diligentia proſpicit: & quoniam nouerat Vindocinum eſſe ex gente Borbonia, nequid inde ſuſpicionis oriretur, ſe in Italiam comitari voluit. Eum itaque è Picardia, cui præerat, accerſit: Trimollium in eius locum mittit, Orvalium minorem nam è domo Albretica in Campania, cui eum præfecerat, relinquit: Burgundiæ Ducem Guiſium in Trimollij præfecti locum præponit: Aquitaniæ & Ocitanæ Odetum Foxium Lautrecum: Ludouicam matrem regni rectricem gubernacula tenere voluit.

Regis cū Borbonio colloquium.

VBI Molendinum venit, offendit Rex Borbonium morbum aſſimulantem. At ille candidi animi Princeps, quique clementia quàm iuſta vltione agere malebat, quòd hominem ad ſanitatem reduci, & à ſuſcepto ſcelere deduci poſſe ſperaret, eum in cubiculum inuiſit. Principio illum tanquam morbo licet ſimulato decumbentem conſolatur, & bono eſſe animo iubet: deinde ſe certis nuntiis comperiſſe indicat Cæſarem opera Roxij in ſuas partes eum pertrahere & à ſumma illa voluntate & fide mouere conari, qua adhuc in Gallicanum regnum fuerat. Sequidem ita arbitrari, eum non vllo vel in Regem vel in regnum ipſum odio permotum aures ad huiuſmodi verba accomodaſſe: cuius rei ſuſpicio in hominem conſanguinitate tam coniunctum cadere nō poſſet. Sed deſperatione neſcio qua & metu ne ornamentis & fortunis ſpoliaretur, tanquam nubecula, obſcuratum fortaſſe nonnulla ex parte fuiſſe ſingulare illud ſtudium quod nunquam honori ſui regis & principis defuerat. At deponeret iſta ex animo omnia, quibus angebatur: ſe enim hoc illi confirmare, etiamſi in cauſa qua ſecum & cum matre contendebat, inferior diſcederet, omnes illi facultates & opes reſtituturum. Proinde id ageret vt ad iter hoc in Italiam comitem ſe præberet.

Borbonius morbum ſimulat.

BORBONIVS qua erat prudentia & conſtantia, quod in animo habebat callidè diſſimulat. Hoc quidem fatetur, Cæſarem per Adrianum Roxium egiſſe vt ad ſuas partes tranſiret: ſe tamen nunquam animum ad hanc rem aduertiſſe, imò hæc omnia conſtituiſſe illi indicare, quo primùm tempore conueniendi facultas daretur, neminem quidem internuntium ad tantam rem adhibere voluiſſe. A medicis ſummā ſpem oſtendi fore vt propediem confirmata aliquantulum valetudine rheda vehi poſſit, tum ſe primo quoque tempore Lugduni præſto fore. Nōnullis placebat hominem in cuſtodiam tradi: ſed noluit humaniſſimus pĩnceps hoc cōſilium ſequi, maximè quum crimen nōdum eſſet patefactum: iniquum ratus niſi rebus antea planè compertis grauius quicquam in tantum virum decerni. Rex Borbonij promiſſis fidem habet, eúmque ſibi omnino placaſſe confidit. His rebus comparatis Molendino profectus Lugdunum cōtendit, vt exercitum ad iter capeſſendum promoueat, Borbonio comitem relinquit Perottum Britonnerium Oartium. Paucis interiectis diebus ex eodem loco Borbonius ſpecie itineris Lugdunum faciendi proficiſcitur. Vbi Paliſſam peruenit, morbum recru duiſſe fingit: inde Oartium cum literis mittit quibus Regem de profectione ſua facit certiorem. Poſt illius diſceſſum ſecum expēdit bona ex ſenatus iudicio apud ſequeſtros depoſita eſſe, vix tandem ſe iis politurum, ſibi rem eſſe cum rectrice, cuius gratia & autoritas nimia ſit. Statuit antequam vlterius progrediatur, Regis conſilium penitus perſpicere: interim Cantellas ſe recipit, quam domum ſatis firmam habebat, & in ea erat quicquid mobilium bonorum poſſidebat. Eò ſimulatque peruenit, epiſcopum Auguſtodunenſem ex familia Huraltorum ad Regem cum literis & mandatis chirographo notatis mittit. Has literas totidem verbis ſubieci.

Borbonius Cātellas ſecedit, quod ei imprudenti malè ceſſit.

PLVRIBVS ad te ſcripſi antea Domine iis literis quas Oartio dedi. Nunc rurſus Auguſtodunenſem hunc epiſcopum mittere viſum eſt, vt etiam certius indicare poſſis quantopere cupiam meam in te fidem obſequiis teſtatam relinquere. Quicquid tibi meo nomine nuntiabit, fidem habeas oro atque obſecro, & de me ſic ſtatuas velim, meum tibi ſtudium & laborem nunquam defuturum. Ita mihi ſemper integra maneat exiſtimatio & dignitas. Vale, Cantellis domi mæ VII Sept. Poſtulata autem huiuſmodi erant. Dummodo Rex iubeat illi omnia ducis Petri Borbonij bona reſtitui, pollicetur & confirmat ſe ſumma fide, voluntate & diligentia quocunque loco, tempore & nego-

tio

tio iubebit, dicto audientem fore, neque ad extremum vitę ſpiritum officio defuturum. Petit inſuper iis omnibus ignoſci in quos huius rei cauſa Regem iniquiori animo eſſe conſtat. Hæc poſtulata propria manu ſubſignarat.

POSTQVAM Oartius Lugdunum aduenißet, Regi nunciatur Borbonium relicto recto itinere Cantellas ſeceßiſſe. Quo nuntio accepto, ſtatim Nothum Sabaudum præfectum prætorio & mareſchallum Chabannium iubet cum centenis vtrunque equitibus cataphractis Borbonium vel in itinere conſequi & ſiſtere, vel etiam Cantellis obſidere: Alēconianos itē equites centum & Vindocinianos pari numero, ſatellitum item regiorum duces & ipſum prætorianum iudicem illis attribuit. Nothus Sabaudus rectà Molendinum procedens, quum Pacalderiam veniſſet, incidit in iumenta ſarcinaria & muliones epiſcopi Auguſtodunenſis, qui Lugdunum iter faciebant cum mandatis Borbonij. Eos ſiſtit, & ciſtis apertis perſcrutatur nunquid illic quod ad Regis perniciem vel regni interitum pertineret, reperiretur. Exiguo interpoſito ſpatio aduenit ipſe epiſcopus qui etiam ſiſtitur. Idem fit Sanvalerio qui Lugduni erat, item Emario Priæo, & Valguioni qui Teroanæ erat, & plerisque aliis. Mittūtur qui Borbonium capiant.

BORBONIVS per nuntios certior factus manum epiſcopo Auguſtodunēſi iniectam eſſe, de reconciliatione planè deſperare atque adeo de ſalute cogitare cœpit. Quūque ex ſuis nonnullos in ea eſſe ſententia videret, expectandum eſſe dum Cantellis obſideretur, minimè aſſentus eſt: imò pro ea qua valebat multarum rerum notitia, ſummæ dementiæ eſſe iudicauit vlla arce ſe incluſum continere, quæ tum in media Gallia eſſet, tum vbi nihil auxilij ſperandum videretur. Quibus occaſionibus permotus, ſibi, ſi ſaluus eſſe vellet, regno excedendum eſſe intellexit. Itaque vno Pomperantio comitatus, abſque vllo famulitio, commutato ornatu Cantellis profectus itineri ſe committit. Primo die veſperi veniunt ad ædes Lallerij ſenis cuiuſdam nobilis qui in domo Borboniana educatus fuerat, cuius etiam nepos ipſi Borbonio ſtudebat. Ibi dum ſubſiſtit, conſilium repudiat quod de itinere capiēdo prius intenderat, iter ad dextram reflectit, & poſtero die apud ipſum Pomperantium pernoctat: inde Anicium ſiue Puteum Arvernorum contendit. Poſtea iter aggrediens, relicto ad læuam Lugduno Sambovetum frigidum venit, diuerſorium à pago ſeiunctum ingreditur. Vbi quoniam Borbonius ieiunus erat, ſubſiſtere coguntur, & curare cibo corpora ita ſe poſſe putant, vt à nemine conſpicerentur vel agnoſcerentur, quum præſertim anus quædam ſola ibi eſſet. Multa tandem nocte angarius qui veredarios equos Regis nomine Turnone habebat, Lugduno veniens illuc diuerſatur, vt equo pabulum præberet. Hęc cauſa fuit cur ilico diſcederent, & nocturno itinere ad cibum capiendum in pagum Vauquellas ſe cōferunt. Ibi hoſpita Pomperantium agnoſcit, nuntiatque equos eius bellicos pridie illac iter feciſſe: quinetiam eius notitiæ cauſa equam integram defatigato equo commutat eique filium itineris ducem præbet. Borbonii à Gallia profectio.

BORBONIVS Vauquellis proficiſcitur media ferè nocte, quum ſe Pomperantij famulum aſſimularet: prima luce Daucam peruenit. Inter hunc pagum & Viēnam, quę proxima eſt, quum Rhodanum flumen intereſſe animaduerteret, metuerētque nequis in fluminis tranſitu ſpeculator à Rege conſtitutus eſſet, pone certas ædes ſe occultat, interim Pomperantius omnia exploraturus præit. Qui ad pontem Viennæ progreſſus, lanioni cuidam quem obuium habet, ait ſe ex ſatellitio regio eſſe: rogat num commilitones Viennam venerint, miſſi ad pontem tenendum, vt Borbonium tranſitu intercludant: ſibi enim eos per literas ſignificaſſe totam turmam eò venturam. Negat Lanio vllos ad pontem cuſtodes eſſe, ſe quidem fama quæ tum ferebatur, audiſſe magnam equitatus multitudinem Delphinatum verſus iter facere. Pomperantius vbi intellexit nullam in pontis tranſitu cuſtodiam eſſe, ad Borbonium redit: ſtatuunt tamen pontē non ingredi, ne fortè agnoſcantur: verū tutius eſſe iudicant, pontone flumen tranſire paſſuum fere mille illinc ſpatio. Pontonem quum ingredi vellēt, milites circiter duodecim ſimul conſcendunt, vt flumen tranſmitterent: quæ res non paruum Borbonio metum incuſſit, eo magis quòd medio fluminis traiectu, Pomperantius à quibuſdam eorum agnitus eſt. Sed perterritum confirmat Pomperantius, monens, ſiquid periculi impendere animaduerterent, præcidendum eſſe rudentem ductorium, atque ita verſus Viuarenſium fines pontonem conuertendum: ibi ſe mōtes petituros,

1523. & extra omnem periculi aleam futuros. Verùm hoc incommodum ſubire nihil fuit neceſſe. Flumine traiecto, quandiu ſe locis patentibus eſſe ſentiebant, via regia qua Gratianopolim itur inſiſtebant, poſtea obliqua via tranſuerſis ſyluis rectà ad Santantonium Viennorum progreſſi, Nantij apud anum quandam viduam ſtabulantur. Quæ quum Pomperantium inter cœnam agnouiſſet, rogat num ex eorum numero eſſet qui cum Borbonio inſanierant. Negat Pomperantius, ſe quidem affirmat libenter omnibus ſuis fortunis redemptum cupere, vt in illius comitatu eſſet. Sub cœnæ finem rumor ad illos perfertur prætorianum iudicem ad duo paſſuum millia eſſe vel certè fuiſſe, frequenti comitatu, vt Borbonium aſſequeretur. Quo nuntio perculſus ille è conuiuio ſe ſubducere ad fugam parat: ſed cohibetur à Pomperantio, nequam conuiuis ſuſpicionem daret. Dimiſſo conuiuio equos cõſcendunt, & duodecim paſſuum millia progreſſi locum quendam deuenerunt, inter montium anfractus occultum: vbi ad leuandos ex itineris defatigatione equos diem vnum morantur.

Die Martis inſequenti ſummo diluculo pontem Bellouicinium petunt, vt Camerinum Sabaudorum rectà cõtenderent. Dum iter faciunt, in plurimos incidunt qui exercitum ſequebantur quem in Italiam amiralius Boniuetus ducebat, à quibus ne agnoſcerentur vehementer timebant. Tandem quum die Mercurij ſub veſperum Camerinum veniſſent, ſtatuunt veredariis equis Suſas vſque proficiſci, vnde per fines ducis Sabaudi venirent Sauonam aut Genuam, quo ex loco in Hiſpaniam ad Cæſarem nauigarent. Quo die diſceſſum mane parabant, comes Sampaulius illac veredis tranſit, Suſas proficiſcens, vt in Italiam ad amiralium contenderet. Quamobrem mutato conſilio montem Cattum verſus pergũt, Rhodanum ſedecim paſſuum millia ſupra Lugdunum iterato tranſeunt, iter Sanclaudium faciunt. Vbi quum cardinalem Balmium non reperirent, nocte vna tantùm intermiſſa ad Turrim Mayam (quę domus eſt ex cœnobij Sanclaudiani prædiis, ibique plurimùm degebat) illum conueniunt, cui quoniam Cæſarianarũ partium erat, Borbonius ſe cognoſcendum prębet. Poſtero die cum ſatis numeroſo equitatu quem illi præſidio dedit cardinalis, Collinium peruenit, inde Paſſeranum, quo loco dies fere duodecim commoratus eſt. Paſſerano Veſontionem, inde Leriam Ferretorum profectus eſt. Ibi præſto illi fuit maxima pars nobilium Gallorum, qui vt eũ comitarentur, Regem & domos ſuas patriámque ipſam & poſſeſſiones reliquerant. Ex iis erant Lurcius, Lallerius, Mombardo, Peluſius Spinax, Beſchinus, Tenſanius & multi præterea alij. Illic etiam eum conueniunt capitaneus Imbaldus & Paruodeius, & cum eo de reditu in patriam agunt, certò cõfirmantes Regem omnium quæ accidiſſent memoriam depoſiturum eſſe, eúmque apud ſe eſſe ea conditione iuſſurum quam Molendini tulerat. Hæc quum illi minimè probaſſent, in Galliam re infecta reuerterunt. Borbonius cum octoginta fere equitibus Germania peragrata poſt ſeſquimenſem Tridentum venit: deinde bidui aut tridui mora interiecta Mantuam quum veniſſet, cum ſumma amoris teſtificatione à marchione excipitur: erant enim conſobrini, quum Borbonij mater fratrem haberet marchionis patrem. Hunc itaque & eius comites rebus omnibus vt poſtulabat tanti principis dignitas, equis, armis, iumentis ſarcinariis liberaliter inſtruit. Quarto die quàm illuc venerat, Mantua Cremonam proficiſcitur, & à præfecto honorificè excipitur. Poſtridie cum magno equitatus numero Placentiam deducitur, vbi Carolus Lannoſius prorex Neapolitanus illi præſto fuit. Is Neapoli venerat, vt Cæſaris princeps legatus Mediolani eſſet, propterea quòd Proſper Columna extremo morbo grauiſſimè affligtabatur.

Borbonius in Italiã venit.

Consiliis de ſumma belli inter ſe communicatis Borbonius Genuam ire cõtendit: vbi dum ventum ſecundum expectat, dies quinque & triginta commoratur: ſimul etiam quòd reditum Lurcij præſtolabatur, quẽ quũ in Germania eſſet ad Cæſarem miſerat, vt quid à ſe fieri vellet cognoſceret. Tandem quum eius reditu deſperato nauem conſcendere pararet, ad portum appellunt Adrianus Croæus & Lurcius cum mãdatis à Cæſare, qui Borbonio optionem dabat, num vellet in Hiſpaniam nauigare, an in Italia cum exercitu ſubſiſtere. Maluit ille manere Mediolani, vt videret quò euaderent duo illi potentiſſimi exercitus, maximè quum noſtræ copiæ totius hyemis ad Mediolanum labore peſſimè eſſent acceptæ. Quibus cõſtitutis rebus Binaſquam ad proregem Neapolitanum & Cæſarianum exercitum profectus eſt.

MA-

MARESCHALLVS Chabannius & Nothus Sabaudus quum Borbonium nacti non eſſent,(qui quidem euaſerat,quemadmodum à nobis demonſtratum eſt) Cantellas proficiſcuntur. Huius caſtri præfectus deditionem facit, ſimulatque nomine Regis ſupremi principis denuntiatio facta eſt. Illic totam Borbonij ſupellectilem (cuius ille elegantia & pretio nulli Chriſtianorum principum cedebat) reperiunt, & poſſeſſum publicè in vniuerſa eius bona mittunt, Carlatum etiam ipſius caſtrum & omnes poſſeſſiones publicant. Paucis interiectis diebus Rex Emarium Priæum quinquaginta cataphractorum præfectum comprehendi ex ſuſpicione iubet, Sanvalerium præfectum centum nobilium turmæ regiæ, Valguionem cataphractorum præfectum, qui tum Morinis præſidio erat, & alios non paucos ex Borbonij clientela. Ex iis tametſi cognitum eſt aliquos coniurationis non ignaros fuiſſe, quam pro ſuo in Regem officio indicare debuiſſent, hanc tamen illis culpam condonauit. Epiſcopus Auguſtodunenſis Generalis Huralti filius, tametſi quicquid bonorum cum ſuis habebat, id omne Regis & illius maiorum benignitate adeptus erat, in ſuſpicionem tamen venit quaſi conſilij de fuga capienda conſcius eſſet. Itaque comprehenditur, deinde dimiſſus Borbonium in Italiam poſtea conſequutus eſt: qui poſt Hieronymi Moroni obitum cãcellarium Mediolanenſem eum conſtituit. Rex tamen illi tandem veniam dedit, & bona adempta omnia reſtitui iuſſit. Quę ſanè omnia teſtimonio ſunt Regem incomparabili fuiſſe clementia, qui ab iis offenſus quos bonis & ornamentis ampliſſimis auxerat, neminem tamen vlciſci, quum iure ſummo poſſet, voluit: imo vniuerſis pepercit & ignouit, quiquidem ad eius miſericordiam confugerunt. *Borbonij bona publicantur*

REX Borbonij fuga cognita, alpes ſibi non cenſuit eſſe tranſcundas, quòd verebatur ne coniurati plures eſſent. Gulielmum Goſſerium ad amiralium Boniuetum mittit (is autem iam ad Vercellas cum exercitu proceſſerat) qui eum moneat, vt quæ ambo inter ſe fieri oportere iudicauerant, perficeret. Apud ſe Alenconium, Vindocinum, Nothum Sabaudum, Chabannium cum ſuis quenque centenorum equitum turmis tenet. Nuntiatur ei Mottam Nucetanum (quem antea demonſtrauimus à Borbonio cum mandatis in Germaniam miſſum fuiſſe) cum comite Gulielmo Fuſtembergo & comite Felice, qui circiter duodecim Germanorum peditum millia ducebant, progreſſum inter Sequanorum & Campanorum fines iter inſtituere. Qua re intellecta Guiſio Burgundiæ & Orvalio Campaniæ præfecto mandat, dent operam nequid detrimenti ab his regni oris accipiatur, quàmque in partem hoſtem iter habere intelligerent, huc vires coniunctas cõuertant. Alenconianorum & Vindocinianorum centenorum equitum ſupplementum illis mittit, ipſum verò Alenconium & Vindocinum etiam apud ſe retinet. Mareſchallum quoque Chabannium & Nothum Sabaudum præfectum prætorio apud ſe eſſe iuſſit, quorum opera & virtute vteretur, vbi opus eſſe & rem ipſam ita poſtulare intelligeret. *Rex in Gallia manere constituit.*

SEPTEMBRI ineunte anno 1523 amiralius tum certior factus de Borbonij fuga, tum mandatis à Rege acceptis vt Mediolanenſem expeditionem perſequeretur, primum agmen, quod Rex ſi ipſe adfuiſſet, ducturus erat, mareſchallo Mommorencio tradit, ipſe mediæ aciei curam ſuſcipit, & rebus ita comparatis rectà Mediolanum ire contendit. Proſper Columna (quemadmodum dictum à nobis eſt) aditus Ticini munierat, quòd confideret ſe noſtros tranſitu prohibere: atque adeo munire Mediolanum quod inchoauerat, deſtiterat. Paucis antè diebus dux Sforcia Moncha, vbi domum fere habebat, profectus Mediolanum veniebat. Nobilis quidam Mediolanenſis ex eius clientela, nomine Benedictus Viſcontius, ei ſubiratus, quòd peditum quandam cohortem cui præerat, exautoraſſet, quam in ea re iniuriam accepiſſe videbatur, eam tum vindicare conſtituit. In eo itinere quum Sfortia humiliori equo inſidens, paucos ſecum ob pulueris copiam comites haberet, Viſcontius eum equa Turcica ſpecie colloquij proximè eum accedit, pugionéque diſtricto iugulum petere conatur. Dux capite demiſſo, & corporis quadam declinatione petitionem ita coniectam effugit, vt ferrum brachio tantùm acceperit: quòd ſi lanis ipſum petiiſſet, actum de illo proculdubio erat. Ille multis licet inſequentibus, equæ quam conſcenderat celeritate euaſit. Sfortia tanto periculo ſe ereptum videns, Moncham ſe recipit, quòd metueret ne aliæ porro eſſent in vlteriori itinere aduerſus ſe inſidiæ. Statim *Sfortia per dolum vulneratur.*

1523. rumor increbreſcit hoc ictu illum interiiſſe. Quo audito capitaneus quidam Mediolanenſis Galeacius Biraguius, qui Taurini tum noſtrorum copias expectabat vt ſe cum illis coniungeret, vt quod ex vſu Regis eſſe iudicabat faceret, quum verum de ducis morte nuntium arbitraretur, noſtróſque iam montium anguſtias ingreſſos ſciret, Valentiam per proditionem occupat (eſt autem oppidum ad Padum flumen infra Cazalum Sanuaſium) ſpe adductus ſe eam ad noſtrorum aduentum ſeruare poſſe: verùm longè aliter accidit. Etenim Antonius Leua iuſſu Proſperi Columnæ cum peditatu Hiſpanico & leuis armaturæ equitatu Aſta profectus illum Valentia expulit nullo adhuc ad muniendum opere facto, ipſúmque cepit. Interim amiralius Boniuetus iter ſic inſtituit vt rectà Proſperum peteret, collatíſque ſignis dimicaret. Hos autem ſecum duces habebat, mareſchallum Mommorencium, Badium, Vandeneſſum, Maſſerium, Valerium, prodominum Carnotenſem cum fere MD cataphractis, Lorgium cum VIM peditum Gallorum, ducem Sothfolcum cum Germanorum VIM & Heluetiorum ferè XVM. Aderãt præterea animi cauſa abſque vlla præfectura comes Sampaulius & Valdomontius. Sed antequam hæc narro, res ad Bayonnam & Fontirabiam geſtas commemorare eſt operæpretium.

Dictum eſt à nobis antea quemadmodum anno 1522 mareſchallus Chabannius Fontirabiæ auxilium tulerat, & Ludæum eduxerat, cuius ſingularis opera in toleranda inedia & rerum omnium egeſtate extitit: in eius locum Fraugetum iuſſu Regis oppido præfecerat, qui mareſchalli Caſtillionæi quum moreretur, legatus erat, prouectæ ætatis nobilem, præclaræ in re militari exiſtimationis, quem Rex quinquaginta equis cataphractis ad defendendum oppidum præpoſuerat. Illi præterea adiunxerat Petrcium mareſchalli Nauarreni filium, cuius patrem Hiſpani non multo antè in vinculis necauerant: eum autem mille peditum tribunum conſtituerat. Conſilium hoſtis erat (vt antè à nobis dictum eſt) vt eodem tempore Campania ſpe auxilij quod Borbonius laturus erat, inuaderetur, Angli & Burgundiones Picardorum fines ingrederentur, & Hiſpani Fontirabiam obſidione cingerent: id etiam ab illis perfectũ eſt. Eodem quippe anno 1523 ad ſextum Septembris Hiſpani copias ſuas iunxerunt. Quod vbi Lautreco Aquitaniæ præfecto nuntiatum eſt, Bayonnam proficiſcitur, vt tum ipſi tum Fontirabiæ proſpiceret. Principio Faugeto ipſi tantam virorum, cibariorum & telorum reique totius bellicæ copiam ſuppeditat, quanta ad diuturnam obſidionem ferendam & acerrimum hoſtium impetum ſuſtinendum ſatis erat. Bayonnam introducit omnem commeatum & pecorum quicquid ex agris colligi potuit, partim vt oppido prouideret, partim ne illa hoſti vſui eſſent. Propter paucitatem verò hominum, quòd exercitus regij in Italia, Picardia & Campania erant, Bayonnam eo militum numero quo opus erat, munire non licebat. Accedebat quòd verebatur ne hoſtis dum obſidere Fontirabiam velle præ ſe ferret, Bayonnam tentaret. His cauſis adductus ipſe tueri oppidum decreuit.

Hiſpani Bayõnam impetu occupare conantur.

Hispani coniunctis copiis ad decimum ſextum Septembris San-janum Luzæum veniunt, quod oppidum medio itinere ſitum eſt Fontirabia Bayonnam. Poſtero die Bayonnam terra & mari eo impetu oppugnare cœperunt, vt niſi ipſe Lautrecus adfuiſſet, veriſimile ſit, quum tanta eſſet defenſorum paucitas, eos vi irrupturos fuiſſe. Sed virtus hominis fortiſſimi tanta extitit, vt totum triduum noctu & interdiu ad mœnia continenter ſtaret, rebus omnibus ſumma diligentia, maximè oſtiis fluminum proſpiciens. Sic enim habendum eſt, duo illic eſſe altiſſima flumina nauigabilia. Vnum ex Daxæ parte fluens oppidum quà parte Galliam ſpectat, cingit. Alterum San-jano Pedeporcio & è montibus Nauarricis fluens medium oppidum perluit: extra oppidum in vnum coeunt: quo loco æſtus maris quotidie bis tanta altitudine accedit, vt naues plenis velis illuc deducantur. Quæ res ciuibus maximum terrorem incutiebat, ob multitudinem nauium quas habebant Hiſpani & Cantabri. Tamen Lautreci præſentia ſic confirmabantur, vt viri, fœminæ & impuberes manum omnes operi admouerent, & ignauiſſimus quiſque ſe fortem & induſtrium præſtaret. Quarto demum die Hiſpani quum ſe tempus nequicquam abſumere cernerent, pedem referunt, & ad obſidendam Fontirabiam iter conuertunt. Illic non eam defenſorum virtutem comperiunt, tametſi abunde eſſet virorum & omnium quæ opus ſunt. Fraugetus enim poſt paucorum dierum obſidionem, firmiſſimo licet munitus præſidio, oppidum magnum, & quò vi nullus acceſſus

ceſſus patebat, per ignauiam hoſti tradit, vt ſarcinis ſaluis abire liceret. Quanquam hanc cauſam afferebat, ſe ad tam turpem deditionem inuitum deueniſſe, quòd Petreio mareſchalli Nauarreni filio cum hoſte commercium clandeſtinum intercederet. Nihilo ſecius Fraugetus Lugduni in edito theatro ſacramento militari & nobilitatis inſignibus ſolutus, & ad plebeiam conditionem cum ſua poſteritate reiectus eſt, quòd per negligentiam & animi deiectionem Petreij coniurationi non occurriſſet, ſi modò veram eſſe conſtaret.

AMIRALIVS Boniuetus (vt nunc ad eum reuertatur oratio) rectà Proſperum petere cœpit, vt cum eo prælium committeret. Antonius Leua Aſtæ certior factus noſtros tranſire, ſumma qua potuit celeritate trans Ticinum ſe recipit. Hac re factum eſt vt amiralius Nouariam & cætera Omelinæ oppida caperet. Proſper grauiſſimo morbo decumbens ſe penſili vehiculo deferendum ad Ticini ripam curauerat, tanquam prælium inire vellet: verùm vbi per nuntios intellexit noſtrorum præcurſores ad ripam ipſam progreſſos fuiſſe, de tranſitu impediendo propter minimam vadi multis locis altitudinem, deſperare cœpit: grauiora tormenta ænea Mediolanum remittit. Poſtridie audit reliquas noſtrorum copias ad Vigevam eſſe, iámque machinarum vi Germanos pedites Cæſarianos qui tranſitum obſidebant, ſummotos eſſe, noſtros etiam tum equites tum pedites tranſire cœpiſſe. Tum non parum à ſe erratum eſſe licet ſerò, agnouit, qui fluminis tranſitu exercitum Gallicum recentem, cuius vis in impetu eſt, prohibendum ſuſcepiſſet. Igitur Mediolanum ſe recipit: quò quum veniſſet, tanto metu perterritos reperit tum milites tum ciues, vt relicto oppido Laudam ſe recipere cogitaret. Sed res adeo infœliciter caſu neſcio quo amiralio ceſſit, vt conſilio aliquot Mediolanenſium, in primis Galeacij Viſcontij, ſe adduci pateretur, qui docebant, ſi rectà illuc duceret exercitum, milites non poſſe contineri quin ſpe prædæ in vrbem irrumperẽt, quo efficeretur vt vrbs nulli vſui Regi eſſet. Sin autem Galeacium ipſum cum ciuibus colloquutum mitteret, perfecturum illum, vt Cæſariani vrbe pellerentur, pecuniæque ingens quædam ſumma ad belli impenſas conficeretur. Iſta Galeacij oratione adductus amiralius ſecundi illius auſpicij curſum non tenuit, ſed biduum illic aut triduum commoratur, dum Galeacius cum Normaniæ quæſtore generali Boërio Mediolanum proficiſcitur. Colloquia diuturniora, & ad extremum verba mera reperta ſunt; inde noſtri exercitus pernicies cõſequuta eſt. Dum enim tempus ducitur, Proſper ſuorum animos ex tanta trepidatione confirmat, ſarcinæ ad profectionem iam collectæ & expeditæ deponuntur, ſumma celeritate & incredibili foſſorum numero vallum locis maximè labefactatis inſtauratur. Deinde quum ſibi non ſatis eſſe virium animaduerteret ad plures vrbes defendendas, Mediolanum tantùm, Cremonam & Papiam tueri decreuit, reliqua ducatus oppida deſerit, dum noſtri exercitus impetus deffereſceret, & hyeme iam propinqua infringeretur. Ad quas res perficiendas Antonium Leuam Papiam mittit, mille homines Alexandria eò deducit, præter duo millia quos ſecum Leua ducebat, pedites alios pari numero Cremonam mittit. Amiralius Alexandriam, quam deſertam videt, Buſſium Amboſium cum duobus equitum leuis armaturæ millibus mittit.

Gallicæ copiæ in Italiam veniunt.

Amiralius belli fortuna vti neſcit.

AMIRALIVS errore in quem vana ſpe luſus inciderat animaduerſo, rectà Mediolanum ire contendit, ſed ſerò. Proſper enim decem militum millia illuc collegerat, præter ciues ipſos qui iam armis aſſueuerant. Non tamen incepto deſtitit, ſed caſtra ad oppidum inter duo itinera Laudæ & Papiæ locat. Monzam exercitu miſſo occupat, eique firmum præſidium imponit, vt commeatum Mediolanum importari prohiberet. Præterea certior factus ducem Mantuanum Laudam veniſſe cum quingentis equitibus & ducentis peditibus, quos papa auxilio fœderatis mittebat, Badium cum octo peditum millibus, quadringentis cataphractis & octo machinis igniariis illuc mittit, Mantuanum ibi oppreſſum iri ſperans: at ille nuntio accepto & viribus ſuis diffiſus, oppido deſerto ſe proripuit. Badius ingreſſus, impoſitóque præſidio Cremonam contendit, periculum facturus num ope noſtrorum, qui etiamnum arcem tenebant, illam occuparet. Ad quem quum eò veniſſet, acceſſit Rentius Ceres patricius Romanus, cum quatuor peditum Italorum millibus, quos ex agro Ferrarienſi & locis finitimis collegerat. Illi communicato conſilio quum viderẽt ab arce nullam irruptionem aut impetum

Mediolanum à Gallis obſidetur.

1523. in vrbem fieri poſſe, quòd latiſſimis & altiſſimis foſſis aditus omnes hoſtis interclusiſſet, oppugnare alio loco inſtituunt, & periclitari num vi irrumperent, licet Venetorum exercitus qui fœdere erant coniuncti, Pontuij ab eo loco non procul abeſſet. Nam Venetorum illum exercitum (qui, vt dixi, in numero fœderatorum erant) non magnopere ſibi timendum eſſe ducebant, propterea quòd Senatus vetuiſſet ne ſuo iniuſſu finibus excederent.

Prosper certior factus Regium exercitum Cremonam proficiſci, Papiam mittit, vt milites ad numerum trium millium quingentorum Cremonam præſidio ducerentur. A duce Vrbinenſi Venetorũ legato & marchione Mantuano papæ legato ſummopere contendit vt ſuas copias ad noſtrorum caſtra adducant, vt ab oppugnando oppido auertant. Sed ne hæc quidem res Badium, Rentium & Lorgium peditatus Gallici præfectum remorata eſt, quin admotis machinis ea diligentia murum concuterent, vt triduo ſatis magna pars deiiceretur. Verùm tanta repente imbris copia extitit, vt noſtri loco lubrico quantum progredi ad murum conabantur, tantundem retro pedem cogerentur referre. Qui imber quum quatriduum totum nulla temporis parte intermiſſa duraret, Badius oppugnationem in alium diem differre cogitur: qua temporis mora hoſtibus ad ruinam obſtruendam ſpatium datum eſt. Denique iuges illi imbres tantam itinerum difficultatem attulerunt, vt nulla omnino ex parte cibaria in noſtrorum caſtra importari poſſent, atque adeo fame illic laboraretur: ad quæ incommoda hoc etiam acceſſit, quòd hinc ab exercitu Veneto illinc à papano commeatus intercludebantur. Quibus rebus coactus Badius Mediolanum ſe recipit, quum tamen prius arcem Cremonenſem viris & cibariis recentibus muniſſet. Quam ingreſſus reperit Bunouium præfectum mortuum, ſimul vniuerſos milites quos Foxius reliquerat: ex quibus octo tantùm ſupererant, animo obfirmato ſe potius idem genus mortis cum reliquis perpeſſuros, quàm vt deditionem facerent, quamuis diutina bienni conclusione ad ſummam rerum omnium inopiam adducti fuiſſent. Non ea virtus fuit eorum qui Mediolanenſem arcem tenebant. Qui ſimulatque Lautrecus quo cupiebant temporis articulo auxilium non tuliſſet (vbi Marcus Antonius interiit) deditionem fecerunt, quum rei frumentariæ ſatis magna ſuppeteret copia, vt auxilium amiralij Boniueti expectare poſſent. Quinetiam Proſper ipſe quum poſt Ticini tranſitum è noſtrorum conſpectu pedem referret, nunquam de defendenda vrbe conſilium iniiſſet, ſi arcem noſtri tenuiſſent. Qua de cauſa capitaneus Maſcaro qui (vt antea diximus) ei præpoſitus fuerat, malè audit, paulùmque ab eo abſuit vt ignominiæ maculam ex diſciplina militari ſuſciperet.

Cremonã Gallo obſidenti nõ capiunt tamẽ.

Iam rebus amiralij ad Mediolanum in ſuum locum reiectis, ad Picardiæ & Campaniæ ſtatum reuertendum eſt. Simulatque Borbonius Gallia exceſſit, Motta Nucetanus, quem diximus in Germaniam ab illo ad milites conſcribendos miſſum fuiſſe, tanta vſus eſt celeritate, vt paucis diebus Campanorum fines cum comite Gulielmo Fuſtembergo & comite Felice ingreſſus, ad Coffium obſidendum veniret. Oppidum hoc eſt qua parte Gallia comitatum Burgundiæ contingit, millia paſſuum à Lingonum vrbe duodecim. Eorum aduentu perterrefactus is qui præerat, prima ſtatim denuntiatione, nulla oppugnatione deditionem facit. Quo facto Montinium regium ad læuam relinquunt, & tranſmiſſo Moſa flumine ſupra Neocomum, Monticlarum verſus progrediuntur, quod caſtrum eſt in monte ſitum non procul à Matrona flumine, medio fere itinere Caldimontis Baſſiniorum & Inuillæ. Hoc caſtrum etiam in eorum poteſtatem venit. Dux Guiſius qui Regis legatus in Burgundia prouincia relictus erat, quòd Trimollius Picardiæ præfectus abeſſet, amiſſa hæc oppida vbi intellexit, non putauit committẽdum eſſe vt Germanicus iſte peditatus lõgius progrederetur, ſed cũ ſuis equitibus cataphractis centum, totidem Alenconianis, & Vindocinianis itidem pari numero & aliis aliunde accitis, Caldimontem venit, vbi ſuos cum equitatu Orualij Campaniæ præfecti coniungit, vt numerum fere ſexcentorum cataphractorum equitum conficerent: quibus acceſſit equitatus ex nobilitate prouinciæ promulgatione facta coactus: cuius præſidio Caldimontem & reliqua oppida firmarunt. Nam cataphractos illos oppidis nolebant concludere, ſed locis patentibus paratos habere volebant, quorum opora vbicunque rem ita poſtulare intelligerent, vterentur. Hoſtes quòd confiderent

Germanorum in Galliam exercitus à Borbonio accerſitus.

fiderent Borbonium equites ſuppeditaturum, equitatu carebant. Quamobrem equites noſtri continenter in armis erant, illi nullos qui frumentatoribus præſidio eſſent habebant. His rebus effectum eſt vt paucis diebus fame coacti, itinere Neocomum Lotaringorum conuerſo, vt illic Moſam tranſirent, domum redire cœperint.

GVISIVS poſtquam eos diſcedere, & quodnam iter inſtituerent, per nuntios comperit, cataphractos circiter trecentos mittit, qui traiecto Moſa flumine antegreſſi hoſtes à fronte adorirentur, ipſe cum reliquo equitatu, parte illorum flumen traducta, nouiſſimis à tergo inſtaret: quum enim ingentem prædam agerent, facile erat illorum ordines ſub ſarcinis perturbare. Ad hanc rem perficiendam deligitur Coruillanus, qui Guiſianos equites & alios ducturus erat: ſed accidit vt pridie quàm proficiſcerentur, rixa quædam coorta ſit inter Coruillanum & Caſtelletum Lotaringum: qui quum ad arma veniſſent, Caſtelletus diſtricto gladio Coruillanum punctim in os petit, & iugulum traiicit: quæ res profectionem eorum retardauit. Guiſius quum illos Moſam, quemadmodum iuſſi erant, tranſiſſe exiſtimaret, nouiſſimos illorum ſuis equitibus inſequi cœpit: quos ad Neocomum aſſequutus, eos qui citra flumen reliqui erant (nam dimidia ferè pars tranſierat) concidit, & prædam recuperauit. Quòd ſi quibus negotium datum fuerat, vt trans flumen eſſent, quod imperatum erat feciſſent, pauciſſimi ex hoſtibus ſuperfuiſſent: tantus eos metus inceſſerat. Lotaringa & Guiſia nobiles matronæ ex arcis feneſtris hoc ſpectaculo ſe oblectabant.

Anglorum & Belgarum exercitus Picardiã ingreſſus.

DVM hæc in Italia & Campania geruntur, nihilo minus turbarum erat in Picardia. Dux Northfolcus quatuordecim ferè aut quindecim Anglorum millia ad Caletum expoſuit, & iunctis cum Burano comite Cæſaris legato copiis, reperiunt in exercitu eſſe ſex ferè millia equitum, peditum ad vigintiquinque aut triginta millia, & tormentorum non paruam multitudinem. Iter inſiſtunt inter Montrolium & Teroanam, vt Hedinum vel Durlenum aggreſſuri viderentur. Trimollius tantam belli molem ſibi ſuſtinendam videns, iis iam vrbibus proſpexerat ad quas hoſtes primùm acceſſuros veriſimile erat. Teroanæ Fraxinæum Nothum Morollum ipſius oppidi præfectum cum quinquaginta cataphractis reliquerat, & capitaneum Petripontium cum turma ducis Lotaringi (erat autem centum cataphractorum) cuius ipſe legatus erat, & duobus peditum millibus. Hoc oppidum hoſtes tam egregiè munitum conſpicati, ſibi non tentandum eſſe rati, prætereunt. Hedinum vſque progreſſi, itinere Durlenum conuerſo, idem faciunt: Durlenum tandem obſidendi conſilio perueniunt. Caſtrum reperiunt ceſpititium viris & rebus ad bellum neceſſariis abundè munitum: quod Pondormius iuſſu Vindocini anno ſuperiori in colle Ambianum verſus extruendum curauerat. Quod quum diligenter exploraſſent, ab eo etiam ſibi abſtinendum eſſe duxerunt. Ibi quatriduum morati, vt ſe ex itineris defatigatione recrearent, Corbiam iter faciunt: ſed ne eam quidem aggredi in animum induxerunt, quòd illic ipſum Trimollium adeſſe intelligerent.

HOC dignum ſcitu eſt, tantam fuiſſe Trimollio hominum paucitatem, vt quum aliquod oppidum hoſtis præteriiſſet, illinc cogebatur præſidium abducere quod ſtatim in aliud introductum hoſti opponeret. Pondormius vbi hoſtes Corbiam prætergreſſos eſſe, & aduerſo flumine Somona procedere ſenſit, Bibracte ingreditur, vbi fluminis tranſitus eſt inter Corbiam & Peronam, eo conſilio vt hoſtem tranſitu prohiberet, quumquidem ſecum circiter centum quinquaginta cataphractos & pedites ferè mille quingentos haberet. *Pondormius infeliciter pugnat.* Neque verò eum latebat oppidum infirmius eſſe quàm vt defendi poſſet, vt pote quod mœnibus inualidis cinctum, nec muniri etiam poteſt, ob tres circuniectos montes adeo propinquos, vt vel lapidibus abigi queant ſiqui propugnare conentur. Sed ſperabat, ſi maiori hoſtium vi impar eſſet, ſibi per aggerem receptus facultatem datum iri, ſeque pontes effracturum eſſe. Verùm aliter omnino ſe res habuit. Adeo enim vrgentibus aduerſariis premi ſe ſentit, vt nonniſi perturbatis ordinibus ſe recipere potuerit, promiſcuè per tumultum illis tranſeuntibus. In ea turba Pondormius circiter centum homines amiſit, ex quibus fuit capitaneus Adrianus mille peditum tribunus. Nec dubium eſt quin reliqui ad vnum omnes deleti fuiſſent, niſi Pondormius cum equitibus aduerſum ſe ad ſuſtinendam irruentium hoſtium molem op-

1523. poſuiſſet, dum pedites Corbiam, vbi erat Trimollius, ſe reciperent.

Trimollivs certior factus hoſtes traducto exercitu Roiam & Mondiderium contendere, Mondiderium mittere auxilium conſtituit. Quod quum nemo ſuſcipere auderet, quòd itinera hoſtium exercitu referta erant, Pondormius, (cui omnia quantumuis periculoſa, leuia videbantur) rem tantam aggredi nō dubitauit. Poſtquam adueſperaſſet, itineri ſe committit, aſſumptis ducibus itinerum peritiſſimis: quúmque neminem obuium habuiſſet, illuc Rupebaronem Aruernum cum quinquaginta cataphractis, Floracum pari numero (is autem erat in turma comitis Dammartini legatus) & capitaneum Renatum Palleterium cum mille leuioris armaturæ equitibus collocauit. Re quam ſuſceperat ex ſententia confecta, de reditu cogitare cœpit. Tametſi autem minimè dubitabat quin hoſtes, qui eum Corbia profectum Mondiderium veniſſe ſciebant, operam daturi eſſent vt redeunti occurrerent, tamen quòd metuebat ne Trimollius ſuam operam deſideraret, non iudicauit ſibi expectandum eſſe dum nox appeteret. Ita plena luce iter ingreditur, quoſcunque obuios haberet certò conſtituit aggredi, quum tamen ſuam tantùm turmam, quæ nonaginta cataphractis conſtabat, & procomitis Lauedani turmam duceret. Dum iter facit, incidit in quingentos equites, quos tanta virtute adoritur, vt in fugam ſtatim coniiceret. Duo poſtea equitum millia reperit qui ſubſidio primis veniebant, quorum occurſu ſe recipere coactus, cum triginta equitibus nouiſſimum agmen claudit, dum reliqui itinere quo Ambianum itur euaderent. Vrgentibus ſupra modum aduerſariis equo interfecto ipſe in terram deiicitur: proſtrato ſuccurrit Barniolius frater & legatus cum Canaplio nepote, qui idem etiam ſignifer erat: hi & equum illi ſuppeditant, & nouiſſimi omnium ſubſiſtunt, dum ille vnà cum ſuis Ambianum ſe recipit: nam Corbiam redire integrum non erat, propterea quòd hoc iter ab hoſtium exercitu intercludebatur. Tandem crebris prœliis Barniolius & Canaplius cum viginti cataphractis conflictati humi ſternuntur, & cum ſeptem equitibus viui in hoſtium poteſtatem veniunt. Roia ab hoſtibus capitur & incenditur: qui poſtea Mondiderium veniunt, & machinis muros deiiciunt. Noſtri quos illic Pondormius collocauerat, ſuis viribus diffiſi, deditionem ſaluis impedimentis faciunt, ſeque ad Trimollium tradito hoſtis oppido recipiunt. Ob quam deditionem ſanè vulgò damnabantur, quam nimia feſtinatione feciſſe videbantur, quòd hoſtes prę commeatus penuria diutius illic commorari neque longiore eos obſidione premere potuiſſent. Affirmarunt nonnulli Renatum Palleterium hanc pactionem nunquam approbaſſe.

Roia & Mondiderium capta atque incenſa.

Rex quum Lugduni audiret quo loco eſſent res Picardicæ, hoſteſque ad Oſiam flumen progreſſos Lutetiæ duorum & viginti millium ſpatio appropinquaſſe, Vindocinum quammaxima poteſt celeritate eò mittit, ſummo imperio tradito, vt quicquid intelligeret in citeriori Gallia opus facto eſſe faceret. Simul quadringentis equitibus grauis armaturæ partim ex Burgundia, partim ex Campania collectis, vt ſtatim illum ſequantur, eique per omnia dicto ſint audientes, imperat. Præmittit Brionium qui Pariſinorum animos perterritos confirmaret. Huic mandatis quæ habebat in comitiis populi expoſitis, neque vlla mentione aduentus Vindocini & equitatus quem ſecum adducebat, facta, Balletius ſecundus curiæ præſes totius multitudinis nomine in hæc verba reſpondit, Periucundū ſanè toti populo eſſe eius aduentum, quem à Rege ſupremo ſuo principe miſſum eſſe intelligerent. Tamen Regem Ludouicum vndecimum, quū Lutetiæ vrbis fideliſſimæ ciues ob expeditionem Caroli ducis Burgundiæ, qui ad Bellouacum erat, metu perculſos conſolari conaretur, miſiſſe non vnum quempiam veredariis equis, ſed mareſchallum Ioachimum Rualtum cum quadringentis cataphractis, quam rem illis ſolatio fuiſſe. Tametſi enim illis in dubium minimè veniret Brionij fides, virtus & gratia qua apud Regem valeret, non eſſe tamen eum qui ſolus tantam vrbem metu liberare poſſet. Nuntiatum nihilominus illis erat Vindocinum aduentare cum pari hominum numero quem Rualtus tum habuiſſet. Id quod magnum illis animum addebat tum ob ſingularem principis virtutem & dignitatem, tum ob comitum multitudinem.

Pariſinorum ob hoſtes propinquos trepidatio.

Roia & Mondiderio captis & incenſis nuntiatur Anglis Vindocinum appropinquare. Quamobrē vereri cœperūt ne Trimollius ex vna parte & Vindocinus ex altera acce-

accederent, qua ratione fieret vt commeatus omnis interciperetur. Itaque reducere copias Feruaquio ſtatuerunt, ad caput fluminis Somonæ octo paſſuum millia ſupra Sanquintinum. Nellam oppidum in itinere deſertum, quòd infirmius eſſet, reperiunt, quod etiam incendunt. Poſtridie Hanum iter conuertunt, quod defenſoribus deſtitutum reperire ſe ſperabant: verùm ſuperiori proxima nocte comes Brennus cognomento Salſebrucus illuc cum ſuis quinquaginta cataphractis & peditibus fere octingentis venerat, qui oppidum ſeruare ſtatuerant: arx enim ea erat quæ ab exercitu ab expeditione reuertenti capi vix poſſet. Id oppidum quum præſidio firmatum hoſtes videret, abſque oppugnatione prætereunt. Secundo pòſt die relicto ad læuam Sanquintino ad Feruaquium caſtra locant: poſtridie Premontē, Bohanium, quod caſtrum eſt duobus Premonte paſſuum millibus, oppugnare velle præ ſe ferentes. Quanquam Premontiana illa caſtrametatio ſatis oſtendebat illis non eſſe in animo Bohanium tentare: quippe quę in itinere Bohanio Cameracum facta fuerat: vt veriſimilius eſſet eos ſe illuc recipere, quàm caſtrum aggredi cogitare. Quod quum non animaduerteret qui caſtro illi præerat, quum hoſtes tam propinquo loco eſſe intellexiſſet, non expectauit dum de facienda deditione mitteretur nuntius: verùm ipſe Premontem profectus caſtrum Sothfolco & Burano in manum dat, modò ſibi & ſuis abire ſaluis impedimentis liceat. Anglus relicto quod ſatis eſſe videbatur præſidio, in Arteſiorum fines reuerſus exercitum dimittit. Id factum eſt paulo poſt Diualia anno 1 5 2 3, decem nempe aut duodecim poſt Martinea diebus: quo quidem Martineorū die tritica ſata per vniuerſum Galliæ regnum gelu correpta ſunt. Decimo aut duodecimo ab hoc grauiſſimo caſu die quum videret Trimollius hoſtes prius exceſſiſſe quàm Vindocinus aduenisſet, rectà Bohanium cum ſex cannis muralibus pergit, murum tanto impetu concutit, vt hoſtes deſperato auxilio, quòd dimiſſus erat exercitus, deditionem facerent: quo facto Stratæus caſtro præficitur. Trimollius è Picardia decedit, quam aduerſus maximi exercitus impetum pauciſſimorum hominum ope tanta virtute defendit, vt hoſti ne pedis quidem ſpatium occupanım tanta expeditione in Gallia ſuperfuerit.

Nella incenſa.

Bohanium hoſti ne petente quidem deditur.

Gelu ſata tritica per vniuerſam Galliā exticta ſunt.

Amiralius id temporis quum ad Mediolanum caſtra haberet, oppidani ad eam cibariorum penuriam redacti ſunt, quòd piſtrina noſtri vndique fregiſſent, & aquęductum ab oppido auertiſſent, vt niſi magnam piſtrinorum verſatilium multitudinem in vrbe habuiſſent, quæ fieri Proſper imperauerat, dubium non ſit quin tum ciues tum milites fame periſſent. Proſperi morbus etiam ingraueſcere cœpit, vt ſummam imperij Alarconi Hiſpano tradere cogeretur. Is paulo antè iuſſu Cæſaris è Calabria venerat, vt peditatui Hiſpanico præeſſet, propterea quod Piſcarius aberat, qui ob rixam aduerſus Proſperum coortam diſceſſerat. Alarco hac cura totius adminiſtrationis ſuſcepta, vt initio aliquid memorabile faceret, editam valde aggeris molem in vrbe excitauit, vnde in noſtrorum caſtra glandes conijcerentur: illuc ſeptem aut octo maiora tormenta ſubuehi iuſſit. Proſper operis inutilitatem, & munitionis bellicæ iacturam quum videret, deſiſtere ab ea ſubſtructione ſuos iubet: marchioni Mantuano imperat, vt cum quingentis equitibus papanis quos habebat, Papiam occupet, commeatum qui noſtris ex parte Laudæ deportabatur, intercludat. Florentini, Lucenſes, Senenſes & ex ſociis alij impenſam detrectare cœperunt, quòd trimeſtrem penſionem, quemadmodum conuenerant, perſoluiſſent. His rebus fiebat vt Proſper ad rem numariam expediendam, Mutinam (quæ à Guido Rangone nomine eccleſiaſticæ ditionis tenebatur) duci Ferrariæ certo pretio reſtituere ſtatueret: & hanc ad rem perficiendā legatos ad eum mitteret. Rebus iam cōpoſitis, Carolus Lānoſius prorex Neapolitanus miſſo nuntio pactionem perturbat, ſeque ad belli ſumptus pecuniam ſuppeditaturum cōfirmat. Quinetiam ipſe Neapoli profectus Mediolanum venit, vt quandiu Proſper ægrotaret, rebus gerendis iuſſu Cæſaris præeſſet, ſecum quadringentos cataphractos ex Neapolitano regno habens: & in iis marchionem etiam Piſcarium, qui ob contentionem quandam, quæ illi (vti dictum eſt) cum Proſpero intercedebat, ab exercitu diſceſſerat. Amiralius quòd verebatur ne Mantuanus & Antonius Leua, qui Papiæ erant, ponte quem ad Vigeuam faciendum curarat occupato, commeatum qui illinc in caſtra cōuehebatur interciperent, Badium & Rentium Moncha Vigeuam venire iuſſit. Quæ quidem migratio noſtris perniciem attulit: tum enim aditu patefacto commea-

Amiralius Mediolanum premit.

1523. tus liberè & ingenti copia Mediolanum importari cœpit.

Galli Mediolanum obſidere deſiſtunt.

AMIRALIVS hac de cauſa quum Mediolanenſes fame ſe premere poſſe deſperaret, ſimul quòd conſilia eorum quos in vrbe ſibi ſtudentes habebat patefacta eſſe dicebatur, obſidione deſiſtere conſtituit, eóque magis quòd ſuos locis apertis continere diutius non poterat, qui niuoſam & ſæuam hyemem ſemeſtri ſpatio antea pertulerant: quibus vt tecta ſubeūdi facultatem daret, Biagraſum & loca finitima ſe recipit. Eò poſtquam peruenit, Rentium, Sampaulium & Lorgium peditatus Gallici præfectum, Aronnām quod oppidum eſt ad lacum Maiorem, obſeſſum mittit. Verùm Proſper animaduerſo noſtrorum diſceſſu, mille ducentos milites illuc ſubſidio miſerat: quæ res noſtris incommodè profectò cecidit. Rentius ad oppidum adducto exercitu aggeres ad machinas admouendas extruit, machinas inſtruit, viginti & eo amplius dies concuſſis muris bis aut ter oppugnare vrbem cœpit. Noſtris fortiter ab oppidanis repulſis, alia aggredi via inſtituit, vt cuniculos ageret. Suffoſſo latiſſimo muri ſpatio & igne cuniculis ſubiecto murus in ſublime elatus in foſſas non delabitur, ſed ad libellam deſedit, & in fundamenta tanquam adactus conſtitit. Quibus rebus factum eſt vt ille ſua ſpe deiectus, tam longo tempore nequicquam abſumpto ſe in noſtrorum caſtra reciperet. In ea obſidione ex noſtris viri fortes non pauci perierunt, & ex hoſtibus quoque nonnulli. E noſtris interiit Pomerellus rei machinariæ in Italia magiſter, & iuuenis quidam nobilis Normanus cognomento Roncerollius, Hugouillani F. quorum morte non mediocre damnum acceptum eſt. Ille enim exercitatiſſimus omnium Gallorum in machinis collimandis erat: hic ſummam ſui apud omnes expectationem concitarat. Plurimi etiam alij interierunt, à quorum nominibus recenſendis, ne æquo longiores ſimus, ſuperſedere viſum nobis eſt.

PER id tempus Cæſarianus exercitus Mediolano non diſceſſerat, quum expectaretur Carolus Lannoſius prorex Neapolitanus, quem Cæſar mittebat vt ſummam autoritatem acciperet. Sed cunctabatur ille, expectans quorſum Proſperi morbus euaderet, tum quòd in eum locum venire nolebat, quo loco ille eſſet, ne eius imperium velut inferior ferre videretur: tum quòd hominem virtute militari & belli gloria clarum loco quem adhuc tenuerat, mouere non ſtudebat. Tandem nuntio accepto eum ex morbo delirare, Papia profectus Mediolanum venit, eo ipſo credo die quo Proſper obiit. Mediolanum vbi venit, luſtrato exercitu ex oratoris Venetorum conſenſu ſtatuit, vti Germani pedites numero ad ſex millia, quos è Germania accerſiuerant, cum exercitu Veneto ſe coniungerent, & ſimul flumine Adda tranſmiſſo ad ſe accederent. Id eo conſilio faciebat, vt coniunctis copiis regium exercitum quem longa hyeme quam pertulerat, conflictatum putabat, vt erat, & ſemeſtri labore defatigatum, priuſquam è Gallia ſupplementum mitteretur, inuaderet.

Proſperi Columnæ mors.

MENSIS erat Martius quum exercitus Venetorum, auxilia Germanorum & papæ Clementis copiæ flumen Addam tranſierunt. Coniuncti in apertum prodeunt, & ad iter Mediolano Papiam caſtra faciunt: ibi proregi nuntiatur Badium cum ſuis centum cataphractis, Maſſerium & Samemmium cum ſuis vtrunque quinquagenis, Lorgium denique cum Gallis peditibus quibus præerat, ad Rebeccum conſediſſe loco à caſtris diſſito, & ad auxilium ferendum incommodo. Hac de cauſa nocturno impetu eos inopinantes opprimere cōſtituit, & ad hanc rem Piſcarium cum peditatu Hiſpanico & Ioannem Medicem Clementis papæ nepotem cum magna equitatus multitudine deligit. Et quoniam noctu rem fieri oportebat, induſium candidum ſingulos, vt ſe agnoſcerent, capere iubet: hinc etiam talem adoriendi hoſtis rationem à camiſia camiſadam appellant. Tanta celeritate iter faciunt, vt ad vigilum ſtationem duabus ante lucem horis peruenirent. Hos infirmiores ad ſuſtinendum impetum adorti, in ipſa caſtra compellunt, vt non prius ad arma conclamaretur, quàm Badius & cæteri duces ſuos repulſos cernerent. Badius etſi ægrotabat, tamen ſumpta medicina equum ſtatim conſcendit: Lorgius illi præſto fuit, collecto repente quantum potuit peditum numero. Hi impetum hoſtium ſuſtinent, dum reliqui conuenirent, & ad caſtra confugerent: in itinere amiralio occurrunt, qui cum exercitu ad auxilium ferendum properabat. In eo conflictu paucos homines amiſimus, impedimenta omnia hoſtis ademit. Poſtridie amiralius quum videret noſtras copias in dies ſingulos minui, ad Heluetios mittit vt ſupplemen-

Galli ab hoſtibus nocturno aduentu oppreſsi.

plementum ſex millium acciperet: interim nihilominus ipſe & mareſchallus Mommorencius primæ aciei ductor, exercitu licet valde acciſo quotidie præliandi poteſtatem quærebant. Sed hoſtis congredi nolebat, quòd ſperaret abſque pugna & nullo periculo noſtros ex Italia eijcere, & eam ferè conſuetudinem eſſe ſciret, vt ſerò auxilia è Gallia mittantur.

CÆSARIANI amiralium Biagraſi loco valde commodo caſtra habere quum perſpicerent, duobus hominum millibus Mediolani præſidio relictis Ticinum tranſeũt, & Gambolati caſtra locant, vt commeatum qui Omelina conuehebatur impedirent. Præterea quum noſtri qui Garlaſum præſidio tenebant, commeatum qui Papia in caſtra Cæſarianorum importabatur, intercluderent, dux Vrbinenſis cum exercitu Venetorum noſtros inde expellere aggreditur. Itaque admotis machinis & muro deiecto, bis oppugnauit: ſed noſtrorum virtute repulſus, plurimos & fortiſſimos ex ſuis amiſit. Tertia oppugnatione quum noſtri tot laboribus defatigati, impetum hoſtium ſuſtinere nõ poſſent, ſuccumbunt: dux Vrbinenſis impoſito firmo præſidio ad Cæſarianorum caſtra ſe recipit. Hæc Garlaſi occupatio magno vſui fuit hoſtibus: nam deinceps Papia ad eorum caſtra commeatus nulla moleſtia & periculo vehebatur. Hoſtibus Ticinum traductis & Garlaſo occupato amiralius vereri cœpit ne Omelinæ omnibus itineribus occluſis ea ratione fieret vt noſtri ad famem compellerentur: illinc enim petebatur quicquid commeatus habebat. His cauſis permotus Biagraſi mille relictis peditibus & centum equitibus leuis armaturæ, Vigeuam venit.

Gambolatum vt ab hoſtibus captum.

QVVM Cæſariani Garlaſi & Binaſci eſſent, Ioannes Medices iter cum ſuis faciens, incidit in ducentos Heluetios ex noſtris qui pabulatũ ierant. Hi quum impares ſe viderẽt, loco munito occupato ſe continent: deinde quũ ea conditione, vt viui ſeruarentur, deditionem feciſſent, fidem violauit, & omnes per ſummam crudelitatem interfecit. Hac tã ſcelerata perfidia irritati Heluetij ab amiralio petũt vt eius voluntate ſibi bello ſuo vti liceat: quod vt illis ſatisfaceret, concedit. Ita totos viginti dies ex hoſtibus nemo in illorum manus incidit quem non mactarent, & quicunque captiui in caſtra adducebantur, ab ijs ſtatim interficiebãtur. Qua ratione noſtri ſi vti perſeueraſſent, veriſimile eſt belli exitum nobis commodo fuiſſe. Nam Hiſpanus prętęr cęteros populos mortem reformidat, magiſque quæſtus cupiditate quàm alia cauſa adductus bellum gerit, & quoties non tam ſperatur lucrum quàm timetur detrimentum, rariſſimè periculo ſe obijcit. Quod de maxima parte, non de omnibus dictum accipi velim. Hoc ita eſſe argumento eſt, quòd toto ſæui illius belli tempore pauci Hiſpani ſe locis patentibus committebant, & maiori quiete quàm antea potiebamur. Neque deſtiterunt illi cum noſtris agere, donec iuſtum bellum rurſus concederetur.

Ioannis Medices perfidiam Heluetij acriter vindicãt.

CÆSARIANVS exercitus Gambolati, noſter Vigeuæ erat, locis admodum propinquis. Ibi amiralius dies continuos tres pro caſtris ſuas copias produxit, & aciem inſtructam habuit, vt ſi vellet hoſtis prælio contendere (velle autem debebat, cui duplo plures viri ſuppetebant) ei poteſtas non deeſſet. Tamen prorex & Vrbinenſis certamen ſibi experiundum non eſſe ducebant, quòd ſine periculo ſe ſuperiores fore confiderent. Qui vt noſtros Vigeua elicerent, Sartiranam exercitum ducunt, quam comes Hugo Pepolius Bononienſis & Ioannes Biraguius præſidio tenebant. Quo ſimulatque peruenerunt, machinas ſumma celeritate expediunt. Amiralius hoc hoſtium cognito itinere, quia oppido quod infirmum eſſe intelligebat, metuebat, ſeruare homines voluit, & auxilium eis ferre conſtituit. Morterram vſque progreſſo nuntiatur capto per vim oppido maximam militum partem interfectam eſſe, Hugonem Pepolium & Biraguium in manus hoſtium veniſſe: qua re intellecta ille ſuſcepto itinere deſtitit, & eo loco caſtra poſuit.

CAPTA Sartirana Cæſariani rationem quærere cœperunt, vt Vercellas à Gallis abalienarent, opera Hieronymi cuiuſdam Parui Vercellenſis. Id facile illis factu fuit, quòd illic Gibelini Guelfana factione longè eſſent ſuperiores. Hæc Vercellarum defectio magno noſtris detrimento fuit, quòd commeatus maxima ex parte illis ex agro Vercellenſi & locis Taurino vicinis comportabatur: vnde contrà, poſtquam deſciuiſſet, plurimùm intercipiebatur. Quibus de cauſis hoſtes in magnã ſpẽ veniebat fore vt arbitratu ſuo de noſtris propter rei frumẽtariæ inopiã ſtatuerẽt, imò vt eos (ſi liberet) reditu in Gal

Sartirana capitur, & Vercellæ à Gallis deficiunt.

1523.

Gallorum infœlix cædes.

liam prohiberent: qua ſpe adducti Camelianum veniunt. Eodem tempore grauiſſimus quidam caſus noſtris interuenit. Montiianus & Buterius Badij legatus rem periculoſam ſatis inconſultò aggrediuntur. Ex noſtro equitatu quibus vident optimos equos eſſe (ſic autem habendum eſt, minores tantùm equos ſuperfuiſſe: nam bellatores vniuerſi inopia confecti perierant) eos ad centum viginti deligunt. Duce itineris aberrante hoſtibus occurrunt, ab eiſq; tandem fortiter præliantes cæduntur & profligantur, capiuntur Mōtijanus & Buterius cum tota multitudine. Quæ res noſtras copias, quippe inclinatis iam rebus, vehementer afflixit.

Biagraſum vi à Cæſarianis captum & direptum.

Gallorū exercitus peſte laborat.

AMIRALIVS tempus producere conabatur, dum auxilium ab Heluetijs quod acceſſiuerat, acciperet: ſupplementum etiam quadringentorum equitum grauis armaturæ à Rege expectabat, ſex denique Rhetorum millia, qui Bergomenſi agro iter faciebāt vt ſe cum Federico Bozzolo Laudæ coniungerent, ducatumque Mediolanenſem & Venetorum fines illinc inuaderent, & vires hoſtium auocarent. Itaque Nouariam exercitum ducit. Ioannes Medices cum quatuor peditum millib. & equitibus trecentis à prorege mittitur, qui Rhetos tranſire prohiberet. Qui poſtquam ad Bergomatum limites peruenit, cum Venetorum auxilijs tantum negotij illis exhibuit, vt quoniam equitatu carebant, domum redire cogerentur. Cæſariani metu Rhetorum liberati Biagraſum noſtris eripere conantur, propterea quòd inde commeatu iuuabantur: ad hanc rem deligitur Ioannes Medices. Qui primo impetu pontem qui a noſtris tenebatur, occupat, deinde quum ad oppidum machinas admotas ad oppugnationem inſtruxiſſet, Mediolano egreſſi ciues ad ſex millia egregiè armati, auxilio illi accedunt. Concuſſis muris quatuor aut quinque dierum ſpatio, oppugnare aggreſſi à noſtris repelluntur: ſecunda aggreſſione vi capitur oppidum. Fit ingens præda, quæ tamen Mediolanenſibus magno conſtitit. Omnes enim ædes in quas illata eſt præda, infecit peſtis, & tota deinde ciuitas lue correpta eſt: vt certum habeatur perijſſe illic circiter quinquaginta hominū millia. Prorex vt omnes aditus noſtro exercitui præcluderet, ſimul vt Heluetios qui Ivręam deſcenderant, & amiralium diſtineret, Marianum copias duxit. Eo tempore peſtilētia per noſtrum exercitum graſſata eſt, maximè Heluetios inuaſit & alios promiſcuè. Quinetiā mareſchallus Mommorencius primi agminis ductor tam graui morbo correptus eſt, vt ſalutis ſpes exigua eſſet. Tot rebus aduerſis conflictatus amiralius honeſtius eſſe iudicauit reliquis copijs diſcrimen fortiter adire, quàm ſi miſerè contabeſcere & perire ſineret. Itaque Nouaria profectus Romanianum verſus contendere cœpit, ea ſpe vt ſe cum Heluetijs coniungeret, ſicque conuerſo itinere prælium cum hoſte committeret. Illinc quum proficiſcendum eſſet, Mommorencius qui pręmorbo equum conſcendere non poterat, geſtatorio vectus eſt.

PROREX & Vrbinēſis de noſtrorum profectione moniti, celerrimè illos ſubſequuntur. Quumque ſex millia paſſuum progreſſi caſtra facere decreuiſſent, Borbonius qui (ita vti dictum eſt) nuper in eorum caſtra aduenerat, vlterius vt procedant admonet, ad primam lucem noſtros caſtris appropinquaturos, vt antequam auxilia coniungerētur, noſtros vel inuitos ad certamen cogerent. Dum inter illos dicuntur ſententiæ, media ferè nocte amiralius diſcedit, ad flumen Seſiam iter facit. Eò quum diluculo veniſſet, auxiliares Heluetij ad alteram fluminis ripam accedunt. Quos amiralius per nuntios monet & rogat vt flumen tranſeant, ſperans coniunctis copijs ſibi ſatis virium fore vt cum Cæſarianis congrederetur. Nuntijs reſpondent ſibi ſatis eſſe ſi ciues ſuos & commilitones periculo ereptos ſecum domum reducant, præſertim quum Regis promiſſa non apparerent. Conueniſſe enim vt dux Claudius Longouillanus cum quadringētis cataphractis ſibi, quum Ivræam venirent, præſto eſſet: hoc minimè factum fuiſſe. Acceſſit deniq; illud infœliciter noſtris, quòd ex Heluetijs qui ſemper in caſtris fuerant, quum ſuos ad ripam fluminis conſiſtere ſenſiſſent, plurimi nullo ordine vt ad eos tranſirent feſtinare cœperunt. Amiralius tanta perturbatione animaduerſa, ne res aduerſarijs innoteſceret, cum aliquot equitibus quos ex tempore collegit, nouiſſimos claudit, & impetum ſuſtinet. Illo primo congreſſu brachium ſclopo traijcitur, ſaucius præ cruciatus magnitudine pugna excedere cogitur, relicta exercitus cura Sampaulio & Badio, qui receptui prouiderent. Prorex interim equites leuis armaturæ circiter mille ducentos cum peditibus ferè octingētis præmittit qui noſtros prælio laceſſerent, & dum ipſe cum totis co-

pijs accederet, occuparent. Badius & Vandeneſſus in extremo agmine totum pondus & molem huius conflictus ſuſtinent, ſed ibi vterque cadit. Vandeneſſus in ipſo prælio moritur, Badio medium corpus plumbea glande traijcitur: qui ſuis monentibus vt ſe ex pugna reciperet, negauit ſe auerſum vnquam tergum hoſti dediſſe. Hoſtib. repulſis ab œconomo ſuo, qui eum nunquam deſeruit, iubet ſe ex equo deponi, & ad truncum arboris vultu ad hoſtes conuerſo applicari. Ibi Borbonius qui cum hoſtibus noſtros vrgentibus aderat, illum intuitus, ſe illius vicem dolere & fatum miſerari ait, quem virum ſtrenuum & bello fortem fuiſſe ſciret. Cui ille, Enimuero Borboni, inquit, nihil eſt cur me miſericordia proſequaris, qui vt virum probum decet morior. Me quidem contrà tui miſeret, quem contra principē, contra patriam, contra fidem & iuriſiurādi religionem arma ferre video. Paulo poſt hæc verba animam efflauit. Oeconomo publica fide accepta permiſſum eſt vt hominis cadauer in Delphinatum, quæ patria eius erat, referret. Mortuo Badio comes Sampaulius de receptu faciēdo curā ſuſcipit: vbi multa à noſtris quàm fortiſſimè fieri poteſt geſta ſunt, quum tam pauci eſſent, iiq; minoribus maxima ex parte equis (vti demonſtratum eſt) vecti. Inter cætera in quadam hoſtium impreſſione legatus Samemmij interfectus eſt, cui nomen erat Bellouaco cognomento Eleganti. Is alter ex duob. illis erat, qui anno 1515 Villafrancæ portā claudi prohibuerant, vbi Proſper Columna improuiſo captus fuit. Prodomini Carnotenſis & Annobaldi legati equi interficiuntur: quibus laborantibus Lorgius cum paucis peditib. qui ex tanta clade ſupererāt, ita in tempore ſubſidio venit, vt hoſtes ad ſuorum agmen ſe recipere cogerentur. Quibus rebus perfectis Sampaulius paucis deſideratis reliquum exercitum flumen traducit, tormenta igniaria Heluetijs tradit, hi ſe cum illis valle Auſtana recipiunt: ipſe Taurino Suſanam vſque regreditur. Inter Suſam & Brianconem obuium habet Claudium Longouillanum cum quadringentis cataphractis auxilio ipſis venientem, ſed poſt feſtū, quod dici ſolet. Qui ſi ante quindecim dies aduenerint, Heluetij illi, quos integros & recentes ſecum coniunxiſſent, pugnare non recuſaſſent, qui eam tantùm cauſam cur non pugnarent attulerunt, quòd ſibi quum Iuræam deſcēderent, promiſſum fuiſſe cauſarentur equitatum illum præſto futurum. Idem vſuuenit anno 1522 quum auxilium Genuam mitteretur. Illud denique verum eſt, morem noſtrum eſſe vt ſerò, quum data facultas prçterijt, auxilium mittamus, idque immodico & inutili ſumptu. Mea quidem certè memoria hoc non ſemel accidiſſe comperi.

Prorex Neapolitanus vbi Mediolanenſem ducatum vacuum eſſe Gallicis armis vidit, cenſuit vti dux Vrbinenſis cum Veneto exercitu domum ſe reciperet, in itinere Laudam, quam Federicus Bozzolus adhuc iuſſu Regis tenebat, duci Sfortiæ receptā traderet, Piſcarius cum exercitus parte Alexandriam proficiſceretur, quam eidem duci recuperaret: illic enim Regis nomine aderat Buſſius Amboſius. Bozzolus & Amboſius copijs noſtris Italia egreſſis, neque vlla auxilij ſpe relicta, ſuo munere, quoad eius fieri potuit, functi, pacti ſunt vti ſibi ad Regem mittere concederetur: à quo ſi intra dies quindecim nihil acciperent, deditionem ſe facturos. Die conſtituta nuntium à Rege acciperent, ſibi nullam eſſe auxilij copiam: proinde quàm honeſtiſſimis poſſent conditionibus cum hoſte deciderent. Itaque hoſtium voluntate in Galliam redeunt, ſaluis impedimentis, vexillis explicatis, Suſam ſine periculo deducti, traditis prius oppidis in eorum manus qui à Cæſare conſtituti eſſent.

Iisdem temporibus proregi mandata à Cæſare & Anglo afferuntur, vt noſtris Italia pulſis victoriam vrgeret, & in Galliam exercitum duceret: ſibi etiam ſumma omnia pollicebantur, eorum opera quos Borbonius ſibi cupientes & ſtudentes eſſe in Gallia prædicabat. Ad quas res conficiendas Cæſar ducenta coronatorum millia Genuam miſerat: Anglus ſingulis menſibus ingentem quandam pecuniæ ſummam ſuppeditaturus erat. Huic exercitui præponitur dux & caput Borbonius, cui attribuitur marchio Piſcarius cum peditib. ad numerū quindecim millium, equitū duobus millib. & catapultis igniuomis octodecim. Borbonius vt animo apud ſe cogitauerat, confidebat, ſimulatque Galliam ingrederetur, plurimos ex nobilibus ſe ad eum aggregaturos eſſe. Quæ ſpes hominem feſellit, quum Gallus eo ingenio ſit vt à principe ſuo nunquam deficiat. Suſcepto exercitu, oppugnandam Maſſiliam ſuſcepit: etenim quoniam nec vallo nec foſſa nec lateralibus propugnaculis munitam eſſe ſatis intelligebat,

1524. paucis inſuper defenſoribus & rebus quæ ad propugnandum vſui ſunt firmatam, facilè hanc ſibi deditum iri confidebat.

Regi nunciatur Borbonium Maſſiliam verſus iter habere: eò Rencium Ceretem, virum rei militaris peritiſſimum & Brionium, cum ducentis cataphractis & peditum tribus millibus mittit. Qui Maſſiliam vbi aduenerunt, tanta celeritate operi faciendo incumbere cœperũt, vt paucis diebus tum militum tum ciuium induſtria vallo & propugnaculis cincta eo loco eſſet, vt hoſtibus obſidio dedecori & ignominiæ futura videretur: quod etiam tũ accidit. Borbonius enim & Piſcarius caſtris collocatis ita crebris eruptionibus & machinarum è muro ſtrepitu excepti ſunt, vt facilè intelligerent vrbem fortibus viris non carere. Rex quum videret quantis copijs Maſſilia obſideretur, exercitum reſtituẽdum eodem anno quo labefactatus fuerat ſuſcipit. Iam ad Heluetios miſerat vt millia hominum quatuordecim cogerẽtur, Germanorum peditum ſex millia acceſſit, tribus millibus Franciſcus Lotaringus, totidem numero Dux Sothfolcus Albaroſanus, cuius iam ſæpe in his Commẽtarijs meminimus, præerat: decem præterea millia tum Gallorum tum Italorum. Has copias adiunctis cataphractis equitibus fere mille quingentis, Maſſiliam ducere decreuit, vt illic cum hoſte, qui quadraginta iam dies caſtra ad oppidum habuerat, congrederetur. Hæc vt conficeret, mareſchallum Chabannium, quem primo agmini præfecerat, præmittit, qui Auenionem occuparet, ne hoſtis prior eius compos fieret. Chabannius eo quod imperatum fuerat perfecto, vbi Regem appropinquare ſenſit, Salonem Craxiorum progreditur: quod oppidum millia paſſuum ſedecim Auenione abeſt, Maſſilia totidem. Borbonius ſimulatque tantum exercitum, vtpote Regium, ad ſe accedere perſpexit, maturè vt ſe reciperet, dandam eſſe operam intelligit. Maiora tormenta nauibus Genuam remittit, minora rotis exempta fruſtatim iumentis dorſuarijs imponit, quòd iter illi in receptu per ea loca faciendum erat, quibus ægerrimè carri ducuntur. Mareſchallus regredientes inſequens equites circiter quingentos mittit, qui nouiſſimos adorti multos ex hoſtibus confecerunt, & maximam prędam faciunt: propterea quòd omnes vt fuga ſalutem quærerent, ſarcinas relinquebant, milites arma quæ ferre non poterant, itineribus abiecta negligebant. Mommorencius etiam non exiguo equitatu eos trans Taurocentam inſequutus, ſui colligendi aut requieſcendi facultatem adimebat.

Borbonius in Italiam ſe recipit.

Rex pulſo hoſte expeditionem Mediolanenſem ſuſcipere decreuit multis licet eũ de ſententia deducere conantibus, propinqua iam hyeme, medio nempe Octobri anno 1524. Nihilominus paratas videns copias, & Borbonium reuerſum, iter illi anteuertere, aut certè prior in Italiam venire conſtituit. Quapropter nulla interpoſita mora exercitus frontem Italiam verſus conuertit, ſecum habens regem Nauarræ, ducem Alenconium, comitem Sampaulium, ducem Albaniæ, ducem Claudium Longouillanũ, mareſchallos Chabannium, Mommorencium, Foxium, Nothum Sabaudum præfectum prætorio, amiralium Boniuetum, cuius præcipuè conſilio vtebatur, Ludouicũ Trimollium, Michaelem Antonium Saluſſium, comitem Valdomontium, Franciſcum Lotaringum eius fratrem, qui tribus peditum Germanorum millibus præerat, Sothfolcum Anglum cum pari numero, Rentium Ceretem Romanum, Philippum Chabotũ Brionium, Galeacium Sanſeuerinum Galliæ ſummum armigerum, Ludouicum Aſtæum & multos alios ampliſſimos viros, quorum nomina commemorare nimium longum eſſet. Ludouicam Sabaudam matrẽ reliquit, quæ regni gubernacula haberet. In Picardia & Inſula Franciæ Vindocinum, in Campania & Burgundiæ ducatu Guiſium, in Normania Ludouicum Brezæum magnum Normaniæ Seneſchallum, in Aquitania & Ocitana Lautrecum, in Britonia denique comitem Lauallium, hos ſingulis prouincijs cum imperio præeſſe iubet. Per hoc tempus illi nuntiatur reginam Claudiam vxorem chariſſimam diem ſuum in arce Blæſiana obijſſe, relictis liberis quos ex eo pepererat, tribus maribus, duabus fœminis. Primogenitus fuit Franciſcus papę Leonis filius luſtricus, ſecundus Henricus dux Aurelius nunc Rex, Henrici octaui Angliæ regis filiolus, tertius Carolus dux Angoliſmenſis Heluetiorum ſociorum filiolus. Filia maior natu Magdalena, quæ poſtea regi Scotiæ nupſit, minor Margarita adhuc ſuperſtes, & quum hæc ſcriberentur, nondum nupta. Rebus omnibus compoſitis Rex nihil ſibi ad celeritatem reliqui fecit, vt alpibus ſuperatis ducatum Mediolanenſem ante exercitum Cæſarianum

Rex cum exercitu in Italiã venit.

Regina Claudia mori.

rianum ingrederetur. Borbonius & Piſcarius contrà antecedere omni diligentia conabantur. Prorex Neapolitanus dum Cæſariani in Prouinciæ finibus caſtra habuerant, Aſtæ ſe continuerat. Vbi mareſchallum Chabannium cum primo agmine appropinquantem ſenſit, Alexandriam ſe recipit, vbi relicto ad duo millia hominum peditatu (quòd putaret Regem illic ſubſiſtere velle) Papiam proficiſcitur. Rex nullam vſquã moram facit, ſed omnibus ponè relictis rectà Mediolanum exercitum mouet. Qua re intellecta prorex Borbonium & Piſcarium properè ad ſe Papiam venire iubet: Adſunt illi vt imperatum erat, cum equitatu & peditatu Hiſpanico: nam Germanicus illorum celeritatem non potuit aſſequi. Itaque Leuam Papiæ ſubſiſtere iubet, cui Hiſpanos circiter mille ducentos attribuit & ſex millia Germanorum peditum ex ijs qui Maſſilia redierant: ipſe cum reliquis copijs quammaximis poteſt itineribus Mediolanum ire contendit, metuens ne Rex illuc prior accederet. Vallum & propugnacula reperit diruta: quare ciues omnes conuenire & arma capere iubet. Illi ad oppidi portas tanti Regis exercitum videntes parere recuſant.

Rex interim Vigeuæ erat, vnde marchionem Saluſſium Michaelem Antonium cũ ducentis cataphractis & peditum quatuor millibus præmittit, quòd eum ſperaret priorem Cæſarianis illuc venturum. Is quum in itinere audiſſet Mediolanum à prorege iam occupatum eſſe, non deſiſtit tamen, ſed rectà portam Vercellanam inuadit, Hiſpanos qui in ſuburbio erant, in oppidum compellit, ſuburbium occupatum cuſtodit, quamuis Hiſpani crebris eruptionibus illum expellere conarentur. Rex non multo pòſt Trimollium cum ſatis magno equitatu & peditatu ſubſidio marchioni mittit. Prorex certior de his factus, veritus ne illic includeretur, ſimul quòd alienos à ſe ciuium animos videret, antequam adueniret Trimollius, porta Romana egreditur, & vnà cum eo Borbonius & Piſcarius cum reliquo exercitu, qui omnes Laudam abeunt. Mediolanenſes ſe liberos à Cęſarianis videntes, porta aperta marchionem intromittunt, quem ſumma lætitia excipiunt, Trimollium itidem, qui paulo pòſt acceſſit. Rex accepto nuntio de Mediolani deditione, conuocato concilio de ſumma rerum deliberare cœpit. Multi cenſebant hoſtem Laudam vſque inſequendum, relicta ad cuſtodiam Mediolani aliqua militũ multitudine: quinetiam Trimollium & Saluſſium monendos eſſe vt porro procederent, dum Rex ſubſequerétur, ſicque vrgendum hoſtem ne vſquam ſubſiſtendi daretur facultas. Alijs placebat Papiam obſideri, quòd inde expulſis qui oppidum tenebant, Rex paruo negotio reliquum Mediolanenſem ducatum ſubigere poſſet. Tandem hæc ſententia potior viſa eſt Trimollius iubetur Mediolani manere, Saluſſius acceſſitur vt ſe cũ Rege coniungat: qui Vigeua profectus Biagraſum, inde ad Papiam venit. Ita ſentiunt multi, neque ſanè à vero abhorret (ſi quis ex ijs quæ poſtea euenerunt, rem velit æſtimare) ſi prior ſententia viciſſet, vt Cæſariani acriter premerentur, noſtros victoriam & por ro ducatum Mediolanenſem conſequuturos fuiſſe. Nam ea iam perturbatione & confuſione laborare cœperant, vt præ labore itinerum ab ipſa vſq; Prouincia, miles paſſim viribus debilitatus arma in lacunas conijceret, quæ ferre nequiret. Quare Laudam quidem hoſtis ſeruare non potuiſſet, de Cremona res erat in dubio. Etenim Trimollius & Saluſſius occupato Addæ fluminis tranſitu, quadam celeritate vſi eos remorari nõ ægre poterant, dum reliquæ copiæ accederent. Hac ratione Papiani & Alexandrini ad quaſdam conditiones adducti neceſſariò fuiſſent, quippe nulla ſpe auxilij relicta. Sed melior ſententia Deo ita ſtatuente neglecta eſt.

Mediolani deditio.

Rex Papiam exercitum adducit.

Rex ad Papiam adductis copijs die viceſimo ſeptimo aut octauo Octobris, regiones ſuis deſcribere cœpit: mareſchallum Chabannium cum primo agmine arcem verſus & Ticinum collocat, ipſe cum media acie in abbatia Lansfrancana non longè ab oppido mareſchallum Mommorenciũ cum tribus Germanorum peditum millibus, Italorum duobus, Corſis mille & ducentis cataphractis equitibus tranſire Ticinum iubet, & in ſuburbio Antoniano, vbi erat inſula, ſuos collocare. Vt hunc locum occuparet Mommorẽcius, turrim ad pontem ſitam oppugnare cogitur: captam munire & cuſtodire iubet, quos intus reperit omnib. ſuſpenſis, quòd ea fuiſſet illorũ temeritas vt aduerſus exercitum Regium infirmã turriculã defendere auſi eſſent. Rex ad hũc modũ collocatis caſtris, oppidũ vi aggredi cõſtituit, aggerẽ extruit, machinas inſtruit, murũ aliquot dies cõcutit, ruinam facit, ſed nõ ſatis latã: nihilominus vt exploraretur quo animo eſſent oppidani,

1524. dani, conſtitutum eſt vt accederetur. Tum noſtri vbi ad ſummum vallum euaſiſſent, captum iam eſſe oppidum arbitrabantur: ſed longè aliter accidit. Intus enim foſſas magnæ latitudinis & altitudinis reperiunt, quaquauerſum munitas, ædes proximas locis commodis pertuſas, multis ſclopetarijs refertas. His rebus effectum eſt vt noſtri diu in ſupremo vallo præliati, ſe recipere cogerentur, quòd longius procedi non poſſet. In eo conflictu multi egregij perierūt, inter cæteros Hutinus Manlius, & frater minor Alchij, ambo Picardi, San-julianus iuuenis Cantaber, multiq; quorum nō memini. Poſtea Rex equitibus imperat vt equis remotis bipertitò oppidum aggrederētur, quorum alterum agmen ducturus erat mareſchallus Foxius. Quum iam acie inſtructa pedibus oppugnationem pararent (quam ad rem expeditiſſimos quoſque delegerant) Rex monitus ab ijs qui muri ruinā explorauerant, rem in aliud tempus differri iuſſit, & equitatū reuocauit. Paucis antè diebus dux Claudius Longouillanus, magni animi princeps, quum ad aggeres eſſet, ex foſſa egreſſus eſt, vt aliquid in mœnibus ſpecularetur: ſimulatq; conſpectus eſt, campeſtri tormento in aduerſum humerum ex muro ictus ipſo in loco obijt. Multi qui gratum Regi facere ſtudebant, rationem ſibi videbantur inueniſſe, qua in oppidum irrumpi poſſet. Operis ratio erat huiuſmodi: Ticinus oppidi mœnia alluit. Ea ex parte hoſtes fluminis præſidio freti, quòd vado trāſiri nequiret, oppidum vallo munire neglexerant. Quibus animaduerſis rebus, iſti curſum fluminis auertere telarum adminiculo tentarunt, facile eſſe dictitantes, deflexo curſu, exiccato alueo, & acri repentinaque oppugnatione facta, oppidum vi prius capere, quàm hoſti ad ſuccurendum tempus daretur. Hoc opus princeps aggrediebatur Iacobus Sillius prætor Candomenſis Alenconianæ turmæ legatus. Homines nō paucos ad hanc rē adhibuit, ſed poſt multos ſumptus & longi temporis iacturam, ſubito imbre flumen auctum vnius horę ſpatio multorum dierum opus rapuit, & noſtrorum laborem inutilem reddidit.

Papia nequicquam a Gallis oppugnatur.

DVM Papiam Rex obſidet, vti dictum eſt, papa Clemens Italiæ quieti ſtudens, Laudam ad proregem Neapolitanum de pace concilianda legatos mittit. Prorex quia nec de Germanico auxilio quod Borbonius pollicebatur, neque de re pecuniaria expedienda compertum aliquid habebat (repererat autem ille pecuniam pignori datis monilibus pretioſis quæ a duce Sabaudo mutuo acceperat) quinquēnales inducias paciſcitur, vti interim Rex præter Laudam quicquid eſt cis Addam teneret. Has conditiones Rex accipere recuſauit, impulſus (vt fama erat) ab Amiralio Boniueto, penes quem ſumma negotiorum regiorum erat adminiſtratio, & à Sammarſalto, cui Rex confidebat maxima, & ſummo apud ſe loco eſſe volebat, quòd aulicarum rerum peritiſſimus erat, etiamſi nulla eſſet in re militari illius exiſtimatio. Papa Clemens vbi irritum videt quod de inducijs efficere ſtuduerat, à comite Carpēſi regio oratore adductus veterem ſimultatem deponit, quam Leo ipſius cōſanguineus cum Rege exercuerat, fœduſque cum eo facit. Matthæum datarium mittit qui fœdus illud confirmet, & Regi perſuadeat vt Neapolitanum regnum tentet: quod facile factu eſſet, quum exercitus Cæſarianus ad Mediolanū occuparetur, Regius papæ auxilio & ope leuaretur. Rex expeditionem probat, ad eam ſuſcipiendam ducem Albaniæ principem legatum conſtituit. Huic Rentium Ceretem attribuit, & equites cataphractos ſexcentos, in quibus erat Nothus Claietanus, Aeulius cum ſua turma cataphractorum, præterea trecentos leuis armaturæ equites, centum ipſius Albanij, turmā Longouillani ducis, cui Logeſus legatus præerat, peditum deniq; decem millia, cum decem aut duodecim tormentis æneis. Plurimis tamen regium exercitum ſeparari non placebat. Prorex & Piſcarius tum Laudę erant, Borbonius in Germaniam abierat, ad conſcribenda peditum millia duodecim, pecunijs ad eam rem a duce Sabaudo (vti dictum eſt) mutuò acceptis. Illi nuntio de Albanij profectione accepto, putarunt eum ad Ferrariæ ducem abijſſe, à quo puluerem, pilas tormentarias, foſſoria inſtrumenta & reliqua huius generis commodatò acciperet. Qua cauſa adducti Lauda egreſſi ſuas copias Padum traducunt, vt iter illi anteuerterent, & Monticellum paſſuum quinque millibus Cremona Placentiam verſus perueniunt, Floranſollas progredi parati. Illic duo ex leui equitatu qui pabulatum ierāt, ad eos adducuntur: ex ijs quærunt quò iter haberet Albanius, reperiunt Neapolim proficiſci. His auditis Monticelli ſe continent, noſtroſque, quòd ſe illis impares ſentirent, progredi ſinunt.

Papa Regis partes amplectitur.

Rex copiarum partem Neapolim mittit.

PROREX Neapolitanus quum iter ſuſceptum ab Albanio videret, cui cum papa

fœdus intercedebat, regnum Neapolitanum in diſcrimen venire intelligit, eoque ſibi feſtinandum eſſe iudicat. Sed Piſcarius eum à ſententia deducit, docetque, ſi Mediolanenſe negotium deſerat, Regem nullo negotio conata perfecturum, deinde à tergo ſubſequuturum, quo facilè effici poſſe vt Albanio à fronte, Rege ponè vrgente deleretur. His rationibus permotus à propoſito deſiſtit. Poſtea Cæſariano exercitu auxilij acceſſione aucto, & Regijs copijs diuturnitate hyemis, quam ſub pellibus tranſegerant, cõflictatis, iiſque ſeiunctis (nam præter illam Albanij expeditionem aberant quinque fere hominum millia, quibus marchio Saluſſius Regis legatus Sauonæ præerat, aliiſque non paruo numero tum Mediolani tum reliquis locis ad commeatus præſidium conſtituti) copias ex præſidijs producere ſtatuunt, dum Germani pedites duce Borbonio aduenirent. Hac re conſtituta Piſcarius aſſumpta exercitus parte Caſſanum ad flumen Addam contendit, quod oppidum à noſtris parum firmum tenebatur. Quare primo aduentu ſimulatque machinæ ad murum impetendum compoſitæ eſſent, impedimentis ſaluis deditionem faciunt.

Germani Papiam Regi tradere volunt.

PROREX ab Antonio Leua fit poſtridie per nuntios certior quemadmodum Germani qui Papiæ præſidio erant, ſe Regi oppidum tradituros, ni daretur ſtipendium, minitabantur. Cui malo occurrendum omni conatu ſtudebat: quumque nec pecunias quærere, nec ſi ſuppeterent, in vrbem intromittere tutò poſſet, tandem huiuſmodi ſtrategema reperit. Duo quidam homines, quorum fidem exploratam habebat, ad noſtrorum caſtra duos equos agunt binis vini vtribus onuſtos, in quorum alteris tria coronatorum millia erant: quàm poſſunt proximè vrbem ſpecie vendendi vini accedunt, Antonium de ſuis rebus per exploratorem faciunt certiorem. Qui eo nuntio accepto, eruptionem altera ex parte fieri iubet: dumque certamen committitur, alter ex ruſticis vtribus effractis & pecunijs demptis oppidum ingreditur. Antonius vt Germanis fidem faceret, quòd ſtipendia eis non perſoluerentur, id nec pecuniæ inopia nec voluntatis alienatione fieri, ſed quia intromittendi nulla dabatur facultas, concilium conuocat, quantum periculi ſubijſſet ruſticus, vt tantillum pecuniæ afferret, demonſtrat: reliquam pecuniam in caſtris Cæſarianis eſſe. Germani quum vera eſſe quæ ab illo affirmabantur crederent, manus teſtificandæ optimæ voluntatis cauſa tollunt, ſe, quandiu duraret obſidio, Cæſari militaturos, dum modo ſoluta illa ſtipendia numerarentur. Quod quum ſe facturum eſſe Antonius reciperet, hac ratione illorum animos ſibi reconciliat, tumultumque ſedat.

Moncadeus Siciliæ prorex à Gallis capitur

EODEM anno 1524 menſis Martij initio Michael Antonius marchio Saluſſius, quem (vti dictum eſt) legatum Rex Sauonam miſerat, luſtrato pedeſtri exercitu, duo ex ijs millia Varaſum mittit: quod oppidum eſt maritimum, parum munitum medio Sauona Genuam itinere. Hugo Moncadeus prorex Siciliæ, qui tum Cæſaris iuſſu Genuæ prę erat, his rebus auditis, Varaſum ad eos conficiendos ire contendit. Cæſarianas omnes triremes in ſtatione collocat, vt è mari glandibus emiſſis portam oppidi perfringant, ſperans fore vt milites oppugnatione, quòd infirmum eſſet oppidum, perterriti, ſe relicto Varaſo Sauonam ſecundum litus reciperent. Ipſe cum quatuor hominum millibus inſidijs inter duo illa oppida collocatis, dum illac iter facerent expectat. Triremibus inſtructis, & quemadmodum præceptum erat, portas percutientibus, Saluſſius Sauonæ audito fragore duas triremes quas paratas reperit, cum ijs quos apud ſe eo tempore habebat, conſcendit: reliquis, quibus præerat Andreas Auria, longis etiam nauibus, & ipſi deniq; Fayetto claſſis tum pręfecto vt ſe ſubſequantur imperat. Milites quũ Varaſo eum appropinquantem vident, animo ſeſe confirmant, portam iam pene dirutam vallo obſtruere incipiunt. Reliqui noſtræ claſſis claſſem Genuenſem propius accedunt, quam bombardis petunt. Genuenſes ſuis viribus diffiſi in altum prouehuntur, quos noſtri ſtatim ſubſequuntur. Moncadeus vbi ſe nauali præſidio deſtitutum, atque adeo ſpem potiundi oppidi ademptam videt, Genuam ſecus litus iter faciens ſe recipit. Id conſpicatus Saluſſius Malleræum ex turma Regia (quem Rex paulo antè ad eum miſerat) ad littus appellere & milites Varaſo educere quibus Moncadeum fugientem perſequatur, iubet: ſe cum triremibus oram legentem adnauigando illos turbaturum, qui propter montes propinquos litus ſequi cogebantur.

MALLERÆVS vt ei fuerat præceptum, tanta diligentia vſus eſt, vt triremium o-

1524 pe Cæſarianos illos qui ad quatuor millia erant, in fugam coniecerit. Moncadeus hac re animaduerſa, ad nouiſſimum agmen cum delectis quib. confidebat maximè ad ſuſtinẽdam vim ſubſtitit. Sed tanta fuit noſtrorum virtus, vt cum ſuis omnibus viuus in illorum veniret poteſtatem. Quibus firma cuſtodia Sauonam miſſis, noſtri quam obtinuerant victoriam vrgentes tria millia paſſuum Genuæ appropinquant, obuios quoſq; ſternentes & internecione delentes.

Salvssivs claſſe triremes hoſtium Genuam vſque perſequitur. Ibi nauim Prętoriam Genuenſem in anchoris nactus bombardis adoritur. Poſt diuturnum conflictum deditione facta capitur. Multum illic machinarum, bellicæ munitionis & opum repertum eſt: noſtri etiam hoſtium triremes inſequuti, duas capiunt. His confectis rebus Saluſſius cum captiuis & præda Sauonam reuertitur. Si ſatis fuiſſet magnus exercitus ad Genuam mari & terra obſidendam, tanta erat in vrbe trepidatio amiſſo nempe præfecto cum multis belli ducibus & militibus, vt in maximum diſcrimen ventura fuiſſe videatur ne in manus Regis veniret.

Pondormius vallem Caſſellã populatur.

Dvm Rex ad Papiam eſſet, Vindocinus Regis legatus Picardiam adminiſtraret, bellum ſumma contentione alternis victorijs & offenſionibus gerebatur. Vt ex multis vnum proferam, Antonius Crequius Pondormius Regis, vbi Vindocinus aberat, legatus, commeatum Morinos ſubmittere aggreditur, ſimulque periclitari inſtituit num Nouam foſſam per vim occupare poſſet. Eſt autem lata foſſa aquis plena, quæ vallem Caſſellam Santaudomaro Aream claudit, ſingulis autem locis quib. aditus eſt in vallẽ, extructa ſunt caſtella terrea, quibus milites qui ad vallis aditus cuſtodiendos conſtituti ſunt (quòd in illa valle omnes regionis opes atque armẽta ſeruentur) cum multis omnis generis machinis ſeſe tutò continent. Pondormius vt rem perficeret, præfecto Salmenij Boſcani nobili viro Bolonienſi, cuius magna erat apud milites autoritas, mandat vti ex illis locis mille circiter & ducentos pedites cogat, cum quibus poſtridie ad veſperum Foccobergæ ſibi præſto ſit. Eò die dicta Pondormius ipſe Montrolio profectus duabus fermeante ſolis occaſum horis peruenit cum ſuis equitibus centum cataphractis, Vindocinianis pari numero duce Torſio legato, & comite Dammartino, qui quinquaginta cataphractos ducebat. Dum paſtus equis datur, commeatum Montrolio aduectum Teroanam introducendum curat, vt hoſti ſuſpicionem inijceret ſibi eam tantùm veniendi cauſam fuiſſe. Prima noctis vigilia Foccoberga diſcedit ad rem ſuſceptam perficiendam, cui iter facienti occurrit quinquaginta cataphractorum turma cuius dux erat Fraxinæus Morinorum præfectus, cum ducentis fere peditibus ex eodem præſidio: hi duas pręgrandes colubrinas ſecum ad vi faciendam viam ducebant. Nouam foſſam ante diluculum veniunt, aditum, licet multis defenſoribus & machinis abunde munitum per vim occupant: in valle ipſa fit incredibilis tum pecorum tum aliarum opum præda. Conſilium fuerat vt receptus Foccobergam fieret. Verùm quum periculum eſſet ne Pondormio cum potiori virium parte digreſſo, hoſtes qui Areæ, Betunæ & Lilleriј præſidio erant, noſtris Teroanam reuertentibus iter præcluderent, ſatius viſum eſt vt eò deducerentur vbi in tuto eſſent, ne machinæ Morinis aduectę perirent: itaque pedites cum præda rectà Foccobergam mittuntur. Dum ad Arquas mille paſſus Santaudomaro iter faciunt, equites Santaudomarani prodeunt, peditibus collocatis ad lapidicinas non longè ab æde ſacra, qui equitatum fulcirent. Equitatus pars noſtros laceſſere cœpit, eos retinere conantes, dum Areani & Betunij cum illis ſe coniungerent. Adeo incaluit certamen, vt Burgundiones in ſuos pedites repellerentur. In hoc certamine Liquæus Aſcotij legatus, qui eo die ſororem Focorollij in matrimonium duxerat, dum ſuis ſubſidio eſſe conatur, in nouiſſimo agmine ſubſiſtit. In eum fit impetus à Stratæo (qui eius ſponſam aliquando ambierat) & Rumo, ibique capitur. Ita eo die optatis nuptijs non eſt potitus.

Hoſtes à Pondormio inſigni clade afficiuntur.

Qvod hoſtes cupiebant, id Pondormius verebatur, ne Areani, Betunij & Lilleriani cum illis coniuncti receptũ prohiberent: ipſe igitur ad ſuos ex certamine explicandos venit. Quum proximè Teroanam veniſſent, ſtrepitus Aream verſus exauditur, eò dimittuntur aliquot equites qui rem explorent. Iuuenes illuc certatim tanquam animi cauſa lanceas fracturi procurrunt, vt ſolent nobiles Galli imperia ducum non valde morari. Quæ tota multitudo ductore carens quum ad vicum Rudium perueniſſet,

medio itinere Teroana Aream in Areanos & Betunios incidunt, qui eo conſilio venerant vt cum Santaudomaranis noſtros reditu prohiberent. Hoſtes circiter nongenti erant pedites Hiſpani genere, Belgæ fere ſexcenti & trecenti equites cataphracti. Illorũ equitatum tyrones noſtri laceſſunt: ita qui inter eos veterani & peritiores erant, eos ſequi vt ſubſidio eſſent laborantibus, coguntur. Ea re nunciata Pondormius comitẽ Dãmartinum mittit, qui noſtros è prælio extraheret: quòd intelligebat, ſi illic ſubſiſterẽt, non fore poſtea integrum Foccobergam reuerti, ſed omnino illis apud Morinos manendum eſſe, vt commeatum introductum conſumerent. Huc quum veniſſet Dammartinus, reperit ita inter ſe mixtos, vt illinc euelli abſque manifeſtiſſimo periculo non poſſent. Quum enim Pondormius cum præcipua copiarum parte tria fere paſſuum millia abeſſet, ſi receptũ ita tentaſſent vt nemo eſſet qui hoſtes vrgentes inhiberet, nullo negotio deleti fuiſſent. Dammartinus poſtquam animaduertiſſet quo pacto ſe tum hoſtes tum noſtri gererent, in edito loco conſiſtit, & ex ijs qui ad eum ſe continenter aggregabant cuneum aliquem efficit, quo certaminis onus exciperetur, ſi fortè noſtri aduerſi compellerentur: ſimul Pondormio nunciatum mittit vt celeriter progrederetur, alioqui perituros omnes qui prælio decertabant. Pedites enim hoſtium ordinibus inſtructis celeriter procedebant, vt equitatum fulcirent.

Hoc nuncio Pondormius accepto noluit eos qui in certamen deſcenderant perire: itaque in eum locum vbi erat Dammartinus, ſigna inferri ad opem ferendam iubet, ipſe ducentos cataphractos ſecum ducit. Dammartinus ad ducentos equites vndequaque collegerat, ſeque eo loco vbi ſubſtiterat, continebat. At vbi Pondormium adeo appropinquaſſe conſpexit, vt ab eo iam poſſet ſuſtineri, equis concitatis in hoſtes fertur, equiteſque in Hiſpanorum peditum cuneum compellit, & impreſſione facta eorum ordines perturbat. Quam ad rem faciendam maior illa pars equitatus ſubſequens illum iuuit, quæ in ipſo prælij committendi articulo irruit. In hoc conflictu Hiſpani amplius ducenti intereunt, ſexcentis fere captis: equites peditibus ſuis pugna implicatis fuga ſalutem petunt. Hos nonnulli ex noſtris tanto ſtudio inſequuntur, vt aliquot permixti repagula ad portas Areæ intrarent: quibus ad tergum occluſis inter cæteros capitur Stanaius qui poſtea ſignifer fuit turmæ Vindocinianæ. Pondormius hac clade hoſtibus illata, cum captiuis numero fere nongentis Teroanam ſe recipit. Et quoniam tot captiuorum cuſtodia nimium moleſta futura erat, poſtero die menſtruo ſtipendio (quod eſt centum ſolidorum) redempti dimittuntur, retentis ducibus fideiuſſoribus. Stratæus Liquæum roganti ſponſæ, quam ille aliquando amauerat, remittit.

Non multis poſtea diebus, nempe circiter quindecim ante Papienſem pugnam, quum milites qui præſidio erant Hedini incurſionem in hoſtium fines feciſſent, ex his vnus cognomento Nothus capitur, & Betunam abducitur. Hunc Fiennius Flandriæ præfectus ſolicitare cœpit vt Hedinum proderet. Reſpondet Nothus ſibi rem factu eſſe facilem: ſed neceſſe eſſe vt fide & iureiurando dato ſpecie pretij quærendi dimittatur, vt commilitonem quendam ſibi fidum ad eam rem aſciſcat, penes quem arcis claues eſſent: id quod ſtatim conceditur. Hedinum reuerſus Pondormio rem totam aperit, ſibi eſſe in animo illi Fiennium, Aſcotium & præcipuos ex hoſtium ducibus cum Areanis & Betunijs præſidiarijs in manum tradere. Rationem rei perficiendæ talem affert: daretur illi à Pondormio quiſpiam cui fides haberi tutò poſſit, cuique claues arcis committantur. Hunc ſe conſilij ſui participem factum & ad ſuſceptę rei communicationem à ſe adductum hoſtibus perſuaſurum: quinetiam ſe ex illis quempiam ad ſeptum arci propinquum adducturum, vt cum perſonato iſto ianitore ambo colloqui poſſent, quò res probabilior redderetur. Die autem conſtituta quum adducenda hoſtium multitudo eſſet, ſe cum eodem illo rurſus venturum vt ianitorem conuenirent, cum quo etiam certum quoddam ſignum illis intercederet, ad quod ianitor reſponſurus eſſet: omnia denique inter illos peraguntur. Die conſtituta Pondormius ſub noctem cum ducentis cataphractis venit, qui ſuam quiſque lanceam & in capite caſſidem ipſi habebant, nullo armigero aut famulo ſubſequente, idque ne ob impedimentorum multitudinem res proderetur. Pondormius negotium Sercuto Hedini præfecto dederat, vt ad ſepti portam ſub magna fornice in ipſo aditu, quo hoſtis ingreſſurus erat, duas aut tres cataractas faciendas curaret. Id eo conſilio faciebat vt ſi hoſtis maiori multitu-

Hedini ſimulata proditio, & Simonis Galli aſtus.

1524. dine irrumperet, eſſetq; periculum ne arcis compos fieret, tum cataractę demitterẽtur, quò omnia in tuto eſſent. Quum Põdormius illuc veniret, res nondũ peracta erat: vnde conſequutũ eſt ingẽs damnum, vt poſtea audietur. Ante hanc portam erat exiguum veſtibulum lapideum, quà arcẽ hoſtis ſubiturus erat. Huius veſtibuli ſolum naphthæis & picatis operib. ad ignẽ cõcipiendum palea ſuperiecta ſtratum erat. Huc ſigno dato ignis immitti debebat à ijs qui in ſuperiore portæ parte ſtarẽt. Ipſe Pondormius, quum perterritos hoſtes videret, equum cõſcenſurus erat, vt illis ſe recipientibus iter præcluderet.

REBVS ita comparatis hoſtes Notho præeunte, media nocte duo millia paſſuum Hedino veniunt: quo loco Fiennius per duos exploratores fit certior Põdormium cum magno equitatu prima face Hedinum ingreſſum eſſe. Fiennius ſe proditum eſſe arbitratus, quum Nothum necari iuberet, ille intrepidus exploratores quod non vidiſſent pro viſo renũciare affirmat. Id vt verum eſſe intelligeret, ſe loris vinctum iuberet aliquot ex ſuis tradi, à quibus pugionem diſtrictũ manu tenentib. duceretur ad foſſæ labrum, adhiberetur etiam is quem antea ſecũ duxerat quo tempore cũ ianitore loquutus fuiſſet: intellecturum illum num ianitor ad ſignum pactum reſpõſurus eſſet. Placet conſiliũ: itaq; hominem vinciunt, conſtrictum tribus aut quatuor ex ſuis, qui maximè idonei videbantur, tradunt, qui nudato pugione diligenter obſeruarẽt, iugulaturi ſiquid mentitus videretur. Hos ducit ad foſſæ ſupercilium, ianitorem ad ſe ſibilo euocat, quẽ vbi reſpondiſſet rogat num tempus ſit rem aggredi. Ille maturandum eſſe reſpondet, omnia eſſe parata. His auditis hominẽ ad ſuos reducunt, & Burgundionib. maior etiã quàm antea ſpes rei perficiendę accedit. Itaq; progrediuntur Notho duce, ſed ſemper vincto, vti dictum eſt. Septũ ingreſſis occurrunt alij exploratores, qui proditionẽ factã eſſe aſſeuerant. Nothus oratione ſua illorũ verbis fidẽ detrahit, efficitq; vt rem meditatã & ſuſceptã exequi pergant. Ad veſtibulũ perueniunt, eorumq; iam non paucis portã ingreſſis, Põdormius qui in ſuperiore loco cõſiſtebat, videt cataractas, vt pote non rectè abſolutas, laxatis funibus nõ delabi. Quare veritus ne plures ingrederẽtur, qui multitudine ſupiores eſſent, ijs qui inferiore loco erant clara voce vt ignem inijciant edicit. Caſus tum valde infauſtus accidit: qui ignem inijciebat, id tam incommodè fecit, vt ei loqui conanti ignis in os aduerſum inuolaret, quo inteſtina exuſta ſunt: ſubitò tamen Canaplium nepotẽ iubet equum conſcendere, vt quod facere conſtituerant, aggrederetur. At ille repertus eſt facie vſtulata, vt nulla oris ſpecies reliqua eſſet. Ita res infecta manſit: & hunc exitũ iſte conatus habuit. Pondormius biduo pòſt moritur: quo caſu Rex hominẽ ſumma fide ſingulariq; erga ſe ſtudio & bello clariſſimũ amiſit. Burgũdiones veſtibulum ingreſſi centum ferè numero, incendio perierunt. Nothus primus arcẽ ingreſſus, eos ſeruauit à quib. vinctus tenebatur, & ſibi captiuos habuit. Hoſtes perterriti fugiunt, noſtros ſubſequẽtes ſibi inſtare exiſtimantes, quòd infortunium Pondormij planè ignorarent: vt plurimi dum ſe recipiunt, per ſyluas aberrarẽt. Veriſimile eſt, niſi mirificus ille caſus interueniſſet, hoſtes vniuerſos perituros fuiſſe (nox enim nõ erubeſcit) atq; adeo rẽ fortaſſe eò venturã, vt hoſtib. adeò attonitis noſtri illos inſequuti vel Areã vel Betunã permixti ingrederentur. Hoc ſanè ipſi poſtea mihi ingenuè confeſſi ſunt. Eo tẽpore moritur is qui in Germanos ſummã imperij habebat, neq; abeſt ſuſpicio quin veneno ſublatus ſit, quòd Antonio Leuæ commercium cum Rege habere videretur. Sed res nũquã patefacta eſt. Cæſariano exercitu aucto & copijs cõiunctis prorex Neapolitanus Papiẽſib. auxiliũ ferre cõſtituit: ſed quum deficeret eum res pecuniaria, valde vereri cœpit ne milites certamen detrectarent. Itaque ducum belli omnium cõſenſu & iuſſu Piſcarius Hiſpanos, quorum ſummus ductor erat, in concionẽ conuocat, illos prælio decertare ne recuſent hortatur: multas eos & illuſtres victorias ſe duce conſequutos fuiſſe, hanc demũ eis omnium laborũ, quos adhuc pertulerãt, mercedem ampliſſimã fore: capto enim Rege cum regij ſanguinis principib. atq; adeo maxima Gallicæ nobilitatis parte, nihil eis neq; ad decus neque ad opes deeſſe poſſe. Docet præterea victoriã tãtum non in manib. eſſe, Gallicano exercitu iã diuturna caſtrametatione debilitato, inſuper etiam multis locis, Neapoli, Sauonę, Mediolani ſeparato: deniq; nihil deeſſe, quã vt rẽ alacriter aggrediantur. Hiſpani tum quòd maximam ei fidem habebant, tum ipſius prædę ſpe, quam pollicebatur, erecti, ſe eandem cum illo mortis aut vitæ conditionem habituros reſpõdent, in omnia loca & pericula etiam nulla pſenti pecunia ſequuturos, modò ſuppeteret victus quo ſe interea tolerarent. Germa-

Inaudita Pondormij mors.

Hiſpanorum imperator ſuos ad prælium cohortatur.

ni hoe

ni hoc intellecto reſponſo, idem ſe facturos cōfirmant, ſe non minus quàm Hiſpanicam gentem ad bellum gerendum aptos eſſe. Prorex, Borbonius & Piſcarius hac re intellecta cunctandum non eſſe, ſed nauiter, dum alacri animo eſſent milites, rem ſuſcipere ſtatuunt. Rex hoſtium conſilio nunciato, quum ſciret in itinere Lauda Papiam eſſe caſtrum nomine Caſtellum Santangelicum, cui Petreium Gonzagam Federici Bozzoli fratrem præeſſe iuſſerat, magni ſua intereſſe exiſtimauit illud à ſuis teneri, vt commeatus hoſtib. impediretur, ſiquidem Papiam venire contenderent. Quamobrem ne ab hoſte occuparetur, mareſchallum Chabannium & Bozzolum mittit, qui locum explorent & reb. neceſſarijs muniant. Illi vt iuſſi erant, octingentos pedites Italos præſidio relinquunt cum *Caſtellū Santangelicū hoſtes occupant.* ducentis equitibus, quibus Petreium ipſum præficiunt. Hoſtes (vti dictum eſt) coniūctis vnum in locum viribus, Lauda profecti Marinianum perueniunt, vt explorarent nū qui Mediolani erant ex noſtris, relicto oppido ad exercitum Regium venire cogitarent. Vbi Trimollij non eſſe hoc conſilium perſpiciunt, mutant ſententiam, Caſtellum Santāgelicum ire contendunt, vt iter tritum Lauda Papiam ad rem frumentariam ſine periculo ſubuehendam liberarent. Eò quum veniſſent, machinas expediunt, & ad ſubruendum murum collocant, ruina edita vallo ſuccedunt: ſed à noſtris ſubmouentur. Tandem noſtri illorum diligentia perſpecta, metu perculſi ſe in fidem proregis Neapolitani tradūt. Is belli duces retinet, milites armis exutos dimittit, ſic tamen vt iureiurando eos aſtringat, intra menſem aduerſus Cæſarem ſe arma non ſumpturos.

Rex poſtquam Caſtellum Santangelicum captum reſciuit, non dubitauit quin ſibi dimicandum eſſet. Qua ratione adductus Trimollio mandat vt ad ſe cum ijs quos habebat veniret, relicto Theodoro Triuulſio & Chandæo qui ad ius dicendum conſtitutus erat, cum exigua quadam manu ad arcis foſſas cuſtodiendas. Reliquas copias vbicunq; habebat, ad ſe accerſit, præter marchionem Saluſſium (quem ad Genuam eſſe antea demonſtrauimus) & aliquot alios qui arces tenerent, vt tutiora eſſent itinera. Non multo ante hoc tempus Rex Ioannem Medicem, qui tria peditum millia & trecentos leuis armaturæ equites ducebat, ſibi aſciuerat. Is quum ſe ad Regem conferret, illi etiam complures Italos duces conciliauerat, in primis comitem Guidum Rangonem, qui inter homines bellicoſos magnum locum obtinebat, cum eius fratre comite Franciſco Rangone. Quinetiam Palveſini, quem ſuprà demonſtratum eſt Mediolani fuiſſe obtruncatum anno 1521, fratrem Ioannem Ludouicum Palveſinum Regi tamen placauit. Rex hoſtes ne commeatum Papiam introducerent, vt impediret, in valle ad exiguum riuum Vermiculum caſtra ponit, quòd illac hoſti iter eſſet faciēdum, ſi obſeſſis auxilium ferre conaretur. Præterea mille Italos qui Maſſilia Sauonam veniebāt, accerſit: qui itinere deſeſſi quum ad Alexandriam iter facerent, a præſidiarijs militibus oppreſſi delentur. Eodem fere tempore Ioannes Iacobus Medices, quem Mediquinum appellabant, Muzo præfectus (caſtrum hoc eſt ad lacum Comenſem finitimum Rhetis) qui Sfortianis partibus ſtudebat, quum ſciret Rhetos ad ſex millia paulo antè in caſtra regia ad Papiam veniſſe, rationem inuenire ſtatuit, qua illos à pugna auerteret, domumque redire compelleret. *Mediquinus Clauennā aſtu occupat.* In ditione Rhetorum animaduertit ſitum eſſe caſtrum Clauennam ad alteram lacus ripam: huius præfectus quòd ſibi nihil ſumma pace metuebat, quotidie procul ſatis domo ſpatiari ſolebat. Quem locum obſeruat Mediquinus, atque in eo inſidias collocat. Res tam appoſitè cecidit, vt præfectus ille pro more egreſſus, in iſtius manus incideret: captus ante ipſam caſtri portam adducitur. Mediquinus diſtrictum tenens gladium vxorem accerſit, confirmat, niſi fores aperiat, ſe mox caput marito ablaturum. Vxor mariti ſaluti conſulere cupiens, hominem intromittit: ſtatim homines ad numerum trium millium, quos loco propinquo in inſidijs locauerat, ad eum accedunt, & caſtro potiuntur. Præſidio quod ſatis eſſe videbatur impoſito Muzum redit. Rheti de hac iactura *Rheti ſub pugna diem regem deſerunt.* certiores facti, tanto metu correpti ſunt, quòd ſuſpicarentur de tota ditione occupanda conſilia à quibuſdam eſſe capta, vt ſuos, quos ad ſex millia in Regis caſtris habebant, ſtatim ad patriam defendendam reuocarent. Hoc mandato accepto nulla ratione potuerunt retineri, ne pudore quidem, quòd ſacramento militari obſtricti, quòd ſtipendio accepto principem turpiter qui iam in eo erat vt pugna decertaret, deſererent, quin domum quinto ante prælium die diſcederent. Quantum hoc damni Regi attulerit iudicari facilè poteſt, præſertim quum hoſtis paſſibus non amplius quingentis abeſſet: mihi-

1524 lo magis tamen à conſilio vnquam deſiſtere voluit. Nonnulli cenſebant vt Mediolanum copias reduceret, dum Cæſariani ob ſtipendium non perſolutum dilaberentur: nam vbi ſtipendium nõ numeratur, rem frumentariam ſtatim deficere. Verùm ſiue quòd princeps animo eſſet excelſo, ſiue quòd ita diuino nutu & conſilio res gubernaretur, adduci non potuit vt aliò quàm ad hoſtem exercitum conuerteret.

Rex præterea Palveſinum (cuius nuper mentio facta eſt) cum pecunijs miſerat, qui equitatus & peditatus magnam multitudinem cogeret, iiſque Cremonam (quam nõ amplius ſexcenti pedites tenebant) occuparet. Is collecta peditum bis mille & quadringentorum equitum manu, Caſalo Maiore ad Padum caſtra facit, dum ſupplementum fere quater mille peditum expectat. Sfortia qui Cremonæ erat, quòd metueret ne Guidus Rango ſe cum Palveſino coniungeret, priuſquam in vnum vires colligerentur, hominẽ opprimere conſtituit. Cremonę ad duo peditũ millia & aliquot equites cogit, quib. Alexandrum Bentiuollium præficit. Qui cum his copijs quum Caſalum contenderet, Palvoſinus ſe non inferiorem, vt prælium committeret, arbitratus, imprudenter munitionibus egreditur, ſuo magno malo: qui ſi intus ſuos continuiſſet, comes Franciſcus Rango Guidi frater poſtridie ſubſidio venturus erat. Egreſſus in apertum rectà in hoſtes vadit, primo impetu equitatum ducis Mediolanenſis fundit fugatque: ſed Alexãdri Bentiuollij aduẽtu ita vtrinque vrgetur, vt ſterneretur & caperetur, exercitus profligaretur. Qua ex re etiam Rex non mediocri detrimento affectus eſt. Papienſes vident ad Medicis caſtra excubias negligentius fieri. Eruptione facta incidunt in cuſtodes qui exiguo numero erant: his pulſis multos ex militibus concidunt antequam ſpatium ad arma ſumenda daretur. Medices hac offenſione indignatus, vt par pari referret, oppidanos elicere aggreditur. Qui ſe etiam tum certamine ſuperaturos ſperantes, exeunt: ſed ſpes eos feſellit. Medices enim geminas inſidias vnas in ipſis foſſis, alteras longius ab oppido collocauerat. Hiſpani quum eos inſequerentur à quibus primùm laceſſiti fuerant, longius progredi nolunt, quòd ſcirent vlterius alios in inſidijs deliteſcere. Dum ſe recipere conantur, qui proximè oppidum erant illis occurrunt: ita vtrinque circunuenti omnes ad vnum interficiuntur. In quo conflictu Medices ad calcaneum glande tormentaria vulneratur, ſaucius ſe extra caſtra efferri iubet: quæ res etiam noſtris magno damno fuit, propterea quòd vir rei bellicæ peritiſſimus erat. Eius milites duce orbati diſperſi abeunt, & nullo tandem numero fiunt: denique iſtis & Rhetis dilapſis octo hominum millia è noſtris caſtris detracta ſunt. Eodem tempore Albertus comes Carpius Regis apud papam orator, eum iuſſu papæ non ſemel monuit, ante omnia caueret ne prælio cum hoſte decertaret: non eſſe dubium quin, ſi ad quindecim dies tempus extraheret, Cæſariani eò inopiæ venirent, quòd ſtipendium non perſolueretur, vt totus ille exercitus tandem euaneſceret: nullam illis iam pecuniæ colligendæ rationem ſupereſſe, quum & Mediolano pulſi eſſent, & copiæ ducis Albaniæ apud Neapolim ſuperiores viderentur: quæ duo hactenus rei pecuniariæ ſubſidia Cæſari ſuppetebant. Verùm Rex tanquam diuino fato ad cladem illam comparatus in ea ſententia permanſit, ne ab hoſtis conſpectu ſe videretur ſubduxiſſe.

Regis copiæ ſenſim minuuntur & ſeparantur.

Pugna Papienſis occaſio.

Proregis Neapolitani & Borbonij conſiliũ non erat cũ Rege prælio cõgredi, niſi fortè facultas quædam inſperata, qua potiori eſſent conditione, daretur. Id tantùm conabantur, vt Mirabellum peruenirent, quò ſuis quos illic habebant feſſis recentes alios integroſque ſubmitterent: quod fieri, niſi propter Regia caſtra iter haberent, non poterat. Et quoniam Rex munito loco caſtra habebat, è duobus alterum ſibi faciendum intelligebant: vt ſi Rex è caſtris copias ad prohibendum tranſitum educeret, prælio dimicarent: ſin minus, vlterius progrederentur. Cæſariani extra ſeptum Cartuſiam verſus, non longius à noſtrorum caſtris quàm fert bombardæ iactus, iam caſtra collocauerant. Ibi paucis pòſt diebus noctu murum ſepti ſuffodere cœperunt, & duabus ante lucem horis die Matthiæ ſacro, anno 1524 muri pars latitudine fere trecentorum pedum collabitur. Hac ſclopetarios Hiſpanos ad numerum fere trium millium cum aliquot equitibus leuis armaturæ emittunt, qui albis indusijs induti progrediebantur, vt quoniam nondum diluxerat, ſe mutuò agnoſcere poſſent. Hos ſubſequuntur acie inſtructa veterani milites tam Germani quàm Hiſpani inter ſe mixti, quibus poſtea ſuccedũt tres peditum cunei, Hiſpanorum vnus, Germanorum duo vnà cum grauis armaturę alari-

rum equitum duabus confertiſſimis turmis. Qui omnes exercitum Regium ad læuam relinquunt, quòd eum nollent propter loci iniquitatem (vti dictum eſt) adoriri.

Hostibus neceſſe erat (quemadmodum demonſtrauimus) ad noſtri exercitus caput iter facere. Qua re cognita Iacobus Galliotus Aſſius Armeniacorum ſeneſchallus rei machinariæ præfectus tormenta loco adeo hoſtibus iniquo, noſtris commodo collocauerat, vt illi, quum prætereundum eſſet, contentiſſimo curſu vallem quandam, qua à machinarum iactu tuti eſſent, petere cogerentur. Glandes enim ſubinde eorum cuneos emiſſæ ita aperiebant, vt brachia modò & capita laceris corporibus auulſa in ſublime attolli conſpiceres. Quibus rebus animaduerſis Rex illorum ordines metu perturbatos fugere exiſtimauit, ſimul quòd ei nuntiaretur ab Aleconianis & Brionianis equitibus aliquot Hiſpanos deletos eſſe, qui ad noſtrorum latus dextrum iter facere conarentur, & leuiores machinas quatuor aut quinque captas. Hæc omnia ſimul in cauſa fuerunt, vt Rex loco ſibi commodiſſimo relicto hoſtem petere contenderet, machiniſque facultatem quibus hoſtes vehementer lædebantur, adimeret.

Rex commodiſſimum locum, vbi conſederat, relinquit.

Cæsariani quum nihil iam ſibi à noſtrorum machinis metuendum eſſe, & Regem infeſtis ſignis ad ſe venire conſpicerent, ad eum primos aciei ordines qui Mirabellum ſpectabant, conuertunt, ſuóque equitatui duo aut tria ſclopetariorum millia permiſcent. Rex Heluetiorum cuneo (in quo præcipuæ illius vires erant) ad dextrũ cornu collocato, rectà marchionem Santangelicum primi agminis equitum ductorem petit, hoſtes illic fuſi & marchio ipſe interfectus eſt. Verùm Heluetij, quorum erat in Germanorum peditum Cæſariani exercitus cuneum impetum facere, quum prælium inire deberent, iter Mediolani ad fugam capiendam inſiſtere cœperunt. Germani noſtri pedites qui non plures quinque millibus erant, ducibus Franciſco Lotaringi ducis fratre & Sothfolco Albaroſano, aduerſi in confertiſſimam hoſtium aciem, quæ Regem petebat, vadunt. Illic pauci (vti dictum eſt) quum eſſent, duobus magnis Germanorum cuneis circumuenti fortiter præliantes cadunt. Quòd ſi idem feciſſent Heluetij, dubia ſanè fuiſſet victoria. In eo conflictu Franciſcus Lotaringus & dux Sothfolcus intereunt, cum militibus ipſis non melius actum eſt. Rex equitibus quos primos obuios habuerat, pulſis, Germanis tamen deletis & Heluetiis pugnam detrectantibus, totam certaminis molem ſubit, equus quo inueliens pugnabat, tandem interficitur, ipſe altero crure vulnus accipit. Interficiuntur ex iis quos apud ſe habebat amiralius Boniuetus, Ludouicus Trimollius annos natus ſeptuagintaquinque, Galeacius Sanſeuerinus ſummus Galliæ armiger, Sanſeuerinus alius primus regius œconomus, Maraphinus primus hippocomiæ præfectus: capiuntur mareſchallus Foxius, Nothus Sabaudus præfectus prætorio qui poſtea ex vulneribus obierunt. Sampaulius tum facie tum aliis partibus ſaucius, vt exigua eſſet ſalutis ſpes, apud Regẽ capitur: qui tamen Papiæ poſtea, quò abductus eſt, conualuit. Mareſchallus Chabannius qui primam aciem ducebat, ad alterum cornu, ſed nihilo meliore conditione dimicabat: etenim noſtro exercitu adeo labefactato ille toti impetui ſuſtinendo par nullo modo eſſe poterat. Quare oneri tandem ſuccumbit, eo ipſo in loco cum maxima ſuorum parte interficitur. Mareſchallus Mommorencius cum centum cataphractis, mille peditibus Gallis, quibus (niſi fallor) Buſſius Amboſius præerat, & duobus Heluetiorum millibus pridie Sallazarium ad obſidendas tranſitus anguſtias miſſus fuerat. Quo loco quum in armis ad diluculum vſque conſtitiſſet, audito bombardarum ſtrepitu ſe cum rege coniungere conatur. Sed & auxilij facultas inclinata noſtra acie iam prætererat, & receptu impeditus eſt: nam circumuentus vincitur & capitur, antequam ſe cum eis coniungere poſſet.

Gallicus exercitus caditur.

Rex (vt ad eum redeamus) equo interfecto vbi in pedes ſeſe erexit, vndique cinctus oppugnatur, & à plurimis vt fidem det vrgetur. Quod facere recuſat, & quandiu ſpiritum ducere potuit, acriter dimicat, tametſi norat ſe diuino iudicio obſiſtere non poſſe: ſed quoniam magnas inter Cæſarianos contentiones prædæ cauſa oriri videbat, verebatur ne deditione etiam facta ab eis per rixam & altercationem interficeretur. Ibi tum adfuit Pomperantius, quem demonſtrauimus Borbonij comitem, qum Gallia excederet, fuiſſe, idque propter cædem à ſe Amboſiæ factam, vbi Chiſſæum occiderat. Is ſtatim ex equo deſilit, & proximè Regem euaginato gladio omnes ſubmouet, quoad

Rex ab hoſtibus circumſiſtentibus fortiter prælians capitur.

1524. prorex Neapolitanus acceſſit, in cuius fidem ſe rex & poteſtatem permiſit. Alenconius, qui extremum agmen ducebat, exercitu profligato, & ipſo Rege capto, nullam omnino ſpem reſtituendæ acieiupereſſe intelligit: quamobrem ex eorum quos ſecum habebat ſententia ponte quem ad Ticinum noſtri antea fecerant, ſe recipit. Theodorus Triuulſius & Chandæus qui Mediolanum tenebant, tantæ cladis nuntio accepto cum ſuis in Galliam reuertuntur.

Qui prælio Papienſi interierunt.

IN eo prælio interfecti & capti ſunt plurimi præcipuæ virtutis & nobilitatis viri. Interierunt mareſchallus Chabannius, Ludouicus Trimollius, Gulielmus Gofferius, Boniuetus Galliæ amiralius, Nothus Sabaudus præfectus prætorio captus obiit: mareſchallus Foxius, Galeacius Sanſeuerinus ſummus armiger, Franciſcus Lotaringus, dux Sotfolcus, comes Tonerranus, Caldomontius, cuius pater Carolus Amboſius fuerat præfectus prætorio, Buſſius Amboſius, Baro Buzancæus, Bellopratenſis, & alij præterea multi quorum commemoratione lectori tædium afferrem. Capti ſunt Henricus rex Nauarræ, comes Sampaulius, Ludouicus Niuernenſis, Florengius Roberti Marcani F. mareſchallus Mommorencius, Brionius, Lorgius, Rupepotæus, Montiianus, Annobaldus, Rupemenius, Malleræus, Mompeſatus, Boſius, Curtonius, Langæus & alij, quorum nomina ſi coner recenſere, volumen magnum conficiendum ſit. Ex hoſtibus quinam interierint, quum victoriam obtinuerint, dicere ſuperſedebo: qui enim vicit, victoriam ſibi nihili conſtare ducit. Iſta lectorum iudicio relinquo.

LIBRI SECVNDI FINIS.

HAC

MARTINI BELLAII LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER TERTIVS.

HAC clade in Galliam perlata, quantum ex nuntio dolorem & ægritudinem ceperit Ludouica Sabauda Andegauenſis & Angoliſmenſis duciſſa, quam demonſtrauimus rectricem in Gallia à Rege relictam fuiſſe, quum filium captum & deletas Gallicas copias intelligeret, facilè iudicari poteſt. Tamen qua erat animi virtute & conſtantia, rebus tam accifis remedium quod poterat, afferre decreuit. Principes & præcipuos totius nobilitatis qui in Gallia reliqui erant, ad ſe accerſit, præſertim Vindocinum qui Picardiam & inſulam Francicam prorex obtinebat, Guiſium qui Cãpaniæ & Burgundię præerat, & Lautrecũ Aquitaniæ & Ocitaniæ præfectum: qui extremis regni limitibus præſidio firmatis Lugdunum ad eam veniunt. Vindocinum illuc proficiſcentem quum Lutetia iter faceret, nonnulli ciues & in iis aliquot ex curiæ præcipuis ſenatoribus conueniunt, docent vnũ eum eſſe ad quẽ ſumma adminiſtrationis totius regni ſpectaret, qui Rege capto, impuberibus eius filiis, Borbonio per defectionem alienato, Alenconio nondum Lugdunum reuerſo, primus ac præcipuus ipſius diadematis regij hæres eſſet. Quam rem ſi ſuſcipere in animum induceret, Pariſios & aliarum regni vrbium ciues illi fide & potentia opem laturos. Illius orationis hæc eis, credo, cauſa erat, quòd cãcellarium Antonium Pratenſem infenſum haberent, neque vellent eius conſilio regi. Hac ex re Vindocinus intelligebat non ſolũ Regis ſed etiam ipſius regni perniciem conſequuturam eſſe, rectricẽ, quæ à Regis profectione rebus adminiſtrandis præfuerat, ſe hac regni procuratione abdicari ægrè laturam, denique factiones inde exorituras, quę imperij Gallicani interitum adferrent. His cauſis permotus reſpondet ſe Lugdunũ proficiſci, illuc omnes principes conuenire debere, quorum conſilio quæ tum Regis tum reip. ex vſu eſſent ſtatui oporteret. Hæc fuit Vindocini in populum & regnum ipſum ſingularis fides & voluntas, quum plurimi rerum nouarum ſtudio tenerentur, quibus dux modò & autor opus erat, cuius ſcilicet nomine & autoritate ad ſpeciem abuterentur. Vindocinus vbi Lugdunum peruenit, princeps & caput conſilij Gallicani deligitur.

Regis matris conſtantia & animi magnitudo.

RECTRIX, vti diximus, ſumma diligentia omnibus proſpexit quæ ad regni ſtatum tuendum pertinere iudicauit. In primis Andreæ Auriæ triremium regiarum præfecto & Fayetto proamiralio (qui ambo tum erant Maſſiliæ) mandat, vt quoniam rebus Gallicis in Italia nimium attritis terra iter facere minimè tutum erat, in regni Neapolitani fines nauigarent, vnde Albaniæ ducem cum exercitu in Galliam tranſportarent. Quod illi vt iuſſi erant, perfecerunt, rediitque integer exercitus, paucis quibuſdam exceptis, qui cum Aculio Velitras præiuerant. Hos enim Columnæi Romam compulerunt, vbi ab Vrſinæ factionis hominibus excipiuntur. Poſtea imperat vti tum belli ducibus tum militibus qui ex prælio reduces venerant, ſtipendium quantum debebatur,

1525. perſolueretur: quin maximę illorum parti redemptionis pretium numerari iubet. Deinde quũ Michael Antonius marchio Saluſſius Sauona reuertiſſet (vbi Regis iuſſu præfuerat) cúmque eo comes Ludouicus Bellijoæſus, qui duo peditum Italorum millia ducebat: hunc Ludouicum cum ſuis in Burgundiam mittit, qui hoſtes, ſi fortè per Burgundiæ comitatum impreſſionem tentarent, cohiberet. Poſtremò quum ſciret Anglum, vt cum Cæſare pactus erat, cum exercitu Darverni eſſe debere, quò Caletum inde ſtatim nauigaret, legatum ad eum mittit Ioannem Ioachimum Genuenſem, qui doceret quãta calamitas Regi filio accidiſſet, rogaret ne principi captiuo moleſtus eſſet, potius amicæ cuiuſdam & beneuolæ pactionis cum conſilio Gallicano rationem iniret. Anglus quòd verebatur ne Cæſarem viribus & potentia auctum tandem hoſtem haberet, ex inimico Regi amicus redditur, cum rectrice & conſilio paciſcitur, auxilium tum viris armatis tum re pecuniaria ſe laturum oſtendit, quò Rex è captiuitate emittatur: deniq; exercitum multis licet ſumptibus collectum dimittit, neque ſibi quicquam pro impenſis dari poſtulat.

Angli erga Regem captiuum beneuolentia.

IISDEM temporibus apud Germaniam vulgus quoddam perditorum emerſit, qui bona eſſe communia contendebant. Hi collecta quatuordecim aut quindecim millium hominum manu, iter faciunt in Lotaringiam, eo conſilio vt in Galliam porro venirent. Hac enim ſe facilè potituros confidebant, quòd omnem Gallicanam nobilitatem in pugna interiiſſe arbitrarentur. Quacunque iter illis erat, nobilium domos diripiebant, fœminas & impuberes inaudita ſæuitia interficiebant. Ad iſtorum furorem cohibendum dux Guiſius & comes Valdomontius frater præſidia ex Burgundię & Campaniæ vrbibus tam peditum quàm equitũ educunt, & adiuncto comite Ludouico Bellijoęſo cum bis mille Italis peditibus quos habebat, progredientibus iſtis ruſticis occurrunt, & in eos ad Sauernam ad montis radices, quà Argentinam itur, incidunt. Tametſi autem ſex millibus hominum aduerſus quindecim millia pugnandum ſibi eſſe intelligebant, tamen equitum virtute freti adoriuntur, cædunt, & penitus delent, iis exceptis qui mõtes fuga ſubierunt. Ex hac ruſticorũ turba decem fere millia occubuerũt, ex noſtris pauci, inter quos capitaneus Sammalotus, & Betunius qui ducis Guiſij ſatellitio pręerat. Poſt hanc internecionem, nũquam auditum eſt ſceleratos illos coaluiſſe. Iſta ducis Guiſij expeditio neque Rectrici neque conſilio Gallicano probabatur, quòd in diſcrimen conieciſſet quicquid in Gallia virium coactum fuerat, quæ hoſti, ſi victor ex Italia mouiſſet, opponerentur. Verùm res fœliciter ceſſit.

Ruſticorum Germanorum ſeditio & internecio ad Sauernam.

CAROLVS Lannoſius prorex Neapolitanus, Cæſaris princeps in Italia legatus, victoria parta de continendis militum animis valde ſolicitus eſſe cœpit. Quum enim nõ ſuppeterent pecuniæ quibus ſtipendia trium aut quatuor menſium perſolueret, metuebat ne milites tumultu excitato Regem tanquam pecuniæ repræſentandæ obſidem per vim raperent. Cui malo vt occurreret, Regem inſcio exercitu Piſcetonem ducit, quod oppidum eſt firmiſſimum ad flumen Addam, & Alarconi Hiſpano, cui Cæſar maximã fidem habebat, cuſtodiendum tradit: deinde ad corrogandam pecuniam, vt militibus ſatisfaceret, animũ appellit. A Clemente papa CLM francorum, à duce Ferrarienſi XLM accipit. Veneti non mediocrẽ ſummam polliciti, quum ad maiorem eos compellere vellet, diem ex die ita duxerunt, vt tandem nihil præſtarent. Rex Piſcetone quum vltra Paſchalia cõmoraretur, quum annus cenſeretur 1525. Cęſar ad eum Roxium præfectum prætorium cum mandatis miſit, quibus poſtulabat vt Borbonio Delphinatum & Prouinciam traderet, quibus eas regiones quas antea obtinebat iungeret, idque totum in regni formam redactũ ſummo imperio ex nullius clientela teneret: ſimul vt Cæſari Rex Burgundiæ ducatu cederet. Multa etiam erant alia in iſtis iniquiſſimis poſtulatis capita, quæ conſultò prætereo. Ad iſta Rex reſpondit dolere ſe quòd Cæſar illi tam longum & moleſtum iter tanta celeritate conficiendum iniunxerit, ad tam iniquas conditiones perferendas: cui ſuis verbis renuntiaret, malle ſe exulem & captiuum mori quàm iſtis aſſentiri. Regni mei ſtatum (inquit) integrum adhuc eſſe confido, quem mei redimendi cauſa nolim labefactare aut lædere. Itaque ſi rem ad quandam concordiam deduci cupit, aliis longè verbis illi vtendum eſt.

Iniquiſſima Cæſaris poſtulata Rex captiuus repudiat.

INTERIM comes Sampaulius, qui cuſtodum opera (quos ſibi conciliauerat) euaſerat, comes Valdomontius & marchio Saluſſius Michael Antonius cum nonnullis Italiæ

liæ principibus & capitaneis aliquid commercij inſtituebant, quò efficerent ne rex extra ducatus Mediolanenſis fines duceretur, ſperãtes temporum rationem eam tandem fore, vt Italiæ dynaſtis potentia Cæſaris formidabilis redderetur, ne monarchiam affectaret, atq; adeo omnes opprimere conaretur: quod malum vt à ſe auerterent, exercitũ ad regem liberandum compararent. Horum conſiliorũ comes Franciſcus Pontremius adminiſtrator erat. Cuius rei leuiſſimo ſtatim rumuſculo audito prorex Neapolitanus regi narrat ſibi per literas (quas etiam oſtendebat) Cęſarem confirmaſſe, ſi in Hiſpaniam nauigaret, fore vt colloquio coràm habito pace ſemel facta omnibus controuerſiis finẽ imponerent, ipſe deniq; liberaretur. Rex quòd intellexerat Borbonium in Hiſpaniam nauigaſſe, quodq́; de Aleonora Cæſaris ſorore ab illo in matrimonium ducenda agi cœptum fuerat, non intermitti, imò ſpem eſſe propediem perfectum iri: non grauatè aſſentitur, licet à multis ſuorum reclamari videret. Aſſentiendi cauſa fuit, quòd ſperabat fore, vbi in Hiſpaniam veniſſet, vt Aleonora potentiſſimo Regi quàm principi omnibus fortunis ſpoliato nubere mallet, ac proinde fratrem quoq; Cæſarem de hac ſententia deduceret. Quòd ſi contrà illæ nuptiæ conficerentur, nõ dubitabat quin ex ea re Gallia in ipſis viſceribus bello flagraret. Id ſatis intelligi poſſe ex Cęſaris poſtulatis quę Roxius pertulerat, ex quibus conſtaret Cæſarem opes & potentiam Borbonio ſorore ducta nõ denegaturum. Ad hãc nauigationem oportebat ſex ex regiis triremibus quæ ad Maſſiliam erant pręberi, Hiſpanis militibus compleri, reliquas omnes exarmari. Hoc quoque Rex conceſſit, & hac de re mareſchallum Mommorencium ad rectricem matrem miſit. Is vbi Lugduni conſilium & voluntatem Regis expoſuit, res tum rectrici tum vniuerſo cõcilio placuit: hac enim ratione illum citius liberatum iri ſperabant. Simulatq; Mommorencius Piſquetone diſceſſit, Rex inde prorege Neapolitano comitatus Genuam contendit. Ibi quum ſuas triremes præſtolaretur, ad eum redit Mommorencius abſque triremibus tamen, quòd eas niſi denuo iuſſus Cæſarianis tradere tutum non exiſtimauerat: itaque Tauroentæ eas reliquerat, ſic tamen vt quum res flagitaret, ſatis maturè adduci poſſent. Prorex Neapolitanus regias nauales copias ſuis firmiores eſſe videbat, verebaturq́; ne nauigatione ſuſcepta tum ſuum exercitum tum captiuum ipſum amitteret: ſin autem in continenti diutius commoraretur, ſibi à rebus nouis periculum eſſe intelligebat. His cauſis adductus ſibi non cunctandum cenſuit, ſed curſum Neapolim tenere inſtituit, vt captiuum in tuto collocaret. Quæ res ſummum dolorem Regi attulit, quum ſe tam procul abduci ab iis à quibus iuuari poſſet, vidit. Nauibus ad portum Veneris appulſis, biduum illic cõmoratur. Quò quum veniſſet Mõmorencius cũ triremibus quas Rex promiſerat, prorex conſilium & curſum mutauit, ad inſulas Hieras profectus, ſinu Legionenſi Barcinonem peruenit. Paucis pòſt diebus quum Tarracone eſſent, Hiſpani Regis cuſtodes de ſtipendio non numerato aduerſus proregem tumultuari cœperunt. Quorum furori ille cedens, ſuperatis ædium faſtigiis per colliquias ex alia in aliam domum tranſilire, vt euaderet, coactus eſt: qua ex re non modiocri in periculo Rex verſabatur, quum circumuolantes ſclopetarias glandes ſentiret. Inde Valentiam proficiſcũtur. Hinc Mommorencium denuo ad rectricem matrem mittit, qui ex ea & cõſilio ſciſcitaretur quibus pactionis conditionibus cum Cæſare agere deberet, ſimul quidnam rei cum Anglo tranſactum eſſet. Reuerſus narrat fœdus Anglo cum rectrice interceſſiſſe, rectrici viſum eſſę vt Alenconiam duciſſam ipſius ſororem, quæ mortuo Lugduni Alenconio nuper vidua erat, ad ipſum mitteret, quæ de eo liberando ageret: itaque daret ille operam vt ſorori tutus commeatus fide publica concederetur. Anglum ægrè ferre quòd à Cæſare poſt inſignem illam victoriam ſe contemtui animaduerteret, qui tamen ſtipendia Cæſarianis ſuppeditaſſet. Paulo antè ad eum venerat Brionius cum pecuniis & veſtibus pellitis, qui mandata à rectrice habebat, vt communem cum archiepiſcopo Ambrodunenſi (qui poſtea cardinalis Turnonius dictus eſt) & Ioanne Selva primo curiæ Pariſienſis præſide autoritatem haberet. Hi enim iampridem de redimendo Rege ad Cæſarem miſſi fuerant.

Conſilia de rege liberando ineuntur.

Rex in Hiſpaniam abducitur

Eo tempore Rex quum in caſtro Madrilio moraretur, in tantam febrim incidit, vt paucis de valetudine ſpes eſſet. Iámque aditus Hiſpaniæ clauſi ſeruabãtur, vt nihil certi inde afferretur: qua ex re rectrix ſummum merorem cepit, quòd de ſalute aut morte filij nihil compertum per nuntios habere poterat. Langæus illuc tranſiturum ſe, multis

Rex in Hiſpania ægrotat.

1525. licet difficultatibus obiectis, recipit. Quod etiam perfecit, quæſitis aditibus quos non obſeruari comperit: & certa veráque de Regis morbo renunciauit. Margarita eius ſoror, Alenconij vidua iam itineri ſe commiſerat vt fratrem inuiſeret, quum fidei publicæ tabellæ à Cæſare, vt tutò iter faceret, illi afferuntur. Menſe Septembri Aquis mortuis nauim ingreſſa Barcinonem appulit, inde Cæſarauguſtam, deinde Madrilium venit. Valde opportunus fuit illius aduentus: quum enim Regem extremo morbo laborantem, vt dictum eſt, offendiſſet, plus illum quàm medici omnes ad valetudinem reſtituẽdam iuuit. Quum illuc venit, Cæſarem apud fratrem reperit, qui eum inviſerat, non amore (vt mihi quidem videtur) quo illum proſequeretur, ſed potius quòd ne moreretur pertimeſcebat, atque ita captiuum ſuum amitteret, quem fructum ampliſſimum ſuæ victoriæ ducebat. Nam antea ex quo in Hiſpaniam venerat, tametſi id ſubinde polliceretur prorex Neapolitanus, nunquam ad eum acceſſerat. Vbi fratrem illa non iam de vita periclitari, Cæſarem verò nihil de conditionum iniquitate remittere ſenſit, (niſi quòd de Borbonio rege creando iam agere deſierat) in Galliã redire conſtituit, relictis apud Cæſarem archiepiſcopo Ambrunenſi, Selva, Mommorẽcio & Brionio. Accepit præterea à fratre mandata de rebus adminiſtrandis quàm poterant à captiuo rege dari ampliſſima: quibus ille regni gubernacula Delphino primogenito committebat, quem regno etiã inaugurari ſumpto diademate nõ recuſabat: quòd mallet captiuus mori quàm vt quicquam committeret, quo in publica regni commoda peccaret. Ad hanc rem perficiendam Mommorencium & Brionium in Galliam dimiſit, qui in Delphini ſatellitium & aulam aſciſcerentur. Qui tamen non adeo maturè diſceſſerunt, propterea quòd Cæſar quum Alenconiam vidiſſet ſubiratam abiiſſe, Regem verò perpetuam potius captiuitatem ferre decreuiſſe, quàm vt regno, quemadmodum poſtulabat, incommodaret, ſpem dare cœpit ſe ad æquiores conditiones deſcenſurum eſſe. Iter hoc Alenconiæ trimeſtre fuit. Dum ſe recipit, fit certior Cæſarem de ſe retinenda mandata dediſſe, quòd tempus fidei publicæ elapſum eſſet: nam prorogare petenti noluerat. Quæ res illam mouit vt quantum itineris quatriduo conficere ſtatuerat, vno abſolueret. Claromontio Lodeuenſi per literas mandat (is autem Narboni iuſſu Regis præerat) vt quoniam poſtremus erat dies ad iter conceſſus, Sauſſas ad ſe excipiendam veniret: quod ille tanto comitatu perfecit, vt quibus de ea retinenda mandatum fuerat, rem non auderent aggredi. Dum illic eſſet, nuntium accepit Henricum Nauarræ regem perſummam induſtriam & ſolertiam è manibus Hiſpanorum erupiſſe, vbi à pugna Papienſi ad hunc diem detentus fuerat.

Alenconia ſoror ad Regem venit.

Cæſar Alenconiam redire prohiberi iubet.

INTER eos quibus de pace agenda iniunctum munus fuerat, hoc tandem conuenit, vt Rex ſimulatque in Galliam rediiſſet, Cæſari ducatum Burgundiæ traderet, ſeque pro ſua autoritate anniſurum vt regionis ordines ratum hoc haberent: Flandriæ & Arteſiæ clientelare imperium remitteret, ducatum Mediolanenſem & regnum Neapolitanum, in quæ ſibi ius eſſe antea contenderat, renuntiaret: Aleonoram itẽ Cæſaris ſororem, antea Luſitaniæ Reginam, in matrimonium duceret. Quibus aliæ etiam permultæ cõditiones additæ erant. Hęc vt promiſſa certa eſſent, quũ Fontirabia diſcederet, in ipſo Gallici regni ingreſſu filios ſuos Franciſcum Delphinum primogenitum, & Henricum Aurelium ducem iis qui à Cæſare huius rei cauſa miſſi eſſent, in manus traderet. Quę Rex eò facilius promiſit, quòd ſatis intelligeret, quicquid à ſe captiuo, quum in cuſtodia aſſeruaretur, fide neque accepta neque data promitteretur, id nullum pondus habiturum: filios ſuos poſtea pecunia redimi poſſe confideret. His omnibus ita conſtitutis & tranſactis, mittitur ad rectricem Mommorencius, qui eam moneret, vt quam fieri poſſet celerrimè Bayonam contenderet, ſecúmque filios regios obſides duceret. Cæſar Madrilium ad Regem venit: ibi multa inter ſe colloquuti eodem penſili vehiculo reginam Aleonoram regis Luſitaniæ viduam adeunt. Eadem pactione cautum erat vt illa Regi antequam Hiſpania diſcederet, deſponderetur: quod etiam præſtitit. Fontirabiam poſtea venit, vbi filij pro eo obſides dati ſunt. Cæſar ſuos legatos Bayonam vnà cum Rege abire iuſſit, vt pactionis conditiones regnum ingreſſus ſtatim confirmaret: quibus quum eò perueniſſet, reſpondit prius explorandum eſſe animum & ſententiam ſuorum ſubditorum Burgundiæ, quos nonniſi ipſorum voluntate alienare à ſe poſſet: ſe breui ordinum totius ducatus panegyrin haberi curaturum, vt eorũ mentẽ intelligere poſſet. Do-

Pacis conditiones.

Rex duobus filiis obſidibus datis domum redit.

Rex in demortuorum locũ alios ſufficit.

D o m v m reuerſus in eorum locum qui in pugna Papienſi occubuerant, alios ſufficere cœpit. Pro Notho Sabaudo mareſchallum Mommorencium præfectum prætorio cum ſuperiori dignitate conſtituit, Bonniueto Brionium ſubſtituit amiraliũ, mareſchallo Chabannio ſucceſſit Theodorus Triuulſius: eius turma equeſtris bifariam diſtribuitur, quinquaginta accepit Carolus Moæus Malleræus, Antonius Pratæus Mompenſatus reliquos quinquaginta. Florengio Roberti Marcani primogenito Foxij mareſchalatus tribuitur: is Florengius in pugna captus Cluſæ Flandrorũ arctiſſima cuſtodia clauſus fuerat, inuidia credo qua domus illa apud Cæſarem flagrabat. Et quoniam in ipſa pugna Rex equo interfecto quum pedes ab hoſtibus circundaretur, opera Põperantij (qui cum Borbonio è Gallia profugerat) ſeruatus fuerat, quem meminerat ex equo ad auxilium ferendum repentè deſcendiſſe: vt ni hoc feciſſet, ſummum ſalutis diſcrimen ſubiturum ſe, priuſquam adueniret prorex Neapolitanus, fuiſſe arbitraretur: Pomperantium ipſum rurſum in ſuorum numero habuit, eúmque turmæ equeſtri quinquaginta cataphractorum quam antea duxerat Samemmius, præfecit: is enim captiuus obierat. Quin ipſum equeſtre auroramentum iam inde ipſi Pomperantio commiſerat, quum Piſquetone eſſet, eúmque ad rectricem miſerat. Rupemenio dimidiam turmam Alenconij dedit, quæ centum cataphractis conſtabat, cuiúſque antea ipſe legatus fuerat: nam Alenconius Lugdunum à pugna reuerſus, obierat. Trimollij nepoti quinquaginta cataphractos attribuit ex iis quos ille duxerat, reliquos quinquaginta Ioanni Stampæo Fertæ Nabertanæ domino. Ducatui Burgundiæ, cui præfuerat Trimollius, Brionium præpoſuit: Delphinatui Sampaulium loco Bonnueti: Galliæ Ocitanæ mareſchallum Mommorencium, qua in prouincia antea Delphini legatus erat: nam Delphinum illi poſt Borbonij diſceſſum præeſſe iuſſerat. Magnum denique Normaniæ ſeneſchallum Ludouicum Brezæum eidem prouinciæ Normaniæ præpoſuit, vbi antea legatus Regis fuerat: ita Alenconio in ea prouincia ſucceſſit.

Ducatus Burgundiæ nõ traditur ex pacto

C æ s a r vbi Regis reſponſum quod legatis Bayonnæ dederat, reſciuit, proregem Neapolitanum Carolum Lannoſium, Mingouallium ducẽ Traiettanũ & Alarconẽ ad eum mittit, ſperans à ducatus Burgundiæ ordinibus quod cupiebat decretum iri: quod omnino aliter accidit. Coniacum ad illum veniunt, excipiuntur & tractantur magnificentiſſimè, ſed paucis interpoſitis diebus rem parum gratam conſpiciunt: fœdus enim coràm vident & audiunt præconio publico recitari initum inter papam Clementem, Regem, Anglum, Venetos, Heluetios & Florentinos, quod ſacrum fœdus appellatum eſt: cuius hæ conditiones erant, vt Italia in libertatem exteris omnibus expulſis vindicaretur, Sfortia ducatum Mediolanenſem certis quibuſdam conditionibus reciperet: ſic tamen vt Cæſari, ſi liberet, ingrediendi illuc poteſtas fieret. Qua re illi vehementer perculſi ſunt, nec mirum: quum enim ducatus Burgundiæ poſſeſſionem ilico ſe adituros ſperarent (nam princeps Aurangius iam ad ius illud vſurpandum profectus erat, velut præfectus futurus eſſet) vident ſibi fœdus ſuo Cæſari planè inimicum exhiberi. Quæ quum ita eſſe animaduerterent, venia petita in Hiſpaniam reuertuntur, Cæſari renuntiant, ſi redemptionis pretium pecunia numerata velit accipere, & liberos regios reddere, à Rege perſolutum iri, alias conditiones non accepturum. Inter confœderatos porro illos conuenerat vti pro rata parte copias ſinguli conferrent. Regij exercitus ductor cõſtituitur Michael Antonius marchio Saluſſius: is conſtabat quadringentis cataphractis equitibus, Heluetiorum decem millibus quos Rex conſcribi iuſſerat, tribuno comite Tandæo, & peditatu Gallicano.

Fœdus factum in gratiam Sfortiæ.

Sfortia in arce Mediolanenſi obſeſſus penuria premitur.

D v m hoc fœdus initur & confirmatur, dux Franciſcus Sfortia in arce Mediolanenſi obſeſſus eò venit omnium rerum inopiæ, vt nihil planè illi ſupereſſet. Marchio Piſcarius id temporis mortuus erat, in cuius locum marchio Vaſtius illius conſanguineus & Antonius Leua tum ipſius exercitus tum vniuerſi ducatus Mediolanenſis adminiſtrationem ſuſceperant, atque adeo arcem ipſam premere obſidione perſeuerabant, operámque ſedulò dederant ne quo commeatu Sfortia iuuaretur: quoniam verò militibus ſtipendium debebatur, ciuibus tributum intolerabile imperant. Cæſar nuntiata Piſcarij morte ducem Borbonium principem legatum in Italiam mittit. Is Genuæ naui applicata, Mediolanum poſtea venit: vbi res deſperatas quum offendiſſet, quòd ciues quererentur, tum tributis immodicis tum militum ſæuitia duriſſimè ſe tractari,

1526. concione aduocata docet ſibi dolere quòd iniurias illas accepiſſent, in animo ſe habere eos deinceps moleſtiis leuare. Vnum tamen etiam præſtandum eſſe, triginta coronatorũ millibus, vt militibus ſatisfiat, omnino opus eſſe: quæ ſumma ſi ab eis ſuppeditaretur, optare ſe & à Deo immortali precari, ſi fortè vlla illis præterea fieret iniuria, vt vbi primùm inter hoſtes verſaretur, ſiue in prælio ſiue in oppidi oppugnatione, plumbea pila necaretur. Nec irritum fuit votum: hoc enim illi ad Romam accidit.

DVM hæc Mediolani fiunt, papa & Veneti nihil diligentiæ reliquum faciebant, vt copias ad ſubſidium Sfortiæ ferendum compararent, quem ſciebant extrema inopia premi: has copias Laudam contendere iubent. Quos id conari quum Vaſtius & Leua perſpexiſſent, veriti ne Lauda occupata rem frumentariam Mediolanum importari prohiberent, properè tres Hiſpanorum cohortes illuc mittunt. Quum huc perueniſſent, fama inter eos percrebreſcit Mediolanum direptum iri: quo nuntiato, vt prædæ participes eſſent, non exaudito imperio Mediolanum reuertuntur, relicto Laudæ Fabricio Maramo cũ ſeptingentis peditibus Italis: qui ſuos milites omni genere crudelitatis in ciues ſæuire impune paſſus eſt. Hãc rerũ perturbationẽ videns Lud. Viſtarinus ciuis Laudenſis clariſſimus, patriæ indignis modis afflictæ ſuccurrere ſtatuit. Franciſco Mariæ duci Vrbinenſi Veneti exercitus præfecto nuntiari iubet, maturaret Laudam venire, ſe milites intromiſſurum, tantùm fidem daret, qua occupato oppido nullam ciues iniuriam accepturos eſſe intelligeret. Res quemadmodum pollicitus fuerat, perficitur, intromiſſoque Vrbinenſi Fabricius in arcem profugit. Vaſtius de Lauda capta certior factus, ſumma feſtinatione Mediolano proficiſcitur, vt eam ante Veneti & papani exercitus aduentum reciperet: id enim ope & auxilio eorum qui arcem tenebant, ſe perfecturum confidebat. Verùm Vrbinenſis ducis hominis impigri & in re militari exercitatiſſimi diligentia illius laborem irritum reddidit, qui foſſis ductis aditum hoſtibus in arcem præcluſerat. Vaſtio abunde fuit quòd milites ex arce eduxit, quos vnà ſecum rediens Mediolanum reduxit. Interim reliquus tum papæ tum Venetorum exercitus celerrimè Placentino agro progrediebatur. Idem faciebat Michael Antonius marchio Saluſſius cum copiis Gallicanis, iamque Suſianas anguſtias trãſierat, Pedemontanorum fines ingreſſus. Heluetij quoque quos Rex cõſcripſerat ad decem millia in Rhetorum finibus erant, quorum Galli aduentum præſtolabantur, ac ſine illis prælio decertare minimè decreuerant. Quaquidem ratione effectum eſt, vt quum illi tardius progrederentur, Sfortia interim fame coactus arcem Mediolanenſem Borbonio in manus traderet: quod tamen iis conditionibus fecit, vt ſaluis impedimentis abeundi poteſtas militibus fieret, Comum à Cæſarianis qui illud tenebãt, ipſi Sfortiæ redderetur, vbi tãtiſper commorari ei liceret, donec ſe Cæſari purgaret: ſe enim per iniuriam & vim eo ducatu à Piſcario fuiſſe ſpoliatum docere volebat. His inter illos tranſactis & chirographo confirmatis, arx Borbonio traditur, cui Tẽſanium nobilem Borboneſium prouectæ ætatis præfecit: Sfortia Comũ ire contendit. Huic in itinere nuntiatur Cęſarianos non modò Comum non tradere, quemadmodum pacti fuerant, ſed eum etiam captiuum habere conſtituiſſe: quinetiam ſarcinas quas Mediolani, quia ad eas conuehendas deerant plauſtra, reliquerat, militibus diripiendas traditas fuiſſe. Hoc nuntio accepto ſe in confœderatorum caſtra recepit, & cum his ob tam inſignem iniuriam à Cæſarianis acceptam coniunxit. Interim marchio Saluſſius ad eadem caſtra cum exercitu Regio quem ducebat, peruenit, quadringentis nempe cataphractis, quatuor peditum Vaſconum millibus, & quingentis leuis armaturæ equitibus. Quorum aduentu Malateſtam Ballionem cum octo millibus peditum & aliquot equitibus ad capiendam Cremonã mitti placet: quodquidem facile factu illis videbatur, propterea quòd arcẽ ducis milites adhuc tenebant: quum alioqui in vrbe eſſet Cæſarianorum præſidium mille peditum Germanorum, quingentorum Hiſpanorum cum ducentis leuis armaturæ equitibus. Hanc quum Malateſta complures dies nequicquam oppugnaſſet, ad extremum Vrbinẽſis ipſe Venetarum copiarũ præfectus ex omnium ſententia ad illam expugnandam mittitur. Qui poſtquam illuc peruenit, paucis diebus eò Cæſarianos adegit, vt in eam pactionem deſcẽderent, niſi intra ſex dies ſubſidium mitteretur, deditionem facturos: itaque non miſſo ſubſidio oppidum ex pacto hoſtibus tradunt.

Lauda Cæſarianis adempta.

Arcis Mediolanenſis deditio.

Cremonã Cæſariani dedũt.

DVM hæc ad Mediolanum geruntur, papa Clemens Romæ ingentes ſumptus fi-

bi faciendos vidēs, dum exercitum in ducatu Mediolanenſi, alterum etiam in Romania alit, quòd ſibi à Columnæa factione timeret: cum Veſpaſiano Proſperi F. Colũna totius gentis nomine in gratiam redit, pace cum omnibus facta, condonatiſque iniuriis quæ vtrinque acceptæ & illatæ fuerant. Pace compoſita & iureiurando cõfirmata, Romanienſem exercitum dimittit: qua in re ſibi malè conſuluit. Paucis enim pòſt diebus cardinalis & Aſcanius Columnæ magnum militum numerum in ſuis ditionibus quæ ſunt ad Neapolim, improuiſo cogunt, Romam cõtendunt, & prius San-janum Lateranenſem occupant, quàm papæ quicquam nunciatum eſſet. Qui re inopinata & repentina perterritus, nullum aliud remedium habuit, quàm vt in arcem Angelicam ſe reciperet: eòdem vniuerſi cardinales profugiunt, cúmque his tanta ciuium multitudo, qui ſui ſeruandi gratia hunc locum occupabant, vt cibariorũ omnis copia illis ad tridui ſpatium alendis non ſatis eſſet. Quæ cauſa papam famis metu coegit cum hoſtibus paciſci, exercitum ſe quem ad Mediolanum habebat, educturum, confederatorúmque copiis nihil auxilij intra quatuor menſes laturum. Cæſarianis qui Mediolanum tenebant, hoc nuntio perlato, ſtudium propugnandi acceſſit. Præterea Georgius Fronſpergus quum filium Gaſparum cum Germanis peditibus quibus præerat, Mediolani ſumma premi inopia ſenſiſſet, tum vt Cæſarem iuuaret, tum vt filio ſalutem afferret, propriis ſumptibus peditatum XIIII millium Germanorum comparauerat: quos cum magno equitatu & bombardis a rege Vngariæ Ferdinando Cęſaris fratre datis, ſumma celeritate ſubſidio Mediolanenſibus ducebat, iamque anguſtias Tridenti tranſierat, & Venetorum fines à duce Mantuano adiutus peruaſerat.

Papa à Colũnis obſidetur.

MARCHIO Saluſſius & dux Vrbinenſis alter Regij alter Veneti exercitus imperator (nam papani milites iam abierant) poſtquam hæc auxilia aduētare audiiſſent, obſidione ſublata hoſtibus in ipſo trãſitu occurrere & cum illis congredi conantur: ſed ſerius profecti Georgium iam in planitiem euaſiſſe comperiunt, vt leuibus duntaxat quibuſdam velitationibus decertatum ſit. Quarum in vna quę ad tranſitum exigui cuiuſdã fluminis commiſſa eſt, Ioannes Medices ſclopetaria pila ad tibiam ictus, Mãtuam ſe deferri iuſſit, vbi intra paucos dies ex vulnere obiit. Cuius morte grauiſſimum dãnum accepit confœderatorum factio, quem omnes bello gerendo totius Italiæ præſtantiſſimũ habebant. Mediolano obſidione liberato (vti dictum eſt) Hiſpani Borbonio inſtare cœperunt, vt ſibi ſemeſtre ſtipendium debitum penderetur, quod ni faceret, ſe oppido direpto abituros. Cui malo vt obuiã iret, militibúſque ſatisfaceret, Borbonius ditiſſimos & præcipuos ciuitatis noctu comprehendi iubet, ab iis tormentorum exquiſitis cruciatibus pecunias exprimit, quibus ſuis bimeſtre ſtipendium perſoluit. Poſtea quum ducatum Mediolanenſem tanto exercitui ſuſtinendo imparem eſſe animaduerteret, maximè quum Cremona & Lauda in confœderatorum poteſtate eſſent, aliam ſibi inſiſtendam viam & aliam quærendam artem ſtatuit. Antonium Leuam Mediolani relinquit, quem etiam totus ducatus adminiſtrandi ſummam habere iubet: ipſe in eccleſiaſticę ditionis fines impreſſionē facere decreuit: quos inuadere minimo negotio poterat, quòd papa cum Columnis pace facta nullas habebat copias. Georgium Fronſpergum ſibi ad Placentiam præſto eſſe iubet. Hoc Borbonij cõſilio Saluſſius intellecto, Vrbinēſem cum Veneto exercitu illic manere iubet, ipſe cũ Gallica manu tãta celeritate iter facit vt Placentiam prior veniret. Borbonius oppidum tam multis & tam fortibus viris teneri, & Venetas copias altera ex parte relictas animaduertens, ab eius oppugnatione ſuſcipiēda deſiſtit. Vnum hoc demonſtrare mihi excidit, quòd papa grauiſſimæ iniuriæ memor quam à Columnis ſubditis acceperat, pacta item omnia quæ quiuis princeps cum ſubditis aduerſus ſe armatis coactus init, nullum omnino pondus habere, pacta cõuenta omnia violauit: & comitem Valdomontium ducis Lotaringi fratrem ad ſe accerſit, qui ex gente Andegauenſi erat, quãquidem Neapolitani maximè acceptã habent & ſummopere expetunt. Is ergo Maſſilia cũ regiis triremibus profectus Romã venit, cumq; eo Rentius Ceres Romanus. Ibi coacta manu ad numerum fere X.M peditatus & equitatus aliqua multitudine, regni Neapolitani fines ingreditur, primo impetu maximam partem oppidorum quæ Columnæ in ſua ditione habebant, & ipſum Salernum cœpit, ad ipſas Neapoleos portas progreditur, Hugonem Mõcadeum proregem Neapolitanum fugat, Frezelonem à Cæſarianis obſeſſum liberat. Carolus Lannoſius vbi omnia ſibi parum

Principes pacta cum armatis ſubditis inita non ſeruanda eſſe credunt.

1527. proſperè euenire videt, inducias cum papa nomine Cæſaris in quatuor menſes facit: quamobrem noſter exercitus dimittitur. Quod ſanè nobis perincommodè accidit: res enim in eum locum deductę erant, vt facile eſſet Cæſarem Neapolitana ditione exuere, quum incolæ omnes tributorum grauitate offenſi quæ prorex exigebat, arma per ſeditionem contra Hiſpanos ſumerent, Cæſari nullæ copiæ Neapoli ſuppeterent, omnes cũ Borbonio eſſent. His rebus ita adminiſtratis Valdomontius Maſſiliam cum triremibus redit, iſtis induciis non leuiter offenſus: illum enim Neapolitani, quòd (vti dictum eſt) ex Andegauenſi familia erat, vehementer optabant.

Borbonius de capienda Placentia deſperans, aliam ſibi fortunam tentandam ob rei frumentariæ & pecuniariæ inopiam iudicauit. Florentiam, quam à papa & Medicæa domo deſciuiſſe ſentiebat, inopinato opprimere (quòd rebus turbatis huiuſmodi conatus faciles videntur) & ſuis militibus diripiendam dare conſtituit. Langęus qui tum iuſſu Regis ad tuendum ſacrum fœdus Florentiæ erat, huius rei nuntio accepto, marchionem Saluſſium quo itinere Cæſariani progreſſuri eſſent, certiorem facit, aliud iter demonſtrat, quo Borbonium antecedere & populatione ciuitatem eripere poſſet. Saluſſius homo acer & impiger & Vrbinenſis Venetorum imperator eam cum exercitu celeritatem adhibent, vt Florentiam veſperi venirent: quo audito Borbonius iter Romam conuertit. Langæus Florentiæ ſtatum in tuto videns, quum exploratum haberet hanc eſſe Borbonij mentem, vt ſi à Florentia aberraret, Romā aggrederetur, (nam quas fecerat inducias papa cum prorege Neapolitano, atque adeo omnem datam fidem deſperatis rebus nihili pendebat) veredariis equis vſus papam maturè monet, vt ſatis ſpatij ad occurrendum daretur: etenim cohortes nigræ, quas Horatius Ballio ducebat, vnius tantum diei aut ad ſummum bidui itinere Roma aberant. Verùm papa induciis confiſus quæ cum Neapolitano prorege ictæ fuerant, animum noluit aduertere. Quinetiam Rentius Ceres illi confirmabat intra triduum homines Vrſinarum partium ad quinquo aut ſex millia ſe collecturum. Papa tamen ſiue à quibuſdam deceptus, ſiue rei magnitudine perculſus, ſuis rebus non antè proſpicere voluit quam hoſtem ad portas vrbis conſpiceret. His rebus effectum eſt vt pugnæ genus non aliud inierit quàm quòd in Caſtrũ Angelicum cum aliquot cardinalibus & principum oratoribus relicta abſque cuſtodibus vrbe, ſe reciperet. Hac rerum perturbatione Rentius & Langæus conſpecta, repente ad duo hominum millia cogunt, quibus vtcunque hoſtem arcerent, dum Saluſſius cum exercitu adueniret. Ibi mirificus caſus interuenit. Signifer quidam cui ruina muri ad compitũ Petrinum cõmiſſa erat, quũ Borbonium aliquot militibus comitatum vinetum perrumpentem ad explorandum locum vidiſſet, tanto metu perterritus eſt, vt quum in vrbem profugere cogitaret, ipſa ruina ſigno elato egreſſus ad hoſtes contenderet. Borbonius hominem ad ſe venire conſpicatus, alios ſubſequi & eruptionem in ſe fieri arbitratus, gradum ſubitò ſiſtit, eo conſilio vt ſuis collectis impetum ſuſtineret, dum reliquus exercitus appropinquaret, qui confeſtim omnis in armis eſt. Signifer extra vrbem ad paſſus fere trecentos progreſſus, audito ad arma capienda in caſtris Borbonianis clamore, ad ſe rediit, & inſtar eius qui è ſomno excitatus animum colligit, e veſtigio vrbem verſus ſe proripit, eadémque ruina qua exierat, ingreditur. Borbonius hominis geſtum admiratur, locóque animaduerſo, ſignum oppugnationis ſtatim dari iubet, ipſe primus ſcalis arreptis ad murum accedit. Simulatque illuc venit, ex vrbe glans emittitur: qua coxa traiecta ilico moritur: quod plurimi diuina vltione accidiſſe putant, quia fidem Mediolanenſibus datam ſoluiſſet. Princeps Aurangius, qui ei proximus erat quum decideret, pallio iniecto ſtatim contegi iubet, ne milites cognita ducis morte animum deſponderent: rem inceptam eodem animi ardore proſequitur, vt ſimul cum propugnatoribus permixti in vrbem irrumperent. Rentius & Langæus cum ſuis quos tumultuariè collegerant, pedem ad arcem Angelicam referunt, diu ad pontem præliati, donec vi irruentibus hoſtibus cedere cogerentur. Hæc Maij die ſexto anno 1527 acciderunt.

Qvam crudeliter ſeſe expugnata vrbe hoſtes geſſerint, nihil eſt quod inſtituam commemorare, quum ſatis notũ ſit quid ſoleat in his rebus fieri. Huc accedit quòd maxima ex parte Germani erant, qui & alios feritate excedunt, & fere vniuerſi proteſtantium partes ſequebantur, atq; adeo papæ infeſtiſſimi erant. Hæc vrbis populatio duos menſes

Borbonius Romam exercitũ ducit.

Borbonius Romã oppugnãs interficitur.

Roma capta diripitur.

menſes durauit. Non deſunt qui Borbonium exiſtimant, ſi tum non interiiſſet, Romæ & Neapoleos dominatum in regiam formam ſibi redacturum fuiſſe: id adeo quoniam verba ſibi à Cæſare data fuiſſe indignabatur, qui ſororem in matrimoniũ pollicitus non dediſſet, præterea miſſum ad bellum Mediolani gerendum pecunia non iuuiſſet, tanquam illum prædæ exponeret. Sed Deo aliter viſum eſt.

MORTVO Borbonio ſumma imperij Philiberto Catalauno principi Aurangio omnium voluntate defertur. Itaque caſtrum Angelicum obſidet, vbi papa cum omnibus fere cardinalibus & principum Chriſtianorum oratoribus ſeſe continebat. Dum rẽ machinariam ad ſubruendum murum expedit, glãde plumbea in capite ictus de ſalute periclitatur: neq; tamẽ ob eam cauſam obſidio intermiſſa eſt. Quamobrem papa deſperato auxilio, veritus ne in Germanorũ manus incideret, quibus ſe inuiſum ſciebat, quũ denique cibaria deficerent, cum principe Aurangio paciſcitur, vti ipſe & cardinales in eius fidem & poteſtatem venirent. Langæus & Rentius aliique regiarum partium hanc pactionis conditionem non acceperunt, qui Saluſſium ſubſidio venientem expectare decreuerant. Itaque ſeparatim paciſcuntur vti armis & impedimentis integris abire liceret: papa cum ſuis in arce firma cuſtodia captiuus retentus eſt.

Papa captiuus in arce Angelica.

REX & Anglus frater coniunctiſſimus nuntio accepto quantas indignitates papa pertuliſſet, quantóque offendiculo toti eccleſiæ Chriſtianæ eſſet quòd illius caput captiuitate premeretur, rem non negligendam ſibi eſſe duxerunt. Quam ad rem Anglus cardinalem Yorcanum, cui præcipuam negotiorum regiorum adminiſtrationem commiſerat, ad Regem mittit: quem Ambiani quũ offendiſſet, multis colloquiis habitis conſtituunt exercitum in Italiam communibus impenſis mittere, quo papa in libertatẽ vindicaretur, & ſacri patrimonij regiones illi reſtituerentur. Huic exercitui præficitur Odetus Foxius Lautrecus cum hominum numero quem poſtea recenſebimus. Cardinalis Yorcanus domum nauigat, Lautrecus à Rege diſcedit, vt exercitum conſcribat. Ad huius expeditionis ſumptus Anglus ſexagena angelicorum millia menſtrua pendebat. Rex his rebus perfectis Annam Mommorencium præfectum prætorio & mareſchallũ ad Angliæ regem chariſſimum & perpetuo fœdere coniunctum mittit, qui pacta confirmaret, & cochleatum torquem aureum equeſtris Gallicanæ dignitatis inſigne perferret. Diſceſſit circiter decimum Octobris diem anno 1527, comitatus Ioanne Bellaio Bayonnenſi epiſcopo, poſtea cardinali, Humerio equite torquato, Brinone primo Rotomagenſis curiæ præſide & Alenconiæ domus cancellario, duodecim item ex primariis nobilitatis Gallicanæ viris, qui vel ex Regia cohorte eſſent vel equeſtrium turmarũ ductores: quales erant Rupebaro, Buterius, Rupemenius, Guichæus, Allegrius Ioachimus Chaſtrenſis ſatellitij Regij præfectus, permultique alij ad numerum ferè ſexcentorum equitum. Mommorencius quum Daruernum perueniſſet, plurimos epiſcopos, nobiles & alios ab Anglo miſſos reperit, à quibus ſummo honore exceptus Londinum deducitur. Qua ex ciuitate obuiam illi prodeunt mille ducenti fere equites, qui exceptum ad ædes illi paratas proſequuntur, quæ ſunt in epiſcopali palatio Londinenſi. Poſt biduum ſecundo flumine Tamiſa lenũculis Grenuichum deportatur, qui locus eſt ſex paſſuum millia infra Londinum, vbi rex crebrò domum habet. Illic à rege & cardinali Yorcano maximo apparatu excipitur. Yorcanus enim (vt hoc obiter moneamus) honore ipſi regi omnibus in rebus exæquabatur, dexter illi ſemper aſſidebat, quibus in locis erant Regia arma & inſignia, eodem etiam ordine Yorcana viſebantur, omni denique honore pares erant. Expoſitis apud regem mandatis Mommorencius dies plurimos tũ Londini tum Grenuichi prolixè acceptus, ab Yorcano cardinali in domum quam paucis antè diebus ædificarat, octodecim paſſuum millia ſupra Londinum ad Tamiſam flumen, cui nomen indiderat Hamtoncuria, ducitur. Ibi eum cum toto comitatu per dies quatuor aut quinque quibuſcunque rationibus fieri potuit ſplendidiſſimè & lautiſſimè tractat, aulæis ingentis pretij, & aureis argenteiſque vaſis pene innumerabilibus. Londinum reuerſis rex Martinaliorum die in ſua Grenuichana domo epulum præbet omniũ quæ vnquam vidi ſumptuoſiſſimum, ſiue fercula ſiue perſonatorum hominum ludicra ſpectacula & comœdias ſpectes: in ipſis comœdiis Maria regis filia aderat, quę & ipſa perſonam agebat. Denique vbi muneribus ampliſſimè ſingulos donauit, Mommorenciũ à ſe dimittit, qui Bayonnenſem epiſcopum apud eum Regis oratorem ad tuendam ſo-

Mommorencius ad Anglũ mittitur.

1527. cietatem & amicitiam initam relinquit. In Galliam reuerſus Regi quæ geſſerat omnia exponit, cuius ille fidem & diligentiam magnopere collaudauit.

DEMONSTRATVM eſt à nobis antea quemadmodum Lautrecus à Rege dimiſſus fuerit vt in Italiam expeditionem ſuſciperet, idque extremo menſe Iunio. Cæſar qui tum in Hiſpania erat, his rebus nuntiatis Tarbellenſem epiſcopum (is poſtea cardinalis Grammontius dictus eſt) quem apud ſe Regis oratorem habebat, captiuum teneri iubet, & alios præterea principum confœderatorum oratores. Quod vbi ad regē & Anglum fratrem optimum perlatum eſt, oratores etiam Cæſaris quos apud ſe habebant, captiuos tenent, Guiennam Gallum & Clarentium Anglum feciales mittunt, qui illi bellum amborum nomine indicerent. Prius tamen ſuis oratoribus libertati reſtitutis mandant ad ſe vt venia ab eo accepta redirent.

Cæſaris orator à Rege veniā abeundi petit.

REX miſſis fecialibus fit certior ſuos legatos liberatos eſſe, iamque vt in Galliam reuerterentur in viam ſe dediſſe. Quare Cæſaris oratorem acceſſi iubet, oſtendit quibus cauſis adductus eum detineri iuſſiſſet, conqueritur de multis iniuriis ſibi à Cæſare illatis. Itaque octauo & viceſimo Martij die, anno 1527 ante paſchalia Rex in vrbe Lutetia quum principes conſanguineos ſecum haberet, alios item principes, antiſtites & nobiles partim indigenas partim exteros qui tum tēporis in aula verſabantur, oratores inſuper principum, dynaſtarum ac populorum quos apud ſe habebat, adeſſe coram Cæſaris oratorem Nicolaum Perronotum Granvellanum iubet. Qui illis aſtantibus Regē venerabundus ſubmiſſe ſalutat, docet ſe per præfectum prætorio ornatiſſimum Mōmorencium à Cæſare vero & ſupremò domino literas abhinc XIII dies accepiſſe, quibus literis dies aſcripta eſſet VII Feb. Per eas ſibi ſignificatum eſſe quēadmodum Regij oratores ab eo XXI die Ian. dimiſſi eſſent, & poſtero deinceps die bellum ei Regis nomine per fecialem indictum: qua de cauſa ſibi mādatum eſſe vt venia à Rege quamprimū accepta in aulam Cæſarianam rediret. Dolere ſe vehementer rem eò tandem deductā eſſe, vt à pace & amicitia conſtabilienda longiſſimè abeſſe videatur: quā à Cæſare omni ſtudio expetitam fuiſſe documento eſſet Madrilianū pactum, quo effectū fuerat vt Rex liberaretur. Se quidē omni officio & opera ſtuduiſſe vt pax tam vtilis coaleſceret & conſtaret: verùm quando ad extrema ventū eſſet, orare ſe vt ſibi per regē domino ſuo morē gerere liceat, veniam cum fidei publicæ firmo & idoneo præſidio concedat, quò liberè & abſq; vllo periculo domū ſe recipiat. Id enim æquitati & humanæ ſocietatis honeſtati conſentaneū eſſe, hunc morem inter principes virtutis & integritatis ſtudioſos vſurpatum ſemper fuiſſe: neq; verò ſibi cōſciū eſſe quicquā à ſe cōmiſſum cur aliter de ſe ſtatuatur. Quòd ſi tamen priuatim ſe moleſtiorem alicubi aut acerbiorē ac minus vrbanū pręſtitiſſet, hoc in ſe tolerari & condonari poſtulare. Magnā ſe illi habere gratiā, quòd tantum ſibi honorem ab eo, à clariſſimis aulæ comitibus, ab omnibus deniq; populi ordinibus habitum eſſe recordaretur. Hanc hominis orationē Rex ipſe his verbis ſub ſequutus

Regis ad Cæſarum oratorem reſponſum.

eſt. Grauiter ſanè & iniquo animo, clariſſime orator, tuli ac fero me inuitū eò adductū fuiſſe, vt te non ea humanitate proſequerer qua te dignum officiis tuis, quę ſumma omnia & egregia quandiu apud me verſatus es extiterunt, oſtendiſti. Hoc enim non dubitans confirmare poſſum, te vt debuiſſi & honori principis tui ſtuduiſſe, vt per te non ſtetiſſe certò ſciam quin res alium longè exitū & finem ac videmus expectandum eſſe ceperint. Ita te ſumma cupiditate & ſtudio teneri animaduerti, vt omnia ad pacē tuēdam referrentur: qua in re te diligentiſſimè officio functum fuiſſe minimè dubito. Verùtamē quū certior factus eſſem quam multa iniqua contraq; ius diuinū & humanū Cæſar aduerſus tum meos tum ſociorum oratores, quos apud ſe pacis alendæ gratia habebat, fieri mandaſſet (a quo principes omnes etiam infideles ipſi & pagani non ſolùm Chriſtiani abhorrent) mihi pro eo ac charos habere debebā, quos per ſummā iniuriā captos teneri intelligebā, faciendū eſſe exiſtimaui, vt idē de te ſtatuerē, quāuis grauius in te conſulere ob cauſas iam dictas minimè decreuiſſem. Quaſquidē ob cauſas & ob fidelē abs te hac in re nauatam operam ſic habeas velim, præterquam q; à Cęſare tuo ampliſſimam mercedē te accepturū eſſe facile credo, vbi meæ opes tibi ornamento eſſe poterunt, nō minorem meam in bene merēdo alacritatem te ſenſurum, quàm tuū in rogando ſtudiū fuerit. Quod Cæſar ipſe Guiennæ & Clarentio fecialibus tum à rege fratre optimo & ſocietate mecum in perpetuum ſancita coniunctiſſimo tum à me miſſis ad bellum noſtro

ſtro nomine denũtiatum dixit, cuius rei octo ſunt capita, omnibus conſtare & planum eſſe opto. Principiò quòd mirari ſe ait cur à ſe bello captus & fide data bello poſtea illũ laceſſo, quod nec decere nec licere contendit, tibi, vt ei renunties, reſpondeo verè iſta dicturum eum eſſe, ſiquidem hîc in eius manibus captiuus tenerer, aut ſi me data fide obſtrictum teneret. Sed meam illi datam eſſe vnquam fidem, quæ pondus vllum habere queat, non memini. Etenim bello captus qui potui id facere, quẽ tot bellis quæ geſſi, quibusque & interfui & præfui, nunquam obuium habui aut conſpexi? Quum captiuus in lectulo periculoſiſſimo morbo decumbens c c c c ferè ſclopetariorum cuſtodiæ traditus eſſem, nõ difficile credo ad hanc rẽ me adigere fuiſſet, ſed non admodum magnæ laudi illi futurum erat. Ex quo in Galliam meam redij, neque illius neque alterius cuiuſpiam eam eſſe potentiam puto, vt fidem à me per vim exigat. Nam vt ſponte id facere velim, res mihi quidem maioris momenti videtur, quàm vt ad eam rationem leuiter mihi deueniendum eſſe putem. Iam verò quoniam meæ exiſtimationi & nomini labem inuri nullo pacto paſſurus ſum, etſi ſcio omnibus qui rei militaris ſcientiam habent in confeſſo eſſe, qui captiuus in cuſtodia tenetur, eum neq; fidem dare, quam poſtea præſtare iure cogatur, neque ad vllam rem ſe obligare poſſe: tamen Cæſari tuo principi hoc ſcriptum manu propria obſignatum mitto, quod & in præſentia legas, & te poſtea illi ipſi nec alteri vlli redditurum promittas velim.

His dictis ſcriptum illi tradere Ioannem Robertetum, qui illi à ſecretis & in publicis negotijs & intimis erat, iubet. Orator ſcriptum in manibus acceptum ne legere compelleretur deprecari cœpit: ſe literis à principe ſuo miſſis (quas quia reſignatas accepiſſet, à Rege & ijs qui Regi in conſilio adſunt, lectas fuiſſe arbitraretur) legationis munere abdicatum & reuocatum, vt nihil iam in mandatis habere videatur, nulli deinceps negotio gerendo ſe immiſcere decreuiſſe. Petit à Rege, tametſi in eius manu & poteſtate eſſet, rationem ex æquo ac bono haberet cùm ſeparatim quantum pateat quæ iam ſibi facultas & ius agendi relictum videretur, tum quid in vniuerſum deceat & in legati conditionem ac perſonam cadere poſſit: denique ne ſibi amplius inſtet ac vrgeat, orat atque obſecrat. Ad ea Rex ſubiecit, quando hoc facere recuſaret, ſe coram vniuerſo cœtu recitari iuſſurum, vt omnibus planum fieret, crimina quæ Cæſar falſò ſibi obieciſſet, à ſe iuſta purgatione eſſe depulſa. Quòd ſi ne perferre quidem & illi reddere vellet, fecialem ſe miſſurum qui vnà eat, & illi tabellarum fidei publicæ loco ſit, quò tutus principem ſuum adire poſſit. Quòd ſi Cæſar denique has literas ſibi reddi nollet aut vetaret, ſe coram ampliſſimo illo præclariſſimorum hominum cœtu teſtificari, ac conditionis latæ autoritatem conſignatã petere, ſe omnia quæ debebat præſtitiſſe quò res illi innoteſceret, vt ſe horum eſſe ignarum cauſificari in poſterum illi non ſit integrũ. Quibus dictis Rex Robertetum accerſit, & recitare literas iubet. Is vt erat imperatum, eas ad verbum in hanc ſententiam recitat.

Regis ad Cæſarem literæ.

Franciscvs Dei gratia Francorum Rex, Genuenſium dynaſta, &c. Carolo Cæſari eadem gratia Romanorum Imperatori & Hiſpaniarum Regi. S. P. D. Perlatum ad me eſt, te, quoties meis legatis aut caduceatoribus, quoſcunque ad te de pace miſi, reſpondes, ſolere tui purgandi cauſa de me conqueri, me tibi fide data obſtrictum teneri, eaque conditione præter concepta promiſſi verba è tuis manibus & tuæ ditionis finibus exceſſiſſe. Quæ quum ita ſint, vt honori meo & nomini conſulam, cui contra ius & fas hac tua oratione maculam aſpergi intelligo, hoc prouocatorium ſcriptum ad te mittere viſum eſt, quo, tametſi ſatis mihi ad purgationem cauſæ eſſe poteſt, quòd quiſquis captiuus tenetur, fidem aſtringere non poteſt, tamen quia omnibus ſatisfacere ſtudeo, nec antiquius quicquam habeo, quàm vt honorem meum tuear (quem ſaluum adhuc ſeruaui, & ſeruare porro quandiu huius vitæ vſuram Deus optim. Maxim. concedet, in animo habeo) tibi ſignificarem, ſi me non dico fidei illo noſtro diſceſſu violatæ, verùm vllius vel tantulæ rei inſimulare inſtituiſti quam homini nobili & ſuæ exiſtimationis ſtudioſo turpe ſit facere: me tibi in os affirmare mendacium hoc fœdum & vaniſſimum eſſe, ac te quoties in animum hoc dicere induces, mentiturum eſſe: meque omnino hoc decreuiſſe, vt famam ad extremum vſque vitæ ſpiritũ pro virili defendã. Quamobrẽ quoniã falſò me accuſare conatus es, vt ad me deinceps ſcribas nihil poſtulo, ſed vt locũ certamini deſignes, quo ꝓliaturus cum armis me conferã. Quòd ſiquid

1527. hac denuntiatione facta in me grauius aut ſcribere aut loqui perges, ſic habeas velim, ignominiam dilati certaminis in te caſuram: propterea quòd aduerſaria omnia ſcripta vno certaminis exitu dirimuntur. Datum in augusta Vrbe noſtra Lutetia die Martij vicesimooctauo anno 1527, ante Paſchalia. Signatum, Franciſcus.

PERLECTO ſcripto Rex, vt cœperat, verba facere pergens, ſic ipſum oratorem alloquitur, Iam ſatis opinor, Cæſar tuus vir clariſſime, ex ijs quæ te audiente recitata ſunt intelliget me abundè ad ſua in me male dicta, vt meæ exiſtimationi (quantum debeo) inſeruiam, reſpondiſſe. Quo fit vt pluribus tecum his de rebus agendum mihi non putē. Quod autem hoc ſibi nouum & inſolitum videri ait, quòd bellum à me denuntietur, qui à ſex aut ſeptem iam annis cum eo continenter ita geram, vt nulla tamen denuntiatio interceſſerit: ego verò optarem vel eum ipſum res à ſe geſtas melius memoria tenere, vel eos ſaltem qui ipſi à conſilijs ſunt, vt eum de ſingulis poſtquam facta ſunt, commonefacerēt. Etenim ſi res retro actas quærere volet, reperiet Preuoſtium Trecanum oratorē bellum mihi Diuione contra fœdus inter nos ictum denuntiaſſe. Quod quum ab ipſo factum eſſet, ſatis ſe monitum debuit exiſtimare, non aliud me conſilium inire velle quàm quo pacto me defendere poſſem. Quòd negat ſe vllius erga Deum malefacti ſibi conſcium, illius verò eſt, non noſtrum de noſtris cogitatis & de animi integritate iudicium. Mihi quidem teſtis ipſe erit, nihil à me per tyrannidem & iniuriam, nihil quod non iure optimo meum ſit appeti, neque à me Imperatoriæ dignitatis faſtigium aut monarchiam affectari.

QVOD ab eo affertur vt crimen illud diluat, quo ſanctiſſimus pater noſter Dei in terris vicarius & legatus contra omne ius (quem omnes ſacroſanctum & inuiolatum habere debent) captus detinetur, per mihi mirum accidit ſermones adeo ab omni veri ſpecie alienos inter homines ſpargi. Quis enim quæſo eſt, qui ſibi tandem veriſimile fieri patiatur, nullo illius iuſſu aut conſenſu hæc in patrem noſtrum deſignata eſſe, quum tam diuturna fuerit captiuitas? quum tam deteſtandi & tam Chriſtiana mente indigni ſceleris autores, de quibus ob crimen ſe inſcio (vt prædicat) commiſſum pœnas ſumere debebat, ſiuerit cum papa captiuo de mercede agere, & ad pretiū prǫſenti pecunia numerādum adigere? adeo quidem vt in regionibus quib. regnum vel principatum obtinet, ſacerdotiorum & rerum ſacrarum quaſi quædam auctionaria licitatio inſtituta ſit? Id quod non modò Deo & ſanctæ Eccleſiæ aduerſatur, ſed ob hæreſes quæ hoc tempore graſſantur, vel dictu valde periculoſum eſt.

QVOD me non latere ait filios meos in ſuis manibus obſides eſſe, meiſque legatis notiſſimum eſſe non per ſe fieri quòd nondum liberentur, hoc illi renunties velim, de meis filijs non dubitare, mihique rem eam ſummum mœrorem afferre. Quod verò addit per ſe non ſtare quominus inde educantur, nullum ad cauſam dicendam patronum poſtulo quàm quòd operam omnem & diligentiam ad hoc ipſum adhibui, quòd nemini non eſt notiſſimum me illis patrem eſſe, quòd denique, etiamſi filij non eſſent, ſed nobiles modò quidam qui mei redimendi cauſa eo loco eſſent, omni ope & conatu anniti deberem vt libertati redderentur. Quod vt conſequerer, immodicam pecuniæ ſummam non ſemel obtuli, & quam nulli vnquam ex maioribus meis vel apud paganos & nominis Chriſtiani hoſtes captiui, non dico ex aſſe, ſed ne ex dodrante quidem, pendere coacti ſunt. Quam tamen hodie etiam perſoluere, vt pacem quantolibet pretio redimam, ſum paratus. Quæ vt à me verè dici intelligas, vnam è multis proferam. Cæſar tuus memoria tenet me ad redimendos filios ſpopondiſſe vicies centena coronatorum millia partim præſenti pecunia ſatisfaciendo, partim ſatisdando, vel ijs quæ in Anglia ipſe debet, vel ex reditu in eius ipſius dominatu & ditione. Quæ ſumma apud homines iudicio præditos valebit, vt vacare me iam omni culpa & ſuſpicione exiſtiment, neque me adeo deſipere, vt tāta copia me ſpoliare & alium locupletare vellem, cui poſtea bellum inferre cogitarem. Quando itaque vt diutius obſides detineat, ad nullā pacti æquitatem ſe adduci patitur, quando reſtituere eos recuſat, quò me eò adigat, vt quam fidē & officium amicis periclitantibus debeo deſeram ac prodam, quando papam Dei in terris legatum captiuum detinet, quando omnia ſacra ac diuina euertit, quando nec venienti Turcæ nec hęreſibus & nouis exorientib. ſectis occurrere ac mederi cogitat, quod imperatorij eſt muneris: ſi me qui pater ſum, qui Regis Chriſtianiſſimi nomen obtineo, tot ra-

tot rationes ad bellum non mouent, haud ſcio quibus tandem iniurijs acceptis aut quibus rationibus impelli poſſem. Atqui nihilo ob iſta omnia ſecius has ego conditiones quas commemoraui fero, vt tute noſti: ex quibus ſatis perſpici & iudicari poteſt inuitũ me ac coactum ad bellum gerendum deſcendiſſe, qui tam magno pacem emere nõ dubito: vt interim omittam alia iura quib. libens cedo ac remitto, oppida & regiones quas reſtituo, quæ illam etiam pecuniæ ſummam quam dixi excedunt.

Ad regem Angliæ fratrem mihi coniunctiſſimum & perpetuum quod attinet, tantam illius ſapientiam, virtutem & probitatem eſſe confido, vt nihil ab eo factum iri putem quo admiſſum vllum dedecus & honorem vllo pacto violatum patiatur. Qui ſanè omnium quæ ad ſe ſpectare intelliget, tã prudenter, cordatè & grauiter rationẽ redditurus eſt, vt iniuriã ſibi fieri putet ſiquis pro eo cauſam dicere aggrediatur. Illud quidem, vt ſis ſciens, affirmare non dubito, tantum apud me firmam illam, conſtantem & in perpetuum inter nos inſtitutam amicitiã valere, vt ſi (quod nolim, & Deum obſecro ne omen habeat oratio) per valetudinem hoc præſtare nõ poſſet, me nihil minus eius quam mea ipſius cauſa effecturum eſſe, quã ad rem non recuſaturũ quin Regias opes, ditiones, populos, vitam deniq; ipſam impendam & profundam: quibus, quoties illi opus eſſe ſentiã nullo modo parcere decreui: idque toto audiẽte mundo teſtari & affirmare nõ dubito. Iam verò quoniam Guienna caduceator mihi renuntiauit ſibi Cæſarem tuum mãdata dediſſe, quib. ille quæ à ſe meminiſſet præſidi meo oratori ad Granatam dicta & imperata vt ad me perferret fuiſſe (quòd ea me ſcire mea valde intereſſet) de ijs me ſibi videri nõ fuiſſe factum certiorem dicebat: me enim vel ſuo iudicio tam generoſum eſſe principẽ vt ſi hæc reſciuiſſem, aliquid eſſem reſponſurus: ad iſta te ſic habere volo, quum mihi multa a meo oratore nuntiata fuerint, nihil tamen quod exiſtimationem meam vel tantillum lædere queat, dictum ab eo fuiſſe. Nam ſi tale quid accidiſſet, dubitare non debes quin tã diuturni ſilentij ac moræ impatiens iampridem reſpondiſſem. Cuius rei argumẽto eſt, quòd ſimulatq; ea quę à me audiſti reſciui, reſponſum quod tibi recitandum, mea manu ſubſcriptum tradidi, dare maturaui. Quod quidem abunde idoneum eſſe iudico, vt non ad ea ſolùm quę ille in me acerba & grauia dixit, verùm etiam quęcunq; in poſterũ ad labem vllam meo honori atq; exiſtimationi inurendam comminiſci poterit, diluenda & refutanda ſatis ſit.

Qvod ait me ex illis meo Oratori datis mandatis intellecturũ, ſe verius quàm me promiſſis quę Madrillij facta ſunt ſtetiſſe, me illi aliquid pollicitum fuiſſe non poſſum reminiſci. Nam quod ad pactum ſcripto conſignatum attinet, quàm non ſim illo obſtrictus, ſatis oſtendiſſe me confido, qui nunquam priùs liber neque ante neque poſt illud pactum fui, quam in regnum redij: neq; iureiurando præſtito dimiſſum me fuiſſe memini, ad quod ſeruandum religione obligatus videar. Cæterùm quoad longiſſimè poteſt mens mea reſpicere, & ſermonum noſtrorum memoriam recordari, reperio nihil à me dictum fuiſſe, niſi q; ſubit de bello Turcico, me, quoties id ſuſcipere & ipſe adire vellet, illi cum meis virib. comitem ad futurũ. Hæc verò agnoſco & valde probo. Atque vtinam omnium priuata ſtudia & contentiones Deus ita ad communem totius orbis Chriſtiani ſalutem quærendam conuertat, vt omnes vires ad rem tam vtilem, honeſtam & ſanctam conferre ſeriò cogitemus. Quod ſanè ad me ſpectat, hoc ne illi dubium ſit moneo, etſi non tam mihi proximus eſt Turca quàm ipſe in Vngaria atque adeo in Germania nuper vicinum habere cœpit, non tamen illum tam cito ad equum conſcendendum pedem ſublaturum, quin me iam ephippijs (vt ita loquar) inſidentem conſpecturus ſit. Hac oratione habita Rex Granvellanum priuatim amicis & familiaribus verbis liberaliter proſequutus dimittit, feciali ſuo, quem vnà cum eo mittebat, qui ſuperius illud ſcriptum Cæſari porrigeret, vt fidei publicæ tabulas curaret dandas rogat, atq; ita concionem dimittit.

Dvm hæc quemadmodum diximus, in Gallia & Anglia fiunt, Lautrecus cum parte exercitus alpes tranſierat. Sed quoniam Heluetij, quos Rex ad numerũ decem millium conſcribi iuſſerat, & Germani pedites quibus præeſſe debebat comes Valdomontius, nondum omnes aduenerant, eos dum præſtolatur, in Aſtiſana cõmoratur. Vt aũt quæ fuerit exercitus multitudo aliqua ex parte ſciatur, ex equitib. erat ipſius Lautreci turma centũ cataphractorũ, duce Grãmontio legato, Valdomõtiana pari numero, duce Petri- *Lautrecus cũ exercitu in Italiam proficiſcitur.*

pontio

1528. pontio legato: ducis Albaniæ totidem, Moriaco legato duce: Liniacus cum ſuis quinquaginta, Fayettana turma totidem equitum filio eius duce: Mompenſatus, Pompcrantius, Trimollius Trimollij illius nepos, cuius Ludouicus Bellouillerus Fertæ Ceparię dominus legatus erat, Hugo item Pepolius Bononienſis, Turnonius, Claudius Stampæus Fertæ Nabertanæ dominus frater eius & legatus, Nigropeliſſius, Lauallus denique Delphinas cum quinquagenis equitibus grauis armaturæ aderant. Iermingus Anglus ex te gia vtriſque regis cohorte, vir in re militari celeberrimus cum legato Caro ducentos leuis armaturæ equites adduxit: hi ambo cum plurimis Gallis ad Neapolim ex cœli malitia interierût. Pedites Valdomontius Germanos ſexies mille, Petreius Vaſcones pari numero habebat, Burius quatuor Gallorum millia, Heluetiorum denique decem millia cum magna machinarum multitudine duce Mondragone Vaſcone aderāt. Lautrecus aliquot dies in Aſtiſana commoratus, fit certior à comite Ludouico Lodrone duo Germanorum peditum millia (nam ſex millia Alexandriæ habebat) ad oppidum exiguum Boſcum miſſa eſſe, à quibus totius finitimæ regionis incolæ ad ſtipendia ſoluenda cogerentur. Hac re intellecta Lautrecus putat, ſi illam Germanorum manum delere poſſet, magnum ſibi adiumentum & hoſti detrimentum inde futurum. Qua cauſa adductus equitatum ſatis magnum cum Heluetiorum parte qui iam aduenerant præmittit, vt oppido cincto hoſtes ſe Alexandriam recipere prohiberentur: ipſe cum reliquo exercitu & machinis ſubſequitur. Quibus confectis rebus Boſcū celeriter peruenit, loco ad collocandas machinas complanato, vbi hoſtes maximè terrere & lædere poſſet, tam acri & continenti impetu mœnia labefactare cœpit, vt hoſtibus ad obſtruendam ruinam ſpatium non daretur. Qui noſtros iam vallum ſubire paratos quum viderent, pactione facta incolumes illi quidem ſed inermes abire permittuntur. Hi poſtea ſub Rege meruerunt, & ad Valdomontianas cohortes acceſſerunt: quibus etiam Lautrecus licet ex pacto armis exuendi eſſent, arma tamen pro bellica ingenuitate indulſit. Hæc illis, meo iudicio, cauſa fuit, vt iuriſiurandi religione ſoluti, quòd ab Antonio Leua ſtipendia nō per ſoluerentur, Regi poſtea militauerint.

Per id tempus Andreas Auria, qui regijs triremibus præerat, cum quatuordecim quas ex illis habebat, Maſſilia profectus, tam infeſto bello Genuenſes Sauona ſubinde prodiens illucque pedem referens vexabat, vt toto mari Liguſtico prodire non auderent. Quibus rebus fiebat vt commeatus & commercium illic deficerent, ille autem Sauonam ſe recipiebat. Dum hæc mari gererentur, Cæſar Fregoza, qui paulo antè a Venetis ad Regem tranſierat, per ſuos quos Genuæ habebat, certior factus magnam illic eſſe rerum penuriam, à Lautreco cum equitatu & peditatu quantum ſatis eſſe videbatur, vt terreſtri bello eos infeſtaret mittitur. Id quod tanta ſedulitate præſtitit, vt intra paucos dies millia ab vrbe quoquouerſus paſſuum duodecim nihil pecoris, frumenti aut vllius commeatus quo ciues iuuari poſſent ſuppeteret. Genuenſes extrema inopia conflictati, vnam ſibi ſalutis rationem mari ſupereſſe arbitrati, ſex triremes inſtructas in altum ad cibaria comparanda ſubuehi iubent. Nauigatione adeo proſpera vtuntur, vt tempeſtate id temporis orta coactus Auria Sauonam ſe reciperet, quo in receptu capitur comes Philippinus eius nepos, & Genuam ducitur. Quo ex euentu Genuenſes tantos ſibi ſpiritus ſumpſerunt, vt contemptis Gallorum viribus eruptionem in Cæſarem Fregozam facerent, & primos quos habuerunt obuios ſternerent. Sed dum longius per imprudentiam progrediuntur, Galli intercluſo reditu omnes ad vnum qui exierant, concidunt, & comes Gabriel Martinengua imperator capitur. Tanta offenſione perterriti Fregozæ Regis nomine deditionem faciunt, & Lautrecus paucis interiectis diebus illuc venit, Theodorum Triuulſium Galliæ mareſchallum proregem conſtituit. Non multis pòſt diebus arx ipſa in Regis poteſtatem venit, quæ a Cæſarianis & Adurnanæ factionis hominibus tenebatur. Quum rebus Genuenſibus cōſtituendis operam daret Lautrecus, ſuis peditibus Germanis qui Boſci erant, imperat vti Alexandriā pergerēt, & auxilia ingredi prohiberent: ipſe compoſito Genuenſi ſtatu (quemadmodum diximus) illos cum exercitu ſubſequitur. Quò poſtquam venit, machinas celerrimè ad oppugnationem inſtruit. Quòd ni Albertus Barberanus noctu mille militum ſubſidium introduxiſſet, in maximum periculum veniſſet ne eo ipſo die expugnaretur: quòd oppidanis tantus terror ex iactura Boſcana peditum Germanorum immiſſus erat, vt pauci arma ſumere in animo

Lautrecus Genuam & Alexandriam deditione capit.

animo haberent. Poſtero die Veneti magnam bombardarum, pulueris tormentarij & pilarum copiam mittunt. Quibus Lautrecus tam acrem oppugnationem inſtruit, vt à comite Ludouico Lodrone, qui oppido præerat, hac lege deditio fieret, vti milites tum Germani tum reliqui ſaluis impedimentis abirent, fide data ſe ante ſpatium ſemeſtre cum Gallis & ſocijs bellum non eſſe geſturos. Lautrecus oppido potitus in manus eorum quibus Sfortia mandauerat illud tradit, quemadmodum ſacro fœdere cautum & conſtitutum fuerat. Iiſdem temporibus Ioannes Iacobus Mediquinus Muzæ præfectus, qui poſtea marchio Mariniani fuit, nonnullos milites conſcripſerat quibus Sfortiam iuuaret, & ſe cum Gallis coniungeret. Quod vbi reſciuit Antonius Leua, & Medequinum millia quatuordecim paſſuũ Mediolano caſtra habere loco patẽti & minimè cõmunito cognouit, Mediolano cum omnib. copijs ex improuiſo ꝓficiſcitur, & magna celeritate vſus prima luce Mediquinum nec opinantem opprimit: qui omnibus ſuis amiſſis Muzã profugit. Ille hac re perfecta, veritus ne Mediolanum, quod nullo præſidio firmatum reliquerat, à Lautreco occuparetur, ad ſuburbia magna celeritate reuertitur: vbi nuntiũ de Genuæ & Alexãdriæ deditione accipit. Qua re permotus, ſimul quòd ſibi paucos eosq; nullo ſtipendio ſupereſſe videret, de ſeruãdo Mediolano deſperat, eoq; relicto Papiã ſe recipere cogitat. Poſtea parum illic cõmeatus ſuppetere factus certior, ſententia mutata comitẽ LudouicumBellijoẹſum (qui propter cõtentionẽ aduerſus Federicum Bozzolum à Rege paulo antè defecerat) eò cum bis mille quingẽtis peditib. mittit. Lautrecus Alexandria in Sfortiæ manus tradita Vigeuam proficiſcitur, quam cum tota Omelina ſubigit. Vigeuæ copias ſuas Ticinum traducit, vt Biagraſum contendat: quod oppidum captum ſimiliter Sfortiæ reſtituit. Quibus rebus confectis Mediolanum ſe ire ſimulat: ſed mox conuerſo itinere Papiam ex parte arcis obſidet, Veneto exercitu ex altera parte oppugnante, vt grauiter vtrinque machinis muri collabeſcerent. Ruina à Lautreco facta, ſed non iuſta, Galli quidam imperio non expectato ad expugnationem prodeunt: ſed rem tantam temere aggreſſi, temere etiam incepto deſiſtunt. Poſtridie à Lautrecanis caſtris tã magna muri pars deijcitur, vt oppidum ſtatim vi caperetur: qua in expugnatione vtrinque non amplius trecẽtĩ homines interierunt. Nam oppidani ſe impares videntes ponte fugam petierunt, quem prętergreſſi effringunt, quò ab inſequentib. nihil eſſet periculi. Oppidum diripitur, & nonnullis ędibus ignes immittuntur, militesq; niſi Lautreci diligentia obſtitiſſet, totum incendio, quòd memoria cladis ante quadriennium acceptæ eorum animis penitus inſederat, abſumpſiſſent. *Papia à Gallis capta.*

SERVATO oppido & in manus Sfortiæ reſtituto cardinalis Cibotus papæ legatus cum eo agere cœpit, vti quemadmodum ex ſacro fœdere inter papam, Regem & Anglum ſanciendo conuenerat, exercitum ad Cæſarianos è ditione Eccleſiaſtica expellendos moueret, Romamq; hoſtium terrore & dominatu liberaret. Qua re intellecta dux Sfortia magno nobiliũ Mediolanenſium numero comitatus Lautrecum orare ne vlterius progrediatur, quin prius quæcunq; ex Mediolanenſi ducatu reliqua erant, Cęſarianis adimeret, facilè factu id eſſe: Antoniũ enim Leuam militib. & militum neruo pecunijs carere, Mediolani rem frumẽtariam anguſtiſſimam eſſe, propediẽ eum relicturum, cui nuſquam vllus ad receptum locus pateret. Lautrecus tametſi ęqua illũ poſtulare animaduertebat, imò in eadẽ erat ſentẽtia, tamẽ vrgẽti papæ legato aſſentitur, qui reliquias belli Mediolanenſis facilè à Venetis & duce Sfortia confici poſſe contendebat, vnum Mediolanum Antonio Leuæ ſupereſſe, atq; id fame prope enectum, copias etiam Cæſarianorũ attritas. Diutius tamẽ Papiæ quàm ſtatuerat cõmorari cogitur, partim ꝙ Germani pedites quibus comes Valdomontius præerat, nõdum omnes aduenerant, partim quòd Heluetij Romanam expeditionem repudiarunt. Germani pedites poſtquam aduenisſent, Lautrecus Placentiã progreditur. Illic Alfonſus dux Ferrarięſis in fœdus ſacrũ cum Rege Cæſariana ſocietate renuntiata coit: ibi etiam de matrimonio actum eſt quo Hercules Alfonſi ducis F. in matrimonium duceret Renatam Ludouici duodecimi Galliæ Regis filiam, Reginæ demortuæ ſororem. Nuptiæ paulo pòſt in baſilica Pariſienſi ſplendore maximo celebratæ ſunt, & in aula Ludouicana epulum exhibitum. Nonnullorum ea eſt ſententia, à qua nec ipſe abhorreo, ſi Lautrecus quandiu Placentiæ & Bononiæ commoratus eſt, hoc tempus in rebus gerendis poſuiſſet, eum & facilè totum Mediolanenſem ducatum, vt pollicitus fuerat, Sfortiæ acquiſiturum, nec ob eam rem *Lautrecus vt papam liberet monetur.*

minus

1528. minus Neapolitanam expeditionem perfecturum fuiſſe: nam Cęſarianis ex Inſubria eiectis toti Italiæ formidabilior longè futurus erat. Sed hominem ea prudentia credo fuiſſe, vt quicquid huius fecerit, vel optimo conſilio vel principis ſui mandato feciſſe putandus ſit. Antonius Leua vbi copias Regias agro Mediolanenſi exceſſiſſe videt, nec Venetum nec Sfortianum exercitum, qui inter Padum & Ticinum remanſerant, magni admodum fecit. Itaque ſuos latius explicare, vt commeatum facilius compararet, ſtatuit. Mediolano profectus Biagraſum oppugnat, & Sfortianis adimit. Collectis & colligatis nauibus pontem ad Ticinum, vt Vigeuam, Morterram, Novariam & totam denique Omelinam eodem pacto ſubigeret, cogitat. Quibus rebus Lautrecus nuntiatis (is enim Placentiæ tum erat) comitem Petreium Nauarrum properè illuc cum ſex fere peditum millibus & aliquot equitibus mittit. Is primo aduentu oppidum recipit, hoſtes vniuerſos quos offendit concidit, duci Sfortiæ reſtituit, qui firmius quàm antea præſidiũ imponit. His rebus ita perfectis Lautrecus Parma & Placentia ineũte hyeme anno 1528 proficiſcitur, Rhegio Bononiam iter facit. Bononiæ cardinalem Ciborum præfectum vrbis offendit: ibi exercitum in hybernis ad initium vſque menſis Februarij conſtituit.

DVM Bononiæ moram faceret, Cæſariani potentiam & fœlices hominis ſucceſſus veriti, ne præda illis præriperetur, vt haberent vnde ſuis ſtipendium darent, papæ redemptionis pretium conſtituunt, quòd dicerent ſibi à Cæſare mandatum eſſe quidem vt eum plenæ libertati reſtituerent, verùm vt militibus ſatisfiat, cogi ſe licet Cæſaris iniuſſu pecunias accipere, nequid ab illis tumultuantib. iniuriæ aut dãni acciperet. Sed reuera hoc metuebant, ne Lautreci aduentu illum gratis dimittere cogerentur. Nam grãdiorem pecuniam ab eo exigebant, quàm vt ſoluendo eſſet, ob eamque rationem in ſeueriſſimam cuſtodiam illum, quanuis obſidibus de pecunia cauiſſet, tradiderant. Ad extremum rationem inuenit qua cuſtodes falleret, & conſcenſo equo Hiſpanico in arcem Orvictam fuga ſalutem petijt: ſed obſides poſtea pretium numerarunt. Lautrecus Bononia profectus Ariminum, Senogallum, Anconam & Recanatã venit. Illic quoniam pontificiæ ditionis erant hæc loca, liberaliter excipitur: nam Cæſariani illum aduētare quum ſenſiſſent, relicta tota Romania, Neapolitanum agrum petierant. Recanatæ aliquot dies commoratur, vt defatigatos milites recrearet, illinc profectus Piſauro & per alia Vrbinenſis ducatus oppida iter facit. Deinde Aprutiæ fines ingreditur: quæ regio colles habet & agros copioſiſſimos feraciſſimosque vini, tritici & olei, & Lenzani caſtra facit. Littore maris ſuperi progreditur in marchionatum Vaſtanum: inde egreſſi milites Aquileienſem agrum ingrediuntur. Quo loco tanta cœli inclementia extitit, vt ex militum numero (licet ſe ex itineris defatigatione leuaſſent) tũ pedites tũ equites amplius trecenti vi frigoris & tempeſtatis ſæuitia interierint. Inde in Apuliam iter conuertunt, propterea quòd Lautrecus nundinale tributum quod illic ad trecentũm ducatorum millia Ducanæ exigitur, intercipere cogitabat, quæ pecunia ad ſtipendium ſoluendum prodeſſet: quod etiam perfecit. In Apulia Cęſaris equaria erat, vnde equi in turmas Gallicanas diſtributi ſunt. Eodem tempore Lautreco nuntiatur quum adhuc in Apulia haberet exercitum, Philibertum Catalaunum, ad quem poſt Borbonij mortem ſumma imperij in exercitu Cæſariano redierat, iter præcludere conari. Quo audito nuntio ipſe cum peditatu Gallico & ſolis ex nobilitate qui animi cauſa ad bellum venerant Luceriæ conſedit, reliquum exercitum Ecanam ſiue Foggiam quatuor aut quinque illinc paſſuum millia mittit: ita ſeparatis copijs hoſtis ad Troiam, qua noſtris iter erat, caſtra facit. Lautrecus hoſtem tam propinquum ſentiens, equitatum Foggia ad ſe conuenire iubet: qua re intellecta hoſtis totum equitatum è caſtris educit, eo conſilio vt noſtros diſtineret, & coniungi prohiberet. Poſtquam noſtrum equitatum pulcherrimo ordine, armis & lanceis inſtructum procedere videt, & ad dimicandum paratum ſentit, copias in munitiones reducit, vt ne velitatione quidem vlla noſtros laceſſeret. Itaque nullo negotio equites cum Lautreco ſe coniungunt.

EXERCITV vnum in locum conducto Lautrecus quum ſciret hoſtẽ ad Troiã conſediſſe, Luceria cum omnibus copijs vt cum eo prælium committat diſcedit: hoſtis è caſtris ſuos educit velut ſui facturus poteſtatem: non valde tamen prope acceſſit. Quanquam velitationibus toto biduo egregiè & fortiter vtrique conflixerunt. Lautrecus qua terna tantùm paſſuum millia progreſſus ſecundo die alueum torrentis tum arefactum, ſed

Papa redemptionis pretium pactus aufugit.

Lautrecus Neapolim contendit.

Duo exercitus propinqui.

ſed altũ admodũ, copias traducit, atq; ad montis radices & ad Troiã caſtris hoſtiũ caſtra confert. Quo loco ſingularis in militibus virtus & induſtria in velitationib. committendis vtrinque extitit. Poſtero die, qui primus Sabbati dies erat quadragenarij ieiunij, Gallicanus exercitus acie inſtructa in procinctu progrediebatur, iugo montis ſuperato ad læuam hoſtes habens, vt eos in pugnam eliceret. Quum illi ſe caſtris continerenr, noſtri aduerſis ſignis in eos procedunt, machinæ ore conuerſo, nẽpe duodecim cannæ, ſex nothæ & totidẽ mediæ, prouehuntur. Germanicæ cohortes ſummo duce comite Valdomõtio, ad numerũ octo millium hominum, Heluetiorum tria millia ductore comite Tendano (hi veterani erant, duosq; abhinc annos ſub marchione Saluſſio continenter militauerant) Gallicæ cohortes ter mille peditum, quibus præerat Burius, quatuor Vaſconum millia Petreio Nauarro ductore, cui Candalla cõiunctus erat, deniq; Italici peditatus cohortes, numero decies mille hominum. Hæc omnis multitudo acie inſtructa præeuntibus ſingulis ſuo agmini ductoribus ad hunc modum progrediebatur. Primum, medium & poſtremum agmen exæquato itineris ordine & eadem fronte, procedebant, ſic tamen vt inter binas acies bis cẽtenorum paſſuum ſpatium intereſſet. Noſtrorum tanta erat ad pugnam ineundam alacritas & cupiditas, quanta vnquam in militibus noſtra memoria conſpecta fuit: vt ſi manus eo die conſerere contigiſſet, non dubium ſit eos victoria potituros fuiſſe. Singulis agminibus alarij vtrinque equites ad ſubſidium diſpoſiti erant. Heluetijs dextri erant equites centum cataphracti ducis Albaniæ, Moriaco legato ductore, & Pomperantius cum ſuis quinquaginta. Ab ea parte velitatione dimicari cœptum eſt: interim Heluetij pro more terram prælij ſpe exoſculantur, totius exercitus clamor ad pugnam cohortantium exauditur. Lautrecus machinas in montis cliuo conuerti ad hoſtes petendos iubet: illi tum licet iam ad manus ventum eſſet, tamen vtrique ex velitatione ad ſuos ſe recipiunt, quòd iamiam certamen cominus commiſſum iri putabant. Ex Cæſarianis aliquot ſed perpauci cadunt. Noſtrorum peditum agmen qui machinas ſubſequebantur, ex hoſtium equitatu trecenti ſere impetu facto adoriuntur. Id conſpicatus Lautrecus, ipſe galeatus gladium manu geſtans Moriacum & Pomperantium in illos immittit: qui ſtatim equis concitatis iuſſi in hoſtem vadunt. In eo conflictu Turnonij cum ſuis cataphractis equitibus adfuerunt, adfuerunt etiam iuuenes Galli nobiles, qui ſponte nullo autoramento militabant: quales erant Boniuetus, Iarnacus, baro Contius, Caſtaneræus, Cornelio, alijq́ue numero circiter quadraginta. Tam acriter dimicatur, vt omnibus qui ex hoſtium caſtris illuc proceſſerant pulſis & profligatis, inſignia & vexilla auſerrentur.

Gallicus exercitus ad prælium paratus.

D V M conflictu illo occupantur, Lautrecus è regione hoſtis in planitie edita caſtra ſuos locare iubet, vt inter bina caſtra vallis ſatis lata intereſſet: quo loco multi vtrinque velitantur, dimicant, capiuntur, & capti eripiuntur. Poſtridie quàm acies Gallica caſtris poſitis conſedit, Lautreco dicebatur, ſi in iuſtum certamen pridie deſcendiſſet, non dubium eſſe quin victoriam reportaturus eſſet. Quibus ille auditis, Non poteram, inquit, pugnam abſque magna fortium virorum iactura committere: ſed ſaxo tandem vt in noſtras manus vel ſupplices & infulati veniant. Illic exercitus octo dies conſedit: quo tempore tanta venti vis & impetus extitit, vt tabernacula omnia & tentoria deijcerentur. Tam infeſta etiam aeris fuit conſtitutio tamq́ue acre frigus, vt antequam hinc diſcederẽt, multi interierint. Lautrecum quominus eo die pugna decertarit quo ſui po teſtatem fecit, inter alias cauſas hæc quoque ratio prohibuit, quòd Horatium Ballionem expectabat, qui tredecim peditum cohortes ducebat, qui vſu & diſciplina militari totius Italiæ præſtantiſſimi habebantur: cohortes nigræ appellabantur, & diu ſub Ioanne Medice militauerant.

Lautrecus con ſulto ſuos à pugna continet.

C V M illis Ballio die quodam Veneris ſub veſperum in caſtra venit. Quod vbi hoſtis reſciuit, nocte inſequenti tintinabula iumentorum ciſtis condit, vaſis nec buccina nec tympano conclamatis per ſyluas rectà Neapolim iter facit. Ea re Lautrecus cognita aliquot vtriuſque armaturæ equites ſubſequi iubet: hi paucos quoſdam ex hoſtibus aſſequuti interficiunt. Multis ex Gallorum ductoribus placebat vt Lautrecus Aurangium ſequeretur: quos ſi audiſſet, non leuis eſt coniectura hoſtem profligatum iri. Tanta enim apud Hugonem Moncadeum tum temporis Neapoli proregem & alios qui inter Cæſarianos principem locum obtinebant, inuidia flagrabat, vt venienti in oppi-

Lautrecus vtiliſſimum conſilium non audit.

1529. dum portas illi clauſuri fuiſſent: quam eorum rixam noſtrorum interuentus diremiſſet. Sed Deo aliter viſum eſt, qui noluit potiorem ſententiam Lautreco probari. Non defuerunt qui eum exiſtimarent Petreio autore aliter feciſſe, qui quum in illis regionibus oducatus fuiſſet, aſſerebat, poſtquam ditionis Neapolitanæ alia oppida ſubegiſſet, ipſam vrbem qua conditione vellet, ad deditionem compulſurum eſſe. Sed contrà ac ille expectabat accidit: qui illis ſpatium vt ſuis rationibus proſpicerent, dedit.

Melpha vi à Gallis capta.

POSTRIDIE quam Aurangius Troia diſceſſit, Lautrecus Petreio firmum ſatis peditatum, cohortes nigras, equitatum & non exiguum machinarum numerum cum omnibus quæ vſui erant attribuit, datis mandatis vt Melpham obſideat, & Regi ſubigat. Id eo conſilio faciebat, ne dum noſtri ad Neapolim eſſent, Princeps Melphitanus, cui peditatus ad tria hominum millia & equitatus non pœnitendus ſuppetebat, crebris eruptionibus commeatus iter infeſtaret. Eò poſtquam venit, rem machinariam expedit, murum toto biduo ſubruit, Hetruſcos milites ad ruinā adhibet, qui licet egregiè præliati ſubmouentur tamen. Altero aſſultu oppidum à Vaſconibus per vim capitur, ſed non mediocri damno ab oppidanis fortiter reſiſtentibus illato. Galli commilitonum iactura incenſi capto oppido magnam cædem faciunt: cæſorum numero inito repertum eſt trucidata fuiſſe tum militum tum ciuium ad ſeptem millia, ex iis milites ferè ad tria millia fuiſſe. Ipſe princeps arma in manu habens & dimicans capitur, capiuntur etiam vxor & liberi qui in arcem confugerant. Dum obſidetur Melpha, Lautrecus equitatum & peditatum Venuſium mittit: qui ſtatim vbi venerunt, ſcalis aliquot muro ex improuiſo admotis, tantum timorem oppidanis, quos inopinantes oppreſſerant, incuſſerunt, vt relicto oppido in arcem, quæ munitiſſima erat, confugerent: quam etiam nonnullis pòſt diebus, deſperato omni ſubſidio, pactione dedunt. Ea eſt arx quam regnante Ludouico duodecimo anni totius ſpatio, poſtquam Gallicus exercitus è Neapolitana ditione exceſſiſſet, Ludouicus Aſtanus inuito omni Arragoniæ regis exercitu tenuit, & anno demum vertente pactione cum hoſtibus facta, armatus galea & vexillis explicatis in Galliam rediit.

Gallicus exercitus Neapolim obſidet.

MELPHA direpta Lautrecus copias ſuas per Laborios campos ad Neapolim Calend. Maii, anno 1529 adducit, caſtra ad Poggeregalem locat. Maxima oppidorum & caſtrorum totius Neapolitani agri in eius poteſtatem Regis nomine veniunt, prĉter arcem Manfredoniam, quæ ad mare Adriaticum verſus Sannicolaum Barranum & Caietam ſita eſt. Nonnulli qui regionis naturam compertam habebant, caſtra ad Poggeregalem faciēda eſſe non cenſebant, quòd appetentibus æſtatis caloribus ſtatim aer ob aquas minimè ſalubres inficitur: ſed reclamabat Petreius, vrbem prius ad deditionem fame venturam, quàm calores extarent: ea fuit præcipua noſtratis exercitus pernicies. Dum obſidetur Neapolis, quadraginta ex Albanianis & Valdomontianis cataphractis occupare Vicum tum oppidum tum arcem ductore Gruffio conantur. Rem tanta celeritate adminiſtrant, vt vtrunque ſtatim opprimerent. Illic prædæ ingens copia deprehenditur, vaſorum aureorum & argenteorum & omnis generis alterius ſupellectilis: vt ſingulis equitibus milleni & ducenteni coronati præda diſtributa contingerent. Nec dubium eſt quin multa alia reperta ſint quæ palam non ſunt cognita: quin etiam ipſum Cæſaris ſigillum illic repertum eſt. Noſtri ad Neapolim acrius obſidendam caſtellum faciunt & communiunt loco paluſtri ad Magdalenes, non longè ab oppido: quod caſtellum Cantabrorum appellarunt, propterea quòd commiſſum eſt duobus capitaneis Cantabris, Martino & Remoneto viris ſtrenuis, quique ſui ſimiles milites habebant, quorum virtus ſatis ex iis quæ poſtea narrabuntur fuit explorata. Aliud caſtellum à Petreio Nauarro inceptum eſt ad Sammartinum, ſuperiore illo maius, quod magnam hominum multitudinem caperet, à quibus hoſtes eruptionibus prohiberentur, quibus antea noſtrorum equos, dum extra caſtra aquabantur, intercipere ſolebant. Ad hoc caſtellum, ne inceptum à noſtris abſolueretur, magna contentione Cæſariani eruptione facta dimicarunt: tandem illis ad ipſa portarum repagula compulſis perfectum communitumque eſt. Cuſtodia Burio cum ſuis peditibus Gallis traditur, & Baroni Grammontio cum ſuis Vaſconibus: ob eam cauſam caſtellum Gallorum, à nonnullis etiā Vaſconū dictum eſt. Hoc caſtellū oppidanis obſeſſis magnas attulit moleſtias, propterea quòd in eos Burius & Grammōtius noui aliquid toto obſidionis tēpore ſubinde

Præda ad Vicum facta.

molic-

moliebantur. Inter cætera audacter ſuſcepta pugnatum eſt ſemel ad virginis Pedegrottanæ: vbi Botiuetus excelſo & nobili iuuenis animo re fortiter geſta accepto vulnere quo inteſtina è corpore erumpebant, ſaucius Venuſium defertur: ex quo vulnere conualuit ille quidem, ſed morbo poſtea interijt.

Cæſarianorũ Neapoli eruptio.

PENTECOSTES vigilia inſequenti hoſtes caſtellum Cantabrorum, quo maximè premebantur, repentina eruptione occupare ſtatuunt, & ex oppido octingenti fere homines exeunt, vt noſtros induſijs indutis fallerent. Circa mediam noctem vigiles caſtelli in ſtatione excubantes neſcio quid albi obſcurè videre ſibi vidẽtur, id alius alij inter ſe ſilentio indicant. Alius tandem qui viſus acie reliquis præſtabat, ſuſpicatur eſſe milites humi pronos iacẽtes, induſijs albis indutos ad caſtellum occupandum. Ductores ſuos commonefaciunt, qui per manus nullo ſtrepitu milites excitatos ad propugnãdum diſponunt, ad excipiendum hoſtem paratos. Ipſi deinde ſuperiore loco conſiſtunt, falconellos commodis locis vnde hoſtes læderent, diſponunt. Poſtea velut tunc primùm cõſpectis hoſtibus, inclamant quinam & cuiates eſſent. Hoſtes nullo reſpõſo dato vallum non valde altum toto impetu rectà petunt, ea audacia vt in ſummum ſtatim eniterẽtur. Sed quo impetu irruunt, non minori ſtudio à noſtris excipiuntur: vt qui illuc euaſerant, interficerentur, tum etiam qui idem facere conabantur. Ex hoſtibus intereunt ducenti quinquaginta, ex noſtris vulnerantur ambo ductores. Martinus paucis pòſt diebus è vulnere moritur: Remoneto glande plumbea genu traijcitur: vnde quum ſtare nõ poſſet, diu altero genu innixus pugnare cogitur. Is fuit rei ſuſceptæ exitus. Non multis pòſt diebus Horatius Ballio nigrarum cohortium ductor hoſtes perſequi inter caſtellum & ædem Magdalenes inſtituit: quos aſſequutus tanto impetu adoritur vt in vrbem compelleret. Sed à ſuis, qui ſubſequi deſtiterunt deſertus, dum pedem referre cogitat, tanquam alius eſſet, ictibus haſtarum confoditur: cuius viri non mediocris fuit iactura. Illi ſuccedit Hugo Pepolius Bononienſis, cuius in his commentarijs non ſemel meminimus. Per idem tempus comes Philippinus Auria, Andreæ nepos cum octo triremibus ad Neapolim erat. Hugo Moncadeus prorex Neapolitanus certior factus milites è claſſe in caſtra ventitare, vt naues ſæpius cuſtodib. vacuæ eſſent, ſex triremes in portu Neapolitano inſtruit, quibus Philippinas inuaderet. Eius rei Lautrecus per exploratores factus certior Philippinum commonefaciendum curat, ſimul etiam clanculum quadringentos ſclopetarios lectos mittit, ductore Croquio Vaſcone, ad impetum hoſtis ſuſtinẽdum. Hoc ſupplementum ſubmiſſum eſſe ignarus Hugo Mõcadeus ſuas triremes è portu ſubuehit, quas lectis militibus compleuerat: inter cæteros marchio Vaſtius, Riſius Burgundio & alij erant complures magni viri. In noſtros ſtatim nihil cunctati impetum faciunt, nec minori ſtudio excipiuntur. Primo congreſſu Galli pilis tormentarijs duas triremes deprimunt, reliquas cominus pede collato aggrediuntur, ſumma & pertinax dimicatio per ſeſquihoræ ſpatium multis vtrinque amiſſis militibus durat. Ex Cæſarianis perpauci euadunt, Moncadeus prorex occiditur, marchio Vaſtius capitur, ſimul etiam Riſius, Aſcanius Columna, Valdræus & alij ex primarijs. Ex quadringentis ſclopetarijs Gallis ſexaginta duntaxat ſuperfuerunt, reliquis vel interfectis vel ſaucijs. Hac parta victoria ex triremibus quæ depreſſæ non fuerant, duæ fuga ſe Neapolim recipiunt: vnius nauclerum Aurangius iubet ſuſpendi, alterius nauclerus re perſpecta ad Philippini caſtra perfugit: nam duæ reliquæ in ipſo congreſſu captæ fuerant.

Galli conflictu nauali ſuperiores.

HVIVS victoriæ fama perlata Lautrecus captiuos in Galliam mitti iubet: quod Philippinus, vt iuſſus erat, perficere inſtituit ſumptis duabus triremibus. Quum Genuæ iter facerent, Andreas captiuos manu iniecta retinet. Retinendi cauſam afferebat, quòd ſibi à Rege ſatisfactum eſſe negabat de pretio quo redimendus fuerat princeps Aurangius à ſe ad portum Delfinium captus, quo tempore Rex ad Papiam caſtra habebat. Hęc res quia Aurię cauſa fuit à Rege deficiẽdi, noſtrã expeditionem & exercitum Neapolitanũ funditus deleuit. Quinetiam marchio Vaſtius, quem captiuum retinebat, ad Cęſarianas partes eum pertraxit.

Rex in Siciliã claſſem mittit.

HOC loco animaduertẽdum eſt quod dicere prætermiſeram, paulo poſt illam Lautreci Neapolitanam expeditionem inſtitutam, claſſem à Rege imperatam & inſtructam fuiſſe quæ in Siciliam nauigaret. Hãc ſe vel occupaturũ Rex magna ſpe ducebatur opera & conſilio cuiuſdam Siculi nomine Cæſaris Imperatoris, & aliorũ quos in Sicilia ſua-

1528. rum partium habebat: aut certè effecturum vt Cæſarianæ vires diſtinerentur, & à Neapolitana defenſione abducerentur. Huic claſſi Rentium Ceretem principem legatum præfecerat, Andream Auriam Thalaſſiarchum conſtituerat. Sperabat enim fore vt quo tempore Lautrecus Neapolim perueniret, claſſis etiam Siciliæ portum teneret. Præclarum ſanè & prudens conſilium, ſiquidem exitum æquè proſperum diuinitus habuiſſet. Claſſis ex Hetruriæ naualibus in altum ſubiecta, tanta tempeſtate conflictari cœpit, vt mutata velificatione Corſicam petere, & ad cibaria comparanda Sardiniam nauigare ibique appellere cogerentur. Illic expoſitis militibus prorex Sardiniæ, qui iuſſu Cæſaris inſulæ præerat, noſtrorum exercitui cum quinque ferè peditum millibus & equitibus quadringentis occurrit, quum noſtri non plures tribus millibus eſſent. Nihilo minus noſtri pulſis magna virtute & fuſis hoſtibus, eodem impetu Saſſarium vi capiunt, in cuius oppugnatione interficitur Iacobus Bellaius, duorum millium peditum tribunus. Capto oppido peſtis in eos graſſari cœpit, quòd ciborum vſus largior, qui magna illic copia reperiebantur, milites poſt ſummam inopiam quam pertulerant, valetudine tentauit. Itaque in febres inciderunt, quæ poſtea in peſtem conuertebantur. Acceſſit etiam neſcio quid contentionis inter Rentium & Auriam. His duabus permoti cauſis conſumptis cibarijs quæ ad nauigationem Sicilienſem acceperant, nauibus conſcenſis Genuam reuertuntur. Quò poſtquam redierunt, miſſus eſt comes Philippinus cum octo illis triremibus, quæ ad Neapolim pugnarunt, vt antea demonſtrauimus.

Cur Andreas Auria à Rege defecerit.

Vt plenius intelligatur quæ cauſa Auriæ à Rege deficiendi fuerit, præter illam marchionis Vaſtij ſolicitationē, quędam ex alto repetenda ſunt. Nā noſtrorū exercitus labes & pernicies inde ortum habuit, propterea quòd Neapolitani abſque illius ſubſidio vel iniquiſſimis & miſerrimis conditionibus in noſtrorum poteſtatem veniſſent: quibus cō meatus importari naualibus copijs (vt demonſtratum eſt) profligatis, nullo pacto poterat. Genua à Lautreco in Regiam fidem & manum accepta, Rex certorum hominum conſilio adductus Sauonam communire & portum ædificare ſtatuit, quæ res Genuenſi ſtatui exitium apertè minabatur. Iamque ex eo tempore cùm mercium conuectionē tùm in primis ſalinarium vectigal (quod antea Genuę pendebatur) tranſtulit. Hoc pacto Genuenſes magis dicto audientes, & magis obnoxios ſe habiturum ſperabat, verùm aliter omnino ſe res habuit. Rei enim tanta innouatio eorum animos mirum in modum offendit, quòd ex ea re ſuæ ciuitatis ſtatum penitus procedente tempore labefactatum iri præuiderent. Itaque qui inter eos principem locum obtinebant, Auriam adeunt, docent poſſe illum Remp. in veterem libertatem vindicare, quam ad rem primo quoque tempore ſuſcipiendam charitate patriæ permoueri deberet. Quibus ille reſpondet, ſe patriæ cauſa omnia facturum, quæ quidem exiſtimatione & honore ſaluo liceat. Ad hanc animorum alienationem hæc captiuorum occaſio quam commemorauimus, acceſſit. Quos quum apud ſe retentos haberet, per nuntium à Rege petit, vt ſibi de redemptione Aurangij & aliorum, quos bello vnà cum eo ceperat, ſimul etiam de ſtipēdio ob triremes quas proprias habebat, ſatisfieret. Quæ res ſi à Rege ſibi denegaretur, Genuenſib. ſe vt in libertatem reſtituerentur, operam daturū confirmat. Hęc cōſilia Lautreco per Langęum nuntiātur: quem etiam ipſe ad Regem mittit, vtq; tantę rei proſpiciat monet. Langæus iter Genua faciens, in Aurię palatio pro magna neceſſitudine & conſuetudine quę inter eos intercedebat, hoſpitij iure diuerſatur, hominis animum quāmaxima prudentia & diligentia explorat. Ille pollicetur, ſi ſibi Regis iuſſu de captiuorū pretio ſatisfieret, ſi ſalinariam negotiationē & vectigal Genuę reſtitui, ſi libertates omnes quas tū ipſius tum maiorū Regum memoria habuerāt reddi intelligeret, ſe cum populo acturū vt ad fidem rei faciendam Regi duodecim triremes inſtructę traderentur, quas quib. ille vellet ductorib. & militib. compleret, duas modò ad portus cuſtodiā retineret. Langęus veredarijs equis Lutetiam venit, Regem in ædib. Villeregianis conuenit, mādata quę a Lautreco acceperat tum quæ ab Auria intellexerat exponit. Re ad conſiliū relata hominis poſtulata cùm alijs tum maximè cācellario Pratenſi, cuius ſumma erat autoritas, iniqua vidētur. Multa in eam ſententiam à Langæo dicta ſunt, quare hominem tā parui fieri non oporteret, quo offenſo & alienato multum eſſe periculi non ſolùm de Genuæ defectione, ſed de Neapolitani exercitus interitus: eum, ſi nullā ſui rationē haberi intelligeret, opes ſuas oēs, quas nō mediocres habeat, qui mari potētiſſimus ſit, & pecunia prę-

ſenti

ſenti valeat, vitam denique ipſam, quò ſe vlciſcatur, impendere non dubiaturum. Sententijs vtrinque dictis placuit vt Barbezius Genuam mitteretur, qui triremes tum Regias tum Aurianas occuparet, nauale imperium maris Mediterranei illo abdicato ſuſciperet, quinetiam ipſi, ſiquidem opus eſſe facto videret, manum inijceret.

RES non tam ſecretò peragi potuit, quin Auria certior factus ſe ſalutis cauſa in triremes ſuas reciperet. Barbezius Genuã venit, eum vt in mandatis habebat adit. Reſpondet Auria ſe non fugere quemadmodum de ſe capiendo & triremibus occupandis Rex præcepiſſet, Regias quidem triremes ſe illi in manum traditurum, vt Regi placere videbat, ſuas ſibi, quibus arbitratu ſuo vteretur, habiturum. Vaſtius quique reliqui apud illum captiui erant, has turbas conſpicati, clanculum rem iam inchoatam perficiunt: vt ad Cæſarianas ſe partes tranſiturum illis polliceretur, quemadmodum tabellis conſignatis inter ſe cauerunt, quod ipſi Cæſari ſe probaturos recipiunt. Barbezio quidẽ ſibi tantùm in animo eſſe dixit vt patriæ conſuleret: ſed non multo pòſt defectionem palam profeſſus, ita Neapolitanos hominum ſupplemento ſubmiſſo iuuit, vt ni hoc fuiſſet, fame confecti in noſtrorum poteſtatem quibus imperaſſent conditionibus, venturi fuiſſent. Equidem recordor me, quum per veredariorum ſtationes ex Italia Lutetiam ad Regem venirem, obuium habuiſſe ad pontem Agaſonium nõ procul Montargiuo Antonium Auriam huius conſanguineum, qui me de ipſius defectione certiorem fecit, quum quidem eum ob turpe factum & deteſtabile abominaretur. Sed poſtea narratum mihi eſt illum ipſum triremibus, quibus à Rege præpoſitus fuerat, abreptis ad Cæſarem tranſijſſe.

DVM hæc agerentur, Lautrecus ſubinde Regem ſolicitabat vt copijs & pecunijs iuuaretur, ſe multos ex ſuis ob peſtilentiam quæ exercitum inuaſerat amiſiſſe. Rex amiralium Brionium mittere decreuerat, qui ſubſidium mari duceret, & prorex Neapolitanus conſtitueretur, propterea quòd ſibi redeundi poteſtatem fieri poſtulabat. *Lautrecus à Rege ſupplementum petit* Ea ratio poſtea neſcio qua de cauſa commutata eſt, miſſo principe Nauarreno, paucis hominib. attributis, ijsque maxima ex parte ex nobilitate Gallica iuuenibus, qui ànimi cauſa ad famam quærendam militabant: aliquid etiam pecuniarum miſſum eſt, ſed non quantum ille poſtulauerat. Nauarrenus à Barbezio ductus Nolam nauigat, vbi propter hominum paucitatem præſidium à Lautreco vt tutò ad caſtra perueniret, petere cogitur: ille Candallã mittit. Quum ad Neapolim iter redeuntes facerẽt, oppidani eruptione facta eos tã ta vi adoriuntur, vt multi occumberent. In ijs Candalla grauiter ſaucius capitur, & Neapolim abducitur: deinde commutatione captiuorum facta reuerſus ex vulnetibus acceptis ſtatim vbi in caſtra venit, interijt. Hugo Pepolius etiam capitur, qui in Horatij Ballionis locum (vt dictum eſt antea) ſuffectus nigris cohortibus pręfuerat: is quoq; permutatione facta redditus eſt. Hoc primum fuit certamen à ſeſquianno, ex quo Lautrecus è Gallia exierat, quo hoſtes ęquo marte cum noſtris dimicauerũt. Sed egreſſo ex noſtrorum munitionibus ſupplemento ad ipſa portarum repagula repelluntur. Per id tempus Rentio Cereti, qui poſt reditum è Sardinia ab exercitu populi Veneti & ducis Mediolanenſis nõ diſceſſerat, rex mãdat Neapolim ad caſtra proficiſceretur, quem ſibi magnopere putabat profuturum, quòd Vrſinam factionem ſibi cupientẽ habebat. Itaq; ad portum Herculis peruenit, vbi Nicolaus Bellaius eques Rhodius illi pręſto fuit, qui liburnicis quibuſdam & actuarijs nauib. exceptum ad Nolã eum tutò exponit. Ad caſtra poſtquam peruenit, tantam peſtilentiæ vim reperit, vt vix tertia pars ſupereſſet, quin omnes vel morte vel morbo abſumpti eſſent. *Gallorum caſtra peſtilentia inuadit.* Interierat comes Valdomõtius, Gruffius & multi qui ordines duxerant. Lautrecus ipſe tametſi ægrotabat, tamen Rentium in Aprutiã ad nouum militum delectum, qui ſupplemento noſtris eſſent, mittit. Hoc enim erat hominis cõſilium, vt eo loco potius mortem obiret quàm pedem referret: neq; ſanè eo viuo hoſtes noſtrorum caſtra oppugnare vnquam aggreſſi ſunt. Rentio præterea negotium datum fuerat vt pecunias ad ſtipendia in Aprutia acciperet: ſed quæſtores reperit qui nec obolum, vt quidem prædicabant, habebant. Neapolinus quidam Ioannis Iordani Vrſini filius, milites proprijs ſumptibus quibus Regem iuuaret, coegerat: ad eum ſe Rentius aggregare coactus eſt. Non defuerunt qui dicerent ærarij præfectos in Aprutia numos interuertiſſe & depeculatos eſſe, ipſum etiam Focalderium, quẽ rei pecuniariæ adminiſtrandæ Lautrecus præfecerat. Quamobrẽ Neapoli reuerſus ad cau

1528. ſam dicendam reus actus eſt: ſed Antonius Pratenſis cancellarius ſua autoritate debito cum ſupplicio exemit. Demonſtratum à nobis eſt principem Melphitanum in ſuo oppido fortiter propugnando cum vxore & liberis captum fuiſſe. Is ſæpiſſimè Cæſaris opem implorauerat, vt quoniam illius partes fouens in tantam calamitatem inciderat, vt fortunis & principatu ſpoliatus eſſet, de ſe redimendo cogitaret. Quum illius auxilium à ſe nequicquam expectari videt, ad Regias partes tranſire cogitur, qui eum cum vxore & prole liberum eſſe voluit. Itaq; renũtiata Cæſari ſociali fide a Lautreco cum equitatu & peditatu ad Caietam obſidendam mittitur: quam, vt imperatum erat, obſidione cinctam valde premebat. Verùm eodem tempore in noſtræ claſſis conſpectu Auria ſingulis pene diebus commeatum & ſubſidium Neapolitanis ſupportabat. Regi nũtiatur ducem Brunſwichum cum duodecim peditum Germanorum millibus & magno equitatu ſubſidio Neapolitanis venire, iamque Tridentinas anguſtias tranſiſſe, Antonium item Leuam receptam Papiam duci Sfortiæ ademiſſe, & Cæſarianos inuito Veneto & Sfortiano exercitu pro libidine regionẽ populari. Quo nuntio accepto comiti Sampaulio exercitum tradit equitum grauis armaturę quingentorum, ferentariorum totidem, quibus prȩerat Boſius, ſexies mille peditum ductore Lorgio, quater fere mille peditum Germanorum duce Montijano. Equites erant turmæ ipſius Sampaulij, turmæ Caſtellobriãtij, ductore Mõtijano, turmæ ſummi Normanię Seneſchalli legato Annobaldo centeni equites, Allegrij quinquaginta & Boſij totidem. Rex Sampaulio negotiũ dederat, ſi dux Brunſwicus Neapolim ire ad auxilium ferẽdum contenderet, eum vt ſubſequeretur, ſeq; cum Lautreco coniungeret. Sampaulius in ipſo alpium tranſitu certior fit Brũſwicum, quia ſtipẽdium non dabatur, in Germaniam cum ſuis copijs rediјſſe. Itaq; exercitum Venetum, cuius imperator erat Franciſcus Maria dux Vrbinas, ad ſe conueniri iubet. Dum eos præſtolatur, ſubigit quęcunque à Cæſarianis oppida inter Padum & Ticinum tenebantur. Ad Papiam accedit exercitus Venetus: & concilio coacto placet ipſum oppidum obſidere, quod capi magnopere referebat, quòd in medio ducatu Mediolanenſi eſſet ſitũ. Hoc conſtituto Sampaulius & Vrbinas bipertitis copijs oppugnare cœperunt. Antonius Leua ſpe auxilij obſeſſis ferẽdi Marinianum venit: verùm ſe imparem conſpicatus, veritusq; ne dum alterum ſeruare ſtudet, vtrunq; amitteret, Mediolanum ſe recepit. Sampaulius & Vrbinas deiecto muro vt ruina iuſta eſſet, in contentionem veniunt vtri ad murum eniterentur, vtriſq; id ſibi vindicantibus. Tandem placuit vt imperatores taxillorũ iactu ſortirentur: ſortitò Veneti obtinent vt priores oppugnarent. Quos Lorgius quum diutius cunctari videret, & tardius exequi quod alea illis obtulerat, dum eminus ſclopetaria velitatione rem trahebant, medium ſe cum ſuis interijcit, in aduerſum vallum enititur: vt priuſquam Veneti arma ſumpſiſſent, oppidum iá captum eſſet. Lorgius primus aſcendẽs duos ordinum ductores adhibuerat, Florimundum Challium & Grandizæum, qui latus vtrunq; clauderent, & laboranti ſubſidio eſſent. Vterque illic interijt vnà cum anteſignano qui præibat: ſed trib. alijs locum ſtatim occupantibus vi in ſummum euaſit. Biraguius & Butigerus, qui in oppido prȩſidio erãt, in arcem profugiunt, & deditionem poſt biduũ faciunt. Extremo Iulio anno 1528 peſtilentia etiã in caſtris Neapolitanis acrius ſæuire cœpit, vt triginta dierũ ſpatio ex quinq; & viginti peditum millib. nõ ſupereſſent quatuor millia qui bello eſſent vtiles, neq; centum equites ex octingentorum numero. Illic ipſe Lautrecus interijt, comes Valdomõtius, princeps Nauarrenus, qui nuper aduenerat, Turnonius cum fratre, Claudius Stampæus Fertæ Nabertanę dominus, Vallenſis Delphinas, baro Grãmontius, Gruffius, Moriſcus, Mondrago rei machinatiæ ductor, Croquius, Caſtaneræus, Candalla, Luppius, Cornelio, Grutturius, Malnurius baro Buzancæus, maior natu Iarnacus, Boniuetus, comes Hugo Pepolius, baro Contius. Comes Wolfius, & innumeri prætereà alij illuſtres viri, milites, nobiles qui nullo ſtipendio illuc vltro in militiam profecti fuerãt, & alij gregarij, quos ſi recenſere velim, charta me deficiat. Quòd ſi Rex Lautreco ſubſidium, vt facultas ferebat, tum militum tum pecuniarum miſiſſet, regno Neapolitano etiam nunc potiretur. Nam exercitus noſter ea cauſa perijt, quòd integros & recentes nullos ſubmitteret. Morte Lautreci intellecta an Rex mœrorẽ magnũ ceperit, nihil eſt neceſſe ſcribere: facilè enim exiſtimari poteſt quàm illi detrimentoſa fuerit tanti viri iactura. Vt honore debito afficeretur, præter ea quæ legatis regijs fieri ſolent, iuſta ei perſoluta ſunt

Princeps Melphitanus in Regis partes tranſit.

Sampaulius in Italiam cũ exercitu venit.

Papia vi à Lorgio capta.

Exercitus Gallicus ad Neapolim peſtilentia abſumptus

in ſum-

in ſummo Pariſienſi remplo, aſtantibus vniuerſis principibus conſanguineis, qui luctum eundem atque pro Delphini morte egerunt.

MORTVO Lautreco Michael Antonius marchio Saluſſius maximi vir animi, omnibus viris militaribus tam charus quàm quiſquam alius, laceri illius exercitus curam ſuſcipit, reliquias diſiectas colligit ex iis qui arma ferre poſſent: denique obſidionem tollete ex concilij ſententia & Auerſam ſe recipere, ibique præſtolari dum Renrius cum ſubſidio veniret, cōſtituit. Dū diſcedit, Cęſariani oppido egreſſi nouiſſimos adoriuntur: ſed ille ſuo agmini primo quod ducebat ea prudētia proſpexerat, vt pauci caderent. Potreium Nauarrum medio agmini præfecerat, nouiſſimi agminis ſpeciem habebant Pōperantius, Nigropeliſſius & Paulus Camilius Triuulſius turmarum equeſtrium grauis armaturæ ductores. Hæc duo agmina hoſtes Neapoli egreſſi fuderunt, ipſe Petreius Neapolim abductus illic obiit. Saluſſius Auerſam ſimulatque peruenit, ſtatim ab inſequentibus hoſtibus obſidetur. Poſt acrem & diuturnam oppugnationem ipſe aſſula tormenro igniario in genu impacta vulneratus, & genu fracto inutilis ad pugnam redditur. Quum vulnus ingraueſcere animaduerteret, reliquorum ſaluti quos ſecum habebat conſulendum eſſe iudicauit, & cum principe Aurāgio his conditionibus paciſcitur: vti quod nunc oppidum, & arcem, machinas, munitiones, cibaria & quicquid illic opum Regis nomine occupat, id oppidum, arcem, machinas, munitiones, cibaria, & quicquid illic opum eſt, Aurangio aut iis qui ab eo mandata acceperint, ſtatim poſt hanc pactionem conſtitutam & chirographo confirmatam in manum tradat. Vtique Saluſſius vtpote Regis princeps legatus & comes Guidus Rango captiui apud eum maneant, quos liberaliter ſe habiturum pollicetur, quoad libertas illis aliqua ratione adferatur. Vtique quotquot ductores & milites in exercitu ſunt, equites, pedites, cataphracti, ſagittarij, ferentarij, Galli, Itali, Germani, Heluetij & cæteri quacunque ex gente in Auerſana vrbe Regi merent, Aurangio cūcta vexilla ſigna militaria & vniuerſa arma tradant. Vtique turmarum equeſtrium præfectis omnibus, legatis, vexillariis, ſigniferis, e- *Galli ab Aurangio obſeſſi duris conditionibus paciſcuntur.*
quitibus cataphractis, & ferentariis per principē liceat è tribus iumentorum generibus vnum abducere quod maluerint, equum breuiorem, ruffinum quem vocāt, & mulam: peditum ductoribus, legatis & ſigniferis breuiorem equum aut mulam. Vtique militibus Italis intra ſemeſtre ſpatium proximum Regi, ſociis aut alteri cuiuis aduerſus Cæſarem militare nefas ſit, ſed domum aut quò libebit aliò concedant: Galli, Vaſcones, Heluetij & cæteri milites, tribuni, ſigniferi tum equites tum pedites domum ſe recipiant, ſic vt nullam omnino vſquam moram facere illis liceat. Vtiq; quotquot oppida & loca munita in Calabria, Aprutia & cæteris in regionibus Laboria & Appulia & quicquid toto Neapolitano regno à Rege, Venetis & ſociis occupantur, ea oppida & loca munita Aurangio aut quibus ille iuſſerit, Saluſſius tradenda curet, quod pro virili omni opera, labore & diligentia conaturum ſe recipit: vti denique totum illud regnum pacatum & tranquillum reddatur, in eúmque locum reſtituatur quo pridem erat, quum Lautrecus in illud exercitum duxit. Vtique quotquot ductores & milites in aliis oppidis pręſidio ſunt, cum iis eadem conditione, neque deteriore quàm cum Auerſanis agatur. Vtique Aurangius vniuerſos tum duces tum milites illos tutò cum præſidio abſque vllo damno & moleſtia ad Regni limites deducendos curet: deinceps nulla obligatione teneatur. Has pacti conditiones Princeps & Saluſſius fide data & accepta ſanctè ſeruaturos ſe neque vlla in re violaturos pollicentur, idq́ue ſuis chirographis ſigno & ſtemmate inſignitis, quò dictis veritas conſtet, confirmant. In caſtris Imperatoriis ad Auerſam a.d. III. Cal. Septembris anno 1528.

HIS ita confectis rebus marchio Saluſſius arcera Neapolim vehitur, vbi paulò pòſt moritur: vehūtur etiam Dodius & eques Nicolaus Bellaius. Incomparabilis huius viri morte iactura facta eſt, ob integritatem & præſtantiam, quæ in eo tanta extitit, quantam in vllo alio eius ætatis perſpicere licuit: quæ ſingulares virtutes ſummum omniū illi amorem conciliauerāt. Auerſæ morbo periit vir militari laude clariſſimus Pomperantius. Ex noſtris aliquot qui per valetudinem potuerunt in Aprutiam ad Rentium & principem Melphitanum ſe recipiunt, qui coniunctis viribus Barletam & alias maritimas vrbes occuparunt: quas etiam tenuerunt, vſquedum ex pacto Cameracenſi Cæſari à Rege reſtitutæ ſunt. Reliqui Romam ſe receperunt, ex quibus pauci demum in

1528. Galliam peruenerunt, tantæ illis acerbitates & ærumnæ in itinere perferendæ fuerunt: alij denique triremes noſtras conſcenderunt. Burius & Baro Grammontius cum ſuis in caſtello Cantabrorum ad Neapolim ſubſtiterunt, donec poſt aliquot dies fame coacti & omni auxilio deſperato, pactione facta armis ſaluis egreſſi ſunt. Grãmontius paucis pòſt diebus laboribus bellicis fractus obiit. Quandiu hę Lautreci, Saluſſij & Sampaulij expeditiones fiebant, nonnulla erat in citeriore Gallia quies, pacatè ſe Picardis & Belgis gerentibus: niſi quòd hyeme quæ Lautreci diſceſſum ſequuta eſt, aliquid diſſidij extitit, quod tamen intra octo ad ſummum menſes compoſitum eſt.

Vnvm prætermiſi, quod ſilentio prætereundum non eſt, comitem Rangonem ad colloquendum cum hoſtibus in caſtra Cæſariana profectũ fuiſſe. Dum eò abire cœpiſſet, interim pactiones quales recenſuimus illo neſcio fiunt: ac proinde ſe illis teneri negauit: & ſecundum eum ab omnibus ductoribus & tribunis iudicium factum eſt. Barbezius quotquot potuit collectis nauibus conſcenſis cum claſſe Veneta ſe coniungit, vt Auriæ ſimul occurrerent: is enim mare latrociniis infeſtabat, & Gallos domum redeuntes prædabatur. Vbi noſtros cum Venetis coniunctos ſenſit, quum ſe ambobus imparem eſſe intelligeret, iuxta arcem inſulæ Iſchiæ ſeu Ænariæ ſe recipit, vbi noſtri eum biduo obſidẽt, ſic tamen vt oppugnãdum non eſſe iudicarent, quòd loci oportunitas propter arcem quæ præſidio erat, tutum illum ab oppugnatione reddebat. Barbezius & Venetorum imperator inutilem moram & obſidionem arbitrati, quòd Auria caſtri præſidio tectus oppugnationi non pateret, curſum in Galliam inſtituunt: Veneti in altum prouecti, noſtris relictis ſuos portus petunt. Auria vbi ſeparatam claſſem perſpexit, velis paſſis noſtros inſequi cœpit: qui in Genuenſem portum appulſi, & Auriam ponè ſubſequentem certiores facti, portu relicto Sauonam nauigant. Fugientibus adeo inſtat hoſtis, vt nauis prætoria ductoris Ionæ comprehenſa caperetur. Eodem facto Auria Genuenſium defectionis autorem ſe demonſtrat, & ciuitatis dominatum occupat. Ex noſtris nonnulli cum ſuis nauibus (ex hoc numero erant Termius, primogenitus Sercuti & alij) dum in Calabriam nauigare conantur, à Turcis capiuntur. Is fuit exitus ſuperbi illius & ferocis exercitus, qui toto biennij & quatuor menſium ſpacio in omnem Italiam, Romaniam & regnum Neapolitanum dominatum exercuerat. Quúmque humanis viribus ſuperari non poſſet, Deus ipſe manum admouit, vt planum faceret decus omne & laudem ex victoriis comparatis illi vni deberi. Capuani fidei parum tenaces quum ſcirent Rentium in itinere eſſe, vt Capuam ingrederetur cum octo aut decem cohortibus Neapolini Vrſini (cuius pater Ioannes Iordanus fuerat) eo conſilio vt noſtrorum caſtris auxilio eſſet, Lautreci morte nunciata, Fabricium Maramum monent, vt cum equitatu & peditatu loco ad vrbem oportuno inſidias collocaret, ſe quidem daturos operam vt expulſis Gallis illum vrbis compotem facerent: quod ille eorum hortatu facit. Capuani rebus ad proditionem comparatis, Gallis perſuadent ex vſu eſſe eruptione facta, pecora & commeatum in vrbem, antequam penuria eos premeret, introduci, huius rei facultatem in præſentia dari. Galli quòd viderent valde probabilia ab illis dici, exeũt: redire conantes portas clauſas, & Fabricium alia porta à ciuibus intromiſſum reperiũt. Ita ſe quiſque quò commodiſſimè potuit recepit. Nolæ & ceteris in ciuitatibus rebus noſtris labefactari cœptis idem factum eſt.

Genua defectio autore Auria.

Neapolitanæ expeditionis tragicus exitus.

Sampavlivs Genuæ defectione nunciata, cum tribus peditum millibus, & aliquot equitibus, qui præſidio eſſent, ex agro Mediolanenſi proficiſcitur, ſperans ſe, ſi celeritate vteretur, eam recepturum, eo magis quòd nonnullos ex oppidanis ſibi cupiẽtes habebat, qui ſe ad eam opprimendam auxilio futuros promiſerant. Verùm ſpe deiectus, noſtris ab oppidi oppugnatione ſubmotis pedem referre cogitur: quòd neque machinas vllas duxerat, neque cibaria niſi in diurnum demenſum ſecum extulerat: accedebat quòd multa iam hyeme ſuos admodum defatigatos videbat. Quibus omnibus cauſis compulſus exercitum Alexandriam in hyberna reduxit. Eodem tempore Theodorus Triuulſius cibariorum penuria arcis Genuenſis deditionem facere cogitur, ſic tamen vt ſuos ſaluis impedimentis inde educeret. Arce tradita Genuenſes Sauonam, cui Morettanus præerat, proficiſcuntur: qui paucis diebus deditionem facit. Quod ei ab omnibus vitio datum eſt, propterea quòd Sampaulius magna celeritate opem illi ferre contendebat. Sauona potiti Genuenſes, arcem excindunt, & portum obſtruunt, quò faci-

Genuenſes Sauonam recipiunt.

facilius in ſua poteſtate & ditione tenerent. Sampaulium ſemper Genua amiſſa vrebat, omneſque rationes illius recipiendæ excogitabat. Tandem certior factus vrbem non admodum firmo præſidio teneri, quinetiam ipſum Auriã fere in palatio quòd ruri extra vrbem habebat, ſe continere, Montijanum cum militum manu mittit, qui vrbem adoriretur, interim Italus quidam capitaneus Vellecerra cum alia multitudine Auriam necopinantem opprimere debebat. Sed ducibus itineris imperitis vſos lux, priuſquam huc peruenirẽt, offendit: quamobrem vtroque conatu irrito, nullo nec lucro nec damno Alexandriam reuertuntur.

VERE ineunte Sampaulius cũ paucis quos reliquos habebat (maxima enim pars hyemis & morborum pertæſi in Galliam redierant) præſidio egreſſus Morterram petit, vi capit, & quicquid hominũ intus reperit, conceidit. Qua re Philippus Turnielus intellecta Nouaria deſerta Mediolanum ſe recipit: hanc cum omnibus municipiis Sampaulius in ſuam redigit poteſtatẽ. Vrbinas audito noſtrorum copias è præſidiis eductas eſſe, cum exercitu Veneto, cui præerat, flumine Adda tranſmiſſo, ſe cũ noſtris cõiungit: idẽ quoq; Sfortiani faciunt. Exercitibus Mariniani coniunctis quid facto opus ſit conſiliũ capiunt. Mediolanum aggredi ſupra vires eſſe iudicant, maximè quòd milites è Gallia, quò hyematum diſceſſerant, nondum redierant, ter mille Hiſpanorum ſubſidium illuc intromiſſum erat. Tandem placet vt Veneti Caſſanum, Galli Biagraſſum, Sfortiani Papiam ſe recipiant, vt pro ſe quiſque commeatum conuehi Mediolanum prohiberent: ita fame propediem confectum iri: quòd decem paſſuum millia quoquouerſus agricultura intermiſſa eſſet. Veneti & dux Sfortia quò cõſtitutum erat, ſuas copias reducunt: Sampaulius quia res Genuenſis perpetuò eius animo obuerſabatur, conſilium mutat, & relicto Biagraſo iter Landrianum duodecim Mediolano paſſuum millia conuertit. Quò die Sabbatino quum veniſſet, nocte inſequenti pluuiæ ingenti copia flumẽ per ſe valde exiguum adeo auctum eſt, vt machinæ tranſuehi nullo pacto poſſent: itaque die Dominico ceſſatum eſt. Quo die Antonius Leua certior de omnibus factus, veſperi Mediolano proficiſcitur, & omnes ſuas copias loco noſtris vicino ante lucem inſciis noſtris collocat. *Sampaulius Nouariam capit.*

COMES Annibal Nugolarius qui ducentos equites ferentarios ducebat, & Pitonus cum totidem à Sãpaulio iuſſi erant iter Mediolanenſe explorare, nunquid ab hoſte tentaretur. Hi veſtigiis exercitus Cęſariani deprehẽſis, neq; hoſtes inſequuntur, neq; noſtros cõmonefaciunt, ſed (vt à nõnullis affirmatur) quum alter alteri inuideret, aliud iter quàm imperatũ eſt inſiſtunt. Hæc verò noſtri exercitus pernicies fuit, quòd Sampaulius quadringentorum illorũ fide & diligentia fretus rebus ſuis non proſpexerat. Die Lunæ fluminis altitudine diminuta vt tranſiri poſſet, Sampaulius machinas & omnia impedimenta traducit, vt Papiam proficiſceretur, iis quos præmiſerat (vti diximus) confiſus, & itinera ſatis eſſe explorata arbitratus. Ibi ex machinis vna cœno demergitur: cuius rei cauſa ipſe cum equitatu qui exiguus ei relictus fuerat, & circiter mille quingentis peditibus Germanis ductore Nicolao Ruſtico cognomento Boſſulo ſubſiſtere coactus, dirui domum iubet ad trabes eximendas, quæ rotis ad tranſuehendam machinam ſubiicerentur. Dum in ea re occupatur, aliud longè maius negotium obiicitur, ſclopetariis Hiſpanis improuiſo irruentibus. Hos primo impetu equitatus noſter excipit, atq; in aciem ſuorum Germanorum compellit. Riuus quidam altus medius vtriuſque exercitus Gallorum & Hiſpanorum intercedebat: poſt hunc hoſtium ſclopetarij occultabantur in anguſtia quadam quadraginta ferme pedes lata. Germani regij hoſtes ſuſtinent, magnáque virtute eos qui riuum tranſierant, omnes repellunt: ad crepidinem verò progreſſi quum ab iis qui in ripa vlteriore erant ſupramodum vrgerentur, extra glandium iactum ſe recipere coguntur. Pridie veſperi fuerat cõſtitutum vt comes Rango cum primo agmine diluculo Papiam verſus progrederetur. Quod quum vt iuſſus fuerat feciſſet, non prius de prælio quicquam cognouit, quàm Papiæ iam in tuto eſſet. Comes Claudius Rango qui nouiſſimos ducebat, ſtrenuam & fidelem operam nauauit. Ioannes Thomas Gallerafius arcis Laudanæ præfectus, & peditum Italorum tribuni, quum prælium committi viderent, alio itinere Papiam contendunt, alios, quibus res cordi erat, prælio dimicare ſinunt. Interim aliquot ex hoſtium equitibus alueum interiectum tranſeunt, quos noſtri pro ſua paucitate fortiter ſuſtinent: ibi Ioan- *Sampaulius exercitu deleto capitur.*

1530. nes Cameracenſis ſummi Normaniæ ſeneſchalli ſignifer equo deiicitur & capitur, cumque eo ſeptem aut octo. Tum Germani noſtri multitudine coacti, cum Sampaulio pedem referre ad villam quandam incipiunt, ſic tamen vt aciei ordines quantum per loci anguſtiam licebat, ſeruarent. Ad extremum equites certatim alueum tranſeunt, & cum Germanorum confertiſſimo cuneo tanto impetu in Sampaulium irruunt, vt villa cedere cogeretur. Germani ad extremam difficultatem reducti Germanis Cæſarianis deditionem ſui ſeruandi cauſa faciunt. Comes Sampaulius & Annobaldus cum exigua valde equitũ manu qui ſupererant, ſe recipere, ſed aduerſi ſemper, cœperunt. Quum trecentos ferè paſſus retrocedendo confeciſſent, occurrit illis ſalebra, quam Annobaldus tranſit, Sampaulius equo debilitato remanet: illic quotquot aderant, aut interficiuntur, aut capiuntur, atque in his Sampaulius, Ioannes Hieronymus Caſtellanus paulo antè Neapoli reuerſus, & comes Claudius Rango capti in propinquam villam ad Antonium Leuam abducuntur. Illuc Annobaldus cum paucis qui vnà cum eo ſalebrã tranſierant, alio itinere peruenit, ſiqua ratione hoſtibus perterritis poſſet captiuos eripere. Quam rem fieri non poſſe conſpicatus, Papiam ſe ad ducem Sfortiam recipit: Antonius cum ſuis captiuis Mediolanum reuertitur. Hæc fuit illius expeditionis cataſtrophe.

Mulieres pacem componere conantur.

DVM hæc in Italia geruntur, mater Regis Ludouica, & Margarita Cæſaris amita de pace in perpetuum conciliãda inter ſe agebant, remque eò deduxerant, vt diem inter ſe conſtituerent, qua die Cameraci cum Cæſaris & Regis cõſiliariis adeſſe eas oporteret. Illic extremo Maio conuenerunt anno 1530, cum liberis mandatis vt pacem firmam & perpetuam ſemel componerent. Viginti dies contendendo & diſceptando abſumuntur, vt interdum res pene tranſactæ interdum prorſus deſperatæ viderentur. Tandem aliquando pax conficitur his conditionibus, vti Rex redemptionis nomine vicies centena coronatorum millia penderet, vtique duodecies cẽtena millia ex hac ſumma repręſentarentur quum liberi Regij in Galliam rediiſſent, vtique poſſeſſiones & prædia quæ Maria Lucemburga ducis Vindocini mater in Flandria, Arteſia, Brabantia & Hannonia habebat, quadringentis coronatorum millibus pacto redhibendi in certum tempus addito venirent, item quæ in iiſdem regionibus dux Mompenſerius Vindocini patruelis poſſidebat. Denique quadringenta coronatorum millia (tot enim ex illa ſumma reſtabant) Rex Anglo perſolueret, cui à Cæſare mutui nomine debebantur. Cuius debiti Cæſar vt fidem faceret, Anglo pignori Santaudomarũ & Aream dare debebat: quod tamen nondum præſtiterat. Vtique præter immenſum hoc pretium quingenta etiam coronatorum millia Anglo penderet, quibus Cæſarem debito liberaret. Huius tãti debiti quo Cæſar Anglo obſtringebatur, cauſa hæc fuit. Quũ ille poſt aui Ferdinandi Arragonię Regis mortem in Hiſpaniam nauigans Angliã appuliſſet, Anglus Mariam filiam illi deſponderat, quam ſi non duceret, Anglo indemnitatis nomine quingenta coronatorum millia perſolueret. Is porro ſponſalibus iſtis renuntiatis Luſitaniæ Regis filiam in matrimonium duxerat. Et quoniam Philippus Cæſaris pater quum in Angliam ventis aduerſis delatus pignori patri Angli dederat lilium aureum gemmis inſignitum, fruſto crucis Dominicæ incluſo, (quod a Philippo illo viro optimo duce Burgundię per manus tranſmiſſum fuerat) quo pignore quinquaginta coronatorum millia mutuò acceperat: cautum quoque fuit vti hoc lilium Rex repigneraret, & Cæſari reſtitueret. Vtique ſupremo & clientelari Flandriæ & Arteſiæ dominatu ſe abdicaret, Aleonoram Cęſaris ſororem in matrimonium duceret: vtique ſi ex eo coniugio maſcula proles naſceretur, huic Burgundiæ ducatus tribueretur: vtique Margaritæ Flandricæ cederet quicquid iuris ſibi in dominio Salinarum contenderet, vtique hæredibus Borbonij ſatisfaceret, etiamſi illius bona & poſſeſſiones publicaſſet. Pactionibus ad hunc modum compoſitis conſtituitur dies decimus Martij proximi, quo die ad illa præſtanda Bayonnæ & Fontirabiæ conueniretur. Cedebat inſuper Rex ducatu Mediolanenſi & regno Neapolitano. Id verò facere illi nefas erat, propterea quòd hæc iam illius liberis ex Claudiæ Reginæ eorum matris obitu obtigerant: ad eam enim iſta omnia lege redibant, quæ filia Ludouici duodecimi Aureliæ ducis fuerat: porro iſte hæc ob Valentinam auiam iure ſibi vindicauerat.

HIS rebus ita comparatis Langæus in Angliam mittitur, qui cum Anglo de nongentis illis quinquaginta coronatorum millibus mutui, indemnitatis & pignoris ageret.

Quod

Quod ægerrimè ab eo obtineri potuit, qui ad hanc pacem conciliandam ſe adhibitum non fuiſſe moleſtiſſimè ferebat. Tum temporis autem Anglus in animo habebat cum Catharina vxore diuortium facere, quæ regis Hiſpaniæ filia Cæſaris amita erat. Cauſam afferebat, quòd ea primùm fratri ſuo maiori natu nupſiſſet (& res ita habebat) papę verò non eam eſſe legibus ſoluendi poteſtatem, vt vni eidémque mulieri duobus fratribus nubere concederetur. Hoc diuortium quominus obtinuiſſet, à Cæſare & eius adminiſtris adhuc prohibitus fuerat. Hæc cauſa fuit cur indignationem hanc aduerſus Regem conceptam Anglus tandem mitigaret: quòd ſperaret opera Langæi, qui apud homines literatos in ſcholis Galliæ, Italiæ & Germaniæ gratia & autoritate valebat, impetraturum ſe quod cupiebat, id quod etiam tum Lutetiæ tum in aliis Gallię academiis, præterea Papiæ, Patauij Bononiæ & aliis locis impetrauit, nimirum vt à viris eruditis omnium academiarum papæ nefas eſſe tale coniugium concedere (cui in leges diuinas quibus prohibetur, nihil iuris ſit) pronuntiaretur. Itaque vt quod optabat perficeret, plus etiam quàm poſtulabatur, largitus eſt. Nam quadringenta millia prima, quæ ad principem illam viginti tonnarum ſummam conficiendam (hanc enim præſentem numerari totam oportebat) pertinebant, mutuatò, quę intra quinquennium æquis penſionibus reſtitueret, quingenta indemnitatis millia dono dedit, lilium aureum, quod quinquaginta millibus æſtimabatur, filiolo Henrico Aureliæ duci largitur. His ita confectis Anglus vnà cum Langæo Briandum cubicularium mittit, qui omnes tabulas, ſyngraphas, apochas & quæ vſui erant omnia, ipſum denique lilium, vt omnia in tempore repræſentarentur, adferebat.

Anglus diuortium facere cogitat.

Angli ſingularis in regem liberalitas.

Rex ſumma Angli in ſe perſpecta voluntate ineunte Februario Blæſas ire contendit, vt omnia ad optatum finem ducerentur, vtque die conſtituta legati Bayonnæ cum omnibus neceſſariis rebus cōuenirent. Ad ea conficienda Mommorencium præfectum prætorio & Galliæ mareſchallum deligit, quòd maximam in omnibus fidem illi habebat. His mandatis ille acceptis Burdegalam & Bayonnam proficiſcitur, quem Rex tantum poſſe voluit quantum ſi ipſe adeſſet, vt omnia efficeret & tranſigeret. Ei archiepiſcopum Bituricenſem, qui Bayonnæ cardinalitio galero auctus, cardinalis Turnonius dictus eſt, & nobiles Gallos multos adiungit, quumquidem duodecies centena coronatorum millia, quæ in promptu numerari oportebat, ſecum duceret. Burdegalæ Briandus illi præſto fuit, quem veredariis equis Martinus Bellaius Langæi frater adducebat, cum iis quæcunque Angli nomine & iuſſu expromenda erant. Nam ipſe Langæus ob negotium diuortij cuius meminimus, apud Anglum ſubſtiterat, vt pote cuius opera ad eam rem vti decreuerat.

Martii die decimo (vt conſtitutum fuerat) Mommorencius Bayonnam, conneſtablius Caſtiliæ Fontirabiam venit, cúmque eo Pratenſis Cæſariani ordinis eques cum liberis mandatis. Vbi ad locum præfinitum ventum eſt, ſimul diſpiciunt quemadmodum pecuniæ cum liberis Regiis permutarentur, vt res neutris fraudi eſſet, quòd alij aliis ſuſpecti erant. Res poſt longas contentiones eò tandem deducitur, vt ipſa coronatorum ſumma inſpectantibus certis ad hoc à cōneſtablio Caſtiliæ miſſis numeraretur, ligneis capſis vicena quina millia coronatorum conderentur, capſæ in faſcem componerentur, & eorum ſigillis notarentur quos vtrinque ad hoc conſtituiſſent conneſtablius & Mommorencius, numi denique aurei omnes explorarentur. Ad hanc rem ex Hiſpania & Gallia monetalium fabrûm præfecti adhibebantur: quæ res negotium amplius quatuor menſium ſpatio remorata eſt. Tantæ moræ etiam alia cauſa extitit. Cancellarius Pratenſis (cui in pacto Cameracenſi præter cæteros Regis mater fidem habebat) à neſcio quibus rei numariæ peritis adductus, quum Regi magnopere profuturum ſe arbitraretur, in mediū adduxit ſatius & magis ex vſu Regis fore, vt numi aurei nō quo pretio in negotiatorū cōmercio æſtimabantur (hæc enim ratio Cæſarianis probabatur) numerarentur, ſed ad pondus & libram exigerentur. Quum fuſi numi appenderentur, compertum eſt rem maximo eſſe detrimento. Itaque vt quantum pondus à numero aberat farciretur, in ſummam illam duodecies cētenorum millium corollarij vice quadraginta millia coronatorum Cæſarianis dari oportuit, ne quantum damni videbantur numerando accepturi, flagitare pergerent.

Ritus in tradendo pretio & liberis regiis recipiendis.

FLVMEN eſt quod è montibus Nauarricis fluens, mœnia Fontirabiæ alluit, & in mare voluitur, Galliámque à Cantabria diuidit, illuc æſtus maris bis quotidie accedit: vltra flumen eſt Fontirabia, citra Andæa pagus Gallicus. Placuit vt medio vtriuſque itinere ſtatueretur ponto iis ſimilis quibus equi in Galliæ fluminibus traducuntur, niſi quòd in ſumma parte conſtratus & ſecundum naturam fluminis porrectus eſſet. In quo vtrinque extremo craſſus rudens appenſa ancora religaretur: vt quoniam poſt æſtus receſſum tam exigua eſt fluminis altitudo, vt vado poſſit tranſiri, accedente æſtu ponto ad ſummam aquæ ſuperficiem ſublatus ancoris tamen & rudentibus immotus teneretur. In eo medio repagulum eſſet, quod ſcaphis ad latera pontonis adductis, inter Gallos & Hiſpanos prætereuntes intercederet. Mommorencio ad tutò vehendam tantam pecuniam San-jano Andæam venienti quatuor peditum cohortes & ducenti equites, conneſtablio Caſtiliæ vltra flumen totidem attribuerentur, qui liberis Regiis præſidio eſſent. Mommorencio liceret ſex nobiles Gallos in Cantabrorum & Nauarrorum fines dimittere, qui viderent nunqui illic coirent: idem etiam in Gallia conneſtablius faceret: Gallis concederetur in Hiſpaniam, & Hiſpanis in Galliam curſores mittere. Tranſitus porro faciendi ea fuit ratio: Andæam verſus lenunculum eſſe oportebat, quem impoſitis numis aureis, lilio aureo & tabulis Anglicanis, Mommorencius cum duodecim nobilibus Gallis, qui pænulam, gladium & pugionem duntaxat geſtarent, & duodecim remigibus Gallis conſcenderet. Ante Fontirabiam alium æquali magnitudine lenunculum ferri eodem cum illis pecuniis pondere ſaburratum, quo liberi Regij & conneſtablius Caſtiliæ cum comitibus & remigibus pari numero & ornatu veherentur. Ad oſtiũ fluminis duas ſcaphas eſſe, Gallicam vnam, Hiſpanicam alteram, vnde vtrique ſpecularentur nunquid toto mari nouarum rerum tentaretur. Idem etiam ſuperiore fluminis parte ad Behalbiam & Sammariam fieri. Aliam inſuper nauiculam qua ſex nobiles Galli cum duobus Hiſpanis ſex remigibus Gallis veherentur, quibus negotium dabatur, vt ſcrutarentur num Hiſpani antequam ex portu Fontirabiæ ſoluerent, alia arma ferrent aut maiori eſſent numero quàm conſtitutum fuerat. Idem eadem ratione à ſex Hiſpanis & duobus Gallis in Gallia fieri. Reginam Aleonoram alio lenunculo ad dextram liberorum regiorum vehi, quam comitaretur cardinalis Turnonius cum decem nobilibus Gallis, & Pratenſis cum totidem Hiſpanis, cuius reginæ nobiles fœminæ comites propinquo lenunculo veherentur. In mari interim duas naues bellicas Gallicas & totidem Hiſpanicas eſſe, ſic vt Galli ad Sanſebaſtianum Cantabrorum, Hiſpani ad San-janum Luzæum & Bayonnam eſſent, qui obſeruarent vtrum aliæ naues aduenirent. Remiges qui Aleonoram Reginam vehebant eadem cum liberis Regiis celeritate remigare. Denique quicquid machinarum erat Fontirabiæ, rotis eximi. Quam ad rem explorandam illuc duo nobiles Galli ingreſſi erant.

REBVS ita comparatis vbi dies conſtitutus venit (is erat ineunte menſe Iulio) Mõmorencius San-jano Luzæo millia paſſuum ab vrbe Fontirabia quatuor cum duobus & triginta mulis proficiſcitur, capſas geſtantibus, quibus condita erant duodecies centena quadraginta coronatorum millia: nam addi illa quadraginta millia oportuit ad ſarciendum detrimentum cuius meminimus. Proficiſcitur autem de media nocte, vt quoniam tempore matutino æſtus maris accedere ſolet, illic prima luce adeſſe poſſet. Quũ San-jano diſcederet, per nuntium Fontirabiam miſſum conneſtablium ſuæ profectionis certiorem facit, quò in tempore adeſſet. Qui mittebatur, quum Fontirabiam veniſſet, arcis portam nondum eſſe apertam & conneſtablium adhuc in lecto iacere comperit. Pratenſis ædes ingreditur, qui necdum ſurrexerat: ei poteſtate tamen colloquendi facta aduentus cauſam exponit, cupere ſe, vt iuſſus fuerat, conneſtablium monere itineri ſe accingeret, vt feciſſet præfectus prætorio Mommorencius. Pratenſis reſpondet, ſi nulla illis alia veniendi cauſa ſit quàm vt liberos Regios abducerent, iam nihil eſſe cur diutius morarentur, ſe in animo non habere illos reddere: à nobis enim (vt quidem ille affirmabat) violatæ pacis initium factum eſſe, qui curſorem Hiſpanum Bayonnæ detinueramus. Quam ob cauſam Regios liberos qui Rauteriam proceſſerant, Renarium octo paſſuum millia regredi eſſe iuſſos. His auditis ad Mommorẽcium redit, quem medio fere itinere obuium habet, quæ ſibi à Pratenſi dicta fuerant, narrat. Neque tamen hoc nuntio deterretur quin ad portum progrederetur, vt quæ ſuarum erant partium ſe

feciſſe

feciſſe omnia doceret. Quò poſtquam venit, Cæſarianos rogat nunquid deſiderarent ex iis quæ ſe facturum receperat. Reſpondent ſibi adhuc ſatiſfactum eſſe, ſeque vbicunque opus eſſet, rem ſic habere teſtaturos.

Hoc reſponſo intellecto Mommorencius Guiſchio ex turma regia propter linguæ Hiſpanicæ ſcientiam, mandata dat ad conneſtablium Caſtiliæ, ſe ad locum conſtitutum proceſſiſſe, vt promiſſis ſtaret, omniaque quæ conuenerāt, reipſa perficeret: proinde videret ille quēadmodum officio fungeretur. Quòd ſi facere recuſaret, ſibi in animo eſſe illum in eum locum euocare, vbi ad agnoſcendam violatæ fidei culpam compelleret. Ibi in ipſo temporis articulo adfuit quidam ex conneſtablij comitatu Sanjacobi commendatarius. Is petitā Mommorencio ſibi per eum conneſtablium adire liceret, effecturum ſe ſua oratione ne his durioribus mandatis vllo pacto opus ſit. Quod quū Mommorencius ex eorum qui aderant ſententia cōceſſiſſet, tanta ille diligentia vtitur, vt reuerſus confirmaret liberos regios ante æſtus receſſum in portu ad Fontirabiā futuros, vt quæ promiſſa vtrinque fuerant perficerentur: id non diutius horæ ſpatio futurum. Mommorencius illius verbis fidem habet, mulos exonerari & omnia ad tranſitum parari præcipit, hora fere tertia pomeridiana Domini ad litus veniunt. Tum omnes ordine ſuprà expoſito ad tranſitum ſe comparant. Nauicula quam conſcenderant liberi Regij, ad locum peruecta ad pontonis latus porrecta applicatur, nauicula item pecunia onerata ad aliud latus, vtraque vncis ad extrema retinetur. In pontone duo nobiles, Gallus vnus, Hiſpanus alter, vt inter duos repagulum intereſſet (Gallus erat Sampejanus Cantaber) Hiſpanus conneſtablium, Gallus præfectum prætorio Galliæ accerſit. Qui binis remigibus comitati hic lenunculum Dominorum, ille pecuniæ nauiculam ingreditur, cæteri deinceps ordine, quoad omnes Galli hāc, Hiſpani illam occupaſſent. His perfectis rebus ſuam vtrique ad ripam, quàm maxima fieri potuit celeritate contēdunt. Neque tamen Delphinus, dux Aureliæ & regina Aleonora, quantumuis feſtinarent, San-janum Luzæum antequam obtenebraſſet, peruenire potuerunt. *Liberi Regij reſtituti Gallicum ingrediuntur.*

Mompesatus confeſtim Burdegalam ad Regem mittitur, qui ei totam rem nuntiaret. Periucūdum fuiſſe de filiorum libertate patri nuntium nemo eſt qui non ſatis intelligat: quo accepto Rex Burdegala proficiſcitur, vt Aleonoræ Reginę & filiis obuiam procederet: idem etiam illi faciunt, vt Regi occurrerent. Fit optatiſſimus occurſus in exiguo cœnobio inter Rupefortem Marcanum & Captium: quo loco horæ interuallo antequam diluxiſſet nuptiæ regiæ conſecrantur. Regina Burdegalam regio aduentu ingreſſa, Coniacō iter faciunt, Amboſiam, Blæſas & Sangermanum Layorum veniunt: quo loco tantiſper commorantur, dum ea parantur quæ vſui erant tum vt regiū diadema Sandionyſij ſuſciperet, tum vt Lutetiæ regio apparatu exciperetur. Quibus confectis rebus, hoplomachia in vico Antoniano quo ſolet ſplendore ad ornandas reginas inſtituitur menſe Martio. Eodem tempore Maximilianus Sfortia antea dux Mediolanenſis (qui poſt pugnam Marinianenſem Regi iure ſuo ceſſerat) Lutetiæ diem ſuum obiit.

Per id tempus Cæſar quum Regem ſibi placatum videret, quem maximè ſuis conatibus obſiſtere poſſe ſciebat, de imperatorio diademate ſumendo cogitare cœpit. Quod quia à papa ſumendum eſſe intelligebat, rationem qua eum ſibi conciliaret quærit. Reperit papam in eo totum eſſe vt ipſius voluntatem demereretur, quò eius potentia atque auxilio Florentinos ob illatam ab ipſis iniuriam, quo tempore in Cæſarianorum manibus erat, vlciſceretur: quum omnes Medicææ gentis opes prædæ habuiſſent (cuius caput ſe papa profitebatur) Florentia & eos omnes & quotquot eorum cauſa facere aut ſentire velle conſtabat, expulerant. His cauſis adductus vt in patriam reſtitueretur, his conditionibus cum Cæſare per legatos paciſcitur, vt ſi ſe Cæſar opibus & potentia in patriam reſtitueret, ei diadema, quod à demortuo papa obtinere nunquam potuiſſet, imponeret. His pactionibus compoſitis Cæſar Barcinone ſoluit & Genuam appellit, quo in loco papæ legati gratulaturi ei præſto ſunt, quibus etiam magna Italiæ dynaſtarum pars ſe adiungit. Genua Placentiam venit, vbi Franciſcus Sfortia res ſuas peſſimo eſſe loco videns, (nam Papiam paulo antè amiſerat) deprecatoribus Papa & Venetis vſus, auitum ſibi dominatum vt reſtitueretur poſtulare cœpit: nullam in ſe culpam eſſe, marchionis Piſcarij tyrannide & inhumanitate coactum rationem quæſiiſſe qua

1530. fortunas & dignitatem, quibus ab eo per ſummam iniuriam ſpoliatus fuerat, recuperaret. Tandem Cæſar a papa exoratus in priſtinum ſtatū illum reſtituit, certis additis conditionibus, quas dum pręſtaret, arces Mediolanenſis & Cremonenſis tantiſper in ipſius Cæſaris poteſtate manſerunt. Quinetiam, vt maior rebus fides conſtaret, neptum ſuam ei collocat Regis Daniæ filiam, quiquidem regno exutus captiuus tum temporis detinebatur.

Sfortia Mediolanum Cæſar reddit.

CÆSAR de bello Florentinis inferendo non tam maturè conſilium capere poterat, quòd Turcam audiebat cum maximis copiis prodiiſſe, quibus Viennam obſidere velle videbatur. Quæ quum ita eſſent, neceſſe ſibi intelligebat eſſe vt copias ſeruaret, quibus tum fratrem Ferdinandum iuuaret, tum ditionis ſuæ fines tueretur. Bononiæ tandem per nuntios fit certior Turcæ ab obſidione Viennæ ſimilem fugæ profectionem cum damno & dedecore fuiſſe: itaque papæ quod cupiebat concedit, vt in Florētinos exercitum moueret. Et ſecundum illam Papæ ſolicitationem alia extabat cauſa, cur hanc ſibi rem cogitandam & ſuſcipiendam putaret, quòd Florentini in expeditione Neapolitana Gallis duce Lautreco auxilium tuliſſent: ſed ſpeciem ſuis conatis hanc prætexebat, quòd Medicæam domum in priſtinam dignitatem vindicare cogitaret. Ad eas res perficiendas Philibertum Catalaunum principem Aurangium ex Aprutia, vbi cum exercitu morabatur, accerſit, cui ſummam imperij in bello adminiſtrando defert, & in Hetruriam exercitum ducere iubet. Idem imperat Ferrando Gonzagæ magiſtro equitum, & marchioni Vaſtio peditatus Hiſpanici tribuno. Obſidetur Florentia continenter vndecim menſium ſpatio, quo tempore cùm multa præclarè ac fortiter ab obſeſſis geſta ſunt, tum ipſe Aurangius Cæſariani exercitus imperator in conflictu interficitur, dum eos qui obſeſſis ſubſidio veniebant, delere conatur. Florentiæ cum ſummo imperio præerat Malateſta Ballio Peruſinus & Stephanus Columna Romanus. Quorum tam egregia virtus & induſtria extitit, vt nominis claritatem & magnum decus ſibi compararint. Bellum hoc Thuſcanum alij literis mandarunt, vt mihi ab eo ſcribendo ſuperſedendum eſſe putem, tum quòd mei inſtituti non eſt externa bella narrare, ſed quæ tantùm ad meam patriam pertinent, quorum quidem notitiam habere mihi contigit.

Florentini à Cæſarianis & papa obſidentur.

LIBRI TERTII FINIS.

MAR-

MARTINI BELLAII LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER QVARTVS.

REBVS inter duos potentiſſimos principes ita vti demonſtratum à nobis eſt compoſitis, nemo ſere erat qui non ſperaret firmam toto orbe Chriſtiano, quandiu illi ſuperſtites eſſent, pacem eſſe comparatam. Sed qui longo vſu rerum humanarum peritiam habere videbantur, ſtatuebant meo quidem iudicio, fieri non poſſe quin Regis animo memoria inſideret, quàm acerbum ſe ei in redimendis filiis Cæſar præbuiſſet. Ferri enim atque ex animo recordationem breui potuiſſe deleri, ſi in pecuniarum ingenti tantùm ſumma exigenda nimium rigidè egiſſet. Quòd verò tam iniquas conditiones addidiſſet, vt de Flandriæ & Arteſiæ ſuprema autoritate Regi decedendum eſſet, quæ antiquitus in fide & clientela Gallici ſceptri perpetuò fuiſſent, vt ducatum Mediolanenſem, Campaniæ & Siciliæ regna, quorum ius non ad ipſum ſed ad filios lege redibat, remittere cogeretur, hoc verò grauius ac durius eſſe, quàm vt indignitatis memoria in perpetuum deponi poſſet, quin aliquando Rex aut certè liberi factam ſibi iniuriam reminiſcerentur, quòd regnum hoc pro amplitudine ac dignitate nimium anguſtis finibus circunſcriptum eſſe videretur. Quemadmodum illi ſuſpicabantur, ſic accidit. Plurimi enim qui Chriſtianum orbem bellis laborare quàm quiete frui malebant, Cæſari oſtendebant, Regem, ſi Mediolani recipiendi vnquam ſacultas daretur, nunquam poſtea quieturum, neque paſſurum vt Neapolim & Siciliam ipſe liberè teneret. Commodiſſimum ergo videri, ſi omnem in poſterum ſpem huius ducatus potiundi præcideret. id fieri nullo negotio poſſe, ſi illum Sſortiæ reſtitueret: ſic enim & pecuniam ingentem ab illo accepturum, & vniuerſis Italiæ dynaſtis ac populis ſatisſacturum, qui Mediolani ducem vicinum ſibi eſſe mallent æqua vel etiam minori potentia, quàm vel Cæſarem vel Regem, quorum vires illis ſuſpectæ meritò eſſent. Simul etiam hoc facto omnes ab eo adduci poſſe, vt ad defendendum Sſortiam fœdere coniungerentur: quæ res nouos illi ſocios & amicos conciliaret, & Regis gratiam autoritatémque minueret. Addebant alij perfore accommodatum, ſi ducem Sabaudiæ, qui regionem in ipſo tranſitu è Gallia in Italiam ſitam habet, ad hoc fœdus aſciſceret: hoc enim obſtaculum & tanquam firmiſſimum objcem fore, quo impeditus Rex nunquam expeditionem in Italiam ſuſcipere in animum induceret. Ad hanc rem perficiendam ſuadebant, vt comitatum Aſtenſem cum clientelis duci tribueret, vt deinceps bella quæ apud Inſubres gererentur, ad ſe ille priuatim pertinere intelligeret. Quinetiam in eum ſermonem venerunt, vt dicerent opera Sabaudi Heluetios & Rhetos à ſocietate atque amicitia Regis alienandos eſſe, quò ad Cæſarianas partes tranſirent. Denique omni ratione contenderunt, vt eum amicis & auxiliis deſtitutum ita debilitarent, ne poſtea ex ea ſolitudine emergere poſſet. Et ſanè, quemadmodum ſuperiore libro dictum eſt, iam dum Sſortia per papam & Venetos de ducatu tranſegerat. Cæſari hæc omnia iam inde narrabantur, quum Barcinone

Noua belli vtrinque occaſiones quaeruntur.

Genuam nauigare cœpiſſet. Qui conſilium hoc ſequutus, verbo ſuadentibus papæ & 1530. Venetis aſſentiebatur, re autem vera iſtis autoribus adducebatur vt Sfortiam de integro ducem Mediolanenſem conſtitueret.

Nec verò deerãt alia ex parte, qui Regi & Regijs liberis, quoties res ita & temporis facultas ferebat, ſubijcerẽt indignum eſſe Cæſaris facinus, qui in manũ Sfortię hominis obſcuro loco & ſpuria matre nati, quémque ipſe non ſemel publicè proditionis & perfidiæ incuſaſſet, hunc ducatum tradere mallet, quàm regi, cui ſororem collocaſſet, aut certè filiis, quorum iure optimo eſſet. Quem ſi ipſe ſibi ſeruaſſet, eſſet tamen muſſitanda hæc iniuria: nunc quòd velut illis contemptis alteri iſti tradidit, id verò minimè ferendum eſſe. Iam verò quis ſuſpicaretur ducem Sabaudum regiam autoritatem & opes tam parui ducturum fuiſſe, vt oblatum Aſtenſem comitatum acciperet, quem ab omni vetuſtate ad aurelianum patrimonium pertinere conſtat? Quòd ſi tantam à Cæſare iniuriam animaduertere non placet, aut fœdus nuper initũ prohibet, in Sabaudum certè experiri licet, aduerſus quẽ ſatis multę & idoneæ belli cauſę extant. Cui ſi Cæſar auxilio eſſe volet (quod facturum eum vix dubitari debet) non pacem ipſe violauerit? non iuſtiſſimam cauſam dediſſe videbitur, cur Flandriæ & Arteſiæ clientelarem autoritatem verus patronus repoſcat? cur tum ipſe tum liberi de recipiendo Mediolano contendant? Non deſunt eis ſumma hominum ſtudia & voluntates, quibus ſummæ indignitates quas ab Hiſpanis perferunt, Gallicum nomen chariſſimũ reddiderunt. Siccine prætereunda eſt ea facultas quam caſus ipſe nobis obtuliſſe videtur? Huiuſmodi ſermones crebrò apud eum habebantur, & alij, quibus facilè commoueri animus exulceratus poteſt, vt indignum ſui faſtidium & iniuriam non ferre ſtatuat. Regi vehementer dolebat damnum acceptum, vehementius etiam cõtemptus: ſi occaſio quærenda eſſet, iam ſibi ſatis cauſæ datum eſſe intelligebat, pace iam inde ab initio à Cæſare violata, qui aulicos Delphini & ducis Aurelię miniſtros emittere è vinculis nauticis (quò eos per ſummam iniuriam coniecerat) quamuis ab eo per conditiones pacti Cameracenſis appellatus recuſaſſet. Nec verò eum fugiebãt coitiones & coniurationes quas Cæſar & Ferdinandus frater, quas item Sabaudus & Sfortia per ſuos machinabantur, quibus Heluetios & reliquos ſocios alienare conabantur: id quod planè pacem labefactabat. His omnibus rebus vnum repugnabat, quòd quantum malorum ſuperioribus bellis illatum eſſet Eccleſiæ Chriſtianę reminiſcebatur, & quantum porro acceptura eſſet, ſi bellum denuo ſuſciperetur, perſpiciebat. Quamobrem placidè potius & amicè quod ſuum erat tandem vel pecunia redimẽdum eſſe ſtatuebat, & moderatè agere quàm bello ius perſequi decreuerat. His cauſis permotus Rabodangium ad Cæſarem & Ferdinandum eo conſilio mittit vt arctioris etiam neceſſitudinis & coniunctionis ratio quæreretur. Qua in ſententia & animi propoſito Aleonora huius mariti illius fratris amantiſſima, pro ſua ſumma virtute & ſingulari prudentia eum confirmabat. Quæ nihil omnino reliqui faciebat, quod ad firmiſſimam pacem & veram amicitiam colendam tuendámque pertinere intelligebat.

Aleonora regina pacis conciliãdæ ſtudioſiſſima.

Hanc ob cauſam quum eſſet in Germania Morettanus Regis apud Cæſarem orator, effecit illa vt Curtibaro ex Cæſariana turma (quem archiduci Philippo patri intimum & maximè acceptum fuiſſe recordabatur) ad Regem Sangermanum Layorum mitteretur, qui pacem inter Regem & Genuenſes conciliaret, quò commercia exercendi in Gallia poteſtas illis fieret. Cuius legationis ſpecie negotium illi datur vt eam adiret, vt de colloquio ageret, quod corám inter ſe Cæſar & Rex habituri eſſent, quò ipſi coniunctionis illius arctiſſimæ autores eſſent. Quod tametſi Regi valde probabatur, cui nihil antiquius erat quàm vt bona fide in gratiam rediiſſe viderentur: tamen quoniã iſta reginæ conſilio & ductu adhuc adminiſtrata fuerant, ſe prius immiſcere noluit, quam negotium amplius proceſſiſſet. Itaque rem omnẽ Aleonoræ & matris duchiſſæ Angoliſmenſis diligentiæ prudentiæque commiſit, quibuſcum Curtibaro ſæpius egit, ac rem eò deduxit, vt regina eius verbis adducta primùm Tumbanum deinde armigerum Sillium ad Cæſarem fratrem de loco & tempore ad congreſſum habendum conſtituendo mitteret.

Cæsar tum temporis ſiue quòd iſta in medium attulerat, vt vel Regis ſociis ſuſpicionem iniiceret, vel ex ſuorum animis euelleret, ſiue quòd vno tempore diuerſis lo

cis

cis communicare conſilia cupiebat, vt quod ſibi ex omnibus maximè neceſſarium videretur arriperet, cum cardinali Campegio (is in Gallia legati Romani munere fungebatur) per literas agit vt de ſarcienda Eccleſiæ concordia & vniuerſa inter Chriſtianos cõponenda pace curam ſuſciperet. Idem papæ per literas ſignificat, ſe quicquid cum Rege videretur agere, nihil tamen eius cauſa facturum, nihilque cauſæ eſſe cur in ſuſpicionẽ vllam apud eum veniret. Papa tamen Cæſari affirmanti non tantam fidem habendam putauit, quin cum Rege per nuntium expoſtularet quòd ſe inſcio de tantis rebus inter principes ageretur. Rex obiectam criminationem diluit, docet nondum couſque rem progreſſam eſſe vt cum illo temere, antequam aliud firmius ſubeſſet, communicari deberet: hæc duntaxat per Cæſarẽ inter fœminas agi cœpta eſſe. Itaque & de ea re ne amplius ageretur vetuit, & à Cæſare iſta conſultò in medium prolata eſſe ſenſit, vt aliquid eliceret quo ſocios omnes ſuſpicione iniecta alienatos ſibi conciliaret. Tamen quum de congreſſus & colloquij illius ſpe irrita & conſilio reuocato per Pomeræum Cæſari ſeſe purgaret, nullam afferendam cauſam putauit quàm matris rectricis mortem, quæ cum regina negotium illud hucuſque prouexerat. Huius primariæ fœminæ mores in- *Regis mater moritur.* tegerrimos, ingenium & ſingulares virtutes, quantúmque ſui deſiderium ſuperſtitibus reliquerit, ſi coner deſcribere, opus fuerit maius quàm pro breuitate commentariorũ ſuſcepta. Cæſar Pomeræo quum ad ſe veniſſet, dat in mandatis Regi nuntiaret quemadmodum in Germaniam proficiſceretur ad copias aduerſus Turcam comparandas, quõ alteram in Auſtriam expeditionem ſuſcipere audiebat: petere ſe à Rege vt interim in reconciliata amicitia perſeueraret. Rex non modò aſſentitur, ſed illum etiam rogat vt principum & dynaſtarum qui Chriſti cultum profitentur cœtum cogendum curaret, quò de exercitu communibus impenſis aduerſus Chriſtiani nominis hoſtis conatum colligendo ſtatueretur. Eadem poſtulata & conditiones Rex ad papam per epiſcopum Altiſſiodorenſem Tinteuillanum oratorẽ perferri curat. Petit papa vt legatum cum ampliſſimis mandatis & libera poteſtate Romam mittat, qui de tanta re cum reliquorum principum legatis agere poſſit. Rex ſtatim morem gerit, legatum ducem Albaniæ illuc mittit, atque ad hanc rem perficiendam non ſolùm opes ſuas & exercitus ſed ſeipſum etiam dicat vouétque.

C ÆSAR quum antea iam in Germaniam profectus fuiſſet, multa principibus cęteriſque Imperij ordinibus pollicitus fuerat, quæ illi non præſtari conquerebantur: maximè quum in his præcipuæ dignitates, iura atque priuilegia imperij agerentur. Quinetiam Cæſaris conſilium erat vt principes & reliquos imperij ordines cogeret Ferdinãdum fratrem regem Romanorum admittere, eiúſque electionem confirmaret, quæ tamen vitio facta erat, vtpote contrà quàm bulla aurea & veteres imperij leges ferrent. Id quod ex eis multi iniquiſſimo animo tulerunt, eámque ob cauſam Ioannes Elector Saxoniæ, dux Ioannes filius, Gulielmus & Ludouicus Bauariæ duces, Philippus Lantgrauius Haſſiæ & alij principes conciliis aliquot conuocatis, tandem inter ſe pactum ineũt, quo imperii iura, priuilegia libertáteſque tuerentur & ſeruarent. Regem etiam ſæpenumero per nuntios rogauerant vt pro vetuſtiſſima quadam ſocietate & coniunctione, *Germanorum principum ad Regem nuncij* quæ integra ſemper & ſacroſancta inter imperium & Gallicum regnum interceſſerat, fœdus commune iniret. Ad ea Rex reſpõſum verbis commodis temperauerat, eóſque per Gervaſium quendam Vannium doctorem genere Germanum in amicitia & fide continuerat, nihil quod priuatim pacem cum Cæſare initam læderet promiſerat. Porro quo tempore Cæſar ea quæ ad congreſſum & colloquium illud pertinebant, papæ (vti dictum eſt) indicauerat, cauſáque adeo nonnulla Regi dabatur cur animum & aures plurimis præberet, qui Cæſarem hoc agere monebant quemadmodum vanis eum verbis produceret, dum interim cõiunctis omnibus & neceſſariis nudaret, quos ad ſe quã maximè poſſet raperet: principum Germanorum nuntij ad Regem reuertuntur cum ampliſſimis mandatis, quæ ipſi chirographis, ſignis & ſtemmatibus confirmarant. Habebant præterea exemplum pacti bona fide deſcriptum, quò perſpiceret eorum mentem nõ eſſe vt quicquam inuaderent, ſed vt imperij præſidiũ quærerent: ad quod tuendum eum etiam vetuſto illo fœdere obſtringi, nec eſſe quòd vereretur ne hac ratione in pacem cum Cæſare initam incurreret. Sibi denique, ſi ab eo deſtituerentur, vel in manifeſtiſſimum certiſſimúmque tum dignitatis tum fortunarum diſcrimen veniendum

1551. eſſe,vel Cæſarem pro libidine atque arbitratu imperaturum:cuius mentem & cõſilium eſſe ſatis conſtaret,vt illos ſibi ſubigeret,imperiúmque gentile & hæreditarium redderet. Magnopere ex eis quoſdam timere ne ille ſpecie belli Turcici in ſuum exitiũ vires quas ipſimet ad oppugnandum communem hoſtem ſuppeditaſſent,conuerteret. In ſumma ita illi perſuadent,vt ad eos legatum cui voluntatem & cõſilium ſuum communicaret,mittere ſtatueret.His promiſſis nuntios à ſe dimiſit.

Qvvm in Germaniam illi rediiſſent,principes nullum tempus intermiſerũt,quin ſubinde per literas poſtulata ingeminarent, Regémque crebrò monerent, faceret ille vt promiſſa quamprimum apparerent,idque eo magis quòd Cæſar illos inter ſe coitionem & fœdus percuſſiſſe certior factus maturabat Ratisbonam venire, neque à minis & durioribus verbis ſibi temperabat. Rex quòd ſibi nihil niſi conſcio & ſuadente Anglo fratre coniunctiſſimo tentandum exiſtimabat,iam inde quum iſta agi cœpta eſſent, legatos miſerat,qui apud eum eſſent,illorúmque principum poſtulata & conditiones quas ferebant exponerent,qui denique ab eo conſilium peterent quanam ratione hoc fœdus ambo inirent,vt pax illa cum Cæſare facta non violaretur. Quare intellecta Anglus epiſcopum Vinceſtrienſem Vattevillam Normanorum ad regem de nouo fœdere faciendo miſerat.Hoc enim totis viribus conabatur, vt Regem ad fœdus aſciſceret quod contra Cæſarem vel inuadendo vel excipiendo fieret.Quod ille aſſentiri nunquã voluit,quòd fidem datam ſemper ſeruare inſtituiſſet.Illud quidem concedebat, ſe impenſis principes adiuturum, dum ſuas fortunas,dignitates, iura & libertates tuerentur. Legato item Cæſaris Leidekerco(qui eum hac de re conuenerat)apertè reſponderat ſe pactis illis quidem cum Cæſare initis bona fide ſtare decreuiſſe,præter illa verò vt in illius gratiam priuatim aliquid facere libeat,nulla ſe ab illo ratione inuitari, exiguum in ſe illius ſtudium perſpicere, quem amicis omnibus ſociiſque alienatis & ſibi conciliatis debilitare conabatur.

Episcopvs Vinceſtriẽſis rebus cum Rege nõ conſtitutis,venia accepta rediit. Quæ res Anglo iam in Cæſarem exacerbato (quem ſibi contumelioſè & ſuperbè minitari audiebat)adeo diſplicuit,vt ex iis quæ paſſim Regis apud ſe oratori dicebat, non leuem alienatæ voluntatis ſuſpicionem præberet. Regis orator vt huic malo obuiam iret,eum rogat vt ſcripto mentem ſuam planè aperiat, Vinceſtrium fortaſſe non ſatis perſpicuè rẽ oratione explicaſſe. Quibus verbis Anglus adductus capita pactionis quã inire cogitabat(quam arctiorem confœderationem vocabat)de integro tradit.Hæc capita magna ex parte huc ſpectabant,vt pactio de bello inferendo,non ſolùm propulſando fieret:qua de re à Regis oratore admonitus,multa ad leniorem ſententiam traduxit, & ad Regem certo homini nominatim delecto perferenda dedit. Rex interim ad principes Germanos Gulielmum Bellaium Langæũ ex ſua turma mittit,datis mandatis primùm vt ſe purgaret quòd tardius ad eos miſiſſe videretur,quam moram non negligentia vlla accidiſſe,aut quòd minus illos iuuare cuperet,dum iura,conſuetudines & inſtituta Imperij tuerentur,ſed quòd ad Angliæ regem neceſſarium & fratrem coniunctiſſimum mittendum cenſuiſſet,quem in ea re ſuſcipienda ſumma erga eos voluntate eſſe perſpexiſſet.Vinceſtrium epiſcopum ab eo miſſum menſem & eo amplius apud ſe fuiſſe,deinde ad eum rediiſſe,ſub profectionem confirmaſſe illum non paruam pecuniæ ſummam ad hanc rem collaturum, tametſi nondum planè id conſtitutum eſſet. Quare ne diuturnior mora moleſta illis eſſet,néve ſe de conſilio capto quicquam mutaſſe ſuſpicarentur,Bellaium mittere decreuiſſe,qui partim hanc moræ culpam deprecaretur,partim illis regia autoritate & fide interpoſita oſtenderet, ſe pro eo ac ſacri Imperij iura & priuilegia ſarta tecta eſſe cupit,ad opem ferendam paratum fore,etiamſi ſoli ſibi hæc res ſuſcipienda eſſet,& Anglus maturè ſatis (quod tamen ne ſuſpicaretur quidem) de aggrediendo negotio conſtituiſſe non videretur.

Langeus ad Germanos principes mittitur.

Habebat præterea Bellaius in mandatis,vt certò illis confirmaret,ſi Cæſar, cũ quo initam pacem colere & integram ſemper tueri cogitabat, bellum eis inferret, quo iura illa ampliſſimi Imperij & conſuetudines violare conaretur, (quod tamen tentaturum ſibi minimè videri)ſic haberent, ſe neque illorum iniurias neglecturum, neque quicquam prætermiſſurum quo illis præſidio & auxilio eſſe poſſet. Et quoniam illi per legatos quæſierant quantam pecuniæ ſummam ad huius belli ſumptus polliceretur,

quan-

quantamúe ante bellum conflatum præſentem conferret, ne fortè adeo repentinus eſſet Cæſaris conatus, vt oppreſſis mittendi è tam longinqua regione auxilij nulla daretur facultas: vberrima Bellaio ſe mandata & poteſtatem cum illis agendi dediſſe: ſic tamen vt diſertis verbis vetaret ne pecuniæ ad laceſſendum bello quemquam ex confœderatis ac ne Cæſarem quidem, verùm duntaxat ad Imperij iura & inſtituta ſeruanda & illos defendendos inſumerentur: qua de re diligēter & prouidè ab eis caueret. De duce porro Wirtembergenſi, ſe omni ope anniſurum eſſe, vt quantum pacti illius conditiones ferrent, potentiam & auxilium ad eum defendendum & ornandum nunquam negaſſe videatur. Cæterùm eidem legato negotium datur, vt diſpiceret quanam ratione diſſidia religionis, quibus Germania conflictabatur, tolli poſſent, ex quibus periculum erat à bellis ciuilibus & innumeris calamitatibus, quæ cùm in eos priuatim tum in vniuerſam Chriſtianam Eccleſiam redundarent. Bellaius medio ferè Martio anno 1531 Honflæo Normanorum profectus circiter medium Aprilem ad Principes Germaniæ peruenit.

Vngarus à Rege auxilium petit.

PER id tempus duo legati ad Regem veniunt, vnus à Ioanne Vngariæ rege, Hieronymus Laſcus vir præcipuæ in aula nobilitatis & dignitatis, alter à Cæſare Balanconius, qui ſummum apud eum locum obtinebat. Vngarus affinitatis coniunctionem expetebat, & pecunijs iuuari poſtulabat ad opem patriæ ferendam, quæ ſuperioribus bellis valde attrita, & oppidis dirutis labefactata fuerat. Quod ad primum poſtulatum attinebat, iniectus eſt de Iſabella regis Nauarræ ſorore ſermo: de altero, conceſſa eſt quædam pecuniæ ſumma, ea lege ne ad laceſſendos bello Regis ſocios illa vteretur. Nominatim verò Rex Laſco dari in mandatis, moneret ille Vngariæ Regem, quocunque tandem bello appeteretur, ne auxilio Turcico aduerſus hoſtem vti in animum induceret. Quod ſi facerer, ſe illum pro hoſte habiturum, neque vllam pacem aut amicitiam reſpecturum, quominus Turcam religionis noſtrę hoſtem Chriſtianorum fines ingredi prohiberet. His conditionibus quum pactam pecuniam Laſcus abſtuliſſet, miſſus eſt poſtea Antonius Macaltus regius cubicularius & à ſecretis, qui eam retulit.

Cæſar ad bellū Turcicum ſubſidium petit.

BALANCONIVS Cæſaris verbis docet maximum & grauiſſimum exercitum à Turca in Vngariæ fines ad Auſtriam occupandam introductum eſſe, ad eius conatus infringendos magnas ſe copias terra marique comparaſſe: vt quod ad vires attinet, nilul iam ſibi ab illo metuendum eſſe putaret. Petere tamen à Rege vt pecuniæ non exiguam ſummam ad ſumptus ferendos, equitum quandam manum & triremes aliquot, quas in mari Mediterraneo habet, mitteret. Ad ea Rex reſpondet, Cæſarem à ſe non ita pridem vicies centena millia coronatorum accepiſſe, vt ſatis illi eſſe videatur: deinde mirum eſſe quòd pecunias tanquam à negotiatore quopiam aut trapezita petere videretur, ac non potius à principe Chriſtiano, qui gloriæ, periculi & iacturæ particeps eſſet. De equitatu quod petebat, eum eſſe firmiſſimum regni robur, quo ſemel amiſſo, nihil iam à ſe deinceps ſuſcipi poſſe quod Chriſtiano nomini gloriæ & præſidio eſſe queat, imò ſe ad omnes caſus & hoſtium iniurias expoſitum fore. Proinde nolle ſe tanto periculo illum obijcere, quin ipſe cum tam firmo peditatu & re machinaria ſimul proficiſceretur, vt nonniſi magno hoſtis malo illum amittere cogeretur. Æſtatem iam præcipitare, vt equitatus multa dèmum hyeme in Auſtriam perueniret: quo factum iri vt itinere, anni tempore & laboribus iam antè fractus eſſet, quàm in conſpectū hoſtis venire aut aliquam operam nauare poſſet. Iam verò tanto exercitu à Cæſare collecto (vt ipſe Balanconius inflatius prædicabat) nihil eſſe opus auxilia in Germaniam mittere, ſed potius in Italiam, quò fama ſit Turcam cum alijs copijs expeditionem inſtituere, quū nemo ſe ad reſiſtendum compararet, quò etiam Rex propter locorum propinquitatem facilius mittere quàm in Auſtriam queat: ſe ad illam tuendam quinquaginta hominum millia confecturum. Suſtineret Cæſar tanti hoſtis in Germania impetum: ſe quidem cum Anglo amantiſſimo & in perpetuum coniunctiſſimo fratre paratum eſſe, vt proxima æſtate cum his copijs aut etiam maioribus in quancunque partem opus eſſe videretur expeditionem faceret. Quod ad claſſem attinet, ſibi magnam eſſe oram maritimā Prouinciæ & Galliæ Narbonenſis, piratarum incurſionibus (qui tum magno numero mare obſidēt) obnoxiam: quā minimè æquum eſſet defenſorib. nudare, neq; claſſem vlli cōmodato dare, ad quā ſuſtinendā ſtipendia ab ijs qui illā orā accolunt penderentur.

1532. Hæc Regis reſponſa Cæſar in ordinum Imperialium conuentu Ratisbonenſi omnibus audientibus narrauit, ſic oratione temperata, vt res in deteriorem partem acciperetur, eo cõſilio vt Regi apud principes & ciuitates Germaniæ inuidiam conflaret, qui cõmune illorum periculum & impendentem perniciem negligere videretur. Quibus cognitis rebus Bellaius, quem ad Imperij principes miſerat, & communicato cum Velio altero Regis apud Cæſarem oratore conſilio, exiguam de confirmanda inter eos pace atque amicitia ſpem ſupereſſe intelligebat. Principes præterea ob tarditatem & taciturnitatem Cæſaris iam ſibi timere ne ab eo opprimerentur, & à Rege deſtituerentur, animaduertebat. His cauſis permotus ijs conditionibus paciſcitur quas principum legati petierant, & Cebengæ (qui locus eſt in Saxoniæ ducis ditione) inter ſe conciliauerant. Quæ cauſa fuit cur Ioannes Federicus Saxoniæ dux, iam iter Ratisbonam ingreſſus, regrederetur, & Eſtingnani Bauarorum legati concilio coacto hæc pacti capita componerent, ſocietatemq; inter Regem, principes & populos ſancirent.

Pactionis Anglicanæ capita.

DVM apud Germanos comitia Imperialia habentur, Rex capita ab Anglo temperata (vti dictum eſt) accipit, quæ paulo pòſt, nonnullis detractis & additis in Angliam remiſit, vnà cum poteſtate quam Pomeræo faciebat vt in illa verba paciſceretur. Capitum potiſſima hæc erant, vti ſi ex eis alteri bellum in ſuis finibus inferretur, Rex Anglo auxiliares quingentos cataphractos mitteret, quibus ſtipendia ab Anglo perſoluerentur, vtique duodecim naues commeatu, tribus militum millibus & rebus omnibus neceſſarijs inſtructas ad pacanda maris loca à Mahęo promontorio ad fretum Caletanum mitteret. Vtique Anglus, ſi Rex bello in Gallia appeteretur, claſſem pari numero conficeret, & Anglorum ſex millia mitteret, quibus tamen à Rege ſtipendium numeraretur. Vtique illato ſtatim alterutri bello, viciſſim mercatoribus qui à principe belli autore eſſent, quicunque in ſua ditione reperirentur, manum inijcerent, ea tamen lege, vt principi illi denuntiari curarent, vt quos initio belli detinuiſſet reſtitueret: quòd ſi recuſaret, dederentur iſti in manus Regis bello laceſſiti, quibus clarigationis iure ad ſuos recuperandos vel damna ſarcienda vteretur. Vtique neutri fœdus pactumúe cum alio quopiam principe, dynaſta aut ciuitate non admonito & aſcito ſocio facere fas eſſet. Hæc fœderis capita Pomeręus ab Anglo ad Regem pertulit, qui tum Caſtellobrianti Britonum erat, ſimul ſyngrapham quinquagies mille coronatorum quos Anglus conferre aſſentiebatur ad ſeruandas ſacri Imperij libertates & priuilegia. Habebat inſuper mandata vt de congreſſu ac colloquio inter illos habendo ageret, vt vnà rationem quærerent qua Turcæ obuiam iretur, ſi quidem Chriſtianis infeſtus eſſe pergeret: quæ res vehementer Regi placuit. Dum hæc renuntiantur, percommodè cadit quòd adeſſet Bellaius, qui à principibus Imperij redibat: quem Rex ilico ad Anglum mittit, qui eũ de pactione Germanica & ratione legationis certiorem coràm faceret.

Britoniæ ducatus cũ delphinatu coniunctus.

Dum Rex apud Britones commoratur (vti diximus) ex regionis ordinũ ſententia ſtatuitur vt Franciſcus Regis primogenitus delphinus Viennenſis dux Britonũ agnoſceretur, ea lege vt quum ille regnũ iniret, Regiæ dignitati ducatus adunaretur, vtq; primogenitus Regię prolis deinceps diceretur delphinus Viennenſis & dux Britonum, ſtemmata itẽ Britonica cum Franciæ & Delphinatus gentilitijs inſignibus permiſcerentur, ſicque eodem ordine fieret in ijs qui poſtmodum regnaturi eſſent, ſi quidem Delphinum abſque liberis mori contingeret. Ita antiquatum eſt pactum matrimoniale Caroli octaui cum Anna Britoniæ duciſſa, necnon Ludouici duodecimi cum eadem, pactum denique Franciſci primi tum Regis cum Claudia Ludouici illius & Annæ filia. Hæc in tabulas relata, & omni cautione, vt rata in poſterum eſſent, comprobata ſunt.

Alterum Regis & Angli colloquium.

BELLAIVS & Pomeræus in Anglia cum rege de die, loco, ratione, ordine & ritib. habendi illius congreſſus tranſigunt. Vt autem de ritibus in ea re ſeruandis ſtatueretur, Rex curam Mommorencio præfecto prætorij & Galliæ mareſchallo committit, Anglus duci Northfolco, vt eorum conſilio atque conſenſu res tota gereretur & adminiſtraretur, non ſecus ac idem factum fuerat ab eodem Mommorencio & cardinali Yorcano, quum hic Compendium ille in Angliam iter feciſſet: quemadmodum horum cõmentariorum lib. primo dictum eſt. Rebus confirmatis Boloniam nauigauit Anglus circiter viceſimũ Octobris diem anno 1532 à Rege & filijs exceptus. Poſt amiciſſimos complexus & vera fraterni amoris teſtimonia, in ædibus cœnobij Bolonienſis ambo coeunt,

coeunt, vt dimidia illius pars ab vtroq; teneretur. Ibi Rex Nothfolcum & Suthfolcum duces torque cochleato (hoc inſigne eſt equeſtris in Gallia dignitatis) donat, Anglus Mommorencium & Philippum Chabotum Brionium Galliæ amiralium ſua periſcelide ornat. Poſt epulas & reliquas omnis generis oblectationes Boloniæ exhibitas, quibus tum Galliæ tum Angliæ principes & cardinales cum maxima antiſtitum & nobilium parte interfuerant, ambo ſimul Caletum proficiſcuntur, vbi Rex non minori ſplendore quàm Anglus Boloniæ maximo totius nobilitatis & reliqui comitatus plauſu excipitur. Illic eiuſdem menſis die viceſimooctauo eodem anno fœdus in hæc verba ineunt. Quanquam non dubitarent quin maleuolis obtrectatorum ſermonibus, quibus ſua exiſtimatio lædebatur, nihil loci neque fidei apud homines ſanos eſſet, ſed ſe tales ſemper habitum iri confiderent, quales reuera ſint, nempe nominis Chriſtiani amplificandi in primis ſtudioſos: (cuius rei teſtimonio eſſent oblatæ ab ipſis cõditiones ad propulſandum bellum Turcicum) tamen quum magnopere ſua referre intelligerent hanc ſuam voluntatem omnibus in dies notiorem fieri, reliquosq; principes ſecum coniungi cuperent, vt omnium conſilio diſpiceretur quid quiſq; virium ad ſanctum hoc opus cõferre queat, qua ratione locis periculo vicinioribus conſuli poſſit, quibus Turca, ſiue ſuſceptum bellum proſequatur ſiue aliud nouum machinaretur, imminere videtur, ſe cõſilia ad eam rem ſuſcipiendam in illo congreſſu contuliſſe. Quamobrem licet ſibi nuntiatũ eſſe eo ipſo loco meminiſſent Turcam copias abduxiſſe, tamen veriti ne huiuſmodi receptus ad nouam cladem inferendam inſtitutus eſſet, (præſertim quum bonam exercitus partem in Vngaria reliquiſſet) ſtatuiſſe, ſiquid huiuſmodi contingeret, exercitum cogere millium octoginta hominum, in quibus equites ad numerum decem millium eſſent, cum tormentorum multitudine quanta ſatis eſſet: neque niſi mutuo conſenſu has copias dimitti aut ſeiungi poſſe. Deniq; miſſuros ſe ad eos per quorum fines iter illis eſſet faciendum, ſiue in Italia ſiue in Germania, vt ſibi eorum voluntate ſine vllo maleficio, cibis pretio comparandis tranſire liceret.

Fœderis inter Regem & Anglo formula.

PRÆTER iſtud fœdus Anglus apud fratrem Regem grauiter de iniuria cõqueritur quam ſibi a Papa in re diuortij fieri cõtendebat, quem eò etiam vellet adigere vt vel ipſe Romam proficiſceretur, vel certum aliquem cum mandatis & procuratione, qui ipſius nomine Romæ litigaret. Hoc verò neq; vllam iuris rationem pati, neq; vllo exemplo fieri poſſe. Imò quoties tale quiddam in ſummorũ principũ cauſa accidiſſet, iudices ad eorum ditiones mitti conſueſſe: quòd & tale negotium, quo magis ex ſeſe nihil quiſquam habere poteſt, vt pote ad animi cauſam pertinens, ac de quo ſuis cuique verbis reſpondendum eſt, parum tutum eſt procuratori mãdare: & principem verò relicta regni adminiſtratione & cura Romam proficiſci, cuius æquitatis eſſet? Conquerebatur etiã nimium graues exactiones ab Eccleſia Romana in Anglicani regni clerum & plebem fieri: quib. verbis Regem in papam & Eccleſiam Romanam exacerbare conabatur. Summa enim cõtentione laborabat vt ambo legatos ad papam mitterent, qui eum ad totius Eccleſiæ concilium quaſi vadimonio denuntiato vocarẽt, vbi audiret quàm multa præter ius & fas per ſummã iniquitatẽ in principes Chriſtianos & eorũ populos faceret, eaq; omnia concilij autoritate atq; iudicio emendarentur & reformarentur. Id verò Rex nõ planè ſibi denegandum eſſe cenſuit: verùm quoniam papa ab eo per cardinalem Gram montium petierat vt Nicææ vel Auenione poſt Cæſaris in Hiſpaniam reditum coràm poſſent colloqui, Anglum amicè rogat vt res in aliud tempus reijciatur. Atque vt planum faceret ſibi quoque in animo eſſe cum papa expoſtulare, ſuas nec paucas nec leues querelas commemorat, quòd nimium grauatè ille videretur concedere vt decimas quaſdam ex ampliſſimis cleri facultatibus ad Turcicum bellum propulſandum accipere liceret: remque ab eo diutius per diſſimulationem trahi conquerebatur, quam antea liberalius promiſiſſet. Accedebant nouæ & immodicæ exactiones quas Romæ fieri in diplomatibus conficiendis Eccleſiam Gallicanam apud ſe conqueſtam eſſe dicebat, ex quib. hæc mala conſequi, regnum Gallicum pecunia quę efferebatur exhauriri, cleri opes extenuari, ſacra ædificia non inſtaurari, deniq; mendicos, vt æquum eſſet, non ali. Quæ omnia vt vera eſſe cõſtaret, afferri à clero quòd caducaria ſacerdotiorum iura, in quibus nullus ſeruatur modus, ſummo iure exigantur, quòd multitudo noua miniſtrorum præter morem introducta ſit, quibus ſatisfieri, quum diplomata conficiũtur,

Anglus de papa diuortij impetrio conqueritur.

Eccleſiã Gallicanam Romanæ curiæ exactionibus vexari.

1532. præter id quod antea perſolui conſueſſet, oporteat: quòd qui in demortuorum locum allegendi ſunt, id pecunia quæ ad papæ fiſcum redeat, emere ſoleant, quòd hoſtiarijs, cubicularijs, protonatorijs, eorumq; pueris curſoribus & famulis non leuis pretij munera danda ſint: quòd ad Apoſtolicas baſilicas inſtaurandas ingentes pecuniæ cogantur, quę fere tamen ad bellum cum Rege gerendum profunduntur: quòd diplomatum multitudo imperetur vbi vnico opus eſt, multa etiam alia per fraudem fiăt, quæ nulla ratio, nullum ius fieri poſtulat: vt nihil aliud quàm pecuniæ aucupium & nundinatio videatur. Quòd quum antea caducarium illud ius in ijs tantùm locum haberet qui in demortuorum vicem ſufficiebantur, nunc in ijs etiam ſacerdotijs exigatur, quæ quis diſpenſatione (quam vocant) conſequitur: quòd quum in re aliqua quæ iure prohibita ſit, legis gratia vel relaxatio fit, ibi arbitrariæ compoſitiones immodicæ ſint & exitioſæ: quòd denique ſemeſtris illa prorogatio ſacerdotij ineundi, quæ ijs decernitur qui in locum alicuius ſe abdicantis alleguntur, cauſa ſit cur plurima per falſimonium & adulterationem fiant, vt vera eſſe euentus comprobat. Ad hæc vitia emendanda multos ſæpenumero à ſe contendiſſe, vt Eccleſiæ Gallicanæ concilium indiceretur: ſe tamen adhuc cunctatum fuiſſe, quòd expectandum ſibi intelligebat, dum papa ipſe huic malo proſpiceret. Verùm quum ducatus Britoniæ ordines conuocaſſet, ſibi à totius huius regionis clero grauiſſimas querelas fuiſſe exhibitas, in quibus multa eſſent adeo fœda & turpia, adeo offendendis piorum animis obnoxia, adeo ab ea charitate qua Eccleſiam florere decet aliena, vt nihil ſuprà: vt ſibi nequaquam credibile ſit iſta papæ nuntiata eſſe. Ad extremum ſe priuatim quoque grauiſſimas expoſtulandi cauſas habere, quòd quum papam non lateret quàm propenſum animum & paratam operam ad defendendum orbem Chriſtianum oſtendiſſet, ſe tamen ſciret illo ſinente & conniuente per calumniam accuſatum eſſe, neque vllam interim ab eo ſignificationem datam fuiſſe, qua ſe immeritò fuiſſe incuſatum conſtare velle videretur: quum tamen ſummam ſemper diligentiam adhibuiſſet, vt quoties falſis criminationibus impetebatur, papæ purgatus eſſet. Quinetiam epiſcopum Verulanum à papa ad Heluetios neceſſarios ſuos & fœdere coniunctos miſſum, tum occultis coitionibus tum alijs rationibus nihil non feciſſe, quò fœdus quod illis ſecum intercedit ſolueretur: quanquam ſe longè aliter tum de ſede Apoſtolica meritum eſſe recordaretur, tum de ipſo priuatim papa, poſtquam ad ſummæ dignitatis faſtigium euectus fuerat: quiq; ſe Eccleſiæ addictiſſimum & obſequentiſſimum filium ſemper præſtitiſſet. Nihilominus tamen ſibi placere, vt antequam miſſo legato (quemadmodum fratri ſuo chariſſimo ſe facturum recipiebat) papam de hiſce vitijs tollendis commonefacerent, leniore alia via rem aggrederentur, ad quam tam idonea facultas tum temporis dari videretur.

Rex de papa conqueritur.

PER id tempus Cæſari Genuæ nuntiatur Turcam cum exercitu Vngariam ingreſſum, in Auſtriam ipſam contendere. Quo nuntio tamen nequaquam de itinere in Italiam ſuſcepto deductus eſt, ſed propriam ditionem & ipſum fratrem libidini hoſtis obiectum deſerere maluit, & progredi, vt papam conueniret, perſeuerat. Rex iniquum in ſe Cæſaris animum ſatis perſpexiſſe videbatur, neque Anglus ipſe ignarus erat: cui etiam Cæſar non minus infeſtus erat ob diuortiū quod ille moliebatur. Cuius cauſa papa quoque acerbiori in Anglum erat animo: vt ſuſpicaretur à duobus iſtis Regibus aliquid in ſuum incommodum ſuſcipi poſſe. His cauſis permoti ſtatuunt vt ad papam Turnonius & Grammontius cardinales, vt pote ipſius velut genimina proficiſcerentur, quę ſpecie proſequendi in congreſſu illo cū Cæſare obſeruarent, occurrerentq; nequid grauius in ſe ſtatueretur, aut certè ſiquid huiuſcemodi accideret, per illos certiores facti ſuis rationibus prouiderent. Iis Rex in mandatis dedit, vt papam tăquam ipſius proles & filij obſequentiſſimi monerent, quemadmodum duo potentiſſimi Reges multos grauiter queri, expoſtulare & indignari ob præſentem rerum ſtatum audijſſent. Quibus rebus adductos ſtatuiſſe per communes legatos denuntiare vt iſtas ęquiſſimarum querelarum anſas præcideret: ſin minus vellet, ſe ita rem curaturos, vt illi conſtaret quă non eſſent horum duorum vires contemnendæ. Quare docerent & omni ratione perſuaderent officij illius eſſe, videre vt duobus Regibus ſatisfieret, maximè ipſi Anglo, cuius res non minus ac ſi ſuum decus & fama agatur, curę ſibi eſſet. Monerent præterea vt ille etiam atq; etiam apud ſe cogitaret quàm commodum & vtile ei eſſet duobus Regibus amicis & propitijs

Regis & Angli ad papam legati.

propitijs vti, quàm detrimentoſum contrà tum illi tum ipſi ſedi Apoſtolicæ foret ſi eos abs ſe alienaret: præſertim quum tam firma & intima inter eos coniunctio coaluiſſet, vt nemini iam vllo pacto dubitandum ſit quin omnium quæ geſturi ſunt vna videatur ratio & voluntas: hoc profectò certiſſimè ſtatui poſſit, eam eſſe illorum potẽtiam, vt cum ſocijs & auxilijs tum publicis tum occultis magnum quiddam, quum ſuſcipere libebit, perficere poſſe videantur. Quam rem illi ſummopere conſiderandam eſſe, ne eos irritet, & ad moliendum aliquid perpellat, ex quo in poſterum ingens damnum & immenſus dolor compararetur. Etenim ſi concilium totius Eccleſiæ indici ſemel poſtularent, (quum in ſuo vterque regno & ditione cum alijs qui ſe ad illos aggregare vellent, ſeparatim poſſint cogere) idq; ſi illis vel denegaret, vel ſi differret, eius moram & tarditatẽ pro denegatione haberent, ac ſic abſque eo indicerent & conuocarent, ſuam cauſam cæteris principibus Chriſtianis facilè probaturos eſſe, quum expoſtulationes grauiſſimas in medium adducerent, quibus vel pares vel etiam grauiores expoſtulandi cauſę ſuppeterent. Hinc futurum eſſe vt omnes ſuis vetarẽt ne Romam pecunias ferant, neu mittant, ſiue directò ſiue indirectè, ſiue collybo ſiue alia permutatione: talemq́ue mulctam denuntiarent, niſi decreto pareatur, vt facere contrà audeat nemo. Ad iſta etiam adderẽt, ſe Regem Chriſtianiſſimum audijſſe, quum diceret, ſi papa ſuis diris & põtificiæ cenſuræ imperio in ſe ſuosq́ue ſæuire vellet (quod tamen illius maiores in Regem Gallię facere haud quaquam conſueuerunt) vt ſibi Romam eſſe tandem eundum videret, quò caput deuotum maledictis liberaret, ſe tanto comitatu ſtipatum iturum eſſe, vt nihil libentius faceret quàm vt primo quoq; tempore eum ſibi placaret. Videret inſuper quo loco iam ſint Germani, Heluetij & complures alij populi ex familia Chriſtiana, quemadmodum ſe ab imperio Romani pontificatus ſubduxerint. Quòd ſi duo potentiſſimi Reges idem facere in animum inducerent, idq; iuris non obſcura ſpecie, quòd æquiſſimis ſuis poſtulatis nihil apud illum loci fuiſſet (quod non prorſus falſò ab his iactaretur) periculũ eſſe ne multi ad eos ſeſe adiungerent, & cõiunctis copijs, ſociorum quos vel apertos vel occultos (vti dictum eſt) habent acceſſione, nihil mediocre molituros, vt eorum conatibus ęgrè obſiſti poſſet: ſicq; pro ea pace qua nunc Eccleſia Chriſtiana fruitur, bellũ longè quam antea fuerit, grauius oriturum eſſe.

Præter hæc mandata Rex iſtis cardinalibus iubet, vt ſi papam animo in leniorem & moderatiorem ſententiam maximè in re Anglicana propendere viderent, ſermonem obiter tanquam à ſe ex tempore excogitatum de congreſſu illo Nicæno aut Auenionenſi inijcerent: Regem deinde confirmarent effecturũ vt Anglus quoq; illic adeſſet, vbi omnia pacatè & amicè tranſigi poſſent, commodiſſimum factu videri, ſi antè congreſſus haberetur, quàm denuntiatione illa à Regibus facta res in neruum iamiam eruptura videretur. Hæc inter fratres coniunctiſſimos Reges conueniunt. De quibus Rex certiorem fieri Tinteuillanum Altiſſiodorenſem epiſcopum iubet, quem apud papam oratorem habebat, vt quoniam cardinales illi apud papam adfuturi erant quum Cęſar illum conueniret, videret ille quemadmodum eorum mandata ſua oratione ſubſequeretur. Nominatim eis Rex diſertis verbis mandat omni ſtudio & cõtentione cum papa agant, vt Anglo petenti iudices in Angliam mittat. His confectis rebus Sanjoquiuetti Reges à ſe mutuò diſcedunt: illuc enim Anglus Regem proſequutus eſt. Mompeſatus vnà cum eo nauigat orator Regis in Anglia futurus.

Rex illinc reuerſus Lutetiæ & locis finitimis hyemat, multos regni antiſtites ad ſe conuenire iubet, demonſtrat magna ſibi antea obeunda negotia extitiſſe, maiora imminere, quibus proſpici neceſſe ſit, ſpontaneum aliquod ſubſidium ad ea conferri ab ijs petit. *Rex ab Eccleſiaſtico ordine pecunias accipit.* Hi licet nullum à papa diploma proferretur (quod in huiuſmodi rebus fieri ſolet) cum gratia binas aut etiam ternas decimas concedunt. Ibi à ſuo oratore Tinteuillano per literas fit certior, papam, vbi audiſſet cardinales Turnonium & Grammontium ſibi, quum Cæſarem alloqueretur, præſto futuros, rem ſibi valde gratam eſſe oſtendiſſe, imò poſtulaſſe vt à Rege autoritatẽ haberent agendi de ijs quę Chriſtianæ reip. profutura viderentur. Rex Anglo iſta nuntianda curat, vt quid ſentiret, an illuc quoq; mittere cogitaret intelligat. Quod quũ ipſe ꝓbaret, duos illi legatos pari autoritate illuc mittunt. Die 4 Ian. 1533 noſtrates cardinales Bononiã veniunt, quò iã papa & Cæſar cõuenerant. Cæſar inter cætera præcipuè fœdus quod antea cũ Italię dynaſtis inierat, renouare reno

uandoq;

1533.

Cæſar Regem Italia prorſus excludere conatur.

uandoq; amplificare(ſic tamen vt in ea re ex Regis incōmodis,cōmoda pararet ſua) conatur:eiq; vt Genua quoq; inſcriberetur poſtulat. Inſcribēdi cauſam prætexebat, quòd Rex pactione Cameracenſi omni Italia atque adeo Genua ſe abdicauerat:quare quum Rex illam cedendi formulam ad rem Genuenſem non pertinere contenderet, non aliam hominis mentem eſſe,quàm vt portam ſibi reſeruaret, qua ingreſſus nouas denuo reliquæ Italiæ turbas daret. A quibus vt prorſus arceretur, publicè enuntiari oportere, Genuam in hoc fœdus aſcitam in Cæſaris & ſociorum Italiæ dynaſtarum fidem & clientelam accipi. Papa iam nonnihil inaudierat de querelis illis Galliæ & Angliæ Regum, vix vllam ſpem ſubſidij aut leuationis à Rege ſibi reliquam eſſe ſentiebat, Cæſarem ſibi inſtare nunc prece ac pretio,nunc minis & terrore videbat, vt hanc fœderis promulgationem ratam haberet. Quibus rebus prope eò adducebatur vt Cæſari gratificaretur, ſeq; illi totum crederet, & eodem rerum exitu cum illo vteretur. Neq; cum quicquam remorabatur,niſi quòd rem pauliſper prolatabat, dum videret quid aduentus cardinalium adferre videretur.

Cardinales Regis mandata exponunt.

CARDINALES in ipſo aduentu quo loco res eſſent,intelligunt, non parum eſſe periculi vident,ſi primò Regum querimonias ordine narrarent,ne ille omni abiecta ſpe animum deſponderet,ex quo efficeretur porro vt Cæſar quò vellet eum ſtatim præcipitem daret, cuius deinde autoritate ſuo arbitratu aduerſus Anglum vteretur: quo denique exacerbato motus & turba in Chriſtiana Repub. oriretur. His rebus conſideratis mandata quæ habebant præpoſtero ordine exequi,& initium à poſtremo capite ducere ſtatuunt:quumque eis imperatum eſſet vt à duriori oratione exorſi in leniorem deſinerent, diuerſam planè viam inſiſtunt. Itaque ei pro eo ac illi ſedique Apoſtolicæ fœliciſſima omnia cupiunt, oſtendunt quantopere ſtudere debeat vt Regis Chriſtianiſſimi animum retineat,quem & dignitatis illius & quietis Italię cupidiſſimum eſſe ſenſerant. Eum enim præter quàm quòd plurimum in eo ſtudij poſuerat, vt exulceratum Angli chariſſimi fratris animum mitigaret: in quo non parum profecerat (cuius rei narrationem in aliud tempus reijciebant)ſimulatque intellexiſſet quàm ille cuperet Italiæ quieti conſulere, vererique ne ſpecie Genuenſis controuerſiæ aliquid à ſe turbarum oriretur, ſibi in mandatis dediſſe, vt ſi per eam tantùm contentionem ſtaret quominus pax Italiæ tuta ac firma eſſet, vt illi conditionem hanc ſuis verbis ferrent, quicquid controuerſiæ ſibi cum Genuenſibus intercederet, ſe illius iudicio ſtare velle: & quicquid hac in re adhuc ſibi ſeruaſſet, eo conſilio feciſſe vt de certis & priuatis Genuenſium offenſis pœnas ſumeret, quas ipſe papa noſſet. Quare caueret ille etiā atq; etiā ne Genuenſes in vllū fœdus aſciſcerentur cuius ipſe particeps eſſet. Cauſam eſſe,quòd pacto Cameracēſi Cæſar & Rex Apoſtolicum iudicium ſe ſubire profeſſi fuerant, neque cauſam dicere quin ſententiam in eum ferret qui prior pactum illud violaret: id vt fieret, cauſam primùm cognoſci oportere,quod omnino papæ ius ſit. Quamobrem ſiquid Rex aduerſus Genuenſes moliretur, idque Cæſar contra fœdus fieri contenderet, nullum quàm ipſum iudicem inter litigantes quæri poſſe. Qua iudicij & cauſæ æquitatis cognoſcendæ autoritate ſeipſum priuaturum, atque adeo omnem pacandæ Chriſtianę plebis facultatem ſibi ademturum,imò in litigantium ordinem relicto patris communis munere rediturum eſſe,ſi fœdus ineat in quod Genuenſes aſciti ſint. Quinetiam hoc illi confirmabant,ſi(quemadmodum iam per legatos tentatum fuerat)cum Nicæę,Auenione aut alio finitimo loco conuenire in animo haberet,eum præſto eſſe,eumque iudicem de tota Genuenſi controuerſia ferre conſtituiſſe: quin & operam pro virili daturum vt Anglus frater optimus vel ipſe adſit,vel cum vberrimis mandatis quempiam mittat, qui de diuortij cauſæ obſcuritate ſemel tranſigat. Denique quæ res agi antea cœptæ necdum perfectæ inter ipſum & ducem Albaniæ cum cardinali Grammontio fuerant, promittunt fore vt in eo congreſſu (ſi quidem habendus eſſet) de ijs rebus ſemel decideretur.

HÆC omnia mirum in modum Papæ placuerunt, eoque magis quòd nonnihil opis & præſidij à Gallia ſibi adhuc ſperandum videbat: hancque rimam ſibi datam eſſe vehementer lætari cœpit,qua Carolo inſtanti & ad hanc fœderis amplificationem adigenti elaberetur. Sic enim habendum eſt, hos ſermones antè à Papa cum illo duce & cardinali habitos quos nunc iſti cardinales in memoriam reduxerant, eiuſmodi eſſe, vt maximè ad ornandam amplificandamque ipſius familiam pertinerent, quam ille ſummo

mo ſtudio proſequebatur. Qui ſermones iam proferendi à nobis ſunt. Quo tempore dux Albaniæ (vti ſuprà demonſtratum eſt) ad papam miſſus fuerat vt cum reliquorum principum ac populorum legatis de pace & quiete populi Chriſtiani, quaque ratione Turcæ infeſtiſſimo hoſti & reliquis huic nomini inimicis obuiam iretur, poſtquam Cęſaris oratores cum alijs negarunt ſibi quicquam in mãdatis hac de re datum fuiſſe, papa facultatem nactus qua de neptis ſuę duciſſæ Vrbini negotijs cum duce Albaniæ cõſanguineo, quique illius materteram aliquando in matrimonium duxerat, priuatim ageret, venit in eum ſermonem qui à papa Leone antea in medium prolatus & à ſe denuo vſurpatus fuerat, de conficiendis nuptijs Henrici minoris natu Regis filij, Aurelij ducis & ipſius duciſſæ. Quam ad rem papa ipſe vt neptis fortunas augeret, & matrimonium ornaret, in dominatus formam redacturum ſe pollicetur Rhegium, Mutinam, Rubériam, Piſam, Ligornam, inſuper Placentiam & Parmam, ſi minus conditione vberrima, at commutatione certè aliarum poſſeſſionum, vt ſic paria faceret. Qua donatione ab ipſo confirmata poſtquam Albaniæ dux & cardinalis menſe Aprili anno 1531 Regi hoc probari intellexiſſent, mandatumque ab eo accepiſſent conditionem latam eius verbis accipiendi, papa ſponſo futuro ſe auxilium & opem laturum recipit quantum inter ſe iudicarent, quò ducatum Mediolanenſem recuperaret: cuius nempe ius ad eum pertineret, partim quia Cæſar Maximilianus Ludouicum duodecimum in illius poſſeſſionem miſerat, partim quia illi ceſſurus eſſet Rex ipſe cum reliquis filijs, Delphino & Angoliſmenſi, ſe præterea duciſſæ nepti auxilio futurum vt ducatum Vrbinenſem recuperaret. Hanc donationem die Iunij inſequentis nono per literas fecit quas manu ſubſcripſit, iamque tum vt re præſenti fidem dat poſſeſſiones ſuprà commemoratas ſe Regi traditurum quibus inter illos conditionibus conueniret, matrimonio nempe ante conſummato: quod porro ad Vrbini ducatum attineret, ſe dimidiam ſumptuum partem ſuppeditaturum eſſe, exceptis tamen equitatus regij ſtipendijs, quòd illa ordinario autoramento perſoluuntur.

Papa Catharinam Medicæã neptim Henrico Regis filio nuptum dare conatur.

PAPA tametſi hos de matrimonio illo ſermones antea habitos fuiſſe meminerat, non tamen tantum ſibi honorem à Rege habitum iri ſperare audebat, vt rem perfici vellet. Verùm iſtud de integro repetitum colloquium ab iſtis cardinalibus (ex quibus alter ſuperiori illi interfuerat) nouam illi lætitiam & animi confirmationem attulit, vt ſe non omnino ad Cæſaris voluntatem ac nutum conformaret atque obſequeretur. Itaque & congreſſum illum cum Rege fieri ſibi placere oſtendit, ad quem literas manu ſua ſcripſit, quibus interim rogabat ne quid enuntiaretur antequam Cæſar in Hiſpaniam veniſſet. Cardinales noſtrates, vbi illum omni metu vacuum animaduerterunt, cùm reliqua illi mandata quàm poſſunt maxima dexteritate exponunt, tum verò rem Anglicanam aggrediuntur. Hanc enim nouis ſubinde literis quas quaternorum ferè dierum interuallo accipiebant, Rex illis commendabat, diſertis verbis præcipiens ne illius negotium minore cura quàm ſuum complecterentur: imò de ſuis quicquid in medium illis afferretur, ne omnino agerent nedum ſtatuerent, quin Angli oratoribus notum fieret, placeret, probaretur. Itaque cum illis cardinales conſilia ſemper non modò de diuortij negotio, verùm etiam quacunque de re literas à Rege acciperent, contulerant. His vbi res quo loco tum eſſet conſideraſſent, placuit in rem ſui Regis maximè eſſe ne quid præproperè agatur, neúe ea res vllo pacto prius attingatur quàm Cęſar diſceſſiſſet: ſatis ſibì eſſe ſi operam dent ne Papa in Regis cauſa, quod illi incommodaret, quicquam amplius decernere maturaret.

Papa non omnino Cæſari obſequitur, vt Regis amicitiam captet.

ALIQVOT poſt cardinalium aduentum diebus Cæſar ſatis ex papæ vultu atque oratione illius in ſe voluntatem minus quàm antea propendere intellexit, eiusque rei quænam cauſa eſſet ſuſpicari cœpit. Nam de matrimonio nonnihil aliquando inaudierat, quum papæ ipſius iuſſu hoc illi nuntiatum eſſet. Quinetiam quum hac de re ſententiam papa rogaret, Cæſar quòd rem non confectum iri exiſtimaret, eam vt vrgeret autor fuerat: poſtea quum rem vt ſe habebat, liquidò cognoſceret, vt Regis conatum auerteret, Canneſio & Granvellano imperat vt cum papa de matrimonio ipſius neptis cum Franciſco Sfortia agerent. Hanc conditionem papa ſibi ornamento & gloriæ fore fatetur ille quidem, verùm de altera illa orationem iam non parum proceſſiſſe apertè oſtendit. Hoc quidem fatetur, illam tam ſplendidam ob familiæ ac gentis digni-

1533. tatem ſummumque gradū, ſi cum ſua conferatur, ſibi videri, vt vix (ſi quod res eſt dicere libet) eò ſibi aſpirare liceat: verùm quando ſermonibus crebris habendis res huc deducta eſſet, non poſſe ſe abſque Regis offenſione, à quo tantum ſibi honoris tribui videret, prius ad aliam conditionem accipiendam animum appellere, quàm Rex ipſe de ſua agere deſtinſſe videretur. Accedere huc, quòd neptis in Gallia bona poſſidebat quæ quinquies vel ſexies centenis coronatorum millibus eſſent, quæ omnino publicarentur, ſi quidem extra regnum cuiquam abſque Regis voluntate ac venia nuberet.

Cæſar Catharina nuptias auertere conatur.

EXCIPIVNT Cannesius & Granvellanus, principiò quod ad bona ſpectet, quorum publicatio metuebatur, Cæſari in manu eſſe quibus abundè hanc iacturam compenſaret: bona illa Gallicana, quantacunque eſſent, æqua aut etiam ampliori conditione permutaturum in tractu Mediolanenſi bonis quæ pleno mancipij iure ipſa cum ſuis poſſideret, quibusque illam iam nunc potiri ipſius ducis conſenſu iuberet. Ducem ad hæc omnia ſeruanda non recuſaturum quin & fidem obſtringeret, & quibus papa vellet conditionibus in poſterum caueretur. Conditionem quidem illam Aurelij ducis ſatis ſcire ſe iſta ſua longè eſſe ampliorem & ornatiorem: ſed cauſam non eſſe cur eam ſibi polliceretur, aut putaret à Rege alio animo de ea ſermones inijci, niſi vt ſalſa ſpe illum lactaret, illiusque ope ad ſuum commodum, quandiu ſua intereſſe videret, vſus, poſtea illū deſereret. Id an verum ſit, vt periculum faceret, cardinales rogaret, num de hoc matrimonio peragendo mandata habeant. Quod ſi negarent, id verò idoneo eſſe argumento Regis conſilium non aliud eſſe quàm quod ipſi indicaſſent. Papa quod ſuadebant facit. Reſpondent cardinales ſibi mandata tum literis ſcriptis, tum oratione coràm habita à Rege data fuiſſe: verùm licet ſigno & chirographo nondum confirmata eſſent, recipiebant tamen alia ſe propediem probatæ autoritatis accepturos eſſe.

PERGEBAT nihilo ſecius interim Cæſar hanc fœderis amplificationem Genuenſibus etiam aſcitis vrgere: quum papa recuſandi cauſam ſuprà commemoratam afferret, quum iudex ambobus probatus eſſet, ſibi iam non eſſe integrum vt ad alterutrum ſuffragio accederet. Dux Vrbini, quòd ad ſe rem priuatim ſpectare intelligebat, à Cæſare ad Senatum Venetum ſolicitandum mittitur. Veneti palàm vno verbo negant ſibi eſſe in animo hoc fœdere arctius obſtringi quàm obſtricti eſſent: itaque re infecta diſcedit. Horum oratores noſtratibus cardinalibus ſeparatim dicunt, hoc ideo reſponſum ab illis eſſe, ne Regis animum offenderent: papæ & Cæſari aliam afferunt cauſam, hoc ab eis fieri non poſſe quin Turcam grauiter offenderent, quicum ſibi induciæ aut pax etiam iureiurando confirmata intercedebat, cui Andreas Auria bello infeſtiſſimus fuiſſet: eum autem patria eſſe Genuenſem. Ita diuerſis locis alia atque alia ratione factum ſuum defendebant. Ferrarienſis nullum non mouebat lapidem quò res perficeretur, quòd hac quidem ratione, ſibi Rhegienſem & Mutinēſem dominatum ſe in tuto collocaturum ſperaret. Papæ hanc ferebat conditionem, ſe ſupra iudicium à Cęſare in cōſilio datum centum coronatorum millia præſenti pecunia illi numeraturum. Quam conditionem papa non accepit, neque hoc iudicium ratum habuit. Cęſar quum initio de hoc fœdere amplificando ad hunc conſeſſum referret, ſocios monuerat, vt ſumptuum ęſtimatione facta de impenſis in militum ſtipendia faciendis, quantum cuique conferendum eſſet viderent: opus eſſe magnis viribus ad quietem Italiæ & pacem tutò ſeruādam, ne qua ratione ab hoſte ex improuiſo opprimatur: has impenſas in menſes ſingulos poſſe ad centena vicena coronatorum millia excreſcere, primi menſis ſtipendium iam in manum cuiuſdam menſularij Genuenſis prærogatum tradi oportere, tantæ feſtinationis cauſam eſſe periculum aduentus Turcici, ab his pecunijs contribuendis ſe immunem eſſe debere: ſibi enim maximos ſumptus faciendos eſſe ſi quando bellum (à quo non longè abeſſe videretur) ingrueret. Denique ita diligenter ſuaſerat, vt tantumnon perſuaſiſſe videretur. Verùm ſimulatque tanta contentione ſe de Genuenſibus aſciſcendis laborare oſtendit, coactus eſt detracta larua ingenuè fateri, ſe, quicquid huius faceret, Regis metu facere, in quem grauiſſimè & acerbiſſimè, quaſi is eſſet qui publicam pacem turbare ſoleret, inuehi cœpit.

Veneti orationem ſubinde mutant.

Cardinales à Rege miſſi, Cæſari reclamāt.

HVIC occaſioni cardinales Galli & orator Regis minimè defuerunt, quin firmiſſima orationis fundamenta iacerent, qua tum omnes ſigillatim tum vniuerſos ſimul cōpellarent,

pellarent, firmiſſimis rationum momentis demonſtrantes Cæſaris poſtulata non ad pacandam ſed turbandam Italiam pertinere, hoc ſine vlla dubitatione, dum ita vrget, agere vt ſuum in Italia exercitum alienis ſumptibus alat, quem nulla ſua impenſa, ſimulatq; opportunam facultatem ſibi nactus videtur, in Regem moueret. Iam verò ſi permittatur has in Italia copias habere, non eſt dubitandum, inquiunt, quin Rex illas ſui opprimendi cauſa haberi arbitratus, alias in limitibus Italię, marchionatu Saluſſiano & in Delphinatu paratas ſit habiturus, ne Cæſar nec opinantem adortus negotium faceſſat. Quę vbi ita eſſent, magnopere metuẽdum eſt vt duo exercitus adeò propinqui diutius contineri poſſent, quin cauſa hinc vel inde præberetur vt in contentionem venirent, atque adeò ex modica ſcintilla graue incendium ad totius Italiæ interitum excitaretur. Accedit etiam hoc mali, quòd Italiæ dynaſtæ interim ſuis impenſis in ſuam perniciem maximum exercitum aluiſſe videbuntur, quo ipſe tandem ad eorum libertatem opprimendam fortaſſe vtetur. Ille enim hominis conatus, quo obliquè hoc agebat vt Genua non tanquam libera in Italia ciuitas, ſed tanquam Cæſaris clientela in fœdus inſcriberetur, & aliæ eiuſdem ſatis apertæ molitiones ita illius mentẽ ręſtantur, vt iudicare facilè queant eum totius monarchiæ imperium ad ſe rapere ſtatuiſſe.

HÆC noſtrorum oratio ſic eos affecit, in eamq; partem ab eis accepta eſt, vt pedetẽtim hoc decretum fuerit, nullam pecuniæ repræſentationem aut depoſitionem faciendam eſſe, ſed ſocijs pro ſe cuique videndum eſſe quotam ſumptuum partem (quorum ſumma menſtrua ad centena vicena coronatorum millia excreſceret) exorto in Italia bello ferre deberet. Placuit etiam vt Cæſar legiones ex Inſubria deduceret, ne Regi iuſta occaſio alium exercitum in Italiæ ora habendi præbita videretur: tãtùm Antonium Leuam fœdcratorum imperatorem relinqueret, aliquot etiam cẽturiones & tribunos, qui ſtatim copias colligere, ſiquid opus videretur, parati eſſent: quibus in ſingulos menſes ſtipendia ab omnibus ſocijs quinquies & vicies mille coronatorum perſoluerentur. His ita conſtitutis Cæſar ex ſuo exercitu in Hiſpaniam tria hominũ millia remittit, Neapolim totidem ferè, reliquos dimittit. Ferrarienſis fœderi inſcribitur, ea lege vt papa aſſentiretur ſe in ſeſquianni ſpatium illi non fore moleſtum, nec quicquam Rhegij & Mutinæ tẽtaturum, neque tamen idcirco Cæſaris quod ſuprà diximus iudicium probaret. Inſcribuntur etiam Genuenſes, ſed velut fœdus ipſi ſuo nomine contrahentes, non tanquam in fide & clientela Cæſaris eſſent, licet id ab illis rurſus Cęſar magnopere contenderet. Aderat illic quinq; apud Heluetios pagorum orator, qui à papa & Cæſare auxiliũ petebat, ſi fortè reliqui pagi, qui ſe à papali dominatione ſubduxerant, bellum inferrẽt. Quum is quoq; vt hoc fœdus amplecteretur eorum à quibus miſſus fuerat nomine rogaretur, negauit ſibi ea de re quicquam in mandatis datum fuiſſe.

PER id tempus, imò iam inde à medio menſe Februario literæ à Rege cardinalibus & oratori redduntur, quibus nominatim poteſtas illis fiebat perficiendi quæ ad coniugium ducis Aurelij & duciſſæ Vrbini ſpectabant. Quæ res Cæſari valde mira accidit, qui nunquam ſuſpicatus fuerat (vt quidem Papę dicere ſolebat) Regem miſſurũ eſſe: quamobrem papæ perſuadere conabatur, hæc tantùm in ſpeciem ab illo fieri, hoc inde facilè intelligi poſſe, quòd ſi vehementius eos premere perſeueraret vt res ad exitum deduceretur, tergiuerſaturos illos, neq; progreſſuros. Id verò quum etiam cardinales & orator Regius ſe perfecturos recepiſſent, multo magis obſtupuit Cęſar, quòd ſpe falli ſe videret qua papã ſibi aduerſus Regem conciliaret. Hoc ſaltẽ ab eo tum cõtendit ne quatuor illa capita in paciſcendo prætermitteret, quæ ſibi iam tum promiſſa fuiſſe prædicabat, quũ illi autor fuiſſet vt hanc affinitatis ineundæ rationẽ amplecteretur: de quibus tamen papa ſibi ab illo verbum vllum factum vnquam fuiſſe negabat. Primum erat, vt à Rege hoc promiſſum obtineretur, nihil illum in Italia nouaturũ eſſe: alterum, vt pactum Madrilianum & Cameracenſe renouaret: tertium, vt ſeriò confirmaret ſe de concilio habendo aſſentiri: quartum, vt fide data ſe obſtringeret Anglum nihil præter id quod hactenus factum fuerat, in cauſa diuortij moliturum. Ad iſta papa reſpondet tanti apud ſe eſſe honorem & decus quo gentem ſuam à nobiliſſima & clariſſima familia cohoneſtari illuſtrariq; videbat, quum affinitatem non reſpueret, vt illius non ſuum eſſe duceret conditiones illas ferre & addere. Se quidem omnem operam & autoritatem apud Regem & reliquos principes eò conferre paratum eſſe, vt firma & conſtans in omnib. pax colatur.

Rex Catharinam Medicæã ſibi nurum fieri probat.

1533. Hæc concilij mentio, in quam nunc incidiſſe me video, commonefacit me & inuitat, vt quæ antè ea de re acta fuerant recenſeam.

Cæſar à papa vt concilium cogat petit.

Cæſar Germanis pollicitus effecturum ſe vt intra annum concilium cogeretur, cum papa per literas egerat vt huius rei perficiendæ curam ſuſcipere vellet, ſimul capita aliquot miſerat, quib. nonnullę moderationes ſignificabantur, quas in eo conuocando obſeruandas eſſe putabat: maximè quod ad hęreticam prauitatem corrigendã, ad Turcicos furores reprimendos & diſſidia inter principes Chriſtianos cõponenda attinet. Papa hoc perlecto ſcripto, viris quos apud ſe à conſilijs habebat doctrina & eruditione præſtantib. imperat vt denuo legant & examinent, deinde ſententiam ad ſe referant, quò videat quid ad ea reſponderi operæpretiũ ſit. Hi quæ paulo pòſt ſubijcientur reſpondent, eaq; Papa primùm per archiepiſcopum Cortõnenſem Bononię præfectum Cæſari ſignificat: poſtea etiã eadẽ ſcripto cõprehenſa ſunt, quod illi à cardinali Campegio legato, deinde à protonotario Gambaro, quem apud illũ nuntiũ & oratorem habebat, exhibitum eſt.

Concilio hæreſes non eſſe refutãdas, ac ne concilium quidem conuocandum papa cenſet.

Quod ad primum attinet, de refutandis & reformandis hæreſibus, hoc illi etiam atq; etiã conſiderandum eſſe contendebant, quũ concilium totius Eccleſiæ nominatim & priuatim huius rei cauſa inſtitueretur, ſi qdem illuc admitterentur hæretici, vt poteſtas illis diſputandi fieret, quò impias opiniones deſenſarent, quæ à ſacroſanctis concilijs iampridem damnatæ eſſent: rem peſſimi exempli fore, & periculum non obſcurũ eſſe, vt in poſterum licere putarent, quæcunq; cõſtituta antiquitus, decreta & diuturna obſeruatione confirmata eſſent, ea in dubiũ & quæſtionẽ reuocare. Ita principia ipſa & capita fidei controuerſijs nouis ſubinde agitari & verſari, neq; vllum doctrinæ cuiuſquã certum fundamentum conſtitui poſſe. Ex quib. tum nouæ & innumeræ occaſiones extarent vel recentiũ errorum, vel veterum, qui interpolati rurſus prodirent. Sin autem nullus illis ad concilium aditus neq; dicendi facultas daretur, ſola cõcilij autoritate ſe conuinci non paterentur, imò palàm ſe indicta cauſa damnatos eſſe dicerent, ſecum durius quàm cum Arrianis agi conquererentur, quib. Patres concilijs veterib. coactis audientiam fecerint, quũ quę de fidei capitibus ſentirent, exponere concederetur. Huiuſmodi expoſtulationib. non expectato concilij exitu diſcederent, atq; ita quos in fraudem & errorem induxiſſent, his verbis eorum contumaciã fouerent. Præterea, inquiunt, ſi illis non eſt religio concilijs vetuſtis repugnare, iiſq; autoritatẽ derogare, quĩ ſperãdum eſt eos futuri concilij iudicio acquieturos: Quòd ſi contradicere ſemel audebunt, quã grauis offendiculi res noſtro ſeculo erit, concilium nequicquã coactum fuiſſe, maximè ſi papæ & Cęſari vel propter Turcicas incurſiones vel propter principum Chriſtianorum diſſenſiones, deſit facultas armis exequendi quę aduerſus inobſequentes iſtos & rebelles conſtituta fuerint? Tertio loco, quum omnium hęreticorum pręfracta ſemper fuerit contumacia, hodierni iſti, omnes qui vnquam fuerunt obſtinati animi pertinacia ſuperant, qui ſe Scripturæ verba ſectari prædicant, ſacrorum conciliorum autoritatẽ & Patrum interpretationes repudiant, qui tamẽ Spiritu diuino afflati ea illuſtrarunt quæ ex ſolo & mero diuinorum librorum ſcripto flexiloqua videbantur & ambigua. Quæ quum ita ſint, verendum eſſet, ne ſi res Sacramentaria & Eccleſiæ autoritas in dubium & in quæſtionẽ caderent, nunquam eò adducerentur vt manus darent: quo non ſolùm fieret vt nihil conuocando concilio profectũ eſſe videretur, verùm etiã vt grauiſſimè eorum mentes percellerentur qui ab eo longè maiora ſperaſſent. Ad hęc ſi iſtorũ, quũ conciliũ conuocari poſtulant, ea mens eſt, vt tantiſper in ſuis prauis dogmatib. maneant, dũ cõuocetur & omnib. præfectis dimittatur (q; palàm ex iis intelligi poteſt quæ in comitijs Imperialib. Auguſtæ habitis adduxerant) quũ poſtquã etiam in diẽ certam indictũ fuerit, nec maturius anno conuocari queat, nec conuocatũ dimitti ante aliquot annos nedũ menſes, intra q; ſpatiũ aliquid turbarũ oriturum eſſe ſperant, vt illud vel infectum dirimatur, vel ſi abſoluatur, præſtari nõ poſſint quæ cõſtituta fuerint: quis non videt interim eos in de prauata doctrina perſeueraturos, & pœnas quas Cæſari luere deberẽt, non luituros?

Quæſtio perobſcura, vtrum papa ſuperior ſit concilio, an contrà.

Hoc deniq; in primis expendi debet, ſi hæretici (vt Auguſtæ ſecerũt) occaſionẽ arripiant cur è concilio omnib. nondũ perfectis diſcedãt (quæ ꝓfecto illis nunquã, quo iure quaque iniuria, deerit) periculũ eſt nequid deterius quã in cõcilio Baſilieñſi accidat. Etenim ſi tũ Eccleſię reb. quietis, & paulo antè, cõcilij Cõſtantienſis decreto ſublatum fuiſſet diuturnũ illud ſchiſma, tamẽ quæſtio illa ardua, vtrum papa autoritati concilij ſubiaceat, an verò ſuperior ſit, tantum turbarum dedit, vt eodẽ tẽpore duo

concilia haberentur, vnde creato Felice papa ſchiſma extitit quod ad Nicolai papę tempus pertinuit, dubium non eſt, quum noſtro hoc ſeculo pietatis & cultus diuini doctrina hæreticorum neſaria peruerſitate, in tantam perturbationem deducta ſit, quin eadem illa tā obſcura quęſtio rurſus moueri debeat. Ibi ſi conciliū definiet papā eſſe ſuperiorem (vt reuera eſt) iſti mox nitentur ijs quæ contrà Conſtantienſi concilio conſtituta fuerunt. Deinde, quia hoc nolent aduertere, tum tres fuiſſe qui ſibi papæ dignitatem & nomen arrogabant, ac non vnum Dei vicarium (vt nunc habemus) cauſabuntur hoc concilium non eſſe liberum, vt iam dictitare incipiunt, neque vllam rationem pati vt eius autoritate, quæ ſuprema non ſit, teneri debeant: ſicque pugnantibus ſententijs rationem quærent qua ſoluatur, ſe ab alijs ſeiungendo: & nacti aliquot epiſcopos (extabūt enim ſemper nimium multi nouarum rerum cupidi, qui amplioribus opibus & dignitati inhient, & hac ratione ſe conſequi poſſe ſperent) aliud pugnans concilium cogēt, Antipapam aliquem creabunt, qui illorum hæreſes probet, religionemque Chriſtianam maioribus etiam turbis inuoluat quàm quæ iam extant. Sin autem concilium ſtatuet ſuam autoritatem papali ſuperiorem eſſe, hinc verò nec difficultas minor nec periculum leuius naſcetur. Etenim ſi Cæſar pro imperio & autoritate qua pollet, concilium vel dimittere, vel certè vt factionibus obuiam iret, quas aduerſus papalem amplitudinem comparari videret, aliò transferre conaretur (quod vnum eſſet his malis remedium) ibi tum ſanè concilium affirmaret nefas eſſe, alia quàm ſua ipſius autoritate vel dimitti vel transferri, & Cæſare inuito ſedem mutare auderet: vt Cæſar tanto vulneri, quantalibet autoritate valeat, medicinam facere minimè poſſet.

Hanc quęſtionem vllo pacto attingi tutum non eſt.

Ne longè abeamus, tale quiddam Cæſari Sigiſmundo beatæ memoriæ vſuuenit, qui nulla opera, officio & diligentia, quam maximam adhibuit, Baſilienſis concilij diſſidia & diſcordias tollere potuit: qui tamen tam multa Eccleſiæ cauſa fecerat, quique autoritate, induſtria, ſumptu maximo & laboribus ſchiſma tanta diuturnitate confirmatum ſuſtulerat. Quare veriſimile eſt, ſi concilium ad aliquot annos prorogabitur (quod ſanè fiet ſi quidem ſuprema autoritas illi tribuetur) cauſam Cæſari aliquam futuram cur tandiu adeſſe nequeat.

Qvod alia cauſa conuocandi concilij adfertur, vt impetus Turcæ infringantur, docebant, quum illius copiæ adeo magnæ & paratæ ſint ad Chriſtianorum fines infeſtandos, nimiū longū fore concilij habendi tempus expectare: potius id dari operā oportere, qua ratione illius impetus ſuſtineri & repelli poſſit: quæ omnia nimis ſerò factum iri, ſi hoc tempus expectaretur. Quinetiam multos, qui quū debeant, nolunt tamen ad propulſandū hunc hoſtē operam & opes conferre, materiē hanc ſpecioſam negligentiæ & moræ nactos, dicturos eſſe morem ſe concilio geſturos, atque auxilium quantū ex omnium ſententia viſum fuerit, laturos. Præterea Turcam ipſum, vel ſi nondum tam maturè Chriſtianis bellum inferre cogitaſſet, tamen hác conuocationem aduerſus ſe haberi certiorem factum, & magis feſtinaturum & maiores copias adducturum eſſe, quò huius concilij ſententiam, quam ad ſe opprimendum conſtitutam arbitraretur, opprimeret. Poſtremò ſi hæretici ad ſanitatem & concordiam Eccleſiaſticam reduci non poſſent, ſicq; à concilio re non perfecta diſcederent, periculum eſſe ne cum Turca ſe coniungant (quemadmodum Vaiuoda apud Tranſſyluanos fecerit) ea ſpe vt opes Eccleſiaſticas occupare & tenere, vt libertatem verbo (vt iactant) Euangelicam, re Mahumetanæ impietati perſimilem vſurpare liceat. Hinc verò Chriſtianę gentis interitum & perniciem conſequuturam, aut certè perpetuum nobis cum illis bellum conflatum iri, non ſecus ac Turcis aduerſus nos interceſſerit ac etiamnum extet.

Hæc à Cæſare papæ Romano propoſita capita cum his papæ reſponſis Pratenſis Cæſariani ordinis eques Regi communicauerat, vt quid de vtriſq; ſentiret, cognoſceretur. Ad ea reſpondet Rex, tametſi in pontificis reſponſo grauiſſimæ cauſæ ineſſent, quibus periculum ex indicto concilio demonſtrabatur, ediuerſo tamen permulta maximi ponderis & momenti adferri ſe exiſtimare, in primis ea quæ quo loco ſit res religionis demonſtrant, quę quidem (niſi diuino fauore & clementia malum hoc auertatur) in deterius lapſura magis quàm meliorem ſtatū acceptura videretur, vnde ſumma orbi Chriſtiano calamitas impenderet. Id verò ſi acciderit (quod Deus prohibeat) ſibi dubium nō eſſe quin olim principes Chriſtiani id maximo crimini & papę & principibus qui hodie

De cōcilio habendo Regis ſententia.

Chriſtianos ſe haberi volunt(cuiuſcunq; tandem culpa ſit) daturi ſint, qui res in tantam 1533. perturbationem & cõfuſionem prolabi ſiuerint, dum vel conciliũ coirc prohibuerint, vel ſi coactum fuerit, ijs limitibus & cancellis libertatem circũſcripſerint, vt ſpeciem ijs præbere poſſint qui obijciét multos ob iſtas præſcriptiones intereſſe recuſaſſe. Se igitur, poſtquam duo illa attentè conſiderauit quæ in papæ reſponſo habentur, ſic ſentire, ita vnum fieri debere, vt alterum minimè prætermittatur. Principes omnes Chriſtiani nominis, quæcunq; tandẽ priuata habeant dogmata quibus adhæreant, per literas & oratores ante omnia hac de re ſimul communicare: oratores deinde illos ſigillatim quàm fieri celerrimè poſſet cum vberrimis & liberrimis mandatis Romã mittere, qui tum de tempore & loco quo cõmodiſſimum & tutiſſimum eſſet cõcilium haberi, ſtatuere poſſent, tum de capitib. quæ illic diſceptari oporteret, ex cõmuni ſentẽtia & conſenſu iudicarẽt, iudiciumq; ſcripto exarato ſignificarent. Neq; non tamen cuiuis plenè liceret, quicquid in mentem veniret(modò priuatæ contentiones nullo pacto attingantur) liberè abſq; vllo metu in medium adferre, quod ad commodum, concordiam & quietẽ Eccleſiæ, Dei cultum, vitia reprimenda, hæreſes ſtirpitus euellendas & pietatis doctrinã confirmandam pertinere viderẽtur. Neq; de ijs priuatim & expreſſè cauendũ eſſe quæ in reſponſo papę haberentur: qualia eſſe iſta, nequid quod ſuperiorib. concilijs ratum & conſtitutum ſit, denuo in medium proponatur, eo feneſtram aperiri alijs qui in poſterum idem in reb. hoc concilio tranſactis & probatis tentare vellent. Sic enim prima fronte, libertatẽ coanguſtare, & modum nonnullis excipiendis ponere, idq; antequam oratores & viri à principibus delecti conuenerint, & inter ſe ad capitum de quib. agendum videatur, limites circundandos animum adiunxerint, hoc verò iam eſſe anſam ijs præbere quibus alioqui intereſſe non libeat. Contrà ſi ſuos quiſque oratores & delectos non definitis mandatis mitteret, tum nihil cuiquam dari quod excuſaret, atq; adeo, vbi coirent, neminem futurum cui non valde probaretur in libellos referri de quo quiſque audire atque differere vellet, priuatas denique ſimultates & controuerſias interim amneſtia ſepeliri. Hæc porro capita ſic ſcripto comprehenſa idem Rex tum demum publicè proponenda eſſe cenſebat quum coactum eſſet conciliũ, neq; prius enuntiãda eſſe: oratores & delecti exemplum deſcriptum ad ſuos quiſq; principes adferrent, vt ad diem cõſtitutam omnes probè meditati quid ad ſingula dicendum ſit, veniant: His ita conſtitutis, qui hodie à Romanæ Eccleſiæ dominatu diſceſſerunt, ſi quidem cum alijs in iſtis capitibus conſentirent, ſpem eſſe eos tandem aliquando eandem ſalutis viam ingreſſuros: ſin minus, eauſam poſtea non dicturos quin ęquiſſimam quanq; rationem conciliumq; ipſum, de quo tantopere laboraſſent, recuſaſſe viderentur. Cęterùm oratoribus ipſis in illo primo congreſſu & priuſquam dies ad concilium indiceretur, liceret inter ſe ſtatuere quæ ratio interim ſequẽda eſſet, vt huic malo obuiam eatur: ac principes ipſi quoque pro ſe quiſque quibus locis dominatum obtineret, viderent ne errores & falſa dogmata pullulent. Hæc ſi ſeruarentur, resq; ea ſinceritate qua dictum eſt adminiſtrarentur, non alium quàm fauſtum & optatum concilij exitum ſperandum eſſe. Hoc ergo Regi videbatur.

Regis de concilio ſententiam Caſar reprehendit.

SVB finem Februarij menſis hæc Regis ſententia & reſponſio ad Cæſarem perfertur: quæ omnia longè aliter atque ille ſenſerat & expectauerat accipit ac interpretatur. Principiò quod commodiſſimum factu dixerat, vt concilio ſua autoritas & fructus conſtaret, vt principum & populorum Chriſtiani nominis oratores de quib. agendum illic eſſet, inter ſe prius diſpicerent, & prima quaſi lineamenta adumbrarent, hoc Cæſar ad minuendam concilij autoritatem pertinere obijciebat: in quo quicquid agitur, Spiritus ſancti afflatu non humano arbitrio aut præſcriptione geri oporteat. Ad caput autem alterum, quo agitur de cohibendo Turcæ impetu & conſilio, quòd Rex neq; quicquam reſpondiſſet, neq; vllam ſuam opem conferre ſe velle ſignificaſſet, id verò & grauiter reprehendebat, & vehementer cõquerebatur, quaſi quum proximus paries arderet, incẽdij periculum ab extero & longinquo hoſte ſibi nullum eſſe iudicaret. Hoc Cæſaris ſcriptum ſpecie quadã actionis expoſtulatoriæ & accuſationis Regi redditur. Qui mirari ſatis non potuit, niſi quòd animum ſubijt ab aliquo criminandi cupido reſponſum adulteratum Cæſari fuiſſe exhibitum: ex quo hanc tam grauis tamque indignæ expoſtulationis cauſam illi præbitam fuiſſe videri, vtpote qui de ſecundo capite tantos motus ciere conabatur. Nam quũ in ſuo reſponſo, poſtquam ſuam de Religionis negotio ſententiam

non

non ſolùm ſignificauerat,ſed etiam declarauerat, ad extremum addidiſſet, oratoribus & legatis pro mandatorum acceptorum poteſtate concedendum eſſe vt de reliquis inter ſe viderent conſtitueréntque: ſatis ſe in eo videri quo eſſet animo & voluntate expoſuiſſe:aptiſſimum enim eſſe ad tuendam & ſeruandam Chriſtianam gentem, ab oratoribus & delectis,qui ſtatim Romam mitti poſſint,iſta tractari, ac non expectari dum in concilio proponerentur. Quod quum ante annum(vti dictum eſt)cogi non poſſet, nimis magnum interim ſpatium Turcæ datum iri,qui iamiam Chriſtianorum ceruicibus immineat. Ad ſecundum,quo Cæſar contendit,ſi oratores & delecti inter ſe antè de iis conferant de quibus in concilio agendum ſit,concilij autoritatem imminutum iri, vbi omnia Spiritu ſancto autore geri debeant:in eo ſuam ſententiam calumnioſa interpretatione detortam fuiſſe.Huiuſmodi enim oratorum boni publici & Eccleſiaſticæ concordiæ amantiſſimorum cœtum non putare ſe abſque Spiritus diuini auſpiciis & ductu fore, atque adeo quicquid ab eis conſtitueretur,præludium quoddam & quaſi exordium concilij habitum iri.

Dilucidior Regis de concilio ſententia

Rex tamen vt planè officio ſatisfaceret,conſilium ſuum Cæſari pluribus ſignificare ſtatuit. Ac de primo quidem capite reſpondit,quando illi placebat cõcilium abſque vllis reſtrictionibus indicẽdum eſſe, neque vllos antè colloqui aut coire debere qui illic interfuturi eſſent,ſibi quoque idem videri.Se quidem non eſſe à quo primo orta eſſent illa reſtrictionum & præſcriptionum verba:vti iudicare cuiuis facile eſſet qui capita legeret quæ ſibi per Pratenſem à Cæſare exhibita fuiſſe meminiſſet.Quod porro addidiſſet ne qua de priuatis controuerſiis mentio iniiceretur,id ſe optimo cõſilio feciſſe,quòd ei malo vellet occurrere,ne cogeretur cõcilium, relictis rebus quæ ad procurandã religionem pertinent,in diſſidiis conciliandis tempus abſumere. Tametſi enim nullus eſſet ex Chriſtianis principibus cui de loci ordine atque præſtantia tanta fieret iniuria, ſe tamen publicæ paci libenter priuatum dolorem condonare, quem vel obliuioni traderet,vel in longius tempus reiiceret. Quamobrem ſe rurſus teſtificari, ac palàm denuntiare,ſibi nullum vnquam tempus videri fuiſſe quo res ipſa magis clamaret cogendum & habendum eſſe ſanctum concilium,atque nunc ſit. Proinde quum à Deo in eum locum & dignitatis ordinem euecti eſſent,melius,ſanctius ac ſalubrius Chriſtianis populis nullum eſſe opus,quod ſuſcipere ipſi atque aggredi debeant,quàm vt primo quoque tempore habeatur,idque ſancto & ſincero conſilio,ne ſiquid illic vitioſè geratur, ſuſpicio animos hominum inceſſat & occupet,ſuperiora illa omnia eodem morbo laboraſſe:vt loco opportuno,ad quẽ tutò accedi poſſit, indicatur, nequis tergiuerſetur aut adeſſe recuſet,néve concilium quoddam nationale aut gentile ſiue etiam prouinciale ac non vniuerſale appelletur:vt profecto fiet ſi non ex omnibus populis Chriſtianis conflatum ſit.De bello autẽ Turcico quod obiiceretur,licet duodecies iam centena coronatorum millia ſoluerit,atque octies centena millia adhuc ſupereſſe ad vicies centena perficienda videat,licet innumèros ſumptus fecerit,licet infinita damna acceperit, licet onera grauiſſima tulerit,& deinceps ferenda eſſe ſciat, ſibi tamen hanc ſententiam animo fixam inſediſſe,vt ſimulatque Turcam ipſum in exercitu eſſe audierit, vt Chriſtianos bello premat,non modò opes ſuas ciuiúmque & nobilium ſanguinem profundere,ſed ſuam quoque ipſius vitam impendere paratus ſit, ſeque eundem eſſe Cæſaris animum & conſilium omnino perſuaſum habere. Rogat denique vt poſtremum hoc reſponſum æqui boni conſulat,atque illud ab eo proficiſci ſtatuat,cui nihil antiquius ſit, quam vt nullam quàm pacis & amicitiæ cum illo colendæ occaſionem probari intelligat. Hæc fuerunt poſtulata, reſponſa, exceptiones & reſcripta quæ inter papam & duos principes iſtos vltro citroque de cogendo & habendo concilio miſſitabantur. Enimuerò multi ſubinde nuntij & rumores ad eos adferebantur, quibus aliquid maturè ſuſcipiendum atque faciendum adduci debebant. Nuntiabatur enim Turcam Conſtantinopolim reuerſum (quò tanquam victoria parta triumphans ingreſſus fuerat,quòd Cæſarem Vngariæ regnum occupare, vti gloriabatur, prohibuiſſet)bellum terra marique aduerſus Cæſarem, aduerſus illius clientes & ſubditos publico præconio promulgari iuſſiſſe: magnum ab illo exercitum in Zacyntho comparari vt Coroneam reciperet,quam eodem anno Cæſariani & Melitenſes ceperant.His tametſi vehementer incitari ad rem capeſſendam debebant, nihil tamen actum eſt: neque papa

1533. & principes in vnum conſilium coire potuerunt, aut (meo quidem iudicio) voluerunt. Quum enim vnus alterius poſtulatis acquieſceret, tertio res non probabatur, tanta inter ſe diffidentia & ſuſpicione laborabant. Ita diſſimulationibus mutuis atque alternis totum negotium effluxit, occulto ſanè quodam nobiſque ignoto Dei iudicio, qui noſtrorum ſcelerum magnitudine offenſus tantam nobis adhuc fœlicitatem largiri noluit.

De galeris cardinalitiis contentio.

IAM tempus eſt vt ad fœdus illud Bononienſe redeamus: quo quidem Cæſar cõpoſito atque confirmato in Hiſpaniam nauigare decreuit. Priuſquam proficiſceretur, petit à papa tres in cardinalium collegium cooptari: vnum duntaxat papa concedit. Regis orator galerum coccineum Regis verbis petit: conceditur, & eo ornatur Ioannes Aurelius archiepiſcopus Toloſanus ducis Longouillani patruus. Vnum prętereà dari idem orator petit in Angli gratiam, epiſcopo Vigornenſi, intimo conſiliario, id quod non obtineri non potuit. Hoc verò poſtulatum Cæſar indigniſſimè tulit, ſiue quòd hac ratione perſpiciebat duorum regum negotia eodem momento impelli, neque alteri res alterius minori curæ quàm ſuas eſſe, ſiue quòd exiſtimabat id à Regis oratore factũ eſſe, quò oculi ſibi dolerent, propterea quòd iniquiore in Anglum voluntate eſſet. Neque verò ſe continere potuit, quin palam indicaret hoc ſibi oratoris noſtratis factum longè magis diſplicuiſſe, quàm ſi in Regis gratiam quatuor galeros petiſſet. Bononia tamen prid. cal. Mar. ita profectus eſt, vt nihilo apertius publicè quidem ſuum in Regem animum patefaceret. Dum hæc Bononiæ gererentur, cardinaléſque Galli inſciis Cæſare & Cæſarianis de congreſſu illo agerent quem ſuprà memorauimus, epiſcopus Comenſis, poſtea cardinalis Carpius cum Rege agere cœperat (nam apud eum papæ nuntius erat) vt nõ ſolùm ille cum papa in colloquium veniret, verùm etiam vt Cæſar adhiberetur. Huic Rex apertè ſignificare noluit quam exploratum de ea re papæ animum haberet, neque antè ſuum conſilium apertius indicare quàm illius mentem reſciſceret, propterea quòd illa omnia clã iſto nuntio adhuc geſta fuerãt. Itaque reſpondet ſibi vehementer probari vt ſi cũ papa colloqueretur, Cæſar non adhiberetur, niſi quartus etiam Anglus adiungeretur: quod tamen facile factu ſibi videri negabat: ſe enim illuc non venturum, ac ne Anglum quidẽ, quin ſibi vterq; parem comitum multitudinẽ adduceret atq; Cæſari adeſſe intelligeret, quòd ſibi, ne per inſidias circunuenirentur, cauendũ eſſe putarent: atque ita parum probabile eſſet tres trium principum copias, quorum non magna eſſet animorũ coniunctio, adeo propinquas ad pacem confirmandam, ac non potius ad nouum bellum excitandum cauſam præbituras eſſe. Hanc nuntij orationem & ſuum ad illam reſponſum ſuis cardinalibus & oratori Romæ die vndecimo dicti iam menſis per literas ſignificari curauerat. Iiſdem etiam literis ad ea reſcripſerat, quæ illi antea de loco ad congreſſum deligendo Nicæa vrbe ad eum ſcripſerant: hanc ſibi commodam non videri, quòd in eius principis ditione ac imperio erat, quem de ſe ita meritum intelligebat, vt illius opera nullo pacto ſibi eſſe vtendum putaret: deinde tum vrbẽ tũ arcem ſibi in manum tradi poſtulaturum, alia enim ratione non venturum: quæ omnia nonniſi magnis difficultatibus & ſumptu grauiſſimo fieri poſſe, quum præſertim loca valde accommodata alibi non deeſſent, in quibus papa non minus quàm domi in tuto eſſet.

COMMODVM Rex ab Anglo literas acceperat, quum iſta Romam ſcribere inſtitueret, quibus ad ſe hominem mitti rogabat quicum familiariter colloqui poſſet: habere ſe quaſdam res, quas nec literis committere, nec cuiquam indicari vellet, præterquam vel ipſi vel ei quem pro fide & taciturnitate quas in eo eſſe ſitas intelligeret, ad ſe mittendum curaret. Rex tum vt fratri in iſtis morem gereret, tum vt eum de ijs quę Romæ geſta fuerant certiorem faceret, item de fœdere Italico, quemadmodum Veneti ſe in illud coituros negaſſent, papa Genuenſes aſciſci noluiſſet, quę primò adducta, reſpõſa & excepta de concilij negotio, de Turcicis conatibus coercendis, de ratione qua tutò in colloquium cum papa veniret, qui ſermones de duciſſa Vrbini nuptiis habiti fuiſſent, quid ad orationem Nuntij de Cæſare in colloquium ſecum & cum papa adhibendo reſpondiſſet, quæ de Turca & Coronæa à Venetis nuntiata fuiſſent, quicquid denique ex quo à ſe inuicem Caleti diſceſſiſſent acciderat, Gulielmum Bellaium Langæum (cuius iam in hiſce Commẽtariis meminimus) ad eum mittit. Huic mandat vt inter cætera illud commemoraret, quemadmodum non ſolùm matrimonij conditionem acce piſſet, qua duci Aurelio ſecundo filio duciſſa Vrbini (vti inter eos conuenerat quum re-
motis

motis arbitriis colloquerentur) verùm etiam quò papæ fidem faceret, eúmque à Cæſaris coniunctione auelleret, filium vnà ſecum ad illum cõgreſſum ducere ſtatuiſſet, quò etiam ille ducillam adduceret, vbi matrimonium illud conficeretur. Anglum præterea doceret quàm ſibi commodum & aptum videretur, ipſum coràm iſti colloquio intereſſe: neminem eſſe qui vberius, efficacius & firmioribus argumentis cauſam illam diuortij probare queat, præſertim quum id & abſque periculo & maximo ſuo commodo, tũ ad ſui purgationem tum ad rerum ſuarum quietem quærendam perficere poſſet. Nam quod ad iter attinet, per mediam Galliam illi progrediendum eſſe, vbi nihilo plus periculi illi quàm in ipſa Anglia compararetur. De loco quod dubitari poſſet, ſe Nicæam recuſaſſe, quòd ab eo tenebatur, quo cur vteretur nullam ſibi cauſam eſſe iudicaret: operam daturum, quemcunque tandem in locum veniendum eſſet, ne quid periculi, nec terra nec mari ab hoſtibus vllo pacto eſſe poſſit. His cauſis adductum ſe Lutetiæ ſubſtitiſſe, vbi equitatus & peditatus rationes inſtitueret, denique claſſi ipſi, quemadmodum ſimul ſtatuerant, proſpiceret. Rei quidem ſummam, veniendum cenſeret necne, ſe in illo, iis qui ipſi à cõſiliis ſunt, atque in rerum & ſtatus ratione reponere. Quòd ſi iter hoc ipſe ſuſcipere nequaquam vellet, autorem ſe illi eſſe, vt hominem, cui non minus quàm ſibiipſi fidei haberet, mittat. Hæc in primis Langæus in mandatis accipit, ſimul vt illum moneat, de iis quæ Germani principes rurſus ſummopere à ſe obtinere per legatos cupierant. Qua de re quid ille ſentiret, eum ſciſcitari & noſſe iubet.

QVOD Anglus Regi ſignificare cupiebat, hoc nimirum erat, ſe, poſtquam ſui diuortij negotium multis moris ſubinde interpoſitis ab epiſcopo Romano (ſic enim papam vocabat) produci animaduertiſſet, curaſſe vt Eccleſię Anglicanæ iudicio, cui archiepiſcopus Cantuarenſis Angliæ primas præſideret, de eo ſemel ſtatueretur. Hanc pronuntiaſſe ſuperius matrimonium inceſtũ eſſe, quam indulſerat papa relaxationem, induci debere, quam in re conceſſiſſet quæ nec in eius nec in Eccleſiæ ipſius poteſtate ſita ſit. Hoc ſe iudicium ſequutum, priori matrimonio relicto marchioniſſam Annam Bolaniam duxiſſe: cui rei archiepiſcopum, ſponſæ patrem, matrem, fratres & ducem Northfolcum patruum, nullis præterea adhibitis interfuiſſe. Horum omnium paucos conſcios tantiſper eſſe velle, dum in illo papæ & Regis congreſſu (qui futurus ſperabatur proximo mẽſe Maio) ſuum ius ab eo obtinere poſſet. Quod ſi denegaret, tum ſe ſtatuiſſe, vel inuita tota Romana Eccleſia, eam pro vxore palàm habere, illiúſque Eccleſiæ iugum proſus excutere. De cuius etiam tyrannide, quam ſibi in cæteras Eccleſias ſumpſiſſet, ſe librum non exiguum conſcripſiſſe, quem tamen non prius emittere decreuiſſet, quàm videret qua in ſe ille æquitate vti conſtitueret. Qua in re auxilium Regis ſummis precibus implorabat, ſe totum illius fidei tradẽs & committens, ſi fortè eam ob cauſam Cæſar & epiſcopus Romanus bellum inferre cogitarẽt. Sibi nuntiatũ eſſe quemadmodũ Romanus epiſcopus iactaret ſe totius Chriſtiani orbis vires in ſe excitaturũ, ſiquidẽ iudicio quod de diuortij negotio faceret, ſtare nollet. Cęſar item quum bis eum conueniſſet, magnam orationem de belli immanitate habuiſſet quo ſe premere ſtatueret, niſi cum Catharina amita in gratiam rediret, honorémque ſartum tectum reſtitueret: facultatem præterea indicaſſet qua bellum hoc acriter vrgere poſſet, maximè ob conſilium quod commune cum rege Scotiæ habere ſe prædicabat. Hoc profectò indubitatum eſt, neminem fuiſſe, qui paulum modò hac de re audiret, quin exploratum haberet Cæſarem eum eſſe qui hæc perficeret: eámque ob cauſam multi optimi viri in hoc maxima cura & ſtudio incumbebant, vt inueniretur ratio qua controuerſia iſta amicè & pacatè componeretur, quòd verebantur ne bellũ inde exardeſceret, quo vniuerſi principes Chriſtiani diuerſarum partium ſtudio implicarentur. Ac Cæſar quidem Scotum miſſo equeſtris dignitatis inſigni ad ſe pertraxerat.

DISSIDIVM hoc inter Anglum & Scotum, patruum & nepotẽ, ab ipſo Scoto illo tempore natum eſt: qua de re Anglus à Langæo primùm certior factus eſt. Is enim naue bellica conſcenſa qua transfuerſo mari Bolonia in Angliam nauigaret, iam dimidium iter & eo amplius Bolonia Daruernum emenſus, hora fere decima matutina ad oram Daruernenſem tres naues apparatu bellico conſpicit, quæ paſſis licet velis nihil tamen promouebant, ſed eodem loco manentes ſpeciem præbebant, quaſi illic naues Daruerno progredientes ſpecularentur: quo reuera conſilio illic erant. Itaque Langęus

Diſsidij inter Anglum & Scotum cauſa.

1533. tametſi nulla belli aduerſus Regem erat ſuſpicio, tamen quia ex eorum geſtu potius iudicabat piratas neſcio quos eſſe qui primum quęque adorirentur, quàm quiduis aliud, nulla interpoſita mora velificatione mutata in altum nauem prouehi iubet, vt periculum faceret quid illi conarentur. Qui vbi eum perſpiciunt ſui metu curſum non tenere, prota obuerſa ad decimam veſpertinam, dum & ventus poneret, & noctis caligo interueniens conſpectum auferret, eum inſequuntur, pilis tormentariis continenter petunt, quarum plurimæ proximè eum pertinebant. Ex iis vna interficitur nauis Britonicæ nauclerus, qui eum Conſerua comitabatur, & nauis ipſa capitur, quę non tanta celeritate ferebatur quàm alia hæc, in qua velis & remis vtebantur. Langæus nocturna nauigatione ad portũ Rayenſem peruenerat, inde poſtridie mane cõſpicit illorum numerum ad nouem naues excreuiſſe, nauibus aliquot captis, quas militibus & machinis compleuerãt, quarum maiorem copiam ſecum aduexerant quàm ad tres illas primas inſtruendas opus eſſet. Denique à piſcatoribus qui in portum profugiebãt, audit Scotos eſſe, qui has naues prima belli ſignificatione rebus adhuc dubiis armaſſent. Ita ſumma celeritate vſus primus Anglum certiorem facit, qui paulo pòſt alios ſubinde eadem de re nuntios accipit. Quod illi valde moleſtum fuit, non tam ſanè quòd illius hoſtis potentia admodum terreretur, quàm quòd Cæſaris & ſociorum vires ſubſequi ſuſpicabatur. Sed totus iſte motus paucis menſibus Regis Galliæ interuentu ſedatus eſt: quamobrem his omiſſis ad Cæſarem redeundum eſt.

Rex Angli negotium pacatè componere ſtudet.

I s Bononia profectus Genuam venit, & ſexto Id. Apr. è portu ſoluit, rectà in Hiſpaniam curſum tenens. Hunc Velius Regis orator comitatus eſt: cardinales Galli papam Bononia Romam proſecuti, ſumma contentione cum eo agunt, vt Anglicana turba ita componi poſſet, vt nequa ad Eccleſiam tempeſtas & motus rediret. Ad hanc rem curandam crebris & literis & nuntiis à Rege admonebantur, qui ſummopere optabat negotium illud prius dirimeretur, quàm papæ renunniaretur quid ab Anglo factum eſſet. Eam ob cauſam diligentius vrgebat vt congreſſus ille acceler aretur, quòd ſperabat in ipſo colloquio rationem ſe aliquam reperturum. Præter cæteras autem literas quas in Angli gratiam antea miſerat, quum ad eum milottus Rupefortius nouæ reginæ frater veniſſet, literas ad papam ſummi in Anglum amoris plenas ſcripſit, quarum ab ipſo Anglo aduerſaria acceperat. Harum ſumma erat, vt cauſam abſenriæ quam Anglus afferebat, papa acciperet, vt iudices in Angliam mitteret qui cauſam cognoſcerent, vtque vadimonium Romæ obire ne cogeretur. Cæſaris orator contrà, multi cardinales & qui ab eo ſtabant, aut qui Romanæ Eccleſiæ autoritatem incolumẽ manere cupiebant, papæ non minus inſtare & vrgere vt in Anglum lege ageretur, præſertim quum nuntiatũ illis eſſet (quamuis incerta adhuc fama) non quidem Angli poſterius cum Anna Bolania matrimonium re iam confectum eſſe (vt erat) ſed illum inſtare vt papalis illa prioris relaxatio induceretur: quod tentari aut ſuſcipi poſſe negabant, quin ſanctæ ſedis Apoſtolicæ maieſtas autoritaſque læderetur. Papæ conſilium erat rem producere, donec mitius tranſigi poſſet: hoc etiam oſtendebat, ſi contra Anglum pronuntiaretur, neque tamen iudicatum poſtea fieri, reipſa fieri poſſet, rem ſic fruſtra ſuſcipi, quæ tandem dedecus, ignominiam & contemptum ſanctæ ſedi eſſet allatura: ad eam autem ſuſcipiendam ſibi non ſatis eſſe virium, niſi Cæſaris auxilio iuuaretur. Si denique coniunctis opibus illud aggrederentur, metuendum ſibi videri ne Anglus ſibi Regem Galliæ, pro maxima neceſſitudine & ſocietate qua inter ſe iuncti videbantur, aſciſceret: quæ res maiores turbas & ſeditiones quàm antea in Chriſtiana Eccleſia excitaret. Hæc excuſabat papa, cui paulo pòſt nuntij certi afferuntur, non quidem nouas Angli nuptias re ipſa confectas eſſe: ſed hoc ſine dubio affirmabatur, archiepiſcopum Cantuarienſem rei iudicium ſuſcepiſſe: quæ res ſanctæ ſedis maieſtatem magnopere minuebat, quũ præſertim ſub iudicibus ab ea conſtitutis litem adhuc eſſe conſtaret. Itaque grauiter papa cum cardinalibus Gallis expoſtulat, quòd dum illi rem proferri, nequid ante illum congreſſum accelleretur, poſtulant, Anglus interim aliquid ſemper noui moliatur.

Vana eſt ſine viribus ira.

D v m illa vtrinque magno ſtudio vrgentur, certis nuntiis de profectione Cæſaris è portu Genuenſi acceptis, papa extremo menſe Aprili in frequenti cardinalium conſeſſu (non tamen iuſto conſiſtorio habito) Regis poſtulata in medium propoſuerat, quibus ille de loco deligendo agebat, vbi de rebus ad Chriſtianam religionem ſpectantibus

bus

bus colloquerentur de Turca fidei hoſte repellendo, déque aliis quæ Rex per literas fuſius expoſuerat: quæ tam æqua & ſancta erant, vt cardinales quibus congreſſus ille minimè cordi erat, nullam honeſtam orationem reperirent, qua reclamare poſſent. Cæſaris orator omni ope, induſtria & diligentia elaborauit, omnia attulit quę comminiſci potuit, quo rem ſi minus planè impediret, at certè tantiſper retardaret, dum Cęſar ſuam de hoc negotio ſententiam ſignificaret: verùm tanta contentione nihil impetrauit. Ac ne ipſi quidem cardinales qui illi ſtudebant, quique Cæſarem de his rebus certiorem fieri cupiebant, quicquam inuenire potuerũt quod quidem ſaluo pudore poſtulari debeat, niſi id tantùm, vt priuſquam res conſtitueretur, papa ad Regem ſcriberet. Quod quum factum eſſet, Rex exiguo pôſt tempore per literas reſpondit.

Hoc reſponſum ſub finem menſis Maij papæ in cardinalium conſeſſu redditur, præſentibus Gallis cardinalibus. Reliqui cardinales, qui impediendæ rei ſtudebant, ad quod etiam à Cęſare ſolicitabantur, proptereaquòd coram noſtratibus liberam vocem emittere non audebant, aliam diem ſenatui habendo præſcribi poſtulant: cui intereſſe Galli recuſarunt, quòd eos non latebat quamobrem id illi poſtulaſſent. Quo conceſſo, vbi ea dies venit, principio cauſas à Rege allatas tam pias & iuſtas ſibi videri fatentur, vt à nemine repudiari debeant: quas ſe nihilominus, quũ paucæ eſſent, non tanti eſſe arbitrari, vt papa è ſua ſede pedẽ efferre debeat: ſatius eſſe præmitti aliquẽ ex antiſtitibus, qui Regis ſententiam magis perſpicuè intelligat. Quo à papa conceſſo mittitur epiſcopus Saiſſantanus, quem antea ipſe à Rege accerſiuerat, quicum de loco opportuno conſtitueret. Nam quod ad tempus attinet, iam cõuenerat, ne caloribus, qui in Prouincia ſunt maximi, papæ valetudo afficeretur, vt nonniſi refrigerato proximis pluuiis cælo proficiſcendum eſſet. Rex interim (qui etiam hoc de tempore conſilium dederat) Galliam Narbonenſem & Arvernorum fines perluſtrabat. Nam de loco, papa (vti dictum eſt) Nicęam huic rei deſtinarat. Quæ quum in ditione ducis Sabaudiæ eſſet, eum papa ſuo nomine (nam Rex ſuis verbis hoc petere noluerat) vno ex intimis cubiculariis miſſo, vt id ipſius voluntate fieri liceret rogat. Ille aliquandiu papæ ſe obſequi vltro velle demonſtrat, ſecum fœliciter agi prædicans, quòd tam pium negotium in ſuis poſſeſſionibus tranſigi videret. Ac profectò, vt quod res eſt dicam, id fortaſſe magno illi cõmodo ceſſurum erat, & ad clades auertẽdas commodum, quas poſtea grauiſſimas accepit. Ea enim cauſa in primis papæ fuerat cur tãto ſtudio hoc peteret, ꝙ ipſum etiã ad colloquium accerſere, & vbi commodum videret, Regi placare decreuerat. Cæſar tamen, cui totum hoc valde diſplicebat, quíque ſibi quiduis potius tentandum, quàm id fieri ſinendum exiſtimabat, eas rationes per nuntios homini proponit, vt ſibi non conſtare, ſed nutare & difficultates neſcio quas excuſare inciperet. Itaque Saiſſantanus epiſcopus & mareſchallus Mommorencius poſtquam de Villafranca, Antipoli, Freiuſſio, Tauroenta, & Maſſilia ſimul egiſſent, & loca inſpexiſſent, Maſſiliam ad hanc rem delegerunt.

Regis & papæ colloquium Cæſariani impedire ſtudent.

Cæsar quum rationes quærere pergeret quibus vel omnino negotium iſtud impediret, vel ad hyemem produci curaret, nominatim quodã ex ſuis nobilibus miſſo papam vrget vt iniuriam reginæ Catherinæ amitæ illatam vindicaret: ſe iam aduerſus eum teſtificari ſi hoc ſibi denegetur, vel etiam diutius proferatur. Ad rem vehementius ſolicitandam etiam hoc impulit, quòd eodem tempore Romæ nuntiatur archiepiſcopum Cantuarienſem ſibi nomen Legati nati in Anglia ſumpſiſſe, aduerſus papalem relaxationem pronuntiaſſe, Annam Bolaniam Anglo nupſiſſe, librum ab eo, cuius ſuprà meminimus, aduerſus primatum & ſummam Eccleſiæ autoritatem editum eſſe. Hoc nũtio totum cardinalium collegium tam grauiter commotum eſt, vt vno ore omnes aduerſus tam nefarium Angli conatum papæ fidem implorarẽt. Papa ab his permotus cenſura in Anglum animaduerſurum ſe oſtendit, niſi intra certum tempus iniuriam reſarciat: nihilo tamen ſecius de congreſſu agere perſiſtit, ſuam de ea re certam ſententiam frequenti cœtu exponit, omnibus quos comites habiturus erat, vt parati eſſent, edicit. Cæſariani re intellecta, vbi papam vident triremibus Rhodienſibus nauigare decreuiſſe, eas ſibi dari petunt, vt ad ſubſidium Coronææ aduerſus Turcam mitterentur: quòd ſic ſperarent vel iter impeditum iri, vel cauſam ſibi in poſterum dari, qua dicerent culpa illius, qui triremes aliò auertiſſet, Cæſarem coactum Coronæam deſeruiſſe, quam tamen ad ſalutem totius Chriſtianorum Reip. valde referret teneri, ſiquãdo bel-

Eccleſia Anglicana Romanæ aduerſatur.

1533. li aduerſus Turcam ſuſcipiendi,& Græcos fratres totúmque Conſtantinopoleos imperium duriſſima ſeruitute liberandi facultas daretur. Id proſpiciens papa noluit ſibi tantam ignominiæ labem inuri, non ſolùm illas triremes Coronæam duci concedit, ſed ſuas inſuper addit, Gallicis ad nauigationem vti ſtatuit. Contrà Cæſaris, Ferdinandi fratris, ducum Sabaudi & Mediolanenſis cæterorúmque legati, veriti nequid aduerſus ſe in eo congreſſu fieret, eodem omnes conſilio omnia moliebantur quibus Heluetiorum animos maximè eorum qui Romanæ Eccleſiæ obtemperant, à Regis fide atque ſocietate alienarent, docebant eum proteſtantibus aduerſus Catholicos fauere. Ad hanc criminationem & coniurationem maximè illos iuuit epiſcopus Verulanus papæ apud illos nuntius, quem paſſim prædicabant de Rege illic peſſimè meritum eſſe. His verbis ita permoti erant Heluetiorum animi, vt parum abfuerit quin fœderi illi Italico aduerſus Regem inito ſe inſcribi curarent. Rex tamen huiuſmodi cõſiliis paruo negotio occurrit, præſentem pecuniam mittit, ad bellum, ſiquod illis à reliquis pagis religionis cauſa inferretur, ſe conferre ſena coronatorum millia in menſem velle oſtendit: aliquoties apud papam per literas & nuntios de Verulani iniuria conqueritur. Papa hominem his de cauſis domum reuocat, ſe de eo negotio Regi purgat, & Verulano imperat vt in ipſo congreſſu crimina iſta diluat.

MEDIO fere Iulio menſe dux Northfolcus ad Regem venerat, ab Anglo miſſus, vt illius nomine illi colloquio intereſſet. Statim vbi aduenit, audit Romę aduerſus principem ſuum aliquid noui conſtitutum eſſe, quanuis quid tandem eſſet, liquidò ſcire nõ poſſet: itaque veniam petit, vt domum rediret. Rex hominem retinet, ſic tamen vt quãtum poſſet, rei geſtæ veritatem diſſimularet, ſperans negotium ad pacatum quendam exitum deduci poſſe. Statim enim ad papam nũtium miſerat, qui doceret quem locum Anglus obtineret, quãdiu dubia euentus ſpe ſuſpenſus fuiſſet, nimia temporis diuturnitate, ingenti animi æſtu, qui ſibi ſcrupulum eximi optabat, & cupiditate qua adducebatur vt hæredem regni ex ſeſe relinqueret, impulſum, non expectaſſe Romanæ ſedis iudicium: rationem principis nonnullam habendam eſſe, præſtare eum Eccleſiæ obſequentem & addictum, vt antea fuerit, retinere, quàm contumacem, immorigerũ & porro hoſtem: quod peſſimi exempli eſſet, & infinita mala ex ſe pareret. Addebat etiã eam inter ſe amicitiam & neceſſitudinem intereſſe, vt quicquid in eum grauius ſtatueretur, eo loco eſſet habiturus, neque minus grauiter laturus, quàm ſi ad ſeipſum hæc pertinerent. Tandem medio ferme Auguſto Northfolcus vt res Romæ geſta fuerat certior factus, milortum Rupefortem ſumma celeritate in Angliam mittit. Anglus illum ſtatim iubet venia à Rege accepta ad ſe redire, ducem Richomontium nothum, quem in aula Gallica habebat, item oratores quos Romæ habebat, domum reuocat. Rex eum nec precibus nec vlla oratione retineri poſſe conſpicatus, tandem dimittit: monet tamen à fratre chariſſimo rege obtineat, vt probum quẽdam & eruditum hominem mittat, qui teſtis eſſet quantopere illius cauſa apud papam laboraret: id quod Northfolcus perfecit, mittuntúrque epiſcopus Vinceſtrius, quem antea doctorem Stephneum appellabant, & Briandus ex ipſius cubiculariis & nouæ reginæ patruelis.

Anglo nuntiatur Romanæ curiæ contra ſe iudicium.

CIRCA idem tempus Toloſam ad Regem venit Bonaccurſius Grynæus Gulielmi & Ludouici Bauariæ ducum à ſecretis, quem illi tam ſuo quàm aliorum principum nomine mittebant qui cum eo fœdere illo nuper icto coniuncti erant. Mittebãt autem his mandatis, quod ad repręſentandam cẽtum coronatorum millium ſummã attineret, quã ille ex pacti formula promiſiſſet, illis vno conſenſu placuiſſe vt ſibi Bauarię ducibus in manũ traderetur. Rogare tamen, vt quoniam ſatiſdare, quemadmodum polliciti fuerant, non poſſent, quin totum in vulgus efferretur, & cauſa innoteſceret cur tanta pecunia numerata eſſet (quam tamen incognitam eſſe cupiebant, & res ita poſtulabat) ſibi fides haberetur, qui illi cauere qua ratione vellet & in cõſilio videretur, parati erãt. Huic Rex orationis humanitate ſatisfecit, pollicitus ſe, ſimulatque è colloquio cum papa rediiſſet, ad principes miſſurum qui cum ipſis vel cum eo cui rem committerent, agendi mandata haberet. Interim parantur omnia quæ ad congreſſum pertinebant. Dux Albaniæ tum triremibus Gallicis proficiſcitur, quas papa conſceñſurus erat: illis aliæ naues adduntur, quibus impedimenta & ſarcinæ cardinalium, aliorúmque comitum veherẽtur. Laurentius Cibotus & comes Maſſæus à papa miſſi ducem Aurelium cum muneribus

Bauariæ ducum cum Rege fœdus.

neribus ſalutant. Comes item Tonnerranus Carcaſſonna ad duciſſam Vrbini mittitur, quam donis Regiis proſequitur.

EODEM etiam tempore Regij nuntiatur cædes Mervillij patricij Mediolanenſis, quem antiquitus in aula Gallica educatum & in hippocomiam regiam aſcitum Rex apud ducem Mediolanenſem legatum habebat. Venerat pridem in Galliā ad aulam Ludouici duodecimi, vnà cum Galeacio Sanſeuerino, maximo poſtea Galliæ armigero. Aulico miniſterio ad mortem vſque Ludouici functus, eundem etiam ſtatum ſub Franciſco tenuerat. Hunc dux Mediolanenſis ea cauſa & ordine quem commemorabo obtruncari iuſſit. Anno 1531 Mervillius à Rege petit vt in Inſubriam ad ſuos inuiſendos redire eius voluntate liceret. Et quoniam liberaliter in Gallia habitus non modicas opes acquiſierat, comitatū frequentem habebat, lautè conuiuabatur, primos & intimos ducis aulicos excipiebat, illos & ipſum quoque ducem muneribus affecit, cui ſe non vulgariter (vt quidem videbatur) inſinuauit, & comiti Maximiliano Stampio, qui princeps ducis negotia adminiſtrabat. Aliquanto poſtquam in Galliam rediiſſet, quo tempore Cæſar exercitum aduerſus Turcam comparabat, Franciſcus Taberna Mervillij nepos, à duce (cuius cancellarius erat) in Germaniam miſſus, quum iter per Galliā faceret, Regem Fonte Bellandi illius nomine ſalutat. De multis inter ſe dum ſermones miſcēt, huc loquendo venit, vt Regi cōfirmaret, ſiquē illuc legatum mittere in animo haberet, rem fore duci gratiſſimam, eáque ratione multa commodè geri poſſe: neque verò vllum aptiorem & duci magis acceptum quàm Mervillium mitti poſſe. Verùm quoniam dux omni ratione videre cogebatur vt Cæſaris gratiam retineret, qui ſi apud eum à Rege legatum eſſe animaduerteret, duriori oratione vteretur, Regem etiam atque etiam rogare vt legati nomen inter eos arcanum & tacitum ſeruaretur: vtque Mervillio literæ à Rege ſeparatim ad ducem darentur, quibus priuata illius negotia commendaret: idque eo conſilio, vt ſiqua ſuſpicio animum Cæſaris ſubiret, iſtis ſe dux purgare, & fidem facere poſſet, apud ſe illum eſſe nō qui legati locum obtineret, ſed qui res priuatas curatet. Rex facilè aſſentitur, & præter epiſtolam fiduciariam & mandata alias literas dat, quibus tantùm ea ſcribebantur quæ de rebus priuatis & domeſticis Mervilli eſſe videbantur. Menſtruum etiam aliquod ſtipendium præter ſuperiora beneficia attribuit, quo ſe pro loco quo eſſe eum volebat, ſuſtentaret.

DVX vnà cum Cæſare Bononiæ erat quum Mervillius in Longobardiam venit: qui, ne dux Cæſari in ſuſpicionem veniret, progredi noluit, ſed Mediolani ſubſiſtit. Ducem de ſuo aduentu certiorem facit, ſe literas ad eum à Rege & mandata habere quæ in rem eſſent totius Chriſtianæ religionis, ſe, nequid ſuſpicionis oriretur (quemadmodum cancellatius apud Regem dixerat) niſi ipſius voluntate & iuſſu vlterius progredi non ſtatuiſſe: ſe enim à Rege hoc in mandatis accepiſſe, vt morem ei per omnia gerere conaretur. Dux per literas reſpondet, quibus dies aſcripta erat XVII Decembris anno 1532: quas ego ad verbum interpretatus ſum.

QVÆ ad me literis XII huius menſis die ſtatim ab aduentu tuo ſcriptis ſignificas vir ornatiſſime & chariſſime, ea intellexi omnia, vtque te in omnibus ex Regis Chriſtianiſſimi præſcripto geſſeris perſpexi. Quæ mihi omnia mirum in modum placuerunt, vt qui Regi potentiſſimo fidem & obſeruantiam ſingularem adhuc præſtiti, & præſtare porro in animo habeo, quíque id præcipuè ſtudeo & cupio, vt qua apud eum valeo gratia, eam tua opera tueri poſſim. Quòd in mea ditione & ciuitate commorari cupere te oſtendis, ſic habeas velim, hoc me, quandiu voles, libentiſſimè conceſſurum, & gratiſſimum te mihi cùm alias ob cauſas futurum, tum quòd à Rege maximo profectus inter ciues meos verſaris. Studium meum, vbi opus tibi eſſe ſignificabis, tuarum rerum rationibus nunquam deerit. Vale. *Sfortiæ ad Mervillium epiſtola.*

HÆC fuit illius literarum ſententia. Cui Mediolanum poſtea reuerſo Mervillius opera cancellarij qui è Germania redierat (hūc enim primo loco adiit) literas Regis reddit, mandata fiduciaria ſigillatim exponit, quæ omnia ille ſibi iucunda eſſe teſtatur. Diu apud illum commoratur, vbique comitatur, priuata & familiari valde illius conſuetudine vtitur. Fortaſſe etiam non ita diligenter ſibi temperauit, quin ſe legatione fungi alicubi indicaret: vt ferè ſolent qui ab externi principis famulitio in patriam reuertuntur, cupidius vt inclareſcant quærere. Vtcunque ſit, fama ad Cæſarem peruenit, & non-

m

1533. nulla de fide ducis dubitatione viſus eſt affici, vt quæcunq; de nuptiis ipſius neptis & ducis agi non parua perficiendi ſpe cœpta fuerant, propè irrita fierent. Dux per nuntium Cæſari ſe purgat, cui vt perſuadeat Mervillium apud ſe ob negotia quædam priuata cômorari, literas illas commendatitias perferri iubet, quæ conſilio Tabernæ ſcriptæ fuerant, vt eis ad ſe purgandum, ſiquid huiuſmodi accideret quale accidit, vteretur. Cæſar hac ſatisfactione non planè accepta, nonnullam ſibi adhuc ſuſpicionem hærere oſtendit: hanc ſpeciem captari, vt callidius occultarentur quæ maioris momenti interim agerentur. Deniq; tam acerbè de iis expoſtulat, vt dux amplius ſe purgare cupiens, per nuntium illi confirmaret ſe propediem omni eum ſuſpicione liberaturum, effecturúmque vt planè intelligat ſe neque à Mervillio neque ab alio vllo ad Regis partes vel amicitiam adduci poſſe. Huius rei perficiendæ occaſio mox narranda paulo pòſt data eſt.

Mervillio inſidiæ parãtur.

CAL. Iul. Mervillius cum ſuis ducem in ciuitate comitabatur. Ibi nobilis quidam è domo Caſtilliotiça ſiue caſu ſiue iudicio è famulis Mervillij Baptiſtam neſcio quẽ hominem minimè malum cõpellat, nomen heri rogat. Ille oſtenſo hero, hic eſt, inquit, Mervillius è Gallia. Imò, inquit ille, Mervillius à furca. Hoc maledictum alius ex eodem famulitio quum audiret, illo tẽporis articulo diſſimulat: expectat dum duce in arcem ingreſſo omnes qui eum comitati fuerãt egrederentur. Tum hominem ponè ſubſequens ita alloquitur, Modò, inquit, herum meum Mervillium in malam crucem abire iuſſiſti. Neque te ſic loqui decet, neque ille hac contumelia & maledicto dignus eſt. Negat ille à ſe dictum hoc fuiſſe. Inſtat alter, inficiando locum non eſſe, ſeipſo audiente hæc illũ effutiiſſe. Pernegat ille, & quiſquis hoc affirmaret, mentiri ait. Imò, inquit ille, furcifer, te mendacij reum perago: ſimulq; cum dicto vagina gladium educit. Nobilis ille quòd fortaſſe humilioris ſortis hominem præ ſe minoris duceret, quàm vt cum eo ſibi decertandum eſſet, ſe ſubducit, duo ex eius comitatu ſtrictis gladiis illum adoriũtur: verùm litem hanc qui aderant, dirimunt. Mervillio domum reuerſo famulus rem totã, vti acciderat, ordine narrat. Quã illius oratione adductus nobilem quẽdam neceſſarium Caſtillionis conſanguineũ accerſit, quem ex illo quærere iubet num his verbis vſus eſſet. Quod quũ ille iureiurando interpoſito inficiaretur, Mervillius homine rurſus miſſo ſibi vehementer dolere ſignificat tantam fuiſſe famuli petulantiam, id ſibi ne vitio detur rogat. Dux de hac cõtrouerſia certior factus, vtriq; vetat ne acrius rem vrgeãt, ſed deſiſtere & quieſcere iubet. Reſpondet Mervillius huiuſmodi vetationes ad eos pertinere qui diffidia haberent, ſibi quidem nihil controuerſiæ cum vllo mortali intercedere. Caſtillio tamen nihilo ob interdictum ſecius comites ſecum ad duodecim cum tragulis & ſclopis deducit, crebrò ad ædes Mervillij obambulat: tandem veſperi in quinque vel ſex illius famulos incidit, quibus ni ſe recepiſſent, vim facere parabat. Mervillius quum iniuriam facere pergerent, veritus nequid grauius accideret, prætorem per nuntium rogat vt rei prouideat: ſe quidem nolle vt quam ſuis iniuriam inferre alij conabantur, hanc vlla ratione illi vlciſcerentur: ſed illud quoque ſibi nequaquam ferendum exiſtimare, vt alij moleſti eſſe pergerent. Prætor iuſtam hominis querelam nihili ducit, Caſtillionem patitur ſubinde, vt ſolebat, ad ædes Mervillij iter facere. Tandem veſperi illos vt antea feceratque aggreditur: verùm eos ſibi præcauentes offendit, qui ita vim vi repellere inſtituunt, vt Caſtillione interfecto reliqui fugæ ſe mandarent. Poſtridie manè (is dies quartus erat Iulij) prætor Mervillij ædes ingreſſus, omnium bonorum repertorium conficit, in cuſtodiam illum & quotquot ex illius famulitio reperit, tradit, ex iis vnum ferè octogenarium, qui pr ſenio ſenſum aurium amiſerat, arripit, de eo quæſtionem habet, vt aliquam aduerſus herum confeſſionem exprimeret. Ad illum, quandiu in vinculis fuit, nemini aditum patere aut alloquendi facultatem dari patitur. Tandem ex amicis nonnulli (vt Mediolani in huiuſmodi rebus mos eſt) illius cauſam ſcripto defendunt, quod prætor ſibi exhibitum lacerat, & ne lectum quidem comminuit. Die Dominico qui inſequutus eſt, poſt mediam noctem, ducis voluntate cognita eum capite obtruncari iubet, & poſtero die ante lucem in platea mercatorum corpus obtruncatum publicè iacens repertum eſt.

Mervillius in carcerem coniectus indicta cauſa necatur.

NEPOS quidam Mervillij aufugiens equis veredariis ſe ad Regem recipit, cui rem ordine narrat, & de accepta iniuria grauiter conqueritur, quæ ſanè ſatis perſpicua erat, quòd Mervillius ad prætorem confugiſset, q. eius depulſionem recuſaſset audire,

quòd

quòd immaturè iudicium factum & ſupplicium ſumptum, quòd die feſto, ꝙ nocte intempeſta, cauſa neq; informata neque dicta, atq; totum id tridui ſpatio. Quúmque hoc ſit in Mediolanenſium more poſitũ, vt cuilibet vincto, cuiuſcunq; loci & ordinis ſit, poſt capitale iudicium triduum ſoleat prorogari, ſiquid ad diluẽdum crimen afferre poteſt, multo magis hoc ei denegandũ non fuerat, cuius à multis annis officia ſummæ fidei extabant in eum qui rex eſſet Galliæ, cuius etiã iuſſu legatione illic fungebatur. Iſtam hominis querimoniam & genus mortis Rex & qui in conſilio aderant, iniquiſſimè tulerũt. Neq; quiſquam erat qui legationẽ Regis nomine obire ſolitus eſſet, quin ſibi idem impẽdere iudicaret. Itaq; omnes ſumma contentione vrgebant vt tãtum facinus Rex cum ſuis ad ſe pertinere iudicaret, idque tam manifeſto declararet, vt documento omnibus in poſterum eſſet ne ius gentium violaretur, néve legati (quorum nomen etiam inter arma apud hoſtes ſacroſanctum & inuiolabile eſſe debet) maximè apud eos ad quos miſſi ſunt, vllo in periculo verſarentur. Rex, ne tã præceps eſſet in vlciſcendo quàm ille in peccando fuerat, primùm à duce ipſo petere ſtatuit, vt de tam inſigni iniuria ſibi ſatisfieret: deinde vniuerſos principes & dynaſtas Chriſtianos certiores ea de re facere, velut quæ ad omnes ex æquo pertineret. Ad ducem ſcripſit in hæc verba.

Regis ad Sfortiam epiſtola.

PERLATVM eſt ad me, mi conſobrine, tuo iuſſu contra vetuſtiſſima quæque iura, contráque morem quem omnes omnium ætatum principes ſeruare conſueuerunt, legatum meum Mervillium ante paucos dies capitis ſupplicio fuiſſe affectũ. Quod ego ſupra quàm dici poteſt, pro tam atroci iniuria quam accepiſſe videor, moleſtè tuli ac fero: quam perſequi etiam in animo habeo, dum mihi pro rei grauitate ſatisfactũ ſit. Eum ego ad te miſeram, quòd eius in omni vita tantam probitatem & integritatem perſpectam habebam, vt veriſimile mihi fieri non poſſet, facinus ab eo tali ſupplicio luendum patratum fuiſſe. Quod etiamſi verum eſſet, illud tamẽ tibi excidere animo non debuit, rem peragendam nõ prius fuiſſe quàm & me certiorẽ faceres, litis acta mitteres, & quid ſentirem intelligeres: ad quæ ego tam æqua & iuſta reſcripſiſſem, vt nulla conquerendi cauſa tibi relinqueretur. Hæc erat via atq; ratio quam in huiuſmodi cauſis ab omni vetuſtate cuncti ſibi ſeruandam eſſe cenſuerunt. Quum autem præcipua huius necis iniuria ad me redeat & ſpectet, quam ego inultam vt ſinam nulla vnquam ratione adduci poſſum, te ſic habere velim, omni opera tibi videndum eſſe quò ſcelus commiſſum ita expies, vt mihi quantum ratio & æquitas poſcit abundè ſatisfactum eſſe intelligam. Sin autem hoc tam æquum ius abs te obtinere non potero, tibi edico, me aduerſus te quacunque licebit ratione acturum eſſe, effecturúmq; vt à te per ſummam ſtultitiam, nulla cur id fieret occaſione præbita, minimè tolerãdam mihi iniuriam eſſe factam intelligas. De qua etiam per literas apud omnes Chriſtiani nominis principes, ſocios & fœderatos cõqueror, ad quos res iſta, vt pote inter nos cõmunis, æquè pertinet: vt ſciant illi atque ſtatuant mihi iuſtiſſimam cauſam non deeſſe, cur eam mihi perſequendam, & te iuſto bello aggrediendum, vſq; dum mihi debitas pœnas dederis, exiſtimem.

AD papam velut patrem omnium communem in eandem ſententiam ſcripſit: vt planum faceret, ſi tantæ iniuriæ ſatisfactio ſibi denegaretur, vt ad illam vi & armis vindicandã deueniendum ſibi videret, id ſe abſque grauiſſima & idonea cauſa nõ facere. Ad Cæſarem quoque, ne ſi res ad arma progrederetur, materiem ſuſpicandi nactus videretur aliam belli inferendi cauſam extitiſſe, has literas miſit.

Regis ad Cæſarem epiſtola

AMPLISSIMO, potentiſſimo & præſtantiſſimo Cæſari fratri chariſſimo, conſanguineo & ſocio. S. Quanquam legatos vlla ratione lædi aut violari omni iure atque æquitate vetitum eſt, qui ab omni hominum memoria ad noſtram ætatem eximia & ſingularia priuilegia maximè laudabili & vetere inſtituto conceſſa obtinuerunt, eáque ſeruari omnium regum & principum valde intereſt: proptereaquòd ſi ea res tollatur, pacẽ inter eos & amicitiam tandem ſolui contingeret: (vnde periculum eſſet ne regni cuiuſlibet & ſtatus publici pernicies atq; interitus conſequeretur) tamen dux Franciſcus Sfortia, vt certo nuntio compertum habeo, non ita pridem legatum meum Mervillium, quẽ apud ſe habebat, ſecuri feriri iuſſit. Quem tanta morum & vitæ integritate ſe perpetuò geſſiſſe comperi, vt vix mihi quiſquam perſuadere poſſit, crimen ab eo deſignatum eſſe quod tanto ſupplicio dignum videretur. Quòd ſiquid etiam tale commiſiſſet, non licuit tamen duci prius ſupplicium ſumere, quàm ad me cauſam & litem ſcriptã mitteret, no-

1533. ſtramq́; de ea re ſententiam expectaret: qua in re vt illi ſatisfieret operá dediſſemus. Iam verò hoc præter cætera alienum nobis accidit, q̀ biduo captus, accuſatus, damnatus & ſupplicio affectus eſt. Quæ iniuria tantum mihi dolorem & indignationem attulit, vt ferre nullo modo decreuerim: eámq; ob cauſam ad illum ſcripſi, vt eam plenè quemadmodum ius faſq; iubet, ſarciat. Quæ quum ita ſint, ad cæteros etiam Chriſtianos principes ſocios & fœderatos ſcripſi, quos noſtra omnium de re quæ ad vniuerſos ęquè pertinet, certiores fieri intereſt: ne quis mihi, quum pœnas bello expetam, aliam eſſe cauſam exiſtimet, néve hoc captato prætextu putet me de recuperando Mediolanẽſi dominatu cogitare. Quod hac ratione me non quærere Deum immortalem conteſtans affirmare non dubito, contrà me ſatis habiturũ eſſe ſi hæc iniuria expietur. Hanc culpam ſi dux vt præſtet, operam (quemadmodum debet) ſe dare oſtẽdet, negotio ſtatim deſiſtam: ſin minus, ego quacunq; ratione potero, illi oſtendam me non eum eſſe, qui tam inſignẽ cõtumeliam in me acciperet, aut vt eam impunè ferat, pati queam, teq́; id ſcire volo. Et ſanè ſi apud ſe quiſq; cogitet quo animo tantam indignitatẽ & contumeliam, ſi ſibi fieret, laturus ſit, quámque intolerabilem videri præ ſe ferat, reperiet me iuſto dolore ad id compelli, cauſamq́ue idoneam pœnas bello repoſcendi mihi datam fuiſſe. Vale.

In eandem ſententiam ad regem Ferdinandum, Anglum reliquóſque principes, populos, ad ipſos deniq; Heluetios ſcripſit. Romæ papa iter ad cõgreſſum Maſſilienſem parabat, quum illi Regis literæ de Mervillij nece redditæ ſunt. Cæſari Velius Regis orator literas reddit, & coràm cum eo, quemadmodum in mandatis habebat, agit. Reſpõdet ille, Mervillium debitas pœnas dediſſe, nullum legati locũ tenuiſſe, ſed priuatæ conditionis nobilem, ex dominatu & ditione ducis, apud quem domeſtica quædam ac propria negotia curaret. Velius ilico alias profert ducis ipſius ad Regem literas, quibus conſtabat cum loco oratoris apud ipſum habitum fuiſſe. Cæſar ſe iſtis leuiter commoueri oſtendit: imò de ducis fide iam ſibi dubitandum non eſſe videns, neque vllam in poſterum ſuſpicionem relictam vt ille vnquam Regis partes amplexurus eſſet, paucis interiectis diebus Pratenſem (cuius non ſemel mentio facta eſt) in Flandriam mittit, qui alteram Chriſtierni Daniæ regis filiam adduceret, quam ille neptem ſuam duci, vt pollicitus fuerat, in matrimonium daret. Eodem fere tempore nuptias ducis Aureliæ & duciſſæ Vrbini celebrantur. Etenim Septembris die octauo, eodem anne 1533 papa Roma diſceſſit, relicto legato, dum abeſſet, cardinali Mõtano, Iulij Papæ demortui patruo, qui tamen paulo pòſt diem ſuum obiit. Rex multos myoparones & celoces diſponi iubet, qui omnia diligenter & alto mari & ad omnes oras peruſtrarent, nequod illi periculum incauto crearetur. Cuius aduentum etiã dum expectaret, Maſſiliæ finitima loca peragrabat, Maſſiliam quoque ipſam raptim interea venit, vt videret num omnia ad illum excipiendum rectè curata eſſent.

Papa Roma proficiſcitur vt Maſſiliam veniat.

Massiliam ad Regem à duce Franciſco Sfortia mittitur Franciſcus Taberna (cuius ſuprà meminimus) cancellarius, qui ducem de nece Mervillij obiecta purgaret. Hunc Rex in intimo conſilio audiri iubet. Eius oratio huc pertinebat, ducem nunquam ſuſpicatum fuiſſe fore vt Rex hanc necem in eam partem accepturus eſſet, quam per literas expoſtulationis acerbiſſimæ plenas ſignificaſſet. Mervillium legati ordinem & locum nunquam tenuiſſe, neque in aula ducis ea conditione habitum fuiſſe, ſed ſubditum & clientem ducis illic priuati negotij cauſa, aliorum inſtar qui ſuas res curant, verſari ſolitum: nunquam ſciuiſſe ſuſpicatúmve eſſe iſtum Mervillium Regis domeſticum nedum nuntium aut oratorem fuiſſe. Hoc ſi compertum habuiſſet, eam illius rationem habiturum fuiſſe, quam habendam eorum eſſe intelligeret qui ex tanti principis famulitio ſint, cui ſe ex omnibus maximè deuinctum eſſe, cuiuſque honori plurimum officij & obſeruantiæ ſe ſuſtinere agnoſcat: quo inſciente nunquam ſe quicquam in illum grauius ſtatui paſſurum fuiſſe. Verùm quum non alio illum loco quàm quemuis è ſuis haberet, permiſiſſe vt in illum ea conditione lege ageretur, & tanquam eo ſupplicio dignum, ob cædem nobilis è domo Caſtillionæa, qui ordinarium in ducis domo locum & gradum obtinebat. Ipſum porro Mervillium hominem fuiſſe vitæ flagitioſæ & ſceleratæ, qua multorum animos grauiter offendebat, ſicariis & facinoroſis hominibus illius ædes continenter patuiſſe, qui etiam mortem ipſius ducis & aliquot inti-

Sfortia ſe de Mervillij nece per Tabernã cancellarium purgat.

intimorum conſpiratione facta machinabantur: vt ſæpius dux illum moneri iuſſerit ſibi cordi non eſſe quòd diutius Mediolani commoraretur. Addebat ſe quoque iuſſu ducis eum monuiſſe vt ciuitate excederet, ſed dicto audientem eum non fuiſſe, interim illam Caſtillionæi cædem interueniſſe. Quę quidem quo pacto accidiſſet, atq; ille comprehenſus & obtruncatus fuiſſet, eodem pene ordine commemorabat quo antea narrata eſt: tantùm ſilentio illud prætériit, prætorem fuiſſe à Mervillio rogatum, & amicos, quum in cuſtodiam traditus eſſet, eius cauſam ſcripto defendere conatos fuiſſe.

Hæc legatio & oratio incredibilem toti concilio ſtuporem attulit, & maximè aliena viſa eſt, proptereaquòd cancellarius iſte Mervillij ex ſorore nepos erat, deinde nemo extabat qui certius eo ſciret rem contra ſe habere quàm narrabat. Itaque tota eius oratio grauiſſimè ſigillatim refellitur, fieri non poſſe vt ducem lateret ipſum Mervillium Regis legatum nō ſolùm domeſticum eſſe, quem ad ſe miſſum recordaretur. Id verum eſſe ſatis tū ex literis intelligi quas Mervillius Bononiæ ſcripſiſſet, tum ex ipſius ducis reſpōſo: illarum exemplum deſcriptum, huius archetypum apud Regem eſſe. Illum in aula tum Ludouici tum Franciſci Regis amplius vigintiquinque annos verſatum fuiſſe, vt dux huius rei ignarus eſſe non poſſet: quem tam negligenter res ſuas geſſiſſe non ſit veriſimile, vt ſuorum nomina & fortunas qui in aliena ditione & regione eſſent, non teneret. Quin ipſum quoque cancellarium, qui ſatis norat quibus de cauſis miſſus fuiſſet, imò cuius opera aditus illi ad ducē patuerat, & eo familiariter vtebatur, non eſſet dubiū moniturum fuiſſe ducem ſuum, ne adeo grauiter in tam potentē Regem per imprudētiam peccaret. Excipit cancellarius Mervillium quidem ad ſe adire meminiſſe, vt ad ducem intromitteretur, ſed nihil præterea cum eo rei habuiſſe: neque hoc colloquium aliam ob cauſam habitum fuiſſe, quàm pro neceſſitudine auunculi & nepotis in rebus priuatis: aliud quod cum duce haberet, non indicaſſe: niſi fortaſſe eo cōſilio vt aliquid expiſcaretur de quo Regem certiorem faceret, vt denique ſiqua facultas daretur, ad alendam & confirmandam inter illos pacem operam ſuam conferret. Si prior hominis oratio aliena & parum conſentanea viſa fuerat, multo etiam abſurdior hæc exceptio habita eſt. Obiicitur quàm parum deceret orationem hanc ex ipſius ore mitti, qui meminiſſet Mervillium literas à Rege fiduciarias & legatorum commentarium Regia manu ſubſignatum habuiſſe: ipſum cancellarium eſſe qui apud Fontem Bellandi Regem de his omnibus monuiſſet, qui hanc rationem inueniſſet, vt literæ commendatitiæ priuatim à Rege darentur, quibus negotium quod reuera agebatur, occultari poſſet. Quæ etiam omnia vt deſint, immaturitatem tamen & præcipitantiam ac quiduis potius quàm ius & æquum perſpici in toto hoc negotio, quòd ſuſpicione tantùm iniecta & opinione pręſumpta, quaſi cædem à ſuis factam non inficiaretur, die Veneris comprehenſus altero pòſt die damnatus clanculum noctu obtruncatus eſſet. Nimirum hinc ſatis cōſtare, ducem metuiſſe, ne ſi palam ſupplicio affici iuſſiſſet, exorto populi tumultu res impediretur: populum enim veriturum fuiſſe, ne ſi Rex iniuriam vindicaret, ab inſontibus pœnæ luerentur: id enim Mediolani fama vulgò iactari.

Mira eſt conſcientiæ vis, quæ mentem & conſilium iis adimit quos damnat. Equidem memini quum adoleſcens iſtum cancellarium audirem ex præſtantiſſimis & promptiſſimis in reſpondendo & excipiendo haberi omnium qui cauſas agebant. Sed cum hoc obiecto ſolertia ſtatim & ingenium defecit: aut certè conſanguinitas ipſa (cui vis afferri, vt diſſimuletur, non poteſt) eum in abſurda & malè cohærentia reſponſa impulit. Nam vt clandeſtinum illud & nocturnum ſupplicium excuſaret, ducem ait hoc feciſſe non quòd vllum populi motum timeret, ſed quòd Regem ita vellet obſeruare, à quo Mervillium veniſſe ſciret, vt palam illum tanta ignominia nolet affici. Ad hanc vocem os illi occluditur, quum fateretur ducem (quòd negauerat) non fuiſſe ignarum quo loco haberetur Mervillius, nihil iam opus eſſe cum eo pluribus agere qui tam pugnantia loqueretur, & rem perſpicuam inficiaretur. Regē ſatis compertum habere totā hanc purgationem verbis modò conſtare, nulla ratione niti: contrà Regem literis & aliis argumentis duci hanc purgationem extorſiſſe, cui obſcurum non fuit Mervillium legati nomen & locum tenuiſſe: atque adeo velle (quod initio per literas poſtulauiſſet) hanc ſibi illatam iniuriam & indignitatem reſarciri, alioqui denūtiare ſe armis rem perſequuturum. Sic Rex hominē abſoluit & dimittit. Nec vero quiſquam erat ex toto Regis co- *Mentem ſibi malè conſcia vis quanta.*

1533. mitatu, quin tantam iniuriæ atrocitatem eſſe & indignitatẽ iudicaret, vt non ſolùm iuſtam de vltione cogitandi cauſam habere videretur, verùm etiam vix deſiſtere poſſet, quin maieſtatis decus ignominia aſpergeret. Quòd niſi in congreſſu illo mox futuro controuerſia componeretur, ſuſpicabantur vere proximo aliquid turbæ datum iri.

Summa adueniente papa gratulatio.

MENSE Octobri ex turri Taxiana & ſpeculatoria conſpicitur claſſis qua papa nauigabat: vnde ſigno dato myoparones & celoces magno numero obuiam illi prodeũt, quibus multi nobiles cum tubis & lituis vehebantur. Quum portum ingrederetur, à turre ſpeculatoria, Ioanea & cœnobio Victoriano, multiſque aliis editioribus locis ſtrepitu amplius trecentarum maiorum machinarum ſalutatur, quibus reciproco boatu à triremibus reddito totus portus & loca finitima incendio corripi videbantur. His rebus confectis è naui ad Victorianam ædem verſus (ea eſt è regione vrbis portu interpoſito) ad palatium Mommorencij deſcendit: quem locum ille parauerat quo eum exciperet, donec ciuitatem cum ſplendore ingrederetur. Idem Mommorencius (huic enim Rex omnem de excipiendo papa curam commiſerat) duo in ciuitate ornanda palatia, vnum papæ alterũ Regi curauerat. Inter illa vicus intererat, in quo ampliſſimam aulam ligneã extrui iuſſerat, qua iter ad vtrunque palatium eſſet: quæ tanta etiam magnitudine erat, vt tum cardinalium conſiſtorium capere poſſet, tum illic etiam papa cum Rege congredi. Hæc omnia paſſis maximi pretij aulæis ornata erant. Papa ad illud palatium quod ei trans portum paratum eſſe diximus, deducto, domum ſe quiſque in poſterum diem recipit, quo ſe vt vrbem ingrederetur parauit. Ingreſſus illi ſummo ſplendore & magnificentiſſimo apparatu inſtruitur. Ipſe cathedra ſedens, humeris duorum baiulorum ornatu pontificali inſignis geſtatur, niſi quòd capiti tiara deeſt, anteambulonem habet equum Aſturconem album, cuius tergo impoſitum quieſcit ſacramẽtum altaris: equum duo pedites decentiſſimo ornatu habenis candidis ſericis ducunt. Sequuntur cardinales celeberrimis veſtibus, mulis pontificalibus inuehentes: tum duciſſa Vrbini ſeparatim ſplendidiſſimè ſeſe inferens, quam nobiles tum viri tum mulieres tum è Gallia tum ex Italia comitantur. Ea ſubſequenti populi frequentia ſtipatus papa ad locum vbi commoraretur paratum peruenit: tum omnes domum redeunt. Tanti ſplendoris pompa abſque vllo tumultu aut turba adminiſtrata eſt. Dum vrbem ingreditur, Rex interim myoparone ad eum locum vnde papa diſceſſerat, nauigat, vt inde poſtridie profectus clientelæ papalis officium ſupplex humi ad pedes ſtratus, vtpote Rex Chriſtianiſſimus, præſtaret. Multo antè conuenerat, vt quum Rex papam adorabundus & demiſſus ſalutaret, Gulielmus Poyetus qui tum curiæ Pariſienſis primus præſes erat, poſtea cancellariatũ geſſit, apud illum orationem haberet. Is omnes ſuæ ætatis oratores facilè eloquentia ſuperabat, & linguam Gallicam omniũ optimè callebat ille quidem, Latinæ credo, non valde peritus fuit. Quam ob cauſam orationem ſuam iampridem à doctiſſimis Galliæ hominibus conſcriptam, diligentiſſimè edidicerat: verùm contrà accidit ac putabat. Nam ceremoniarum antiſtes Regem mane è lecto ſurgentem monet quibus de rebus papa orationem haberi cuperet, ne aliorum principum animi offenderentur. Argumẽtum ab illo dictatum omnino aliud erat ab eo quod Poyetus meditatus fuerat. Itaque inopinato caſu ſe oppreſſum videns, Regem orat vt hoc munus alius obiret, epiſcopi cuiuſdam prouinciam eſſe, quum de concordia & pace Eccleſiæ agi oporteret. Hanc verbo cauſam afferebat, re ſignificabat ſibi tempus non ſuppetere, vt orationis argumentum & ſeriem mutaret. Quæ quum ita eſſent, negotium Ioanni Bellaio Pariſienſi epiſcopo committitur, qui licet repente res obtruderetur, ſic tamen pro temporis breuitate ſe geſſit, vt & noſtratibus & exteris ſatisfaceret.

REX paratus venit ad papæ palatium, principibus conſanguineis comitatus, duce Vindocino, comite Sampaulio, Mompenſerio & Rupeſurionio, duce Nemorenſi ducis Sabaudi fratre, qui illic diem obiit, duce Albaniæ & pleriſque comitibus, baronibus aliiſque nobilibus, ex quibus Mommorẽcius præfectus prætorio ab illius latere nunquã diſcedebat. Rex in palatium quum veniſſet, ſumma humanitate à papa & cardinalibus conſiſtorio coacto excipitur: ſe quiſque poſtea ad locum deſignatum recipit. Rex cùm nonnullos alios cardinales ſecum abducit, quos regiè acciperet, tum Medicem ipſum papæ nepotem virum dignitate & comitum frequentia clariſſimum. Poſtero die qui vtrinq; delecti fuerant, conueniunt, vt de iis agerent quorum cauſa congreſſus erat inſti-

tutus.

tutus. Principiò quum de fidei negotio tractandum eſſet, quoniam res nondum eò deductæ erant, vt concilium cogeretur (cuius rei cauſas antea demonſtrauimus) diploma interim conficitur quo hæreſes in hoc regno ſuborientes ſiſterentur, ne rerum maior perturbatio cõſequeretur. Matrimonium ducis Aurelij alterius Regis filij & Catharinæ Medicææ Vrbini duciſſæ papæ neptis tranſigitur, ijs aut non longè diſſimilibus conditionibus quas antea duci Albaniæ propoſitas & latas fuiſſe demonſtratum eſt. Nuptiæ ampliſſima & magnificentiſſima pompa celebrantur, papa ipſo nuptialia verba nuncupante. Poſtea coacto conſiſtorio quatuor in Regis gratiam creantur cardinales: cardinalis Venator, antea Lexouienſis epiſcopus, ſummus Regiæ ſtipis erogator: cardinalis Bononienſis ex Cubicularia familia, ducis Albaniæ frater vterinus: cardinalis Caſtellioneus è gente Collinia, Mommorencij è ſorore nepos, mareſchallij Caſtellionei filius: & cardinalis Giuerius Amiraliæ Brioniæ patruus. Miſſa Papalis celebratur, in cuius exitu papa Chriſtianam gentem totam, vbicunque orbe vniuerſo ſparſa eſt, fauſtis ominibus proſequitur, & peccatorum veniam eandem largitur quam ſolet die Iouis ſeptimanæ ſanctæ, quæ ſcilicet Paſchalia proximè antecedit. His confectis rebus papa Romam nauigaturus è portu circiter diẽ Nouembris viceſimum ſoluit. Rex Auenionem proficiſcitur. De Angli negotio Rege ſumma diligentia inſtante ſermo inijcitur. Verùm quoniã res eò proceſſerat, vt papa in eum iam execrationis fulmen vibraſſet, cardinaliũ interceſſione Romam negotium reijcitur, vbi collegium totum haberetur: placuit interim vt Rex per nuntios ei perſuaderet, quò ſe Romanæ Eccleſiæ iuriſdictioni rurſus ſubmitteret.

Matrimoniũ Henrici poſtea Regis & Catharinæ Medicææ.

Rex ex quo Maſſilia profectus eſt, iter non intermiſit, niſi quòd biduo Auenione commoratus eſt, donec ad Coſtam Santandream perueniret. Ibi intimo concilio coacto de poſtulatis deliberare cœpit quæ tum dux iunior Chriſtophorus Wirtembergenſis ſuo & patris nomine, tũ Gulielmus & Ludouicus Bauariæ duces illius patrui ſcripto ſignificauerant. Demonſtratũ eſt antea quàm amico & humano reſponſo Rex Bonaccurſium Grynæum alloquutus fuiſſet, ſe certum hominem cum mandatis miſſurum, qui cum eis quemadmodum optauerant poſtulaverantq́; ageret atq; conſtitueret. Hoc ille reſponſum ſuis principib. per literas ſignificauit, ipſe in aula ſubſtitit, dum colloquio illo dimiſſo Rex quem pollicitus fuerat deligeret. Is Chriſtophorus Wirtembergenſis literas à ſocijs fœderis Suauiẽſis iam inde à menſe Auguſto acceperat, qui ad alias ipſius literas reſcripſerant quas prid. Cal. eiuſdem menſis miſerat, quibus oſtenderat quam iuſtas expoſtulandi cauſas habere videretur, quòd ſeuerè & acerbè nullo ſuo merito ſecũ agi diceret. Quibus communi fœderatorum conſilio mandatum erat, ij reſpondent negotium hoc tam multis difficultatibus impeditum eſſe, vt literis vltro citroq́; mittendis vix ac ne vix quidem tranſigi conficiq́; poſſet: monent vt ipſe coràm primo Septembri proximo comitijs interſit, quæ Auguſtæ habere cogitabant, quibus de alijs negotijs deliberatio inſtitueretur: illic ſe de illo etiam acturos. Hanc ob cauſam fidei etiam publicæ tabulas ampliſſima verborũ formula exaratas Triumuirorũ manu & ſigno confirmatas miſerãt. Hi tum erãt Gulielmus Ketingẽſis, Leonardus Bappahinenſis ſacri Imperij mareſchallus, & Vlricus Natareius prętor vrbanus Vlmenſis. Eſt autem apud Germanos in more poſitum, vt quiſquis comitia de ſuis rebus priuatis haberi poſtulat, is quã maximo poteſt numero neceſſarios, familiares & ſui ſtudioſos aut certè ab eis miſſos delectosq́; ſecum adducat, vt illis præſentibus & audientib. negotium decidatur. Huius præſentiæ & comitatus ea conditio atq; lex eſt, vt quotquot interſunt, illius cauſam qua de agitur, non ſecus ac ſuam ad ſe pertinere ducant, ipſoque facto ſuam illi fidem vel ad arma capienda, ſi opus ſit, obſtringant, vbi iuris obtinendi denegatio vel diſſimulatio aliqua cernitur. Hunc morem ſequutus Chriſtophorus multos reges, duces & principes per nuntios magnopere rogauerat, eorumq́; hoc negotio fidem & opem implorauerat. Itaq; q̃ memoria tenebat, ducibus Bauariæ patruis ſuis Regem promiſiſſe ſe aliquem delecturũ quem cum mandatis illuc mitteret, literas ad eũ ſcribit ſingularis modeſtiæ plenas, quarum ſententiam huic loco inſerere libuit, ſimul etiam Regis ad illas reſponſum, deniq; alteram eiuſdem petitionem, adiunctis ſummis Bauariæ ducum ipſius patruorum precibus: vt quidem à Grynæo tum verbis tum ſcripto omnia Regi ſignificata ſunt.

Chriſtophorus dux Vuirtembergenſis Regis ope ſua recuperare conatur.

Salvte inprimis, vt fert conſuetudo, dicta, oſtendebat quemadmodum à de-

1533. cem & ſeptem annis, quum fortunis ſuis exuti & poſſeſſionib. pulſi eſſent, in tanta ſua & patris calamitate prima tum liberationis ſpes affulſiſſet, quũ illi Reginã Aleonoram Cęſaris & regis Romanorum ſororem (quorum fiſco ea bona addicta fuiſſent) nupſiſſe intellexiſſet. Quum enim Chriſtophori mater Cæſaris Maximiliani neptis ex ſorore fuiſſet, cuius filius Philippus Caſtiliæ Rex liberos habuerit Carolum, Ferdinandum & Aleonoram, omnino confidere ſe, fore vt Regia autoritas huic negotio interpoſita vtrunque ob eam affinitatem quæ inter illos intercedebat, valde commotura eſſet, quò hinc acerbitatum & calamitatum finis conſequeretur. Hanc porrò illius gratiam & potentiam ad ſe ſubleuandos adhibitum iri, ſe non poſſe non ſperare, pro ea bonitate & commiſeratione qua omnes proſequi ſoleret qui in miſerias & ęrũnas incidiſſent. Quamobrem quoniam fidei publicę autoritate ad cœtum ſociorum fœderis Suauienſis (a quibus ſpoliati & bonis deturbati fuerant) venturus eſſet, illic querelas ſuas expoſiturus, Regẽ etiam atque etiam orare tum vt ad Cæſarem & Ferdinandum ſcriberet, tum fœderatis iſtis per legatum ſumma ſtudij ſignificatione rem commendaret, ſuum denique & patris negotium in fidem ſuam acciperet. Non dubitare ſe quin illo fauente & iuuante proſperè & fœliciter ſe res haberet: ſeque hac ratione incomparabilis beneficij memoria obligari illius maieſtati in perpetuum ſenſuros, cui tandem denuo ſe etiam atque etiam commendarent.

Regis ad Chriſtophori epiſtolã reſponſum.

HÆC fuerunt ducis Chriſtophori poſtulata, ad quæ Rex poſt multam deliberationem reſpondet ſe & natura & inſtitutione ad opem iis ferendam quibus opus ſit, non ſolùm conſanguineis, propenſum eſſe. Proinde ſe magnopere dolere, quòd neque illorum negotium niſi Cęſare & Romanorum rege (ad quos totum illud in primis pertineat, quique illorum bona & dignitates publicarint) conſciis ac probantibus complecti & defendere, neque ad ſocios fœderis Suauienſis legatum hac de re mittere poſſet, quin quam cum illis habebat pacem & amicitiam violare videretur. Etenim ſi vel peteret vel poſtularet vt fœderatorum iudicio ipſi & patri omnia illa reſtituerentur, quid hoc aliud eſſe, quàm quòd obſcurè illos damnaret taciteq́; ſugillaret, tanquã alienas fortunas per fraudem & iniuriam occuparent atque detinerẽt? Se certè libentiſſimè facturum vt eos per literas quanta poſſet maxima voluntatis & ſtudij teſtificatione rogaret, rationem illi tantæ propinquitatis quæ inter vtroſq; intercedit haberent, illorumq́; rationibus proſpicerẽt, quò habeant vnde pro gradu & nobilitate generis & affinitatis, qua tantis principibus coniuncti ſunt, viuere poſſint. Cæterùm ipſi Chriſtophoro duci ſuis bonis & facultatibus vtendi poteſtatem vbicunq; opus eſſet, faciebat, de quibus ſuo arbitratu conſtituere abſque cuiuſquam iuſta offenſione & querela poſſet, ſe denique illorum cauſa omnia facturum confirmat, quæ ſalua ſociorum & neceſſariorum coniunctione facere liceret.

RES ita proculdubio habebat, vt Rex ſummopere hos duces in priſtinum dignitatis locum reſtitui cuperet, libentiſſimeq́; rationem inueniſſet qua illos etiam propriis impenſis iuuaret, partim vt vires Cæſaris & fratris debilitaret, partim vt in Germania vel nouas neceſſitudines pararet, vel veteres confirmaret, denique vt Cęſari par pari referret, qui ad ſe Regios amicos & ſocios pellicere omni ratione conabatur. Sed hoc tam ſpecioſo prætextu efficere volebat, vt verè ſemper contendere poſſet à ſe nihil contra fœdus committi: cuius quidem fœderis formulę ſi verbo tenus hęrere videretur, facturum officio ſatis ſe exiſtimabat, vt nõ etiam amplius eam in eius gratiam dilataret, à quo ſibi nullam tantæ voluntatis occaſionem dari ſatis animaduertebat. Hunc eſſe Regis animum Bonaccurſium ducum Bauarię ſecretarium non latebat, id quod ſuis principib. per literas notis exaratas ſignificauit, qui ducem etiam Chriſtophorum nepotem certiorem faciunt. Longè enim in illum meliori erant animo quàm in patrem, vt ſi ducatũ illi reſtituere patre relicto fas fuiſſet, id libenter ſuſcepturi viderentur, quod etiam non obſcurè ſignificarant. Sed id ſe conſequi poſſe deſperabant, tum quòd maxima eorum pars qui hunc ducatum recuperandum curabant, patris cauſa præcipuè cupiebant, tum quòd turpe videbatur, patre neglecto de filio ornando laborare. Itaque quia quod volebant, non poterant, quod poſſunt velle cœperunt, aut certè quod facilius factu eſſe iudicant, & ad legatum ſuum ſecretariumq́; fuſius ſcribunt: qui & oratione illorum mentem Regi indicat, & ſcripto comprehenſam tradit.

PRINCI-

PRINCIPIO magnam ſe illi habere gratiam ſignificant, quòd humaniſſimo & amiciſſimo reſponſo legatum ſuum proſequutus fuiſſet, ſe cum illo ſemper bona fide & ſimpliciter acturos. Deinde certiorē illum faciunt ſua opera & conſilio occulto effectū eſſe vt publica fide data dux Chriſtophorus nepos comitijs tutò intereſſe queat. In his nihil actum iri, in quo non ille per legatum quendam cum alijs reliquorum regum & principum Chriſtianorū Chriſtophoro auxilio & ſubſidio eſſe poſſit: qui etiā illorum opera, ſtudio & ſuffragatione confirmatus eū regi Ferdinando placare & reconciliare poterit. Hanc reconciliationem amicè peractum iri, eamq; vt ſacri Imperij & gētis Germanicæ iura, inſtituta, leges, mores & priuilegia ferunt, quibus Ferdinādus reclamare nec vellet nec auderet, quin multorū inuidiam & in primis ordinum Imperij odia aduerſus ſe concitaret. Ita Regem, ſi huic negotio fauere inſtitueret, è duob. vnum ſine vlla dubitatione effecturum eſſe, aut à Ferdinando ducum reſtitutionem cōſequuturum eſſe: quo fieret vt & illi cum ſuis ſempiterna tanti beneficij memoria illum colerent, & Ferdinando tātundem virium atq; amicorum decederet: aut illum eò redacturum, vt quod iuſtum & æquum eſt denegaret, quo ſibi totam Germaniam infeſtam redderet: quæ non ducatum illum modò ſed etiam dignitatem & nomē regis Romanorum adimere poſſet. Atque omnia iſta ſic adminiſtratum iri, vt Regem non tam apertè eis immiſceri oporteat, meritò vt dici poſſit ab eo primo exordium pacis cum Cæſare violatæ extitiſſe. Quamobrem rogabant, vt quoniam iam decreuerat Langæum in Germaniam mittere, qui cum principibus ageret & ſtatueret quanam ratione pecunia deponeretur ad fœdus illud ineundum, quod excipiendi non inuadendi conditione cum eis paciſcebatur: & futurum erat vt legati vel delecti quos principes omnes fœderis Smalchadici participes mittebant, his comitijs ad ducum reſtitutionem vrgendam intereſſent, ne grauaretur hoc negotium ſocijs fœderis Suauienſis per literas commendare, Langæo imperare vt illic eadem conditione qua alij adeſſet, aut quemadmodum ſaltem ipſi Langæo cum Bauariæ ducibus conueniſſet. Quinetiam ad Lotaringiæ ducem & Guiſiæ ducem illius fratrem ſcriberet, vt ſi fortè duci Chriſtophoro aut nōnullis ex eius famulitio per illorū fines iter facere vel commorari contingat, hoc illorum voluntate facere, idque cum omni iuſtæ humanitatis ſtudio atq; officio liceret. Quod facilè ab illis Regem obtenturum confiderent.

HÆC poſtulata ad hunc fere modum deſcripta Regi traduntur, ſimul redduntur poſteriores ducis Chriſtophori literæ, quibus docebat non ſolùm conſenſu Cæſaris & Ferdinandi hæc comitia cogi, verùm etiam eorum nomine delectos & legatos mittendos eſſe, Ferdinando placere, vt hoc negotium ex Iuriſconſultorū diſciplina in cœtu fœderatorum decideretur. Id ita habere vt cōſtaret, exemplum mittit tabularum fidei publicæ quas Ferdinandus dediſſet, quibus dies aſcripta erat viceſima ſeptima menſis Maij ſuperioris, item literarum quas poſtridie dediſſet, ad fœderis capitaneum de eodem negotio ſcriptas, quibus non modò quod iure deberetur ſe facturum, ſed humanitate quoque erga eum vſurum eſſe promitteret: quinetiam apud Cæſarem quicquid gratia, commendatione & autoritate valeret, illi non defuturum: vt iam Regi verendum minimè aut ſuſpicandum eſſet, ne commendando hoc negotio vel iure perſequēdo Cæſarem vel Ferdinandum offenderet, vel quicquam committeret quod cuilibet non liceat, qui etiam in ſacri Imperij clientela habeatur, neq; vllam hac in re iuſtam reprehenſionis cauſam eſſe.

HIS omnibus poſtulatis intellectis, literarumque & fidei publicæ exemplis perlectis, Rex tametſi ex eorum ſententia ſatis perſpiciebat non eſſe eam Ferdinandi mentem vt ducatum reſtitueret, ſatis tamen habebat quòd hæc ſcripta prætexere poterat, quæ in meliorem ſenſum & ſuo conſilio commodum (nempe eum qui ex ipſo verborū tenore eliciebatur) accipiebat: neque ſibi perſuadere poterat Ferdinandum aliter quàm ſentiret, ſcribere. His cauſis adductus concilio habito ducum Bauariæ & Wirtembergēſis poſtulatis obtemperare conſtituit. Langæum mittit dato negotio vt de pecunia deponenda ageret, ea tamen conditione, ne ad vllius ditionem inuadendam, ſed ad tuenda duntaxat Imperij iura, conſuetudines & priuilegia inſumerentur. Alijs etiam conditionibus & præſcriptionibus cauit, quas tabulis ea de re confectis inſcribi iuſſit. Dat etiam negotium vt ad reſtituendos duces quantam poſſet operam & induſtriam adhiberet, *Langæū Rex in Germaniā mittit.*

1533 ſic tamen vt maximè ſpecioſum nomen prætexeret, ne úe fœderum & pactionum verbis apertè repugnaret. In primis autem eum omni ratione iubet conari quò fœdus illud Suauienſe non inſtauraretur, ſed potius irritũ fieret. Qua de re fiduciarias ei literas dat, quas Cæſaris delectis, quas item Ferdinando, ſi quidem illic intereſſet: ſi minus, delectis qui eius nomine adeſſent, quas deniq; omnibus confœderatis redderet.

LANGÆVS vbi adueniſſet, audit Ferdinandum his comitijs non interfuturum. Itaque eius legatos certiores de ſuo aduentu & cauſa facit, & literas vnà cum ijs quas à Rege acceperat, ad ipſum Ferdinãdum, aut ad eos, ſi abeſſet, mittit. Eas hîc inſerui vnà cum duabus orationibus, quas habuit in ipſo conſeſſu, quibus ducum Wirtembergenſium reſtitutionem ſuadebat.

Gulielmi Langæi ad Ferdinandi regis legatos epiſtola.

QVVM Galliæ Rex Chriſtianiſſimus, princeps meus obſeruandiſſimus, à Chriſtophori ducis Wirtembergenſis & Vlrici patris legatis rogaretur vt eorum cauſam defendendam ſuſciperet, viri clariſſimi, tametſi vt hoc illis concederet ſui eſſe officij intelligebat, eo magis quòd ſuis calamitatibus doctus alijs opẽ ferre didiciſſet, tamen Ferdinandi regis propinquitate deterrebatur, ad quem hoc negotiũ in primis pertinere animaduertebat. Verùm poſteaquam rem totam diligenter apud ſe perpendit, & quo loco tum antea fuerit, tum in quem nunc deducta ſit, conſiderauit, maximè verò Ferdinandi ipſius rogatu diem concilio indictam eſſe, quò in ſuum locum quem antea tenuerunt, reſtituantur, vt amica quædam compoſitio potius quàm defenſio futura videatur: tum ſuas partes eſſe intellexit (qui vtriſque ex æquo amicus ſit) vt cùm ſuos fœderatos tum miſerum hunc & inſontem Ferdinando ſocio & neceſſario commendaret: eſſe enim quamobrem vtriſque congratuletur, illis, quòd tanquam tempeſtate fortunæ calamitate iactati, portum aliquem nacti videbantur: huic, quòd ad laudabilem ſententiam deſcenderit, vt clementia vti ſtatuat. Quare non ea mihi veniendi cauſa fuit vt Vlrici peccatum excuſem, quamuis nonnullam cauſam ſi minus iuſtam, at cum iuſto certè dolore coniunctam habere videatur: ſed vt vel datam veniam & animaduerſionem leniorem gratulari, vel (ſi quidem res ita ferant) precibus à vobis impetrare poſſim. Si ſatis hactenus malorum pertulit, domo profugus & à liberis, quos ab eo tempore non vidit, auulſus, iã tempus eſt vt patri filius vnicus, filio pater, & dignitas vtriq; quam obtinuit, reſtituatur. Horum alterum ex ſola Ferdinandi clemẽtia pendet, alterum officij etiam ratione præſtari debet. Multæ illi rationes hodie ſuppetunt (alias etiam poſtea fortaſſe habiturus eſt) quibus opes augeat, digniores ſanè ipſius amplitudine, quàm vt ex conſanguineorum miſerorũ inopia diteſcere, etiamſi liceat, in animum inducat, quibus, niſi eorum ipſum miſereat (vt video velle) nihil quàm inopia & ſolitudo per totam vitã relinquetur. Hęc omnia & huiuſmodi alia etſi Rex Chriſtianiſſimus princeps meus planè intelligebat, tamen amicè monere eum voluit, ne ab hac tam pia & ſancta ſententia deduci ſe ſinat, qua nihil ad poſteritatis memoriam pręſtabilius poteſt relinquere. Quòd ſi precibus hoc effici poteſt, eum etiam atque etiam orat & obſecrat: ſi quid communis amici autoritas ad dirimendas controuerſias valet, huc ſuam omnem autoritatem conferre paratus eſt, datis mihi mandatis, vt ſuis verbis ea afferam quæ honeſta & commoda videbuntur, quò res tam ſalutaris confici poſſit. Quum verò Ferdinandum Regem, quia huc venturus non eſt (contrà quàm Regi Chriſtianiſſimo nũtiatum fuerat) vobis audiam omnem poteſtatem & autoritatem tribuiſſe, viri clariſſimi & ornatiſſimi, qua quicquid eſt controuerſię tollere poſſitis: literas quæ ad Ferdinandum Regem atque adeo (quando is abeſt) ad vos ſcriptæ ſunt, mitto: quibus intelligatis, quæ à me dicuntur, ea Regis Chriſtianiſſimi verbis, conſilio & iuſſu omnia dici & exponi. Valete.

Chriſtophori ducis aduocati & ſtudioſi.

DVX Chriſtophorus ipſo iam Nouembris die quinto & viceſimo eiuſdem anni 1533 Auguſtam venit: vnà cum eo adfuerunt qui illi præſto eſſent & ab eo ſtarẽt, Ioannis Federici ducis Saxoniæ electoris nomine, Chriſtophorus Tambahanius equeſtris ordinis & Theodorus Spiegelus I. V. D. Henrici ducis Bruſwicenſis & Luneburgẽſis, Iuriſconſultus quidam: Erneſti etiam ducis Brunſwicenſis & Luneburgenſis, Chriſtophorus Santampergenſis & Baltaſar Clauerius: Alberti ducis Pruſſiæ, doctor Andreas Ripæus: Alberti ducis Mechelpurgenſis, Sebaſtianus cancellarius Schweinſpurgenſis. Ioannis ducis Cliuienſis & Iuliacenſis, doctor Carolus Harſtanus: Lantgrauij Haſſiæ Philippi, Hermannus Malſpeirgenſis mareſchallus & Ioannes Finſius Locampius cancellarius:

ritus: Georgij comitis Wirtembergenſis, Iacobus Truchius equeſtris ordinis, & doctor Ioannes Euoderus cancellarius. Ex principibus denique Eccleſiaſticis, ducis Franciſci epiſcopi Monaſterienſis nomine, Thomas Hordo mareſchallus, & doctor Iodocus Rullandus cancellarius. Langæus Regis Chriſtianiſſimi legatus tametſi vehementer rogabatur vt numero eorũ qui aderant inſcribi ſe concederet, tamen quia norat quanti momenti hoc nomen eſſet (cuicunque enim cauſę quis adeſt, is illam ſuam eſſe ducit, vt ſuprà demonſtratum eſt) noluit eo loco ſe haberi quaſi principis ſuffragatoris nomine adeſſet, ſed tanquam eius nomine qui paci inter diſſidentes componendæ ſtuderet. Ac ne ipſos quidem Bauariæ ducum legatos, qui eum à Rege mitti petierant, alio loco haberi animaduertit, quàm quòd ſocij eſſent & fœderis illius participes. Proinde ne facere cogeretur, quibus potuit rationibus obniſus eſt. Anglus etiam legatum eò miſerat ille quidem, ſed tam intempeſtiuè profectus eſt, vt ſerò cœtu iam dimiſſo adueniret. Vngariæ rex Ioannes propter itinerum difficultatem legatum nullum miſit, literas tamen ſummi ſtudij plenas in ducum gratiam ſcripſit.

DIE Decembris octauo dux Chriſtophorus certior fit cauſæ dicẽdę locum die decimo hora ſeptima in conſeſſu datum iri. Idem Langęo nunciatur: qui quum ipſo demũ octauo die aduenisſet, toto inſequenti die operam dedit vt verum & ius cauſæ Wirtembergenſis liquidò poſſet perſpicere, præter nonnulla alia quæ in itinere à quodã è Chriſtophori famulitio didicerat, quem dum Solodori iter faceret, obuium habuerat: à quo nempe prolixam chartam typis prid. Kal. Aug. excuſam, vnde totum negotium intelligeret, acceperat. Nam quum è Gallia diſcederet, nihil propemodum audierat: imò tanquam Rex rem totam à gemino ouo (quod aiunt) compertam habuiſſet, ſic ij qui de mittendo legato cum eo agebant, totum iſtud omiſerunt: neq; ea fuerunt prudẽtia, vt eum vel oratione vel ſcripto docendum curarent. Vbi diei conſtitutæ hora venit, adfuit dux cũ ſuis, qui omnes ſerie collocatiunius ordinis ſubſellia occupant. Datur alijs ex fœderis delectis negotiũ vt tantiſper in alia aula cũ Langæo verſarentur, dum quo loco & ordine habẽdus eſſet, diſputabatur. Neq; enim pati volebat vt inferius latus Regis Ferdinãdi legatis clauderet, ſatis eſſe ratus ſi Cæſaris delectis loco cederet, Regi ſecundũ deberi. Ne hæc contentio negotium remoraretur, neúe alterius iuri præiudicium fieret, ſtatuunt, vt eo die & cęteris deinceps, ſi alter comitijs intereſſet, alterum abeſſe oporteret. Ita Lãgęus à Gulielmo Kneringenſi, vno ex fœderis capitaneis, & doctore Leonardo Eloquio Gulielmi Bauariæ ducis, eiuſdem fœderis ſummo capitaneo productus, Cæſaris legatis proximus aſſedit: hi erant Chriſtophorus Stainus epiſcopus Auguſtanus, & comes Mõfortius. Tum delectis & legatis confœderatorum literas fiduciarias exhibet, quarum initium duntaxat, ne totius ſcripti prolixioris lectio moleſta ſit, ſubijciam.

FRANCISCVS Dei gratia Francorum Rex, Obſeruandiſſimis, illuſtriſſimis, magnificis & ſpectabilibus electoribus, principibus alijsq́ue ſacri Imperij ordinibus in fœdere Suauienſi cõuentum agentibus, amicis, conſanguineis & ſocijs chariſſimis, S. Inter ſumma illa & grauiſſima Reip. Chriſtianæ negotia quæ noſtro tempore extant, &c. *Regis ad ſacri Imperij ordines epiſtola.*

PERLECTIS literis Langæus mandata Regis Chriſtianiſſimi principis ſui in cõuentu exponit. Deinde dux Chriſtophorus in medium adducit quæ ad rem ſuam facere arbitrabatur. Tota eius oratio omnibus placuit, præterquam Ferdinandi Vngarię Regis (à quo ducatus occupabatur) legatis & qui eius partes ſequebãtur. Itaq; nihil eo die ſtatuerunt, licet vehementer cõmotos fuiſſe appareret oratione ex tempore à Langæo habita, quam nunc legendam exhibemus.

SI Galliæ Rex Chriſtianiſſimus princeps meus quid officij ſui tantummodo & humanitatis ipſius ratio poſtularet, adhuc ſpectare voluiſſet, iampridem illuſtrium & tamen miſerorum Wirtembergenſium ducum cauſam apud hos ordines, id eſt apud neceſſarios & veteres ſocios defendendam ſuſcepiſſet: quam ad rem recentis propriæ calamitatis exemplo incitabatur, vt alienas ærumnas ſuarum ipſius recordatione releuare conaretur. Accedebant aliæ complures cauſę, multorum magnorum & clarorum principum, quos apud ſe illorum cauſa laborare videbat, gratia atque autoritas, neceſſitudo & affinitas: alterius præterea egregia indoles, & ſpes virtutis quæ vnà cum accreſcente ætate vires acceptura videtur, eiuſdem ſatis comperta & indubitata innocentia, ea deniq; amborum ſors, quæ vel hoſtium ipſorum animos ad cõmiſeratione͂ poſſit flectere. *Prima Lãgæi apud Imperij ordines oratio.*

Etenim

1533. Etenim alter profecto ſatis magnas pro facti grauitate pœnas dedit, alter nimis multas pro innocentia ærumnas pertulit. Sed (vt verum dicam) quàm iſta Regis animum ad opem illis ferendam incitabant, tam refrigerabat fama à nonnullis ſparſa, qui quum veſtrum rei huius adminiſtrandæ conſilium non intelligerent (quemadmodum ſatis nũc perſpicitur) ad ipſius aures pertulerant, illorum fortunas & dignitates edicto ſempiterno à vobis in Ferdinandi manus translatas fuiſſe: vt timendũ illi videretur, ne ſi hãc cauſam tueri inſtitueret, in multorũ offenſiones incurreret, quib. firmiſſimis cõiunctionũ & fœderum vinculis copulatus eſt. Deinde tanti apud illum eſt decus & amplitudo Ferdinandi, imò veſtra ipſorum exiſtimatio, vt neque princeps ab omni ambitione alienus in ſuſpicionem illi venire deberet, quaſi vicinorum & ſociorum bona præter legum & morum inſtituta raperet: neque vos tanta virtute & prudentia præditos abſque iuſta cauſa paternæ noxæ pœnam ad filium extendere velle arbitraretur. Niſi enim immanis cuiuſdam criminis atrocitas obtenderetur, tum vobis in perpetuum inhumanitatis & crudelitatis tum illi impietatis atque auaritiæ macula hæreret. Verùm poſtquam per literas ducis Chriſtophori ſigillatim factus eſt certior, quonam pacto hæc res principio inita atque ſuſcepta ſit, & quo nunc loco ſit, poſt diligentem & diuturnam conſiderationem, auxilium ſuum ſocijs principibus miſericordia dignis denegare noluit, maximè vbi omnium fortunarum & opum ratio agitur: aut (vt verius dicam) vbi tantam clariſſimorum virorum erga illos voluntatem perſpexit, qui ad eorum cauſam ſeſe adiungunt, committendum ſibi non putauit, quin illis congratularetur, quòd recuperandæ dignitatis ſpes non ex incerta & dubia opinione ſuſpenſa, ſed in vobis & in veſtra clementia & Ferdinãdi Regis humanitate poſita ſit. Ac mihi quidem, vt vobis quæ congratulationis faciendę mandata accepi ſignificem, ſpes eſt me oſtenſurum non modò illos in ſtatum ſuum reſtitui debere, maximè hunc cuius nulla culpa eſt, ſed etiam per vos id fieri debere: idque adeò verum eſſe, vt niſi quamprimum reſtituantur, vobis culpa omnis, non Ferdinando Regi tribuenda ſit. Quod ego ſi perſpicuè demonſtro, quum Rex princeps meus eos eſſe vos exiſtimet, qui æquitatem, miſericordiam, prudentiam & cæteras quas in vobis eſſe perſpexit virtutes non depoſueritis, profecto inde efficitur, vt iuſta cauſa fuerit, cur & iſtis & vobis gratularer: iſtis, quòd tantæ tempeſtatis impetu vexati & agitati, optatum portum repererunt, vbi tutò conſiſtant: vobis, quòd pium & laudabile conſilium amplexi eſtis, vt manſuetudine & miſericordia (qua nihil eſt quo mortales ad immortalis Dei naturam propius accedant) vtendum vobis eſſe duxeritis. Quare ad rem ipſam venio, vbi multis verbis opus non eſſe video. Memoria enim omnes vos tenere arbitror, quum patre huius mortuo, iſtius ducatus dominationem vos primùm Cæſari, deinde Cæſar Ferdinando tradidit, hanc diſertè conditionem à vobis additam fuiſſe, vt cum Vlrico trãſigeret: deinde quod ad hunc innocentem attinet, qui annos quatuor natus, nullum crimen, nullum turpe facinus admittere potuerat, facultatem iuris ſui perſequendi reſeruatam ei fuiſſe, nominatim verò caſtrorum Tubingæ & Neiffæ, quum non ita multo pòſt ſe in iſtorum poſſeſſionem mitti poſtularet, quæ in regis Ferdinandi poteſtate erãt: denique quum ſua repetere perſeuerarct, ipſum Ferdinandum vltrò dixiſſe, per ſe illi licere quicquid ius & fas eſſet perſequi: neque hodiernum diem conuentui habendo dici tantummodo conceſſiſſe, ſed præcipuum autorem extitiſſe. Hoc ego Ferdinandi factum quo diligentius apud me perpendo, eo magis illum prudentius facere non potuiſſe reperio. Qui ſi re vobiſcum non communicata ſuas illis opes ac dignitates reſtituere in animum induxiſſet, quæ nunc vobis autoribus tenet, viſus eſſet vel veſtrum beneficium nihili ducere, vel ſibi ſeparatim illorum beneuolentiam ſic comparare, ſicque illos ſibi obſtringere, vt vobis infeſti manerent: quaſi hoc optaſſet & curaſſet, vt quæ per vos amiſerant, non per vos, ac fortaſſe vobis inuitis, ſe ex eius manibus, cui commodũ ac vtile erat tenere, recuperaſſe illi putarent. Nunc quũ omnia adhuc in integro ſint, & penes vos eſſe cupiat, vt velvterq; vel alter reſtituatur, veſtrũ etiã profecto iudicium eſſe vult in quam ex dignitatibus reſtitui placeat, illoſque veſtra ſententia quàm ſuo beneficio reſtitutos videri mauult. Quum item veſtrorum in ſe meritorum magnitudinem memoria, vt debet, proſequatur, quum veſtræ quietis & reconciliationis rationem habere videatur, quum hac laude contentus ſit, vt quemadmodum nullam in ſe arrogantiam in beneficio accipiendo oſtendit, ſic non tam aliena per iniuriam occupare, quàm de ſuo libe-

beralis eſſe videatur: facilè ſanè iudicari poteſt cum nec beneficij collati laudem, nec gloriam facti vobis ꝑ inuidiam præripere voluiſſe. Nam ex his alter adoleſcentiæ ornamẽta & grandioris ætatis ſpem, alter ſenectutis otiũ & tranquillitatẽ vobis debebit. Sed gloria ꝓculdubio ipſa tota veſtra erit: neq; vt in bello, vbi non exiguam partem miles ſibi tribuit, ſic hac in re laudis ſocium habituri eſtis. Omnib. enim notiſſimum eſt & innocentem hoſtis filium veſtra ope ac fauore recreatum, & hoſtem ipſum victũ deiectumq́; tanquã manu porrecta erectum eſſe. Ac Ferdinandus ipſe ſi minus diſertis verbis, certè ipſo facto ſatis oſtendit, quicq̃d laudis & beneuolẽtiæ inde expectari poteſt, ita ſe vobis totum concedere, vt quodcunq; tandem futurũ ſit veſtrũ in hac cauſa iudicium, nulla in eũ vituperatio aut reprehenſio cadere queat. Qui enim cauſam ſuam alteri iudicandam non audet cõmittere, is omnino ſe damnat: qui verò ſe legib. & inſtitutis ſubijcit, is alterum è duob. oſtendit, aut ſibi in animo nõ eſſe aliena bona ꝑ vim occupare, aut ſe ſperare, quorum iudicium ſubire viſus eſt, eos contra ius & fas ſecundũ ſe pronuntiaturos. Horũ vnũ facilè credo, alterũ tũ à veſtra tum ab illius exiſtimatione nimis eſt alienũ. Nã cum quidem nunquam putabo, etiam ſi poſſit, velle aliquid q̃ cum æquo & iuſto pugnet, moliri, imò illum ſuam autoritatem adhibere & vires conferre ad ſocios iuuandos magis quàm opprimẽdos cupere iudico. Nec mihi vllum ius in illorũ opes ſibi ſumere videtur: potius illud quærit, eáſne ꝑ vim tenere liceat, an veſtro cõſenſu ac iudicio cedere. Quicquid ſit, nunquam adduci poſſum vt credã, vobis autorib. eos ſpoliandos eſſe, quorum alter immane & inauditum neſcio q̃ ſcelus deſignaſſe dici non poteſt, alterum omni culpa vacare planum eſt. Potius ſic ſentio, quoniam crimina diſtingui oportet, & pœnarũ ratio diuerſa eſt, optimũ factu eſſe vt res veſtro iudicio ꝑmittatur, annon Vlricus pater (nam de filio cui dubium eſſe poteſt?) ſeptemdecim annorum ſpatio ſatis multa pertulerit, & pœnas ſcelere dignas perſoluerit. Quanquam enim in vos peccauit, certum tamen eſt eum non fœderis odio adductum, ſed inuitum & imprudentem, vindictæ cupiditate, & iuſto quodam dolore incenſum hoc feciſſe. Atq; hoc fortaſſe eſt hominis peccatum (pace veſtra dixerim) vt nemo veſtrum, ſi eo loco eſſet, non idẽ facturus fuerit. Scitis enim ciues caſtri Reuthlingani in Suauia (quod nũc huic fœderi adiunctum eſt) grauiſſimas ſimultates cum Vlrici maiorib. exercuiſſe, ipſi infeſtiſſimos continenter fuiſſe: vt ex illis nonnulli eos qui in ipſius ſyluis domicilia habebant, ſumma crudelitate occiderint & trucidarint: qua de iniuria vt ſibi per ipſos caſtri præfectos ſatisfieret, ſummis precibus obſecrauit. Qui tantum abfuerunt ab eo vt in ſicarios illos debita exempla ederẽt, vt in oppidum etiam intromiſſos apud ſe habuerint & aluerint. Cuius rei tãta indignitate offenſus, mirum non eſt ſi ira inflammatus eſt, & quidem tanta celeritate, vt caſtrum citius captum eſſe quàm obſideri audiretis. Hîc nihil dico quàm grauiter illud factum vindicandum eſſe cenſueritis: nunc enim ſolùm rationes afferre inſtitui, quib. hanc pœnam leniẽdam eſſe demõſtrem. Hîc ergo ante omnia vobis ob oculos ponatis velim cadauera eorum quos in ſua clientela habebat, crudeliter dilaniata & ad illius pedes abiecta. Perpendite quæſo illorũ conſanguineos, vxores & liberos flentes, eiulantes, ſupplices ſe ad eius pedes proijcientes: animos veſtros ſubeat quàm grauiter doluerit ſe ita contemni, quæ potuerit eorum eſſe oratio, qui illum vt iniuriam vlciſceretur monebãt, alioquin hoſtes maiora machinaturos. Vos ipſos iudices ſero, vobis cogitandum ꝑmitto quid tum illi animi cenſeatis fuiſſe. Equidẽ ſic iudico, ſi vllum tempus eſt quum iuſto dolori morem gerere & de vindicta cogitare oportet (vt vos non inficiabimini credo, huiuſmodi tempus nonnunquã inter homines incidere) tum certè neceſſarium eſt, quum implorata magiſtratus fide & auxilio, ſcelerati qui iniuriã fecerunt, non modò intra vrbis mœnia tutò recipi conſpiciuntur, verùm etiã ad honores publicos efferuntur. Certè id cùm omnibus magno dolori eſt, tum verò nobilib. & ſummo loco natis, quum ſuam autoritatẽ ſperni & nihili fieri animaduertunt. Ad hanc defendendam nõ lege tabulis ſcripta, ſed ſenſu & natura mentib. inſcripta moueri nos experimur, vt ad arma etiam ꝓſiliẽdum nobis eſſe putemus, ſi nullam leniorẽ facultatẽ dari intelligamus. Percurrite veterum tẽporum hiſtorias: comperietis pauca à maiorib. noſtris bella aliam ob cauſam ſuſcepta fuiſſe. Equidẽ vos ipſos (vt rurſus q̃ ſentio apud vos liberè veſtra venia mihi ꝓferre liceat) vos ipſos, inquam, credo, ſi eodem loco fuiſſetis, tali dolori non minus ceſſuros, eaſq́; cauſas non minus virium in vos quàm in illum habituras fuiſſe. Ille inſigni iniuria accepta iuſta ira accenſus ſe cohibere non potuit, quin iniuſtam ſuorum cædem vindicaret. Quod à me

1533. ita diei minimè exiſtimetis velim, quaſi q; vobis laudi tribui debet, id vitio vertere cogitem, qui in eum animaduertendum vobis eſſe iudicaſtis, à quo veſtros ſocios & fœderatos deletos eſſe cōſtabat. Abſit etiam à me, vt hoc animo id dixerim quaſi illius peccatū cum veſtro fortiſſimo facto conferendum putem, nedum vt eū peccaſſe velim inficiari, quem culpam agnoſcere video. De accepta iniuria conqueri in hoc conuentu debuit, ex cuius ſententia atq; autoritate longè commodius ei ſatisfactum fuiſſet. Quamobrem errauit, temere fecit, factū confitetur, facti pœnitet, facti pœnā acerbā & diuturnā pertulit, ad veſtram nunc clementiam ſupplex confugit, peccati veniam petit, ſe in poſterum quietum fore recipit: qui ſi aliquando ad contumeliā & vim promptior & intēperantior fuit, ętate, exilio & diuturna miſeria deferbuit & refrixit. Ignoſcite quæſo, viri clariſſimi, ignoſcite delictū deteſtanti, ignoſcite confitenti, ignoſcite, inquā, nunc quū minus inuidiæ obnoxius eſt, qui flagranti delicto miſericordiæ ſpem reliquiſtis. Vos quæ veſtrę partes erant, pręſtitiſtis, & qui veſtros ſocios & confœderatos in tēpore tueri atq; ſeruare nō potuiſtis, q; proximum fuit, factam illis iniuriā ſeuerè vindicaſtis: ſocios ex ſeruitute liberaſtis: qui libertatem illorū oppreſſerat, eū domo & poſſeſſionib. expuliſtis. Quæ magni & fortis animi erāt, hactenus p̄ſtitiſtis, eos vos eſſe docuiſtis, quorum ſocios atq; amicos impune lædi nefas ſit. Vnum vos oro & obſecro, ne veſtras aures eorum orationi patere ſinatis, quos in ipſo aduentu audiui, qui tamen ſe huius ſententiæ autores haberi nolunt, qui vos improbis ſermonib. obtundunt, vt conſtantiæ famā ſeruetis, nulla ratione concedendū vobis eſſe, de quib. aliquando ſuppliciū ſumpſiſtis, ij vt vobiſcum in gratiā redire queant. Illud potius videte, ne q; cōſtantiā appellant, verè ſit pertinax crudelitas, & crudelis p̄tinacia. Viri graues & conſtantes ſine vlla dubitatione veniam dare conſueuerunt, vt ipſi feciſtis: atq; vt ſe quiſq; qui ſupplicio dignus eſt, à ſcelere maximè abducit, ſic de ſummo iure & ſeueritate eſt aliquid remittendum. Quinetiam illud vſu ipſo compertum eſt, ſummos & illuſtres viros tum noſtra tum patrum memoria initio nequiſſimos & improbiſſimos fuiſſe, qui tandem ad ſanitatem redierint: vt adoleſcentiæ calore refrigerato ſuperiorem imprudentiam rebus fortiſſimè geſtis & maximis in Remp. meritis compenſarint. Eos nominare hîc poſſem, niſi odio dignum eſſe arbitrarer honeſtorum virorum lapſus in memoriam reuocare, quos iampridem dies ipſa obliuione deleuit. Veſtros ipſorum maiores legiſtis bello ſuperatis hoſtibus non raro pepercisse, exteris etiam (quod multo maius eſt) interdum bona reſtituiſſe: quæ res illis tum domi tum foris non modò gloriæ ſed magnæ vtilitati fuit. Quanto plus ab iſto vobis eſt expectandum, neque dubitandum quin deinceps velit & poſſit cum finitimis pacem colere, Reì publ. vtilitatem afferre, qui iuſto dolore permotus & ſumma qua in ſuos erat voluntate adductus, errore communi Reipub. quietem ſemel turbauit: & rem potius ſe dignam facere viſus eſt, quàm veritus ne inuidiam ſibi conflaret, & factum in malam partem acciperetur? Quòd ſi tam atrox eſſet crimen vt nec longinquitate temporis deleri, nec pœna mitigari, nec eorum precibus qui eius cauſa laborant, remitti debeat, veſtræ tamen conſtantiæ eſt vt conditioni ducibus iſtis promiſſæ, quum ipſo crimine flagranti & recens patrato ducatum ademptum alteri dediſtis, ſtandum eſſe cenſeatis. Veſtro honori conſuluiſtis, quum arma in eum ſumpſiſtis qui ſocios violauerat: hunc honorem ampliſſimè retinuiſtis, quum in ipſo victoriæ curſu reſipiſcentiæ locum reliquiſtis, & miſericordiæ ſpem exceptione illa addita feciſtis. Amplius dicam. Quemadmodum ſummo vobis decori fuit quod hoſtis filio ſubueniſtis, ita turpe hodie fuerit huius exceptionis cōmodo eum per vos non frui, inuidiamq; ingraueſcere, quam tempore leniri & euaneſcēre oportebat. Turpius fuerit ad prius ſupplicium hanc accedere calamitatē, vt erroris vel criminis ſui cauſa vnicum filium, qui criminis ſocius non fuerit, quēq; ſenectutis ſuæ columen & ſolatiū ſperabat, miſeriarum ſociū perpetuò habeat. Turpiſſimū fuerit, hunc innocentē pacis tēpore reliquijs bonorū auitorū ſpoliari, quas bello cōceſſeratis: & alieni delicti pœnā in eum tranſmitti, in quem ne leuiſſima quidem ſuſpicio cadere poterat, tantùm abeſt vt ab eo perpetrata ſit. Maiores veſtri quum illatas ſibi iniurias vlciſcerentur, ſæpenumero patrum errata liberorum miſericordiæ condonarunt, adoleſcentium culpā ętati potius quam improbitati tribuerunt. Vos decernetis vt innocentiſſimus iſte, qui ne verbo quidem vllum vnquam lædere potuit, ob alterius delictum in perpetua miſeria conſeneſcat? cuius delicti nec grauitas nec magnitudo tanta eſt, quin & pœna pro-

cedente tempore minui & inuidia obliterari poſſit. Vos paterni criminis vltionem in filium faſcijs inuolutũ deuoluetis? Obſeruate quæſo vos viri ornatiſſimi, calamitoſam huius ſenectutem, ærumnoſam illius nullo ſuo merito adoleſcentiam: vt in vnius innocentia ęquitatis veſtræ rationem habeatis, in pœnis ab altero expetendis veſtram manſuetuditẽ adhibeatis. Obſeruate ſummo loco & genere illos ortum habere, illis nec amicos nec conſanguineos defuturos qui opem ferant, qui etiamſi pœnas luere permittẽt, omnino tamen deleri & funditus perire non ſinent. Nam vt de ijs nihil dicam qui hîc aurib. arrectis attentè expectant qualẽ ſe quiſq; veſtrũ in hoc negotio præſtabit, videtis quàm multi illorum partes foueant, non ex Germania ſolùm, ſed etiã ex longinquis regionib. Qui omnes beneficium ſe accepiſſe putabunt, ſi miſeris iſtis parcetis: ſibi factam iniuriã exiſtimabũt, ſi acerbiores vos præbebitis. Et vt ſemel omnia, hoc vobis etiam atq; etiam conſiderandum puto, ſeueriori iudicio vobis & poſteris belli ſeminariũ relicturos, præter nonnullam ignominiæ labem, quòd durius æquo in alterum animaduerteritis, alteri fidem datam non præſtiteritis: contrà lenior ſententia Reip. quietem, vobis honorem afferet. Hæc non eò dico quòd eos rationem quæſituros putem, vt vi & armis quę amiſerunt recuperent: neq; enim deuictis tantum eſt animi & audaciæ. Verùm quoniã audio eſſe nõ homines ſed hominum peſtes, qui clàm virus ſpargunt quo vobis perſuadeant, metuendum eſſe, ne ſi in integrũ reſtituentur, quæ prima dabitur facultas, ea ad vindictam abutantur, & ſibi priuatim illatas iniurias, in omnes publicè nullo turbãdæ pacis metu rependant: id adeo dico vt doceam, rerum nouarum ſtudium potius ab ijs timendũ eſſe quos in exiliũ eieceritis, quàm ab ijs quos veſtro beneficio reſtitueritis. Vt enim omnium bonorum iactura acerrimus eſt ſtimulus quo ad ea recuperanda omni ratione impelluntur, ita ſemper aliqui extabunt qui calamitoſorũ miſericordia tangantur. Quæ quum ita ſint, animos omni belli ſuſpicione liberate, ærumnoſum inſontem iuuate, iſtũ reſipiſcentẽ excipite: vt hoc nouo beneficio vetera mala omnia è memoria euaneſcant, & amborũ mentes vehementius in eo laborent vt vobis gratiam referant, quàm id nunc operam dant vt in priſtinam dignitatem & gradum reſtituantur. Hoc ſi facietis, firmiſſimam & certiſſimam pacem à Deo armipotente ſummo cõſequemini, qui reſipiſcentes in gratiam recipit, qui inſontes tuetur. Is enim eſt qui pacem in veſtra ditione poteſt collocare, qui niſi ciuitati ſeruãdę pręeſt, nequicquã excubat qui eã ſeruare inſtituit. Efficite vt qui ſiniſtros iſtos rumores ſpargunt, agnoſcant Deum opt. Max. ſua clementia placatum eſſe, quę bellum depellit, & pacem firmat, non ſeditioſa certorum hominum cõſilia & nefarios cœtus, qui reſipiſcentem abigere & innocentem opprimere ſtudebãt. Verùm pro cauſæ æquitate ſatis multa, pro veſtra manſuetudine ac prudentia nimium multa dixiſſe videor: ꝙ ſatis ipſi intelligitis æquum eſſe vt & ambo exceptionis ſuprà memoratæ beneficio fruantur, & innocens in veterem ſtatum planè reſtituatur. Id à vobis pręſtari debet, quorum iudicium rex Ferdinandus ſubire voluit, ea mẽte vt tota iudicij ſeu inuidia ſeu beneuolentia, ſiue decus ſiue ignominia in vos redundet. Quòd ſi eius conſilium ſequemini, iudiciumq; ex æquo & honeſto facietis, neceſſe eſt vt vtrunq; reſtituatis: ſin ſummo iure agere libebit, vt peſſimè omnia cadant, fieri nõ poteſt quin hic ſaltem fortunas & ornamenta cõſequatur. Quare ſi in eadem ſententia perſeueratis (vt vnde digreſſa eſt eò redeat oratio) nõ dubitabo vtriſq; gratulari: illis, ꝙ omnib. ornamentis amiſſis extremum in vobis perfugium nacti ſunt: vobis, ꝙ Ferdinandi regis clementia ea vobis offertur occaſio, qua illorum demereri ſtudia poſſitis. Poſtquã enim tanto vobis illos beneficio deuinxeritis, nunquam non optima in vos & veſtros liberos voluntate eſſe poterunt: quib. eo maior dabitur ſeruandæ pacis & concordiæ publicæ cauſa, quo ſe vobis magis eſſe obſtrictos recordabũtur. Hoc pollicetur qui vos ſupplex orat, tam ſuo quàm patris nomine, hoc pollicentur omnes legati principum ſuorum verbis. Præter has preces & promiſſa, ſiquid ponderis eſt in Regis Chriſtianiſſimi principis mei petitione (debet autem eſſe nõ parum) tantundem vobis pollicetur: voſq; etiam atq; etiam vehementer orat, ſiquid incidat (vt in huiuſmodi controuerſijs ferè vſuuenit) ꝙ plenam concordiam diſtineat, eius opera vti ne dubitetis. In quo ſiquid amici communis autoritas valet, ſic habetote, nihil diligentiæ, curæ & ſolicitudinis reliqui facturum quę ab eo principe expectari poſſunt, qui ſummopere cupit ſociorum reconciliationem, cuiq; nihil eſt antiquius quàm vt pacem publicam promoueri & ſtabiliri videat.

NEQVE hac Langæi oratione quam Regis nomine habuit, neq; verbis eorum qui ducib. Wirtembergenſib. ſuffragabantur, delectorum & capitaneorum fœderis Suauiẽſis (quorum erat iudicium facere) animi vnquam flecti potuerũt. Neq; à duce Bauariæ Gulielmo ſummo ipſius fœderis capitaneo remedium vllum afferri potuit, quantumcunq; & patris & filij cauſa cuperet: ꝓpterea ꝗ conſilijs & machinationib. arcanis tum Cæſaris tum Ferdinandi oppugnabãtur. Quamobrẽ precib. eorum qui ducib. Wirtembergenſib. fauebant adductus Langæus alijs rationib. proximo conuentu vti ſtatuit, ſi fortè oratio habita nomine & autoritate ampliſſimi Regis eos ad aliquam æquitatem deducere poſſet. Itaq; quum rurſus conueniſſent, huiuſmodi apud eos verba fecit.

Altera Langæi oratio.

SVPERIORI mea oratione, viri præſtantiſſimi, demonſtraui quibus cauſis adductus Chriſtianiſſimus Galliæ Rex princeps meus principiò diſtuliſſet, deinde ad extremum in hanc ſententiam veniſſet, vt cauſam Chriſtophori ducis Wirtembergenſis qui hîc vos ſua & patris gratia ſupplex orat, cõmendaret. Demonſtraui etiã quę illius eſſet ſententia & mens in hoc negotio, quemadmodũ quum me huc mitteret, illi nuntiabatur, & ipſe cõfidebat fore vt veſtra opera & beneficio, clementia & manſuetudine Sereniſſimi regis Ferdinandi hic conuentus portus & ꝑfugium eſſet cauſæ illorum tandiu afflictę & agitatę. Quæ quum ita eſſent, non tã mittebar vt illis vexationis leuationem & auxilium afferrem, quàm vt & illis & vobis & Sereniſſimo regi Ferdinando gratularer: illis, ꝗ aditus patuiſſe videbatur, quo ad veteres dignitates & ſtatus redirent: vobis & Sereniſſimo Regi, quòd pio ſanctoq; inſtituto manſuetudine erga eos & clemẽtia vteremini. Nunc quum res illis tam malè ceſſerint, vt nõ modò ſpes eos fefellerit (quę exiguo admodum ac propè nullo iam firmamento nititur) verùm etiam ad miſeriæ cumulum malevoli homines (qui vt ſuas vobis cogitationes & conatus ꝓbent, non tam cauſæ bonitate quàm calumnijs & falſis criminationib. nituntur) huic innocenti inuidiam apud vos cõparare ſtudeant: precib. illius cogor, quibus mihi cõtinenter idq; optima de cauſa inſtat, quando video nondũ planè deſperaſſe, quin mea oratio & cõmendatio Regis Chriſtianiſſimi principis mei nomine valere poſſit, vt vel excuſationem accipiatis, vel ad illã ſiue æquitatis ſiue miſericordiæ viam reduci vos patiamini, à qua calũnijs abducti fueratis: cogor, inquam, inſtitutæ orationis ſtatũ cõmutare, vt qui gratulari cogitaram, nunc cõmendare & purgare incipiam. Quo in argumento tanta mihi in hoc loco loquendi & perorandi copia offertur, vt neq; me neq; alium quenquã verba deficere queãt, cui hoc agendum datur, vt hunc illuſtrem virorũ delectorum (id eſt optimorũ & iuſtiſſimorum) cœtum orem, atq; adeo exorem, ne in veſtram fidem mendacium & iniuriam cõtra verum & æquum recipiatis. Vnum eſt quo præcipuè deterritus ſum, ne tã facilè & alacriter hanc ꝓuinciam ſuſciperem, ꝗ ducis huius aduerſarij regem Ferdinandum falſis criminationib. (ſic enim malo exiſtimare) in eum excitarunt, à quo tamẽ ſummam beneuolentiam & ſtudium expectabam. Cui tanta & tã arcta cum Rege principe meo tam affinitatis quàm confœderationis nomine neceſſitudo intercedit, vt nunc cauſam huius apud vos agere longè difficilius mihi videatur, quàm prima fronte exiſtimabam. Ac mihi quidem nõ paruæ difficultatis res viſa eſt, quo pacto in hac cõtrouerſia in vnius gratiam loqui poſſum, vt oratione mea alterum minimè offendam: in quem tamen nec velim nec debeam grauius quicquam dicere, qui ſatis noui, ſi hoc mihi contingeret, Regis me odiũ & iuſtam indignationem ſubiturũ eſſe. Verùm enimuerò quum apud me perpẽdo, ſi cauſam hanc deſero, alterũ opes omnes & dignitates, quas ingentes habet, ſaluas & integras ſeruaturum & nominis etiam celebritatem acquiſiturum, alterum eò inopiæ redactum eſſe, vt ex veſtro iudicio pendeant reliquiæ tenuiſſimæ veterum ornamentorũ & fortunarum quas à maiorib. acceperat, id eſt quicquid ad vitam duriter tolerandam supereſt, inſuper exiſtimatio etiam valde laboret, ſiquidem qualem iſti fingunt, talis à vobis habeatur: quum animaduerto me & ab eo accerſitũ, & vt illi auxilio eſſem miſſum: reperio me iam nõ eſſe mei iuris, neq; honeſto ꝑtextu quicquam afferre vt illi patrocinium denegem, quin grauiſſimè tum vtriuſq; Regis amplitudinem lædam: ꝗ principem meum efficerem videri ſolum ex omnib. inhumanum & inexorabilem, qui ſocij inſontis cauſa afflicta (ad quem defendendum video vndiq; eos etiam qui nihil cum eo commune habẽnt, concurrere, illiuſq; cauſam, tanquã rẽ ſuam agi viderent, defendendã ſuſcipere) ne vnius quidẽ ex ſuis orationẽ vellet adhibere, qua vobis illã iudicio cõmendaret:

ret: Ferdinandum autem eum eſſe iudicarem qui vltrò malam & iniquam cauſam tueri velit, qui contra ius & æquum bona & omnes poſſeſſiones cōſanguinei egeni & innocētis occupare conetur, qui grauiter ferat ſiquis qua decet modeſtia & reuerentia rei veritatem doceat, quæ à nonnullis transformatur, qui illius nominis prætextu (vt oſtenſurū me confido) & non mediocri illius exiſtimationis infamia priuatas inimicitias aduerſus innocentem iſtum exercere cogitant. Dabo tamen eam operam (idq; æquum eſſe intelligo) orationemq; meā in hoc negotio intra eos rationis & moderationis cancellos continebo, vt tum æqui tum iniqui illam non contra regis ipſius Sereniſſimi (cuius æquitas, modeſtia, & iuſtitia mihi in dubium minimè venit) conſilium & voluntatem habitā eſſe intelligant, ſed contra iudicium quod improbi & violenti callidè ad opprimendum miſerum innocentem ipſius conſanguineum extorſerunt. Et quoniā ab hoc cœtu abeſſe video verbo ipſius delectos, re ſupplicis iſtius afflicti hoſtes & aduerſarios, vos clariſſimi & grauiſſimi viri meæ iſtius orationis teſtes & arbitros eſſe cupio, voſq; quum hinc diſcedam, dicturos confido me officij mei rationem non neglexiſſe, quam in eo ſitam intelligo, vt nec extra modum egrediar, quum agēdum eſt de miſerrima hominis ſorte, quem amicum & ſocium Rex Chriſtianiſſimus habet, & ſic quidē vt de ijs agere cogar quæ ad alium eiuſdem fœderatum & propinquum pertinere poſſunt, nec latius in commendanda iſtius ſalute mea verſetur oratio, nec prudens ac ſciens alterius exiſtimationē lædam, nec deniq; quam cum vtroq; ſocietatem habet prætermittam.

HÆC dum doceo, ſi me tam attento animo ac beneuolo audire voletis quàm me ſuperiori oratione audiſtis (ſi modo prius longiuſculum hoc exordium condonaueritis, quo neceſſariò vſus ſum vt perſpicuè Regis Chriſtianiſſimi mentem atq; conſilium exponerem) effecturum me ſpero vt non ſolùm animo cernatis, ſed manu tantum non palpetis huius ducis innocentiam, cauſæ illius æquitatem, inimicorum inſignem & impudentem calumniam, ſimul vt huius defenſionem & ſalutem cum Imperij vtilitate, cum omnium qui in hoc iudicio adſunt exiſtimatione, cū veſtra in patriam, in ciues, in voſmetipſos, in omnem veſtram poſteritatem pietate atq; officio coniunctam eſſe intelligatis: vt eum deſerere niſi iacturam facere, crimen committere, & dedecus admittere velitis, vobis non liceat. Hæc omnia non modò ſine offenſione regis Ferdinandi (cuius iſti nomine ad tegendam nequitiam & calumniam abutuntur) ſed cū bona ipſius venia cōſequuturum me confido. At vt in re narrāda eodem ex loco exordium ducam, vnde totius rei initium ſumptum eſt, memoria tenetis, quum à duce Vlrico ducatum & ornamēta adempta ad Cæſarem Auguſtiſſimum tum Romanorum Regem trāſtuliſtis, idq; additis quibuſdam reſtrictionibus & conditionibus quarum ſuperiori oratione memini, noluiſſe vos paterni criminis pœnam in filium ducem Chriſtophorum, tum annos quatuor natum, perpetuò redundare. Quamobrem tum hoc illi reſeruaſtis, vt in genere de ducatu recuperando iure experiri liceret, tum verò in Tubingæ & Neiffæ (quæ oppida nominatim exceperatis) poſſeſſionem illum miſiſtis. Hæc oppida quum poſſideret, aliquot pòſt annis extiterūt qui quum ſe delectos procuratores auguſtiſſimi veſtri Cæſaris & ampliſſimi principis Gulielmi Bauariæ ducis iactarent (hos autem Cęſarem & Bauarum ipſius Chriſtophori tutores affirmabāt) per fraudem & dolum, ſuis eū poſſeſſionib. expulerunt. Ita impuber iſte & ſui iuris ignarus cum poſſeſſionib. hæreditarijs Sereniſſimo regi Ferdinando (cui Cæſar quæ ex ipſo ducatu ſupererant, non tā dominio & mancipatu quàm cuſtodia & poſſeſſione precaria tradiderat) educādus inſtituendusq; traditur. Is poſteaquam per ætatem rerum ſuarum rationes & ſtatum intelligere potuit, quū in lucri & beneficij loco reputaret quòd tam ſeuerè in illum agere quàm licuerat, vobis non libuiſſet, beneficiū veſtrum vſurpare cogitat, & vt ſuarum rerū tutelæ fiat poſtulat. Sed quum putaret rē in eum locum deductā eſſe, vt ſaltē ſuorum bonorum & oppidorū cōpos eſſet, repente ſe hac ſpe deiectum videt, quumq; hunc conuentū agi Ferdinandus rex conceſſiſſet, in quo ius ei ex legum præſcripto diceretur, hoſtes & aduerſarij pro inueterato & acerbiſſimo odio quo eū & totam familiam proſequūtur, idq; ob aliquot ex illorum neceſſarijs & ob vnius cuiuſdam patrē, qui aliquando reus, conuictus & damnatus maieſtatis à ducis Gulielmi miniſtris ſupplicio ex regionis legib. inſtitutisq; affectus eſt, nunquam contendere & laborare deſtiterunt, vſquedum precib. & importuna certorū interpellatione ipſe Ferdinandus vinci ſe & impelli paſſus eſt, huc q; miſit legatos &

1533.

delectos qui ſcilicet ipſius cauſam agant, iſtos omnis Wirtembergicæ domus apertiſſimos & capitales aduerſarios. Ad quam opprimēdam & funditus delendam quum tam oportuna facultas detur, nihil eſt quòd dubitetis quin latiſſimè mandata ſua & fiduciam apud vos amplificaturi ſint, vt commodiſſimum ad conata perficienda eſſe videbunt. Itaque quod dederint principium aduenientes, videte. Quum princeps de toto iure ſuo quod defendere & perſequi intendit, verba faceret, os illi occludunt, nihil ſe in mandatis habere reſpondent: quum interdicto contendere cœpiſſet, vt priuatim illorum oppidorum redintegrationem obtineret, compenſationes obtrudunt, & conditiones æquas, ſi dijs placet, & quales ius poſtulat, ferunt. Quas quoniam minimè dignas quæ accipiātur exiſtimat, vtpote quib. ſe non ſolùm ducatu in perpetuum, ſed ipſo familiæ nomine & titulo (quæ peruetuſta eſt) abdicari videt, hunc ideo vobis depingunt hominem ferū, contumacē, qui nullam æquam pactionē ferat, publicè coram vobis & omni populo palàm teſtificantur, non alia cum mente longè æquiſſimas cōditiones repudiare, quàm vt belli inferendi cauſam quærat, vt cōcordiam & pacem publicam turbet, vt incendiū excitet quo tota ardeat Germania. Quę eorū accuſatio huc ꝑtinet, vt hoc p̄textu vos in aliud fœdus faciendū vel renouādum inducere conētur, ex quo, ſi tale facietis & qua ratione iſti optant, oſtēdam fore vt infinita mala cōſequantur, vt vos & poſteri in pericula innumerabilia incurratis. Quæ quum ita ſint, vos hodie (ſi vnquam aliàs) in deliberando grauitate iudicij, cōſtantia, humanitate, virtute, fide & ꝓuidentia vti decet: grauitate iudicij, ne fidem ijs habeatis qui ſua commēta non quæ veri ſpeciē habent afferunt: conſtantia, ne quem beneficio affeciſtis, eum nunc nulla ſua culpa priuetis: humanitate, dum innocentem vexatum miſericordia leuabitis: virtute, quatenus liberè & palàm vos nō eos eſſe oſtendetis, è quorū diſſimulatione & taciturnitate quiſpiā anſam arripiat qua innocentē opprimāt & deleat: fide, quatenus quum vetuſta cōſuetudine alij ad aliorum bona, dignitates & gradus cōſeruādos mutuò obſtricti ſitis, multò magis iſtū vobis curæ eſſe decet, cuius bona, ſi familię ſucceſſio deſit, ad Imperium redeunt, cui ſeruando & amplificādo iuriſiurādi religione obligati eſtis: ꝓuidentia deniq;, vt mētis oculos aperiatis, videatisq; quantum periculi & mali ex hoc exemplo ſingulis veſtrum impendeat. Verùm vt principijs cognitis quæ inde cōſequantur videatis, & q̄d faciendum ſit certius ſtatuatis, attendite huius cauſæ æquitatem, quas ille conditiones acceperit, aut potius quas nō acceperit, quib. contrà iſti fallacijs & mendacijs vſi ſint. Ac primùm quidem exponere libet mirificum hoc ius commune, ꝙ Imperij legib. nunquā fando eſt auditum, vt cogatur quiſpiam, antequam redintegretur, pactionem aut conditionē cōpenſationis accipere, minus etiam vt hæc cōditio ab aduerſarijs feratur, dū vetuſtis omnib. dignitatib. literarum monumentis, ſcriptis & iuris tabulis paternæ domus, vnde genus duxit, renunciet. Atenim ad hanc cōpenſationē accipiendā compellitur dux Chriſtophorus ex pacto: nam huiuſmodi quidpiam à tutorib. factum eſſe contendunt. Videamus ſanè verum an ſubdititium, cōſiſtens an infirmum pactum iſtud fuerit. Quod ad me attinet, nunquam adducar vt credam pactum eſſe, niſi ꝙ pactum eſſe definiri ſolet, id in hanc tranſigendi rationem cadat. Itaq; quando hoc fundamentum iacere auſi ſunt, doceant primùm duci Chriſtophoro tutoribus vnquam opus fuiſſe, doceant quorum nomina hîc iactant, eos potuiſſe aut debuiſſe tutores dari, doceant hoc pactum ab his adumbratis tutorib. inter ſe factum eſſe, aut negotium datum eſſe iſtis qui illorum nomine fecerunt: doceant hoc pactum factum, à ſuppoſitis tutorib. ratum habitum fuiſſe, aut fas fuiſſe vt facerent, vel ratum haberent. Vbi hæc oſtenderint, doceant hoc pactum à Ferdinando obſeruatum fuiſſe. Tum aſſentiemur poſſe pactum appellari, tum concedemus vt hoc fundamentū iaciant, & hominem ad pacti conditiones ſeruandas poſſint cogere. Sed quum certum ſit tutorib. illi opus non fuiſſe, qui in patria erat poteſtate, certum ſit quos iſti intendunt, tutores nunquam datos fuiſſe, neq; hoc nomine dari, admitti vel accipi potuiſſe, quorū alter impuberis bona occupabat, alter exercitus imperator fuerat ad eum ſpoliandum, certum ſit neq; pactum ab illis factum, neq; qui fecerunt, vt facerent eis mandatū fuiſſe, neq; ab illis fuiſſe ratum habitum, certum ſit, vt voluerint, non potuiſſe, non licuiſſe, res & bona ſoli, quæ impuberis eſſent, ſuo arbitratu alienare: deniq; vt demus ſolennia omnia ſeruata fuiſſe, quum tamen conſtet temporis & conditionum limitib. fuiſſe circunſcriptum, tempus abijſſe, & Ferdinandum regem conditionib. non ſtetiſſe, quum illius

volunta-

voluntatem aliam omnino eſſe, quum permutationem, quam ex pacto iſto quod prætexunt, fieri oportebat, iam penes eum non eſſe conſtet, quum qui ex hoc numero ab illo latam accepiſtis, ſciatis eum non poſſe moram purgare, vt qui vobis conſcij ſitis nunquam vos reſtituere velle: quid eſt quòd cuiuſquam iudicium ſuſpenſum teneatur, ac non potius indubitatum ſit, pactum iſtud quod vocant, infirmum imò nullum eſſe?

AT excipiunt, quum redderentur iſta oppida eadem illa pactione qua ei reſeruabantur, ac velut reddebantur, conuenerat vt poſtea compenſatione quæ illi fieret, reſtituere obſtringeretur, idque tabulis ſcriptis cautum fuiſſe. Quin proferunt igitur? Intercidiſſe aiunt. Lepidum me hercule inuentum! Quia ſuppoſititias literas proferre non audent, ne temeratores comperiantur, intercidiſſe malunt dicere. Taceant igitur, patiantur hanc ſuam iacturam ad huius commodum redire, & inter cauſæ momenta ab eo numerari. Scilicet quos tam diligentes videtis, quos vi aliena bona inuadere, quos tam circumſpectos animaduertitis, vt iuris ſpecie ſuas violentas occupationes prætexant, eos credemus tam negligentes fuiſſe in ſeruandis tabulis quas cauſæ ſuæ oſſa & neruos ducunt. Sed demus rurſus (quod tamen à vero planè abhorret) in hac de oppidis pactione disertè iſtud caput de compenſatione aliquando danda additum fuiſſe: certè Ferdinandus neque tum intererat, neque conſpectus aut auditus eſt. Quòd ſi permutationis ius cuipiam reſeruari debuit, debuit veſtri fœderis bono id fieri. Quòd ſi tum reſeruatum vobis fuit, ſatis hoc ipſo renũtiaſtis, quòd vti noluiſtis, quòd ſimpliciter, liberè, nulla cõditione aut perſcriptione addita Chriſtophorum in oppidorum poſſeſſionem miſiſtis, quòd eorum dominium tanquam rei hæreditariæ reddidiſtis, quòd ſubditos omnes & clientes dominum agnoſcere ac ei parere iuſſiſtis. Neque verò opus eſt vt hanc puram, ſimplicem & liberam poſſeſſionem pluribus probare coner, qui apud eos verba facio qui interfuerunt, qui meminerunt, qui hunc, ſi mentitur, falſi reum peragere poſſunt. Quæ omnia quum ita habeant vt à me commemorata ſunt, quum hic impuber ex poſſeſſione non violenta, non clandeſtina, non precaria eiectus ſit, quam tempore legitimo & à legibus poſito tenuit, ſi omnia omnium gentium & populorum iura clamãt ante omnia decere, vt qui ſpoliatus eſt, reſtituatur, ſi dux quum poſtulat hoc ius in ſua cauſa valere, id poſtulat quod per leges ciuiles denegari non poteſt: videte quas conditiones accipere paratus ſit. Imò quam non vel iniquiſſimam conditionem pati voluit, vt apud hunc conuentum planum faciat, ſe non tam difficilem eſſe in paciſcendo quam fingitur? Vt aduerſariis tempus concederet, quo tam acerbum odium concoquerent, & ad æquitatem aliquando deſcenderent, poſtulata ſua noluit vrgere, ſed quieſcere & ſilere conceſſit, modò ſuperioris temporis prouentus ad hunc vſque diem redderentur, in poſterum caueretur ad decem florenorum millia, quibus interim vitam toleraret.

HOCCINE verò eſt, iudices, quod ab aduerſariis dicitur æquas conditiones repudiare? Hoccine eſt cuius cauſa calumnioſis iſtis ſuis teſtificationibus cõtra iſtum cælum, terram & mare coaceruare conantur? Vt inuidia eum apud vos prægrauent, contumacem eſſe prædicant, intractabilem, ab omni æquitate, omni iuſtitia, omni ratione, omni amicitiæ conciliandæ ratione alienum, pacis quietiſque publicæ hoſtem & perturbatorem. Edicite quæſo ne quod non eſt, pro vero affirmare pergant. Edicite ne pacti nomine appellent quod maiores neque ſic appellarunt vnquam, neque obſeruandum eſſe iudicarunt: alioqui non iuris doctores ſed indocti iuris futuri ſunt. Edicite ne deinceps affirment hoc qualecunque ſubdititium pactum ab autore ſeruatum fuiſſe: alioqui ſe manifeſti mendacij alligabunt, apud vos pręſertim qui rem contrà habere probè noſtis. Edicite vt quum iura liquidò illis obiiciuntur, taceant ſi idoneo reſponſo deſtituuntur: ne pacta neſcio q̃ cõmentitia proferant, quę neq; extãt, neq; extiterunt vnquã, quibus, etiamſi proferrent, nihilo firmior cauſa redderetur: alioqui ſe toti huic hominũ coronæ ridendos propinabunt. Edicite ne iam teſtificentur ampliſſimas & pluſquam æquas conditiones à ſe latas, à duce Chriſtophoro repudiatas: alioqui vos qui iſtas noſtis, qui ſcitis quàm grauem ſecurim Chriſtophorus in petitionis ſuæ ſtipitem imò in radicem ipſam impegiſſet, ſiquidem illis morem geſſiſſet, hinc eos faceſſere tanquam amentes quoſdam, vel qui pro amentibus vos habent, iubebitis. Penè pręterieram, iudices, egregiam aliam & lõgè firmiſſimam rationem, quam impudenter inter conuiuia & in cœtibus populi iactant. Ad veſtram tum exiſtimationem tum in hos principes ob-

1533. ſeruantiam,quos auxiſtis,alterum Cęſarem alterum Romanorum regē,intereſſe aiunt, huius ducatus poſſeſſionem firmam & perpetuam ſtabiliri, qui adeo illis commodus eſt vt nihil ſupra,vt quoties ex aliis poſſeſſionibus quas in Germania tenent,in ſuum Belgium iter habebunt,ſuos duntaxat fines ingrediantur. Annon hæc ſingularis momenti ratio eſt,digna quæ ab illis apud vos ad tantam confirmandam cauſam afferatur? Tanquam vos adeo ſtupidos,cæcos & dementes habeant,vt non ſentiatis, videatis, intelligatis quam potentiam & libertatem,ſi hoc concedatis,deinceps futuris Cæſaribus permiſſuri ſitis,vt ſibi licere exiſtiment eadem vti lege,vt in veſtris & poſterorum bonis id aggrediantur non quod lex ,quod ratio,quod naturalis inter dominum & cliētem fides poſtulat,ſed quod ſuæ cupiditati,commodo & libidini congruere videretur.

EQVIDEM vt hanc rationem interim & cæteras omittā,libēter illos rogem(ſcio enim,quæ nunc conſilia captant,& quos ſermones habent, hæc omnia inſcio Cæſare &inſcio Ferdinando fieri)libenter,inquam,rogem quo vultu,quo ore,qua confidentia hoc conſilium dare ſuo principi,vobis,auguſto & inuicto ſuo Cæſari auderent: principi ipſi,vt contra iuriſiurandi religionem quo ſe ad iura ſacri Imperij ſeruāda obſtrinxit, occuparet & hunc ſibi ducatum aſciſceret,qui ex primæ inſtitutionis legibus, ſi horum ducum poſteritas deficiat,nūc æquè atque tum fiſco & ęrario Imperiali addictus eſt:vobis,qui Imperij membra eſtis,vt fœdus & coitionem ad hanc occupationem tuendam faciatis:Cæſari,vt probet,ratam habeat & potiri faciat. Indigna profecto res tum hoc Imperio quod legibus & religione adminiſtratur,tum fide quæ illi debetur, vt occupandi huius ducatus gratia is legem deſerat & datam Imperio fidem ſoluat,qui à vobis Romanorum rex delectus,aliis vt legibus pareant, quamq; Imperio dederūt fidem ſeruēt, autor eſſe debet. Non minus etiam eo indigna res eſſet,qui ab aliis iuſiurandum accipit, vt contra iuſiurandum,in familiam ſuam,quæ indubitata ſunt Imperij bona transferret & vindicaret. Mihi hac in re iudices fidem habeatis velim:nihil ab his conſiliis magis alienum quam duo ſereniſſimi fratres fieri aut fingi poteſt,neque vnquam iſtorū machinationibus fidē habituri ſunt,niſi aliis coloribus inductis adulterentur:vt profecto nunc qui Ferdinando ſunt à conſiliis(quod hodie vitium latè patet)vt ſuam operam, ſtudium & diligentiam vēditent,quo iure quaque iniuria principum ſuorum bona & poſſeſſiones interuertunt,priuata ſua odia(quod paulo antè dicebam)exercere cupiunt: quod vt perficiant,hanc cauſam acrius & obſtinatius agunt quàm à rege ſuo eſt imperatum, aut certè quàm ad ipſius nominis laudem & integritatem pertinet. Quin ea eſt iſtorum in calumniando audacia, vt quò illum à regia prima & pia ſententia, ſuáque in hunc ſupplicem optima voluntate deducant,ei perſuadere non dubitent,nihil vobiſipſis veſtra ſponte optabilius eſſe quàm vt hoc fœdus renouetur,quò illi hunc ducatum in perpetuam poſſeſſionem aſſeratis:id tantùm ſupereſſe, quòd vt veſtro nomini & dignitati conſulatis,id à vobis peti poſtulatis. Vobis quoque oſtendere ſtatuerunt,ſuam cupiditatem & quod eſſe commodiſſimum ducunt, ſui principis conſilium eſſe, vt in hanc fraudem vos inducant:eámque in illum veſtram voluntatem eſſe arbitrantur, vt rogan ti ſtatim nullo negotio aſſentiamini. Idque perſuaſum habent,id ſi feceritis, à vobis hūc miſerum innocentem ſi minus apertis & diſertis verbis, at reipſa certè damnatum iri, regem etiam Ferdinandum prorſus deterritum iri ne illi ſatisfaciat:quod iampridem(vt audio)feciſſet,niſi falſo hoc de veſtra volūtate rumore,de illa ſententia deductus fuiſſet.

NVNC id conſiderate iudices,annon quantæ vobis laudi fuit & decori, quòd armati & bello victores in ipſo victoriæ curſu vindictam in patrem temperaſtis,filio innocenti facultatem qua ſe ſuſtentaret reſeruaſtis,& bona dignitatéſque in poſterum recuperandi ſpem feciſtis,tantæ nunc infamiæ futurum ſit,quòd non ſolùm ad illius oppreſſionem & interitum conniueatis,ſed etiam ipſi illum opprimatis & conficiatis. Ipſi certè hoc fœdere renouando hominem opprimetis,dum ſuſpicionem hanc omnium mētibus immittetis,vt putent,quæ in illum facta ſunt,& porro fient, vobis omnia probantibus fieri. Nemo enim futurus eſt,qui hunc ex lectis omnium ordinum viris coactum cœtum putet id fœdus,cuius exemplum in veſtram ipſorum perniciem olim redundabit,facturum fuiſſe,quo quiſquam bonis omnibus ſpoliandus eſſet,niſi eum atrociſſimi cuiuſdam maleficij manifeſtò conuictum teneretis. Aut ſi efficietis vt quiſquam meritò putet vos aut non circunſpectè neque cum grauiſſimo cōſilio,nulla æqui aut iniqui

ratione habita hoc fœdus confirmaſſe, aut etiam conſultò (quod abſit) hominis innocẽtiam opprimere voluiſſe, maculam veſtro nomini inuretis, quæ nec Oceani aqua elui nec omnibus tenebris obſcurari aut tegi poterit. Neque enim vobis dubium aut ignotum eſſe poteſt, iſtum, ſi tam excelſo eſt animo quàm illuſtri loco natus, tam indignè opibus ſpoliatum patriæ & ciuium conſpectum laturum nõ eſſe, ne vbi princeps natus eſt, ibi miſer viuere cogatur. Itaque voluntario exilio ſuſcepto quid aliud quàm Cæſaris, regis fratris, & omnium veſtrum dedecus ſecum circunferet? quid aliud quàm omnibus materiem afferet, vt dicant, Hic eſt qui aliquando, qui nunc, qui nulla culpa, qui extra Germaniam? Cætera noſtis, & ipſe libenter prætereo, ne ſententias abſoluam. Video enim vos animis commoueri, vos tacitè ipſo vultu & ſignis quæ dico vera eſſe agnoſcere & fateri. Nolite interim putare bonos iſtos calumniarum architectos (dum quæ per ſe non poſſunt, id per vos ementita principis ſui aut Cæſaris autoritate perficiant) quicquam penſi habere quid vel nunc dicant homines, vel in poſterum poſt ſexentos annos dicturi ſint.

HIC ego poſſum (quando ipſa ſe offert oratio) commemorare cuiuſmodi ſermones ob talia conſilia paſſim tota Germania aduerſus ſupra dictos fratres principes ab iis iactẽtur qui falſò (mea quidẽ ſententia) eorum nunc cæcam ambitionem & immodicã auaritiam, nunc paruam fidem & nimium ſuſpectam potentiam deſcribunt, qui vos vt vobis caueatis monent, eos huic vni prædæ inhiare, quò totam Germaniam occupẽt, & in ſuam ditionem redigant: eos dum modò hunc modò illum opprimunt, & facultates inuadunt, hoc agere videri, vt multis & variis Germaniæ locis præſidia ſua collocẽt, vt poſtea ſuo commodo, vbi eam ſuis quaſi membris debilitatam viderint, totam ſemel maiori fiducia minori periculo adoriantur. Poſſum etiam innumera exempla commemorare, quæ tam externa quàm vobis domeſtica, tam vetera quàm hodierna de iis afferuntur qui proximos ſuos opprimi vel neglexerunt, vel ſe videre diſſimularunt, neque aliorum oppreſſione ſuam parari prius intellexerunt, quàm ipſi eadem ſeruitute irretirentur. Quæ omnia propoſita eò ſpectant, vt veſtris rationibus proſpiciatis, vt de ſeruanda libertate cogitetis, vt finitimorum periculis memoria repetendis, ad ea quæ vel ſperanda vel metuenda ſunt animum aduertatis. Sed ego iſta commemorare ſuperſedeo, ne qui fortaſſe putant aut quacunque ratione cuperent, res inter Regem principẽ meum & iſtos fratres non planè compoſitas eſſe, ij alios ex ſuo ingenio metiantur, obiiciántque me vel ab ipſo Rege meo de induſtria ſubornatum, vel mea ſponte (vt illi gratum faciam) hanc captaſſe occaſionem, vt ea narrem & patefaciam quę in mentem nõnullis veſtrum nondum venerunt. Verùm quicquid tandem dicatur, ſiquid mihi imprudenti excidat quo principes illi fratres offendi queant (ſi fortè ad offenſionem ſunt procliuiores) nolite exiſtimare me id iuſſu, conſenſu aut verbis Regis principis mei dixiſſe. Veſtri me læti & hilares vultus nonnulla ex parte inuitarunt, vt liberè dicerem quæ antea tacere decreueram, coegit me maxima ex parte iſtorum arrogãtia, qui in cauſa ſunt vt aduerſus illos principes huiuſmodi voces dicantur & ſpargãtur. Atque vt de me hac in re nonnihil dicam, nunquam quiſpiam fuit qui difficilius vera crederet quæ in principes maledicta feruntur, quàm me tum ingenio tum inſtitutione ſemper eſſe ſenſi. A ſereniſſimis autem principibus in quos tam inſignia veſtra extant beneficia, quos ita bonis, opibus & dignitate, veſtræ ſalutis, opum & bonorum periculo auxiſtis, nihil tale timendum ſuſpicabor. Vnum hoc mihi videri nõ inficiabor, eos cum ea quæ illorum amplitudinem decet reuerentia, nonnunquam officij monendos eſſe, ne ſe à recto & æquo prauis conſiliis abduci ſinant. Exorabiles ſunt, leni ſunt ingenio, exiſtimationis ante omnia & bene ſibi conſciæ mentis ſtudioſi ſunt, quæ nobis à Deo honeſtorum cõſiliorum & rerum bene tota vita geſtarum tanquam teſtes tribuuntur. Quo moleſtior eſt ipſi duci fortunarum omnium amiſſio, quòd intelligit & nouit (vt ego quoque intelligo & noui) regem Ferdinandum, ſiquis paululum modò officij moneret, aut nemo eum ab inſita clementia dimoueret, ſtatim ac libenter quæ iuri & rationi conſentanea ſunt facturum eſſe.

QVÆ Chriſtianiſſimi etiam Regis ſententia erat, quum mę huc magis gratulandi (vt dixi) quàm alterius rei cuiuſquam gratia miſit. Qui tamẽ quia ſatis norat in grauibus controuerſiis, etiam vbi de ſumma conueniret, quaſdam leuiores circunſtantias non

1533. ſtatim neque facilè expediri: in hac autem, ſiquid tale accideret, in quo hæreretis (quod vſuueniſſe comperio) ſuæ autoritati aliquid ponderis futurum confidebat (vt meritò eſſe debet) literas fiduciarias mihi ad regem Ferdinandum (quem hîc adfuturum ſperabã, & Regis gratiam non parum apud eũ valiturã fuiſſe puto) aut, ſi abeſſet, ad eius legatos dedit: neque vnquam rem vllam maiori ſtudio expetiit, quàm vt quicquid autoritate & gratia poteſt, ad illos conciliandos quos æquè amicos habet, totam conferret. Quam ob cauſam mihi mandauerat vt rationem pacis in medium adferrem, eámque indubitatam, vtriſque commodam & vtilem, quam in manu promptã habebat. Quòd ſi Deus immortalis feciſſet vt vel rex Sereniſſimus Ferdinandus alios huc miſiſſet, qui legatorũ non litigatorum partes ſuſcepiſſent, vel illos ego nihil moratus ipſum rectà adiiſſem, certò mihi perſuadeo eum non modò à clementiæ & æquitatis via, quam ingreſſus iam erat, ſe deduci paſſurum non fuiſſe, verùm etiam auditis mandatis quæ exponenda habebam, illam ingreſſurum fuiſſe: neque te nunc Illuſtriſſime dux Chriſtophore hæc perplexitas implicaret, vt expectandum ſit tibi iudicium vnde tota bonorum ratio dependet. Sed quando ita caſus tulit vt hîc eum minimè reperirem, qui verò huc ab eo miſſi ſunt, quum eos adij, non modò hac in re principis mei autoritatem adhibendam non putarint, ſed literas etiam inſolenter accipere recuſarint, vt mihi iam non ſit integrum, niſi mandatis denuo acceptis, Sereniſſimum regem adire: non eſt æquum à te in malam partem accipi quòd tuis poſtulatis morem nõ gerã. Quod mihi honeſtè & citra offenſionẽ à me fieri poſſe & debere intellexi, vt apud hunc cœtum negotium tuum Regis Chriſtianiſſimi verbis commendarem, id ſtudioſè præſtiti, & lubens præſtabo: neque committam vt quicquam tua cauſa faciam quod regi Sereniſſimo vel officere vel meritò diſplicere queat. Hoc Rex Chriſtianiſſimus neque ſi velit, per fœdus quod inter eos intercedit, poſſit: neque ſi per fœdus poſſit, pro conſanguinitatis neceſſitudine velit. Verùm in cæteris omnibus quicquid ſalua fide, exiſtimatione & ſanguinis iure quod in rem tuam ſit, præſtare poterit, ſummam in te illius voluntatem perſpicies, vt ne bonis quidem & opibus, ſi tibi opus eſſe intellexerit, parcere decreuerit.

AVLA Gallica ſemper quidem inter cæteras liberalitate excelluit, ſemper patuit & obuia fuit: ſed nunquam tam liberalis fuit quàm hoc Rege, vt perfugio ac receptui ſit vniuerſis principibus è patria pulſis & afflictis. Multo magis ſperandum tibi eſt te confœderatum non excluſum iri, te qui pro cauſæ æquitate, pro innocentia propria vel ipſis aduerſariis miſericordia digniſſimus videris. Spes tamen adhuc eſt & bene ominari libet, melius ribi à Sereniſſimo rege ſperandum eſſe quàm adhuc res polliceri videatur. Quinetiam ſi me qui adſunt viri ornatiſſimi iuratum rogarent, non dubitem affirmare nec iuſſiſſe illum, nec ſciuiſſe, nec denique vnquam probaturum, quum ſuos legatos audiet Chriſtianiſſimi Regis literas repudiaſſe: neque mihi vnquam perſuaderi ſinam, vt qui ſua ſponte literas ſatis contumelioſas à Solimano Turca communi noſtræ religionis hoſte non dubitauit accipere, ſuos patiatur vt literas humanitatis, commendationis & amicitiæ plenas à Chriſtianiſſimo Rege amico, ſocio & propinquo repudient. Nihilo magis veriſimile putabo, qui quum lis eſſet de regno ampliſſimo, vltro ipſius Solimani hoſtis iudicium arbitrarium ſubierit, eum nunc recuſaturum ne rationem audiat quæ à Rege (vt prædico) neceſſario, ſocio & propinquo adfertur, qua controuerſia ducatus, qui ad alia quæ obtinet bona non magni momenti eſſe poteſt, dirimatur. Sed vt veram rei cauſam teneas, boni iſti legati veriti ſunt (quod ſanè accidiſſet) ne redditis & recitatis literis, auditiſque meis mandatis, facultas adimeretur explendi odij quo priuatim ducuntur, quóque iam inueterato tantopere incitantur, vt ſeipſos perdere & euertere non recuſarent, modò patrem, filium, totam familiam, & familiæ memoriam eadem ruina & exitio implicare queant. Verùm quum ipſe pio ſit animo, neque conſilium illius ſit cuiquam iniuriam inferre, ſed à nonnullis prohibeatur, qui neque numero neque autoritate plurimum valent, qui nunc rei per ſe claræ, ſuis maleuolis ſermonibus caliginem offundunt, ſperare debes hanc laruam & prætextum non diu durare poſſe, ac tempus, quod omnia aperit, calumnias iſtorum, fallacias & vanitatem illi ob oculos poſiturum eſſe. Tum perſpecta hac tua innocentia & tam arcta conſanguinitate, ab eo non tantùm quæ poſtulas, ſed longè maiora obtinebis, qui ſequi & probare non dubitabit verum & æquum iudiciũ quod celeberrimus & grauiſsimus hic cœtus in tua cau-

ſa facturus eſt. His optimis & ornatiſſimis viris teipſum tradere & committere tutò debes. Enimuero quum ſatis ſupérque ex meis verbis exploratum habeant cauſam hanc tuam cum Imperij vtilitate, cum ſuo erga patriam, quæ eos genuit & educauit, erga ciues, erga ſeipſos & liberos officio cõiunctam eſſe: in his ſecundum Deum ſpem locare, in horum fide ac tutela acquieſcere debes, hos ſummis precibus rogare, vt nefarij cõſilij curſum ſiſtere hodierno die, ſicut poſſunt & debent, velint: ne cauſæ tuæ æquitatem opprimat, Imperij vtilitatem impediat, patriæ dignitatem labefactet, aliorum omnium, ſuam ipſorum deniq; & poſteritatis ſpem deiiciat. A vobis ſanè iudices, re bene perſpecta, quæ dixi ſperare debet & poteſt omnia. Si maiores veſtri vt innocentium nulla etiã neceſſitudine coniunctorum cauſam tuerentur, grauiſſima & longinqua bella multa ſuſceperunt: quàm decet vos amplecti & in fidem veſtram ſaltem iudicij autoritate accipere huius propinqui cauſam, quæ Imperij veſtri commodum aut incommodum, omniúmque veſtrum laudem vel infamiam ſecum trahit? Ipſe dux, qui ſupplex vos obſecrat, ſummi veſtri erga ſe beneficij loco habiturus eſt, ſi hodierno iudicio iſtud fœdus vel planè tollatis, vel ſi renouandum cenſebitis, ſuam hanc cauſam contineri pronũtietis. Quam opem veſtram ſi ei denegabitis, ſi eum veſtro fœdere excludetis, vaniſſimos ſermones quibus iſti regem Ferdinandum onerarunt, confirmaueritis, aditum innocenti ad recuperandas fortunas præcluſeritis, voſipſos obſtrinxeritis vt nulla ſua culpa eum beneficio veſtro priuetis, & veſtris ipſorum commodis malè conſulatis. Contrà ſi eum in fœderatorum numero habebitis, vt nihil aliud ipſius cauſa faciatis, hominem ex moleſtiſſima vexatione recreaueritis, dum regi Ferdinando quæ ſit veſtra ſententia oſtendetis, & quid eum hac in re facere cupiatis: id quod adhuc plenè & verè intelligere non potuit. Denique vnum mihi reliquum eſſe videtur, quod, vt meam erga vos fidem liberem, demonſtrandum puto. Hoc ego vobis nihil dubitans confirmo, vos veſtram fidem, quam Ferdinando debetis, hoc iudicio eſſe exoluturos, neque ſolùm nihil quod ei moleſtum eſſe debeat, ſed rem etiam gratiſsimam, & cuius cauſa vobis gratiam habiturus ſit, facturos eſſe, dum hac ratione quid ſui ſit officij cognoſcet, eorúmque fallacias & in veritate obſcuranda impudentiam perſpiciet, qui nullam exiſtimationis illius habent rationem, qui materiem omnibus præbent vt eum ambitionis & cupiditatis inſatiabilis inſimulent: quos ſermones ob eam quam attuli cauſam pluribus commemorare non placet.

E T quiſquam veſtrum adhuc ambigere poteſt num in hunc ſupplicem clementia vtendum vobis ſit, qui neque de vllo veſtrum neque de alio quoquam malè vnquam meritus eſt, qui neque facto neque verbo oculos vel aures vllius vnquam violauit, qui tam diu iam alieni peccati grauiſsimam pœnam ſuſtinet? Quem ſi complecti & miſericordia proſequi volueritis (quemadmodum demonſtraui) nominis veſtri gloriam, veſtram in eum fidem quem in vos regem eſſe vultis, in Imperium, in patriam, iu ciues, in vos & veſtros apertè ſeruaturi eſtis: nominis gloriam, ſiue innocentem vexatione liberabitis, ſiue beneficium ſemel collatum ſeruabitis: fidem erga eum quem regnare voluiſtis, cui conſilium fidele debetis: in Imperium, vt illius iura ſarta tecta ſeruetis: in patriam, vt alij aliorum mutuò ſtatum & dignitatem tueamini: in ciues & liberos, à quibus non modò periculum auertere debetis, ſed etiam huiuſmodi exempli metum, quod in vnius capite tentatur, ad omnes ex æquo pertinet. Quòd ſi hæ cauſæ apud vos nondum tantum valent, vt id ſuſcipiendum & perficiendum vobis putetis (valere autem debent) accedãt tot regum, antiſtitum, ducũ, comitũ, baronum & omnium ordinum preces: qui vt ſummũ in hanc cauſam ſtudium oſtendant, legatos vnà cum eo ad vos miſerunt, qui eius partes foueant & iuuent: ne de iis interim dicam qui temporis breuitate & locorum interuallis impediti mittere non potuerunt, quos animo adeſſe, ſi minus corpore adſunt, exiſtimetis velim. Hi omnes vnà cum iſto, Iudices, opem à vobis & auxilium accipient: hos omnes, inquam, non modò vobis obnoxios & obſtrictos habebitis, ſed quantum ex vultu & geſtu veſtro poſſum iudicare, iam vobis & poſteris veſtris in perpetuum deuinxiſtis.

H Æ C Langæi oratio ducis Chriſtophori cauſam mirum in modum iuuit, præter illud ſtudium quo multi principes incitabantur, partim tyrannidem exoſi qua Cæſar & Ferdinandus frater innocentem premebant, partim conſanguinitate moti qua ampliſ-

1533. ſimos illius cœtus principes contingebat. Itaque fœdus illud Suauienſe, quod ſeptuaginta annos magno Auſtriacæ domus emolumento ſteterat, primùm antiquatur & refigitur: deinde duces Bauariæ, Lantgrauius Haſſiæ, eorúmque ſocij & fœderati aliquoties inter ſe egerunt, vt ducem Wirtembergenſem in eas poſſeſſiones reſtituerent quas Cæſar & frater Vngariæ rex per vim occupatas tenebant. Tandem omnibus expenſis nullam rationem ſupereſſe vident, quàm vt armis rem tentarent, quum iure & legibus certando nihil profici animaduerterent. Id verò quum abſque pecuniis perfici nō poſſet, Langæum adeunt, & de centum illis coronatorum millibus (quæ ſuprà commemorauimus) deponendis cum eo agunt. Langæo hæc fieri à ſe non poſſe videbantur, quin pactum Cameracenſe planè violaretur. Itaque hanc inuenit commodam rationem, vt Montiſpelicardenſem comitatum, qui ducatui & comitatui Burgundiæ item comitatui Ferretano finitimus eſt, dux Wirtembergenſis Regi centum viginti coronatorum millibus venderet, ſic tamen vt redhibitionis conditio apponeretur. Hac ſumma dux Wirtēbergenſis accepta arbitratu ſuo ſiue ad res belli ſiue pacis vteretur, neq; tamen idcirco Rex vllo pacto in pactū Cameracenſe incurreret. Ita vt conuenerat, res perficitur, pecunia duci Wirtēbergenſi vel viris ad id delectis in manus traditur, Rex in comitatus Montiſpelicardenſis poſſeſſione collocatur, cui Cermeſium præficit. Hac pecunia Bauariæ duces, Lantgrauius Haſſiæ & dux Wirtembergenſis cum ſociis & fœderatis exercitum mira celeritate conducunt antequam Cæſar & Vngariæ rex proſpicere poſſent. Ita ducatus ille breui tempore Vngaro adimitur, ducique & filio reſtituitur: cuius belli dux fuit Lantgrauius Haſſiæ Philippus. Haud multo pòſt pecunia Regi perſoluitur, niſi quòd quadraginta circiter millia deerant: cuius ſummæ quum fideiuſſores eſſent Bauariæ duces, ita comitatus Montiſpelicardenſis illis reſtituitur. Sed de his hactenus.

Bellaius Pariſienſis epiſcopus cum Anglo agit, ne à papæ dominatu deficiat.

REX Auenione ad Coſtam Santandræam circiter Calend. Dec. peruenit, quum quidem incommodum proſpiceret, quod ex iudicio papæ aduerſus Anglum conſequuturum erat. Quum Maſſilia diſcederet, à papa obtinuerat, vt tantiſper dirum anathematis fulmen inhiberetur, dum de Angli voluntate conſtaret, num ratio inueniri poſſet qua Eccleſiæ Romanæ ſe ſubiici pateretur. Ad hanc rem Ioannem Bellaium epiſcopum Pariſienſem in Angliam equis veredariis mittit, qui ei perſuaderet vt legatos Romam mitteret. Is Anglum grauiter aduerſus papam & ſedem Apoſtolicam ira accenſum reperit, de illata iniuria conquerentem, quòd mittere in Angliam iudices recuſaſſet, qui de cauſa cognoſcerent, ſed relicto regno & patria ipſum Romæ iudicio experiri iuberent. Verùm oratione epiſcopi Pariſienſis eò tandem adductus eſt, vt ſi papa iudicio ſuperſedere vellet, quoad iudices delecti in Angliam mitterentur, ipſe quoque in aliud tempus differret quod facere conſtituiſſet, nempe vt prorſus ab Eccleſia Romana deficeret. Epiſcopus Pariſienſis ſe Romam profecturum recipit: cui Anglus confirmat, ſe, quumprimum quæ poſtulabat concedi certior factus eſſet, ei poteſtatē & mandata per nuntium daturum, vt quod conueniſſet ratum haberetur: ſe enim illi fidem habere pro ea amicitia qua eum proſequutus fuerat, quum Regis legatus in Anglia per bientium fuiſſet.

HIS ab Anglo impetratis epiſcopus Pariſienſis ipſa bruma & hyeme quàm ſæuiſſima itineris tamen moleſtiam nihili duxit, præut laborem illum profuturum eſſe credebat. Tanta celeritate iter conficit, vt Romam veniret priuſquam aduerſus Anglum quicquam amplius quàm antea actum eſſet. Intromiſſus in conſiſtorium docet quæ ab Anglo magno Eccleſiæ bono obtinuiſſet: quæ quum æqua viderentur, certum tempus conſtituitur, quo reſponſum ab Anglo acciperet. Itaque curſorem ad eum mittit, quem eam adhibere diligentiam iubet, vt ad diem conſtitutam adeſſet. Ea vbi venit, nec rediiſſet nuncius, cardinales in conſiſtorio coacti ad Stygij ſupplicij irrogationem progredi cœperunt. Epiſcopus Pariſienſis tum apud papam priuatim tum apud cardinales vniuerſos intercedit, ſex adhuc dies concedi poſtulat, fortaſſe vel ipſi nūtio aduerſi aliquid contigiſſe, aut mare tempeſtate infeſtum eſſe, vt ventos aduerſos eſſe non rarò accidit: nuntij diligētiæ, ſiue dum proficiſceretur, ſiue dum rediret, moram iniectam eſſe, denique non iniquum eſſe Anglo ſex dies prorogari, qui totos ſex annos operiri non recuſaſſet. His epiſcopi verbis qui maiore prudentia erant aſſentiebantur: ſed maiori iudicum parti contraria placuit ſententia: illi reliquos, qui malum Eccleſiæ ex ea re futurum

Romanæ curiæ præcipitatum in Anglū iudicium.

rum animo cernebant, numero vicerunt. Tantáque fuit præcipitantia, vt quod tertio conſiſtorio abſolui non poterat, primo perficeretur: ſicque decretum fulminatorium ſtringitur. Non præteriit biduum, quum nuntius rediit cum mandatis & facultate quæ ab Anglo afferebat, quæ epiſcopus Pariſienſis ſe habiturum receperat. Quibus rebus qui autores præcipitandi iudicij fuerant, grauiter turbari cœperunt. Itaque aliquoties conſiſtorio habito hoc malum ſarcire conati ſunt: verùm remedij afferendi nullam vnquam rationem inire potuerunt. Anglus rei indignitate commotus, quum perſpiceret quàm paruam ſui rationem habuiſſent cardinales, quem nihilo magis quàm abiectiſſimum quemque totius nominis Chriſtiani reſpexerant, ſe & totum regnum à Romanę Eccleſiæ iuriſdictione ſubduxit, ſe protinus ſecundum Deum Eccleſiæ Anglicanæ caput conſtituens. Is fuit huius rei & meæ hac de re orationis exitus.

Angli à papa defectio.

REX indigna legati Mervillij morte & contemptu ducis Mediolanenſis irritatus, quum animaduerteret iuris æquitate nihil obtineri poſſe, Cæſarem ipſum audita expoſtulatione id parui à ſe fieri ſatis oſtendiſſe, ius armis ſibi eſſe perſequendũ ſtatuit. Et quoniam ſatis proſpiciebat Cæſarem negotium non eſſe neglecturum, ſuis rationibus conſulere decreuit, vt ſatis virium haberet ad eorum conatus ſuſtinẽdos, quos ſibi moleſtos iri re quam ſuſcipiebat, fore ſuſpicabatur: quumque externo milite vti poſſet, Gallicis tamen viribus ſeſe munire inſtituit. Quamobrem vt primo ſtatim iuſſu præſto ſibi eſſent milites, conſilio cum ſuis communicato ſingulis regni prouinciis legionem, quæ ſenis peditum millibus conſtaret, Romanorum exemplo inſtituere decreuit, quibus ſenos nobiles præficeret, qui binos millenis peditibus legatos ſub ſe haberent, vt cohortes quinquies centenorum hominum eſſent. Legionarios tum ductores tum milites amplis priuilegiis ornauit: has omnes legiones ſemel quotannis recenſeri oportebat. Vt militum culpam ductores præſtare poſſent, ſingulorum nomen, cognomen & locum quem incoleret tenere oportebat, tum vt ſigno dato protinus eos accerſerent, tum vt, ſiquid peccarent, pœnas de illis ſumerent. Has res conficiendas certis hominibus delectis mandat. Circiter menſem Maium anno 1534 nuntio accepto iam inſtitutas eſſe legiones, proximas quaſque inuiſere ipſe ſtatuit. Rotomagũ primam Normaniæ ciuitatem adit, ibi legio illius prouinciæ ipſo præſente & inſpectante luſtratur. Ductores erant ſex nobiles, Baccouillanus, Sallius, Santalbinus Hermitæus, Sãtalbinus Gobletanus, Cantilupus Biſamantius, & Salenellus. Conſpecta Normanica legione, qua mirum in modum delectatus eſt, Ambianum ire contendit, vt Picardicam ſpectaret. Vicesimo circiter Iunij die legio hæc armata in planitiẽ quæ ab oppido ad Sãſuſcianum patet, prodit. Ductores erant Sercutus, Manlius, Auchius, Ioannes Brabantus Caniſius, Sanſeuallius, Hellius cognomento Piſſelæus. Hanc legionem dum recenſeretur, ſpectabant etiam matronæ, ad quas oblectandas velitationis tum equeſtris tum pedeſtris ſimulachra tum militum, tum nobilium aulici comitatus edita ſunt. Cæſar id temporis ad expeditionem Tunetenſem profectus erat. Rex è Picardia in Campaniam proficiſcitur, cuius prouinciæ legionem in finibus Remorum ſpectauit. Inde Maſſeriam contendit, vt regni oram tum Campaniæ tum Burgundiæ perluſtraret.

Legiones in Gallia inſtituuntur.

MASSERIÆ fit certior nobilem quendam Buzancium è familia Aſpromontana domum ſuam nomine Lumam muniiſſe mille paſſus Maſſeria ad Moſam, quà itur Sedanum: qua communita eò veniſſe temeritatis atque amentiæ, vt neque Regis neque comitis Retelij, vnde pendebat, clientelare autoramentum agnoſcere vellet. Cauſa cur eam arcem ædificare permitteretur, erat quòd patrem habuerat Retelani agri & Maſſeriæ præfectum: cui quoniam ſumma apud Orvalium autoritate & gratia erat, & maxima ei fides habebatur, quicquid libebat licebat. Quare qui Maſſeriæ Regis miniſtri erant, iſtum Buzancium arcem communire facilè paſſi fuerant. Cæterùm præfectus ille Buzancij pater quum tabulas & literas comitatus Retelani haberet, eas abſtulerat quæ Lumam pertinere ad eius clientelam indicabant. Hac re intellecta Rex, præterea miniſtros ſuos audiens clauſis portis illuc non fuiſſe intromiſſos, quum prandium parare conarentur, indigniſſimè ferre cœpit. Sex machinas expediri & Campanam legionem progredi iubet, ſubditum rebellem ad obſequium redigere & vlciſci ſtatuit. His auditis rebus Buzãcius territus, quòd regias vires ſibi impendere videret, vitæ metuens audaciam remittere cœpit. Roberto Marcano Sedanio deprecatore errati veniam ob-

Luma ad Moſam ædificata.

1533. tinet,ea lege vt caſtrũ in manus Santandræi equitis torquati iuſſu Regis traderet. Quod tamen caſtrum poſtea Rex in gratiam Sedanij ei reſtituit,fide data ſe in Regis clientela fore,atque caſtrum illud in illius cauſa aduerſus quemlibet hoſtem tuenda penes ſe futurum. Poſtea tamen bello exorto Regis partes reliquit,& vxoris opera(quæ ex Cæſaris ditione genus ducebat)à Gallica ſocietate auocatus ad Cæſarem deſciuit. Henricus qui nunc regnum tenet,vt rebellionem hanc vlciſceretur, caſtrum captum ſolo adæquauit,& agrum fiſco adiudicauit.

Sabaudus iter Regi petenti denegat.

REX ad vindicandam iniuriam quam nece legati acceperat,à comite Gulielmo Fuſtembergo viginti cohortes peditum in Germania conſcribi iubet. Legatos ad ducem Sabaudiæ mittit,qui peterent vt per ipſius fines iter eius voluntate ſibi facere liceret,vt quam acceperat a duce Mediolanenſi iniuriam vlciſceretur. Sabaudus ab vxore (vt fama eſt)impulſus,ſe iter daturum negat:quod Regi propter vetuſtum fœdus & arctiſſimam conſanguinitatis cõiunctionem permirum accidit,eo magis quòd poſt mortem Ludouicæ Sabaudæ matris de hæreditate cernenda moleſtus illi non dum fuerat, quam iure adire licebat morte Philippi ducis Sabaudiæ. Is enim Philippus primis nuptiis vxorem è domo Borbonia duxerat,ex qua Philibertum ducem & Ludouicam Regis matrem ſuſceperat. Secundis nuptiis vxorem è familia Pontiuerana accepit,quæ Carolum Sabaudiæ ducem peperit,de quo nunc ſermo eſt,& comitem Geneuẽſem poſtea ducem Nemorenſem. Quamobrem Rex magnam Sabaudiæ partem patrimonij iure ſibi vendicabat, quòd mater è primis nuptiis orta,ſola Philiberti hæres, qui abſque liberis obiiſſet, relicta fuerat. Itaque Gulielmum Poyettum quartum ſenatus Pariſienſis præſidem & alios Iuriſperitos ad eum legatos mittit, qui ex iuris atque legum diſciplina quid meritò Rex ſibi vendicaret docerent. Sabaudus ad hæc poſtulata aurem nullo pacto voluit accommodare,& legati domum re infecta redeunt. Eodem tempore Regi nuntiatur omni ratione Heluetios ab eo ſolicitari vt à Gallica ſocietate diſcederent: ſciebat denique eum à Cęſare, priuſquam Tunetenſem expeditionem ſuſciperet, pretio dato comitatum Aſtenſem comparaſſe,qui ab omni vetuſtate ad familiam Aureliam pertinet. Ex iſtis facilè Sabaudi auunculi iniquiſſimam in ſe voluntatem perſpiciebat. Tandem nuntio miſſo vt ſibi ſemel ſatisfaceret rogat: alioqui ſe armis ius perſequuturum. Ad iſta poſtulata quum idoneum reſponſum non acciperet,ſimul quum ſciret Geneuã ab illo obſideri, Vereſium nobilem Sabaudum ex ſua turma cum aliquot Rentij Ceretis equitibus Geneuam ſubſidio obſeſſis ingredi paſſus eſt. Bernates qui ciuitatem Geneuam in ſuam fidem acceperant,per legatos Sabaudum monent ne ſociis ſuis moleſtus ſit. Quum ille nihil æqui reſponderet,decem aut duodecim hominum millia ſubſidio obſeſſis domo educunt. Horum copias veritus Sabaudus domum ſe recipit. At Bernates non ita domum redeunt:imò illius fines ingreſſi partem feraciſſimi agri quem in ſua ditione habebat,vi ademptum ſibi vendicant. Lauſanam quum veniſſent, epiſcopum inde expellunt,oppidum ſuę ditioni adiungunt,quod etiamnum tenent:niſi quòd aliquam ſociis partem attribuerunt.

REX in Sequanorum finibus nuntium accipit de Cæſaris ad Tunettes victoria: qua de re Leidekerkio eius legato gratulari cœpit. Verùm de itinere quod ille ingrediebatur,nihil accepit,quoad Panormum illum appuliſſe ex illa expeditione reuerſum certior factus eſt,exercitu propter ingentes labores & ſummos calores quos pertulerat,valde afflicto,& conuentu habito à Siculis pecuniam petiiſſe. Cui illi ducenta quinquaginta coronatorum millia promittunt,præter decem millium hominum ſtipendia trimeſtria,quæ æſtate ſuperiori perſoluerant. Rex Diuione rurſus ad Sabaudum mittit, vt quid tandem ſtatuiſſet,cognoſceret:ille fœlici Cæſaris victoria confiſus nihil reſpondet ex quo certi quicquam colligi poſſet. Cæſar Panormum quum veniſſet, Velio Regis oratori ſe gratiſſimum habere oſtendit quòd Rex voluptatem & lætitiã de Tunetenſi victoria præ ſe tuliſſet:ſibi etiam periucundum fuiſſe duarum ſororũ colloquium,reginæ Aleonoræ,& Vngariæ reginæ. Damnum deinde narrat quod ad Minoricã inſulam Barbaboſſa intulerat,ſe de purgando mari conſilium capere velle:ad hanc rem perficiendam ſe arctius fœdus cum Rege inire ſtatuiſſe,vt communis tum honor tum fructus ad eos rediret ex iis quæ ad Gręciam bello caperent. His dictis orationem non abſoluit,ſed plura ex Granuellano intellecturum addit. Mihi quidem valde veriſimile videtur Cæſarem

Cæſar Mediolanenſem expeditionem auertere conatur.

ſarem rationes tum captaſſe quibus regem occuparet & detineret, quòd vereretur ne copiis ita debilitatis Rex Mediolanenſem ducatum tentaret, quem ille per iniuriam tenebat, quum ad patrimonium Regis liberorum pertineret. Granvellanus enim Velio, quum ſimul loquerentur, in memoriam reuocauit quemadmodum Cæſar antea centena coronatorum millia penſionis nomine ex eo ducatu ipſis vel ei quem ex ipſis Rex nominaret, pollicitus fuiſſet. Deinde ſermonem iniecit de nuptiis Mariæ Angli filię, neque tamen, Velio licet valde vrgente & inſtante, Cæſaris mentem planius declarauit. Quæ omnia teſtimonio abunde eſſe poſſunt, Cæſarem tum metuiſſe ne Rex Mediolanum inuaderet, quum ad auxilium ferendum nullæ illi copiæ ſuppetebant.

Mense Nouembri qui inſequutus eſt, Cæſar quòd ſuſpicabatur ſuas technas & fucum quo vtebatur, à Rege deprehenſum iri, quo fieri poſſet vt maturius rem ſuſciperet, eo magis quod omnia parabat, vt à Sabaudo armis obtineret quod amica pactione conſequi non potuerat: cautius illum vana ſpa lactare conſtituit. Itaque Granvellanus paulò apertius ſe cum Velio agere velle ſimulat, Cæſari in animo eſſe vt Luſitaniæ puella reginę Aleonorę filia Delphino Gallię nuberet, huic matrimonio Hiſpaniæ puellam per ætatem nondum eſſe maturam. Et quoniam coniunctiones firmiſſimas quærebat, Maria autem Angli filia maior eſſet quàm pro ducis Angoliſmẽſis ætate, aliam eum nuptiarum conditionem reperturum, quæ Regi ſatis ampla videretur. Quę oratio ad Hiſpaniæ puellam pertinere videbatur. Non multo pòſt Franciſci Sfortiæ ducis Mediolanenſis mors interuenit. Cæſar certior factus Regem magis ac magis feſtinare, vt à Sabaudo quæ poſtulauerat extorqueret, vereri cœpit ne in Mediolanenſem agrum moueret: quod facile admodum erat. Itaque Granvellanus verbis Cæſaris Velio Regis oratori demonſtrat, duce Mediolanenſi mortuo, omnium oppidorum præfectos fide data Cęſaris dominium & beneficiariam autoritatẽ agnouiſſe. Quæ quum ita eſſent, iam arctioris coniunctionis opportunam dari facultatem: propterea quod illo mortuo Cæſar obſtrictus eſſe deſiiſſet, vt ſuo iam arbitratu de Mediolanenſi ditione ſtatuere poſſet. Ibi tum ſermones iniiciuntur de nuptiis & matrimoniis, vti poſtea liquebit. Vnde proculdubio conſtabit, quicquid Cæſar egit, diſſimulandi ſtudio egiſſe, vt Regem diutius duceret (quod perfecit) & toti orbi perſuaderet paci ſe ſtuduiſſe, cuius violatæ inuidia in Regem redundaret. Quinetiam rerum progreſſus & exitus ſatis omnia docebunt. *Franciſci Sfortiæ mors.*

Adhvc intelligere potuiſtis lectores, quam rationem ſequutus ſim, vt res geſtas ab anno 1513. memoriæ & literis proderem. Statui autem temporum ſeriem perſequi ad Franciſci fœlicis memoriæ Regis obitum, vt ſic aliqua ratione irreparabilem iacturam eorum ſarciam, quæ frater ſub mortem ſcriptis mandarat, non quidem ea orationis copia & ſtylo quo ille ſcripſerat: vt ex illius lucubrationibus conſtare poteſt. Verùm quæ vel ipſe vidi vel audire licuit, ea quàm potui maxima fide & diligentia conſcripſi, vt iis commentarios relinquerem, qui hiſtoriam edere poterunt vberiorem illam quidem & magis ornatam, verùm vix eam quæ ad rei veritatem propius accedat. Sequuntur ergo tres libri quos ex eorum fragmentis qui à fratre Gulielmo Langæo ſcripti ſunt, collegi. Poſtea quæ ad mortem Franciſci primi acciderunt, ea proximè ad hiſtoriæ fidem, quoad fieri poterit, ordine perſequar.

LIBRI QVARTI FINIS.

GVLIELMI BELLAII LANGAEI PRAEFATIO IN SVAS OGDOADES.

Ex illis ogdoadibus tantùm extant tres qui ſequuntur libri, quintus horum commentariorum, ſextus & ſeptimus, cum nonnullis fragmentis quæ hoc opere ſparſa ſunt: item Epitome antiquitatum Gallicarum, quæ ſeparatim excuſa eſt. Reliqua interciderunt.

FALSO queruntur hodie hiſtoriographi Galli, & ſuperiorũ temporum ſortem conditionémque immeritò requirunt, tanquam illa rebus fortiter geſtis florentiſſima, argumenti varietate & amplitudine adduxerint ac veluti compulerint celeberrimos illos & nobiliſſimos ſcriptores, vt ſcribendo ingenium exercerent, nomenq́; ac famam literarum monumentis illuſtrarent & perpetuæ memoriæ conſecrarent: noſtra ætas contrà materiẽ ad eas res ſuppeditare minimè videatur. Ego verò illos (pace eorum dixerim) puto, ſi ea tantùm quæ à centum annis apud nos contigerunt attentis animis conſiderare vellent, facilè iudicaturos ſcriptores potius argumento quàm argumentum ſcriptoribus defuiſſe: iámque hiſtoriographum diligentem & induſtrium plura in lucem volumina & decadas, etiã nulla re vel ſuperuacanea vel inutili admixta, edere potuiſſe, quàm protulit vel T. Liuius vel Trogus Pompeius, qui tot ſeculorum hiſtoriam complexi ſunt. Quiquidem ſi tam ieiunè atque impolitè ſcripſiſſent, quàm noſtrates Galli, ac non cauſas eorũ quæ ſcribebant adiunxiſſent, ducum deliberationes & conſilia, conciones & orationes tum militares tum ciuiles, tum laudatorias tum ſuaſorias adhibuiſſent, parum ſanè voluptatis illorum hiſtoria ſua lectione afferret, neque tanti etiam facienda videretur: quæ tum elegantia ſingulari & ornatu ſtyli quo ſcripta eſt, tum rerum concinna diſtributione commendatur. Itaque meritò Alexander eo maximè nomine Achillem fortunatum iudicabat, quòd Homerum tam nobilem laudum ſuarum præconem nactus eſſet. Enimuerò ſi hiſtoriam definiri conſtituamus, vt rerum geſtarum diligens & vera expoſitio dicatur, inde efficiam, ſi quis hiſtoriam ſcribere aggrediatur, non ſatis eſſe vt dicat hoc dictum illud factum fuiſſe, niſi etiam oſtendatur quo pacto, qua ratione, quo nomine & quo conſilio. Hoc quidem non inficiabor, ſi quis cum exacta veritatis fide res literis mandet, eius opus veram rerum narrationem dici poſſe: ſed rogabo in quo igitur ſita ſit diligentia illa quæ in definitione allata neceſſaria eſſe dicta eſt. Reſpõdebit

debit aliquis, opinor, in ordine & in perpetua rectéq; collocata rerum narratione. Iam ſi quis hunc narrandi & proſequendi ordinem perpetuum ſeruare volet, eum principio de quibus dicturus ſit proponere oportet. Si de pacto aut fœdere ſcribendum eſt, tũ docere debet quò reſpexerint & quibus cauſis adducti fuerint qui fœdus inierunt: vtriuſque poſtulata, querelæ, contentiones & pactiones adiungendæ ſunt. Sin de bello, quibus de cauſis exortum fuerit, quibus de rebus certamina extiterint, colloquia, prouocationes, apparatus, conſilia ſuſcepta, inita, & qua ratione perfecta. Oratione ad viuum exprimere decet aciem inſtructam, concurſum, prælium, machinarum ſtragem, ſclopetorum, ſagittarum & telorum iactum, longarum haſtarum ictus, cataphractorum equitum colliſiones, equorum incurſiones, gladiorum vulnera, haſtarum & maſſarum contuſiones: deſcribendum eſt quo pacto victi terrore iniecto ordinibus turbentur, in fugam coniiciantur & profligentur: victores contrà animi magnitudine & audacia victos perſequantur. Vt non ſolùm huius aut illius aciei habitus narretur, verùm etiam quid quiſque ſpeciatim dixerit feceritve.

HIS gradibus perueniendum eſt ad extremum caſus euentum, quem etiam nominatim multis circunſtantiis definire oportet, virtute an hominum numero, diligentia, prudentia & ſolertia vnius in re adminiſtranda, an alterius negligentia & ſocordia: vtrum horum temeritate, arrogantia & præcipitantia, an verò illorum calliditate & diſſimulatione. Sexcentæ ſunt huiuſmodi circunſtantiæ, in hiſtoriæ ſcribenda non negligendæ, ſed diligenter ſeruandæ, vt ſingulari artificio mandata, denuntiationes & reſponſa quæ vltro citróque fiunt, exprimantur, neque prætermittatur qua maieſtate, audacia, contemptu, faſtidio, metu, animi præſentia, aſtu, dolo, aut proditione ſingula perlata, audita & reddita fuerint. Atque ea demum eſt diligentia & perpetui ordinis ſeruandi ratio, quæ in hiſtoria ſpectanda eſt. Ne longè abeam, non ſatis erat, ſi T. Liuius Romanorum victoriam aduerſus Perſeum Macedonum Regem narraſſet, niſi occaſionem & apparatum belli primo loco poſuiſſet, quemadmodum Perſei exercitu iam parato, quum Romanis multa adhuc deeſſent, L. Martius Romanorum dux ſpe pacis hominem fefellerit, eóque adduxerit vt breues inducias peteret, dum Romani quum pacem facere videbantur, ad bellum ſe pararunt, tandem bello eum ſuperarunt, eiúſque regnum imperio Romano adiecerunt. Quæ Romani ducis calliditas grauiter reprehenſa & damnata eſt ab iis qui autoritate, ætate & ſapientia inter ſenatores maximè valebant, vt quæ plurimum detraxiſſe de victoriæ gloria & exiſtimatione videbatur, quum illi non tam arte & dolo quàm virtute vincere vellent. Ex hoc exemplo (quod infinitorum loco quæ colligi poſſunt, afferre volui) perſpici poteſt quem ordinem & dignitatem flagitet hiſtoria: quæ ſi negligẽtur, etiamſi hiſtoriæ ſcriptor (vti diximus) nihil niſi veriſsimè ſcripſerit, indignum tamen erit opus quod iuſto hiſtoriæ nomine cenſeatur. Vtinam verò extaret quiſpiam huius definitionis & præceptorum memor, à quo tot bella geſta, hominum occurſus, prælia, vrbium caſtrorúmque oppugnationes & defenſiones, contentiones, pacta, compoſitiones, legationes, principum congreſſus quæ vel ex quo hic noſter regnare cœpit contigerunt, celebrarentur. Ipſarum certe rerum geſtarum gloria licet per ſe tam illuſtris ſit ac eximia, vt orationem alioqui ieiunam & humilem vegetare & excitare queat, tamen ſtylum nacta pleniorem,

multo vberior appareret. Quo ſpecimine exhibito, facilè poſſent æqui rerum æſtimatores iudicare, ſi nobis in Gallia extitiſſet quidam T. Liuius, nullum in hiſtoria Romana fortitudinis aut virtutis exemplum reperiri, cui non parallelum opponere poſſimus. Nullus enim eſt quod ſciam inter omnes orbis populos (quod ad aliorum gloriam obſcurandam dictum nolim) cui ſæpius aut diutius rerum ſecundarum & aduerſarum viciſſitudines acciderint, & in quo fortuna vtriuſque potentiæ ſuæ vim apertius oſtendere voluiſſe videatur: vt aliis exemplum eſſet & ſpeculum, quo res aduerſas fortiter & conſtanter, ſecundas moderatè & placatè ferre docerentur.

QVÆ res quum meo iudicio ita ſit, multorum animos in admirationem rapuit, quid ſit cur Gallici nominis celebritas mille annos & eo amplius antè floruerit, quàm extaret quiſquam, cuius quidem exiſtimatio ſit paulo illuſtrior, qui manum operi admoueret, vt tot egregia facinora & caſus memorabiles hiſtoriæ mandaret. Sed maiores nimirum noſtri & regni conditores hoc erant ingênio (& fortaſſe ita expediebat) vt ad agendum quàm ad ſcribendum alacriores eſſent. Iam tum acciderant vniuerſæ regnorum mutationes, regionum euerſiones, literarum & artiũ ignoratio graſſabatur, quæ tanquam ſepultæ multa ſecula iacuerunt: quam fuiſſe cauſam arbitror, cur huius regni originem, progreſſum & amplificationem nemo hiſtoria expoſuerit. Sed quædam tamen variis locis ſparſa reperiuntur eo dictionis ſtylo & cultu qui tum vigebat, quem miſericordia potius (vt mihi quidem videtur) quàm riſu proſequi decet. Effecerũt, quoad illis licuit, ne rerum ſuæ ætatis memoria prorſus interierit: materiem ſcribendi iis præbuerunt qui poſtea ſtylo limatiori & maiori ornatu celebrare vellent. Verùm ex quo artium liberalium ſplendor rediit, quæ noſtri Chriſtianiſſimi, fortiſſimi & liberaliſſimi principis benignitate veterem propemodum dignitatem recuperarunt: video tamen quo magis in dies prouehuntur & florent, eo pauciores inueniri hiſtoriographos, qui in tanta maximarum rerum amplitudine animum ad ſcribendum appellant, vt præſtantiſſimorum virorum nomen ſcriptis ſuis illuſtrent & celebrent. Itaque quum noſtra ætas ab iſtis immeritò accuſetur, quaſi argumentum ſcribendi deſit, mihi contra eius fatũ & ſortẽ iniquã miſerari & queri libet, in qua nullam artem aut ſcientiam adeo contemni & negligi video, vt hanc vnam, quæ pro ſua vtilitate & præſtantia inter omnes maximè excoli debebat. Neque profectò res humanæ meliore loco fuerunt, quàm quum res laude vel vituperatione dignæ veris ſcriptis ad poſteritatis memoriam tranſmittebantur. Quemadmodum enim laus virtutum nutrix homines liberali ingenio inflammat ac ſtimulat, ita nihil eſt quod tenues & abiectos animos magis à vitiis deterreat quàm malorum infauſta memoria: quorum exempla, quæ vel ſequamur vel fugiamus, in hiſtoria ob oculos ponuntur. Ex ea ergo hæc omnia capiuntur commoda, primùm vt quiſquis ſiue princeps ſiue priuatus hoc apud ſe cogitat, quicquid ſeu rectè ſeu perperam gerat, id olim tanquam in theatro in omnium conſpectu veræ hiſtoriæ lectione cognitum iri, operam daturus ſit quò laudabilem ſui potius memoriam quàm abominandam relinquat.

HANC ob cauſam Cæſar Caligula licet plurimis in rebus meritò damnetur, hoc tamen nomine laudatur, quòd Labieni & Caßij hiſtorias, iuſſu Senatus (qui nonnullis gratificari ſtudebat, qui ſua in illis vera probra animaduerterant) in ignem coniectas, denuo in lucem efferri voluerit, quòd publicitus intereſſe diceret

ceret

ceret omnium facta, quæcunque tandem ſint, laudanda an vituperanda, ſcribi & legi. Præterea ſi contingat (quemadmodum non rarò vſuuenit) vt cuipiam virtutis & ſtudij præmium debitum non perſoluatur, ſiue mortis interuentu, ſiue facultate vel non data vel nimia occupationum mole impedita, princeps ipſe aut qui ſuccedit, de optimo hoc officio ex hiſtoria cōmonefactus, vbi locus vel tempus poſtulauerit, remunerari illud ſi minus erga eũ ipſum, at erga ipſius poſteros ac nepotes poterit. Quã obrem inter aulica Imperatorum Græcorum miniſteria non poſtremum erat Commentarienſis munus, cuius erat ſcribere eorum res geſtas, deinde apud Imperatorem recitare, qui domi vel belli feciſſent quæ reip. vtilitati aut decori eſſent, vt hæc principi nota fierent, tum vt ea, quum commodum eſſet, præmio afficeret, tum vt aliâs illorum opera in negotijs publicis vteretur. Id quandiu fiet, (vti noſtri Regis memoria factitatum eſt) nemo caput & fortunas periculo in principis cauſa obijcere dubitabit: propterea quòd nihil loci ſupererit huic timori, qui natura hominum mentes ſolet occupare, quóque multi ſæpe deterriti ſunt, ne ſi periculis ſæpenumero adeundis mortem oppetere contingat, liberos à ſe relinqui videant qui fortunis, amicorum ſtudio & principis non ingrati præſidio careant. Accedit quòd eorum qui fortiter opes & vitam pro reip. vel principis ſalute & imperio profuderint, poſteris, vbi maiorum res præclarè geſtas commendari intelligent, hoc ſine vlla dubitatione calcar ad imitandam illorum virtutem addet. Contrà ſi quis in illuſtri & claro genere (vt ſæpenumero fit) vel praua educatione vel improborum conſuetudine à maiorum virtute degeneraret, qui poſtea naſcentur, quum inter tot decora in hoc probrum incident, hanc maculam virtute & rerum geſtarum gloria eluere pro virili conabuntur. Quas ad res fœliciter peragendas hiſtoria dux eſt fideliſſima.

AB ea notitiam omnis diſciplinæ tum ciuilis tum militaris accipimus: in ea iura, leges, inſtituta, artes, virtutes habemus, rationes item quibus noua regna conſtituta & ſeruata ſunt, vitia & peccata quibus alia labefactata ſunt & euerſa. Hac magiſtra Lucullus Imperator Romanus antea rei militaris imperitus, exiguo tempore præſtantiſſimus omnium ſuæ ætatis ducum euaſit. Hac Cyneas orationibus & ſuaſionibus, quas ab exemplis quæ afferebat petijt, tam multas regiones & prouincias Pyrrho ſuo comparauit, vt illius opera maiora quàm viribus & copijs ſuis geſſerit: quod & amici & hoſtes confeſſi ſunt. Hæc denique eſt cuius nemo imperitus ad remp. adminiſtrandam adhiberi, ſed ab ea arceri tanquam inutilis debet. Etenim ſi ad conſilia de rebus gerendis capienda veteres belli ductores aduocãtur, qui multarum rerum ſua ætate vſum habent, multo æquius eſt eos accedere qui præter ſuorum temporum caſus poſſunt etiam multorum retro ſeculorũ res ſuſceptas & perfectas commemorare, ſtrategemata, artes veteratorias & dolos quibus quidque geſtũ ſit. Et ſanè (vt quod res eſt dicam) quid interſit aliud nõ video inter hiſtoriam rectè ſcriptam & hominem prouectæ ætatis, qui multa viderit, animaduerterit & memoria teneat, quàm quòd alter eſt hiſtoria loquens & viua, ſed mortalis: altera eſt hiſtoria mortua & muta, ſed quæ tamen lectorũ ſtudio & diligentia in perpetuum ſuſcitari ſubinde vocíſque vſum recuperare poſſit. Quin & illud addere non dubitabo, quemadmodum ſenex quidam qui multa vidit ille quidem, ſed pauca obſeruauit, & pauciora etiam meminit, nulla re puerum antecedit: ita qui hiſtoriæ ignarus eſt, maximè ſuæ gentis & patriæ, non tantùm pueri loco habendus eſt, ſed tanquam

peregrinus domi exiſtimari poteſt. Hæc dum apud me cogito, mirari ſubit & accuſare temporũ conditionem, quòd quæ res maxima celeritate opem ſibi & auxiliũ inter omnes ferri poſtulat, in ea maximã tarditatem & negligentiã prodimus. Equidem aliarum artiũ quas excitari videmus, progreſſum remorari minimè velim: verùm otij abundè eſt vt illæ iuuentur & promoueantur, propterea quòd boni ſcriptores eos nobis libros, inſtituta & præcepta reliquerunt, vt ſi ſtudiũ modò & diligentiã afferre velimus, in his poßimus proficere. At in hiſtoria quo breuior eſt mortaliũ vita, eo periculoſior eſt mora. Quòd ſi ab ijs qui res ſui tẽporis norunt & meminerunt, nihil prorſus ſcriptum relinquatur, poſteri quãtumcunq; ſtylo valeant, quantũcunq; & operæ & laboris adhibeant, nihil certi poterunt hiſtoriæ mandare. Id iam vſuueniſſe ab aliquot proximis annis comperimus, de quib. plenè & exactè iam loqui perdifficile eſt: cuius rei cauſa eſt eorundem ſcriptorũ vel ſocordia vel etiam temeritas. Et queruntur interim, ſi dijs placet, ſibi idoneũ deeſſe argumentũ, in quo ingenij neruos exerceãt. At iſti longè melius & ſibi & nobis conſuluiſſent, ſi omni labore abſtinuiſſent, quàm quòd hiſtoriæ nomine ignotam neſcio quã fabularũ & ineptarum vanarumq; narrationum farraginem ſparſerunt: quarũ hodie longè maior eſt copia quàm hiſtoriarũ. Ipſe in quodam Annaliũ libro legi (quod vereor nequis me per ſomniũ vidiſſe ſuſpicetur) quendam Galliæ Regem pomeridiano tẽpore, dũ ceruũ fugientẽ venando inſequitur, Compendio Laudunũ veniſſe: quod iter ducenta fere paſſuũ millia patet. Nemo neſcit principẽ illum Carolũ Aureliæ ducem (cuius ob ſingularẽ virtutẽ memoria maximè laudatur) poſtquam pro regni Gallici ſalute viginti annos in Anglia captiuus vixiſſet, tandem rediſſe, & domi extrema ſenectute maximo in honore diem ſuũ obijſſe. Atqui viginti amplius alij atq; alij ſcriptores eũ maieſtatis reũ factum & conuictum Lutetiæ, ſecuri percuſſum fuiſſe ſcribũt. Scotiæ rex poſtremus nonne in prælio quod cum Anglis commiſſum eſt anno 1514, interijt? At ipſe legere me memini eum parta victoria triumphantem domum rediſſe.

Fallitur autor, qui hoc de Landuno Pictonũacci pit. Eſt autẽ aliud Laudunũ Picardorũ quod Cõpendio non amplius viginti millia paſſuũ abeſt.

PLVRA huiuſmodi mẽdacia commemorare ſuperſedeo, quia prolixitatem refugio: quæ ſanè in vulgus non efferuntur niſi oſcitantia, temeritate & incogitantia certorum qui hiſtorias & annales conſcribunt, qui pro comperto quod quilibet dixerit, affirmare audent, de renuntiantis fide & integritate parũ ſoliciti: aut quod nullo autore in vulgus iactari audiunt, vbi ne mica quidem veri ſubeſt, in tabulas referũt. Quo fit vt qui in eiuſmodi ſcripta incidunt, qui quidem rem cõtrà habere certò norunt, claßicis etiam & antiquis ſcriptoribus fidẽ derogent, vt quos eandem ſcribendi rationẽ ſequutos fuiſſe ſuſpicãtur: idemq; hîc accidat quod alia in re meritò & iure optimo dixit cardinalis Beſſario. Qui quum Romæ tot ſanctos, quaſi minorũ gentium deos, in diuorum numerũ referri conſpiceret, quorum vitã moresq; parũ probauerat, & apotheoſim etiam minus probabat: Enimuero recẽtes iſti, inquit, diui efficiunt vt quæ de veterib. leguntur, in ſuſpicionẽ mihi veniãt. Atq; vtinã iſti Chronicographi vel Chronicorrhaphi quieſcerẽt, vel ſuas lucubrationes titulis debitis inſcriberent: qui verò rerum geſtarum verã habent notitiã, adeo ſuæ gentis gloriæ & laudi ſtuderẽt, vt quo poſſent orationis genere, quæ vel ipſi viderũt vel ab hominib. minimè dubiæ fidei acceperunt, literarum monumentis cõplecti aggrederentur. Ita fieret vt docti homines qui polienda illa oratorijs ornamentis ſuſciperẽt, moleſtia illa & graui labore liberarentur, quo verum inter tot mẽdacia, & dicta inter ſe pugnã-

tia

tia expiſcari coguntur, quæ ab iſtis Chronicorum conſarcinatorib. obtruduntur, qui quod ſe quiſq; ex fama audiuiſſe prædicat, temere arripiunt. Quæ nō eò dico quò nemini putē niſi quod ipſe ſpectauit ſcribendum eſſe. Tametſi enim plus fidei habetur oculato teſti vni quàm auritis decē, & Ioannes ipſe Euangeliſta, vt fidem faciat, ſe viſa nuntiare ſcribit: tamen nemo ſolus vbiq; rebus gerendis intereſſe, neq; vt interſit, & ſuum ſimul munus exequi, & quæ ab alijs geruntur videre poteſt. Sed tamen qui hiſtoriā ſcribere inſtituit, is aliquā eorum quæ ſcribit partem, quoad fieri poteſt, oculis commiſſam aut certò exploratā habeat: in reliquis exacto & ſingulari iudicio vtatur, dum ab ijs inquirit qui propius vero referre queant, eaq; non à ſuis ſolùm ſed etiā ab hoſtibus ſciſcitetur. Id de Thucydide ſcriptum legimus, qui quū bello Atherienſium & Lacædemoniorum intereſſet, neq; poſtremū locum inter belli duces obtineret, vt tamen quæ in vtrorunq; caſtris fiebāt certius cognoſceret, ſuis ſumptibus (qui opes magnas poßidebat, genus à Miltiade & Cimone Atheniēſibus Æaci Ioue prognati poſteris ducens) homines ingenioſos & ſolertes tum Peloponneſios tum Athenienſes alebat, quòd alteris tantùm confidere nollet, ne ſuas quiſq; partes plus æquo foueret. Poſt illius mortem vbi deſijt, inde Timagenes Mileſius & Xenophō Atheniēſis hiſtoriā perpetuo ordine continuarunt, quæ quiſq; vel ſpectauerat vel audierat, adijcientes. Horū alter ex ſenatus patriæ principib. erat: alter poſt Cyri mortem, in cuius expeditione, quam aduerſus fratrem Perſarum regem ſuſcepit, ordines duxerat, totius Græcorum exercitus imperator fuit, quos innumerabilibus periculis liberatos domum reduxit.

DENIQVE qui veterū hiſtoriographorum locum & conditionem diligenter perſcrutari volet, qui res ſuæ ætatis literis prodiderunt, eorū, inquam, qui hiſtorias ac non fabulas & mendacia ſcripſiſſe exiſtimantur, reperiet eos ferè aut imperatores aut ductores & tribunos fuiſſe, aut certè illuſtres quoſdam & eximiæ notæ viros, qui quæ corā ipſi non vidiſſent, ab alijs liquidò diſcere poterant. Dares Phryx & Dictys Cretenſis in bello Troiano plus fidei obtinent quàm Dion & pleriq; alij: illi enim & calamo & gladio manum admouerunt. Corinnus etiā Phryx in ipſo Ilio natus, quia ipſis prælijs interfuit, teſtis pleni teſtimonij habitus eſt: à quo Homerus ſuæ Iliados argumentū mutuatus eſt. Marſyas Pellæus regis Antigoni frater, cū Alexandro ab ineunte ætate educatus, Oneſicritus Ægineta, Calliſthenes Olynthius Ariſtotelis diſcipulus & cōſanguineus, Ariſtobulus Iudæus, Diognetus & Menæchmus Sicyonij, qui Alexandri hiſtoriā (in cuius expeditione & peregrinatione verſati ſunt) alij iam inde ab eius ortu, alij ex quo arma ferre vel regnare cœpit, alij ab eo demum tempore quo exercitū conſcripſit, hiſtoriā texere cœperunt. His fides habetur in ijs quæ de Alexandro tradunt, necnō alijs qui poſt eos ſcripſerūt, Q. Curtio, Arriano Tiberij Cæſaris poetæ domeſtico & familiari, Arriano hiſtorico, qui ſub Adriano conſulatum geßit, Plutarcho deniq;, qui Traiani ætate conſulari poteſtate Illyrico præfuit, in omnes prouinciæ magiſtratus autoritatē obtinens. Cæterorū, qui nec viſa referunt, nec eorum qui viderunt hiſtoriā ſequuntur, verba leuißimæ fidei habētur. Itaq; Palæphatus quum de Niobes ſtatua diſſerere incipit, in primis ſe eam vidiſſe teſtatur. Alibi vt qua decebat fide res narrare poſſet, plurimas regiones ſe per luſtraſſe ſcribit, quòd nollet quæ ab alijs commemorata fuiſſent, proveris habere. Lucianus quum Ægyptiaca ſacrificia cum Hebraicis conferre vult, ſe cū vtriſq; ver-

ſatum eſſe affirmat. Agathyrſides Cnidius quum res Aſiaticas recenſet, non paucis locis ſe illic diu militaſſe perhibet, hac nimirum ratione fidem ſuæ orationi quærens. Hæc fuit cauſa cur Philiſto Syracuſio in ſui temporis hiſtoria credatur, qui præcipuam regni Syracuſani adminiſtrationem habuit, ex qua quum à Dionyſio maiore pulſus fuiſſet, poſtea à minore reſtitutus & ad regni ſocietatem accitus eſt. Eratoſthenem mēdacij nemo arguit in ſua à Ptolemæi Euergetis ad Ptolemæum quintum hiſtoria: nam illorum negotia adminiſtrauit. In cæteris non perinde fides ei habetur. Hieronymus Rhodius quia Demetrij Poliorcetæ rerum curam geſſit, & negotijs Bœoticis præfuit, veros annales de ipſius vita & rebus geſtis edidiſſe putatur. Herodoti Halicarnaſſei & Hellanici Mitylenæi hiſtoriæ eo facilius teſtimonij pondus nactæ ſunt, quòd ſumma & prima autoritate apud Amyntam Macedonum regem valerent, qua ratione multarum rerum & maximarum notitiam conſequuti ſunt. Parem fidem meruit Simonides Magneſius, qui pro ſumma cū Antiocho magno conſuetudine bellorum quæ geſſit, cauſas, conſilia & euenta pernoſcere planè potuit, in primis verò belli Galatici, in quo illum ipſe comitatus eſt. Decem libri quos De portubus & plagis maris Demoſthenes edidit, ab omnibus admittuntur, quòd ea loca claſſis præfectus & imperator Ptolemæi exercitus in Ægypto vidiſſet. Idem Damidi accidit in libris quos de peregrinatione & prodigijs Apollonij Thyanei cōſcripſit, item Philoſtrato, qui Damidis teſtimonium ſequitur.

ENNIVS poeta vera potuit de M. Fuluij aduerſus Ætolos & Ambraciotas expeditione narrare, cuius ipſe comes fuerat. Idem præſtitit L. Lucullus in ea victoria quam contra Marſos à L. Sylla reportatam vidit & ſcripto teſtatus eſt. Qui non multo pòſt ipſe imperator regnum Ponti Romano imperio adiunxit. Valerium Antiatem & Polybium cæter. hiſtorici tanquam præeuntes ſequuntur in Punicis bellis deſcribēdis. Nam alter Scipionis Africani primùm præceptor deinde tota vita comes fuit: alter ſub Valerio Leuino conſule in eo bello quo Hamonem Pœnum ab eo ſuperatum & Agrigentum vi captum narrauit, ordines duxit. Q. Fabij Pictoris annales eo veriores putantur, quòd ex nobili familia ortus autoritatem habebat, & Romæ cum Q. Fabio Labeone Præturam geſſerat. Probant omnes quæ vel Theophanes Leſbius de rebus Pompeij ſcripſit, vel Pomponius Atticus de conſulatu Ciceronis: quòd illis omniū familiariſſimè vſi ſunt, vt ab eis ipſis omnia exactè diſcere potuerint. Id de vno ſatis ex Ciceronis ad illum epiſtolis conſtat: de altero ex nominis communione ad quam illius filium Pompeius aſciuit, quem M. Pompeium dici voluit. Is eſt quem poſtea Cæſar Auguſtus Aſiæ præfecit. Criſpus Salluſtius Catilinæ coniurationem vera hiſtoria potuit complecti, qui eam Romæ ſpectauit: vt Iugurthinum bellum ſcriberet, in Affricam nauigauit, ibiq; diu commoratus eſt. Nō dubitamus vera eſſe quæ de bello Gallico & ciuili à Iulio Cæſare & poſt eum ab Hircio ſiue Oppio traduntur: nā & faciebant & ſcribebant. Diodoro Siculo in Ægyptiacis fidem habemus: viſa enim ſcribit, & ſumma Iulij & Auguſti Cæſarum conſuetudine vſus eſt: vti Auguſti familiares fuerunt Feneſtella Romanus, Dionyſius Halicarnaſſeus & Nicolaus Damaſcenus: quo plus autoritatis habent illorum hiſtoriæ. Artemidorus fide dignus exiſtimatur, quum Ælij Galli in Arabia victorias celebrat: cuius tota expeditione comes fuit. Quid autoritatē, exiſtimationē & fidem Ioſepho in bellis Iudaicis cōciliauit, Tacito in Germanicis, niſi quòd alter miſeriarum

& ærum-

& ærumnarũ in patriæ excidio particeps fuit, alter Galliæ Belgicæ quæ ad inferiorem Germaniam pertinet præfuit? Qua denique ratione tantam nominis celebritatem conſequuti ſunt Suetonius Tranquillus, Dion, Caſsius, Gargilius Martialis, Calliſtus Bemarchius, Iulius Frontinus, Fauorinus Arelatenſis, Dionyſius Mileſius, Ephorus Cumæus, Ælius Spartianus, Iulius Capitolinus, Ælius Lampridius, Volcatius Gallicanus, Trebellius Pollio, Flauius Vopiſcus, Herodianus, Feſtus, Aurelius Victor, Ammianus Marcellinus, Appianus Alexandrinus, Euſtathius Epiphaneus, Euſebius Cæſarienſis, aliíq; huiuſmodi, niſi quòd ſummum gratiæ locum apud principes obtinuerunt, vt maximæ arcanorũ partis conſcij fuerint? Dion Pruſieus tanta familiaritate Traiani vtebatur, vt eadem rheda ſimul in agro & vrbe veherentur. Quinetiam cum eo nondum ad Imperatoriæ dignitatis faſtigium ſublato in expeditione Germanica & Getica fuit, quas etiam hiſtoriæ mandauit. Dion alter & Suetonius ex præcipuis fuerunt à ſecretis conſilij, Fauorinus rempub. gerebat ſub Adriano Cæſare, ſub quo etiam Dionyſius Mileſius Orientis ſatrapa fuit. Iulius Frontinus vir conſularis Alexandri Cæſaris præceptor fuit: cuius vitã Gargilius Martialis intimus familiaris conſcripſit. Sic Iulius Capitolinus Diocletiani neceſſarius erat, Ephorus Cumæus Gallieni, Bemarchius & Euſebius Conſtantini, Euſtathius Anaſtaſij, Calliſtus Iuliani. Qui ipſe quoque Iulianus fide dignus iudicatur in ijs quæ de Gallijs ſcripſit, quòd illic ante & poſt Imperatoriam dignitatem verſatus eſt. Non ſecus Lampridius & cæteri quos ſuprà recenſuimus, ſua quiſq; ætate omnes in imperatorum & principum de quibus ſcripſerunt, aula non infimum locum tenuerunt.

POST eos Procopij, Agathiæ & Theodoti Gotthica hiſtoria fidem accepit: qui rebus vel conſulendis, vel ſuſcipiendis & perficiendis interfuerunt. Euſebio, cuius antea meminimus, facile fuit, res ſibi non viſas neque ſua memoria geſtas in literarum monumenta redigere. Quicquid enim alij commentarijs complexi fuerant, Conſtantinus Magnus illi afferri & in manum tradi iuſsit. Talis tum & alijs retro ſeculis erat cura & diligentia veras hiſtorias ſcribendi: quarum reges ipſi & principes vel dictabant vel deſcriptos commentarios vberrimos tradebant. Cæſar hoc conſilio ſuos commentarios ſcripſit: ſed tales edidit, vt nemo repertus ſit qui vlterius progredi conaretur. Itaque prærepta (vt ait Hirtius) non præbita facultas ſcriptoribus viſa eſt. Cicero quum L. Luceium patricium Romanum ſumma doctrina & autoritate virum ſui temporis hiſtoriam ordiri ſciret, commẽtarios ſui conſulatus ad eum miſit, & longa epiſtola ſummopere rogauit vt eos ſuæ hiſtoriæ inſereret. Agrippina Germanici filia de patris vita & rebus geſtis commentarios confecit, quibus fœlices item & aduerſos ipſius familiæ ſucceſſus comprehendit. Zenobia Palmyrenorũ regina, quæ poſt mariti obitum imperium Romanum in Syria adminiſtrauit, ſui temporis, & rerum Alexandri Orientiſq; hiſtoriam in epitomen contraxit, vt alijs materiem præberet quam vberius proſequerentur. Denique tempus me deficeret, ſi omnes recenſere coner qui hanc rationem tenuerunt, atq; ad id æquiſsima & honeſtiſſima cauſa adducti ſunt. Etenim principes & excellentes viri cæteris omnibus ad ſatietatem abundare poſſunt, huius rei vnius nimia cupiditate affici non poſſunt, nempe vt ſui fœlicem & præclaram memoriam relinquant. Nemo enim virtutis ſtudioſus eſſe poteſt, quin famæ etiam ſuæ potiſsima cura tangatur. Ac mihi quidem nihil

*videtur eſſe quo quiſquam ſuum erga principem officium & ſummam voluntatem
melius teſtatã relinquat, quàm ſi eius res fortiter & præclarè geſtas ſcriptis illuſtret,
illiusq́; nomen à temporis iniuria & caliginoſæ ignorãtiæ tenebris vindicet. Superio-
res illos imitati ſunt patrum noſtrorum memoria Æneas Syluius, poſtea papa Pius
ſecundus, Iouianus Pontanus, Leonardus Aretinus, Antonius Panormitanus, no-
ſtra deniq; ætate Comminæus Argentonius egregium operã hoc in argumento naua
uit. Ante eum Ioannes Froſſardus & Enguerranus Monſtreletus ea ſcriptis manda-
uerant quæ diligenter inquirendo reperire potuerant: inquirendo, inquam, diligen-
ter. Nam ſecundum eos qui viſa narrant, proximi ſunt ij quibus credatur, qui cũ iu-
dicio & prudentia aliunde inueſtigarunt & didicerunt. Sic Iuba Numidiæ rex co-
ſmographiæ ſcientiam, qualẽ inquirendo repererat, ſcripto tradidit: ſic Claudius Pto
lemæus Ægyptius partim vidit & ſcripſit, partim certos per omnes orbis plagas nũ
tios dimiſit fide dignos, qui vera certò affirmarent. Nec fruſtra fide dignos dico: hoc
enim opus hic labor eſt. Strabo Eratoſthenem reprehendit, qui infimæ conditionis ho
minibus vſus ſit teſtibus: eandem ob cauſam Patrocles ab Hipparcho æmulatore dã-
natur. Quintilianus in præceptore Seneca id notat, quòd quum multa ſciẽdi cupidi-
tate teneretur, opera nonnullorum vtebatur, à quibus, quia negligentiores erant, de-
ceptus eſt. Atque hic fortaſſe metus doctos quoſdam homines deterruit ne ſcriben-
dam hiſtoriam ſuſciperent, quod libenter feciſſent ſi quidem de rebus certis vera cõ-
perire potuiſſent: idque iampridem valde dolebam, neminẽ illis hac in re auxilio eſſe.*

QVANQVAM *autem multi cum eo ſentiunt, qui olim rogatus, tãtum
intereſſe reſpondit inter eum qui hiſtoriam ſcribit, & eum qui res hiſtoria dignas fa
cit, quantum inter præconem & athletam: ego tamen exemplis virorum illuſtrium
adductus quos ſuprà nominaui, qui quũ digna quæ ſcriberẽtur facerent, ſcribendi e-
tiam curam laboremq́; non faſtidierunt, poſt adoleſcentiam & primos pubertatis an
nos quum armis aſſueſcere cœpi (qui mos eſt & ordinarium nobilitatis Gallicæ mu-
nus, quibus etiam gradibus maiores mei ſuperioribus ſeculis famam ſibi ac dignitates
ſummas compararunt) non putaui me rem facturum indignam & alienam à generis
nobilitate (licet multos lòngè aliter ſentire non ſim neſcius) ſi ad illud literarum genus
animum conuerterem, quod non modò tot clariſſimi & præſtantiſſimi viri, quorum
antea meminimus, vſurparunt, verùm etiam quod alij quàm illuſtri loco nati nun-
quam attigiſſe comperiuntur, vſque dum L. Octacilius Pompeij permiſſu (cuius erat
præceptor) id fecit: is enim primus eſt qui non nobili genere ortus hiſtoriam conſcri-
pſit. Itaque vt aliqua tandem ratione eorum quæ mea ætate acciderũt memoriam re
linquerem, ſæpius animi cauſa in huiuſmodi argumenta dialogos, epigrammata, ele-
gias, ſatyras, epiſtolas, ſyluas & panegyricos pro varietate & ratione cuiuſque ar-
gumenti meo arbitratu conſcripſi: neq; vnquam vel laborem defugi, vel itineris mo-
leſtiam detrectaui, vel ſumptibus peperci, vt ex varijs locis ea conquirerem quæ ad
id de quo ſcribere cogitabam, illuſtrãdum pertinere videbantur. Eadem me cupidi-
tas, qua ardebam, vt dicta, facta & res Galliæ & Franciæ in lucem aliquando &
aliorum populorum conſpectum (qui in hoc genere ſcriptorum diligentia nos ſupe-
rant, nobiſcum alioqui non conferendi, ſi quidem ſcriptoribus abundaremus) prodire
viderem, iampridem perpulerat, vt archiuis perſcrutãdis, euoluendis libris, chartis,
epitaphijs, collegiorum inſtitutionibus & alijs antiquitatum monumentis, periculũ
facerem,*

facerem, an duarum iſtarum gentium origo ex alto repeti & perpetua hiſtoriæ cõtinentis ſerie ad noſtra tempora deduci poſſet.

ID quanuis & à nemine tentatũ ſciã & me ſæpenumero deſperare meminerim, tandem tamen proferre decreui, vt variorum hominum iudicium ſubeat, lectoribus corrigendum, probandum vel improbandum: ſimul etiam excepta quædam inſtar dictionarij alphabetico ordine, omnium huius regni regionum, ciuitatum, oppidorum, arcium, montium, vallium, ſyluarum, fluminum, & cæterorum locorum: vbi cur ſic quodque appellatum ſit ratio reddetur, prælia item, hoſtiles occurſus, obſidiones, cæteraq; memoratu digna narrabuntur, vbi quodq; contigiſſe reperietur. Aliud præterea opus Valerij Maximi exemplo, de factis & dictis memorabilibus. Denique Plutarchum imitatus, quorundam Regum, principum & ducum noſtratium vitas & geſta cum totidem Græcorum, Latinorum vel Barbarorum conferre decreui. Ad eas res ſuſcipiendas quum rationibus quas recenſui adductus ſim, nõ parum mihi profeciſſe videbor, ſi hoc meo labore aliorum ingenia excitaro qui tantam rem lõgè melius quàm ego præſtare queant. Iam verò quum in hác aulam ſtudio multa diſcendi adductus ſim, & Regi potentiſsimo principi meo obſeruandiſsimo viſum ſit vt non modò in ſuorum grege eſſe, illuſtremq; apud ſe locum tenere vellet, ſed etiam ad maxima maximeq; ſeria ſtatus ſui negotia tũ domi tum apud exteros adhiberet: non ſolùm ea poſſum verè narrare quæ bellis ab eo tempore exortis acciderunt, quib. magna ex parte terra mariq; interfui: verùm etiam facultas mihi ſubinde data eſt vt cauſas bellorum, conſilia & euentus intelligere potuerim, idq; tum à noſtris tum ab ipſis etiam hoſtibus.

QVÆ quum ita ſint, cẽſui, dum ab armis quies datur, nihil melius aut præſtantius eſſe in quo tempus & otium collocem, quàm vt hac in re aliquid doctis & eruditis hiſtoriographis commodi afferam, qui poſt me maiori dictionis elegantia ſcribere inſtituent. Non ſum tamen neſcius me longè minus calumniæ obnoxium futurum fuiſſe, ſi reb. ſuſceptis incumberem, ac non tanti periculi opus aggrederer, quũ viuorum virtutes & vitia ſcribenda ſuſcipiam: quorum alterum inimicitiam & odium, alterum adulatoris ignominiam parit. Verùm in his omnibus animum iudicẽ & teſtem habeo: quæ res me præcipuè conſolatur, quòd me nec ſimulaſſe quicquam nec diſſimulaſſe mihi ſim conſcius. Quamobrem vt mihi lectorum iudicium (velim, nolim) ſubeundum eſſe video, quod vitari nullo modo poteſt, ſic tam candidos mihi lectores contingere deſidero, quàm candidè me ſcripſiſſe profiteor. Hoc ingenuè fateor, me in hoc ſcribendi genere non tantum mihi tribuere, nec tam perfectum eſſe meum ſtylum arbitrari: nec tantum mihi arrogare audeo, vt aliorum rerum quotidianæ occupatione impeditus ea poſsim ſcribere, quæ eruditorum hominum iudicio ſatisfaciant: quam laudem vix conſequuntur qui in hoc vno ſtudent & elaborant. Sed tamen id non dubito affirmare, me omnia ſumma fide perſcripturum, neq; veritatem gratia, ambitione, odio aut ſtudio cuiuſquam obſcuraturum: verùm hoc meũ eſſe & perpetuò futurum conſilium, vt doctis & peritis hiſtoriographis veram hiſtoriam ſcribendi materiem ſuppeditem, illisq; quoad eius facere potero, ea repræſentem quæ reuera ſtudijs domeſticis occupati noſſe nequeunt. Qua in re ſi hoc obtineo vt vel fidelis ac verus teſtis habear, aut alium ad melius aliquid præſtandum excito, abũdè mihi ſatisfactum eſſe (vti modò dixi) putabo, ſatisq; amplum laboris mei

fructum conſequutus videbor: non aliter quàm inter ſtatuarios & ſculptores qui non tantum arte valent vt ſtatuam modis omnibus abſolutam reddere queant, idoneum tamen lapidem aut lignum deligere, ruderare & dedolare item modulatam mẽbrorum magnitudinem deſignare norunt, quo labore peritiores alios & præſtantiores artifices leuant, ſatis habent ſi architecti ſocios operis illos habere & eorũ opera vti, neque honoris parte fraudare volunt. Quin & illud fortaſſe conſequar, vt quemadmodum fabricando fabri fimus, exercitatione ſcribendi ſtylum ipſum perpoliam & perficiam, vt totum opus ipſe tandem in præſtantius dicendi genus relambendo reformarem: reuera enim hoc demum eſſet oleum & operam perdere, niſi exercitatione aſſiduè diſcens plurima doctior euaderem.

NVNC vt inſtituti noſtri rationem reddam, horum commẽtariorum initium à primis Regis principis mei adoleſcentiæ annis ducetur. Eos ſiquis volet cum hiſtorijs conferre quæ nuper ieiunæ adeo & exiles cõſcriptæ ſunt, vt viginti aut triginta annorum acta in eam molem non excreſcant, quæ vnius anni res in hiſce commẽtarijs habet, vbi potius tamen aliqua memoratu digna præterijſſe videbor, quàm ſuperuacaneum quicquam aut inutile attuliſſe: inde facilè ſtatui poterit multa ab alijs prætermiſſa fuiſſe digniſſima quæ veræ hiſtoriæ mandari debeant. His ego commentarijs, antequam narrationem ingrederer, breuiarium quoddam & ſummã præfixeram, qua primam Gallorum & Francorum originem, nominis vetuſtatem, generis propagationem deſcribebam: fœdera item quibus duo populi primùm cõiuncti demum in vnum reipub. corpus coaluiſſent, vt ſe in veterem & naturæ conuenientẽ libertatem aſſererent, qui antea Romano iugo inuiti ſubijciebantur. Quam libertatem tum recuperatã adhuc ſeruarunt, & porro Dei immortalis beneficio ſempiternis temporibus ſeruaturi ſunt. Hoc tamen breuiarium poſtea, quia nonnullis amicorum à loco & hiſtoria alienum videbatur, reſecui & penitus ſuſtuli: non quòd profectò damnandum eſſe iudicarem: niſi fortè eadem opera Thucydidem, Salluſtiũ T. Liuium damnare placet. Ex quib. vnus vt ad bellum Athenienſium & Lacedæmoniorum narrandum deſcenderet, vitio ſibi fore non duxit ſi non duarum modò harum ciuitatũ verùm etiã totius Græciæ & finitimarũ inſularum originẽ & progreſſum deſcriberet. Alter priuſquam ad Catilinæ priuati ciuis Romani coniurationem narrandam accedat, ab ipſa vrbe condita exordium facit, artes & rationes exponit quibus à minimis initijs ad ſummum faſtigium peruenit, vnde poſtea retro ſublapſa labefactata eſt. Tertius quum populi Romani res geſtas ſcripturus eſſet, operæpretium facturus ſibi viſus eſt, ſi originem & ſuccedendi vices Latinorum atq; Albanorum regum Romæ progenitorum præponeret.

NIHILO tamen minus aliorum iudicio ſatisfacere malui, eoq; magis quòd in iſto breuiario illa quæ commemoraui maximo compendio perſtringebam, & à citandis autorum nominibus abſtinebam: quo fiebat vt multis commenta mea & fabulas narrare viderer. Quòd ſi, vt huic malo mederer, ſingulis rebus teſtem citare voluiſſem, ipſa ſola nominum edendorum multitudo totam narrationem exceſſiſſet: ita dum Scyllam vitare ſtuderem, in Charybdim inciderem. Quibus cauſis adductus, ſimul vt latius de his agerem, & nominandis autoribus veriſimilia redderem quæ mihi vera eſſe videntur, ne etiam vbi ad rerum narrationem vẽtum erit, ſeriem interrumpere cogar, & moleſtiam ſubire, vt prouinciarum, ciuitatum, montium, fluuiorũ, item

item miniſteriorum, dignitatum, officiorum & magiſtratuum nomina cōmutata exponam (quorum omnium occaſio aut etiam opus ſubinde occurret) ne deniq; idē mihi vſuueniat quod ſolet pigris & ſocordibus nautis, qui in ipſo ſæuiſsimæ tempeſtatis periculoſiſsimo tempore difficultatibus obruuntur, dum coguntur tumultuariè lacera vela conſarcinare & conſuere, rudētesq; veteres aſtringere & nodare (quod multo antè poterant & debebant præſtare, dum quietis facultas in portu aut ſinu aliquo dabatur) his, inquam, cauſis adductus, ex ijs quæ à me varijs è ſcriptorib. collecta eſſe prædixi, ea in vnam Ogdoadem (hoc enim nomine tomos ſiue peculiares librorum numeros inſcribere placuit) ſeparatim contuli. In qua octo libris collegi & cōplexus ſum primùm Gallorum & Francorum antiquitatem, horum ab excidio Troiano, illorum à longioribus retro ſeculis, atq; id totum ad tempus illud quo duo illi populi in vnum conuenerunt, & coniuncta ſunt amborum nomina: vbi etiam annorum ſupputatione chronologia ſeruata eſt, & principum nomina qui inuicem ſuccedentes dominatum illic obtinuerunt. Deinde diuiſionem & deſcriptionem addidi Galliæ tam Ciſalpinæ quàm Tranſalpinæ, & Franciæ tam Ciſrhenanæ quàm Tranſrhenanæ: inſuper conuenientiam nominum veterum cum recentioribus, quātum in re valde obſcura perficere potui. Tertio loco mores, conſuetudines & leges tam militares quàm ciuiles collegi, nomina inſuper officiorum, ordinum, dignitatum & magiſtratuum, antiqua cum hodiernis conferens, quàm potui proximè & commodiſſimè, ſequutus nimirum vocabulorum notationem & proprietatem. Hæc ergo alijs iudicanda & corrigenda ſubijciens, ad inſtitutam narrationem accedo.

GVLIELMI BELLAII LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER QVINTVS.

Futuri belli indicia.

QVÆ toto ſuperiorum annorum curſu à duobus hiſce principibus inſtituebantur, conſulebantur & gerebantur (quo ſanè tempore tametſi bellum apertum non erat, pacem tamen conſtare nemo dixiſſet) ſatis indicabant quorſum tãdem tota res euaderet. Licet enim de pace confirmanda & ſanctioribus fœderibus ineũdis ſermones paſſim iactactarentur, iam tamen omnia non obſcurè ad arma ſpectare videbãtur: ſatisq; omnibus ſano iudicio præditis notum erat ab vtroque id vnum captari, quemadmodum erga homines prætextu ſpecioſo belli illati crimen à ſe amoliretur. Regi ſuppetebãt graues offenſionis cauſæ, quas ſuperioribus libris commemorauimus. Cæſar, quòd iuſtam hãc doloris cauſam ſatis animaduerteret, eamq; ignis inſtar in excelſi principis animo potius ali & foueri, vt tãdem emicet, quàm langueſcere & extingui opertam, omni ratione operam dabat vt aduerſus futuros impetus vires compararet, Regem ita opibus, ſocietatibus & finitimorum neceſſitudinibus exarmaret, vt etiamſi maximè cuperet, facultas tamen vlciſcendi deeſſet. Verùm fortuna vel (vt verius dicam) Deus noſtris ſceleribus irritatus, quum indignos eſſe nos iudicaret qui firma & beata pace frueremur, permiſit, imò voluit, vt quas occaſiones Cæſar perueſtigabat, quibus Regis cõſilia auertere, aut difficultatibus obiectis à rebus ſuſcipiẽdis deterrere conabatur, iiſdem acceleraretur & inflammaretur. Quòd Sabaudus monilia oppigneraſſet, vt Borbonium qui aduerſus Regem rebellauerat, pecunia iuuaret, quòd ipſo capto per literas gratulatus fuiſſet, quòd Heluetios à Gallica ſocietate alienaret, quòd comitatum Aſtenſem emiſſet, quòd Nicæam denegaſſet, vbi papa cum Rege colloqueretur, quòd nuper denique per ſuos fines iter facere non conceſſiſſet, vt indignitatem iniuriæ quam in nece Mervillij legati acceperat vindicaret: omnia hæc ſatis teſtabantur quo in eum animo eſſet. Hæc fuerat cauſa cur Rex nonnihil impedimenti Sabaudo Geneuam obſidenti afferri pateretur ſi non omnino palam, ſic tamẽ vt prorſus latere velle non videretur: vt ſatis ille intelligeret ſibi vtile non fore ſi Rege nõ amico vteretur. Neque verò ipſi veriſimile eſſe poterat Vereſium Sabaudum genere, licet ad familiam & comitatum Regis pertineret, tantum ſibi ſumpturum, neque Rentianos equites id auſuros fuiſſe, vt populo Geneuenſi opẽ aduerſus ſe inſciente & non probante Rege, imò abſque occulto quodam eius præcepto ferrent. Hæc quum neſcire nõ poſſet, quum expendere apud ſe deberet quanti interſit Regem tam potentem finitimum habere, cui facile eſt intra breue tempus ducem Sabaudum aut valde iuuare aut lædere, quum item animaduertere deberet hanc tantam potentiam perpetuam cenſeri poſſe, filijs patri ſuccedentibus, præ Cæſariana dignitate, quæ ſuffragijs creatur: his omnibus ſatis moueri poterat vt cum Rege in gratiam rediret, ac non tam veterem, finitimam & perpetuam coniunctionem, nouæ, longinquæ & parum diuturnæ poſthaberet. Sed quum multarum rerum ſibi eſſet conſcius, quibus Regem vehementer offen-

Geneua Regis ope aduerſus Sabaudum defenſa.

derat,

derat, vix fieri poſſe credebat vt in gratiam cum eo rediret: in qua eum ſententia vxor duciſſa (cuius hortatu iſta inceperat) quàm poterat maximè confirmabat. Iam Heluetij Geneuenſium ſociorum rogatu ducem per nuntium monuerant, ſi illis moleſtus eſſe pergeret, ſe non neglecturos: neq; illis tamē eius reſponſum ſatisfecerat. Quare grauiſſimum ſibi bellum imminere ſatis videbat, quod ſine dubio non conficeretur, quin Rex ſeſe his turbis immiſceret. His cauſis permotus ad hoc bellum auxilium à Cæſare, qui tum nuper Tunetis rediens Panormum venerat, per nuntium petierat. Quæ omnia nō tam clandeſtina eſſe potuerunt, quin Rex paulo pòſt certior fieret. Quin & illud nuntiatur, ducem cum Cæſare per nuntios egiſſe, vt illi quicquid cis alpes tenebat, cum alijs in Italia regionibus permutaret. Totum autem illud à Nicæa ad Heluetiorum fines pertinet, vt Geneua ipſa comprehendi intelligeretur. Enimuerò ſi hęc permutatio fieri potuiſſet, non erat dubium quin Cæſar vndique Gallicum regnum cingere & circunſepire cogitaſſet, ſicque conata tandem perficere & Regem tot ſubinde obiectis difficultatibus intricare potuiſſet, vt multa antè timenda illi ac prouidenda fuiſſent, quàm vindictam expeteret, animiúe ægritudinem oſtenderet. Quæ quum ita eſſent omni iuri atque æquitati conſentaneum erat vt tanto malo obuiam iret, neque huiuſmodi velut ſcalas admoueri pateretur, quibus poſtea inuadere & tranſgredi regni limites hoſti facile eſſet. Voluit tamen nonnihil adhuc temporis differre, tum vt mandata ad Velium mitteret, quem apud Cæſarem legatum habebat, tum vt Sabaudi animum poſtremò pertentaret: à quo non iam vt iter ſibi per eius fines facere liceret, petere inſtituit, ſed vt ſibi magna oppidorum pars traderetur, quæ ſibi vendicabat, & ſua eſſe contendebat ob matris Ludouicæ Sabaudæ mortem: quęquidem deinceps penes hominem tam dubiæ fidei relinquere nolebat, à quo in manus hoſtium venirent. Neque tamen ob hanc dilationem committendum ſibi putauit, quominus comiti Gulielmo Fuſtembergo imperaret vt Germanos pedites conſcriberet, tametſi id antea prohibuiſſet fieri, & Sfortia mortuo centurionibus tantùm ſtipendia dari iuſſiſſet, dum copijs ſibi opus eſſe intelligeret ad perſequendam Mervillij necē. Tum igitur feſtinato opus eſſe iudicat, & Germanos in Galliam adduci iubet, eo conſilio vt ſi leniori illa ratione nihil à Sabaudo ſe impetrare videret, copijs iam paratis vti poſſet.

Rex maternā in Sabaudia hereditatem ſibi tradi poſtulat.

CVR mandata ad Vellium Rex mittere conſtituiſſet, cauſa hæc fuit. Granvellanus cum Velio dum in comitatu Cæſaris iter facerent, quum loqueretur, dixerat Cæſaris conſilium eſſe, vt non prius de Mediolanenſi ducatu quicquā certi ſtatueret, quàm à Rege aliquid audiſſet. In hos ſermones ſæpius inciderat, ſic tamen vt eum moneret nequid niſi mandatis nominatim à Rege prius acceptis, apud Cæſarē de his rebus loqueretur. Ad illa Velius exceperat, ſi rem tranſigi Cæſar cuperet, ipſum quidem Regem ſatis apertè quid in animo haberet indicaſſe, quinetiam ſcripto teſtatum fuiſſe, quemadmodum agi cum Norcarmio cœptum fuerat. Dum hæc fiunt, quum Velio occaſio incidiſſet vt Cæſarem conueniret, eumque certiorem faceret quemadmodum ipſius rogatu Siciliæ proregi equi eſſent reſtituti, & certus quidam Raguſanus è carcere dimiſſus, orationem hac de re apertius ingreſſus, oſtendit, Regem, ſi quidem ipſe de patrimonio liberis ſuis reſtituendo tandem ſtatuere vellet, libenter ad maiorem & arctiorem quandam coniunctionem ineundam venturum eſſe. Hanc veram eſſe rationem, qua duarum familiarum voluntates firmiſſimis amicitiæ vinculis copularentur: quò minimè dubium eſſet, quin eorum vtrique res alterius non minori curæ aduerſus quoslibet quàm ſuæ ipſius eſſent: præterquàm quòd iſtud maximò Chriſtianæ totius Eccleſiæ bono futurum eſſet, quum viribus & animis coniunctis Turcæ hoſtis communis minas & conatus frangerent. Ad iſta Cæſar reſponderat ſibi periucundum ſemper fuiſſe atque etiamnum eſſe, quòd Regis poſtulata repeti audiret: quibus ſi minus adhuc ſatisfeciſſet, hoc eo accidiſſe quòd nulla omnino facultas tantæ rei data fuiſſet: omnibus enim conſtare Sfortiam à ſe ex Regis ipſius conſenſu & pacandæ Italiæ cauſa Mediolani ducem fuiſſe conſtitutum. Quamobrem videret Rex, & palàm exponeret quid ad hæc & ad ea quæ de pace totius Chriſtianæ Eccleſiæ eſſent, ſibi agendum arbitraretur. Sibi tamen illud in primis neceſſarium eſſe videri, vt quàm fieri poſſet firmiſſimis & tutiſſimis vtrinque rationibus caueretur hæc bona fide ſeruatum iri: ſe quidem operam da-

Velius Regis orator de Mediolanenſi ducatu cum Cæſare agit.

P 3

1536 turum nequid Rex meritò deſiderare poſſet. Illa tum reſpondet: quæ ſupereſſent, ſe Granvellano addenda committere. is rem planius totam expoſuerat, ſiquidem animus cum oratione quadraret, Tria eſſe ad quæ Cæſar poſtulabat Regis ſententiam perſpicu is verbis ſibi declarari. Vnum erat de bello Turcico: in quo hanc conditionem ferebat,

Tria Cæſaris poſtulata.

vt damnum & emolumentum ex æquo vterque perciperet. Alterum de ſarcienda Eccleſiæ concordia: qua in re Regem nihil quod æquum eſſet, repudiaturum confideret, maximè de Anglia reducenda: Cæſarem enim nihil à Rege petiturum eſſe, quod nō omni æquitatis ratione imò etiam magno ſuo cum honore concedere poſſet. Tertium caput quod publicæ Chriſtianorum pacis erat, ad Italię quietē referebat: hanc porro conſtare non poſſe, niſi Rex negotio Genuenſi deſiſteret, & Aureliæ dux Mediolanenſi ducatu excluderetur: libentius proinde de duce Angoliſmenſi agi Cæſarem paſſurum eſſe. Nimirum omnia huc iſtā redibant, vt omnem ſemel ſpem præciderent, ne vnquam Mediolanenſis dominatus ad regnum Gallicum rediret. Poſtremum fuit, quòd Granvellanus in primis obnixè Velium rogauit, vt omnia hęc paucis conſcijs occulta manerent, neq; pluribus enuntiarentur. Illud quoque addidit, quò magis res tota lateret, optimum factu eſſe vt cardinalis Turnonius ſpecie itineris Romam faciendi, tanquam pro gradu quem obtinet, apud papam commorari velit, Cæſari, quum illuc veniret, præſto eſſet. Quò ſi cum amplis & certis à Rege mandatis veniret, ſperare ſe omnium eam fore rationem, vt re aliquoties iam diſcuſſa, ſtatim facilè iudicaretur quis eſſet tandem futurus totius negotij exitus.

V e l i v s Regem de hiſce miſſo Speciæo certiorem fecerat, idemq; res in commodiſſimum locum deductas (vt quidem exiſtimabat) poſtea viderat. Itaque conducere in primis arbitrabatur (quod etiam Regi ſignificauerat) vt Galliæ amiralius ad Cęſarē mitteretur, qui de omnibus ageret & conſtitueret. Atq; ea fuit cauſa quamobrem Rex ad Velium mandata perſcripſiſſet. Tametſi enim quicquid ille ſcribebat, fauſta omnia portendere videbatur, Rex tamen nuntijs certis compertum habebat in Belgio omnia ad bellum parari, magnum exercitum à Comite Naſſauuio in Germania comparari, Cæſarem Ferrandum Gonzaguam & Hiſpanos qui in Sicilia remanſerant, in Italiam tranſportari. Quamobrem veritus ne res incommodè cederet, ſtatuit ad ea quæ à Cæſare & ijs qui ipſius negotia curabāt, indefinitis verbis afferebantur, diutius aures nō præbere: Speciæum remittit cū reſponſo ad ea quæ attulerat, Velio per eū mādat vt quàm poſſit celerrimè, in ſummam vt ante exactum menſem Ianuarium (cuius iam erat initium) quid tandem Cæſar ſtatuat perſpicuè & plenè reſcribat. Porro quę Speciæo in mandatis dedit, hæc erant: Primùm quòd ad maiorem neceſſitudinem ineundam attinet, id ſe non ſolùm optare, verùm etiā tam firma ratione conficivelle, vt vnius amplitudo & potentia alteri nihil ſuſpicionis aut metus afferret. De duce Angoliſmenſi, cui Mediolanū concedi vellet, excluſo Aurelio, ſibi id nullo pacto probari: hoc enim ſimultatem iam & odium inter fratres, & bellum tandem allaturum eſſe, quos à pueritia coniunctiſſimos educauerat, amicitiamque inter eos perpetuam fouere ſtatuebat. De ipſo Aurelio, quē ſibi comitem Cæſar dari ad expeditionem Argerianam petebat, nihilo id ſibi æquius videri: ſic enim obſidis potius loco futurum, quàm pignus quoddam beneuolentiæ & mutuæ inter ipſos fiduciæ. Non tamen idcirco ſuam illi opem & auxilium ad hanc expeditionem denegare, imo triremes ſuas in proximum ver polliceri cum duobus hominū millibus ſuo ſtipendio, quibus virum bellicoſum & rei militaris peritū præficeret. Quòd ſi ille Conſtantinopolim mouere anno proximo cogitaret, libētiſſimè ſe cum omnibus copijs affuturum.

Regis ad Cæſaris poſtulata reſponſum.

D e Eccleſiæ reformatione & concordia, ſe fuiſſe, eſſe & porro fore in Germania, Anglia & nuſquam non paratiſſimum atque cupidiſſimum. Ad Anglum autem quod ſpeciatim attinebat, vt ſpecioſior ſuppeteret prætextus, quo ille ad vniuerſam Eccleſiæ ſententiam amplectendam vrgeretur, ſibi videri vt Papa rogatu Cæſaris omnium Chriſtiani nominis Principum fidem & auxilium imploraret, quibus ille compelleretur vt iudicio ab Eccleſia facto obtemperaret. De Italiæ pace ac quiete, ſe, modò Aurelio filio Cæſar Mediolanenſem ducatum traderet, nihil vnquam de regno Neapolitano litigaturum, curaturum inſuper ne ipſe filius de Florētino & Vrbinenſi ducatu litē vllam moueret: quarum rerum Cæſarem quam vellet in ſe fidem accipere concederet.

Qualis

Qualis eſſet, ſi fœdus vniuerſum fieret, quo omnes obſtringerentur hanc renuntiationem ratam habere, ſeruare, & collatis viribus eum adoriri qui primus illud violaret. Se tamen non aſſentiri vt Aurelius filius alia ratione & ritu ducatui Mediolanenſi inauguraretur quàm ſui maiores conſueſſent. His conditionibus ſe ſponte ad quadringenta coronatorum millia daturum, quibus ille ad bellum quod primum ſuſciperet, vteretur. Præterea ſe in Cæſaris gratiam erga principes & ordines Imperij effecturum (quod etiam impetraturum ſe confideret) vt Ferdinandus frater omnium conſenſu Romanorum rex legitimus ac verus haberetur: auxilio illi futurum, vt quicquid domus Auſtriaca iure ſibi vendicat, reciperet: denique operam ſuam nulla in re, quantum quidem fas & ius permitteret, illi defuturam, vt nullis opibus ſuis parceret, dum ad ipſum Cæſarem & Romanorum regem fratrem ornandum atque augendum adiumento eſſe poſſet, fœderi cuilibet renuntiare quod illis detrimẽtoſum eſſet. Id ſolùm exciperet, nequid contra ius & æquum aduerſus veteres ſocios & fœderatos aggredi cogeretur: quorum in numero ducem Gheldriæ haberet, cui fidem dediſſet. Quinetiam nec illud ſe negaturum, ſiquidem Cæſar maioris fiduciæ argumentum poſtularet, vt iuri renuntiaret quod ſibi queat ſumere ob ipſius ducis Gheldriæ donum: cui integrum volebat eſſe, vt pro arbitratu de iam datis bonis, vel in ipſius Cæſaris & poſterorum vtilitatem conſtitueret. Et quoniam Granvellanus nonnihil de Germanorum copiis quæ Regis nomine conſcribebantur, dixerat, ſe non inficiari ſex millium delectum habitum eſſe, ſed eos non aliò mittere ſtatuiſſe quàm vt à Sabaudo (ſi ius ſuum ab eo obtinere nõ poſſet) poſſeſſiones & oppida auferret quæ ad ſe morte matris redire affirmabat. Quas ad res perficiendas ſuos ſe iam legatos miſiſſe, qui iſta ęquis conditionibus quas ferrent repeterent. Qui ſi denegaret, ſe armis ius ſuum exequi conaturũ, perſuaſum ſibi eſſe, Cæſarem, qui de cæteris omnibus tranſegiſſet, à Sabaudi partibus in cauſa iniqua contra ſe non ſtaturum. Hæc fuerunt Regis reſponſa, qui inſuper etiam pollicebatur, ſimulatque quæ Cæſar ad iſta vellet perlata eſſent, amiralium (quem poſtulabant) quò celerius iter faceret, Neapolim aut Romam, vt illi mandatum eſſet, nauigaturum, vt omnibus probantibus res tota componeretur.

Rex ſua à Sabaudo per legatum repetit

HIS mãdatis confectis Rex animo ſemper quod inceperat agitans, in intimo concilio controuerſiam quam cum Sabaudo habebat, exponit, ex illiúſque ſententia quo pacto ſe hîc gereret conſtituit. Poyetum præſidem ad illũ legatum mittit, qui nihilo plus apud illum quàm ſuperiores profecit: propterea quod ille ab vxore, quæ omnia ſumma à Cæſare expectabat, in illa ſententia confirmabatur. Sperciæus interim Neapolim à Rege dimiſſus venit. Velius orator mandatis Regijs ab eo acceptis Cæſarem conuenit, ei que ex mandatis illis quantum è re nata communicandum videbatur, exponit: ſed nihilo apertius illum ſenſit ad res inceptas componendas accedere velle. Verboſam certè quandam pollicitationem reperit, ſed quæ intra verba tantùm conſiſteret, nihil ſpeciatim attingeret: quinetiam Cæſar denuo hæc vt ſilentio tegerentur obteſtari cœpit, ne vel ipſi papæ enuntiarẽtur, qui ſi iſta clam ſe agitari reſciſceret, non dudium quin pro eo ac facilè poteſt, multis ex obliquo interiectis difficultatibus totum curſum retardaret. Quare videndum etiam atque etiam ne ipſi Bellaio cardinali qui apud papam erat (à quo ſe totum pendere affirmabat) hæc nuntiarẽtur, ne ſi ab illo fortè papa diſceret, nihil perficeretur. Ipſe tamen interim papam certiorem fieri curauit, idque Andreæ Auriæ opera, qui partim priuati negotij cauſa papam adibat, vt priuigno veniam obtineret, qua, lege ſolutus Antonij Leuæ minorem filiam in matrimonium duceret, cuius antea maiorem habuerat (id quod etiam impetrauit) partim ad eum à Cęſare mittebatur, tum vt Tunetenſem expeditionem narraret, tum verò vt hoc negotium aperiret: quod pleniſſimè declarauit, fidem illi dans, quanuis Cæſar regiis ea de re agentibus aurem accõmodare præ ſe ferret, fixum tamen hoc apud ſe habere, vt nihil omnino, niſi quod ille conſuleret probarétque, facturus eſſet.

Cæſar inſcio papa ea ſe agere ſimulabat, quæ tamen illi nuntianda curabat.

NON multum temporis interceſſit, quum Rex Cæſarem reſciuit & ſummopere laborare ne iſta ad papam emanarent, & ipſum tamen efferenda curaſſe. Ex quibus ſuſpicari cœpit hoc eſſe hominis conſilium (maximè quum longis verborum ambagibus ſubinde vteretur, nec ad rem veniret) vt inter ſe & papam hac in re ſuſpicionis & diffidentiæ ſcrupulum iniiceret. His cauſis permotus Velio diſertè mandat, vt diligẽter Cæ-

ſari & iis qui à conſiliis erant inſtaret, vt tandem miſſa iſthac oratione perplexa apertius 1536. loquerentur, alioqui ſuſpicari ſe debere, Cæſarem cauſis quas illi comminiſcebantur, ne Mediolanenſis ducatus Aurelio traderetur, id agere vt verbis ſe, dum copias & arma parat, produceret & ludificaretur. Nam quod aſſerebant Aurelium ducem nimium ad regni ſucceſſionem prope accedere, neminem eſſe, cui Delphinus frater & ex ætate & ex corporis conſtitutione liberos non potius ſuſcepturus, quàm prole cariturus videatur. Deinde rationi minimè eſſe conſentaneum, ſe, qui vtriuſque pater eſſet, maiori excluſo, minori natu tam ampli ducatus poſſeſſionem dare aut dandam curare: quòd hinc diſſidia & rixæ inter fratres oriturę eſſent, quæ grauium olim malorum cauſam præberent: tantùm abeſt vt Italiæ pacem & quietem (quod Cæſar ſe cupere dictitabat) vlla ratione afferrent. E duobus enim alterum omnino fore: aut ducem Aurelium dolore repulſæ commotum bellum fratri illaturum, aut (vt optimè res cadat) conſilium ſimul capturos, vt Aurelius Angoliſmenſi minori natu Mediolanenſem ducatum concederet, ea tamen lege vt ab eo, tranſitu, commeatu, milite, omnibus opibus imò ſeipſo expeditionis ſocio iuuaretur, quò Florentinum dominatum & Vrbinenſem recuperaret: quarum turbarum metu Cæſarem Mediolanum tradere cunctaturum. Quare expeditiſſimam hanc rationem tum ad Florentinam & Vrbinenſem rixam conſopiendam, tum ad Italiæ pacem confirmandam ſibi videri, vt Aurelio ducatu Mediolanenſi tradendo ſatisfieret, qui præterea cum vxore cęteris omnibus renuntiaret, ad quam renuntiationem confirmandam atque conſeruandam fœdus (vti ſuprà dictum eſt) iniretur. Addebat inſuper Rex, velle ſe vt Cæſar planè & perſpicuè explicaret, quum iſtum ducatum traderet, quo nomine, quibus conceptis verbis, quibus denique conditionibus inaugurationem fieri vellet: ſe quidem poſtulare vt quam latiſſimè pateat, atque ad ipſius Ludouici primi ducis Aurelij poſteros pertineat. Nam quod ad ſeipſum attinet, vt Cæſari ſatisfaceret (qui hunc ducatum in vllius Regis Galliæ manus ſe traditurum negabat) nõ niſi vſuſfructus nomine ſibi tradi poſtulare, vt nomine liberorum, quorum poſſeſſio ſit, prouentu interim frueretur.

Alia Regis ad Cæſarem mandata.

Hæc fuit mandatorũ ſumma quæ Rex ad Velium mittebat: quibus ad ea reſpondebat quæ ille ex Speciæi verbis de iis quæ poſt Sforciæ mortem acta fuerant, ſcripſerat. Inſuper Leidekerkio Cæſaris oratori, qui eadem coram loquutus fuerat quæ Velius per literas ſignificabat, eadem planè reſponderat: hæc etiam adiiciens, ſe, ſiquid iniquioris erga Cæſarem voluntatis reliquum ſeruaret, recuſaturum non eſſe quin quauis oblata conditione ducatum iſtum acciperet, deinde poſtea vt res ſerret facturum: verùm ſincerius ſe velle agere, eas ſe conditiones cupere quibus vtrique ſatisfieret, amicitia inter eos bona fide coleretur, neutrius amplitudo alteri ſuſpecta eſſet, amicitiã enim, quãdiu ſuſpicio ſubeſſet, firmam nõ fore: ſe quidem Mediolanum velle ſuæ ditionis ac poſſeſſionum limitem eſſe, Cæſaris amplitudinem non minorem quàm quò ipſe promouere eam poſſet, cupere: ad quam etiam augendam nullas opes, ſtudium & potentiam denegaturum, modò ſociorum & amicorum vtriuſque interim ratio haberetur, quorum nullum à ſe alienare vellet. De re Genuenſi, ſe, vt Cæſari gratificetur, aſſentiri vt in aliud tempus reiiciatur, dum pacatè componi queat. Summa fuit (id quod etiam vt Cæſari per literas ſignificaret rogat) non poſſe certius de ſua fide Cæſari conſtare, quàm ſi illud ſciat, ſe potius ſuperiora fœdera violaturum eſſe, quàm vt inuitus nouum aliquod inire cogatur, quod ſeruare poſtea non ſit integrum aut nolit.

Dvm hæc fiunt vltro citróque itiones, Cæſar fit certior Bellouacum Venetias profectum de noua quadam conditione proponenda cum ſenatu egiſſe: ab oratore quem apud Regem habebat, monetur epiſcopum Wincestrium etiam de nouo fœdere ab Anglo miſſum eſſe: à Germania denique intelligit quæ à Langęo Regis iuſſu acta fuerant. Itaque (vt ferè homines ſuſpicioſi omnia in deteriorem partem rapiunt) efficit vt Pratenſis, Canneſius & Granvellanus grauiter de his cum Velio expoſtularent: in primis de re Germanica, de qua acerbè apud papam ipſe conqueritur: qui tamen rem omnem à cardinali Bellaio & epiſcopo Matiſconenſi regis legatis audierat: atque hæc cauſa fuit quòd Cæſaris oratione minus commoueretur. Ad illorũ expoſtulationes reſpondet Velius, ab æquitate & ratione nõ eſſe alienũ, quòd Rex in amicitia & ſocietate cum Cæſare facienda ſocios ſuos & neceſſarios retinendos eſſe cẽſeret. De re porrò Germanica

Cæſar de Rege cum ſuis legato conqueritur.

nica Langæum illic palàm peroraſſe, neque aliud egiſſe quàm vt Eccleſia in eundem doctrinæ conſenſum reduceretur, ſe tamen de ea ſuſpiciũcula quæ Cæſaris animum ſubire videbatur, Regem facturum certiorem: ſperare huiuſmodi reſponſum datum iri vt Cæſar illius planè ſatisfactionem acciperet. At Cæſar tamen illinc cauſam aut certè prętextum arripuit, vt remiſſius de Mediolanenſi traditione aliquandiu loqueretur. Pratenſem in Germaniã mittit, verbo vt quæ illic Rex agitabat liquidò cognoſceret, re autem vera vt aliquid aduerſus eum moliretur, & nouam Germanorum peditum manum cõduceret: quemadmodum poſtea patuit. Auriam item Genuam ad claſſem inſtruendam mittit, qui famam (quod etiam effecit) de expeditione Argeriana iactaret. Sed vera erat cauſa, vel quòd vanus timor illi iniectus fuerat, vel quòd ex diffidentia ſuſpicio eius animum occupauerat, Regem de Genuenſi defectionę conſilia agitare. Legato tamen Regis noluit rem vllo pacto notam eſſe, fuitq; Auriæ profectio clancularia. Qua ex re, vbi poſtea innotuit, omnibus cauſam præbuit vt initium potius belli proximi ominarentur, quàm pacis & amicitiæ confirmationem ſperarent.

REX interim à præſide Poyetto fit certior quid Sabaudus reſpondiſſet, nempe nihil ad rhombum, quod aiunt. Ab eo quidem miſſus ad Regem venit comes Chalanus, qui de equitibus Rentianis ab illius exercitu profligatis ſatisfacere, & malum ſarcire conabatur: ſed hoc totum nihil quàm merus fucus erat. Rex quòd nihil à ſe diligentiæ reliqui factum eſſe ſciebat, armis decernendum eſſe ſtatuit. Quare Sampaulium cum exercitu in Sabaudiam impreſſionem facere iubet. Quod ea celeritate ab eo factum eſt, vt antè totam regionem occuparet, quàm ille ſuis rebus proſpexiſſet. Nemo illius impetum ſuſtinuit, præter vnum Franciſcum Claromontinum Neapolitanum, qui Mommeliani præſidio erat: qui & ipſe quum rei frumẽtariæ inopia premeretur, neque vlla auxilij ſpes ſupereſſet, deditionem impedimentis ſaluis facit: ad extremum à Sabaudo cõtemptus ad Regem tranſiit, egregiàmque illi multis locis operam nauauit. Interea Rex negotio apud Cæſarem ſuſcepto minimè deſiſtebat, neque vllam conditionem, quæ etiam detrimento, modò ne ignominiæ eſſet, repudiabat, vt amico & pacato Cæſare Mediolanenſem ducatum Aurelio obtineret. Quamobrem vt illi ſatisfaceret, ab Anglo impetrat, vt quæ cum Winceſtriò agi cœpta erant, illius voluntate in aliud tempus reiicerentur, Bellouacum Venetiis domũ reuocat, de Langæi in Germaniam legatione ita ſcribit, vt Cæſar illius ſatisfactionem acciperet, aut ſaltem id præ ſe ferret. Itaque die Februarij decimonono Velius iamiam curſorem ad Regem miſſurus erat, quum Cannerius & Granvellanus maximis precibus contendunt vt rem in poſterum diem differret, & attentè apud ſe difficultatem obiectam de fratribus Aurelio & Angoliſmenſi expenderet, ſe quidem pro virili vt hæc obſcuritas expediretur, operam daturos. Poſtridie mane eum rurſus accerſunt, quúmque poſt longam altercationem nihil ab eo extorquere poſſent, Aurelio Mediolanum concedunt, ſic tamen vt videret Rex cuinam Sfortiæ vidua, Cæſaris neptis nuptura eſſet. Quam orationem ita temperabant, vt licet perſpicuè non exprimerent, ſuſpicionem præberent cupere ſe vt Scotiæ regi nuberet. Curporrò eorum verbis plus fidei haberet Velius, eóſq; tanquam de re conſtituta loqui exiſtimaret, hæc fuit cauſa, quòd illi oſtendebant, eúmque vt Regi oſtenderet rogabant, ſuam hac in re non tam leuem fuiſſe operam, quin ita de Rege meriti eſſent, vt quæ ſibi à Sfortia Mediolani data fuerant, ſalua retinerent. Qua eorum oratione Velius in maiorem ſpem erectus propius de omnibus ſigillatim agendum cẽſuit, maximè rogat quam ſibi fidem dari poſtularent. Reſpondent ſe nonniſi æquiſſimam poſtulaturos, qualémq; ipſi viciſſim dare parati eſſent. Sermonem præterea iniecit de inaugurationis formula. Ibi tum loquentem interpellant, ſatis eſſe in præſentia quod præcipui erat momẽti confeciſſe: amiralium, quum veniſſet, cætera adiecturum. Illi enim iniuriam non exiguam factum iri, quum tantæ eſſet apud Regem autoritatis, ſi tantùm accerſeretur, vt quæ ab aliis tranſacta eſſent, rata haberet, ac non ipſe ad ea tranſigenda adhiberetur. Cæterùm ne dubitaret Regi confirmare, amiralij aduentu ſine vlla difficultate fore vt omnia componantur. Interim ante omnia orare vt hæc arcana inter ſe eſſent, neu quicquam ab eis fieret diceretúrue, quo cardinalis Bellaius noſſe poſſet exemptum eſſe hunc ſcrupulũ: ſe quidem curaturos ne quid comiti Siſfuenteſio Cæſaris apud papam legato enunciaretur. Huic colloquio præter Canneſium & Granvellanum duo Cæſaris ſecretarij in-

Sampaulius à Rege miſſus Sabaud. am occupat.

Cæſar per ſuos ſpem de ducatu Mediolanenſi facit.

1536. tererant. Horum alter poſtridie Velio literas oſtendit, quibus idem quod pridie in colloquio egerant ſignificabatur. Has Leidekerkio ſcribebat,& Regi vt ad verbum recitarentur iubebat. Addebat autem, pòſt expeditam hanc dubitationem Cęſari Sabaudum à Rege tam iniquè tractari renuntiatum eſſe, vt, ſi maturius iſta audiſſet, nunquam illud vt concederet de Aurelio adduci potuiſſet. Verùm quum iam vt infectum id eſſet, fieri non poſſet, iacta ſanè eſſet alea: Cęſarem profectò, quòd eadem opera rem Sabaudicam componi poſſe confideret, haud mutaturum.

Rex bellum iſſe à Cæſare parari audit.

EODEM tempore & hæc Regi nuntiabantur,& alia contrà addebantur, quæ magna ex parte fidem derogabant, quam alioqui habiturus erat. Principiò papam à Cæſarianis ſigillatim de tota hac tranſactione aut (quemadmodum rei euentus comprobauit) ſimulatione certiorem factum fuiſſe: vnde vehementem illius animum ſuſpicionẽ ſubiiſſe. Præterea reuocato ſtatim Bellouaco, Venetos ſumma Cæſaris contentione fœdus nominatim pro Mediolano tuendo iniiſſe, in eius gratiam cui Cæſar illum tradere vellet: quinetiam id eum dare operam quò papa hoc ſœdus ingrederetur. Accedebat, quòd Anglũ ampliſſimis pollicitis in ſuas partes pellicere conabatur. Quarto loco nuntiabatur Pratenſis in Germaniã profectio, qui Mediolano iter faciens, planè pugnantia dixerat cum iis quæ Rex à Cæſare petebat & expectabat: in Flandria item cum ipſius Flandriæ & reliquarum Belgij prouinciarum delectis (quos nominatim concilio coegiſſet) de maximo belli apparatu egiſſe atque ſtatuiſſe. Poſtremò narrabatur Auriæ apparatus. Quæ omnia eò maiorem Regi ſuſpicionem iniiciebant, quòd Cæſar furtim illi nuntiari iubebat, hæc omnia aliò pertinere, alia ad Argerianam expeditionem comparari, alia vt facilius clam papa eſſet quòd illam de Aurelio & Angoliſmenſi difficultatem expediiſſent. At Rex interim multis ex locis compertum habebat, omnia minutatim papę fuiſſe expoſita. Quæ quum ita eſſent, exercitum in Sabaudiã & eo vlterius promouere ſtatuit: ita tamen vt quæ cum Cæſare agebat, quicunque tandem futurus eſſet exitus, minimè interrumperet.

Prognoſticorũ libellorũ multitudo in vulgus edita.

HIC annus prophetias & prognoſtica maximo numero tulit, quibus mira fœlicitas & rerum ſucceſſus Cæſari portendebatur: ac quo plus ille fidei habebat, eo maior recentiorum copia ſpargebatur, vt ille, ſiquis horum librorum verbis hærere vellet, planè natus videretur qui ſortunæ imperaret. Rex tametſi non dubitabat quin bello duci Sabaudiæ inferendo omnem Cæſarianæ potentiæ molem in ſe conuerteret, tametſi etiam ſatis ſciebat quemadmodum qui hæc vaticinia ad proſperos ſucceſſus referebant quos iamdiu Cæſar, quicquid ſuſcipiebat, habuerat, animis alij ad ſpem alij ad metum nutarent, tanquam iſtis veluti diuinis quibuſdam oraculis veriſſima omnia continerentur, vt multi etiam in Gallia in religionem iſta traherent: ipſe tamen animo nunquam perculſus eſt, neque conſilium vnquam mutauit, quantumcunque confictis iſtis prognoſticis eum nonnulli perterrefacere conabantur: ipſe ſui ſemper ſimilis eſſe perſeuerauit, excelſo & conſtanti animo ad ſuperſtitioſa hæc vanorum hominum commenta, vt qui à veri Dei notitia ac fide ne latum quidem vnguem diſcedebat, quem vnum eſſe perſuaſum habebat qui futura omnia & prænotione tenet,& prouidentia moderatur, quique hoc ſibi proprium reſeruauit, vt temporum & momentorum gubernationem habeat: quem ſibi denique propitium & auxiliarium fore ſperabat, quum ſibi conſcius eſſet quas conditiones ſubire non detrectaſſet, non tam vt quod ſibi vendicabat recuperaret, quàm vt qui illud per vim occupabat, ſaltem ſibi commodaret, ac non quaſi ſcalarum inſtar (vti antea dictum eſt) hoſtibus illa ad inuadendos & tranſgrediendos regni limites, obuia pręberet. Has ob cauſas exercitum parari iubet numero pridem ad hanc expeditionem à ſe deſtinato, vt quæ Sabaudus per iniuriam tenebat, bello iuſto quæreret. Imperatorem exercitus Philippum Chabotium comitem Buzancæum, Galliæ amiralium, deinde inferioris dignitatis duces alios qui ſequuntur conſtituit. Equitatus fuit octingentorum decem cataphractorum, turmæ primùm centenis equitibus conſtantes, ipſius nempe amiralij, cui ſummam imperij detulerat, Iacobi Galioti ſummi Galliæ armigeri & rei machinariæ præfecti, Roberti Stuarti Galliæ mareſchalli, qui centum Scotis ex cuſtodia Regia præerat,& Renati Montijani. Turmę deinde quinquagenûm equitum, Franciſci marchionis Saluſſij, Claudij Annobaldi, Antonij Mompeſati, Ioannis Totovillani Vllabonij Lutetiæ præfecti, Gabrielis Alegrij, Caroli Tercelini Rupemenij

menij: turmæ denique Ioannis Pauli Ceretani ſexaginta cataphracti. Ferentarij equites mille, ex quibus Eſſæus, Termius, Altiſſimus, Vereſius Sabaudus centenos ducebant: vniuerſis autem præerant ipſe Annobaldus eques torquatus, poſtea Galliæ mareſchallus. Pedites Gallicarum legionum ad millia duodecim, Picardorum duobus millibus præerant, Michael Brabanconius Canius, & Antonius Manlius Auchius: Normanorum duobus millibus præerant Sallius & Santalbinus Hermitæus: totidē Campanos ducebāt Anglurrius Iurius & Quintius: mille ex Gallia Ocitana eques Ambrenſis: Delphinatum quatuor millia ducem habebant Breſigum & alij eiuſdem prouinciæ mille Forgæum ex ordinariis Regis prægustatoribus. Toti peditatui præerat ipſe Montijanus tū eques torquatus, poſtea Galliæ mareſchallus. Germanorum peditum ſex millia duce comite Gulielmo Fuſtembergo. Pedites Galli extra legionum cenſum quingenti Artigodio duce, totidem habebāt Blanchus, Algarius, Wartius Nauarrus. Italorū duo millia duce M. Antonio Cuſano patricio Mediolanēſi ex Regiæ hippocomię præfectis, & mille duce Christophoro Gaſtone. Machinarum præterea ingens numerus, quibus præfecti tres, obſeruatores duo, tormentorum magiſtri quadraginta, aurigarum magiſtri vndecim, fabri materiarij, carrucarij, & ferrarij conſtituti erant. Præter hunc numerum ad caſus inopinatos conſtituti erant homines ſexaginta, foſſores octingenti, equi ſexcenti octoginta. Toti rei tormentariæ præerat Carolus Cocius Burius, ex turma Regia.

CREMIO Delphinatum die Martij ſexto proficiſcuntur tria millia peditum ex ipſius prouinciæ legionibus, cum aliis mille quibus præerat Forgæus. Annobaldus vnà cum his proficiſcitur, & cum eo ſe Ceretanij cataphracti Brigantij coniungunt, quos aliquot poſtea diebus veredaria celeritate aſſequitur Montijanus: Germani pedites bidui itinere intermiſſo ſubſequebantur. Illic Annobaldo & Montijano nuntiatur comitem Philippum Turniellum & Ioannem Iacobum Medicem marchionem Marinianū cum quatuor peditum millibus ad occupandas Suſanas fauces properare. Quo audito maturandum ſibi exiſtimant, vt contrà progredientes anteuertere poſſent, quòd verebantur ne ſi hoſtis prior hunc aditum cum veteranis militibus quos habebat, teneret, ipſi ſuis pene vniuerſis tyronibus & numero pari vix ac ne vix quidem irrumpere poſſent. Tanta fuit illorum celeritas, vt antè in ſubiectam planitiem deſcenderent, quàm hoſtes eò perueniſſent: quos quum ſubſiſtere non auderent, noſtri quotidianis deinceps caſtris inſequuntur, donec ad Taurinos, quod oppidum eſt Pedemontanæ regionis caput, peruenirent. Quod oppidum quum hoſtis ingredi non auderet, deditione à ciuibus poſt primam denuntiationem facta, in Annobaldi & Montijani poteſtatem venit, qui ingreſſi in Regiam poteſtatem illud redigunt. Hoſtes Chiuaſum deinde progrediuntur, quò quum tubicinem de deditione noſtri miſiſſent, ſtatim diſcedunt, & Regi oppidū occupatur. Interim Germani pedites Taurinos veniunt, & amiralius ipſe haud multo pòſt caſtra illic primùm deinde Chiuaſi muniit, vbi reliquum exercitum pręſtolari conſtituit, qui turmatim accedebat. Quam rem non defuerunt qui illi vitio verterent, quòd trepidum hoſtem non acrius perſequeretur. Die Aprilis duodecimo machinarum tota multitudo aduenit, quam legiones Auchiana & Caniana ducebant. Die decimoquinto Chiuaſo diſcedit eo conſilio vt ad maiorem Doarā caſtra faceret. Doaram maiorem vocāt, vt à minori diſtinguatur, cuius initium eſt à Cottiis alpibus. Exercitus iam ex quo amiralius aduenerat, auctus erat fere quinque millibus Gallorum peditum, Italis mille quingentis, vt totus numerus eſſet amplius quindecim millium peditum, qui numerus etiam Germanos pedites complectebatur: equites non plures ducētis quinquaginta cataphracti, arcitenentes, quos vocant, & ferentarij. Ad alteram fluminis partem aderant Laurentius Emmanuel Cæſaris orator, Ioanes Iacobus Medices & Ioannes Baptiſta Caſtaldus cum peditum fere quinque millibus, & equitibus ad numerum quingentorum, qui ſpeciem præbebant tanquam noſtros tranſitu prohibituri eſſent. Amiralius eo die flumen tranſire non ſtatuerat: verùm ſimulatque noſtri hoſtem in conſpectu habuerunt, tanta ſubitò pugnādi cupiditate & ardore incenſi ſunt, vt nullo ducis imperio aut oratione, qui pontem nondum confectum eſſe docebat, adduci poſſent, quin tranſeundi poteſtatem fieri maxia contentione vrgerēt: vt ille coactus tandem tranſitum permitteret. Itaque ſimul cum dicto in flumen alarū tenus tranſiliūt, & flumine licet vehementi atque rapido, nullus tamen neque ex Gallis neque ex Ger-

Galli Taurinorum oppidū deditur.

Gallicus peditatus flumen abſque ponte tranſit.

1536. manis ordine ſe flumen traiiciendo mouit. Ita hoſti tanto impetu appropinquant, vt ille ſibi minimè expectandum eſſe duceret, ſed ſumma celeritate ſe Vercellas recipere contendit. Quòd ſi noſtri equites qui ad hanc rem conſtituti fuerant, aut etiam plures aduenissent, vt equitatu noſtri ſuperiores eſſent (quo hoſtes præſtabãt) qui aduerſarios ſubinde laceſſendo ordine progredi cogerent, dum pedites eos conſequerentur: non eſt dubium quin deleti fuiſſent, priuſquam Vercellas peruenirent. Legionarius quidam flumen tranauit, vt nauiculam è ripa vlteriore caperet, quam inuitis hoſtibus adduxit: qui tametſi innumeris illum ſcloporum glandibus peterent, nunquam tamẽ attigerunt. Amiralius vt cæteros ad eandem laudem inflammaret, illum, quemadmodum à Rege imperatum erat, aureo annulo donat. Eodem die noſtri ad Sauillianum caſtra locant, totúmque diem poſterum ibidem commeatus cauſa morantur, qui ponte nondum perfecto, quũ exercitus flumen tranſiret (vt demonſtratũ à nobis eſt) cõuehi non potuerat.

Nihilo interim ſegnius Neapoli de pace confirmanda & ſanctiori fœdere renouando inter Cęſarem & Regem agebatur: quarum rerum ſpem eo ſtudioſius alebat Cęſar, quòd ſperabat (vt poſtea cognitum eſt) fore vt hac colloquij ſpecie Sabaudica expeditio remiſſius adminiſtraretur: ſibi contrà plus temporis & facultatis ad parandum bellum daretur, ſiquidem hæc negotia ex ſententia conficere minus poſſet. Sibi enim à Rege factam iniuriam putabat, quam valde exaggerabant ſuis quærelis Canneſius & Granvellanus, qui principes Cæſaris negotia adminiſtrabant: quorum eò precipuè pertinebat oratio, nefas fuiſſe Regem, dum de pace colloquia habebantur, bellum inferre. Velius contrà docere hoc bellum ad Cæſarem nihil pertinere, colloquia de pace inſtituta tantùm eſſe ad componendum quicquid contentionis illi cum Rege incidiſſet, de Sabaudo nullo pacto agi, aduerſus quem Regis exercitus comparatus eſſet, & ſic quidẽ vt nominatim iuſſum eſſet Cæſaris poſſeſſionibus parci, neq; quicquã illarum vllo prætextu attingi. Neque tamen fieri non poſſe, ſiquidem Cæſari hoc cordi eſſet, vt Sabaudica illa contentio eadem opera componeretur. Cæſar non planè ſe à conſtituenda pace abhorrere oſtendit, rémque variis ſtrophis & artibus protrahebat, nunc ſpem oſtentãs, nunc ſcrupulos iniiciens: vſque dum Neapoli profecturus eſſet. Tum enim Velio ſe profectione impeditum negat quicquam certi poſſe reſpondere, à Canneſio & Granvellano eum Caietę omnia dilucidè intellecturum. Velius hanc dilationem quam in partem accepturus eſſet, non ſatis poterat conſtituere, eſſétne veluti quædam ceremonia vt omnia grauiter fierent, an potius quoddam moræ nectendæ genus, dum de peditatu Germanico nuntium acciperet. Interim Cæſar nihil diligentiæ prætermittebat, quò papam in ſuarum partium ſtudium pertraheret. Caietæ Velio, quum inſtaret, reſpondetur niſi quid à Rege accepiſſet, expectandum eſſe dum Romam ventum eſſet: interim à Gallia nonnihil allatum iri, Cæſarem porrò illic de re Sabaudica aliquid fortaſſe dicturum, quam omnino negligere ſibi turpe exiſtimaret. Velius rem nequicquam differri obiicit quoad à Rege vllæ literæ mitterentur, illum nequaquam prius ſcripturum eſſe, quàm ſciret quæ illi Caietæ reſpondenda eſſe promiſerant. Excipit Granvellanus ſe vereri ne motus aduerſus Sabaudum excitati magno eſſent ad pacem confirmandam impedimento. Præterea quod de Mediolanenſi ducatus vſufructu Rex attulerat, quòd item negauerat ſe quenquam ſociorum & fœderatorum deſerturum, qua de re ne verbum quidem antea factum fuiſſet: hæc Cæſarem ſic accipere quaſi Rex eius facilitate ad maiora poſtulanda abuteretur. De fœderatis nihil opus eſſe agi, antequam quæ præcipui ſunt momenti conciliata eſſent, & ipſa Cæſaris nonniſi æquiſſima poſtulata fore.

Cæſar multa præter ſuperiora poſtulat.

De re Gueldrienſi, poſſeſſionem in totum vitæ tempus cõceſſum iri, modò pactis conuentis ſtaret, ad quæ Rex pactione Madriliana aſtrictus eſſet: reliquas cum Germanis ſocietates Cæſarem nequaquam turbaturum, modò Rex ne abuteretur. Velio aliquot dierũ interiecto ſpatio reſpondetur, Cæſari placere, vt ſiquid conſtituatur, ab omnibus Regiis ſociis ſubſcribatur, ſe à ſuis idem vt faciant impetraturum. Deinde quoniam ducatu Mediolanenſi ſtatim excludi vellet quumprimum cuique regnum Galliæ obtingeret, placere vt id à Galliæ & Mediolani ordinibus iureiurando confirmaretur, edicto publico & immutabili promulgaretur, ad quod pari religione ſeruandum atque vetuſtiſſima quæque iura tum Galliæ Rex tum Mediolani dux in ipſo inaugurationis ritu iureiurando adigerentur. Petebat inſuper vt ſibi fide data caueretur Lotaringię ducẽ

nihil

nihil in ducatu Gueldrienſi petiturum, vt Rex matrimonium Scotiæ regis cum Vindocina irritum faceret, cui ipſe neptim ſuam Mediolanenſem duciſſam locare vellet: hæc porrò Vindocina principi Aurágio nuberet, denique de Lotaringi filia, de cuius cum Aurangio nuptiis agi cœptum fuiſſet, videret Rex, cui rectè pro amplitudine vxor daretur.

A D hunc modum Cæſar ſe Neapoli Marinam vſque geſſit (eſt autem id caſtrum Veſpaſiani Columnæ in agro Romano) conſilia de pace confirmanda non peſſimo loco, ſpe modò maiore, modò obſcuriore facienda ſuſpendens, modò hanc modò aliam conditionem addens, vt quicquid ſentiret, intelligi minimè vellet. De ſe autē ſic ab omnibus iudicari volebat, quaſi optima eſſet voluntate ille quidem, ſed vereretur ne à Rege negotium eo conſilio protraheretur, vt interim exploraret ad quam tandem conditionem adduci ipſe poſſet, ſibi verò ille integrum eſſe cuperet, vt pro re nata aſſentiretur vel denegaret, quemadmodum ex temporum ratione ſibi conducere arbitraretur. Vtcunque ſit, hoc de ſe iudicium fieri volebat, háſque ſubinde conditiones proferebat, vt hæc omnia nemini videretur facturus eſſe, niſi rem confici cuperet. Ac tametſi Velius Fundis maiorem quàm antea difficultatem obiici viderat, Marinæ tamen omnia in ſpeciem correcta apparebant, vt id duntaxat ſupereſſe videretur, quòd Rex ſibiipſi vſumfructum tribui poſtulabat. Itaque Velio confirmatur iam nihil obſtare quominus ad Regem de mittendo amiralio ſcriberet, qui totum negotium velut iam compoſitum abſolueret. Hoc tantùm poſtulabatur, vt Rex in primis copias ex agro Pedemontano deduceret. Velius quòd hæc omnia ſeriò agi putabat, Sperciæum propinquum cum mandatis mittit, qui Regem de omnibus ſigillatim moneret, querelas, conditiones & difficultates obiectas, denique optatam ad extremum (vt ipſi quidem videbatur) pactionem exponeret.

S I Cæſar ſibi metuendum exiſtimabat ne Rex negotium per ſimulationem proferri curaret, ac tantùm illud captaret, quaſnam tandem conditiones ſubire vellet, idipſum Rex multo magis neque ex leuibus coniecturis metuebat, ne Cęſar (quod verum eſſe tandem euentus comprobauit) ſe varia ratione incertum ſuſpenderet, immodicis ſumptibus conficeret, dum ipſe commodè bellum pararet. Quarum rerum ſuſpicionē cùm ea quæ commemorata ſunt afferebant, quòd Cęſar eorum conſcientiam in his rebus tantopere ſe reformidare ſimulabat, quibus ipſe omnia, vt cauſam ſuam iuuaret, patefaciebat, tum verò ꝙ per certos nuntios compertum habebat Cæſarem Sabaudo per literas ſignificaſſe ne moleſtius, quicquid acciderat, ferret, paucis diebus ſe vt omnia reſtituerentur effecturum. Id quod fortaſſe ſic accipi poterat, quaſi Mediolano reſtituendo hoc etiam bona venia ſe a Rege impetraturum confideret. Sed huiuſmodi interpretatio quominus quadraret, efficiebat quòd ſumma interim celeritate Germanicum peditatum conſcribi vrgebat, vir alioqui ſumptuum fugitans, vbi ſe abſque ſumptu aliquid efficere poſſe ſuſpicatur: quòd Ferrando Gonzaguę vt ferentarios equites conduceret, imperarat: quæ res etiam abſque ſumptibus fieri nequibat. Accedebat quòd per Germaniam ex oppidis Imperialibus machinas æneas & munitiones exproptas Italiam verſus conuehi iubebat. Ac ne quis hæc ab eo fieri ſuſpicaretur, vt armatus inſtar Regis atque viribus potius ſuperior quàm inferior, de pace nihilo ſecius ageret, obſtabat, quòd ipſe legatis papanis indicauerat (idque opera cuiuſdam cardinalis, cuius nomen iuſta de cauſa in præſentia efferre nolo, ad Regem perlatum fuerat) ſe Regi neque Mediolanum redditurum, neque vel pedem latum ex agro Italico tenere permiſſurum. Quinetiam cum papa, ſenatu Veneto & aliis Italiæ populis ſecretò agebat, vt ex compoſito obſtarent ne Mediolanēſis ducatus ex gēte extera cuiquam traderetur. Ac ne iſta in Regis inuidiam fieri appareret, ſiquis fortè ex Italiæ dynaſtis adumbratam hanc interceſſionem efferret, clanculū ſermonem iniecerat, vt Luſitaniæ Rex ingenti quadam pecuniæ ſumma hunc ducatum fratri peteret. Hæc omnia ex illis legatis, vnus papæ, ab eo religioſè ſacramento adactus, vt quæ ex Cæſaris ſermonibus didicerat, clarè enuntiaret, indicauerat, illud etiam atque etiam confirmans, Cæſari amicum nullum ac ne fratrem quidem adeo charum eſſe, cui iſtum ducatum tradere vellet: quicquid tandem accideret, eum ſibi habere conſtituiſſe.

Cæſar quæ ad bellum neceſſaria ſunt, clam parat.

R E X quū ſuos adhuc lentius progredi voluiſſet, acrius rem ab eis geri tandem præcipit. Quare Ludouico Rabodangio, quem in numero prægustatorum habebat, miſ-

1536.

Amiralius Regis iuſſu vlterius progreditur.

ſo amiralium quid fieri vellet certiorem facit, nominatim iubet vt ſi ſuperiore vel etiam æqua conditione in hoſtem incideret, prælium committere ne cunctaretur: imò recta Vercellas contenderet, quò eos ad ſubſidium atque adeo ad certamen eliceret. Rabodangius noſtros in procinctu ad Sauilianũ offendit, & ipſum amiralium iam de oppido tentando cogitantem, quod à tribus militum millibus, ex quibus mille erant Germani, Sabaudi iuſſu tenebatur. Ab eo quatuor paſſuum millibus Antonius Leua cum ſexcentis ferè equitibus & peditum millibus duodecim conſederat, qui ſe non Cæſaris legatum ſed principem fœderatorum ducem haberi volebat, geſtu tamen præ ſe ferebat, & oratione ſignificabat ſe in noſtros, ſi vlterius progredi conarentur, impetum eſſe facturum. Porrò iam inde quum amiralius ad expeditionem proficiſceretur, Galterus Tinreuillanus ad Caguinum Gonzaguam, comitem Rangonem, Annibalem Gõzaguam, comitem Nugolatium, qui omnes annua congiaria à rationario Regio habebant, miſſus fuerat, qui ſex peditũ millia, & quingentos ferentarios equites conſcripſerant, lectos omnes milites & ſuperioribus in Italia geſtis bellis aſſuefactos. Hi cum amiralio ſeſe cõiungere, niſi cum Antonio Leua decertarent, non poterant. Hanc ob cauſam aliquot ante dies per nuntios à Leua petierat, vt ſibi eius voluntate iter facere liceret, rogaueratque amico an hoſte illo vti deberet. Reſpondet Antonius tutò licere, modò fœderatis auxilio venirent, quorũ ſe imperatorem iuſſu Cæſaris profitebatur. Amiralius Sauiliano quum diſcederet, quòd memoria tenebat ſibi diſertè à Rege veritum eſſe nequid quod nomine Cæſaris teneretur attingeret, Antonium Leuam rurſus ſolicitare decreuit. Itaque buccinatorem ad eum, vt illius mentem pernoſcere poſſet, cum literis mittit. Ad eas Leua ſuperbius ſed non abſque diſſimulatione reſpondet, vt nihil inde certi colligi poſſet. Quo accepto reſponſo amiralius Vercellas ire contendit. Eo die inter pedites Gallos & Germanos orta ſeditione, multi vtrinque interficiuntur: multóq; maior clades extitiſſet, niſi comes Fuſtembergus, ſuo interuentu tumultum ſedaſſet. Is enim ſuos tam facilè cohibuit, vt nemo pedem, ſimulatque annuit, moueret, licet inferiores antea fuiſſent, ſuúmque aliorum acceſſione auctum eſſe numerum cernerent, vt cladẽ acceptam ſarcire poſſe viderentur. Id adeo commemorare libuit, quod documento ſit quantopere referat diſciplinam militarem ſeruari, & ducem exiſtere qui in ſuos imperio vti norit. Secundis caſtris noſtri ad duo millia Vercellis veniunt: ibi Galli & Germani, vt contentionis & rixæ cauſa tolleretur, ſeparatim caſtra habuerunt. Sed de his hactenus. Nunc ad pacis negotium quod agebatur, redeamus.

Omen quum Cæſar Romã ingrederetur.

DVM hæc geruntur, Cæſar Romam peruenit: vbi multò antè parabantur omnia quæ ad eum ſplendidiſſimè excipiendum pertinebant. Quamobrem vt via ingredienti latior & rectior cõplanaretur, cùm multa ædificia diruuntur, tum verò templum pacis euertitur, quod inter cætera vetuſtatis monumenta, quales illic multæ moles veterum ſubſtructionum viſuntur, ad hoc tempus ſeruatum fuerat. Hoc factum plurimorum animos religione occupauit: (magna eſt enim illic hominum copia, qui huiuſmodi curioſa ſuperſtitione tenentur) qui portendi affirmabant Cæſarem non ad pacem confirmandam, quod cupere ſe iactabat, ſed ad omnem pacis memoriam tollendam & extinguendam in vrbem ingredi: quam hominum opinionem Cæſar iis quæ paulo pòſt geſſit, non parum confirmauit. Eodem ſexto Aprilis die Cæſar cum papa ſeptẽ fere horarum ſpatio colloquium habuerat. Poſtero die Matiſconenſis epiſcopus Regis apud papam & Velius apud Cæſarem orator ad papam intromittuntur. Loquendi poteſtate facta docent, Regem ad hoc vſque tempus pacis componendæ rationem quæſiiſſe, quòd eam ſperaret ipſius papæ autoritate & arbitrio tandem conſtitutum iri: hanc vnam videri rationem ſupereſſe, vt ſuſpiciones & omnes diffidendi vtrinque occaſiones tollantur, & plena inter eos fides concilietur: proinde rogare ſe vt operam ſuam tantæ rei dicare vellet, maximè vt Mediolanenſis ducatus Aurelio traderetur: quam ad rem Velius Cæſaris voluntatem ſummam eſſe, vt qui cum eo diu hac de re egerat, affirmabat. Tantum hac de re loquutus ſubſtitit, ne plura in hãc ſententiam diceret, quòd putabat Cæſarem ne ea quidem cum papa communicaſſe, de quibus inter eos conuenerat, non magis quàm à Rege enunciari volebat. Cæterùm illud in primis ab eo petunt, vt quæ pridie inter ſe tam multis de pace & quiete Chriſtianæ Eccleſiæ, diuino cultu & ſanctæ ſedis dignitate amplificanda egiſſent, eorum ſe participes fieri ipſius voluntate lice-

Regis oratorũ cum papa colloquium.

liceret. Papa Cæſaris animum pacis cupidiſſimum ſe perſpexiſſe reſpondet, ſe ex illius arbitrio & conſenſu poſtero die fratrum ſanctę ſedis cardinalium ſenatum habere conſtituiſſe(quod etiam præſtitit) vt quicquid facto opus eſſet tum ad tempus concilio cogẽdo indicendum, tum ad firmam inter ſummos iſtos principes amicitiam cõciliandam, vnde vniuerſæ Eccleſiæ pax ſequeretur, inter ſe viderent. Se quidem in his controuerſiis medium manere, neque alterius partes fouere(vt rationi conſentaneum eſſet) conſtituiſſe. Ibi latius orationem effundere cœpit, quàm ſui eſſe officij intelligeret, vtius faſq; ſeruaret, quemq; ad æquitatem adduci nolle animaduerteret, eius vt pertinaciæ atque iniquitati obſiſteret. Interea hoc diſſimulãdũ ſibi non videri, quantum quidem animaduertere potuiſſet, Cæſari non eſſe in animo Mediolanum Aurelio duci tradere. Ad iſta Matiſconenſis & Velius ne verbum quidem proloqui audent, ne Cæſarem, ſi abſq; ipſius venia ea effutirent, quæ arcana ſeruari tanta diligentia iuſſiſſet, offenderent. Poſtea Velius Granvellanum conuenit, hominem rogat ne Regem cum papa committerent, qui occulrum id ſeruaſſet quod ipſi Cęſari ita placere videbat. Ac ipſi quidem reuera ſic ſtatuebant, quicquid difficultatis à papa obijceretur, inde naſci, quòd Cæſar conſultò ſe moroſiorem præſtitiſſet, vt papa ſibi gratularetur, quòd ad hanc difficultatem pręter cęteras, componendam ſequeſtrum ſe conciliatorem interueniſſe putaret. Granvellanus initiò de iis expoſtulare quæ aduerſus Sabaudum gerebãtur, poſtea Cęſarem nihilo ſecius promiſſis ſtare velle aſſerit: quãquam ſi adeo iniquè tractari Sabaudũ intellexiſſet, nunquam iſtud polliciturum fuiſſe. Denique huic conciliando negotio vnum papam obſtare, qui familiæ Mediceæ parum æquus erat, atque adeo Mediolani duciſſam valde inuitus, quę inde genus duceret, conſpecturus erat. Id quò verum eſſe intelligeretur, Velio permittit vt liberè & ſeriò papæ diceret, ſiquidem ſtudioſè à Cæſare contendere vellet vt Aurelio duci Mediolanenſem ducatum traderet, illum proculdubio obtemperaturum eſſe.

Cęſar occaſiones antiquat ne Mediolanũ tradat.

EQVIDEM quidnam inter papã & Cęſarem arcani conſilij intercederet, prorſus neſcio, vnum ſcio, Matiſconenſem & Velium poſtridie eius diei papam adijſſe. Ibi Velius apertè nuntiat ſibi iam inde Neapoli facultatem fuiſſe datam, ſiquidem libuiſſet, vt ducis Aurelij inauguratio tranſigeretur: Regem tamen ipſi tantum tribuere voluiſſe, (licet ſua magnopere intereſſe ſatis videret omnem diſſidij cauſam inter liberos, atque adeo in regno ipſo quãprimum tolli) vt eo inconſulto nihil ſtatuendum ſibi exiſtimaret. Papa ſeu fortaſſe quòd præuaricabatur, ſeu vera erãt quæ Granvellanus dixerat, reſpondet de duce Aurelio nullam ſpem dari, ſe communẽ vniuerſi orbis patrem eſſe, non minori curæ ſibi Italiæ pacem quàm Galliæ eſſe debere. Excipit Velius inter fratres diſſidiũ oriri non poſſe, vt non in ipſam quoque Italiam tempeſtas redundaret. Deniq; adeo homini inſtat, vt tandem ſe de eo cum Cæſare acturum polliceretur. Cęſarem Velius prior adit, rogat ne ſe difficilem præbeat: ſed ab eo querelas duntaxat & expoſtulationes audit, niſi quòd tandem in genere pollicetur, ſe non commiſſurum vt quicquam à ſuperiori de mutuo conſenſu ſententia alienum faceret. Canneſius tamen & Granvellanus ſpem illi, quum à Cæſare diſcederet, faciunt, imò confirmant, ſi papa de Aurelio aſſentiretur, illum nunquã verbum cõmutaturũ. Qua oratione Matiſconẽſis erectus, poſtridie omnia papæ renuntiat, docet, ſi Cæſar vbi Romam veniſſet, & cum eo conſilia contuliſſet, mutaſſe cõperiretur & denegaſſe quę antea Neapoli promiſſa aliquoties poſtea repetijſſet, multos idoneam ſuſpicandi materiem nacturos, cur dicerent hanc varietatem ipſo autore contigiſſe, quum præſertim hæ ipſæ difficultates principio ab eo allatæ eſſent. Papa quum ſe tam acriter vrgeri videret, ſubijcit Canneſium & Granvellanum ſtatim à colloquio quod pridie eius diei habuiſſet, ſe adijſſe, omniaque dicta reſponſa & excepta vtrinque narraſſe. Itaque ſuſpicari ſe, ſiquidem id quod res eſt verbis apertis eloqui oportet, Cęſarem cum ſuis hoc negotium data opera ad eos lactandos producere, vt illi viciſſim Regem vana ſpe retinerent, dum interim ipſe exercitum compararet. Se tamen vt illis gratum faceret, rurſus anniſurum vt quod de Aurelio poſtulabant obtinerent, quanuis ſe oleum & operã perditurum certò ſciret. Id verò niſi concedetur(inquit Matiſconenſis) Rex nunquam aſſenſurus eſt. Credo igitur(inquit ille) infecta omnia & irrita fore: neque enim Cęſar vnquam volet, neque ſi velit, poſſit Mediolanum niſi de quorundam conſenſu tradere, quos ego quidem conſenſuros eſſe nequaquam puto. Venetos hac o-

Papa Cęſaris conſilium aperit.

1536. ratione deſignabat, quos Cæſar miſſis legatis vt aſſentirentur, quemadmodum dictitabat, rogauerat: verùm ſicuti paſſim narrabatur, vt huic rei ſe reclamare ſignificarent, ſubmonuerat.

EODEM tempore reuertitur Sperciaus, quem antea demonſtrauimus, miſſum fuiſſe ob ea quæ Cæſar cum Velio expoſtulauerat. Quam ob cauſam Velius ſtatim intromitti ſe & audientiam fieri poſtulat. Intromiſſus Cæſarem Regis verbis ſalutat, ad ſingula vt iuſſus erat, reſpondet & excipit. Principiò quòd Cæſar obijciebat Regem ſatis oſtendere quàm à pace facienda alienus eſſet, qui quum ad eam rem amiralium mittere deberet, aliò & ad aliam longè rem, nempe ad bellum gerendum, miſiſſet: Regis reſponſum eſſe, quum expectaret dum ad illam de vſufructu, quem ſibi reſeruari poſtulabat, difficultatem reſponderetur, videret autem rem Neapoli Caietam inde Romam reiici, exercitum porrò quem aduerſus Sabaudum (ſi ius & æquum ab eo non poſſet obtineri) comparauerat, inutilem ſibi interim deſidere, iis de cauſis amiralium à ſe miſſum fuiſſe, qui tãtiſper cum Sabaudo armis decerneret, dum Cæſar eum accerſeret: id quod nondum fecerat. Quæ quum gerebantur, ſe rogante & vrgente Cæſare nobilem ex ſua turma quendam, quem apud ſenatum populúmque Venetum habebat, domum reuocaſſe, interea verò Cæſarem cum Venetis per legatos communicaſſe. Quo facto tametſi iure queri poterat, aliquid à Cæſare eſſe nouatum, tamen hoc ſe in primis amiralio disertè interminatum eſſe, ne quid eorum quæ à Cæſare quocunque nomine tenerentur ac poſſiderentur attingeret. Deinde non de ipſo nominatim amiralio cautum fuiſſe, ſed petitum vt vel ille vel alius quiſpiam qui magnum locum teneret, mitteretur. Imò ſermonem de quodam cardinali iniectum fuiſſe: qua de cauſa Ioannem cardinalem Lotaringum à Rege huic itineri deſtinatum fuiſſe, qui ſpecie eius loci quem apud papam cardinales tenent, occultius hoc negotium obiret, quod tanto ſtudio tegi cupere Cæſar pręſe ferebat, cui etiam, quòd princeps eſſet, & quidem tam Regi propinquus quàm alius quiſpiam, Cæſar fidem haberet. Ad extremum quum res in optimum locum deductæ viderẽtur, tum accerſendum eſſe amiralium, qui cum ampliſſimis mandatis, quę iam acceperat, illuc ſe conferret. Res porrò planè ſic habebat. Neque à Cæſare neque ab eius miniſtris initio de amiralio ſermo expreſſis verbis habitus fuerat, imò quum poſtea eum mitti rogarent, viſum fuerat non eſſe rationi conſentaneum imperatorem relicto exercitu proficiſci, præſertim tam propinquo Antonio Leua, quem ſatis conſtabat, ſiqua daretur noſtros opprimendi facultas, eam non prætermiſſurum. Verùm quò omnis præcideretur ſuſpicionis cauſa, tanquam Rex de confirmanda pace ſeriò agere nollet, cui ſummopere ſtudebat, ipſum cardinalem mitti placuerat. Amiralio per nuntium nominatim miſſum hæc ſignificata fuerant, eique imperatum (id quod viris rerum gerendarum peritis ſimplicius quàm prudentius factum videbatur) ne vlterius, niſi a cardinali monitus eſſet, progrederetur, copias in locum tutum deduceret, de iſtis omnibus Antonium Leuam certiorem faceret, ne curſorem qui iſta ad Velium perferebat impediret, quemadmodum antea Sperciaum, quum ad Regem proficiſceretur, impedierat.

Cæſaris ad Velium Regis oratorem reſponſum.

HOC reſponſo Cæſar ad primam ſuam expoſtulationem audito, loquentẽ Velium interturbat, neque ad alia capita tranſire patitur. Nihil ſe apud Venetos noui feciſſe, tantùm ea confirmaſſe quæ Bononiæ geſta fuiſſent: neque iſta ad Venetos legatione impediri quominus cum Rege agat. Deinde ſe intra verba manere, Regi aliud quàm verba cum Sabaudo intercedere, quum verba rebus præire oporteret. Quod ad mandata amiralio data pertinet, id totum eſſe extra rem, ſe ad hunc modum agere nunquam conſueuiſſe: meminiſſe ſe, quum aliâs multo inferior Rege eſſet quàm nunc ſit, nihil tamen ſe illius potentiæ metu feciſſe: eum ſe nunquam fuiſſe, nedum in præſentia eſſe, à quo per vim quicquam extorqueri poſſit. Sabaudo quominus deeſſe queat, clientelæ fidem ac ſocietatis neceſſitudinem obſtare. De vſufructu, quando Rex ipſe reſponſum expectaret, Velium quodnam eſſet ſcire poſſe, ex ſcripto quod papæ porrexiſſet. Ad ea quum exciperet Velius à ſe conſpectum fuiſſe, ſibique immutatum aliquid videri, quòd Angoliſmenſis in ducis Aurelij locum ſubſtitutus eſſet: ſubiicit Cæſar, quòd antea aſſenſus fuiſſet, ſe conditione certa feciſſe, modò ſcilicet ea fide caueretur quæ ſibi ſatisfieret, quámque ſatis tutam ac firmam putaret, quæ omnia præſtari iam minimè

eſſet

eſſet integrum: præterea quam conditionem à ſe latam Rex antea non acceperat, ei ſe vt nunc ſtare cogatur adigi non debere. Velius reſpondet, conditionem à Rege acceptam eſſe ſatis ex ipſius literis perſpici, quibus dies octaua menſis aſcripta eſſet, de fide firmanda, Cæſaris ipſius perpetuam fuiſſe orationem, non poſtulaturum ſe vt aliis quàm æquis conditionibus caueretur: quem etiam, ſi alias ſibi dari flagitaret, videri poſſe omnia hæc ad Regem circunueniẽdum excogitaſſe, cui id promitteret, quod poſtea alio promiſſo flagitando, cuius præſtandi nulla eſſet facultas, irritum redderet. Excipit Cæſar ſe antea promiſiſſe atque etiamnum promittere, nihil præter ius & fas poſtulaturum, ſe denique papæ & reliquorum fœderatorum conſilio vti decreuiſſe. Pergit inſtare Velius, monétque ne ſemel promiſſa retractet: affert etiam alia quæ dum iſta gerebãtur, aliis atque aliis locis pollicitus ipſe fuiſſet, quibus non parua Regis animũ ſuſpicio de ipſius voluntate ſubire poterat. Qualia hæc eſſe, quæ in Anglia ipſius iuſſu tractabantur, quæ Luſitano per literas de Mediolano eius fratri tradendo ſignificaſſet: quæ item in ore erant omni populo cùm Romæ tum tota Italia atque Germania, Regi verba dari, quibus deceptus exercitum inertem conſeneſcere patiatur: deniq; mmutata hæc quæ de Aurelio promiſſa prius fuiſſent. Hæc omnia concurrere, quæ attentius conſiderata effectura omnino vt Rex vel deſperaret, vel certè vt ea cum aliis gereret atque polliceretur, quæ poſtea nec reuocare nec diſſimulare honeſta ratione integrum eſſet. Sic conqueri atque altercari Velius, vt pote qui maxima animi ægritudine afficiebatur, quòd tantam earum rerum expectationem Regi concitaſſet, quas nunc retro ferri inuertíque perſpiceret: quódque tanti principis quantus eſſet Cæſar, orationi nimiam fidem habuiſſet. Cæſar contrà acrioribus ſe quàm volebat aculeis pungi ſentiebat: itaq; iratior factus Velium rogat num quid mandati & facultatis à Rege de ſumma rei conſtituenda accepiſſet. Hoc quum negaſſet, vellet autem rationes afferre, deinda ad reliqua Regis reſponſa tranſire, quibus Cæſaris expoſtulationibus omnibus ſatisfaceret: Cæſar interfatus atque ad illum, ne peroraret, conuerſus, Ergo quum nulla, inquit, mandata habeas, iam nihil eſt quòd verba tibi à me dari conqueraris: quin potius tu mihi nihil quàm verba das. In ſumma te ſic habere volo, quæ adhuc à me acta ſunt, de iis non amplius me antè acturum eſſe quàm te mandata accepiſſe mihi conſtet. *Cæſaris & Velij altercatio.*

HVIVS reſponſi ea erat ſententia, vt ſi Velius cæteríque qui Regis negotia Romę procurabant, perſuaſiſſimum habuiſſent ipſum pacis, quandiu honeſta ratione eam aſſequi poſſet, ſtudioſiſſimum eſſe, ſatis cauſæ haberent cur hoc negotio deſiſtendum ſibi exiſtimarent, donec aliud mandatum ab eo acciperent. Matiſconenſis tamen quum à papa intellexiſſet, ſui mentionem à Cęſare, quum ſimul loquerentur, factam fuiſſe, qui mirari ſe dicebat quòd ex quo Romam venerat, ſe nõdum adiiſſet: ſtatuit hac occaſione vti, & periculum facere num loquendo in eum ſermonem incidere poſſet. Poſtridie, id eſt tertio die quàm Cæſar Romam venerat, omnibus ceremoniis in baſilica D. Petri perfectis, (his autẽ intererat Cęſar imperatorio ornatu, diademate capiti impoſito, quũ quidem Petrus Ludouicus Farneſius corã illo malũ aureum geſtaret, marchio Brandẽburgenſis ſceptrum, Iacobus Longouallanus Boſſulus ſummus armiger gladium manu teneret) Matiſconenſis ab eo petit qua hora aditum ad ſe ſalutandum dari vellet. Tempus in matutinum diem poſterum conſtituitur. Vbi hora quam conſtituerat venit, accedunt ſimul Matiſconenſis & Velius, reperiunt oratores Venetos Cæſaris cubiculum iam ingreſſos, vnde ille ſtatim egreſſus miſſam adit. Tum propius accedunt oratores Galli, & Matiſconenſis prior alloquitur, ſe, quum Chriſtianiſſimi fratris optimi apud papam orator eſſet, committere noluiſſe quin eum quàm poſſet officioſiſſimè ſalutaret, ſuámque illi operam, ſtudium & obſeruantiam dicaret. Reſpondet Cæſar ſibi pergratũ eſſe quòd in illius notitiam veniſſet, quòd laudabile illius vbique ſtudium extitiſſe à papa intellexiſſet, ac proinde ſe illi ex animo bene velle. Tum oratione ad Velium conuerſa, Quantum, inquit, reminiſci poſſum ex iis quæ proximo colloquio dicebas, quum indicarem quæ cum papa egeram, & ſcripto tradideram, non videtur frater Rex cõditiones accepturus eſſe, quia de duce Aurelio ſententiam mutaui. Quamobrem ſiquid amplius de illius conſilio & voluntate habes, libentiſſimè audierim. Reſpondet Velius tantulum interceſſiſſe temporis ex quo hæc de Aurelio difficultas ſuborta fuerat, vt ipſe ſatis intelligeret nõdum quicquam à Gallia potuiſſe afferri, quum vix ad aulam peruenis-

1536. ſe poſſetis qui literas perferebat. Quibuſquidem literis, inquit, non dubito quin vehementer ille commoueatur, quas tam parum cohærere videbit cum iis quæ perlata ad eum antè fuerant, & quæ ille cum ſumma læti animi ſignificatione reſponderat, deniq; cum iis rebus ad quas gerendas ſuam operam conferre ſe velle oſtẽderat, atque etiamnum vellet, ſi modò quæ de duce Aurelio conuenerant præſtare non recuſares. Tum ille, Neque illius res geſtas, inquit, damnare, neq; meas in abdito collaudare eſt animus. Itaque gratiſſimum mihi fuerit, ſi tu & Matiſconenſis coràm iſta audiatis: ſequimini me quæſo ad papam, illic quæ mea ſit ſententia planè accipietis. Hæc loquutus, Venetis etiam oratoribus ſe vt ſequantur iubet. Ita cubiculum conſiſtoriale vnà ingrediũtur, vbi ſolet papa ornatu pontificali indui. Ibi cardinales offendunt qui papam præſtolabãtur: cum iis amplius quadrantem horæ ſtans & confabulans conſumit. Interim certiorem de illius aduentu papam faciũt, cuius adhuc ignarus erat. Papa miſſo nuntio rogat num velit ad ſe in cubiculum: ille ſe præſtolari malle reſpondet. Paulo pòſt deſcendit papa, & vnà profecti ad extremum quendam lectulum qui in cubiculo erat, ſe applicant & innituntur. Ibi Cæſar ſe de maximis rebus coram ſanctiſſimo atque ampliſſimo cardinaliũ collegio agere velle ait. Ad hæc papa reliquos omnes cubiculo excedere iubet, ſed ille vt vniuerſi maneãt ſummopere rogat: non recuſare ſe quin omnibus audiẽtibus loquatur. Tum cardinales collecti eos ſemicirculi inſtar cingere cœperunt, in quorum media turba ſtabant oratores Galli, ponè orant Veneti, poſtremò magna oratorum, antiſtitum, ducum, comitum, baronum & clarorum hominum mulitudo.

Cæſaris apud papam & cardinales oratio

TVM Cæſar manu pileum tenens docere cœpit duas præcipuè cauſas eſſe cur hunc veniſſet. Vnam, vt beatos ſanctitatis Romanæ pedes adorantis cultu deoſcularetur, quò ſe ſuáque illi dicaret, atque ab eo peteret vt concilium vniuerſale conuocandũ curet. Quam ad rem quum eum non modò attentum, ſed etiam ſumma alacritate & cupiditate præditum reperiſſet, magnam ſe illi gratiam habere, quòd tam fœlix exordium feciſſet, quódque proximo cardinalium vniuerſo cœtu coacto id fieri oportere conſtitutum eſſet: macte ergo eſſet tam egregia voluntate, & rem orbi Chriſtiano tam neceſſariam pergeret promouere: ſe quidem omni ſtudio & opera tam ſancto operi prouehendo libentiſſimè inſeruiturum. Alteram ſui aduentus cauſam eſſe, vt illi planum faceret quàm ſemper quod commodo Chriſtiani nominis facere poſſet, amicitiam bona fide cum Gallo colere cupiiſſet, neque verò ſibi graue futurum fuiſſe, ſi nunc demum totum illud negotium fœlici & optato exitu concludi potuiſſet. Verùm ſe Galliæ Rege tam iniquo ſemper vſum fuiſſe, vt nunc cogeretur tum vitæ ſuæ totius tum omniũ quæ ſibi cum illo interceſſerant, audiente ſacro cardinalium collegio, principum & dynaſtarum oratoribus cæteriſque ornatiſſimis & clariſſimis viris qui illic aſtabant, rationem reddere, vt perſpicuum ſit vtri iuſtior cauſa de altero conquerendi data fuerit: ſibi veniam dari, ſi prolixior in narrando videretur, petere, tum propter magnam rerum varietatem, memoriæ imbecillitatem, tum corporis ſui non valde firmam valetudinem. His ad ſui purgationem allatis, narrationem iam inde repetit ab eo quũ Maximilianus Cæſar & Ludouicus Galliæ Rex nuptias fieri conſtituiſſent, quibus Claudiam Ludouici primogenitam, quæ poſtea Galliæ Regina fuiſſet, ſibi qui Maximiliani nepos erat, nubere oportebat. Docet quemadmodum quoniam Ludouici culpa hæ nuptiæ factæ nõ fuerant, Cæſar indignatus bello illato Mediolanum illi ademiſſe. Aliquãto pòſt ſe quindecim annos nato Franciſcus regno ſucceſſiſſet, quicum ipſe ſocietatem & fœdus inire cupiiſſet. Quanquam autem tum primos adoleſcentiæ annos agebat, tamen ſatis intelligeret quanta ſanguinis propinquitas ſibi cum eo ob Mariam Burgundam auiam intercederet. Quibus cauſis adductus ampliſſima & nobiliſſima legatione miſſa (ad quã conſanguineum comitem Naſſauuium adhibuiſſet) fœdus cum illo renouaſſet, atque amplificaſſet, quum quidem de Regis glore à ſe ducenda actum fuiſſet. Poſtea expeditione Mediolanenſi Rex victoriam conſequutus fuiſſet, qua nihil ſibi iucundius potuiſſet accidere, atque auo Maximiliano non obtemperaſſet, à quo vt eum pro virili impediret, iuſſus fuerat. Nihilo ſecius poſtea Rex nouas ſecum pactiones inire ſtuduiſſet, dum in matrimonium modò primogenitam Ludouicam, modò (hac ſublata facultate) alterã Carolam dare cogitaret, à ſe tum contendiſſet, vt coniunctis copiis bellum cum Anglo ad Tornacum Neruiorum recipiendum gererent: id quod illi diſſuaſiſſet, atque vt eo

conatu

conatu deſiſteret, ſuis precibus effeciſſet. Haud ita multo pòſt quum ſibi ob Ferdinandi Arragoniæ Regis mortẽ in Hiſpaniam nauigandum eſſet, quo ſibi à Rege nihil eſſet metuendum, de integro paciſci coactus fuiſſet: cuius rei ne iniquiſſimas quidem conditiones recuſaſſet, vt illi centies millenorum coronatorum annuam penſionem ex Neapolitano & Sicilienſi regno perſolueret. Deinde mortuo Cæſare Maximiliano, ambo ad ſummum Imperatoriæ dignitatis gradum eniterentur & contenderent. Ibi verò verboſa ille admodum oratione demonſtrare cœpit, quàm graues ſibi ac iuſtas fuiſſe cauſas putaſſet, cur hanc dignitatem præ cæteris peteret, quam tot ex ſuis maioribus tenuiſſe recordaretur, vt fœdam ſuæ familiæ maculã inuſturus videretur, ſi ad hanc conſequendam non omnes ingenij vires & neruos contuliſſet, quæ iam velut auita & gentilitia facta eſſet. Neque tamen idcirco grauiter ſe tuliſſe quòd competitorem Galliæ Regẽ haberet: qui etiam oratori quem apud eum habebat non ſemel dixiſſet, hanc Imperij petitionem eſſe velut amatoriam quandam inter riuales contentionem, qui eandem amicam ambirent: vt vno aſſequuto nihil cauſæ eſſet cur alter ad ſimultatem vllam exercẽdam commoueretur, ſed primam inter ſe beneuolentiam & neceſſitudinem integram nihilo ſecius tueri deberent: atque hoc idem ſibi videri. Illum tamen poſt blanda huiuſmodi verba ſibi Cæſari deſignato amplitudinem perpetuò inuidiſſe, ad fœdus renouandum etiam mutatis conditionibus & forma compuliſſe, vt Renatam glorẽ, hodie Ferrariæ duciſſam, vxorem ducere cogeret: neque dum ſatis illi fuiſſe, verùm eò etiam veniſſe, vt obſidibus datis huic fœderi cauendum eſſe inſtaret: id ſe, quoniam ſummæ iniquitatis eſſet, recuſaſſe: Regis tum in Germania oratorem multa valde culpanda clàm machinatum fuiſſe: quæ tamen vtrũ ipſius Regis mandato fierent, ſe nec ſcire nec affirmare velle. Vnum ſe certò pronuntiare, oratorem ipſum ſibi in os auſum fuiſſe dicere, Regem, niſi qua ratione poſtulabat fœdus confirmaretur, nõ poſſe fidem habere ſibi in animo eſſe illud obſeruare. Vtcunque tandem eſſet, tum cœpiſſe Gallum quàm malo eſſet in ſe animo non obſcurè demonſtrare, atq; de re Neapolitana cogitare: quid porro aut qua ratione, ſe nihil amplius dicere conſtituiſſe. Addebat inſuper quemadmodum Rex vna ex parte Robertum Marcanum hominem idoneum ad nefarios conatus perficiendos, & tanquam ſelectum ex animi ſententia organum (qualis etiã eſſet dux Gueldrienſis in re propemodum eadem, his enim duobus Gallus & maiores vti conſueuiſſent, quorum opera ſibi & ſuis ab omni vetuſtate negotium faceſſerent) ad bellum ſibi inferendum excitaſſet. Alia ex parte eodem tempore Albretum impuliſſet, vt regnum Nauarræ recipere conaretur, tãquam ei auxilium ad eam rem ferre liceret, quòd pacto ab illis inito cautum eſſet vt Cæſar cum Albreto decideret. Quod ſe nunquam recuſaſſe affirmaret, ſed ipſi tantundem daturum ſe promiſiſſet quanti eſſet ipſum Nauarræ regnum.

Ita bellum exarſiſſet (quo tempore Lutherana hæreſis in Germania cœpit graſſari, in Hiſpania verò, dum abeſſet, ruſtici tumultum excitarunt) quod ad Papienſem pugnam geſtum eſt, quum Rex in ſuam poteſtatem prælio ſuperatus veniſſet. Quem poſtea dimiſiſſet certis tamen conditionibus, quæ dimiſſionis pacto ad Madrillium inter delectos vtrinque viros facto comprehenſæ fuerant. Quod quidem pactum non modò delecti illi accuratè ſeruatum iri polliciti eſſent, ſed ipſe Rex ad Crucifixi quandam imaginem, quam quum iter vnà facerent, obuiam fortè habuerant, iureiurando confirmaſſet. Qua cauſa adductus ita fore ſperaſſet, quanuis antea certior fieret Regem non nemini indicaſſe, nihil ſe eorum quæ polliceretur præſtiturum eſſe: atque hæc vna vera eius fuiſſet oratio, qui nihil omnino præſtitit niſi priuſquam dimitteretur: quæ omnia tandem leuiſſimo prætextu eluderet, quum his conditionibus ſe ſtare poſſe negaret. Quum deinde vrgeretur, rediret ergo captiuus in Hiſpaniam, vti antea fuerat, quando promiſſa præſtare nequiret: reſponderet fidem ſe in hęc verba non dediſſe. Tum fœdus à Rege quod ſãctum appellarunt, factum fuiſſet, ex quo ſibi denuntiaretur vt liberos Regios reſtitueret, quaſi magicis quibuſdam artibus & incãtationibus eos allexiſſet, ac non obſides datos accepiſſet, quibus de pactionis conſtantia caueretur. Quos quia non reddiderat, neque ſacri fœderis præcepto obtemperauerat, bellum conflatum fuiſſet: quo Rex vt antea Albaniæ ducem, priuſquàm bello caperetur, ſic tum Lautrecum Neapolim cum exercitu miſiſſet, vbi interijt. Poſtea Sampaulium miſiſſet qui Inſubriam in-

1536. feſtis copijs ingrederetur, vbi captus eſt: quo fere tempore ex Italia ſe in Hiſpaniam nauigaſſe reminiſceretur. Ibi verò Rex, qui antea ſemper quiddam tentare ſolebat, priuſquam de pace agendum ſibi exiſtimaret, tum demum pacem eſſe faciendam non omnino denegauiſſet.

TVM tẽporis pactum Cameracenſe conſtitutum eſſet, quod ipſum quoq; parum ſyncerè ſeruaſſet. Quinetiã quum poſtea fama latè iactaretur Turcam maximo apparatu bellico rurſum in Germaniam impreſſionem moliri, atq; ei ipſe obſiſtere cogitaret, Rex multa in ſe grauiora dixiſſet, occaſione inde captata q, accerſitus nõ fuerat, ſe non indignum eſſe qui accerſeretur dictitaſſet, affirmaſſetq; ſe nõ alia de cauſa hanc expeditionẽ nullis adiunctis ſocijs ſuſcepiſſe, quàm quòd reliquos principes Chriſtianos aſpernaretur, ambitioneq; ac ſtudio monarchiæ occupandę teneretur. Quas quidem obtrectationes ſe in præſentia diluere velle dixit. Ac primũ quidẽ de ipſo auxilio quod Rex ſe laturum eſſe promiſiſſet, eo ſe vti noluiſſe pronũtiauit, ꝓpterea quòd Ballanconio, quem eius rei cauſa miſerat, ille reſpondiſſet ſe in Italiam auxilio venturũ cum quinquaginta peditum millibus, equitum fere quatuor millibus: quæ omnia ipſe nec ad ſuam vtilitatem priuatam nec ad Italiæ quietem accommodata eſſe iudicabat. De monarchia, ſi eam affectaſſet, affirmauit Regẽ nunquam impediturũ fuiſſe, qui contrà ſuum aduerſus quoſuis auxilium & opem promittebat, dũ Mediolanenſem ducatũ obtineret. Continenti deinde narrãdi ſerie expoſuit, ſe, quum è Germania rediſſet, fœdus Bononiæ ad defendendam Italiam percuſſiſſe, qua de re ille grauiter conqueſtus eſſet, quum tamen nullam conquerendi de ſe iuſtam cauſam dediſſet: hoc enim fœdus & bono conſilio & cum principib. Chriſtianis initum fuerat. Quib. dicendis cum oris habitũ pręſe ferebat, ex quo & ijs quæ non ſemel dixerat, appareret Regem ab eo perſtringi, quòd fœdus cũ principib. non Chriſtianis percuſſiſſet. Addidit quẽadmodum Rex de nece Merwillij cõqueſtus eſſet, qui ducis Mediolanẽſis iuſſu rectè cæſus fuerat, vir ſceleratorũ conſiliorũ autor & machinator. Has querelas inde ortas eſſe dicebat, ꝙ ille maximè ſibi occaſionẽ præberi vel prætextum optabat, quo pacta proximè inter ſe conſtituta violaret, quę etiã iudicari facilè poterat qua fide ille ſeruaret ac tueretur: qui quum inter cætera nihil ſe in Germania moturum promiſiſſet, is tamen cùm alia innumera molitus fuerat, tum verò Haſſię Lantgrauium ad Wirtembergicum tumultũ excitaſſet. Quod ne ipſe quidẽ inficiari poſſet, quippe à quo pecuniæ ad rem conficiendam ſuppeditatæ fuerint. In Italia porro non magis ſibi temperaſſe, quin multa egerit contra quàm pactorum ratio poſtulabat, maximè paucis abhinc diebus Tintivillani opera, atq; etiam antea quum ipſe expeditionem in Africam inſtitueret. Docebat enim quemadmodum tũc temporis Rex vt ſe metu ſuſpenſum teneret, maximum belli apparatum quaſi ex aduerſo ipſe quoq; feciſſet: quanquam illo facilè poſtea deſtitiſſet, non illud quidem vt ſibi gratum faceret, ſed quòd proprijs rationibus magis accõmodatum putabat, ſi ipſe periculoſo bello ſuſcepto maximos ſumptus faceret, quo, vt nihil grauius accideret, ſe poſtea ille infirmiori vteretur. Adiecit inſuper grauiſſimam querelam, quòd Rex contra pactionem nonnullos ex ſuis per vim in ergaſtulo nautico haberet, hanc ſolùm cauſam habens quam afferat, quòd ipſe nonnullos Gallos repræſentare non poſſet, qui in ſuis triremibus à reliqua claſſe vnà cum Portundo deerraſſent. Quos tamen ipſos reſtituẽdos ſtatim curaſſet atq; in ſua manu habuiſſet, nempe poſt victoriam Tunetenſem: vt ex ea hoc ſaltem boni ad Regem priuatim redierit. In quo ne illud quidem ſe inficiari velle dixit, quin ſuos etiam poſt illam victoriam à Rege redditos habuiſſet: ſed ſubijciebat tamen quemadmodum ille ſemper nouam expoſtulandi occaſionem aucuparetur, qui per Velium oratorem à ſe petijſſet alios quoſdam captiuos reddi, qui in Antonij & Andreæ Auriæ triremibus detinebantur: qui tamẽ ob aliam quàm ob belli cauſam in vinculis erant, quiq; vt dimitterentur multa contentione opus erat.

MORTVO deniq; duce Franciſco Sfortia vel ſibi vel vni liberorũ ducatum Mediolanenſem petijſſet: cui ita reſpondiſſet ipſe, facilè vt quiuis intelligeret quantopere paci ſtuderet. Etſi enim Rex prorſus omni iure ceſſerat, multæq; & grauiſſimæ extarent cauſæ cur ſibi ſeruandum cenſeret, non tamẽ omnino voluiſſe denegare. Hoc quidem primo loco ſcire cupijſſe, quid Rex in animo haberet de ijs quæ ad Chriſtianæ rei ſtatum pertinent, de cogendo concilio, de Lutheranis ad ſanitatem reuocandis, de firma

pace

pace in Italia conſtituenda, quàm magnas denique vires ad bellum Turcicum conferre ſtatueret: quibus quidem conditionibus de Mediolano duci Angoliſmenſi tradendo ſe aſſenſum fuiſſe. Quæ ſanè poſtulata tam ęqua eſſe contendebat vt Regi repudianda videri non deberent, præſertim quum ipſe à ſorore Galliæ regina certior factus fuiſſet, Regi nihil eſſe optatius, quàm vt certa pax bona inter ſe fide cõſtitueretur: quod hac demum ratione perficeretur, ſi ex liberis Regijs vni ducatus Mediolanenſis traderetur. Hoc quidem diſertè ſcriptum fuiſſe fatebatur, Regi magis placere Aurelium id conſequi, verùm ſi minus illi obtineret, ſatis ei futurũ modò alteri daretur. Quibus ſe reb. adductum, tametſi parum ſibi cauſę dari videbat, cur de Rege bene mereri in animũ induceret, qui legatos de pace ad ſe mitteret (quo tempore ad regnum Neapolitanum & Siciliæ luſtrandum duntaxat venerat) interim maximo apparatu bellum moliretur, quinetiam Sabaudum bello laceſſeret, nulla conſanguinitatis habita ratione, & pacti conditionib. neglectis, quibus nec illi in Italia quicquam mouere, nec Imperij fœderatos violare licebat: tamen vt planum fiat ſe optima quæque cupere, nihilq́ue ſibi antiquius eſſe quàm vt Chriſtiana pax cõcilietur, deniq; vt tum diuino tum humano iudicio in poſterum purgatus eſſet, coram papa, ſacro cardinalium ſenatu reliquisq́; omnibus qui aſtabant, tres conditiones Regi ſe ferre profeſſus eſt.

Vnam, ducatum Mediolanenſem vni ex liberis traditurum ſe eſſe, modò ratio reperiatur qua pax firma & perpetua conſtet: abſq; eo enim ſe nihil facturum. Se porro videre non poſſe qui hoc fieri queat, quandiu Rex hunc ducatũ Aurelio petere pergeret, quemadmodum velle videbatur: quòd ſuperiorum tẽporum euentus ſatis doceret Regem id non ambire, quaſi eo contentus deinceps ab inuadenda Italia temperaturus ſit, ſed vt hoc quaſi gradu ſubſtrato altius conſcendẽdi facultatem paret. Aurelium ſiquidem Florentinum & Vrbinenſem principatum tentaturum eſſe, cuius vxor eſſet paparum Leonis & Clementis neptis. Quòd ſi excipiatur ducem Aurelium renuntiaturum eſſe, huic renuntiationi nihilo plus fidei habendum videri, quàm quum Rex ipſe idem de ducatu Burgundiæ feciſſet. Quamobrẽ quod in Angoliſmenſis cauſa tanta cautione facturus eſſet (& digitum ſimul cum verbis porrigebat) in Aurelij cauſa idipſum ne tanta quidem (brachio exerto) ſe facturum dixit: idq́ue propterea quòd nouam cum Rege pacem facere cuperet, quę vera pax ac non belli ſeminarium eſſet. Atq; adeo poſtulabat etiam vt Rex paciſcendo perſpicuè declararet qua in re & quibus opibus ſibi adiumento eſſet ad concilium celebrandum, ad eaq́ue omnia quæ ad remp. Chriſtianam reformandam, ad hæreſes tollendas & ad bellum aduerſus impios populos ſuſcipiendũ pertineant. Quæ omnia quum niſi omnibus offenſis ſublatis cõſtitui nequaquam poſſent, poſtulabat vt Rex primum omnium, atque adeo priuſquam de pace ageretur, copias ſuas è Pedemontana regione deduceret: ſe enim ni hoc fiat, nec paciſci velle, nec pacem ſperare poſſe.

Alteram deinde conditionem ferre cœpit, ſi quidem Rex priorẽ non acciperet, ad quam intra viginti dierum ſpatium reſponderi poſtulabat (non quò fortitudinem illeuiam iactaret, ſed quòd duas acies intra hoc tempus tam ꝓpinquas fore putabat, vt vix abſq; conflictu diſceſſurę viderentur) vt quoniam æquum erat eos caput periculo obijcere, quorum cauſa tota tempeſtas exorta eſſet, ſicq; humano ſanguini parceretur, qui iam nimium multus effuſus illorum cauſa fuerat; hãc litem ſingulari certamine dirimerent. Id aliàs à quibuſdam factitatum fuiſſe, vt à Dauide & alijs: qui tametſi reges erant, non alij tamen quàm homines fuerunt, licet cæteris politiores & inſtructiores. Hac in re etiã addidit, quando multis valde videretur difficile hanc theorian in praxin & vſum producere, quòd innumeræ difficultates extarent in deligendo loco communi & apto ad certamen, ſibi nihilo difficilius videri quàm quũ locum ad colloquia de pace habenda capere oportet: deniq; vt illud ſit difficilius, iniri tamen aliquã rationem poſſe, nempe ſi inſula quædam, aut pons, aut nauis in medio flumine ad decertãdum deligatur. De armis ſe facilè cõſtituturos, vt equis vterentur, ſe quidem nullũ genus detrectaturũ, ſiue gladio, ſiue pugione induſijs tectos dimicare oporteret. Sibi tamẽ placere, ſi de certaminis ratione cõueniret, vt victor ſuas opes papæ traderet, quib. fretus cõciliũ indicere, habere, rebelles atq; in Eccleſiã cõtumaces ad obſequiũ cogere, & Turcę cõmuni hoſti reſiſtere queat. Quas ad res ꝑficiẽdas etiã is qui certamine inferior eſſet ſuis omnib. copijs vi-

ctorem

ctorem iuuaret. Quod ſe facturum iam tum, tanquam re præſenti, papæ & Romanæ ſedi recipit atq; obſtringit: id præterea poſtulans, vti ad certaminis pignus Rex Burgũdiæ ducatum, ipſe Mediolanenſem deponeret, qui ambo victori cederẽt: vtrq; de his omnibus vterq; idoneis obſidibus datis eauerent.

TERTIAM conditionem de bello gerendo adiecit, ad quam ſe nunquã niſi coactum deſcenſurum eſſe teſtatus eſt, quòd illud tam cruẽtum fore animo iam cernebat, vt ad victorem parum vtilitatis rediturum eſſet, hoſti verò religionis Chriſtianæ communi hac Cadmæa victoria aditus ad nos laceſſendos patefieret, quum non leuis eſſet coniectura, fore vt propter mutuas clades vltro citroq; acceptas, minus illi obſiſti poſſet quàm Chriſtianæ religionis intereſſet. Quam cauſam eſſe affirmabat cur ad tam iniquã conditionem perinuitus deueniret, & neceſſitate tandem cogi quam diutius detrectare, ſi honori ſuo conſulat, non eſſet integrum, quià Rege tanta cum iniuria prouocatus eſſet, quo tempore de pace ſcilicet ſecum agebat, neq; tamen quenquam cui mandata vel autoritatem paciſcendi daret, mittebat. Itaq; poſtquam ſe hac ratione inuitum ad arma compelli videbat, minitabatur ſe eo animo ad bellum acceſſurum, vt nulla rè poſtea deduceretur, quouſq; ex his alter ad extremam rediret inopiam, miſerrimusq; totius patriæ redderetur. Quam acerbiſſimã & turpiſſimam cladẽ certò ſciret in Regem caſurã eſſe, ſibi diuinam opem adfuturam, quemadmodum antea adfuiſſet. Cuius tantæ ſpei tres iuſtiſſimas & certiſſimas cauſas afferebat, vt de victoria minimè dubitaret. Vnam, quòd ius & æquum à ſe eſſet, quem nec autorem belli nec aggreſſorem eſſe conſtaret: alteram, quòd Rex eo tempore bellum inferret quo ſibi commodius & aptius vllum ſumi non potuiſſet. Tertiam, quòd ciuium omnium, ducum belli & militum eum in ſe animum & voluntatem eſſe perſpiceret, eaq; rei militaris peritia valere ſciret, vt illis maximè de tota re confidendum ſibi eſſe ſtatueret. Quæ omnia in Rege aliter habere affirmabat, cuius ciues, duces & milites eo animo eſſent, vt ſi ſuos illorum ſimiles eſſe intelligeret, non recuſaret quin reuinctis manibus & reſti collo innexa ſupplex ab illo pacem & veniam poſceret. Hoc loco perorationis vice teſtari cœpit, quæ de pace attulerat, nõ metu vllo Regis ſe feciſſe, morem ſuum non eſſe, vt quum bello inferior ſit, ad pacem petendam ſeſe demittat, ſed rebus duntaxat ſecundis: verùm occurri optabat malis quæ inde conſecutura eſſe non dubitabat. Tum prolixa oratione diſſerere cœpit infinitam malorum iliadem illinc orituram eſſe, præter illam innumerabilẽ Chriſtiani populi cædem, regionum nempe & oppidorum vaſtitatem, ſectarum & hæreſum originem, populorum motus & rebellionem: deniq; indigniſſimam illam neceſſitatem in quam principes ipſos incidere neceſſe eſt, vt ſe cupiditati & libidini ciuium ſuorum eorum etiam qui abiectiſſimi & improbiſſimi ſunt, ſubmittere cogantur: quum pax cõtrà omnia bona afferat. Quamobrem rurſus teſtari cœpit, ſi qua honeſta pacis conciliandæ ratio daretur, eam ſe minimè repudiaturum eſſe, neq; ab ea priuati cuiuſquam emolumenti cauſa abductum iri: ſic tamen vt Rex, priuſquam vlla de pace ineunda oratio inſtituatur, legiones ex agro Pedemontano deducat. Atq; tum magna voce quum ſe pacem ſuadere, optare, petere dixiſſet, loqui deſijt, capite demiſſo chartulam intuens quam digito circunuoluerat.

PAPA Cæſaris orationem ſubſequi cœperat, vt illius ſentẽtiam & cõditiones quas ferebat, verbis ampliſſimis collaudaret, quum ille inſpecta chartula ſermonem ſic interrumpit. Prætermiſeram, inquit, Pater ſancte, quum perorarem, te rogare & obſecrare, vt hanc meam purgationem accipias, rationum momenta attentè expendas, & vter noſtrum ſit in quem culpa conferri debeat. Sic enim te habere velim, ſi me culpam commeruiſſe iudicabis, cauſam me non dicere quin Regem fauore & ope aduerſus me iuues. Sin autem contrà vacare culpa videbor, neq; quicquam quod æquum ſit ſubterfugere, à Rege nullum ius obtineri poſſe, ibi ego Dei opt. Max. tuam, totius huius ſanctiſſimi collegij, omnium deniq; mortalium fidem aduerſus eum imploro. Hac abſoluta oratione, papa ad interruptum ſermonem rediens, Cæſarem collaudare cœpit, quòd eius verba & conditiones ad pacem ſpectarent: cuius Regem etiam non minus eſſe cupidũ confidebat, qui ſuam hac de re iam voluntatem patefeciſſet. Quamobrẽ ſperare ſe neque ad bellum neq; ad certamen ſingulare illos eſſe venturos. Quòd ſi alterum optandum eſſet (quod tamen Deus auerteret) ſibi tamẽ ita videri, quum præcipua eſſent reip.

Papa ad Cæſaris orationem reſponſio.

Chri-

Chriſtianæ columina, non tantum calamitatis ex bello etiam calamitoſiſſimo ac funeſtiſſimo quãtum ex ſingulari certamine accidere poſſe,ſi quidem alter ex eis(quod metuendum videretur) aut fortaſſe etiam vterq; interiret. Quæ quum ita eſſent, ſuadebat vt relictis duabus iſtis conditionibus ad tertiam animum conuerterent,vt pacem atque amicitiam inter ſe conſtituerent. Ad hanc rem perficiendam ſe quicquid gratia & autoritate apud vtrunq; poſſet, adhibiturum eſſe, eoq; conſilio ex ſententia fratrum ſanctæ ſedis cardinalium medium ſe, vt in neutrum propenderet, abſque partium ſtudio tanquam vtriuſq; ex æquo patrem ſeruaturum, vt ſic neutri ſuſpectus rem facilius ad eum finem perduceret:in quo fore ſperaret vt ſe æquos, quemadmodum cupiebat, præberent.Hoc quidem teſtabatur,ſi alter iniquum ſe & præfractum præſtaret,ſe omnino factурum vt Eccleſiaſticæ diſciplinæ cenſura atque autoritate vteretur.Hoc reſponſo Cæſar ſibi abunde ſatisfactum eſſe præ ſe tulit, manumq; illius ſubmiſſe deoſculari gratias agens voluit.

Regi oratoribus reſpondendi poteſtas nõ fit.

MATISCONENSIS poſtea ad Cæſarem accedens,eius orationem,quia lingua Hiſpanica habita fuerat(quam nõ callebat)à ſe minimè intellectam fuiſſe ait: itaq; ad pacis caput duntaxat reſponſurum eſſe,ad quam faciendam non dubitabat Regem paratiſſimum & cupidiſſimum fore. Cætera collegæ ſuo Velio relinquere, qui propterea quòd diutius in eius comitatu legatione fungẽs verſatus fuerat,omnia melius perceperat. Velius interim accedit, ſibiq; dicendi poteſtatem fieri poſtulat. Cæſar excipit, de pace ſatis iam multa dicta eſſe,ſe non iam verba ſed res ipſas quærere:addit etiam,quicquid dixerat,ſe ſcripto traditurum eſſe, in præſentia nullam dicendi poteſtatem factum iri. Tũ ſurgunt diſceduntq; papa & Cæſar,ſecedunt etiam oratores Galli,dũ papa pontificalib. veſtibus ornaretur. Vbi indutus eſt, Matiſconenſis eum adit,rogat operam det vt Cæſar orationem ſuam,ſicuti pollicitus fuerat, deſcriptam tradat. Idem Velius à Cæſare petit, qui ſe facturum recipit.Ille opportunum tempus ſe nactum arbitratus,quòd papa abeſſet,oſtendit,quòd nemo à Rege cum mandatis nominatim de pace miſſus eſſet,nullam in eo culpam eſſe,quum ipſe nunquam ſignificaſſet ſibi in animo eſſe hanc Romę facere,imò ſibi non placere declaraſſet papæ nuntiari quo loco res eſſent,donec planè totũ negotium trãſigeretur. Ad iſta Cæſar reſpondet,iampridem,inquit, ſatis noras me huc venire, idq; adeo te monueram vt Regem tuum certiorem faceres. Hæc loquutus rurſus papam conuenit,atq; vnà miſſam adeunt: qua finita noſtrates legati Granvellanum & Cannelium adeunt,qui vultu ipſo ſibi rem valde diſplicere ſignificant,ſe non putaſſe Cæſarem illuc veniſſe vt huiuſmodi concionem haberet, cuius tamen prima duntaxat pars obſeruanda eſſet. Reſpondent illi non deeſſe Regi rationes quibus ad omnes orationis partes reſpondeat. Ita ſatis amicè diſcedunt.

Regis oratores apud papã conqueruntur.

SVB noctem papa Matiſconenſem ad ſe accerſit, velle ſe,antequam ad Regem ſcriberet, cum eo loqui. Paret ille,& poſtridie ambo legati eum ad prandij finem adeũt. Papa vultu vt ad orationem quadraret, compoſito, affirmat ſibi omnia iſta præter ſpem & contra voluntatem planè accidiſſe, cui Cæſar nunquam antea verbum feciſſet, alioqui ſe nunquam paſſurum fuiſſe,vt hæc loqueretur. Verùm quando quę facta ſunt, culpari potius quàm emendari poſſunt, rogare ſe illos vt paci quantum poſſent conſulant, quas vellent hiſce de rebus ad Regem literas dare, tanta prudentia & dexteritate temperent,vt ea prætermittant quæ prætermitti citra perfidiæ notam poſſe,& quibus illum potius exulceratum iri intelligerent.Excipiunt illi, quum illa à Cæſare palàm in tam celebri hominum cœtu dicta fuiſſent, vix à ſe diſſimulari,& aliter Regi per literas ſignificari poſſe:ſe tamen quàm leniſſimè fieri poſſet,omnia perſcripturos. Vereri quidem ne ab alijs illa diſceret, ac fortaſſe etiam alio ſenſu quàm ab ipſis ſcriberentur. Sibi enim pleroſque nuntiaſſe quemadmodum à multis variè & à quibuſdam in peſſimam partem illa accepta fuiſſent: vnde fieri non poſſe quin à multis & varijs rationibus ad eum perferrentur.Ex his illorum verbis papa occaſionem nactus,ſe purgare cœpit quòd Cęſari ad eum modum reſpondiſſet, ſe enim necopinantem oppreſſum fuiſſe, nec vnquam exiſtimaſſe aut Cæſarem dicturum fuiſſe quæ dixiſſet, aut vllos fore, qui quæ ipſe dixerat, in malam partem acciperent. Neque enim ſibi animum vnquam fuiſſe ac ne tum quidem eſſe vt ab ea libertate diſcederet, qua vti conſtituiſſet, vt neutri parti ſe addictum contineret: ſed eam ſemper atque omnibus in rebus ſeruaturum. Quòd verò

1536. ſe poteſtate Eccleſiaſtica vſurum denuntiauerat in eum qui æquitati non acquieſceret, id ſe ad exhortandi & monendi rationem referre, quemadmodum ſui eſſe muneris intelligebat. Legati gratias illi multis verbis agunt, hoc ſic habeat rogant, Regem nō eum eſſe qui æquitatem vllam refugiat. Tandem ſignificant ſe magnopere cupere vt ex Cæſare ipſo audiant, idq; papa præſente, quo ſenſu quædam ſuæ orationis capita velit accipi, vt ſic quàm maxima poterit fieri lenitate omnia ad Regem perſcribantur.

Regis oratores à Cæſare quorūdam capitum explicationem petūt.

Cæsar tum in procinctu erat, qui iſtis loquentibus interuenit, vt papam ſalutaret. Itaq; legati paulum ſecedunt dum iterum accerſerētur, vt breui temporis ſpatio interiecto factum eſt: ſed prius à papa monentur ne loquendo Cæſari moleſti eſſent, quòd eo die magnum iter ei conficiendum eſſet. In hunc ſermonem primùm veniunt, quòd Cæſar de duello, ſiquidem pax componi non poſſet, verba feciſſet: ſed an vlla cauſa vel diſſidium interceſſiſſet, cuius dirimendi gratia hoc duellum inſtitui vellet, hoc verò nō ſatis perſpicuè ab eo fuiſſet explicatum: niſi quòd fortè videbatur id dixiſſe, nequod bellum ex his diſſidijs oriretur, ſatius eſſe ſingulari certamine tolli quicquid controuerſiæ intercederet. Quamobrem optare ſe vt hæc planiora fierent, putarēne Cæſar his verbis Regem ſingulari certamine à ſe prouocatū eſſe. Quod ſi eſſet, non dubitare ſui principis verbis ſpondere eum non eſſe recuſaturum, quin ipſum Cæſarem ſatis reminiſci, tale quiddam antea contigiſſe: nunc verò nihil tale agi, quod ſciant: ac ne Regem quidē ipſum in animo habere, aut certè nullam dediſſe ſuſpicionem, quaſi ducatum Mediolanenſem per vim auferre cogitet. Quæ vera eſſe ſatis conſtare ex ijs quæ eorum alter Velius Cæſari etiam certis latis conditionibus dixiſſet: ad quæ etiam Cæſar ea reſpondiſſet, ex quibus Regi eſſet ſatisfactum. Quæ omnia teſtimonio ſatis eſſe poſſe quod ſit Regis conſilium. Huc accedere quòd amiralio iam inde ex quo Gallia exercitum educebat, Rex (vt ſæpe dictum eſt) diſertis verbis vetuiſſet, nequid eorum quæ à Cæſare tenerantur omnino attingeret: id autem illum nec feciſſe nec facturum eſſe. Quod porro ad ea attineret quæ inter ſe illi egiſſent, omnia ſcripto comprehenſa eſſe: quæ deinde vtrinque ſequuta eſſent, de ijs papam facilè iudicare poſſe, ſe in hanc ſententiam plura nō eſſe dicturos: id ſe tantùm nunc à Cæſare petere, num eius mens eſſet, Regi hoc obijcere quòd verbis ſuis non ſteterit, aut fidem ſoluerit, aut quicquam fecerit quo dedecus vllum admiſerit: deinde num putet Regem hac ipſius oratione ad ſingulare certamē prouocatum eſſe.

Cæſaris ad Regis oratorum poſtulata reſponſum.

Dvm iſta loquuntur, multi in aulam papæ ingrediuntur, ſed tamen ſeorſum nemine accerſito audiuntur, quouſq; Cæſar ſe ad reſpondēdum pararet. Is tum ait, quoniam pridie vniuerſis aſtantibus atq; audientibus verba feciſſet, velle etiam ſe tum palàm reſpondere, eoq; magis quòd multa à ſe dicta malè accepta fuiſſe intelligeret. Itaq; propius accedere qui ingreſſi fuerant iubet, & lingua Italica loqui exorſus narrat quemadmodū à Gallis oratorib. rogatus eſſet vt planius ſe aperiret in ijs quæ pridie dixerat, quòd multos audiret à ſe dicta malè interpretari: quibus ſatisfacere vellet, & apertius quatuor capita quæ pridie ſua oratione ſe complexum recordaretur, exponere. Primo loco quòd fuſius quæ antea inter ſe & Regem interceſſerant commemoraſſet, id non Regis accuſandi aut culpandi, ſed ſui purgandi cauſa feciſſe: ſe vehementer dolere quòd ſua verba alio quàm quo dicta eſſent animo accipi videret. Nā de Rege ſic ſe iudicare, vt nihil cauſæ ſibi eſſe fateatur, cur grauius quicquam in illum dicere velit. Nonnulla quidem minus ſibi probari quę ille dixiſſet aut feciſſet, quibus facilè quieſcere potuiſſet, pro ea quę inter ipſos intercedebat ꝓpinquitate, proq; eo ac de illo meritus fuerat, & deinceps mereri cogitaret. Verùm quicquid à ſe dictum eſſet, non ſibi fuiſſe animum vt res acerbiores redderentur, aut amicitia ſolueretur, imò cupere ſe (quod etiam perpetuò cupierat) ab illo nulla in re diſcordare, atq; firmam pacem conſequi & colere: id quod erat ſecundum orationis caput. Hāc ſe optare, quam putaret ſibi omnium rerum maximè neceſſariam & accommodatam, quamq; ſi obtineret, tum magnum diſcrimen publicum vitari perſpiciebat, tum priuatim rerum ſuarum ſtatum, ſuum decus & quietem in tuto ſe locaturum confideret: illud certè verum eſſe, ſe non paſſurum vt vi ad eam adigatur & compellatur. Quòd ſi ſemel ſuas in Regem copias, vti ſtatuebat, conuertiſſet, nihil omnino poſtea obiectum iri quo à re ſemel ſuſcepta deterreretur, ne ſi quidem Turcam cum vniuerſis copijs in ſuas regiones, quas ponè relinqueret, impreſſionem facere audiret:

quòd

quòd ſatis intelligeret ſibi non tantum eſſe virium vt ambobus ſimul obſiſteret. Itaq; potius ſe de Rege debellando cogitare: quam ad rem ſe in dies quam maximũ poſſet exercitum conducere, vt totam rem ſemel tranſigat, ſi quidem ad bellum ſibi veniendum eſſe intelligeret. Verùm ne eò tandem deſcendere cogeretur, ſe omni ratione (vti pollicitus fuiſſet) operã daturum, omnesq; ex ſuis ipſius factis facilè iudicaturos quàm nullo proprio emolumento à pace facienda alienatus fuiſſet.

PORRO autem (quod tertio loco dixerat) ſi nulla ratio ineundæ concordiæ poſſet inueniri, ſibi & magis accommodatum & minus damnoſum viſum eſſe, vt inter ſe priuato periculo depugnarent, quàm vt tot, quorũ culpa nulla eſt, in capitis diſcrimen vocentur. Id ſic accipi ſe velle, magis quòd ita ſentiret cõducere, quàm quòd Regem prouocaſſe vellet, maxime coram papa, abſq; cuius venia tantam rem aggredi nollet. Præterea ſe non fugere Regem tum animi tum corporis magnitudine pręcellere, qui quantos gerat ſpiritus, non ſemel demonſtraſſet: vt non temerè ſibi cum eo congrediendum eſſe iudicaret: quum præſertim nullam extare neceſſariã cauſam perſpiceret, niſi vt maiori malo obuiam iretur, ſi quidem impendere appareret, aut maius incommodum vitaretur, cuiuſmodi eſt bellum Chriſtianæ Eccleſiæ inteſtinum, cuius probabile eſſet interitum vel certè labefactationem & inclinationem maximam inde conſequi debere. Ibi tum in eam narrationem denuo ingreſſus eſt, quam ſuperiori die inſtituerat, de malis quæ iam contigiſſent, & contingere deinceps ex mutuo bello poſſent, contrà etiam de commodis quæ ex pace & conſenſu vero oritura eſſent. Hãc pacem ampliſſima verborum congerie cœpit prædicare, dum oſtendere conatur quantopere cuperet veram illius conſtituendę rationem inueniri, idque vt ſimul diſſidium Regis & Sabaudi conciliaretur. Cuius orationis hic fuit exitus, vt diceret, ſi mutuam inter ſe, firmam ac tutam fiduciam ſtatuere poſſent, adeo fœlicem ac fortunatam inde plebem Chriſtianam fore, vt nihil ſuprà: quemadmodum contrà omnia ex bello infauſta & funeſta, aditũ Turcæ patefactum & ingreſſum ad nos adoriendos conceſſum: ſectæ Lutheranæ & alijs hæreſibus facultatem datam, vt non ſolùm impunè maneant, ſed etiam in dies augeantur: concilium impeditum, ſublatam rationem qua iſti hæretici ad Eccleſiaſticam vnionem reducantur, tantam rerum omnium perturbationem, vt principes ciuium ſuorum arbitrio & libidini ſubiaceãt, antiſtitum dignitatem, populi fidem ac religionem, Dei cultum penitus extinctum, præter acerbitates illas & miſerias quæ ex ira diuina expectari debent & poſſunt. Quæ omnia tam perſpicuè propinqua eſſe, vt mirum videri non deberet ſi ad hunc modum verba feciſſet: propterea quòd ſi duæ acies propius accederent (vt futurum videbatur) tanto vtrinque militum numero, vt nulla alia daretur occaſio quàm linguarum varietas & ſpes prædæ, nihil tamẽ expectari poſſet quàm pacem ſolui. Hanc proinde fuiſſe cauſam cur poſtulaſſet vt intra viginti dierum tempus Rex copias deduceret: quod quartum fuerat orationis membrum. Non quò ſanè hoc ſuum conſilium fuiſſet, aut tãtum ſibi ſumeret vt Regi certum tempus præſcribere vellet, ſed quòd ſatis ſciret circa id tempus duos exercitus adeo propinquos fore, vt ægerrimè pacis violationi obuiam iri poſſet.

PAPA ſubijcit ſe quidem boni conſuluiſſe quicquid Cæſar pridie eius diei dixiſſet, ſed multos tamen fuiſſe qui alio animo interpretati eſſent. Quare ſibi periucundum fuiſſe quòd ea, vt planius intelligerentur, expoſuiſſet, ne quis fortè malitioſè ad Regem ſcriberet, vt acrior ſimultas exiſteret, qua mox inter eos pax violaretur. Qua in re ſperare ſe vtrunque Regis oratorem fidelem operam nauaturos, ſe de vno ſpondere poſſe, de altero ipſum Cæſarem, (quos iampridem apud ſe verſantes optimè nouiſſent) omnia illos ad Regem, ne pax diſſiliret, moderatiſſimè ſcripturos eſſe. Reſpondent illi papam ſua autoritate his omnibus malis remedium inuenire poſſe, ſi ſe communem ambobus patrem, vt erat, præberet, ſeq; ex æquo vtrique fauere oſtenderet. Id papa ſe recipit facturum, additque, inter cæteras dotes ſummas quibus ambo principes illi diuinitus pollerent, hanc eſſe pręcipuam, quod cœleſti ſummi Dei nutu & autoritate tota res Chriſtiana in eos incumberet: vt quò maiorem ſibi laudem conciliarent ſi rectè ſe gererent, eo grauiore etiam vituperio digni eſſent, ſi quæ res illorum tutelæ & fidei mandata ſit, eius exitium ipſi & interitum afferrent. Quare Cæſarem rogat vt ſatis habeat, ſi quæ de pace grauiter & copioſè diſſeruerat, reipſa bona fide præſtaret: ſe quidem bona ſpe eſſe

Regem Galliæ non fore implicabilem nec moroſum, quantum ex ipſius ad ſe literis coniecturam facere poſſet. Huic Cæſar morem ſe geſturum reſpondet: atque hîc rurſus enumerare cœpit quantum bonorum ex vera inter ſe fiducia & amicitia emerſurum eſſet, quanto item ſtudio teneretur vt Rex ſibi fidem habere ne dubitaret, idq́; ab eo ſummopere contenderet.

Velius Cæſarem acrius verbis vrget.

HIS dictis papa & Cæſar iam conſurrexerant, vt in diſceſſu ſe ſalutarent, quum Velius alter ex Gallis oratoribus proximè Cæſarem accedit, ſummis precibus contendit ne recuſet coram papa & toto illo cœtu dicere, annon aliquando ſibi ipſi confirmaſſet ſe Aurelio ducatum Mediolanenſem traditurum. Hoc quippe ſe ad ipſum Regem ſcripſiſſe, atque adeo, quum Cæſarem videret in eadem ſententia non perſeuerare, vereri ne in reprehenſionem incurreret, haberetúrque à Rege homo vanus, qui iſta confinxiſſet. Cæſar ipſo vultu ſatis oſtendebat libenter ſe à reſpondendo abſtinere, vt nihil apertius enunciaret. Tamen agnouit ſe id pollicitum fuiſſe, neque id ſolùm, verùm etiam hoc ipſum ad ſuum oratorem ſcripſiſſe, quem in Gallia habebat, qui id Regi ſignificaret: ſed tamen ſibi nunquam viſum, ac ne tum quidem videri, fieri poſſe vt ſatis tuta fide caueatur, neque Regem cõditiones illas accepturum, quas ipſe ſemper poſtulaturus eſſet. Subijcit Velius hanc demum eſſe rationem qua Rex ſibi parum fidẽdum eſſe huiuſmodi pollicitis ſtatuat, tãntum abeſſe vt fiducia excitetur & alatur, ſi hanc conditionem ferret, quam nollet aut non putaret præſtari poſſe. Præterea ſe ab eo ſemper audiſſe, nullas conditiones niſi ęquiſſimas adiuncturum, quũ Aurelio ille ducatus traderetur, ſed nonnullis in rebus de iure ſuo, rationibus & nomine deceſſurum. Ibi Cæſar purgat ſe, quòd Rex in tempore conditionem non accepiſſet, quòd etiam copias in Italiam traduxiſſet, quòd innumera damna Sabaudo intuliſſet, cuius iniurias negligere ſibi nefas eſſet, nõ ſolùm propter ſummã coniunctionẽ, ſed etiã quia in ſua eum clientela haberet. Eſſe enim mutuę obligationis ius inter eos qui in clientelã alij alijs ſe dant & accipiunt, vt alij viciſſim aliorum ſalutẽ etiã capitis periculo tueantur. Poſtremò de ducatu illo nunquã ſe cõceſſiſſe, niſi ea lege vt omnes fœderati & ſocij ratũ haberent: qui quidem totũ illud vehementer im͂pbabant, incendium nouũ Italiam ſic occupaturũ eſſe ob eas cauſas quas pridie cõmemoraſſet. Quòd ſi Rex duci Angoliſmenſi hunc ducatum tradi vellet, ſe ab eo non alienum fore ijs partim conditionib. quas iã tuliſſet, partim quas adijceret quum res conficienda eſſet. Nam de Aurelio non eſſe iam q. quis loquatur: in quo præter ea quæ commemoraſſet, hoc incõmodi eſſe, quòd omnino Regias partes foueret ac tueretur, quũ Angoliſmenſis, vt Regi cupiat & ſtudeat, tamẽ ducta vxore, quæ Cæſarianarũ eſſet partium (vtpote ſua nepte) non magnum haberet pondus, ſed res pari propè momento eſſent. Velius iam os aperire cœperat, vt doceret hac ſuſpicione & mentione ſtudij partium nec ſtatui nec indicari vllam fiduciam: præterea ipſum, quum Aurelio Mediolanum polliceretur, ne verbo quidem eius conditionis meminiſſe, vt fœderatis probaretur: quum Cæſar manu ſilentium imponens ad papam cõuerſus, Annon bellum eſt, inquit, quòd Galliæ Rex mihi orandus eſt vt ducatum Mediolanenſem vni ex ſuis liberis tradi aſſentiatur? Annon valde æquum eſt quòd iſti me cogere volunt, vt illis, tametſi nõ ſunt mei ex ſorore nepotes, aliorum arbitrio patrimonium herciſcam?

Cæſar tandem ſe aperit.

HOC dicto petita venia à papa diſcedit, neque oratores noſtrates amplius loqui paſſus eſt. Qui tamen partim vt papæ monenti obtemperarent, partim quòd paci ſtuderent, multa quæ audierant prætermiſerunt, neque omnia ad Regem perſcripſerunt, veluti de ſingulari certamine, quo gladijs, vel ſicis, induſijs tecti pugnarent, geſtum, actionem & verba quibus vſus fuerat, dum ſuorum virtutem magnificè efferret, Regios parui penderet, ſeque, ſi ſuos illorum ſimiles eſſe intelligeret, vinctis manibus ſupplicis inſtar à Rege veniam petiturum eſſe: item illud, quum Regem diceret monarchiam ſe illi conciliaturum, quod tamen poſtea correxerat: aliaque permulta, quæ facilè perſpiciet, qui hanc Cæſaris concionem cum capitibus ſcripti conferre volet quod poſtea à Rege miſſum eſt: is enim tantùm ad ea reſpondit quæ ab oratoribus ſuis ſcripta acceperat.

Cardinalis Lotaringus à Rege in Italiam de pace miſſus.

DVM iſta gerebantur, cardinalis Lotaringus ad Cæſarem cũ mandatis miſſus fuerat, ſicut antea demonſtratum eſt. Ac tametſi poſt illius diſceſſum Rex de illa mutatione & ijs quę Cæſar dixerat, certior erat factus (quib. tamen de reb. nihil certi priuatim acceperat

perat neq; à ſuis oratoribus neq; à Cęſariano quem apud ſe habebat) non tamen idcirco ipſum Cardinalem reuocauit, idq; eo conſilio vt quicunq; eſſet rerũ exitus, cauſam ſuã tum Deo tum hominibus probaret, ac nullis nõ conſtaret ſe nunquã pacis conditiones recuſaſſe, ſed quacũq; potuiſſet ratione expetijſſe. Cardinalis decimooctauo Aprilis die veſperi ad eum locum vbi noſtri caſtra habebant, cum literis fiduciarijs peruenit: amiralio quæ mandata ad eum habebat expoſuit, caueret ille ſumma diligẽtia nequid innouaret, locum cõmodum deligeret in quem copias ſuas tutò deduceret, ne deniq; vlterius progrederetur, donec aut à ſe literas ex eo loco acciperet quò proficiſcebatur, aut aliud à Rege mãdatum afferretur. Hoc accepto nuntio amiralius maxima perplexitate affici cœpit, quam rationem in reb. gerendis ſibi ſequẽdam eſſe ſtatueret. Nam certis nuntijs exploratum habebat Cæſarem magnos belli apparatus facere, pacis verò ſpem eſſe perexiguam: itaq; maximi periculi rẽ eſſe iudicabat (præterquã quòd exiſtimatio & honos illic agebatur) pedem referre, aut ſaltem eodẽ loco in ipſo victorię curſu exercitum ſiſtere. Rurſus verò animaduertebat, idq; ob oculos ſibi continenter ſtatuebat, ſi exercitum promoueret, acceptis illis à Rege literis ac mandatis quibus id facere vetabatur, etiamſi fœliciter omnia cederent, Cęſarem, quod de ducatu Mediolanenſi promiſerat, ſi retractare vellet, hunc prætextum allaturum, quòd pactione facta à noſtris nouum aliquid deſignatum eſſet. Quod factum non dubium eſſet quin vehementer Regi improbaretur: qui quidem in primis illud cupiebat, vt ſuum amica potius pactione recuperaret, quàm armis experiri cogeretur: quod ſi ferro decernẽdum aliquando eſſet, cum tã perſpicua iuris & æquitatis ſpecie faceret, ne cui obſcurum eſſet nihil non à ſe tentatum fuiſſe, ne ad hanc neceſſitatem veniret. Quamobrem concilium aduocat, vt de re ad omnes ordinum ductores referret. Coacto cõcilio literas recitari iubet, item fiduciaria mãdata quæ ex cardinalis ore ſcripto excipi curauerat: ſententias deniq; rogat. Dicuntur à nonnullis breuiſſimæ ſententiæ, vbi diſertum extaret principis mandatum, non conſulto, ſed facto & obtemperato eſſe opus. Addunt alij incertum eſſe & ancipitẽ rei exitum, qui ſi parum fœlix eſſet, nihil fore quod excuſaret is qui contra imperium pugnaſſet. Burius rei machinariæ præfectus, qui Vercellarum ſitum explorauerat, ſententiam rogatus, confirmat ſeſe intra proximum diem tantam muri partem deiecturum eſſe, vt magno oppidanorum incommodo & iniqua conditione oppugnatio fieri poſſet.

Amiralius animi dubius ac pendens.

Galli quid facto opus ſit deliberant.

Obiiciunt alij non ſatis eſſe murum labefactari, rationem habẽdam eſſe quo numero eſſent propugnatores, quanta eſſet noſtrorum multitudo, eorum denique qui non procul ſubſidio erant, quibus freti oppidani acriter propugnarent. In oppido tria hominum erant millia, ex quibus mille erant Germani: noſtri non plures erant ſedecim peditum millibus, equites ſeptuaginta cataphracti, & centum arcitenentes ex ipſius amiralij turma: ex turmis Ioannis Pauli & marchionis Saluſſij circiter quadraginta cataphracti, bis totidem arcitenentes: ferentarij ad numerum ducentorum: reliqui nobiles qui nullo autoramento ad famam tantùm & nominis claritatem quęrendam venerant, fere ſexaginta, reliquæ copiæ tam equitatus quàm peditatus cateruatim alijs atque alijs diebus accedebant. Antonius Leua quatuor paſſuum millia à noſtrorum caſtris caſtra habebat ad flumen Seſiã cum ferè quatuordecim peditũ millibus & equitib. ad numerũ ſexcentorum. Inde facilè poterat oppidanis, ſi primo impetu non expugnarentur, ſubſidium & commeatum mittere, noſtros verò pabulatores & frumentatores impedire: aut dum noſtri muro ſuccederent, aliunde veniens prælium committere, aut denique flumine alibi traiecto Taurinorum oppidum non ſatis adhuc munitum occupare. Denique vt Vercellæ prima oppugnatione caperentur, ibi imponendum erat præſidiũ, vt exercitus eo infirmior fieret, vnde periculum & iacturę hominum & ignominiæ ſequeretur. Ad has difficultates non deerat quod à quibuſdam reſpondeť etur, poſſe exercitus parte oppugnari Vercellas, dum reliqui hoſtem tranſitu prohiberent. Quod ſi tam fœliciter ſuccederet vt caperetur oppidum, tum verò, quemadmodum à Rege iuberetur, noſtrorum copias illuc & in alia oppida deduci tantiſper poſſe, dũ nuntiaretur quid cardinalis cum Cæſare egiſſet.

Hæc ſententia multis non diſplicuiſſet, ſi res ante cardinalis aduentum aut ſaltẽ antequam Antonius Leua eum adueniſſe audiret, confecta fuiſſet. Verùm amiralius iã Antonium de cardinalis aduentu certiorem fecerat, & tutò tranſeundi facultatem illi dari

ducemq́; itineris præberi poſtulauerat, à quo ad Cæſarẽ deduceretur. Quib. reb. Sebar, vt ſi Vercellarum oppugnationem tentarent, neq; conata perficerent, nihil amiralio ſu pereſſet quo ſe purgaret, Cæſari porrò prætextus, ſeu fœliciter ſeu malè pugnatum eſſet, præberetur, vt irritum faceret quicquid eſſet pollicitus. Quamobrem omniũ ſententia fuit Regi parendum eſſe, & exercitum reduci oportere. Annobaldo vlterius progrediendum eſſe non videbatur, ſed nec recedendum etiam ſuadebat, ne hanc ſibi conciliarent ignominiam, neúe gloriaretur hoſtis id ſuimetu ab illis factum eſſe. In eius ſententiã omnes diſceſſerunt, vt vbi erant, eodem loco tantiſper ſubſiſterent, dũ cardinalis ex Antonij Leuę exercitu quid facto opus eſſet ſcriberet: vt ſi tum recedendum eſſet, id hoſtis rogatu & conſenſu factum videretur. Hic nuntius & nuntiantis aduentus magnæ militum parti, qui iam Vercellas animo captas gerebant, & quos prædæ ſpes erexerat, minimè iucundus fuit. Hi quo magis tranſire vetabantur, eo ferocius ſe iactabant, & ad vallũ duci poſtulabant, tantaq́; inter ſe confidentia loquebantur, vt multorum ea ſit ſententia tum ex noſtris tum ex hoſtibus, illos oppidum, ſi permiſſi eſſent, expugnaturos fuiſſe.

Cardinalis ad Antonium Leuam accedit. CARDINALIS ab Antonio Leua ſumma humanitate exceptus mandata exponit, docetq́; quemadmodum Rex roganti Cæſari morem gerere non recuſaret, qui vt mutuam amicitiam & pacem ei gratiſſimam eſſe conſtaret, noluiſſet hoc denegare, vt exercitum ſuum gradũ ſiſtere iuberet, licet id à ſe vix fieri, tam propinqua ſpe victoriæ, abſque nonnulla exiſtimationis iactura intelligeret. Itaque tametſi hac victoria facilè recuperare & obtinere poſſet quicquid à Sabaudo per vim & iniuriam occupabatur, noluiſſe tamen ſuum ius ita armis exequi, vt rationem ineundæ & confirmandæ pacis tollere videretur, qua ipſum quoque Sabaudum comprehendi in Cæſaris gratiam non recuſaret, malletque vltro ijs quæ ſibi iure vindicare poſſet, cedere. Ad ea cardinalis verba ſatis humaniter reſpondet Antonius, non tamen vt victoriam tam eſſe certam fateretur. Simul quædam ab illis conſtituuntur, ne Leua citra Seſiam tranſiret, amiralius trans Doariam exercitum reduceret, quoad renuntiaretur quid cardinalis Romæ cum papa & Cęſare egiſſet: illos enim adhuc vnà ſe reperturum eſſe cardinalis ſperabat. Hęc ad amiralium perferuntur vnà cum literis quibus denuo Regis mandatum perſcribebatur. *Amiralius exercitum reducit.* Is tum vt morem gereret, tum quòd noſtrorum exercitus loco valde anguſto conſederat, quiquidem tribus aut quatuor oppidis Monſerratenſis ditionis cingebatur, in quibus hoſtes præſidium habebant, quibus facile erat maioribus copijs introductis noſtris in commeatu ducẽdo negotium faceſſere: optimũ factu eſſe iudicauit vt copias ad Sangermanum reduceret. Illic enim ſperabat Ivręam oppidum ſibi commodo fore, totamq́; illam vallem quę ad Heluetios ſpectat, vnde milites Regi educerentur, ſi quidem bellum produceretur, & Taurinis, ſi opus eſſet, ſubſidium mitteretur.

Cæſar Roma diſcedit. CÆSAR oratione illa habita, qua ſuam mentẽ (vt demonſtratum eſt) explanauerat, Papæ valere dixerat, & nulla mora Roma egreſſus Cannesium & Granvellanum reliquerat, qui à papa ſubſcriptum libellum afferrent, quo ſe neutri fauere velle nec cauſæ immiſcere teſtabatur. Cum ijs regij oratores ita ſuadente papa adhuc de pace egerant, neque omnino de ſpe deiecti fuerant. Quinetiam quum ſibi teſtificationis illius exemplum (quemadmodum Cæſar fuerat pollicitus) dari poſtularent, reſponderãt Cæſarem grauiſſimis & iuſtiſſimis de cauſis ſententiam mutaſſe, illudq́; exemplum in Galliam ad Leidekerkium miſiſſe, qui Regi illud recitaret, quique, ſi quid ineſſet acerbius, oratione mitigaret, vt ne hoc inceptum negotium interrumperetur, ſed ad optatum finem perduceretur. Hoc reſponſum & quæ Cæſar ad ſarciendam offenſionem adhibuerat, Velio ſpem faciebant fore vt tandem aliquid melius eliceretur. Itaq; exiſtimare cœpit vel Cæſarem arrogantioribus verbis vſum palàm fuiſſe, vt oſtenderet regiũ exercitum ſibi non eſſe formidini, neq; quicquã à ſe per vim extorqueri poſſe, & hac oratione heroici animi laudem quærere voluiſſe, vt hac ratione videretur quaſi aduerſo libramine bellum Sabaudo à Rege illatum deſignaſſe: vel cardinalis aduẽtu (quem propinquum eſſe ſciret, & quocum omnia commodè tranſigi poſſent) impulſum hæc dixiſſe, vt Italicis dynaſtis & alijs fœderatis occaſio daretur, cur exiſtimarẽt nullum antea promiſſum inter ipſum & Regem interceſſiſſe.

HANC Velij ſpem non mediocriter alebat papa: itaque quòd verebatur ne cardinalis hac in itinere accepta de Cæſaris oratione fama confeſtim in Galliam reuerteretur,

retur, nuntio obuiam miſſo ſuaſerat vt inceptum iter abſolueret. Regem etiam per literas monuerat & orauerat, vt quanuis illa Cæſaris verba duriora viderentur, moderatè tamen reſponderet, ne res magis ac magis exacerbaretur. Interim tabulæ afferuntur papæ ſigno confirmatæ, quibus ſe neutri parti addictum eſſe teſtabatur. Eorum ſumma hæc fuit: papam vehementer dolere tam exiguum eſſe Cæſari cum Rege conſenſum atque fiduciam, tam apertam mox futuri belli ſignificationem præberi. Et quoniam fidus inter eos ſequeſter eſſe cuperet, palàm ſe neutrius partes ſequi teſtificari, neutri ſe nec opibus nec conſilio fauere in re bellica decreuiſſe, neutrius nomine milites ad bellum conſcribi in ſuis poſſeſſionibus paſſurum, apud ſe neminem vllius ordinis aut conditionis habiturum, qui ad alterius partes ſe pellicere tentaret, neutrius milites ſua oppida munita aut arces ingredi permiſſurum, ſed ſuorum aut mercenariorum præſidijs ſe illa firmaturum. Per totum hoc tempus nulli prohibiturum fœdus ingredi quod ad defendendam Italiam initum eſſet: controuerſias interim ſuas & contentiones dilaturum, nempe cum Ferrarienſi in annuum, cum Vrbinenſi & filio de ducatu Camerino, in ſemeſtre tempus: quod auxilium Clemens papa quinque Heluetiorum pagis promiſiſſet aduerſus reliquos qui ab Eccleſia Romana deſciuerant, illud ſe polliceri: pecuniæ quandam non mediocrem ſummam, quæ ad omnes caſus parata eſſet, iam tunc depoſiturum.

Papa ſcripto ſe neutrius partes ſequi velle demonſtrat.

HÆC chirographo confirmata, & ſibi tradita Canneſius & Granvellanus accipiunt, Romaque egrediuntur, atque vnà cum eis Velius, & Senas, vbi tum erat Cæſar, veniunt. Illuc etiam venit cardinalis Lotaringus: qui hoc ſibi tantùm negotij primo aditu datum iri credebat, vt ſalutato Cæſare, mandata in pomeridianum tempus reijceret, quòd iam adeundæ miſſæ tempus eſſet. Verùm quum illum ſalutaſſet, ſuique aduentus cauſam leuius tantùm ſignificaſſet, vt commodiſſima oratione, quoad poterat fieri, vteretur, neque præcipuam adhuc mandatorum partem attingeret: Cæſar vltro periucundum ſibi illius aduentum eſſe reſpondet, vt perſpicuè magis diſceret quænam ſpes firmæ cum Rege pacis abſque vlla diffidentia conſtituendæ daretur. Cardinalis hac oratione audita occaſionem ſibi arripiendam eſſe exiſtimat, itaque ſigillatim nūtiat quemadmodum Rex in animo haberet ſe cum eo quàm firmiſſimis fieri poſſet vinculis coniungere. Id vt conſequatur, & omnibus oſtendat quàm ſyncerè ſe gerat, non ſolùm amiralio exercitus Pedemontani imperatori vetuiſſet, ne vltra eum locum in quo tum caſtra habebat progrederetur, ſed etiam inde pedem referre præcepiſſet: ne quid eſſet quod pacis ſpem remoraretur aut tolleret. Hæc ſi ſemel conſtitueretur (vt iam tantummon tranſacta videbatur, adeo res vſque ad id tempus proceſſerat quum è Gallia mitteretur) nihil illum fruſtra deſideraturum quod in Regis eſſet poteſtate. Qui quum audiret illi placere, vt in Argeriana expeditione comitem Aurelium ducem habeat, non eſſet hoc denegaturus, quin illi dignas tanti Regis filio & pro tanta expeditione copias tribueret. Quum autem omnes quæ adhuc latę fuiſſent conditiones accepiſſe ſe oſtenderet, præter illam de vſufructu, quem certis de cauſis, quas per legatum expoſuerat, ſibi ſemper ſeruari petierat, iam nunc planè deſiſteret. Hoc tamen interim poſtularet (quò omnem omnibus materiem ſemel præcideret, qua ſuſpicarentur non omnibus numeris abſolutam amicitiam inter eos conſtare) vt vſusfructus ille ſibi concederetur, fide data mox Aurelio filio traditum iri. Quibus confectis rebus illi obuiam, ſi videretur, Mantuam vſque prodituruſ eſſet, aut aliò quò liberet, vt congreſſu & fide data atque accepta pacem firmarent, nihilque non faceret quod illi gratum eſſe & à ſe ita fieri poſſe iudicaret, vt ſociorum ſuorum amicitiam minimè violare cogeretur. Quibus omnibus conditionibus tam opportunum ad pacem & mutuam fiduciam aditum patefactum ſibi videri affirmabat, vt tametſi in itinere nonnulla intellexiſſet, quæ ipſe Romæ teſtificans apud papam expoſuerat, nihilo tamen ſecius ad ipſum venire eaſq; explicare ſtatuiſſet. Quas quidem tam æquas eſſe aſſerebat, vt quicquid interim verborum incidiſſet, non iudicaret tantilla re ſummum illud bonum interrumpi debere.

Cardinalis Lotaringi cum Cæſare colloquium.

AD hæc cardinalis verba Cæſar maximam eorum partem commemorare cœpit quæ oratione ſua Romæ habita percurrerat, quibus ſe purgabat, & cauſam afferebat cur non tutò ſe cum Rege decidere putaret. Se enim non videre quemadmodum Aurelio ducatum Mediolanenſem traderet, atque adeo omnino non facere ſe conſtituiſ-

Cæſaris ad cardinalis orationem reſponſum.

1536. ſe: duci tamen Angoliſmenſi non recuſare quin traderet, vnà cum ſua nepti, quam illi in matrimonium daret, idque certis conditionibus quæ in agendo conſtituerentur, modò illic Rex nihil quod curaret haberet. Sperare enim ſe, ducem Angoliſmenſem, præter intimam illam affinitatem valde ſibi obſtrictum fore, à quo tam amplum munus acceperit, ita ſumma pace & coniunctione ſecum victurum, ſe viciſſim tanta illum beneuolentia & ſtudio complexurum, vt ſumma quiete hunc ducatum obtinere poſſet abſque vllis præſidijs, quibus populus grauaretur. Deniq; vſumfructum nunquam ſe Regi nec directò nec alia ratione conceſſurum eſſe. Cardinalis demonſtrat, ſi cum Rege agere in animo haberet, nõ eſſe cur hunc ſcrupulum afferret, aut fidem ab alio quàm ab eo ſibi dari poſtularet, vtpote quicum rem ſibi eſſe intelligeret, & à quo non ab eius liberis, ſumma omnia iam nunc expectaret. Præterea quũ hic ducatus aliquãdo Regi, à quo iure tenebatur, ademptus eſſet, æquitati eſſe conſentaneum, vt quoniam ei non erat reſtituendus, ſaltem eius eſſet ſtatuere vtri ex liberis tradi oporteret. Tum Cæſar interfatus, ſuum eſſe hunc ducatum non alterius cuiuſquam reſpondit. Subijcit Cardinalis, Regem ipſum quidem, qui renunciaſſet (quod firmum eſſet, an infirmum, ſe nũc non agere) videri quodammodo ſibi non poſſe vindicare: ad liberos verò ipſius quod attineret, nemini dubium eſſe poſſe quin ad eos hæreditaris iure redeat, quibus niſi per iniuriam adimi nequeat. Qui tamen ne ipſi quidem recuſarent ab eo traditum accipere, ſiue dono ſiue alia quauis ratione, quã ille præſcriberet, modò iſtud eo modo fieret quem ad modum oratori Regis factum iri pollicitus fuiſſet. Ad hanc vocem Cæſar homini os præcludit, negat ſe quicquam viua voce conceſſiſſe. Cardinalis quòd nollet primo aduentu ſpem omnem rei conficiendæ abijcere, ſpeciem obtendere cœpit quaſi cum Velio oratore colloqui vellet: ſicque ab eo diſcedit. Cupiebat etiam priuſquam res planè in deſperationem adducerentur, tempus præcipere quo curſorem nominatim ad Regem mitteret, vt quo loco res aduentu ipſo eſſe compeririſſet intelligeret: ſimul etiam vt præteriens amiralium certiorem faceret, id adeo ne ſi tota res poſſum rueret, ille imprudẽs opprimeretur.

Cæſar & cardinalis altercatio.

POSTRIDIE manè quũ Cæſar in cubiculo adhuc indueretur, redit Cardinalis, renũtiat ſe de ſuis mandatis accuratè cũ Regis oratore communicaſſe, atq; ab eo quę prius acta fuerant audiſſe. Omnia verò huc redire deniq;, vt niſi de Aurelio quæ cœpta erant, peragi vellet, ſe nihil iam habere quod pręterea agat. Illum enim eſſe veluti fundamentũ quod ſuis mandatis ſubſtratum eſſet, quæ perferenda Rex dediſſet, pro eo ac ipſe antea ſe facturum eſſe recepiſſet. His cauſis adductum rogare vt eius voluntate papam ſibi adire liceret, quem certiorem de Regis voluntate faceret, quibus conditionibus pacem obtinere contenderet: ſimul quemadmodum ipſe æquiſſima iſta recuſaret, quęque antea de Aurelio pactus fuerat, retractaret. Cæſar ſibi ingratum eſſe non oſtendit quòd cardinalis diſcederet: tantùm cauſas repetit ſuprà commemoratas, cur de Aurelio non aſſentiretur. Quoniam porro inter cætera negauerat ſe vnquam diſertis verbis quicquam promiſiſſe, Velius, ad quem res pertinebat ne vanitatis apud Regem argueretur, tantam iniuriam multis verbis deprecatur, ne ſibi tanta macula hæreat. Ibi tum Cæſar agnoſcit Canneſio & Granuellano hac de re mandata ſe dediſſe, ſcripſiſſe etiam ad LeideKerkium, qui Regem de illis faceret certiorem. Illum verò conditionem tum quam tulerat, non accepiſſe: imò planè pugnantia ſuperiori fœderi, ſiquis verba exactius velit captare, feciſſe, qui ſuum amiralium quo modo omnes norunt huc miſerit: quam rem nonniſi indigniſſimè ſe ferre poſſe. Præterea non poſſe tantam fidem dari, quanta cauendum eſſe videret in cauſa Aurelij, vt nimirum ſociorum iudicio ſatis eſſe videretur. Rogat cardinalis quaſnam tandem conditiones addi poſtularet, eas enim valde iniquas eſſe oportere, ſi Rex ſubire detrectaret, tanta pacis faciendæ & fiduciæ mutuò conſtituendæ cupiditate tenebatur. Reſpondet ille, abunde ſe quid ſentiret, papæ ſignificaſſe, à quo Regem certiorem eſſe factum putaret. Excipit cardinalis vix eſſe veriſimile, eum, quum de Aurelio aſſentiretur, non præuidiſſe qua fide caueri poſtulaturus eſſet: rogat ne ſibi, qui tam procul huius rei conficiendæ cauſa venerat, quid conſilij haberet occultaret. Tum ille negare ſibi in animo eſſe, niſi mandata & facultatem videat, ſociorumque ſententiam compertam habeat (quibus tamen quod ſemel probaſſet, placiturum certò ſciret) vt amplius quicquam loquatur. Ad extremum addit, cuicũq; ex Regis liberis

Cæſar nouam rationem quærit quemadmodum Regis poſtulata recuſaret.

liberis ducatum traditurus eſſet, ea ſe conditione facturum, vt noua & mera eſſe traditio intelligatur, tanquam poſſeſſionis clientelaris, quæ ad Imperiale ærarium redierit, cuiuſque iuſtum arbitrium penes ſe fuerit.

His dictis Cæſar ad proficiſcendum paratus Senis menſe Aprili diſcedit. Quem quum extra oppidum cardinalis proſequutus eum valere optaret, rogat eum Cæſar vt rediens ad ſe iter haberet. Cardinalis domum reuerſus, antequam Romam iter ſuſciperet, quid colloquendo profeciſſet ad Regem perſcribit, eum quantum poteſt monet ne ea ad Cæſaris orationem reſponderet, quibus pax maturius ſoluenda eſſe videretur. Eadem opera amiralio etiam de iiſdem ſcribit, quemadmodum ſe facturum receperat: monet, quicquid à Cęſare vix elicere potuerat, ambiguum fuiſſe atque flexiloquum, ſic tamen vt mox oriturum bellum potius expectandum quàm diuturnior pax videretur. *Amiralius Taurinorum oppidū munit.* Amiralius propterea quòd literas à Mommorencio tum prætorij præfecto & Galliæ mareſchallo acceperat, quibus intellexerat ſe nihil gratius Regi facere poſſe (qui tum erat rerum ſtatus) quàm ſi loca quędam munitionibus firmaret, vbi dum ſubſidium è Gallia mitteretur, copias contineret, ſi fortè Cæſar grauiore exercitu impetum facere inſtituerat: paulo antè Taurinorum oppidum munire cœperat, & Stephanum Columnam cum centum cataphractis & quatuor peditum millibus miſerat, qui tum muniendo oppido operam daret, tum ad octo paſſuum millia citra Padum locum muniendis caſtris idoneum deligeret, tum denique ne dum pauci per totum hunc tractū præſidio erant, Iacobus Scalengius (quod non mediocriter timendum videbatur) qui Genuam venerat, Mondeuiſum, Foſſanum & Sauilianum ad defectionem ſolicitaret. Quin ipſe quoque amiralius Iuræam inſpexerat: quam tametſi muniri non poſſe reperiebat, (ſic enim ſita eſt, vt mons vndique eam impendens cingat) tamen M. Antonium Cuſanum cum duobus hominum millibus quos habebat, ibi præſidio reliquerat, vt hoſtem ad aliquod tempus detineret, dum Taurinorum oppidum muniendum curaret.

Hoc itaque nuntio accepto opus Taurinis inceptum maturari iubet, & locum vallo foſſaq; cingi, quo ſuum exercitum contineret, ſi Cæſaris tantæ irruerent copiæ, vt cum illis aperto loco pugnare tutum non eſſet. Regem de his omnibus à Marceneſco certiorem facit, cui confirmat, ſi vel menſtruum ſpatium intercedat, non dubitaturum ſe vniuerſas Cæſaris copias ſuſtinere, eiúſque vim à Taurinorum oppido defendere. Poſtea certior fit Cæſarem ſumma celeritate vti ad copias augendas & coniungendas, Antonium Leuam in Aſtiſanam tranſire cogitare ad commeatum à tergo impediendum, *Cæſarianorū exercitus in dies augetur.* Foſſanios item à Sabaudo ad defectionem occultis conſiliis ſolicitari. Quibus rebus intellectis, vt etiam totum Padi tractum in fide contineret, equeſtres Mompeſati & ſummi armigeri turmas cum peditibus Gallis ad numerum quatuor millium & Italis octingentis mittit, qui Foſſanum, Vigonem, Sauilianum, Conium, Mondeuiſum & alia finitima oppida occuparent. Quæ omnia Regi per literas, quas nono & viceſimo menſis die dederat, ſignificat, quáſque à cardinali acceperat mittit. Suadet denique, ſi Cæſaris conditiones accipere non conſtitueret, tamen diſſimulatione rem in menſem protraheret, interim Taurinorum oppidum ita munitū iri, vt ſi Cæſar oppugnare aggrederetur, turpe illi ac ignominioſum futurum eſſet. Eiuſdem menſis die poſtremo & nuntius ad Regem peruenit, & ei ſimul Leidekerkius Cæſaris orator ipſius orationem allatam ad verbū recitat, at non illam quidem qualem Romæ habuerat, ſed qualis poſtea emendata fuerat. Huius exemplum dare, quum rogaretur, recuſauit, nec cauſam cur facere nollet, indicauit, ſed eam poſtea Rex reſciuit, vt alio loco à nobis dicetur. Rex ex iis quæ tum recitari audierat, tum quæ à ſuis oratoribus acceperat, reſponſum conficit. Hoc quoniam ipſe ſcribenti dictauit, qui omnium optimè rem ſuam narrare poterat, verbo tenus huic loco inſerere viſum eſt, atque ea quidem fide vt nihil additum, imminutum aut mutatum ſit.

Vellem res ita tuliſſet, pater ſancte, ampliſſimi ſanctæ ſedis cardinales & clariſſimi oratores, vt iſtic tum præſens adeſſe potuiſſem, quum Cæſar longa oratione palam quæ inter nos ſunt communia narrauit. *Regis ad Cæſaris orationem reſponſum.* Ad ſingula enim coràm reſpondiſſem, vt vos animis ſuſpenſis hærere non eſſet neceſſe, qui alterum duntaxat audiſtis. Sed quum id aſſequi non potuerim, quod reliquum eſt, ſtatui ſcripto ad ea reſpondere quæ meus honos & rei veritas flagitat. Quod quàm mihi difficile ſit, ſatis perſpicio, quum nec meis

1536. legatis Cæſar quod dixerat,ſcriptum dare voluerit,nec ipſius apud me orator vt vel literas quas acceperat,vel,eas vbi recitauit,exemplum traderet,adduci potuerit: vt ad ea duntaxat reſpondere cogar quę iſtinc à meis legatis mihi per literas ſignificata ſunt. Tua tamen humanitate & iudicij integritate, totiúſque ampliſſimi iſtius cœtus (cui quæ ſcriturus ſum,ea nota eſſe & communicari cupio)exiſtimatione fretus, ſimplicem ac nudã ipſius veritatis cauſam vos attentis animis & omni partium ſtudio vacuis intellecturos eſſe confido. Atque vt inde dicẽdi initium faciam, mihi videtur Cæſar mutilos & dimidiatos tantùm quaſi quoſdam annales contexuiſſe, dum ea excerpit quæ in rem ſuam eſſe putat,ea omittit quę mecum faciunt.Quod vt verum eſſe intelligatis,quum ſic orationem inſtituit,vt diceret à ſe Naſſauuium fuiſſe ad me,quum regnum excepiſſem, de amicitia inter nos firmanda miſſum,id me denegaſſe credo non reperiet. Ne illud quidem opinor inficiabitur,meam amicitiam & conſilium ſibi non nocuiſſe, vt è manibus Margaritæ amitæ & tutoris aui,in cuius poteſtate erat, liberaretur. Quòd ait meam de Heluetiis victoriam ſibi,pro ea quæ inter nos conſtabat amicitia, iucundiſſimam accidiſſe,idem mihi meus apud eum orator ſignificauit: quo quidem facto non mediocriter me ſibi deuinxit,nec minus illi gratulaturus eram,ſi tam inſignis victoria contigiſſet. Quòd prædicat ſe auo ſuo non fuiſſe dicto audientem,à quo ſolicitabatur vt mihi,dum illud bellum gerebam,in Gallia citeriore moleſtus eſſet,id verò fœdere quod pactus fuerat,& iureiurando confirmauerat,minimè illi licebat. Neque verò hoc eum latere poteſt,me tum ac deinceps totis viribus elaboraſſe vt illi tota Hiſpania pacaretur: ſatiſque poteſt ipſe teſtari quid à meo legato fieri iuſſerim: meúmque in eum tale ſtudium extitiſſe puto,ex quo nihil incommodi tum temporis acceperit. De filiarum mearum nuptiis,tametſi earum mortem pro animo paterno grauiter tuli,non minus tamen eo nomine dolui,quòd affinitatis cum eo illarum cauſa ſpem mihi excidiſſe videbam.

De petitione Imperij,quam dicit ſimultatis originem fuiſſe,agnoſco ſanè mea verba quæ tum ipſius oratori dixi, vt ipſe commemorat,perinde id eſſe acſi riuales eandem amaremus:neque de noſtra amicitia,qui tandem eſſet euẽtus, quicquam remiſſum iri. Hæc,ita me Deus amet,verè ex animo dicebam.Quod addit me,poſtquam eſſet Cęſar deſignatus,ab eo petiiſſe vt fœdus noſtrum renouaretur,datiſque ab eo obſidibus confirmaretur,illud quidẽ quoad potui operã dedi,vt firma & perpetua inter nos neceſſitudo conſtitueretur.Nam quum primogenita mea obiiſſet, altera verò ætate adhuc tam immatura videretur,vt tantæ moræ illum tæderet,redire ad illud fœdus in animo habebam de quo egerat Naſſauuius, vt glorẽ illi in matrimonium traderem. Quod quidem nec nouum erat,nec tale ex quo ſuſpicari deberet, me non quibuſcunque rationibus poſſem,ad ſuam amicitiam aſpirare. Ad obſides porrò quod attinet, qui vt darentur me ait poſtulaſſe,non eum fugit ita inter nos conueniſſe, vt quotannis centena coronatorum millia mihi ex regno Neapolitano penderet: quæ ſumma quia non perſoluebatur, fideiuſſorẽ me aut ſponſionum ſequeſtros poſtulaſſe:quod non eram facturus,ſi iſte pactis ſtare voluiſſet.Quòd me in Germania multa molitum fuiſſe legati mei opera obiicit,eſt ille nunc apud me,ſe pernegat quicquam aduerſus eum machinatum fuiſſe. Illud quidem ſemper meo nomine,qui dux eſſem Mediolanenſis, apud Imperij ordines curaſſe,vt mihi cum illis optimus conſenſus & ſocietas,quemadmodum obſtringebar, conſtaret. Siquid amplius tentauit, me inuito fecerit, neque,ſiquis me docuerit tale quicquam eum cõmiſiſſe,inultum feret. De rege Nauarræ, ipſe Cæſar meminit quodnam tempus præfinitum fuerit quo illi ſatisfacere debuerat:quod quum non pręſtaret, licuit mihi Nauarreno opem ferre,neque idcirco fœdus violare. Atqui ego tempus illud præfixum aliquot annis elabi ſiui, quòd illum ſatisfacturum eſſe confiderem: ſed nimia hominis tarditas me promiſſis ſtare coegit. Quod verò ad Robertum Marcanũ attinet,nũquam ego illi vt bellum inferret autor fui. Id verum eſſe teſtimonio eſt quòd & ipſius legato recepi,me,ſi rogaret,ex pacto bellum cum Marcano geſturũ: & reipſa meos reuocaui,quos ille me imprudente in meo regno conduxerat: quæ cauſa fuit, vt multa oppida & arces amiſerit. Quæ quum ita ſint, ipſe iudicare potes pater ſancte, primo illo bello me perturbatæ pacis crimine non teneri.

De pacto Madriliano toties támque prolixè à me reſponſum eſt,vt repeti nihil ſit neceſſe. Vnum illud affirmabo, neminem neſcium eſſe, eum qui captiuus in cuſtodia tene-

tenetur,fide non obligari:ego verò ad Fontirabiam ipſam atque adeo toto itinere dum redirem,diligentius quàm vel in arce Madriliana aſſeruabar,neq; vnquam cuſtodibus carui. Vnde efficitur,me ex captiuitate,libera fide nulliſque obſtrictum promiſſis exiiſſe. Itaque quòd addit quemadmodum antea certior factus fuerit, me illud pactum irritum fore dixiſſe,agnoſco dictum,nimirum quod pręſtari non debere intelligebã:quòd ſi fidem dari ſtipulatus fuiſſet,conditionem non eram accepturus. De fœdere poſtea inito ac de iis quæ agi cœpta ſunt vt liberos meos reſtitueret,id totum eò pertinet, vt ad æquam tandem conditionem deduceretur,vtique redemptionis pretium,quemadmodum æquitas poſtulabat,perſoluerem:neque alia ſuberat cauſa. Lautreci expeditio ſuſcepta fuit meo iuſſu vt papa captiuus liberaretur: qua in re maiorum meorum pietatẽ imitatus ſum. Id ne fieret,quum Cæſarem obſtare viderem, neque eum ad vllam æquitatem adduci poſſe,aut pacis vllam conditionem tutam eſſe perſpicerem,facultate quę dabatur,vtendum eſſe cenſui. Lautrecus,inquit,illic obiit:fateor, neque ipſe ſolus,ſed maxima pars mei exercitus. Quòd ſi Deus illos à lue atque peſtilentia ſeruaſſet, quemadmodũ ab hoſtibus tutatus fuerat,haud ſcio quorſum iſta euaſiſſent. De pacto Cameracenſi quod affert, quum multa iniquiſſima in Madriliano mitigare oporteret,illi cõtrà alia etiam iniquiora addiderunt:quę,quoniam liberorum captiuitatem meam ipſius eſſe ducebam,recuſare non potui. Ac tametſi pactum illud tale erat quale narraui,nunquam tamen conſtabit à me quicquam contra illud, multis licet datis occaſionibus, commiſſum fuiſſe.

De Turcica expeditione in Germaniam & de Balanconio,quem hac de re ad me miſerat,illum à me petiiſſe memini, vt pecunias & equitatum ſuppeditarem. Negaui me menſularium quempiam aut negotiatorem eſſe,à quo pecunia peti deberet: Cæſarem nuper à me vicies centena coronatorum millia accepiſſe, quæ ſatis illi eſſe deberent. Ac mihi quidem ſatis cauſæ tum erat cur quieſcerem:ſed nihilo ſecius me tantum auxilij laturum eſſe recepi quantum maiores mei conſueſſent,(quibus pretium certum nunquam cõſtitutum fuit à Chriſtianis principibus, vt ad bellum aduerſum impios religionis hoſtes compararent) nempe meipſum & vires meas, vt in Italiam & in alias regiones expeditionem ſuſciperem,locum ſuperiorem Cęſari,vt debebam,relinquens: addebam etiam peditatum ex gente Germanica me ſumpturum. Quòd ſi me accerſiuiſſet,copiis ita inſtructis profectus fuiſſem,vt honoris & iacturæ particeps eſſem. Fœdus Bononienſe quo conſilio initum fuerit,non eſt quòd pluribus oſtendam. De nece Mervillij oratoris mei,vt aliquam in Franciſcum Sfortiam coniurationem machinatus ſit(quod mihi non ſit veriſimile,quum nihil tale in mandatis haberet)fuit tamen illud factum tam ſceleratum & atrox,vt Cæſari ipſi probari minimè credam,quum illi, vtpote principi potentiſſimo,multis legatis opus ſit. Enimuero(illud enim verè dicam) hoc mihi permirum accidit,quòd quum de tanta iniuria apud eum,vt pote ſororium conqueſtus eſſem,Sfortiæ cauſam tueri in animum induxerit. Quod obiicit me poſt pactum Cameracenſe nouas res in Germania excitare conatum fuiſſe,hoc ſanè veriſſimum eſt, nunquam fuiſſe tempus quum mihi & maioribus meis non optima pax & neceſſitudo cum ſacri Imperij principibus interceſſerit. Quin & illud me vidiſſe memini,quamuis Cæſar & Galliæ Rex inter ſe bellum gererent, non tamen idcirco illam cum Germanis neceſſitudinem vnquam deſiiſſe. Verùm quod ad bellum Wirtembergenſe ſpectat, nõ inficior me à duce Wirtembergenſi comitatum Montiſpelicardenſem emiſſe,redhibitionis intra anni ſpatium conditione addita. Is poſtea mutuum reddidit: quę res non admodum mihi grata fuit,maluiſſem quippe comitatu illo frui. Quid porrò ille pecunia accepta fecerit,nihil eſt quòd accuratius inquiram.

Ex ſuis nonnullos ait in meis triremibus fuiſſe. At ſatis nouit, ſi reſtituendos curaſſet meos,qui ipſius iuſſu ex liberorum meorum comitatu in Hiſpania capti fuerant,ſtatim ſuos reddendos fuiſſe:nam & illos reſtitui, ſimulatque mei reſtituti ſunt. Quod ad Schenaſium attinet,quem ipſe ait aduerſus ſe in Italia aliquid moliri,non poſſum adduci vt id credam,quum nec vlla huiuſmodi mãdata habeat,nec ego cum eo bellum gerã. Neq; verò vnquam exiſtimaui aut exiſtimo,ſiquos ego nobiles Italos in meam aulam& clientelam aſciſco,pacem idcirco turbari à me videri. Imò quum Italiæ pacem & libertatem ſemper in ore habeat,mihi contrà videtur hac ratione ſeruitutis iugum Italię cer-

De hoc Schenaſio nihil habetur in ſuperiori illa Cæſaris oratione.

1536. uſcibus imponi,ſi nulli Italo fas ſit in alterius principis quàm Cæſaris fidem ſe dare, idq; demum eſſet ſpecies libertatis ſeruitute illos premere. De petitione ducatus Mediolanenſis,quum à Cæſarianis viuo Sfortia paſſim audirem illum dolere quòd mihi ſatisfacere non poſſet,idq́ue quoniam Sfortiæ cõiunctione impediretur,quum ſublatum hoc impedimentum Sfortiæ morte viderem,mihi hunc ducatũ petere inſtitui. Quum mallet ab vno ex meis liberis teneri,Aurelium obtuli,cauſis allatis quæ tum ad res meas priuatim pacandas, tum ad Chriſtianum ſtatum pertinebant. Cæſarem rogare cœpi vt perſpicuè ſententiam ſuam aperiret,quemadmodum illius apud me oratori liberè quæ ſentirem indicabam. Tandem poſt crebras itiones aſſentitur, vt quidem ex eius oratore didici: neque quicquam ſupererat, præter vſumfructum,quem initio mihi ſeruari poſtulabam,poſtea vltro deſtiti, illúmq; certiorem fieri curaui. Quamobrem nihil iam obſtare video quominus pax conſtituatur,ſiquidem Cæſar quæ mihi ſignificari iuſſit, pręſtare decreuit. Nam quod ad conditiones attinet quibus caueri oportet,ſe non alias quàm æquas poſtulaturum affirmat:& ſanè ſi alias poſtularet, planè oſtẽderet ſe nullam pacem facere cogitaſſe. Quæ quum ita ſint,dici illud verè non poteſt,per me ſtare quominus res componantur. Nam quæ illius orator poſtulauit,ea conceſſi omnia, vt ab illo non à me diſſidium oriatur. Iam verò ne ob ipſum quidẽ ducatum & mihi & liberis denegatum quicquam aduerſus illum ſuſcepi:imò quum Turca in Auſtriam veniſſet, me non commoui,quin auxilium obtuli quod ſuprà commemoratum eſt: quúmque in Africam proficiſceretur,pacatum me,vt illi placere videbam,ſine vlla belli ſuſpicione cõtinui:quum quidem bello moleſtus illi longè facilius eſſe poteram, quàm nunc,quum Italiam tenet: vt tu pater ſancte ſatis noſti. De iis quæ ad Chriſtianum ſtatum bene cõponendum attinent,equidem nulli principi hac in re curanda cedam: id quod ex eo ſatis intelligi poteſt quòd pacatè meos contineam.

QVARE quum tanta patientia tot ac tam inſignibus iniuriis acceptis vtar, quum meorum liberorum patrimonium per vim occupari videam,exercitum deduci in pręſidia iuſſerim,ne ſpem pacis perturbaret, ampliſſima mandata de pace facienda cardinali Lotaringo dederim,vſufructu quem poſtulabam deſtiterim,ſatis hinc quiuis iudicare poteſt,num quod meum eſt armis an iure auſerre malim. Et verò meam in dicendo libertatem boni debet conſulere. Qui enim aliena occupat, ſi iure conqueri videtur, quid quæſo mihi ſaciendum eſt,qui mea & liberorum bona contra ius & fas detineri video? In Sabaudi facto nullam video idoneam expoſtulandi cauſam,quẽ toties vt mihi ſatisfaceret rogaui,tũ de iis quæ iniuria mihi ab illius maioribus adẽpta tenentur, tũ de iis quæ hęreditate ad matrem meã redeũt. Nam & illa quũ viueret,cum eo per grauiſſimos viros aliquoties egerat,& ipſe poſt illius mortẽ complures viros magnę autoritatis monumentis & tabulis abundè inſtructos miſi,qui illum eóſque qui à conſiliis illi ſunt docerent quàm multa mihi iure in agro Sabaudico vindicem, quæ ille per vim & iniuriam occupat:quæ omnia nihili ſecit,vt ferro res mihi ſit repetẽda. Quod dum facio,nequaquam pacta cum Cæſare inita violare putandus ſum, quibus cautum eſt ne me Italicis rebus immiſceam,neu cuiuſquam dynaſtæ partes ſoueam, quod Cæſaris incommodo fiat. Equidẽ videre nequeo quî eõtendere poſſit hoc bellum ad ſe pertinere,quum nihil omnino eorum quę poſſidet violatũ ſit, imo diſertè ſemper bonis illius parci iuſſerim.

NEQVE verò ſi Sabaudus in pactum Cameracenſe tanquam ſœderatus aſcitus eſt,idcirco lege omni ſolutus eſt,ne quod detinet reddat. Nam neq; ille vnus erat ex pacti autoribus,neq; tum de meo iure diſceptatum eſt: quod pacto illo nec cõprehenſum nec remiſſum eſt. Sperabam porrò fore(quod ne nunc quidem deſpero) vt Cæſar tanta mihi propinquitate coniunctus in hac cauſa me Sabaudo anteponeret, meúmque ius, quod potius eſt,complecteretur. At ex omnibus qui in bona Sabaudi manus iniecerũt, vnus ſum cuius ſactũ dãnet,qui ſororius ſum,qui iure meo id mihi ſumo, qui niſi quod meum eſt,nihil peto. Quòd ſi iubes,& tibi eſt cordi,pater ſancte, tabulas idoneæ autoritatis proferam,quibus doceam quæ dico vera eſſe:ac quum mihi meũ reddetur,quicquid præterea occupaui,reſtituere paratus ſum. Quod denique Cæſar addit ad Reip. Chriſtianæ ſalutem referre(ſiquidem pax conſtare non poterit)omnes controuerſias à nobis ſingulari certamine dirimi, reſpondeo, quando nihil in quo meus honos agatur, obiectum eſt,cui non abunde ſatisfecerim,hanc deferendi certaminis cõditionem vo-

luntariam eſſe, ac non eam ad quam tuendi honoris cauſa ſubeundam impelli poſſim. Quare breuiores mihi quidem noſtri gladij videntur, quàm vt tanto locorum interuallo diſiuncti decertemus. Quòd ſi qua nos occaſio vt propius accedamus, adducet, (vt ſanè hoc vſu uenire poterit ſi bellum ſuſcipiendum eſt) in eaq; voluntate Cæſar perſeuerabit, vt me ad certamen prouocet, ſi tum honori meo, vt debeo, non inſeruiero, cauſam non dico quin omnes boni meritò me damnent: id quod longè magis metuo quàm certamen ipſum. Quòd verò Cæſar poſtea teſtatus eſt nihil a ſe dictum quo honorem meum aut exiſtimationem læderet, quòd item per literas ſignificauit ſibi pacem nondum violatam videri, ego verò hanc eius ſatisfactionem & excuſationem libenter accipio. Hæc ſunt, pater ſancte, ampliſſimi ſanctæ ſedis Apoſtolicæ cardinales atque oratores qui adeſtis, quæ cupio in veſtro cœtu palàm exponi, non quò lædere quenquam in animo habeam: duntaxat purgare me atque omnibus planum facere ſtudeo quàm ſincero & integro ad pacem colendã ſim animo, quàm vniuerſi Chriſtiani populi ſalutẽ promoueri cupiã, belli initiũ à me nec ortum nec oriturũ eſſe. Quod ex eo facilè intelligi poteſt, quòd nullam non conditionem ſubire paratus ſum, dum illud arceatur. Valete.

HÆC ſunt quæ Rex ad Cæſaris orationem Romæ habitam reſpondit. Et quoniã quo tempore amicitiam & intimam coniunctionem cum Anglo confirmauerat, hoc inter ſe conſtituerant, vt quicquid ad alterutrum adferretur, quod quidem alicuius momenti eſſet, item quid de eo decreuiſſet, alteri ſignificaret: Poliſium Trecarum præfectũ Tinteuillanum cum harum literarum exemplo ad eum miſit. Eundem paulo antè miſerat cum exemplo literarum quas à Velio & Matiſconenſi acceperat, & orationem illam à Cęſare habitam fuiſſe intellexerat. Cur verò hunc Poliſium Rex miſiſſet, in cauſa hæc erant. Anglus epiſcopo Tarbellenſi Regis oratori ex familia Caſtelnouiana literas communicauerat, quas ſummi ſtudij & amoris plenas à Cæſare acceperat, quarum in ſumma quinque erant capita. Primo ſignificabatur quo die Cæſar ſe Romam venturũ ſperaret, & quid illic agere cogitaret. Altero multa in Sabaudi finibus à Rege occupata eſſe: in quo Anglum rogabat, ſua opera & apud Regẽ autoritate efficeret vt omnia reſtituerentur. Tertio timere ſe ſignificabat, neque id abſq; maximè probabili ratione, ne Rex vlterius progrederetur, atque in agrum Mediolanẽſem impreſſionẽ faceret. Quod ſi fieret, eum ſibi vt auxilio eſſet, rogabat. Quarto petebat vt quicquid ſuperioribus annis ſimultatis ac diſſidij inter eos exortum fuerat ob diuortiũ illud Catharinę amitæ, totum illud è memoria deponeretur, cuius cauſa illius morte ſublata eſſet. Ac quò bona fide in gratiam redirent, omniſque odij ſuſpicio ſemel deleretur, vetera amicitię & fœderis pacta renouari poſtulabat. Poſtremo certiorem eum faciebat maximum à ſe exercitum aduerſus Turcam ad populi Chriſtiani ſalutem comparari, ad quod gerẽdum quũ aduerſus religionis hoſtes ſuſciperetur, vt pecunias conferret rogabat.

Rex de ſuis rebus Anglum facit certiorem.

Cæſar cũ Anglo in gratiã redire ſtudet.

ANGLVS eo eſt ingenio vt homines variis locis alat, à quibus quid à quoque geratur dicatúrve intelligat: multos etiam ampliſſimis muneribus clanculum miſſis ſibi conciliat, quibus aditus patet ad eos qui apud principes & dynaſtas exteros præcipuam negotiorum adminiſtrationem habent. Quo fit vt dum omnia ſibi nuntiari cupit, pecuniã ſuam malè collocet, ſimulq; cum vno aut altero vero nuntio multa falſa pro veris & incerta pro compertis ad eum perferantur. Tamen quæ Roma afferebantur, ea ferè non omnino vana aut incerta erant. Quinetiam illud audierat, conſilium Cæſaris eſſe, vt Romæ prorſus diuerſa ab iis quæ ad ſe ſcribebat ageret, atque moliretur. De altero capite, æquum non eſſe ſatis intelligebat, vt id à Rege fratre peteret, quũ in re ſuſcipienda conſilij particeps non fuiſſet. De tertio, ſatis norat Cæſarem non modò nihil Mediolanenſi agro metuere, ſed etiã cum Regio exercitu prælium in regione Pedemontana primo quoq; tempore cõmittere ſtatuiſſe. Quarto loco reſciuerat à Cæſare ſe Romæ accuſatũ fuiſſe, ꝙ reginam Catharinã veneno ſuſtuliſſet, & multos alios ſermones de ſe habitos fuiſſe. Poſtremò non dubitabat quo conſilio Cæſar exercitum conduceret, nimirum non ad Turcam oppugnandum, populúmue Chriſtianũ defendendum, ſed ob cauſam antè commemoratam. Quibus adductus cauſis Cęſari eo modo reſponderat quem ipſi Tarbellenſi epiſcopo indicauerat.

LIBRI QVINTI FINIS.

GVLIELMI BELLAII LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER SEXTVS.

Cæſaris ad bellum faciendũ apparatus.

CÆSAR dum omnia moliebatur & clam gerebat, interim nihilo ſecius Velio aliquid ſpei dabat: non eo quidem ille conſilio vt ad aliquid conſtituendũ res deduceretur (quod reuera nunquam in animò habuerat, vti paulo pòſt demõſtrabitur) ſed apertum bellum non prius ingredi volebat, quàm certior fieret comitẽ Naſſauuium paratum eſſe, vt quo tempore ipſe hoſtem ſe Regi profiteretur, ille Picardorum fines infeſto exercitu intraret. Alium prætereà exercitum cogere decreuerat, non tam maturè illum quidẽ, ſed quo demum tempore bellum ſæuiſſimum exarſiſſet, quem in Campaniam defenſoribus nudatam (vt pote abductis præſidiis) immitteret, qui poſtea cum Picardicis copiis (id quod etiam contigit) coniungeretur. Hanc eſſe Cæſaris mentem ne Regem quidem latebat, quanuis ſe ſcire diſſimularet. Etenim præter illa quæ in Italia, Gallia, Germania & Anglia rumore nuntio ferebantur, paſſim è Germania certior fiebat quos milites Cæſar conſcribi iuberet, quis eſſet ducum numerus, quo tempore, cuius opera, ex quo ęrario ſtipendium accepturi eſſent, quo denique tempore ſimul eſſe poſſent. Ex Picardia quoque Belgarum aliquam multitudinem cogi audiebat, & pecunias illis Lenſij Arteſiorum numerari debere. Illud quidem ſciebat, fieri non poſſe, vt hæ copiæ tam citò paratæ eſſent: quamobrem ſatis habebat, dum videret quid tempus afferret, ſi Picardicæ oræ proſpiceret, nequid per inſidias ac dolum occuparetur, in Pedemontano agro tutò ſeruaret quæ iam armis quæſierat. Non deerant tamen ex iis qui Regi in conſilio quotidie aderant, aliíſque quos adeſſe, quum de illis negotiis ageret, iuſſerat, qui aliter longè ſentiebant. Quinetiam quum nuntiatum fuiſſet quàm dura & aliena cardinali Lotaringo Cæſar reſpondiſſet, valde hoc conſilium laudabant, vt quemadmodum ille Regem verbis ducebat, Rex ita hominem ſimili arte ludificaretur: dúmque vltro citróque crebrò ventitaretur, ſpecie aliorum atque aliorum mandatorum quæ cardinali Lotaringo ſubinde mitterentur, pecunias in Italiam permutãdas, aut alia ratione mittendas eſſe cenſebant, vt ſic Caguini & Rangonis copiæ augerẽtur: eodem tempore Heluetios quos Rex cõduxerat, in Italiam traducendos eſſe: vt geminus iſte exercitus cum iis qui iam in Pedemontana regione erant ſeſe coniungeret: deinde ſimulatque facultas dari videretur, eam non prætermitterent. Neque enim tanta religione erga eum ius ſeruandum eſſe, quem nullam iuris rationem habere apparebat. Aliis verò hæc ſententia probabatur quidem, ſed Cæſarianum exercitum adeo noſtris iam vicinum eſſe iudicabant, vt hæc in tempore fieri poſſe minimè arbitrarẽtur. Accedit quòd illi intima quadam notitia Regis mentem tenebant, qui ſe cùm hominibus tum Deo purgatum eſſe ſtudebat: cui optimo Regis conſilio acquieſcebant, & iam bello parta tueri optimum eſſe ſtatuebant, a maioribúſque impenſis abſtinendo præſtolari, dum Cæſarem belli autorem &

Variæ in Regis aula de rebus gerendis ſententiæ.

aggreſ-

aggreſſorem eſſe omnibus conſtaret. Tum Rex in concilio de tota cõtrouerſia in hanc ſententiam pronuntiat.

Regis apud ſuos in concilio oratio.

SI in rebus humanis adminiſtrandis vni Deo Seruatori ſatisfaciendum nobis eſſet, qui hominum conſilia & cogitata explorat atque iudicat, qui compertum habet quo in me animo ſit Cæſar, ſi vt illius in me voluntati occurrerẽ, ſatis eſſet iuſtam conquerendi cauſam habere: iampridem id efficere potuiſſem, neque ſanè mihi magno conſtitiſſet, vel quo tempore bellum in Auſtria cum Turca gerebat, vel quum ſiue exercitus Germanici, qui ducem Wirtembergenſem in ducatũ reſtituerat, ſiue Heluetici, qui poſtea Geneuẽſibus ſubſidio miſſus fuerat, copia mihi nuntiis miſſis fieret: illius, quum Cæſar Tunetenſem expeditionem ſuſcepiſſet: huius, quum in Siciliam viribus valde acciſis & re numeraria mirum in modum labefactata rediiſſet. Verùm tunc amicis ipſis & iudicibus ęquiſſimis cauſam meam & res geſtas, niſi coniecturis quibuſdã probare nõ potuiſſem, alienis & parum æquis ne nũc quidem alia ratione probare queo: vóſq; ipſos quid perpetuò me in huiuſmodi rebus ſentire, quoties in concilio diſceptaretur, oſtẽderim, memoria tenere arbitror. Sed vobis tamen ſic perſuadeatis velim, nõ nunc demũ mentem ſubiſſe, & me quaſi diuinaſſe, Cæſaris in me animum & iam inde priuſquam proficiſceretur, & poſtquam ab expeditione Tunetenſi reuertiſſet, continenter eum fuiſſe quem quidam veſtrum deprehendere nunc cœperunt. Quòd ſi antea in dubio animus mihi fuiſſet, ſic habetote, me tum ſaltem pro indubitato crediturum fuiſſe, quum meo oratori, qui ſe vllum mandatum aut poteſtatem habere negabat, reſpondit ſibi nihil ab eo quàm verba dari. Quid enim cauſæ erat cur hanc rationem meo oratori afferret? Nimirum quòd alios ex ſuo ingenio metitur: & ſatis meminit, quum Naſſauuium comitẽ (qui abſq; vllis mandatis venerat) ad me miſit, hoc à ſe eo factũ conſilio fuiſſe vt mihi verba daret, méque vanis ſermonibus intẽtum detineret, dum iter ſuum perageret: vt hac ſpe deluſus, iniuriam quam à Franciſco Sfortia acceperam perſequi deſinerem. Ille verò & ſuum iter fecit, & in Germania interim clam me opera Naſſauuij (qui ſpecie illius bellæ legationis per mediam Galliam itineris compendium quæſiuit) hunc exercitum colligebat quem nunc auditis comparari. Ipſi ſatis noſtis quoties à meis neceſſariis ex Germania factus fuerim certior, qui, licet ipſe Naſſauuius hanc militum manum cogi dictitaret comitatus Catznelembogij recuperandi cauſa, me tamen vt mihi cauerem monebant. Certum eſt tamen, quicquid ſiue proſperè ſiue contrà euenturum ſit, rem totam adminiſtrare pro eorum magis ratione quæ nuntiari mihi iubet, quam quæ contrà ab eo fieri video: quo id prorſus vitem incommodum, ne, ſi illum adoriar, fama eorum quæ aduerſus me parare dicitur permotus, habere videatur quòd dicat, ſe belli propulſandi cauſa, non inferendi, illa parauiſſe: aut me, quòd nimio ſtudio anſam violandæ pacis captabam, incertis rumuſculis leuiter fidem habuiſſe. Ne putetis autem me ideo hoc conſilium capere, quòd diffidam meas copias ſatis maturè parari poſſe: hoc enim confirmo, antequam Cæſar ea loca occupare poſſit quæ in Pedemontano agro muniri iuſſi, facilè illuc peruenturas eſſe. Sed hoc aſſequi ſtudeo, vt planè tanquam belli autor damnari mereatur. Quóque apertius omnem illi fucum & laruam detraham, agite, quando tantopere inſtat, reducatur ſanè exercitus citra alpes, relinquantur duntaxat præſidia in iis oppidis quæ communiri iuſſi. Quòd ſi hoc conſilio rerum mearum ſucceſſum nonnihil remorari aut rationes perturbare videor, Deo iudice æquiſſimo & omnis perfidiæ acerrimo vindice fretus ſpero, quo magis Cæſar belli initio me tardum fuiſſe ſibi gratulabitur, eo plus, quia pacem ab eo violatam & bellum exortum fuiſſe non dubitabitur, dedecoris & damni illum accepturum ex ea temporis iactura ſpero, quam poſtea diligentia, aſſiduitate & virtute abunde vt ſarciam, operam me daturum eſſe confido.

COMMODVM Rex loqui deſinebat, quum à Velio literæ ad concilium afferuntur, quæ curſori datæ fuerant: apertæ palàm coram Rege recitantur. Scribebat Velius Canneſium & Granvellanum ex ſe quæſiuiſſe num, quemadmodum conuenerat, amiralius ad Cæſarem venturus eſſet. Addebat etiam non inutile futurum, ſi hoc de Angoliſmenſi negotium aliquandiu traheretur, quando Cæſar nullam de Aurelio mentionem fieri patiebatur: vt ſic vel temporis quædam vſura produceretur, dum Taurinorum oppidum, quod muniri cœptum erat, abſolueretur, etiamſi nihil aliud emolu-

ſ

1536. menti poſſet obtineri. Ibi tum Rex ſubridens, Etiam, inquit, Cæſar hoc agit, vt aliquid ab illo ſperare velimus. Alterum profecto verum eſſe habendum eſt: aut Germani illius pedites nondum aduenerunt, aut ſi illos iam apud ſe habet, imperatorem mei exercitus tanquam oratorem accerſere vult, vt interim exercitum abſque duce improuiſo adoriatur. Quomodo obſecro erga iſtum nos geremus? Si mittere recuſabimus, prætextum hinc accipiet, vt dicat, quum ad rem vẽtum eſt, nos ſatis argumenti dediſſe, cur omnes intelligant nos omnem paciſcendi rationem defugere: ſin autem mittemus, nihilo plus efficiet. At ego interim æquitatem meam probauero, illi alia quærenda erit occaſio quam prætexat. Iaciatur ſanè Deo ſecundo alea. Id ego iam fixum & conſtitutum apud me habebam, vt exercitum huc reuocarem, illic tantum militum numerum relinquerem, quantus ſatis ad oppida præſidio tenenda videretur. Largiamur quod poſtulat: videamus ecquando fœtum quem iam olim parturit, editurus ſit: planum amicis & inimicis faciamus nullam nobis culpam obiici poſſe, imò nos etiam plus quàm fas & ius poſtulabat præſtitiſſe.

Amiralius ex [illegible] redu- [illegible] iubetur.

Hoc conſtituto, amiralio per literas ſignificat ne ſtatiua amplius ſub dio haberet, tantùm Taurinenſe opus perficeret, & alia quædam loca muniret, Carmaniolam ſcilicet primùm, deinde Foſſanum vel Conium, aut etiam vtrunque nominat: illic peditatum ad numerum quindecim millium, equitatus tum grauis tum leuis armaturæ quantum ſatis eſſe videretur, collocaret. Quòd ſi tantus numerus maior eſſet quàm pro iuſto illorum oppidorum præſidio, quod ex illo peditatu ſupereſſet, in oppida citeriora deduceret, quæ aliorum vicinia tuta reddere poterat: ſingulis oppidis vnum præficeret, cui omnes dicto audientes eſſent, reliquum exercitum in Galliam remitteret: ipſe paratus eſſet vt Cæſarem mox literis à cardinali Lotaringo acceptis adiret: cæterùm de iſtis omnibus Velium certiorem faceret. Hæc mandata amiralio perfert Rabodangius: alia Rentius Carolo duci Vindocino Picardiæ & Claudio Lotaringo duci Guiſio Campaniæ præfecto perfert, quibus iubebantur nonnulla in vtraque prouincia oppida communire, equites & peditum legiones locis commodiſſimis, & vnde expeditiſſimè ad bellum educi poſſent, diſponere. Pecuniam ad eos perferri iubet, ad gregariorum militum quatuordecim millia, primo quoque tempore conſcribenda, qui etiam per totius oræ oppida deducerentur: ſimul aliam etiam pecuniam in ſtipendia quæ duobus aliis militum millibus tribuerent, quos quũ opus eſſet, cogere oportebat: aliam denique non mediocrem ſummam, ad muniendas & commeatu præſidiiſque firmandas vrbes. Priuatim autem ad Franciſcum Mommorencium equitem torquatum ſcribit, qui Picardiæ præerat auſpiciis tamen & abſentia ducis Vindocini, vt rectè hæc & attentè curaret, maximè vt ipſe adeſſet dum commeatus Teroanam oppidum conueheretur: denique iter faciens Montrolium inuiſeret, ac quicquid neceſſarium eſſe videretur, ſe vt certiorem faceret. Cur autem hæc curanda priuatim Mommorencio demandaret, cauſa erat, quòd Vindocinum his rebus impediri nolebat, hunc enim ſciebat in nuptiis filiæ maioris natu, quam Scotiæ regi locabat, conficiendis occupari.

Per id tempus marchio Saluſſius iumentis curſoriis in aulam venerat. Huic Rex oppida numero decem & ſeptẽ dat ex agro Pedemontano, quæ ille contendebat antiquitus ſuo marchionatui attributa fuiſſe, in his Sauillianum, Conium, Foſſanum, Caballimontem, Mondeuiſium. Hæc oppida petiturus non venerat quòd ſe impetraturum ſperaret, vt res ipſa poſtea ſatis oſtendit: ſed vt ſi denegarentur, ſpecioſum haberet prætextum, quem ſuo facto quod ſequutum eſt, obtenderet: iampridem enim (quemadmodum deinde compertum eſt) iſta conſilia agitabat, quæ huiuſmodi erant. Is marchio cum Antonio Leua comitis Paucopalæi cuiuſdam ſui œconomi opera agebat, vt eius filiam vxorem duceret. Recipiebat Leua ſe effecturum vt cauſam obtineret, qua apud Cæſarem de marchionatu Monferratenſi litigabat. Eum enim iure ſubſtitutionis ſibi vendicabat, quam intercedere ea conditione affirmabat, vt ſi deeſſet hæres maſculus, à fœmina non adiretur, ſed iure gentilitatis ad eum rediret qui marchionatum Saluſſianũ obtineret. Iam marchio Monferratẽſis ex ſorore ducis Alenconij duos liberos ſuſceperat, marem & fœminam. Filia duci Mantuano nupſerat: filius marchionatũ adeptus, dum equũ calcaribus cõcitat, equo prolapſo moritur, nondũ ducta vxore.

Vnde

Vnde contendebat Saluſſius ſibi hanc hæreditatem, non ſorori demortui cernendam eſſe. Præterea is Saluſſius vehementer ſuperſtitioni erat addictus, & vaticinia illa confi-cta pro veris habebat, quibus prænũtiabatur ſcilicet Cæſarem fore orbis monarcham: itaque iam id metuebat, ne ipſo Saluſſiano dominatu ſpoliaretur. Quinetiam quum aliquando Foſſani cum Martino Bellaio loqueretur, amicorum ſe fatum miſerari prædicabat quos in Gallia habebat, qui ſuis bonis ſpoliandi erant: oraculis enim diuinis, quæ à prophetis prænunciabantur, nulla ratione obuiam iri.

IAM inde à die Maij ſecundo Rabodangius ea mandata ad amiralium quæ commemorauimus, perferenda acceperat. Poſtea quum ille ſuum exercitum, quem caſtris ad Carinianum vallo cinctis continebat, nondum dimittendum eſſe cenſeret, alia à ſuperioribus illis mandata afferuntur, quibus iubetur vt præſidiis Taurinos, Foſſanum & in alia quæ viderentur oppida deductis (quibus primus Cæſaris impetus, ſiquidem bellum prior inferret, infringeretur) reliquum exercitum in Galliam remitteret. Niſi fortè Antonium Leuam, qui viribus haud ſuperior videretur, Seziam flumen traducere exercitum velle, contra quàm ille cum cardinali Lotaringo pactus fuerat, appareret. Hoc enim ſi eſſet, iubebatur cum hoſte congredi, ſic tamen vt rationem belli ſeruaret, efficerétq; vt ab hoſte ortam belli iniuriam, iure propulſare omnibus videretur. Quæ omnia niſi clara & perſpicua animaduerteret, ſequeretur quæ primis mandatis à Rabodangio allatis imperata fuerãt, ipſe ſe ad iter cõpararet, ſimulatq; à cardinale Lot. accerſeretur.

PISTÆI Velius per literas certior fit quæ mandata Rabodangius ad amiralium pertulerat: quam occaſionem nactus Cæſarem rurſus conuenire & cum eo de pace agere ſtatuerat. Reſpondetur vno verbo eum non antè aurem ad iſta accommodaturũ, quàm Regius exercitus alpibus ſuperatis in Galliam rediiſſet, Sabaudo autem quicquid ademptum erat reſtitueretur. Subiicit Velius id nimirum eſſe quod ſibi & Matiſconenſi à papa prædictum fuerat, ea primo loco poſtulaturum illum quidem, ſed ſatis tandem habiturum, ſi belli offenſis duntaxat ſuperſederetur. Quam conditionem Rex non modò accepiſſet, ſed etiam iuſſiſſet totum exercitum præſidiis exceptis in Galliam redire, Caguini & Rangonis milites dimitti, amiralium ad cardinalem Lotaringum, vbi ab eo accerſitus eſſet, proficiſci. Cæſar his rationibus nihil cõmouetur, nec de poſtulatis quicquam remittit, niſi quòd ſe conſilio capto reſponſurum eſſe addidit. Hoc reſponſum poſt tertium diem ſcripto exhibet, ſed adeo anceps & obſcurum, vt tale de induſtria videretur dediſſe, quò è re nata, ſiquid aliud vtilitatis ratio ſuaderet, in alium ſenſum torquere poſſet. Interea nihil diligentiæ reliquum faciebat, omnibus temporum articulis imminebat, vt vires ſuas accelerarct. Iam ipſo menſis octauo die Leua violato pacto ſuum equitatum vndecim Germanorum peditum millia, Italorum ſeptem millia, & Hiſpanorum duo Seziam flumen traduxerat, præter eos qui è Sicilia venerant & quos Cæſar ſecum adducebat: iámque inter Taurinos, Vercellas & Sangermanum caſtra habebat. Cardinalis Lotaringus interim Romam venerat, vbi ſermones nullos niſi de bello haberi comperit. Cæſarianos iam paſſim dictitantes eum eſſe Cæſaris animum, vt bellum Regi non ſolùm in Pedemontana regione inferat, ad repetenda quæ Sabaudo ademiſſet, ſed quàm latè patent ipſius regni oræ, imò in ipſis inteſtinis & penetralibus, tot denique ſimul locis, vt quò ſe verteret Rex planè incertus eſſet. Dicendi poteſtatem miſſo nuntio à papa ſibi fieri poſtulat, tum die & hora conſtituta intromiſſus huiuſmodi orationem habet.

Cæſaris reſpõſa ambigua & contorta.

SI antea dubitandum tibi eſſe putaſti, pater ſancte, vtrius culpa, Cæſaris an Regis, adhuc factum ſit vt tua autoritate permoti pacem inter ſe bona fide & quæ nihil haberet inſidiarum, non facerent, ſi ex iis quæ poſt Cæſaris aduentum partim vidiſti, partim intellexiſti, nondum ea dubitatione liberatus es: certò mihi perſuaſi tibi omnem ſcrupulum exemptum iri, ſimulatq; audieris quas conditiones Regis iuſſu & tuo conſilio, hîc apud te Cæſari eram laturus, quáſque quum in illum Senis veredariis ſtationibus iter faciens incidiſſem, expoſui. Hic ego fruſtra tẽpus non abſumã, vt quo pacto abhinc quinquennium vltro citróq; itum ac reditum ſit, conditiones latæ & acceptę, ſimulata plurima ac diſſimulata, res productæ ſint, dum de pace confirmanda, arctiſſima coniunctione & amicitia verè fraterna conſtituenda agitur: quæ non ſolùm tibi ſignificata atq; declarata ſatis ſcio, verùm etiam, niſi ſtudium pacis Chriſtianæ tibi vires ad tolerandũ ſuffi-

Cardinalis Lotaringi ad papam Paulũ tertiũ oratio.

1536. ceret, te iampridem tædio potuiſſe affici non dubito. Venio ad ipſum totius rei caput, quòd Rex, quum illinc diſcederem, pro indubitato & tranſacto habebat, Cæſari tandem aliquando placere (vt ipſe pater memoria tenes) vt ducatus Mediolanenſis Aurelio duci Regis filio ſecundo traderetur: Regi tamen vtendi fruendi ius, quod poſtulauerat, concedere nulla ratione velle. Addere etiam, vt Rex interim bello quo Sabaudum laceſſiuerat, ſuperſederet, donec illorum controuerſiæ cauſa cognoſceretur & ſtatueretur. Super hiſce negotiis pater à Rege huc miſſus ſum. Vbi ad noſtra caſtra perueni, primùm à Regij exercitus imperatore obtineo vt re ſuſcepta deſiſteret, quum quidem à vero non abhorreret, Vercellas noſtrorum impetu expugnari poſſe. Deinde quum Antoniũ Leuam exercitus fœderatorum totius Italiæ imperatorem conuenirem, efficio vt Regius exercitus trans Doariam pedem referret, milites præſidio in oppidis relinqueret, vt nihil hoſtile prorſus ab eo deſignaretur. His rebus perfectis rurſus Cæſarẽ adeo, Regis verbis & iuſſu quæ de vſufructu adhuc petebantur remitto, conditionem accipio, vt Sabaudicalis iudicio diſceptetur, omnes Regis copias offero, quibus nõ ſolùm ad ſalutem populi Chriſtiani, ſed etiam ad ſuas priuatim res ornandas atque amplificandas vteretur, modò illius fœderati & ſocij eximerentur, quos ille deſerere turpe atque ignominioſum ſibi eſſe exiſtimabat.

Dvm iſta pro legati munere illi expono, tantùm abeſt ab eo vt eodem illum animo & conſilio atque antea reperirem, vt contrà primùm fateri cunctaretur (quod tamẽ ad extremum verum eſſe agnouit) ſe vnquam iſta conceſſiſſe: tãdem quum ingenuè loquendum erat, palàm declararet, ſaltem coniecturam ſatis magnam præberet, cur non facturum intelligerem. Nunc quantum ex fama quæ per totum eius comitatum percrebreſcit intelligo, rectà ad bellum cum Rege gerendũ feſtinat. Atqui, pater ſancte, ſi diligenter attendatur quemadmodum omnia inter eos ſuperioribus bellis acta fuerint, vterque vel in ſua, vel in aliena, vel in communi etiam amborum fortuna ſatis cauſæ, credo, reperturus eſt, cur æquas conditiones ſibi non eſſe repudiandas intelligat: & rebus alterna viciſſitudine ſecũdis & aduerſis ambo edocti, ſatis habebunt vnde iudicẽt quàm confidere aut deſperare de fortuna debeant. Nam vt demus Cæſarem illa & ſæpius & magis præter ſpem propitia atque amica vſum fuiſſe, comperiet tamen in omnibus victoriis quas adeptus eſt, victoris res non minus in periculum, quàm eius quem prælio ſuperauerat, veniſſe. Robertus Marcanus, à quo omnia hæc bella initium habuerunt, aliqua in Cæſaris poſſeſſionibus occupandi ſpecie vſus fuerat: ille tum maximam ditionis partem ei ademit. Deinde tanquam hæc iniuria à Rege orta eſſet, in eius regnum cum exercitu impreſſionem facit, Muſonem capit, Maſeriam obſidet: poſtea à Rege expellitur, aliquot non obſcura oppida amittit, profectione nocturna fugæ non abſimili ſe in Hiſpaniam recipit. Ibi Fontirabiam, vnum ex regni Hiſpanici clauſtris & propugnaculis, à Regio exercitu captam eſſe comperit. Fortuna poſtea quaſi paria faciens, alia ex parte illi fauet, Tornacum Neruiorum per ſuos occupat, ducatum Mediolanenſem à Regis fide abducit. Is nouum exercitum mittit, qui initiò fœliciter pugnat, tandem ad Bicoccam profligatur. Alius porrò à Rege exercitus comparatur, cuius tam læti ſunt & proſperi ſucceſſus, vt vix tota Inſubria oppidum vllum in Cæſaris fide atque ſocietate permaneret. Rurſus fortunæ ſubita extat mutatio, Regiæ copię labefactantur, Cæſariani prouinciam ingredi audent, Aquenſem ciuitatem totius regionis caput & alia non pauca oppida deſerta offendunt, Maſſiliam obſident & valde infeſtant: ad famam demum Regij exercitus, quem aduentare audiebant, incompoſiti & palantes diſcedunt. Rex vlterius erumpit, alio & breuiori itinere alpibus ſuperatis totam ferè Inſubriã ſubigit. Cæſarianæ copiæ paulo pòſt inſtaurantur, Regię atteruntur, denique delentur, ipſe captiuus in Hiſpaniam abducitur, conditionibus valde duris dimittitur. Quas quum moderari poſtulantibus vniuerſæ Italiæ, Galliæ & Angliæ ſociis recuſaret, eò propè venit vt non ſolùm Inſubriam ſed Neapolim etiam amitteret. Fortuna eum denuo erigit, amiſſa recipit, papam Clementem captiuum tenet: ad quem liberandum Rex exercitum mittit, qui aliquandiu victoria tum in Inſubria tum regno Neapolitano potitur: quoad ſumma Cæſaris pernicie in ſpeciem proxima, quum copias nauales à Regia claſſe profligatas non ſemel amiſiſſet, præcipui belli duces capti eſſent, facultas tamen illis datur qua Regios corrumperent, & victoriam in cladem converterent. Haud

multo

multo pôſt viribus redintegratis Italiam ingreditur,& trepidante primùm Italia infœlicem tandem exitum ſortitur.

En tibi pater ſancte vera rerum adhuc geſtarum contracta in ſummam hiſtoria, cuius ne ipſe quidem es neſcius.In qua non video Cæſarem tam conſtanti & perpetuo rerum ſucceſſu vſum,aut Gallicum robur adeo labefactatum eſſe, vt hac ſpe fretus,ſiquidem recta monentes audiet,rurſus fortunę arbitrio victorias ſuperiores debeat cõmittere:vbi non minus cauſæ eſt cur timeat,ne vno die amittat quicquid laudis & famę per tot annos ſe conſequutum eſſe prædicat,quàm cur illi ſummum cumulum & faſtigium ſe impoſiturum eſſe confidat.Hoc quidem conſtat,pacem inter illos initam fuiſſe dum ille ſecundis rebus ſuperior eſſet,vt pacem dediſſe potius quàm accepiſſe videretur.Hoc vnum eſt quo mihi quidem præcelluiſſe videretur, niſi eam pacem certis nimium duris cõditionibus dediſſet, ex quibus iuſtam habuiſſe metuendi cauſam videtur,ne Regis liberorum animis adempti hac pace patrimonij iniuria perpetuò reſideret. Quærebatur ratio qua omnis ægritudinis radix euelleretur, & principum iſtorum amicitia atque pax foueretur.Hæc ratio iam non modò inſtituta ſed euſque prouecta fuerat,vt tantùm non inuentam eſſe omnes confiderent; quòd ſtatuerent hac reconciliatione Cæſarem eo metu liberatum iri quo ſe retineri dictitabat,quia Regi diffidebat,quominus ſummas res aggrederetur,quarum alioqui fœlicem & facilem exitum videret.Quin & illud fore ſperabant,quum Chriſtiani populi pars illi ſtuderet,pars Regi, vt omnium ſolus ſtudia coniunctis ſociatiſque Regiis viribus & copiis ſibi conciliaret: qua opum acceſſione tam latè Chriſtianæ dominationis fines propagare poſſet, vt nihil tam magnificum ab vllo poſt Carolum magnum factum fuerit. Quę (malum) iſta ſibi vult mutatio?quid ad Cæſaris fœlicitatem & gloriam acceſſurum ſperare aut comminiſci poſſunt,qui ab hac ſententia eum deducunt tam tuta,& quæ tanto illi tum emolumento tum decori futura ſit?Deduci eum ab hac ſententia dicere non dubito: auertat enim hoc Deus Opt. Max. ne in excellẽtiſſimi & ornatiſſimi principis ingenio adeo turpis ſimulatio reperiatur,vt contra quàm ſentiret,hac oratione vti conſultò voluerit. Si Cæſaris vtilitate mouentur,quid ad illum commodi redit ex ducatu quem & magno adeptus eſt,& pluris ſeruabit? Interim duas iſtas potentiſſimas & inuictas familias, quæ portum & perfugium naufragio Chriſtiano præbere debent, perpetua ſimultate diſtinebit,ſumptibus immodicis atteret,&vtrique facultatem occaſionémque præcidet,ne res maioris gloriæ & ſplendoris moliantur.

Iam verò conſtituamus quæſo tanquam in libra quicquid bello vnquam Cæſar quæſiuit:deinde ex aduerſo appendamus clades quas interim accepit. Primam ordine collocemus,quòd dum iſta fiebant, Chriſtierno Daniæ regi præſtare non potuit quæ frater à fratre expectare poteſt,qui quum nihil auxilij vſquam haberet, & regno & libertate ſpoliatus eſt.Neque item Ludouico Vngariæ regi, quicum fraterna propinquitate etiam coniunctus eſt,ſubſidio eſſe potuit,qui bello contra Turcam communem fidei noſtræ hoſtem & vitam pariter & regnum amiſit,cũ grauiſſimo vulnere quo Chriſtianam Remp.omnem acerbiſſimè affectam atque afflictam ſcimus. Mediolanenſem ducatum ampliſſimum eſſe non inficior:ſed ſi omnia rectè æſtimentur,cũ damnis quæ accepta eſſe commemorauimus, non eſt conferendus, cum tanta ſanguinis Chriſtiani copia qui in hac cauſa fuſus eſt,cum tot fortiſſimorum ducum iactura, cum tot exercituum terra marique internecione.Quæ omnia ſi ad ſanctiora & iuſtiora bella contuliſſemus,nunc Seruatoris noſtri Ieſu Chriſti notitia ad maximè exteras &barbaras gentes propagata fuiſſet.Regem quidem ipſum,pater ſancte,qui illo ſpoliatus eſt, iura omnia, tum diuina tum humana omni accuſationi eximunt in iis quæ hactenus geſſit. Siquid porrò hac in re bello tentabit, vt ipſa pactionis formula incuſandus videatur, (qua vetatur huiuſmodi quidpiam conari)tamen iiſdem illis cauſis quas attuli ad ſui purgationem vti poterit,pro eo ac liberis,regno ac populo obſtrictus eſt,vt liberorum ſuam cuique patrimonij partem attribuat, nequid tota hæreditas detrimẽti accipiat:quibus ſi ita ſatisfiet,vt quod cuique obtigerit,eo contentus ſit,hinc ſequutura eſt totius regni atque populi quies, pax & concordia.

Sin autem iſti monitores Cæſaris laude & gloria ducuntur,quam ampliorem quęſo gloriam conſequi poſſit,quàm ſi inſigni parta victoria,etiam inſigniorem mode-

1536. rationis laudem aſſequatur: eodémque facto & liberalis habeatur, ſimúlque maiores illi res gerendi materies occurrat, & facultas Regis fœderatorúmq; ope præbeatur? Porrò ſi hoc illos habet ſolicitos, quemadmodũ certa fide omnibus caueatur, cuius rationem idoneam ab illis inueniri non poſſe audio, inter duos principes ſcilicet, qui ex tam grauibus inimicitijs nuper in gratiam redierint: ego verò contrà, pater ſancte, affirmo, ſi nihil vnquam ſimultatis interceſſiſſet, neque alteri quicquam aduerſi contigiſſet, quẽadmodum facilius conciliari poterat amicitia, ita facilius poſſe dirimi: proptereaquod quum pares amicitiam inirent, neutrius potiore conditione, æqualis etiam futura erat neceſſitudinis obligatio. Nunc tanta Cæſaris liberalitate Rex deuinctus, quantum ſibi officij ſuſtinendum ſit, vt gratiam perſoluat, ſatis intelliget: niſi fortè ſe prorſus ingratum haberi volet, omnique auxilio, ope & ſtudio tum diuino tum humano indignum. Audacius loquar: ſi bene Regem noui, eiúſque generoſum animum ex diuturna & familiari conſuetudine perſpectum habeo, hoc acceptum beneficium aliud poſtea viciſſim mutuum pariturum eſt, cum illa grati animi memoria cuius memini. Ita mutua hæc neceſſitudo duobus maximis & firmiſſimis vinculis quæ vnquam poſt hominum memoriam in huiuſmodi cauſa extiterunt, reuincta & conſtricta eſſet, communi vtilitate, quæ ad vtrunque pariter rediret, ac fide: cuius quidem hoc ingenium eſt, vt nemo alterius ſibi fidem melius obſtringere queat, quàm ſi illi fidem habeat. Atque hæc, pater ſancte, à me dicta ſunto partim vt qui a Rege ad te miſſus ſum, partim vt qui princeps ſum Chriſtianus, cui ſalus & quies publicà populi Chriſtiani more maiorum chariſſima ſit.

HOC inſuper illius nomine ſpondere non dubito, eius conſilium eſſe & porrò fore, (vtinam tam fœlix quàm pium) vt nonnihil de iure ſuo potius remittat, quàm vt ſummo iure exigens quæ ſua eſſe intelligit, ad bellum cum Cæſare gerendum compellatur. Qua tamen neceſſitate ſi tandem vincetur, vt ferro quod ſuum eſt repetat, bellum tanta contentione tantóque ſtudio perſequetur, vt timendum videatur ne nos (iam enim, pater ſancte, loquor vt collega & frater ſanctæ huius Apoſtolicæ ſedis) nos, inquam, cõmuni & auito noſtræ Religionis hoſti nimis lętum huius belli ſpectaculum prębeamus: néve corporibus fortiſſimorũ hominum tam funeſto bello cæſorum (quę propugnaculi vice eius furori obiicienda erant) pontem faciamus, quo aditum ſibi ad nos in ipſis noſtris penetralibus inuadendos comparet. Deus meliora, tu verò, pater ſancte, quem non latet quo loco tota res ſit, quàm potens & terra & mari hoſtis nobis immineat, vide vt tale ſtudium & operam huc afferas, quò & apud homines immortale nominis tui decus relinquas, & cælo triumphum glorioſum inferas, captiuorum turbam tua innocentia, prudentia & communis ſalutis cura deuictam abducẽs, odium nempe, ſimultatem, diſſidium, bellum, crudelitatem cum reliqua atrociſſimarum calamitatum ſentina qua hodie Chriſtiana Reſp. mirum in modum affligitatur: quam Deus Opt. Max. tuæ curæ & fidei æterna ſua prouidentia commiſit. Tuũ eſt, pater ſancte, huc omnes ingenij neruos intendere, atque eo magis (mihi enim liberè loqui per te liceat) quod iam rumuſculos neſcio quos audiui (quæ eſt hominum peruerſitas) Cæſarem animo non malè ad pacem comparato huc veniſſe, ſed voluntate alienata diſceſſiſſe.

HAC oratione papa intellecta, tum verbis tum vultu præ ſe ferre cœpit, quàm illi doleret res aliò non potuiſſe deduci: quinetiam quæ cardinalis extrema oratione dixerat, ingenuè fatetur, ſibi nuntiatum eſſe quemadmodum hi rumores tota vrbe ſpargerentur. Ibi tum multis verbis commemorare cœpit, & quantopere in hoc negotio elaboraſſet, & quàm obfirmato animo Cęſarẽ reperiiſſet, qui maximè confideret Regi exiguas ad reſiſtendum vires ſuppetere, ſe diligentiſſimè prouidiſſe ne Germanorum vlla præterea auxilia néve Heluetiorum illi mitterentur. Quæ omnia adeò ſibi papa vera eſſe perſuaderi ſiuerat, propemodum vt Regi autor eſſet, vt quancunque pacem Cæſar ferre pro ſuo arbitratu vellet, eam quauis conditione etiam deterrima accipere ne recuſaret. Ad extremum tamen duos legatos ad duos illos principes mittere decreuit, vnũ cardinalem Carpenſem ad Cæſarem, alterum cardinalem Triuulſium ad Regem, ſic tamen vt iter vnà facerent donec ad Cæſarem peruenirent: ita enim poſtquam ambo cum illo colloquuti fuiſſent, qui ad Regem profecturus eſſet, eum certius quæ diceret & quid Cæſar polliceretur, habiturum videri.

CARDINALIS à papa his confectis rebus diſcedit, Venetijs iter facit, tãdem ad Cæſarem

ſarem Petroſanctũ peruenit. Quẽ denuo partim verbis ſuis, partim mandatis à papa acceptis dicendo & monendo huc adducere conatur, vt quæ antea pollicitus fuerat confirmaret, & rata haberet. Tandem vbi videt monitis nihil eſſe loci relictum, ſub diſceſſum huiuſmodi cum eo verba facit. Tametſi, Cæſar Auguſte, ex itinere quod inſtituis, ex ijs quæ paras & loqueris, ſatis perſpicio, Regi fratri tuo nihil iam eſſe quòd aliam abs te conditionem quàm armorum expectet: quin & ab ijs quorum fide & diligẽtia res tuę potiſſimùm adminiſtrantur, audio tua conſilia non tam eò ſpectare vt Sabaudum reſtituas, quàm vt Regem in ipſis regni viſceribus adoriaris: non tamen deſiſtam quin te etiam hodie orem, vt animi perturbationibus paululum moderari cogites, neu odium & ſpem, quibus nihil infidum magis aut minus tutum fieri poteſt, in conſiliũ adhibeas, aut te tranſuerſum rapi patiaris. Bellorum exitus cõmunes ſunt & ancipites: quo ſæpius victoriam conſequutus es, eo te diligentius cauere conuenit, nequid ſuſcipias, quo rerũ geſtarum ſplendor obſcurari queat, quoq; detrimentũ maius accipias, quàm cauſa grauis videretur extitiſſe, quæ te in hoc diſcrimen vocare potuerit. Vnde profecto fieret, vt calamitas hæc temeritati & immaturo conſilio tribueretur, res ſecundæ fortunæ arbitrio non tua virtute aut ſapientia contigiſſe putarentur. De Rege fratre tuo hoc non dubitãs affirmare poſſum, eum, niſi prior arma capies, niſi à te primùm claſſicum dabitur, niſi prior illum laceſſes, bellum non eſſe tibi illaturum. Sin autem illum adoriri maximè in ipſius ditione & regno inſtitues, quemadmodum paſſim tui gloriantur, hoc tibi vaticinari & prædicere non dubito (liceat quęſo cum bona venia liberè quod ſentio eloqui) ſi illius regni robur & Gallię florem, ſi populi in vnam voluntatem conſpirantis conſenſum & concordiam, ſummumq; erga principem ſtudium ac fidem bene noui, ſi me nõ fallit ipſius Regis (à quo educatus ſum & ornatus) animi pręſentia & celſitudo, atque indefatigabilis in re præcipui momenti, quam ſemel ſuſcepit alacritas, non procul iam eſſe, quum pro maximo beneficio à Deo optabis & petes, vt te ſaluum ex hoc bello extricare poſſis. Sic enim habeto, aliam eſſe Galli militis rationẽ in tuẽda regione bello quæſita, atq; quũ pro patria, oppidis, agris, poſſeſſionibus, templis, delubris, focis & aris pugnandum ſibi eſſe videt: pauci eum abſq; vel repentina pernicie vel maximo diſcrimine domi adorti ſunt. Quocirca te Cæſar rurſus etiam atq; etiam moneo, ne committas vt temerario conatu cuipiã Galliæ loco antea obſcuro & incognito, nomen & celebritatem tua calamitate afferas. Verùm vt ſemel dicã, ſpero fore vt potius te à ſententia deduci hîc patiaris, quàm in Galliam iter facias, vnde nõ parum periculi eſt ne res tibi tum ignominiæ tum damno ſit futura.

Cardinalis Lotaringi ad Cæſarem oratio.

CÆSAR tametſi hanc orationem parum grato animo audierat, non tamen ſibi valde diſplicere oſtendit eam loquendi libertatem quã cardinalis ſibi ſumpſerat. Quod vt faceret, nõ tã mouebatur hominis autoritate, digni ſanè cuius ratio haberetur, quàm ipſa facundia & venuſtate, qua in dicendo valebat. Gratias illi pro fideli conſilio agit, Deum precatur ne eum verum vatem eſſe patiatur: addit ſibi aures ad æquas pacis conditiones nondum prorſus eſſe occluſas, modò Sabaudus (cui deeſſe niſi cum ſummo dedecore non poſſet) in primis reſtitueretur: ſin minus, ſuorum conſiliorum (quæcunque tandem eſſent) rationes tam aptè inſtitutas eſſe, vt omnia ſibi proſperè euentura eſſe nõ dubitaret. Ipſe tamen poſtea quum cardinalem cõueniret, humaniſſimè faſſus eſt, in ijs quę ad Petroſanctum dixiſſet, ipſo rerum euentu didiciſſe eum vatem non vanum eſſe. Cardinalis decimo ſeptimo Maij die in aulam ad Sarrambertum Foreſtanorum venit. Regi renuntiat quicquid ex oratione, vultu atque habitu tum Cæſaris in profectione & reditu, tum papæ in vrbe, deniq; ex fama paſſim à ſuo ex Gallia diſceſſu compererat, aut coniectura aſſequi potuerat. Summa erat, nihil æquitatis à Cæſare iam eſſe expectandũ, certum eſſe in Galliã infeſto exercitu venire, Cæſarianos prædicare ita omnia eſſe prouiſa, vt nulla Germanorum auxilia Regi ſint ſperanda, neque pagorum qui ex Heluetica rep. papæ adhuc dominium ferrent: qui verò à Romana ſede defeciſſent, tum Germanos tum Heluetios, ita ſuorum opera Regi eſſe infenſos, vt nihil illinc opis aut auxilij expectandum eſſet. Nuntiat inſuper quemadmodum Antonius Leua (vti ſuprà dictum eſt) copias ſuas Seziam flumen traduxiſſet, neq; diu diſſimulaturus videretur aut cũctaturus, quin noſtros prælio laceſſeret.

Cardinalis ad Regem in Galliã reuertitur.

HOC accepto nuntio Rex & ſimul ijs quæ ab ora Picardica & Campania de mili-

1536. tum numero qui cogebatur multi afferebant, rem primùm cum intimis communicat, & ijs quorum prudentiæ in ſummis negotijs maximè confidebat, deinde concilio conuocato exponit quæ partim trans alpes partim per citeriores regni oras fiebant. Enimuero, inquit, tandem aliquando Cæſar ſimulandi atq; diſſimulandi finē faciet: deinceps in conſilio capiendo non erit cur in hac difficultate hæreamus, & deliberatio inſtituatur, num hoſtis loco iam ſit habendus, & bellum aduerſus eum parari oporteat, an verò aliquandiu cunctandum, dum factis cum oratione pugnantibus ſeipſum eſſe belli autorem demonſtret: nunc, quantum ex ijs quæ nuntiari auditis intelligi poteſt, propediem laruam deponet. Quòd ſi qui ſunt quibus adhuc religione nimia in hac cauſa duci viſus ſum, quàm vt regni mei rationes ferrent aut vtilitas poſtularet, nondū tamen me vllius rei pœnitet. Nunc enim res eò deducetur quò, ſecūdum pacem tutam & æquam, in primis venire cupiebam, nimirum ne ad bellum mihi cum illo veniēdum eſſet, quod nō Deo primùm deinde etiam hominibus probaretur. Quamobrem ſi bellum iuſtum eſt quod quis neceſſitate compulſus gerit, is verò omnium hominum iudicio ad bellum adigitur, & meritò arma ſumit, qui omni alia ſpe excluſus eſt: profectò humano etiam iudicio, nō tantùm diuino (quod mihi nunquam in dubium venit) ius & fas à nobis ſtat, tota iniuria hoſtis eſt. Atque vt de Sabaudo primùm agam, teſtari omnium mortalium conſcientiam poſſum, quàm ſæpe licuerit non dico capere aut occupare, ſed quum in manibus iam haberem, retinere maximam meæ poſſeſſionis partem quam tenet, idq; quum nondū tantopere ſocijs atq; fœderatis valeret. Verùm ſatis perpetuò habui, quandiu me per meas poſſeſſiones, quoties vellem, tranſire non impediebat, quòd eum aliquoties de meo iure monendum curarem, id adeo ne longioris temporis præſcriptionē obtenderet: in quo etiam perſeuerare omnino decreueram, ſi ſe mihi commodum vicinum ſemper præbuiſſet. Omitto dicere (quod ſatis ipſi memoria tenetis) quemadmodū poſtquam ex Luſitanica propinquitate in Cæſaris ſocietatem aſcitus eſt, ſe erga me geſſerit, pretioſa ſupellectile oppignerata rebellem & transfugam contra me pecunia iuuerit, me bello captum eſſe per literas gratulatus, Heluetios à mea ſocietate & fide alienare conatus fuerit, meum & liberorum patrimonium emerit, vt etiam Nicæam (quæ mea eſt) papæ Clementi, vbi colloqueremur, denegaret. Sed quòd proximè me per meas poſſeſſiones iter facere prohibuit, in cauſa mea perſequenda, quum quidem tam indignam in me accipere contumeliam nollem, quam mihi Galliæ Regi minimè fortis ille Sfortia intulerat, qui nomine tenus & precariò Mediolanum tenebat: quis non quæſo de ſuo iure ſtatim armis decernendum ſibi eſſe non putaſſet? At nihilo tamen ſecius dum iſta paro, rem pacatè & leniter tentare inſtitui: id quia obtinere non potui, hoc mihi ſaltem licuit, vt armis, quæ iam in manu habeo, quod æquum faſque eſt auferam. Iam verò Cæſar, quanuis conſanguinei ſimus, & eius ſororem in matrimonio habeam, voluit tamen Sabaudi cauſam defendēdam ſuſcipere. Primùm petijt vt bellum inceptum intermitterem: feci, & indubitatæ victoriæ apertum curſum inhibui. Poſtulauit vt exercitum ab Vercellis obſidendis abducerem: morem etiam in eo geſſi. Rogauit vt exercitus mei imperatorem ad ſe de pace mitterem: quod quanquam vix vlla æquitate poſtulabatur, conceſſi tamen. Voluit præterea vt copias meas cis alpes reuocarem: ne hoc quidem recuſaui, ſed mei exercitus imperatori iuſſi, vt diſpoſitis per certa loca præſidijs, reliquum exercitum huc remitteret, niſi quòd Italica auxilia Caguini & Rāgonis dimitti præcipiebam. Poſtremò petijt etiam vt cum Sabaudo in iudicio contenderem: conditionem accepi, & papam iudicem tuli. Denique, vt vno verbo omnia, quid tandē à me prætermiſſum eſt, quod quidem fieri poſſit & debeat, vt Deo & hominibus ſatisfaciam, & cauſam illis meam probem?

Regis in concilio oratio.

ILLE verò interim exercitum ſuum extra præſcriptos limites deduxit, quantum ex meis copijs detraxi, tantum ſuis adiecit, neque iam quicquam deeſt, niſi vt (quod habet prouerbium) oppugnetur Saguntum, dum ego Romæ, hîc & alibi tempus deliberationibus abſumo. Imò hoc tantùm inter ſuos magnificè prædicat, iam hoc ſe agere vt bello me in Gallia petat, meque ad infimam omnium inter quos regnum obtineo conditionem redigat. Enimuerò vt vniuerſi mortales animo planè ſint excæcati, non oculis corporis, non poteſt tamen Cæſar Deum, cuius oculis omnia patent, qui omnia præſentit, decipere. Qui ſi non alia cauſa adduceretur quàm vt Sabaudum reſtitueret, ſatis illi

illi eſſe deberet, vt ea recipiat quæ illi bello ademi, ac non vt aliqua ex meo regno oppida occupet. De quibus ſanè pretio cum Sabaudo decidere malim, vt quod meum eſt, belli vitandi cauſa redimam, quàm penes hominem adeo ſuſpectum & dubiæ fidei relinquere. At enim è duobus ille alterum euenturum eſſe prædicat, & diſiuncti enuntiati antecedens vt verum ſumit, deinde bellam ſuæ ratiocinationi, & quam ſibi confinxit, complexionem, ſi dijs placet, ſubiungit. Ait enim aut ſe Galliæ Regem fore, aut me Cæſarem. Equidem Cæſar eſſe non cogito: neque verò ille, ſi omni officio erga eum, erga Sabaudum, erga Deum ipſum, omnium pactionum teſtem & arbitrum, functus ſum (quod præſtitiſſe me confido) Galliæ regnum vnquam obtinebit.

IMO Deus ipſe omnis ſuperbiæ intolerabiliſq; contumaciæ iudex ac vindex, à nobis ſtabit, noſq; ab eius prauis conſilijs & conatibus (quemadmodū ſpero) tuebitur, atq; in eum iram ſuam vltionemq; conuertet, à quo nulla ratio ſarciendæ pacis & deponendæ ſimultatis, quantumuis æqua, impetrari poteſt. Itaque quum ſatis ſciamus quid interſit inter eum qui Deo propitio amicoque vtitur, & eum qui aduerſum & inimicum ſibi conciliauit, liceatque nobis animis bene conſcijs hoc bellum ingredi: agite, rem aggrediamur nō ſolùm ea animi alacritate qua cęteris in bellis vſi ſumus, ſed iuſta ira & indignatione perciti accedamus, qua non iam perduelles, ſed fœdifragos & captionum perfidiæque artifices vlciſcamur. Nunc quoniam audimus duos exercitus ab hoſte conduci, videndum reſtat in vtram partem potiſſimas vires noſtras conuertendas eſſe putemus: vtrumúe magis in rem noſtram ſit (quanquam id ab itinere pendet quod ab illo inſtitui videbimus) alpes, vt illi obuiam procedamus, ſuperare, an expectare dum in Galliam cū infeſto exercitu veniat, eiusque aduentū paratis copijs prę̨ſtolari, vt tandē in patria cum illo congrediamur: nam vtriuſq; extant rationes & exempla. Sed quando huc vos conuenire iuſſi, vt quod quiſque ſentit, liberè & apertè eloquatur, non vt quod mihi magis placere intelligetis, id ſequamini: rationes quę vtrinque afferri poſſunt, non commemorabo, ſed ex varijs ſententijs quæ à vobis dicentur, quibus res plana fiat, quod videbitur optimum eſſe pronuntiabo.

HVIC Regis orationi vniuerſi qui in concilio aderant aſſentiuntur. Etenim præterquam quòd omnes perſuaſum habebant omnia feciſſe eum & officio abunde ſatisfeciſſe, priuſquam bellum Sabaudo inferret, nonnulli ſentiebant eum non minus rectè atque ordine facturum fuiſſe, ſi eadem alacritate perrexiſſet, quàm quòd toties Cæſarem reſpexiſſet. Qui ſi grauius cōquereretur, non minus æquum quàm facile reſponſum in promptu fore, dum nihil quod ipſius eſſet, noſter exercitus attingeret, quemadmodum expeditionis initio viſum fuerat. Nec deerant qui optaſſent amiralium non tam citò mandato Regio obtemperaſſe, ſed vt potius Vercellas occupaſſet, dum Rex denuo bello interdiceret. *Variæ in Regis concilio ſententiæ.*

SED quod factum eſt, fieri vt infectum ſit, non poteſt. Porro quod ad res præſentes attinebat, omnes exiſtimabant (idque valde veriſimile erat) quando Cæſaris conſilium (quemadmodum ille quidem dictitabat) de Gallię regno occupando erat, vnde Regem deturbaret, eumque funditus euerteret: vbi ille eſſet, ibi exercitus totum robur futurum, ibiq; cū vniuerſas vires ſuas, aut certè maximam partem habiturum eſſe. Quòd ſiquid alia etiam ex parte aggrederetur, id futurum duntaxat ad Regias vires diſtinendas, & maiores ſumptus faciendos, non ad vllam rem magni momenti perficiendam. Quum enim Rex muniri & teneri tria aut quatuor oppida in agro Pedemontano iuſſiſſet, illucque magna & firma præſidia tum equitatus tum peditatus deduci, belli rationem omnino poſcere, vt vel Cæſar illa, antequam in Galliam irrumperet, vi occuparet, aut in Pedemontana regione ſatis virium ad illa obſidenda relinqueret, aut denique alia pari multitudine præſidia locis finitimis diſponeret, quæ noſtris imminerent, ne modica acceſſione aucti ſeſe coniungerent, è præſidijs egrederentur, & facultate quæ fortè daretur, arrepta aliquid magni momenti perficerent. Itaque non eſſe veriſimile, modò omnes in officio erga Regem eſſent, Cæſarem, ſi Pedemontanam regionem noſtrorum prę̨ſidijs liberare & expurgare vellet, antequam in Galliam mouerer, eo anno Galliæ magnum damnum inferre poſſe: neque rurſus, ſi aliquot modò oppida præſidijs firmata, ac non iuſtum ad noſtros qui illic manebant obſidendos exercitum relinqueret, poſſe eum abſq; externis auxilijs eodē tempore (maximè quum paulo

1536. antè ingentes ſumptus aduerſus Barbaros in Africa feciſſet) duos magnos exercitus alere, quibus in duobus regni locis magnum quidpiam occuparet, in primis verò in Picardorum & Campanorum finibus: in has enim duas prouincias non facilè per vim irrumpi poſſe, neq; iniuriæ & prædæ hoſtium admodum eas patere. Itaq; optimum eſſe omnes cenſebãt, vt Rex præcipua harum prouinciarum oppida præſidijs firmaret, reliquos belli duces ſtrenuiſſimos & viros rei militaris vſu præſtantiſſimos quàm maximo poſſet numero apud ſe haberet: exercitum denique potentiſſimum & firmiſſimum compararet, quem ilico in eam partem conuerteret, ſiue in citeriores ſiue vlteriores regni prouincias, in quam hoſtis primum impetum faceret. Addebant alij huiuſmodi exercitum accelerandum eſſe, quo in tempore iam parato vteretur, hoſtisq; aduentum prius occuparet, quàm alpes trãſeundi facultas daretur: potius in locis nuper bello quæſitis bellum gereretur quàm in ipſa patria & vetere regni ſede, vnde omnia petũtur quę ad belli ſumptus ſuſtinendos ſunt neceſſaria: quæ non adeo commodè prȩſtari poſſent ſi in ipſis venis & viſceribus regni bellum exardeſceret.

Rex de ſumma & ratione belli gerendi ſtatuit.

HIS ſententijs Rex auditis idem ſibi quoque videri reſpõdet, vt quàm maximum poſſet numerum cogeret atq; in manu promptum haberet, his copijs vel coniunctis vel ſeparatis vteretur pro ea occaſione ac facultate quam hoſtis ipſe bello inferendo præberet, ſiue tranſeundæ alpes eſſent, ſiquidem ille Pedemontanis locis noſtros conaretur expellere, ſiue expectandum eſſet dum in ipſo regno prælio exciperetur, ſi quidem regnum ingredi pararet. Sed quocunq; tandem, inquit, impetum facere cogitet, mei conſilij non eſt, vt vel illi pugnæ poteſtatem faciam, vel ille me ad pugnandum compellat, ſed vt eum ſinam obſidendis oppugnandisq; oppidis milites, tempus, commeatum, munitiones & rem pecuniariam abſumere, vt belli incommoda ille etiam experiatur, quæ nos antea in re ſimili pertulimus. Illud quidem ex ratione belli adminiſtrandi ſatis conſtat, expeditionem huc ſuſcipere eum non debere. Etenim quum meis Pedemontanis oppidis tantum præſidij impoſuerim, ſi alia pari numero in ſua oppida deducet, quibus meos milites, ne ſe commoueant, impediat (quod ad minimum illi præſtandum eſt) fieri non poteſt vt ſatis illi virium ſuperſit, quibus in nos cõiunctis omnibus copijs impetum faciat. Quòd ſi etiam cum vniuerſo exercitu tranſiret, id verò eſt quod ego maximè optarim, ob eam quam oſtenſurus ſum cauſam, in qua etiam hactenus acquieſco: vt ne iſto quidem incommodo mouear, quo affici eum demonſtraſtis qui bello in ſuis finibus premitur. Talis enim calamitas aut incommodum nõniſi certam noſtræ Galliæ partem infeſtare poteſt. Cauſa qua vt ſic ſentiam adducor, hæc eſt (vt interim omittam illa quæ attuliſtis, noſtros etiã præſidiarios aliquid illic molituros eſſe, ſi paulũ modò ſupplementi aut ſubſidij accedat) quo maiorẽ adducet exercitum, eo maiore commeatu opus futurum eſſe, eo plures equos & iumenta ad illum per alpium iuga comportandum adeſſe oportet: tãtam enim multitudinem comparare cogetur, vt duplicata pabulorum copia, quæ alendo equitatui vniuerſo ſatis eſſet, iumentis illis ſarcinarijs non ſufficiat. Nũc quum per ea loca iter ſit illi faciendum (vt etiam frumentum & pabulum quod reperietur, illinc vel auehi vel etiam vaſtari non iubeam, quod tamen facere decreui) quæ ſitu & ſolo ſunt parum commodo ad exercitum vel ſocialem & amicum alendum, qui celeriter & ſtationibus certis iampridem conſtitutis ad commeatum conuehendum & paratis progrederetur: quàm ſe malè accipi quęſo, experietur hoſtilis exercitus, qui ad ſingulos aditus aut tranſitus anguſtiores effractos (nam ego omnes demolitione tollendos curabo, & quidem maiore numero vno die, quam quindecim ſarcire queant) commorari alibi diem vnum, alibi duos, tres, imò vel octo aut totos decem cogetur, dum quæ diſrupta fuerint, reficiat? Ne dubitate quin priuſquam ad loca plana peruenerit, iam dimidia ex parte profligatus ſit.

TRADVCTIS deinde copijs quum lautiorem & commodiorem ſe conditionem nacturos ſperabunt, tum verò occurrent oppida muris cincta, opere communita, machinarum & telorum multitudine inſtructa, maximis præſidijs firmata, quę ego quamplurimis, fortiſſimis & peritiſſimis rei bellicæ viris complere poſſum, in agris quocunq; oculos cõuertent, nihil videbunt quo vti queant, nullum oppidum niſi vaſtatum & deſertum, quo excipiantur, vndique inimicam regionem eſſe conſpicient. Ac quum in Pedemontana regione ponè haberent Longobardicum feraciſſimum agrum, populos ſo-

cios

cios & amicos, flumina latiſſima ad comportanda cibaria, facultatē promptā & ad manū, vt integri defeſſis ſuccederēt: nunc cōtrà alpes editas, cōfragoſas, ſteriles habebunt, aditus obſideri ſentient, ſubinde pugnandum ſibi eſſe poſtquam hac tranſierint, idq; parum tutò, rebus præſertim ita comparatis vt ipſe apud me conſtitui: deniq; his impedimentis fiet vt ſtipendiū tardius militibus perſoluatur. Hæc profectò difficultas, quæ per ſe maxima eſt, deinde temporis ſpatiū, deprehenſiones inopinatæ in hoſtico, loca ignota, inſidijs opportuna, commeatus penuria quæ inde ſequetur: hæc omnia huiuſmodi mihi quidem vidētur, vt numeroſum exercitum ad miram hominum paucitatem reducere queant. Nos verò circuniectam vndiq; regionem noſtrā habebimus, nihil conſpiciemus quo non arbitratu noſtro vti liceat, ſumma omni ex parte vbertas & copia ſe oſtendet, agri feraces & fructuoſi, fluminum noſtro vſui commodiſſimorum maximus numerus: res numaria quæ cōgeretur, tutò abſque vlla præſidij neceſſitate aduehetur: tempore hoſtis labefactabitur & elangueſcet, noſtri numero & viribus augebuntur, ac belli exercitatione ad virtutem acuentur: iucundo illo, ſi libebit, ſpectaculo perfruemur, vt hoſtem à ſeipſo confici ſedendo (quod dici ſolet) vel in caſtris amœnis & munitis ambulando cum voluptate conſpiciamus. Non quò tamen illud velim, aut cōſilium meum ſit, vt illic deſides & ignaui ſemper torpeamus. Hoc dicere cogito, quoties aliquid ſuſcipere placebit, fore vt iudicio & facultate quę dari videbitur, vtamur, non neceſſitate aut hoſtis libidine impellamur. Id eſt, vt vno verbo omnia, vires habebimus integras & recentes, acres erimus, impigri & ſolertes, ne occaſiones nobis oblatas negligamus, neúe hoſtibus opportunas & commodas quas in tempore arripiat, præbeamus.

Hæc in ſumma ſunt quæ facere decreui, quæ iam vt fiant, nullo interpoſito ſpatio aggredi oportet. Ego enim iam amiralio per nuntios imperaui, vt diſpoſitis præſidijs, reliquum exercitum huc remittat, copias Caguini & Rangonis dimittat, ductores tantùm ordinum & præcipuos aliquot milites mihi ſtipendiarios reſeruet. Nunc verò ad illos quod attinet, cenſeo, quum primum Cæſar bellum apertè facere incipiet, eis per nuntios ſignificandum eſſe, vt ſuas copias inſtaurent. De reditu autem amiralij, adhuc in ea ſum & ero porro ſententia quam oſtendi: idque vt ſic ſtatuam, duabus moueor rationibus. Vna eſt, vt tota belli illati iniuria penes hoſtem apertius reſidere & illi vni tribuenda agnoſcatur. Altera, quòd præſidijs deductis, hoſti ſub dio impar eſſet. Stat igitur ſententia, vt illum ad me primo quoque tempore reuocem, quum præſertim nihil amplius cauſæ ſit quare expectet, dum à cardinali, qui huc iam redijt, accerſatur. Qui illic relinquentur, omnibus edicam, vt, dum abeſt amiralius, marchioni Saluſſio pareant, quem illic (vt illi ſum pollicitus) cum imperio velut principem meum legatum eſſe volo. Delphinatui alium inſignem virum præficiam, qui milites illinc redeuntes excipiat, & prudenter locis diſponat quæ opportuna & commoda ad alpium tranſitus obſidendos & impediendos videbuntur, interim dum copias meas vndique comparabo. Quibus omnibus coniunctis ſi Cæſar apud Pedemontanos diutius cunctabitur, illuc meum exercitum ita inſtructum traducam, vt illi occurrere non dubitem, & cum magna Gallorum multitudine periculum facere, num mea Gallia adhuc homines procreet, à quibus toto vitæ meæ tempore Hiſpanos in fugam conijci videre ſolitus ſum, an verò in Hiſpania alij hodie naſcantur ab ijs qui iampridem Gallorum virtute territi fugere conſueuerunt. Non inficior eos à certis annis nonnullis in rebus potiore fuiſſe conditione, conditione, inquam, & loco: cæterùm quoties paribus vtrinque momentis, ſola virtute dimicari oportuit, nunquam vidiſſe me memini, quin Gallus perpetuò Hiſpanum licet feroculum profligauerit, & porro profligaturum ſe ſperet. Equitatui noſtro nimis grauē iniuriam facerem, ſi cum eo Cæſarianum conferendum putarem.

Italos habebit, credo: neque nobis deerunt, imò aderunt quantocunque numero placebit, neque ij omnium poſtremi. Germani pedites Cæſariani ſi noſtros numero ſuperant, at virtute, animo & vſu non vincunt. Quod numero deeſt, Heluetijs ſarcietur, quicquid Cæſar tādem ſuis artibus moliatur & ſe perfecturū glorietur. In Germania quidē ipſius partiū homines fortaſſe meas rationes ſuis calūnijs & vanitate (qui illorū mos eſt) nōnihil turbauerint: ſed ſemper ipſo rerū euentū didiciſtis, veritati locū illic, quoties demonſtrare licuit, datum fuiſſe. Qua etiā cauſa adductus non abs re fore ſtatui, vt illuc hominē negotiorū meorum gnarum mittā, qui quę locum & tēpus poſtulare

1536. intelliget, ad ea orationem ſuam accommodare ſciat. Quem etiam volo tum meo tum liberorum nomine petere vt ordinum Imperij conuentus in diem certam indicatur, vbi ius noſtrum & rationum quæ à nobis afferuntur pondus exponatur & expendatur, vnde ortum eſt quicquid inter nos & Cæſarem controuerſiæ interceſſit: vt tota cauſa ab Imperij ordinibus cognoſcatur, qui reuera iudices ſunt, & quorum eſt de controuerſijs pronuntiare, quæ inter Cæſarem & eos qui in Imperij clientela ſunt (quales me & liberos meos Mediolani nomine agnoſcimus) incidere poſſunt. Pręterea ſimulatq; Lugdunum peruenero (quo me paulo pòſt recipere, vt meis rebus proſpiciam, decreui) cenſeo, quando nunc eſt nundinarum tempus, negotiatores Germanos qui illuc conuenient, accerſendos ad me eſſe, & oratione temporibus data alloquendos, qui vbi opus eſſe videbitur, maximè ſiquid in patria aliter quàm res habet fama nuntiante in me dici reperient, veritati aduerſus mendacium patrocinentur.

Apparatus bellici deſcriptio. QVI in concilio aderant, in Regis ſententiam eunt vniuerſi, & principis tantam in ſuis rebus prouidendis prudentiam & maturitatem ampliſſimis verbis collaudant. Itaque vti viſum fuerat, ipſo Calend. Iun. die Ioannem Humerium equitem torquatum, qui centum equiribus cataphractis Delphini auſpicijs præerat, mittit, qui Delphinatui cum imperio præeſſet. Franciſcum Nocetum comitem Potitremium ex ſua turma ad amiralium exercitus imperatorem denuo mittit, qui diceret ſibi valde probari quæ eodem nuntio ſibi ſignificaſſet, de ijs quos præſidijs Taurinorum, Foſſani & Conij præponendos putaret: iubet rebus ita perfectis ad ſe reuerteretur. Gulielmũ Bellaium Langæum, ipſum etiam ex regia turma nobilem in Germaniam mittit, tum ob cauſas antea commemoratas, tum vt à ducibus Bauariæ centum illa coronatorum millia repoſceret, quæ anno 1533 apud eos depoſuerat, quum id cuius cauſa depoſiti fuerant, iam vrgere deſijſſet, tempus quo mutuum reddi oportebat iampridem præterijſſet, negotium denique valde premeret, vt quicquid vndique opis poſſet, corradere cogeretur. Quæſtorem in Picardiam cum ingẽti pecuniarum ſumma mittit, tum ad militum delectum vbicunque opus eſſet, habendum, tum ad oppida & caſtra amplius munienda, ſimul duos rei machinariæ præfectos, Luſarcium & Magdalenium cum multis tormentorum magiſtris, Ioannem Crequium Canaplium comitem Mantium & Molantium, equitem torquatum & centum regiæ turmæ nobilium præfectum, Odardum item Dubetium quinquaginta cataphractorum ducem Boloniæque ſeneſchallum ad ſe accerſitu hunc verò equeſtris dignitatis inſigni torque aureo donat. Maſſiliam Antonium Rupeſocaldum Barbezium equitem torquatum & quinquaginta cataphractorum præfectum mittit, qui cum imperio præeſſet.

EQVITVM claſſes auget, trecentarum lancearum numero adiecto. Antonio comiti Marleano tum filio primogenito, hodie duci Vindocinenſi, Ioanni Aurelio marchioni Rotelino, Franciſco Cliuio comiti Niuernenſi, & principi Rupeſurionio quinquagenos equites attribuit. Ferentariorum item equitum claſſes & peditum cohortes auget: Ioannem Paulum Ceretanum ducentis ferentarijs equitibus & duobus peditum millibus præficit, Canaplium pari numero, Martino Bellaio totidem ferentarios equites, ducentos hippoſclopiſtas, & duo millia peditum Italorum attribuit: ex quibus Ioannem Taurinenſem, Sampetrum Corſicum, Collium Corſicum & Chinchæum quingentẽtis præfecit. Non multis pòſt diebus Regi nuntiatur in Hiſpania milites conſcribi, quibus impreſſio in Aquitaniam fieret, vt quidem fama ferebatur. Qua re intellecta, tametſi veriſimile illi vix fiebat Cæſarem velle tot locis ſuas copias diſtinere, tamen ne incautus opprimeretur, ſimul etiam vt Hiſpanis ipſis metum incuteret, quò magis grauatè pecunias Cæſari ſuppeditarent, quatuor peditum millia conſcribi iubet, quibus, vtcunque res caderet, & quocunque loco opus eſſe videretur, paratis vti poſſet. Quamobrem Nauarræ regem cum imperio illuc miſit, qui toti Hiſpaniæ non modicam ſuſpicionem iniecit.

APVD Delphinates Humerius Gratianopoli curiæ patres, rationum Regiarum *Humerius delphinatus res componit.* præfectos & tribunos plebis conuocat, docet maximum à Rege belli apparatum fieri, quo non modò hoſti reſiſtere poſſet, verùm etiam aliquid aduerſus hoſtem magni ſuſciperet: proinde animo ne deijcerentur, neu metu corriperentur, ſed in fide & obſequio Regis ſeſe continerent. Progreditur deinde Ambrodunum vſq;, in eandem quo-

que

que ſententiam illos alloquitur. In duobus illis oppidis & in reliquis quoque populum timore non exiguo perculſum reperit illum quidem, ſed optimo tamen adhuc in Regem animo: eos omnes oratione ſua vehementer confirmauit. De illius ſentẽtia & iuſſu ex ſenatoribus, rationalibus & nobilibus aliqui per totam prouinciam dimittuntur, qui frumenti, vini & reliquorum cibariorum cenſum inirent, & locis ſtatis diſtribuenda curarent. Gratianopoli ampliſſima horrea conſtituunt, vt parata illic haberent, quę poſtea quibuſcunque locis opus eſſe videretur diſtribuerent. His confectis rebus Humerius ſumma celeritate Exilias, Caſtellodelphinũ, Buſſeriã, Bellocombam, Aualonem & alia tum oppida tum caſtra oræ Delphinaticæ viris, re machinaria & frumentaria, quãtũ ſatis eſſe viſum eſt, cõmunit. Ad Roccam miluiam defendendã Ioannes Bulerus duumvir Riuẽſis venit: is frater erat Cẽtalij, qui loci ipſius dominatũ tenebat. Humerius ab eo rogatus quinquaginta milites ſubſidio miſit. Sed iſta poſtea acciderũt. Et quoniã Antonius Leua hanc arcem & alias deditionem ſibi tradi per buccinatorem iuſſerat, Humerius prę́ſidia & munitiones, quemadmodum rei gerendę neceſſitas ac temporis opportunitas poſcere videbatur, commutauit & innouauit, vti ſuis quæque locis demonſtrabimus. Ipſe fere Ambroduni cõmorabatur, ſic tamen vt totam prouinciam obiret, Brigantium, Exilias, Gapum ventitaret, & quocunque regni rationes eum vocabãt. Eius deniq; ſumma in Regem officia, ſingularis prudentia atque diligentia, qua vſus eſt, non vulgari commendatione & laude digna extitit.

LANGÆVS in Germaniam quum perueniſſet, Regem illic tanta ob res exacerbatas inuidia laborare tamque male paſſim audire comperit, vt reipſa didicerit non temere Cæſarianos gloriari, quòd maleuolis ſermonibus eum adeo & Romanenſibus & Proteſtantibus inuiſum reddidiſſent, vt à neutris milites habiturus eſſet. Reperit etiam non abs re fuiſſe quòd Cæſar, quæ noſtratibus legatis Romæ pollicitus fuerat, vt orationis ſuæ, quam illic coram papa & cardinalibus habuerat, exemplum illis daret, poſtea retractaſſet. Tot enim exemplaria ille cum ſuis tota Germania ſparſerat, adeo inter ſe diuerſa & diſcrepantia, pro ingenio eorum ad quos mittebantur, vt tot genera extarent, quot ſectæ in religione Mahumetana conſpiciuntur. Proteſtantibus talia deſtinabantur, ac de illorum negotijs multa eiuſmodi ſcribebantur, vt ex eorum lectione cuiuis promptum eſſet ſuſpicari, Cæſarem in eorum cauſa apud papam deprecatorem potius quàm aliud quicquam egiſſe. Ipſe inſuper literas priuatim ad non neminem eorum ſcripſerat, quem ſciebat cæteris omnibus communicaturum. His ſignificabat ſe bis aut ter longo & intimo colloquio cum papa egiſſe, adhibitis etiam aliquot cardinalibus, quos papæ accerſiri placuiſſet: illic cauſas à ſe explicatas fuiſſe, quibus adducti Proteſtantes in nonnullis capitibus à Romana Eccleſia diſſentirent, easque non prorſus à ratione eſſe alienas ſe planum feciſſe, atque adeo iam non paruam ſpem tum eſſe, ſe impetraturum vt capita illa papæ probarentur & rata haberentur: niſi res tanta, quo temporis pũcto tranſigenda ac componenda iam videbatur, inopinato nuntio impedita fuiſſet, quo allatum eſſet exercitum Regiam ad Vercellas oppidum ducatus Mediolanenſis conſediſſe, eo conſilio vt vlterius progrederetur.

Langæus in Germania Regis famam calumniis oppreſſam reperit.

HANC cauſam extitiſſe cur non expectata papæ ſententia, coactus fuiſſet venia ilico accepta, copias celeriter in vnum coniunctas aduerſus hoſtem conuertere, non ſine magno dolore, quòd non perfecta re de illis diſceſſiſſet, ſed non ſine magna ſpe etiam, qua confidebat illorum auxilio, quod in tam pia & iuſta cauſa imploraret (cuius indicaturam nullam facere vellet, ſed eorum arbitrio relinqueret, quantum cuique conferendum eſſet) hoſtem pacis turbatorem omniumq; piorum conatuum quos ipſe ſuſciperet interruptorem, à ſe ſubmotum & expulſum iri. Quibus confectis rebus ſe ſtatim ad negotium interruptum de integro rediturum.

EIVSDEM orationis exempla ad Romanenſes etiam dimittebantur, ſed longè alia forma. Quanquam enim ad eos demerendos nonnihil de doctrina Lutherana aſperſum fuerat, id tamen adeo parcè & ſummis (quod aiunt) digitis attingebat, vt nihil eſſet quo Lutheranarum partium homines animis offenderentur. Apud vtroſque his artibus Cæſariani vtebantur: & quò vtrorumque odium in Regem concitarent, rumorem in vulgus efferebant, omnes Germanos è Gallia tubæ præconio publicè pronun-

Libelli in Regem famoſi per Germaniam ſparſi.

1536. tiato exulare: quotquot e ditione Regis in Germania verſati aliquãdo fuiſſent, omnes indiſcriminatim tanquam Lutheranos & impietatis damnatos atrociſſimo ſupplicio afſici. Hac ratione & Proteſtantes in Regem inſtigabant velut illorum doctrinæ infeſtiſſimum hoſtem, & alios concitabant, quaſi eodem ille omnes loco haberet, ac eadem trutina libraret. Vtriſque præterea perſuaſerant, quòd Rex bellum faceret, id non tam ob priuatam cauſam facere, quàm ob initam cum Turca ſocietatem, eamque eſſe hominis mentem, vt Cæſaris & Imperij vires aliò auerteret, dum ille totius Chriſtiani populi hoſtis alia ex parte eum adoriretur. Quin & ſimiles labris lactucas epiſcopos quoſdam reperiebant, qui vel animi morbo, vel quòd ita eſſe crederent, in vulgus efferre audebant, atque ad hanc rem vel opera rabularum quorundam pro ſuggeſtu in publicis concionibus abutebantur, vel programmata typis excuſa valuis templorum per ſuas diœceſes affigi curabant. Poſtremò nequid deeſſet quod ad fidem faciendam conducere videretur, certam epiſtolam prouocatoriam typis editam cum priuilegio ſcilicet Cæſareæ maieſtatis (nequis de rei veritate dubitaret) euulgarunt, addito fecialis nomine, die aſcripta & quo loco Regi in magna principum & nobilium corona exhibita fuiſſet. Quam quum fecialis porrigeret, manu gladium teneret, cuius lamina vna ex parte in flammarum ſpeciem cuſa erat, alia encauſtica pictura tota rubebat. Cuius rei hanc interpretationem attuliſſet, Cæſarem principem ſuum illi bellum exitiale & cruentum denuntiare, quo omnia ferro & flamma vaſtaret, niſi à turpi, ſcelerata & execrãda societate ſeu coniuratione quam cum Turca in Chriſtianorum & Chriſtianæ religionis perniciem inierat, diſcederet.

Hæc belli denuntiatio ita per totam Germaniam publicata, incredibile dictu quanta hominum odia aduerſus Regem concitaſſet: quòd valde pauci erant qui nõ certò ſtatuerent id reuera accidiſſe. Non erat ſcilicet ſuſpicandum eam à tali Principe tanto Regi faciendam eſſe, niſi nefariam illam cum Turca conſpirationem factam eſſe conſtaret. Per id tempus etiam accidit vt nonnulli extarent incendiarij, qui noctu obambulantes multos in Germania vicos & oppidula ruſticana incenderunt. Quam occaſionem Cæſariani nacti famam ſparſerant, iſtos incendiarios à Rege ſubornatos & dimiſſos eſſe. Hac fama & cęteris artibus effectum eſt, vt qui antea domo nonniſi accepto ſtipendio egredi nolebant, tum, tanquam aduerſus cõmunem quendã totius humani generis hoſtem pugnandum eſſet, vltro ad centuriones properarent, rogarentq́; vt ſe ad bellum ducerent. Ea res admodum opportunè Naſſauuio ceſſit ad cogendas Germanorum peditum copias, quas paulo pòſt in Picardiam duxit. Supererat tertius exercitus comparandus, quem Cæſar (vt antea dictum eſt) in Campaniam deducendum eſſe conſtituerat quum maxima eſſet rerum perturbatio, quique ad tempus pręſtitutum in procinctu futurus erat, atque id modica Cæſaris impenſa, niſi Rex ſua prouidentia obſtitiſſet, dum in Germaniam dimiſit qui explorarent quid illic turbarum & tragœdiarum excitatum eſſet.

Germania crebris incendiarijs vexata.

Langævs vniuerſos Germanos ita in Regem animatos reperit, vt qui ſuperiora illa veriſſima eſſe crederent. Itaque quum eos adiret quibus plus fidei habebat, & quorum fide, diligentia & opera plurimum antea aliàs in Regis cauſa vſus fuerat, hi de illo ſe tum non leuiter mereri putabant, ſi tantum diſcriminis adirent, vt eum Cæſaris vel fratris Ferdinandi Regis miniſtris non indicarent, ac pro amicitia monerent vt reditum maturaret, neq; vlterius progrederetur. Ac profectò reb. ita exacerbatis, hominumq́; animis huiuſmodi Cęſarianorũ artib. inflãmatis, ſi porrò pergere inſtituiſſet, iter illi facere interdiu nullo pacto licuiſſet, quin vel agnitus vel ex ſuſpicione manu iniecta progredi fuiſſet prohibitus. Nocturna etiam itinera nihilo fuiſſent illi tutiora, propterea quòd à crepuſculo ad lucem vſq; ruſtici omnes in agris excubabant, qui nullos iter facere ſinebant quos non cõpellarent. Quamobrem quendã ſibi priuatim amicum nactus, qui nõ recuſabat quin apud ſe ad aliquot dies deliteſceret, dum prudenter interim & quãta fieri poſſet dexteritate aliquorum voluntatem tentaret & exploraret (quorum maior erat potentia & autoritas vt illum iuuarent, rationemque inuenirent qua rei veritas proferretur, deleretur que turpis illa labes quæ Regi ab obtrectatoribus inuſta erat) eo conſilio vti ſtatuit. Illius opera de alijs duobus inter cæteros, periculum facit,

Langæo maxime difficultates obiectæ.

facit, qui colloquendo (vt res alia aliam trahit) in eum ſermonem veniunt, vt cupere ſe in primis dicerent, dari aliquem, à quo de tota re, cuius tanta fama ferebatur, vera & prolixa oratione certiores fierent: ſibi enim vix veriſimile fieri, Regem à Deo in tantam amentiam & furorem ruere permiſſum fuiſſe. Ille tum fide ſilentij inter eos tres data, indicat Langæum domi nemine præter ſe cōſcio latere: quem illi adire eumq́; coràm loquentem audire ſtatuunt.

E o s ego, ne debita laude officij careant, alio loco, quem opportuniorem deligam, nominabo: nunc tacere viſum eſt, ne eius odio obnoxios illos reddam, cui factum hoc nimium diſplicuit. Poſteaquam ad eum acceſſerunt, etſi oratione & habitu ipſo præ ſe ferrent atrociſſimis illis in Regem maledictis ſe fidem non habere, nonnulla tamen eſſe dicunt in quibus culpam in eum conferrent, idque ſe magnorum virorum exemplò facere, qui quæcunque dicuntur non temere credant. Langæus ad omnia ſic reſpondet, vt illi ſatisfactione accepta ſe nihil iam expoſtulare dicerent, multis alijs non minus ſatisfactum iri, ſi eadem reſponderentur. Quibus cauſis adductus Langæus quæ coràm diſſeruerat, ſcripto complectitur, efficit vt clam typis excuderetur, & tota Germania tum Latina tum Germanica lingua efferretur: quin & in Gallicam linguam conuertit, quò à pluribus legeretur, ac rei veritas latius pateſieret. Præterea vt proteſtantibus oſtenderet verba illis data eſſe, & eos ludibrio habitos, qui cùm literis à Cæſare ſcriptis fidem habuiſſent, tum verò illius orationis quam Romæ habuerat diſperſis exemplis: illa curat vera & fideli ad verbum Germanica interpretatione typis edi, & quoquouerſum dimitti. *Langæus ſenſim vanitatis nebulas diſcuſſit.*

E a re effectum eſt vt Proteſtantium erga Cæſarem ſtudia valde refrigeſcerent, odium tamen quod tum illi tum Romanenſes in Regem conceperant, non valde remittebatur. Tametſi enim Langæus ijs quos conuenerat, rei veritatem demonſtrauerat, ex ipſius Leidekerkij literis, in quibus manus & ſignum hominis agnoſcebatur, conſtabatque eum adhuc apud Regem eſſe, quo ſatis refellebatur euulgata illa & typis excuſa belli denuntiatio: literas inſuper negotiatorum Germanorum oſtenderat, Lugduno ante paucos dies datas, gratulationis plenas, qui ſummam in ſe Regis humanitatem in ſuis rebus prædicabant, Langæoque, à quo introducti & commendati fuerant, per literas gratias agebant, quod ſatis commenti illius de exilio promulgato vanitatem arguebat: tamen vulgo ipſi, cuius animis penitus illa ex rumore inhæſerant, nondum veritas innotuerat.

P e r c o m m o d e tum temporis accidit vt negotiatores, qui à nundinis Lugdunenſibus redeuntes feſtinabant, vt in tempore Argentinenſibus intereſſent, ſingulis ſubinde diebus aduenirent. Id vbi reſciuit Langæus, nonnullos ex ſuis & qui Regi ſtudebant, quos in aliquot oppidis habebat, ſui aduentus certiores facit: eiſq́ue iubet vt varijs diebus, cœtibus & locis maximè frequentibus negotiatores illos rogarent ecquid è Gallia afferrent. Reſpondent vno ore omnes quæ cum ſuperioribus cohærebant. Rogati num bellum denuntiatum eſſet, affirmabant, quo tempore Lugduno diſceſſiſſent, nullum eſſe inter Cæſarem & Regem bellum indictum, amborum oratores adhuc apud eos mutuò eſſe, ſermones de pace confirmanda etiamnum paſſim haberi, quanquam, ſi quis ex ijs quæ fiebant iudicium facere vellet, rem ad arma ſpectare. Quin & illud non dubitabant affirmare, quo tempore ex libello impreſſo denuntiationem illam Regi, quum Lugduni eſſet, factam fuiſſe apparebat, Regem ante hunc diem amplius menſe & quindecim poſtea diebus Sancheri, Sarramberti & Mombriſone verſatum fuiſſe. Rogati ſuper proſcriptione & exilio, reſpondent Regem contrà liberaliſſimè promiſiſſe, ſi fortè pax inter ſe & Cæſarem (quod abeſſet) violaretur, Germanos tamen non minus tutò in Gallia quàm Gallos ipſos verſandi facultatem habituros. Imò quoniam exteri fortaſſe propter bellum minus liberè ſe itineri commiſſuri eſſent, aut magnas pecuniæ ſummas negotiandi cauſa allaturi, illos in ſuo ipſius ærario, vt nullum à prædonibus itinere faciendo diſcrimen ſubire cogerentur, reperturos coronatorum bis, ter, quater aut etiam quinquies centena millia, quæ in merces ſuo more coemendas inſumerent, quæque vel in Gallia bello confecto, vel etiam in Germania belli tempore, ſiquid illic opus eſſet, reſtituerent: cæterùm tanta orationis humanitate vſum fuiſſe, vt

1537. eam ampliſſimis verbis prædicandam ſibi eſſe exiſtimarent. Rogant eos nonnulli ex Proteſtantibus, num adeò acriter in ſuam doctrinam illic ſæuiretur. Reſpondent ipſum quidem Regem non pati quicquam in religionis negotio mutari, niſi ſano & graui eorum demum conſilio, qui Eccleſiæ præſunt, & quorum iſta facere intereſt: verùm tantū abeſſe vt ſumma neſcio qua ſeueritate in eos animaduerteretur, vt contrà Rex edictum publicari iuſſiſſet (cuius etiam exempla deſcripta nonnulli ex illis proferebant) quo liberè domum redeundi, & bona poſſidendi poteſtatem ijs omnibus faciebat, qui ſolum veriti eſſent quòd delati eſſent aliquid contra eccleſiaſticam doctrinam vel ſenſiſſe vel dixiſſe: neque grauiore pœna hoc delictum puniri velle, quàm vt apud ſuum quiſq; Epiſcopum, in cuius diœceſi ageret, ſancto voto ſe obſtringeret, deinceps ſe vitam pio Chriſtiano dignam amplexurum, & in doctrina atque poteſtate ſacroſanctæ Eccleſiæ Catholicæ futurum eſſe.

Langæus literas ad principes Germanos mittit.

DVM rei veritas paulatim gliſcit, Langæus, quoniam videbat ſibi tamen nondū tutò in omnibus locis verſandi facultatem futuram, quæ adeunda ſibi iudicabat, vt ſui principis & liberorum mandatum curaret, & ordinum Imperij conuentum haberi poſtularet, vbi cauſæ illorum firmamenta & potiſſimę rationes, in quibus cum Cæſare cōtendebant, explicarentur: fiduciarias, quas à Rege literas habuerat, vnà cum alijs, quas ipſe ſuo nomine priuatim ſcribebat, quibusque quid in mandatis accepiſſet, fuſius declarabat, ad ducem Bauariæ Ludouicum, comitem Palatinum, Electorem mittit. Eum rogat vt quoniam inter ſeculares Electores principem locum obtinebat, & Galliæ proximus erat, ipſa Regis & liberorum poſtulata collegis ſignificanda curaret. Ipſe dum nuntius ex eo itinere redit, duces Bauariæ Gulielmum & Ludouicum adit, à quibus pecuniam illam depoſitam, cuius meminimus, repoſceret. Ab ijs verba tantùm & ſatisfactiones ſatis ieiunas aufert, timere ſe nimirum, ne ſi tum mutuum redderent, bello inter Cæſarem & Regem coorto, Cæſar materiem expoſtulandi nactus videretur, quòd Regem ad ſe oppugnandum pecunia iuuiſſent. Quinetiam hoc illorum verbis & iuſſu ei denuntiatur, vt ſuis finibus quamprimum excederet: periculum enim eſſe ne res ad Cæſarem aut Romanorum Regem dimanaret, à quibus iuberentur (quod recuſare nefas eſſet) eum in illorum manus tradere. His rebus factum eſt vt hoc itinere parum admodum proficeret.

LITERAS etiam Palatini Electoris manu & ſigno confirmatas accipit, quibus non minus ieiunum reſponſum continebatur. Significabat ille, quas ab eo accepiſſet tū Regis & liberorum tum ipſius priuatim de Regis mandatis literas, eas ſe ad Romanorū regem Imperij ſummum vicarium miſſurum eſſe, qui ſuo iudicio de illis ſtatueret. Hoc accepto reſponſo, Langæus quòd cupiebat, vt ſi minus Regi poſtulanti conuentū haberi concedebatur, at illud ſaltem omnibus conſtaret quàm ille nullam conditionem recuſaſſet, neque per illum ſtetiſſet quin res ab ijs quorum intererat cognoſceretur, alias literas eiuſdem aut ſimilis argumenti ad Electores & reliquos Imperij Principes mittit: quarum quidem literarum ſimul & earum quas à Rege & liberis attulerat, ſuum cuiq; illorum exemplar deſtinat: quas etiam à chalcographo excudendas & paſſim per Germaniam dimittendas curauit. Porro earum literarum quas ſuo nomine dabat, hæc erat ſententia.

Lāgæi ad principes Germanos epiſtola.

QVO tempore Rex Chriſtianiſſimus ſummus meus Princeps ac dominus, obſeruandiſſimi, illuſtriſſimi & ornatiſſimi Principes, me in hanc Germaniam cum mandatis miſit, ipſe cum Sereniſſimis liberis tum fama ipſa tum ſuorum literis conuentum Imperialem propediem habiturum iri didicerat. Quam ob cauſam literas mihi & mandata ex æquo ad vos omnes dederant, nominatim autem me à vobis petere iuſſerant, vt diem certum conſtitueretis quo denuo ordinum Imperij conuentus haberetur, quò illis tutò & abſque vllius offenſione legatos cum ampliſſimis literis mittere liceret, qui in concilio vobis exponerent & perſpicuè docerent quid ſibi iuris, nominis & cauſæ ſumendum & vindicandum cenſeant tum in ducatu Mediolanenſi tum alijs locis, quæ per vim & iniuriam ſibi pridem extorta adhucque occupata retineri conqueruntur: ſimul etiam vobis illorum facta probarent, coramque hoc ſacroſancto Imperio (apud quod ſuum ſplendorem & dignitatem integram atque illibatam manere ſummopere

ſtudent)

ſtudent)non crimina ſed calumnioſas obtrectationes purgarent & refellerent. Hac igitur ſpe fretus poſtquam huc adueni, duas res reperio obſtare quominus quod mihi mādatum erat exequi poſſim: tum quòd conuentus ille, de quo ad eos perlatum fuerat, non habebatur, tum quòd ſi veſtrum ſingulos adire cogitarem, ad id faciendum itinera minimè tuta mihi dari videbam. Accedebat etiam quòd à nonnullis qui principem gradum & autoritatem obtinent, amicè ſed ſeriò etiam monebar, certum mihi imminere ipſius vitæ periculum, quocunque loco in Germania deprehenderer. Hoc ego nuntio (fatebor enim quod res eſt) non leuiter commoueri cœpi. Cuius rei cauſa non ſola hæc erat(quanquam & hæc nonnulla reuera erat) quòd me de ſalute periclitari, & Regis negotia valde lædi videbam, ſed etiam quòd rei tum nouitatem tum indignitatem valde mirabar.

In hac enim præterquàm quòd Regi iniuriam fieri perſpiciebam, reperiebam etiam huius ſacroſancti Imperij & gentis Germanicæ exiſtimationem non parum labefactari. Nam quum ſuperioribus ſeculis ea in vobis habita ſit animi magnitudo & potentiæ dignitas, vt iniurias non modò vobis ſed alijs etiam illatas vindicaretis: quis non hodie ad commiſerationem moueatur, qui ipſam libertatem veſtram, non ſolùm amplitudinem, adeo opprimi videat, vt illud tolerare ac tacito conſenſu probare cogamini, vt ſit quiſpiam cuius nutu regum & principum legatos vel admittere vel repudiare oporteat? qui vobis præſcribat quibus concedi, quibus denegari aditus debeat? qui etiam nominatim ijs concedi vetet, quorum genus (ſeu Franci ſeu Francogermani ſint) ab iiſdem autoribus atque Imperium ipſum profectum eſt? Quodquidem Imperium vobis ab illis conciliatum eſt, ab illis à Græcis ad Latinos tanquam poſtliminio reſtitutum eſt, qui ſua liberalitate, præter ampliſſimas prouincias, quas ingenti labore, ſudore & ſanguine ad augendum & ornandum hoc Imperium, ad ſtabiliendam atque firmandam veſtram libertatem quæſiuerunt, nomen & limites Germaniæ amplificarunt, ipſum Imperium tot latiſſimis poſſeſſionibus decorarunt, quas antiquo patrimonio ad vtranque Rheni ripam tenebant: qui denique præter vetuſta illa in vos merita, cum veſtro Imperio tanta neceſſitudine, cōſuetudine & conſilio ipſo coniuncti ſunt, vt etiam quum bella maximè inter eorum Reges & veſtros Cæſares (quod non ita pridem factum eſſe ipſi meminiſtis) intercederent, nunquam tamen nec ſocietas inter vos dirempta eſt, nec communicatio intermiſſa.

Hæc quam ita ſint, ſiccine vos Illuſtriſſimi & Clariſſimi principes patiemini ab iſtis ius gentium in vobis labefactari, eorum legatos violari quibuſcum tanta ſocietas vobis in hoc Imperio, quod ipſi vobis pepererunt, intercedit? quorum nomini ſacroſancto tanta debetur reuerentia, vt tutò & extra omne periculum inter ipſa hoſtium arma verſentur? Rex quidem ipſe princeps meus hanc & alias inuſitatæ indignitatis iniurias ſibi illatas diuino iudicio planè committit. Ad me verò quod attinet, qui ab eo & eius liberis non alio conſilio huc miſſus ſum, niſi vt apud vos (quorum eſt vt Cæſarem creare, ita etiam de controuerſijs rerum Imperialium cognoſcere atque pronuntiare) ius exponerem quod illi habent, & ſibi deberi contendunt, vtq; in iudicio veſtro (quod illi ſubterfugere velle vaniſſima calumnia incuſantur) ſiſti eos poſtularem, qui quæ Regis & liberorum ſunt per iniuriam occupata detinent, quibus ſe ſpoliari eo grauius ferunt, quòd dum illis potiuntur (ſunt autem illorum optimo iure) ſe ex numero eſſe principum Imperij poſſunt affirmare: ne mea legatio illis planè inutilis eſſet, non potui hoc meum officium prodere, quin ea per literas & nuntios agam, quæ abſque ſummo & præſentiſſimo periculo coram expromere non licet. Itaque Regis principis mei & liberorum literas, cum alijs meo nomine ſcriptis, quibus mandata mea exponebam, ad illuſtriſſimum principem Ludouicum comitem Palatinum dederam: nam eum illo me agere minore periculo poſſe exiſtimabā, propterea quòd ei, quum Galliæ maximè ſit vicinus, facilior mei recipiendi facultas daretur. Ab eo ſummis precibus contendo, vt de Regis & liberorum poſtulatis ad collegas Electores, aliosq; principes & ordines Imperij, quorum intereſſe eos fieri certiores videretur, referret, tum ipſi ex communi conſilio & ſententia reſponderent ac ius redderent. Ille per literas reſpondet ſe omnia ad Sereniſſimum regem Ferdinandum miſſurum, qui ad Cæſarem fratrem perferenda curaret: illum optimè rationem tenere quemadmodum hæc negotia ſint adminiſtranda.

1537. Hoc ego reſponſo accepto (prudentiſſimi & clariſſimi principes) quid à Cæſare & fratre Ferdinando expectare aut poſſum aut debeo, niſi vt literas & mandata ab ijs ſupprimantur? Alter enim ſe ſpolijs indutum & patrimonio principibus meis adempto locupletatum nouit: ambo autem id agunt vt Rex princeps meus apud omnes vbique malè audiat: cumque quum accuſent, quòd hodie contra ius & fas ducatum Mediolanenſem affectet, antea nullo iure aut legitimo nomine tenuerit & occuparit, itinera obſideri & explorari (vti videtis) iubent, quòd verentur, ne quoniam res omnino ſe aliter habet, falſoque ab illis accuſatur, huc mittat qui crimina diluant, atque in eos ipſos accuſationem meritò retorqueant.

Hoc profectò ſine vlla dubitatione verum eſſe omnibus conſtat, Maximilianum Cæſarem ante aliquot annos cauſa in iudicio cognita, vtraque parte audita, ex principum Imperij qui aderant ſententia, Regem Galliæ Ludouicum demortuum, deinde Franciſcum principem & dominum meum ipſius Ludouici generum in clientelaris fidei profeſſionem accepiſſe, & ducatum Mediolanenſem velut antiquum & auitum patrimonium tenere iuſſiſſe.

Idem meus princeps in hac cauſa diſceptanda non modò ordinum huius Imperij ſubire iudicium non recuſat, verùm etiam vltro ipſe non ſemel poſtulauit: tantum abeſt vt in hac cauſa vel in Sabaudica (quam etiam maleuoli homines vobis deprauarunt) vnquam vadimonium deſerere cogitauerit. His ego in tot difficultatibus conſtitutus, quum hoc mihi exprobrari minimè vellem, quaſi ſuſceptam prouinciam tanta negligentia adminiſtrarim, neque, ſi officio meo omni ex parte reſpondere minus licebat, aliquid ſaltem in principum meorum cauſa tentauerim, nonnulla ſpe adduci cœpi, fore vt à vobis aliquid reſpondeatur, vnde illis oſtendere poſſim, quam perfugij & auxilij expectationem in veſtra æquitate locare debeant.

Qvæ quum ita eſſent, expedire mihi viſum eſt vt has ad vos communes literas tum alias ad ſingulos priuatim per certum nuntium darem, quibus fidem veſtram implorarem, à vobis peterem vt ſanctæ illius ac vetuſtæ coniunctionis rationem habeatis, quæ ſemper noſtræ patriæ & noſtris Regibus cum veſtro Imperio interceſſit, antiquæ & toties renouatæ propinquitatis, neceſſitudinis nunquã interruptæ inter noſtrates & veſtri Imperij principes: cogitetis quinam ſitis, quem locum teneatis, ecquod ſit munus veteris illius & germanę Germanicę libertatis, ecquid huic Imperio, huius autorum & conditorum memoriæ, vniuerſæ deniq; ipſi reip. Chriſtianæ debeatis. Ne committatis vt duo potiſſima huius reipublicæ columina mutuo conflictu atterantur & debilitentur. Cogitate quemadmodum in eorum ſplendore & robore poſſit illa ac debeat ſperare & quærere ſuæ gloriæ atque amplitudinis incrementum, ſui contra res aduerſas & pericula tutelam: quemadmodum vtriuſque maiores præter cæteros ſuas fortunas, potentiam & vitam ad eam tuendam, amplificandam propagandamque perpetuò contulerint.

Hoc ego à vobis potiſſimùm peto, hoc etiam potiſſimum à meis principibus negotium datum eſt, vt petam, ſi aduerſariorum maleuolis ſermonibus præiudicatæ aliquid opinionis veſtras mentes occupauit, id vt deponere incipiatis, & qua ex parte ius eſſe agnoſcetis, eò iudicum ſententias inclinari & propendere ſinatis. Id ego à vobis ſanè ſpero, ſi quidem iſta ſimul in memoriam reducatis, tum hoc illorum peruetuſtum ius & hæreditarium publicè declaratum, ac probatum fuiſſe in cauſa Ludouici Regis, idque Cæſaris Maximiliani teſtimonio & iudicio, tum ipſum Regem ab eodem Maximiliano inde per ſummam iniuriam pulſum fuiſſe. Qui quum ab eo amplius centum quinquaginta coronatorum millia extorſiſſet, haud ita multo pòſt ac fortaſſe etiam his ipſis pecunijs quas ab eo acceperat, magna coacta manu eum per vim deturbauit. Hunc quum poſtea Rex princeps meus recepiſſet, & ex manibus iniuſti occupatoris extortum per complures annos tenuiſſet, Cæſar veſter indicta cauſa eum ſpoliauit, etiamſi iure ipſo oporteret (id quod à maioribus veſtris & vobis ſemper eſt vſurpatum) poteſtatem & autoritatem, qua poſſeſſiones quæ in Imperij clientela ſunt, ad alios dominos transferantur, legis eſſe, non ab vnius cuiuſpiam (quiſquis ille ſit) arbitrio ac libidine pendere.

Hoc ius, hanc legem quum veſtra priuatim interſit & veſtrum reuera ſit cognoſcere, veſtræ quoque partes ſunt diligenter videre quidnam ad æquiſſima ſereniſſimorum meorum principum poſtulata reſpondendum eſſe putetis. Hi à vobis petũt & obſecrant ne tantopere ſe faſtidiatis, vt ſuam cauſam minus quàm aliorum Imperij principum cognoſcendam ſuſcipiatis. Mihi quidem minimè dubium eſt quin, ſi recordamini quales ſitis, principes ſcilicet libertatis vindices, omnium cõtrouerſiarum quæ in hoc Imperio oriuntur, ſummi iudices, ipſi Cæſari ſeriò inſtare debeatis, vt ius illi par & æquũ poſſint obtinere, cauſa diſceptetur atque cognoſcatur, ipſe quoque ęquitati ſe ſubijci patiatur, veſtro iudicio magis ſtare animum inducat, quã opinionem ſuam præfractè tueatur, qui gloriatur ſe (haud ſcio an ſalua dignitate) omnes ſuas copias & opes coacturum, quibus potius aduerſus Regem, quàm aduerſus Turcam hæreditarium ſanguinis & nominis Chriſtiani hoſtem vtatur: mauúltque quaſcunque à tergo regiones relinquit, illius prædæ exponere, quàm vt ab hac ſententia ſe deduci patiatur, & ab expeditione legiones abducat, quã ad eum Regẽ opprimendũ ſemel ſuſcepit, à cuius patribus ac maioribus orta eſt occaſio, qua ampliſſimæ illæ opes & bona familiæ Auſtriacę obtigerunt, quæ potiſſimùm eam in ſupremum dignitatis faſtigium, quo nunc locatam videtis, extulerunt. Quòd ſi ille in ſentẽtia ſemel inſtituta perſeuerare volet, ſi ſemel infeſtum exercitum in Regis Chriſtianiſſimi principis mei regiones ducet, quod ſe facturum minitatur, atque adeo fortaſſe iam rẽ aggreſſus eſt, reperiet, ſcio, & patrẽ & Sereniſſimos principes filios ita viribus & animis ad excipiendum irrumpentis impetum nullo minarum metu paratos, vt nihil Deo ſecũdo eorum omiſſuri ſint quæ ad principes vigilantiſſimos patriæq́ue ac ciuium amantiſsimos pertinent.

Verum antequam huc veniatur, antequam tempeſtas excitetur, qua perniciem & vaſtitatem vniuerſo orbi Chriſtiano importatum iri proſpiciunt, viſum illis eſt, vt de iis quæ dicta ſunt vos per me certiores fieretis, vóſque obſecrarem, vt pro eo loco ac dignitate quam tenetis, de inuenienda ratione cogitetis, ne tantum ſanguinis Chriſtiani effundatur, aut ſaltem vt periculi impendentis atrocitas leniatur. Idq́ue faciunt, vt hac illorum teſtificatione vobis conſtet, ſi bellum cum Cæſare gerendum erit, non ſponte ſua aut conſilio illos hoc ſuſcipere, ſed ad iniuriam propulſandam & ſe tuendos neceſſitate coactos deſcendere. Quam ego illorum teſtificationem mihi demandatam & imperatam, quia coràm exponere, multis licet rationibus apud non paucos principes tentatis, non poſſum, ad literas & ſcripta tanquam ad extremum perfugium me contuli. Veſtras ego celſitudines ſupplex oro, ne graue vobis ſit, vt hoc ipſo nuntio quid ad hæc æquiſſima poſtulata reſpondere vobis ſit in animo, cognoſcam. Obſeruãdiſſimi, Illuſtriſſimi, &c. Deus Opt. Max. veſtras celſitudines ſeruet ac bene fortunet, in hoc verò tanti momenti negotio, quod ad vniuerſos reuera pertinet, vobis eam mentem & conſilium immittat, quod & veſtrum officium & Chriſtiani populi ſalus flagitat.

Dvm has & alias literas Langæus expedit, veritas per totam Germaniam dimanare cœpit in iis quæ Regi falſò obiecta fuerant, & calumniarum vanitas prorſus patefacta eſt. Quinetiam in ciuitatibus Imperialibus aliquot negotiatores nuper Lugduno reuerſi (vt diximus) bonam operam nauarunt, vt ſuæ quiſque ciuitatis ſenatoribus commemoraret quàm liberaliter illic habiti fuiſſent, quàm luculentas conditiones Rex, antequam illinc diſcederent, tuliſſet. Quæ res adeo indignationem illam aduerſum Regẽ conceptam diluit ac mitigauit, vt ex tredecim hominum millibus quos rex Ferdinandus in Campanorum fines ſe miſſurum ſperabat (quíque priuato quodam magis ſtudio impulſi coierant, alij prædæ ſpe, alij vindictæ cupiditate incitati, quàm vt vel illi vel Cæſari obſequerentur) non plures reperirentur quàm ad duo aut tria millia. Reliqui ſacramentum militare ſe nonniſi toto ſtipendio perſoluto dicturos planè negarunt, idq́ue in illo excipi voluerunt, ſi aduerſus Regem arma bello inferendo ſumenda eſſent, in iis regionibus quæ antiquitus Gallici ſceptri & poſſeſſionis ſint. Ita exercitus ille impeditur: qui vt alia conditione ſacramento ſe obligarent, adduci potuerunt, alij in Italiam proficiſcuntur, alij cum Naſſauuianis ſe coniungunt.

Apvd Pedemontanos amiralius iam, vt illi imperatum erat, Taurinis præſidium impoſuerat, cui Claudium Annobaldum quinquaginta cataphractorum præfectum, equitem torquatum, cum imperio præeſſe iuſsit, & Carolum Cucium Burium, cuius

Amiralius Regis iuſſu exercitũ dimittit.

1537. antè iam meminimus,& Gabrielem Alacrium cum ſuis quinquaginta cataphractis, ferentariis Alſunus,Termius & Deſſæus centenis præerant.Præter illos multi nobiles ex inclytis familiis oppido ſe concluſerunt,vt fortitudinis laudem & famam ſibi compararent,Regique ac patriæ ſuam operam dicarent. Ex his fuerunt Piennius cognomento Halluinus,comes Tonnerrenſis, Liſtenæus, Guido Chabotus Iarnaci primogenitus, Paulus Chabotus Clarcuallenſis,Eſcarius,Ludouicus Bullius comes Sancerranus,Franciſcus Viuonnius,Carolus Coſſæus Briſſacus, Ioannes Doſius, Ioannes Claromontius Trauius. Pedites collocantur Alchius & Cannius qui millenis Picardis præerant, Sallius cum mille Normanis,Quintius cum pari Campanorum numero, Lartigodius,Blácus,& Anguarus cum quingentenis Vaſconibus,deniq; M. Antonius Cuſanus cũ duobus Italorum millibus. Toti peditatui cum imperio præerat Burius, vt Regis legatus vnà cum Annobaldo haberetur.Ipſe amiralius cum ſua centum cataphractorum & mareſchalli Albinij totidem equitum turma,item Rupemeniana & Villaboniana quinquagenûm,aſſumptis etiam comitis Gulielmi peditibus Germanis Pinierolam ſe recipit. Reliquum exercitum marchioni Saluſſio tradit,quem etiam in ſuum locum imperatorem relinquit.

Salvssivs ab amiralio(is Pinierolæ erat)per nuntium ſupplementum petit, quòd imparem ſe diceret tantæ multitudini,quam aduentare audiebat. Amiralius turmam equeſtrem Bonouallani abſentis,quam Broſſius legatus ducebat, Rupemenium etiam & Villabonum cum ſuis quinquagenis equitibus,centum cataphractos Montijani,ducibus Vaſſæo & Iallio,& ſexaginta Ioannis Pauli Cæretani equites, equitem Ambrenſem cum mille peditibus Vaſconibus, Santalbinum cum totidem Normanis,Oartium Nauarrenum cum quingentis mittit. Hi quo die ab amiralio dimittuntur,Vigonē perueniunt,inde Villafrancam:vnde miſſo nuntio à Saluſſio petunt quid facto opus ſit. Is poſt biduum demum ad Rupemeniũ ſcribit, vt ipſe cum Villabono poſtero die mane Villanouam Sollcriorum veniret,ſe illic cum Mompeſato,comite Pontremio & aliis affuturum,vt de rebus adminiſtrandis conſilium caperent. Illi imperata faciunt, mane conſilium ingrediuntur,eôdem etiam tempore meridiano redeunt, neque quicquam conſtituitur,niſi quòd Saluſſius iubet Montijani equeſtrem turmam à Iallio & Vaſſæo (is legatus erat Montijani) in Galliam reduci.Nihil præterea ſtatuitur,ſed vnde quiſque venerat,redire iubentur,dum à Saluſsio acceſſantur.

Saluſsius merito ſuſpectus, dũ ad Cæſarem tranſeat.

Bidvo pòſt turſus eos cum ſuis equitibus Sauillianum venire iubet,ſic tamen vt Villabonus præiret ad diuerſoria deſignanda, Rupemenius cum equitibus ſubſequeretur:videret autem diligenter quemadmodum tutò illos duceret, propterea quòd hoſtis cum multitudine non exigua haud longè abeſſet. Eò poſtridie quum illi veniſſent, adeſt Monpeſatus Foſſano reuerſus,quò profectus fuerat vt de oppido muniendo ſtatueret.Is nuntiat,quanuis mœnia valde infirma eſſent, ſibi tamen huiuſmodi videri, vt propugnari poſsit,modò tẽporis aliquid daretur quo vallo cingeretur,& caſtella ceſpititia quæ inchoari iuſſerat,perficerentur. Saluſsius hanc ſententiam ſibi probari negat, & quicquid militum habebat,in Galliam remittendum eſſe cenſet, Vereſium quamcelerrimè ad Regem mittendum,qui eum tum de ſuo hoc cõſilio certiorem faceret,tũ cauſas quibus adductus eſſet afferret:has eſſe, hoſte cum tanta multitudine adeo propinquo,nullam rationem videri,qua vllum in regione Pedemontana oppidum muniri ad arcendam eorum vim præter Taurinos poſſet: cæterùm alios milites illic habere præter eos qui iam aderant,id nihil aliud eſſe quàm conſultò homines neci obiſcere.

Respondent centuriones ſe quidem adeſſe vt illi dicto eſſent audientes,qui iuſſu Regis ſummam imperij tenebat,ſibique hoc eſſe imperatum: ſibi tamen operæpretium videri vt præter Taurinos vnum aut alterum oppidum ſeruaretur. Etenim ſi vnum duntaxat teneretur,id erat nimirum hoſti in Galliam tranſitum præbere, qui aut leui obſidione interim Taurinos nihilo ſecius premeret:aut tam oportuna facultate data,quum vnum videret oppidum expugnandum occurrere, idque nondum ſatis vallo & aggere munitum,omnes eò vires conuerteret,& multorum licet militum iactura tādem expugnaret,nequid in Galliam progredienti à tergo relinqueretur quod negotiū faceret. Mompeſatus in ſententia conſtat, Rupemenius cenſebat Conium potius eſſe muniendum, quòd ampliori oppido maius præſidium capi poſſet, deinde non tantis muni-

munitionibus opus eſſet, atque Foſſani. Nam ſi ſuburbana ædificia cum oppido cingerentur, vallum non maiori ſpatio quàm quingẽtorum paſſuum duci oportere. Præterea commeatum, tela & arma illic iam eſſe, quæ Foſſanum, ſi quidem illud muniri placeret, omnia inde eſſent cõuehenda. Hoc etiam accedere, quòd circuniectus Saluſſianus ager paratiſſimus eſſet, item Delphinatus & Prouincia, quòd comes Gulielmus cũ ſuis peditibus Germanis Barſelonæ aut ſicubi commodius alibi videretur, locari poſſet, alia item præſidia ad Demontium, Roccam miluiam & aliis locis diſponi, quæ hoſtibus à tergo eſſent. Ita hoſti multas difficultates obiectum iri, antequam aut de Conio obſidẽdo certò ſtatueret, aut eo ponè relicto montis iugum ſuperare aggrederetur. Cæteri centuriones in eius ſententiam frequentes eunt. Mompeſatus recipit ſe in alterum ex his oppidis, vtrum placeret, ingreſſurum eſſe. Illud in primis rogat ne deliberando tempus abſumatur, iam enim maturè facto non conſulto opus eſſe.

Saluſsius cum perendinationes ſubinde excogitat.

SALVSSIVS, quantumuis omnes acriter contenderent, eo die adduci non potuit, vt certi quicquam ſtatueret, niſi vt Rupemenius & Chriſtophorus Vaſcho poſtridie Foſſanum rurſus explorarent, quorum renuntiatione audita, quid fieri operæpretium eſſet, demum conſtitueretur. Illi poſtridie profecti eodem die reuertuntur. Rupemenius pertinacius etiam quàm pridie ſuam de Conio ſententiam vrget, eóque magis quòd Foſſani nulla aquæ copia quàm ex quinque puteis eſſet, præterea ex vnico fonte qui extra oppidum eſſet, quẽ hoſtis facilè in obſidione adimeret. Saluſſius quòd diſſimulandi & rem producendi rationem quærebat (vt poſtea conſtitit) nihil pronuntiare voluit, tantùm ſtatuit vt omnes & equitatus & peditatus duces poſtridie vnà ſecũ in rem præſentem venirent, vbi de toto negotio ſemel ſtatueretur, ſuam quiſque turmam & cohortem duceret, quæ ibi pręſidio relinquerẽtur, ſiquidem illic placeret manere: ſin minus Conium etiam recognoſcerent: quod ſi ne illud quidem defendi poſſe iudicarent, tum vniuerſi in Galliam redirent: ipſe recipit ſe operam daturum, vt machinarum multitudo ponè per montium iuga tutò traducatur. Reclamant cẽturiones, turpiſſimum fore, vt etiam ſe recipere cogerentur, machinas relinquere: neque verò illis hoc probabatur, vt vniuerſi milites Foſſanũ contenderent: ſic enim cibaria conſumpturos, quibus poſtea carerent, ſiquidem locum tueri placeret. Marchio contrà inſtare vt omnes proficiſcerentur, non amplius nocte manſuros eſſe. Qua de re certiorem Regem per Vereſium ſumma celeritate facit (ad quem etiam iam ſcripſerat) conqueritur inſuper ordinum ductoribus ſe parum morigeris vti.

FOSSANVM poſtridie vbi perueniunt, reperiunt temporis ſatis eſſe, ſiquidem nauiter & diligenter operi inſtarent, vt quæ cœpta erant perficerentur, id fieri poſſe ſi milites ipſi vnà cum amplius octingentis foſſoribus, qui inchoauerant, ad vallum ducendum operam ſuam accommodarent: Mondeuiſo (quod non procul abeſt) cibaria conuehẽda curaturos, vt Conio parcerent. Ita hoc in gratiam Regis effecturos, & vtroque oppido defendendo hoſtis impetum fracturos & remoraturos, facultatemq; noſtris daturos, vt copias in vnum coniungerent. Ea eſt omnium ducum & centurionum ſententia, quam Saluſſio ſignificant, eum rogant vt protinus certi aliquid ſtatuat. Ne tũ quidem pronuntiare quum vellet, rem in diem ſequentem reiicit, interim foſſores toto noctis ſpatio aufugiunt, vt vix quadraginta remanerent: quin illud quoq; poſtea cognitum eſt, ab ipſo Saluſſio vt fugerent, monitos fuiſſe. Id verum eſſe non tum quidem patefactum eſt, ſed multi erant quorum animis non leuis inſidebat ſuſpicio, maximè quũ poſtero die apertè præ ſe ferret tenendum ſibi oppidum videri: id quod minimè antea aſſentiebatur, quandiu facultas ad muniendum ſatis commoda ſuppetebat. Ita quibus in tam nefariæ rei ſuſpicionem nondum venire poterat, ij tantam mutationem leuitati ſaltem aut animo incerta quadam ſententia parum confirmato tribuere omnino cogebantur. Alij deterius aliquid augurabantur, quibus non placebat comitem Paucopalæũ ex eius comitatu, tam crebrò in hoſtium caſtra ventitare: verùm ille controuerſiam Monferratenſem obtendebat, addebátque, illius rei prætextu eum à ſe exploratorem mitti, quò illorum conſilia illuſtraret. Quibus verbis alij fidem habebant, alij ſimulatè dici putabant. Martinus quidem certè Bellaius in ipſo cõcilio omnibus audientibus, ei in os dixit Buſotum quendam ex hippocomia regia, quum Mediolano veniens Aſta iter faceret, eius diuerſorium proximè Cæſarianum ipſum inſcriptum conſpexiſſe. Ibi ſub-

1537. ridens Saluſſius certò ſe ſcire reſpondet, ne ipſi quidem Bellaio nedum vlli ex toto cœtu hoc veriſimile fieri. Ibi omnes aſſentiuntur, ſe de illius candore & probitate ita ſentire, vt tantum nefas in illum cadere poſſe nequaquam ſuſpicarentur, rogare tamen vt de rerum adminiſtratione certi aliquid tandem conſtituat, neu tempus longis iſtis & dubiis deliberationibus fruſtra abſumat. Reſpondet tum Saluſſius, quòd adhuc diſſimulaſſet, & rem traxiſſet, id à ſe factum vt quid animi haberent non ipſi quidem duces (quorum virtus ſibi nunquam in dubium veniſſet) ſed milites qui aderant, cognoſceret. Quos quũ animo tam alacri eſſe conſpiceret, iam non ambigere quin Foſſanum defendere oporteret. Petit vt quod non ſolùm pollicendo, verùm etiam inſtando ſe facturos recipiunt, nunc re diligenter præſtarent, de Conio poſtea conſilium capturos, ſi prius quis militũ numerus Foſſani relinquendus eſſet conueniret. Subiiciunt illi, modò qui tum aderant foſſores, quum id promiſiſſent, exhiberentur, aut alij pari numero, nihil iam ſe cunctari, ſed bona fide perfecturos, vt promiſſi fides conſtaret. Interim docent non leuiter ſe dolere quòd tantum temporis diſſimulando & moras nectendo periiſſet, neque opus vllo pacto inchoatum eſſet. Saluſſius foſſorum fugam, quæ tum incommodè accidiſſet, ſibi inter cætera vehementer dolere dicere, bono tamen eſſent animo iubere, polliceri ſe ex ſuo marchionatu quamprimum duplo plures accerſiturum, & quidem rei militaris non imperitos, vt ſi quid vrgeret, etiam militũ & foſſorum numero eſſe poſſent: verùm ne vnus quidem extabat. Ipſe concilium quotidie apud ſe in cubiculo cogebat, vnde duces qui accerſebantur, nihil certi in diſceſſu auferebãt, niſi quòd propter multitudinem cibaria in dies minuebantur, Mondeuiſo aut aliunde ne mica quidem aduehebatur.

SVPRA demonſtratum eſt Saluſſium iam inde ab initio & priuſquam Vereſium mitteret (quem conſciis centurionibus miſerat) Regi per literas ſignificaſſe tum quàm magnæ eſſent Cæſaris vires, tum quàm parum ſibi dicto audientes duces experiretur, quas ob cauſas nec Foſſanum nec Conium defendi vlla ratione poſſe videri, atq; adeo nihil magis expedire quàm vt omnes milites, iis exceptis qui Taurinis erant, in Galliam remitterentur. Quo nuntio Rex accepto Schenaſium quam celerrimè ad eos mittit, qui videret quo loco res eſſent. Rogat vt ſiquod erga ſe officioſum obſequium extare ſtuderẽt, operam, quoad eius fieri poſſet, darent, vt iſta oppida præſidio & opere firmarentur, ne tam citò hoſtem in regni penetralibus nondum paratis viribus accipere cogerentur. Id ſi facerent, pollicebatur ſe ante menſis ſpatium ſubſidium eſſe miſſurum, ſiquidẽ ad hoc vſque tempus ſtare & primum hoſtis conatum infringere poſſent: huius ſe tanti officij, quod ad ſummũ decus & regni ſalutem pertinere vehementer iudicabat, nunquam ex animo memoriam depoſiturum. Quæ tamen ſi ſe propugnaturos diffiderent, malle ſe vt cũ machinis ſalui redirent, quàm vt tot fortes viros amitteret. Schenaſius duces ipſos optimè animatos cõperit: qui tamen quoniam Cæſar cum omnib. copiis tam propè aberat, (nam Foſſanum intra octo dies obſeſſum eſt) trepidè admodum illa defendenda ſuſcipere videbantur, quum adeo infirmo vallo cincta eſſent, ipſis nulli foſſores extarent, neque facultas aliunde habendi vlla oſtenderetur. De Saluſſij etiam diſſimulatione grauiter conqueri animaduertit, qui tantum temporis rem protrahendo, neq; certi quicquã ſtatuendo elabi ſiniſſet. Præterea quã ille de ſe ſuſpicionẽ præberet cõmorãt: adeo quidẽ, vt parũ abeſſet quin oppidorũ propugnatione omnino deſperata, de ſeruandis tantùm viris & machinis laborandum ſibi ſtatuerent: eas autem ſaluas auehendi rationem facilem tam propinquo hoſte nullam dari, niſi vnam hanc, vt alicubi deponerentur, vbi tutò eſſent. Saluſſius Rauelum deuehi volebat, quod ſuum caſtrum dicebat eſſe inexpugnabile, ac reuera etiam firmiſsimum eſt, nec facilè capi poteſt. Sed ducibus parum tutum videbatur (quanuis apertè ſignificare non auderent) in illius manibus ac poteſtate eas relinqui. Mentio iniicitur Roccæ miluiæ, num rectè illic deponerẽtur, modò locum ſatis eſſe firmum cõſtaret. Explorarũ mittuntur ipſe Schenaſius, Chriſtophorus Vaſcho & plerique alij. Renuntiant id parum tutò factum iri.

DVM inter ſe quid fieri expediret contendunt, adeſt Sanſacus, quem Rex poſt Vereſij aduentum (quem mandata exponentem, & quid præterea ipſe vidiſſet narrantem audierat) ad eos miſerat. Is præter literas quæ ad Saluſsium datæ erant, alias priuatim cũ mãdatis Mompeſato & aliis ducibus reddit, quibus diſertè Rex orat, vt vel ſupra quàm vires ferant, alterum ſaltem oppidum retinere quindecim ad minimum dies conentur:

id mirum in modum ſibi gratum fore. Itaque id ſe facturos inter ſe recipiunt, & Saluſſio quid conſilij habeant oſtendunt, ſe rem, licet periculi plenam, aggreſſuros, & ſingulos foſſorum operam præbituros. Rogat Saluſſius vtri ex duobus oppidis mallent ſe committere, an verò vtrunque defendere cogitarent. Reſpondent, illum pro imperio, auditis ſententiis, ſtatuere debere vtrius defenſio ſuſcipienda eſſet: nam vtrunque ſimul præſtari poſſe ſibi quidem tum non videri, quando res tam negligẽter adminiſtrata fuiſſet: ſatius eſſe alterum nauiter defendere, quàm vt hoc periculum adiretur, vt alterius ſalutis ſtudio alterum periclitaretur. Tum ille, Ego verò, inquit, vtrunque defendendum eſſe cenſeo: & quoniam Rupemeni hoc infirmius tibi videtur, ipſe in eo manere decreui. Tum ſeipſum oſtendens, At hic tibi adeſt, inquit Rupemenius, vir non ignauus, qui vnà tecum libentiſſimè manebit, quo ad omnia, vti æquum eſt, obſequentiſſimo vti poteris.

RELIQVI duces vniuerſi reclamare cœperunt. Cauſam afferunt, non æquum eſſe vt Regij exercitus imperator primi oppidi & periculo proximi obſidionem experiretur: ea enim ratione & ſtudium expugnandi hoſti acceſſurum, quòd illo capto totus conatus irritus eſſet, & obſeſſis nullam ſubſidij ſpem, quod ab eo ſubmitti deberet, relictum iri. Longè ſatius & commodius ſibi videri, vt præſidio quantum ſatis eſſe iudicaret, Foſſani relicto, ipſe cum reliquo exercitu Conium ſe reciperet, quod quandiu liceret, defenderet: dum autem circumuallando muniẽdóque oppido darent operam, ipſe interea vini & farinæ copiam ad ſe comportãdam curaret, quarum rerum magnam eſſe Conij & locis finitimis vbertatem, Foſſani penuriam, maximè verò farinæ, vbi nec piſtrina eſſent, nec quicquam vnde confici poſſent. Iſta quidem ab eis obtendebantur: ſed vera cauſa cur eum à ſententia deducere conarentur, alia ſuberat: verebantur enim ne ſi Foſſani maneret, oppidum ſimul & milites in manus hoſtium traderet. Nam & ſuſpicio in dies augebatur, & variis ſubinde nunciis certiores fiebant, eum cũ Cæſare trãſegiſſe. Verùm hanc ſuſpicionem apertius prodere, niſi Regis ſentẽtia audita non audebant. Saluſſius eo die veſperi (quicquid tandem cauſæ illi obiicerent) ſe Foſſani manſurum eſſe conſtituit, Rupemenium, & alios ad numerum ducentorum grauis armaturæ militum, & ter mille peditum ſecum futuros, reliquos Conium miſſuros: his conſtitutis concilium dimittit. Poſtridie ante ſolis exortum rurſus illos accerſit, vt quid faciendum videretur, deliberarent.

COACTO concilio rogat Mompeſatus quidnam eſſet de quo deliberatio inſtitui deberet, an non pridie ſerò de Foſſano ſententia ſtetiſſet. Reſpondet ille (ſic tamen vt Rupemenium ſua oratione compellaret) veſpertina verba fortaſſe (quod dici ſolet) matutinis non reſponſura. Subiicit Rupemenius ſe quidem ſibi conſtare, & orationem ſuã vbique ſimilem eſſe. At mea, inquit, hoc quidem tempore diſcrepat. Sibi placere oſtendit vt Mompeſatus, Villabonus, & Rupemenius cum ſuis equitibus, Rupęus cum ſummi armigeri turma, peditum duces Anglurius & Santalbinus, quorum alter mille Campanis alter totidem Normanis præerat, Oartius cum quingentis Vaſconibus, & Sampetrus Corſus cum Italis quos fere quadringentos habebat, Foſſani manerent: ſe poſt prãdium cum reliquis Conium profecturum, vnde equitem Ambrenſem cum peditibus mille Vaſconibus remitteret, qui cibariis, machinis, glandibus, pulueri (hæc enim ſe illis miſſurum pollicebatur) præſidio eſſent. Prandio ſumpto, duces & milites commemoratos Foſſani relinquit, quibus Mompeſatum equitem torquatum cum imperio præficit, ipſe Conium diſcedit.

POST illius diſceſſum Mompeſato & reliquis ducibus Foſſani nuntiatur, ſed incerto tamen autore, eum iam pridie, quum ſe vnà cum illis oppidum muniri velle diceret, de hoc ſuo conſilio Antonium Leuam certiorem per nunrium feciſſe, monuiſſe vt propere veniret, neque de grauioribus machinis aduehẽdis ſolicitus eſſet, ſe illi oppidum vnà cum viris traditurum eſſe. Præterea Foſſano profectum, quum Conium iter faceret, Leuæ nuntiandum curaſſe cur conſilium mutaſſet, iuſſiſſe maturaret, vt prius ad oppidum adeſſet quàm opus promoueretur, omnes tum milites tum duces manum admouere, vt propediem ſatis ad vim propulſandam oppidum firmũ eſſet. Sin feſtinaret, neminem reperturum eſſe qui obſiſteret: imò potius quum ad vnam è portis caſtra faceret, Gallos alia fugam facturos eſſe. Huic rumori eo plus fidei habendum eſſe videba- *Saluſſij clandeſtina cum hoſte conſilia & proditio.*

1537. tur, quòd Saluſſius quæ de vino, farina, machinis ac telis promiſerat, nihil præſtabat. Quibus cauſis adductus Mompeſatus, Sanſacum, Caſtelperſium legatum cum viginti equitibus aſſumit, quibus comitatus Conium ire cõtendit, vt ſciret quid cauſæ eſſet cur hæc non aduehere ntur. Saluſſium reperit valde ſcilicet occupatum, vt hæc rectè curarentur: quippe iam longiorem colubrinam & tres cannas eduxerat, glandes & puluerẽ plauſtris imponi iubebat, farinæ ad mille & ducentos ſaccos, & vini non exiguam copiam. Machinas inſpectante Mompeſato egredi iubet, pollicetur fore vt ante crepuſculum omnia Foſſanum perducantur.

MOMPESATVS pollicenti facilè fidem habet, eo magis quòd vnà cum verbis aliquid reipſa præſtari videbat: deinde Foſſano, cui præfectus fuerat, non diutius abeſſe decreuerat. Quamobrem bona ſpe fretus illuc reuertitur, ſecum equitem Ambrenſem & mille pedites Vaſcones, quibus præerat, habens. Poſt eum aduehitur duntaxat canna vna, colubrina vna, pulueris quinque cadi, & glandes aliquot, ſed eæ & paucæ numero, nec ad machinarum rationem accommodatæ. Reliqua tela totam etiam vini & farinæ copiam Rauelum conuehi iubet, ſeque eôdem nocte inſequenti recipit. Hæc die Iouis Iunij ſeptimo geſta ſunt: eo qui ſequutus eſt Martis die prima Antonij Leuæ acies ſecunda hora pomeridiana aduenit, qui ante quintum diem à Saluſſio monitus à Taurinẽſi obſidione diſceſſerat, relicto Scalingio Aſtæ præfecto, qui cum decem hominum millibus oppidum obſidione premeret: eo die Carmaniolam peruenit. Eodem die Annobaldus Ioannem Cameracum legatum in Galliam mittit, qui rei Pedemontanæ ſtatum Regi ſignificaret, viciſſimque quo loco res Regiæ eſſent renuntiaret. Per id tempus moritur Ioannes dux Albaniæ, eques torquatus, centum equitibus cataphractis præfectus, Borbonij, Aruerniæ, Foreſtæ & Belliioci prætor. Huic in prætura ſuccedit Ioannes Britannus dux Stampenſis, turma eius equeſtris bifariam diuiditur, dimidiæ præficitur Chabannius Baro Curtonius, reliqua pars Fayettano attribuitur. Moritur etiam Ludouicus Aurelius dux Longouillanus comes Dunenſis, qui & ipſe eques erat torquatus, & quinquaginta cataphractos ducebat: hos poſtea duxit eius frater Ludouicus Aurelius marchio Rotelinus. Antonij Leuæ prima acies milites qui ad Foſſanum in ſtatione erãt, primo impetu loco pellit, parúmque abfuit quin eos opprimeret qui in Franciſcanorũ cœnobio extra oppidum erant, & campanarium templi aliaq́; ædificia euertebant, quæ oppidi propugnatoribus obeſſe videbantur. Illic hoſtibus acriter noſtri reſtiterunt, qui eruptione facta tum ſuis opem ferre tum foſſores eripere conabantur, quorum iam aliquot mortui, alij ſaucij erant. In ea eruptione ex Cæſarianis multi cadunt, non ſolùm telis, gladiis aut glandibus ſclopetariis, ſed etiam à bombardis, quæ ex oppido noſtris magno erãt præſidio: prælium nox interuentu ſuo dirimit. Antonius Leua cum vniuerſo exercitu aduenit, qui ad ſclopi iactum ab oppido in ipſo Franciſcanorum cœnobio caſtra habuit. Illa enim ædificia propter temporis breuitatem & foſſorum paucitatem omnino dirui non potuerant.

Saluſsius ſe proditorem eſſe fuga indicat.

Leua Foſſani Gallos obſidet.

INTERIM Schenaſius ad Regẽ veredariis equis reuertitur, qui à Saluſſio diſceſſerat, ſimulatque ſententiam de Foſſani defenſione placere audiiſſet. Huic quæ viderat & repererat, renuntiat omnia, maximè Saluſſij diceſſum & ſuſpicionem quæ omnium ferè animos inceſſerat, narrat: quę res omnium iudicio qui audiebant, aliena ab omni fide viſa eſt. Quum enim apud Regem à puero fuiſſet educatus, atque ab eo auctus, vt ſplendidam conditionem & gradum viuo fratre Michaele Antonio teneret, in equitũ etiam torquatorum claſſem allectus, quum Rex marchionatum ſibi iudicio commiſſæ clientelæ addictum (nam mortuo Michaele primogenitus Ioannes Ludouicus rebellionem fecerat) ipſi dono dediſſet, quum præterea ex iis quæ Sabaudo fuerant adempta, ad decem & ſeptem oppida proximè attribuiſſet, quæ feraciſsima erant totius agri Pedemontani loca, quorúmque vberior prouentus quàm ipſius marchionatus erat, quum denique tantopere illum complecteretur, tantámque fidem haberet, vt ſuo exercitui, quem illius fidei committebat, Imperatorem præficeret: nouus hic atq; inauditus furor, cuius exemplum apud omnes vetuſtatis hiſtorias nullum extat, factum hoc non modò mirum, ſed omnino incredibile cunctis reddebat. Ac profecto nunquam poſt hominum memoriam aut ſando auditum aut legendo compertum eſt, tam nefarium & perfidioſum facinus ab vllo imperatore aduerſus principem optimè meritum deſigna-

deſignatum eſſe, vt in illius fines imò in ipſius regni viſcera, quantum in ipſo fuit, hoſtilem exercitum, quo nullis antea ſeculis quiſquam firmiorem, exercitatiorem & diligentius inſtructum alium viderat, introduxerit, idque rebus ſatis ex animi ſententia cedentibus, & quo tempore minima ſuſpicio dabatur. Fuerit ſanè perfidus Cinna, qui Vitellium deſeruit, atque ad eius aduerſarium transfugit, à quo amplificatus & ornatus fuerat. At non prius id fecit quàm Vitellij rebus planè deſperatis: at ſe ad motũ fortunæ mouebat, quæ iam alteri propitia id videbatur adiudicare, quod vterque per ambitionem affectauerat. Sit ſanè ſimile & par Stiliconis & Narſis ſcelus: ſed illi iuſtam indignationis cauſam nacti, quam immeritò ab ingratis iniuriam acceperant, iure videbantur vlciſci. Hic nulla accepta iniuria rebus ſatis ſecundis, quo tempore maius ac maius principis in ſe ſtudium experiebatur, & magis ac magis dignitate, autoritate & fortunis ornabatur, eum turpiſſimè atque fœdiſſimè prodidit. Quamobrem mirandum non eſt Regem hoc nuntio valde fuiſſe commotum. Neque tamen huic caſui voluit ſuccumbere, verùm pro ingenio ac more ſuo, qui ſemper rebus aduerſis magis erigebatur, & ſe hoſti magis etiam ex his formidandum præbebat, ſtatim Ioannem Paulum Ceretanum cum ingenti pecuniæ ſumma mittit, qui ſumma celeritate vel Foſſanum vel Conium contenderet, quique ſi opus eſſe videret, Italos ad numerum trium millium, & ducentos equites ferentarios conſcriberet. Schenaſium vnà cum eo mittit, cui literas ad Saluſſium dat, cauſas quaſdam grauiſſimas extare cur ad ſe venire vellet: itaque Ioannem Paulũ & Mompeſatum alterum Foſſani alterum Conij relinqueret. Ad collem Agnelli qui vocatur, quum veniſſent, incidunt in ipſam Ioannis Pauli Ceretani equeſtrem turmam & aliam Bonouallani, Chriſtophorum item Vaſconem cum mille Italis quibus præerat, qui in Galliam reuertebantur. Foſſanum obſideri narrant, & Saluſſium palàm aduerſus Regem rebellaſſe, literas ad eum ſcriptas ad ſtationem angariæ miſiſſe, quibus (quantum ipſi audierant) Regias partes ſe deſerere ſignificabat, cauſis allatis quibus vt id faceret adductus fuerat. Quibus intellectis rebus Ioannes Paulus illic gradum ſiſtere decreuit, dum Schenaſius Regem adiret, quid ille audito hóc nuntio faciendum videretur intelligeret. Ac ne fruſtra interim tempus abſumeretur, rationem inuenit, qua Annobaldo ad Turinos & Mompeſato ad Foſſanum cur veniret, cur ſubſtitiſſet & quæ mandata habebat, ſignificaret.

CAVSAS ſuæ defectionis Saluſſius has adferebat, vt quidem Martino Bellaio qui Foſſani erat, ipſe iam Cæſarianas partes ſequutus narrauit, quo ſcilicet tempore inducijs confectis noſtri obſeſſi expectabant dum Rex ſibi conditionem faciendæ deditionis probari ſignificaret: marchionatus omnes iure clientelaris fidei ad Imperium pertinere. Quòd ſi maiores ſui contra hanc legem ab Imperio deſciuiſſent, vt Delphini Viennenſis autoramẽtum inirent, ſibi qui ius & fas ſequi vellet, omnino aliter faciendum viſum eſſe, vt antiquum dominium denuo ſubiret. Ad ea Bellaius ſubiicit, etiamſi maiores Cæſarem poſſeſſionis clientelaris patronum olim agnouiſſent, quum ipſe tamen à Delphinatu ſe ſemper obtinuiſſe reminiſceretur, minus cauſæ ei quàm maioribus fuiſſe, cur ab eo deſciſceret, quem ſibi tradidiſſe, imò dono & gratis dediſſe (nam beneficiarium hoc prædium ob perfidiam & rebellionem Ioannis Ludouici in fiſcum tranſlatum Rex iſti gratis dederat) memoria teneret: vnde conſequeretur illi ipſi nullum ius ſuppetere, niſi quatenus à Rege tanquam Delphino obtinuerat. Quod ſi nullum Delphino ius fuerat, ne ipſum quidem vllum ſibi meritò vindicare, ſed totum Ioannis Ludouici eſſe. Sed non hinc reuera illæ erant lacrymæ. Iſte ſuperſtitione facinatus vanis neſcio quibus futurorum prænuntiis fidem habebat, qui futurum cecinerant vt eo anno Cæſar Regem Galliæ regno exueret. Quinetiam Bellaio ipſe promiſerat, quum Cæſar Gallia potiretur, de eo ſe bene mereri velle. Duo erant præcipuè quæ animum illius malè habebant, tum quòd metuebat ne ſuo marchionatu ſpoliaretur, tum quòd Cæſarem ſibi hac defectione demereri ſtudebat, vt illius auxilio & potentia cauſam de marchionatu Monferratenſi vinceret. Itaque Bellaio ipſi inter cætera dixit. Non libet, inquit, in Galliam proficiſci, vt illic principis Melphitani perſonam agam. Quibus illum verbis exhæredatum eſſe innuebat.

Quas ſui ſceleris cauſas Saluſſius adferret.

REX Humerio per literas iubet, vt præter quingentos quos è Delphinatu ad trãſitus tutò tenendos coegerat, cohortibus etiam Chriſtophori Vaſconis vteretur, cui

1537. imperat vt ad duorum millium numerum illas augeret, cúmque in illa regni ora conſiſtere iubet. Ille enim quoniam verebatur nequà fortè in ſuſpicionem veniret, propterea quòd Saluſſio tam eſſet vicinus (nam multa & diuturna eius conſuetudine vſus fuerat, quin quum ad Cæſarem ille perfugeret, aliquot dies cum eo fuerat, quem ſi autorem audiſſet, Regias etiam partes deſeruiſſet) aliò mitti poſtulauerat: ſed Rex illius fide & conſtantia fretus illic eſſe iubet. Mittitur etiam Exilias Turrianus cum trecentis ſcloperariis. Humerio præcipitur vt firmum præſidium Suſis collocaret, quò de Taurinorum ſtatu crebrius nuntium acciperet. Quò etiam denuo mittitur Cameracus, quẽ ſuprà nominauimus, qui ſtipendia militibus ferebat. Equites Ioannis Pauli & Bonouallani in Prouinciam proficiſci iubentur, vt alleuatio quædam Delphinatibus afferretur: comiti Gulielmo Fuſtembergo, vt eum ſuis Ciſteronem contenderet, impedimentiſque illic relictis milites Barſelonem & Terranouam duceret, quos illic tantiſper moderatè & abſque vlla populi vexatione contineret, dum conſtaret, num Cęſar alpes exercitum traduceret: quod ſimulatque certò ſciretur, ilico vaſtitatem regioni inferret, ne Cæſar ex hoſtico ſuos alere aut vlla re ſuſtentare poſſet. Gratianopolim pulueris aliquot cadi mittuntur, & pecuniæ quibus forum vinarium omnibus locis inſtructius eſſet. Burio, qui Taurinis præerat, quinquaginta cataphracti equites, quos duxerat Saluſſius, attribuuntur. Schenaſius Foſſanum ad Mompeſatum denuo mittitur, quem Regis iuſſu moneret, vt ſi qua ratione fieri poſſet, ad triginta dierũ ſpatium duraret, vt ſubſidium quod mittere cogitabat, ſi minus eſſet & maiori diligẽtia inſtructum, quam ſi tumultuariè & properanter cogeretur. Si autem fieri id nullo pacto poſſe videret, ne eò periculi veniret, vt colloqui cum hoſte nimium diu recuſaret, ne ſic tandem turpi quadam conditione paciſci cogeretur. Schenaſius nullam tutò tranſeundi facultatem ſibi dari quum videret, Chriſtophoro Vaſconi literas & mandata manu ſignata tradit, qui perferenda ſe curaturum recipit.

NVNC vt ad noſtros Foſſani obſeſſos redeamus, ſic habendum eſt: quo tempore hoſtes aduenerunt, propugnaculum in quo vno totum oppidi robur (ſi quidem vllum erat) conſiſtebat, nõdum ad ſex pedum altitudinem extructum erat, & pleriſq; locis ſolum exterius ipſius altitudinem ſuperabat. Itaque Antonius Leua vt machinas antè admoueret quàm maior propugnãdi facultas adeſſet, poſtridie quàm aduenit, foſſas duci iubet, vbi acriter vtrinque ſclopis dimicatur. Hoſtium magna multitudo cadit, qui foſſa ducenda minus conſideratè ſe aperiebant: ex noſtris etiam nonnulli in ipſo opere faciendo interficiuntur & vulnerantur, propterea quòd (vti dictum eſt) terra exterior ipſum caſtellum excedebat, vt illic nonniſi magno diſcrimine verſari noſtris liceret. Cui malo vt remedium inueniretur, noctu dolia viminea illis locis conſtituuntur. Verùm quoniam terra arida non autem calcata aut aggeſta oppleuerant, ſimulatque glandes catapultis emiſſæ attigerunt, in puluerem minutiſſimum omnia diſſilierunt: quæ res maximo noſtros terrore affecit. Machinæ nec primo nec ſecundo die ad concutiendũ murum adhuc collocatæ fuerant, dum hoſtes potiſſimùm in foſſis ducendis & doliis vimineis obuertendis operam ſuam ponebant, noſtri etiam operi accelerando inſtabãt. Tertio die oppugnatio duobus tormentis maioribus inchoatur, ſed ſatis remiſſa: oppidum tamen adeo infirmis mœnibus cinctum erat, vt poſtridie omnia munimenta lateralia diruerentur. Noſtri ad veſperum de eruptione facienda cõſilium ineunt, qua hinc equites illinc pedites eodem tempore hoſtes adorirentur. Caſtelloperſio Mompeſati legato equitatus ducendus committitur, peditatus Oartio Nauarreno. Equites porta arcis egrediuntur: pedites infimo propugnaculi munimento (quod cazamatam appellãt) egreſſi in vallem ſic ſatis ab oppido diſtantem euadunt. Germani pedites, in quibus tota Cęſariani exercitus firmitudo erat, in prato caſtra habebant, qui quoniam longius à periculo ſe abeſſe putabant, excubias negligentius conſtituerant, contrà tamen quàm gẽtis mos ferat. Oartius huius rei non ignarus, quique opertus (vti dictum eſt) eruperat, eò rectà tendit, eóſque aduentu ſuo turbat: tum Caſtelloperſius cum equitibus conſpicuum ſe præbẽs, clamorem totis caſtris excitat. Quamobrẽ Antonius Leua Hiſpanorũ, quos apud ſe habebat, magnã multitudinẽ præmittit, qui noſtris reditũ intercluderent. Qui foſſoribus præſidio erant cõſtituti, quũ tanto ſtrepitu ad arma cõcurri viderẽt, illuc curſu feruntur, foſſoréſque paucis defenſoribus relinquunt. Sampetrus Corſus, qui cũ

Foſſanum machinis oppugnatur.

Villabono

Villabono caſtello defendendo conſtitutus erat, foſſoribus tam infirmum præſidium relictum conſpicatus, erumpit, & nonnullis tum Campanis tum Normanis alia parte egreſſis comitatus in hoſtiũ muniriones tanta vi irruit, vt primo impetu triginta ferè homines interficeret, reliquos in fugam ad Antonij Leuæ ædes cõiiceret: is maximam eorum partem quos ſeruarat, ſuis fugiẽtibus ſubſidio mittit. Hic cõflictus in cauſa fuit cur primi illi quos ab eo præmiſſos fuiſſe demonſtrauimus, conuerſo itinere ſuis auxilio accurrerent. Equites interim noſtri, qui alia ex parte hoſtes relicto cœnobio paſſim vniuerſos ad illum cõflictum properare conſpiciebant, eò rectà contendunt, tum etiam vt Sampetrum confirmarent, qui ad locum fortiter eos qui munitionibus præſidio erant, compulerat. Cogitur Antonius Leua ex ædibus baiulorũ opera elatus ſaluti ſuæ proſpicere: cui adeo ſtrenuè noſtri inſtant, vt à baiulis in ſegete dèpoſitus relinqueretur, ſiue vt illi ſibiipſis conſulerent, ſiue vt alio itinere noſtros ſui inſequendi ſtudio, dum interim clinicus ille ſeruaretur, elicerent. Ille in cathedra ſedens in ſegete deliteſcit, ſpicarum altitudine tectus, quæ inſequentium oculos, ne conſpiceretur, impedierunt. Noſtri nemine ex ſuis deſiderato ſe recipiunt: ex ſauciis paucis tres aut quatuor paulo pòſt moriũtur. Ambo centuriones Sampetrus & Oartius vulnus ſclopetaria glande, alter manu alter pede accipiunt: ſed paucis diebus ex vulnere conualeſcunt. Captiuum ſecum Neapolitanum quendam adducunt, qui treecentis peditibus præerat.

Leua in ſegete occultatus deliteſcit.

Hostivm oppugnatio ad hunc vſque diem nõ valde acris fuerat. Quum enim verum eſſe confiderent quod Saluſſius affirmauerat, oppidum a noſtris defenſum non iri ſibi perſuaſerant: quæ illorum opinio non parum etiam noſtris profuit: hac enim ſpe adductus Antonius Leua liberum illius exitum porta Coniana reliquerat, atq; etiamnum ad decem aut duodecim dies reliquit, quòd illa abituros eos ſperaret. Id quod noſtris magnam leuationem attulit, quòd ex ſeptem oppidi puteis quinque iam biduo arefactis, hac porta, quam patentem habebant, aquam è fonte qui illa ex parte ſub oppido fluebat, ſclopetariorum pręſidio vſi hauriebant: quod ni fuiſſet, oppidum nunquam tueri potuiſſent. Subiit autem Leuæ animum ſuſpicio, obſeſſos, vt honeſtiorem ſui recipiendi cauſam nacti viderentur, expectare dum muro deiecto aditus patefactus eſſet. Quamobrem biduo poſt illam eruptionem prima luce quatuor cannis murum cœpit quatere (ſic tamen vt portam Conianam apertam relinqueret) vt ſingulis glandibus emiſſis murus traiiceretur, quod fieri non potuit, quin multis noſtrorum vulnera inferrentur. Ante ipſum meridiem deiicitur murus tanta latitudine, vt tricenos homines aditus capere poſſet: deinde duarum fere horarum ſpatio intermittunt. Vnde noſtri ſuſpicari cœperunt eos ingreſſum vi iamiam eſſe tentaturos, quippe quum nulla foſſa intereſſet, & ad conflictum ex æquo veniri ab oppido atque ex caſtris poterat. Equitibus imperatur, vt in foſſam deſcenderent, quæ poſt mœnia intra oppidum facta fuerat, ad quos defendendos ſclopetarij in labro foſſæ collocantur.

Hostes ipſi ſpeciem præbent tanquam oppidum aggreſſuri eſſent. Itaque noſtri ad muri ruinam totum diem ſteterunt, equites nempe galeati, pedites quemadmodum collocati fuerant: vniuerſi illuc conuenerunt præter eos qui in platea conſtituti fuerant, vt laborantibus ſubſidio mitterentur. Sic præteriit ille dies, neque ad manus ventum eſt. Hoſtes tamen ex ſuis lectos milites magno numero in munitionum foſſis locant, qui peruigiles illic noctem tranſegerunt, ſi fortè ex improuiſo aditum occupare poſſent: quod ne accideret, noſtri itidem quinquaginta cataphractos in excubiis collocant. Præterea continenter vix tempore vllo ad quietem intermiſſo, ruinæ aditum obſtruunt, cui interiorem foſſam & aggerem cũ propugnaculis ab vtroq; latere obiiciunt: ſuo quiſque loco nauiter omnes inſiſtunt, neque ab opere deſiſtunt, quanuis hoſtes illis moleſtiſſimi eſſent, à quibus certis temporum interuallis glandibus tormentariis impetebantur. Duodecim totos dies eodem loco res manſit, neque hoſtis ad irrumpendum prodibat. Leua Hiſpanis parcebat, neque ad hanc rem eos adhibendos cenſebat, ſed ad maiorem vſum ſeruabat, in quibus, quum omnes veterani eſſent, totam ſpem poſuerat. Itali niſi ſtipendium perſolueretur, aggredi recuſabant. Germani ſe Hiſpanis inferiores haberi non ſuſtinebant, neque compelli poterant, vt ad oppidi expugnationem ſoli progrederentur.

In ſumma Leuæ omnino conſilium non fuit aditum tentare, tum huius contro-

1537. uerſiæ cauſa, tum quòd noſtros fame ad deditionem ſe compellere poſſe confidebat, vt ſuos periculo minimè obiiceret. Illos enim & vino & farina carere perſuaſum habebat: quòd ſi triticum ſuppeteret, at piſtrina nulla eſſe: artifices quos ad ea facienda habuerant, à Saluſſio iam initio vnà cum foſſoribus fuiſſe emiſſos: atque vt ex militum numero quidam artem tenerent, deeſſe tamen inſtrumenta. Denique quantulacunque cuiuſque rei copia ſuppeteret, ipſe Saluſſius cenſum inierat & deſcripſerat, & ad omnia citius abſumenda, quammaximam populi ſuperuacaneam multitudinem quàm poterat diutiſſimè continuerat: hancque deſcriptionem iam tum ad Leuam miſerat. Itaque iam à decimo ſeptimo poſt obſidionem die in eam ſe penuriam rediiſſe duces comperiunt, vt etiam duriſſimè victitando cibos in dies quatuor aut quinque ad ſummum haberent, pulueris vix quantum ad vnum oppugnationis impetum ſatis eſſet: auxilium è Gallia ante decimumquintum diem non expectabant, idque certò ſciebant, à Saluſſio nullum omnino: quò enim abiiſſet ſatis ſciebant. Sed ne Antonius quidem tandiu duraturum illis commeatum putabat: quòd Gallicam gentem non paruo cibo contentam eſſe paſſim arbitrantur: quare Saluſſium putabat in deſcriptione facienda hallucinatum fuiſſe, iamque illum tam diuturnæ obſidionis, ob infirmum oppidulum tædere cœperat. Itaque tormenta ad propugnaculum labefactandum obuerti iubet, quod ſibi maximè impedimento fore videbat, ſi ad irruptionem ſuos accedere iuberet.

HVIVS propugnaculi ſeruandi cura Villabono cum ſuis quinquaginta cataphractis data fuerat, cui additus erat Sampetrus Corſus cum trecentis peditibus: à quo nec interdiu nec noctu diſcedebant. Hoſtes re machinaria expedita non magnam glandium copiam emiſerant, quum iam obſtaculum diruerant, ex materia & canabe ſimul coaceruatis confectum, pauciſſima terra congeſta. Demiſſis machinis infimam propugnaculi partem cõcutere cœperunt. Simul fama per oppidum peruagatur, aggerem editum conſtituendis machinis ab hoſtibus parari, vnde in intimum caſtellum glandes adiicerentur. Quibus rebus commoti duces, ſimul quòd viderent quàm parua illis commeatus & pulueris copia ſupereſſet, Regem per literas (quas Vaſconis opera acceperant) ſignificaſſe meminiſſent, ne tam ſerò de paciſcendo cogitarent, vt turpem conditionem accipere cogerentur: inter ſe agere cœperunt quænam ratio honeſta inueniri poſſet, vt ab hoſte, non à ſe, colloquendi initium fieret: ſic enim æquiorem fore paciſcendi rationem. Quam occaſionem captabant, ea ſe vltro offert. Antonius Leua per tubicinem captiuum quendam ſibi reddi poſtulat: & quoniam Rupemenium nouerat, quem antea pugna Papienſi captiuum habuerat, tubicini iubet hominem ſuis verbis ſalutet, roget num moleſtum illi ſit, quòd vinum tandiu non bibat. Reſpondet ille graue profecto futurum, ſiquidem eò penuriæ redactus eſſet: quam tamen difficultatem & ſui honoris cauſa & in Principis ſui gratiam fortiter ferret. Atque vt ſe nondum eò redactum eſſe oſtenderet, duos vini vtres tubicini tradit, quos ad Leuam ſuo nomine perferret. Tubicen cum ducibus dum loquitur, inter cætera quærit num ſcirent Saluſſium ad Cæſarianas partes tranſiiſſe. Negat Mompeſatus, neq; hoc ſibi veriſimile fieri, quoad vel ipſe, vel ex ſuis quiſpiam illum conueniſſet. Hac de cauſa Leua poſtridie mane eundem tubicinem mittit (cui Auguſtino nomen erat) qui nuntiaret, ſiquem ex ſuis in caſtra ſecum fide accepta vellent mittere, tum effecturum ne dubitarent Saluſſium Cæſari militare: ſimul Rupemenium ſalutat, gratias agit, amygdala, cucumeres, & alios recentes fructus dono mittit, ſe denique illius videndi cupiditate teneri ſignificat. Ibi tum Mompeſato & cæteris commodiſſimum videtur vt cum tubicine quiſpiam mittatur: mittitur nobilis quidam Petragoricus Sammartinus cataphractus eques ex Mompeſati autoramento.

Galli obſeſſi de colloquio habendo cogitant.

IS vbi ad Leuam peruenit, Mompeſati verbis eum ſalutat, commeatum ſibi publica fide dari poſtulat, vt Saluſſium adeat, & rerum illius ſtatum pernoſcat. Tum Leua ſermonem excipiens, Scio, inquit, ô bone, te non huc veniſſe percontaturum de Saluſſio, quòd ſperares te Saluſſis illum reperturum: eſt cum Cæſare Aſtæ. Quòd ſi dubium tibi eſt vera à me dici, etas, ſi huc reuerti voles, tubicinem itineris ducem tibi tradam. Sed hanc tantùm veniendi cauſam tibi eſſe intelligo, vt percontandi ſimulatione ex me poſſis expiſcari quàm leni & ęqua conditione à me impetraturi ſitis, vt ſumma penuria, qua vos laborare ſatis noui, leuari poſſitis. Apud me (vt ſis ſciens) cenſum habeo deſcriptum

cum

tum cibariorum tum telorum quæ Saluſſius vobis reliquit: (ſimul autem cum dicto deſcriptionē cum ipſius Saluſſij ſigno oſtendit) vnde ſic omnino habendũ eſt, quantacunque fuerit veſtra frugalitas, non multum ab eo abeſſe, vt omnia conſumpta ſint. Quæ quum ita ſint, mirari ſatis non poſſum cur duces veſtri, rei militaris periti, tam infirmum & miſerum oppidum defendendum ſuſceperint. Enimuero Cæſar ſumma eſt princeps humanitate, non ſæuit in Chriſtianos, tantùm impios & perfidos delere cogitat. Itaq; & vobis & veſtris ducibus autor ſum, ne Saluſſium reſpiciatis, me potius adite, quo deprecatore æquiſſima omnia à Cęſare impetrabitis. In primis Rupemenio nũties velim, me, pro ea notitia quæ mihi cum eo intercedit, eius vicem vehementer dolere, illum alibi eſſe me malle quàm ibi vbi eſt: ſiqua in re officium meum & operam petet, non fruſtra petiturum: ſi me audiet, pro meo in eum amore ſuadere, ne meum cõſilium & orationem aſpernetur. Sãmartinus negat ſe de his rebus vel agendi vel audiendi mãdatum vllum habere, neque in oppido ſe vllam occaſionem datam eſſe animaduertiſſe. Se tamen non recuſare quin iſta imperatori & ducibus renuntiet, poſtridie reuerſurum, vt cum tubicine Aſtam proficiſceretur, & quid illi reſponderint renuntiaturum.

ILLI rebus diu deliberatis, cenſent Sammartino poſtridie illuc eſſe redeundum, vt tubicinem aſſumeret, ſimul quoque à Leua diſcere conaretur qua tandem cum illis conditione paciſci cogitaret. Is occaſione captata hæc mandata exponit. Reſpondet Leua, ſi quis ſe ex ducibus ea de re conueniret, ſe eam conditionem laturum, quam nihil cauſæ eſſet cur recuſarent. Id ſe ad ſuos perlaturum Sammartinus pollicetur. Illi mittere poſtero die ſtatuunt: mittitur Villabonus eodem tubicine duce. Aduenientem Leua iiſdẽ verbis alloquitur quæ cũ Sammartino fecerat: hoc addit, ſe, tametſi non dubitaret, quin tandem qua placeret conditione oppidum eſſet capturus, ea tamen in duces, nobiles & fortes viros, qui illic erant, humanitate & lenitate vti conſtituiſſe, vt ſaluis abire liceat, nullo redemptionis pretio numerato, ſic tamen vt ſcipionem album manu quiſque geſtaret. Subiicit Villabonus ſe huiuſmodi verbis audiendis nondum aſſueuiſſe: poteſtatem ſibi redeundi fieri petit, non ea oppidanos egeſtate premi, quam ille ſibi perſuaderet: quæ etiamſi contingeret, tantam tamen adhuc in eis eſſe fortitudinem & animi magnitudinem, vt tam dura conditio dimidiæ exercitus partis interitu prius illi eſſet redimenda, quàm ad eam ſe deduci paterentur. Simul cum dicto nullo expectato reſponſo venia accepta diſcedit, ſuiſque narrat quæ à Leua audierat. Tum illi vno conſenſu fortiter potius occumbere conſtituunt, quàm adeo turpi pacto acquieſcere. Poſtero die mane tubicen Auguſtinus ad portam oppidi adeſt, qui & fructus recentes alios affert, & Rupemenium humaniſsimè ſalutat, Antonium Leuam valde mirari, quum nemo ab eo ad ſe veniſſet, quẽ non iuſsiſſet renuntiare quanto illius videndi ſtudio duceretur, quid cauſæ eſſet cur nihil reſpondiſſet. Quòd ſi ad prandium in caſtra venire placeret, polliceri ſe operam daturum vt lautè eum exciperet, libentiſsiméque illum conuiuam habiturum.

MOMPESATVS & reliqui duces ad portam ſtabant quum tubicen adueniret, aderat etiam ipſe Sammartinus, qui alios rogare cœpit, vt (qui rerum ſtatus eſſe videbatur) & orationem tubicinis attentè audirent, & quæ ex ipſis nonnulli ab Antonio Leua de Rupemenio dici intellexerant. Sibi quidem ita videri, illum, quum feroci & ſuperba oratione nihil eos commoueri ſenſiſſet, tandem mitius cum Rupemenio acturum eſſe. Hæc ſententia vehementer omnibus probatur: Rupemenius ipſe, quum vnus à cæteris nollet diſſentire, tubicinem renuntiare iubet, quando ille ſui videndi tanto deſiderio flagraret, ſe in poſterum diem prandium illi condicere, rogare vt maturè appararetur. Vix ſemihoræ ſpatium interceſſerat, quum rurſus adeſt tubicen, pira fiſcellis quatuor afferens: qui reſpondet ſe poſtridie hora ſeptima rediturum, vt Rupemenium deduceret. Nec fefellit ille: verùm Rupemenius mane ſe iturum negat, rem in meridianam horam reiicit. Hora conſtituta adeſt tubicen: ille equitem Ambrenſem comitem adhibet. Aduenientes excipiunt eos multi nobiles Itali, Germani & Hiſpani, quos illis obuiam procedere Leua iuſſerat: ipſe in cathedra à baiulis ſe geſtari iubet, eóſque amplectitur. Ibi multis quæ ſolent in congreſſu vltro, citróque dictis, Rupemenius contendit deditionem non alia conditione fieri poſſe, quàm vt eadem ratione egrederẽtur qua ingreſsi fuerant. Subiicit Leua, etiamſi aſſentiretur, ne id quidem ab eis præſtari poſſe: quum à

Rupemenius à Leua vocatus in caſtra proficiſcitur.

1 5 3 7. Saluſſio decem duntaxat equi iugales relicti eſſent, qui totam tormentorum multitudinem vehere nequirent. Reſpondet Rupemenius ſaltem quantum poſſent, ſe abductu-ros eſſe: at ille planè ſe paſſurum machinas abduci negat: equitibus & arcitenentibus vnum bellatorem equum duntaxat habere permittit, inſignia manere iubet: tandem auferri quidem concedit, ſed non explicari. Ad extremum pactio in hanc ſententiam tranſigitur.

Foſſani dedendi conditiones

P R I M V M, vti ducibus Gallis liceret (ſi quidem ita mallent) oppidum menſis vnius ſpatio tenere, cuius numerandi initium fieret à die literis quas à Rege acceperant aſcripta, cuius temporis quatuor iam dies præterierant: quo tempore exacto oppidum Leuæ traderetur, cuius rei obſides ſtatim dari oporteret, ex quibus ipſe Rupemenius eſſet, adiunctis duobus tribúſve domeſticis nobilibus. Vtiq; ſi maturius egredi placeret, concederetur, ſeruatis iiſdem conditionibus quæ ſubiicerentur. Vtiq; ſi per id tempus Rex vel Regius exercitus aut oppidi obſidionem tolleret, aut alia ratione auxilium ferret, Leua obſides reſtitueret, atque oppidum quo tum erat ſtatu relinqueret. Vtique toto illo tempore oppidum non muniretur, neque vallum aliud quàm quod erat, excitaretur: niſi quòd qua deiectus erat murus, ruinam inſtaurare liceret, quam ad rem Leua certũ hominem iam tum conſtitueret, qui locum diligenter inſpiceret. Vtique nullum negotium oppidanis aut moleſtia interim exhiberetur, exercitus quoque trans pontem Sturium reduceretur. De machinis, telis ac munitionibus, vti tum omnia hæc, tum equi quotquot ſex palmos & quatuor digitos altitudine ſuperabãt, in oppido manerent: exceptis duodecim equis, quos ex toto numero eximios ſibi ſeruarent duces, legati, anteſignani & vexillarij. Cæterùm ſignis elatis & explicatis egrederentur, cum toto reliquorum equorum numero qui infra hunc modũ eſſent, vectariis, aſturconibus, mulis, mulabus & iumentis. Vtique eis vt tutò ſe reciperent, ille comites adderet, qui eos in ditionem vſque Regiam ſine vlla iniuria deducerent, pontes inſuper & cibaria toto itinere ſuppeditaret. Mompeſato præterea Leua concedit, vt duos aut tres nobiles ad Regem mitteret, quos ille deducendos ad regni vſque aditum à nonnullis ſuorum curaret, qui etiam eodem loco quo illos reliquiſſent, duodecim dierum ſpatio præſtolarentur, nequod in redeundo periculum illis crearetur. Denique permittebat Leua vt ſtipendium interim tutò oppidanis ẽ Gallia adueheretur.

H Æ C ita compoſita & tranſacta Leua voluit à Rupemenio ſigno confirmari. Hoc ille facere recuſauit, tum quòd iſta communicare & renuntiare ſe velle Mompeſato & cæteris ducibus dicebat, tum quòd ſubiici ſignum Mompeſati oporteret, qui præſidio præpoſitus & eques torquatus eſſet: illum ſe poſtero die adductúrum ad ædiculam quãdam medio ad oppidum itinere, ibi totum negotium confectum iri. Quod receperat ſe facturum, præſtitit, ſéque obſidem dedit, vna ſecum habens Paliſſæum vnigenitum mareſchalli Chabannij demortui, & Aſſerium ſummi Galliæ armigeri vnigenitum. Leua ſibi ſatis eſſe dixit, ſibi hominis fidem & in dictis conſtantiam ſemper fuiſſe perſpectam. Tum ille aliquid ſe habere ait quod ab eo vellet petere: etiam atque etiam orat, quando ſibi talem compertum fuiſſe prædicabat, ne repulſam ferat. Id petit antequam quicquam ſigno ſubſcripto confirmaretur. Leua quòd putabat eum de obſidibus adoleſcentibus liberaliter habendis acturum, aut petiturum vt illis inter aulicas puellas verſari liceret, libenter ſe conceſſurum recipit. Rupemenius hac fide accepta, petit vt toto illo temporis ſpatio quod conuenerat, oppidanis, tum viris tum equis cibos præſenti pecunia præberi iuberet. Nam alioqui, ſi quid ſibi auxilij mitteretur, eum non eadem conditione redditurum illos eſſe, qua antea fuerant, quemadmodum conuenerat. Hanc petitionem ſibi gratam non eſſe Leua ſatis præ ſe ferre cœpit ille quidem, ſed aſſentitur etiam, ea tamen conditione, vt non plus quàm diurnum demenſum acciperẽt: idque caput ſuperioribus addi placuit. His confectis rebus duo ſcribũtur antigrapha: vnum Antonij Leuæ chirographo & ſigillo confirmatum Mompeſato traditur: alterum viciſſim Leua chirographo & ſigillo Mompeſati adhibito accipit.

D I E menſis Iunij viceſimo quarto eodem anno 1 5 3 7 mittitur Sanſacus, qui Regi rem totam nuntiaret. Dum menſtruum tempus labitur, nonnihil contentionis inter noſtros & hoſtes oritur: ſed ducum prudentia res ita componitur, vt nihil mali accideret, & Gallis in caſtris Cæſarianis non minus liberè quàm in ipſo oppido verſari licere

ret

ret. Octauo ferme die quàm hæc tranſacta fuerant, Cęſar qui Aſta Sauilianum venerat, ad caſtra Antonij Leuæ ſpectanda proficiſcitur, multis Principibus & magnis viris comitatus, veluti ducibus Sabaudiæ, Aluæ, Bauariæ, Brunſwicenſi, Principibus Salernitano & Biſiniano, marchione Vaſtio & alijs. Illuc ad horam ſextam matutinam peruenit, vniuerſi exercitus aciem inſtrui iubet, quam ſpectare optabat. Quæ quum illi vehementer placuiſſet, Rupemenium & alios accerſi iubet; quibus eam ſpectandam oſtenderet. Veniunt illi conſcenſis equis, paludamentis induti quę armis ſolebant imponere, crucibus albis conſperſa. Cæſarem ex equo ſalutant: ille porrecto brachio Rupemeniũ amplectitur, iubet caput aduerſus ęſtum tegat, ſe non cupere vt morbum contrahat, ſed ex animo illi bene velle, exercitumque ſuum, quòd illi ſit voluptati, oſtendere.

Respondet ille multum abeſſe vt vllam ex ea re voluptatem capiat, quũ exercitum firmũ & optimè inſtructum ſciret: qui ſi malè acceptus & grauiter attritus exhiberetur, tum verò longè iucundius ſibi fore hoc ſpectaculum, quàm quum ita integrum videret: niſi fortè duo illi potentiſſimi principes voluntatibus & viribus ſeſe coniungerẽt, ac non validiſſimos exercitus magna clade & luctu totius Chriſtiani populi inter ſe committerent. Quòd ſi ſaperent, coniunctis copijs Turcam ipſum & vniuerſos hoſtes facilè domare poſſent: falli autem vtrumque, ſi alterum penitus delere cogitaret. Quantaſcunque enim ille copias oſtendat, Regi adeſſe non inferiores, quas poſſit opponere: quòd ſi primus exercitus profligatus eſſet (quod tamen Deus omen auerteret) alium ante dierum quindecim ſpatium confecturum eſſe. Imò quantus eſſet totus ille Cęſaris exercitus, ex omnibus omnium ordinum viris conflatus, Regem Galliæ ex ſolis nobilibus, qui pedites militarent, pari numero colligere poſſe. Deinde ad inſtitutam orationem reuerſus optimè eos facturos dixit, ſi pace facta coniunctis animis fortiſſimos vtrinque exercitus ad propagandos Chriſtiani Imperij fines ducerent. Subijcit Cæſar neque ſuas neque Regis vires ſibi ignotas eſſe. De pace quod ille addidiſſet, nunquam ſuas ad huiuſmodi orationẽ aures occluſas fore, modò æqua poſtularentur. Marchioni Vaſtio & nobili cuidam Hiſpano iubet vt illi & comitibus vniuerſum exercitum oſtendant, Germanorum Principum prandio adhibeant: poſt prandium ſe illos rurſum conuenire velle. Tum illum rogat ecquid placeret exercitus quem perluſtrarat. Reſpondet ſibi optimè inſtructum videri, vnum id dolendum eſſe, quòd tantæ vires ad aliam rem ſuſcipiendam non conferrentur. Rogat Cæſar quam in partem ſuſpicaretur has copias ductum iri. In Prouinciam, inquit ille. Subijcit Cæſar Prouinciales ſibi eſſe obnoxios, & ſuę ditionis. At valde, inquit ille, rebelles & parum morigeros ſe prębebũt. Ex ipſa porro Cæſaris oratione facilè iudicari poterat, eum hoc ſibi perſuaſiſſe, Regẽ de reſiſtendo nũquam cogitaturum eſſe. Itaque vt aliud ex alio naſcitur, huc tandem euadit, vt interrogaret quot dierum itinere illinc abeſſet Lutetia. Quum autem ex linguæ Gallicæ (qua vtebatur) conſuetudine ſic loqueretur, vt rogaret quot dies hinc eſſent Lutetiam vſq;: Rupemenius in ambigua voce ludens, reſpondet, ſi diem pro pugna acciperet (nam & Gallicè ſic loquimur, vt dicamus diem Rauennenſem, aut Papienſem) qui Lutetiã bello contendere vellet, hunc duodecim ad minimum dies habiturum, ſi non etiam ipſo primo caput ei imminueretur. Ad hoc reſponſum Cęſar ſubridere cœpit. Tum quidam ex ipſo cœtu qui Rupemenium norat, Ego verò Cæſar, inquit, te rectè monueram, Rupemenium, ſi liberet, aliquod feſtiuum ſcomma dicturum eſſe. Cęſar rurſus illam orationẽ ingreditur, vt diceret, ſi quis de pace modo & ratione agere inſtituat, ſe aures clauſas non eſſe habiturum. Quibus dictis humaniter eos à ſe dimittit, ſuiſque vt liberaliter acciperentur commendat.

Marchio Saluſſius cum illis nonnunquam verſabatur, eiſque perſuadere vehementer contendebat vt in Galliam quamprimum reuerterentur, neque expectarent dum tempus conceſſum adeſſet: alioqui rem illis non bene ceſſuram, propterea quòd Cæſar vlterius progredi conſtituiſſet. Itaque ſi poſt exercitum reſtitarent, periculum eſſe ne ruſtici extremo agmini inſtarent, ac delerent, aut certè multis eos damnis afficerent. At illi in ſua ſententia perſeuerant, vt Sanſaci reditum expectarent. Quòd ſi Cæſar cum totis copijs deiecta muri maiore parte quàm opus eſſet, ad oppugnationem tamen non acceſſerat, multo magis ruſticos verituros eſſe neque aggredi auſuros, denique & Sanſaci reditum & diem præfinitum expectant. Quæ res magnæ moleſtiæ hoſti-

bus fuit:neq; enim eos ponè relinquere decreuerant, ne inſtauratis viribus aut nouiſſimis moleſti eſſent, aut eos adorirentur quos in Taurinenſi obſidione relinquere conſtituerant. Ac ipſi quidem Cæſari magnopere diſplicebat, quòd tantum ſpatij Regi daretur, vt ſe ad bellum pararet.

Foſſani deditio à Gallis facta.

POSTEAQVAM & Sâſacus redijt, & dies conſtituta venit, eques Ciconius Mediolanenſis ab Antonio Leua & Sammartinus ab oppidanis equis meriendis præficiuntur quos educi oportebat. Qua in re & ipſe Ciconius aſperiorem ſe & rigidiorem præbuit, & multi præterea Galli non leuem acceperunt iniuriam, quibus equi adimebantur iam inſpecti, & quos modum præſtitutum non excedere conſtiterat, multi item gradarij equi & aſturcones, contra quam ipſis pacti capitibus conuenerat. Sed ferenda fuit vis maior, tam propinquo Cæſaris exercitu. Cæterùm armati exeunt, vexillis explicatis, tum equites tum pedites: quos prætereuntes Antonius ex cathedra duobus à porta ſagittæ iactibus ſpectabat. Quum quingentos ferè paſſus ab oppido proceſſiſſent, ex Cæſarianis quidam nouiſſimos qui ſub ſarcinis erant, quique iter ſe tutò facturos ex pacto confidebant, adoriuntur: Villaboni carruca auehitur, & alia non exigua præda agitur. Hoc ſtrepitu ſedato, duces, nequid ſimile poſtea accideret, lectos mille & ducentos pedites deinceps ante impedimenta præire iubent, ad latus vtrunque trecentenos, eoſque omnes ſclopetarios. Poſtremum agmen claudunt centum quinquaginta equites, qui & armis & equis optimè erant inſtructi. His ducenti ſclopetarij attribuuntur, à quibus fulcirentur. Inter eos equites & impedimentorum multitudinem reliquus tum equitatus tū peditatus conſtituebatur. Equitibus qui poſtremis præſidio ſubſiſtebant præerat Martinus Bellaius, peditibus eques Ambrenſis.

HOC ordine totum diem iter faciunt, quum ad latus perpetuò haberent Cæſarianos equites, qui Villafranca egreſſi, vbi præſidio erant, in noſtrorum impedimenta impetum facere decreuerant. Quod quum aggrederentur, decem ferè ex illo numero glandibus ſclopetarijs conficiuntur, reliqui perterriti propius accedere non auſi tãdem ſe recipiunt: noſtri ad Cardeum pernoctant. Poſtridie eodem ordine pergunt, & ad vicum quendam ſub Pinierolis ſitum perueniunt, quum quidem Cæſariani equites non aliter quam ſuperiori die & nouiſſimo agmini & vtrique lateri inſtarent, quibuſcum noſtri ſubinde, ſed nullo accepto damno, velitatione contendebant. Die tertio ruſtici armati medio mõte occupato, qui inter Pinierolas & Peruſam intererat, diuerticulis quibuſdam occultis iter facientes noſtros à latere premebant, negotium ſubinde faceſſentes, & non paucos vulnerantes. Tandem repelluntur tamen, & multis ex ſuo numero amiſſis ſe recipere coguntur. Noſtri enim duabus è partibus ſuperato montis iugo, quandam illorum multitudinem circumueniunt, & interclusos ferè centum quinquaginta concidunt: qua cæde perterrefacti hoc tantùm reliqui quærere cœperunt, quo pacto ſuæ ſaluti conſulerent. Noſtri ſub noctem Feneſtrellas Regiæ ditionis oppidum ſalui & incolumes perueniunt. Inde mittitur maxima celeritate ad Regem Martinus Bellaius, qui omnia ei quemadmodum acciderant narraret, ſciretque ex eo quam in partem illos abire iuberet.

Rex Cæſaris oratorem dimittit, ſuumque accerſit.

DVM obſideretur Foſſanum, & deditioni faciendæ dies præfixus nondum veniſſet, Rex tametſi neque feciali miſſo neque literis ſcriptis Cæſar ſe adhuc pro hoſte haberi velle denuntiarat, tamen tam apertè illato bello iudicat oratores iam inter ſeſe habendos non eſſe. Qua cauſa adductus, cunctis totius oræ regni præfectis per literas iubet vt deinceps omnes curſores ſiſterent, qui vel Cæſarem adirent, vel ab eo aut ab eius miniſtris profecti eſſent. Velio oratori ſuo imperat vt à Cæſare diſcederet, oratorem Cęſarianum itidem à ſe dimittit: cui Ludouicum Petræum Caſtillionenſem ordinarium ſuę cohortis nobilem attribuit, à quo extra regni limites ſaluus deduceretur: munere etiam illum ampliſſimo donat, vti mos eſt principum & populorum, vt ſuos viciſſim oratores honorificè dimittant. Is quum ex Velio, quem iter faciens obuium habuit, intellexiſſet eum à Cæſare oblatũ munus repudiaſſe, illud etiã quod à Rege acceperat, ad Humerium, qui Regis iuſſu Delphinatui præerat, remittit. Paulo pòſt ad eũdem literas dat Suſis quinto & viceſimo die menſis, ſe à Cæſare mandata de pace accepiſſe, ſi Rex illi parem autoritatem & poteſtatem dare non detrectaret. Rex primùm ſe miſſurum negare, rem vlterius iam proceſſiſſe quàm vt de pace iam mentio iniicienda videretur: ſuſpicabatur

Cæſar rurſus de pace agere ſe ſimulat, aliud in animo habens.

cabatur enim nouam quandam ſui ludificandi rationem inſtitui. Verùm aliquot pòſt diebus reuocato decreto, mandata ad Humerium mittit, id nimirum agens, vt omnem à ſe culpæ ſuſpicionem auerteret. Poſtea etiam eidem oratori iter per ſuos fines facere permiſit, quum in Belgium pacis cauſa ſe contendere dictitaret. Sed nihil prorſus actum eſt: imò poſtea cognitum eſt, Cęſarem (vt ipſe aliquando agnouit) hanc rationem ad itineris compendium excogitaſſe, vt Naſſauuium comitem de ſuis rebus certiorem faceret, ſimul vt Belgicum ſtatum cognoſceret, quò eandem vterque exercitus in rebus gerendis rationem ſequeretur.

Rex, qui non malè has artes nouerat, iſtis oratoris itionibus & mandatis ſe per incogitantiam (quod ille futurum confidebat) lactari & decipi non permittit: verùm reb. ſuis adminiſtrandis operam dare, vt inſtituerat, pergit. Ioannem Bellaium cardinalem Lutetiam (in qua epiſcopatum gerebat) principis legati nomine & autoritate mittit, qui populum è metu recrearet, & terrore ſupra modum occupari impediret: quod populis contingere ſolet qui belli incommodis non aſſueuerunt, quum patriam tam multis & varijs locis bello peti vident, quemadmodum Cæſar ſe facturū minabatur & porro aggrediebatur: qui etiam ærarij rationem haberet, quod ex pecunijs quæ locis vndequaque finitimis coguntur, illic conſtitutum eſt, vt hac ratione, ſiquid opus eſſet, Picardiæ & Campaniæ ſubueniretur. Humerio imperat vt noſtros Foſſano reuerſos per montanas regiones ad occupandos & ſeruandos aditus diſponeret. In primis creberrimos exploratores ſubinde dimitteret, qui de hoſtium rebus crebrò nuntium afferrent, quáque ex parte Galliam ingredi cogitarent. Quòd ſi iter alpibus Cottijs eos facere conari appareret, magna foſſorum multitudine celerrimè comparata aditum demoliretur, tympanum quod in monte erat perfringeret, ne ad ſubuehendas machinas illis eſſet vſui: Caſtellodelphino Monninum cum militibus præficeret, quorum numerum ſupplemento addito ad quingentos conficeret. Piquetum recognitorē mittit qui Ioanni Paulo, præter eas pecunias quas illi antea tradi præceperat, quibus milites Italos colligeret (quod ille ſumma fide pręſtiterat, & magnam eorum partem ex hoſtium caſtris eduxerat) ſtipendia militum qui Taurinis erant traderet, quæ ille ſua induſtria & virtute aditu patefacto perferret. Id quod perfecit ille quidem, ſed ægerrimè tamen, propterea quòd hoſtium præſidia ad Bozzolinum, Santambroſium, Riuolas & Grolianum conſtituta erant: quę oppida inter Suzas & Taurinos ſita ſunt, regione anguſtijs & montibus vtrinque cincta. Perrupit tamen nullo ſuorum deſiderato, præter Sebaſtianum quendam de Monte cuculo ex ferentarijs Italis. Ipſe ſclopeto vulnus in humero accepit, ex quo pau cis diebus conualuit.

Rex aditus montes obſtrui iubet & impediri.

Noallivm inſuper cum quæſtore quodam & Borrano ordinario recognitore mittit, qui Foſſano reuerſos recenſerent, & ſtipendium ſoluerent. Quibus quia fortem operam nauarant, ſimul vt ſe ex afflicto ſtatu recrearent, quadrantem ſtipendij ad cumulum addi iubet. Eidem Noallio negotium dat, vt equitatum Auenionem verſus ducendum curaret, vbi totum exercitum colligere decreuerat, vt inde quò videretur opus eſſe, iter faceret. Deliguntur qui locum ad eam rem idoneum diſpicerent, princeps Melfitanus Neapolitanus, Stephanus Columna patricius Romanus, equites ambo torquati, Poto Raffinus ſeneſchallus Agenēſis, qui centum prætorianis præerat, deniq; paulo pòſt Ioānes Bonouallanus quinquaginta cataphractorū ex equitatu Regio præfectus. Huic negotiū datur vaſtitatis faciendæ qualem infrà cōmemorabo. Mandatis Noallio datis, Rex quia in ea ſemper ſententia fuerat (vti demonſtrauimus) vt exiſtimaret Cæſarem in Prouinciam impetum factum, noua mandata dimittit. Humerio imperat vt equites Foſſano reuerſos, quia equis minus erant inſtructi, rectà Maſſiliam contendere iuberet, quòd illic non adeo multis equis ad oppidi defenſionem opus eſſet. Vn de alij, qui equis magis abundabant, in caſtra producuntur, Bonouallana ſcilicet turma cum alijs. Ludouico Angerando Boſcorigaldo per literas ſignificat Heluetios quos conſcripſerat, maturare iuberet & Montiluelum adduceret. Quò etiam ipſe peruenit quo die iter facturi erant: centurionibus torques aureos quinquies centenos aureos pendentes dono dat. Inde Valentiam contendere illos iubet, ipſe poſtea ſubſequutus eſt, poſteaquam ſcilicet Cæſarem in Prouinciam tendere (quod etiam antea ſuſpicabatur) certò perſpexit. Quò antequam proficiſceretur, Robertum Stuartum Albinium Gallię

Rex copias ſuas Auenionem conuenire iubet.

1537. mareſchallum, equitem torquatum, cētum cataphractorum equitum, & totidem Scotorum ex prætoriana cohorte ducem, & Iacobum Galeotum equitem etiam torquatū, totidem cataphractorum ducem, ſummum armigerum & rei machinariæ Galliçę magiſtrum præmittit, qui tum duces tum milites equitatus & peditatus Auenionem conuenientes exciperent. Sed præter illos omnes Annam Mommorencium equitem torquatum, centum cataphractorum ducem, tum præfectum prætorio & mareſchallum, nunc Galliç conneſtablium deligit, cui vni totius imperij ſummam traderet. Eum tamē ad viceſimum vſq; Iulij diem apud ſe adhuc eſſe iubet.

Cæſar cibaria exercitui magna copia parat.

CÆSAR dum noſtri deditione facta Foſſano migrarent, Saluſſas profectus fuerat, vt omnia quàm celerrimè pararet. Itaque Sauiliani, Mondeuiſij, Conij & Tendæ omnibus piſtrinis & clibanis, quotquot extabant ingentem panis rubidi copiā coqui, & quicquid iumentorum vndiq; reperiri poterat, in vnum colligi iubet, quibus tum panis huiuſmodi tum reliquus commeatus comportaretur. Antonius quoq; Leua, ne tempus fruſtra abſumeret, dum dies adeſſet, qua oppidum dedi oporteret, iam ipſo Iunij die nouiſſimo Roccam miluiam miſſo buccinatore ſibi dedi iuſſerat. Huius loci dominatum obtinebat Ioannes Bullerus Centalius, cuius frater duumuir Riuenſis illic pręſidio fuerat conſtitutus. Is reſpondet oppidum Regiæ ditionis ac poteſtatis eſſe, huius ſe eſſe addictiſſimum clientem, neminem illuc ſe viuo ingreſſurum, qui Regis principis ſui amicus & ſocius non eſſet. Quod oppidum vt maiori præſidio firmaret, ab Humerio ſubſidium petit: is milites & tormentorum magiſtros quanto numero petierat mittit. Itaque Leua nihil amplius in illud oppidum tentauit: ſuos iter Caſtellodelphinum conuertere iubet, quod caſtrum ex itinere occupaturos eos eſſe confidebat: cuius rei ſpem illi vbi ſe feſelliſſe animaduerterent, iuſtam obſidionem inſtituere cœperunt. Tandem nuntio accepto Chriſtophori Vaſconis milites & Turriani cohortem auxilio aduentare, Sampetrum, quod oppidum eſt in marchionatu Saluſſiano, ſe recipiunt. Rex nihilo minus Paulinum Monnini legatum cum ſupplemēto illuc miſit: hunc enim paulo antè Monninus ad eum miſerat.

Cardinales à papa miſſi.

SAVILIANVM veniunt cardinales Triuulſius & Carpius à papa hic ad Cæſarem, ille ad Regem miſſi, qui illis concilium denuntiarent, quod Mantuæ ſeptimo & viceſimo Maij die anni proximi indicebat, qui annus erat 1537: qui etiā de pace inter eos ineunda agerent. Magno illi ſplendore & apparatu excipiūtur, atq; in multorum principū & aliorum magnæ autoritatis virorum corona audiuntur. Cæſar quod ad concilium attineret, aſſentitur, ſeq; interfuturum recipit, neque alia quàm diuina vi ſe impeditum iri confirmat. De pace, ſcire eos quid Romæ teſtificatus eſſet, ſe bellum, ſi ſemel illuc venire compelleretur (neq; enim niſi inuitum valde ſuſcipere conſtituiſſe) tam acriter geſturum, vt nulla vnquam ratione, quæcunq; extaret, niſi perfectis quæ cogitabat, à re ſuſcepta deduceretur. A qua quidem ſententia ſe deceſſurum omnino negat, niſi Rex in primis Sabaudum planè in dominatum integrum reſtitueret, damnaq; illata farciret. Quibus confectis ſi nuntios poſtea de pace mitteret, tum ſe ſibi conſilium capturū, & quod res poſcere videretur reſponſurum.

Cardinalis Triuulſij cum Cæſare colloquium.

CARDINALIS Triuulſius qui in Galliam ad Regem progredi iubebatur, nō abs re facturum ſe exiſtimauit, ſi remotis arbitris Cæſarem conueniret. Tametſi enim oratione paulo arrogantiore palàm vſus fuerat, priuato tamen colloquio longè ſe leniorem præbiturum illum arbitrabatur, & ad quaſdam pacis conditiones magis procliuem futurum. Dicendi poteſtate facta, inter cætera rogat, ſi Rex de redintegrando Sabaudo conditionem acciperet, aut certè quæ bello occupata erant, apud ſequeſtrum deponi aſſentiretur, num gratum ipſi eſſet, vt Regi nuntiaret ducatum Mediolanenſem Aurelio datum iri. Cæſar negat placere. Tum cardinalis obnixè illum rogare cœpit, ne quicquid poſtea accidiſſet controuerſiæ, quod facere conſtituerat, commutaret, ſed in eo perſeueraret quod Romæ in celeberrimo & grauiſſimo cœtu papæ, collegij cardinaliū & coram tot exterarum gentium oratoribus pollicitus fuerat. Negat ſe Cæſar quod cōſtituerat mutare velle, vtqui nunquam in animo habuiſſet hunc ducatum tradere, conſilium duntaxat fuiſſe Regem blandis verbis delinire, & omni ratione efficere vt arma deponeret, dum ipſe exercitum compararet, par pari illi referens, qui Sabaudum verbis lactauerat, ſimul etiam adortus ſpoliauerat. Nullum aliud reſponſum cardinalis elicere potuit.

potuit. Itaq; venia accepta alpibus ſuperatis ad Regem proficiſcitur. Collegam Cęſar aliquot dies apud ſe habuit, deinde Mediolanum miſit, illicq́; præeſſe iuſſit.

Cæſar de exercitus itinere deliberat.

Totvs Cæſaris ad bellum apparatus inſtitui ad iter in Prouinciam faciendum videbatur. Hoc ipſe palàm pręd icabat, neq; ab ea ſententia deduci ſe patiebatur Chartam chorographicam vel in manu vel ob oculos habebat, qua alpiũ & Prouinciæ inferioris deſcriptio continebatur. Hãc à Saluſſio datam continenter ſumma attentione inſpiciebat: omnia deniq; ita ad ſuam cupiditatem referebat, vt ipſam regionẽ non minus quàm topographiam in manibus habere ſibi videretur. Hoc vt ſibi perſuaderet, præterquam quòd vltro ſic cupiebat, à multis impellebatur, qui iucundius quàm vtilius cõſilium illi dabant: quiq; eorum inſtar qui equo ſponte currenti calcar addunt, illi autores erant vt exercitũ primo quoq; tẽpore alpes traduceret, vt cœptum victoriæ curſum cõtinuaret: in quo ſi deinceps pergeret, non dubitare ſe quin abſq; prælio, abſq; periculo certè, breui totam Galliam domiturus eſſet, ſi quidem alpes tranſgredi maturaret. Itaque facultatẽ quæ diuinitꝰs dabatur, quales nec crebrò dantur, nec quoties dantur, diuturnæ ſunt, in tempore acciperet atq; vteretur, priuſquam Regi ſpatium daretur ad parandas vires, quib. tantum impetum ſuſtineret. Quod ad poſtremum hoc attinet, nõ abſurda illi ſanè affirmabant, ſi quidem tam facile hoc eſſet factu, quam dictu prõptum. Huic ſententiæ alij & quidẽ maiori numero, reclamabant, qui operæpretiũ magis Cæſarem facturũ dicebant, ſi quæ Rex armis Sabaudo ademerat, pergeret, vti fœliciter cœpiſſet, bello recuperare. Præſtare enim quę iã in manib. erant, ea recuperare, quàm alier a locis adeo diſſitis appetere, ac pacẽ quietemq́; firmam tranſalpinis regionib. cõſtituere, quàm bellum Galliæ inferre. Hoc conſilium, inquiunt, ſi amplecti placebit, è duob. alterum omnino euenturum ſperamus. Nam vel quæ ſuperſunt, propediẽm recipiemus, & loca hęc citeriora hoſtib. planè liberabimus, & perpurgata reddemus: vel Rex, qui id verebitur, ne iſtis deuictis eo potentiores & recenti victoria ferociores Galliam aggrediamur, quique in aliena potius regione quàm in patria bellum ſuſtinendum cenſebit, vt tãto malo obuiam eat, ſtatuet huc cum omnibus viribus accedere. Si prius illud fiet, nihil erit cur turbæ hîc quicquam oriri timeamus, ſed ſumma alacritate & ſpe in Galliam mouebimus. Sin autem alterum hoc continget, tum multo potiore conditione eum venientem toto exercitu excipiemus, quàm ſi pars tantùm copiarum illuc ducenda ſit, qua cum illo pugna decertemus, altera hic relicta (hoc enim omnino faciendum erit) quæ victoriam oppidis recipiendis perſequatur. Qua in re hoc etiam periculi metuendum eſt, ne Rex fide & concordia ſuorum fretus, ac firmiſſimis munitiſſimiſque oppidis confiſus, ſatis habeat, ſi illa clauſis portis ſeruet ac tueatur: deinde totam regionem, qua nobis triduo aut quatriduo iter ſit faciẽdum, populatus, quò nihil nobis quam vaſtitas & ſolitudo occurrat, præter aliquot oppida quæ commeatu, militibus, machinis ac telis abundè munierit (vt illa nobis ex belli ratione ſint oppugnanda, nequid infeſtum ponè relinquamus) ille poſtremò caſtris locò cõmodiſſimo & ipſorum oppidorum præſidio poſitis, in ſingulis oppugnandis tã diu nos ad minimũ remoretur quam hîc ad Foſſanum conſedimus. Quod quum valde infirmum ſit oppidum, & ægrè defendi queat, vt omnes nouimus, tam diuturna tamen fuit eius obſidio, quam ſi ipſa Lutetia totius regni caput, oppugnanda fuiſſet.

Exercitum in Prouinciã non eſſe ducendum quidã cenſent.

Hæc quum ita habebunt, nõ poterit nobis tale quidpiam incommodum accidere quale illi non ſemel in Italia vſuuenit? Non poterit etiam in Italiam viribus nudatam, ſi conducere ſuis rationibus videbit, alium exercitum è Gallia mittere: aut in ipſa etiam Italia (in qua noſtri metu liberata facilè hoc perficiet) exercitum conficere, eorum ſcilicet opera atque ductu qui copias non pœnitendas illi nuper collegerant? Qua re perfecta, non poterit tum viribus tum arte & conſilio, quo tempore res ei cum gente erit, cuius ingenium ad res nouas & defectionem eſt flexibile, & populos & vrbes ſibi conciliare, dum nos in oppidi cuiuſdam obſidione tempus terentes deſidebimus? Noſtrum profectò, Cæſar inuictiſſime, conſilium minimè eſt vt ſiniſtrum vllum omen hac in re afferamus, commemorandis magnis ſummorum principum, ducum & imperatorum cladibus, qui dum aliena nimia cupiditate inuaderent, non ſolùm aliquid de ſuo amiſerunt, ſed etiam tantum damnum acceperunt, vt neque ipſis neque poſteris inde emergere licuerit: neque illud etiam oſtendere decreuimus, ſi, quæ ſemel acciderunt, vt

etiam rurſus accidant fieri poteſt (quoad nempe rerum humanarum ratio & conditio eadem erit) neminem temerario & inconſulto conatu in alterius fines ingredi, quin eãdem fortunæ aleam ſubeat. Scimus enim, Cęſar, eas tibi vires ſuppetere, tam iuſtum bellum ſuſcipi, tanta maturitate omnia eſſe prouiſa, Dei fauorem & fortunæ ſecũdum ſucceſſum ita virtutem tuam comitari, vt nihil tibi ab huiuſmodi offenſione metuendum ſit. Verùm vt noſtro in te officio ſatisfaciamus, vtque difficultatibus quas afferimus, pro ea qua ſemper vſus es prudentia proſpicias, faciendum nobis putauimus, vt hęc proferremus, tibiq́; in memoriam reduceremus, tibi cum ea gente rem fore, quæ tum domi tum foris valde ſe bellicoſam præbuit illa quidem: verùm quæ domi prudentius ſegerit, & cõſilio plus vtitur quàm foris: quæ à nullo vnquam quàm à te ſuperata eſt, quin victori ipſi grauiſſima clade accepta victoria magno conſtaret: quæ tametſi à te ſæpenumero profligata eſt, ſic tamen ita res tulit, vt nihil adhuc videamus, quo vel te tot victorijs auctum, vel illam omni iactura attritam eſſe conſtet.

NEQVE verò his omnibus cauſis vllo pacto moueremur, quin tuum conſilium Cæſar, & eorum qui tecum ſumma fide, maiori etiam fortaſſe quàm nos prudentia ſentiunt, ſequendum nobis eſſe iudicaremus, ſi quidem cum ſolo hoſte nobis eſſe pugnandum videremus. Superandæ ſunt alpium fauces, ſuperandum eſt longum ac moleſtum iter. His deuictis, nuſquam, nec ſi progredi conabimur, nec ſi commorari ſtatuemus, occurret nobis vlla hominum amicitia aut beneuolentia, quibus tutò fidamus. Adhuc per amicorum fines exercitum duximus, qui pacem colere quàm noſtras in ſe vires concitare malunt: ponè habemus populos dicto audientes, aditus expeditos, vt commeatum & militum ſupplementum, quoties libebit, accipere liceat. Deinceps quancunq; in partem oculos conuertamus, à fronte, à tergo & vtrinq; infeſta omnia & aduerſa habituri ſumus, cœlum inſuper ipſum (quod non parum timendum eſt) inſalubre, & grauiſſimũ ijs qui non aſſueuerunt: ſi modò in Prouinciam mouere certum eſt, vt conſtituiſſe videris. Ita longè nobis difficilius erit certamen cum longo & moleſto itinere, cum rei frumentariæ inopia, cum cœli malitia, cum fame atque adeo cum peſtilentia quæ inde exorietur: quàm illud quod cum ipſo hoſte committendum erit. Is enim longè pauciores ex noſtris conficiet, quàm vel minimum eorũ quæ ſuprà recenſuimus. Id verò eſt quod nos in primis veremur, Cæſar, cuius cauſa in ea conſiſtimus ſententia, non prius alterius regionem inuadendam eſſe, quàm ille in hac arma ſic poſuerit, vt nulla rurſus ſumendi facultas aut ratio illi extet. Qua etiam in ſentẽtia perſiſtere nobis eſſet in animo, niſi certò ſtatueremus tibi aliquid nõ leuis momenti exploratum eſſe, quod nos lateat, quodq́; fortaſſe nefas ſit ab vllo noſtrum adhuc intelligi.

EA fuit cùm maximæ ducum partis oratio, tum ipſius Antonij Leuæ, qui eouſque illum orabat & obteſtabatur, vt è cathedra ſe deponi iuberet, quò ad illius pedes accideret, ſummis precibus contendens vt aliquid apud ſe ponderis eorum orationi eſſe pateretur, quorum ſummam fidem & beneuolentiam iampridem perſpexerat. Non deerant tamen qui Leuam in ea ſententia clanculum eſſe putarent, vt Cæſar illam expeditionem ſuſciperet, verùm id ſciente illo & volente coram cæteris diſſimulaſſe, vt quum ſua ille conata perfeciſſet (quemadmodum ſpe non exigua ducebatur, imò ſic futurum certò ſtatuebat) tota inde gloria & decus ei tribueretur, paſſimq́; dictitaretur, tanta cum animi magnitudine, tanta in rebus gerendis prudentia & prouidentia excelluiſſe, vt contra omnium ſentẽtiam rem planè deſperatam & aggredi auſus eſſet, & ad fœliciſſimum exitum ducere potuiſſet. Quare qua ſemel in ſententia fuiſſet, eam quum tueri vellet, huiuſmodi verba facere cœpit.

Cęſaris in cõcilio oratio.

NISI & bellum quod ſuſcipimus quale ſit, ſatis ſcirem, & hoſtem quicum nobis res futura eſt, atque adeo nos ipſos, qui hęc confecturi ſumus, pręclarè noſſem, veſtrum hoc conſilium profecto aut (vt verius dicam) veſtram hanc conſiderationem minimè damnarem, imò probarẽ potius, & ſequi me debere iudicarem. Sed quum ſciam bellũ aduerſus fœdifragum & perfidum hominem ſuſcipi, qui contra quàm fœdere cautum erat, Sabaudiæ ducem (qui in fœdus Cameracenſe aliorum ſociorum inſtar, aſcitus fuerat) bello laceſſiuit, quod quidem ad nos ſpectare non dubitabat: mihi quidem minimè eſt dubium quin Deus à nobis ſtet, qui pacis turbatæ & fidei violatæ iudex ac ſeuerus vindex futurus eſt. Quin illud quoque addam, nobis negotium cum eo hoſte futurum

eſſe aduerſus quem annos propè iam viginti perpetua victoria vſi ſumus, & quidem ea ex qua(vt contra quàm dixiſſe vos memini, doceam aliquid extare, quo nos viciſſe recordemur, illi ſe victos fuiſſe fateantur)etiamnum ducatu Mediolanenſi potiamur, qui & glorioſum monimentum & opimum ſpolium illius victoriȩ ſupereſt. Quo nos ita affici conuenit, vt ad hoc bellum ſpem & animum victoribus dignum afferamus; illis terrorem & deſperationẽ, qualis victos ſemper comitari ſolet, relinquamus. Ac mihi quidem præter illa quæ dixi, noſtras vires cum illorum copijs conferenti (quas & numero longè maiores, & viris rei bellicȩ peritiſſimis inſtructiores habemus, vt parte hîc relicta, etiam ſatis virium aduerſus hoſtem nobis ſuperſit) nullum videtur tam extimeſcẽdum periculum imminere quàm à vobis fingitur, neque ſi copias partiamur, neque ſi alpes tranſgrediamur, & in ipſa Gallia hoſtem adoriamur. Atque vt de hoc ſecundo priore loco dicam, quod noſtram poſtea orationem ad illud alterum conuertet, innumera poſſum exempla proferre multorum, qui quum bello in patria premerentur, inde hoſtem reuocarunt introducto viciſſim in illius fines exercitu: ita & patriam ſeruarunt, & aduerſarij regionem occuparunt. Sed malo mei inſtituti firmamentum habere rationẽ quandam certam, quàm exemplum tantùm, quod vix re omnibus ſuis partibus pari & ſimili reperiri queat.

Censetis, antequam bellum in Galliam transferatur, tota hac ciſalpina regione eliminandum eſſe, vt hinc, quicquid hoſtium ſupereſt, eijciamus. Ego contrà contendo, idq; non vna tantùm adductus ratione, nobis ex vſu eſſe vt potius illuc tranſeamus, quàm hîc bellum in noſtris & ſociorum finibus alamus, potius in Gallia geramus, quàm in Italia ſuſtineamus. Quæ quum antea per tot annos valde afflicta & vexata fuerit, æquitati maximè eſt conſentaneum illi vt nunc parcamus, eamq́ue, quando licet, quieſcere & ſe ex tam diuturna iactatione recreare ſinamus: dum interim Gallia viciſſim incurſionibus vaſtabitur, diripietur, conflagrabit, metum, terrorem conſternationem & fugam ciuium, ædium populationem, ſolitudinem, vaſtitatem & incendium oppidorum experietur, & cæteras id genus clades quæ fere bella comitantur, quæ totos triginta annos penè continenter in Italia graſſata ſunt. Lutetiam ac ipſum Gallicum diadema, non Taurinorum oppidum aut Pedemontanum agrũ huius noſtræ victoriȩ mercedem eſſe oportet. Nimis adhuc Regi in alienis finib. bellum gerere permiſimus: nunc quæſo hominem eò adigamus, vt de ſuis poſſeſſionibus defendendis ſit ſolicitus. Videamus num Galli tanta ſit domi quàm foris virtus. An verò eius ingenium, cuius toties periculum feciſtis, nondum perſpicitis, primo duntaxat impetu valere, temporis mora & diſſimulatione illius vim ſegneſcere & extingui? Ego præterea Regem tanta eſſe animi magnitudine aut verius temeritate noui, vt ſibi maximè pudendum exiſtimaturus ſit, ſi me in ſuos fines ingredi & illic morari ſineret, vt pugnandi poteſtatem mihi non faceret. Quod ſi faciet, quis ex veſtro numero eſt, qui de victoria ſibi ambigendum eſſe exiſtimet? Sic habeatis velim, vnam eſſe belli ſedandi rationem, vt vel ipſe, præter id quod tenet, Imperium & Hiſpaniarum regnum me pulſo occupet, vel ego ſupra ea quæ poſſideo, Galliæ Rex eius loco efficiar. Id vt perficiatur, propius accedendum eſt, quærendus eſt in ipſis regni viſceribus. Non eſt quòd hîc conſeneſcamus, prȩſtolantes dum accedat, ſicq́ue facultatem ei præbeamus vt ſuis regionibus parcat, vnde pecuniæ continenter illi ſuppeditẽtur, & exercitum hîc noſtris ſumptibus alat, earumq́ue rerum præda locupletet, quibus potius vti nos par eſt, ad ſtipendia noſtris militibus perſoluenda.

Qvod verò metuitis ne in Gallia commodius militum ſupplementum poſſit colligere, nihil tam falſum fieri aut dici poteſt. Etenim ſi huc adducet exercitum, ſpes prædæ, quia ſuis impunè prædari & latrocinari in regione bello quæſita concedet, nouos illi ſubinde milites alliciet: id quod in Gallia ſat ſcio non fore. Nam quia ſuos diſciplina militari illic (vtpote in patria) cõtinere cogetur, lautiſſima militis cõditio erit, vt parcè & duriter ſuo ſtipendio victitet. Quo fiet vt pauci reperiantur, qui nulla maioris commodi ſpe ſed ob tantilli ſtipendij lucellum vulnera aut mortem nobiſcum prȩliando velint referre. Quòd ſi militem maiori indulgentia ſibi demereri volet, populum vexabit: quæ hoſtis non poterit iuſto bello attingere, ſocius latrocinio diripiet, commeatum prædabitur, res nummaria contrahetur & imminuetur: vnde tumultus, ſeditiones & rebelliones exorientur: maximè verò ſi eò res reditura eſt, vt Rex nobis hoc ſpectaculum præ-

1537. beat, quo inſigne diuini ſupplicij & vindictæ exemplum coràm cernamus, vt qui toties alienas terras ferro, flāma & præda diuexauit, is nunc proprios agros vaſtare, incendere agere & ferre cogatur, quod metuere vos video ne ante meum exercitum faciat: ſicq; ipſe deſignet quæ ab hoſte nonniſi inuito fierent. Quamobrem neque res quicquam me mouet, neque nos impediet quo minus re frumentaria abundemus. Nam præterquam quòd hæc à me diligenter prouiſa ſunt, in ipſam penitus Galliam progrediemur, vt cibaria gratis maxima nobis copia ſuppetant. Quòd autem veremini ne in citeriori hac regione nouas copias colligat, hoc vobis confirmo, ſatis negotiorum me alijs in locis illi conciliaſſe, vt ab ea cogitatione animum facilè auocaturus ſit. Nam præter hunc exercitum, aduerſus quem non dubito quin omnes vires in aciem ſit producturus, pręter alium item, quem paratum eſſe auditis, vt ducibus Naſſauuio & Roxano in Picardorum fines impreſſionem faciat: præter tertium etiam qui mihi obuiam Gallia Narbonēſi proceſſurus eſt, vt illis iungamur, quē Imperatricis rogatu mei in Hiſpaniarū regnis ciues cōficiunt (ad quā ego nunc tres & viginti triremes & quendam cum certis mandatis mitto, qui meum conſilium illi exponat, doceátque quo tempore proficiſcendum ſit) alium præterea conducendum curaui, qui flagranti bello in Campanorum deinde in Sequanorum fines ingrediatur, qui in duabus illis prouincijs, eorum opera quos illic mihi ſtudentes habeo, non minus meas res promouebit, quàm quiuis ex alijs tribus, ſingulis locis facturus eſt.

ITA tot locis tanto belli apparatu cōſtituto, Rege adeo perplexo & occupato, vt vires idoneas ſatis maturè nequeat colligere, quibus eodem tempore tot exercituum molē ſuſtineat, fieri non poteſt, etiamſi nulli ſint qui rebus meis clanculum cupiant, quin aliqua ſaltem ex parte in ipſius regni penetralia vi perrumpamus, quantamcunq; ille manum comparet. Quare noſtras copias ſeparare ac diſiungere ne dubitemus: quantū ſatis eſt ad Taurinorum obſidionem relinquamus: quod illuc ducemus, valebit ad illū pręlio ſuperandum, præſertim ſi, quod obiecistis, ille etiam ſuas ſeparare cogitat, quib. oppida ſeruet ac tueatur, quæ aduerſus me communire decreuit. Accedit, quòd ipſi non minus quàm ego noſtis quid peditatus Gallicus poſſit. Equitatum ſuum magni fieri volunt, ac reuera huic generi aliquanto magis aſſueuerunt, & nonnihil valent. Sed hoc ſatis ſcitis, quemadmodū Foſſani & Conflandi ducentos quinquaginta cataphractos planè equis ſpoliauimus. Taurinis ferme ducenti ſunt, qui ſecum melius actum iri non eſt quòd ſperent. Reliquæ turmæ quæ huc venerunt, iam ipſa defatigatione propè dimidia ex parte deletæ ſunt, quæ breuiſſimo temporis ſpatio alpium iuga bis emenſæ ſunt. Itaque non iam cum Gallico illo equitatu, ſed cū laceris quibuſdam reliquijs vobis eſt dimicandū. Tota illorum ſpes in Germanico & Heluetico peditatu poſita erat, quorum quantū poſtularent numerum ſibi miſſum iri cōfidebant. Verùm nos Dei beneficio eam adhibuimus diligentiam, vt Germanos nullos ſint deinceps habituri: quos autem nunc habent, nō eſt quòd rationem exponam, quæ mihi ad manum eſt, qua magnam eorum partem abalienare poſſum. Ad Heluetios quod attinet, hoc mihi indubitatò promiſſum eſt, nec me falſa ſpe lactari arbitror, illos ſuis non permiſſuros, vt principi cuiquam extra ſuos fines militent.

QVÆ quum ita ſint, idem ego quod antea ſentio, vt exercitum quantum opus eſſe videbitur, ad Taurinos relinquamus, cum eo quem hîc habemus, iunctis etiam ijs quos ex Italia conſcribemus, in Galliam tranſeamus, eaſque difficultates, quas prudenter obſeruaſtis, nihil morati, iter in Prouinciam ora maritima faciamus. Nam quod de difficili aditu attuliſtis, non patiemur à Gallis hunc nobis honorem præripi, vt fortius illa quàm nos ferant. Rei frumentariæ ſatis ſuperque proſpeximus, vt mari nobis ſupportetur: qua etiam via machinas & impedimenta accipiemus, quibus alio itinere vehendis nimium magni ſumptus faciendi eſſent. Cæli porro intemperies quam in Prouincia tātopere videmini reformidare, non eſt, opinor, grauior quàm Africana illa: quam tamen noſtri tanta virtute pertulerunt. Quare omnibus rite conſideratis nihil video cur magis ſuſpicer in hac victoria quicquam eſſe periculi, quàm putem parum nobis gloriæ fore, vt pote aduerſus hoſtem ita ex improuiſo deprehenſum, viriſque fortibus & ſtrenuis adeo paucis ſtipatum. Ea eſt igitur, vt ſemel dicam, mea ſententia: quam tamen pręfractè nolim tueri, ſed id tandem cōſtituere in animo habeo quod milites ipſi cōſulent & ſuadebunt,

debunt,

debunt, vtpote quorum opera ad hanc rem nobis vtendum eſt. Suos quiſq; conuenire iubeat, producantur legiones, ſigna explicentur, vt eos ſimul conſpiciam, & publicè apud eos verba faciam.

HOC Cæſaris præcepto omnibus ſignificato, ſtatim militum concio conuocatur. Quos ille pauliſper intuitus ſic alloquitur.

Cæſaris ad milites concio.

QVANCVNQVE in partem oculos conijcio, milites, hilares vndiq; vultus cōſpicio, quib. mihi nuntiatur & tantumnon ſpectandū proponitur ingens veſtrum ſtudiū, quale in animis geritis. Video florentiſſimum exercitū, ex viris lectis & fere ſigillatim ex quodā aceruo excerptis conſtantē, peditatum egregiū ex veteranis militib. conflatum, equitatum inſtructiſſimū, rem machinariam ampliſſimam, omnib. quæ requiri ſolent refertiſſimam, vt (meo quidem iudicio) nihil iam deſiderare poſſimus, quam hoſtē dari in cōſpectum, qui noſtrum aduentum excipiat, qui nobis facultatem non adimat, qua pręclarę tanti exercitus virtutis periculum faciamus. In ciſalpinis quidem regionibus talis non extat, qui dignus ſit ad quem conficiendum tantę copię adhibeantur. Nam temere huc concurrerant, inſtar auium quæ gregatim in agrum ſatum conuolant: veſtro aduentu, quemadmodū illæ primo ſagittæ ſtridore exaudito, pauore attoniti ſe receperunt. Hoc nunc in quæſtione verſatur, ſintne nobis tranſeundæ alpes, vt hoſtem minus indignum noſtra virtute quæramus: an hîc expectemus, dum ad nos accedat. Si hîc cunctabimur, noſtræ huic regioni malè conſulimus, & vos veſtrum ſtipendium nequicquam conſumitis: vt interim illud taceam, parum eſſe veriſimile eum huc venturum. Galli antequā noſtras vires experirentur, bellum temeritate magis quam conſtantia (vt ingenio ſunt flagranti ac præcipiti) nobiſcum geſſerunt: deinceps non puto eos aggreſſuros, poſtquā nos ſibi longè præſtare reipſa intellexerūt. Sin autem illuc tranſeundu eſſe cenſebimus, ne illos quidem noſtrum impetum expectaturos eſſe arbitror, nō magis profecto quàm hîc ſuſtinuerunt. Niſi fortè putamus eos viribus nunc tertia ex parte labefactatis, maiori animo ac ſpe duci, quàm quum integras haberēt. Id modò fortaſſe efficient, vt ſpeciem quandam præbeant, pedem tamen ſubinde nunc vnius nunc alterius diei itinere referēdo, vt nunquā obſiſtere auſint. Quòd ſi eò tandem neceſſitate adducentur, vt prælio illis ſit decertandum (nam ſponte ſua aut animi virtute nunquam huc venturi ſunt) procul dubio hoc prorſus ſtatuere debetis, fortunam belli, penes quam iudicium eſt, victoriam nobis conceſſuram, qui æquitate & iure nitimur, qui fidei violatæ ſcelus vlciſci conamur, qui ea recuperare contendimus quæ contra fœderis initi pactiones per vim & iniuriam occupata ſunt. Hoc nunc ſupereſt quod ſciam, an ij adhuc ſitis qui aliquando fuiſtis, an ita vos gerere cogitetis vti adhuc conſueſtis: id eſt, vtrum ſatis vobis ſit animi vt alpes ſuperetis, vt non dico dimicetis, neq; Gallię regnum armis ſubigatis, ſed vt ad victoriam ex hoſte accipiendam, & ipſius regni poſſeſſionem ineundam, quæ ſe ipſa iā offert, properetis. Si deficit animus, hîc reſtandum eſt, vt turpiter noſtræ fortunæ, quæ ſe vltro obijcit, deſimus. Sin minus, hoc tantum veſtræ virtutis, animi & ſtudij teſtimonium expeto, vt alacriter excitata militari acclamatione, velut iā ſigna ſint inferenda, hoc ipſum ſignificetis.

AD hanc orationē omnes vno animo ſublato clamore moueri exercitū & iter ſuſcipi poſtulant. Tum ille ampliſſimis verbis eorum voluntatem, fidem & animum collaudare cœpit. Mea, inquit, ô milites, fœlicitas hanc veſtram acclamationem comitabitur, & q; ſuſcipiemus, bene fortunabit. Quòd ſi Gallus eos milites haberet, quales vos video, mihiq; tales eſſent quales ille habet, hoc iā in grauiſſimo cœtu dixiſſe me memini, quod nunc ingenuè repetere non dubitabo, mihi manus poſt tergum vinciri iuberem, & ſpōte mea dedititius atq; captiuus veniam ſupplex ab eo petens imperata facerē, neq; vllam conditionem recuſarem, quā ille mihi vellet imponere. Neq; verò idem illū facturū dubito ſi vos tam ille noſſet quàm ego, aliaq; arcana ſciret quę nunc declarari nihil attinet, quæ mihi adeo facilem Galliæ occupationem & poſſeſſionem reddent, vt ſperem propediem me Lutetiæ meo arbitratu quicquid libebit pro imperio facturum.

ITA concio dimittitur. Ipſe verò orationem ea vultus firmitate & conſtantia pronuntiarat, vt ſuis animum addidiſſe videretur, eiſq; nimium iam tum moræ eſſet, quòd nondum progrederentur. Quænam porro eſſent illa arcana nondum efferenda, quæ habere ſe dictitabat, nondum reſciui. Hoc quidem paulo pòſt patefactum eſt, nonnihil

1537. de prodenda Lingonum ciuitate tentatum fuiſſe: qua de re proximo commentario dicemus. Quidam ſuſpicati ſunt aliquid occulti conſilij & quidem de maximis rebus illi in Gallia cum Saluſſio interceſſiſſe. Id vt verum putarēt, inuſitatum illud rebellionis genus faciebat. Parum enim rationi conſentaneum videbant, vt qui rerum humanarum non paruam peritiam & vſum habebat, præter fœdiſſimam illam turpitudinis notam, quam ſibi inuſſerat, ſui principis & veri patroni odiũ inimicitiasq́; vltro ſubire auderet, a quo nihil tandem quàm certiſſimum exitium expectare poſſet, niſi multos haberet cõſcios & amentiæ ſuæ participes, ac ſibi, priuſquam deficeret, planè perſuaſiſſet aliquam Regi tantam & tam vicinam cladem imminere, vt nulla in poſterum cauſa ſupereſſet, cur illũ ſibi timendum putaret. Ac ipſe profectò Bauariæ dux Gulielmus, quum menſe Iunio ſuperiore Langæo (quem tum in Germaniam profectum fuiſſe demonſtrauimus) quæ de Saluſſij rebus audierat, narraret, ita ſtatuebat, imò etiã ſe ab iis didiciſſe prædicabat qui non infimum locum apud Cæſarem tenebant (fortaſſe Ludouicum fratrē Bauariæ ducem deſignabat) ipſo euentu comprobatum iri huius cõſilij ineundi Saluſſium non eſſe ſolum autorem, multos in Gallia alios idem conari, qui in tempore illuſtrarentur. Aliis Cęſar iſta dixiſſe videbatur, quemadmodum à peritis ducibus & imperatoribus fieri ſuperioribus ſeculis ſolitum eſt, vt dicerent ſe aduerſus hoſtē occultis inſidiis aliquid moliri, partim quò ſuos alacriores redderent, partim vt aduerſariorum duci ſcrupulum inijcerent, vt ſuis ipſi poſtea diffiderent, eosq́; haberent ſuſpectos: id quod nõ rarò res maximas ſuſceptas labefactauit. Alij poſtquam comitis Sebaſtiani de monte Cuculo confeſſionem reſciuiſſent, ſuſpicari cœperunt id demum eſſe quod clàm molitus fuerat, in quo tantam ſpem collocaret, tanquam Regis & liberorum proximam mortem ſperaret, quibus ſublatis facilè ſe totam Galliam peruadere poſſe confidebat. Sed huiuſmodi ſpes cum tam immani ſcelere coniuncta eſt, vt animum meum ſubire non poſſit, tantũ principem facinoroſa iſta & turpiſſima proditione vti voluiſſe. Qui tamen in ea ſunt ſententia, ſuſpicionis ſuæ materiem nacti ex eo videntur, quòd Sebaſtianus cõfeſſus eſt Cæſarem ex ſe quæſiuiſſe, num ſciret quam rationem in cibo & potu Rex ſequeretur. Præterea quum Ferrandus Gonzaga iſtum Sebaſtianum Cęſari ſiſteret, quem paratum eſſe ad ea pērficienda affirmabat quæ ſibi & Antonio Leuæ atq; adeo ipſi Cæſari ſe facturũ receperat, Cęſarem, ſi eorum mentem de vrbe tantùm aliqua aut arce per proditionem occupanda eſſe putaſſet (quod afferunt qui tanto furori & ſceleris atrocitati locũ in Cęſaris animo fuiſſe non audent pronuntiare) cauſam nullam habuiſſe, cur de Regij victus ratione quicquam ab eo ſciſcitaretur. Hanc etiam ſuſpicionem in nonnullis auxit, quòd Loppius Soria Cæſaris apud Venetos orator quo tempore iſta acciderunt, percontabatur quiſnam Rege cum liberis mortuo eſſet ad quem regnum rediret, vt Cæſari cum eo bellum eſſet gerendum. Id verò quæri omnino abſurdum eſſet & alienum, niſi quadam ſuſpicione moueretur, qua Regem breui cum liberis moriturum eſſe appareret.

Cæſar à nõnullis immeritò notatus.

Sebaſtianus Italus Delphinũ veneno ſuſtulit.

In ſumma, quiſquis tandem huius teterrimi veneficij autor fuerit (me quidem clam eſt, Deus nouit, neque quenquam immeritò velim inſimulare) Cęſar in certiſſimam ſecundi euentus ſpem efferri cœpit, qua fretus in Prouinciam exercitum ducere ſtatuit: quod etiam ſtatim aggreſſus eſt. Cuius rei ſæpenumero ipſum pœnituit, ipſeq́; coràm apud Regem fateri non dubitauit quàm ſibi tum malè conſuluiſſet, quum ſuo vnius arbitrio ſtaret, qui aliàs ſuorum conſilio vti conſueuiſſet.

LIBRI SEXTI FINIS.

GVLIELMI BELLAII LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER SEPTIMVS.

POSTEAQVAM in Galliam ingredi placuit, & conſtitutum eſt quis militũ numerus relinquendus eſſet, qui Taurinos obſiderent, & Pedemontanum bellum conficerent (quod facilius multo Cæſar fore putabat quàm re ipſa expertus eſt) tripartito copias ſuas, quò cõmodiot eſſet tranſitus, diuidit. In primo agmine erant cataphracti equites cum Germanico peditatu, cui præerat Thamiſius. Hi ſecundo flumine Genuenſi proficiſcuntur, propterea quòd tormenta ænea ducebant, quæ Cæſar, ad itineris difficultates tollendas, nauibus vna cum claſſe ſupportari, vt Nicęæ ſibi præſto eſſent, conſtituerat. Hi Iulij mẽſis decimotertio die proficiſcuntut. Deinde Ferrandus Gonzaga, qui princeps ferentarijs præerat, nonnulli cum eis Neapolitani catapbracti, Germani cum ſuis equitibus, Iſelſtheinus, Dietrichus Sepchius, Wolfius Dietrichus Kutringhenius. Subſequebatur marchio Vaſtius cum Hiſpanis, deinde comitatus Cæſarianus, Antonius Leua, Germani pedires, qui Marco Ebenſtenio parebanr, Cæſar ipſe demum, ſecum duntaxat ſex habens è ſuis cubicularijs & Hiſpanorum cohortem: quos ſequebantur Germani pedites duce Gaſparo Fronſpergio. Hi rectà Foſſano Nicæam ire contendunt. Tertium agmen fuit Italorum, qui iter Conio facere cœperunt. His imperatur vt primo quoque tempore Nicæam peruenirent, atque ad Sallaurentum & Villanouã, quæ loca ſunt Nicęæ proxima, conſiderent.

Cæſar Prouincialem expeditionem aggreditur.

REX interim Lugduni concilium ſubinde cogebat, mandata paſſim dabat quę ſuperiore libro commemorauimus, omnibus locis prouidebat, quibus hoſti aditus in regnum præberi poterat. Vbi certum de hoſtis conſilio nuntium accepit, nihil ſibi moræ faciendum cenſuit, quin ea perfici iuberer, quæ antea ex concilij ſententia facienda eſſe, ſiquis huiuſmodi caſus accideret, decreuerat. Itaque Ioannem Bonouallanum quinquaginta equitum cataphractorum ducem iubet cum ſua turma (quam ſe Maſſiliam recipere ob cauſas ſuprà allatas voluerat) ad alios centuriones & belli duces proficiſci (qui iam ad Ciſteronem erant) vt regionem deuaſtarent, aditusq; Roccæ miluiæ & Terrænouæ obſeruarent. Huic quæ fieri vellet mandat, literas dat ad illos centuriones, ad omnes vrbium præfectos, prætores cæterosq; magiſtratus, quibus omnes Claudio Sabaudo comiti Tendano & ipſi Bonouallano nõ ſecus ac ſibiipſi morẽ gerere iubebat, quos quidem & cõiunctè ambos & ſeparatim vtrunq; ſuos legatos conſtituebat. Huic in primis diſertiſq; verbis, quum à ſe dimitteret, imperat, cauerent omnes nequam hoſtibus rei bene gerendæ primo aduentu occaſionem, quæ vice cuiuſdam viſcerationis eſſet, præberẽt. Bonouallanus comitem Gulielmum Fuſtembergum cum ſuo Germanico peditatu Ciſterone reperit, qui magnam iam vaſtitatem edere cœperant, direpta Barcelona & toto Terræ nouæ tractu, niſi quòd in eam partem præter Regis mentem peccarãt, quum necà templis necà rebus ſacris manum abſtinuiſſent. Ciſtcrone Aquas Sextias venit, vbi tribus exploratoribus ſibi vt pręſto eſſent quum Romano eos à ſe dimitteret,

Rex vaſtitatem Prouinciæ inferri iubet.

1537. iuſſerat. Ibi cum comite Tendano offendit principem Melphitanum, Stephanum Columnam & alios antea nominatos, qui iam oppidum inſpexerant, iudicauerantq; non idoneum eſſe obſidioni ſuſtinendæ. Itaque locum oportunum caſtris locandis & muniendis diſpexerant, quę oppidum tutius tenerent. Quam ad rē certum quendam delegerant vbi ædes ſacra erat Ioannis Hieroſolymitani: qui capiēdis copijs idoneus erat ille quidem, verum cùm multæ aliæ obſtabant difficultates, tū mons altiſſimus impēdebat, qui deſpectus in eum locum habebat. Quamobrē Regem his de reb. certiorem faciendum cenſent: interim Stephanus Columna & Bonouallanus Graſſam oppidum perluſtrarēt. Bonouallanus dum iter facit, Regias literas oppidis diſtribuit, Trexij, Sammaximini, Briniolis, Draguiniani, & cęteris. Iubet, quemadmodū in mandatis habebat, vt cōmeatum omnem & pecus in oppida cogant, quicquid Graſſa rediens non abactū offenderet, ſe publicaturum. Draguinianum quum veniſſent, turmam equeſtrem Montijani, qui poſtea Galliç mareſchallatum geſſit (conſtabat autem centùm cataphractis equitib. & in ijs locis conſęderat) ſimul eam cui præerat Bonouallanus, quam Maſſilia accerſiuerat, aſſumunt. Graſſæ partem quandam equitum cataphractorum comitis Tendani reperiunt, duce ipſius legato Germano Vrrço Miolano, cum quatuor peditum Prouincialium millibus, ducib. Maſſio, Ioanne Ebenaldo Villanouano, Ioanne Ponteno Carſio & alijs. Hi oppidum exterius & interius obambulantes circūſpiciunt, quod nullo præſidio teneri poſſe iudicant. Cęſar iam ipſo Iulij die viceſimoquinto cū duob. primis agminib. non ſine magna rei frumentariæ difficultate Sallaurētum peruenit. Id primum ditionis Regiæ oppidum eſt cis flumē Varum ſitū, quo Gallia ab Italia diuiditur. Is dies anno vertente erat, quo Cæſar in Africa exercitum expeditione Tunetana depoſuerat: ſiue caſu id acciderit, ſiue Cæſar (vt multis viſum eſt, eo magis ꝙ eo die paſſuum millia duodecim proceſſerat) conſultò id operam dederit, vt eo die illuc peruenirent: quo omen ex ea re arriperet, quaſi id non iudicio neq; voluntate accidiſſet, quod ſummo ſtudio & meditatione decreuerat. Quamobrē quoniam aliquando vſu ipſo cōpererat nihil eſſe quod ad mouendos & impellendos populi animos ad quam quis vellet ſententiā, maiorem vim habeat quàm ſuperſtitionem, hac occaſione ad ſua negotia accōmodata vti ſtuduit, pręſertim quū is dies Iacobo Apoſtolo ſacer ſit, quem tū Hiſpani antiquitus ſingulari veneratione proſequuntur, quemq; ſuæ gentis & patriæ tutelarē & defenſorem habent, tum Germani à multis ſeculis in Hiſpania ſalutāt & adorant. Quib. duobus populis, Hiſpanico & Germanico quum ſuarum copiarū robur conſtare intelligeret, maximè verò duo illa prima agmina, horum concionem aduocat. Apud eos oratione vtitur, cuius ſententia ea erat,

Cæſaris apud milites oratio.

quam quis ab homine ſperare & expectare poſſet, qui totus implacabili in Regem odio flagrabat. Quem omnib. probris & conuicijs, quę poſſunt excogitari, inſectatur, proſcindens cōtumelijs, perfidioſum, fœdifragum, pactorū perturbatorem, impiorum defenſorē, Chriſtianæ quietis atq; pacis hoſtem & euerſorem. De ſe verò ſuiſq; virtutib. tanta prædicat, vix vt diiudicari poſſet in vtro plus ſtudij poneret, vel voluptatis caperet, quum ſuam conditionem dilaudaret, an quum hoſtem vituperaret. Tum fœlix illud fortunatūq; ſui aduentus omen celebrare & magnificè efferre cœpit, rem adeo perſpicuam eſſe, vt dubitare nemo poſſet, quin Dei rerum humanarum moderatoris arbitrio, nutu conſilioq; hoc totum iter adminiſtraretur. Quo enim die anno ſuperiore in Africam appuliſſet (qui dies ijs gentib. ex quibus milites in ſuis copijs haberet, ſacroſanctus habetur, qui inſuper, quę tandem cauſa ſit, omnibus fauſtus & auſpicatus fuerat inſigni victoria quam obtinuerant, quum eo die ſe duce & ſuo autoramento in Africam veniſſent, quam prouinciam ex vi & iniuria Turcæ communis omnium Chriſtianorū hoſtis eripuerant) eo ipſo die in Galliæ fines pedem intuliſſe.

His ita ordine commemoratis ſubijciebat illis multo magis non ſperandum modò, ſed indubitata perſuaſione ſtatuendum eſſe fore, quum in Galliā eodem die, eodem duce, eodem Dei auſpicio & fauore ingrederentur, vt multo fœlicius bellum hoc gererent, quod aduerſus Regem verbo Chriſtianiſſimum, re nihil minus quàm Chriſtianū ſuſcepiſſent: aut verius certò ſic illis habendum eſſe, Deum ipſum religionem ſui nominis violatam & cōtemptā vindicaturum eſſe: eos autem, qui ſecundum Deum vnà cum ipſo iniuria affecti erant, id tantùm ſpectare oportere, vt ſe Deo regendos ducendosq; permitterent, qui illorum manu atq; opera rem perfecturus eſſet. Quòd ſi in Africa tam

illuſtrem

illuſtrem aduerſus Turcam victoriam adepti fuerant, multo illuſtriorem & glorioſiorem fore hanc, quam eos relaturos eſſe nō eſſet dubitandum. Turcam enim, etſi impius eſt & noſtræ fidei hoſtis, id errore facere & veri ignoratione: Gallum verò, qui pietatis myſteriis initiatus & inſtitutus eſt, nonniſi peruerſitate & malitia ab ea alienatum, turpi & nefario aduerſus eam fœdere ſe cum impiis cōiungere potuiſſe. Itáne verò milites, inquit, putatis eum, niſi religionis repudiatæ furore & atrociſſimi facinoris infortunio agitatus in exitium rueret, qui toties à vobis, quum Germanica & Heluetica auxilia haberet, prælio ſuperatus eſt, nunc, quum ab vtriſque deſeritur, vt nulla ſpes ſubſidij ab illis ſuperſit, eò audaciæ aut potius incogitantiæ venturum eſſe, vt cum tyronibus raptim conſcriptis, ſeſe huic exercitui opponeret, qui ex vobis militibus veteranis conſtat, qui tot victorias ex eo reportatas numerare poteſtis, quot prælia cum eo commiſiſtis? Hoc certè, mihi credatis velim, nunquam facturus eſſet, niſi ſuo ſcelere excæcatus in manifeſtum interitum properaret. Itaque quod nuper aggredi illum vidiſtis in Sabaudica & Pedemontana regione, licet eos improuiſo, quum ab illo nihil ſibi cauendum eſſe putarent, adortus ſit, ne illud quidem vnquam ſuſcipere in animum induxiſſet, niſi falſa ſeipſum ſpe non minori mehercule impietate quàm temeritate lactaſſet, qua ſtatuebat noſtrum illum victoria clarum exercitum nunquam ex Africa incolumem reuerſurum eſſe: quòd ſcilicet arbitrabatur (vt ego quidem ſuſpicor) Deum nobis in hoc bello opē non laturum eſſe, quod pro eius cauſa & nominis gloria ſuſceperamus. Sed nimium lōgus ſum fortaſſe milites, & nimium multa verba, vbi nihil opus eſt, profundo, dum iſta pluribus cōmemoro & doceo. Nam & vos reipſa ſatis comperiſtis, eum, ſimulatque vos aduentare audiuit, illinc ſuos excedere, & trans alpes redire iuſſiſſe: ex quibus tamē pauci aliquot, qui prædæ ſtudio remanſerunt, in tempore adeſſe, vt ſe cum reliquis coniungerent, non potuerunt.

Neqve enim eſt quòd exiſtimetis, vel Foſſanios vel Taurinenſes alia de cauſa iſtis oppidis ſe concluſiſſe, niſi quòd neceſſitate eò adigebantur, vt ſe muris tegerent ac tuerentur, nedū vt ſua virtute & fortitudine vim à muris defenderent, & oppida tuerentur. Hoc tantùm agebant, vt aliquantulum temporis prorogarent, quòd ſperarent me ſtudio progrediendi (quum præſertim non magnopere intereſſe viderent me ſua cauſa hîc ſubſiſtere) facilè eos in deditionem accepturum, vitam cōceſſurum, & poteſtatem facturum vt domum ſalui ſe reciperent. Hoc verum eſſe teſtimonio eſt, quòd veſtra induſtria & virtute Foſſanios compulimus, vt deditionem equis, armis & impedimentis traditis facerent. Taurinenſes certè eò iam rei frumentariæ & cæterorum omnium inopia redegimus, maximè ex quo arcem ad pontem Padi cepimus (vnde commeatus habendi præcipua illorum ſpes pēdebat) vt non obſcura neque dubia ſpe propediem potiundi oppidi teneamur. At in illis erat & eſt etiamnum regij exercitus flos & lectiſſimū robur. Et iſtos nuper in militiam allectos, homines pene inermes, à ſtiua per vim abductos, qui nec ducibus noti ſunt, nec duces norunt, putabitis nō dico præliaturos, ſed vel in conſpectum veſtrum acie inſtructa proditturos eſſe? Scitote milites, quicquid inter Alpes ſitum eſt, quod à mari ad Oceanum pertinet, quicquid inter Rhenū & Pyrenęum ſaltum intereſt, id totum vno prælio, aut (vt verius dicam) vnius prælij ſpecie & ſimulatione veſtrum fore: itineris duntaxat longitudo, non certamen vllum hanc victoriam remorabitur. Hanc vobis Deus mercedem parauit & ſeruauit, qua tot veſtros labores & moleſtias remuneraturus eſt, quas illius cauſa, & ad ornandum illius nomen ac decus perpeſſi eſtis. Ea fuit concionis quā habuit ſumma, niſi quòd plurima alia dictu maximè indigna in Regē effutiit, ſe verborum mæandris & ambagib. adeo implicans, vt eorum qui aderant, plurimis (quemadmodum ipſe à nonnullis audiui) tædium ac moleſtiam prolixa & inſolenti oratione pareret. Extiterunt tamen aliquot (haud ſcio vtrum illius auribus ſeruire ſtuderent, quòd rebus ſecūdis nihil ſibi aliud dici volebat, an reuera ita ſentirent, neque vllam fortunæ mutationem illi accidere poſſe confiderent) qui militari acclamatione ſe id vnum dolere ſignificarunt, quòd rem cum hoſte ſibi fore perſpicerent, qui ſuum conſpectum non ſuſtineret: atque adeo facultatem ſibi adimi viderēt, qua oſtenderent quantum induſtriæ & peritiæ in re militari tam diuturnis bellis & exercitatione ſibi comparaſſent. Quum igitur tam optata occaſione carerent, neque iam conſilium ſibi capiendum putarent qua ratione victores efficerentur, iam inter ſe diſpi-

Summa Cæſarianorum de futura victoria ſpes.

1537. cere cœperunt quemadmodum victoriæ fructum & ampliſſima ſpolia partirentur: nec deerant qui præcipuorum ex aula regia vel dignitates & magiſtratus, vel poſſeſſiones & bona peterent. Quibus audiendis Cæſar, tum certa ſpe & expectatione rei præſentis elatus, tum præteritorum fama, gloria atque fœlicitate inflatus, incredibilem voluptatem capiebat (vt homines facilè quod cupiunt, credunt) iámque mentem ob victoriam animo præceptam, lætitia explebat: quam non minus ſuam eſſe, atque ſi iam contigiſſet, arbitrabatur. Itaque toto dierum octo tempore quo illic moratus eſt, dum aliquot cohortes ex agro Pedemontano operiebatur, nihil agebatur aliud quàm quòd dignitates, magiſtratus, præfecturæ, præturæ, oppida, arces & poſſeſſiones eorum qui apud Regem erant, dono dabantur & diſtribuebantur.

Octavo demũ die Ferrandus Gonzaga ferentarios omnes exercitus Cæſariani equites (quibus præerat) ad iter inſtituendum produxit, & progredi iubet. Alphonſum etiam Sanſeuerinum principem Salernitanum cum quatuor peditum millibus aſſumit. Iter Graſſam verſus facit, regione montibus valde ſcabra & aſpera: quare magnam hominum multitudinem præmittit, qui viderēt nunquid inſidiarum locis illis lateret. Propius etiam Galliã procedere velle nõ obſcurè videbatur, niſi illius præcurſores noſtros animaduertiſſent, qui acie inſtructa cliuo quodam ad illius iter accedebant. Horum numerus erat ferè ad duo hominũ millia: ſed verebatur Gonzaga ne plures in inſidiis collocati eſſent, illi autem pauci conſpiciendos ſe præbuiſſent, quò cum in loca iniquiora ad prælium elicerent: quicquid ſit, nulla neque velitatione, neque iuſta pugna inſtituta, eò rediit vnde profectus fuerat. Alia ex parte incedebant ad Antipolim aliquot pedites Hiſpani, quos duæ legionariorum Prouincialium cohortes acriter adortæ ſunt, verùm non diuturno impetu. Nam ſclopetariis Hiſpanis pulſi duces ſuos in grauiſſimo periculo deſeruut: qui tamen fortiter ſe inde recipiunt, hoſtémque inſequentē ſuſtinent, quoad incolumes in locum tutum peruenerunt. Hæc geſta ſunt pridie quàm Columna & Bonouallanus Graſſam peruenirent. Qui quum oppidum teneri non poſſe animaduertiſſent, ſtatuunt vt alter ad Regem proficiſceretur, quem hac de re certiorem faceret: is fuit Stephanus Columna: Bonouallanus vaſtationem regionis aggreditur, quicquid efferri aut vehi poterat, auferendum curat, reliqua incēdio abſumit, oppidi mœnia quinque aut ſex locis diruit, vt ruina paſſus ferè quadragenos pateret. Dum iſta fiunt, triginta equites Antipolim mittit, vt res hoſtium cognoſcerēt: hi tres captiuos adducunt, qui narrant hoſtium multitudinem valde à ſuperiori die auctam eſſe, eóſque ad numerum ferè ſex millium eſſe affirmant. Bonouallanus celeritate opus eſſe ſtatuit, Miolanum mittit vnà cum equitibus quos ex turma comitis Tendani habebat, cui duo peditum millia attribuit, qui Galliam verſus progrederentur, clibanos & piſtrina demolirentur, frumētum & pabulum incenderent, vinum effractis doliis effunderent, iis qui in loca munita maturè conuehere neglexerant, puteos etiam iniecto tritico corrumperent. Ipſe rectà Calienum proficiſcitur, cuius dominatum obtinebat Maſſius, qui quidem primus piſtrina diruere, horrea incendere & frumenta cœpit. Idem Caldis fecit is qui dominium loci tenebat. Inde Draguinianum cum ſuis venit, vnde Gronguetum Vaſſeum cũ quinquaginta ferè cataphractis ex turma Montijania (cuius ipſe legatus erat) qui Miolano eſſent ſubſidio, mittit. Ex ea montis parte quæ Dinam vergit, Maurum Nouatum Ioannis Pauli ſigniferum mittit, cui mille ex Chriſtophori Vaſconis peditibus attribuit, qui tum ab Humerio veniebant, his vt toto montis cliuo eandem vaſtitatem edant imperat: ipſe rectà Carſium tēdit, omnia etiam deuaſtans. Ipſe Carſij dominus frumentis ſuis quæ aceruis congeſta adhuc in agris erant, ignem ſubiicit, quicquid vini habebat, militibus ebibendum præbet. Tanta omnes omnium ordinum tum locupletes tum tenues publicæ ſalutis cupiditate ardebant, vt priuata damna nihili facerent.

Prouincia à noſtris vaſtatur.

Dvm iſta geruntur, ad Cæſarem veniunt ij quos è Pedemontana regione preſtolabatur. Tum ille ſuas copias Auenionem vſque ducere cogitat: id quod non minus ſibi facile quàm commodum ad conata perficienda fore iudicabat. Poſtea tanquàm rationibus ſubductis, ſperabat optionem ſibi datum iri, vtram in partem Rhodani fluminis exercitum ducere magis ex vſu eſſe videretur. Hoc illius eſſe conſilium Regi nuntiatur, qui multo etiam antè præuiderat, hoſtem, ſi in Prouinciam moueret, nihil commodius aut aptius poſſe ſtatuere, tum vt re frumētaria nullo negotio abundaret, tum vt regionem

gionem per totum Rhodani tractum vtrinque quammaximè infeſtaret. Nam quum Auenionem teneret, fluminis quoque ipſius compos futurus erat, propter pontem ad ipſa oppidi mœnia ad Rhodanum ædificatum. His cauſis adductus huic malo ſemper occurrere omni oratione parabat, vt hoſtis conatum anteueniret, Auenionémq; prior occuparet. Quas ob res, ſimul quoniam omnes copias nondum coniunxerat, vt abſque damni & ignominiæ periculo hoſti obuiam prodire poſſet, Mommorencium deligit, præfectum prætorio, Mareſchallum hodie Galliæ Conneſtablium, cui propter ſingularem virtutem, prudentiam, conſilium & diligentiam, maximam inter eos omnes quibus ad negotia regni adminiſtranda vtebatur, fidem habebat. Hunc proregem in vlteriore & citeriore Gallia creauerat, ampliſſimámque & plenam autoritatem habere voluerat, qua ſe abſente omnia tum publicè tum priuatim pro imperio non minus acſi ipſe adeſſet, adminiſtraret. Verùm quoniam fuſius cum illo agere & conſilium capere de tāti momenti rebus cupiebat, Robertum Stuartum Albinium ipſum quoque Galliæ mareſchallum præmittit, qui Auenionem occuparet. Huic octo Heluetiorum millia qui nuper aduenerant, attribuit, ſimul cataphractos numero quadringentos, ſed ex aliis atque aliis turmis coactos, vt quiq; primi, quia proximi, aduenerant, dum reliqui interim accedebant, vt ad diem præſtitutū adeſſent. Cum ea multitudine Albinius Auenionē venit: dúmque Mommorencij aduentum expectat, quicquid conſilio & virtute rebus adeo vrgētibus prouideri poterat, ſumma diligentia adminiſtrabat. Qua in re omnium grauiſſima & maxima, non vulgari adiumento illi erāt Gulielmus Poyetus tum curiæ Pariſienſis ſecundus præſes, Regis in intimo conſeſſu conſiliarius, poſtea Galliæ cancellarius, Gilbertus Badius & ipſe conſiliarius, regiique ærarij ſecretarius, Robertus Martonnius & Ægidius Pomeræus vterque regius cellarius, tum Carolus Petrouiuus vnus ex quatuor ſummis Galliæ quæſtoribus. Hi Auenionem præmittuntur, qui rem frumentariam & reliquum commeatum conuehendum ex iis Galliæ locis vnde commodiſſimū erat iter, curarent, quo tam qui iam conuenerat, quàm qui aduenturi erant, alerentur. Id quod tanta diligentia & cura adminiſtrarunt, vt in noſtris caſtris non ſolùm nihil deeſſet, ſed etiam multa ſupereſſent.

Rex Auenionem occupari iubet.

R E X interim cum Mommorencio de omnibus negotiis conſilia inibat, quanam omnia ratione optimè fœliciſſimo, nempe exitu & minimo periculo regerentur atque adminiſtrarentur: quæ & maximi in præſens tempus ponderis, neque minoris in poſterum momenti eſſe perſpiciebant. Mommorencius apud ſe tacitus quum expenderet quantum ex ea prouincia quam ſuſcipiebat, gloriæ & ornamenti, ſi ex ſententia res cederent, rediturum eſſet, quantum etiam, ſiquid offenderet, dedecoris & ignominiæ ſibi conciliaret: continenter ob oculos ponebat quanta hoſtis animi obſtinatione ad hoc bellum accederet, tantis viribus inſtructum eſſe, quantis nunquam antea Galliam quiſquam adortus fuiſſet, magnum eſſe militum numerum, & ex fortiſſimis gentibus conflatum, quîcum ſibi dimicandum eſſe videbat, tam inſuper vicinum, vt tantumnon preſens adeſſet: magnam eſſe virtutis & fortitudinis illorum exiſtimationē, diu iam ſimul militaſſe, victoriæ, non ſolùm bello & prælio aſſueuiſſe, idque non peregrino quodam duce, ſed eo qui natus Princeps eis imperabat. Sibi contra non tam exercitum quam exercitus nomē & ſpeciem adeſſe, quos haberet iam, & quos expectaret milites, magna ex parte mercenarios eſſe, inter ſe ignotos, quos fortaſſe prius educere cogeretur quam vel duces imperare vel milites imperia exaudire & exequi didiciſſent. Qui ſi aduerſo ſemel caſu ab hoſtibus cæſi eſſent, nullum Lugduno propiorem locum vſquam videbat, vbi vel victoris impetus ſiſteretur, vel victis perfugium pateret. Iam verò quum ea ſit hodie temporum conditio, vt iudicium non ex conſilio, ſed ex euentu rerum fiat, perſpicuè animaduertebat fore, vt quid eueniret, non quid ipſe cogitaſſet, omnes expendendum eſſe cenſerent. Regi quoque ipſi eadem illa aliáque huiuſmodi in mentem veniebant, quę quum legato ſuo, cui imperij ſummam deferebat, proponeret atque communicaret, ad omnem denique euentum quid facto opus eſſe videretur, præſcriberet, ambo in primis ſpem cum metu, rationem cum euentu comparabant. Quúmq; iſta inter ſe expenderent & conferrent, nihil tale ex ſua victoria ſperandum eſſe videbant, vt hoſtem vel Imperatoria dignitate exuerent, vel Hiſpanico aut vllo alio ex iis regnis quæ tenet, ſpoliarent: hoſtis victoriam non tantùm exercitui quem parabant, interitum alla-

1536. turam, ſed toti regno maximum periculum & ingentes turbas importaturum: Rhodani quidem certè tranſitu & mari mediterraneo hoſtem potiturum, vt commeatus nunquam illum deficeret, & regnum quacunque liberet parte infeſtandi ratio in promptu eſſet. Hæc ad minimum eſſe quæ hoſti ex victoria ſperanda videbantur. Quamobrem ſpei & metus non erant paria momenta. Quorum etſi diuerſa erat ratio, omnia tamē incerta & dubia erant, magiſq; ex fortuna & caſu quàm ex conſilio & ingenio pendebant: vt quo diutius ſe inquirendo & conſulendo fatigabant, eo minus certi quicquam de rebus gerendis ſtatuere poſſent.

Rex Mommorencium ad rem [illegible]rendam cohortatur.

TANDEM multis vltro citróque habitis in vtranque partem ſermonibus, Rex ad ad eum conuerſus, Quanta, inquit, fortiſſime Mommorenci virtute intrepidáque animi præſentia bellis ſuperioribus omnia pericula adieris, ſatis teſtatum reliquiſti: tuáque in meis rebus adminiſtrandis opera ſummæ fidei, ſingularis fortitudinis, iudicij, prudentiæ & conſilij laudem meruit: quæ dotes potiſſimùm in eo requiruntur qui imperator ad magnum aliquod bellum ſuſcipiendum delectus eſt, quibúſque nō minus quàm viribus regna & imperia ſtare ac ſeruari conſueuerunt: neq; quod in te deſiderarem vnquam extitit. Sed poſtremis iſtis virtutibus plus hodie vtendum eſſe quàm audacia aut animo, hæc negotia ſatis docent. Illud quidem ſic ſtatuo, nominis & famæ claritatem quam ex hoc bello te conſequuturum certa ſpe confido, cumulum fore & colophonē, quo gloria omnis & ſplendor quem antea tibi conciliaſti, ad ſummum laudis faſtigium euehatur. Itaque quod tibi rei adminiſtrandæ onus illa ſpe fretus impono, hoc ſuſcipere te volo, illud interim confirmans, me proſpecturum nequid quod in caſtris vſui ſit, tibi vel deſit, vel tardius accipias. Quod ad rationem attinet quam ſequi debeas, ipſe ſatis noſti quantum fortuna cum in rebus humanis tum in bello poſſit, ac ſæpe quam ex leui re quam magna rerum commutatio & inclinatio ſequatur. In rem præſentem venies, omnia coràm videbis, vt de omnibus cognoſcas ac iudices. Nō dubito quin pro rerum temporumq; articulis & occaſionibus, imò ex iis quæ hoſtes ipſi cogitabunt & tentabunt, conſilium vtile & commodum ſis capturus.

HÆC Regis verba Mommorencij animum mirum in modum confirmarunt: quibus à Rege dimiſſus, quarto pòſt die Auenionem peruenit. Rebus omnibus cum Albinio communicatis, duces vniuerſos tum equitatus tum peditatus conuocat, aliquot etiam veteranos, qui magnum in re militari vſum & autoritatem ex diutina conſuetudine habebant, adhibent. Concione illorum aduocata, rem vt erat proponit & oſtendit, quàm magnæ eſſent hoſtis vires, quantas Rex vel iam haberet, vel adfuturas expectaret, eáſque tum domeſticas tum exteras, nempe Germanicas vel Helueticas, quàm rei frumentariæ anguſtia laboraturus eſſet hoſtis, nos quam rebus omnibus abundaturi: quid fructus, emolumenti & opum ex victoria nobis acceſſurum eſſet, quid contrà dāni, periculi & turbarum ex clade planè metuendum videretur: vnde metus impenderet, vnde ſpes affulgere poſſet, quanto ſtudio elaborandum eſſet vt illi occurreremus ac mederemur, illam caperemus, foueremus & exequeremur, hoc præſertim tēpore, quo (ſi vnquam aliàs) opus eſſet vt omnes viribus omnibus & fortunis contenderent, quò egregium aliquod & inſigne opus ad liberandam, tuendam & ſeruandam patriam ederent, hoſtem inde ſubmouerent & expellerent, qui nimia fortunæ ac virium præfidētia, noſtrarum ſuperbo & intolerabili contemptu, pulcherrimum hoc atque opulentiſſimum regnum ſpe iam deuorabat. Ibi multa etiam alia, ſed preſſis verbis orationeq; acuta, breui ac limata docere cœpit, ſententias ſingulorum rogat, vtrum vlterius progrediendum an eôdem loci expectandum eſſe videretur, dum omnium quos Rex accerſebat ſupplementum & numerus accederet, denique quām rationem commodiſſimam eſſe iudicarent, vt bellum hoc prudenter gereretur, ac fœliciter conficeretur.

SED ne hoc quidem illos latere voluit, Regi, ſi quidem vellet, facile eſſe, vt ipſe præſcribere ac conſtitueret, qua ratione, quo ordine, & quibus rebus vellet hoc bellum adminiſtrari. Se quidem, quum ex eo loco veniret, acceptis mandatis ab eo cuius rem rectè adminiſtrari potiſſimùm intereſſet, quique tam in his negotiis obeundis iudicio, vſu & peritia quàm alius quiuis polleret, nō valde perplexum hærere, vt quid facto opus eſſet iudicaret. Voluiſſe tamen ambos illorum prudentiæ, notitiæ & fidei tantum deferre, vt dum res adhuc integra eſſet, omnium ſententias ſibi noſcendas exiſtimarent. Se itaque

que ab eis expectare, vt quid quiſque ſentiret, liberè & apertè eloqueretur. Ea fuit illius in concione oratio. Quanquam verò id cum Rege omnino conſtituerat, ne ad prælium cum hoſte conſerendum venirent, néve de ſumma rei, niſi neceſſitate compulſi, aut tutam quandam & certam facultatem nacti periclitarentur: quòd ſcirent imperatoris eas eſſe partes, vt quum in patria & pro patria dimicandum eſt, tardius & prudentius quàm maturius atque audacius omnia gerat: ſic tamen orationem temperauerat, ſic vultum & os compoſuerat, vt eum contrà ſentire quiuis facilè iudicaret. Idque conſultò ita faciebat, quòd hunc apud omnes eſſe morem ſciret, vt ex ducibus aliiſque qui in conſilium adhibentur, plurimi id ferè ſtudeant, vt quam imperatoris eſſe ſententiam ſuſpicātur, eam ſibi probari oſtendant, omnéſque ingenij vires ad eam rationibus confirmandam ac ſtabiliendam conferant, quò omnibus anteponenda eſſe videatur. Quibus cauſis permotus operam dederat, vt ſuſpicionem illis iniiceret ſe in alia eſſe ſententia quàm reuera eſſet. Ita dum ſententiam quam probabat, ab ijs confutari videret, qui contrà ſe agere putabant, ſe multo liberius rationum inter ſe momenta expendere & librare poſſe ſperabat.

DICVNTVR initiò ſententiæ multæ & variæ, ſed in duas tandem diuiduntur. *Sententia bipertita.* Alij longius progrediendum eſſe cenſebant & propius hoſtes accedendum, vt ad ipſas tranſitus fauces & anguſtias prælio dimicare cogerentur, priuſquam aciem explicare & totis copiis pugnare poſſent, ac non expectandum eſſe dum latiori planitie occupata dilatato exercitu ſimul vterentur. Aliis contrà videbatur ſatius eſſe vt vbi conſtiterant morarentur, vt ſuorum ſupplemento & auxiliis ſpatium daretur, quo cum reliquis ſeſe coniungerent. Qui ita ſentiebant, rationibus ſuprà commemoratis ducebantur, quòd proximus eſſet Cæſarianus exercitus, magno hominum numero conſtans, qui diutina militia bellicoſiſſimi habebantur, quòd maximo apparatu expeditionem ſuſcepiſſent, feroces recenti illa victoria, quam in Africa obtinuerant, quòd longa conſuetudine inter ſe notiſſimi & coniunctiſſimi eſſent, qui multos annos ſub eodem duce principe ſuo ſtipendia meruerant. Noſtri contrà magna ex parte vel exteri mercede cōducti eſſent, vel Galli nuper tumultuariè conſcripti, qui nulla adhuc notitia vel coniunctione inter ſe coaluerant, denique qui nondum ij eſſent, quibus tantopere confidendum eſſe videretur, vt ad prælium produci idque loco fortaſſe iniquiori, ſiqua vrgeret neceſitas, deberent. Tutius ergo illis eſſe videbatur, vt dū milites qui inter ſe lingua, moribus & religionis inſtitutis differebant, paulatim ex mutuo vſu atque conſpectu alij aliis innoteſcerēt, diſciplinæ militari aſſueſcerent, vt ordines ſeruare & ſuum quiſque ſignum agnoſcere illúcque ſe aggregare diſcerent, quò illis promptioribus poſtea vterentur: interim locum vbi conſtiterant, vallo cingerent & munirent, vbi maxima rei frumentariæ copia ſuppetebat, ſummáque facultas, dum ſuorum vndique auxilia conuenirent. Tempori interim ſeruirent ac diſſimularent, interdum etiam leuibus, ſed tutis cum hoſte dimicationibus periculum facerent, ecquid vel audaciæ in ſuſcipiendo vel virtutis in exequendo noſtris ineſſet. Summa illorum orationis erat, ſiquis temporum rationem & rerum magnitudinem attenderet, valde ad patriæ ſalutem intereſſe illos procraſtinare ac bellum proferre, moráſque iniiciēdo ac negotia faceſſendo, hoſtis impetum & ardorē, quo ferri videbatur, languefacere & extinguere. Sic enim ſæpenumero vſuueniſſe, vt rebus prudentia atque conſilio adminiſtrandis, prouidendis & diſſimulādis maxima quęque fœliciſſimè cederent: quæ ſi præcipitanter geſta fuiſſent, alium longè exitum magno imperiorum & ciuitatum malo habuiſſent.

QVI verò aliter ſentiebant (quo ex numero nonnulli magnum in bello vſum habere videbantur) contrà afferebant, ſatius multo eſſe vt progrederentur & proximè hoſtem accederent. Abeſſe enim adhuc illum ad centum octoginta paſſuum millia. Quod tantum interuallum apertum & expeditum ſi eum conficere paterētur, nihil hoc aliud fore quàm illi iter ſternere, pabulandique atque frumentandi pro arbitrio facultatem præbere. Ita quanto virium illius metu perterriti eſſent oſtenſuros, & tacita quaſi confeſſione ſe ad illum propius venire non audere indicaturos. Qua ex re animi ferociam illis, trepidationem & metum noſtris acceſſurum: üs verò qui adhuc ſuſpenſi & ancipites tenebantur, vtri ſe parti adiungerent, dum rerum quandam commutationem extare cernerent, occaſionem datum iri (quippe quibus rei geſtæ veritas non eſſet comper-

1537. ta,neque diſſimulandi cauſas tenerent) cur famæ quæ vulgò ferretur fidem haberent, quæ quidem ad eius gloriam ſpargi conſueuit qui aliis terrori eſſe putatur: atque adeo in præcepta illa Cæſarianæ fœlicitatis (cui omnia tribuerent) opinione cōfirmarentur, vt tandem vel illius partes amplecterentur, vel certè à Rege alienarentur, & de illius ſucceſſu minus ſpei haberent. Quòd ſi (inquiunt) ad hoſtem accedemus, eiúſque impetum, antequam pedem in Prouincia fixum ponat, morabimur, ac primam impreſſionem infringemus: fieri non poteſt quin, etiamſi neque Freiolium neque Tauroentam teneamus, ſaltem nobis ſpatium ſuppetat, vt Aquenſem ciuitatem huius prouinciæ caput, vel muniamus, vel iuxta poſitis caſtris tegamus (vt iam conſtitutum eſt) priuſquam Cæſar illuc perueniat. Ita defendendo oppido tranſitu illum prohibebimus, & vlterius accedendi facultatem adimemus. Neque verò eſt cur quibus tantopere diſſimulationes arrident, ij metuant ne ad pugnandi neceſſitatem, vt ſignis collatis dimicemus, inuiti adigamur. Quin potius quotidianis inſidiis per ſemitas & cæcos anfractus qui inter alpium cliuos & conualles intercedunt, moleſtias illi ſubinde exhibebimus, damna inferemus, nec illi per nos quieſcere licebit, vt maius aliquid ſuſcipiendi oportunitatem nunquam ſit arrepturus, quod alioqui eum non dubitamus conaturum. Enimuero & belli ratio & rerum noſtrarū neceſſitas omnino poſtularet, vt illis locis impeditis ea aggrederemur, quæ hic locis planis & apertis aggredi aut efficere nefas fuerit. Etenim vt quod res eſt fateamur, exercitum Cæſar tum numero tum virtute militum, omnium habet potentiſſimum, quos vnquam quiſquam noſtra ętate comparauit. Diſtinentur illi quidem diuerſi, neque adhuc ſimul collecti ſunt, intricati locorum difficultatibus atque itinere defatigati, qui Alpium anguſtias & tranſitus neque experti ſunt, neque norunt. Quos ſi nullo obiecto impedimento in planitiem euadere ſinemus, vel caſtra in vnum locum conferent, aut locis patentibus atque commodis conſidebunt, ſe ex labore recreabunt, nouas vires & animum ſument, itinerum peritiam tum inquirendo tum experiendo ſibi comparabunt. Si denique ſupplementum & auxilia ex noſtratibus, Heluetiis & Germanis expectamus, id verò Cæſari ipſi multis partibus eſt facilius. Accedit quòd quicquid apud Pedemontanos virium habemus, nō adeo tamē potens eſt, vt impedire queat quo minus exercitus, quem Cæſar illic ad victoriæ extrema perſequenda reliquit, ante menſem exactum huc tranſire, & cum iis copiis quæ iam adſunt, ſe coniungere poſſit: ibi tū aduerſus vtroſque veteranos & peritos neceſſe erit vt noſtros tirones tumultuario delectu collectos acie inſtructa producamus. Præterea hoſtis etiam Auriæ aduentum in dies expectat: is vbi aduenerit, nouū nobis bellum trans Rhodanum flumen in Gallia Narbonenſi excitabit: illuc enim appellere & quo libebit loco milites exponere licebit. Cui ſi etiam minus validæ erunt copiæ, quàm vt magnum aliquid efficiat, à tergo certè Hiſpanias habebit, vnde noua in dies tum equitatus tum peditatus ſupplementa accipiat. Hæc omnia hoſtis vbi ex ſententia adminiſtrauerit (quod illi ſanè nobis ita procraſtinando ceſſantibus perfacile futurum eſt) quid poſtea vel optare & eligere, vel illi commodius euenire poſſit, nos quidem videre nequimus, quàm vt poſteaquam nos gemino vtrinque exercitu concluſos cinxerit, hinc Narbonenſem Galliam & Hiſpaniam pacatam & ſibi dicto audientem, illinc Italiam & Siciliam, magnam etiam vndique facultatem habuerit, qua rem frumentariam & omnia quæ ad diuturnum bellum ſuſtinendum ſunt vſui, & mari & terra ſupportari poſſint, nos in iſto differendi & perendinandi inſtituto pergamus. Etenim ille ex Hiſpania, Italia, Sicilia, Germania, & iis quæ in Belgio poſſidet, abunde numorum, qui nerui & artus belli ſunt, continenter accipiet. Contra nulla ratione fieri poteſt vt regnum hoc noſtrum, cùm bellis ſuperioribus, tum nouo iſto in Picardorum finibus prę́ter illud Prouinciale moto, vehementer attritum, Regi ſatis pecuniarum ſuppeditaturum ſit, quibus diuturno bello tantū exercitū alere poſſit, quantum ſupplementis omnibus neceſſariis adiunctis conficere cogitat. Iam verò quemadmodum bellū abſque militibus fieri nequit, ſic abſque ingenti pecuniarum ſumma ſe alere & ſimul verſari nequeunt. Quæ ſi aliquando, quum maximè opus erit, deficient, quid obſecro profuerit tandiu diſſimulaſſe? Si iſta diſſimulatione hoc conſequuti fuerimus, vt pecunia deſit, (cuius fortaſſe nonnulla hodie copia ſuppetit, ſed quæ à priuatis mutuò ſumpta eſt) quorſum tantam hominum multitudinem coegerimus, ſi horum nullus erit vſus, quia ſtipendij penuria diſcedent? Cæterùm illud etiam conſiderandum

Rationes cur plerique pugnādum eſſe cenſerent.

randum eſt, noſtrum exercitum ferè ex Gallis, Heluetiis & Germanis conſtare: quarum gentium hoc ingenium eſt, vt diſcrimē & laborem magis quàm quietem & dilationem ferant. Si quis ſtatim illis vtatur, audent, aggrediuntur, perficiunt etiam ſupra quàm vires humanæ ferant: ſi ex hoc primo impetu & æſtu reducantur, elangueſcũt, delaſſantur & prorſus euaneſcũt. Cuius rei ne à longinqua vetuſtate exēpla repetamus, nuper ſi quo animi ardore Vercellas cōtendebamus, pergere nobis & progredi cōceſſũ fuiſſet, potiũdi oppidi certiſſima ſpes dabatur. Nunc in hoſtiũ fines victricia arma gereremus, non in ipſa Gallia bellũ ſuſtinere, ac pro patria, pro aris & focis dimicare cogeremur. Quæ quũ ita ſint, vtque tu vir clariſſime, qui hîc prorex ſummã imperij obtines, ſine dubio ſtatuas tibi comites affuturos qui excelſam animi tui cogitationem re ipſa perficere conentur, cenſemus tibi hinc mouendum eſſe, ibique conſiſtendum, vnde non ita magno interiecto ſpatio quò iter faciat, aut quid moliatur hoſtis, certior fieri queas: vt ſi fortè nonnihil offendet, aut (quod ipſe in oratione tua attigiſti) ſiue nimia ſuæ potentiæ fiducia ſiue noſtrarum contemptione vel incautiorem ſe præbebit, vel negligentius ſua caſtra locabit atque communiet (quod fere iis accidit qui hoſtem nimium ſpernunt) illic parato exercitu datam facultatem in tempore arripias, & fortunæ beneficio, antequam è manibus elabatur, vtare. Ita eſt ſanè, ſæpenumero homines dum audent, dum ſuſcipiunt, dum manum ad rem ipſam adhibent, res grauiſſimas & maximi momenti confecerunt, quas alioqui deſides ac ſupini neque fieri neque ſperari poſſe vnquam exiſtimaſſent.

Hæc illi ad ſuam ſententiam confirmandam afferebant. Iámque in eam bona pars illorum diſcedebat, idque cùm alias ob cauſas faciebant, tum quia rem imperatori maximè gratã ſe facere arbitrabantur, & ea dicere quæ cũ illius voluntate valde quadrarent. Hunc enim tum ob natura inſitam cupiditatem, qua ducebatur, vt res maximas & principi ſuo vtiliſſimas aggrederetur, tum ob recentem proximæ expeditionis Pedemontanæ memoriam (in qua nonnulli vitio imperatori ducebant, quòd cōſtantius fortunam ſuam non fuiſſet perſequutus) nihil antiquius habiturum putabant, quàm vt quę prima daretur facultas atque occaſio, ea vteretur, vt & virtutis periculum faceret, & famam rebus bello geſtis partam augeret. Ac ipſe ſanè Mommorencius (vti ſuprà oſtendimus) quò certius ſententias liberas ab iis quæ aſſentatorio animo dicebantur, diſtingueret, omnibus qui aderant (id quod à multis magnis ducibus & ſummis imperatoribus ſæpe factitatum eſt) magnam præbuerat ſpeciem cur hanc illi ſententiam probari ſuſpicarentur, multáque verba conſultò, tanquam ſibi imprudenti atque alias res agenti excidiſſent, enuntiauerat, ex quibus occaſio illis iudicandi daretur, eum planè aliter ſentire quàm reuera ſentiebat. Quamobrem ſimulatque attentè ſingulorum non orationem modò, ſed geſtum, os & vultum obſeruaſſet, datáque opera præ ſe ferret ſe cogitabundum memoria quæ vtrinque dicta fuerant repetere, quò vniuerſorum animos hac voluptate expleret, quaſi pugnantibus licet ſententiis, omnes tamen ex æquo firmis & veris rationibus niti compeririet: primùm magnam ſe Deo immortali gratiam habere dicit, quòd ſibi nihil optatius accidere poſſet, quàm quòd in diuerſas diuiſi ſententias, neutri tamen animi alacritate & magnitudine carerent, imò aliis illa magis ſupereſſe quàm deeſſe viderentur, aliíſque freno potius ópus eſſet, quo cohiberentur, quàm aliis cohortatione, qua ſtimularentur & incitarentur.

Mommorencij ad duces oratio.

Video, inquit, perſpicuè ab vtriſque idem ſtatui, vt vincatur hoſtis, quacunque id fiat ratione: video omnes ad hoc bellum omnem operam, conſilium, vires & induſtriam ad principis & patriæ ſalutem ac defenſionem conferre velle. Omnes eôdem cupitis peruenire: de ratione qua huc perueniri poſſit, inter vos minus conuenit. Aliorum hæc ſententia eſt, vt hîc ſubſiſtamus, nóſque caſtris contineamus, hoſtis aduentum pręſtolantes: aliis contrà progredi & caſtra vlterius locare placet. De hac poſteriore ſententia priore loco dicam. Qui ſic ſentiunt, ij (quantum ex eorum verbis aſſequi poſſum) duo metuunt, nec immeritò ſanè. Vnum, ne ſi caſtris munitis maneamus, & quantum hinc ad eum locum vbi hoſtis nunc caſtra habet, regionis intereſt, totum illum tractum liberum ei & pacatum relinquamus, maiorem illi frumentandi & pabulandi facultatem præbeamus, vt homines & equos longè commodius alat, quàm dum anguſtias & difficiles alpium tranſitus exercitum traducit. Alterum hoc vereri videntur, ne Cæſar

1537. noſtram hanc dilationem & cunctationem timoris atque trepidationis confeſſionem, quódque viribus noſtris omnino diffidamus, interpretetur, & huius rei maiorem etiam veritate famam circunferendam ad ſuum decus curet: qua ratione fiat, vt eos à Regis fide abducat quorum mentes incerto adhuc rerum exitu ſuſpenſæ nutant, vtque noſtris metum incutiat, eos cõfirmet quos ſibi ſtudere perſpexit. Ego verò, vt prior ille metus tollatur, nunquam hîc caſtra ponenda atque munienda cenſuerim, niſi prius ex omnibus agris, vicis & oppidis infirmioribus (quemadmodum conſtitutum eſt) quibuſcunque locis iter hoſti faciendum eſt, quicquid efferri, euehi aut abigi abduciq; poteſt, id omne in arces & oppida munitiſſima cogatur. Hac ratione comperietis, quo magis ad nos hoſtem alliciemus, id eſt, quo longius à mari abducemus, eo maiore cibariorum egeſtate illum preſſum iri, vt maiori impẽſa & difficultate commeatum deinceps accipere cogatur.

A D alterum quod attinet, ſatis equidem perſuaſum habeo, hoſtem, quoad poterit, huiuſmodi artes adhibiturum eſſe. Verùm nihil inde accidere poteſt, quod æquè metuendum ſit, ac ſi eò progrederemur & caſtrametaremur, vt hoſti (quod ſæpe vſu venit) eam oportunitatem afferremus, qua ſuperiore ſua conditione nos inuitos neceſſitate adigeret, vt eius arbitrio, non noſtro, confligendum eſſet, & patriæ ſalutem, quæ ex huius belli euentu maximè pendet, fortunæ aleæ & iudicio committeremus. Hoc quidem veriſſimum eſt, bellum omne, quacunque tãdem ex cauſa inter mortales exiſtat, aut neceſſarium aut ſpontaneum eſſe: atque adeo rationem ſuſcipiendi & gerendi aliam atque aliam eſſe. Quemadmodum enim qui bellum externum aggreditur, eum, antequam aggrediatur, exercitum omnibus rebus inſtructum habere conuenit, ac prima ſtatim impreſſione, dum hoſtem adoritur, longè latéque ſui metum & terrorem incutere: ſic (diuerſa licet prorſus ratione) noſtræ partes ſunt, qui bellum domi ſuſtinemus, cunctari & diſſimulare, hoſtis impetum & conſilium fruſtrari, temporis longinquitate ardorem reſtinguere, & vires eneruare. Hoc enim ſi faciemus, ſi vbi opus videtur, illius vires nobis maiori eſſe formidini & terrori, quàm reuera ſint, demonſtrabimus, aut illum in tam cæcam ſuæ potentiæ præfidentiam, támque temerarium noſtri exercitus contemptum adducemus, vt eum ad munitiones noſtras oppugnandas & prælium iniquo loco committendum alliciamus: aut certè negotium illi ſubinde faceſſendo ita occupabimus & atteremus, vt animi elationem deprimere, ſpem paulatim abiicere, exercitum denique ipſe ſuum conficere & diſiicere cogatur.

Q V O D afferis Cæſari exercitum hodie adeo potentia, numero, viris rei bellicæ peritis præſtantem adeſſe, vt vix potentior optari poſſet, qui tamen adhuc ſparſus & ſeparatus, montium cliuis impeditus, itinerum magnitudine defeſſus, commeatu non valde abundet: hactenus vobiſcum planè ſentio. Quòd autem additis, ſi temporis ſpatium dabitur, illos ſe vnum in locum coniuncturos, locis commodioribus & patentibus conſeſſuros, ſe ex itineris moleſtia recreaturos, animum denique & vires nouas ſumpturos: ego verò contendo fore, ſi qua decet diligentia & induſtria eos pabulari ac frumentari prohibebimus, vt tempus ipſum duplo maiores difficultates afferat quàm nunc ſuſtinent. Quòd ſi etiam Cæſari placebit (id enim vos ſuſpicari ſignificatis) accerſitas ex agro Pedemontano legiones, quas illic reliquit, cum propinquo exercitu coniungere, neque illi verendum erit ne nouæ copiæ ex vlterioribus regionibus illis à tergo inſtent: (quod tamen non parum metuere debet) hoc tamen affirmo, quo maiorem hîc exercitum colliget, eo citius (ſiquidem illius ſpem fallere & bellum hoc cunctatione producere inſtituemus) rei frumentariæ inopia atque fame laboraturum. Sed reperiat ſanè in aliquot dies cibaria in Prouincia, quòd omnia tam ſubitò vaſtare ac populari nequeamus: at poſtquam profecto tantulum illud abſumpſerit, non eſt quòd ſperet ex regionibus quas ponè reliquit, alia ſupportatum iri. Neque enim vos latet, quicquid vel ſuperiore autumno in horrea congeſtum eſt, vel hoc anno demeſſum, id omne tum à noſtris tum ab illius militibus, loca vacua & defenſoribus nudata nactis, deuaſtatum & abſumptum fuiſſe. Quòd ſi fortè nõnihil ex eo ſeruatum eſt, ſcitote neque in multum tempus, neque tanto exercitui quem ab illo ad tãtam expeditionem adduci auditis, ſufficere poſſe. Hæc denique vt aliter ſe habeant atque à me cõmemoratum eſt (quod vos tamen ne ſuſpicari quidem velim) nunquã tamen tantus iumentorum numerus illi ſup-

peter,

petet,qui ad omnia tam procul ferenda ſatis futurus ſit.

IAM verò vt ad copias quas in Pedemontanis finibus reliquit, redeam, hoc vobis etiam atque etiam cõfirmo,nihil eſſe cur aut metuatis aut ille ſperet vllum illinc ſupplementum acceſſurum eſſe.Etenim quantum adhuc intelligere potui, noſtri nõdum tam arcta obſidione illic premuntur,quin crebris eruptionibus hoſtem laceſſant, vnde ſæpiſſime victores & præda onuſti ſe recipiunt.Quinetiam comitem Rangonẽ & Caguinum Gonzagam ſe cum illis breui coniuncturos ſperamus,nouo exercitu quem nuper compararunt,& quidem Cæſariano,qui illic eſt, non minorem, ſiue numerum, ſiue vſum,ſiue virtutem ſpectetis.Nolite enim putare Cæſari eos hodie adeſſe milites qui tot illi victorias pepererunt:hi ſunt quos ex omnibus pauciſſimos habet. Alij bellis Longobardicis,alij Neapolitanis,alij Vngaricis perierunt, complures caloribus & intemperie autumnali in Africa ſublati ſunt,multi in mari interierunt, multi denique cum lucro & præda bello parta domum ſe receperunt. Quas nunc habet copias, eas ſcitote ſupplemento ex militibus recens conſcriptis eſſe completas,qui labores, moleſtias & difficultates militares non multo plus quàm noſtri experti ſunt. De Auria quod obiicitis, non video quî Cæſar in eo magnam ſpem collocare poſſit,quum res tanti momenti agitur, vt eſt bellum hodiernum: ſatis enim ſcitis quàm parum tuta & certa ſint conſilia quæ in re nauali capiuntur.Neque mehercule ipſe Auria ita in mari imperium obtinet,vt eũ quiſpiam ad diem conſtitutam præſto fore confidat.Quod ſi in tempore non aderit, ſic habeatis velim,Cæſarem cum vniuerſo exercitu propediem re frumentaria & pecuniaria laboraturum eſſe. Sed facite ſanè illum ſecundo vento & proſpera nauigatione vti,& ad diem præfixum atque in ipſo temporis articulo adeſſe:at ne illud quidem affirmare poteſtis,vel tantas eſſe illius triremes,vel tanto plures viros quàm noſtras capere poſſe,vt propterea vobis tantopere metuendum ſit,ne trans Rhodanum tantam militũ multitudinem in Gallia Narbonenſi exponat, quæ vel ad eos expugnãdos ſatis ſit quos ego præſidio oppidis impoſui.

NIHILO quoque plus id vobis timendum eſt,ne in Hiſpania tanta ſit hominum fertilitas aut prouentus, vt illinc ſupplementum ſatis magnum in Galliam Narbonenſem ad eum mittatur,nudata interim Hiſpania,quam præſidiis non infirmis muniri expedit, nequid noui à Granatenſibus nuper ſubactis moueatur,qui grauatè & valde iniquo animo iugo ceruices ſubmiſerũt.Quæ quum ita ſe habeant,ecquod obſecro,auxilium,ſi rem diligenter perpendere libet,putatis Cæſarem hoc tam optato Auriæ aduentu accepturum,niſi commeatus aliquantum,& pecunias in aliquot menſium aut etiam dierum ſtipendium militibus erogandum?In ſumma,quicquid afferet,nõ tanta erit copia,quin tandem poſſit exhauriri:quod vbi acciderit,haud ſcio(neque vobis certius cõſtare arbitror)vnde alios rurſus numos quæſiturus ſit, quibus tot exercitus,quos diuerſis & adeo diſſitis locis habet,alantur.Illud enim non eſt profectò quòd dubitemus, illius ærarium,præter bellorum ſuperiorum impenſam, poſtremà illa expeditione Africana valde exinanitum eſſe:etiamſi ſomniare libeat in inſulis illis recens inuentis, quarum cauſa tantos ſibi ſumit ſpiritus, Pactolos neſcio quos & Tagos aurifluos manare, qui nunquam exareſcant.Quod de gentiũ moribus& ingenio affertis ex quibus noſtrę copiæ conflatæ ſunt,hoc dico,neque vos fugit,magnam ipſius exercitus partem(ſi marius cum illo conſerenda erit)non minus quam noſtri, ex hominibus conſtare qui lingua Germanica vtuntur.Itaque quum in eodem ſolo & ſub eodem cæli ſitu nati educatique ſint,nunquam mihi fiet veriſimile,eos alio eſſe à noſtris ingenio, aut ad inediam, ſitim,frigus,æſtum tolerandum melius eſſe comparatos, aut in officio magis, ſi ſtipendium deſit,contineri poſſe,aut eos non eſſe qui temporis progreſſu tædio afficiantur, animis deficiant, & de illa genuina alacritate atque audacia aliquid remittant.

NEQVE non illud adiicere audebo (ita enim ad alteram ſententiam orationem meam conuertam)quæ in hac re nobis metuenda pericula videntur, grauiſſimam eſſe cauſam cur hoſtis illa multo magis timenda ſibi eſſe ſtatuat. Quippe ſi tempeſtiuè, vt decet,dolo & arte hoc bellum adminiſtrabimus,multum non ſolùm ex illius ardore & æſtu,ſed etiam ex apparatu & numero decedet.Ac profectò multi exiſtent, quorum animos,vbi bellum ſua opinione & ſpe diutius produci videbunt, domus deſiderium & memoria ſubibit.Hi quum omnia itinera à noſtris obſideri videbunt, vt longius vagari

ad pabulandum non liceat,quin vel periculum ſit ne dedecus & damnum accipiăt, vel tanta multitudo mittenda ſit,quæ ſtatim conſumat quantamcũque pabuli copiam nacti fuerint:tum neceſſitate eò adigentur,vt ficubus, vuis aliiſque frugibus,quæ circum caſtra occurrent,latranti ſtomacho obiiciendis famem expleant. Vnde paulo pòſt conſequi videbitis,vt quum præter cæli & ſoli mutationem, quæ ſuorum corporum conſtitutioni aduerſa experientur,præter calores autumnales, & huius regionis aerem hominibus non aſſuetis parum ſalubrem,cibos ſubitò mutare coacti fuerint,& iis veſci cœperint,quibus referti non multum tamen alimenti accipiant, morbis & porro peſtilentia laborent. Nobis contrà, ſi hic caſtris munitis nos continebimus, diuturna illa mora ea ſuppetent & ſupererunt quæ illis deerunt. Nos enim ad caſtrorum munitionem in dies aliquid addemus:nouarum in dies copiarum acceſſio fiet, vt nulla earum quæ iam adſunt deceſſio contingat,ita vt virium atque adeo animi incrementum ſenſuri ſimus. Atque vt hinc initium demonſtrandi faciam,hîc ad munienda caſtra quammaxima nobis facultas datur,& temporis ſatis ad opus perficiendum ſuppetit. Sin autem vlterius progredi placuerit,quot dies nos hoſtem verſus procedemus,quóque illi pauciores ſupererunt,vt nobis loco patenti occurrat,totidem nobis deerunt, & ex eo tempore detrahentur quod ad cingẽda hîc caſtra vſui nobis eſſet. Deinde hoc video, quo plus progrediemur,eo difficilius & maiori ſumptu commeatus nobis ſupportabitur: cõtrà ſi ad latiſſimum hoc flumẽ Rhodanum caſtris collocatis & munitis commorabimur, cibaria tum ex hac regione tum ex aliis Galliæ prouinciis affatim & abſque vllo periculi metu ad nos conuehentur.

QVAMOBREM hoc ſtatuere poſſe videor, non modò plus periculi eſſe in progrediendo,quàm tædij aut damni in cunctando: verùm id etiam adiiciam, noſtram victoriam magis in eo ſitam eſſe, vt prudenter & lentè,quàm audacter aut fortiter nos geramus.Ponẽ enim habemus(quod non parui æſtimandum eſt) totam regionem auxiliatem & tutam,habemus Regem,qui iam optimè prouidit & deinceps prouidebit,nequis aliunde inopinantibus nobis metus immineat.Memini enim aliquem à vobis ſcrupulum de bello Picardico iniectum eſſe:verùm hac cura vos libero, vóſque ſecuro eſſe animo iubeo.Nam vt hoſtis quicquid eſt in agris agat & ferat, quid tandem eſt quod efficere poſſit aduerſus tot munitiſſima oppida & arces,quibus illa regni ora circundatur, quæ & mœnibus cincta & præſidiis firmata ſunt, vt quoſuis hoſtes excipere queant? Quòd ſi Regi illic prælij aleam ſubire placeret,habetis indigenas ipſos,qui tanta rei bellicæ peritia valent,& tam ſingulari in Regem ſunt voluntate, Germanos adeo propinquos(quos optimo in Regem eſſe animo non dubito affirmare)adeo apertum & expeditum iter,quo tum ipſi tum Heluetij in Galliam introducantur,vt nihil cauſæ videam, quamobrem Rex,ſi videbitur,id non & poſſit & debeat facere:præſertim quum hoſtis vnius certaminis victoria tot oppidis munitis regionem ſibi non poſſit comparare. Verùm quando victoria ſine puluere & ſanguine obtineri poteſt,præſtat hoſtem propriis viribus conficere,quum(vt vno verbo dicam) cunctari quandiu libebit,nobis liceat, vt interim(quod tamen mihi timere videmini) res numaria nos non deficiat. Hoc enim vobis perſuadeatis velim,plebem ipſam Gallicam id Regi ſignificandum curaſſe, vt ad bellum hoc ſuſtinendum & regnum propugnandum,omnes tum publicas opes, tum priuatas ſingulorum fortunas paratas eſſe intelligat. Quid ſi autem hoc nunc ad illa veſtra exciperem, Regem nondum in arcani theſauri ſcrinia manum immiſiſſe, quem eximium habet, cuique parcere decreuit, donec ad extremam quandam penuriam rem rediiſſe videat?

QVÆ tamen non eò dico quò veſtrum iudicium reprehendam, aut quæ attuliſtis,hæc à vobis obſeruata fuiſſe velim culpare, aut denique ſententiam veſtram improbandam putem: imò idem ego quoq; vobiſcum ſentirem,ſi quidem ex prælio id tantùm metuendum eſſe viderem, quòd inferiores diſceſſuri eſſemus. Verùm quum in hoc bello adminiſtrando totius etiam regni rationem habendam eſſe perſpiciam, cuius ſalus maxima ex parte in huius exercitus virtute & robore atque in huius rei exitu poſita eſt: tum noſtræ deliberationis & conſilij capiendi ad hoc negotium adminiſtrandum, præcipuum caput & ſcopum eſſe ſtatuo, vt initium, progreſſum, exitum, periculum & vtilitatem rectè æſtimemus & expendamus. Iam verò quum ex

initio

initio & ratione gerendi exitum pendere, inde etiam periculum & vtilitatem emergere intelligam, vtilitatis porro & periculi æqua nō eſſe momenta perſpiciam, propterea quòd pulſo hoc exercitu hoſtis nihil non auſurus eſt, nobis contrà omnia timenda erunt: victoribus autem nobis, neque hoſti quicquam decedet, neque nobis accedet: ſic in ſumma ſtatuo, non eſſe in bello tam formidoloſo rem caſui & fortunæ committendā, neque ſpem in offenſionibus hoſtis ponendam eſſe: ſed hoc auſpicatiſſimum initium, prudentiſſimam rationem, & tutiſſimam ſpem nobis iniri, ſeruari & dari poſſe, (quò nihil detrimenti hoc regnum accipiat) vt demus operam ne prælio ſuperemur.

Non clam me eſt, fortunam aliquando tantam fœlicitatem támque proſperum exitum, velut rebus non meditatis obieciſſe, vt nemo maiora, ſi optio data fuiſſet, verbis cupere aut animo fingere auderet: at neque rarò hoc etiam vſu venit, vt nō nemo, quia prudenter non aduerterat quid inter tempora, facultatem datam, ſpem, periculum & exitum intereſſet, ſua ſpe deiectus fuerit, cui alioqui nō modò pares, ſed etiam ſuperiores quàm hoſti vires adeſſent. Vt ſemel dicam, neutram harum ſententiarum non grauiſſimis & apertiſſimis rationibus niti video: ſed altera diſcrimini obnoxia eſt, quod facilè contingere poteſt, altera tuta & ad omnem euentum certa mihi videtur. Equidem illud ſummopere cuperem, ſi modò fieri poſſet, (id enim rationibus illis ſcitè à vobis allatis permotus optimum eſſe fateor) ne ciuitatem Aquenſem deſeramus: ſed memini, quo tempore Borbonius Galliam inuaſit, iudiciū factum fuiſſe, non videri illam munitionibus vllis & opere ſatis firmā reddi poſſe, vt aduerſus hoſtis vim ſeruaretur, niſi poſt diuturnam demum operam & laborem: itaque deſertam fuiſſe, idque ex multorum fortiſſimorum & rei bellicæ peritiſſimorum virorum ſentētia, qui regionis ſitum & aditus optimè callebant. Nequid tamen præpropere ſtatuatur, quod tam inclytæ ciuitatis (quæ regionis caput eſt) incommodo fiat, cenſeo cras primo diluculo equos eſſe conſcendendos, vt non minima hominum lectorum manu eò nos conferamus, ibique rem coràm oculis vſurpemus, & de toto negotio conſtituamus. Quòd ſi videbitur ſatis maturè poſſe muniri, ilico magnam hominum multitudinem opus aggredi iubebimus: ſin autem illud ne tentandum quidem eſſe conueniet, omnia efferri, portas dirui, & quicquid hoſti vſui eſſet (ſiquidem deſeratur) tolli præcipiemus, vt eam apertam, inanem & bello inutilem illi relinquamus.

Hvic iudicio omnes belli duces & qui ad concilium adhibiti fuerant, vno animo aſſentiuntur. Poſtero die Mommorēcius prima luce, vti viſum fuerat, profectus Aquas Sextias venit: quam prætergreſſus, ſitum caſtrorū (de quibus antè dictum eſt) circunſpexit, quem locum caſtris muniendis minimè idoneum eſſe iudicat. Oppidum circunquaque perluſtrat: quod tandem duabus ex partibus facilè communiri poſſe comperit, ab aliis duabus ægerrimè, ob certos colles à quibus non procul inde in medium oppidū deiectus & deſpectus erant, vt hoſtibus aggeris vſum, ad ſtatuendas machinas & oppugnationem faciendam, præbituri viderentur. Quamobrem plurimi eorum qui aderant, quique acceſſiti fuerant, vt ex rei præſentis intuitu iudicium fieret, deſerendum eſſe cenſent, quòd opus illud aliquot menſium non ſolùm dierum ſpatium poſtulare videretur. Non defuerunt tamen qui non modò communiri poſſe & debere contenderent, ſed etiam ſe defenſuros ſponte reciperent. Hanc ſententiam princeps afferebat Montijanus, vir maximi ad quidlibet ſuſcipiendum animi, qui ſummis precibus contendebat ſibi vt huius rei cura committeretur. Mommorencius hominis animum & egregiam volūtatem collaudat, & quanquā eum exiſtimabat plus pollicēri & ſperare quam vel ipſe vel alius quiſquam præſtare poſſet, tamen vt illic ſubſiſtat permittit, maiorique otio & diligentia videat quantum oneris ſubire cogitet, apud ſe etiam atque etiam reputet quidnam audere, quid ſperare debeat. Se interim Maſſiliam iter facturum, inde poſtea reuerſum auditurum quid præterea narraret, ac de tota re ex eius oratione quid fieri expediret imperaturum.

Aquenſis ciuitas Prouinciæ caput deſeritur.

His ita conſtitutis Maſſiliam ire contendit. Eò poſtquam peruenit, oppidum intus & toto exteriori ambitu perluſtrat, circunſpicit munitiones, ac Barbezij diligentiam in his curandis collaudat: maiora etiam præſidia conſtituit, equites nempe qui nuper ex obſidione Foſſania redierāt, & Italicas Chriſtophori Vaſeonis cohortes: belli ducibus & centurionibus ſuam cuique prouinciam & ſtationem, quam curarēt, attribuit,

1537. Regis nomine & verbis confirmãs, olim fore, quũ tam ſtrenuæ fidei ſe ille memorem in tempore præberet: addit etiam ſe erga tantum principem deprecatorem illos liberè vſuros eſſe. Rebus oppidi ita conſtitutis claſſem inuiſit, circunſpicit quàm diligenter rebus omnibus ad hoc bellum neceſſariis inſtructa eſſet, militum & vectorum cenſum iniri iubet, remiges explorari, num rectè inſtituti eſſent, nunquid ex numero debito deſideraretur. Ex tota claſſe tredecim triremes delegit, quæ maximè expeditæ & viris, cibariis, armis, tormentis, telis omnique nauali ſupellectile inſtructæ videbantur. Ex ducibus vnum toti claſſi præficit, cui cæteros parere iubet (is erat baro Samblacartus) quid denique ab illis fieri, qua occaſione atque oportunitate deceret, oſtendit: reliquis portum, vt tutò teneant ad oppidi ſalutem ac defenſionem imperat. Eo Maſſilia decedente præſidio manẽt Barbezius cum imperio, Mompeſatus, Villabonus & Rupemenius, qui cataphractis equitibus quinquagenis præerant, Buterius cum quinquaginta cataphractis ducis Aurelij, cuius legatus erat, Roquius cum centum turmæ ſummi armigeri: Antonius Rupecoardus Cãdenarius tribunus mille peditum ex legione Ocitana, cui cum ipſo peditatu portę cuſtodia commiſſa fuerat: Iacobus Amboſius Albüugus, Futrallius, baro Scuſſonnius & Chriſtophorus Vaſco, qui millenis peditibus præerant: deniq; Oartius Nauarrenus cum ſexcentis, & Sampetrus Corſus cum totidem.

Mommorencivs dum iſtis omnibus proſpicit, omnia curat quæ neceſſaria aut commoda ad res præſentes videbantur, deque oppidi propugnatione ſolicitus eſt, alias res tamen animo nihilo ſecius verſat, illiúſque mentem cogitatio ſubit de munienda ciuitate Arelatenſi. Cuius rei quũ apud ſe commoditatem incommoditatémque animaduertiſſet, rem cum ducibus quos apud ſe habebat, communicandam eſſe ſtatuit. Omnium ea fuit ſententia, vt quoniam per tempus licebat, illuc in rem præſentem venirẽt, antequam quicquam certi ſtatueretur. Hoc conſilio Maſilia proficiſcuntur, Aquas Sextias primùm veniunt, vbi Monrijanum reliquerañt. Is aliquot templa atque alia ædificia ſuburbana dirui iubebat, tũ quòd impedimento erant ne certò iudicari poſſet, quantum illi colles oppido nocituri viderentur, tum quòd hoſtibus receptum & aggeris vſum machinis ſubiiciẽdi præbituri eſſent. Ibi rurſus de ſeruãdo aut deſerendo oppido refertur. Montijano nihil dum de animi celſitudine deceſſerat, pari etiamnum cupiditate accẽdebatur, vt gloriam bello ſibi & decus conciliaret. Itaque rurſus prodit, ſibi vt tradatur cuſtodiendum ſumma contentione elaborat, hoſtem nunquam ſe viuo pedem illaturum confirmat, modò grauis armaturæ equites centum ſibi, præter ſuos totidem quos habebat, attribuerentur, præterea peditum ſex millia cũ re machinaria quæ neceſſaria videretur. Neque quicquam oratione ſua præteriit, vt doceret quanti intereſſet hoc oppidum caſtodiri ſi minus in perpetuum, at in aliquod certè tempus, vt tantiſper illic hoſtis occuparetur, dum hyemem ſibi infeſtam videret. At verò Mommorencius quòd operis difficultatem ſatis animo cernebat, vt vix ac ne vix quidem muniri poſſe videretur, quicquid etiam eſſet, opus hoc non paucorum dierum eſſe appareret, rem maturè fieri neceſsitas poſtularet, foſſorum autem nõ tanta multitudo quanta requiri videbatur parata eſſet: ſtatuit tandem deſerendam eſſe. Sic enim ſecum cogitabat, quemadmodum Cæſar ſi quod primum oppidum oppugnaret, ab eo re infecta diſcedere cogeretur, ea ratione ſuorum animos valde imminueret, & cauſę ſuæ fœlicique rerum ſucceſſui hoc quaſi præiudicio ac deſperatione valde obeſſet: ita noſtros, ſi primã ac principem Prouinciæ ciuitatem defendere conarentur, quam tamen amitterent, mirum in modũ rationes ſuas perturbaturos, animos ſuis & ſpẽ labefactaturos, hoſtibus verò additutos ac confirmaturos eſſe. Itaq; ſi hoc cõſequeretur, vt hoſtes ſuperare noſtros ſuperari dedoceret, ſatis fauſtũ initium facturus, & futuræ optatæq; victorię arrham habiturus videbatur. Quare diſertis verbis cõfeſtim inde migrari, ex oppido omnia efferri quæ hoſtem iuuare aut ſubleuare poterãt, portas & fornices ſolo æquari, & quicquid propugnaculorum reliquum erat, euerti iubet.

Bonovallanvs dum omnia vaſtare & populari pergit (vti demonſtrauimus) interim Briniolas venerat, vt illic Miolanum, Vaſſæum & alios vel offenderet vel præſtolaretur. Illos enim ſibi præſto adeſſe eo loco, poſtquã imperata perfeciſſent, iuſſerat, vt quid deinceps facto opus eſſet de communi conſilio ſtatuerent. Ibidem comitem Tendanum magnum ſeneſchallum & Regis in Prouincia legatum, atque vnà cum

eo Claudium Gofferium Boſium, equitem torquatum primumque Regiæ cohortis nobilem reperit, à quibus Mommorencij proregis literas accipit, quibus ſignificat illos à ſe miſſos eſſe, quibuſcum communicato conſilio Regis negotijs inſeruiret. Darent ergo operam, ſi fieri poſſet, vt aliquos hoſtium præcurſores opprimerent, ex quibus eorum conſilia & rationes diſcerent, quò denique iter conuertere cogitarent. Interim tamen vaſtationem quam cœpiſſent, edere pergerent, eoque diligentius, quòd Cæſarem feſtinare nuntiabatur.

Cæſaris exercitus progreditur.

NAM & in planitiem Canneſiam iam euaſerat, & noſtri per exploratores fiebant certiores, Ferrandum Gonzagam poſtero die progreſſurum eſſe: is enim primum agmen ducebat, ſecum fere duo equitum millia & peditum Germanorum ſex millia habens. Noſtri quum in concilio eſſent, nuntium accipiunt, Lucæ ciues (oppidum eſt exiguum quà Freiulium itur) milites vaſtatione facienda prohibere: itaque quingentis peditibus illuc miſſis incepta vaſtatio perficitur. Vaſſæus Freiulio quum veniret, & Luca iter faceret, primum illud hoſtium agmen illac tranſiturum audierat, metatorem inſuper nonnunquam reliquum exercitum octo fere paſſuum millium interuallo præcedere: itaque petit ſibi liceat illi occurrere, quem ſi potiore ſua conditione offenderet, caperet, vt quemadmodum à prorege imperatum fuerat, hoſtium conſilia diſcere poſſent. Verùm hoc illi ab omnibus denegatum eſt, tum quòd verebantur nequid incommodi accideret, tum quòd diſertè à Rege & prorege vetitum illis fuerat, ne hoſtibus infeliciter pugnando quandam quaſi viſcerationem lętiore belli primordio prębeterent. Illud enim nouerant, imò ipſe Bonouallanus à fidis exploratoribus, quos in Cæſarianis caſtris habebat, à quibus vera ſemper ſibi renuntiari experiebatur, certior factus erat, hunc eſſe hoſtis morem, vt quoties exiguum aliquem numerum emittebat, diuerſo itinere alios longè plures ſubmitteret, qui prioribus ſubſidio eſſent. Cuius rei etiam periculum eo ipſo die fecerat: quum enim nonnullos mittere ſtatuiſſet, qui octoginta equites ex piſtrino diſcedere cogerent quatuor ferè à Freiulio paſſuum millia (hunc enim locum ad pernoctandum occuparant) ab exploratoribus ſubinde monitus eſt noctu ad inſidias circa illud piſtrinum collocandas amplius ſexcentos equites poſtea veniſſe. Quibus nũtijs permoti ſtatuunt Sammaximinum poſtero die proficiſcendum eſſe, ne expectarent dum ingruentib. hoſtibus diſcedere ordinibus perturbatis cogerentur. Itaq; iam tum tuba ſignum ad equos ſternẽdos datur, & impedimenta præire, dum Briniolis omnia vaſtarent, iubentur.

Montijanus cũ hoſtib. pugnare cupit.

VASSÆVS vbi ſe non impetraſſe quod de hoſte opprimendo petierat videt, celeriter ad Montijanum redit (is tum vnà cum Mommorencio erat) cui omnia narrat quæ ex eo tempore accidiſſe memoria tenebat quàm ab eo diſceſſiſſet. Montijanus, qui perpetuam ex eo moleſtiam animo ſentiebat, quòd nullam ſibi dari occaſionem videbat, qua in ipſo belli primordio aliquod ſuo principi gratum & patrię ſalutare facinus ederet, ſummis precibus à Mommorencio contendit, vt dum ipſe Arelatum proficiſcitur, ſibi per eum ad ſuam equeſtrem turmam contendere liceret, vt ſi qua rei bene gerendæ facultas daretur, eam nactus arriperet: ſimul rationem itineris faciundi, qua metator caſtrorum Cæſarianorum vtebatur, quum ad locum caſtris ponendis deligendum veniret, exponit. Neque prius petere & rogare deſiſtit, quàm ei Mommorencius licet perinuitus id aggredi concederet. Sedulò tamen hominem monet ne in hoſtium manus, quos opprimere conaretur, incideret, lentè omnia aggrederetur, ſubinde reſtitans, prudentia potius & arte quàm audacia vteretur. Illud diligentiſſimè videret, ne vnquam eò progrederetur, vnde non eodem die in locum tutum equis non admodum defatigatis ſe recipere poſſet, nequid ſcilicet in diſcrimen adduceret, vnde ipſo belli initio offenſio quædam exiſteret, quæ hominum iudicio (ſic enim humanæ mentes conſternari ſolent) infauſtum omen habere & triſte aliquid in reliquum bellum portendere videretur.

HAVD multo pòſt idem Mommorencius, quòd verebatur ne Montijanus, quem ad omne diſcrimen adeundum promptum, & ad aggrediendum audaciorem quàm ad diſſimulandum prudentiorem nouerat, quæ pręſcripſerat non ſatis animo teneret (quod etiam accidit) curſorẽ ex hippocomia cum literis mittit, quib. illum quicquã huiuſmodi tentare vetat. Cauſam mutati cõſilij fingit, ſibi in animo eſſe aliquid aggredi,

1537. in quo perficiendo (quod perfacile erat) longè plus Montijanus gloriæ adepturus, & rẽ Regi gratiorem facturus eſſet, quam eo ipſo quod facere decreuerat. Verùm res ita tulit vt curſor aliud iter ſequutus Montijanum ſerius quàm expediebat aſſequeretur. Ille enim ſimulatque quod petierat impetraſſet, nulla interpoſita mora equum conſcenderat, atq; impedimenta obuia habens, quæ Sammaximinum verſus (vti dictum eſt) progrediebantur, reuerti iuſſerat. Bonouallanus, qui deuaſtationem perficiẽdam curabat, impedimenta reduci non patitur, ſed redire rurſus compellit, & iter perficere quod in concilio præſcriptum fuerat, iubet.

Montijanus & Boſius cum hoſte congredi ſtatuunt.

MONTIIANVS interea iam Briniolas ingreſſus ad Tendanum & Boſium acceſſerat, quibus quid conſilij haberet expoſuerat, vt hoſtis geſtum propius exploraret, & metatorem illum opprimere conaretur. Cuius rei tentandæ quum Boſium non minus quàm ſe cupidum, ad gloriam comparandam nactus eſſet, facilè ab eo obtinet vt facti huius participem ſe præberet. Placuit tamen rem iterum cum Bonouallano communicare, qui ætate omnes antecedebat: itaque hominem accerſunt, vt factum illi probare conentur, & eo ingreſſo, inter ſe videre inſtituunt quid facto opus eſſet, quod Regis rationibus commodum eſſe videretur. Montijanus commemorat ſe à prorege miſſum eſſe vt vnà cum illis eſſet, id quod æquiſſimum quoque videretur, vtpote quum illius turma equeſtris ibi adeſſet: ſibi permiſſum eſſe, hoſtem, ſi qua daretur facultas, adoriri: tunc præclaram occaſionem ob cauſas iam commemoratas extare. Bonouallanus contrà, quæ ſemel conſtituta fuerant, in ijs manendũ eſſe contendit: ex hoc enim, etiamſi ex ſententia gereretur, non tantum commodi redire poſſe, quantum detrimenti ex offenſione acciperetur, ſi hoc expeditionis quaſi prælusium hoſti tam proſperè cederet: id tum à Rege ipſo tum prorege præ cæteris mandatis imperatum eſſe: itaque parendum eſſe ſibi videri. Subijcit Montijanus nõ negare ſe quin Regi & proregi obtemperandum ſit, verùm illos non iuſſiſſe, ſi quid vtile occurreret, id vt prætermitterent. Bonouallanus tametſi apud ſe Montijani alacritatem & animi magnitudinem non damnabat, neq; illud ſtudium quo tantopere cum hoſte dimicare optabat, aduerſus quem bello Pedemontano nuper ſuæ virtutis ſpecimen ediderat, tamen huius orationis aculeis ſe peti ſentiebat. Itaque ſibi temperare non potuit, quin reſponderet, ſe iam id operam dediſſe vt hoſtis propius conſpiceretur: quòd ſi quid animaduertiſſet quod vel ad ſuum decus vel ad Regis negotia rectè geri referre videretur, id ſe non prætermiſſurum fuiſſe, vt neque illum neque alium quenquam expectandum ſibi fuiſſe iudicaret. Quamobrem quum iſta de hoſtibus nuntiari audirent, quum ea eſſet principis voluntas, quum deniq; tanti momenti res ageretur, ſe in ea ſemper ſententia permanere, vt Sammaximinum qua ratione & quibus de cauſis conſtitutum fuerat, redeundum eſſe cenſeret. Quòd ſi Montijano quę ſemel animo agitauerat, ea perſequi certũ eſſet (quod quidem ſe autore nunquam facturus eſſet) æquum tamen non eſſe vt reliqua multitudo, quam illic regiorum negotiorum cauſa habebant (quæ equitibus cataphractis non amplius ducentis quinquaginta & tribus peditum millibus conſtabat) præſidio illi maneret, qui grauiſſimum ſibi periculum accerſebat, vt tota primi hoſtium agminis moles in eum incumberet: ſic grauiſſimi detrimẽti periculum omnino certum eſſe, leuiſſimi lucelli ſpem valde obſcuram præberi.

Bonouallanus Montijanum de ſententia deducere conatur.

AD hunc modum omnibus inde proficiſci & omnia depopulari placuit: regionis incolę primo loco progrediuntur, poſtremos ſubſequitur centurio Claudius Vaſco, qui reliqua vaſtaret quibus alij pepercissent. Ille enim minus hoc facere reformidaturus videbatur quàm incolæ ipſi, quibus dolebat propinquorum & vicinorum triticum & ædes vaſtare. Dum Turbis tranſeunt, medio fere Briniolarum & Sammaximini itinere, Montijanus, ex cuius turma viginti cataphracti illic conſederant, ex equo ibi deſcendit: idem Bonouallanus ad cibum capiendum facit. Ibi rurſus de illa controuerſia ſermo inijcitur: negat ſe Montijanus eo die vlterius progreſſurũ, ſe poſtero die in hoſtes impreſſionẽ facturum. A Bonouallano contendit vt ex ſuis aliquot ſubſiſtere pateretur, quòd regionis ſitum iam tenerent. Qui quum à ſemel ſuſcepta ſententia illum deduci nõ poſſe videret, tandem aſſentitur, atque ex ſuis cataphractum vnum cum duodecim arcitenentibus quos vocant, illi attribuit, rem vt ſecundo Deo aggrederetur, omnibus votis exoptans. His perfectis rebus reliquos Sammaximinum verſus aſſequitur. Poſtero die

ſummo

ſummo mane Boſius armatus Tendanum & Bonouallanum accedit, quinq; & viginti cataphractos ex ſuis egregiè inſtructos habens: eos ſalutat, vt quemadmodum Montijano pollicitus fuerat, Turbas reuerteretur. Hic rurſus Bonouallanus omnia facit quo hominem ab hoc incepto non modò deduceret, ſed etiam illi perſuaderet vt alijs mutandi conſilij autor eſſet. Docet, ſi quid aduerſi illis contingat, eo famam quæ inde percrebeſceret, rebus ſuis magis nocituram quòd ambo equeſtris ordinis eſſent, ambobus magnus eſſet ad Regem aditus & gratia, alter etiam ex regio cubiculo eſſet, centum cataphractos duceret, & totius Gallicani peditatus præfectus eſſet. Boſius quia fide data iã integrum non erat de itinere conſilium capere, Turbas ſe iturum affirmat: alioqui non polliciturum iam eſſe, ſi quidem nondum ſe id facturum recepiſſet. Se præterea, quoad eius facere poſſet, daturum operam vt hominem à conſilio dimoueret. His verbis, valere illis dicto Turbas ire contendit.

Tendanus & Bonouallanus Sammaximini morantur, vnde centurionẽ Claudium Maſſiliam verſus ad omnia deuaſtanda mittunt. Peditatum & equitatum cui Ioannes Paulus Ceretanus præerat, Bargello accerſunt, quò antea miſſus fuerat, eumque qua parte montes ad dextram imminent, Bargello Aquas Sextias Maſſilia ad læuam relicta progredi iubent. Poſtridie Montijanum & Boſium captos eſſe audiunt: qua de re poſtea ſcribemus. Quo accepto nuntio equites numero viginti Turbas feſtinare iubẽt, qui rem vt geſta fuerat, explorarent. Hi cataphractum cognomento Burgundionem ex Boſiana turma obuium nacti adducunt, qui prælio ſe interfuiſſe affirmat, ſeque vidiſſe, quum caperentur, & Briniolas reducerentur, narrat. Eadem nocte Ioannes Iallius, vnus ex Montijani legatis ad illos acceſſerat: iſque vehementer cupiebat vt Briniolás ad captiuos hoſtibus eripiendos contenderent. Tendanus & Bonouallanus contrà oſtendunt ſibi tantùm quinque equeſtres turmas, eaſq; non valde plenas, peditum verò non amplius tria milia adeſſe: eũm numerum nõ idoneum eſſe ad profligandos equites mille ſexcentos & ſex Germanorum peditum millia. Itaque Treſſium ire contendunt, quò quum aduenissent, reperiunt Ioannis Pauli milites Porrerijs non procul illinc eſſe, iamque cibo corpora curaſſe: quare viginti equites Sammaximinum ire iubent, qui explorarent num hoſtes illos verſus progrederentur, reliquos in cuſtodia eſſe, dum illi cibum Treſſij caperent. Ibi dum eſſent, illis Claudius Lauallius Boſcodelphinus præſto fuit, qui literas fiduciarias à Mõmorencio afferebat, vt videret num quod imperatum illis fuerat perfeciſſent. Eum ſtatim remittunt, & Briniolanam cladem quę contigerat, renuntiare iubent.

Cibo ſumpto oppidum diripi iubent, propterea quòd ciues, quantumuis iuberentur, nec cibaria efferre nec vaſtare voluerunt. Poſtea Aquas Sextias ſe recipiunt, vbi quicunque in diuerſas regionis partes ad vaſtationem inferendam dimiſſi fuerant, illis, quemadmodum dies definitus fuerat, præſto ſunt. In ea ciuitate maxima annonæ copia reperta eſt. nam præter id quod ciues ſibi priuatim condiderant, ex multis etiam vicinis oppidis alij, vt iuſſi fuerant, ſua cibaria conuexerant, quòd eam ſeruatum iri aduerſus hoſtes ſperabant, quum muniri animaduertiſſent. Quo grauius & indignius vtrique hoc damnum accipiebant, vt ſuas facultates tum abſumi viderent. Nam & ciues, niſi ea ſpe adducti fuiſſent, ſua bona ſeruare poterant, & vicinis antea ſua facilius aliò conuehere licebat. Itaque niſi militum aduentu maior vis adhibita fuiſſet, Bonna & alij quibus hoc fuerat datum negotium, ægrè illos morigeros habuiſſent. In tanta tamen rerum anguſtia quod potuit quiſque ſeruauit: reliquum omne vel incendio corrumpitur, vel in plateis abijcitur, vinum in cellis, effractis dolijs effunditur, piſtrina diruuntur, molæ in fruſta comminuuntur, ferramenta auferuntur, quicunque piſtrini ædificandi ſcientiam habebant, ad caſtra mittuntur, verbo quòd illic eorum opera vti neceſſe eſſet, re autem vera ne hoſtis eos piſtrina inſtaurare cogeret. Ibi tum miſerum & flebile ſpectaculum edebatur, partim ob eos qui patriam repẽte deſerere & migrare cogebantur, partim ob ſubitam ciuitatis ſolitudinem.

Miſerum vaſtitatis inferendæ ſpectaculũ.

Neqve tamen (quamuis magna admodum propter conuectam ex tam multis locis opum vim vaſtatio fieret) ciuitas tam commeatu exhauſta fuit, quàm ſi maturius & maiori otio, ante memoratam cladem acceptam res adminiſtrata fuiſſet. Ibi comiti Tendano & reliquis nuntiatur hoſtium exercitũ iam Sammaximinum aduenisse.

Quo

1537. Quo nuntio permoti Aquis Sextijs Salonem Craxiorum veniunt, quò mareſchalli Albinij equites ad depopulationem faciendam præmiſſi fuerant. Sed ipſius mareſchalli legatus qui turmæ præerat, cui etiam rei adminiſtratio mandata fuerat, plus diligentiæ poſuerat, vt loculos nummis, quàm vel cellas granarias tritico vel horrea pabulo euacuaret.

Cæſar Maſſiliam obſidere velle nuntiatur.

Mommorencivs (vt ad eum iam noſtra redeat oratio) dum Maſſilia profectus Arelatum ad explorandum ſitum contenderet, tum ab exploratoribus, tum ab ijs qui bello capti ad eum ducebantur, certior fiebat, licet multi & varij de Cæſaris itinere rumores diſſeminarentur, conſtantem tamen famam eſſe, eum rectà Maſſiliam decreuiſſe contendere, quam mari & terra obſideret, & ex duobus alterum aſſequi conaturum, vt vel repentina & acerrima impreſſione expugnaret, vel Regem ad auxilium ferendum, atque adeo ad prælium alliceret: quòd ſi neutrum perficeret, tum ad Arelatenſem obſidionem vires conuerſurũ. Ad hanc rem aggrediendam nihil iam niſi Auriæ aduentum præſtolari, quòd maximam bombardarum partem, telorum & eorum omnium quæ ad mœnia diruenda vel ſuffodienda & oppida oppugnanda vſui erant, in claſſe habebat. Hæc quanquam omnia per hoſtes nuntiabantur (quorum verbis adeo moueri vt de ſumma rei, quæ tanti momenti ſit, ſtatuere placeret, leuitatis ſpecie non carebat) tamen ita fiebant veriſimilia, ita ad belli adminiſtrandi rationẽ & officium accedere videbantur, vt Mommorencius tum rationem ipſam tum eorũ per quos iſta nuntiabantur, conditionem negligendam non exiſtimaret. Quamobrem de muniendo oppido ſibi maturandum eſſe exiſtimat: quò vbi peruenit, diligenter ipſum tribunis & centurionibus quos adduxerat, comitatus circumſpexit. Omnium ea fuit ſententia, vt oppidum muniri rei neceſſitas prorſus flagitaret, verùm perdifficile eſſe atque adeo nullam propè ſpem dari vt tam citò communiretur. Ille tamẽ quum videret quanti referret hoc maturè fieri, quamq́ue detrimentoſum eſſet, ſi hoſtis oppido ita ſito potiretur, opus inchoandum eſſe ſtatuit, & quicquid difficultatis occurreret, diligentia & labore improbo ſuperare decreuit. Foſſores & operas tota regione circumiecta eò colligi iubet, loca & rationem valli ducendi deſignat, manum operi admoueri præcipit, certos homines conſtituit qui opus vrgerent, oppido duces præficit, commeatum, machinas & omnis generis muniriones conuehendas curat. His confectis rebus Chandenario, quem in Gallia Narbonenſi legatũ habebat, dat negotium vt paratos milites haberet, quorum delectus haberetur, ſimulatque certis nuntijs hoſtem illam regionem adoriri velle appareret. Id ab eo prudenter & accommodatè fuiſſe prouiſum, rei euentus haud multo pòſt comprobauit. Illinc profectus Taraſcone & Belcario iter facit, quæ duo oppida ad vtramque Rhodani ripam ſita ſunt: vtrumque vallo cingere & munire cogitat, ne quem locum negligeret, cui proſpici humana prudentia poſſet. Verùm de ea re nondum planè conſtituit, ſed totam in illud tempus reijcit, quàm Auenionẽ rediiſſet. Nam & oppido appropinquabat, & illi iter facienti nuntiatum fuerat pulſum eſſe Montijani & Boſij exercitum, ipſos etiam in hoſtium manus veniſſe. Quo nuntio perculſus, vt omnibus incommodis occurreret, Auenionem celeriter properabat, quòd fere hoc fieri non eſſet ignarus, vt ex primorum prçliorum euentu vel metus vel ſpes militum animis inijciatur.

Arelatum Mõmorencius muniri iubet.

Montijani aduerſum cum Cæſarianis prælium

Hæc autem clades hoc pacto illis accidit. Quum ſuos Turbis, quemadmodum conuenerat, coegiſſent (erat autem numerus fere centum octoginta equitum tum cataphractorum tum ſagittariorum ex duabus illorum turmis, præter eos quos vel ex Tendani turma Torinius ſignifer adduxerat, vel Bonouallanus attribuerat: aderant etiam Sampetrus Corſus, Oartius Nauarrus & Mola Prouincialis, peditatus duces, cum delectis peditibus quot ſatis eſſe iudicauerant) fortè accidit vt hoſtes Freiulio profecti (ibi enim triduum commorati fuerant, dum quid facto opus eſſet viderent) ad Argentiam flumen caſtra haberent, ac ipſe Ferrandus Gonzaga flumen tranſijſſet, vt cum equitatu cui præerat, Lucam veniret. Id vbi Montijanus & Boſius per exploratores reſciuerunt, mane equos conſcendunt, & pomeridiano tempore ad Lucam perueniunt, quò metator ille, aut illius vice alius quiſpiam cum nonnullis venerat, qui præmiſſi fuerant ad locum inuiſendum & deſignandum, vbi primi agminis milites caſtra ponerent. Paulum abfuit quin hi à Vaſſaro Montijani legato & Torinio caperentur: nam ab iſtis prçcurſores

res ducebantur. Tum in vallem ſubiectam ſe recipiunt, vbi primi agminis milites conſederant: quos non minus perturbatos reddiderunt, quàm ſi in eos non præcurſores tãtùm ſed totum noſtri exercitus primum agmen incidiſſet. Itaque clamor ad arma vniuerſum caſtrorũ ambitum peruaſit: vt toto illo vndiq; tractu nihil quàm circuncurſantium huc illuc hominum tumultus, equorum hinnitus, tubarum ſonitus, & tympanorum ſtrepitus longè lateq; exaudiretur, quibus ad arma accelerabantur. Quo tumultu tam acri intellecto Montijanus & Boſius receptui canere iubent, reditum parant, vt quàm longiſſimè fieri poſſet Arelatum verſus progrederentur. Briniolas quum iam cõtenebraſcere cœpiſſet, veniunt, vtrique pedites & equites valde feſſi & partim ingenti eius diei calore, partim longi itineris, quod eundo & redeundo confecerant, moleſtia vexati. Ob eam cauſam quum pedites, niſi cibo vires recrearent, progredi iam vlterius non poſſent, eam noctem Briniolis commorari ſtatuunt. Dũ milites locum pernoctando quærunt, duces in equis manent. Vaſſæo datur negotium vt obices faciendos curaret, & excubitores ad omnes vici illius aditus diſponeret. Quibus confectis rebus ad curanda corpora vniuerſi ſe conferunt.

HOSTIVM caſtra poſtquam eo clamore perſonuiſſent, & omnes primi agminis milites in armis cõſtitiſſent, Ferrandus quum exiſtimaret (aut certè præ ſe ferret) eos à quibus is clamor exortus per caſtra percrebuerat, in totum noſtrorum agmen primum incidiſſe, ſubſequi, facultatemq́ue quærere conſtituit qua illos nouiſſimos loco iniquiori adoriretur. Lectos aliquot aſſumit, quibuſcum præire gradu concitatiore cœpit, reliquos ponè ſequi iubet, qui mille & ſexcenti equites erant, cum ſex Germanorum peditum millibus: idq́ue eo conſilio, vt ſiquid grauius ingrueret, ad eos ſe recipere poſſet. Quum medio Briniolis Lucam itinere eſſet, ab eius loci incolis, quos fortè obuios ſubinde habebat, audit quis eſſet noſtrorum numerus, qui tantum tumultum in caſtris excitaſſent.

QVVM tamen rem certius explorare, ſimul quò ſe recepiſſent noſſe cuperet, nonnullos præmittit qui procurrerent, itineris duce dato quodam patria Briniolano, qui aliquando apud Borbonium fuerat, eumq́ue poſt obſidionem Maſſilienſem comitatus fuerat, cuius etiam ſtudio & gratia Mediolani in ſenatorium ordinem cooptatus fuerat. Is ſumma celeritate renuntiat noſtros non plures eſſe centum octoginta equitibus & peditibus trecentis, eosq́ue ſupramodum defatigatos: atq; ad vires inſtaurandas & cibum ſumendum Briniolis ſubſtitiſſe, & poſtridie antequam dieſceret, diſceſſuros. Ferrandus illorum paucitate cognita certum ex ſuis numerum deligit, quos præire iubet, & Briniolas à latere prætergreſſos, vltra vicum loco remoto inſidias collocare, non procul ab itinere quo noſtri poſtridie progreſſuri erant. Illi imperata faciunt, ac paulo poſt mediam noctem vnius horæ fere ſpatio poſtquam noſtri excubias locaſſent, iuxta vicum prætereunt, ſic vt à vigilibus neque conſpicerentur neque audirentur. Canes tamen villatici, qui ruri pabulis incubabant, eos ſenſerunt, & prætereuntibus ſatis diu allatrarunt. Itaque Montijanus & Boſius ſuos ſtatim ad arma excitarunt, & excitatos inſtruxerunt. Aliquanto pòſt vbi canes latrare deſijſſent, & reuertiſſent aliquot ab illis emiſſi, qui explorarent vnde hic tumultus ortus fuiſſet, neque quicquam ſe vidiſſe renuntiarent, ſuos pabulum equis obijcere iubent, ipſosq́ue pauliſper ſe quieti dare, ſic tamen ne leuiorem armaturam exuerent, neque ſellas equis detraherent. Porrò tum temporis erant breuiſſimę totius anni noctes: itaque non multo pòſt aurora affulgere cœpit.

NOSTRI tamen iam profectionem, dum dilueſceret, adornabant: interim nonnullos emiſerant qui loca vico proxima luſtrarent. Hi in decem ferentarios equites incidunt, qui ex eorum numero erant quos Ferrandus (vti dictum eſt) ad inſidias citra vicum locandas, quà noſtris tranſeundum erat, præmiſerat: ſeq́ue ad ſuos recipiebant, vt quid geſtum fuerat, & quo loco inſidiæ latebant, renuntiarent. In eos noſtri impetum faciunt, & ex decem octo capiunt: reliqui duo fuga elapſi ad Ferrandum perueniunt, qui iam quingentos duntaxat paſſus Briniolis aberat. Huic narrant quemadmodum inſidiæ locatæ, ſui prælio capti eſſent, & noſtri ſe ad iter accingerent. Quo nuntio ille accepto, noſtros ſuo exercitu & inſidijs circumuentos eſſe (vt cupiebat) intelligens, ſperat, ſe, ſi paulo maturius acceleraret, noſtros ſuperioris diei itinere defatigatos,

1537. imparatos & perturbatos, in vico oppreſſurũ, cuius minimè obſtructos aditus eſſe, ſed vndique apertos arbitrabatur, quemadmodum exploratores die ſuperiore veſperi eſſe conſpexerant.

HAC ſpe fretus ſuos iubet cõcitatis equis in noſtros, quacũq; ingredi poſſent, præcipiti impetu ferri, vt eos nondum equis conſcenſis neque acie inſtructa adorirentur. Quod profectò facilè perfeciſſent (erant enim ex noſtris qui equos adhuc frenabant, alij vel loricam vel galeã afferri expectabant) niſi obices, vti dictũ eſt, & ducũ prouidentia & eorum induſtria quibus negotium datum fuerat, obſtitiſſent. Nondum planè diluxerat: quo factum eſt vt ab hoſtibus obices non conſpicerentur, donec in eos equi impingerent. Quare nonnulli ex eis deturbantur, alij à noſtro equitatu & peditatu qui in excubijs erant excipiũtur, maxime ab Oartio, qui cum præſtantiſſimis ſclopetarijs duo aditus latera, quô illi irruebant, obſidebat. Huius enim rei cauſa vnà cum equitibus illic fuerat collocatus, vt primum impetum ſuſtinerent, dum Montijanus & Boſius ſuos inſtructos educerent. Acritèr illic & fortiter pro tanta paucitate pugnatur, multique ex illis & quidem viri illuſtres cadunt. Principes hanc impreſſionem faciunt Valerius Vrſinus Romanus & Ioannes Baptiſta Peliacanus Bononienſis, qui inter cæteros illic interijt: Stephanus item Delcampius, qui Ferrando maximè acceptus erat, equi interficiuntur amplius quadraginta. Montijanus & Boſius vbi ſe eò anguſtiarum redactos eſſe intelligunt, vt vel ſe turpiter recipere & pedites hoſtium libidini & poteſtati exponere cogerentur, vel diſcrimen inter decus & cladem ſubirent, tametſi ſibi multis partibus minus eſſe virium quàm animi non erant ignari, ſuos tamen acie inſtructa producunt. Oartium ad ſe accerſunt, quem & cæteros peditatus duces cum ipſis peditibus ad duas vtrinque alas diſponunt, equitatu in media acie collocato. Nouiſſimum agmen claudẽdũ Vaſſæo tradunt, ſi fortè hoſtes à tergo imminerent, cui duodecim cataphractos, quos deligere ex toto numero voluit, attribuunt. Exiguo interpoſito ſpatio adſunt hoſtes, qui tamen initio non propius quàm quò ſagitta adigi poſſet accedunt, præter capitaneum quendam Hiſpanum nomine Sanchium Leuã. Is prodiens Vaſſæum ad lanceę certamen prouocat: quod ille non recuſat. Itaque confractis lanceis, clauarum ictibus tandiu dimicant, vt Hiſpanus tandem fidem daret.

NOSTRI interea pedetentim conferti procedunt, peditibus egregiè vtroque cornu cincti. Paulatim certamen initur, quod noſtri nunquam detrectarunt, illud interim diligenter cauentes, ne ſe ab agmine longius auellerent, ne hoſtes pertumperent. Quare vt quiſque procurrerat, & impetum fecerat, ſtatim ad ſuos ordines ſe recipiebat. Quam ad rem magno illis pedites adiumento erant, qui hoſtium non paucos ſclopetarijs glandibus interficiebant & vulnerabant. Dum ita arctiore loco progrederentur, vt hoſtis multitudinem laxare non poſſet, ſed pari numero pugnare cogeretur, noſtri fere prælio ſuperiores erant. Verùm poſtquam in apertam planitiem ventum eſt, & hoſtium circunfuſa multitudo noſtros à poſtremo agmine & ab altero latere aperto adoriri cœpit, qui nocte ſuperiore citra vicum proceſſerant, ex inſidijs alterum latus aggrediuntur: ita noſtrorum acies vndique circundata tenebatur. Hoſtium copiæ alijs ſubinde accedentibus augebantur, Germani pedites iam conſpici & appropinquare incipiebant: & pręſens auxilium hoſtibus animum addebat, noſtros paucitas & ſubſidij deſperatio perterritos exanimabat. Ita enim vndiquę premebantur, vt neq; poſtquam in hoſtem irruiſſent, in aciem ſe recipere (quemadmodum initiò fecerant) liceret, neq; quiſquam ſemel auerſus, proprium ordinem repetere poſſet. Ita noſtri pedites (quorum ſanè in hoc conflictu & centurionum ipſorum egregia admodum opera & ſingularis virtus extitit) ſe equitibus tandem perturbatis ordinibus permixtos reperiunt: vt victoria, quæ aliquandiu anceps & dubia pendebat, ad hoſtes inclinare, noſtros etiam animus, quo magis quàm viribus adhuc pugnauerant, deficere inciperet. A prima luce ad nonam fere horam pugnatum eſt, quo toto temporis ſpatio noſtri non amplius duo paſſuum millia proceſſerunt.

Montijanus deletis ſuorum cum paucis capitur.

ILLIC omnino pulſi & profligati ſunt: ex peditibus ad centum viginti intereunt, octo ex equeſtri Montijani turma tum cataphracti tum ſagittarij, quatuor ex Boſianis, reliqui magna ex parte ſaucij: vt ex toto equitatu tres ad ſummum cataphracti euaderent, reliquis vel interfectis vel captis. Ex hoſtibus præter ſaucios circiter centum equi-

tes equi numero ducenti intereunt: verùm multitudine virtus obruitur. Capiuntur Montijanus & Boſius cum cæteris ducibus & aliquot illuſtri loco natis iuuenibus, qui illos, vt bello aſſueſcerent, comitati fuerant. Inter reliquos Ludouicus Sillius cognomento Rupeguionius adoleſcens capitur, qui tam conſpicuum fortitudinis & magnitudinis animi ſpecimen edidit, vt & à noſtris & ab hoſtibus vehementer commendaretur. Captiui Briniolas reducuntur, quo paulo pòſt accedunt Germani pedites, qui cum Ferrando profecti fuerant.

Is quum primum illuc peruenit, omnes vici aditus cuſtodijs collocatis firmat, reliquos vt ſe quieti darent, & vires reficerent dimittit. Ipſe dum caſtra diſponuntur, ad ſcribendum ſecedit, & Cæſari quæ acciderant perſcribit. Hanc victoriæ famam ſibi ingenti gloriæ ducere cœpit, non ſecus atque ſi virtute non multitudine parta fuiſſet. Quamobrem huius rei famam quaquauerſus literis ſcriptis diſſeminandam curat, omnia ſupra rei veritatem latius atque inflatius locupletans: vt ex literarum ſententia non aliud legentibus occurreret, quam vt noſtrorum primum agmen internecione deletum eſſe ſuſpicarentur: alij etiam plus dimidiata victoria illi contigiſſe adderent. His artibus ad ſe eos alliciebant qui antea ſuſpenſi hærebant, incerti adutrum ſe applicarent, ſuos confirmabat, & diuerſarum partium homines metu afficiebat.

Hæc poſtquam Auenionem perlata ſunt, ibi magnus omnium noſtrorum inceſſit timor: qui etiam varijs hominum ſermonibus in dies augebatur. Vnuſquiſque enim ad id quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat. Mommorencius, qui antea idipſum quod nunciabatur, ne accideret metuerat, non parua difficultate angi cœpit, dum de tanta offenſione reſtituenda, quod ſibi honori & patriæ ſaluti eſſet, laborat. Hac enim Briniolana clade hoſtes ferociores redditos, noſtros verò terrore perculſos eſſe certò perſuaſum habebat. Noſtrorum etiam paucitatem illis compertam eſſe ſatis ſciebat: quam ob cauſam timendum ſibi exiſtimabat, ne hoc fœlici conflictu elati audacius aliquid ſuſciperent, & noſtros prius adorirentur quam ſupplementum & auxilia acceſſiſſent. Ipſe porro nolebat, remque nimij eſſe periculi iudicabat, antequā ſatis virium haberet, ſuos tam paucos in certamen ex æquo loco cum tanto numero militum veteranorum, qui tot bella geſſerant, producere, præſertim quum ipſe Cæſar adeſſet. Sin caſtra locare & munire cogitaret, vt illic hoſtis aduentum expectaret, non minus metuendum videbatur, ne hoſtis antè adueniret quam caſtra vallo & foſſa cincta, & viris bombardiſque abundè munita eſſent: quam rem, ſi ita contingeret, quum impares hoſtibus eſſent, & ſibi turpem & Regi damnoſam fore videbat. Porro, ſi Auenione ſubſiſteret, id verò erat obſidendum ſe oppido malè firmo præbere, quod etiam paruo ſpatio communire vt defendi poſſet, non erat facile. Reliquum erat vt Maſſiliam ſe conferret, quæ vna ciuitas totius oræ videbatur ſatis munita eſſe, vt exercitus Cæſariani obſidionem ferre poſſet.

Clades Montijano illata magnū Gallis timorem affert.

Id verò nihil aliud erat quàm expeditum & apertum iter hoſti præbere, qui Maſſilia ponè relicta rectà nemine obſiſtente pergeret, atque ad vtram vellet Rhodani ripam loco munito conſideret. His cogitationibus efficiebatur, vt dum vni malo remedium afferre cogitabat, inde aliud grauius naſceretur. Dum ita alternis curis & difficultatibus æſtuat, hæc tandem vicit ſententia, vt ſuos ex oppido educeret, caſtriſque clauderet, vt hoſti victoria ſuperbo audaciæ ſpeciem præberet, velut illi occurrere non dubitaret, atque offenſiuncula illa & primo detrimento ſuis non omnino ſpem & animum deceſſiſſe oſtenderet. Præcipua occurrebat difficultas, qua ratione caſtra communiret. Quanquam non dubitabat quin foſſorum multitudo quos ad hanc rem adhiberet, militum diligentia, quos etiam in opus incumbere iuberet, denique ipſorum ducum ſedulitas, quos continenter imminere & proſpicere vt iſta celeriter fierent imperaret, temporis breuitatem ſatis compenſarent. His cauſis adductus Auenionem feſtinare ſtatuit, vt inde Regem de ijs quæ acciderant, per literas faceret certiorem, ſimul quid ſpei haberet, & qua ratione acceptam illam cladem ſarcire intenderet, per literas ſignificaret: quæ omnia ex ipſo euentu patuerunt. Cuius literæ antequam Regi redderentur, aliud quiddam longè triſtius & acerbius de Delphino primogenito illi renuntiatur. Quod ego in præſens omitto, vt quæ inchoaui narrare, perſequar, ad illa poſtea ſuo loco rediturus.

1537. MOMMORENCIVS vt Auenionem peruenit, concilio coacto capitaneis quod decreuerat communicat, vt milites ſub pellibus haberet, quò illos ex terrore illo & iactura nuper ad Briniolas facta colligeret atq; confirmaret. Hoc hominis conſilium quum omnibus probaretur, imperat vt ſuos quiſque in planiciem educat, in pratum illud quod inter Auenionem & Druentiam flumen intereſt. Ibi quum coacti eſſent, vt quæ dicturus eſſet audirent, in media illorum corona rem vt habebat, exponit, ſed oratione ſic temperata vt nihil eſſet cur illi terrore afficerentur, quòd noſtri infœliciter pugnaſſent, ac Montijanus & Boſius ab hoſtibus capti eſſent. Docet huiuſmodi caſibus (qui fere bellis grauiſſimis ſolent accidere) ſtrenuos milites non modò non debere præterreri, ſed animum potius illis augeri & cupiditatem ſarciendæ iacturæ immitti, cum prudentia tamen, arte & iudicio, vt nouum diſcrimen nullum ſubeatur. Fieri quidem non poſſe quin maximum ex eo nuntio dolorem percepiſſet, atque etiamnum in animo haberet, quòd ea res imprudentius & incautius, quum nulla fortaſſe ſubeſſet aggrediendi neceſſitas, adminiſtrata fuiſſet. Verùm eo leuius tantam iacturam à ſe ferri, quòd noſtri, licet virtus multitudini ſuccubuiſſet, & omnibus quæ cogitari poſſunt, difficultatibus obſeſſi fuiſſent, nunquam tamen animo defecerant, nec quicquam quod viris fortibus & ſtrenuè prœliantibus indignum ſit, admiſerant. Quin potius tanti hanc victoriam hoſtibus vendidiſſe, vt ex eorum numero quos vel amiſerant vel ſaucios reduxerant, ſatis proprio periculo didiciſſent, nec regnum Galliæ abſque damno inuadi, nec quicquam illo inuadendo acquiri poſſe, quod non multis partibus maiori damno rependatur.

Mommorenci us militū animos confirmat

QVÆ quum ita eſſent, id iam reliquum eſſe, vt quoniam tam inſigne noſtrorum virtutis ſpecimen aduerſus hoſtes editum eſſet, ſuſciperetur & ſumma dexteritate atque induſtria perficeretur aliquid, quo talis clades vindicaretur, neque ignauæ quorundam voces audirentur, qui leues illos primarum velitationum caſus ita arripiunt, vt malè de toto belli euentu inde ominari non dubitarent. Sequidem potius ita ſtatuere, quum res maximæ perfici nunquam poſſint, quin vel initio, vel medio vel ipſo demum exitu aliquid incidat aduerſi, hac vna Briniolana iactura, quicquid ſiniſtri caſus fortuna noſtris copijs parauerat, id omne expiatum & auerruncatum eſſe: imò id ipſum nobis tantæ vtilitati & bono ceſſurum, vt eo noſtri duces moniti deinceps cautiores & perſpicaciores forent, milites quoq; alacriores ad virtutem & induſtriam ducum imperio & nutu exhibendam. Hanc concionem Mõmorencius ea animi præſentia & vultus hilaritate habuit, vt omnium militum aſſenſionem & acclamationem cum tanta vnius animorum alacritatis ſignificatione excitarit, vt omnes lætiſſimum totius belli exitũ tantum non in manibus & ob oculos habere viderentur.

Caſtrorũ quæ Mommorenci us muniit ſitus & forma.

HAC oratione habita Mommorencius locum caſtris ponendis, idoneum deligit, paulo ſupra eum locum qui aliquando ad eam rem captus fuerat, inter Rhodanum & Druentiam: quæ duo flumina hanc illi oportunitatem afferebant, vt altero commeatus & omnia quæ vſui erant in caſtra ſupportarentur, alterum propugnaculi vice hoſti aduenienti obijciebatur. Flumen porro iſtud, quod Prouinciam perfluit, & in Rhodanum labitur, alueo eſt & curſu valde incerto atque inconſtanti, vt ægrè ab ipſis incolis locorum peritiſſimis vado tranſiri poſſit, idque paucis admodum locis. Ac præter illam altitudinis inæqualitatem, ſæpius & pluribus locis aquis auctum, tanta velocitate ſecum magna ſaxa rapit, vt duabus iſtis difficultatibus impediti tum homines tum equi veſtigio fixo hærere vix poſſint.

HVIC tamen naturali fluminis difficultati noluit ita Mommorencius confidere, vt ex hac vna caſtrorum ſalutem & tutum ſitum pendere fineret: ſed præterea quæcunque oppida & caſtella trans flumen ſita defendi poſſe videbantur, ea impoſitis præſidijs diligenter firmat, vt hoſtibus procurrendi & pabulandi facultatem adimeret, impediretque ne ad illos quæ in caſtris noſtris gerebantur perferrentur, neu facilè atque ſuo arbitratu vadum explorare ſe poſſe ſperarent, vt nemo illis ſe oppoſiturus eſſet. Dum quæ ſuprà commemorauimus præſcribit & imperat, caſtrorum etiam formam, ſpatium & ambitum deſcribit. Circum illa foſſam altiſſimam ducit, quatuor & viginti pedes latam, cuius ima pars ad ſummum labrum eam habebat rationem, vt triente ar-

ctior eſſet. Aliam inſuper foſſam magna latitudine & altitudine facit, qua riuus fluebar, qui media fere caſtra perluebat. Eò omnis totius loci colluuies illabebatur, meatibus quibuſdam & aquæductibus quos tranſuerſos multis locis duci iuſſerat. Ita tabernacula loco ſicco ſtatuebantur, purgamenta efferebantur, caſtrorum denique locus mundiſſimus & ſaluberrimus ſeruabatur. Huius riui & aliorum qui in eum influebãt alueolis, regiones caſtrorum generatim militibus diſtinguit, vt ſuus cuique genti locus ad rixas & controuerſias vitandas attribueretur: viarum quibus caſtra perambulãda eſſent, locum, ſpatium & longitudinem deſcribit. Mediis fere caſtris tumulus erat terreus nõ valde grandis, collis cuiuſdam inſtar, vnde in omnes partes vbi milites tabernacula habebant, deſpectus erant. Ibi conſidere & prætorium habere conſtituit: vbi duces omnes ſingulis diebus ſibi, vt imperia exciperent, præſto eſſe iubet. Illinc quicquid vndiq; gerebatur, deſpiciebat, neque vlla contentio aut tumultus oriri poterat, quin ſtatim animaduerteret. Illinc quinam in opere faciendo ſtrenui eſſent, & quinam ceſſarent, obſeruabat, neque vnquam vel præſcribere aliquid deſinebat, quod ad eam rem promouendam conduceret.

QVOTIDIE ad ſolis ortum (niſi vel literarum vel nuntiorum aduentus horam interdum remoraretur) coram eo miſſa recitabatur. Hoc peracto circa tabernaculum aliquandiu ſpatiabatur, ſumma comitate duces excipiebat, qui ad eum, ſiquid fieri iuberet, ventitabant, ius dicens omnibus qui illud petebant, denique omnibus dicẽdi poteſtatem & audientiam facilè præbens, quibus cum eo aliquid rei eſſe contigebat. Interim adducebantur equi, ac tũ ducibus aliiſque illuſtribus viris comitatus, ſermones de rebus gerendis & colloquia cum illis habens, vel caſtra ſiue foris ſiue intus circuibat, vel tranſuerſa etiam obequitabat, opus vt gnauiter perficeretur vrgens, proſpiciens quoque nequid tumultus aut rixę excitaretur, itinere faciendo alios ſubinde atque alios cõpellans. Illud enim certò ſtatuebat, imperatoris cum milite colloquia & conſuetudinem non multo minorem vim quàm ipſam exercitationem habere, vt exercitus ex multis & variis gentibus conflatus morem gerere & iuſſa facere condiſcat. Hac confecta deambulatione cibum ſumebat, tribunos & centuriones inuitans, alióſque qui vel longo rerum vſu peritiam & nomen ſibi quæſiuerant, vel gradum quendã aut dignitatem tenebant, vel qui denique conſilio valebant. Sumpto cibo, pro negotiis quæ occurrebant, concilium habebat: deinde idem quod antemeridianis horis factitabat, neque vigilandi aut negotia obeundi laborem vllo pacto defugiebat. Ita dum quæ ſibi quiſque mandata fuerant diligenter & continenter adminiſtrat, caſtra quindecim diebus foſſa foris aggere intus cincta ſunt, lateralia munimenta & caſtella locis opportunis conſtituuntur: vix vt multas vrbes reperire potuiſſet, in quibus minori periculo & metu magnum hoſtis exercitum expectare auderet: tempus tamen & ipſe vſus nouam in dies muniendi rationem adiiciebat. His ita conſtitutis machinæ igniariæ collocantur, quibus hoſtis impetum faciens vel à fronte exciperetur, vel à lateribus peteretur, vt neque propius ad machinas admouendas accedere, neque ad irruptionem faciendam contendere non graui aliquo damno accepto illi liceret. Cæterùm ſingulis interualla præſcripſerat, quibus vigilias ac cuſtodias locarent, certa item loca quibus vel ſingulos vel vniuerſos adeſſe & conſiſtere oporteret, ſiquo fortè inopinato caſu aut clamore excitato ad arma concurrendum eſſet. Quod tamen nunquam accidit, tanta ille diligentia omnibus rebus proſpexerat. Ita non modò quàm magni & fortis animi eſſet docuit, qui tam exiguis copiis, quas initio habebat, hoſti occurrere auderet, ſed etiam prudentiam ſuam ac prouidentiam incomparabilem declarauit, ſatiſque oſtendit ſe & à Rege præclarè de omnibus monitum diſceſſiſſe, & mandatorum non immemorem ſe præſtitiſſe, quicquid denique accideret, omnia quæ opus eſſet fieri, prouidendi & exequendi non ignarum eſſe. Ipſe Rex Valentiæ non tantùm gubernatoris cuiuſdam inſtar qui ad clauum ſedet, cuncta in puppi & prora præſcribebat & adminiſtrabat, verùm etiam præter ſupplementum quod Mommorencio in dies ſubmittebat, ipſum oppidum communiebat, & tantas copias comparabat, vt ſiquid in caſtris etiam offenſum fuiſſet, Cæſar eum obuium, & ad aliud certamen committendum paratum habiturus fuiſſet.

In Mõmorencio vera imperatoris effigies

1537.

Bellum eodem tempore in Picardia.

DVM hæc in Prouincia & Gallia Narbonenſi geruntur, Henricus comes Naſſauuius & Adrianus Croæus comes Roxius, Cæſariano prætorio præfectus infeſto exercitu Picardorum fines ingrediuntur, quacunque iter habent, omnia in agris & infimioribus oppidis depopulantur. Iam Bibracte ad Somonam & aliquot oppidula vicina ceperant, Sarriquerium tentarant, vt vel inopinato vel irruptione expugnarent: ſed repulſi inde fuerant, aliquot bombardis & hominibus non paucis, vt in re tam leuiter ſuſcepta, deſideratis. Inde profecti, quum aliò ſe contendere ſimularent, paulum ab eo abfuerunt, vt Guiſiam ex itinere occuparent. Carolus dux Vindocinus, Picardiæ prorex præſidiarios milites ex tota regione ad trecentorũ cataphractorum numerum & peditum ſex millia coegerat, quibus copiis non modò illos compulerat, vt milites flumen rurſus traducerẽt, ſed vt cũ iactura accepta paria faceret, illorũ fines ingreſſus oppidula aliquot, arces & vicos ceperat & diripuerat. Marollis (quod oppidum eſt malè cinctũ & apertum) hoſtium duo millia conſederant: illuc exercitum parat ducere, vt eos opprimeret. Qua de re Naſſauuius per exploratores certior factus, cuius exercitus auxiliorum acceſſione auctus fuerat, maturat, vt ſe cum eis coniungat. Hæc Vindocino cauſa fuit quare rurſus tranſmiſſo flumine ſuos reduceret, quos temere periculo obiicere nolebat. Ibi Claudij Lotaringi ducis Guiſij Campaniæ proregis aduentum expectat, vt cõiunctis viribus hoſti reſiſterent: interim iubet vt ex totius oræ oppidis, quæ defendi nequirent, bona & opes efferrentur. Inter cætera deſeri Guiſiam iubet, arcem autem præſidio firmari, ne oppidum hoſtis occuparet.

Guiſia à comite Naſſauuio capitur.

NASSAVVIO exploratores nuntiant, quanta diligentia ex oppido commeatus, armenta & opes tollerentur, qui autem arci defendendæ relicti fuerant, eos in exhauriendo oppido & munimentis murorum diruendis tam attentè occupari, ne hoſtibus iſta vſui eſſent, vt interim negligentius ipſos aditus obſeruarent. Quo nuntio accepto maturare ſtatuit, vt eos imparatos & perturbatos opprimeret. Id quod etiam accidit: neque tam maturè milites in arcem confugere potuerunt, quin ex eorum nouiſſimis non pauci tardiores ab hoſtibus cæderentur. Reliquos qui fuga ſe in arcem receperunt, miſſo tubicine deditionem facere iubet. Centurio cum nonnullis militibus, quos honoris & famæ aliquod adhuc ſtudium tenebat, arcem defendendam eſſe cenſebant: maiori parti aliud videbatur. Quinetiam ex illis nonnulli extiterunt tam demiſſo & ignauo animo, vt ex muri pinnis in foſſas ſe præcipites darent, quòd mallent vitam cum probro & dedecore perpetuo paululum producere, quàm ſalutis & mortis diſcrimen ad quærendam famam adire. Itaque alij ſe hoſtium voluntati dedunt: qua ex re non leuem ignominiæ maculam ſibi contraxerunt. Quorum in ea deditione minor fuit culpa, in eos poſtea ita animaduerſum eſt, vt qui nobili familia nati erant, omnibus patriciorum & ingenuorum priuilegiis atque inſignibus abdicarentur. Quæ infamiæ nota ad eorum quoque poſteros tranſmiſſa eſt, vt tributis & vectigalibus pendendis plebeiorum more obnoxij eſſent.

Clades vtrinque accepta Regi nuntiantur.

REX Valentiæ eodem die de Montiiani & Boſij infœlici pugna & turpi Guiſiæ deditione nuntium accipit. Quæ omnia in aliam atque aliam partem ab aulicis accipiebantur, vt cuique ſcilicet de his iudicare & ſentire libebat. Aliis hæc incommoda leuia videbantur, præut ſuperiores illæ iacturæ fuerant, ex quibus tamen Gallia emerſerat. Alij quanquam hoc damnum non magnum ducebant, nihilo tamen ſecius ex his veluti præludiis de tota re iudicium faciebant. Non deerant, qui non tam ipſam iacturam æſtimabant, quanti referre arbitrabantur quorſum iſta Cæſar raperet, qui iſta omnia, vt ſuæ gloriæ ſeruiret, ſupra rei veritatẽ prædicanda curabat. Rex ſe iſtis nuntiis non magnopere cõmoueri præ ſe ferebat: ſed quũ omnia inter ſe cõferret, ac cogitatione reuolueret, ſimul quæ his malis remedia afferri poſſent proſpiceret, alia lõgè grauior calamitas & iactura ad aulam perfertur: nũtiatur enim mortuum eſſe Franciſcum Delphinum ipſius primogenitum. Qui quum à patre ſic educatus eſſet, vt incredibilem de ſe expectationem omnibus concitaſſet, fore, vt eximius quidam ac clariſſimus princeps euaderet, Turnone ægrotans reſtiterat, quum patrem Valentiam nauigantem comitaretur. Illic quarto poſtquam decubuerat die mortem obiit: neque abeſt ſuſpicio, imò valde veriſimilis ſubeſt opinio, eum veneno ſublatum fuiſſe. Non modica in delibe-

Delphini veneno ſublati mors.

rando

rando occurrebat difficultas, quum quæreretur genus, exordium & ratio inſtituendæ orationis,qua res tam dura, tam acerba & luctuoſa patri ſignificaretur. Sed tamen & prorſus ſignificari neceſſe erat,nec diutius,vt omnes cuperent,celari poterat: verùm vt reperiretur qui negotium hoc ſuſcipere vellet, id verò omnium longè difficilimum videbatur. Hoc quidem omnes ſtatuebant, ſingulari quadam dicendi arte vtendum ei fore,qui luctum & mœrorem,quo paternus animus ſtatim ex eo nuntio corriperetur, lenire ſtuderet:at conſolator idoneus nemo extabat, quòd conſolatione omnes potius egerent.Tantam enim vniuerſi ſimul & ſigillatim omnes dolorem & acerbitatem perceperant, vt nemo ex omnibus eſſet qui lacrymas contineret, ita omnes vno animo & voce non ſecus hanc mortem lugebant, ac ſi ex ſuis liberis ſuiſſet. Hæc tantùm illi tum humilium tum clarorum hominum omnium ſtudium ab initio conciliauerat, locus vnde natus erat, ſpes regno ſuccedendi, ætas & ſimilitudo qua patrem exprimebat. Sed ſua hoc virtute exiguo tempore aſſequutus fuerat, vt ſummi illius amoris quo eum omnes proſequebantur, minima pars his rebus relinqueretur. Nihil enim vnquam conſultò prætermiſerat,quod in eum cadere poſſet,qui futurus expectabatur totius orbis maximus & excellentiſſimus princeps.Itaque conditio infœlix & dura præbebatur, vt patri nuntianda eſſet filij mors, cuius tanta erat expectatio, mortiſque genus tam indignum, vt nullus pater reperiri poſſet, nedum Rex, qui non extremo animi & ingenij mœrore atque triſtitia afficeretur.

Cardinalis Lotaringus Regi filium mortuum eſſe nuntiat.

QVVM adeo in deligendo viro ambigeretur, qui tam funeſtum & luctuoſum nuntium perferre auderet, nemo alius idoneus occurrebat quàm Ioannes cardinalis Lotaringus, cuius intima conſuetudine Rex vtebatur. At verò quum primum pedem cubiculo intulit, verba eum & vox defecerunt, neque vultum vnquam ad conſtantiam fingere ſic potuit, quin Rex primo intuitu ex ipſa facie aliquid infauſtum & calamitoſum accidiſſe ſuſpicaretur. Itaque quaſi animus illi hoc infortunium præſagiret,ſtatim rogat ecquid filius valeret. Cardinalis linguam palato hærere ſentit, & vir alioqui egregiè diſertus & facundus, murmure potius obſcuro quàm voce orationem enuntiat,balbutienſque duntaxat ægrè effatur, grauius quàm antea ægrotare illum quidem,ſed valetudinem tamen à Deo ſperandam eſſe. Tum Rex, Teneo, inquit, quid velis: non audes primo ſtatim ingreſſu eius mortem indicare, ſed tantùm proximum eſſe morti nuntiare cogitas. Ad iſta cardinalis ita reſpondet, vt nutu magis quàm oratione diem obiiſſe fateretur.Ibi tum nihil quàm lacrymas videres,tum plangore & lamentatione omnes qui adetant compleri audires. Rex edito clariſſimo gemitu, vt ex aliis cubiculis exaudiretur,ſolus & tacitus ad feneſtram ſe confert, animum luctu ſaucium gerens, quem tamen ſupra quàm vires humanæ ferrent, reprimere ſtudebat, vſque dum ipſe tandem virtûtis & naturæ conflictus alium illi gemitum vi expreſſit. Tum capite aperto, oculis, manibus & mente in cælum ſublatis, Non me latet, inquit, ſumme Pater, æquum eſſe, vt patienti animo quæ à te proficiſcuntur, accipiam omnia. Sed vnde optem aut ſperem, niſi abs te vno, hanc mihi conſtantiam & animi firmitudinem dari? Iam me dominatu imminuendo attriuiſti, acceſſit incomparabilis ex filij morte iactura. Quid iam ſupereſt, niſi vt me prorſus deleas? Quòd ſi ita quoque facere decreuiſti, hoc ſaltem me doce, vt voluntatem tuam hanc eſſe ſciam, ne aduerſari animum meum ſubeat. In hac me patientia confirma, qui vnus id pręſtare vales, natura inſitam humanæ menti imbecillitatem iuuans atque ſuſtentans.

Regis pia ac breuis ad Deũ oratio

HÆC fuit precum illius ſumma, quam tam pia & Chriſtiana clauſula finiit. Verùm qui mihi hæc narrabant, qui ſimul etiam tantã paterni animi cõſtantiã admirabantur & ſuſpiciebant, reliqua præ lacrymis obortis & gemitu narrare non poterant: quæ mihi quoque cauſa eſt cur in his narrandis longior non ſim futurus. Hoc tantùm, antequam ad alia tranſeo, addam, Cæſarem ipſum, cui propter Delphini famam vnà cum ætate creſcentem ipſe pater erat formidoloſior, (quanquam nonnulli ex illius intimis huius mortis ſuſpicione non vacant) continere tamen ſe perlato nuntio non potuit, quin de hominis ingenio ac moribus præclarè & honorificè loqueretur. De quo ſanè id ſperare & ſtatuere debemus, quum iuuenis iis præditus eſſet virtutibus, vt in plena viri ætate perfectæ virtutis ſpeciem non effigiem ſolùm quandam vocaremus, quod in

1537. eo præſtantioris virtutis initium erat, quum in florentiſſimi regni expectatione eſſet, quum tali educatione creuiſſet, vt illius expectatio iam regni amplitudinem ſuperaret, eum à Deo ad maius & fœlicius regnum vocatum eſſe quam iſtud eſt, cuius incolas ingens hominis deſiderium tenet & in perpetuum porro tenebit. Quin illud quoque perſuaſum habeo, non ea ratione & mortis genere ad beatorum ſedes illum eſſe euocatum, quin Deus pro ſuæ iuſtitiæ ſeueritate, meriti ſupplicij exemplum in eos pararit, qui huius adeo nefarij ac deteſtandi ſceleris autores fuerunt, ad cuius indignitatem exprimendam nulla humani ingenij facultate nomen idoneum reperiri poteſt.

Regis excelſus in maximis calamitatibus animus.

NVNC ad Regem redeo: qui ſtatim atque de bello Picardico certior factus eſt, quum in Prouinciæ finibus ſibi rem cum tam potenti & inſperato hoſte eſſe videret, magna ſe & multiplici difficultate premi videbat, (tametſi pro ſua prudentia diſſimulabat) quemadmodum eodem tẽpore tot locis bellum abſque externo auxilio ſuſtineret. Vbi tamen ad cæteras moleſtias mœſtiſſimum hunc nuntium cumuli inſtar accepiſſet, cui quiuis alius ſuccumbere potuiſſet, is ipſo temporis articulo quo cæteri omnes de reperiendo orationis genere idoneo laborabant, quo animum ægrum conſolarentur, illis vultum, geſtum & orationem talem præbuit, vnde ipſi conſolationem peterent. Poſtquam enim in ſummis illis difficultatibus omnem in Deo ſpem fixiſſet atque locaſſet, vt nihil aliunde ſpei & auxilij expectaret, nullum poſtea perturbati animi ſignum dedit: verùm vbi alij conſternato animo obſtupeſcerent, ipſe omnes animi vires eò contulit, vt rebus ſuis proſpiceret. Eo ipſo die veſperi concilium conuocat, vt de illis ageret: concilio dimiſſo literas & nuntios ad proreges & prouinciarum atque ciuitatum prætores dimittit, denique iis omnibus mãdata dat, qui rerum adminiſtrationem de quibus tum agebatur, aliquam habebant.

Regis ad Henricum filium oratio.

POSTERO die Henricum ſecundum filium, qui paulo antè dux Aurelius, poſtea Delphinus Viennenſis & Britoniæ dux fuit, accerſitum cum paucis in cubiculum deducit, eúmque breui hac duntaxat oratione alloquitur. Mi Henrice, inquit, tu fratre chariſſimo, ego filio primogenito orbatus ſum. Cuius in morte quæ res mihi luctum & deſiderium auget, eadem ipſa mihi ſolatium & leuationem affert, recordatio nimirum & ſatisfactio illius ſtudij & ſummæ voluntatis quam ab omnibus tum ſummis tum infimis huius regni ſibi conciliauerat. Hunc ita imitari ſtudeto, vt tandem ſuperes, téque ita virtutibus ornatum præbeto, vt qui illius deſiderio conficiuntur, id in te recuperent, quo deſiderium hoc ſedare & tandem deponere poſſint. Tu velim ad hoc vnum omnes ingenij vires conferas, omnem induſtriam, operam & ſtudium colloces. Deus quidem tibi conanti & pro virili adnitenti minimè deerit. Hac oratione pater filium cohortatus eſt, quæ ilico lacrymis & ſuſpiriis excipitur, vel (vt verius dicam) interrumpitur, quæ ex eorum qui aderant imo corde ob alterius dulcem & iucundam memoriam, alterius gratam præſentiam, patris denique & domini amborum communis admirabilem virtutem & conſtantiam exprimebantur. Quæ omnia me ipſum quoque mouent & cogunt, vt quæ in eam ſententiam dici poſſunt, reliqua in alium locum reiiciam, ne ſimul & mihi in ſcribendo & lectori in reminiſcendo nimia huius rei commemoratione moleſtus ſim: à quo tamen animum auocare nequeo, vt lacrymarum curſum aliquando ſiſtam, quas mihi demortui memoria ſubinde excutit. Deum Opt. Max. oro vt Chriſto omnium iudice, ſupremo olim die clemẽtiſſimo vtatur, ſuperſtitibus patri & fratribus diuturnam & fœlicem vitam exopto: quæ omnia ad ipſius gloriam, ſalutem & amplitudinem ipſorum regni & ciuium vtilitatem conducant. Nunc ad concilium redeamus, quod ſuperiori die veſperi habitum eſt.

Rex mãdata quoquouerſum dimittit.

REX eo tempore ad mandata quoquouerſum dimittenda animum cœpit appellere. In Picardiam ad Vindocinum & Guiſium literas mittit: his imperat, vt Germanos pedites primo quoque tempore, quemadmodum conſtitutum fuerat, conſcribendos curarẽt. Gomiti Rangoni, Caguino & cæteris Italis ducibus iubet, vt q̃ fieri poſſet celerrimè exercitum quem ipſe iuſſerat, compararent: hoſtem ita in Italia vexarent & negotium illi faceſſerent, vt ingentes illas vires quas in Gallia habebat, illuc conuertere cogeretur. Mommorẽcio, vt quemadmodum cœperat, dare operam pergeret, vt quò hoſtis cõtenderet, vbi moraretur, quid cogitaret ac deliberaret cognoſcere poſſet: ipſe quæ faci-

facienda ſuſcepiſſet, pro locorum & temporum ratione vel acceleraret vel differferret. Ad Heluetios etiam viros regionum & itinerum gnaros mittit, à quibus breuiſſima via in Prouinciam adducerentur. Duo hæc proxima capita poſtremo loco recenſebo. Nunc de Rangone narrationem inſtituam, & quæ apud Pedemontanos poſt Foſſani deditionem ad hoc tempus geſta ſunt, poſtea ad Picardica & duces Vindocinum ac Guiſium veniemus. Superiore cõmentario demonſtrauimus quemadmodũ Rex quum cardinalem Lotaringum legatum de pace ad Cæſarem mitteret, Rangonem & Caguinum Gonzagam ab exercitu colligendo, quem conſcribi in Italia curauerat, deſiſtere, (ne quod paci conciliandæ impedimentum afferretur) atque ob eam controuerſiam quæ illorum cauſa inciderat, quicquid iam copiarum coactum fuerat dimitti, domumq́ue reuerti iuſſiſſet. Poſtea deſperata prorſus pace, quum perpetuus eſſet imò in dies maior fieret bellici apparatus rumor quem Cæſar inſtituebat, quo in Galliam impreſſionem faceret, eo ipſo Rex quo antea nuntio vſus fuerat, Rangoni principis legati autoritatem defert. Is tribunos & centuriones ſuperioris delectus, Cæſarem etiam Fregozam ſororium monet, vt ſuos denuo quiſque colligat, & Mirandulam ducat. Res quindecim dierum ſpatio perficitur, licet non mediocris initio difficultas occurreret, propterea quòd in altera fluminis ripa, è regione Mirandulæ Tamiſius Germanos equites circiter octingentos, peditum ſex millia habebat, quibus delectum haberi impediret. Verùm his difficultatibus prudentia & ſolertia ducum militumq́ue labore atque induſtria occurſum eſt.

Rex exercitũ in Italia colligi iubet.

Ipse comes Rango princeps legatus & Caguinus bina peditum millia, totidem Cæſar Fregoza cum ducentis equitibus ferentarijs cogit: Palveſinus Viſcontius Mediolanenſis, Petrus Stroſſius Florentinus, Baltaſarius cognomento Eques Aſſalius Ferrarienſis millenos: Beringerius Caldorius Neapolitanus, comes Montenſis, Riſius, & Ioannes Taurinus Florentinus quingẽtenos: Aueroldus Brixianus quadringentos, totidem Bandinus Thuſcus cũ ducentis equitibus ferentarijs. Totidem numero equites habuit Taxius. Is tametſi genere Gallus erat atq; adeo è Regia cohorte, tamẽ quũ in Italia eſſet, quò iampridẽ miſſus fuerat, vt Galiotum comitem Mirandulanum in Regis fidem acciperet, turmam ſuam ex Italis equitibus confecit. Collecta hac manu, Rango omnibus iubet pararent ſe, vt viceſimo Auguſti die proficiſcerentur.

Interea Annobaldus & Burius, qui Taurinorum oppidum tenebant, nihil neque noctu neque interdiu reliqui faciebant, quod ad ſedulos duces & rei bellicæ vſu præſtantes pertineret. Nam & diligenter cauebant, ne quam facultatem aut rationem vel hoſtibus vel ciuibus ipſis nuper regno Gallico adiunctis darent, vt res nouas molirentur: & quum id ſibi non ſatis eſſe ducerent, vt excubitores collocarent, crebroq́ue explorarent ac commutarent, paratiſſimi omnibus temporum articulis imminebant, vt ſi qua ab hoſte, audacius per incogitantiam appropinquante, erumpendi & moleſtiam illi faciendi oportunitas daretur, neque temerè periculo ſe nequaquam obijcerent, ea prudenter vterentur: ſeque tutò recipiebant, re tam prudenter fœliciterq́ue adminiſtrata, vt ſæpius & homines bello captos armentiq́ue & gregis prædam ſecum agerent. Fabricius Maramus Ciriam (quod oppidum ſatis firmum paſſuum circiter ſeptem millia abeſt) quicquid ex omnis generis commeatu ex vicinis agris cogere potuerat, conuehendum curauerat, quo exercitum Cęſarianum iuuaret, trecentorum hominum præſidio impoſito. Hi quum non admodum diligenti cuſtodia ſibi opus eſſe, Gallos potius in defendendo oppido ſatis occupari exiſtimarent, vt nihil foris tentandum ſibi putarent, quaſi nulli tota regione hoſtes eſſent, ſic ſecuri Ciriæ ſe gerebant. Annobaldus hac de re per exploratores certior factus, Eſſæum cum ſeptuaginta fere equitibus, Canium & Alchium cum quingentenis peditibus illuc mittit. Hi vigilum ſtationibus iam collocatis profecti, à nemine conſpecti ad imam muri partem perueniunt. Admotis ſcalis prius in ſummum vallum euadunt, vigileſq́ue ſubmouent ac profligant, quàm cæteris qui in lectis iacebant, veſtes & arma induendi, & ad eum locum vbi pugnabatur concurrendi otium daretur. Ita oppidum occupant, & qui vim parant, omnes eos gladijs conficiunt. Equos & iumenta commeatu ac præda onerant, quicquid pecoris repererant præ ſe agunt: ita incolumes nemine obuio Taurinos ſe recipiunt. Paucis

Galli Taurinis obſeſſi in hoſtes multa fœliciter ſuſcipiunt.

1537. poſt diebus oppida capiunt Riuollas, Auellianum & Santambroſium: quanuis Auelliani amplius ducentorum militum non pœnitendum præſidium eſſet.

Levicula iſta quum ex ſententia gererentur, maiora etiam audendi & ſuſcipiendi cupiditatem illis iniecerunt: itaque Annobaldi animum ſubit Foſſanum inopinatò occupare. Verùm quum iſta cogitaret, & ipſe temporis veſtigio quum viros ad rem adminiſtrandam deligeret, Marcus Antonius Cuſanus per exploratores fit certior, Sauiliani ſedecim machinas tum grandiores tum mediocres à Cæſare relictas eſſe, puluerem, ſphæras, rudentes totamque illam ſupellectilem, cum non exigua armaturæ copia tum leuioris tum pedeſtris: qui porro præſidio collocati fuerant, eos ſecurè vicinos vicos abſque vllo metu aut cura populabundos & palantes peragrare: itaque illos facili negotio opprimi, oppidum & quæ illic ſeruabantur omnia, occupari poſſe. Hæc omnia quum Annobaldo & Burio nuntianda curaſſet, remque ſibi adminiſtrandam concedi poſtulaſſet, annuunt vt ijs duobus peditum millibus quibus præerat, aggrederetur. Comitem illi & ſocium addunt Cameracum Annobaldi legatum, cum lectis ex ipſius turma circiter ſexaginta equitibus. Quum progredi cœpiſſent, audiunt aliquot ex hoſtibus cum ingenti præda ſe in caſtellum non procul ab eo loco vbi conſtiterant, nuper recepiſſe. Quamobrem conuerſo in eam partem itinere, caſtellum vi expugnant, licet ſumma contentione & virtute defenderetur: ibi Beneſtius ex Prouennia gente vnà cum fratre capitur. Dum locum maiori fortè prædæ cupiditate quàm prudentia diripiũt (multorum enim ea eſt opinio, Sauiliano potituros fuiſſe, ſi quidem nuſquam commorati rectà illuc perrexiſſent) hoſtib. quid facere in animo haberent enunciatur. Qua illi re intellecta, quam poſſunt maximam hominum multitudinem Sauilianum mittunt, dum illi maioribus copijs ſubſequerentur. Qui primi huc perueniunt, pontes attollunt, portas repagulis obiectis obſtruunt, ſuos circum mœnia diſponunt, munimentis, quacunque latera porrecta patebant, ſclopos vncinatos, ſacretos, falconnellos, & leuiores machinas collocant: ſe denique ad primam impreſſionem ſuſtinendam, ſi opus eſſet, parant. Quod eo audacius & ſecurius faciunt, quòd auxilium ſibi ſtatim ſubmiſſum iri ſatis ſciebant.

Taurinenſes Cæſarianos ad Sauilianũ prælio ſuperant.

Nostri ad ſuburbia quum veniſſent, ſuumque conſilium patefactum & oppidum defenſoribus communitum eſſe perſpexiſſent, id ſaltem curarunt, vt hoſti quammaximum damnum in ſuburbio inferrent. Duas grandes cannas, quas illic reperiunt, aſcijs & malleis perfringunt & comminuunt, vt niſi in caminum denuo coniectæ nulli iam vſui eſſe poſſent: armaturam Cæſarianam inter ſe vniuerſam partiuntur, reliqua ſuo arbitratu diripiunt. Prounus adſunt ex equitibus nõnulli, quos procurrere duces iuſſerant, ſiquid fortè eminus conſpicerent, qui aduentare Scalengiũ nuntiant cũ duobus ferè hominum millibus (quantum quidem coniectura aſſequi poterant) & totidem regionis ipſius incolis, quos paſſim ex vicis coegerant. Itaque quum ſibi neceſſariò ad pugnam veniendum eſſe intelligerent, omnem euadendi ſpem in virtute collocant, ſuos ſumma celeritate collectos & confertiſſimo agmine inſtructos in agrum educunt, equites vtrinque ad latera diſponunt. Rebus ita conſtitutis, nullo interiecto ſpatio ſtatim hoſtes obuios petunt, quorum non parum impeditos ordines offendunt, vt qui mirum in modum feſtinarant, quòd noſtros imparatos & toto ſuburbio diſſipatos, dum prædæ congerendæ incumberent, ſe oppreſſuros ſperauerant. Hoſtes primum hunc impetum maiori audacia quam animi firmitate ſuſtinent: ſtatim pedem referre, & in cuneum illum qui ex incolis temerè collectis conſtabat, ſe recipere cœperunt. Vnde tanta perturbatio conſequuta eſt, vt ad iuſtam profligationem nihil ſupereſſet quàm vt auerſi fugam caperent. Hanc illorum trepidationem conſpicati noſtri equites, dum in dubio ſunt num pugnare an fugere mallent, tam acriter eos adoriuntur, vt terga vertere compellerent. Fugientibus inſtant pedites, eoſq; ita perturbatos agunt, vt plus cædis quàm pugnæ deinceps fieret.

Scalengivs vbi tantam ſuorum ſtragem conſpicit, neque iam imperia exaudiri aut cohortando quicquam profici videt, quos ex equitibus maximè expeditos habebat, properè ad Ioannem Iacobum Medicem marchionem Marinianum mittit, qui illum quanto in diſcrimine verſaretur, doceant. Is duo Germanorum peditum mil-

lia

lia ſecum adducebat: qui ſi ſtatim acceſſiſſent, vt noſtri iam defatigati tot numero homines integros & recentes in prælio ſuſtinere cogerentur, dubium non eſt quin ad internecionem deleti fuiſſent. Cuſanus & Cameracus conſpecto procul puluere quem aduenientes Germani excitabant, receptui canere, & ſuos, qui hoſtes inſequebantur, redire iubent. Hi tamen amplius trecentos interficiunt, multo plures vulnerant, ſeptem ſigna militaria, quum nouem toto numero eſſent, auferunt: reliqua duo illorum equites fugientes ex ſigniferorum manibus, ne à noſtris itidem arriperentur, extorquent. Noſtrorum duces quum puluerem augeri ſubinde, & appropinquare animaduerterent, atque adeò vererentur ne milites, qui & corporibus itinere faciendo & brachijs cædendo feſſi erant, ad eorum qui recentes ſubſidio veniebant, impetum ſuſtinendum impares eſſent, ſuos colligunt, & reditum alio itinere quàm quo venerant, parant: Annobaldum miſſo quodam expedito equite, quo itinere reuerti cogitarent, certiorem faciunt. Quod ſanè conſilium fœliciſſimè illis ceſſit, vt exitus ipſe comprobauit. Quum enim prædam atque impedimenta quæ præmiſerant (quibus etiam ſclopetariorum cohortem præſidio præfecerant) ſubſequerentur, pedetentim incedentes, ne ſcilicet hoſtes eos feſtinando aſſequuti defatigatione potius quàm virtute delerent, inſtant illis hoſtium præcurſores, qui eos adoriendo ac per vices ſubinde ſe recipiendo, remorari eos & velitando occupare ſtudebant, dum ipſa acies adeſſet.

Hoc hoſtium conſilium quum noſtrorum duces ſatis intelligerent, id potius agebant vt progrediendo ſuos è præſenti diſcrimine eriperent, quàm vt irruentes hoſtes longius ſubmouerent. Quòd ſi nonnunquam adeo premebantur, vt aduerſos in hoſtem vadere neceſſe eſſet, hoc tanta induſtria & virtute faciebant, vt hoſtis damni ſemper aliquid acciperet: ipſi ſtatim peditum agmen aſſequuti, feſtinare eos monebant. Accidit tamen vt Cuſanus glandem ſclopeto emiſſam capite acciperet, quo vulnere impeditus non ita potuit rem adminiſtrare vt adhuc fecerat. Hoſtium numerus ſenſim augetur, alijs atque alijs ſubinde accedentibus: vt noſtris exitium adeſſe appareret, niſi auxilium ab Annobaldo ſubmiſſum in tempore acceſſiſſet. Sed adeo commodè & tempeſtiuè adfuit, vt eo loci & temporis veſtigio quo hoſtes explicatis cornibus noſtros vndique circumuenire inſtituebant, equites ab Annobaldo ſubmiſſi promiſcuè in illorum pedites ſparſos incidunt, agitant, concidunt, fugant, denique ordines repetere cogunt, noſtriſq; equitib. ſui recipiendi ſpaciũ & facultatem dant, qui alioqui laſſitudine dimidia ex parte iã erant profligati. Equites ipſi numero circiter ducenti erãt, quos ducebat Alacrius, vir ſtrenuus, tantaq; ad ſuſcipiendum alacritate ac prudentia quanta alius quiſquã tum temporis: eum pedites mille ducenti ſubſequebantur. Quo effectum eſt vt noſtri paucis admodum ſuorum deſideratis, cum præda & impedimẽtis Taurinos ſe incolumes receperint. Cuſanus tamen tum itinere defatigatus, tum vulnere debilitatus, Pinierolis reſiſtere cogitur: ibi paucis pòſt diebus, clarã ſui nominis famam & viuis magnum ſui deſiderium mortuus reliquit.

Dvm hæc apud Pedemontanos geruntur, comes Naſſauuius poſtquam Guiſiam cæteráque vndique infirma oppida diripuiſſet, ómnia flamma & ferro vaſtans, homines, pecora & omnis generis bona agens & ferens, exercitum rectà Sanquintinum verſus ducebat. Qua re nuntiata mareſchallus Marcanus, qui Laudunum munire inceperat, illinc ſtatim proficiſcitur, vt Sanquintinum petat. Tanta eius rei cupiditate incendebatur, vt in obſeſſa vrbe cum imperio eſſe poſſet, quò demonſtraret quanto animo, cura, induſtria, virtute & diligentia obſidionem perferret, oppugnantis hoſtis aggreſſionem ſuſtineret, & rationem reperiret qua obſeſſum oppidum fortiter tueretur. Dum iter facit, à ſuorum nonnullis præcurſoribus fit certior hoſtem relicto Sanquintino, quòd oppidum illud egregiè munitum eſſe audijſſet, iter ſtatim Peronam verſus inſtituiſſe. Hoc enim oppidum etſi natura loci munitum erat, tamen opere & arte nondum ſatis firmum eſſe, multo minus etiam defenſorum multitudine teneri, qui aduerſus tantas copias ſtare poſſent, intellexerat. Quamobrem ipſe quoque mareſchallus mutato conſilio iter eòdẽ conuertit. Die menſis Auguſti decimo hoſtium exercitus exiguo quodam vico aut potius villa nomine Catella proficiſcitur. Aplincurium caſtrum ex itinere facta deditione capit: quod quum ob infirmitatem defendi nequiret, deſertũ fue-

1537. rat. Poſtero die Somonam flumen paulo ſupra illud caſtrum tranſit, totamque regionem populabundus vaſtat & incendit, dum proximè Peronam acceſſit. Eodem die Sercutus illuc ingreſſus erat cum mille peditibus, quorum propriam præfecturam habebat ex legione Picardica, cui alioqui princeps præerat. Quanquam autem illi Hamo, vnde de media nocte à Vindocino miſſus fuerat, profectò, viculis & villis iter faciendum fuerat, incendio ab hoſtibus facto adhuc fumantibus, adeo tamen peritis ducibus vſus fuerat, tantaque diligentia ſibi cauerat, vt nullo accepto damno omnia loca peruaderet.

Postridie eius diei mareſchallus ingreditur, cum centum grauis armaturæ equitibus: cui etiam caligo fumi ex vicis ab hoſte incenſis profuit, ne iter faciens conſpicuus eſſet. Naſſauuius veſperi Peronam circumequitans explorat, tandem caſtra ponit non procul à cœnobio Montis Sanquintini, animo admodum ægrè ferens quòd oppidum non ex improuiſo defenſoribus nondum ingreſſis occupaſſet. Quæ res quanto illi dolori erat, tantam inde voluptatem Vindocinus & Guiſius ceperunt, quum mareſchallum & Sercutum ſaluos illuc veniſſe audierunt. Sperabant enim omnino fore vt nouæ cohortes quas tota Picardia & Campania conſcribi iubebant, cum peditatu Germanico (quem duce Nicolao Ruſtico cognomento Boſſulo expectabant) ſatis maturè paratæ ad tollendam obſidionem adeſſent. Ac Belgicarum quidem rerum is erat tum temporis ſtatus.

Heluetiorum ſupplementum in caſtra regia venit.

Qvod ad Heluetios attinet, præter octo eorum millia quos Ludouicus Anguerranus Boſcorigaldus conſcripſerat, (qui maxima ex parte iam in caſtra venerant, reliqui itinere longiore quidem & remoto, ſed tutiore multo propter obſeſſos & impeditos tranſitus, quàm ſi rectà progrederentur, in dies accedebant) alios etiam pari fere numero Stephanus Aquius Bellouacus & Gulielmus Yzernæus (ex quibus alter è Regia nobilium cohorte, alter Regis etiam cubicularius erat) conſcripſerant. His quoniam varijs itineribus ad locum quendam conſtitutum conueniebant (vt quique ſigillatim ſe è patria inſcio aut certè conniuente reipublicæ magiſtratu, furtim ſubducebant) itineris duces & commeatus præfecti attribuebantur, qui eos per loca certa, quibus forum vinarium inſtitutum erat, quà ſcilicet breuiſſimum erat iter Valentiam, deducebant. Quò quum aduenirent, iuſſu Regis excipiebantur, qui etiam ducibus ſingulis torques aureos, qui centenos coronatos pendebant, donat, & ad Mommorencium proregem dimittit. Is certam caſtrorum regionem illis deſcribit, vbi cum ſuæ gentis hominibus conſiderent. Vniuerſos etiam qui nullo iuſſu extra caſtra, caſas & tabernacula conſtituerant, intra munitiones ſe recipere iubet. Quod dum facit, atque in tanto exercitu diſciplinæ militaris ſeueritatem æquitate temperatam, vt facultas data ferebat, adhibet, hoc intra breue tempus conſequutus eſt, vt quanuis exercitum haberet ex viris non variarum modò gentium, ſed etiam ſectarum & opinionum diuerſarum conflatum, ea tamen ratio & ordo inter eos ſeruaretur, vt qui ad caſtra accedebant, potius ciuitatis bene conſtitutæ quàm exercitus ex tot & tam varijs gentibus comparati ſpeciem conſpicere viderentur.

Cæſar rei ſuſceptæ difficultatem tandem agnoſcit.

Cæsar initio quum expeditionem in Galliam ſuſciperet, has ſecum rationes deputabat: Regē nullos ex Germania pedites accepturum eſſe, & Taurinenſes obſidionem minimè toleraturos. Nam Belgium iam à ſuis occupatum eſſe atque à ſe poſſideri perſuaſum habebat. Verùm paulo poſtquam Prouinciam ingreſſus eſſet, ac per nuntios aliquot ſubinde Germanicas cohortes ad Regem accedere certior fieret, Heluetios etiam plures quàm petierat venire: collectam iam in Italia manum & ad iter paratam eſſe, bellum in Belgarum finibus opinione diuturnius & difficilius fore, ſuos in Oceano ſe re iacturam facere, noſtras in mari Mediterraneo triremes libera nauigatione vti: tum verò ſe conata perficere & quem ſperauerat exitum, obtinere abſque externis auxilijs non poſſe intellexit. His cauſis adductus omni ratione efficere ſtatuit, vt papam & fœderis Italici ſocios ad ſe pelliceret, qui belli impenſas & curam vnà ſecum ferre non recuſarent. Ad hanc rem perficiendam Aſcanium Columnam cum mandatis & fiduciarijs literis ad papam totiuſque Italiæ principes ac dynaſtas mittit. Teſtificatur in primis non quæ vera eſſe, ſed quæ ſuis rationibus conducere intelligebat, quum bello Galliam

inuadere decreuiſſet, id ſe nullius priuatæ contentionis cauſa feciſſe, ſed quod publico totius Italiæ bono ac quieti conſulere cuperet, vt inſatiabilem Regis cupiditatem inde auocaret, qui bello continenter illis moleſtus eſſe pergebat. Hoc ne ipſos quidem fugere, imò apertè ſe eos teſtes appellare non dubitare, à ſe nullam fuiſſe rationem prætermiſſam, quò id à Rege obtineret, vt quicquid erat controuerſiarum, vel iure experiundo vel pactione ex æquo & bono potius dirimeretur, quàm vt vi & armis decernere cogeretur, vt ne hanc quidem tum conditionem recuſaret, quin ducatum Mediolanenſem Angoliſmenſi minimo natu è Regijs liberis concederet: quem tamen non ſolùm Cæſarei principatus nomine, ſed etiam priuato iure tenebat, primùm iure ipſo belli, armis nempe quæſitum, deinde quòd Franciſcus Sfortia verus & germanus dominus iure ceſſiſſet: hanc porro cauſam veriſſimam & planiſſimam eſſe. Quam etiam pacis in Republica Chriſtiana redimendæ atque conſtituendæ rationem ſiue conditionem ne nunc quidem à ſe repudiari, vt Mediolanum ſuis manibus auelli, remque planè conſtitui ex omnium Italiæ principum conſilio ac ſententia patiatur, nedum vt priuatum commodum publicæ ſaluti anteponeret.

Cæſar ex tota Italia auxilia petit.

HAS tamen conditiones quas & ferre & accipere, pro eo ac pacis ſingulari ſtudio tenebatur, paratus erat, Regem intolerabili arrogãtia & animo obfirmato recuſaſſe, nihil quantumuis æquum conceſſiſſe, bellum iniuſtum, ſæuum atque anceps, quàm honeſtam, vtilem & certam pacem maluiſſe, & quidem vſqueeo, vt iam nouum in Italia exercitum conſcribi iubeat. Hoc verò ſatis perſpicuè declarari, quanto magis Italiæ quietem turbare concupiſceret, quàm regno ipſi ſuo defendendo conſulere, in quo grauiſſimi belli molem ſuſtinere cogeretur. Siqua tamen ratione occurri poſſet ne Rex quas in Italia vires collegerat, ſimul coniungeret, ſibi quidem minimè dubium eſſe quin tam inſignem & claram de Gallia victoriam conſequuturus eſſet, vt Italia in perpetuam quietem & otium vindicaretur, quum nemo eſſet, præter vnum Galliæ Regem, à quo turbæ illi inferrentur.

HIS cauſis Cæſar allatis, mandatorum hanc adhibebat clauſulam, quum ipſe ſupremus eorum princeps & Cæſar, varijs locis, eodem tempore, terra & mari quatuor grauiſſimos & potentiſſimos exercitus haberet, id adeo magis quòd communis eorum quietis quam priuatæ vllius offenſæ rationem haberet, Italiæque proſpectum cuperet, ne in alienum dominatum incideret, eorum profectò partes eſſe, vt ſibi ipſorum cauſa laboranti opem atq; auxilium ferrent, aut verius vt communi animo & impenſis ſalutem Italiæ defendendam ac tuendam ſuſciperent. Cui ſi in tanto periculo nunc deeſſent, qua tandem in re quantum erga illam officij ſuſtineant, demonſtraturi eſſent, quæ fœliciter illos in pulcherrima & amœniſſima totius orbis regione procreauit, aluit, educauit? Ecqua tandem in re ipſorum opera egere poſſet, ſi nunc non in libertate propugnanda ac tuenda egeret?

Cæſaris ad papam mandata

HÆC Aſcanio in mandatis Cæſar dederat, quæ omnibus generatim & ſigillatim principibus & dynaſtis Italiæ exponeret. Eadem quoque ipſi papæ exponenda ſuſceperat: ſed illud præterea vt adderet imperatum fuerat, Turcam in eo eſſe totum vt expeditionem omnium quas vnquam ſuſceperat, grauiſſimã pararet: vt vere ſtatim ineunte ipſe in exercitu adeſſet, eo conſilio vt eodem tempore terra & mari Neapolitanum regnum & Siculum bello inuaderet, illicque locis munitis armamentario conſtituto, quæ ad bellum gerendum vſui eſſent deponeret, deinde quacunq; ratione & facultate poſſet reliquam Italiam atque adeo quicquid Chriſtiani eſt nominis peruaderet. Hæc quo minus papa ita habere dubitaret, hoc etiam Aſcanius in mandatis habebat, vt doceret Barbaroſſam ſua claſſe iam mare Mediterraneum infeſtum reddère, vt Chriſtiani nauigatione arcerentur, aut ſaltem non abſque periculo ſeſe mari crederent: maximè quia Galliæ Rex proculdubio fœdus cum illo inierat, omnemque diſſimulationis ſpeciem & laruam depoſuerat: quem aperte inuitabat atque vrgebat vt expeditionem maturaret. Quas ob cauſas non eſſe iam papæ cunctandum aut diſſimulandum, quin ſuo exemplo omnium Chriſtianæ Reipublicæ ordinum ſtudia excitaret, princeps omnes cohortaretur, princeps ipſe arma caperet, omnes denique ad commune diſcrimen aliquod remedium, & leuationem afferrent, quemadmodum ipſorum in commu-

1537. nem patriam, fidem & religionem Chriſtianam officium ac potius pietas, cauſæ, temporis, ſalutis in præſens tempus & libertatis in poſterum ratio poſtulabat, ac etiam flagitabat. Addebat porrò, vt aliquid ex hac re ad papam emolumenti rediret, Cæſarem illi, ſi hoc fieret, conceſſurum, idque iam polliceri, vt de Mediolanenſi ducatu ſuo arbitratu planè ſtatueret: quam ad rem tamen conſtituendam ſenatus populuſque Venetus adhiberetur.

Ascanivs Romam Calend. Auguſt. venit. Poſtridie dicendi poteſtate facta mandata ſua exponit, quum quidem coram adeſſet comes Siſfuentanus, quem Cæſar apud papam ordinarium oratorem habebat. Poſt cuius diſceſſum Aſcanius papam remotis arbitris conuenit, Cæſarem ducatu Mediolanenſi ceſſurum confirmat, quem etiam vni ex ipſius nepotibus traderet: effecturum inſuper vt Ferrarienſis de ijs in quibus cum eo diſſidebat, Vrbinenſis etiam de ducatus Camerini controuerſia cum eo ipſius voluntate atque arbitrio tranſigerent, modò id tantùm concederet, vt fœdus Italicum ſubiret. id eſt, vt Regem planè inde eijceret. Hæc mandata etiam Genuæ, Lucæ, Florentiæ, Senis Aſcanius quum iter faceret, expoſuerat: à quibus reſponſum in eandem ſententiam tulit, ſe, quicquid opibus, fortunis & potentia valerent, id omne ad liberandam, defendendam, tuendam & ſeruandam Italiam, quemadmodum papæ & ipſi Cæſari ex communi ſententia placeret, libentiſſimè eſſe collaturos. Papa Cæſaris voluntate ampliſſimis verbis collaudata, qui cùm propriam Italiæ tum communem Chriſtianæ Eccleſiæ quietem & pacem quæreret: ad cætera reſpondet, non poſſe ſe nō vehementer ipſius conſilium probare, qui bellum ab Italia transferre conaretur, ſed ſibi hoc multo gratius fore, ſi nec illic nec vſquam alibi inter Chriſtianos gereretur. Vbicunque enim ſiue in Italia ſiue in Gallia accideret, geri non poſſe quin ſanguis Chriſtianus fundatur, & præcipuæ totius Chriſtiani populi vires debilitentur. De Turca quod afferret, ſe id ſatis ſcire, non poſſe illum ad iucundius ſpectaculum inuitari, quàm vt potentiſſimos Chriſtiani nominis monarchas inter ſe tam funeſto & ſæuo bello inteſtino committi videret.

Facile enim hoc cuiuis perſuaderi poſſe, vter tandem hoc bello ſuperaret aut ſuperaretur, pontem Turcæ hac ratione ſterni, & optionem dari, vt alterum ex eis arbitratu ſuo poſtea adoriretur: quum minimè dubium eſſet, quin victoria ipſi victori incommoda valde atque detrimentoſa eſſet. Se tamen hoc Cæſari ſine vlla dubitatione confirmare audere, Turcam eo anno nihil aduerſus Chriſtianos moturum eſſe: id enim multis nuntijs iiſque certis & conſtantibus, ipſorum etiam Veneti ſenatus oratorum opera, qui Conſtantinopoli erant, didiciſſe, Turcam, quod eo anno ſupererat temporis, nihil aliud facere decreuiſſe, quàm vt ſe ex clade & iactura Africana quoad eius fieri poſſet, colligeret, quam antea quæſierat, eius rei facultatem poſtmodum ademptam denuo arriperet, vt Italiam quum liberet, claſſe aggrederetur. Hoc quidem non inficiari ſe, Turcam interim deſcenſionem in annum inſequentem adornare, claſſem nauium numero & toto apparatu maiorem & firmiorem inſtruere, ærario, commeatui, munitionibus, exercitui denique comparando proſpicere, vt toto conatu ampliſſimo, & validiſſimo exercitu eam impreſſionem faceret. Idque veriſſimum eſſe quod Cæſar ipſe monuerat, potiſſima illius conſilia & conatus ad Siciliam & Italiam ſpectare. Cui malo vt remedium afferretur & obuiam iretur, non aliam poſſe aptiorem inueniri rationem, quàm quæ ab ipſo Cæſare commemorata fuerat, vt ſuas quiſque controuerſias & contentiones ſaluti ac paci publicæ condonaret, ſimulque omnes eodem animo ad conſeruandam & defendendam communem ſalutem incumberent. Quamobrem quantum ipſe Cęſari tam egregiam de renouando illo fœdere & concordia voluntatem gratularetur, tanta etiam ſe cupiditate teneri, vt non ſolùm opes impendere ſed etiam caput cuiuis periculo obijcere poſſet, quò tam optatæ pacis arbiter ac ſequeſter fieret. Quam ſui animi cogitationem & cupiditatem vt aliquando re ipſa præſtaret, non alium ſibi aditum dari intelligere, quàm vt medium ſe, neutri ſtudentem aut addictum & neutrius cauſa damnata perpetuò ſeruaret: nedum vt ſibi aut ſuæ genti vllum principatum aut dominatum ea arte conciliare in animum induceret, qua damnum, moleſtiam aut iniuriam cuiquam inferre videretur. Quòd ſi tantum à Deo immortali benefi-

beneficium ſibi conferretur, vt vel minimus eſſet ex ijs quorum opera ille ad tantam rẽ perficiendam vti decreuiſſet, ipſam Dei voluntatem, quam ſequeretur, abunde ſibi magnum operæprerium fore: vt mori ſe potius optaret, quàm vt aliam laboris mercedem ac remunerationem quæreret aut acciperet.

Cæsar commodùm Aquas Sextias venerat, quum hæc ad illum mandata perferuntur. In ipſo itinere nonnihil damni acceperat, ſed quod reipſa non tam graue erat, quàm ob eorum indignitatem & infimam ſortem, qui intulerant, pudori magis quàm dolori erat. Nonnullis enim ex ipſa regione & montoſis locis ruſtici, occultis ſemitis & cliuis qui alpium anguſtijs impendebant, in inſidijs collocati, facultatẽ rei gerendæ nacti, ſubinde egrediebantur, & nunc in primos nunc in nouiſſimos inopinatò irruebant, vt legiones nequaquam laxare poſſet. Neque vllus dies intermittebatur, quin ſingulis ducentenorum paſſuum ſpatijs interiectis ſubſiſtere, ac ſe defendere cogeretur. Ac ne tum quidem tamen multum ipſis ruſticis nocebat, quippe ſimulatque ſe grauius premi ſentiebant, in ſumma iuga ſtatim ſe recipiebant, quam ad rem tramites obliquos ac nullis præter ſe nota diuerticula habebant, vt non tam diſcedere quam ex oculis & conſpectu euaneſcere putarentur. Cæſar quum inde caſtra moueret, ad turriculam quandam iter facere cogitur, quæ à ruſticis numero quinquaginta occupata erat, qui ſclopetos quoſcunque potuerant nacti illuc contulerant, eo conſilio vt ſi Cæſarem in ipſa ex indicijs quibuſdam agnoſcerent, eum vniuerſi peterent, hominemq́ue, quicquid tandem euenturum eſſet, interficerent. Non enim dubitabant, ſi id perficerent, quin tantæ audaciæ facinus magno illis ſtaret. Ac paulum ſanè abfuit quin quod ſtatuerent perficerent: nam vnum quempiam interfecerunt, quem Cæſarem eſſe ſuſpicabantur tum ex inſigni & ornatiſſimo paludamento quod armis impoſitum geſtabat, tum ex magno hominum comitatu, à quibus etiam obſeruari & magno honore affici conſpiciebant. Cæſar ad hanc turriculàm oppugnandam, coactus machinas admoueri, & totum exercitum perincommodè ſanè ſubſiſtere iubet. Turris oppugnatur, ruſtici in eius poteſtatem deditione veniunt: quos omnes tum moræ indignitate commotus, tum ad reliquos exemplo perterrendos, nequid deinceps eiuſmodi tentarent, ſuſpẽdi iubet. Quum porro planitiem quandam ſummo montis iugo ſitam & ſyluis vndique cinctam eſſe audiret, quò milites eniti non poſſent, eò autem nõnullos cum vxoribus, liberis ac pecoribus ſeceſſiſſe, ignem varijs locis ſecundo vento immitti iubet. Quo factum eſt vt omnes miſerè cremati interirent: pauci quum ex incendio effugere conarentur, in hoſtes incidũt, qui ne vni quidem pepercerunt. Ea re plebs tantum in Cæſarianos odium cõcepit, vt quiſquis in illorum manus poſtea veniret, non mitiore conditione vtebatur, quàm vt ſæuiſſimo & crudeliſſimo mortis genere periret.

Cæſar ad turriculam quam ruſtici tenebãt ſubſiſtere cogitur.

Cæsar ad Aquas Sextias literas per curſorem ab Aſcanio accipit, quibus ille quid apud eos perfeciſſet ad quos miſſus cum mandatis fuerat, ſcribit, non eſſe nimirum huius legationis fructum quem ſperauerat. Quo nuntio Cæſar accepto, quum diligentius apud ſe & attentius quàm antea, rebus adhuc integris, negotij magnitudinem conſideraret, intelligere cœpit quid eſſet Regem Galliæ in Gallia adoriri audere: videt etiam (quanquam paulo ſerius) ſupra vires eſſe, pecunias diutius ad tot exercitus alendos quot varijs locis habebat, ſuppeditare. Quam ad difficultatem vt remedium aliqua ex parte adferret, (quando illuc ſemel ingreſſus erat, vnde pedem leuiter referre non poterat, aut certè nolebat) hæc ei ratio in mentem venit. A mercatoribus Antuerpienſibus ingẽtem pecuniæ vim mutuò acceperat: his cauerat tum numis quos illi Belgij ordines ad bellum gerendum conceſſerant, tum ijs qui annuo reditu ex Hiſpania, Neapoli & Sicilia pendebantur. Eos per nuntium rogat vt reſtitutionem in annuum tempus prorogent, interim illis numis ad rei præſentis neceſſitatem vteretur, ſe damnum, quanti intereſſet, ex illorũ ſententia poſtea repenſurũ eſſe, quòd diutius mutuum reddi expectarent. Quos ad hanc ſententiam vt adduceret, nihil omnino reliquum facit, preces promiſcuè & pollicita, rependendæ longioris moræ adhibet, metum etiam tardioris perſolutionis incutit, nempe ſi quo aduerſo caſu bellũ diuturnius foret quàm initiò ſperaſſet: quaquidem re fieret (quod tamen ne contingeret, ſummis votis optabat) vt tantum exercitũ ſtipendij penuria, quod pecunijs perſolutis numerari nõ poſſet, dimittere cogeretur. Id verò ſi accideret, & metuendum nec dubitandum eſſe, quin hoſtis adeo acriter

A

1537. victoriam perſequuturus eſſet, vt ſe inuitum & ſuo magno malo illis in tempore deeſſe grauiter laturus eſſet.

Hoc miſſo nuntio Cæſar mirandum in modum dolere cœpit, quòd quum bellis ſuperioribus, quę per legatos ſolùm geſſerat, toties fœliciſſimè pugnaſſet, nunc quum ipſe intereſſet ac præeſſet cum potentiſſimo & firmiſſimo exercitu, poſt tantam verborum arrogantiam & ferociam qua eum omnes vſum fuiſſe recordabantur, tandiu deſidere cogeretur, vt nihil honorificum vel illuſtre hoc bello deſignaret. Itaque nouum inire cœpit conſilium, aut (vt verius loquar) conſiliũ quod antea animo agitauerat, perficere & exequi ſtatuit, ſed ſerius quàm par erat, vt nimirum fortunã tentaret, hoſtemq́ue acrius inuaderet. Quod quidem conſilium magno ſanè illi bono ceſſiſſet, ſi maturè & quemadmodum belli ratio exigebat, Regis copiis nondum coniunctis, & populo ob repentinum & inopinatum tanti hoſtis aduentum adhuc exanimato, perficere ſtuduiſſet. Caſtra habebat ſub Aquenſi ciuitate, vt illis ipſa à tergo eſſet, planitiemq́ue & duos colles ab imo leniter accliues, ex quibus in ipſam planitiem vtrinque deſpectus erãt, occupabant. Larius exiguum flumen, quod oppidi mœnia alluit, per media in longitudinem caſtra labebatur. Illic Cæſar quum decimoquinto Auguſti die eſſet, communicato duntaxat cum ducibus conſilio, tria Hiſpanorum, quatuor Italorum & quinque Germanorum milia lecta de media nocte proficiſci iubet, vt antè ad locum quem deſtinabat peruenirent, quàm noſtri quicquam reſciuiſſent. Ipſe priuſquã dilucеſceret, iã equum conſcenderat, comites habens ducem Aluam Hiſpanum, Alfonſum Aualoſium, marchionem Vaſtium & Ferrandum Gonzagam Italos, & comitem Hornium Germanum cum lectiſſimo vniuerſi equitatus flore. Cum hac equitum multitudine pedites paulo poſt ſolis ortum non procul Maſſilia aſſequitur, quum quidem ad conuallem quandam, quæ ad plagam maritimam pertinebat veniſſent.

Cæſar Maſſiliam ipſe explorare cõſtituit.

In illa conualle ſuis ſubſiſtere iuſſis, ipſe vno marchione aſſumpto cum ſclopetariorum non parua manu ad explorandum oppidum progreditur, vt ſalebris ſemper & obliquis itineribus incederet, ne ab oppidanis animaduerteretur, donec ab bombardæ iactum accederet: vbi ſe parietinis ædium quæ modò dirutæ fuerant, tectum continet. Illinc marchionem cum lectis aliquot ſclopetarijs progredi iubet, qui locum cominus exploraret quem à nonnullis percommodum eſſe ad collocandas machinas, oppidumq́ue illac infirmius eſſe audierat. Ille dum loci ſitum circunſpicit, ſimul & oppidum diligenter vallo hac parte cinctum videt, & ſe ab ijs qui ad mœnia in ſtatione erant conſpectum eſſe ſentit: complures enim iam oppido egreſſos ſuperiora itinera capeſſere, vt à tergo ſe circunuenirent. Conſpiciendi cauſa hæc fuit. Equi quos Cæſar in conualle, de qua ſuprà diximus, reliquerat, magnum hinnitum edere cœperunt, quo ipſa conuallis hinc mõtibus, illinc mari clauſa reſonare cœpit: vt inde ſtrepitus ad oppidum ipſum perueniret.

Quæ cauſa fuit quamobrem ſpeculatores eo attentius macerias illas & ſalebras, quantum quidem oculorum acies pertingere poterat, circunluſtrarent. Quod dum diligenter faciunt, marchionem non procul paucis comitatum deprehendunt. Itaque ſclopetarij illi emiſſi non exiguo numero fuerant, qui cùm eum circumuenirent, ſi quidem nullos haberet comites quàm quos obſeruarant, tum verò, ſi plures fortaſſe in inſidijs ſemitis occultis & implexis laterent, inferiores, vbi res poſtularet, ne eſſent. Marchio vbi ſe conſpectum eſſe animaduertit, alia ſe via quàm qua venerat, ad maceriam illam, vnde profectus fuerat, recipit. Ita cauſam cuſtodibus præbet, vt alios præterea ad macerias illas ſtantes deprehenderent. Quamobrem & alios ſubſidio milites emittunt, & aliquot machinis ad eam partem obuerſis ignem continuò immittunt. Emiſſæ in macerias glandes ruderum magnam vim excitant, quibus diſſilientibus multi tum interimuntur tum vulnerantur.

Cæsar ſe quamcelerrimè longius ab oppido extra glandis iactum in vallẽ recipit, quam vndiq; impendens maxima & latiſſima rupes tegebat, vnde fons aquæ perennis ſcatebat: ibi cibum propere capit. Communicato deinde cũ præcipuis ducib. conſilio, ducem Aluam & comitem Hornium circum Maſſiliam manere iubet, qui ſpeciẽ præberent, quaſi oppidũ obſidere cogitarent, Vaſtium cũ equitib. mille ducentis & Paulum

Saxanum cum ſex peditum cohortibus mittit, qui Arelatum explorarent. His mandat, ſi oppidum irruptione facilè expugnari poſſe iudicarent, Aluæ & Hornio per nuntium ſignificarent, vt copias illi ſimul coniungerent, dum ipſe cum toto exercitu adueniret. Sin autem ita munitum illis videretur, vt diuturnam obſidionem tolerare poſſet, ſe cum Alua & Hornio confeſtim ad Maſſiliam reciperent, vſquedum ipſe quid fieri placeret, ſignificaret.

HIS ita conſtitutis Cæſar in caſtra quo venerat itinere, reuertitur. Noſtri quos oppido exiſſe demonſtrauimus, aliquot ex hoſtibus capiunt, vt nimirum illi globorum ictibus perterrefacti, quibus parietinas illas dirui animaduerterant, palantes varijs locis, vt quiſque locum oportunum nactus videbatur (quippe locorum ignari) diffugiebant. Captos ad Barbezium Regis legatum & alios duces Maſſiliam adducunt. Ex quibus diſcunt Cæſarem ipſum paucis comitibus pone maceriam tum fuiſſe, quum machinarum glandes illuc adigerentur, in capite caſſidem Burgundicam cum plumis albis & aureis, & paludamentum Damaſcenum album armis impoſitum geſtantem. Hac re nuntiata nô eſt quòd quiſquam roget num plurimi tum extiterint quibus in illum eruptionem fieri placeret: tanti eſſe Cæſarem vel capere viuum vel interficere (qua in re tota victoria poſita eſſet) vt non dubitandũ eſſet vel multorum morte, ſi caſus ita ferret, rem tẽtare. Alij, quibus immatura conſilia & periculoſa minus cordi erant, oppidum militibus exhauriendum non eſſe cenſebant. Cæſarem non adeo propè acceſſiſſe, quin ſubſequentem tantam multitudinem haberet, quæ ad dimicandum, ſi res flagitaret, cum toto Maſſiliæ præſidio idonea eſſet: quin ne illud quidem a vero abhorrere, vt totum exercitum ponè ſequi putarent.

AD hanc ſententiam duæ illos cauſæ deducebant: Vna, quòd ſpeculatores longiuſculè ab oppido (in ea ſcilicet valle vbi Cæſar ſuos reliquerat) armorum emicantem ad ſolis radios fulgorem videre ſibi videbantur. Altera, quòd captiui ſe, quum è caſtris proficiſcerentur, ſciuiſſe negabant vel quam in partem ducerentur, vel Cæſarem ſubſequuturum fuiſſe. Quibus cauſis permoti verendum eſſe illi exiſtimabant, ne ſi plures ex oppido e mitterentur, & prælio commiſſo hoſtes maiore multis partibus numero ſuperuenirent, vel cogerentur ipſi ſuos coràm inſpectantes ſinere trucidari, vel ſi ſubſidium ferre conarentur, in oppidum compulſi hoſtes ſecum permixtos fortè introducerent. In hac altercatione alij medium quoddam conſilium ſequuntur, vt qui emiſſi fuerant, reuocarentur, nec longius abire permitterentur, ne in hoſtium inſidias incurrerent: horum loco alij integri celocibus & piſcatorijs ſcalmis e mitterentur, qui oram legentes plagam illam extra hoſtis conſpectum adnauigarent, quoad locum illum ſuperarent, vbi armorum micantium ſplendor extare videbatur. Hucuſq; prouecti, ſi quam hoſtium illic multitudinem viderent, à quibus ſe nequaquam conſpectos eſſe putarent, tum egreſſi conuallem quę ad plagam pertinebat, circuirent, donec dumeta peragrantes ad arma eos excitarent, darentque operam vt ſpecie ſimulati receptus eos ad certam plagam, quam illis deſignari oporteret, allicerent. Illuc aliquot triremes mitterẽtur, quæ ad certum temporis ſpatium cunctatæ eos tandem medios machinarum globis necopinantes turbarent. Hæc ſi ita adminiſtrarentur, non dubitabant quin abſque damno & dedecore multos ex hoſtibus interfecturi eſſent: quin illud quoque addebant, fortè vel Cæſarem ipſum vel ex primatibus quempiam (vt fortuna ſummis non minus quàm infimis minatur) illic, vt infortunium ferret, adfuturum. Maſſilienſes Cæſarianos e ruptione facta cedunt.

HAC ſententia omnibus probata ad rem perficiendam accinguntur: verùm Cæſar inde iam diſceſſerat. Noſtri in litus expoſiti, vti conſtitutum fuerat, longo circuitũ myrtos, lentiſcos & reliqua arbuſta, quibus tota hæc regio obſita eſt, peragrant, deinde ſe conſpectui dant, velut longè alijs è locis venirent. Dux Alua ſimulatque illos vidit, aliquot ferentarios in eos immittit, quos adeo appropinquare, vt eorum numerum inirent, & ad ſe rem confeſtim renuntiare iubet. Equites poſteaquam illuc peruęniſſent, noſtrorum paucitate animaduerſa, Aluam ilico certiorem faciunt, ipſi interim vt eos retinerent, dum receptum parare videbantur, & ad eum locum elicerent, vnde ne vnus quidem cladis nuntius euaderet, impetum in eos facere cœperunt. Noſtri qui omnes ſclopetarij erant, glandibus emiſſis ſibi eorum impetum non magno eſſe terrori

1537. præ ſe ferunt. Id verò ſummopere equites expetebant, quorum conſilium erat noſtros tantiſper velitando morari, dum ſuorum confertam multitudinem præſtolabantur: quum quidem noſtri artem arte deludentes, eam quoque allicere ſtuderent. Qua paulo pòſt conſpecta noſtri velut re inopinata ſe terrore affici ſimulant, pedem referunt, ſic tamen vt in fugam ſe planè nondum conijcerent. Quum ad locum ad quem eos allicere iuſſi fuerant, perueniſſent, tum terga vertere, ſeque contentiſſimo curſu arbuſtis proripere cœperunt. Eo temporis veſtigio ſphæræ è tormentis aperta plaga in mediam hoſtium multitudinem crebræ emittuntur, quos breui ita exornatos reddunt, vt aliorum corporibus, aliorum cruribus & brachijs ſtratis, morientium lamentatione & fugientium pauore atque conſternatione, reliquis qui integri erant & incolumes, tantum timorē immiſerint, vt omnes de fugiendo magis quàm experiundo periculo laborarent. Horum fuga ſubita & terroris plena fit: ſed accidit quiddam quod eum valde auxit. Noſtri enim qui arbuſtis & fruticibus ſe receperant, fugientes tam acriter adoriuntur, vt illorum animos hæc opinio ſubierit, eſſe eos primæ noſtrorum exercitus aciei præcurſores, quaſi accepto nuntio Cæſarem è ſuis caſtris exijſſe, ipſi quoq; Auenione egreſſi pugnandi poteſtatem facturi eſſent.

ITAQVE nihil ad præſens periculum effugiendum aptius eſſe reperiunt, quàm vt procul ab ora maritima diſſipatam multitudinem in vallem rupibus collibusque circundatam colligerent. Ibi ſpeculatores collocant, qui viderent num qui præterea accederent. Illic Alua dum ſuos recenſet, cùm multos ſe amiſiſſe, etiam illuſtres viros agnoſcit, tum verò comitem Hornium, aliumq; eius propinquum ex Germanorum ducibus, magno ſanè omnium luctu. Noſtri perpaucis deſideratis Maſſiliam ſe recipiunt. Hoſtes vnum ex noſtris viuum captum ad ducem Aluam adducunt: ab eo rem totam, quemadmodum ſuſcepta fuerat, audit, falſum etiam eſſe rumorem qui percrebuerat noſtros caſtra mouiſſe. Ipſe Dux cum reliquis centurionibus, quòd ſibi tot illuſtres viros perijſſe indignarentur, hominem per ſummam immanitatem quatuor equis citatis diſcerpi iubent. Cauſam tantæ immanitatis prætexebant quòd Italus eſſet, qui paulo antè ſacramentum apud Cæſarem dixiſſet, atque adeò transfuga & proditor omnino eſſe conuinceretur.

Vaſtius Arelatū ad obſidendum explorat.

DVM hæc fiebant, Vaſtius & Paulus Saxanus quâ iuſſi fuerant progreſſi, totam Craxiorum planitiem pertranſeunt (quos Campos ſaxoſos appellant) neque quenquam obuium habent. Ad hanc planitiem paludes verſus non longè à ponte Craxiorum ſubſiſtunt, vt quid facto opus eſſet, inter ſe deliberarent. Saxanus illic cum multitudine manet, marchio triginta tantùm aſſumptis equitibus ad pontem venit, ad quem ſeruandum viginti ex illorum numero relinquit, ipſe cum reliquis pontem prætergreſſus ad tumulum vnde oppidum deſpiciebatur, peruenit: hunc enim valde oportunum eſſe narratum illi fuerat, vt oppidani mirum in modum obſidione premerentur. Ac res quidem ſic habebat. Subductis enim illuc aliquot machinis, deinde oppugnatione alijs machinis labefactato illo muri brachio, quod cum muro huic colli ſubiecto in angulum coibat, ex eo colle in muri partem deiectam glandes emiſſæ facilè ciues ſubmouiſſent, ne ad irrumpentes hoſtes arcendos concurrere auderent. Illic Vaſtius gradum ſiſtit, ſeque pone duo piſtrina ventilata occultans, animaduertit ſolertia ciuium commoditatem illam quam ſe reperturū ſperabat, ſublatam eſſe, ipſe quoque à noſtris ex oppido conſpectus eſt.

ENIMVERO ſi Cæſar initiò, vti conſtituerat, Arelatum rectà venire maturaſſet, priuſquam Mommorencius prorex oppidum munire inciperet, perfacile illi erat nemine obſiſtente illo potiri: vnde liberum Rhodani tranſitum nactus, vel in Prouincia vel in Gallia Narbonenſi nos adoriri potuiſſet, pro eo ac tempus & occaſio in altera harum regionum rei bene gerendæ facultatem præbuiſſent. Sed ipſius proregis iuſſu & cohortatione, ducum diligētia, militum indefatigato labore, ciuium denique ipſorum induſtria breui tempore adeo communitū eſt, vt decimotertio die poſtquam inceptum opus fuerat, firmius multo ibi eſſet, quà ante tredecim dies maximè hoſti patere & minimè propugnari poſſe videbatur.

Arelatum mira diligentia communitum

OPPIDVM ad Rhodanum flumen ſitum eſt, ad ipſum faſtigium vbi in duo brachia

chia diuiditur: vnde duobus oſtijs in mare influens inſulam triquetram nomine Camarollam complectitur. Calend. Auguſt. illuc ingrediuntur Ioannes Caracciolus Neapolitanus, princeps Melphitanus, & Stephanus Columna Romanus, quorum par erat & & æqua autoritas, vt vterque Regis ibi legatus diceretur. Eodem die ingreditur Antonius Antiuillanus cognomento Villerius rei machinariæ ductor, ſecum duodecim torméta tum maiora tum mediocria, ducentos item quinquaginta foſſores adducens. Poſtero die Bonouallanus cum ſua equeſtri turma quæ equitibus cataphractis quinquaginta conſtabat, viginti inſuper equitibus ex turma Boſiana duce Montrolio Bonnino Boſij legato. Hunc Bonouallanum, qui frugum & omnium rerum vaſtitatem faciendam vnà cum comite Tendano ſuſceperat, vt ſuprà dictum eſt, Mommorencius per literas Arelatum proficiſci iuſſerat, vt oppidum vnà cum Melphitano & Columna tueretur, atque adeo equitum commemoratam multitudinem ad eum miſerat. Quo ille mandato accepto celeriter ad caſtra ſe confert, vt proregis ſententiam & conſilium plenius ediſceret, quid à ſe fieri vellet, ecquid in muniendo oppido diligentiæ adhibitum eſſet, quod antea ipſe ægerrimè defendi poſſe nouerat. Breuiſſima in caſtris mora facta Taraſconem venit: ibi equites ſuos præſto habuit. Huius loci arcem, deinde Belcarium quoque ad alteram Rhodani ripam ſitum explorat, proregi quid ſibi videretur per literas ſignificat: id enim diſcedenti illi è caſtris mandauerat. Prorex ex eius ſententia, quũ nihil omittere vellet quod humana prudentia proſpici poſſe intelligeret, ea loca muniri inbet, ijs Rabodangium Regis ordinarium præguſtatorem & Sarremigium rei machinariæ præfectum cum quingentis militibus præponit.

A R E L A T V M poſtquam peruenit, literas & mandata principi Melphitano & Stephano Columnæ communicat, qui iam loca infirmiora munire cœperant. Qua tamen munitione inchoata ciues tum viros tum mulieres magnus timor occupauerat, maximè verò vulgus ipſum, propterea quòd complures matronæ nobiles, quæ oppidum antea incolebant (ea eſt enim illius regionis conſuetudo, contra quàm in media Gallia fieri ſolet, vt nobiles viri & mulieres in oppidis non ruri habitent) ſarcinis collectis aliò migrare inſtituerant. Ea res plebi magnum timorem incuſſit, quòd inde oppidum non mediocriter periclitari ſuſpicarentur. Verùm Bonouallani aduentu, quòd & Gallus eſſet, & eius linguam magis quàm aliorum ciues intelligerent, quum denique proregis Mommorencij verbis (cui totius regionis incolæ maximè confidebant) confirmaret nihil illis defuturum quod ad tuendum & defendendum oppidum conducere videretur, matronæ illæ confirmato animo migrandi conſilium abijciunt. Quo factum eſt vt deinceps omnium ordinum homines in opere eſſe inciperent, locupletiores etiam pecuniam ſe collaturos pollicerentur. Illic præſidio erant circiter centum triginta equites ex ijs turmis quas ſuprà commemorauimus, pedites mille Vaſcones, qui tribunum habebant Ioannem Foxium comitem Carmanium, totidem Campani, quos ducebat Ioannes Anglurrius Iurius, præterea ſclopetarij Itali propè quadringenti. Hunc numerum non ſatis magnum iudicarunt ciues, vt vim Cæſariani exercitus & continuas aggreſſiones ſuſtinerent. Tritici magna ſuppetebat copia, farinæ parum admodum, ne vnum quidem piſtrinum: itaque ſtatuitur vt viginti quinque conficiantur, quæ vel hominum induſtria vel equorum vi verſarentur. Vini quidem magna erat penuria, ſed magna ſupportandi Rhodano facultas dabatur: quinetiam tum ducum tum militum is erat animus, vt vel aqua bibenda, ſi neceſſitas cogeret, ſe ſuſtentarent. Quorum enim fortitudine præditus eſt animus, & ad res præclaras bene comparatus, ij ne ex profluente quidem bibere detrectant. Decreuerunt tamen vt vinum aduehendum curaretur. Quod ad carnes attinet, poterant nullo negotio vno die ex Camarolla inſula decem boum millia accipere: hæc enim è regione ſita eſt, ſic vt Rhodani brachium duntaxat interſit. Sale valde abundabant, puluerem verò & reliqua quæ ad rem machinariam pertinent, non ita magna copia habebant.

Q V I B V S omnibus diligenter conſideratis optimum factu eſſe viſum eſt, vt princeps Melphitanus (qui hanc curam omnium rogatu, quòd Regis negotia id poſtulare videbantur, libenter ſuſcepit) ad caſtra, quæ ad Auenionem erant, proficiſceretur, Mommorenciumq; moneret vt quæ ad oppidum propugnandum vſui eſſe viderentur, mit-

1537. *Arelati ſeditio inter milites.*

teret omnia. Dum ille abeſt, rixa inter duos milites cooritur, quorum alter ex Anglurranis cohortibus, alter genere erat Italus. Orta inter eos primùm deinde paulatim inter vtriuſque commilitones contentio ita exarſit, vt pene tota ad extremum multitudo in Italos commoueretur & arma ſumeret, quorum parua erat ſanè pro Campanis multitudo: ſic denique dimicâtur vt ferè octoginta numero vtrinque caderent. Itali ad ipſas Srephani Columnæ ædes compelluntur: eò ſe recipiunt, quòd is & conterraneus erat, & regij legati in oppido dignitatem tenebat.

Campani incenſis pugna animis adeo nullam loci quem ille obtinebat, rationem habent, vt non promiſcuè ſolùm cum ipſis Italis in ędes irruere conarentur, verùm etiam non ſecus ac ſi cum perduellibus res eſſet, ſigna eò properè inferrent. Machinam ad fores vſque trahunt, qua alij fores perfringendas cenſent, alij ſclopetarijs glandibus eos petunt qui colloqui ad ſeditionem pacandam cupientes, è feneſtris proſpiciebant, quorum tres aut quatuor occiderunt: alij domos conſcendunt, vt detractis tegulis irrumperent. Res ad miſerrimum exitum ſpectabat, vt magnum regijs negotijs detrimẽtum adeſſe appareret: niſi Bonouallanus audito tumultu, cum decem aut duodecim duntaxat è ſuis equitibus, quos fortè apud ſe reperit, ſtatim accurriſſet, reliquis armatis & equis conſcenſis properè ſubſequi iuſſis. Ipſe præ feſtinatione, quòd metueret ne malum gliſceret, parmam manu geſtans & gladio accinctus adeſt, quum temporis ſpatium vt alia armatura ſe tegeret, nullum daretur. Vbi ad locum venit, Villerio primùm, quem obuium fortè habet, imperat vt tormentum inde abducat. Ægrè hoc ab eo perfici poterat, propterea quòd vi & tormentarijs inuitis à ſeditioſis aduectum fuerat. Anglurrio inſuper præcipit vt ſuos milites hinc faceſſere iubeat: verùm is nec imperio nec autoritate qua apud illos valebat, quicquam profecit.

Eodem temporis veſtigio Broſſius Bonouallani & Montrolius Bonninus Boſij legatus adſunt cum toto equitatu armis & lanceis inſtructo, quemadmodum iuſſi fuerant. Bonouallanus ex eo numero viginti equites lectos diſcedere iubet, qui ſingulis ædibus Italos inueſtigarent, eoſque ad locum remotum & munitum, quem ipſe aliquando deſignauerat, pone Eccleſiam quam Maiorem vocant, ducerent: denique illis vel capitis periculo edicit, videant nequid illi detrimenti acciperent: reliquos iubet ad Columnæ ædes ſubſiſtere, donec quid fieri vellet oſtenderet. Ipſe cum decem cataphractis, quos ex equo deſilire iubet, ædes obambulans, rationem inuenit qua eos poſtico introduceret, ingreſſos ad feneſtras prodire compellit, vt ſeditioſi tandem illas ædes præſidio non carere intelligerent. His rebus confectis ad ſeditioſos illos ſe confert: qui equites ad feneſtras cõſpicati in ipſum Bonouallanum ſe tumultuari velle præ ſe ferre cœperũt. At ille & vultu & oratione imperioſa atq; minaci eos obiurgans, demõſtrat præter equitatum illum quem à tergo viderent, cohortes Carmanianas iam in platea armatas eſſe (comitem enim Carmanium ipſius ex fratre nepotem eſſe illis conſtabat) quibus ſe accerſitis & alijs viribus quas ad manum haberet, facilè eorum impetum & effrenatam audaciam repreſſurum eſſe. Hac illi oratione perculſi ſe recipiunt, quum præterea Villerium rei machinariæ præfectum, & ſuum etiam ipſorum tribunum, Anglurrium cum Bonouallano ſtare viderent, qui etiam magna fide ac diligentia in ſedando tumultu vſi ſunt. Hos etiam comitabantur ex ipſis Campanis militibus non pauci, quibus hæc ſeditio aduerſus equitem torquatum & Regis legatum mota vehementer diſplicebat.

Seditione pacata Columna Bonouallano per nuntium vt ad ſe veniat, petit. Quò poſteaquam venit, oſtendit ſe tam inſigni accepta iniuria in eo oppido non diutius morari decreuiſſe: ab eo ſummis precibus contendit, vt ſe egredientem præſidio & comitatu iuuare velit, dum in locum tutum perueniret. Bonouallanus contrà docet nefas illi eſſe ita diſcedere, quum & ipſe in oppido Regis iuſſu cum imperio eſſet, & Cæſar loco tam propinquo in planicie Auiliana ſub Aquenſi ciuitate caſtra iam haberet: ſatius eſſe vt tota res vel Regi vel proregi nuntiaretur, vt ſeditioſi iſti exautorarentur, ſupplicioque debito afficerentur, in cuius locum alios poſtea milites ſubmitti magis morigeros & publicæ vtilitatis magis ſtudioſos oporteret. Dum porro reſponſum a Rege acciperetur, nihil cauſæ eſſe cur ſibi metueret, obſequentes milites & numero

& viri-

& viribus etiamnum ſuperiores eſſe. Addit inſuper ſe in ipſis ædibus pernoctaturũ eſſe, imperaturum præterea vt totus equitatus & dimidiæ comitis Carmanij cohortes excubias illic agerent, nequid denuo ſeditionis orietur. His tamen Bonouallani verbis Columna à ſententia deduci non poteſt: ſed quum timeret ne prima hæc rixa aliam pareret, quæ res publicis negotiis impedimento, ſibi dedecori & probro eſſet, afferret etiam ſe oppidum abſque præfecto non deſerere, ipſum Bonouallanum remanere, qui quoniam lingua Gallica vtebatur, facilè iis ipſis ſeditionis autoribus morigeris vteretur, maximè ſi Cæſar prius appropinquaret quàm alij milites accederent: quod ſemel ſtatuerat, in eo perſeuerat, neque rogare deſiſtit, quin exoraret. Bonouallanus triginta ex ſuis cataphractis equos conſcendere iubet: horum decem præire conſtituit, deinde Colũnæ famulos procedere, poſtea ipſi cum decẽ aliis, quos tandem reliqui decem nouiſſimo loco ſequebantur. Hoc ordine ad portum Trincotallium peruenĩunt: illic Columna flumen tranſit, Bonouallanum ſalutat, & ab eo diſcedit, reliquos Italos qui in oppido non ita magno numero ſupererant, ei commendat. Quod etiam eadem ratione præſidij ad profectionem dãdi perfecit, & ad eum portum commeatum illis in poſterum vſque diem ſuppeditandum curauit.

Rebvs ita adminiſtratis Anglurrio diſertè imperat vt ex vniuerſis cohortibus principes ſeditionis autores perquireret, quos ſibi ſiſti vellet. Dum Anglurrius iuſſa exequi parat, (erat autem vir cum primis honeſtus & probus, ſed milites longè diſſimiles habebat) ipſe interim ad Mommorencium proregem ſcribit, de iis quæ acciderant certiorem facit, rogat aliquem primaria autoritate mittat, qui de tota re cognoſcat. Mommorencius ilico principem Melphitanum remittit, cui Potonem Raſinum ſeneſchallum Agenenſem & vnum ex prætorianorum præfectis attribuit: poſt illos denique machinaria impedimenta & alia quæ vſui eſſent magno numero mittit. Cùm enim in vniuerſum ſumma diligentia proſpiciebat quicquid hoſtis conatum infringere, impedire, vel retardare poſſet, tum verò huic oppido in primis prouidendum eſſe ſtatuebat, non modò quòd magno futurum eſſet hoſti adiumento, ſi eo potiretur, ſed quòd ſolus ferè cæteris diuerſum ſentientibus illud muniendum eſſe cenſuerat. Itaque ſingulari quodam ſtudio operam dabat, vt omnia abundè, quæ ad propugnandum vſui erant ſuppeditarẽtur: quòd videbat, ſi res malè ceſſiſſet, multos obiecturos ſatius futurum fuiſſe hoſti apertũ dirutis munimentis relinquere, quàm negligentius muniendo ei poſtea obiicere, qui à ſe expugnatum illud gloriaretur: vnde & illi maiores ſpiritus ſibi ſumerent, & noſtris animi virtus & fortitudo labaſceret. Anglurrius Bonouallano duos ex ſuarum cohortium ſeditioſos in manus tradit, quorum alter ſe nobilem eſſe prædicabat. Hi ad imbrices domus publicæ ſuſpenduntur, cohortes in caſtra remittuntur, ipſe Anglurrius grauiter morbo affectus in oppido ſubſiſtit. Cohortes poſtquã in caſtra venerunt, publica ignominia notantur, vexilla eripiuntur & haſtilibus eximuntur, ſeditioſi omnes publico præconio exautorantur, regiis ſtipendiis in perpetuum illis interdicitur. Duo hominum millia in eorum locum mittuntur, quibus præerat Ludouicus Lucemburgius comes Roſſius. Is tamen paulo pòſt vnà cum fratre Ioanne Lucemburgio Chiſtellio à prorege accerſitur, vt apud illum in caſtris eſſent. Itaque mille ex iis quos adduxẽrant illic relinquunt, quingentis præerat Marius Delphinas, totidem reliquis Gutta Borboneſius. Reliqui mille numero vnà cum Lucemburgio in caſtra reuertuntur: quorum in locum mittuntur quingenti duce Palaſſio patria Foxiano, totidem etiam alij duce barone Rixouio Ocitano.

Oppidvm interim continenter munitur, vt decimotertio iam die vnde maior metus impendebat, inde minus periculi quàm aliunde appareret, ſexque propugnaculorum & caſtellorum ſubſtructiones ad illud defendendum extarent. Illis machinæ imponũtur, aliiſque locis collocantur, quibus maximo vſui fore videbantur: præſertim in veteri theatro quod Arenarium appellant. Illinc proſpectus in illum tumulum editum, de quo à nobis dictum eſt, recta ferebatur: vt nulli quantumuis exiguo numero vlla ratione tuti illic conſiſtere poſſent. In hoc theatro duæ machinæ loco maximè opportuno collocantur, vnde in omnes vndique partes globi emitterentur. Has munitiones Vaſtius ex eo loco proſpiciebat, vbi ſe poſt piſtrina ventilata occultauerat, quemadmodum à nobis dictum eſt. Illinc opus ſpectans ſatis iudicat commoditates illas omnes

Vaſtius Arelatum explorans conſpicitur.

1537. ſublatas eſſe,quibus ſe in oppugnando oppido vſurum eſſe ſperauerat. Sed rem ita habere ipſo vſu non ſolùm aſpectu haud multo interiecto ſpatio, neq; id ſine vitæ diſcrimine,didicit. A noſtris enim conſpectus,ſtatim à ſeneſchailo Agenenſi,qui vnà cum Bonouallano deambulabat, Villerio rei machinariæ præfecto peritiſſimo & diligentiſſimo indicatur. Is tam ſcita collimatione duas machinas theatro impoſitas ad illum locum obuertit, vt niſi Vaſtius accenſum ignem conſpicatus, ſubita corporis declinatione è loco exceſſiſſet,actum de eo planè videretur. Glandes proximè illum delapſæ magnam terræ copiam excitant, qua ſparſa fortè petitus equus cui inſidebat, conuerſus in illud iter quo venerat tanta rapiditate fertur, vt nulla ratione cohiberi potuerit,donec ad viginti illos equites quos ad pontem cuſtodiendum reliquerat, perueniret. Illinc ſe cum ſuis maiori celeritate recipit quàm venerat: quòd oppidanorum ad arma concurſum clamore ſignificari audiebat. Itaque verebatur ne prius opprimeretur,quàm ad ſuorũ multitudinem veniret,quæ pone illum tumulum condita latebat, quâ ad loca paluſtria itur:qui locus ſex ferè hominum millia capere poterat,vt ab oppidanis minimè conſpicerentur. Quæ ſanè fuerat cauſa cur ſibi ab illo tumulo tantopere metuerent. Etenim ſi illud tantùm periculi extitiſſet,quòd illinc in oppidum proſpectus dabatur,quódq; machinæ è loco ſuperiori oppidum interius nullo obiecto vallo toto muri brachio noſtros prohiberi videbantur,ne ad irrumpentes hoſtes arcendos ad muri ruinam concurrerent,ac non etiã patuiſſet locus, vbi tecti hoſtes magno numero collocarentur, qui machinis præſidio eſſent,ne egreſſi oppidani illas vel occuparẽt,vel clauis adactis obſtruerent:non fuiſſet profecto tantopere ille locus editus pertimeſcendus.

Princeps Melphitanus, Bonouallanus & ſeneſchallus Agenenſis, vt toto oppido magna feſtinatione ad arma conclamaretur efficiunt,non quò eruptionem vllam facere cogitarent,ſed vt militum virtutis & animi periculum facerent. Horum tantam alacritatem experiuntur, vt non minus ſpes quàm ſtudium ſtrenua illorũ ad propugnãdum oppidum induſtria deinceps vtendi eis acceſſerit. Mœnia ſtatim ſatis conferto hominum numero complentur,certa ex ſingulis cohortibus multitudo ad locum quò cõclamatione facta còire oportebat,præſto eſt:ſigna in loca conſtituta inferuntur,quæ tãta militum multitudo comitatur, vt qui circum muros in ſtationibus collocati erant, deſiderari non putarentur: vulgò toto oppido erumpendum eſſe ingenti clamore iactabatur. At duces,ad quos crebri ex hoſtium caſtris nuntij afferebantur (maximè monachi cuiuſdam ex Franciſcanorum grege opera,quem illic Bonouallanus habebat: nuntium acceperant Cæſarem nonniſi de Arelato obſidendo verba facere) ſuos erumpere non patiuntur,ne totus Cæſaris exercitus nouiſſimo loco eſſet. Horum tamen egregiam voluntatem ampliſſimis verbis collaudant,in ea vt pergãt cohortantur,quam ad illud tempus reſeruarent,quod duces oportunitate oblata commodum iudicarent ac præciperent. Decem tantummodo equites cataphractos oppido emittunt:quos eò progredi iubent,dum deprehenderent quanta cum iis eſſet multitudo qui in tumulo conſpecti fuerant,quid denique hoſtis conſilij haberet,cognoſcerent. Longè illi procedunt, vt neminem obuium haberent:in ea quidem valle depreſſa & paluſtri vbi in inſidiis latuerant, equorum veſtigia obſeruant,tum itineris ſigna, quo ſe vnà cum peditatu receperant, agnoſcunt. Sed illi maiore feſtinatione quàm venerant reuerſi, ſe ex noſtrorum oculis & conſpectu ſua celeritate ſubduxerant. Duo ruſtici in fruticetis reperiuntur, quò ſe præ metu abdiderant: ex iis noſtri audiunt,& in oppidum renuntiant,hoſtes tota multitudine illinc ſe recepiſſe,omnes ſimul ad Sammartinum quem vocant tranſiiſſe: qui locus ab oppido amplius mille paſſus abeſt quâ iter eſt Maſſiliam.

Interim commeatus,machinarũ multitudo,& reliquæ muniriones quæ Melphitanum & Agenenſem ſubſequi debebant, aduehũtur:inter cætera decem aut duodecim vini naues adſunt,qua maximè re ex toto commeatu illi egebant: pulueris tormẽtarij & ſclopetarij non exigua copia,rerum præterea è quibus lanceæ,ollæ & malogranata igniuoma conficiuntur. Horum magnam multitudinem faciendam curant: erat enim quidã in oppido tormentarius huius artis ſcientiſſimus: qui aliquando equitibus Rhodienſibus operam ſuam collocauerat. Eodem tempore aliquot Cæſaris triremes ad turrim oſtio Rhodani impoſitam accedunt, quam tormentis diu concutiunt. Qui turrim cuſtodiebant, nullo ſe metu affici præ ſe ferunt,acriter propugnant, in vnam ex

Cæſariana claſsis turrim oppugnat.

trire-

triremibus glandibus impactis hoſtes vehementer lædunt, quos ad extremum illinc diſcedere cogunt, ægrè admodum ferentes quòd conata perficere non potuiſſent. Cōſilium enim fuerat capta turri Rhodanum ponte iungere, quo in Galliam Narbonenſem tranſire liceret, ſpe non dubia adducti, fore vt multa oppida eius regionis occuparent, quę opibus ditiſſima, defenſoribus parum referta, & opere minimè munita erant. Rex quòd huic turri metueret, iam Nemauſum, Biterras & in alias vrbes præſidia deduci eáſq; muniri iuſſerat, præter eos qui à Candenario tota prouincia Narbonenſi conſcribi & præſto eſſe, ſiquid vrgeret, iuſſi erāt: quorum maximus poſtea vſus fuit, tametſi tum quidem nihil eſſet neceſſe. Itaque Regi mirè grata fuit eius opera & virtus qui turrim defendit: qui quidem præter inſitum illud rei fortiter gerendæ ſtudium, eo maiorem adhibebat diligentiam, quòd adoleſcens in rixa facinus commiſiſſet, cuius culpam & memoriam delere conabatur. Neque ſpes ſanè eum fefellit: Rex enim tam ſtrenuum factum remunerari ſtudens culpam illi condonauit: quin ipſe poſtea (Vicontio illi cognomen erat) ordines duxit, & quingentis peditibus in regiis bellis præfuit.

Alia inter milites Arelatenſes ſeditio.

Havd multo pòſt oritur alia ſeditio, non minori ſcelere neque leuiori periculo quàm illa altera. Cuius hoc fuit initiū. Arzacus Brixius patria Burdegalenſis D. peditibus ſub tribuno Carmanio præerat. Ex iis duo quū in ſtatione eſſent, duos annonarios prætereuntes (qui arietes in caſtra ducebant) cōſpicati, ſtatim è muro ſcalis admotis deſcendunt: nā interdiu mane ſcalæ erigebātur, veſperi in oppidū ſubducebantur, propter eos qui operi faciēdo incūbebāt. Egreſſi quinq; aut ſex arietes illis per vim adimunt: qui ad comitē Carmaniū (ex cuius cohortibus eos eſſe ſciebant) hāc iniuriā expoſtulaturi cōfugiūt, ſibi vt ſatisfiat, petunt. Ille ius non denegat, mox ſontes cōprehendi, & Melphitano atque Bonouallano in manus tradi iubet, quos ſtatim in vincula carcere publico coniiciunt. Exiguo interiecto ſpatio Arzacus Bonouallanum adit, captiuos reſtitui, & hanc culpam illis ignoſci poſtulat. Reſpondet Bonouallanus ſe cum Melphitano principe ea de re acturum, ſe quidem quicquam conſtituere in re tanti momenti, nec velle nec debere, quæ periculoſi admodum exempli duabus de cauſis erat, primùm quòd ſtatione relicta muros ad deprædandum tranſiliiſſent: deinde ſi nulla de iis pœna qui huiuſmodi latrocinia committunt, ſumatur, futurum vt oppidum in egeſtatem, præſertim Cæſare tam propinquo, incideret. Arzacus cùm alia quæ iratus animus ſubiiciebat, reſpōdet, tum verò niſi reddantur captiui, permultos eſſe quibus hoc factum minimè probaretur. Excipit Bonouallanus, & diſertè Regis verbis illi imperat, vt quotquot ex ſuis eſſe intelligeret, quibus diſciplinæ militaris & inſtitutorum belli violatores caſtigari non placeret, ipſe eos oppido eiiceret. Arzacus nihil ad hæc locutus, vultu & geſtu indignabundo egreditur. Eodem die poſt cœnam quum Melphitanus & Bonouallanus oppido exiiſſent, vt in agro procubitores collocarent (vigilias iniquas verbo caſtrenſi appellant) & milites quibus ad eam rem vti ſolebant, variis locis ſparſi eſſent, vt omnis opprimēdi oppidi facultas tolleretur: Arzaci milites quingenti numero ſeditionem mouent, ac Vaſconiam magna voce inclamantes, vt conterraneos commouerent, rectà in carcerē magno impetu feruntur, fores effringere & cuſtodibus vim inferre parant: ne quis ad opem ferendam accurrat, ad omnes plateæ aditus quæ ante carcerem erat, ſclopetarios & haſtarios diſponūt. Tumultus rumor ad aures Carmanij peruenit, qui quòd tribunus militum erat, eò properè accurrit, & ſtrictum manu gladium geſtans ſe illorum audacię opponit, ſeditionem pro viribus ſedare & domum omnes mittere ſtudet: ſed parū verbis proficit, imò bis aut ter paulum ab eo abfuit vt interficeretur. Melphitanus & Bonouallanus re intellecta magna feſtinatione accurrunt. Verùm non ita potuerunt tempeſtiuè accedere, quin fores curiæ municipalis (vbi carcer erat) effractæ, tabulæ & monimenta in ignem coniecta, milites & reliqui quotquot vincti erant, ſoluti planè ex ergaſtulo extracti eſſent.

Dvces tantum hoc facinus eo tamen die diſſimulandum eſſe cēſent, id veriti, ne dum ſceleris autores cōquiri iuberent, deterius aliquid cōtingeret, domus diriperētur, virgines ac mulieres per vim conſtuprarentur, aliáque deſignarentur quæ ferè ſolent homines improbi, quibus facultas quædam ædes nocte intempeſta (quæ, vt aiunt, pudore caret) perſcrutandi obiicitur. Præſtare ſtatuunt, vt Bonouallanus accerſitis ad ſe omnium aliarum cohortium cēturionibus, cum eis ageret, vt ſuæ quiſque cohortis prima-

1537. rios milites ſibi conciliare ſtuderent, quò auxilio ad exemplum in iſtos audacia furentes edendum eſſent, hæc ab omni ratione & æquitate prorſus aliena eſſe, quanti omniũ genere Gallorum qui militabant, apud Regem intereſſet, eorum culpa huiuſmodi ſeditiones crebrò contingere, quæ cauſam ei præberent, quamobrem milite externo deinceps non domeſtico vteretur. Hac oratione Bonouallanus & autoritate quæ valebat, eorũ animos ſic affecit, vt ſe omnes operam daturos pollicerentur, vt in ſontes animaduerteretur, & qui aduerſari auderent, vniuerſi conciderentur. Poſtero die mane Melphitanus & Bonouallanus comunicato prius conſilio comitem Carmanium ad ſe accerſunt, hunc iubẽt tympani ſtrepitu & vexillis explicatis ſuas cohortes ex oppido educere, vt in caſtra ad Auenionem proficiſcerentur, nolle ſe homines turbulentos in oppido diutius pati, cuius tantum eſſet momentum, quódque hoſtis obſeſſurum ſe quotidie minaretur. Multa ille tergiuerſatus & reluctatus tandem porta Craxiana ſuos emittere cogitur. Melphitanus & Bonouallanus equitatum omnem, duo peditum millia ex aliis cohortibus & ciues circiter quadringentos (quibus Aquarius oppidi ciuis præerat) porta Taraſconenſi exire iubent. His ita conſtitutis Carmanio imperant vt duas cohortes ſeorſum inſtruat, velle ſe videre quantus in vtraque militum numerus eſſet. Arzacum vocant eius cohortis centurionem à qua tumultus initium factum fuerat, præcipuos ſeditionis autores in conſpectum dare eum iubẽt. Is duos miſeros gregarios producit, hos eſſe maximè ſeditioſos affirmat. Quo illi quum ſibi ſatisfactum eſſe negarent, præciperéntque, vt alios & quidem præcipuos adduceret, de quibus capitale ſupplicium cæteris inſpectantibus ſumere intenderent, reſpondet Arzacus, ſi in omnes facti participes animaduertere liberet, ne vnum quidem exceptũ iri. Duo illi in manus latrũculatori tradunt, quos in oculis exercitus ſuſpendi iubet: cæteri omnes vultu & voce ſignificare, grauiori etiam ſupplicio dignos eſſe homines contumaces & ſeditioſos, qui bonorum omnium congreſſu arcendi eſſent. Arzaco ſignum adimitur, ille cum ſuis ex cœtu deturbatur: hi abſque tympano totam multitudinem peruadunt, iubentur ad proregem in caſtra proficiſci, cuius arbitratui committebant, vt aut veniam illis daret, aut debito ſupplicio pergeret afficere. Carmanius Arzaco ſignum militare cõmodatò reddit, quo in caſtra proficiſceretur, ea tamen conditione ne illi deinceps explicare abſque proregis permiſſu liceret. Ille aliud iter arripit, neque vnquam reperiri potuit, quantacunque diligentia vndique peruestigaretur. Ipſe quidem Mommorencius conſtituerat ab ipſo Arzaco non à militibus facti rationem repoſcere. Milites quoque diuerſi & palantes alio atque alio itinere dilapſi abierunt: neque vllum poſtea in eo oppido facinus, contumacia aut tumultus extitit.

HIS omiſſis ad Regem nũc reuertamur, qui Valentiæ de illo Cæſaris ad Maſſiliam aduentu, quem commemorauimus, nuntium acceperat. Quanquam porro ſtatim pòſt nuntiatum fuerat eum non diu moratum, parua admodum ſpe oppugnandi nedũ potiundi oppidi ilico diſceſſiſſe, tamen huius rei fama breui peruagatur, & tota aula increbreſcit: vt non modò de ipſo iam hominis aduentu & machinis ad oppugnationem admotis ſpargerentur ſermones, ſed etiam narraretur eum octo dierum ſpatio ipſas noſtrorum munitiones aggreſſurum eſſe. Hic rumor à tenuibus ortus ad primates ipſos permanauit: nec verò tanquam de re formidabili id diſſeminabatur (qualiter ſolent rumuſculi cum metu in aurem inſuſurrari) ſed publicè clara omnium voce prædicabatur, velut rei cuius fœliciſſimus ſperaretur exitus. Hæc quũ palàm enũtiarentur, non eſt

Henrici Delphini mira in caſtra abeundi cupiditas.

quòd quis roget vtrum Henrici modò Delphini & Britoniæ ducis, qui apud Regem patrem ac dominum colendiſſimum erat, incredibilis quædam cupiditas animum ſubierit, vtrum omnibus quos apud patrem gratia & autoritate plurimum valere intelligebat, valde inſtaret, qui ſibi adiumento eſſent, vt cum patris venia caſtra adire liceret. Ac tanta ſanè ille cupiditate huius rei ardebat, vt præ metu quo afficiebatur ne ſerius adeſſet, Cæſaris audaciam & alacritatem ad nos adoriendos vberius multo quàm exitus ipſe comprobauit, prædicaret: neque vllos niſi his de rebus ſermones inter familiares ac notos habebat. Præcipuè verò quiritari ſolebat, ſi res infauſto caſu ita ferret, vt Cęſar prior huc adueniret, nec ipſe ad eum excipiendum præſto eſſet, ecqua in poſterum ſpes ſupereſſet fore, vt tam opportuna ſibi daretur facultas, qua tyrocinium ederet? ecquando æquius aut glorioſius bellum contingeret, quo poſtquam diuinitus in hunc gradum

elatus

clarus eſſet, cum tam nobili aduerſario comparatus ſui periculum faceret? Bellum enim geri pro chariſſima patria tuenda, à qua ſubmouendus eſſet, potentiſſimus hoſtis Cæſar multis antea victoriis clarus ille quidem, ſed nunc, ſi & apparatus noſter ſpectaretur, & æquitatis ratio haberetur, cladi accipiendæ propoſitus. Denique cum eſſe hoſtem, quo ſuperato victoriam omnium maximam & illuſtriſſimam quæ vnquam homini contigerunt, certò expectari: victore autem offenſionem fortiter præliando nullo dedecore contaminatam futuram.

HÆC paſſim animo agitabat & dictitabat: quæ tamen quia non ſatis maturè ſe cõſequuturum ſperabat, quandiu eorum duntaxat opera vteretur qui apud Regem erant (ſic enim animus magna cupiditate incenſus vel breuiſſimæ moræ impatiens eſt) omnes alias rationes inire cœpit. Cum Mommorenciò per nuntios, quos in caſtra crebrò mittit, agit, vt ab eo literas ad Regem ſcriptas quales cupiebat, & certum hominem cum mandatis impetraret. Rex qui reuera ſummam ex eo voluptatem capiebat, quòd in filio talem ad bellicam gloriam & res præclaras ardorem agnoſceret, qualem in ſeipſo fuiſſe, quum ea ætate eſſet, recordabatur, quo magis apud ſe animi ſummam alacritatem laudabat, eo ſe difficiliorem in concedendo præbebat: quòd ſimulatione repulſæ hunc animum iam honeſta cupiditate quærendæ nominis gloriæ in ipſo iuuentutis flore flagrantem magis ac magis inflammare vellet. Tandem ſe precibus expugnari ſinit, aut (vt verius dicam) ſe vinci ſimulans, quod in primis cupiebat, velut nonnihil inuitus concedit. Iam vires ſuas coniunctas & paratas videbat, ac tales quidem vt abſque temeritatis culpa illis cum hoſte cõgredi minimè dubitaret, perficerétque reipſa quod iampridem in animo habuerat, vt ipſe rectà eò exercitum prælio decertaturus duceret, quò hoſtem progredi audiebat. Itaque quum ſatis ſciret filio (quem nunquam profectò ſiuiſſet primum belli ſpecimen ac tyrocinium in expeditione nimium periculoſa edere) tales futuros comites, vt diuino fauore fretus nec damnum vllum accepturus, nec dedecus admiſſurus eſſet, quum inſuper ipſe breui eum ſubſequi cogitaret, vt hanc honoris ſtirpẽ, ex qua incomparabilis virtutis fructus expectabatur, in generoſo iuuenis principis corde ſatam aleret atque educaret: libenter hanc ei gloriæ vſuram concedit, vt illi apud tantum exercitum, tali ætate, aduerſus tam potentem hoſtem, qui ipſe aderat, proregis & imperatoris nomen tribueret.

QVAMOBREM vbi quod petebat conceſſiſſet, & animo & oculis in eum conuerſus ſic alloquitur, Nunc, inquit, Henrice fili, cum bona mea venia cúmque eo animi ardore quem in te nequaquam damno, proficiſceris eius artis futurus diſcipulus, quam te aliquando ſcire ac factitare (quæ tui iſta educatione digna expectatio eſt) oportet: ſic tamen vt tum ea tibi vtendum eſſe intelligas, quum cauſam ea ratione tollere te putabis, ne poſthac, vel ſæpius vel maiore populi damno & regni periculo ea vti neceſſe ſit. Illic Mommorencium & multos cum eo belli duces peritos reperies, quibus equidem pro ſingulari in me & regni ſalutem ſtudio debeo plurimum. Huic ſeparatim te eò venire dices non imperandi, ſed diſcendi cauſa vt in poſterum imperes: huic porrò vnà cum cæteris te eos adire dices, vt ſuam illi te artem doceant, rogabis vt te ei tyrocinio aſſuefaciant, quod tum tibi tum illis honori ſit, ad Dei in primis cultum atque huius regni vtilitatem conducat. Comem te illis & affabilem præbeto, eorum tibi amorem ac ſtudium conciliato, quemadmodum frater optimè inceperat. Potiſſimùm id operam dato vt talem te omnes experiantur, vt niſi is eſſes, qui es, eum te eſſe cur optent cauſam habere videantur. His ab ſe eum verbis dimittit, qui minima mora ad iter faciendum accingitur. Ibi verò iuuenes aulici nobiles ſatis produnt, quàm vehementi voluntate arma capeſſendi tenerentur. Nemo enim fuit cui non honoris inſitum natura ſtudium puncto temporis omnia ad proficiſcendum neceſſaria parata confecerit. Triduo Delphinus in caſtra venit. Mommorencius obuiam illi citra pontem Sorguium procedit, vt eum magna tribunorum, centurionum, aliorúmq; qui aliquem dignitatis gradum in caſtris tenebant, multitudine exciperet: quibus eum comitatus in ædes ſuas deducit, eiſque illi ceſſit, vt illic tanquam imperator prætorium haberet. At Delphinus eum migrare non patitur, ſatis ſibi eſſe dicens ſi ædium partem teneret. Itaque ſimul habitant, vt Mommorencius omnia pro imperio, vt antea fecerat, adminiſtraret, Delphinus illius conſilio & ſententia perpetuò vteretur.

Regis ad filiũ Delphinum oratio.

1537. Cæsarianorũ ad Maſſiliam obſidio.

CÆSAREM Maſſilia diſceſſiſſe iam ad caſtra perlatum fuerat. Sed dux Alua & cæteri quos ille reliquerat, oppidum etiamnũ obſidebant, ſpecie tamen maiore quàm potiundi ſpe aut etiam conſilio: noſtros duntaxat ad eruptionem quandam temere faciendam elicere conabantur, aut certè efficere vt exercitus Regius ſubſidio obſeſſis veniret, quem loci oportunitatem nacti ſuperiore conditione adorirentur: propterea quòd Cæſar caſtra adeo propinqua habebat, vt ſtatim de noſtrorum profectione certior factus illos anteuertere & ad ſuos venire facili negotio poſſet. Sed fruſtra hæc omnia conſilia capiebantur. Nam oppidanis præſtantiſſimi duces præerant, qui ſuos nunquam niſi cõmoditate ſcitè captata, vt hoſtibus damnum ſemper inferrent, egredi ſinebãt. De caſtris porro mouendis Mommorencius, qui iampridem apud ſe quid agere vellet ac deberet conſtituerat, quique ſingulis diebus aut exploratorum opera, aut captiuorum teſtimonio, aut amborum etiam conſtanti oratione quæ apud hoſtes gererentur, quicquid illi ſuſciperent, quicquid in concilio deliberarent intelligebat: etiã illis ceſſantibus, nec quę conſtituerant perficientibus, nihil ſibi totis copiis tentandũ iudicabat, licet victoria iam pene in manibus certa, vt neque Regis neque regni rationes in diſcrimen vllum adducturus videretur. Idem porro tametſi iam inde à Briniolana clade id potiſſimum ſpectabat, vt noſtri eo prudentiores & cautiores ad belli fortunam eſſent, quo hoſtis ad ſuſcipiendum audacior reddebatur, non tamen prorſus langueſcere & remitti illorum virtutem patiebatur: ſed vt quodque hoſtium conſilium aut iter ſuſceptum ad illum perferebatur, ipſemet (quãtum humana iudicij perſpicacitas ferebat) præſcribebat quos, qua ratione, quoaduſque illis occurrere expediret: ipſe quo magis aut minus rem progredi animaduertebat, eo magis habenas vel adducebat vel remittebat iis quos ad cõſilia ſua exequenda emiſerat. Hac ratione damnũ Britiolis acceptũ abſq; vllo offenſionis diſcrimine ita ſarciendum curauit, vt nullus vnquam præteriret dies quin hoſtes vel in caſtris turbarentur, vel nuntium de aliquo conflictu acciperent, quin noſtri cum eis aliquo loco pugnarent, vt Cæſariani perpetuò inferiores diſcederent. Nec verò illi tanta vnquã diligentia ſuam profectionem cælare, nec horam & tempus tam alienum deligere, nec itinera tam cæca & inſueta tenere potuerunt, quin euntes aut reuertentes in noſtros inciderent. Si paulo plures egrediebantur, quicquid prædæ reperire poterãt, id omne abſumebant, neque quicquam ad ſuos reuerſi afferebant. Sin pauciores, vel prorſus delebantur, vel ſuperati capiebantur. Quamobrem neque quod iter inſiſterent, ſatis illis cõſtabat, neque certò conſtituere poterant, vtrùm ad penuriam omnem tolerandam ſe compararent, quòd metus longius à caſtris euagari prohibebat, an potius ſe in hoſtium manus manifeſto vitæ diſcrimine coniicerent, quò mortem deſidioſam & probri plenam effugerent.

Memmorencij incomparabilis prudentia.

NON multo antè Ioannes Paulus Ceres cum ſuis equitibus & nonnullis Italis ferẽtariis, & Martinus Bellaius cum ſuis ducentis & tribus Italorum peditũ cohortibus, nũtio per exploratores accepto, aliquot ex hoſtium equitatu ad Lormarinũ, quod exiguũ eſt oppidum quâ ipſi iter habebãt, pabulatum veniſſe, ſuos equites variis locis in inſidiis collocant, id eo conſilio, vt ſi alij aberrarent, alij ſaltem in eos inciderent. Caſus ita tulit, vt quo itinere ipſi equitabant, hoſtes obuios haberent, qui pecoris & armenti magnam vndique collectam prædam præ ſe agebant. Eos incautos tanto impetu aggrediuntur, vt illi metu exanimati neque ſuorum neque noſtrorum, qui illos adoriebantur, multitudinem animaduerterent. Erant enim illi numero ferè centum optimè armis & equis inſtructi, quum Paulus ſecum non plures quatuordecim haberet. Qua tamẽ adeo exigua manu & prædam eripit, & captiuos circiter triginta abduxit: quin & plures abduxiſſet, ſi plures captores adfuiſſent. Adeo verum eſt quod dici ſolet, in prælio aduerſo & victum ita pauore conſternari, & victorem rei ex ſententia euenictis voluptate ita capi, vt neuter ſuorum numerum inire animum inducat. Hoſtes quũ poſtea tantũ dedecus delere cuperent, aliquot dierũ ſpatio interiecto in eiuſdẽ oppidi arcem cẽtum ſclopetarios introduxerãt, cùm vt curſoribus is locus perfugio & receptui eſſet, tum verò vt noſtris cupiditatem illuc veniendi iniicerent, quaſi inde deturbaturi eſſent, eóſq; alio itinere conferto agmine accedentes circunuenirẽt. Ioannes Paulus hac re nuntiata Fayetto & Curtoni ſignificat, qui ſe cum eo coniungunt, ac præter lectos ex ſuis turmis equites quot accipere libuerat, ducentos ſclopetarios peritiſſimos adducunt. Cum ea multitudine Cabellio-

bellione proficiſcuntur,ſcalas tumultuariè confectas ferunt,aditus omnes,ne inopi nato hoſtium aduentu opprimerentur,collocatis militibus muniunt,ſcalis admotis tanto animo irruunt,vt omnibus qui vel acerrimè repugnarent interfectis,arcem vi caperēt. Reliquos omnes captiuos abducunt,neq; redeuntibus quiſquam illis moleſtus fuit. Nā Ferrandus Gonzaga cum mille ducentis equitibus & peditum ſedecim cohortibus iter illis præcludere conatus fuerat:ſed ab iis quos noſtri ad viarū aditus collocauerant, cōprehenſi quatuor ex ipſius equitatu præcurſores,quonā ille itinere contenderet,ac quō loco noſtros præſtolaretur indicant:quo audito alia ſe via recipiunt.

PER idem tempus hoſtes Cenaſium populabundi veniunt, quod exiguum oppidum octo ab eorum caſtris paſſuum millibus & duobus Cabellione abeſt. Qua re Ioannes Paulus intellecta eò ſtatim proficiſcitur,vt illos offenderet:verùm eos iam diſceſſiſſe reperit:itaque quum ſe reciperet,duodecim duntaxat è ſuo comitatu equites mittit, qui iter Salonem vſque Craxiorum reflecterent. Hi quadraginta fere hoſtium pabulatores tum pedites tum equites reperiunt,quos primo impetu adorti prædam relinquere cogunt, quam poſtea ruſtici recuperant:hoſtes captiui omnes Cabellionē adducuntur. Tauroentæ Cæſar omnem doſſuariorum iumentorum multitudinē collegerat, quę tota regione conquiri ab Aquis Sextiis Nicæam vſque pomerāt,quibus panis nauticus, quem Tauroentæ fieri iuſſerat,in caſtra comportaretur,vt ſuorum penuriæ ſubueniret, qui farina,piſtrinis & clibanis carebant. Ruſtici de profectionis die certiores facti, tanta diligentia ſpeculatores & inſidiatores diſponunt,vt iumenta omnia vel abducerent, vel interficerent,vel vulnerarent,ne vlli poſtea vſui eſſent. His rebus fiebat vt ſenſim caſtra Cæſariana ad extremam ciborum inopiam adducerentur. Hæc aliáq; eius generis multa quæ commemorare prolixum eſſet,ad Mommorencium perferebantur. Ex quibus facilè iudicabat hoſtem fame breui compulſum iri, vt vel noſtros in ipſis munitionibus loco iniquiſſimo adoriretur,vel Prouincia maximo dedecore & dāno excederet. Neque verò quicquam referre videbat,ſi eum abſque pugna & diſcrimine potius confice ret,iis ſubſtrahendis ſine quibus conſiſtere nequibat, q̄ ſi periculoſo prælio ſuperaret. *Cæſariani exercitus penuria.*

HOC fuerat perpetuum & conſtans eius conſilium. Sed extiterant ſemper apud cū non pauci,qui quanuis initio,quum de rei ſumma deliberaretur, rationibus vtrinq; expenſis in eam ſententiam pedibus iuiſſent,non tamen eam penitus probabāt:ſiue quòd illius autoritati magis tum deferrent,quàm ſententiam mutarent: ſiue quòd reuera ita tum ſentirent illi quidem,victi rationibus quas contra ſe facere animaduertebant, ſed poſtea ad primam ſententiam redirent,quum Regias copias in dies augeri perſpicerēt, vt iam ad prælium cum hoſte committendum pares viderentur. Quæcunq; tamen cauſa ſit,ij ipſi plerunque ſermonibus priuatis cunctabundam illam hominis prudentiā non ita laudabant,quin nonnullā tantæ tarditatis partem timori & animo puſillo tribuerent. Verùm poſt Delphini in caſtra aduentum,iuuenes vniuerſos conſentientes nacti,(quorum hoc ingenium eſt,vt pericula eo minus timeant,quin eo dulcius bellum videatur, quo magis inexperti ſunt)quoties poſtea concilium de rerum ſumma habebatur,diſceptabatúrque num ex vſu magis eſſet propius hoſtē accedere,an præſtaret cunctando & diſſimulando rem,vt adhuc fecerant,protrahere:toties illi ſententiam ſuam denuo ſuadere cœperunt:vt profectò liberius & apertius hac de re iam cœptum erat agi, multiq; inſtabant,vt promoueretur exercitus,& Maſſilia obſidione liberaretur. Quam ſententiam non ſolùm ſequebantur,qui initio eam ſibi probari apertè oſtenderant,ſed ad eam ex iis quoque qui diuerſum antea ſenſerant,non pauci adducebantur,vel quòd præſentibus Regis viribus confiſi de priore ſententia decederent,vel quòd iuuenili principis animo gratificari & obſequi ſtuderent,quem incredibili cupiditate flagrare videbant, vt ſuæ virtutis dimicando teſtimonium daret,& nominis celebritatem propagaret. Nam cur tandem(ſic enim dictitabant)illi tam honeſta & excelſa cupienti non obtemperarent? Cur illum fallerent,& quadam quaſi malignitate, tam opportuna & aperta facultate famæ ex bello in ipſo iuuentutis flore quærendæ fraudarent, quam diuinitus dare appareret? Quàm rationi conſentaneum eſſet,vt copiis auctis quas Rex immenſo ſumptu conduxiſſet,eodem ſe munitionum vallo deſides continerent,quo ſe in illa paucitate,quum hoſti ſuſtinendo impares erant,cinxiſſent? Satin' hoc ſibi eſſe deberet, quòd tā numeroſo & forti exercitu ſupra hoſtium vires caſtris concluſi,expectarent dum illi ad

1537. oppugnãdas munitiones accederent? Imò (q longè maiori probro dignũ eſt) vt in tantũ hoſtibus contemptum venirent, qui in ipſo propè exercitus conſpectu oppidum quale eſt Maſſilia, obſidere non dubitarent, præſertim tam exigua hominum manu, qui vix ſatis multi eſſent, vt pedibus equorum vice ſtraminis ſubiecti prius calcati comminuerentur, quàm Cæſar totis copiis ſubſidium ferre poſſet? Minimè verò, inquiũt: id potius noſtri honoris diſpendio ſpondemus, neque recuſamus quin nobis ſempiterno in poſterũ probro rei bellicæ imperitia & inſcitia obiiciatur, modò copię è caſtris educantur, ſi qui Maſſiliam obſident, è noſtris vnquam manibus aufugient.

NON deerant tamen qui in prima ſententia nihilo ſecius perſeuerabãt, cenſebántque tutius eſſe, vt victoriam ſine ſanguine & puluere reportarent, vt ſanè certa ſpes dabatur fore vt breui talis victoria conſequeretur, commeatu duntaxat vndique intercludendo, quemadmodum adhuc fecerant. Maſſiliã ſiquidem viris, re frumentaria & cæteris rebus probè communitam eſſe perſpectum habebant, cæterùm opere ipſo adeo firmam, vt humanis viribus aut conatu nulla ratione expugnari aut capi poſſet. Quamobrem ſi eandẽ modò belli gerendi rationem ſequi pergerent qua vſi antea fuerant, fieri nullo pacto poſſe quin Cæſaris exercitus à ſeipſo conficeretur & diſſiparetur, præſertim quum fames & lues in eorum caſtris acrior in dies graſſaretur. De Mommorencio hoc ſtatuebant, Regem, quum eum à ſe dimitteret, tam apertis mandatis conſilium ſuum illi patefeciſſe, quæ ille & memoria tenebat & articulatim ſequutus fuerat, vt nollet tam firmis iactis fundamentis reliquum negotium ancipiti infœlicis exitus aleæ exponere. Itaque tametſi maxima diligentia & induſtria omnia velut ad pugnam poſtero ipſo die futuram parabat, certũ tamen eſſe nihil quod quidem alicuius momenti eſſet, toto hoc bello cæco fortunæ arbitrio committere, niſi fortè extrema quædam neceſſitas occurreret, qua inuitus cogeretur, quámque nullo humano conſilio cauere aut præuidere liceret. Cur enim, inquiunt, victoriã, quam tantumnon in manibus iam haberet, vltro in dubium adduceret, quum hoſtem non minus conſilio & arte quàm armis vincere glorioſum ſit? Cur ſuorum ſanguine ac vita abuteretur, ex quibus in prælio permultos eóſq; fere omniũ fortiſſimos cadere neceſſe eſſet, etiamſi ſplendidiſſimã victoriam cõſequeretur? His rationibus quas vtrique pro ſe afferebant, Delphinus auditis, etſi dubius nonnunquam nutabat, ſeque illo animi inſito ardore ac magnitudine in diuerſam ſententiam propendere ſentiebat, ſibi tamen ipſe moderari, & Mommorencij ſententiam cõtrouerſiæ definitionem eſſe voluit. Ac profecto, vt quod res eſt dicam, tametſi dux Aluę & qui ad Maſſiliam conſederant, non ita magno erant numero, à caſtris tamen Cæſaris non adeo procul aberãt, quin ille audito ſtatim noſtrorum è munitionibus diſceſſu (neque enim hoc vllo pacto cælari poterat) perfacilè vel ſe inter Auenionem & Maſſiliam obieciſſet, vel cũ iis qui ad Maſſiliam erant antè cõiunxiſſet, quàm noſtri ad prælium cũ illis committendum perueniſſent. Quòd ſi coniunctis copiis ſigna in noſtros intuliſſet, incerta admodum erat victoria: quæ ſi hoſtibus contigiſſet, latiſſima illi patebat in ea regni parte regio: nos contrà etiamſi ſuperiores eſſemus, nihil non iam noſtrum acquirebamus. Quare ita conſtituit Delphinus, vt omnia ea ratione gererentur quam adhuc ſequuti fuerant, niſi fortè noui hoſtium conatus noui conſilij occaſionem præberent.

Delphinus Mõmorentij conſilium probat

LIBRI SEPTIMI FINIS.

MAR-

MARTINI BELLAII LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER OCTAVVS.

CÆSAR omnia vndique ſibi infauſta nuntiari audiebat, ipſe in caſtris nihil præter famem & morbum conſpiciebat. Verùm ignominioſa profectio, ſi inde re infecta diſcedere cogeretur, qui tanto apparatu venerat, tanta verborum arrogantia vſus fuerat, tam ſuperbè omnem de pace cum Rege conciliãda ſermonem repudiarat: odium præterea implacabile quo eum proſequebatur, ipſa propriæ fœlicitatis ſpes, quam perpetuam & immutabilem fore ſibi perſuaſerat, ſuorum denique tum ducum tum militum toties ſpectata virtus magnos illos ſpiritus, quos ſibi ſumpſerat, alebant. Accedebat etiam quòd Auriæ aduentum in ſingulos dies expectabat, qui commeatu & numis exercitum iuuaret, & lætum aliquem nũtium afferret: à Naſſauio denique aliquid magni perfectum iri ſperabat, quo Rex ſuas illuc copias conuertere cogeretur. Rex interim Valẽtiæ quum eſſet, oppidum quammaxima fieri poterat diligentia communiebat, vt nouum hoſti obſtaculum obiiceret, ſiquidem deſperata Prouincia iter in Delphinatum flectere conſtituiſſet. Ad eum vniuerſa quæ tum in omnibus regni partibus tum in exercitu Pedemontano, tum apud ſocios & fœderatos gerebantur, perferri ſolebant: omnibus pro temporum & occaſionum ratione proſpiciebat. In primis hoc cõſtituerat, ne ad ſua caſtra proficiſceretur, niſi vel hoſtis ea adoriri pararet, (tum enim tantæ rei deeſſe nolebat) vel ipſe copiis coniunctis nullo aperto periculo aduerſus eum ſe exercitum ducere poſſe videret. Non enim eum fugiebat quàm de ipſa rerum ſumma periclitaturus eſſet, ſi in patria & regno à tam potenti & infeſto hoſte prælio ſuperaretur, cui omnia poſt victoriam paterent, vt quò liberet progredi liceret: quum Cæſari contrà, etiamſi pugna inferior eſſet, nihil horum timendum videretur.

Cæſarianis omnia aduerſa.

PER id tempus Andreas Auria cum Cæſarianis triremibus venit, qui commeatum & pecunias ex Hiſpania conuehebat: eum Cæſar in caſtris humaniſſimè & honorificentiſſimè aduenientem excipit. Statim poſt illius aduentum concilium ſæpius conuocatur, in quo quid actum fuerit, neſcio. Cæſar certè præconio publico in caſtris militibus imperat, vt omnes ad recenſendum exercitum & ſtipendium accipiendum parati eſſent, certóque denuntiato die quò ipſe iuberet proficiſcerentur: nequid denique in itinere illis deeſſet, octo aut decem dierum viaticum ſecum quiſque efferret. Paulo antè machinas omnes in veterem Maſſiliam miſerat, & triremibus imponi iuſſerat. Ea res ſuſpicionem Regi iniecerat, decreuiſſe eum aliò nauigare, vt deſcẽſione facta quædam loca inuaderet, vbi minus diligenter proſpectum fuiſſet. Quamobrem ſumma attentione circunſpiciebat, vt ei quancunque in partem iter flecteret, ſtatim obuium ſe præberet. Ille poſtea tamen, ſiue quòd ventus aduerſus incidiſſet, ſiue quòd Auriæ aduentu

1537. conſilium mutaſſet, machinas depoſitas in caſtra reduci iuſſit: quæ res ſuſpicionem attulit, vel ad ipſas noſtrorum munitiones oppugnandas venire, vel ad obſidendam Maſſiliam copias cum Albano coniungere decreuiſſe.

Rex marchionatum Saluſſianũ Ludouico Frãciſci per fugã fratri clementia ſumma reddit.

REGI nuntiatur quemadmodum tum bona Pedemontani agri pars à tranſalpino exercitu ſubacta eſſet, tum marchionatus ipſe Saluſſianus, aliquot caſtris exceptis. Complures qui illi in conſilio aderant, cenſebant atque adeo ſuadebant, vt eũm lege cõmiſſoria ob Franciſci marchionis perfidiam publicatum Delphinatui annecteret: ſed ille genuina ſua clementia & benignitate quàm eorum conſilio vti maluit. Quamobrem cardinali Bellaio, quem Lutetiæ principem legatum conſtituerat, mandat vt Ioannem Ludouicum Franciſci fratrem (is enim marchionatu exutus, & in vincula coniectus ob aliam noxam commiſſoriam fuerat) è carcere eductum ad ſe mitteret. Valentiam adductus coram Rege ſiſtitur: quem ille aſtantibus Totouillano comite Sampaulio Delphinatus prætore, cardinali Lotaringo, archiepiſcopo Mediolanenſi aliiſque multis marchionatum tenere, & clientelaris fidei ſacramentum apud ſe dicere iubet, cuius ſe Vaſſallum ipſius marchionatus nomine, qui ad Delphinatum pertinebat, aduerſus quemuis Regis hoſtem profiteretur. Pecunias illi præterea ad comitatum apparandum atque inſtruendum tradi iubet, in marchionatum dimittit, comitem illi à quo deduceretur, armigerum San-julianum attribuit. Is ex nobili Vaſconiæ gente ortus in familia Saluſſiana educatus fuerat, ſignum militare in Michaelis Antonij marchionis demortui turma equeſtri geſtauerat: poſtea Franciſci legatus fuerat. Huic Rex mandat, vt nouum marchionem diligenter obſeruaret, omnes eius profectiones & itinera cognoſceret: ne ille per ſimplicitatem à fratre Franciſco, quem multo aſtutiorem eſſe nouerat, in fraudem impelleretur.

HOC Regis mandatum San-julianus diligenter curat: ac percommodè ſanè accidit quòd hominem tantæ fidei nactus eſſet. Non multo enim temporis interiecto ſpatio Franciſcus Carmaniolam venit, fratrem qui in arce erat, de ſuo aduentu certiorem faciendum curat, cupere ſe cum eo colloqui. Ioannes Ludouicus tametſi prudenter à ſuis monebatur, ne fratrem nimia multitudine ſtipatum in arcem ingredi pateretur, néue illius verbis fidem facilè haberet, imò quidam Regi cupientes rebellionis ſcelus id eſſe palam teſtificarẽtur, ſi homo perduellis, qui ſe Regis hoſtem aperta perfidia prodiderat, intromitteretur: tamen portam ei aperiri iubet. Aduenienti obuiam procedit, multiſque lachrymis & largiſſimo fletu ſe mutuò complectuntur. Præcipuè verò Franciſcus huius rei mirus artifex, verborum blanditiis & illecebris, adiuuante vultu & geſtu, fratris animum ita ſibi paucis diebus conciliat, vt vni illi incautus fidem ſuo magno malo haberet. Eum Franciſcus, quum fallendi & verba dandi occaſionem nullam prætermitteret, Carmaniola elicit, captiuúmque in arcem Valfeneriam ducit: atque adeo totum marchionatum breui in ſuam ditionem atque poteſtatem denuo redegiſſet, niſi San-julianus (qui iam antè quorſum illa Ioannis Ludouici ſimplicitas aut potius ſtupiditas euaderet verebatur) interim Saluatoris Aguerrij, qui Franciſci iuſſu & nomine Vrezellianæ arci munitiſſimæ præerat, animum in fide continuiſſet. Huic enim oſtẽdit, quum ipſo genere & ortu ad Regis ditionem pertineret, non poſſe illum ſacramenti vlla religione quod apud Franciſcum ipſum quoque Regis clientem dixiſſet, obſtrictum ad aliquid præſtandum teneri, quod eum aut ſponte facturum eſſe parum veriſimile fieret, aut certè facere non eſſet iuri & æquitati conſentaneum. Quamobrem quibus iuriſiurandi conceptis verbis marchioni ſe obligaſſet, vt pro eo aduerſus quoſlibet ſtaret, horum verborum formula indefinita comprehẽſum Regem, qui ſupremum dominatum obtineret, non videri. Quibus ille hominem verbis in ſuam ſententiam adducit, arcémque ab illo traditam Regis nomine atque autoritate tenere cœpit. Quæ res Franciſco ſummo dolori & moleſtiæ erat, vt ſæpius Vrezellum ſibi ſudem in oculo eſſe diceret, impedimentóque eſſe conquereretur, quominus pacatum ac tutum marchionatum poſſideret.

Rex in caſtra proficiſci conſtituit.

DVM hæc gerebantur, Regi nuntiatur totum exercitum tum equitatus tum peditatus à Cæſare eſſe luſtratum, qui per præconem etiã omnibus edixiſſet, vt ad proficiſcẽdum ſtatim atq; iuberentur ſe accingerẽt, viaticum in dies octo vel decẽ colligerent, vt quò illos ducere cogitaret (quemadmodum diximus) ſequerentur: quam autẽ in partem

eos

eos ducturus eſſet, nihil certi nuntiabatur: hoc quidem fama ferebatur, cum ad caſtra Delphini ad Auenionem oppugnanda venturum eſſe. Hoc Rex nuntio accepto concilium cogit, de ſumma rei deliberare cœpit. Decreuerat ille copias cum Delphino coniungere, vt quoniam Cæſar ad caſtra veniebat, ipſe quoque pugnæ intereſſet. Summa enim cupiditate afficiebatur, vt cum eo manum confereret, & quid virtute poſſet experiretur, atque ita in potentiſſimorum exercituum oculis perficeret, quod miſſo iampridem ad ipſum Cæſarem prouocatorio ſcripto tentauerat. At contrà maximæ parti videbatur, qui præſtare iudicabant, vt hanc filio Delphino rei gerendæ gloriam relinqueret, non eſſe dubium quin ille ſapientiſſimo Mommorencij conſilio, adhibitis etiam peritiſſimis & prudentiſſimis belli ducibus vteretur, vt æquitate ac iure belli quod ſuſceptũ erat, fretus Cæſari oſtenderet, ei cum Gallis in Gallia rem eſſe, qui ſibi pro vxoribus, liberis, aris ac focis dimicandum eſſe intelligerent. Demonſtrabant inſuper ancipitem cùm rerum omnium tum in primis belli exitum eſſe. Quòd ſi aduerſo Deo Cæſar fortè pugna ſuperior eſſet, ipſum tamen Valentiæ cum iis copiis tum quæ iam aderant, tũ quę in dies accedebant, reliquos qui ex pugna ſupereſſent collecturum, ex quibus iuſto exercitu confecto prælium denuo cum hoſte inire & victoriam extorquere poſſet. Multa quoque in hanc ſententiam tum externa tum domeſtica exempla afferebant.

Regem in caſtra venire plerisque non placet.

AD extremum conſtituitur, vt in Auenionenſia caſtra miſſo nuntio Rex ſciſcitaretur quantæ reuera vires eſſent, quid de Cæſaris rebus noui perferretur, quid denique conſilij ad eas res Delphinus, Mommorencius & reliqui duces haberent. Hanc ſibi ſententiam Rex probari præ ſe fert: verùm quid faciendum eſſe intelligeret iam ipſe apud ſe conſtituerat. Lãgæo hoc negotium datur, qui pridie eius diei à Cæſarianis caſtris quæ ſuprà ſcripſimus attulerat. Is vbi ad Delphinum & Mommorencium venit, multis ſtatim ad concilium belli ducibus conuocatis mandata quæ apud Regem coram diſceptari audierat, exponit. Plurimum temporis deliberando abſumunt, cunctiſque rationibus vltro citróque attentiſſimè trutinatis, omnibus placet Regi minimè huc eſſe veniendũ. Qui præter rationes ſuprà commemoratas hanc quoque cauſam afferebant, ſiquidem Cæſar ad munitiones accederet, neque Delphino neque Mommorencio probro datũ iri ſi ſe caſtris continerent, eúmque ad ſe inuadendos iniquiſſima conditione compelle rent. Quod quum nunquã ille facturus eſſet (vt qui caſtra ſitu & opere munitiſſima eſſe ſciret) neceſſe omnino fore, vt inuitus cum magna gloriæ imminutione tãdem diſcederet. At ſi Rex ipſe in caſtris eſſet, Cęſarem, vbi munitiones tribus modò aut quatuor machinariis glandibus impactis attigiſſet, ilico diſceſſurum, deinde ſi Rex eum non ſubſequeretur, gloriaturum eſſe, ſe ipſos Regis fines ingreſſum, & ad bombardæ iactum progreſſum prælio laceſſere auſum fuiſſe: qui tamẽ præ ignauia ſui poteſtatem non feciſſet. Quòd ſi Rex vt hanc hoſti iactantiæ materiem præriperet, etiam è caſtris, quæ vallo & foſſa circundata erant, egredi conaretur, periculum fore ne in ipſis caſtrorum portis propter exitus anguſtias ordinum perturbatio incideret, vt Cæſari cũ dimidia tantùm exercitus parte decertandum eſſet.

PRÆTER ſuperiora illa plurimi erant tum in aula apud Regem tum in caſtris, qui de Regis ſalute ſuperſtitioſo quodã metu laborabant, ob certos neſcio quos prognoſticos libellos, arte & dolo Cæſarianorum in vulgus ſparſos, quibus Regi vel mortem vel captiuitatem in eum annum impendere ſignificabatur. Horum ſiquidem ſcriptorum vanitas tantum fidei in auribus & animis nõ modò plebis, ſed etiam illuſtrium virorum repererat, vt Romæ etiam pecunia his conditionibus & hac perſuaſione apud collybiſtas traderetur. Antequam concilium dimitteretur, nuntium etiam accipiunt quo ſuperior fama de Cæſaris profectione confirmatur: ſed quò iter facere decreuiſſet, ad oppugnandas munitiones, an Maſſiliam obſidendam, an alio quopiam conſilio, nihil poterat affirmari. Langæo vt hoc quoque Regi renuntiaret, imperatur, maximè verò operam daret, vt Regem ab animi illo propoſito abduceret, ne in caſtra veniret. Verùm tantum abfuit, vt vel Langæi vel aliorum qui crebrò cum talibus mandatis mittebãtur, nuntio Rex moueretur, vt ſententiam mutaret, vt potius naues confeſtim parari iuberet, omnibúſque in poſterum diem profectionem denuntiaret: ſe nunquam commiſſurum, vt id ſibi meritò olim exprobari poſſet, quum Cæſar tam propè dimicaturus acceſſiſſet, ſe Valentiæ tanquam annonarium quendam reſtitiſſe. Se ſatis ſcire, qui hoc iter

1537. diſſuaderent, eos magna ex parte vanis illis & ineptis prædictionibus deluſos & faſcinatos eſſe: quibus ſe, qui Rex Chriſtianiſſimus eſſet, nec velle nec debere fidem vllam adhibere. Sperare ſe fore, vt pro eo ac plena atque indubitata fide Dei verbum amplectebatur, quo huiuſmodi ſuperſtitioſa vaticinia damnantur & vetãtur, Deus ipſe bellator armipotens victoriam ſibi & fœlicem exitum conceſſurus eſſet, quò omnium hariolorum impiorúmque huiuſmodi augurum in diuinando vanitatẽ argueret & refelleret.

Rex in caſtra venit.

POSTERO die Deum caſtè & piè adit, cuius opem omnibus votis implorat, vt iter hoc fauſtum fœlixque eſſe vellet, nauem conſcendit, firmo Valentiæ relicto præſidio. Biduo in caſtra peruenit cum ſplendiſſimo comitatu tum ſupplemẽti quod ſecum adducebat, tum magnæ exercitus partis quæ ex caſtris illi obuiam proceſſerat. Non ita multos dies illic moratus fuerat, dum omnia ad pugnam parabat, quum ipſo etiam Martino Bellaio nuntiante audit Cæſarem cum vniuerſo exercitu quo venerat itinere ſecus oram maritimam profectum eſſe, præter innumeros mortuos, quorum fœtore totius vndique regionis aër inficiebatur, longè maximam ægrotorum multitudinem ponè relictam eſſe, qui exercitũ nec pedeſtri nec equeſtri itinere ſubſequi poſſent. Ego tametſi ſumma diligentia inueſtigaui, tamen comperire non potui num Cæſar quòd Regem audiret in caſtra perueniſſe, hoc nuntio motus in Italiam reuerti conſtituiſſet, an verò iam inde ab initio hoc facere decreuiſſet. Illud me intellexiſſe memini, eum, quum exercitum ad Aquas Sextias ante profectionem recognoſceret, reperiſſe ex quinquaginta hominum millibus quos Nicææ habuerat, vix triginta millia ſupereſſe, quos in acie ad pugnandum collocaret. Præcipuos & maximè honoratos amiſit, Antonium Leuam, Marcum Buſtinum, quendam etiam conſanguineum ex Germanorum ducibus, comitem Hornium, Baptiſtam Caſtaldum cum aliis pleriſque. Profectio quidem ipſa primis diebus valde præceps fuit, quam etiam eadem ratione vrgere pergebat, quoad ſe procul admodum ab hoſte abeſſe ſenſit. Ipſo profectionis die, quo Treſſium venit, regionis incolæ qui arma ſumpſerant, nouiſſimos adoriuntur: ibi Franciſci Eſtenſis qui Ferrariæ ducis frater erat, œconomus cum non paucis aliis interficitur. Neque verò vllus dies præteribat, quin eos ruſtici laceſſerent, iis armis inſtructi quæ vel ægroti abiiciebant, vel mortuis ipſi adimebant. Omnes aditus atque anguſtias obſidebant, pontes torrentibus (qui tum magno impetu è locis ſuperioribus ferebantur) impoſitos ſubruebant: quibus rebus illi valde vexabantur. Hac re Cæſar animaduerſa magnam foſſorum multitudinem ad loca inſtauranda conuenire iubet. Interim quantum per rei difficultatem licebat, omnes ſaucios & ægrotos colligit, & media acie collocandos curat, vt eos hoſtis periculo eximeret. Sed efficere tamen ſua diligentia non potuit, quin multi ſingulis diebus ita viribus exhauſtis debilitati reſiſterent, vt per rupium ſolitudines iacere mallent, ibique expectare dum ab irritatis ruſticis conficerentur, quò ſic omni ſemel miſeria liberarentur, quàm vt morbo languefacti ægrè itineris moleſtiam ferrent. Ad eorum impetum ſuſtinendum mittuntur ferentarij, ſed tantùm illis moleſtiæ exhibebatur, vt multa inopia & fame laborarent, quòd parum illis tutum erat extra ipſum iter pabulandi cauſa vagari. His rebus factum eſt, vt Aquis ad Freiulium, vbi Cæſar primùm caſtra collocauerat, itinera paſſim mortuis, ægrotis, loricis, lanceis, haſtis, ſclopis aliiſque armis ſtrata eſſent, equi item ab equitibus deſerti, quibus ad ſtandum nullę vires ſuppetebant. Ibi homines promiſcuè & equos aceruis collectos videres, moribundos & animam agentes cum mortuis congeſtos, tam horrendo & triſti ſpectaculo, vt ipſos infeſtiſſimos & acerbiſſimos hoſtes ad commiſerationem flecterent.

Miſerrima exercitus Cæſariani conditio.

Quod quiſquis conſpexit, nihilo leuius exiſtimare poteſt, quàm teterrimam illam cladem quam Ioſephus in excidio Hieroſolymitano & Tucydides in bello Peloponneſiaco deſcribunt. Ego quæ oculis vſurpaui, ea narro. Ex ea defatigatione quam mihi contraxi, quum equites quibus præerã, vna cum Ioanne Paulo Ceretano & comite illos ſubſequentibus ducerem, Maſſiliam quum reuertiſſem, totos dies quindecim vires me ad equum conſcendendum deficiebant. Tam exiguo itinere Cæſar (vt quidem ex ipſo rei conſpectu iudicari ſatis poterat) Aquis Sextiis Freiulium vſque duo ferè hominum millia amiſit. Suadebant nonnulli, vt cum ſuis Hiſpanis naues conſcenderet: ſed quum Germanorum ſeditionem metueret, ne tumultuarentur, ſi ſe hoſtium periculo relictos exponi viderent, hoc conſilio vti noluit.

REX interim exercitum recenſeri & ſtipendium perſolui iuſſerat, eo conſilio vt ipſe hoſtem perſequeretur, & quocunque loco aſſequi poſſet, pugna decertandi occaſionem arriperet, eadem opera impreſſionem in Italiã faceret, vbi iam exercitum potẽtem habebat. Verùm dum hæc facere cogitat, adeſt Longouallanus quidam quem marcſchallus Marcanus nominatim miſerat. Is nunciat Peronam grauiſſimè ab hoſtibus oppugnari, mœnia permultis locis diruta & perfracta, vt de propugnando diutius oppido nulla ſpes ſupereſſet: tametſi ipſe mareſchallus & cæteri duces omnino conſtituerãt, idque Regi tum per literas tum per nuntium Longouallanum non dubitabant confirmare, nulla ſe vnquam conditione deditionem eſſe facturos, neq; hoſtem niſi omnibus interfectis aut fame enectis ingreſſurum eſſe. Hoc accepto Rex nuntio magnam equitatus partem Lugdunum verſus progredi iubet cum decem peditum Gallorum millibus: ipſe magnis itineribus ſubſequi ſtatuit: vt vel Peronæ obſeſſæ ſubſidium, ſi in tempore adeſſet, ferret, vel certè prius eam reciperet quàm hoſtis muniſſet, & commeatũ introduxiſſet. Intelligebat enim quàm multum in hoc eſſet poſitum, ſi ad hãc rem perficiendam otij ſatis hoſti datum fuiſſet: quòd Cæſar hoc oppidum facilè milite & commeatu firmaſſet, cui propinqua alia ipſe permulta & firma habebat.

Perona grauiſſimè à Cæſarianis premitur.

LVTETIÆ cardinalis Bellaius (is enim in Vrbe Regis legatus erat) quum Peronam valde vrgeri animaduerteret, vt Vindocinum & Guiſium iuuaret, à ciuibus ſcire inſtituit ecquid auxilij, ſi res flagitaret, ferre poſſent. Mercatorum præfectum, quem vocant, & decuriones in curiam municipalem conuocat, oſtendit quantum periculi immineret ſi Perona in hoſtis poteſtatem veniret. Tum illi decem hominum millibus ſe ſtipendia daturos recipiunt, quandiu neceſſe eſſe videretur, præterea machinariam fuſuram cũ pulueris & globorum ingenti copia: poſtremò ad munienda vrbis loca quæ maximè infirma erant, foſſorũ quinquaginta millia, aut eo amplius, ſi opus eſſet. Cardinalis machinas tantùm & ſtipendium militum, quum opus eſſe videretur, accipere ſe pronuntiat. Pecuniarum ſumma ſtatim imperatur & conquiritur: decem illis hominum millib. Strateus præficitur. Foſſores etiam aliquot accipit, ad ſpeciẽ potius muniendæ vrbis, quàm quòd reipſa adhibendos eſſe iudicaret, quo minus hoſtis de illa inuadenda cõſilium caperet. His perfectis rebus, ſcire etiam conſtituit quanta eſſet frumenti & cibariorum copia: non enim tum huic rei proſpiciendum eſſe iudicabat, quum hoſtis ad portas eſſet. Quare cenſu inito cõperit abhinc viginti annos tã exiguam annonã nõ extitiſſe: cuius rei duas eſſe cauſas. Etenim quum Pariſini de congerenda annona non valde laborent, quòd omnia in diem ad forum abunde proſtare confidant, idq; ob magnã eorũ copiam quæ fluminibus in vrbem ſupportantur, quæ multa ex feraciſſimis Galliæ agris in Sequanam fluunt: hyeme ſuperiore aquis gelu concretis nulla nauis toto trimeſtri tempore adduci potuerat, deinde ea quæ inſequuta erat æſtate minima fluminis altitudo fuerat, vix vt portitorias nauiculas ferret. Tamen (vt hinc ſoli vbertas in quo ſita eſt Lutetia, intelligatur) ſimulatque à cardinali imperatum eſt, vt quantum ſuo quiſque commodo facere poſſet, duodenis vndique ab vrbe millium paſſibus conueheret, nominatim vt tertia tritici pars ex horreo vel cella granaria expromeretur, reperta eſt octo dierum ſpatio annonæ tanta copia, quanta non ſolùm ciues ſed præterea hominum triginta millia toto anno alerentur. Hæc omnia vbi cardinalis paraſſet, ac decem illa hominum millia cõſcribi iuſſiſſet, Marcanus eum per nuntium certiorem facit comitem Naſſauuium obſidione relicta exercitum Perona abduxiſſe. Regem quoque idem nuntius in caſtra adit, cui hoc ipſum nuntiaret.

Pariſinorũ ad ſubſidium ſuppeditandũ facultas.

Lutetiani agri feracitas mira.

SVPERIORE commentario oſtenſum eſt quemadmodum Naſſauuius exercitum Peronam adduxerit, caſtraq; ad Montem Sanquintinũ locarit: nunc ſupereſt vt reliqua ordine percurram. Duodecimo Auguſti die hoſtes circiter mille ducenti equites & peditum nouem cohortes ad villam quandam oppido proximam veniunt. Poſtridie flumen ad caſtrum Haplincurium tranſeunt: quod deditione ſtatim (vti dictum eſt) accipiunt, propterea quòd nullum eſſet præſidium. Hoc tractu aliquot vicos diripiunt, & pecoris prædam agunt.

PRIVSQVAM verò ad alia tranſeo, ſic habendum eſt, miram omnium rerum hoc oppido tum fuiſſe penuriam, vt ciues de eo deſerendo cogitarẽt. Sed paucis antè diebus nobilis quidam nomine Strumelius vicinus oppidum cum vxore & liberis ingreditur,

Perona obſidione deſcripta.

1537. frumentum tum ſuum tum vicinorum ſuis impenſis eò cōfert, pecuniæ ad militum ſtipēdium quicquid habebat vel ab amicis corrogare poterat, affert: quo ciuium animos non parum confirmauit. Quam illius fidem Rex poſtea remunerari volens, eum apud ſe cellarium eſſe voluit, atque vnum ex quatuor primis rei ærariæ creauit. Illic præſidio erant mareſchallus Marcanus (vt antè dictum eſt) cum ſuis centum cataphractis. Mediancurius legatus, Philippus Bolinvilerius comes Dammartinus, ducis Angoliſmenſis (qui dux Aurelius poſtea fuit) legatus, qui huius equites cataphractos quinquaginta ducebat: Sercutus item & Saſſeuallius cū millenis Picardicæ legionis peditibus. Naſſauuius vt caſtra liberius dilataret, ſimul ne finitimis locis munitis coirent quidam qui commeatum præcluderent, ad Clarium (caſtrum hoc ad flumen Somonam ſitum quatuor paſſuum millibus Perona abeſt) miſſo tubicine ſibi dedi iubet. Qui loco præerat (nam ipſe dominus in caſtris regijs, ad Auenionem militabat) diem ad reſpondendum ſumit, interim à Marcano auxilium petit. Is centum milites ex Sercuti & Saſſeuallij peditatu mittit, qui hoſtium caſtra prætergreſſi incolumes ingrediuntur, quamuis nouiſſimos ex Cæſarianis aliqui ſubſequerentur. Naſſauuius admotis decem machinis mœnia acerrimè concutit: ſed nihil tamen eo die perficit, imò ex ſuis nōnullos amiſit, quos noſtri ſclopis vncinatis interficiunt: poſtridie mane machinariam oppugnationem redintegrat. Res illi adeo commodè cedit, vt eo die Marcanus Peronę ſuburbia incenderet, quòd ex hoſtium caſtris nonnulla peditum multitudo ea occupaſſet. Qua ex re occaſionem nactus Naſſauuius obſeſſis narrat Peronam expugnatam, direptam & incenſam eſſe: quibus verbis perterriti, quòd vera eſſe putarent, deditionem faciunt. Is ſeptem ex illis ſuſpendi iubet, reliquos quaternorum coronatorum pretio addicit.

Postero die, qui dies erat Aug. decimus ſextus, lecti aliquot ex hoſtium caſtris ad oppidi portas accedunt, vt noſtros ad prælium elicerent: erumpūt milites ferè CXX. Qui aliquandiu præliati, quū hoſtes ſenſim numero augeri conſpicerent, in oppidū aliquot captis hoſtibus ſe recipiunt: Rocurius ſignifer Roxij ſaucius capitur. Locus eſt ſatis editus non procul ab oppidi foſſa, in vineis inter arcem & portam Nicolæam, vnde in oppidum deſpici poteſt. Illuc hoſtes quatuor minores machinas ſubuehunt, quibus noſtros vel ad vallum inſtaurandum vel ad propugnandum vagari prohiberent. His ad noctem vſque noſtros infeſtant, ſic tamen vt neminem neque interficerent neque vulnerarent. Poſtero die ſex duplices cannas ad ipſam portam collocant, tribus alijs piſtrina aquaria quæ ad portam Pariſinam erant, petunt, vt noſtros cibaria molere prohiberēt. Sed parū ſanè ea ratione profeciſſent (quòd glādes ad molas & moletrinę rotas adigi nō poſſent) niſi molitor quidam, qui antea è Cęſaris ditione eò cōmigrarat, ad eos perfugiſſet. Is commonſtrato certo loco foſſam duci iubet, qua piſtrinis aqua adempta, & locus ille paluſtris magna ex parte exiccatus eſt: in quibus maximum oppidi præſidium & firmamentum poſitum erat. Quod niſi fontem quēdam in piſtrina deduxiſſent, quo tantillum illud aquæ quod adhuc influebat, corroboraretur, farinæ inopia valde laboraſſent. Interim piſtrina in quibus equi vel homines molerent, multa fiunt, quibus damnum illud ab hoſtibus illatum abundè ſarcitur. Alia ex parte duob. locis maxima vi continenter muros toto biduo concutiunt, quâ ad Nicolæam, quâ ad Pariſinam portam: vt muri ſatis magna ad aggreſſionem ruina fieret. Tamen ne ſuos præmaturè periculo obijcerent, toto poſtero die machinas torquere conſtituunt, quod faciunt ab ipſa aurora ad crepuſculum: quo die (vt oppidanis narrantibus cognitum eſt) glandes numero mille octingentas emittunt, quum quidem denæ quinæ ſingulis interuallis eijcerentur. Totam noctem oppidani laceros muros obiectis virgultorum faſciculis, fimo, terra aggeſta & laneis prægrandibus faſcibus obſtruunt: quam ad rem omnes operam ſuam diligenter conferunt. Nam & milites opus faciunt, duces ipſi deſcriptis oppidi regionibus præficiuntur: & ciues omnium ætatum viri & mulieres nihil diligentiæ prætermittunt. Sic enim & ſingulari ſunt in ſuum principem ſtudio & obſeruantia: & ſimul etiam animo cernebant oppido capto omnes ſibi acerbitates & indignitates perferendas eſſe.

Itaqve poſtridie mane, qui dies erat Auguſt. viceſimus, hoſtes quum irrumpere cogitarent, ruinas omnes inſtauratas conſpicati machinis denuo vti coguntur, quod ad ſecundam horam pomeridianam faciunt. Diſiectis muris vi irruptionem facere aggrediuntur, Germanorum ſex millia ad portam Nicolæam, ad Pariſinā duo millia Han-

noniorum, Arteſiorum & Flandrorum. Naſſauuius cum quadringentis equitibus Germanos producit, deinde ad Mõtem Sanquintinum ſe recipit tum vt prælium ſpectaret, tum vt videret quam in partẽ integros feſſis ſubmitti neceſſe eſſet. Comes Roxius prætorio apud Cæſarem præfectus cum trecentis equitibus Hannonios, Arteſios & Flandros producit. Marcanus, Dammartinus, Mediancurius cæteríque duces ſua quiſque in ſtatione non ceſſant, ſed ſuos locis ſtatis ad propugnandum diſponunt. Dammartinus ad portam Nicolæam, Saſſeuallius ad Pariſinam collocatur, Sercutus ruinam defendit quę infra Sanforcinum patebat. Vniuerſi ſe ita viros geſſerunt, vt hoſtes fortiter ſubmouerentur, amiſſis ſuorum fere quingentis. Ex oppidanis nonnulli vulnera acceperũt: ſed nemo qui illuſtrior eſſet, cecidit, præter commendatorem Strepinium cognomento Humerium, cui caput ſphæra machinaria ablatum eſt. Naſſauuius & Roxius ſua ſpe deiecti, receptui canere iubent.

Tridvo toto inſequenti ædes oppidi temere iactis glandibus petunt, magnumque damnum inferunt. Die qui Bartholomæo ſacer erat, Naſſauuius tubicinem ad oppidanos de deditione mittit, quam niſi intra diem facerent, oppidum ſe flamma & ferro deleturum comminatur. Marcanus adhibitis in conſilium omnibus centurionibus reſpondet, omnes ita ad propugnandum eſſe comparatos, vt nullum niſi ſe ſupinis calcatis ingreſſum cuiquam datum iri confiderent: imò potius ſperare ſe per media ipſorum cadauera ſtrata egreſſuros eſſe. Quo nuntio Naſſauuius accepto iubet poſtridie acriorẽ quam anteà machinarum oppugnationem vndiq; inſtitui. Morem libenter gerit rei machinariæ magiſter, & machinis ſeptuaginta duab. multis locis mœnia diruit, maximáq; oppidi turrim valde labefactat. Tota nocte vallum oppidani inſtaurant tanta diligentia, vt poſtridie mane hoſtes agnoſcerent ſe nequicquam tantam murorum partem tã confertis machinis deiecisse.

Die Ludouici machinis admotis quatuor loca acerrimè pulſant. Duarum turrium interſtitium, quæ inter Nicolæam & Seruatoriam portam interſunt, ſex tormentis quatiunt: ipſas portas vnà cum muri brachio quod ad eas pertinebat, decem alijs impetunt. Paulo infra ſex alias ad ruinam ſuperiorem obuerterant, quibus ea continenter diſijciebant quæ ruinæ obiecta fuerãt, impediebantque ne amplius obſtrueretur. Alijs ſeptem Pariſinam portam, & murum proximum, vt ſuperioribus diebus cœperant, labefactare pergunt. Id nullo intermiſſo ſpatio ad tertiam pomeridianam faciũt. Simulatque deſijt tormentorum fulmen, tum milites maximo impetu aduerſus noſtros feruntur: alij ſcalas prægrandes & firmas muris admouent, alij ad partes muri deiectas enituntur. Sic enim ſperabant, ſi varijs ſimul locis aggrederentur, non ſatis magnam fore noſtrorum multitudinem, quam vbique collocarent. Ter in ſummum euadere magna vi conãtur: ter à noſtris fortiſſimè non ſine ſuorum iactura repelluntur. Tres ſigniferi præter alios qui in murum ad portam Pariſinam labefactatum ſubierant, interficiuntur (hanc defendebat Saſſeuallius) cum quinquaginta tum equitibus tum arcitenentibus promiſcuè ex alijs atque alijs turmis. *Alia Perona oppugnatio.*

Nassavvivs interim & Roxius inſtructa acie ſtabant, alter ad montem Sanquintinum, alter ad portam Pariſinam. Itaque tantam ſuorum ſtragem conſpicati receptui canunt: quam ad rem ſuos alacriores multo experiuntur, quàm quum ad prælium inuitarentur. Etenim præ feſtinatione viginti ſex ſcalas ad muros erectas relinquunt, quas oppidani ad ſe ſubductas accipiunt. Pulſo hoſte Marcanus & cæteri duces ſacram ædem Deum ſupplicaturi adeunt. Ibi ſacricolarum cœtum offendunt, qui oppugnantibus hoſtibus oppidum ſupplicantes obambulauerant, Deo illius curam atque tutelam commendantes.

Nassavvivs & Roxius poſtquam ſe nihil proficere vident, maximam arcis turrim vtrique ruinæ præſidio eſſe, tum quæ à Dammartino tum quæ à Sercuto defendebatur, adeoque ſibi valde incommodare: ad cuniculos ſubterraneos fodiendos animum conuertunt. Nihilo interim ſecius pilæ in ædes oppidi, non deſtinato ictu emittebantur, ignes etiam arte confecti ad ædificia quæ materia lignea conſtant, inflammanda conijciuntur, quibus etiam multa conflagrarunt. Quum enim domum incendio correptam conſpicerent, eò protinus machinas obuertebant, ne ad incendium reſtinguendum populus concurrere auderet, vt ex alijs in alias ſpargeretur. Itaq; tam latè

1537. certo quodam die ædificia populari cœperat, vt propè abfuerit quin totum oppidum flamma abſumeretur. Quod etiam contigiſſet, niſi Deus ſingulari beneficio copioſum valde imbrem demiſiſſet, quo incendium extingueretur: quæ res tum à noſtris tum ab hoſtibus in religionem verſa eſt.

Mareschallvs & cæteri duces muros ab hoſtibus ſuffodi non dubitabant: quo loco id facerent, non planè illis conſtabat. Quamobrem Damiatum Sercuti ſigniferum arcis pſeudothyro emittunt, cui ad quindecim lectos milites ex peditatu attribuunt. Hi egreſſi, & foſſas quas hoſtes duxerant conſpicati, eò properant, foſſores ad maximam arcis turrim in opere offendunt: quos necopinantes adorti ex eorũ numero quinque & viginti interficiunt, ſex captos abducunt, in eis centurionem quendam Nucellium, qui opus facientibus præſidio erat. Ita rem omnem renuntiant, quo loco cuniculi agerentur: cui rei diligenter à noſtris proſpicitur ſubterraneis meatibus tranſuerſis agẽdis. Sed res infœliciter adeo ceſſit, vt Dãmartinus obrutus moreretur, vt poſtea dicetur.

Marcanus emiſſo clàm nũtio ſubſidium petit, & accipit.

Vnum erat quo noſtri vehementer percellebantur, quòd ſibi pulueris & ſcloperariorũ numerum exiguum adeſſe videbant: vt ſi denuo hoſtis irruptionem tẽtaſſet, ægerrimè ſuſtinere impetum poſſe viderentur. Verùm Marcanus paucis antè diebus huic rei proſpexerat: egregium quendam militem ampliſſimis muneribus & pollicitis ad rem ſuſcipiendam adducit, vt ad Vindocinum & Guiſium Hamum proficiſceretur, quibus oppidi ſtatum nuntiaret. Is fune in paludem ſubiectam demiſſus, ſe tãdem inde proripit, & Deo bene iter fortunante ad illos peruenit: qui ſibi rem curæ eſſe demonſtrarunt.

Clavdivs Lotaringus dux Guiſius rem ſuſcipit perficiendam. Proficiſcitur cum ducentis fere equitibus cataphractis, noctu ad hoſtium caſtra peruenit qua parte tendebat Roxius, lectos quadringentos ſclopetarios ſine vllo ſtrepitu ad paludis ripam adducit, quibus itineris ducem ipſum militem attribuit qui rem nuntiarat, ipſe tota hoſtiũ caſtra conclamatione ad arma edita turbat. Nam huius rei cauſa quoſcunque potuerat tubicines adduxerat: quos vndique effuſos claſſicum canere iubet. Itaque totus exercitus ilico in armis eſt, Naſſauuius & Roxius coniuncti aciem tanquam prælio decertaturi inſtruunt. Dum hoſtes tanto tumultu occupati animum aliò aduertere aut aquæ ſtrepitum exaudire nequeunt, ſclopetarij noſtri ducem itineris ſequuti, ad eum locum perueniunt vnde antea ille profectus erat. Deinde ab oppidanis ſubleuati muros ſcandunt, ſinguli ſaccum denas pulueris libras pendentem humeris geſtantes. Iam diluxerat, & Guiſius cum ſuis extra teli iactum ſe receperat, quum ſclopetarios noſtros hoſtes conſpicati Naſſauuio & Roxio ſigillatim conſcendentes indicant. Quæ res magno illis dolori fuit, quòd neque quot numero eſſent, neque quantum pulueris attuliſſent ſuſpicari poterant. Guiſius re ex ſententia confecta, redit: ad eum inſequendum & nouiſſimos laceſſendos, aliquot equites emittuntur: ſed quum illos ad congrediendum paratos & inſtructos cernerent, ab impetu faciendo temperarunt.

Qvarto Septembris die Naſſauuius miſſo ad Marcanum tubicine pollicetur, ſi oppidi deditionem facere velit, vt tridui ſpatio diripiendum militibus permitteretur, ipſum, reliquos duces & milites vniuerſos incolumes abituros: ſin minus, ſe cæde & ſanguine omnia completurum, neque vlli quocunque genere aut loco eſſet, parciturum. Reſpondet Marcanus, quum ſclopetariorum & pulueris inopia laboraret, ne tum quidem ſe huiuſmodi ſermonibus aurem fuiſſe præbiturum: nedum vt id facere nunc animum induceret, quum omnibus abundaret quæ ad illum excipiendum pertinent. Hoc reſponſo nuntiato Naſſauuius imperat vt poſtridie mane cuniculis ſubterraneis quibus maxima arcis turris ſuffoſſa erat, ignis ſubijceretur. Comes Dãmartinus, qui ſumma fide ac diligentia diurnis nocturniſq; laboribus omnia faciebat quæ à viro militari & duce vigilantiſſimo præſtari poſſunt, quatuordecim ſublicas quernas ad interiorem turris partem fulciendam applicauerat, & aggerem ad earum altitudinem in media arce excitauerat, vt deiecta turri ad prælium veniri poſſet. Itaque eo die prima luce locum ſubterraneum ſubierat, quem ſuffodi iuſſerat, vt hoſtium cuniculos meatu patefacto falleret. Dum illic eſt, igne ſubiecto turris maxima pars ſuccuſſa concidit, cuius ille ruina obruitur: quæ res Gallis incomparabile damnum amiſſo duce fortiſſimo attulit. Rex poſtea fidei & officij memor eius liberos in ſuam clientelam accepit. Turre ſic diruta hoſtes irrumpere inſtituunt, ex quibus primo impetu tres vel quatuor cohortes in arcis planiciẽ per

Comes Dãmartinus turri ruina opprimitur.

per muri partem deiectam euadūt. Mediancurius cum equitibus circiter quadraginta, quos tum ex Marcani tum ex Dammartini turma collegerat, accurrit, exanimatos milites confirmat, hoſtes impetu facto fortiſſimè adoritur, in foſſas præcipitatos deturbat, Coryletium aliosq; ex iiſdem turmis ex turris ruina extrahit. Denique Cæſariani nihil perficiunt, ſed circiter trecentis ex ſuorum numero amiſſis, ſe recipiūt. Poſtero die (quē ob Virginem natam ſacrum colunt) quicquid ex ea turri erat reliquum, machinis diruunt: deinde ad irrumpendum nihilo remiſſiore quàm vnquam aliàs impetu irruunt: ſed ſtrenuè reſiſtentibus noſtris ſe recipere coguntur. Poſtridie in ipſa turri interfecti reperiuntur amplius trecenti ex Germanico peditatu, & viginti equites. Poſtridie incertis & temerarijs ictibus tecta oppidi pulſant. Die toto dominico qui inſequutus eſt, turrim ſpeculatoriam, vbi campana ad excubias ſignificandas ſita erat, tormentis quatiunt, & irruptionis faciendæ nonnullam ſpeciem præbent, quin ſcalas quoque magno numero ad muros applicant. Ad decimam tamē horam veſpertinam tormenta abducere cœperunt, ſecunda matutina ſuis tugurijs & vicorum finitimorum ædificijs incenſis diſcedunt. Exercitum duces inter ſe partiuntur, & diuerſis itineribus domum redire inſtituunt. Naſſauuius cum Germanis peditibus Attrebates iter conuertit, Roxius cum Hannoniis, Arteſijs & Flandris Cameracum, denique Leodienſes & Namurcani Bapalmam contendunt, & ſingulæ turmæ machinarum quandam partem ſecum abducunt. *Cæſariani à Perona obſidione diſcedunt.*

REX hac re nuntiata in caſtris ſupplicationem omnium principum, tum ſacrorum tum aliorum, tribunorum item, centurionum & militum omnium decernit, vbi diuinam opem qua res ſteterant, ampliſſimis laudibus celebrant. Quibus confectis rebus & cibo ſumpto concilium cogit, deliberare cœpit, num, quemadmodum antea cogitauerat, Cæſarem ſubſequi, & in Italiam porro exercitum ducere præſtaret. Verùm quum equitatus iam cum peditatu, vt ab eo præceptum fuerat, Lugdunum verſus non parum proceſſiſſet, non videbatur exercitus denuo poſſe coniungi, quin Cæſar iam adeo procul abeſſet, vt eius aſſequendi nulla ſpes dari videretur. In Italiam porrò ipſi tam propinqua hyeme tranſeundum eſſe non cenſebant. Exercitum tamen dimitti, nondum placuit.

CÆSAREM enim, vti diximus, ad Freiulium ſubſiſtere nuntiabatur: quod quum omnes ob aduerſos ventos fieri exiſtimarent, Rex tamen ne ille nouum aliquod captaret conſilium verebatur. Id ſanè conſtabat, Cæſari moleſtiſſimum eſſe quòd tam infœliciter rem geſſiſſet, neque à vero abhorrebat, eum, ſi Rex leuiter diſceſſiſſet, tantam occaſionem non prætermiſſurum fuiſſe, vt cum exercitu ad rem denuo tentandam rediret. Sed ille nihil adeo excelſum animo agitabat: imò in concilio viſum fuerat, vt cum ſuis Hiſpanis in Hiſpaniam nauigaret. Mutauit tamen poſtea conſilium, veritus ſcilicet (vt ſuprà demonſtratum eſt) ne Germani pedites tumultū (quod facturi videbantur) excitarent, ſi ab eo, firmiſſima & maxima exercitus parte abducta, præſidio nudari atq; hoſtibus obijci viderētur. Rex quotidie de Cæſariani exercitus ſtatu partim noſtrorū opera, qui hoſtem abeuntem ſubſequebantur, partim per exploratores & captiuos certior fiebat. Verùm nequid audendi nouam (vt dictū eſt) occaſionem hoſti præberet, omnia adhuc ſuſpenſa, nec immeritò, habebat. Interim verò ne nihil eſſet quod ageret, caſtris mareſchallum Albiniū præficit, ipſe cum prętorianis copijs aſſumpto Mommorencio regionem ab hoſte vaſtatam obire inſtituit, vt omnibus rebus diligenter proſpiceret, plebem bello grauiſſimè vexatam leuaret, denique vt oppida præcipua extremæ tum Prouinciæ tum Galliæ Narbonenſis communiri iuberet. Maſſiliam primùm inuiſit: Aquas Sextias noluit adire, ne horrendam illam oppidi deſerti atque deſolati ſpeciem coràm intueri cogeretur. *Rex Prouinciam bello afflictam obit.*

LANGÆVM eò mittit, quem diligenter omnia circunſpicere, & quæ in primis inſtauranda videbantur, reficienda curare iubet. Langæus Maſſilia profectus, Aquas Sextias venit: oppidum offendit omni deſolationis genere fœdatum, quæ loco inſerri poteſt qui omni defenſore nudatus, hoſtium libidini relinquitur. Hoc vnum deerat, quòd ignis iniectus non fuerat: quod etiam quum multi facere cupijſſent, ipſe Cæſar diſertè vetuerat. Palatium tantummodo conflagrauit, maximè auditorium rationum Regiarum, iubente nimirum atque aſtante tam triſti ſpectaculo duce Sabaudo. Putant nonnulli, ſed ſuſpicione duntaxat moti, hanc illi cauſam incendendi fuiſſe, quòd

1537. ſic putabat monumenta omnia, tabulas & ſcripta flammis deletum iri, quibus cōſtabat, nobiles, ciuitates & municipia Pedemontanæ regionis clientelari ſubmiſſione Prouinciæ comitibus nomen profiteri conſueuiſſe. Verùm irrita fuit hominis ſpes: etenim Mōmorécius quumprimum deſeri oppidum placuerat, ſuſpicatus accidere poſſe quod reipſa accidit, hæc monumenta loculis condi, & mulis impoſita in munitiſſimum quoddam ſuum caſtrum nomine Ballas ferri iuſſerat. Langæus curiæ Aquenſis præſidem, ſenatores & eos qui inter ciues principem locum obtinebant conuocat, & ex architectorum, fabrorum atque cœmentariorum ſententia rationem iniri iubet quanti damnum acceptum ſarciri poſſet. Rei æſtimatione certa pecunię ſumma facta ad Regem redit, cui in itinere occurrit Arelatum venienti. Rex audito Langæi reſponſo, ſummam ipſam iubet quæſtoribus & commiſſarijs, qui opus faciendum locarent, in manus tradi: inſpecto Arelatenſi oppido Auenionem redit, vt ad ſua caſtra eſſet. Ibi nuntiū à comite Tendano accipit: is porro ex quo à ſe Bonouallanum dimiſerat, vnà cùm Ioanne Paulo & cæteris Cæſarem regredientem perpetuò ſubſequutus Nicæam vſque fuerat. Inde Regi per nuntium conſtantiſſimè & certiſſimè confirmabat, Cæſarem, ſi denuò in Galliam pedem referre cogitaret, nihil omnino commeatus reperturum eſſe. Cuius rei teſtimonio eſſe aſſerebat, quòd ipſe & comites, licet in pacata & amica regione eſſent, ſæpenumero totum diem inediam ferre, & virgultis duntaxat equos alere cogerentur.

HAC re nuntiata Rex Lugdunum redire conſtituit, ibíque aliquandiu commorari, dum negotijs omnibus prouideret. In itinere Taraſconem, Belcarium & Valentiam perluſtrat, impenſam menſtruam definit, quam neceſſariam ad opus abſoluendum eſſe iudicabat. Dum iter facit, literas à ſuo apud Anglum oratore epiſcopo Tarbellenſi accipit. Ex his intelligit, ab oratoribus Angli quos apud ſe habebat, de Cæſaris expeditione & receptu omnia longè aliter ad ipſum perſcripta fuiſſe quàm euenerant. Diſceſſiſſe illum ſtrategemate quodam & dolo militari, quòd videret, Regem, quantacunq; in eius ditione vaſtitas fieret, ad pugnam elici nulla ratione poſſe. Quare ſpecie quadam ſe recipiendi periculum facere inſtituiſſe, num Rex reuera exercitum abijſſe ratus ſubſequi auderet, vt vel ea ratione ad pugnam eum compelleret. Vt porro veriſimilis eſſet profectio, ipſummet huius rumoris autorem extitiſſe, in caſtris ſummam eſſe rerum omnium egeſtatem, milites plus tertia parte fame interijſſe, reliquos breui eodem fato perituros, niſi maturè de reditu cogitaret. Re autem vera non eam eſſe egeſtatem quæ vulgò prædicabatur, poſt egreſſum ex Italia ne duo quidem hominū millia periiſſe. Addebāt etiā ipſi oratores, poſt Montijani & Boſij cladem, regios milites ne ſemel quidem vllum tumultum aut vllam ad arma cōclamationem in caſtris Cæſarianis excitare, aut etiam diſcedentium agmen nouiſſimum prælio laceſſere aut ſubſequi auſos fuiſſe. Qua de cauſa Cæſarem Nicææ ſubſtitiſſe, dum Rex longius diſcederet, vt mox in Prouinciam rediret, quam viris vacuam reperiret: ita ſperare ſe, antequā Rex exercitum redintegraret, firmiſſima quæque Prouinciæ & Galliç Narbonenſis oppida ad ipſum Hiſpaniç ingreſſum occupaturum eſſe. Quod vt facilius expediretur, exercitum in Hiſpania collectum ſibi in Narbonenſi Gallia occurrere iuſſiſſe.

Cæſariani fictas profectionis ſuæ cauſas ſpargendas curant.

HÆC Anglo ab oratoribus ſuis per literas ſignificabantur: qui ſanè quæ ad Cæſaris profectionem rèſque poſt Montijanum atque Boſium captos geſtas pertinebant, falſò ſcripſerant. Nam quod de conſilio Cæſaris addebant, totam Prouinciam & Narbonenſem Galliam eū ſubigere cogitare, vt quicquid ab Italia ad Hiſpaniam pertinet occuparet, probabile eſt eum tantum de ſua fœlicitate ſibi promiſiſſe, qua potiſſimùm fretus omnia ſolebat aggredi. Quod ex eo facilè poteſt intelligi, quòd non multo poſtquam ſe è Gallia recepiſſet, Hiſpani in oram Narbonenſem deſcenſione facta oppida infirmiora prædari & vaſtare cœperunt. Quibus ingruentibus legatus Mommorencij collecta incolarum manu fortiter obſtitit, vt nulla impenſa Regem grauaret ob inopinatum illum aduentum. Pulſos eſſe & è regni finib. eiectos Rex prius reſciuit quàm in ſuos fines aduenire illos audiſſet.

Scoti ſingulare in Regem ſtudium.

HÆC poſtquam Rex ad Anglum ab oratoribus perſcripta fuiſſe cognouit, magni ſua referre arbitratus eſt veram rei geſtæ hiſtoriam declarare. Accedebat quòd Magdalenam Scoriæ regi in matrimonium dare cogitabat: quod Anglus quia timebat, pro virili ſemper fieri impedierat. Rex verò ægrè hoc poterat nobiliſſimo principi denegare,

qui

qui diu multumque ſibi eam in matrimonium dari poſtulauerat: qui etiam certior factus tantam belli molem varijs vndique locis Regi incumbere, eodem tempore non rogatus ſed vltro, non modò eandem belli aleam ſubire ſe velle ſignificauerat, ſed etiam ipſe exercitu ſuæ gentis non pœnitêdo coacto ad auxilium illi ferendum maturare conſtituerat: quod profectò officium non vulgari remuneratione dignum videbatur. His cauſis permotus Rex Pomeræum œconomum in Angliam mittere decreuit: is enim & notus valde acceptusque Anglo iampridem ob crebras legationes erat, & rem vti geſta fuerat, memoria tenebat, vt pote qui ipſo belli initio commeatum in oppida conuchendum curauerat.

HVIC mandat vt & rei veritatem narraret, & matrimonium illud filię cum Scotorum rege Anglo probare conaretur: ſimul etiam vt exploraret quæ illius mens eſſet, de matrimonio ducis Aurelij cum Maria, quam ille ex Catharina prima vxore ſuſceperat, id adeo quòd memoria tenebat illius oratores ſecum ea de re non ſemel egiſſe. Ob has cauſas quum Rex Anglum à ſe nollet alienare, imò quum pro innata animi conſtantia fœderatorum amicitiam tueri ſtuderet, quam niſi inuitus nunquam vellet deſerere, Pomeræum illuc legatum mittit. Is vbi aduenit, amiciſſimè acceptus hæc tria quæ in mandatis habebat exponit. Ad primum quod attinet, opinionem quæ animo penitus inſederat, non omnino ſed aliqua ex parte tollit. Verùm ſimulatque de nuptijs Scoticis Anglus mentionem injici audijt, ibi adeo commoueri cœpit, vt toto quatriduo hominem ſe conuenire noluerit: quòd verebatur (ſic enim illum moneri iuſſit) ne ſupra modum excandeſceret. Interim quoſdam etiam ex ſuis conſiliarijs ſubmittit, qui docerent quàm graues conquerendi & moleſtè ferendi hac in re cauſas haberet. Denique Pomereus nullam reperire rationem potuit qua eum placaret: itaque non magno legationis profectu redire cogitur. Rex quum Auenione Lugdunum contenderet, Pomeræo quæ diximus mandata dederat: eodem itinere ducem Totouillanum Sampaulium mittit cum Germanico peditatu cui comes Gulielmus Fuſtembergus præerat (adiunctis præterea alijs tum peditibus tum equitibus) qui Tarentaſios Sabaudiæ populos, qui paulo antè rebellauerant, ad obſequium cogeret. Totam regionem facilè recipit, & in perfidiæ pœnam totam vallem Germanis diripiendam dedit, maximè verò oppidum Confluentiam.

Anglus ob Scoticas nuptias Regi infenſior.

ITA Rex dum negotijs omnibus prouidet, Lugdunum venit. Ibi res omnes tum ciſalpinas tum tranſalpinas in concilio tractat: quæ à me prætermittentur omnia, vt ad Pedemontanam hiſtoriam iamdiu interruptam reuertar. Eum paulo antequam è caſtris Auenionenſibus diſcederet, imò priuſquam Maſſiliam proficiſceretur, Annobaldus & Cæſar Fregoza adierant: ab ijs audierat quicquid apud Pedemontanos & aliis Italiæ locis vel ſuſceptum vel geſtum fuerat, quo tempore ſuperiora ea quæ narrauimus partim in Prouincia & Gallia Narbonenſi, partim in Campanorum & Picardorum finibus contigerant. Dimidio iam Iulio menſe, quo fere tempore Mommorencius Auenionem profectus fuerat, Gaucherius Tinteuillanus Vanlæus à Rege in Italiam miſſus erat, qui peditum ad duodecim millia & equites ferentarios ſexcentos conſcriberet. Et quoniam Mirandulæ ducum & præcipuorum militum bonam partem reperit, qui ſuperiori illo delectu, cuius meminimus, collecti fuerant, non amplius quindecim dierum ſpatio exercitum inſtaurauit. Idque factum eſt ad ipſam Mirandulam tantum non inſpectantibus tribus peditum millibus & ſeptingentis equitibus, qui modò è Germania Tridentum venerant, quique ad Caſalum Maiorem è regione Mirandulæ caſtrametati erant, ſic tamen vt flumen Padus intereſſet. Imperator exercitus Rango conſtituitur, cui priuatim tribunus attribuitur qui duobus peditum millibus præeſſet, Caguinus Gonzaga, Cæſar Fregoza & Viſcontius totidem ſinguli pedites ducebant: eques Aſſalius nobilis Ferrarienſis & Petrus Strozzius, millenis præerant, Belangerius Caldora Neapolitanus quingentis, totidem Ioannes Taurinenſis: Aueroldo Brixienſi quadringenti, Bandino totidem parebant. Ferentarios equites ducentos Cæſar Fregoza, Taxius Gallus ex Regia turma nobilis totidem, Bandinus denique alios pari numero ducebant.

Exercitus regius apud Pedemontanos.

VICESIMO Auguſt. die Rango cum exercitu Mirandula profectus, ſecundis caſtris medio itinere Parmæ & Regij conſedit: inde cœpit exercitus diſtributis ordi-

Rango Genuam occupare conatur

nibus iter facere. Parmæ muros prętergreſſi Caſtelloguelfium veniunt, poſtridie quinque paſſuum millibus à Placentia caſtra locant. Poſtea ad ipſius Placentiæ foſſarum crepidinem prætereunt, & Trebiam flumen tranſeunt: media fere nocte clamor ad arma editur, ſed nullo autore. Die viceſimoſeptimo Pontremam exiguum oppidum perueniunt, quatuor paſſuum millibus Tortona. Ibi magna aquæ inopia laborarunt, quam incolæ abduxerant, ne illic caſtra ponerent: ad mediam noctem ad arma clamore excitantur. Die octauo & viceſimo Tortonæ ſuburbia ingrediuntur, vbi diem totum ad ſolis occaſum commorantur, & Petrus Strozzius ad eos accedit. Circa ſolis occaſum Rango clamorem ad arma edi iubet, vt ad ſuum quiſque vexillum aggregaretur. Ita diſtributos progredi & totam noctem iter facere iubet, vt ante auroram Sarauallum tranſirent, totum etiam inſequentem diem pergunt, dum Bezolinum, quod exiguum caſtrum Genua, ni fallor, quatuor millibus abeſt, peruenirent, vbi panis inopia premūtur. Die triceſimo, qui decimus erat à profectione, ſub prandij tempus circa nonam matutinam ad pontem veniunt, qui Genua duobus millibus aberat. Ibi conſident, & Beſaniam mittuntur Cæſaris & Viſcontij cohortes, equites item ferentarij quos Bandinus & Michael Angelus ducebant, qui Genuam illa parte aggrederentur. Rangoni inſuper nuntiatur conſilium ſuum patefactum eſſe, duo hominum millia Genuam ſubſidio veniſſe. Poſtea compertum eſt, Lucenſem quendam ex ipſis Rangonis cohortibus ſuperiori nocte clam egreſſum, Genuenſes ciues ſibi vt cauerent monuiſſe, Rangonem & Cęſarem Fregozam oppidum ex improuiſo occupate inſtituiſſe, id ſe cx itineris ratione & celeritate qua vtebantur, ſuſpicari.

Eodem die adducitur ab equitibus captiuus quidam cum pera ſarcinaria equi tergo impoſita, ex famulitio nobilis cuiuſdam Burgundi, qui ipſe quoque captus, quorundam ruſticorum ope euaſerat. Adducitur præterea alius captiuus cardinalis Auriæ à ſecretis, qui mox tamen liberatur: nam & Cæſaris partium erat, ſeque nominatim veniſſe vt eū conueniret, prędicabat. Interim aliquot ſclopetarij ad templum quoddam & vicina ædificia mittūtur non longius mille paſſib. Genua, propterea quod Rangoni nuntiabatur nonnullos ruſticos inde equites, quū iter illac haberent, ſclopis petijſſe, eos eſſe quorum opera Burgundi illi euaſiſſent. Hi tamen ſimulatque ſclopetarij peruenerunt, montium iuga petunt. Alia inſuper ex parte duo equi in exercitu Gallico glandibus ex oppido miſſis interficiuntur: tum enim milites ad oppidum inſtruebantur. Ibi inſtructa acie ad veſperum manent, ſi quid fortè nouarum rerum ij qui Fregozæ partes fouebant, in oppido mouerent. Verùm nihil illi tentare audent, quòd præter ciuium multitudinem milites erant ad numerum trium millium, quorum dimidia pars Germanis equitibus conſtabat, ex ijs quos paulo antè Tridentum veniſſe commemorauimus. Quamobrem Rango ſuos reuocat, & loco caſtris ponendis delecto ſingulos certis regionibus diſtribuit. Locus erat duobus vtrinque montibus ſeptus, mille fere Genua paſſuum interuallo. In ſummo montis iugo ſpeculatores conſtituit: tum ſcalas magno numero conficere inſtituunt. Media fere nocte exercitus nullo neque tubæ neque tympani ſtrepitu inſtruitur, deinde alterum è montibus ſubire conatur magna profecto incredibilis laboris defatigatione. Nam præterquam quòd montis magna erat altitudo, arduuſque valde & difficilis aſcenſus, hoc accedebat, quòd tritis ſemitis non incedebant. Itaque milites diurnis illis ſuperioribus nocturniſq; itineribus, & rei frumentariæ penuria confecti, præterea ſcalarum pondere, quas humeris geſtabant, defatigati, viribus deficientibus ſeſe humi tanquam ſemimortui abijciebant, vt vi ac minis ad ſcalas tollendas cogi eos neceſſe eſſet.

Genuæ occupādæ conatus irritus.

Dvabvs fere ante lucem horis primum agmen ad imam muri partem venit, ſcalæ admouentur, ſed duæ tantùm reperiuntur quæ iuſtæ eſſent magnitudinis: ac ſanè ad eas conficiendas non maius quinque horis ſpatium datum fuerat. Nihilo tamen ſecius qui ad hanc rem conſtituti erant, ſcalis in ſummum eniti incipiunt, ſclopetarij oppidanos qui ad propugnandum concurrebant, è muro ſubmouent: acriter & ſumma contentione atque impetu ad ſeſquihoræ ſpatium poſt exortum ſolem dimicatur. Quòd ſi breuiores illæ ſcalæ ad iuſtum modum factæ fuiſſent, multorum ea eſt ſententia, vt eos vi irrupturos fuiſſe putent. Ad extremum Rango quum alijs ſcalis ad expugnandum oppidum opus eſſe, ſuos è loco ſuperiore à propugnantibus oppidanis interfici,

interfici, vt nullum illis auxilium ferri poſſet, perſpiceret, receptui canit. Ex oppidanis pauci interficiuntur, ſaucij non ita multi reperiuntur. Ex oppugnantibus multi cadunt, vt alij quinquaginta, alij centum fuiſſe affirment: inter cæteros quidam ex centurionib. non obſcuri nominis, inſuper Hector Caracciolus patricius Neapolitanus, qui nullo autoramento militabat. Eum oppidani apud ſe ſepeliri patiuntur: quemadmodum miſſo tibicine rogati fuerant. In hac dimicatione præclara cuiuſdam ex Rangonis cohortib. ſigniferi virtus enituit, qui cũ vexillo in ſummum murũ euaſit. Is pauciſſimis licet propter ſcalarum breuitatem ſubſequentibus, multiſq; in eum irruentibus, ac ſignum militare arripientibus, ſibi tamen extorqueri paſſus non eſt, ſed haſtile vnà cũ manipuli parte (nam reliquum lacinijs diuerſis ruptum eſt) ad ſuos retulit.

Comes ſuos ex prælio colligit, & quo venerant monte reducit, quod nemine obſtante factum eſt, vt ne illi quidem equites vel pedites, ex oppido egreſſi ad nouiſſimos vrgendos prodirent. Poſtea noſtris iam illa planitie montibus interiecta caſtrametatis, in alterius ſummo montis iugo ſub quatuor vexillis cõſpecti ſunt. Eos comes miſſis ſclopetarijs ad prælium elicere conatur, ſed illi confeſtim diſcedunt. Totum diem illic moratur, expectans num redirent equites illi & pedites quos Beſaniam miſerat: hos enim ad ſe redire iuſſerat. Sed illi aliud iter arripiunt, & Placentiam verſus alia via quàm qua venerant contendunt. Ad eum quidem illuc redijt proprius eius tribunus, quem pridie miſerat, vt eodem tempore oppidum inuaderet qua parte eſt Auriæ palatium: ſed ex triremibus conſpectus, machinarum ſtrepitu territus, a re ſuſcepta deſtitit. Milites indignati quòd ruſtici pabula cremaſſent, aliquot vicos incendunt.

Comes tribuno reuerſo concilium cogit. Omnium ſententia eſt, vt quoniam machinis ad oppugnandum carebant, ſuos a periculo adeundo, ad Genuam continereut, Silentio de media nocte diſcedunt, poſtero die, qui Calen. erat Septem. continenter progrediuntur, donec ad caſtella quædam perueniunt, Herniam, Taierium & Vadam, quę Genua circiter triginta paſſuum millia aberant, ad altiſſimorum montium radices ſita. Ibi parum duntaxat tritici equis alendis, & nuces caſtaneas, quibus veſcerentur, reperiunt: nam incolæ cum impedimentis & cibarijs in montes ſe receperant. Cuius rei odio incitati milites aliquot vicos incendunt, & caſtra illa diripiunt, quanquam non ita magna præda ſuppetebat. Poſtero die quum iam horæ ſpatium diluxiſſet, proficiſcuntur, & duodecim paſſuum millia progreſſi, caſtrum Viſanum nomine perueniunt. Illic Vanlæus cum viginti equitibus ferentariis ex Fregozæ turmis Taurinos ire iubetur, vt Annobaldo copias aduentare nuntiaret. Die Septem. tertio quindecim paſſuum millia progrediuntur, ad caſtrum nomine Cauam. Poſtridie Tanaram flumen vado tranſeunt, & ad caſtrum Seriſollas perueniunt, quod millia quatuor paſſuum Carmaniolis abeſt. Hoſtes vbi comitem appropinquare audiunt, Taurinenſem obſidionem relinquunt, ſparſo rumore ſe prælium commiſſuros obuiam ei accelerare. Tamen nullum ei negotium faceſſunt, & libero itinere quinto menſis die oppidum Carinianum ingreditur. Annobaldus vbi hoſtes diſcedere ſentit, egreſſus cum circiter octingentis hominibus nouiſſimos adoritur. Ad turrim pontis ad Padum flumen quum veniſſet, (quam Cęſar à ſuis antea captam fuiſſe plurimi faciebat) eius ſibi deditionem fieri iubet. Hoſtes imperata ſtatim faciunt, quòd nullam ſubſidij ſpem ſibi dari videbant. Poſtridie Burius cum fere octingentis ſtrenuis viris egreſſus Grollianum capit, vbi magnam frumenti & vini copiam ad Taurinos iuuandos reperit. Comes Carinianum poſtquam venit, iuxta arcem inſtructum exercitum ducere cœpit, quam circiter ſexaginta Neapolitani Cæſaris iuſſu tenebant: qui prætereuntes milites dum ſclopis petunt, vnum ex eo numero interficiunt. Irritatus comes tubicinem de deditione mittit: quod quum facturos ſe negarent, rurſus miſſo tubicine comminatur ſe omnes interfecturum, ſi machinas adducere cogeretur. Tum illi tempus ſibi dari petunt, dum eos monerent quorum iuſſu arcem tenebant. Hoc accepto reſponſo machinas ab Annobaldo per literas petit: qui ſtatim acceptis literis ipſe cum duabus cannis, totidem longis colubrinis & totidem etiam minoribus proficiſcitur, quinquaginta cataphractis & centum ferentarijs comitatus: propterea quòd ad Moncallerium ſibi tranſeundum eſſe videbat, quò Scalingius Aſtæ præfectus ſe receperat. At ille quum tormenta ænea adduci audiret, veritus ne Annobaldus & comes Rango coniunctis copijs Moncallerium obſiderent, eo re-

Cæſarianorũ ad Taurinos obſidio ſollitur.

1537. licto oppido Aſtam contenderat, quò etiam ſe vniuerſus Cæſaris exercitus receperat.

Annobaldus quædam oppida deditione accipit.

ANNOBALDO iter facienti nuntiatur quemadmodum centuriones, quos Querſium miſerat, quòd audiſſent Cæſarianos ab eius oppidi ciuibus ſummam quinque & viginti millium coronatorum ad ſtipendia militibus perſoluenda exigere (hæc vna enim illis ratio pecuniæ conficiendę ſuppetebat) eo audacius profecti eſſent: quam quum negligentius cuſtodiri offendiſſent, quòd milites in pecunia à ciuibus corradenda occupabantur, ſubita irruptione ceperant, quum quidem quadringentorum militum præſidio Cæſaris iuſſu teneretur. Moncallerianorum legati ſtatim poſt Scalingij diſceſſum Annobaldo obuiam procedunt, ſe ſuaque Regis fidei dedunt. Inde progreſſus antemeridiano adhuc tempore Carinianum venit. Hoſtes adductas machinas conſpicati, duos ex ſuis cum tympaniſta ad comitem mittunt, quos ille initiò durius alloquitur, quòd ad parum firmã arcem oppugnãdam machinas adduci coegiſſent. Dum expectatur quid tandem comes reſpondere ſtatueret, Neapolitanus quidam ex Caguini comitatu, occulta arte efficit vt qui in arce erant Neapolitani in illius poteſtatem venirẽt. Ac eodem ſanè die duarum fere horarum ante noctem ſpatio, ipſe Caguinus legatum cum manipulorum ductoribus mittit qui arcem ingrederentur: hora poſtquam contenebraſſet Neapolitani emittuntur, centurio & ſignifer cum ſingulis equis, reliqui pedites: decem ex eorum equis in arcẽ manent, vnà cum ipſo militari ſigno. Hoc enim ipſe legatus manibus arreptum tenuit, quum omnia Caguini eſſe prædicaret. Tum patuit ſimultas comitis & Caguini: quæ res profectò negotia regia nihil promouit. Illic præter frumentum circiter tria farinę ſaccorum millia reperiunt: iam enim ſaccis conditam in hoſtium caſtra mittere parabant: collecta eſt etiam vini aliqua copia. Id totum comitis iuſſu Taurinos conuehitur.

Rangonis & Caguini ſimultas.

DIE eiuſdem menſis vndecimo à Saluſſianis ciuibus miſſi veniunt qui deditionem facerent, & magiſtratum peterent: idem fit à compluribus oppidis & caſtris tum Pedemontanæ regionis tum Marchionatus: quo etiam tẽpore Queraſſium à noſtris capitur. Die decimoquarto literæ à Rege accipiuntur, quibus & Cæſarem diſceſſiſſe ſignificabat, & ſe integros milites mittere, duo Gallorum peditum millia, quibus præerant tribuni Renatus & Godinerius, totidem etiam duce equite Biraguio. Hos Rex iubebat Taurinis præſidij eſſe, eductis ijs qui multa acerba ab hoſtibus obſeſſi pertulerant. Idem etiam Annobaldum cum cæteris ducibus & toto equitatu atque peditatu per literas ad ſe accerſebat, oppidum Burio cum recentibus militibus, qui feſſis ſubmittebantur, tradi iubebat. Hunc Burium turmæ quinquaginta cataphractorum præfecit, quæ Franciſco Saluſſio ante defectionem paruerat. Eodem die Sampetrus Corſus & Ioannes Taurinenſis cum hoſtibus fœliciter pugnarunt, ablatis quatuor ſignis militaribus, captiuiſque abductis centurionibus Barone, Senegallio & Pacerio. Die quinto & viceſimo Ioannes Ludouicus Saluſſius, miſſus à Rege Carinianum venit, quo etiam die Carmaniaiolam veſperi profectus eſt. Quæ ab eo poſtea geſta ſunt, ſuprà à nobis ſunt commemorata.

Suppliciũ ſumitur de eo qui Delphinũ veneno ſuſtulerat.

REX Lugdunum interea venit. Ibi concilium cogit omnium principum conſanguineorum, equitum torquatorum & totius regni illuſtriſſimorum virorum. Adhibet etiam legatum & nuntium papæ, cardinales quotquot in aula tum verſabantur, oratorem Anglum, Scotum, Luſitanum, Venetum, Ferrarienſem & reliquos: inſuper principes & honoratos viros exteros tum Italos tum Germanos, qui tum temporis in aula aderant, ducem Wirtembergenſem Germanum, ducem Sommanum, Arianum, Atrienſem, principem Melfitanum, & Stillianum Neapolitanum, Hippolytum Eſtenſem, marchionem Vigeuanum ex familia Triuulſia Mediolanenſem, Ioãnem Paulum Ceretem Romanum, Cæſarem Fregozam Genuenſem, Annibalem Gonzagam comitem Laniuolarium Mantuanum, aliosque magno numero. His conuocatis atque audientibus perlegi iubet acta cauſæ ſceleratiſſimi hominis qui Delphinum veneno ſuſtulerat, vnà cum percontationibus, confeſſionibus, teſtium repetitionibus, cæteriſque omnibus quæ in capitis iudicijs ſolent ſeruari. Quibus perlectis qui aderant omnes (quibus quidem lege licet in huiuſmodi iudicijs adeſſe) ſententiam de tam horrendo & nefario ſcelere dicunt, iudices reum damnant, & ſupplicio affici iubent, vt equis concitatis in quatuor diuerſas partes diſcerperetur. Rex Lugduni aliquot prætereà dies commoratur,

ratur, vnde priuſquam diſcedat, ſtipendiũm omnibus militibus perſolui iubet: quibus ſe non egere videt, eos dimittit, Germanos & Heluetios, cohortes tamen Gulielmi Fuſtembergi & Heluetiorum centuriones omnes retinet: his commeatum liberaliter præbet quo in Gallia habitarent: ægrotis & ſaucijs tum Germanis, tum Heluetijs ædes diſtribui & pecunias extra ſtipẽdium numerari, vt ſanarentur, iubet. Quos in Gallia retinuit, ex ijs alios in Picardiæ oppidis præſidio collocat, alios ducem Totouillanum comitem Sampaulium ſubſequi iubet, cui auxilio eſſent aduerſus nonnullos Sabaudiæ populos, qui quoniam apud eos fama percrebuerat Regem à Cæſare prælio eſſe ſuperatũ, rebellionem fecerant. Sampaulius tanta diligentia rem perfecit, vt totam Sabaudiam & Tarentaſiam Regi ſubijceret, ſupplicio de autoribus ſumpto. Ab eo tempore iti Regis fide & ditione abſq; vllo tumultu aut rebellione permanſerunt.

Rex, omnibus proſpectis quæ ad regni limites quoquouerſus firmandos pertinebant, Lugduno diſcedit. Locus eſt nomine Cappella in ſummo montis Tararę iugo, qui mons eſt inter vicum Tararam & Sanſaphorinum. Ibi quũ Rex pranderet, accedit Scotiæ rex, qui, vt alio loco demonſtraui, nuntio accepto de Cæſaris in Galliam expeditione, Scotorum ſedecim millia conſcripſerat, quibus periclitanti Regi opem ferret, idque non rogante ac ne ſciente quidem Rege. Bis naues conſcendere conatus, vento aduerſo portum repetere compulſus fuerat: tandem cum aliquot nauibus in Normaniam venit, & ad Deppæ portum appellit. Ibi quum audiret Cæſarem & Regem iam in eo eſſe vt ſignis collatis dimicarent, ne à prælio abeſſet, equos veredarios conſcendit: verùm nuntio poſtea in itinere de Cæſaris profectione accepto, diligentiam cœpit remittere, vt ſuos ponè venientes præſtolaretur. Quibus Rex auditis nuntios obuiam mittit, rogat vt comites nihil moratus properare pergeret. Ita Regem in illo montis ſupremo iugo, (vti dictum eſt) accedit, à quo honorificẽtiſſimè exceptus, multis habitis ſermonibus vnam ex filiabus ſibi vxorem dari petit.

Scotus Regi in itinere obuius ab eo filiam in matrimoniũ petit.

Rex tametſi ægrè hoc ſe Anglo probaturum eſſe ſciret, ſimul quòd nonnulla Vindocini filię iniuria in eo fieri videbatur, quam ille iam veluti futuram Scotiæ reginam adoptauerat, tamen quod Scotus petebat planè noluit denegare: partim quòd ſyncerum illius in ſe animum perſpiciebat, partim quòd vetuſtiſſimam neceſſitudinem & amicitiam regum Galliæ & Scotiæ apud ſe reputabat, quin & ipſius regis patrem memoria tenebat Ludouici duodecimi partes ſequentem, in prælio occubuiſſe. Neq; etiam planè quod ille petebat concedendũ eſſe putauit. Itaq; de ijs poſtea ſe acturos reſpondet, poſtquam ille puellam conſpexiſſet. Hæc ſanè cauſa fuerat, cum alijs duabus maximi ponderis, cur Pometræum antea Rex ad Anglum miſiſſet, vt à nobis oſtenſum eſt. Regem prę terea in itinere adeunt legati Heluetiorum fœderatorum, qui rogatu & impenſis ordinum comitatus Burgundici venerant: ab eò petunt ne quid in ipſo comitatu innouaret aut moliretur. Id Rex in annuum ſpatium concedit, Helueticæ ſocietati gratificari ſtudens, diſſuadentibus tamen quamplurimis, qui cenſebant cohortes Fuſtembergi comitis illuc in hyberna deducendas eſſe, communiendam quoq; eſſe aliquam arcem, quæ totius regionis libertati poſtea immineret.

Prætērea etiam literas Roma accipit, quibus ſignificabatur papam ſponte ſua in ipſo conſiſtorio de obitu demortui Delphini ad cardinales retuliſſe, ęquum ſibi videri, pro ſummis Regis & patrum in ſedem Apoſtolicam meritis, vt iuſta illi eadem pompa atque cardinali cuipiam perſoluerentur. Qua in re contentionem nonnullam extitiſſe, quòd aliquot cardinales id à papa Alexandro factum quidem fuiſſe dicerẽt, quum Ferdinandi Arragoniæ regis filius obijſſet: ſed illum, quum Hiſpanus eſſet, id potius patrię ſtudio quam ex collegij conſilio feciſſe. Ad extremum tamen omnes Pontificis voluntati ceſſiſſe: adeoque exequias honorificentiſſimè in ſacrario pontificali celebratas fuiſſe. Regi inſuper nuntiatur Cæſarem in Hiſpaniam perueniſſe, nauigatione tamẽ valde moleſta atq; difficili, ſæuiſſima in mari tempeſtate vexatum. Nã & in ipſo portus Genuenſis conſpectu duæ naues perierant: quarũ altera ipſius equitiũ altera vaſariũ habebat: pręterea ſex triremes amiſerat, atq; in ijs plurimos militares viros. Eũ tamẽ nihilo minores ob tot iacturas ſpiritus gerere, minari ſe propediem maiore quàm antea exercitu in Galliam impreſſionem facturum. Nuntiatur etiam Normannos denuo Hiſpanis ex Perea noua inſula redeuntibus occurriſſe, prædam non minorem bis centenis corona-

1537. torum millibus factam. Literas itidem à Germania accipit, Cæſarem duces inſtituiſſe, qui vere ineunte milites conſcriberent, multos rumores à Cæſarianis confingi & ſpargi in Regem contumelioſos, in Cæſarem honorificos, quibus etiam nonnulla de Delphini morte ſecus quàm res habebat ferebantur: quin Roma quoque & ex alijs Italiæ locis eadem illi nuntiantur. Non ita multo pòſt certior fit de morte Alexandri ducis Florentini. Denique ab ipſa Picardia perfertur ad eum Hannonios oram illam regni incurſionibus populari, prædam agere, & magno iam numero coijſſe. Quamobrem vt ad tot negotia quæ vndique nuntiabantur, quid facto eſſet opus, ſimul vt de Scoticis nuptijs tranſigeret, Ambaſia & Blæſis iter Lutetiam facit. Ambaſiæ illi præſto eſt mareſchallus Marcanus, eumque ſubmiſſè ſalutat. Hunc Rex ob eximiam fidem & ſingularem virtutem, qua Peronam obſeſſam defenderat, cum maxima amoris & beneuolentiæ ſignificatione excipit. Is tamen quum ob Roberti Marcani patris mortem (is enim paulo antè obierat) Sedanum redire pararet, in itinere febri correptus Longumij, quod oppidum millia

Roberti Marcani mors.

paſſuum decem Lutetia abeſt, diem ſuum obijt, vir ſanè ob virtutem militarem & ſummam fortitudinem omnium bonorum deſiderio digniſſimus. Blæſis Rex Magdalenen filiam Scoto deſpondet, nuptijs faciendis dies Lutetiam reijcitur. Eò poſtquam venit, ex ſuorum ſententia de omnibus quæ ad hanc rem pertinebant conſtituit. In Germaniam ad Imperij ordines literas ſcribit, quibus veram de morte Delphini hiſtoriam exponit: rurſus profitetur ſe eorum iudicio ſtare velle, de iure quod ſibi in ducatu Mediolanenſi vendicaret, quæ vna eſſet totius huius belli origo & cauſa: præterea Romã ad pontificem & cardinalium collegium eadem de re ſcribit. Ad oratores quos Romæ habebat, literarum exemplum mitti iubet, quas in Germaniam ſcripſerat, vt pontificem ea de re monerent, omneſque intelligerent quas ipſe pacis conditiones quæſijſſet, ac etiamnum quęreret. Florentini mortem alijs ſcribendam relinquo, quam nihil ad me pertinere arbitror, qui Regis tantùm res geſtas & negotia literis mandare decreui.

Burius Caſalum occupare aggreſſus capitur.

DEMONSTRATVM antea eſt Burium Regis legatum, apud Taurinos relictum eſſe. Is quum audiſſet Caſalios non facilè adduci vt ducem Mantuanum marchionem Monferrati agnoſcerent (Cæſar enim ſecundum eum pronuntiarat, contendentibus licet Sabaudo & Franciſco Saluſſio) monachi cuiuſdam Franciſcani, patricij etiam Monferratenſis nomine comitis Claudij Biendraſij, item Petri Antonij Valentini opera vſus, centurionem quendam Neapolitanum Damianum curialem ſibi conciliauit, qui Caſali præſidio à Cæſare prępoſitus fuerat. Is Burio vnam ſe ex oppidi portis traditurum pollicetur. Burius ea de re Rangonem monendum non exiſtimauit, veritus ne ſi negotium ad plures dimanaret, ſtatim erumperet atque illuſtraretur: ſed adhibito Chriſtophoro qui ſecum mille ducentos pedites Italos habebat, & Taxio cum aliquot equitibus, rem perficere aggreditur. Biendraſio pecunias ſuppeditarat ad coemendos batillos, ligones cæteráque foſſorum inſtrumenta, eo conſilio vt occupato oppido ſtatim foſſa ducta milites è caſtro erumpere tantiſper prohiberet, dum exercitus & machinæ à Rangone ad illud oppugnandum adducerentur, quod oppido potitis facile erat. Verùm re perfecta reperit Biendraſium inſtrũmenta, quemadmodum conuenerat, nõ paraſſe. Itaque dum alia ad foſſas ducendas conquirit, multum temporis abſumitur, vt marchioni Vaſtio Cæſaris principi legato, qui tum Aſtæ erat, otium ad exercitum colligendum daretur. Itaque caſtrum porta qua rus exitus erat, ingreditur, inde in oppidum irruptionem facit, foſſis vix dum inceptis. Burius cum peditatus numero quem demonſtrauimus, tantis copijs impar, impetum non poteſt perferre, à circunſiſtentibus hoſtibus capitur atque vna cum eo Taxius, Chriſtophorus interficitur, reliquis vel captis vel interemptis, Biendraſius & Damianus cum aliquot alijs quos conſilij participes habuerant, ſalui euadunt. Quod ſi Burius cum Rangone conſilia contuliſſet, vt ille cum exercitu regio ad Aſtam veniſſet, valde veriſimile eſt marchionem Vaſtium nunquam opem laturum fuiſſe, ne dum vni mederi cuperet, alterum amitteret: vt Burius tantum incommodum accepturus fuiſſe non videretur. Rex re per nuntios intellecta Guidonẽ Guiffredum Butterium Taurinis legatum præficit: cardinali Turnonio, quem Lugduni legatum habebat, rerumq́ue ſummam ad eum detulerat, mandat vt Guiffredo quę neceſſaria eſſe viderentur, ſuppeditaret. Marchio Vaſtius quum ſatis haberet quòd Caſalũ recuperaſſet, rebus omnibus perfectis Aſtam ſe recipit, vt ſe Rangoni opponeret.

NVPTIIS

NVPTIIS Scoti Lutetiæ in epiſcopi ædibus perfectis, Regi nuntiatur quemadmodum hoſtes in ora Picardiæ auctis præſidiis, in noſtros quędam molirentur. Inter cætera quum equites ferentârios, quibus vidamius Ambianenſis præerat, (ij autem Durleni præſidio erant) audiſſent de Auenna opprimenda conſilium cepiſſe, quod oppidũ Attrebatibus ſex paſſuum millibus abeſt, in quodam vico delituerant, noſtróſque ex inſidiis adorti profligarant, neque abeſt ſuſpicio quin ab eo quem itineris ducem habuerant, proditi fuerint. Hoc nuntio Rex accepto, Martinum Bellaium cum ducentis equitibus ferentariis quibus pręerat, Durlenum mittit, Georgium item Capuſſemẽtium cum totidem paulo poſt eòdem mittit. Vervinum turmã equeſtrem comitis Marleani (is Vindocini ducis erat primogenitus) quinquaginta cataphractis conſtantem, Sãquintinum centum ipſius Vindocini equites mittit: atque adeo totam Picardiam maioribus præſidiis firmauit. Tota hyems incurſionibus vltro citróque infeſta fuit, nihil tamẽ commemoratu dignum geſtum eſt, propter intenſum gelu & ingẽtem niuium copiam: vt menſibus hybernis equites iter facere prohiberentur.

HAC ratione Picardiæ rebus, vt temporis anguſtia ferebat, proſpectum eſt. Interim Rex aliud quiddam longè maioris momenti molitur. Etenim in auguſta vrbe Lutetia, in ipſa baſilica palatina, quæ curiæ ſedes eſt, pares Franciæ qui vocãtur, principes cõſanguineos, epiſcopos propè quadraginta, & totum Pariſienſem ſenatum conuocat, adhibitis etiam multis illuſtribus & honoratis omnium ordinum viris. In celeberrimo illo clariſſimorum virorum conſeſſu, aſtante Rege, Cappellus regius aduocatus, poteſtate dicendi facta, Cæſarem Flandriæ, Arteſiæ & Caroloſiæ comitem, qui alias etiam prouincias, quæ ad regni Gallicani clientelam pertinent, occupat, rebellionis & perfidiæ in Regem ſupremum ſuum principem reum agit: itaque perorat, vt lege commiſſoria in beneficiarium lata ex ſenatuſcõſulto bona illa fiſco addici & publicari depoſcat. Ad hæc aduocati poſtulata, in conſilium itur, omnibúſque accuratè expenſis ſenatuſconſulto facto placet in omnes regni oras, ad quas quidem tutò accedi liceret, præcones dimitti, qui tuba Cæſari diem dicerent, vt ille quos liberet, paratos ad vadimonium obeundum cauſæ firmamentis inſtructos mitteret, quæ ad illa aduocati & cognitoris regij poſtulata quæ viderentur afferrent: interim ſummam iudicij inhiberi, neq; Cappello poſtulata adiudicari: quos Cæſar mittere vellet, iis fide publica data acceſſum & diſceſſum nulli fraudi futurum. Dies à fæciali more maiorum rectè atque ordine dicitur: quúmque nemo extaret qui vadimonium Cæſaris nomine obiret, Cappelli & cognitoris regij poſtulatio, quibus verbis ab ipſis nuncupata fuerat, addicitur. Rex ad ſenatuſconſultum aliqua ſaltem ex parte exequendum quammaximum exercitum primo quoque tempore cogere conſtituit. Hoſtes verò quum Lutetiam ad cauſam dicendam mittere deberent, de impreſſione in Regis fines facienda conſilium capiunt. Itaq; quum Teroanam vini inopia premi & præſidio admodum exiguo teneri conſtaret, quòd nuper cataphracti quinquaginta, quibus Bernellius Crequij frater minor natu Morinorum præfectus præerat, ab incurſione, qua vallem Caſſellam deprędati fuerant, reuertentes non longè à Morinis pulſi & profligati fuerant, hoſtes Areæ, Betunæ & Santaudomari manu coacta conuenerant, ac Roxius ipſe magnopere maturabat, vt antè oppidum occuparet, quàm maius præſidium introduceretur. Quamobrem Rex Martinum Bellaium Durleno decedere & Morinos cum equitatu, cui præerat, contendere iubet. Bellaius Calend. Febr. cum ſuis nullo accepto incommodo ingreditur, licet hoſtes cum octingentis fere equitibus itinera obſiderent. Sed tempore admodum nubilo, gelu acutiſſimo & noctis denſiſſima caligine effectum eſt, vt hoſtis nocere nequaquam poſſet. Paulo pòſt circiter hilariorum dies Sanſacus cum pari equitum numero eòdem ingreditur. Reliquum hyemis tempus ad medium quadragenarium ieiunium quotidianis certaminibus cum hoſtibus qui finitimis oppidis præſidio erant, tranſigitur, ſic tamen vt noſtri ſuperiores eſſent. Neq; vllus fere dies prætermittebatur, quin aut noſtri ad hoſtium portas, aut illi ad Morinorum munitiones præliarentur. Quò etiam ad bellum ſpectandum ſe contulit bona pars iuuenum nobilium ex Delphini comitatu, in quorum numero erat Santandræus, Dampetrus, Dandecanus, Ecarſius & Lanoæus, qui nullo non die eo ſe ſpectaculo oblectare potuerunt.

Cæſar Lutetiæ fidei clientelaris deſertæ reus agitur.

MEDIO circiter Martio menſe Rex Annobaldo, qui in omnes ferentarios equites

1537. ſummam imperij habebat, negotium dat, vt commeatum Morinos deducat. Huic attribuit Taxium, Termium & Aſſunium Gallos, Maurum Nouatum & Franciſcum Bernardinum Vicomercatum Italos, Georgium item Capuſſeméntium & Theodum Manetem Albanos, qui ducentenos equites ferentarios ſinguli ducebant, Dubetium inſuper ſeneſchallum Boloniæ & Crequium Montrolij præfectum, quibus quinquageni cataphracti ſuberant. Commeatu Montrolij comparato, Annobaldus Teroanam nuntiũ mittit, qui diem certum & tempus indicaret quo ſe in ſylua Foccobergana adfuturum eſſe ſperaret, tum vt ex ſuis aliquot præmitterent qui totam regionem Aream verſus & Santaudomarum explorarent, tum vt obuiam ad commeatum excipiendum procederent. Egreſſi oppido ferentarij non procul inde in equitatum Santaudomari & Areæ incidunt, qui expiſcandi cauſa venerant. Eos noſtri ilico adorti fundunt fugantque, atq; ad ipſius portæ repagula compellunt. Deinde Foccobergam, vt illis mandatum fuerat, ad commeatum excipiendum contendunt, nonnullis tamen equitibus ad ſpeculandũ relictis, qui renuntiarent ſiquos ex hoſtium præſidiis egredi conſpicerent. Santaudomari erat Roxius, qui re per nuntium intellecta, ſtatim egreditur cum equitibus ferme ſexcentis quos ex finitimis oppidis coegerat. Ex iis aliquot Teroanam mittit, qui noſtros ad equeſtre prælium elicerent: ipſe cum tota multitudine loco poſt ſcalas patibulares tecto in inſidiis ſe collocat. Inter eos quos à noſtris ad ſpeculandum relictos fuiſſe commemorauimus, & Roxij præcurſores prælium acerrimum committitur: in quo noſtris loco cedere neceſſe fuiſſet, niſi equites Bernelliani, quos Nothus Halluinus ſignifer ducebat, ſubſidio adfuiſſent. Vnde factum eſt vt diuturnius prælium, ſed remiſſius quàm initio redderetur: quippe Roxius ſuis vetuerat ne longius progrederẽtur, ne ipſius inſidiæ viderentur. Ac profectò tametſi non longius ab oppido locus illè aberat, quam quò mediæ colubrinæ globus adigi poſſet, tamen ex ipſius oppidi ſpecula nõ deprehendebatur. Verùm noſtri eouſque procurrunt, vt tandem illum cõſpicerent: itaque ſuos qui ad Foccobergam erant monendos curant.

EXISTIMABAT autẽ Roxius futurum, vt qui cõmeatum adduxerant, ſtatim eo noſtris tradito ſe pro more reciperent: quod ſanè ſi accidiſſet, ſatis illi virium ſuppetebat, vt & noſtros adoriretur, & commeatum interciperet. Verùm aliter omnino accidit: propterea quòd Annobaldus & Dubetius inſidiis cognitis turmas ſummo monte ad ſiniſtram Santaudomarum verſus progredi iubebant, vt ſi Roxius vim inferre pararet, ſtatim ad opem ferendam accurrerent. Qua re ille perſpecta Santaudomarum ſe recipit: illi Morinos veſperi venerunt, reliquos Montrolium remittunt, ne cibaria multitudine conſumerentur. Eôdem ipſi quoque biduo pòſt perluſtrata finitima regione reuertuntur.

Rex exercitũ Hedinũ ducit

EXTREMO ferè Martio Rex copias colligere cœpit: Ambiano profectus Fliſcuriũ, hinc Pernoium venit: quo tempore moritur Carolus dux Vindocinus, qui ægrotus ardenti febre Ambiani reſtiterat. Hic magnum toti Galliæ ſui reliquit deſiderium, quòd excelſi animi princeps eſſet, & de Rege & Gallica Rep. optimè meritus. Mommorencius præfectus prætorio, cui Rex in exercitu ſummam imperij detulerat, Pernolo cum prima acie proficiſcitur. Caſtrum eſt Alchianum nomine ad flumen Othiam medio itinere Durleno Hedinum: quod quum magno eſſe noſtris incommodo audiret, ſiue cõmeatus duceretur, ſiue Durleno Mõtrolium iter fieret, ad illud proficiſci decreuit. Quò ſimulatque cum machinis peruenit, hoſtes ſaluis impedimentis deditionem faciunt. Eò poſtridie Rex venit. Poſtea ad Hedinum copias ducit: quod oppidum munitiſſimum eſt, & ad finitimorum ſalutem commodiſſimum, Cæſarique maximè incommodum, ſi Rex eo potiretur. Dum ad illud oppidum quæ ad machinas promouendas pertinent fiunt, Antonius Mallius Alchianus mille peditũ tribunus, ſclopo ictus moritur, quæ nõ leuis fuit iactura, Hellius item tribunus militum vulnus in crure accipit. Admotis machinis & oppugnatione inchoata, oppidani cum vxoribus, liberis & fortunis omnibus in caſtrum ſe recipiunt, oppido noſtri nemine obſiſtente potiuntur. Caſtrum ſupererat capiendum, quod munitiſſimum opere & arte erat, in eóque Roxius quæ ad propugnationem pertinent omnia abundè collocanda curauerat, quòd magni ad ſalutem publicam referre, illud teneri intelligebat. Rex tamẽ expugnare illud omnino decreuit, remque machinariam ilico expediri iubet.

IBI cum imperio Cæſaris iuſſu præerat Sanſon quidam veteranus eques Namurcanus, qui magnam in re militari apud Cæſarianos autoritatem obtinebat, Buberius cũ peditibus quingentis, Vandeuillanus cognomento Strumelius cum pari numero, denique circiter ſexcenti tũ Namurcani tum inferiores Germani. Rex eo die Fileriis conſedit ad flumen Calchium infra Hedinum. In Regiis caſtris octo erant peditum Germanorum millia duce Gulielmo Fuſtembergo, Picardorũ quatuor millia, quibus præerant Sercutus, Mallius pridie ſclopo interfectus, Hellius & Saſſeuallius: Baccouillanus Sallius & Santalbinus Normanos millenos ducebant, Quintius & Haraucurius Lotaringus Campanos millenos. Plurimi inſuper erant quos hic nominatim non ſignificamus: vt tota multitudo tum Germanorum tum Gallorum ad ſex & viginti peditum millia in eo exercitu eſſet.

POSTERO die Rex Menilij manet non amplius quingentorum paſſuum interuallo ab arce Hedinenſi, inter Contium & Hedinum. In arce Contiana præſidium erat à Roxio impoſitum, qui eius loci dominatum obtinebat. Pedites partim in oppido Hedinenſi partim in ſepto caſtra habebant, vt caſtrum vndique circũſiderent. Nonnulli ex ducibus, qui arcis Hedinenſis ſitum & naturam tenere ſe prædicabant, quòd omnia ſæpius & per otium perluſtraſſent, Regi & Mommorencio, cui Rex maximè confidebat, oſtendunt commodiſſimum eſſe, vt arx ſuffoſſis muris caperetur: nullam eſſe rationem, vt mœnibus glande concuſſis aditus fiat, muri craſſitiem obſtare, & aggerem quo ponè fulciebatur. Itaque foſſores omnibus locis ad opus conſtituuntur, viri ſummæ autoritatis operi præficiũtur, princeps Melphitanus, Barbezius, Burius & Villerius: is enim rei machinariæ præfecti locum tenebat. Tanta diligentia res adminiſtratur, vt viceſimo circiter die dimidia pars turris quæ oppidum ſpectat, quâ in caſtrum ingreſſus eſt ad læuam, labefactata rueret: verùm reliqua pars quæ caſtro adhęrebat incolumis ſtetit: vt perexiguum ex ea re incommodum hoſtis acciperet.

REX magna & temporis & rei pecuniariæ iactura in ea re perſpecta, animum ad machinariam oppugnationem conuertere cœpit, præter multorum opinionẽ, qui muri & aggeris nimiam craſſitiem cauſabantur. Itaque ipſe quodam die mane profectus, locum commonſtrat vbi machinas collocari vellet. Morem omnes iubenti gerunt, & tormenta adeo propè collocantur, vt ipſo ore labium foſſæ contingerent: verùm non ſine iactura & morte aliquot rei machinariæ præfectorum tantum opus perfici potuit, Luſarchius & Pontibrianus ambo huius rei peritiſſimi inter cæteros interficiuntur. Villerius, cui ſumma cura demandata erat, tantam adhibet diligentiam, & admotis machinis toto biduo mœnia tanto impetu & fragore concutiuntur, vt tertio die meridiano tẽpore muro collapſo ruina centum octoginta pedes lata pateret. *Hedini arx machinis quatitur.*

REX ipſe omnia hæc adminiſtrari ſpectabat & vrgebat. Quæ ſanè cauſa fuit cur nonnulli iuuenes præcipuę nobilitatis, famę ſibi conciliandæ gratia, quum Regẽ ipſum virtutis & induſtriæ teſtem adeſſe cernerent, non expectato imperio, neque rebus adhuc ad irrumpendum conſtitutis, neque vllis qui ſubſequerentur conſpectis, tanto impetu ruerent, vt ad ſummam labefactati muri partem eniterentur: ſed non minori virtute repelluntur quàm proruperant. Itaque alij in ipſo loco interficiuntur, alij grauiter vulnerati reuertuntur. Ex iis Carolus Buellius comes Sancerranus glandẽ traiecto corpore accipit, quo vulnere nocte proxima moritur. Is magnam ſui iam expectationem iuuenis concitauerat, vt omnes maiorum virtutem imitaturum eſſe confiderent. Alſinius item Sercuti legatus, & Damiattus ſignifer, Haraucurius Lotaringus tribunus militum, vnà cum fratre legato, Pareſio patre prognati, qui legatus Guiſij tum in turma ipſius equeſtri tum in prouincia Campania erat. Fleuerius Mardicoquij filius, & complures alij ſaucij. Quamobrem Rex præconio publico per tubicinem & tympaniſtam vetat nequis imperatoris iniuſſu ad irrumpendum proſiliret: qui ſecus faxit, capitale futurum. Hac re confecta omnes ad ſigna milites, ad vires colligendas aggregari iubet: eo ipſo die veſperi cataphractos magno numero pedites pugnare iubet, cum ferẽtariis circiter ſexcentis, his ducendis Annobaldum ferentariorum magiſtrum præficit. Imperat deinde reliquo equitatui, Germanis peditibus, atque iis qui ex reliquo peditatu ad oppugnandam arcem non erant conſtituti, vt omnes ad hoſtium aditus acie inſtructa ſtarent, ne hoſtes interim moleſti eſſent, dum noſtri in arce per vim expugnanda occuparentur.

1537. Taxio etiam & Martino Bellaio negotium datur vt cum ſuis quiſque equitibus iter Attrebates, A ream, Betunam & Santaudomarum pergerent, qui ſi fortè hoſtis ad turbanda caſtra accederet, nuntiandum curarent, néve nocturno vllo ficto clamore qui oppugnaturi erant, excitarentur. Omnibus ordine conſtitutis, qui primi progredi, qui ſubſequi, qui denique feſſis ſubmitti deberent: oppidani qui pridie re ipſa didicerant, quavirtute atq; alacritate noſtri vallum ſuperaſſent, veriti vt audaciam & impetum ferre poſſent, ea ipſa nocte tubicinem quà patebat ruina, emittunt, qui Mommorencium adiret, is autem in foſſis erat, ſuos cohortabatur, & omnibus proſpiciebat quæ ad futuram oppugnationem pertinebant. Hoſtes poſt diuturnum colloquium ſeſe Regis fidei permittunt, vt machinas, commeatum & munitiones relinquerent, ipſi cum impedimentis ſalui abirent. Hæc quum Mommorencius mane Regi nuntiaſſet, ille pactionis omnia capita rata & firma eſſe iubet. Oppidani meridiano tempore egrediuntur, quibus præſidium ex noſtris attribuitur, vt tutò abirent.

Hedinum deditione Rex capit.

R E X tum oppido tum caſtro Sercurum præponit, qui eum locum aliàs ſumma fide & virtute defenderat: huic quinquaginta cataphractos & mille pedites attribuit. Ipſe exercitum quatuor à Sampaulo paſſuum millibus ad Munctium Cazum locat, poſtridie Pernas venit. Et quoniam ſæpius mẽtionem à nonnullis iniici audierat, qui affirmabant Sampaulum oppidum & caſtrum facilè muniri poſſe, qua ex re magnum hoſti incommodum inferretur, quòd oppidum illud ita ſitum erat, vt millia paſſuum duodecim Betuna, octodecim Attrebatibus, duodecim Durleno, totidem Morinis, ſex Hedino & Lillerio decem abeſſet, iam inde quum Hedinum veniſſet, eò Annobaldum miſerat, qui oppidum & arcem in poteſtatem acciperet. Oppidum hoc cum tota regione & municipiis quæ ad illud pertinent, antea & ſuperioribus ipſis bellis in fide & clientela Regis continebatur, vt ſupremum illic ius obtineret, tametſi omnia à magiſtratibus iuſſu & nomine Cæſaris adminiſtrabantur. Sed omnia ipſo ſtatim Annobaldi aduentu in Regis manum ac poteſtatem veniunt. Illic à Cæſare Seneſchallus conſtitutus erat Ligorellius: qui cum aliis multis magiſtratu fungentibus belli iure capti magnam pecuniæ ſummam redimendi ſui cauſa pendere poterant. Sed nullo illos pretio dimitti Rex iuſſit, quòd ſupremam illam iuriſdictionis autoritatem in eis ad hunc vſque diem valere vellet, multis licet diſſuadentibus, qui multa dicebant ab illis contra imperium facta eſſe, quam idoneam eſſe cauſam cur ea immunitate non fruerentur.

Sampaulum Rex communiri iubet.

O P P I D I & arcis deditione facta Rex denuo vtrunque inſpici iubet, vt quàm breui temporis ſpatio muniri poſſet intelligeret. Aliis aliud videtur: ſed vna ad extremum obtinet ſententia, quam princeps tuebatur quidam Antonius Caſtellanus Italus. Is recipit ſe intra ſeſquimenſem inexpugnabile illud oppidum non Cæſari modò ſed totius orbis viribus effecturum eſſe. Id quod tam ſeriò confirmat ſe præſtiturum, vt Rex fidem homini habere in animum induceret, multiſque rebus aliis omiſſis, quas aggredi antea cogitauerat, caſtra ad Pernas fieri iuberet, vt hoſtem incurſionibus tantiſper prohiberet, dum munitiones abſoluerentur.

D V M noſtri caſtrametantur, Mommorencius & Guiſius aliquot cataphractis & ferentariis aſſumptis loca finitima peragrare inſtituunt. Lillerio quum appropinquarent, quatuor Pernis paſſuum millia, aliquot equites præmittunt: qui quum ad repagula procurriſſent, ac neminem nec intus nec foris conſpicerent, ex iis nõnulli in pedes deſiliunt, ſcalis quas in ſuburbio fortè nacti fuerant, murum conſcendere inſtituunt, idq; nullo obſiſtente perficiunt. Nemo enim toto oppido erat præter aliquot moniales virgines in parthenone, quæ noſtris ſciſcitantibus narrant Leuinum oppidi præfectum, ſimulatque exercitum Gallicum appropinquare intellexiſſet, ſe porta paludana proripuiſſe, & ſuos Sauenantum & Maruillam ad flumen Lilium reduxiſſe, illic eſſe Roxium cum parte Cæſariani exercitus. Hæc ab antecurſoribus Mommorencio renuntiantur, qui confeſtim oppidum venit, pœna capitis edicit nequid vel virginibus vel earum fortunis noceatur. Oppido Martinum Bellaium cum ſuis ducentis equitibus præficit, cui mille pedites duce Landa attribuit. Cuius rei eā cauſam habere viſus eſt, quòd oppidum illud loco perquam commodo ſitum eſſe perſpiciebat, vt quandiu caſtra noſtri ad Pernas haberent, itinera tuta eſſent, néve hoſtes Sauenanto & Marvilla caſtra ſubinde clamore turbarẽt, aut noſtris pabulatoribus moleſti eſſent. Noſtri tum pedites tum equites

crebris

crebris incurſionibus multam prędam tum hominum eius regionis incolarum, tum armentorum ex illis paluſtribus locis agebant: illuc enim ſe contulerant, vbi latere ſe poſſe arbitrabantur. At Sauenantij & Marvillani nihilo ſecius ob noſtrorum præſidium, alia habebant itinera obliqua atque occulta diuerticula, quibus egreſſi noſtros pabulatores & annonarios infeſtabant, deinde Sauenantum ſe recipiebant: qui locus erat natura & ſitu munitiſſimus, vt occupari minimè poſſe videretur. Illic enim flumen Lilium inſulam efficit, quam vndique vallo cinxerant, & cataractis aquam cohibuerant, vt vndique è flumine reſtagnaret, vnúſque eſſet duntaxat aditus, atque is non amplius centum pedes in latitudinem patebat: quo etiam aditu tranſuerſam foſſam magnę altitudinis & latitudinis duxerāt, latera caſtellis extructis munierant, quibus ſclopos vncinatos magno numero iis locis diſpoſuerant, quibus hoſtem aditu maximè prohibere poſſent.

HVIVS loci aditum Mommorencius vi occupare inſtituit. Itaque comitem Gulielmum Fuſtembergum cum quatuor Germanorum peditum millibus & totidem Gallis aſſumit, atque Pernis eo conſilio diuina ope fretus proficiſcitur. Vi, quemadmodum conſtituerat, perrumpit, ſed nonniſi ingenti difficultate & labore: nam Germani pedites initiò ab hoſtibus ſumma virtute repelluntur, multis interfectis, nec paucioribus ſauciis. Ac iam dies in veſperum declinare cœperat, quum Carolus Martellus Baccovillanus Normanus ſubſequente Lauda Picardo, locum in foſſa cōſpicit minore defenſorum numero cæteris refertum. Itaq; dum hoſtis animo aliis locis occupatur, vt aggredientes ſubmoueret, Normani intrepidi nullo periculi metu in foſſam proſiliunt, & vbi ad parem pugnandi conditionem loco adęquato peruenerunt, gloriæ cupiditate & principis ſtudio ita rapiuntur, vt multorum cæde foſſam, vallum & caſtellum perrumperent. Hoſtes vi noſtrorum ad eam partem animaduerſa, reliqua loca deſerunt: cęteri noſtrorum tum Galli tum Germani conferti ſubeunt, quibus ſtipatus Mommorencius, eos ad virtutem cohortatur. Denique omnibus ex partibus fit hoſtium fuga, qui à noſtris inſequentibus Normanis & Picardis magna ſtrage conficiuntur, vt ſuorum cędem qui in prælio occubuerant, vlciſcerentur. Reſtabat alterum propugnaculum vi capiendum, cuius aditus vno tantùm ponte cuſtodiebatur, qui magnis & craſſis tignis exiguo interuallo iunctis ſeptus erat: tignorum interualla ſclopetariis complebantur. Ad pontem molendinum erat lapide quadrato ædificatum, variis locis commodiſſimè pertuſum, ſclopis vncinatis & aliis magna multitudine refertum: vt niſi immodico terrore hoſtes primo loco pulſi, ad illud alterum confugientes trepidationem ſecum attuliſſent, (quos noſtri tam acriter ſubſequebantur, vt ſui colligendi aut ſpiritus ducendi ſpatium nullum darent) longè maior fuiſſet in eo ſecundo occupando difficultas. Sed tanto feruore tum à Germanis tum Gallis vrgebantur, vt eodem impetu ſuperati omnes internecione delerentur, & ad mulieres ipſas Germanorum iracundia pertineret. Cęſorum numerus amplius mille trecentorum fuit, præter eos quos non leuis cōiectura eſt vnà cum ædificiis crematos fuiſſe: nam præda collecta, quæ ingens ſanè fuit, tectis omnibus ignis iniectus eſt. Mommorencius multa iam nocte receptui canere iubet, exercitum multis ſpoliis onuſtum Pernas reducit, vbi à Rege cupidiſſimo expectabatur, qui magnam ex ea re voluptatem percepit. Caſtellobriantius cum aliquot machinis eos ſequutus fuerat, ſed paluſtribus locis præcluſus Sauenantum vſque contendere non potuit. *Sauenantum vi à Gallis capitur.*

BIDVO pòſt Mommorencio nuntiatur hoſtes Sauenantum reuerſos, locum vallo cingere & rurſus munire decreuiſſe: quod minimo negotio fieri poteſt, quum inſula triquetra aditum perdifficilem habeat. Itaque Martino Bellaio Lillerium ſtatim mandat, vt rem exploratū eat: quòd ſi ſibi ſatis militum eſſe perſpiceret, vt perrumperet, rem fortiter aggrederetur: ſin minus, ſubſidium è caſtris accerſeret, quod eueſtigio miſſum iri pollicetur. Hoc accepto mandato Bellaius & Lauda Lillerio profecti equites circiter triginta præcurrere iubent, attribuunt aliquot ſclopetarios ex maximè expeditis, quòd tota illa regio crebris foſſis & canalibus intercepta eſt: reliquos equites cū peditatu ſubſequi iubent. Hoſtes qui in opere erant, ſimulatque antecurſores noſtros conſpexerūt, confeſtim locum relinquunt, quum quidem ad ſexcentos ferè homines eſſent, & in fugam locis paluſtribus feruntur: priuſquam tamen diſcederent, vt noſtros ſubſequi prohiberent, pontem effringunt. Antecurſores Galli ex equis deſiliunt, ſclopetariorum co- *Hoſtes Sauenantum reuerſi rurſus fugantur.*

1537. mitum opera tumultuariò pontem reficiunt, crates & ædium fores iniiciunt, quæ ex proximo incendio ſuperfuerant, equos pontem frænis traducunt, ſubſequentes pedites monent, vt ad cuſtodiendum aditum maturent, pontem maiori otio firmiorem inſtaurent, quò redeuntes ex equo tranſire poſſint. His perfectis rebus fugientes hoſtes inſequi pergunt, quorum alij rectà Marvillam contendebant, vbi Roxius cum quatuor peditum millibus & aliquot equitibus caſtra habebat, alij Motam Boſcanam ſe recipiebant, cui proxima eſt arx quædam. Sed iſti tanta celeritate non potuerunt vti in fugiendo, quin ferentarij nonnullos aſſequuti caperent, & opimam prædam circa Motam & ſyluam facerent. Quòd ſi hominum ſatis magnus affuiſſet numerus, qui Sauenãti ſubſiſteret, incredibile damnum hoſtium finibus intuliſſent: ſed quum vererentur ne Roxius Marvilla profectus eos reditu intercluderet, Lillerium cum præda reuertuntur. Roxius à ſuis fugientibus ad arma excitatus, cum equitibus circiter quingentis noſtros procul ſubſequebatur, quos tamen nunquam adortus eſt.

CAL. Maij hoſtes qui Betunæ præſidio erant, Lillerio tribus paſſuum millibus, certiores per exploratores facti magnam plauſtrorum multitudinem è noſtrorum caſtris emiſſam eſſe, quibus ingens farinæ copia Lillerio adueheretur (nam noſtri piſtrinis illic inſtauratis cibariis molitis caſtra iuuabãt) de hoc cõmeatu intercipiendo cõſilium inire cœperunt. Itaque in exigui pontis aditu, quingentorũ Betuna paſſuum ſpatio mille quingentos pedites in inſidiis collocant, equites circiter trecentos emittunt, qui noſtris iter ante Lillerium præcludunt, vt eos inter ſe & pedites in inſidiis latentes interciperent. Ita quadrigæ omnes & bigæ capiuntur, atque vnà cum eis quęſtor quidam, qui apud ſe mille quingentos coronatos habebat, quod pretium erat farinarum. Hoſtes in his capiendis tantum clamorem attollunt, vt Lillerij exaudiretur. Noſtri qui illic erant, initiò quũ ſtrepitum & equorum hinnitum audirent, ſuſpicari cœperunt hoſtes è caſtris Marvillanis ad ſe opprimendos ſubitò aduenisse, ideo magis quòd in paludibus quæ Marvillam ſpectant munitiones ad ſolum ipſum dirutæ fuerant, vt aditus centum quinquaginta pedum in longitudine pateret. Itaque initio ad locum fit concurſus: deinde lectis peditibus ad ſeruandum aditum collocatis, Martinus Bellaius cum centum equitibus egreditur, vt rem certò exploraret. Nõ multum proceſſerat, quum Burgundiones conſpicit prædã agentes. In hos nihil cunctantes impetũ tanta vi faciũt, vt illi noſtrorum adorientium multitudine nondum planè cognita fugam arriperent. Ita plauſtra, equos, captiuos, numos noſtri recipiunt, & hoſtes in fugam præcipites ad ipſum vſque inſidiarum locum agunt. Pedites qui illic deliteſcebant, conſpecta ſuorum equitum fuga ad arma conclamare cœperunt: quod ni feciſſent, noſtri in illorum inſidias ſeſe incauti coniiciebant. Sed tympanorum ſtrepitu moniti, ſenſim conferti ſe Lillerium recipiunt, præter prædam receptam captiuos ſex cataphractos & octo arcitenentes ex turma Roxiana adducunt, præter vnum qui ab hippoſclopiſta interfectus eſt, & alios ſauciatos atque proſtratos. Quod niſi imbris interuentu noſtri ſclopos incẽdere prohibiti fuiſſent, multo plures interfeciſſent: præterea noſtri lubrico itinere quum victoriam vrgerent, crebrò labebantur.

Rex exercitũ Pernis abducit.

REX per crebros nuntios quum certior fieret hoſtium copias Pedemontanas in dies augeri, Germanicum peditatum proximè conſcriptum breui illuc iter parare, ſupplementum eò mittere cogitarat. Itaque quum ſatis haberet quòd eo anno Hedinum cepiſſet, ac Sampaulum (vt quidem exiſtimabant, communiſſet) die Maii tertio Pernis profectus, Contæam non procul Albinio venit. Inde miſſo nuntio ducibus imperat qui Lillerij ſubſtiterant, vt ſe ſubſequerentur, oppidum incenderent, monacharum duntaxat ædes ac reliqua templa reſeruarent, muros quàm plurimis poſſent locis toto ambitu diruerent, ne hoſtis occupato rurſus loco Teroanæ & Sampaulo moleſtus eſſet. Hæc illi vt iuſſi erant perficiunt. Rex ad Contæam quinque circiter dies commoratur, dum Sampauli opus promoueretur. Eo tempore comes Gulielmus Fuſtembergus Germanos qui Attrebatibus præſidio erant, clam in regias partes pertraxerat, quibus trimeſtre ſtipendium debebatur, & ſacramenti religione liberati erant. Quare is adiuncto Annobaldo & ferentariis equitibus (quibus ille vniuerſis præerat) incurſione Attrebates vſque contendere decreuit, eo conſilio vt Germani ſpecie prælij committendi eruptione facta ſe cum illis coniungerent, atque adeo oppidum defenſoribus inane facili

negotio

negotio occuparetur. Verùm Diſtanus comitis Burani filius timore aut ſuſpicione quadam motus, ne id accideret quod Fuſtembergus intendebat, egredi eos nunquam paſſus eſt, cauſam ſpecioſam & illis gratam afferens, ſe in horas quæſtores, antigraphos & pecunias expectare, vt cohortes recenſerentur: quo facto conceſſurum ſe vt ad ſatietatem vſque eruptionibus dimicarent. Ita Fuſtembergus & Annobaldus irrito conatu ſe in caſtra ad Regem recipiunt, quem reperiunt iter Sampaulum inſtituiſſe vt opus illic corām inſpectaret. Quo conſilio Cōtęa profectus Sāmartinum venit, quod caſtrū Sampaulo quingentorum paſſuum interuallo abeſt: vnde etiam oritur riuulus quo oppidum illud perluitur. Huius oppidi dominatum tenet Ballielius. Totum oppidum perluſtrat, opus inchoatum inſpicit. Porro quum nullas dum Cęſari copias adeſſe videret, neque ex iis quidem quę nuntiabantur, appareret intra trimeſtre tempus eum copias coactūrum, quibus magnum quiddam aggrederetur, ſtatuit in eo oppido militum, machinarum, munitionum & cibariorum relinquere quantum ſatis ad tam oportunum locū tuendum eſſe videretur, deinde exercitus partem dimittere, partem ad Pedemontanos mittere, quibus coniungerentur Germani pedites, quos magno numero Chriſtophorus dux Wirtembergenſis adducebat.

Rex exercitū dimittit.

SAMPAVLO Ioannem Totovillanum cognomento Villabonum Lutetiæ præfectum cum imperio præponit, cum turma equeſtri quinquaginta cataphractorū quos ducebat. Huic Mediancurium cum pari equitum numero attribuit, Martinum item Bellaium cum ducentis ferentariis, Sallium & Santalbinum Normanos, Blerencurium denique & Yuillanum Picardos cum quingentenis peditibus. In ipſa arce Renatū Pallaterium conſtituit, quem mille peditibus præfecit. His ita conſtitutis, & pecuniis ad foſſorum ſtipendium & opus perficiendum relictis, Sercampum venit, poſtridie Durlenum. Ibi exercitum dimittit, Fuſtembergum cum Germanis peditibus, quorum numerus ad octo hominum millia erat, Durleni præſidio collocat: addit Strataeum cū ducis Stampæi equitibus cataphractis numero quinquaginta, & Rupemenium cum totidem, quibus præerat. Hos voluit Durleni ſtatiua habere, qui ſubſidio opus Sampauli facientibus eſſent.

EO tempore Langæus ad Regem venit, quo loco res Pedemontanæ eſſent plenè renuntiat. De quibus multa ſæpe coacto concilio ſtatuuntur, Langæus ipſe denuo illuc mittitur. Quæ tum decreta fuerint, erit poſtea narrandi locus: nunc ad Sampaulum redeo. Villabonus poſt Regis diſceſſum omnes belli duces ſecum relictos conuocat: ex quibus quum nonnulli oppidum non inſpexiſſent, ex quo muniri cœptum fuerat, placuit vt vna omnes omnia loca obirent, quæ quiſque animaduertiſſet, in concilio declararent, vt quibus locis maxima diligentia opus eſſe videbatur, iis præcipuè opus vrgeretur. Omnibus diligenter circunſpectis ea fuit vniuerſorum ſententia, præter ipſum murorum ambitum, quem vallo obiecto muniri omnino oportebat, ne ipſa quidem caſtella, in quibus totum oppidi robur poſitum erat, poſſe ante trimeſtre tēpus ad propugnandum ſatis firma reddi. Quare vt res maturius conficeretur, oppidi regiones deſcribuntur, quas ſingulis ducibus defendēdas, ſi obſiderentur, attribui oporteret, vt iam tum ſuos quiſque milites in opere cum foſſoribus contineret.

Sampaulum magna feſtinatione muniunt

VILLABONO Regis legato cum ſuis equitibus & mille peditibus qui Sallio & Santalbino parebant, obtingit maximum propugnaculum quod iter Munctii ſpectabat: Mediancurio cum ſua equitum turma & Renati Pallaterii peditibus caſtrum cum propugnaculo proximo quo tegebatur: Martino Bellaio cum ducentis ſuis ferentariis & peditibus Blerencurij & Yuillani, (quos mille numero eſſe oportebat) duo infima caſtella quæ Hedinum & Durlenum vergunt, vnà cum tribus muri brachiis quæ ea contingebant. His ita deſcriptis omnes ad opus ſe accingunt, foſſoribus inſtant, ipſi quoque certatim manum admouent: verùm exigua admodum ſurgentis operis moles extabat ob incommodum oppidi ſitum. Nondum exacto menſe Maio perfertur ad eos hoſtem Lanſij Arteſiorum & locis finitimis magnas copias comparare: qua de re Regem certiorem faciunt, & ſupplementum mitti poſtulant. Multum quippe ad iuſtum militum numerum deerat: vbi tria hominum millia eſſe oportebat, amplius mille quingentorum numerus deficiebat: ex centum equitibus vix octoginta, ex ferentariis denique ducentis vix centum ſexaginta reperiebantur. Renuntiari Rex iubet, ſupplementum

D

1537. quod peterent, propediem miſſum iri. Interim mittitur iunior Piquetus quæſtor cum pecunia, qui exercitum recognoſceret, ſtipendium diſtribueret, cibariorum etiam & munitionum cenſum iniret, omnia denique Regi renuntiaret. Sampaulo obuiam illis præſidium Sercampum vſque miſſum fuerat: nam ad hunc locum Durlenij illos proſequuti fuerant. Vix illi Sampaulo diſceſſerant, quum rure fugientium concurſus fit in oppidum, hoſtes non procul hinc viſos eſſe, qui omnia agerent & ferrent, captiuos etiam prædámque abducerent. Cõfeſtim Mediancurius cum aliquot ex ſuis equitibus & Martinus Bellaius cum ferentariis equos denuo conſcendunt. Mediancurius lentius progreditur, Bellaius præit, itineris duces ſequens eos qui profugerant. Non multum progreſſis illis nuntiatur hoſtes vicum Sammartinum diripuiſſe, nonnullos ex Bellaij equitibus captiuos abducere, quos ſcilicet arci ipſius vici præſidio reliquerant, dum quæſtores illos proſequuti reuerterentur. Hoc nuntio intellecto hoſtes inſequuntur ad ſex paſſuum Sampaulo millia, Attrebatibus autem octo. Hos aſſequuti adoriuntur, prædam omnem & captiuos recipiunt, equites eorum quinque & aliquot pedites Sampaulum abducunt.

Hoſtes ad Sāpaulum obſidendum exercitum parāt

IAM ipſo Iunij octauo die Roxius, qui primam aciem Cæſariani exercitus ducebat, cum mille ducentis equitibus ad oppidum explorandum accedit, aditus obſeruat, locum caſtris collocandis idoneum deligit, ad ſcalas patibulares conſiſtit, vt omnia latè circunſpiceret. Noſtri turpe ſibi fore arbitrati, niſi eruptionem quãdam facerent, equites aliquot ex omnibus turmis collectos emittunt. Committitur leuis inter eos velitatio, qua vnus ex eorum agmine capitur: is eques erat ex Auſtrati turma. Ex eo noſtri audiunt totum exercitum Albinij eſſe quatuor paſſuum Attrebatibus millia. Sed vt hæc vera eſſe certius conſtaret, iubetur Martinus Bellaius circa ſolis occaſum cum aliquot è ſuis equitibus illuc progredi, vt ante auroram eò perueniret, atque aliquem caperet, ex quo intelligeretur num vera ab illo captiuo narrata eſſent. Ille rem iuſſus aggreditur, ſilentio proximè Albinium accedunt, ibi ex incendiorum multitudine hoſtes caſtrametatos eſſe intelligunt. Bellaius cum decem ex ſuis inter vigilum ſtationem & primas excubias iter intercipit, deinde ſubitò conflexo itinere primos illos excubitores abducit, ſeque prius itineri dat quàm hoſtes in armis eſſent. Ab his captiuis in animo hoſtibus eſſe intelligunt, Sampaulum obſidione cingere. Sic tamen habendum eſt, comitis Burani non fuiſſe initio hoc conſilium, vt Sampaulum aggrederetur: ſed prius comitem Fuſtembergum, qui caſtra ad Durlenum habebat, adoriri decreuerat: quòd exiſtimaret, ſi hunc Germanicum peditatum deleret, ſe Durleno & Sampaulo perfacilè poriturum eſſe. Porro Liquæus ducis Aſcotij legatus quũ iter Durleno Sampaulum faceret, obuium habet tabellarium, quem Franciſcus quidam Italus ad aliquem ex aulicis proceribus Sampaulo mittebat. Is quia foſſoribus in opere faciendo præerat, per literas ſignificabat, quàm infirmum eſſet oppidum illud: tamen ſperare, ſi hoſtis viginti dierum tempus concederet, ita communitum iri, vt defendi poſſet. Quo nuntio Buranus accepto, conſilium ſtatim mutat, & Durleno omiſſo iter Sampaulum conuertit. Dominico die, qui Iunij nonus erat, circa ſolis ortum, conſpicitur eorum prima acies ad infimum caſtellum, quod Durlenum vergit, duce Roxio prætorio apud Cæſarem præfecto. Hi ex itinere caſtrum Sammartinum pactione ceperunt, in quo relicti tantùm fuerant ad fores occludendas quinque numero duntaxat milites, aliis qui antea fuerant inde abductis.

Sampaulum à Cæſarianis obſidetur.

AD primæ aciei aduentum noſtri tum equitatu tum peditatu cum illis velitari cœperunt, vt nihilo inferiores eſſent, quòd noſtri loca oportuna ſclopetariis compleuerant qui ſibi eſſent ſubſidio: dimicatum eſt ad meridianum fere tempus. Interim accedit Buranus princeps Cæſaris legatus, qui mediam aciem ad Sammartinum & loca finitima collocat. Ad ſolis occaſum quum vigiles in ſtatione collocarentur, acrius prælium à noſtris ante illud caſtellum inſtituitur, ſic tamen vt ſoli pedites proditent: nam equites porta illa iam obſtructa (vt pote quæ inutilis viſa fuerat & incommoda) egredi non poterant. Poſtero die totus exercitus riuulum qui vicum Sammartinum perluit, tranſit, locis illis quæ ſupra caſtrum ſunt iter faciunt, inter ſyluam & ipſum caſtrum. Peditatus ſui partem in vico quodam ampliſſimo ſupra munitionum maxi-

mum

mum caſtellum collocant, reliquum tum equitatum tum peditatum loco paluſtri qui rectà Munctium ſpectat, vicis finitimis collocat. Vigilum ſtatio apud hoſtes mille ducentis equitibus, & duobus peditum millibus conſtabat, collocabatur itinere inter Hedinum & Durlenum. Verebantur enim ne Durlenij cum Hediniis iuncti magno equitatu & peditatu eos adorti caſtris aliquod incommodum inferrent. Quoties è caſtris vigilum ſtatio commutanda erat, ante infimum illud caſtellum prætereundum illis erat, vbi erant equites ferentarij & pedites Picardi, qui feneſtra quadam machinaria erumpebant. Itaque matutinis horis quum vigiles collocabantur, ad meridianum vſque tempus prælium ferè committebatur, vbi fortiſſimi è caſtris Cæſarianis & ex oppidanis aderant: latiſſima quippe illic erat planities ad dimicandū aptiſſima. Idem etiam veſperi accidebat. In his conflictationibus complures vtrinq; vulnerati ſunt: inter cæteros Gomicurius Roxij ſignifer ſclopi glande traiecto corpore ſaucius grauiſſimè ægrotauit, ſed poſtea tamen conualuit. Dum huiuſmodi prælia committuntur, nihilo ſegnius hoſtes machinas promouendas curabant: quòd verebantur ne Rex, cui magnus adhuc militum numerus ſuppetebat, ſubitò inſtauratis copiis opē ferret: quod profectò præſtitiſſet, ſi aduerſus tantū exercitum noſtri aliquandiu ſtare potuiſſent. Dū machinas promouent, cùm alia munimenta tum maximam arcis turrim petebant: propterea quòd ad ipſius faſtigium longam colubrinam noſtri ſubuexerant, qua illis foſſas ducentibus mirum in modum nocebant.

Die Mercurij mane (is dies erat Iunij duodecimus) noſtri hoſtium foſſas deprehendere cœperunt, quibus tormenta ad mœnia labafactanda promouebant. Porro eam muri partem quatere parabant, quæ à porta Munctiana ad minimum caſtellum portæ Hediniæ vicinum pertinet: quæ ſanè pars erat totius oppidi maximè infirma, nec foſſa nec vallo nec munimento vllo tuta, præterquam illo vno caſtello, quod tamen nō adeo editum erat, quin duobus montibus obnoxium eſſet, è quibus in illud deſpectus erant. Quibus rebus permoti duces conueniunt, vt diſpicerent cuinam locus attribueretur, quémque illic propugnare oporteret, ſi aditus bombardis patefactus eſſet. Martino Bellaio cum ſuis ferentariis & Blerencurio cum ſuis peditibus hæc prouincia obtingit, Yuillanum cum ſuis placet ad caſtellum Durlenium defendendum collocari. Eo die dum hoſtes machinas appellunt, glande ſclopetaria ex oppido emiſſa vulneratur Conradus Bemnelberphus, quem in caſtris Cæſarianis minorem Heſſium agnominabant, quo tamen ex vulnere poſtea conualuit. Muri brachium quod Bellaio & Blerencurio cuſtodiendum tradebatur, quadringentos ferè paſſus in longitudinem patebat, quo toto ſpatio nec foſſa nec vallum erat, murus ipſe non amplius tres pedes craſſus, vt foſſorum numerus pro operis magnitudine valdè exiguus eſſet. Vniuerſi tamen manum ea diligentia admouebant, qua putabat ſuæ quiſque ſaluti ſibi eſſe conſulendum, & famam comparandam. Duces ipſi è loco non diſcedebant, tum ipſi opus faciendo, tum alios cohortando, illuc cibum & potum afferri & militibus diſtribui iubebant: ſed operis vaſtitas diurni laboris perexiguam molem oſtendebat. Præterea non minus temporis ponere cogebantur in diruendis ædificiis, quæ murum contigebant, quàm in ipſo vallo & foſſa: quumquidem hoſtis ea parte machinas promouens, aliis locis nihilo magis quieſceret.

Svpra maximum & ſupremum caſtellum prealta erat ſalebra, quæ hoſtes labore foſſas ducendi liberabat: quam quidem noſtris per otium complanare ſubito Cæſarianorum aduentu non licuerat. Hac tecti hoſtes appropinquant, iamque die Martis circa meridiem imo muro, qua caſtellum in mucronem prominebat, ſuccedunt, vnde ſubmoueri nulla ratione potuerunt. Illic abditi interdiu ac noctu murum continenter ſuffodiebant ad diem Iouis vſque, qui Iunij quartus & viceſimus erat. Hac inuaſionem fecerunt, vt poſtea demonſtrauimus. Qui brachium illud muri quod diximus communiebant, nullum neque diei neque noctis tempus ab opere intermittebant, neque vel vlla operis difficultate, vel bombardarum impetu, vel multitudinis exiguitate impediebantur, quin aſſidua vſi diligentia triduo amplius centum paſſus vallo muniiſſent, quod ſpatium à porta ad xenodochium pertinebat. Ibi opus intermittere coguntur, dum xenodochium illud diruunt: quam ad rem mora temporis opus erat. Eò die tertio hoſtes admotis machinis tubicinem cum fœciali mittunt, adhibito etiam centurione Ton-

1537. nerro Hiſpano, Grauelinæ præfecto, ad minimum caſtellum. Hi circa ſolis ortum Villabonum & cæteros duces deditionem Cæſaris nomine facere iubent, vt omnes in comitis Burani totius Belgij præfecti & Cæſaris legati ante vigintiquatuor horarum ſpatium poteſtatem veniant: quòd ſi per vim oppidum caperetur, (quod ſanè per loci infirmitatem ægerrimè effugere poterant) omnes internecione deletum iri. Villabonus cum cæteris reſpondet ſe iuſſu & nomine Regis illic conſtitutos eſſe, officio ſe nũquam defuturos, ſed vita etiam profundenda ſtrenuè propugnaturos eſſe. Fœcialis & centurio multis cum eo verbis agunt, vt conatu deſiſteret: ad extremum hæc Burano renunciant, ſimul conqueruntur quoſdam ex militibus per ludibrium monuiſſe, ne prius de deditione Sampauli verba facerent, quàm Peronam cepiſſent. Qua occupata ſi huc redirent, ſe poſtea quid reſpondendum videretur conſilium capturos.

Hoc reſponſo Buranus accepto oppugnationem inſtituit, ab eo loco vbi machinale horologium erat, ad caſtellum portæ Hediniæ proximum. Continuus fuit machinarum ſtrepitus à quarta hora matutina ad quintam veſpertinam, vt amplius mille ſeptingentæ glãdes in oppidum adigerentur, atque adeo ruina fere quadringentorum paſſuum longitudine pateret, vt plurimis locis ex equo irrumpi poſſet. Hoc etiam mali accedebat, quòd hoſtes in edito loco Durlenum verſus, vnde in caſtellum deſpectus erat, ſeptem aut octo machinas collocarant, quibus noſtros caſtellum deſerere compellunt, quod tamen firmiſſimum aut potius vnum erat munimentum. His rebus perfectis oppugnare inſtituunt, productis primum circiter ſexcentis militibus: non eo quidem conſilio, vt eo impetu inuaderent, ſed vt deiectum murum duntaxat agnoſcerent, ſic tamen vt conſilium pro facultate quæ daretur, ex tẽpore caperent. Poterant ſanè illi nullo periculo ad imam muri labefactati partem venire, quòd caſtellum (vti diximus) iam deſertum à noſtris erat, quiquidem proni ad ipſam ruinam humi iacere cogebãtur. Nam alioqui machinarum illarum ictibus ſeſe eximere non poterant, quæ ex loco ſuperiore totam illam regionem intrinſecus infeſtabant: quibus tantus noſtrorum numerus qui in opere erant, domibúſque diruendis & ruina obſtruenda occupabantur, obrutus fuerat, vt amplius tertia parte vel interfecti, vel ita ſaucij erant, vt planè inutiles redderentur.

Sampaulum Cæſarianis vi expugnatur.

Hostes explorato aditu ſeptem vel octo cohortes conſtituunt, quæ in foſſam deſcenderent, qua maximum caſtellum ab oppido diſtinebatur, quæ ſic ſatis alta eáque arido ſolo erat. In illud caſtellum ex oppido ingredientibus, ima illa foſſa tranſeundum erat. Et quoniam temporis non ſatis fuerat, vt duobus muri brachiis tranſitus vtrinque ſeptus muniretur, dolia tãtùm ex materia terra oppleuerant, quibus erectis ex vtroque latere tranſitus vtcunque muniretur. Hoſtes poſtea fulcris quibus caſtelli mucro (quem ſuperioribus diebus ſuffoderant) ſuſtentabatur, ignem ſubiiciunt: vt toto mucrone collapſo noſtri qui ad propugnandum illic erant collocati, in hoſtium foſſas deuoluerentur. Itaque ſtatim eo loco inuadunt, Sallio & Santalbino cũ ſuis fortiſſimè propugnantibus, vt nunquam hac quidem parte caſtello potituri viderentur. Verùm noſtrorum animis ad hunc locũ intentis, hoſtes qui in foſſam deſcenderant, itinere circũacto dolia illa offendunt, quæ quum à triginta ad ſummum ſclopetariis tenerentur, facilè vi perrumpunt, propterea quòd ſimulatque ad imam foſſam veniſſent, ex omnibus partibus ſic tegebantur, vt nullum illis incommodum inferri poſſet.

Nostri fugientes partim in caſtellum ſe recipiunt, alij oppidum ſubterraneo meatu petunt: vtroſque hoſtes inſequuti permixti vnà cum eis ingrediũtur. Qui caſtelli mucronem defendebant, præter opinionem quatuor Burgundionum cohortes ponè ſe conſpiciunt, vt ab vtraque parte circunuenirentur. Ibi quicquid virtute & robore ab homine præſtari poteſt, noſtri fortiter reſiſtendo faciunt, verùm circunſiſtenti multitudine obruti, ad vnum fere omnes conciduntur. Santalbinus cum legato & ſignifero interficitur, Sallius capitur, ſed ita ſaucius vt paulo pòſt moreretur: eius legatus & ſignifer illic ſimiliter cadunt, Villaboni item ſignifer cognomento Sammartinus, interit.

Dvm hæc ſtrages editur, ad ruinam quoque à porta Hedina ad horologium acriter dimicatur, noſtris ſtrenuè propugnantibus. Iamque ignari quid alio loco accidiſſet, maximo impetu ruentes hoſtes ſubmouerãt, quum alij maximi caſtelli porta oppidum ingreſſi, platea occupata eò rectà conferti veniunt, & propugnantes noſtros à fronte & tergo

tergo cingunt. Mediancurius quinquaginta cataphractorum præfectus ex arce decurrerat, vt laboranti Bellaio collegæ opem ferret, qui ruinæ extremam partem plateę proximam tuebatur. Is quum hoſtes ponè accedentes animaduerteret, plateam rurſus occupare feſtinat, vbi prælians interficitur, vnáque cum eo frater Yuius, & qui eum ſequebantur omnes. Quibus confectis hoſtes victoriam vrgentes à tergo ad ruinam veniunt, vbi Bellaius decertabat: ex cuius turma centum quadraginta vndique ruentibus hoſtibus trucidantur, inter cæteros Laubius Villaboni legatus & ex fratre nepos: reliqui eodem facto perfuncti ſunt. Ex hac cęde ſolus euaſit viuus Bellaius, quem Germanus quidam centurio Boſius inter cæſorum cadauera nactus ſeruauit: item cum eo Blerencurius ſuperfuit. Villabonus qui alia parte pugnabat, à Tonnerro Hiſpano capitur, quum quidem ſe in turrim recepiſſet, quò ſcalis admotis aſcendi oportebat. Capitur itidem Yuillanus, qui caſtellum portę Durleniæ defendebat. Huic mirificum quiddam accidit, ac pene ei ſimile quod Roma Borbonio capta contigit: hoc ipſe viſum narro. Yuillani ſignifer, quem ſtrenuum hominem & animi præſentiſſimi exiſtimabant, quum in propugnaculo ſtaret ſignum manu tenens, hoſtes ad oppugnandum venientes conſpicatus, tanto repente terrore corripitur, vt quum in oppidum (credo) fugere cogitaret, feneſtra tormentaria egreſſus ad hoſtes ſigno elato excurreret, à quibus ibidem trucidatur. Alium vidi apud me ſtantem, tanto metu ſubitò conſternatum, vt nullo vulnere accepto exanimatus caderet: nam cadauer poſtea inſpici iuſſi. Renatus Pallaterius, cui arx cuſtodienda commiſſa fuerat, hoſtibus propugnaculo, quod nondum communitum ſatis erat, vi irrumpentibus capitur ille quidem, ſed dũ contendunt, cuiuſnam ſe fidei permiſiſſet, in ea controuerſia interimitur. Cæſorum numerus militum, ciuium, ſeu etiam foſſorum repertus eſt ad quatuor millia quingentos: ne monachæ quidem & impuberes neci eximuntur: nota eſt enim in victoria Germanorum lenitas & clementia. Quin ipſe Bellaius belli iure captus, quum per muri labem extra periculum duceretur, bis aut ter à Cliuenſibus tantumnon interfectus eſt: neque hoc deuitaſſet malum, niſi Diſtanus Burani comitis filius interueniſſet, qui eum ad patris tabernaculum deduxit. Veſperi remiſſo cædis ardore Buranus Cæſaris princeps legatus caſtris edici iubet, vt qui captiuos habebant, ad ſe eos adducerent. Villabonus Grauelinam mittitur, qui poſtea decem coronatorum millium pretio redimitur. Bellaius ipſo poſtero die tribus coronatorum millibus addicitur, fide interpoſita dimittitur, ea lege, vt vel decimo die reuerteretur, vel eam pecuniæ ſummam mitteret. Gladiolio iudicatum ſolui ſatiſdat: is erat è Cæſariano comitatu nobilis, ab adoleſcentia in Gallia educatus.

Magna Sampauli cædes facta.

Q V V M Cæſarianus exercitus progredi cœpiſſet, iam tum inſtituerat Rex ſuas copias inſtaurare, vt Sampaulo auxilio veniret, quòd & munitorum verbis confiſus & celeritate, qua ſumma vtebatur, fretus, ſperabat Cæſatianorum impetum tantiſper à noſtris ſuſtineri poſſe, dum ipſe cum vniuerſis copiis adeſſet. Ac ipſe iam Delphinus & Mommorencius cum magna nobilium multitudine itineri ſe dederant, equitibus qui ad Pedemontanum bellum proficiſcebantur, magnis itineribus ſubſequi iuſſis, (hos enim Rex nũtio huius expeditionis accepto à ſuſcepto itinere reuocauerat) quum ad eos venit Regius quidam tubicen, qui ſimulatque captum oppidum conſpexiſſet, celeriter inde diſceſſerat: qui ad eos mœſtum nuntium perfert. Huius rei famam initio noſtri celare conabantur, ne populo nimium terrorem iniicerent: verùm tandem ea dexteritate res enuntiatur, vt clades non tanta videretur, quantam vulgus eam exiſtimaſſet, ſi temere, aliis certatim alia ad auditum rumorem (vt ferè fit) adiicientibus, fama peruagata fuiſſet. Delphinus & Mommorencius quum de Sampaulo actum eſſe viderent, nihilo ſecius tamen quamcelerrimè progredi conſtituunt, tum vt cæteris oppidis ipſius oræ proſpicerent, tum vt acceptum incommodum ſarcirent.

C A P T O Sampaulo Cæſariani ad oppidum tridui ſpatio caſtra habent: quo tempore comes Buranus oppidum incendi, arcem ſolo adęquari & maximam turrim dirui iubet, quòd re omnium conſilio accuratè conſiderata, reperiret, nec oppidum nec arcem ita poſſe communiri, vt potentioris exercitus vim ferre poſſet. Die quarto, qui Iunij decimus erat, Germanici peditatus cenſum agit: reperta ſunt amplius viginti duo hominũ millia, Belgarum ferè ſex millia, equitum tam ex Cliuia & ſuperiori Germania, quàm ex Belgio millia octo. Die Mercurij caſtra mouent, primum agmen Alcium Monachorũ

1537. venit ad extremam ſepti Hedinij partem, media acies Blangium Ternorum occupat: quæ cauſa fuit, vt Gallis dubium eſſet, vtrum illi iter Hedini an Montrolij inſiſtere cogitarent. Hedinum tenebat Sercutus cum quinquaginta cataphractis, quibus præerat, & mille peditibus, quibus Philippum Malliũ legatum pręfecerat: aderat etiam Piennius cũ ſuis quinquaginta cataphractis. Murum regiis tormentis labefactatum prorſus inſtaurauerant: quæ ad tanti momenti oppidum defendendum pertinebant, omnia illis abundè ſuppetebant. Sed quanta illic omnium rerum erat copia, tanta Montrolienſes penuria laborabant. Canaplius ſiquidem qui oppido præfectus erat, triduo antè demum eò venerat cum mille peditibus tironibus & equitibus ſubeuocatis Normanis ferè ducentis. Oppidi ambitus nullis adhuc foſſis interius erat coarctatus, vt ad illud defendendum non paucioribus ſex peditũ millibus & trecentis cataphractis opus eſſet. Buranus omiſſo Hedino rectà Montrolium ire contendit, caſtra locat partim ad portam Hediniã, quę infima erat pars oppidi, partim ad Cæleſtinorum ædes, quâ iter eſt Teroanam, partim etiam ad maximi fori portam Abbauillam verſus: quibus conſtitutis rebus machinas ad infimam oppidi partẽ promouet, ſic vt pars ad ſcalas patibulares eſſet conſtituta, pars in loco paulo editiore ad maximi fori portam, vnde in totum infimi oppidi murum intrinſecus tormentariæ pilæ adigerentur, pars denique in alio tumulo, vbi ædicula eſt, quâ iter eſt Belloranium. Muri lõgo brachio labefactato, quod à porta Hedinia ad aliam maximi fori pertinet, oppugnationem parant. Ruina iuſta erat illa quidem, ſed aditu hoſtibus perdifficili, quòd foſſæ aquis abundabant. Quanquam enim aquam inde deriuarant, manebat tamen locus paluſtris.

Oppidani quoque non mediocri incommodo vrgebantur. Nam ſi ad defendendam ruinam concurrerent, à duobus locis hoſtium machinis erant obnoxij. Deinde quum ibi propugnarent, aperto vtrinque latere hoſtibus patebant: neque otium dabatur vt foſſis & aggeribus tranſuerſis ſeſe ab hac iniuria tegerent. Denique non idoneus erat totus militum numerus, vt vel dimidiam infimi oppidi partẽ defenderent: vt quum hoſtis inuaderet, reliquus ille oppidi ambitus, qui permagnus eſt, defenſoribus nudatus relinqueretur. Quæ quum ita eſſent, Canaplius ex omnium tum centurionum tum militum ſententia, ſolicitante Burano, pactione deditionem facit, vti militibus omnibus cum impedimentis & armis exeundi poteſtas fieret, ciuibus ex ſuis opibus quãtum ipſi efferre poſſent. Tam honorificam & æquam pactionem Buranus nunquam illis conceſſiſſet, quos omnibus rebus ita carere intelligebat, niſi vereretur (id quod etiã accidit) ne dum Montrolio intentus erat, Morinis hominum & pulueris ſupplementum ſubmitteretur: quibus eos rebus admodum egere non erat ignarus. Quòd ſi quũ Hedino profectus Montrolium moueret, Teroanam rectà petiiſſet, ægerrimè profecto auxilium ei ferri potuiſſet.

Montrolium a Cæſarianis deditione capitur.

Franciscvs Mommorencius Rupepotæus tum temporis in Picardorũ finibus regij legati dignitatem obtinebat. Is quum perſpiceret quanti referret Teroanam muniri, illic vix triginta ad ſummum cataphractos ex turma Berniellij, qui oppido illi pręerat, totidem ex turma Crequij fratris eius maioris natu, pedites circiter centum, ſtatuarios denique milites totidem numero eſſe præſidio: Canium ſtatim legatum ducis Vindocini mittit cum quadraginta illius turmę cataphractis, viginti ex ſua ipſius turma, quibus Foldraſſius legatus præerat, totidem ex Delphini turma cum Dampetri filio ſignifero: Sambriſſium vnum ex Landæ legatis cum quadringentis peditibus. Hi vix ſatis maturè ingrediuntur, q; Montrolio iam capto Cæſariani quatuor Morinis paſſuum millia cõſederant. Quòd ſi Buranus Montrolio equitatũ nulla interpoſita mora illuc præmiſiſſet, aut etiam Sampaulo capto iter ſtatim conuertiſſet, oppidũ ob hominum paucitatẽ quã commemoraui, non mediocriter periclitabatur: nã quas Delphinus copias ſubſidio adducebat, nunquam in tẽpore adfuiſſent. Die Iunij XXII Delphinus Ambianũ venit Mõmorencio comitatus, qui ſummam imperij ſecundũ eum tenebat. Comitẽ Gulielmũ Fuſtembergum cum Germanis peditibus accerſiuerant, Nicolaũ itẽ Ruſticum cognomẽto Boſſulum, qui quatuor inferiorũ Germanorũ millia proximè adduxerat. Hi egregiè inſtructi belloq; Monaſteriẽſi & Danico in armis exercitatiſſimi erãt. Hos Abbauillę ſibi Iunij XXII die præſto eſſe iuſſerat, q; illic exercitũ colligere inſtituiſſet. Fuſtẽbergus cũ ſuis in ſuburbiis Vimelliis cõſedit, Ruſticus in ſuburbiis Ægidianis quâ Põdormiũ itur.

DELPHINVS quum reliquum exercitum expectat, Abbauillę commoratur: quo tempore ſtatuarius quidam miles Morinis profectus, qui mediam vigilum ſtationē peruaſerat (huic Petro Volucri nomen erat) ad eum accedit, docet quanta eſſet in oppido ſclopetariorum paucitas, quanta item pulueris ſclopetarij inopia. Placet iſtarum rerum copiam introduci, Annobaldo negotium datur vt cum ferentarijs quorum magiſter erat, auxilium oppidanis ferret. Is mandato accepto Hedinum ſe confert, quòd is locus ad rem ſuſcipiendam cōmodior videretur. Cæſariani Montrolio profecti primā aciem ad Rentium, mediam Viridarijs collocauerant, poſtridie ad Morinos conſederūt. Buranus caſtra partim ad Delettam, partim ſub ſcalis infœlicibus, partim etiā trans arcem locat, quo loco Tallobotus anno 1513 conſederat. Machinas quàm poſſunt maxima celeritate admouent, & ad quatiendum murum obuertunt, à turri paludis ad ipſam caſtri turrim, ad locum quem Patroliam appellabant. Tantam adhibent diligentiam, vt ante duodecim dierum interuallum caſtrum ipſum quaterent, quodquidem duabus tantùm turribus conſtabat: nam quum Anglus anno ſuprà dicto hoc oppidum cepiſſet, caſtrum ſolo fuerat adæquatum. Noſtri tam acri oppugnatione compulſi, caſtro relicto in oppidum ſe recipiunt, foſſa ponè ducta aditum præcludunt. His ita perfectis murum catapultis arietare pergunt ad ipſam Patroliam, vt ruina ducētos pedes lata pateret. Neque tamen facilis ad eam erat aditus, propterea quod noſtri (vt diximus) quum ſe reciperent, foſſam ponè duxerant, imumq; vallum ita foderant, vt hoſtes in ſummum eniſi, in foſſam ſubiectam lateribus probè munitam præcipites ruere cogerentur.

Annobaldus Morinos ſubſidio iuuat.

ANNOBALDVS per id tempus (vt demonſtratum eſt) Hedinum venerat, vt quæ in mandatis acceperat exequeretur. Quadringentos ſclopetarios oppidum introducere conſtituit, vt ſaccum coriaceum puluere plenum ſibi quiſque concinnè circūligatum geſtaret: ad hanc rem centurionem Briandaſium delegerat. Rebus conſtitutis Hedino ad primam facē cum ſuis quinquaginta cataphractis proficiſcitur: Piennius totidem ducit, Taxius ducentos ferentarios, Termius, Alſunius, Sanſacus, Franciſcus Bernardinus Vicomercatus, Maurus Nouatus, ſinguli totidem numero, Georgius Capuſſementius Albanos ducentos & Theodus Manes parem numerum. Iter Guinogattæ ingrediuntur, vt ſuperiora loca incedendo tenerent. Equites ducentos præcurſores initio emittit, pedites ſubſequi iubet, ducentis alijs pone iter facientibus. His mandat vt Morinos rectà pergant, nuſquam ſe retineri aut impediri patiantur, potius ſe capi vel etiam deleri permittant, quàm non eò perrumpant. Ipſe cum equitatu grauis armaturæ & reliquis ferentarijs & multis nobilibus qui eò animi gratia, ad decus ſibi cōciliandum venerant (è quibus erant comes Villartius, Dodius, cum alijs aliquot) ſupra Guinogattam conferto agmine ſubſiſtebat. Ferentarijs negotium dederat, vt peditibus intrômiſſis ſignum continuò receptus procul attollerent, deinde nouiſſimo agmine equitarent, vt ſi ſe hoſtis moueret, per eos certior fieret. Pedites in oppidum ſine incommodo aut ſtrepitu introducuntur, ſigno ſublato Annobaldus ſe recipit: denique omnia commodè & nullo negotio perficiebantur. Verùm ferentarij equites qui ad alas conſtituti fuerant, à iuuenib. illis inducti, qui lanceas confringere geſtiebāt, hoſtes in caſtris pręlio laceſſere cœperunt: quos quidem iam equos cōſcendiſſe reperiunt. Nam quum de Annobaldi expeditione moniti eſſent, impedire eum decreuerant: quod perfacile illis meo quidem iudicio fuiſſet. Sed quum equis conſcenſis ad eum locum diuerſi ex primo & medio agmine properarent quo noſtris tranſeūdum erat, caſu accidit vt in ſe mutuò inciderent, & ſibi viciſſim ignoti noctis caligine Andabatarum more ſeſe conficerent. Vnde plurima perturbatio conſequuta eſt, multi vtrinque ſaucij, & noſtris oppidum ingrodiendi facultas datur. Hæc fuit cauſa vt noſtri qui caſtris Panicum inijcere cupiebant, paratos illos offenderent.

Annobaldus prælio aduerſo capitur.

ANNOBALDVS quum ſe iam reciperet, vbi ſuos ferentarios prælio implicatos eſſe audijt, cunctando eos extrahere conatur. Sed hoſtis celeritate vſus eū in pontis tranſitu anteuertit: quò poſtquam ventum eſt, cum ſuis ille tanta virtute pugnat, vt plures è Cæſarianis quàm è noſtris caderent. Verùm quum ad extremum totus ex caſtris exercitus conuolaret, Annobaldus ex equo deturbatus capitur, Piennius, comes Villartius, Dodius, Georgius Capuſſementius, Frāciſcus Bernardinus, Sanſacus ac duces pene omnes præter eos qui iam pontem tranſierant. E quib. cùm alij nōnulli, tū ipſe Alſunius, poſtquā

1537. Hedinum cum ſuis reuertiſſet, equis commutatis, ad locum prælii redeunt, hoſtes nullo ordine palantes offendunt, vtqui nullos ſupereſſe qui ſibi negotium faceſſerent ſuſpicabantur. Eos necopinantes aggreſſi profligant, multos capiunt, atq; non paucos è noſtris captiuos recuperant. Hoſtes hinc gloriabantur ſe tali victoria potitos eſſe, hinc contrà moleſtè ferebant ſubſidium oppidanis intromiſſum eſſe. Superioribus diebus ſecuri ad ipſius foſſæ labrum accedere conſueuerant, quòd oppidani ſclopetarijs & puluere carerent: ſed ſclopetarij illi qui proximè introducti fuerant, eis tam crebras glandes ſubminiſtrabant, vt conſuetudine illa ſtatim deſiſtere cogerentur. Itaque breuis admodum fuit illa voluptatis vſura quam ex captiuis perceperunt. Paucis pòſt diebus Canius Vindocini legatus & cum eo nonnulli quum animaduerterent, ſummæ quoſque autoritatis viros ex caſtris ad foſſas ventitare, eos incautos opprimere decreuerunt. Itaque eruptione aliquando facta eos imparatos & partim inſtructos in foſſis opprimunt, ſexaginta aut octoginta ex eis concidunt, inter cæteros Aſcorij ſigniferum. Hannoniæ Seneſchallus clariſſima natus familia illic capitur, quem Canius, ne ſimul cum cæteris interficeretur ſeruauit: is poſtea cum Piennio commutatus eſt.

D V M hæc fiunt, Delphinus & Mommorencius coactis copijs auxiliũ obſeſſis ferre inſtituunt. Itaque Hamum veniunt exiguum vicum inter Durlenum & Alcium: inde rebus omnibus proſpectis Alcianum caſtrum veniunt ad flumen Othiã, poſtea Feruentum ad Canchiam, eo conſilio vt ad Pernas facto itinere inter Teroanam & Guinogattam caſtra locarent, poſtremò ex loco ſuperiore hoſtes glandium multitudine ab eo loco qui trans flumen Guinogattam verſus erat ſubmouerent, ſicque oppidanis auxilium ferrent, aut certè eos prelium iniquo loco inire cogerent. Noſtrorum exercitus cõſtabat ferè mille ſexcentis cataphractis, ferentariorum duobus millibus, peditatus erat duodecim ferme millium Germanorum, Gallorum circiter quatuordecim millium. Interim ducis Aſcotij opera & reginæ Vngariæ auſpiciis cœptum eſt de conciliatione agi, vt vel pax plena conſtaret, vel induciæ ſaltem componerentur, quò res interim aliqua ratione lenirentur. Negotium eouſque promouetur, vt placeret delectos vtrinque conciliatores ad Bommium conuenire. Vicus eſt ex Sampauli comitatu quatuor Tero ana paſſuum millia. Delphinus eò delectos mittit Santandræum equitem torquatum, Poyetum tertium curiæ Pariſienſis præſidem, & Nicolaum Bertheræum, qui Regi & Mommorencio à ſecretis erat. Hi poſtquam loco conſtituto cum Cæſarianis in colloquium veniſſent, multis vtrinque habitis ſermonibus, ſtatuunt vt bellum in trimeſtre ſpatium intermitteretur, ne quid inter Gallos & Belgas hoſtile gereretur: interim daretur opera vt pax inter duos potentiſſimos principes & ſocios componeretur. Hic quia díu Pedemontanam hiſtoriam intermiſi, vt Picardica bella melius deſcriberem, ad illa iã mihi redeundum eſſe cenſeo.

Induciæ trimeſtres conſtituuntur.

R E X quum Hediniam expeditionem ſuſciperet, Humerium in Pedemontanos fines miſerat. Et quoniam audiebat inter belli duces non leues illic contentiones coortas eſſe, Gulielmum Bellaium Langæum eò cum mandatis miſerat, qui & contentionum illarum cauſam, & quo loco omnis res eſſet, renuntiaret. Is poſtea (vti demonſtrauimus) Regem Contææ, quum Pernis ab illa expeditione vnà cum exercitu reuertiſſet, conuenit, oſtendit quid illic à ſe geſtum & adminiſtratum fuiſſet, quo ordine à nobis omnia narrabuntur. Memoria tenẽdum eſt (quod huius libri initio à nobis dictum eſt) quemadmodum comes Rango cum regio exercitu Mirandula profectus Carinianum venit, vt Taurinis auxilium ferret: Caguinus verò inſcio Rangone cum ijs pactus ſit qui arcem Cariniani iuſſu Cæſaris tenebant. Quod grauiter moleſtéque Rango tulit, qui ſe hac ratione contemni arbitratus eſt, quum Rex ei ſummam imperij detuliſſet. Vnde ſimultates inter illos ortæ eò tandem euaſerunt, vt Rango & ſororius Cæſar Fregoza inimicitias cum Caguino exercerent. Ea Regi fuit cauſa Langæum illuc mittendi, qui controuerſiam cognoſceret & componere ſtuderet. Simul negotium illi dat vt rationes Pedemontani belli perdiſceret & renuntiaret: eumq; à ſe his mandatis paulo ſub Hedini obſidionem dimittit.

Simultas & diſſidium Rangonis cum Caguino.

L A N G Æ V S ad Rangonem poſtquam venit, ab vtroque ſigillatim diſcordiæ cauſam ſciſcitari conſtituit. Comitis Rangonis expoſtulatio hæc erat, ſe, tametſi ſummam imperij in exercitu Regis iuſſu teneret, tamen Caguinum, quantum per eam dignitatẽ licere

Rangonis expoſtulatio.

licere putaſſet perpetuò coluiſſe, id ſe feciſſe tum gentis claritate & nobilitate, tum ſummis egregiæ fidei officijs permotũ, quæ ab eo & eius familia iam olim in regium nomen extarent: cuius rei argumento eſſe, quòd ſæpius ipſe apud eum concilium cogi iuberet. Quibus quidem officijs, ad quæ ſe libenter etiam infra dignitatis modum demiſerat, nũnquam ſe hominis animum retinere potuiſſe, quin ſemper diſſuendæ potius aut etiam ſoluendæ quàm tuendæ amicitiæ ſtuduiſſe videretur, quum quidem maledictis eum inceſſeret, ſe non illius inſtar ad alias partes ex alijs tranſijſſe, ordinem Regis conchulatum ſe ſemper in propatulo, nunquam tectum geſtaſſe, aliisque maleuolis ſermonibus multis vteretur. Addebat inſuper ſe non mediocriter offenſum fuiſſe quum ille arcem Carinianam nouo more in deditionem accepiſſet. Has inimicitias etiam grauiores tum extitiſſe, vbi Caguinus aliquos ex ſuis pedibus expunctos eſſe reſciuiſſet, & Cæſarem Fregozam, quum ad caſtra Auenionẽſia vnà cum Annobaldo veniſſet, à Rege humaniſſimè acceptum fuiſſe, quinetiam Regem ſtatuiſſe vt ipſe ſibi decedenti ſuccederet, atque legatus exercitui præeſſet. Tum temporis libellos quoſdam in ipſum Cæſarem Fregozam famoſos Aretini præfixo nomine ſparſos, quos Cęſar comperiſſet atque patefeciſſet à Caguino conſcriptos fuiſſe, quem denique miſſa tabella prouocatoria huius rei cauſa laceſſiuiſſet.

His ambobus oſtendit Langæus, quantopere negotiorum Regiorum curſus his controuerſijs retardaretur, equitum torquatorum regij ſodalitij legibus caueri, nequis eques cum alio eiuſdem dignitatis prouocatione ad duellum agat, niſi Regis permiſſu, qui ordinis princeps ſit. Cæſar purgandi ſui cauſa affert hæc ordinis capita à ſe viſa non eſſe illa quidem, verùm ſibi famæ ſuæ & exiſtimationis dignitatem tanti fuiſſe debere, vt quæ feciſſet, ſibi omnino facienda fuiſſe putaret, pro ea maledictorum atrocitate quæ ementito Aretini nomine literis editis ſparſa fuerant. Se tamen, ne in Regem contumax eſſe, vel in commoda publica peccare videretur, vlterius iam minimè progreſſurum eſſe, quandiu quidem bellum hoc conſtaret: modò ne Caguinus ipſe maledicere pergeret.

Caguinus viciſſim conquerebatur, quum in Regias partes ipſe Rangonem adduxiſſet, ſeque ad eius voluntatem, licet exigua inter eos antea neceſſitudo intercederet, ſtudioſè conformaſſet, vt quanta fieri poſſet maxima concordia negotia regia adminiſtrarent, ſe tamen ab eo minoris quàm par erat fieri animaduertiſſe: aut certè ſi qua in re fortè coli videretur, id perpetuò verbis dubijs & flexiloquis fuiſſe ab eo ſignificatum, ſe gradu ſemper ab eo fuiſſe dimotum, vt Cæſari Fregozæ amplificando ſtuderet, ea ſemper ab illo facta & curata fuiſſe, quibus ad regias partes deſerendas indignitate compelleretur. *Caguini expoſtulatio.*

Afferebat inſuper vetera ſuæ gentis in Regẽ non leuia ſtudia & officia, ſui à puero educationem, conſtantem in Regis fide & perpetuam ſuam rationem, licet ampliſſimis conditionibus ad defectionem ſolicitaretur. Addebat præterea ſe non minus quàm Fregozam, ſi perſonarum ratio habenda videretur, bello vtilem eſſe, ſe ſuo, vxoris & nepotum, quorum tutor erat, nomine regiones tenere, vbi exercitum Regi conducere poſſet, atque adeo conduxiſſet, oppida parata ad cogendas & traducendas copias habere quæ Regi militarent. Comitem Mirandulanum ſua opera Regis partes ſequutum: quam etiam fuiſſe cauſam cur fortunis aliqua ex parte ſpoliaretur, & nonnulla caſtra ſolo adæquarentur. Se cum Rege, quo tempore belli initio delectus habebatur, noluiſſe paciſci, quod alij facere ſolerent, ſtudium modò & voluntatem declaraſſe, quo Regis partibus tuendis famæ celebritatem, & principis gratiam ſibi conciliaret: abſque eo enim fuiſſet, potuiſſe ſe domi in otio cum dignitate manere. Quum autem hoſtes in Galliam infeſto exercitu impreſſionem feciſſent, ſe ſtudio duntaxat Regem laborantem iuuandi adductum, nominis & dignitatis imminutionem parui duxiſſe, quam ſibi propinqui ac neceſſarij obijciebant, qui ſibi autores erant, ne tam humilem & parum honorificam conditionem acciperet. Quin & illud adijciebat, Cæſari Fregozæ Genuæ deditionem ſua opera atque diligentia pollicenti ampliſſima quæque promiſſa fuiſſe, quibus vel Mantuanus quiſpiam vel eo potentior dux Regi cõciliari poſſet: eum tamen non modò quæ recepiſſet nõ pręſtitiſſe, ſed multo minorem quàm pleroſq; alios ad rem perficiendam operam contuliſſe: quo quidem verbo ſeipſum deſigna-

1538. bat. Itaque Regem meritò quæ illi promiſiſſet, in longius tempus fuiſſe reiecturum, ſaltem iſtum in militiam modò aſcitum non pluribus ornamentis & beneficijs quàm initio pollicitus eſſet, aucturum: quæ dignitatis acceſſio aliorum exiſtimationi officeret, quorum fides & integritas iampridem eſſet perſpecta. Iniuriam ſe non leuem accepiſſe videri, quòd ſibi peditatus imminutus eſſet, quò iſti augeretur. Quod ſi vitandæ aut circuncidendæ impenſæ cauſa id factum eſſet, ac non vt alteri daretur quod ſibi detractũ fuerat, aut ſi Rex per literas id ſibi ſignificaſſet, ac non ea ratione id perfectũ fuiſſet (hanc autem conquerebatur fuiſſe, quòd ſuos eſſe exautoratos nonniſi maleuolorum ſermonibus, quos ſui contemnendi cauſa paſſim iactabant, intellexiſſet) id ſe æquius multò laturum fuiſſe. Quod porrò de ſcriptis obijciebatur, hanc ſibi cauſam fuiſſe cur ea literis proderet quæ conducere arbitrabatur, vt ignaris oſtenderet, quòd ſe neglecto Cæſar ornaretur, id nullo iſtius merito fieri, aut quò ſibi virtute præſtaret. Se à Cæſare his literis commoto ad duellum prouocatum, conditionem certaminis ſalua ſua exiſtimatione detrectare non potuiſſe. Ad quod tametſi eum omni ratione, etiam æquioribus quàm par ſit conditionibus propoſitis, adducere tentaret, ne tamen Regis negotia detrimentũ vllum acciperent, non recuſare ſe quin tota hæc cõtentio in belli finem differretur. Niſi fortè poſt reſponſum ad hanc tabulam prouocatoriam, aliquid Fregoza ſcripſiſſet quod poſtea ad ſe perferretur: aut etiam deinceps ſcriberet, ad quod reſpondere, quòd ſuam exiſtimationem agi videret, cogeretur. Quam ſi ſartam tectam tueri vellet, à Rege magnopere contendere ne in malam partem acciperet. Poſtremò Langæo oſtendit, quoniam bellum remiſſè admodum geri videbat, vt valetudini cõſuleret, cupere ſe fide publica accepta domum redire, vt aquis thermarum vteretur. Bello deinde rurſus gliſcere, ſi honeſtum locum apud Regem obtinere poſſet, ſe eo apparatu venturum, vt res ſibi decus, Regi vtilitatem afferret: ſin minus, domi quietum fore: aut certè ſi Rex ipſe in exercitu eſſet, ei ſuam operam nauaturum: ſe profectò, quocunque res caderet deniq;, crucem rubram nunquam eſſe geſtaturum. Hæc omnia Langæus Regi Contaræ renũtiat, quum Pernis caſtra locaſſet ab Hedinia expeditione reuerſus. Caguino Rex permittit, domum vt ſe valetudinis cauſa reciperet.

Aliqvanto priuſquam hæc fierent, miles quidam patria Conienſis, cognomẽto Toloſanus, collecta quadam manu abſque tamen ſtipendio, tantùm Rangonis permiſſu, oppidum Querſium Cæſarianis ademerat. Rango quum marchionem Guaſtiũ audiret ad illud recipiendum expeditionem parare, illuc equitem Aſſalium cum duab. peditum cohortibus quibus præerat, mittit, atque quingentos alios ex equitis Biraguij cohortibus attribuit. Hi vnà cum Toloſano oppidum ſumma virtute defendunt, & bis inuadentes hoſtes repellunt. Qua ex re Aſſalius tantos ſibi ſpiritus ſumere cœpit, vt literas ad Rangonem non minori faſtu aut laudum ſuarum prædicatione ſcripſerit, quàm ſi imperium quoddam ſuis armis ſubegiſſet. Hanc Rango inſolentiam valde culpauit, quicquid hac in re laudis aut honoris eſſet, Toloſano magis quàm illi tribuendum eſſe: ſe tamen non inficiari quin miles ſtrenuus haberetur, cuius etiam fides atque induſtria laudanda eſſet. In ſumma Langæus Regis negotia deterrimo loco eſſe comperit. Itaque vbi marchionatui Saluſſiano quemadmodum ei mãdatum fuerat, proſpexiſſet, ad eum reuertitur, quis rerum eſſet ſtatus plenè narrat, huic mederi primo quoque tempore opus eſſe, ni velit totam prouinciam amittere: Cæſarianum exercitum in dies augeri, noſtrum imminui, idque factionibus & contentionibus quæ inter duces intercedebant, fieri. Oſtendit, niſi Humerius (quem Rex Hedino diſcedens ad Pedemontanos proficiſci iuſſerat) aliquo Heluetici aut Germanici peditatus eoque non minori quàm quatuor millium, aliquo item equitatus Gallici ſupplemento comitatus illuc veniret, ſe quidem non videre quî in caſtris habendis ſuperior futurus eſſet. Quòd ſi copias ſemel ex agris deduceret, oppidis adeo malè proſpectum eſſe, vt omnia Regi infœliciter euentura eſſe appareret.

Rex Pedemontanis rebus maturè proſpicere conſtituit.

His rebus Rex intellectis, Hedino & Sampaulo, quæ proxima expeditione ſubegerat, proſpicit, exercitum dimittere ſtatuit, ferentarios equites in Pedemontanam regionem rectà progredi iubet, vt exercitui ſupplemento eſſent. Ducem Chriſtophorum Wirtembergenſem cum Germanico peditatu quem adducebat (is decem hominum millibus conſtabat) eòdem ire iubet, vt ſe cum Humerio coniungerent. Verùm antequam

quam equites Lugdunum præterijſſent, nuntiato Cæſarianos magno exercitu Sampaulum venire, (vt ſuprà demonſtratum eſt) equites illos reuocat, Germanos inceptum iter pergere iubet, Rāgonem imperio abdicatum in Italiam ad alias res ſuo nomine adminiſtrandas mittere conſtituit. Mittuntur inſuper Rupemarinio & Borranus ordinarius rerum bellicarum quæſtor, qui Germanorum exercitum exciperent, recenſerent & deducerent. Præterea Rex cataphractos propè quadringentos delegerat, quinquagenos nempe ducibus Barone Curtonio, Fayetta & principe Melphitano, ſexaginta deinde ex Delphini turma, quibus Humerius legatus præerat, ferentarios ducentos Briſſaco duce, Laſſinium & Allegrium cum millenis peditibus, præter equites tum cataphractos tum ferentarios & pedites partim Gallos partim Italos, quos in exercitu Rango habuetat. Eodem denique Nicolaum Ruſticum cognomento Boſſulum mittit, cum quatuor millibus peditū, quos in Germania inferiori ex eorū numero ſubtraxerat quos Cæſar ad Sampaulinam expeditionem colligebat: ducentos item ſerentarios ex Picardico exercitu, qui iam non parum proceſſerant, vt Humerium aſſequerentur. Ad extremum tamen, quum audiret quantis copijs Buranus in Picardiam contenderet, Boſſulum & fetentarios reuocauit.

NON multo antè comes Rango metuens, ne ſi hoſtis in agris ſuperior eſſet, tota regione excedere cogeretur, quàm celerrimè potuerat, Pinierolam munierat, vt ſe oppido cum reliquis copijs contineret, hoſtique reſiſteret, dum ſupplementum è Gallia mitteretur. Quod profectò ſapienter ab eo prouiſum fuit, vt poſtea intelligetur. Paulo pòſt Vaſtius eductis legionibus, Franciſco marchioni totam Saluſſianam ditionem reſtituerat, præter caſtrum Verculium & Carmaniolanum, quæ adhuc à noſtris occupabantur. Qua cauſa adductus ille Carmaniolam obſidere decreuit, cui à Rangone ducenti milites Itali præſidio impoſiti erant. Vaſtius adductis copijs deditionem eos facere Cæſaris nomine iubet, & recuſantibus machinas admouet. Marchio Franciſcus, cui caſtri ſitus magis quàm alijs exploratus erat, duas bombardas dextrā verſus promouet, quà ab oppido ad caſtrum iter eſt, duas ædes quæ ſibi doliorum vimineorum vſum præberent ad machinas collocandas, diruit, quas collimatas ipſemet bis torquet. Eum miles quidam ex arce ſupra portam conſpicatus, moſcati glande corpus traijcit, quo ille ſtatim ictus interijt.

Marchio Saluſſius ad Carmaniolam interfectus.

VASTIVS veritus ne eius mors militibus terrorem iniiceret, pallio iniecto tegi iubet, noſtros æqua pactionis conditione ad deditionem rurſus ſolicitat: ad extremum cum impedimentis eos abire fide data permittit. Egreſſos coràm mirificè collaudat ob ſtrenuam operam & virtutem, rogat quis adeo ſcitè ex feneſtra ſupra portam collimaſſet. Miles ignarus quid accidiſſet, nec qua ille mente hæc diceret ſuſpicans, ſe eum eſſe reſpondet qui in ea feneſtra perpetuam ſtationem habuiſſet. Vaſtius reſponſo audito hominem perfidioſa leuitate comprehendi & ex ea feneſtra ſuſpendi iubet. Poſtea Rex marchionatum denuo ſubactum Gabrieli Areenſi epiſcopo (oppidum eſt in Vaſconia) Franciſci demortui fratri tradit. Is quum Annobaldi filia in matrimonium ducta abſque liberis deceſſiſſet, marchionatus ad Regem denuo rediit.

DVM hæc geruntur, Humerius circiter octauo Iunii die Pinierolam venit. Quare Vaſtius intellecta copias ſuas Pyrino educit, & Aſtam ire contendit. Deinde nuntiato Germanici peditatus aduētu, quem Chriſtophorus dux Wirtembergenſis ducebat, relicto Aſtæ Antonio Arragonio, ipſe cum reliquo exercitu Verſæum iter facit. Humerius Pinierolæ per nuntium certior factus hoſtes Ceuaſum deſeruiſſe, Ludouico Biraguio Vorlinci præfecto imperat vt ex eorum numero quos habebat, ducentos in illud oppidum introduceret. Eodem tempore die Junii circiter quinto & viceſimo pedites Germani ducis Chriſtophori Wirtembergenſis Moncallerium veniunt. Qua re nuntiata Humerius Pinierola profectus ad eos contendere ſtatuit, ſeque cum eis coniungere, vt inde copias in apertum educeret. Ibi Itali milites ſe parituros negant, niſi prius ſtipendium debitum perſolueretur. Hæc cauſa fuit cur noſtri decem aut duodecim dies illic morarentur, quo temporis ſpatio hoſtes ſeſe communirent. Præterea dies etiam quo ipſis Germanis ſtipendium numerandum erat appropinquabat: quæ ſanè non minima cauſa extitit, quamobrem tota hæc expeditio paruam admodum vtilitatem afferret. Etenim marchio Vaſtius interea (vti antea diximus) Germanos

1538. pedites celeriter conſcribendos curauit, qui poſtea duce comitis Gulielmi Fuſtembergenſis fratre maiore natu Tridentum venerunt. Calen. Iul. Itali accepto menſtruo dun taxat ſtipendio, fide data reliquum poſtea numeratum iri, Moncallerium proficiſcuntur. Ibi Humerius cum belli ducibus & centurionibus de itinere deliberare cœpit, Aſtámne an Vulpianum progredi placeret. Aſtam omnes proficiſcendum cenſent, hanc facilè occupari poſſe, in qua pauci admodum pro oppidi magnitudine milites præſidio eſſent. Quamobrem triduo pòſt profectus exercitus Ripam Queraſſiam venit: ibi Germanis poſtulantibus machinarum cuſtodia traditur. Poſtero die noſtri Belotum veniunt, die menſis ſexto mille ab Aſta paſſuũ interuallo caſtra faciunt. Aſtę erat Cæſaris legatus (vti diximus) Antonius Arragonius Vaſtij ſororius cum duobus peditum millibus, equitibus ducentis.

Aſtæ obſidio ſegniter procurata.

Castris collocatis, & oppido explorato, nocte inſequenti foſſas ducere conſtituunt, cuius rei curam ſibi mandari Germani poſtulant: neque alterum præfici patiũtur, licet crebrò & magnis precibus vt Ioannem Paulum Ceretem id facere finerent, rogarentur. Circa ſecundam noctis vigiliam Humerius cum alijs ducibus opus inuiſunt, vt Germanorum celeritatem perſpicerẽt, reperiunt ne inchoatum quidem adhuc eſſe. Dum inter ſe quid facto opus eſſet contendunt, lux oritur: itaque opus in noctem proximam reijcitur. Vbi diluxit, Germani, quòd ſtipendium eo die deberetur, tumultuari cœperunt: quam ad rem Ioannes Ludouicus Landebergenſis eos princeps inſtigabat. Apertè denuntiant, niſi ſtipendium eueſtigio numeretur, ſe complicatis militaribus ſignis diſcedere ſtatuiſſe. Quod incommodum vt vitaretur, propterea quod præcipuum noſtri exercitus robur ex ea gente erat, Humerius viritim ex toto exercitu pecunias ægrè corrogat, vt ſingulis cohortibus quingentenos coronatos mutui nomine repræſentaret, dum totus numerus penderetur. Qua illi ſumma ſibi in præſentia ſatisfieri præ ſe ferunt. Hora circiter tertia pomeridiana oppidani eruptione in noſtros facta clamorem caſtris inijciunt: interim à parte pòtis qui eſt ad Tanaram flumen, è regione caſtrorum, oppidum ingrediuntur ſeptem peditum cohortes atque equites trecenti. Qua de cauſa Humerio & reliquis ducibus ſpes potiundi oppidi aut etiam fame premendi deceſſit, atque exercitum inde abducere conſtituit. Porro quum Albæ infirmum valde præſidium eſſe audiret, occupare eam aggreditur. Aſta egreſſus hoſtium exercitus nouiſſimos noſtrorum adoriri conatur: verùm Briſſacus cum ducentis ferentarijs extremum agmẽ claudebat, cui etiam aliquot cataphracti attributi erant. Hi hoſtium conatum adeo fregerunt, vt nullo detrimento accepto totus exercitus ad Sandamianum perueniret. Poſtero die quum Albam verſus progrederentur, Ioannes Paulus Ceres in Hiſpanos ferè octingentos incidit, qui Alexandria profecti Albam ingredi conabantur: quos prælio ſuperauit. Quam ob cauſam oppidani omni præſidio deſtituti ſe & oppidum Humerij fidei permittunt: ibi noſtri viginti dies commorãtur, dum oppidum inſtauratur. Quo etiam tempore Queraſſium (nam & illud in Regis poteſtatem venerat) communitur.

Alba à Gallis capta.

Dum noſtri ad Albam commorantur, Cæſar Neapolitanus Vulpiani præfectus, vir magni ingenij & ſummæ ad res ſuſcipiendas induſtriæ, ſed parum fœlix, quum noſtros procul Taurinis abeſſe animaduerteret, quo in oppido pręſidium perexiguum pro loci magnitudine erat, cohortes nimirum Oartij & Algartij: manipuli quendam ductorem genere Vaſconem ad ſe pellicit, qui propugnaculum traderet quod eſt è regione ędis Virginis matris Doariam verſus, atque inter ſe paciſcuntur. Qua nocte rem promiſſam præſtare debebat, vicis ordine manipulo eius obtingit vt illius propugnaculi cuſtodiæ pręponeretur. Itaque ſecum duos aut tres modò ex manipularibus eosque ignauiſſimos ducit, vt facilius conata perficeret. Cæſar Neapolitanus Vulpiano proficiſcitur (abeſt autem Taurinis non multo amplius ſex paſſuum millia) cum decem peditum cohortibus & trecentis fere equitibus. Ad locum vbi veniſſent, ille locum commonſtrat ad quem ſcalæ eſſent applicandæ. Quod illi tanta diligentia perficiunt, vt antè quinque cohortes ingreſſæ eſſent, quam ad arma oppidani excitarentur: qui enim in ſtatione erant manipulares, fuga ſe proripuerãt eo interuallo terreo quod inter murum & foſſam intereſt. Iam verò in oppidi muro porta eſt qua ex propugnaculo in oppidum eſt aditus, quam quum apertam hoſtes propter tenebras non animaduerterent, ea res oppido & ciuibus ſaluti fuit. Dum enim hoſtis in admouendis ſcalis occupatur, clamore ſublato

Cæſar Neapolitanus Taurinorum oppidũ dolo capere tentat.

to ad arma omnes concurrunt. Butterius præfectus & prorex in multam noctem tabulæ luſoriç ludum produxerat. Aula egreſſus quum ſe in cubiculum reciperet, clamorem exaudit, domo ſtatim in plateam proſilit, Heluetios tantùm ſtipatores & paucos nobiles comites ſecum ducens, ciues magno timore fugientes conſpicit, à quibus ſuæ ſaluti conſulere monetur, hoſtes oppidum eſſe ingreſſos. Ille tanta trepidatione nihil commotus rectà ad propugnaculum ſe confert, pilum tantùm manu geſtans, quod repente obuium arripuerat. Sequebantur aliquot ciues quorum egregia erat voluntas, atque adeo arma ceperant. Rectà in portam curſu contendit, quam adhuc patentem quum offendiſſet, pili mucrone claudit, idque tanta feſtinatione, vt eius propinquus quidam nobilis qui præibat, vnà cum hoſtibus propugnaculo includeretur.

Cæsariani, qui iam machinas illic repertas inſtruxerant, colubrinam nothamad portam obuertunt, quam glande emiſſa effringunt, eaque traiecta globus proximè Butterium perrumpens nobilem quendam interficit. Interim ciues ſummum ædis ſacræ culmen petunt, magna celeritate tegulas in viam deijciunt, (eſt enim via quædam non amplius octo pedes lata, quæ inter ædem illam & oppidi murum intercedit) quam ſtatim complent, vt tegularum multitudo portæ obiecta valli vſum præberet. Interim Oartius Nauarrenus, qui duabus peditum cohortibus præerat, relictis ex ſuorum numero quantum ſatis eſſe putabat, à quibus tum caſtellum cuius curam gerebat, tum alia oppidi loca cuſtodirentur, ne pluribus ſimul partibus hoſtes inſilirent, cum ducentis ſclopetarijs in prçlium venit, qui ſummis turribus & muris occupatis tam ſtrenuos & diligentes ſe præbent, vt ſclopis vncinatis & alijs hoſtes à propugnaculo ſubmouerent non abſque magno dedecore & detrimento, amiſſis nempe amplius ſeptingentis militibus. Qui cum hoſtibus pactus fuerat, capitur & ſuſpenditur: quum quidem ſe nihil niſi Butterij voluntate & mandato feciſſe conſtanter affirmaret, vt hoſtes irretitos falleret, deinde eum diei conſtitutç oblitum non prouidiſſe vt decebat: ſe verò illius incogitantiæ pœnas nullo ſuo merito luere. Sed iſta, meo iudicio, producendæ vitæ ſtudio miſer dicebat: neque enim Butterius is erat qui tanti momenti rem negligendam ſibi eſſe putaret.

Humerius pernuntium Albæ fit certior quantum in diſcrimen veniſſent Tauriti. Germanorum præterea iniquiorem animum perſpicit, & febri iactatus, qua octauum iam diem laborabat, neminem tamen habebat cui de ſumma rei confideret, quòd multiplici diſcordia & factionibus exercitus vexaretur. Nam & inter Cæſarem Fregozam primi agminis ductorem & Ioannem Paulum graue erat diſſidium, nec leuius inter Annibalem Gonzagam comitem Laniuolarium & Briſſacum. Nuntiabatur inſuper Hiſpanos ad ſex millia, & mille ducentos equites è caſtris Cæſarianis Mõcalerium ingreſſos eſſe. Quibus difficultatibus perculſus, & quòd verebatur ne dũ tempus terebat, Taurinis ob infirmius præſidium aliquid mali accideret, Albç Iulium Vrſinum Ioannis Pauli conſanguineum relinquit, cui mille pedites attribuit, item Artigodium Vaſconem & Petrum Strozzium cum quingentenis: Queraſſio Cæſarem Fregozam pręficit cum militibus quot ei libuit accipere. Ipſe cũ reliquo exercitu ad hoſtem rectà proficiſci ſtatuit, quẽ Moncalerij necopinantẽ opprimi poſſe ſperat. Ea re Vaſtius audita illuc reliquas copias varijs locis ſparſas colligit: quæ res irritum Humerij conſilium reddidit. Certior poſtea factus Vaſtio in animo eſſe Pinierolã occupare (is porro & facilè ſe hoc facturum propter defenſorum paucitatem confidebat, & hoc perfecto, anguſtijsque Suſanis captis, noſtris ſui recipiendi atque auxilij accipiendi facultatem ſe adempturum ſperabat) ex ducum ſententia die Auguſt. XXIII, Alba profectus Queraſſium ire contendit. Interim comitem Franciſcum Pontremium cum CXX ferentarijs & ducentis hippoſclopiſtis præmittit, qui ſumma celeritate Pinierolam ingrederetur, hos quam celerrimè Gabrielis Ariminenſis tribunum ſubſequi iubet: Laſſinium & Alacrium cum millenis peditibus Gallis Taurinos mittit: Aramontianas cohortes, quarũ numerus mille peditum erat, Querſium ire iubet: huic præerat eques Aſſalius, quem octoginta ſecum milites habere oportebat: denique Ioannem Taurinum cum mille Italis Sauilianum mittit. Ipſe rebus ita conſtitutis cum Germanico peditatu, & reliquo exercitu marchionatum Saluſſianum petit, vt illic mandata à Rege ac ſimul ſtipendium quod Germanis debebatur expectaret.

Factiones & diſſidia in exercitu regio.

E

1538.

Humerius Germanos crebrò tumultuantes ferre cogitur.

Dvm iter facit, Buſquam exiguum oppidum oppugnare inſtituit, quòd oppidani imperata facere recuſaſſent. Machinas expedit, quibus ſanè parum admodum inſtructus erat, quòd maximam partem in oppidis in quæ præſidia deducebat, reliquiſſet. Muris machinarum ictibus dirui cœptis comes Annibal Laniuolarius, moræ impatiens dum iuſta ad irruptionem ruina patefacta eſſet, cū ſuis aliquot Italis inuadere conatus, ab oppidanis propugnantibus repellitur, ipſe quoque ſclopo ictus moritur, & cadauer Pinierolam defertur. Noſtris loco pulſis quum hoſtes Pyrini eſſent numero plures, propter auxilia Germanica quæ acceſſerant, placet Buſquam relinquere, atque iter antea inſtitutum perficere. Ita Saluſſiam veniunt. Vbi quum aliquot dies commorari cogitarent, dum Rex quid fieri vellet per literas ſignificaret, Germani Humerium proficiſci compellunt.

Ostendit ille ſibi eſſe in animo oppidum illud ſeruare: quòd ſi totus exercitus migraret, cibaria citius quàm par ſit cōſumptum iri, præſertim quum frumenti exigua, vini minor copia eſſet. Excipiunt ſe ſibi frumētum quæſituros, vini penuriam aqua bibenda facilè toleraturos, certum eſſe Pinierolam proficiſci, vt illic ſtipendium expectarent, non paſſuros machinas vel ipſum à ſe abeſſe. Ita morem illis gerere cogitur, eoſque ad riuum quendam Peruſa fluentem mille ab oppido paſſus relinquit: nam in oppidum abire illi conceſſerant, ſic tamen vt machinas apud ſe retinerent. Biduo pôſt allatis pecunijs Humerium cogunt, vt ſtipendium ad veteris cenſus rationem penderetur, neque capitum numerus iniretur, qui tamen exiguus admodum erat: nam ex decem hominum millibus (ad hunc enim numerum exigenda erat pecuniæ ſumma) vix quinque millia ſupererant. Harum ſeditionum autor erat Ioannes Ludouicus Landebergenſis, qui firmiſſimam exercitus partem ducebat, quemq; dux Wirtembergenſis, cuius minor per ætatem autoritas erat, cohibere non poterat.

Per id tempus Cæſar Neapolitanus Vulpiani præfectus Cazellam exiguum oppidum Regiæ ditionis medio itinere Taurinis Vulpianum occupare inſtituit. Decem fere cohortes ſecum ducit, oppidum tribus locis magno conatu inuadit, ſed non minori virtute ab oppidanis repellitur. Amiſſis amplius cxx ex ſuis non ſine dedecore re infecta diſcedit, quadraginta fere ſcalis in foſſis relictis. Vaſtius quòd videbat Humerium ſe Pinierolam recepiſſe, tredecim peditum cohortes Siriam mittit (quod exiguum oppidum eſt in montis cliuo) eo conſilio vt tranſitus Suſani anguſtias obſideret, ne quid è Gallia ad Taurinenſes perferri poſſet: Riuoliam & Vilaniam arces miſſis militibus occupat. Ita tranſitu illo Suſano Taurinenſes ægerrimè quicquam è Gallia aud re aut accipere poterant. Nec verò Pinierola facilior præbebatur ratio, propterea quòd Vaſtius Moncalerium, Carinianum & Carmaniolam tenebat, ac campis patentibus longè ſuperior erat.

Rex Langæum, à quo totius Pedemontani ſtatus narrationem qualem antea perſcripſimus, Contaræ didicerat, illuc multas ob cauſas denuo mittit. Is reuerſus Regem Meloduni, vbi febre correptus decumbebat, ad quintum & viceſimum Auguſt. diem conuenit: huic omnia ſigillatim narrat, quæ poſt Humerij aduentum geſta fuerant, cum tandem coactum eſſe vt caſtra locis patentibus habere deſineret, copias in oppida reducere, Taurinenſes re frumentaria & numaria vehementer laborare: vt niſi ante proxima Martinea iuuarentur, dubium non eſſet quin maxima fame premerentur, quam vix ac ne vix quidem ad extremum Nouembrem perferrent. Rex quòd iam maximam ſui exercitus partem dimiſerat, periculum imminere videt, ne Pedemontano agro, quem magnis ſumptibus & multo exercitu domuerat, pelleretur. Itaque vt iam parta tueri poſſet, ipſe copijs collectis eò progredi ſtatuit. Delphinum filium & Mommorencium Lugdunum ad colligendas copias præmittit, quos Fuſtembergi & Boſſuli cohortes ſubſequi iubet: equites cataphractos & ſerentarios, qui iam in præſidia varijs locis diſtributi abierant, ad viceſimumquintum Septembris diem Lugduni præſto eſſe iubet: denique ad quindecim Heluetiorum millia conſcribenda curat. His ita conſtitutis rebus, veritus ne ſtipendij penuria Taurinenſes tumultuarentur, rurſus Langæum mittit, qui Humerio vigintiquinq; coronatorum millia afferret, quam pecuniæ ſummā Taurinos deferri iubet, dum ipſe maius auxilium ſubmitteret.

Rex exercitū alpes traducere inſtituit.

Langævs Humerium Suzæ offendit: huc enim relicto Pedemontano agro ſe

ſe receperat. Taurinis Butterium præfecerat cum ipſius turma equeſtri cataphractorũ, aliquot ferentarijs & peditum quatuor millibus. Queraſſij (vti dictum eſt) Cæſarem Fregozam, Albæ Iulium Vrſinum, Sauilliani Ioannem Taurinenſem, Pinierolæ denique comitem Franciſcum Pontremium reliquerat. Humerius Langæo oſtendit quàm difficile eſſet pecunias illuc perferre, tum quòd hoſtes Bozolinum, Villanam, Santambroſium & Riuolam tenebant, tum quòd vallis anguſtum valde tranſitum habebat, quo iter in ipſorum oppidorum conſpectu faciendum erat. Langæus tamen quum periculum eſſe perſpiceret, ne Rex Taurinos, ſi pecunia milites carerent, amitteret, nullum non diſcrimen ſibi adeundum, quò id perficeret, exiſtimauit. Itaque Vrſam contendit, quo loco ſubſtiterant Germani pedites: à quibus petit vt ſecum Suſam vſque regrederentur, cuius caſtrum à noſtris adhuc tenebatur. Id hoc facilius eis perſuadet, quòd gratia apud eos non exigua valebat, maximè quum in cauſa fuiſſet vt dux Chriſtophorus in ſuæ dignitatis & poſſeſſionis locum reſtitueretur. Eò quum perueniſſent, Cæſariani qui Bozolinum, Villanam, Riuolam & reliqua per totam vallem loca occupauerant, noſtros totis copijs ad ſe iter conuertiſſe rati, dum Vaſtius ad Queraſſium eſſet, caſtra illa deſerũt. Quamobrem Langæus Germanos rogat vt ſe Suſis pręſtolarentur: quod quum illi promiſiſſent, ſecum Mottam Gondtinũ aſſumit cum viginti quinq; ferentarijs equis & peritis itineris ducibus. Die Auguſt. decimoquinto Taurinos cũ pecunijs ingreſſus magna Butterium & milites lætitia afficit: Tum enim totius finitimæ regionis ruſtici magnam cibariorum vim in oppidum conuehere cœperunt, quod antea non ſolebant. Langæus peditum cohortes recenſet, cibariorum multitudinem deſcribit, in Galliam ſe recipit, verùm non abſq; diſcrimine. Hoſtes enim quum Germanos Suſis ſubſtitiſſe audiſſent, reuertentem eum per inſidias opprimere parant: vnum tamen ex eius comitibus duntaxat interficiunt, duos captos abducunt.

D V M iſta geruntur, Vaſtius Albæ collecto exercitu, Querſium contendit, ſecum ducens peditum viginti quinque milia, tria equitum, bombardas viginti quatuor, duodecim nempe cannas, reliquas tum maiores tum nothas colubrinas. Die octauo & viceſimo Aug. rem machinariam expedit, vt murum duobus locis quateret. Tanta celeritate rem gerit, vt quarto die iuſta vtrinque labefactati muri ruina pateret. Bifariam ſuos ad oppugnationem eodem temporis veſtigio inſtruit, ſimul hominum ferè tria millia cum ſcalis adhibet, qui pluribus ſimul locis inuaderent. Quum noſtri tantum hoſtium impetum ferre nequirent, vi oppidum captum diripitur. In cauſa fuit defenſorũ paucitas pro tanto oppidi ambitu, propterea quòd cohortib. iuſtus militum numerus magna ex parte deerat, ijs maximè quas Aſſalius ducebat. Quamobrem capitis cauſam poſtea dixit, in qua ipſe iudex ſedebam: damnatum tamen Rex debito ſupplicio exemit, & eius opera nihilo ſecius vſus eſt. Vaſtius præſidio quantum ſatis viſum eſt relicto, Albam cõtendit. Iulius Vrſinus quum ſubſidium nequicquam ſperari videret, oppidum ipſum nec vallo vndiq; adhuc cinctum, nec caſtellis vſquam munitum, hoſtibus præterea deiecto muro irrumpentibus noſtris ad propugnandum conſiſtendi facultatem adimi, quòd quatuor machinis trans flumen collocatis à tergo infeſtarentur, cum Vaſtio ea conditione paciſcitur, vt Pinierolam cum ſuis incolumis & impedimentis deduceretur. Vaſtius biduũ illic commoratur, vt omnibus rebus proſpiceret. Exercitum poſtea ad Queraſſium obſidendum mouet, quod oppidum quinq; paſſuum millia aduerſo flumine Tanara Alba diſtat. Ad hoc oppidum ſummo monte ſitum vnicus eſt aditus Mondeuiſium verſus, qui pedes fere quingentos in longitudinem patebat: neque alia via adiri poterat. Ab ea parte Vaſtius machinas diſponit, murum ſatis lato ſpatio diruit, ſuos ad irruptionẽ producit: quorum maximum impetum Cæſar Fregoza (hunc enim oppido præpoſitum fuiſſe oſtendimus) cum ſuis magna animi præſentia & virtute ſuſtinuit. Bis hoſtes ex ſummo loco in foſſas deturbantur: trium fere horarum ſpatio continenter dimicatur, vt magnum hoſtes detrimentum acciperent. Vaſtius vbi ſe magna hominum iactura, ab hac parte ſe nihil proficere animaduertit, machinas aliquot illic reliquit, quæ noſtros murum deiectum obſtruere prohiberent, alias nocte inſequenti ad murorum commiſſuram Mondeuiſium verſus obuertit. Muro glandib. percuſſo & collapſo noſtri quũ ad defendendum concurrerent, à latere aperto conſpiciebantur, vt conſiſtendi in vallo nulla omnino daretur facultas. Idque Cæſaris & eorum quos ad opus faciendum ad-

Vaſtius Querſium capit.

Alba & Queraſſii deditio.

1538. hibuerat, inſcitia contigit, qui maturè non proſpexerant, vt aggere in ea cunei verſura per tranſuerſum latus excitato tutò conſiſtendi oportunitatem præſtarent. Fregoza quũ iam oppidum tueri ſe non poſſe videret, ad colloquium venit, pactione cum hoſtibus decidit vt cum ſuis, impedimentis ſaluis ad eum locum tutò deducerentur, vbi Humerius caſtra regia habebat.

Qverassio capto Vaſtius ad obſidendam Pinierolam iter conuertit, quòd ſperaret, ſi eo oppido potiretur, & Suzanas fauces communiret, Taurinenſibus omne ſubſidium ſe erepturum, atq; adeo effecturum vt omnis in poſterum Gallis in Italiam tranſeundi cauſa præſcinderetur. Dum Pinierolam contendens ad Sauilianum iter facit, Ioanni Taurinenſi per tubicinem denuntiat vt oppidi deditionem faciat. Reſpõdet ille ſe Regis iuſſu & nomine loco præfectum eſſe: poſtquam cætera Pedemontanæ regionis oppida cœpiſſet, ad ſe tum demum reuerti iubet, daturum operam vt lautè & prolixè acciperetur. Vaſtius quòd ſe illic nequicquam hæſurum eſſe videret, porro Pinierola capta Sauilianum defendi ob commeatus inuehendi difficultatem non poſſe, ſuſceptum iter, contendere pergit. Pinierola Humerius Suzanam ſe receperat, relicto illic Franciſco Pontremio cum quinque peditum Italorum millibus. Magnum eſt illud oppidum, & vaſtum, ſitu inamœno & inæquali, quòd multis collibus & cliuis interceptum communiri ægerrimè poſſe videtur. Quamobrem præter omnium opinionem, qui deſerendũ illud ob eas cauſas cenſebant, vnus comes Rango ab architectis impulſus, maximè ab Hieronymo quodam Marino Bononienſi, adeo illud opere & arte communierat, vt Vaſtius quum illuc aduenisset, ex ſuorum ſententia vi non eſſe tentandum reperiret. Itaq; fame noſtros premere conſtituit: ipſe cœnobium ſe recipit quod in Peruzæ itinere ſitũ erat, reliquas copias vndiq; toto oppidi ambitu collocat, vt vix ac ne vix quidem cõmeatus introduci poſſet. Noſtri tamen quotidianis fere eruptionibus Cęſarianos laceſſebãt, vt nec interdiu nec noctu illis eſſe quietis liceret.

Ioannes Ludouicus Germanus Lugduni obtruncatur.

Demonstratvm à nobis eſt quemadmodum exercitus noſter ille adeo præclarè inſtructus, penè tamen inutilis redditus fuiſſet crebris Germanorum tumultibus; qui imperatori dicto minimè erant audientes. Tot ſeditionum autor præcipuus Ioannes Ludouicus Landebergenſis, erat vnus ex potiſſimis tribunis quos dux Wirtembergenſis adduxerat. Is inter cætera Borranum ordinarium bellici ęrarij quęſtorem; quum munere ſuo fungeretur, iniuria affecerat: imò ne ab ipſo quidem prorege Humerio abſtinuerat, quin gladio aduerſus eum manum inieciſſet. Quorum tamen ſcelerum pœnæ nullo pacto ſumi vnquam potuerant, quòd amentiæ nimium multos ſocios haberet. Ille tandem quum hoſtes ad Pinierolam obſidendam accederent, Lugduni in vincula conijcitur, deinde cauſa cognita theatro in platea Granetaria obtruncatur.

Gallicus exercitus alpes trãſire properat.

Rex copias ſuas quanta fieri poteſt celeritate maturare iubet, ipſe Lugdunum medio ferè menſe Octobri aduenit. Illic nuntium accipit, Vaſtium, vbi noſtros aduentare certior factus eſſet, omnem ex agris commeatum in caſtra & oppida conferri contechique iuſſiſſe, quæ relinquere cogeretur, corrupiſſe & abſumpſiſſe, eo conſilio vt rei frumentariæ penuria regium exercitum tranſitu prohiberet: Cæſarem Neapolitanum miſiſſe cum decem hominum millibus, qui Suſianas anguſtias cõmuniret, quod ſummo ſtudio & diligentia adminiſtrarat. Qua re intellecta Rex vt huic omnium rerũ inopiæ occurreret, ex toto Delphinatu, Arvernia, Foreſta, Belliiocana, Domba, Lugdunẽſi Prouincia & Galliæ Narbonẽſis parte omnes mulos, mulas, aſinos & iumẽta doſſuaria cogi iubet, quibus farinæ & omnis commeatus tanta copia ſubueheretur, quę toti alendo exercitui ſatis eſſet. Et quoniam in Italiam ipſe tranſire decreuerat, ne regnum, dum abeſſet, abſque regimine deſeri videretur, Carolum ducem Aurelium minorem natu proregem Picardiæ, Normaniæ, Lutetiæ, Inſulæ Francicæ & finitimarum regionum cõſtituit: eique, quòd per ætatem nondum magno rerum vſu valebat, cardinalem Bellaiũ comitem & conſiliarium attribuit: in Burgũdiam & Campaniam ducẽ Guiſium mittit, in Aquitaniam & Galliam Narbonẽſem Henricum regem Nauarræ, in Britoniam denique Caſtellobriantium. His omnibus proſpectis Delphinum cum exercitu præire iubet vnaque cum eo Mommorencium, cuius conſilio omnia adminiſtrabantur: rei machinariæ Burium præficit, cui quatuor peditum cohortes attribuit, Mõtijanum decem Gallorum peditum millibus præponit: & quoniam Annobaldus equitum ferentariorũ dux,

dux, apud Morinos captus nondum redierat, Cæſarem Fregozam illius locum tenere iubet. Expectabantur equites cataphracti ad numerum mille quadringentorum, Heluetiorum quoque quatuordecim millia, qui eius iuſſu conſcripti, Geneua & Camerino itinere facto ad Grâtianopolim ſe cum exercitu coniungerent. Ipſe aliquandiu Lugduni commorari poſt Delphini diſceſſum ſtatuit, vt reliquos milites qui illuc è Picardia, Normania, Britonia, Campania & alijs longinquis locis quotidie confluebant, ad exercitum properare iuberet.

Die Octobris decimo Delphinus Lugduno profectus Gratianopolim verſus & Ambrodunum iter facit. Ei Humerius & Malgeronius Regis in Delphinatu legatus quũ comes Sampaulius abeſſet, Brigantij præſto ſunt, cum duobus aut tribus millib. hominum ex legione Delphinatica, & reliquijs exercitus Humeriani, ijs nempe quos Alba & Queraſſio pactione cum hoſte facta egreſſos eſſe demonſtrauimus. His cum Germanico Fuſtembergi peditatu, qui octo ferè hominum millibus conſtabat, cõiunctis, Vrſam ire contendit, vbi reliquas copias expectaret. Abeſt Vrſa Brigantio octo paſſuum millia, totidem Suza: qui locus equitibus conſtitutus erat, in quem vndique diuerſi venientes coire debebant. Eò poſtquam ventum eſt, Mommorencius ex omnium ſententia Exilias proficiſci cum exercitus parte conſtituit (altera cum Delphino Vrſæ relicta) vt hoſtis animum exploraret, ſimul belli aleam tentaret, num Suzanas anguſtias vi occupare poſſet: deinde re cognita Delphinum qui ſubſequeretur, certiorẽ faceret. Eò poſtquam venit, aliquot equitum præſidio aſſumpto ipſe progreditur, vt trãſitum quem hoſtes munierant exploraret. Locus erat opere communitus mille paſſuum interuallo citra Suzam, in ipſis faucibus cliui quo Caldomonte Suzam deſcenſus eſt: is porro vicus poſtremus eſt qui marchionatum Suzanum à Delphinatu diuidit. Mommorencius editum locum conſcendit, vnde hoſtium munitiones deſpicere poſſet. Animaduertit duo caſtella ab hoſtibus in duobus collibus ædificata eſſe, qui anguſtijs vtrinque impendebant, foſſam præterea altam valde atque latam quæ tranſuerſa ad vtrumque pertinebat: in qua milites tecti delitèſcebant, duobus caſtellis ab vtroq; latere egregiè communiti. Porro alios colles duos ijs etiam altiores ſuſpicit, quibus ſuperatis arbitratus eſt facile eſſe hoſtes è locis ſuperioribus petere, & caſtellis illis expellere quibus freti aditum obſidebant.

His ita exploratis Exilias reuertitur, Delphino nuntiari iubet vt eòdem celeriter ad ſe ſuſtinendum veniret, ſe quidem ſub auroram poſtero die proficiſci cogitare, vt tranſitum vi occupet. Hora conſtituta proficiſcitur, cohortes Fuſtembergi ſecum habens, Gallos pedites fere mille ducentos, qui è Pedemontano exercitu redierant, denique legionarios Delphinatus ad numerum trium millium. Reliquos enim tum pedites tum equites qui nondum aduenerant, præſtolandos eſſe non iudicauit, ne dum cunctaretur, hoſtis maiori dato temporis ſpatio vires augeret. Equites vix centum ferentarios duce Briſſaco (qui ipſe aderat) habebat, aliquot præterea nobiles, qui præibant, impedimentis ponè relictis. Cum his Mommorencius Caldomontem peruenit, hanc progrediendi rationem præſcribit. Fuſtembergo imperat vt cum ſuo peditatu cliuum montis dextrum teneat, ex eo mille ducentos ſclopetarios præmittat, qui in ſuperiorem collem euaderent caſtello dextro impendentem. Ad læuam centuriones Artigodium & Soricem cum alijs tum Gallis tum Vaſconibus mittit: ipſe cum reliquis media via incedit. Galli & Vaſcones quum Germanis eſſent expeditiores, læuo caſtello imminentem collem occupant: hoc porrò caſtellum tranſitum ipſum magis impediebat, quod longè altero propius eſſet, vt inde in ipſum iter librata collimatione glandes adigerentur. Hunc igitur collem priores occupant quàm Germani dextrum. Hoſtes vbi ſe à noſtris è loco ſuperiore vrgeri animaduertunt, quinetiam Gauaretum Artigodij legatum ſclopetarijs fretum ipſo caſtello occupato omnes interfeciſſe qui fuga elabi nõ potuerant, relictis anguſtijs fugæ ſe mandant. Hos Mommorencius Delphino ponè ſubſequẽte ita acriter vrget, vt Suzæ conſiſtendi facultas nulla daretur, ſed duo millium paſſuum itinere in fugam præcipites ferrentur. Suzæ maxima impedimentorum pars diripitur. Quid nouiſſimis hoſtium fugientibus factum ſit referre nihil attinet: propterea quòd quiſquis fugam arripuit, ei non deeſt qui fugienti inſtet. Quòd ſi Mommorencio adfuiſſent ducenti cataphracti, aut ſaltem quingenti ferentarij, qui eos velitando

Mommorencius anguſtias Suzanas vi perrumpit.

1538. detinerent dum pedites Germani appropinquabāt, ex ingenti illo numero (nam ad decem hominum millia erant) pauci credo euaſiſſent qui rem cæteris nuntiarent.

DELPHINVS & Mommorencius præter multorum ſpem tranſitu adeo difficili, munito & magnis pręſidijs firmato potiti, quòd ſuos defatigatos eſſe perſpicerent, ea nocte medio itinere Suſa Boſſolinum caſtrametari conſtituunt, vbi in vallem ingreſſus patet. Ibidem quoque totum diem commorari decreuerunt, dum machinæ, equitum cataphractorum turmæ & peditum cohortes aduentarent, quos catervatim itineri ſe dare conſtabat. Commorandi illis cauſa fuit, quòd Suſanam arcem ducenti Hiſpani præſidio tenebant, quos illi relinquere nolebant, ne commeatum ſupportari prohiberent. Rex Gratianopoli iam profectus, quòd prælio intereſſe cuperet, Ambrodunum vſque progreditur. Vaſtius qui Pinierolam obſeſſam, frumentariæ rei penuria grauiter premebat, Cæſaris Neapolitani clade audita, obſidionem relinquit, Riuolam vniuerſum exercitum ducit, eo conſilio vt ſe noſtris illic opponeret. Burius rei machinariæ præfectus Suſam venit, bombardas ad arcem Suſanam admouet, duabus cannis bis emiſſis Hiſpani perterrefacti in noſtrorum poteſtatem veniunt. In deditionem ea conditione accipiuntur, vt inermes tunica induti emitterentur. Delphinus poſt machinarum & reliqui exercitus aduentũ (præter Heluetios, qui duce generali comite Tendano venire feſtinabant) Santantonium, deinde Villanam contendit, Vaſtium illic ſe repperturum ſperans, quicum prælio dimicaret. Is Riuolæ caſtra quum haberet, de noſtrorum aduentu per nuntios certior factus, certaminis alcam ſibi non ſubeundam eſſe arbitratus, Moncallerium verſus progreditur, illicque ad partem pontis citeriorem reſiſtit. Quare Delphinus & Mommorencius vlterius procedendum non cenſent, niſi caſtro Villanio prius capto, vt planum iter ac liberum eſſet.

Villana arx vi à Gallis capta.

HOSTES caſtri ſitu freti (nam in ſummo murice ſitum eſt) nuſquam machinas collocari poſſe arbitrabantur, vnde glandes adijci poſſent. Mommorencius omnia diligenter circumiecta loca perluſtrat, alium collem reperit altitudine pene æquali, quà Sammichelum iter eſt. Qui tametſi paulo remotior arduum valde aſcenſum habebat, vt machinæ nec bubus nec equis niſi ægerrimè ſubuehi poſſent: tamen rudentibus, Germanis & Heluetijs adhibitis, lacertorum robore duas cannas ſurſum tollit. Hoſtibus vt ſe dedant imperat, recuſantibus machinis magna celeritate, muros labefactat. Quibus ſtatim deiectis, quòd vallum nullum ponè obiectum erat, óbſeſſi (erant autem Hiſpani numero fere ducenti) quum nec aggerem nec fimum ad obſtruendam ruinam haberent, quippe arce in viuo ſaxo poſita, ſe colloqui velle oſtendunt, ſed ſerò: propterea quod Galli interim, perterritos illos conſpicati, ab oppoſita ruinæ parte aduerſa rupe ſubeunt, & admotis ſcalis ingreſſi omnes obuios trucidant, præter centurionem & ſigniferum. Hos viuos captos Mommorencius fracta gula ſuſpēdi iubet: quæ res documento cæteris eſſet, ne primo impetu ruentes Gallos loco minus firmo expectare in animum inducerent.

Vaſtius aduenienti Delphino cedit.

CAPTA arce & præſidio impoſito, prid. cal. Nouem. Riuolam iter facimus. Ibi biduum commoramur, caſtris eodem loco poſitis quo loco Cæſariani ſuperiorib. diebus conſederant. Vaſtius Delphini celeritate per nuntios intellecta Moncalleriũ ſe receperat (vt à nobis iam dictum eſt) tanta quidem trepidatione vt cibaria vaſtare feſtinanti nō vacaſſet: quin ipſos quoque ægrotos noſtræ poteſtati permiſſos reliquerant. Riuolæ totus coit exercitus, exceptis quinque fere Heluetiorum millibus, qui nondum aduenerant. Illic res ad concilium defertur quonam itinere progredi præſtaret, hoſtémne inſequi, an rectà Vulpianum, Cheuaſſium & Vercellas contendere, illic enim nonnihil poſſe perfici quod in rem noſtram eſſet, quippe oppidis infirmo præſidio munitis, quibus à Vaſtio auxilium ferri alibi occupato, maturè non poſſet. Ad extremum omnes idem ſentiunt & probant, vt Grollianum exercitus ducatur, oportunum locum eſſe ad vtrumuis iter ſuſcipiendum: abeſſe exiguum hoc oppidum Taurinis tria paſſuum millia, totidem Moncalerio, quò ſuas hoſtis copias deduxerat: commodiſſimè illinc Taurinos ſupportari poſſe frumentum, quod ex vicinis vndique locis colligeretur, in quibus magna copia ſuppetebat. Denique aptiſſimum eſſe locum vbi panes alendo exercitui coquerentur, quodcunque tandem iter inſiſtere placeret. Grolliani quum eſſemus, renuntiant ferentarij hoſtem cis Padum flumen caſtra, è regione Moncallerij feciſſe,

ſic

ſic tamen vt pontem ad tergum haberet, quò ſe quum videretur, reciperet. Quo nuntio accepto rectà illuc exercitum conuertere placet, vt vel ad pugnam hoſtis compelleretur, vel turpiter tranſmiſſo flumine diſcederet. Quamobrem explicatur acies, Martinus Bellaius Riuola accerſitur, vbi eum ſuis ferentariis & duabus Gallorum peditum cohortibus ſubſiſtere iuſſus fuerat, vt Heluetios cateruatim aduenientes exciperet, ſimulque coactos ſecum adduceret. Itaque cum equitibus & Heluetiis in Moncalerij planitiem venire iubetur, peditibus Gallis ad tranſitus cuſtodiam relictis.

DVM ille iter facit, Delphinus & Mommorencius iam in planitiem proceſſerant, aciemque inſtructam ea forma conſtituerant qua decertare decreuerant. Inter Padum & duas acies equeſtri prælio dimicari cœptum erat, vbi multi ex illis occidunt vel capiuntur, ex noſtris pauci. Inter cæteros ex noſtro exercitu Aſſunius ducentorum equitum præfectus lancea vulneratur. Interim noſtrorum acies magna alacritate procedit. hoſtis perterritus, quum ſe noſtrorum impetui ſuſtinendo imparem cerneret, pontem exercitum traducit, ſuos continenter velitari iubet, aliquot etiam cum ſclopis & longis pilis relinquit, ad quos ſe illi ſubinde reciperẽt: idque eo animo vt tutum ſuis receptum pararet. Quo hominis conſilio Delphinus & Mommorencius cognito, nonnullos tum equites tum pedites ſubmittunt, qui partem exercitus hoſtium, quæ pontem nondum tranſierat, adorirentur. Sed obſtitit illis foſſa quam duxerant, quæ aqua abundabat, & propugnaculis erat ab vtroque latere munita, vt conferti in eos impetum facere minimè poſſent. Traducto toto exercitu qui pone ſubſtiterant, idem faciunt, pontem ponè effringunt, ne à noſtris vrgerentur. Neque tamen tanta celeritate rem conficere potuerunt, quin ex nouiſſimo agmine multi tum caperentur tum interficerentur. In Regio exercitu equites cataphracti erant centum ex turma Delphini, duce Humerio legato. Mommorencij totidem, Guichio legato: mareſchallus Albinius centum cataphractos Scotos ducebat: Mõtijanus Gallos totidem, Bellomontius Briſaius, Bonouallanus, dux Mompenſerius, baro Curtonius, dux Niuernenſis, Fayettus & Fertæus Ceparius quinquagenos, Ioannes Paulus ſexaginta: ac complures aliæ turmæ, quas ſi commemorare aggrediar, prolixus ſim. Vindocinus ipſe etiam aderat vt Delphinum comitaretur: cuius tamen equites in Picardia reſtiterant.

Galli Moncalerium contendunt.

DELPHINVS & Mommorencius Vaſtium copias traduxiſſe conſpicati Carinianum contendere ſtatuunt, vbi vel pontem fractum reficerent, vel vado infra pontem flumen tranſirent. Itaque non parua hominum manu ad Moncalerij pontem relicta, qui hoſtem tranſitu prohiberent, poſt ſolis occaſum Caſam & Carpenaium, poſtridie Carinianum proficiſcuntur, quo loco pontem reficiunt. Ea nocte quidam Moncaleriani ciues, qui Gallis ſtudebant, flumen tranſeunt, Langæum alióſque quos ſecum habebat conueniunt, docent Vaſtium veſperi oppido egreſſum cum toto exercitu Querſium ſe contuliſſe, frumenti ſaccis fere ad triginta millia relictis, quos ex finitimis locis collegerat: quòd illic conſiſtere noſtrúmque aduentum expectare decreuiſſet. Langæus re intellecta, ſcalis, foribus, gerris, cratibus cæteriſque rebus efficit, vt ſtrato tranſitu vno comite aſſumpto Moncalerium perueniret. Ciues obuiam illi procedunt, ſummo ſtudio & celeritate pontem inſtaurant, vt antequam diluxiſſet, milites à Delphino pontis cuſtodiæ relicti oppidum abſque vlla iniuria aut maleficio ingrederentur. Langæus rem totam Delphino & Mommorencio per nuntium ſignificat. Illi nuntio accepto Cariniani copias flumen traducunt, Villam Steloniam proficiſcuntur. Properandi cauſa erat, quòd Vaſtium adhuc Querſij ſe reperturos ſperabant: qui tamen ſtatim quã venerat, Aſtam, quator hominum millibus Querſij præſidio relictis, & Antonio Arragonio ſororio præeſſe iuſſo, diſceſſerat. Quare noſtri paſſim liberè nullo obſiſtente vagantur: Pyrinum capiunt, Ripam Querſiam, Villanouam Aſtanam, Montaſium, Antinianum, cæteráque caſtella ad portas vſque Aſtæ, Querſij, Albæ & Foſſani, quæ omnia impoſitis præſidiis firmant, quòd illuc totum regionis frumentum comportatum erat. Id maximo fuit adiumento ad caſtra & oppida commeatu iuuanda. Mommorencius Poyetum curię Pariſienſis præſidem alióſque annonarios Moncalerium mittit, qui frumentum omne illinc tum nauibus tum plauſtris Taurinos conuehendum curarent. Ita effectum eſt, vt paucis diebus in annuum tempus reconditi frumenti & vini copiam haberent. Interim ad Querſium crebra committebantur prælia, caſtra noſtri habebant ad

1537. Villam Sreloniã: propte reaquòd Rex Mommorencio vetuerat ne Pado tranſmiſſo vlterius procederet, priuſquam ipſe aueniſſet.

Rex exercitũ in Inſubriam ſubſequitur.

Rex Brigantij quum eſſet, exercitum ſuum monte ſuperato ſubſequi ſtatuit. Et quoniam perpaucos habebat comites, quòd Delphinus totam ſecum aulæ frequẽtiam abduxerat, Martinum Bellaium, quem ſciebat à Moncalleriana planitie Riuolam reuertiſſe, vt tranſitum tutum ſeruaret, ad ſe cum equitibus Boſſolinum accerſit, qui ad montis radicem preſto ſibi & præſidio itineris eſſet: ſimul quoſdam ex equitibus mitti fluminis Doariæ ripas luſtratum iubet, ne hoſtes qui Vulpianum tenebant, improuiſo negotium facerent. Bellaius mandatum Regis curat diligenter, eumque Boſſolini cum cardinali Lotaringo, comite Sampaulio & primariis aliquot viris circiter VIII Nouembris diem offendit. Rex Boſſolino profectus ad Santantonium in montis latere ſitum non procul Santambroſio prandet: deinde Villana iter faciens Iavanum veſperi venit, quo loco Fertæus Ceparius ei cum ſuis præſto eſt, huius rei cauſa à Mommorencio miſſus. Iavano poſtridie Carinianum contendit, in itinere Mompenſerij equites & Scotos obuios habet, à quibus deducitur. Carinianum poſtquam venit, Delphinus & Mõmorencius illum adeunt, vt de ſumma rei ſimul deliberarent. Dum ſimul conſilium capiunt, nuntiatur Vulpianenſes vallem Suzanam excurſionibus infeſtare, multáque damna noſtris inferre qui caſtra ſequebantur: id adeo propterea quòd Riuolę & Villanæ nullus equitatus eſſet. Quo nuntio Rex intellecto Martinum Bellaium rurſus illuc properè mittit. Riuolam vbi venit, ex clamore atque cõcurſu audit Vulpianenſes egreſſos quinque aut ſex mulos pecunia onuſtos, quæ ad militum ſtipendium ducebatur, ad Santantonium intercepiſſe, eóſque abigere. Quamobrem tranſmiſſo flumine Doaria, eorum iter anteuertit, tamque accommodatè progreditur, vt tribus Vulpiano paſſuum millibus Cæſarianos aſſequutus in fugam ageret, qui mulis relictis ſolos quæſtores captiuos abducunt, vt ne ad faſces quidem ſcindẽdos otij illis ſatis fuerit. Bellaius illos abire ſinit, tantùm de ſeruanda Regia pecunia laborat: quam tutò nulla iactura facta in Riuolanũ caſtrum deducit: illic enim reliquæ pecuniæ aſſeruabantur. Rex cõmunicato cũ Mommorencio conſilio, adhibitis etiam reliquis bellis ducibus, ſtatuit vt Delphinus & Mommorencius poſtridie Villam Steloniam exercitum reducerent, ac Querſium explorarent: omnino enim Rex illud oppidum oppugnare decreuerat. Dum Mommorencius miſſu Regis oppidum explorat, fortiter vndique tum equeſtri tum pedeſtri velitatione dimicatum eſt.

Induciarũ inter Cæſarem & Regem cõditiones.

Ex induciarum formula quas in Picardia conſtitutas eſſe demonſtrauimus, conceſſum eſt Mariæ Vngariæ reginæ, vt aliquot ex ſuis tutò per Galliam in Hiſpaniam mitteret. Idem etiam Regi facere licet, vt vel pacẽ vel inducias per vniuerſas vtriuſq; principis ditiones componerent. Delecti vtrinque ad rem adminiſtrandam ea diligentia vtũtur, vt bello tam in vlteriore quàm citeriore Gallia iiſdem conditionibus abſtineretur. Quibus cauetur, vt quæ quiſq; occupata teneret, quum induciæ publico præconio denuntiarentur, iis potiretur. Quo accepto nuntio noſtri qui Taurinos, Vorlingum, Sauilianum & cætera oppida vicina tenebant, ſuos limites quàm latiſſimè fieri potuit propagare cœperunt, omnibus caſtellis & exiguis oppidis milites præſidio regia autoritate cõſtituunt: idem fit ab iis qui Mondeuiſij erant. Induciarum forma inter Vaſtium Cæſaris in Italia legatum & Mommorencium proregem, quam vtrique ſequerẽtur, in hæc verba concepta eſt: Vri quæ oppida ab alterutro exercitu cis alpes tenentur, in iis oppidis præſidia collocẽtur: in regia quidem ditione & poteſtate, Mommorencij arbitratu, in Cæſaris dominatu, ex Vaſtij iudicio atque voluntate: vtique reliquus exercitus vtrinque dimittatur: vtique Mommorencius ipſo inſequenti die, qui XXIX eius menſis erat, Regias copias dimittat. Vtique quandiu conſtabunt induciæ, in oppida & caſtra cõmeatus & omnia quę ad bellum gerendum pertinent comportari, opus ad communiẽda loca fieri, qua ratione ipſis oppidorum & caſtrorum præfectis libebit, nemine obſiſtente aut interturbante liceat. Vtique ſiqua cõtrouerſia inciderit, ea cõtrouerſia Vaſtij & Mommorencij, aut eorum quos ipſi decedẽtes legatos relinquent, iudicio dirimatur. Carmaniolæ die Nouembris XXVIII, anno 1537.

Eo die Carmaniolæ vbi Rex erat, induciæ publicantur, necnon Aſtæ apud Vaſtiũ, quæ ad ſecundum & viceſimum Februarij inſequentis diem conſtarent. Triduo pòſt

Vaſtius Carmaniolam Regē ſalutatum venit, à quo ſumma humanitate excipitur. Et quoniam ipſo induciarum pacto conuenerat, vt vtrinque delecti Locatæ coirent, vt de firma & integra pace inter potentiſſimos principes conſtituenda inter ſe agerent, Rex ob eam cauſam in Galliam redire decreuit, & antequam diſcederet, Pedemontanis rebus proſpicere ſtatuit. Montijanum illis regionibus proregem præficit, Gulielmum Bellaium Langæum Taurinis, Pinierolæ comitem Franciſcum Pontremium, Sauilliano baronem Caſtellopertſium, Mondeuiſio Carolum Droſium Pedemontanum, cuius virtute atque induſtria Cæſarianis ademptum fuerat, & ab eo ſeruatum dum illi viribus ſuperiores eſſent. Vorlingij Ludouicum Biraguium relinquit.

Rex in Galliam rebus Pedemontanis conſtitutis reuertitur.

His ita conſtitutis Pinierola iter facit, Heluetios ad minuendos ſumptus dimittit, comitem Gulielmum Fuſtembergum vna cum peditatu ſecum abducit, Carmaniolæ Boſſulum relinquit. Delphinatu progreſſus Lugdunū venit, vnde non multo pòſt Ioannem cardinalem Lotaringum & Mommorencium Locatum mittit, vt de pace cū Cæſarianis agerent. Qui poſt diuturnam moram & diſceptationem quum nihil effici poſſe viderent, ad extremum inducias in ſemeſtre tempus a XXII Febr. die prorogant: vt intra id tempus rurſus conuenirent, quò pax tandem conſtitueretur. Quæ omnia illi reuerſi Regi ad Molendinum, vbi eos operiebatur, nuntiant. Per id tempus Regis Ferdinandi exercitus in Vngaria cæſus eſt, maxima clade accepta omnium quæ noſtra ætate contigerunt. Rex quum ſuos remunerari ſtatueret, quorum bellis ſuperioribus ſingularem fidem & egregiam operam atque virtutem perſpexerat, inter cæteros Annam Mommorencium, cuius cùm multa à triginta annis ſumma officia conſtabant, tū verò proxima Cæſaris in Prouinciam expeditione, & in faucibus Suzanis, vnde hoſtem ſua virtute & prudentia vi ſubmouerat: præterea bellis Picardicis, quum & Hedinum caperetur, & Morinis obſeſſis ſubſidium ſubmitteretur, qui quidem abſque eius induſtria atque diligentia fame vrgente octiduo deditionem coacti feciſſent, fides ſumma & incredibilis alacritas enituerat: eum ad ſummum equeſtris dignitatis gradum elatum Conneſtabliū creat: qui honos nemini poſt ducis Borbonij profectionem habitus fuerat. Annobaldum, qui omnibus ferentariis equitibus præerat, mareſchallum in Roberti Marcani demortui locum ſufficit. Pari etiam dignitate afficit Montijanum, quem proregem in Pedemontanis finibus reliquerat: nempe quia Mommorencio conneſtablio creato, (qui mareſchallus antea fuerat) aliquem ſuccedere oportebat.

Singulare inter duos nobiles certamen.

Tridvo aut quatriduo pòſt dirimitur controuerſia, inter quatuor nobiles Bituricenſes pridem exorta, Turrianum, Sarzæum, Venerium & Galcurium. Primus accerſitur Sarzæus, à quo controuerſiæ initium naſcebatur: rogatur num dixiſſet Turrianum è pugna Papienſi aufugiſſe. Aſſentitur ille, & à Galcurio ſe accepiſſe addit. Accerſitum Galcurium rogat Sarzæus annō ſibi dixiſſet Turrianum è pugna fuga exceſſiſſe. Galcurius nec agnoſcit nec inficiatur, ſed, Ipſe mihi, inquit, narraſti hoc te de Venerio audiſſe. Confeſtim Sarzæus, Hoc, inquit, etiamnum aio, & confirmo, Venerium mihi narraſſe. Tum Galcurius, Quando, inquit, iudices, ipſemet Venerium autorem profert, nihil neceſſe eſt, me reſpondere. His dictis Galcurius amittitur, Venerius accerſitus negat ſe dixiſſe, & Sarzæum mendacij reum agit. Vt rei veritas illuſtraretur, & calumniæ autor cognoſci poſſet, ſtatuitur vt ſingulari certamine loco cancellis ſepto pugnarent. Regi duellum præſcribendi hæc cauſa fuit, quòd tres illi delatores prælio aberant, ſeq; domi molliter & quietè eo tempore tractabant, vt quis in pugna fuiſſet, difficile illis eſſet iudicare. Venerius arma præſcribit, thoracem cum longis femoralibus, manicas loricatas, maniculas militares, caſſidem, gladium præacutum manu dextra, & alium læua. His armis inſtructi à fideiuſſoribus in certamen traducti, & ſuis vterq; neceſſariis ſtipati prodeunt. Venerij Bonouallanus fideiuſſor erat, Sarzæi Villabonus, propterea quòd Boſius aberat. Poſt publicam promulgationem, iuſiurandum aliáſque ceremonias, certaturi dimittuntur. Summa virtute binis enſibus diu dimicant: ſed quum huic pugnæ generi parum aſſueuiſſent, tandem illis abiectis ſe inuicem corpore prehendunt. Venerius iam pugionem manu tenebat, Sarzæus ſuum viciſſim veſtigabat, quum Rex, quòd progredi eos nollet, bacillum proiicit: atque adeo à præfectis duelli (ij erant conneſtablius, comes Sampaulius dux Totouillanus, Ludouicus dux Niuernenſis & mareſchallus Annobaldus) dirimuntur, & in ſuam ſedē vterq; reducitur. Regis iudicium tale eſt, vt inter duel-

latores pax componeretur, Turriano honor ſartus tectus ſeruaretur, quem Rex confirmat conſpectum non procul à ſe fuiſſe, quum ſtrenuè præliaretur. Porro dum Rex ante iudicium ſuis in conſilium adhibitis de cauſa cognoſceret; Venerio ſanguis è vulnere profluens, quod in pedis collo non ſiſtebatur, febri quartana, qua iampridem laborabat, in continentem conuerſa paulo pòſt moritur.

Papa paci conciliandæ dat operam, & induciæ decennales ſtatuuntur

Mense Maio inſequenti papa Paulus tertius quum totum orbem Chriſtianum his bellis miſerum in modum affligi cerneret, de pace inter Cæſarem & Regem conſtituenda laborare cœpit. Itaque eos Nicæam conuenire iubet, ſe illuc quoq;, licet ſeptuaginta quinque annos natum vēturum, vt pacis per vniuerſam Chriſtianam plebem ſtabiliendæ autor eſſet. Conditionem vterque accipit, dies ineunte menſe Iunio anno 1537 conſtituitur. Eò quum tres conueniſſent, papa maxima diligentia, ſtudio & opera omnem controuerſiam dirimere conatur. Tādem quum nulla ratio pacis ineundæ poſſet inueniri, inducias decennales proponere cœpit, ſperans fore vt tanto ſpatio inimicitiæ, quæ animis penitus inſediſſe videbantur, euelli poſſent. Ita inducias in decem annos paciſcuntur, quibus mercium & omnium rerum libera communicatio vltro citroque permitteretur, atque ab omni iniuria hoſtili & damno vtrinque temperaretur. Hæc ambo ſe ſeruaturos iureiurando papa ſequeſtre confirmant: inde domum quiſque reuertitur, papa Romam, Cæſar Barcinonem, Rex Auenionem. Quò poſtquā perueniſſet, à Cæſare nuntium accipit, cupere ſe amplius cum eo colloqui, ſi ad Foſſas Marianas proficiſci non recuſaret, ſe libenter eò venturum. Paret Rex, & Cæſar cum eo in continente prandium ſumit cum maxima beneuolentiæ & amicitiæ ſignificatione: poſtea Rex Cæſaris triremem ingreditur, ibi de rebus maximis inter ſe colloquuntur. Quos inter ſe ſermones habuerint neſcio, vnum illud ſcio, nihil re ipſa perſpectum fuiſſe quod colloquium illud in commune bonum attulit. Induciis publicatis, reliquo illo anno, & toto inſequenti, aliud nihil agitur quàm vt vtriuſque poſſeſſionum limites circunſcriberentur.

Cæſaris cū Rege colloquium

Anno 1538 Rex Compendij ex vomica quæ ad imam aluum deſederat, grauiter & non abſque magno vitæ periculo ægrotauit. Eodem tempore per nuntium fit certior, mareſchallum Montijanum apud Pedemontanos proregem grauiſſimo morbo nulla ſalutis ſpe afflictum decumbere. Itaque mareſchallum Annobaldum qui ei ſuccederet mittit, & Langæum Annobaldi legatum, Martinum itē Bellaium Taurinis præeſſe iubet, qua ille prouincia paulo antè Regi ceſſerat. Annobaldus in itinere Montijani morte audita, maiori celeritate progredi pergit, ne proregis morte rerum ſtatus aliquid detrimenti acciperet. Hoc præterea induciarum tempore Rex Pedemontana oppida opere munienda curat. Taurinis quatuor propugnacula, quæ in quatuor oppidi angulis ſunt, lapide quadrato obduci, & foſſas quales nunc viſuntur, fieri iubet. Pinierolæ caſtrum de integro in veteris loco extruit, quæ quatuor caſtellis & totidem muri brachiis conſtaret, veteri caſtro medio loco relicto, quod pro rocca eſſet: idem Moncalerij facit, ne ex monte nudatum, vt antea, conſpiceretur: tria propugnacula Sauiliani ædificat. Riuenſis duumvir Regis beneficio Centalium oppidum, in quo dominatum obtinebat, communiit: comes præterea Beinenſis Beinam oppidum ſimili induſtria cinxit. Hæc oppida tanta arte communita ſunt, vt poſtea quum Cæſarianus exercitus crebrò illac præterierit, nunquam tamen aggredi aut oppugnare ſit auſus.

Anno 1539 Gandauenſes quòd noua quædam & inuſitata tributa, quæ iuſſu Cæſaris exigebantur, grauiter ferebant, ipſum porro abeſſe in Hiſpania ſcirent, nec facilè in Belgium ad componendum tumultum reuerti poſſe, iniuriam acceptam vlciſci ſtatuunt, atque adeo nonnullos Cæſarianos magiſtratus necant. Porro vt vires aliunde ſibi ad conata perficienda compararent, miſſis clàm nuntiis Regi oſtendunt ſe eius fidei ac poteſtati permittere velle, quem ſupremam in ſe dominationem obtinere agnoſcebant, maximas quaſque Flandriæ ciuitates eiuſdem cōiurationis participes fore pollicentur. Rex ne quam Cæſari fratri fidem dederat, violaret, præſertim induciis ante biennium ſanctè interpoſita iuriſiurandi religione conciliatis, & cōditionem repudiat, & Cæſarem certiorem facit. Is tum ex eo nuntio tum aliis quibus à ſuis monebatur, intelligit Belgium (in quo præcipuum robur ſitum habet) non obſcurè ad defectionem ſpectare: qua ex cauſa non exiguis difficultatibus afficiebatur, quum medēdi rationem

faci-

facilem nullam iniri poſſe videret. Si Germania iter facere inſtitueret, ſibi à Proteſtantibus metuebat, ne tranſitu eum prohiberent: ſi nauim conſcenderet, periculum eſſe perſpiciebat, ne vento in Angliam potius quàm in Flandriam contra voluntatem delatus in Angli manus incideret, cuius non optimum in ſe animum eſſe ſuſpicabatur, ob veterem illam ſimultatem, ex eo natam quòd ille cum Catharina ipſius amita diuortium feciſſet. His difficultatibus circunſeſſus tandem ſe Regis fidei & integritati committere decreuit. Itaque nuntiis ad eum Compendij adhuc ægrotantē miſſis cùm alia multa pollicetur, ſi media Gallia ſibi trāſire liceat, tum ducatum illum Mediolanenſem vel ipſi Regi vel alteri ex liberis ſe traditurum confirmat.

REX quum alios ex ſuis moribus atque ingenio æſtimaret, neque Cæſarem tantum illum principem ſibi verba dare vnquam velle ſuſpicaretur, poſt crebros nuntios vltro citroque miſſos non modò tutū iter quà ille conditione petebat, concedit, verùm etiam ipſe quamuis è morbo nondum confirmatus, vt obuiam venienti procederet, itineri ſe committit. Henricum Delphinum Viennenſem maiorem natu & Carolum Aurelium ducem minorem Bayonnam vſque præmittit, qui eum in prima Gallia exceptū eò deducerent, vbi ſimul congredi poſſent. Quæ porrò Regi ſe facturum pollicitus fuerat, rogat ne manu & ſigno ea confirmare compelleretur, ne multis poſtea videretur coactus, vt tranſitum liberum obtineret, id feciſſe: fidem ſibi à Rege nulla re interpoſita quàm verbo haberi petit, ſe tandem, ſimulatque in primum ditionis ſuæ oppidum pedem intuliſſet, iis conditionibus cauturum eſſe, vt Rex nihil quod prætereà requireret, habiturus videretur. *Rex Cæſari tutum per Galliam iter concedit.*

PORRO Cæſar ingenio vir callido & vafro, vbi Galliam ſibi ad iter faciendum patere intellexit, vt Regem ſociorum & amicorum auxilio nudaret, huiuſmodi technam comminiſcitur. Veneti fœdus cum Cæſare aduerſus Turcam inierant: quod quum ſibi detrimentoſum eſſe animaduerterent, quippe ſuas opes in dies imminui, & Reip. ſalutem in eo ſitam eſſe, vt pacato Turca vterentur, pacem cum eo aut certè diuturnas inducias facere, atque adeo fœdus illud cum Cæſare initum relinquere cogitabant. Id Cæſar metuens, & ſibi maximo incommodo fore proſpiciens, Regi perſuadet, vt Annobaldum mareſchallum & apud Pedemontanos proregem vnà cum Vaſtio Venetias proficiſci iuberet, qui legatione honorifica miſſi, ſenatui populóq; Veneto oſtenderent quanta eſſet inter ſuos principes amicitia & voluntatum coniunctio, proinde bono eſſent animo. Galliæ Regem eodem cum illis fœdere copulatum iri, omnes eodem conſenſu & animo copiis terra & mari coactis expeditionem ſuſcepturos, vt ex Europa Ottomanorum gentem exigerent. His rebus effecturum ſe ſperat, vt & Veneti à fœdere Turcico cogitationem abducerent, & Turca Regi inimicior redderetur, necnon Anglo ipſi ſuſpicione quadam animus commoueretur (nec vana fuit hominis ſpes: quippe Anglus ad illius ſe amicitiam iam tum cœpit adiungere, & à Rege alienari) omnes denique ſocii & fœderati hac nouitate percellerentur, quum vtriuſque principis ſummos miniſtros in Italia coniunctiſſimos ſimul verſari perſpicerent. Rex ergo, quemadmodum poſtulauerat Cæſar, Annobaldum eò iubet proficiſci: qui nauicula ad pontem Padi Taurinenſem cōſcenſa ſecūdo flumine Cazalum maiorem nauigat. Ibi Vaſtius præſto illi quum eſſet, eandem nauiculam ingreſſi Venetias ad obeundam legationem deuehuntur.

DVM hæc quo modo narrata à nobis ſunt geruntur, menſe Decembri anno 1540 Cæſar Bayonnam venit, vbi à Delphino & duce Aurelio ſplendidiſſimo apparatu excipitur, oppidum Regio more ingreditur, ſontibus impunitatem concedit, eóſque noxæ exemptos è carcere liberat, non ſecus atque in proprio regno ac ditione faceret. Illinc Delphino & Aurelio comitatus cæteras vrbes pari ſplendore & dignitate ingreditur. Ianuario menſe Caſtelloraldum venit, vbi Rex eum ſummo ſplendore more ſuo accipit, à quo nihil mediocre aut ieiunum fieri poterat: inde Ambaſiam venit. Iam verò in arce Ambaſiana duæ ſunt maximæ turres à Rege Carolo octauo ædificatæ, quibus in ipſam arcem aſcenſus eſt. Tanta ſunt latitudine atque eo artificio extructæ, vt carrucis, arceris & mulis in ſummam arcem in montis iugo ſitam conſcendere liceat. Porro Rex, vt Cæſaris ingreſſus ſplendidior eſſet, noctu altera ex iis turribus illum fieri iubet. Ea omni cultu & ornatu Regalique luxu inſtruitur, tot funalibus aliiſque luminibus colluſtratur, vt non maior eſſet in apertiſſima planitie lux meridiana. Dum Cæſar media turri *Cæſar Galliā pacatè traiicit*

1540. incederet, neſcio quis malè cautus qui facem præferebat, ignem iniecit: quo tota turris ſubitò conflagrare cœpit. Huius incendij tantus fumus ex aulæis flamma correptis extitit, qui meatu nullo exhalare poterat, vt magnus omnes timor inceſſerit ne Cæſar ſuffocaretur, quippe omnibus fuga ſaluti proſpicientibus. Comprehenduntur nonnulli, in quos huius facti ſuſpicio cadebat. Eos Rex, licet de induſtria minimè feciſſe putarentur, ſuſpendi iubet: Cæſar tamen veniam illis dari voluit.

Ambasia Blæſas, Aureliam Fontem Bellandi denique venit. Is Locus à Rege ad venationis voluptatem commodiſſimè extructus fuerat. Itaq; quicquid excogitari aut comparari ad oblectationem poterat, prolixè illic exhibetur, venationis, hoplomachiæ velitationum & certaminum tum equitum tum peditum ſpectaculis, denique nullum hilaritatis genus prætermittitur. Inde Delphino continenter atque Aurelio comitatus Lutetiam venit: ex Vrbe prodeunt omnium ordinum ciues, qui eum non alia ceremonia aut ritu excipiunt quàm Regem ipſum ſolent. Vinctos omnes tum ex Palatina custodia tum ex aliis locis donat libertate. Inde Cantillium, quæ conneſtabilij ædes eſt, proficiſcitur, à quo honorificentiſſimè ſuſcipitur. Ad extremum Picardorum fines ingreſſus tutò Valencenas peruenit, quod primum eſt Belgicæ ipſius ditionis oppidum: ad quem vſque locum Delphinus & Aurelius eum proſequuntur.

Eo quum perueniſſet, Regij oratores ab eo confirmatum iri credebant, quod ex Hiſpania diſcedens pollicebatur. At princeps ingenuus, qui promiſſis ſtare nũquam in animo habuerat, rem in illud tempus reiicit, dum eam ad concilium Belgicum retuliſſet: cæterùm ſimulatque ſupplicium de iis qui rebellionem fecerant ſumpſiſſet, ſe Regi ſatisfacturum recipit. Hoc equidem à vero non puto alienum, promiſſa fortaſſe eum præſtiturum fuiſſe, ſi Belgicæ coniurationis tantam vim repериſſet, vt coercere nõ poſſet, idque adeo vt Regiis opibus atque auxiliis ad eos ſubigendos vteretur. Sed vbi Belgium ingreſſus eſt, Gandauenſes quũ ſe à Rege deſertos Cæſare media Gallia tranſmiſſo viderent, ac ipſum Cæſarẽ cũ ingenti exercitu progredi eiúſq; vim à ſe ſuſtineri prorſus deſperarãt, reſiſtendi conſilio abiecto miſſis nuntiis ſupplices veniam petunt. Cæſar poſtulata concedit, iis tamen conditionibus quas ferre libet. In oppidum cum vniuerſis copiis venit, portas & plateam collocatis præſidiis occupat, ſeptem aut octo qui ciues ad rebellionem concitarant, necat, reliquo populo ignoſcit, ea tamen cõditione, vt publicis ſumptibus arcem ædificarent, qua in poſterum coercerentur, militibus etiam qui ad eam cuſtodiendam collocarentur, pecuniam penderent, priuilegia inſuper omnia & libertates illis adimit. Ad eam arcem ædificandam Ioannem Iacobum Medicem Cariniani marchionem conſtituit.

Cæſar de Gãdauenſibus ſupplicium ſumit

Omnibvs quæ cogitauerat perfectis, à Georgio Selva epiſcopo Vaurenſi Regis oratore monetur vt quæ ſibi ex Hiſpania diſcedens pollicitus, Gallia iter faciens ſæpius repetierat, præſtaret. Ibi tum Cæſar ſe omni metu liberatum videns, diſſimulationis laruam detrahit, ſeque planè quicquam pollicitum eſſe negat. Quo reſponſo Rex offenſus iniquiorem in conneſtablium voluntatem præ ſe ferre cœpit, quem dicebat maioris in Cæſare ingenuitatis quaſi ſponſorem fuiſſe. Conneſtablium non inficior Regi id perſuaſiſſe, quòd nimirum de tanti principis fide & integritate ſibi minimè dubitandũ eſſe arbitraretur, quem Regis apud ſe oratori feriò pollicitum eſſe certò ſciebat. Eodem anno de ducis Cliuiẽſis, Gueldrienſis & Iuliacenſis nuptiis agitur, cui Henrici regis Nauarræ & Margaritæ Regis ſororis filia nuberet. Res tandem componitur, ſtatuitúrque, vt Cliuienſis dux in Galliam ad Regem veniret. Caſtelloraldum venit, & a Rege amiciſſimè excipitur. Nuptiæ celebrantur verbotenus & conſenſu, non reuera, quòd ſponſa nondum per ætatem viro matura eſſet. Statuitur, vt ſimulatque ætatẽ attigiſſet, Aquiſgranum (quæ ciuitas duci Cliuienſi paret) duceretur, quò nuptiæ illic conſummarẽtur. In his nuptiis certamina ludicra magnifico ſplendore in ſepto Caſtelloraldenſi inſtaurantur, vbi aliquot equites errones qui vocantur, decertarunt, qui omnem illum ritum exactè ſeruabant, qui de equitibus illis menſæ rotundæ celeberrimo vocabulo narrari literarum monumentis ſolent. Quibus ludis, epulis & ſpectaculis editis, Cliuiẽſis domũ redit. Rex Lutetiam reuerſus mareſchallum Annobaldum apud Pedemontanos proregem ad ſe accerſit, cuius cõſilio in rerum adminiſtratione vti voluit, cuius locum Gulielmum Bellaium cognomento Langæum tenere iuſsit.

Rex conneſtablio Cæſaris cauſa ſubiratus.

De-

Demonstratvm eſt antea Regem alpes ſuperaſſe anno 1 5 3 7 anguſtiis Suſanis occupatis, vt ſuis laborantibus opem ferret: Cæſarianos etiam quò noſtros tranſire prohiberent, agros vaſtaſſe, inducias prætereà interceſſiſſe, quas viri à Rege & Vngariæ regina delecti compoſuerant. His conſtitutis rebus quum Cęſar & Rex domum rediiſſent, Rex tamen ob induciarum breuitatem milites Gallos, qui magna ex parte in Galliam ſe receperant, noluerat prius dimittere, quàm cardinalis Lotaringus & Mommorencius Locata rediſſent, vbi inducias ad ſex menſes prorogarant. Interim Montijanus Pedemontanæ regionis prorex, quia ſtipendium nullum mittebatur, cogitur militibus permittere, vt arbitrio ſuo vel potius pro libidine viuerent, qui breui quicquid ſuperfuerat, conſumpſerunt. Quare plebs ipſa fame vexata eo anno ſementem non fecerat. Vnde tanta anno 1 5 3 8 conſequuta eſt egeſtas, vt frumenti ſaccus decem aut etiam duodecim coronatis apud Taurinos væniret, qui antea vno duntaxat conſtare conſueuerat. Siquid frumenti in foro proſtabat, cuſtodes apponi neceſſe erat, ne cædes per tumultum in plebe fieret. Quam ob cauſam agri inculti atque inutiles relicti ſunt. Quibus cauſis commotus Langæus periculum eſſe exiſtimat ne noſtri ex his regionibus bello partis excedere cogerentur. Etenim ſi hoſtis legiones violatis induciis educeret, neceſſe erat vel oppidis ob egeſtatem cedere, vel cibaria è Gallia ſupportari, quæ & oppidis ſubminiſtrarentur, & plebi tum ad victum tum ad ſementem faciendam ſufficerent: id quod prorſus fieri non poterat. Nam quum Rex proxima expeditione omnia omnis generis iumenta ex quatuor prouinciis conduxiſſet, tamen nec ad exercitũ ipſum alendũ ſatis cibariorum hac quidẽ ratione ſuppetebat. His rebus adductus ab Auria muneribus aut alia ratione obtinet, vt frumentum nauibus Sauonam, indè plauſtris in Pedemontanum agrum conuehi pateretur, ea conditione, vt nonnulla pars pretio numerato illi vẽderetur. Sequano agro vberrimus erat frumenti prouẽtus: inde ſecundo Arari & Rhodano magnam copiam deuehendam curat, vt poſtea mari nauibus imponeretur. Quã ad rem tanta diligentia vtitur, vt breui Sauonæ exoneraretur. Deinde montem Dolianum opere humano & labore patefecit, quâ plauſtra ducerẽtur, vt tridui itinere Queraſſium, inde Raconiſſum peruenirent. Quo ex loco per totam Regis ditionem diſtrahi iubet, vt ſaccus trinis coronatis venderetur, qui antea denis conſtabat. Ex ſingulis vicis deſcriptũ numerum afferri iubet, quantum frumenti, & ad ſerendos agros & ad populũ alẽdum, dum meſſis fieret, diſtribui oporteret: pretij dimidiam partem repręſentari, reliquam meſſe facta numerari, quã ſummam vno aut altero ciue ſatiſdarent. Hac ratione omnibus agris ſemente facta regionis ſalus cõſtitit, quippe bellum paulo pòſt denuo conflatum eſt, vt mox narrabimus: alioqui certa pernicies toti populo impendebat. Hęc porro omnia Langæus ſuis ſumptibus adminiſtrauit, vt ego ipſius frater poſt eius obitum vni creditori centum millia francorum reliquationis nomine diſſoluerim. Verùm ille parui ſua referre arbitrabatur quanti eſſent ſumptus faciendi, modò principis rem ſuo ſtudio & opera promoueret.

Grauis apud Pedemontanos fames.

Gulielmi Langæi pietas & liberalitas.

LIBRI OCTAVI FINIS.

F

MARTINI BELLAII LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER NONVS.

QVEMADMODVM Cæſari per mediam Galliam iter facere Rex non modò cōceſſerit, ſed & eum quàm fieri poteſt maxima amoris ſignificatione & ſanctiſſimi hoſpitij ſummis officiis proſequutus fuerit: quū illi ad Gandauēſes qui rebellauerant, domandos feſtinandum eſſet, neque vel nauigationem ſibi tutam videret, quòd Anglus inimico in eū erat animo, vel iter Germania ſuſcipere auderet, quòd & longum erat, & ſibi a Proteſtantibus cauendum eſſe iudicabat: deniq; nec Gandauenſes deditios, qui ſe in eius fidem ſupremi dominij iure conferre ſtatuebant, idémque potiſſimas quaſque Flandriæ ciuitates facturas confirmabant, accipere decreuerit, ſed fidē ſeruare Cæſari maluerit, vt paria ab eo expectaret: ſuperiore à nobis commentario demonſtratum eſt. Quæ quum ita haberent, ſtatuebant fore omnes boni, Cæſarem quæ promiſerat non denegaturum, imò amplius quàm polliceretur, poſtquam in Belgium perueniſſet, præſtiturum. Sed non deerant complures qui quidem Cæſarem eo eſſe ingenio nouerant, vt ſiue fallendo ſiue alia quauis ratione conaretur quę ſemel inſtituerat perficere & ambitioni ſuæ ſeruire: id quod euentus ipſe ſatis poſtea comprobauit. Quin & illud docuimus, quemadmodum ille quò omnibus principibus & dynaſtis, necnon ipſi Turcæ ſuſpicionem quandam iniiceret, ſimul quò vniuerſos falleret, Regi perſuaſerat, vt Annobaldum, quem apud Subalpinos proregē habebat, ad Venetos vnà cum Vaſtio, & Giæum ad papam eiuſdem rei gratia mitteret. Rex qui bona ſemper fide cum eo agere inſtituerat, ne id quidem recuſare voluit, vt teſtatum omnibus faceret quàm cuperet verā & firmam pacem inter Chriſtianos ſtatui. Poſtquam verò ſe vana ſpe lactari & Cæſarem diſſimulatione tantùm ſecum agere intellexit, ſocios certiores facete, vt omnia geſta fuiſſent, inſtituit, ſimul vt ſuſpicionem ex eorum animis euelleret, inde natam quòd Cæſar ſuorum opera clam illis ſignificādum curarat, Regem ſecum ita egiſſe, vt ſibi eam rationem damnoſam fore arbitrarentur: id adeo vt illi apud omnes Chriſtianos principes inuidiam conflaret.

Cæſar Fregoza & Antonius Rinco legati à Rege dimittuntur.

HIS cauſis adductus Cæſarem Fregozam equitem torquatum ad Venetos, Antonium Rinconem ex Regia cohorte ad Turcam legatum mittit, vt quo loco res inter ſe & Cæſarem eſſent ſignificarent. Et quoniam Rinconi iter Venetiis faciendū erat, ſimul eos illuc ire iuſſit. Rinco Lugdunum quum veniſſet, ob priuata quædā negotia aliquandiu illic commoratur: interim Fregoza prior Suſam venit, vt equeſtrem turmā, cui præerat, luſtraret, cui proximè Rex eum præfecerat. Dū illic cōmoratur, Lāgæus apud Subalpinos prorex, quū Taurinis tum tēporis eſſet, rumuſculo quodā audit a Vaſtio collocatas eſſe inſidias, licet induciæ conſtarent, vt Fregozam & Rinconē itinere faciendo opprimeret. Quamobrem eos per nuntium monet ne prius Riuolam tranſgrederentur quàm ad eos veniſſet: nuntios quaquauerſus dimittit, vt de Vaſtij rebus certior fieret.

CAL.

CAL. Iul. qui dies Iouis erat 1 5 4 1 Riuolam veniunt: quò etiam circiter mediã noctem Langæus venit, reuertuntur quoque omnes ex variis locis quos ille dimiſerat. Hi vno omnes ore nunciant tum omnia itinera certis hominibus à Vaſtio conſtitutis obſeſſa teneri, tum ipſa etiam Padi loca, propterea quòd Rinconem audierat propter obeſi corporis grauitatem nauigando, quàm equitando iter facere malle: quæ omnia illis Langæus exponit. Quumque ſibi in animo eſſe illi ſignificarent flumine nauigare, rogarentque vt naues ſibi in Padi ponte ad Taurinos præſto eſſe iuberet, quibus iter peragerent, Langæus, qui Vaſtij ingenium perſpectum habebat, quum ſatis animo cerneret quantum in ea re eſſet periculi, à ſententia eos deducere conatur, perfecturum ſe recipit, vt tuto itinere terreſtri proficiſcerentur. Apud ſe eſſe centurionem quẽdam Mediolanenſem Herculem Viſcontium, quo duce prima noctis vigilia profecti, ſub diluculum Ciſternam venirent, quod caſtrum in Aſtiſana Regi paret: vbi ſe poſterum totum diem clauſis portis continerent, nocte inſequenti in aliud caſtrum contenderent, quod à Viſcontij fratre poſſidetur, vbi idem facerent: tertia demum nocte in agrum Placentinum accederent, vbi tutò illis eſſe liceret, quippe papalis ditionis. Ad illud iter Rinconi equum Hiſpanum tolutarium offert, quo commodiſſimè veheretur.

FREGOZA, q. tantum ſcelus Vaſtij animum ſubire poſſe ne ſuſpicabatur quidem, vt Regis Chriſtianiſſimi legatos trucidare cogitaret, pręſertim induciis factis, pergit in ſententia, vt flumine nauigaret: Langæo inſtat, vt quemadmodum a Rege imperabatur, naues parandas curaret. Rinconi Langæus non aliena quidem dicere videbatur, ſed Fregozæ ſententiæ nõ audebat repugnare: ne ſiquid ea mutata infœliciter accideret, probro illi poſtea verteretur, quũ Fregozæ ducendus traditus fuiſſet. Itaq; de nauigando etiam Fregozæ aſſentitur: quæ ſanè itineris ratio commodior, quanuis minus tuta, erat.

DIE Iul. ſecundo quum duabus nauibus ad turrim vſq; Simeniam non procul Vorlingo progreſſi eſſent, Langæus id metuens quod poſtea contigit, quoniã rumores ſubinde percrebeſcebant, eis nuntio rurſus miſſo perſuadere conatur vt de ſententia decederent: aut ſi minus id vellent, rogat vt literas fiduciarias, tabulas & cõmentarios mittãt, ne, ſi interimerentur vel ſpoliarentur, iſta hoſtes interciperent: ſe operam daturum vt Venetiis tutò acciperent. Sententiã de itineris genere non mutant, literas comiti Petro Gentili nepoti comitis Camilli Sueſſani, qui Fregozæ legatus erat, perferendas tradũt. Eodem die nauem ipſi vnam cum Camillo conſcendunt, pars comitum & miles quidã Ludouici Biraguij nomine Bonifacius Sannazarius altera vehuntur, quæ quaternis remigibus pellebantur. Remigãt totum diurnum & nocturnũ tempus, duo ferè a Cazalo Monferratenſi paſſuum millia. Poſtridie circa meridiem quum ad plagam Cantilupam quæ appellatur veniſſent, tribus paſſuũ ſupra Ticini oſtium millibus, obuios habent homines armatos in duabus nauibus. Hi repentè nauẽ Fregozæ & Rinconis aggrediũtur, & quia vi iniuriam propulſare parabant, nauem ingreſſi ambos interficiũt. Ea res ſtatim ad Langæũ perfertur, ac paulo pòſt per nuntiũ certior fit comitem Camillũ, cui in ea cæde pepercerant, in caſtrũ Papienſe, deinde nocte proxima in Mediolanenſem intimã arcem ductũ eſſe: remiges omnes & vectores qui tum Gallos tum Hiſpanos vexerant, in imum caſtri Papienſis ergaſtulũ demiſſos eſſe, neq; ab illis teſtimoniũ haberi poſſet: milites qui hoc flagitiũ fecerant, ex Papienſi præſidio veniſſe, triduo ex nauibus non eſſe egreſſos, ſed in illis armatos ſclopis, pilis & parmis delituiſſe, cibos ex taberna diuerſoria proxima ad eos afferri conſueuiſſe, equos loco inferiori paratos teneri qui Stellę portus vocabatur. Altera nauis qua Bonifacius Sannazarius & legatorũ comites vehebãtur, ad portũ deducta eſt. Hi in ſyluas fuga contenderunt, qua ad veſperũ vſq; abditi in loca tuta ſe receperunt. His omnibus nuntiis Langæus nõ valde dubiis aut obſcuris acceptis, Termium, qui ducentis ferentariis equitibus ex Regio exercitu præerat, atque ad ducis Aurelij comitatum pertinebat, Mediolanum ad Vaſtium mittit, qui eum de cæde certiorẽ faceret, ſibi non veriſimile videri tam indignum facinus contra omne ius naturale, diuinum & humanum, ipſo ſciente, iubente vel volente patratũ eſſe. Rogat tam atroci ſupplicio tantum ſcelus vindicet, vt omnibus cõſtaret id illum pati nolle, nedum vt probare videretur. Dum Termius eò proficiſcitur, comes Franciſcus Landrianus cum Vaſtij literis Taurinos venit. Scribebat Vaſtius Cæſaris Fregozæ vxorem ſibi per literas ſignificaſſe quemadmodum maritus interfectus eſſet: id ſibi omnium maximè mirum accidiſ-

Fregoza & Rinco Regis legati interficiuntur.

1541. ſe. Quinetiam putaſſe ſe, quum hæ literæ redderentur, eos iam Venetias perueniſſe, id ita eſſe ex dierum numero quo Cazalo illos iter facere audierat, coniecturam ſe feciſſe. Non dubitare quin ſe omnia inſciente contigiſſe Langæus ſtatueret: ſe quidem non minus ea re affici, quam ſi in ſeipſum commiſſum crimen illud eſſet, quòd Regis miniſtros non minori loco habere conſueuiſſet, quam quæ ad ipſum Cæſarē pertinent. Porro quia rem maximi eſſe momenti, & vtrique principi moleſtiſſimam fore intelligebat, operam ſe dare decreuiſſe, vt totum iſtud factum illuſtraretur, & ſiquos tanto ſceleri affines reperiret, in quos autoritatē habeat, ſe tam acriter vindicaturum, vt exempli memoria in poſterum extaret: negotium dediſſe prætori Mediolanenſi, quem non dubitaret officio diligenter functurū. Proinde ſi vellet ipſe quoq; ex ſuis aliquot mittere, qui vna cū prætore illo rebus gerēdis intereſſent, ſibi vehemēter probatum iri. Ad extremum, ſiquid q. ad cauſam pertineret nuntiaretur, vt impij ſicarij debito ſupplicio afficerentur, ſe vt certiorem faciendum curet, rogat: id enim & vt inita inter principes amicitia colatur, & vt vtrique ſatisfiat, neceſſarium eſſe. Exiſtimabat porro Vaſtius rem adeo occultè conſectam atque omnia tanta prudentia à ſe eſſe adminiſtrata, vt nunquam erumpere aut in lucem prodire poſſent, ſeque omnibus verba daturum eſſe confideret.

Langæi prudentia in facinore patefaciendo.

LANGÆVS qui iam ſibi veritatis nonnullas ſcintillas emicantes cernere videbatur, ſatis deprehendit, quæ à Vaſtio ſcribebātur, meras eſſe verborū pręſtigias. Quare ad iſta nihil reſpondere ſtatuit, dū Termius rediret. Qui poſtridie reuerſus reſponſum affert, quo Vaſtius ſe nihil habere q. ſcriberet ſignificat, niſi quæ literis comiti Landriano datis ſcripſerat. Gratias agit q. eam ſui exiſtimationē apud illū eſſe videat, vt tam immanis ſceleris participē vel autorē eſſe minimè ſuſpicaretur: ſe quidem à tanto furore toto animo abhorrere. Langæus dum rem planè pateſaceret, diſſimulate decreuit, Vaſtio oſtendens interim ſibi eū facinoris iſtius participē viſum non fuiſſe, idq; eo conſilio ne ab illo impediretur, quominus factum deprehenderet. Illud tamen ab eo petit, ne moleſtè ferat, quòd ipſe ad rem patefaciendam operam ſuam conferat, quam poſtea compertam papæ, Cæſari, Regi, Anglo, ſenatui populóq; Veneto ac reliquis Chriſtianis principibus per literas ſignificaret: hos enim poſtea iudicaturos, toti orbi cōſtare, ſi induciarū turbatio ſequeretur (quod nollet, nec futurum etiam putaret) vtrius culpa videretur accidiſſe. Inquiſitionem iam à ſe inchoatam eſſe, quam vbi perfeciſſet, ad Regem miſſurum, qui quod optimum eſſe iudicaret, ex eorum ſententia quos apud ſe habeat, facturum: quorū ſane non adeo hebes eſſe iudicium, quin rem quæſtione illa perlecta ſatis animaduerterent. Scribit pręterea ſe ex comite Landriano, quem ad ſe miſerat, audiuiſſe, quū diceret metuendum eſſe ne dux Vrbinenſis, cui cū Cæſare Fregoza ſimultas intercedebat, vel Auria ob Genuenſem controuerſiam, eius cædis autor eſſet. Verùm ſperare ſe rei veritatem cognitum iri ea quæſtione quam ipſe faciendam curaret: hanc porro de maleficio quæſtionem Placentiæ inſtitui, quę vrbs neutri pareret, ne qua falſi ſuſpicio ſubeſſet.

VASTIVS Landrianum denuo mittit, cui à Langæo rationem ſubminiſtrari poſtulat qua tutò Regem adire & redire liceat, qui eum doceret quanta diligentia de ſcelere, & iis qui tam nefandum facinus in ipſius legatos deſignarant, inquireret. Addit quoque ſibi mirum videri, quòd Langæus ipſe priuatim de re illuſtranda tantopere laboraret, tanquam ſuæ diligentiæ diffideret. Reſpondet Langæus, præter ſuperiorem illam expoſtulationem de capto vel cæſo Fregoza & cæteris, ad ſe perlatum eſſe quemadmodū literæ Venetiis ad Regem ac viciſſim Regis ad Venetos in ditione Cæſarea interceptæ eſſent, & quidem ab iis qui ipſius Vaſtij notas atque inſignia geſtarent: id verò cōtra induciarum rationem factum eſſe. Quamobrem rogat, vt eius autoritate, etiamſi inſciente ipſo iſta acciderint, ſibi ſatisfiat. Ad ea priuſquam Vaſtius reſponderet, comes Landrianus a Rege reuerſus literas illi reddidit, quibus ſcribit ſe à Landriano ipſius mandata intellexiſſe. Sibi minimè videri tam execrandum ſcelus eo conſcio commiſſum eſſe, quod eum & virum eſſe probum crederet, neque ignarum quanto hoc in poſterum probro & vituperio dignum foret. Quin potius, quando ille remedium tanto malo afferre poſſet, vt qui ſciret quo loco capti eſſent legati, & vbi in carcere detinerentur, ſe perſuaſum habere, illos quamprimum ipſius autoritate liberatos remiſſum iri. Nam eos captos teneri, non occiſos eſſe, Rex conſultò ſimulabat, vt vel aliquā cędis confeſſionē è Vaſtio eliceret, vel ſi criminis non eſſet ſibi conſcius, id exemplo edēdo teſtatū faceret.

QVVM

Qvvm Landrianus Taurinis Mediolanũ ad Vaſtium redire pararet, Langæus vnà cum eo Termium mittit, qui eũ doceret, ſibi, vt antea ſignificauerat, in animo eſſe, quæ inquirendo de cæde nefaria compererat, ad eum mittere, tum vt Regi ita iubenti pareret, tum vt ipſi, qui ſummis precibus à ſe id cõtendiſſet, gratum eius rei communicatione faceret: Quas quidem literas quum Termio perferendas dare conſtituiſſet, non potuiſſe tamen, quòd per nimiam Landriani feſtinationem ſatis otij ad exemplum deſcribendum non fuiſſet datum. Illud quidem, pro eo ac illius honori & exiſtimationi ſtuderet, (ne vel noſtra vel poſterorum memoria vitio ei tantum nefas verteretur, velut ipſo probante patratum eſſet) omni aſſeueratione cõfirmare, ſe & alios Regis miniſtros poſſe demonſtrare quinam, quot numero, qua denique ex gente eſſent, qui cædem illam commiſerant: quonam captiui, à quibus, quota hora, quo itinere, quo ordine, qua porta abducti eſſent, quota hora in primam cuſtodiam & in cuius manus traditi, quandiu illic morati: denique à quibus, quo die, quota hora, quo itinere, quo ordine, quanto hominum numero inde educti eſſent. Sic enim habendum eſt, Langæum, vt rem totam facilius coargueret, in partes Regias nonnullos etiam maleficij ſocios pertraxiſſe, aliquot præterea nautas, tùm qui Fregozã tum facinoroſos iſtos ſicarios vexerant. Illos quippe Vaſtius in infimum Papienſis caſtri ergaſtulum, vt facti veritatem occultaret, detrudi iuſſerat. Per hos indices Langæus omnia comprehendit, quos ex carcere extraxit. Cuius rei perficiendæ eam inuenit rationem, vt limis ſurdis quas vocant (quæ nullum ſtridorem edunt) crates ferreas, quæ in imo carcere ad caſtri foſſas erant, radi iuberet: ita extractos ad ſe Taurinos ducendos curat. Id quod ſanè nonniſi magna impenſa & vigilantia præſtari potuit.

Mira Langæi ſolertia & diligentia.

Scelere illo hac ratione ex tenebris in apertam lucem extracto, Rex à Langæo per literas petit quinam idoneus illi videretur, cui legatio illa Rinconi commiſſa perficienda traderetur, quámque ille tutò tranſeundi facultatem dare poſſet. Langæus Capitaneum Paulinum peditum ducem nominat, qui poſtea baro Gardianus dictus eſt, quem quidem ſtatim poſt parricidium illud patratum ad Regem miſerat: vt tutò Venetias perueniret, curæ ſibi fore. Ita Paulinus negotium datum ſumma fide & induſtria adminiſtrat, vt illius deinde opera Rex ad maiora ſibi vtendum eſſe exiſtimaret.

Per id tempus Cæſar in Germania Ratisbonenſibus comitiis Proteſtantibus Interim quod appellatur, conceſſit. Eo quos quiſque ritus & ceremonias diuini cultus vſurpaſſet, tantiſper retinere poterat, dum concilium haberetur, quo religionis controuerſiæ & diſſidia conciliarentur. Qua conditione ab Imperij ordinibus cõſtitutum eſt, vt Germanici ærarij ſumptibus Sabaudus in ſuas opes ac fortunas reſtitueretur. Non multo pòſt Gulielmus Rocodolphus, ad quem in Ferdinãdi regis exercitu ſumma imperij ſpectabat, à Turcicis copiis, quum quidem ei pugnæ ipſe intereſſet, ad Budam prælio ſuperatur, quo viginti Germanorum millia cæſa ſunt. Qua re intellecta Cæſar quum ſibi decori minimè fore videret, ſi in Germania tantæ cladi adeo vicinus Turcico exercitui non occurreret, vt timori prætextum quæreret, Argerianam expeditionem ſuſcipit, quam faciliorem quàm Turcicam arbitrabatur. Præterea Italia iter faciens obiter periculum facere cogitat, num Regem imparatum nactus adoriretur. Nihil enim penſi habebat, quòd ſuum ipſius patrimonium prædæ obnoxium deſereret, modò ſuum in Regem odium exaturare poſſet, quẽ legatis perfidioſè interfectis offenderat: à quo tanto fuerat affectus beneficio, vt eum media Gallia iter facere ſineret, atque ad ſubigendos rebelles iuuaret. Mediolanum vbi venit, videt omnia Langæi proregis cura & ſtudio diligentiſſimo prouiſa eſſe, vt nulla occupandi facultas daretur: Regẽ inſuper Maſſiliæ & oræ Prouinciali proſpexiſſe. Itaque ad Argerianam expeditionem animum cõuertit, quam infœlici ſucceſſu obiit. Quod quum ab aliis memoriæ proditum ſit, vt rem à meo argumento alienam prætermitto: hoc interim obiter monens, eum Lucæ cum papa in colloquium veniſſe. Rex ad eorum vtrunque miſſis nuntiis, vt de accepta iniuria ſibi ſatisfiat cum eis agit: verùm reſponſa nugatoria accipit. Iam ad inſtitutum noſtrum redeamus.

Vastivs vbi factum ſuum deprehenſum, ſeque ſua ſpe deiectum eſſe videt, quòd Regis conſilium neque ex literis & chartis legatorum, neque ex eorum oratione, qui interfecti eſſent, cognoſcere poſſet, inſuper per nuntios certior factus Regem apud

1541. Cæſarem & Imperij ordines de accepta iniuria expoſtulatum miſiſſe: ad comitia Imperialia, quæ cogebantur, vt de Germania aduerſus Turcicum furorem defendenda ageretur, literas purgandi ſui cauſa mittere decreuit. Literę in ipſis Ratisbonenſibus comitiis redduntur, quæ poſtea ex Latinis Gallicæ factæ ſunt. Quarum hæc erat ſententia.

Vaſtij ad Imperij ordines Ratisbonæ coactos epiſtola.

POSTQVAM mihi renuntiatum eſt, viri clariſſimi & colendiſſimi, me falſò apud vos eſſe delatum, quòd induciis inter Cæſarem & Regem Chriſtianiſſimum violandis Chriſtiani populi pacem turbaſſem, vtrum ad has calumnias mihi reſpōdendum eſſet, diu multúmque dubitaui. Quum enim veritatem ipſam ſatis claram eſſe iudicarem, putabam ipſam per ſe ſatis virium habere, vt abſque vlla mei purgatione tandem in apertum proferretur. Accedebat quòd ſi reſpondere conarer, videbā fore, vt ab innata mihi modeſtia diſcedere cogerer, proptereaquòd hoc crimen non poſſem autoris ipſius exiſtimatione ſalua idoneo reſponſo depellere. Sed quum viderem ſæpenumero veritatem tanta arte tegi & verbis adumbrari, vt luce ſua & autoritate careat, & ſuam cuique famam chariſſimam eſſe debere, faciendum mihi putaui, vt veritati genuinam & propriam claritatem atque lumen vindicarem, ſi minus honori meo conſulendum arbitrarer: ne ſilentium mihi probro verteretur. Vobis ergo viri ornatiſſimi nuntiatum eſt Regis Chriſtianiſſimi oratores interfectos, nuntios ſpoliatos à viris mea nota inſignitis fuiſſe, milites à me in Italiam è Germania accerſitos: ex quo inducias à me violatas videri. Ad primum quod attinet, quoniam idem mihi aliquando obiectum fuit, vnum in præſentia afferre conſtitui. Tum eam tuli conditionem, vt ego & quicunque Regi illius facti nomine ſuſpecti eſſent, in manus ſanctiſſimi patris noſtri traderemur, quo ſic rei veritas eluceſceret. Has ego cōditiones denuo tuli, poſtquā ille hinc profectus eſſet. Quas ſiquis non idoneas eſſe putabit, alias ego extremis hiſce literis feram, quæ inter viros militares locum potius habere poterit. De altero quod obiiciunt: hoc vnum reſpōdeo, quū Tridentum Cæſareæ maieſtati obuiam procederem, amplius tria hominum millia in comitatu mihi præſto fuiſſe, qui meis inſignibus amicti prodibant. Quod ſi etiam tantum ſcelus patrari voluiſſem, meos facilè ornatu mutato incedere iuſſiſſem, ne ex tam obuia nota agnoſci poſſent.

DE Germanis in Italiam traductis, quum eum locum & dignitatem hîc Cæſareæ maieſtatis iuſſu teneam, vberius mihi reſpondendum eſſe ſtatuo. Quamobrem hoc ſcire vos velim, viri clariſſimi, quum ad me perlatum eſſet, à Gallis ad quatuor Heluetiorū millia in Italiam accerſiri, quam gentem non præſidio oppidis imponi, ſed ad aciem & pugnam adhiberi conſueuiſſe: à me quoque comitem Lodronem in Germaniam duo millia peditum conſcriptum miſſum fuiſſe. Quòd ſiquis diem meis literis aſcriptā, quas ad Romanorum regem dabam, cum tempore, quo Heluetij profecti erant, conferre vollet, reperiet Heluetios iam in itinere fuiſſe, quum de conſcribendis Germanis agere cœpiſſem. Ex quo efficitur, vt ſi hoc facto induciæ violatæ videantur, is violaſſe exiſtimetur qui prior Heluetios, non qui poſterior Germanos introduxit. Hæc ad maleuolorum criminationes dicta eſſe velim. Quòd ſi vlterius mihi progrediendum eſſe putarem, non deeſſet quòd obiicerem Cæſareæ maieſtatis curſores ſpoliatos, literas interceptas, in ipſius oppidis conſilia proditionis inita, Maranum ex improuiſo occupatum, denique Granvellanum mari in fugam actum fuiſſe. Quæ omnia qui fieri poſſint non violatis induciis non intelligo. Sed iſta nunc vrgere omitto, de me purgando pręcipuè mihi laborandum eſſe exiſtimo. Hoc addere non dubitabo, quorum opera vel iuſſu literæ illæ interceptæ ſunt, eos Cæſaris mentem facilè potuiſſe animaduertere, quum diſertis verbis me vetabat quicquam facere quod ad induciarum violationem ſpectare videretur. Quod quum principis conſilium eſſet, credibile non eſt miniſtros contrà facere decreuiſſe. Iam verò poſtquam in eum ſermonem de induciis venimus, hoc dico, quum ſanctiſſimo ſacri Imperij decreto conſtitutum ſit arma aduerſus verorum Chriſtianorum hoſtes ſumere, qui perſpicuè cognoſcere cupiet, vnde violatio hæc orta ſit, eum videre oportet cui bono ſit bellum inter Chriſtianos conflari. Porro vobis non eſt obſcurum quantopere Cæſareæ maieſtatis interſit bellū contra impios geri, quanta diligētia huius rei gratia concordiæ inter Germanos conciliandæ ſtuduerit, quāta animi alacritate hoc bellum ſuſcipi cupiat: ad quod gerendum nihil aptius eſt quam pacem & ſocietatem Chriſtianorum bona fide iniri. Hoc poſito, quis eſt cui veriſimile videatur ipſius miniſtros

ſtros de turbanda pace, aut de ijs impediendis quæ ille tantopete promouere ſtudet, cogitaſſe? Ab vtro veriſimile eſt pacẽ hanc impediri, ab eo qui & illius autor eſt cõponendæ, & de hac facienda continentet laborat, an qui omnes ingenij & animi vires eò confert ne bellum cum Turcis geratur? Vtrum probabilius eſt, Cæſarem hoc aduerſus Turcam formidoloſo bello occupatum, nouo alio ſuſcipiendo velle ſuas vites ſeparare, an qui nolunt hoc bellũ geri, eos hac ratione copias Cæſarianas diſtinere conari? Quis tandem eſt qui ſatis ſibi cauſæ putet eſſe, cur Cæſarem id agere exiſtimet, vt vires Turcicæ imminuantur, cúmne qui illius depreſſionem ſibi ornamento eſſe nouit, an eum qui ſi Cęſaris atq; Imperij dignitas augeatur, id ſibi detrimento & imminutioni eſſe exiſtimat? Germania, viri illuſtriſſimi, vt maxima eſt orbis Chriſtiani pars, ita totius Impij columen eſt ac fulcrum. Iam cuius magis quàm Cæſaris intereſt illius ſalutẽ & dignitatem optare & quærere? Nullius ſanè. Qui verò melius ſeruari integra poteſt quàm ſi Turcæ inuadẽti fortitet & ſumma contentione reſiſtat? Qui facilius reſiſtere poteſt, quàm ſi quamconiunctiſſima ſibi conſtet? Si ex coniunctione illius ſalus pendet, ſi illius ſalus Cęſari eſt chariſſima, cui veriſimile fieri poſſit eũ bellis alijs recentib. illius vires bipartito ſeparare atq; adeo debilitare, vt de ſalute poſtea periclitetur? Hoc vnum tecordari vos velim viri clariſſimi, quiſnam ille ſit qui perpetuò hoc egit, atq; etiamnum agit, vt hæ vires diſiunctæ maneant, qui illas firmiores reddi non vult, qui quæ Imperij ſunt, ea per vim occupare conatur, qui bellum cum Tutca geri non cupit. Quumq; certò ſtatueritis, iſta ab ijs agitari atq; tentari, qui ad ſeiungendos Germaniæ animos quietem pacemq; Chriſtianam interrumpere cupiunt, id nimirum metuentes ne vel ſacroſancti Imperij ſtatus vitibus redintegratis ditiones ademptas tecuperet, vel hoſtium Ieſu Chriſti tyrannica potentia Imperio hoc amplificato atq; confirmato labefactetur: vobis (opinor) dubium non erit quin violati fœderis & induciarum crimen illis ſit tribuendum, non vllis eorũ qui à Cæſare ſtant, cuius animum ab hac amentia planè abhorrere conſtat. Sed ne hac in re prolixior ſim, quam vobis iam notiorem eſſe confido quàm vt longiorẽ orationẽ poſtulet: quod ad me priuatim ſpectat, ad id nunc redeo: quodq; antea dixi, ruríus profiteor, me purgãdi mei nullam rationem defugere, quoties ab eo rogabor ad quẽ res pertineat, ſic tamen vt id mihi facere per Cæſaream maieſtatẽ liceat, vt ſanè mihi cõceſſum iri ſpeto. Et quoniam duæ ſunt purgandi ſui rationes, ciuilis vna, militaris altera, priore demõſtraturum me profiteor à me induciarum violationis initium minimè eſſe factum. Quòd ſiquis eſt loco non obſcuriore cataphractus eques, qui huius me inſimulare auſit, & rem ita habere armis probare contendat, hunc ego falſi teum ago, & mendaciũ, quoties hoc mihi obijciet, ab eo dictum iri affirmo. Hęc vt dicerem, viri illuſtriſſimi, adduxit me ſumma qua teneor cupiditas, quaq; me vobis purgatum eſſe ſtudeo. Quòd ſi aliam extare rationem intelligerem, qua à me tam atrox crimen amoliri liceret, ea me vſurum credatis velim. Etenim quum res tam ſancta, iuſta ac religioſa agatur, nolim in me vel leuiſſimã cadere ſuſpicionem, quaſi arma aduerſus Chriſtianos ſumere in animum induxerim. Id adeo dico, quòd aduerſus Chriſtum ipſum capere meritò viderer, ſi bellum inter Chriſtianos inteſtinum fouerem, quòd ita bellum quod contra eius hoſtes ſuſciperetur, impedirem. Quin potius beatiſſimum me iudicarem, ſi diuino beneficio ſanguinẽ in hac cauſa tuenda profundere, animumq; in ſummi Patris manus tradere cõtingeret. Valete.

Langævs, quem pauca quæ gerebat Vaſtius latebant, huius epiſtolæ exemplum, quum aduerſaria duntaxat perſcripta eſſent, clanculum ablatum accepit. In qua quum ſe ita perſtringi animaduerteret, vt licet minus apertè, deprehendi tamen poſſet, præterea modeſtiæ fines Vaſtium tranſire perſpiceret, qui contumelioſius de Rege Chriſtianiſſimo principe ſuo loqueretur, quem tectis aculeis pungebat: reſpondere per literas ſtatuit: quas & Latinè conſcriptas ad Imperij ordines (vt Vaſtius fecerat) & in Gallicũ ſermonem conuerſas ad Regem in hanc ſententiam miſit.

Etsi mirum fortaſſe primo aſpectu vobis videri poteſt, viri præſtantiſſimi, quid cauſæ ſit cur vobis in hac grauiſſima occupatione patriæ defendendæ laborantibus longè alia ſcribam, atq; ad certas literas reſpondeam in quibus nomine quidem nequaquã accuſor: tamen ſi quæ ſcribo perlegi vobis non moleſtè feretis, ad calcẽ epiſtolę reperietis, quæ mihi ad vos ſcribẽdi occaſio data eſt, hanc coniunctã cum ea eſſe de qua nũc ad deliberandum conuenitis, neque eam ſine gtaui dedecore à me omitti potuiſſe agno- Langæi ad eoſdem Imperij ordines purgatoria epiſtola.

1541. ſcetis. Etſi enim ijs literis ad quas reſpondeo, nominatim minimè deſignor: qui tamen ex varijs Italiæ locis ad me earum exempla miſerunt, hoc ea mente fecerunt, quod eas in me aculeatas torqueri exiſtimarẽt, ijs permoti rationibus quas ipſi legendo animaduertetis. Atq; vtinam viri celeberrimi, quorum æquiſſima expoſtulatio marchioni Vaſtio has literas ſcribendi ad quas reſpondeo, occaſionem præbuit (quibus verbo ſe purgat, re alios accuſat) ij tam grauem conquerendi cauſam nunquam habuiſſent. Hoc ſi ita eſſet, neque veſtra negotia interturbarem, neq; grauiſſimis occupationibus moleſtus interuenirem, vt ad me interim animum aduerteretis, dum illius orationem refuto, aut verius oſtendo quemadmodum ipſa a ſeipſa refutaretur. Qui quum ſe purgare inſtituerit, alios immeritò accuſat, cum non ferendo contemptu amplitudinis atque maieſtatis principis mei Regis Chriſtianiſſimi. Quo nullus acrior ſtimulus vibrari poteſt in animum generoſum & excelſum, vt ad tam indignum ſui faſtidium vlciſcendum & cõtumelioſa maledicta quæ demonſtraturus ſum, vindicanda commoueatur atque compellatur: quanquam eò nonniſi valde inuitus deſcenſurus eſt. Cuius rei & ille ſibi apud ſe Deum teſtẽ habet, & reliqui mortales vniuerſi ex eo facilè poſſunt intelligere, quòd & tanta lenitate de tam atroci iniuria expoſtulauit, & tam diuturna patientia vt ſibi de ea ſatisfieret, adhuc expectauit.

QVERITVR apud vos Vaſtius, viri illuſtriſſimi, ſe in veſtro conſeſſu induciarum inter Regem & Cæſarem violatarum atque adeo quietis & pacis Chriſtianæ perturbatæ accuſari. Cuius rei hæc argumenta aduerſus ſe proferri, legatos Regis trucidatos, & aliquot ex eius nuntijs à certis viris ex improuiſo vulneratos, qui eius nota ornati erant, deinde Germanorum peditum copias in Italiam traductas. De legatis violatis crimen à ſe depellit, quòd conditionem ipſe tulerit, qua tum ſe tum alios quos Rex tanti maleficij reos ageret, in manus papæ tradi poſtulabat, vt ita rei veritas palam emergeret. De nuntijs, ait ſe magna hominum multitudine ſtipatum fuiſſe, quum Cæſari obuiam prodiret, qui omnes eum ornatum geſtabant. Vnde effici vult, alios fortaſſe à ſuis hoc ornatu indui potuiſſe, à quibus nefariam cædem patratam eſſe veriſimile videatur: præterea ſiquid tale à ſuis deſignari voluiſſet, non prętermiſſurum hoc fuiſſe, vt ornatum mutare præciperet, ne ex eo agnoſci poſſent. De Germanis conſcriptis, profert Heluetios prius à Rege fuiſſe in militiam aſcriptos. Quod ad legatos attinet, viri ornatiſſimi, quum Rex à me pro officij ratione, qui eius iuſſu eundem locum atque Vaſtius Cæſaris nomine hîc teneo, certior eſſet factus nefandum hoc parricidium in ditione Cæſarea patratũ eſſe, in Pado flumine frequentiſſimo, quo tum ſecundo tum aduerſo mercatores noctu atque interdiu nauigant, vt inſciente Vaſtio hoc geſtum fuiſſe vix credi poſſet: ſicarios illos fuiſſe Hiſpanos non obſcuri nominis, qui illi militãt, & apud illum aſſidui ſunt, quiq; poſt crebras ad illum itiones eius qui coniuratorum princeps ac caput erat, & crebras Vaſtij ad eum literas, varijs portis veſperi Mediolano egreſſi, & in itinere inter ſe obuiã facti, noctu in Papienſe caſtrum ingreſſi, vnde poſtea aſſumptis alijs eiuſdem gentis militibus, in inſidijs ad Padum conſederant, vbi delituerant, vſque dum facinus hoc horrendum patraſſent. Eos inſuper abijſſe, captiuis ſecum abductis quotquot in legatorum naui huic cædi ſuperfuerant tum remigib. & nautis tum cæteris omnibus. Hos captiuos aliquot poſtea diebus in alium locum fuiſſe abductos, vbi tamen Vaſtius dominatum eundem habebat. Poſtremò cædis illius infandæ autores ad ipſum reuertiſſe ſpe potius præmij accipiendi, quàm metu ſupplicij perſerendi, vt quidem ex eorum vultu iudicari facilè poterat. His nuntijs acceptis, ipſi per vos ſtatuatis licet, num Rex pridẽ perſuaſum habere debuerit, Vaſtium huius ſceleris conſcium & affinem eſſe, certè nullam afferre cauſam poſſe, quin ſupina quadam incuria incogitantiaque in adminiſtratione ſua procuranda hoc accidiſſet.

AT quoniam ille ſuis quibuſdam ad Regem literis hanc cædem nomine ſceleris appellauerat (quo verbo videbatur, aut ſaltem videri cupiebat ab hoc facto abhorrere) Rex comiter ab eo per literas petit, deinde à Cæſare ipſo, poſtea à papa velut induciarũ arbitro, denique à Cæſare rurſus, ſed interpoſita iuſta reſtificatione, vt de iniuria ſaltem autorum ſupplicio ſibi ſatisfieret. Ac profecto rem fortaſſe diſſimulatã præterijſſet, neq; Vaſtij dedecus prodere ſtuduiſſet, potius ſatis habuiſſet quòd rem noſtræ vel poſterorũ memoriæ iudicio relinqueret, ſi factum hoc tam illuſtrib. argumentis pateſactum credi

poſſet à ſe nõ reſcitũ eſſe. Nũc porro videtis viri illuſtriſſimi, quid tamẽ profecerit, quàm diuturna patientia vſus ſit, dum aliqua ſatisfactio extaret, quam deniq; nullo pudore Vaſtius ſuæ culpæ illam conditionem obtendat, quam ſe ſubire voluiſſe prædicat. Etenim ſi vel tantillo veritatis patefaciendæ ſtudio teneretur (quemadmodum ſe iactat) non poterat vel carcere vtroſque nautas emittere, qui quæ oculis vſurpauerant, atque vt geſta fuerant, narrarent? quibus nulla cauſa erat cur vllius odio vel ſtudio mentiri vellent? Quod tantum abeſt tamen vt faciendum ſibi putaret, vt contrà præterquam quòd illos in vinculis detinuit (ex quibus tamen nonnullos qui aufugerant, apud me habui) in ijs etiam locis vbi res nota eſſe vulgò poterat, præconio publico interminatus ſit ne quis de ea mutiret, ac ſi quis ſecus faceret, nouum hoc crimen capite ſanxerit: qui paulo liberiorem antea vocem emiſiſſent, eos malè acceperit: ipſos non ſolum ſicarios, ſed & eos qui ad rei veritatem obſcurandam ingenium & operam contulerunt, blanditijs & honore proſequutus ſit, ac dignitatibus auxerit. Quæ omnia me hercule eiuſmodi ſunt, vt iure optimo Rex conditionem quam iſte ſe tuliſſe dictitat, recuſandam iudicauerit, vt quæ cum ipſis effectis pugnet, quamque ipſe ſuis ad vos literis pinguiori minerua quam reapſe tulerit, commemorat, credo quòd rei pridem factæ memoria eum fugit. Malo enim hominem oblitum eſſe ſuſpicari, quàm apud vos, id eſt in clariſſima totius orbis luce de induſtria mentiri.

Qvod ad Regis nuntios attinet, illud doleo quòd in eo quoque capite refellendo impudentiam illi obijcere cogor, quum nihil ineptius fingi poſſit quam quòd ad illorum ornatum reſpondet, ſe, ſi quid tale a ſuis fieri voluiſſet, non ita imperitum eſſe, quin de eo commutando illos moneret, ne hac ratione deprehenderentur: deinde vt doceat alios à ſuis id potuiſſe committere, qui tamen eundem ornatum geſtarent, ait non pauciores tribus hominum millibus ita veſtitos Tridentum vnà ſecum Cæſari obuiam profectos fuiſſe. Enimuero de illo poſtremo nequaquam cum eo pugnauero, imò planè aſſentior, quòd rem ita habere ijs teſtibus credo, qui coacti ad illum comitandum arma, veſtimenta & equos ſuis impenſis comparare, ita ſuum patrimonium oppignerarunt, vt iam ad immenſa illa vectigalia quæ ab eo in dies imperantur, pendenda opes illis non ſuppetant. Sed de ipſa aggreſſione, quum negari omnino nequeat (nam Venetorum magiſtratus, in quorum ditione accidit, captos ſontes ſupplicio capitali affecerunt, non ſolùm illo ornatu indutos, ſed etiam Vaſtij mercenarios ſtipatores) vellem ille, vanæ iſtius inficialis purgationis loco, tãtum ſibi ſumeret, vt doceret ſe in ipſam quoque Venetorum ditionem eos perſequutum fuiſſe, cumq; magiſtratu egiſſe vt debitis pœnis afficerentur.

Nimirvm verum eſt vetus illud, & toties repetitum, vt de eo iam non debeat ambigi, qui ſemel verecundiæ fines tranſierit, eum gnauiter impudentem eſſe oportere: atque adeo quidem, vt qui eò impudentiæ venit, neminem eſſe putet cui pudendum eſſe videatur, cuius iam ſe pudere deſijſſe intelligit. Hoc verum eſſe non duo illa modò exempla declarant, ſed illud etiam quod ad Germanici peditatus delectum reſpõdet: in quo ſanè facilis eſſet purgatio, ſi quidem aliunde nulla extaret violatarum induciarum cauſa, ac in alijs multis non iam ipſas violaſſet. At quod iſte reſpondet, huiuſmodi eſt, vt ſi etiam concedamus, nihil tamen illius cauſam iuuet, neque ſumma licet arte ſimulatum, veſtrum tamẽ maximam partem fallere poſſit. Nihil enim refert quòd Heluetij noſtri iam iter ingreſſi erant, quo tempore ad regem Ferdinandum de Germanorum delectu habendo à ſe ſcriptum eſſe ex ſuis literis conſtare aſſerit: ſi ex vobis nonnulli norunt, iam inde à menſe Ianuario & eo maturius tribunos & centuriones ab eo deſignatos, monitos eſſe vt ſuo accerſitu quamprimum parati eſſent: ſi iam Hiſpanorum copias & equites ferentarios magno numero auxerat, ſi iam numeroſi peditatus Italici duces conſtituerat, apud quos omnes milites toto ducatu Mediolanenſi, nomina profiteri ſua publico edicto, eoque non abſque grauiſſimæ pœnæ ſanctione promulgato, iuſſerat. Innumera poſſum alia commemorare, quibus bellum ab eo parari nemo non intelligat: quòd oppida communiri præter pactionis capita, bombardas recentes conflari, puluerem & quæ ad rem machinariam pertinent reliqua congeri, pontes ad tranſmittenda flumina, ſcalas ad oppugnandas arces, ciſtas ad panes condendos, qui in caſtra comportari debebant, confici, & alia omnia comparari, non procul à

1541. nobis, occultè quidem illa, ſed ſumma tamen celeritate iuſſerit. Hæc porro omnia etiã ſi non ita eſſent (quæ tamen a me vere affirmari credatis velim) etiamſi Rex prior Heluetios conſcribi iuſſerit, quinetiam bellum reipſa intulerit, ecquod vnquam iuſtius bellum motum eſt, quam ad perſequendam legatorum cædem, de qua ſibi ſatisfieri tanta lenitate poſtulauit, tanta patientia expectauit, denique omnibus ex more tentatis & teſtificationibus adhibitis deſperauit?

IAM vero quando his ſermonibus in cædis mentionem rurſum incidimus, quod totius huius controuerſiæ caput ac ſtatus eſt: illud mihi quæſo videte, etiamſi omni ope crimen a ſe ingenioſè depellere nitatur, tamen adeo ieiunas ad ſe tegendum rationes afferre, vt veritas vndique luce ipſa clarior emineat. Videte quemadmodum hoc dicẽs, illud negans, & canis inſtar (qui quam in partem caput reclinet circumſpicit) in omnes ſe partes circumagens, apertè tamen loqui detrectet, vt planè vel inficietur vel cõfiteatur. Hoc modò ait, non recuſaſſe ſe quominus in manus papæ tradatur: deinde in extremis literis (vbi hominibus terrorem incutere velle videtur, quum duella & pugnas crepat) nihil quod ad rem omnino pertineat, diſertè dicit: ſed ijs verborum ſtrophis tanquam aliud agens eludit, vt poſticum ſibi ſemper reſeruet, quo pateat effugium. Deinde illud quoque vobis perſpicuum eſt, quod ijs vſuuenit qui in percontatione deprehenduntur, neque firmum quicquam afferunt, vt alijs percontationibus elabi conentur, idem ab iſto nunc fieri. Nam quum ſe tam frigida purgatione vti intelligat, vt apud ſani iudicij homines tacitæ confeſſionis locum habere videatur, poſtea recriminationes tergiuerſandi cauſa ſubijcit, habere ſe, ſi velit (quod etiam facit) quòd dicat Cæſarianos nuntios a Regijs deprehenſos, interceptas literas, Regem conſilia occulta in eius ditione fouiſſe, Maranum ex improuiſo occupatum, Granvellanum mari in fugam compulſum. His poſitis orationem ſic claudit, vt roget quonam pacto iſta queant fieri vt non violentur induciæ: quaſi ad tam obſcuram quæſtionem quid reſponderi poſſit, non reperiat. Hoc ego labore hominem paruo negotio leuabo, & vno verbo tam moleſtum ſcrupulum eximam, ab eo nõ violari inducias qui iniuriam propulſat: qui ab hoſte inducijs violatis læſus eſt, huic fas eſſe vt quauis ratione illatam iniuriam vlciſcatur: maxime quum ſatisfactio illi non denegatur tantùm, ſed etiam aduerſarius iniurioſus eſſe pergit, nouas ſubinde iniurias ſuperioribus adijcit, tam aperto & indigno faſtidio contemnens & deſpiciẽs amplitudinem & maieſtatem eius quem offendit. Ac mihi quidem viri illuſtriſſimi, etiamſi iuſtum hoc & latiſſimè patens reſponſum non extaret, quo tota hæc Vaſtij recriminatio labefactatur & peſſum ruit, non deeſt tamen quod ad ſingula quæ obijcit reſpondeam.

PROXIMA hyeme miſſo ille buccinatore conqueſtus eſt, certum curſorem ex Hiſpania profectum inter Conium & Foſſanum, in cædua quadam ſylua ab equitibus armatis, bulgis, literarum faſcibus & pecuniis ſpoliatum fuiſſe. Quos ille facti ſuſpectos habebat, in eius cõſpectum exhibentur, quos noxæ eximit. Quum in expoſtulatione perſeueraret, miſſi ſunt qui cum eo locum perluſtrarent: ſylua eſt medio inter illa oppida itinere, vtrunque oppidum Cæſareæ ditionis eſt, non Regiæ, neq; vllum ex Regiis præſidiis propinquum habet. Hoc poſſum afferre, illic diuerſos literarum faſces ſparſos, alios reſignatos, alios minimè, conſpectos fuiſſe, ex quibus nonnullos a Cęſare ad papam repertos. Ex quo facilè colligi poteſt, fuiſſe latronum conſilium, vt curſori pecunias adimerent, non vt Cæſaris literas aperirent: alioqui non minus id in literis ad papam ſcriptis quam in cæteris, facturos fuiſſe. Quin & illud poſſum addere, milites Regios neque diuinare potuiſſe diem, tempus & locum quo curſor ex Hiſpania veniẽs cum literis iter eſſet facturus, vt ita in tempore ad eum ſpoliandum adeſſent: neque illud præſenſuros fuiſſe, eum, vt qui curſor ordinarius ad pontificis diplomata & reſcripta negotiatorumque literas perferendas erat, literas Cæſaris allaturum eſſe. Iam illud cuiuis iudicandum relinquo, ſi diu armati illic in inſidijs latuiſſent, num veriſimile ſit eos tanto tẽporis ſpatio a viatoribus illac prætereuntibus conſpici & agnoſci non potuiſſe. Neque vero abſurdum fuerit, ſi dixero, hominem ipſum, quum ſibi exhibitos ſuſpectos culpa exoneraret (ſunt autem nobiles ferentarij Regi militantes) dixiſſe, Conii (quò media circiter nocte venerat) duarum horarum ſpatio ſe detentum fuiſſe, antequam equi præberentur: vt ſuſpicio non abſit (a qua ne ille quidem abhorrebat) ipſos Conianos, quum ſcirent illius

bulgas pecunijs refertas eſſe, conſultò eum remoratos fuiſſe, vt interim ad inſidias occupandas tempus extraherent. Id vt verum eſſe credâm, eo adducor, quòd memini me aliquando in regia ditione capite quendam Cæſarianum non obſcuri nominis damnaſſe, qui in iudicio confitebatur ſe in ipſos milites Hiſpanos latrocinia & cædes patraſſe, quos meditato conſilio nō aliam ob cauſam trucidarat, quàm vt illorum auro potiretur. Nam quòd obiicit Vaſtius à noſtris in hac regione de Cęſarianis oppidis quibuſdā locisque munitis occupandis conſilia fuiſſe capta, ego, ſi apertius ageret, tempusque, locum atque autores denotaret, vel prorſus inficiarer, vel idem ab eo cum ſuis aduerſum nos tentatum eſſe (ita enim res habet) in ipſum transferrem. Necnon illud reſpondeam, vt nefas ſit induciarum tempore vrbes mutuò occupare, nihil tamen prohibere, quin aures præbere ei liceat qui fidem ſuam atque ſocietatem vltro offert, aut ſocios conciliare, vel in fide continere, aut alias excogitare rationes quibus induciarum tempore exacto hoſti damnum inferre poſſis.

Porro de Marano quod obijcit, primùm non dubitabo affirmare neque Regem vnquam neq; quenquam ex ijs quorum opera in rebus adminiſtrandis vtitur, vel conſcium huius rei vel participem fuiſſe. Id non ita habere, ſiquis eſt qui cōtendere auſit, is ſciat extare non paucos qui armis contrà diſceptare non recuſabunt. Hoc quidē vltro fateor, qui rem tantā ſuſceperunt & perfecerunt, eos, quum ſatis viderent tātas ſibi vires nō ſuppetere, quibus quod ceperant tuerentur, niſi potentioris patroni ope fulti eſſent, audita inſigni hac iniuria Regi à Cæſarianis illata, exiſtimaſſe non iniucundum illi fore, ſi tam munito oppido potiretur, vt quadam quaſi cōmutatione legatos ſuos, ſiquidem adhuc viui eſſent, reciperet, ſin occiſi, vt inde iuſtæ vindictæ initium duceret: qua ſtatim ſpe freti ſublatis Gallicis inſignibus, arcem Regi per nuntios obtuliſſe. Qua in re eo ſermonis genere vtebantur, vt teſtificari tantum non viderentur, non deeſſe alium cuius fidei ſe & oppidum permitterent. Atque ea ſuæ voluntatis indicia præbuerunt, vt quicum negotiari ſtatuerent, non obſcurè cognoſci poſſet, talem (vt vno verbo abſoluam) negotiationem cùm papæ, Cæſari & populo Veneto ſigillatim, tum vniuerſæ Chriſtianæ reipub. detrimentoſam fore.

Id Rex quanti eſſet momenti perſpiciens, cum illorum principum quos commemoraui, legatis quos apud ſe habebat, negotium communicat, vt ad ſuos ſcriberent. Cū Maranijs certam diem conſtituit, intra quam ſi nullum ab illis principibus vtilius conſilium audirent, ſe oblatum oppidum accepturum pollicetur, non illud quidem vt tanquam ſuum retineret (etſi enim iure ſuo ſibi vendicare poteſt, nulli tamen commoditati ſibi eſſe proſpicit) verùm hoc animo, tū ne in eius manus veniret à quo res Chriſtiana incompatabile damnum acciperet, tum vt quod æquum & probum principē facere decet, quum res & tempus poſtulare videretur, faceret. Hic vos iudices fero, viri celeberrimi: quid hac in re aliud Regi faciendum fuiſſe cenſetis? Niſi fortè Romanorum regi oppidum reddi iuberet. At hoc præſtare non erat in ipſius poteſtate. Poterátne vlla ratione vel ipſi Regi vel Cæſari fratri amplius ſatisfieri? At enim, dicet Vaſtius (quod & Cæſaris legatus expoſtulauit) Rex eum qui de tradendo oppido nuntius venerat, comprehendi & ſuſpēdi iuberet, ni Romanorū regi illud redderet. At etiamſi iſtud factū eſſet, nō idcirco fortaſſe illud recuperaſſet. Præterea ſi Cæſariani ſuo principi tribuendū putant, quòd legatorum & nuntiorum venerandum nomen violare, ius gentium nihili ducere, nihil ſacroſanctum aut inuiolatum habere ſoleat, Rex tamen non ita vitam inſtituit: neque profectò æquitati conſentaneum eſt, vt quæ iura in ſua ipſius cauſa violare nequaquā animum induceret, ea in alterius gratiam violet, eius in primis qui vt ei noceat, illa violat, ac reipſa demonſtrat, ſe nō ob aliud natum videri, quàm vt eius perniciem & interitum quauis ratione machinetur.

Svperest vt de fugato Granuellano quæ iſte ſcribit, ad ea reſpondeamus. Non diu eſt, viri ornatiſſimi, quum Cæſar Neapolitanus atque alij Cæſariani duces Vulpiano egreſſi, noctu cum magna equitum & peditum multitudine Taurinis appropinquarent: quod ille in primis oppidum vt ceruum canis latratu petit. Non patitur tamen Vaſtius vt vel iudicem vel ſuſpicer animo occupandi oppidi illos veniſſe: quamuis me non lateat alios præterea milites Cęſarianos magno admodum numero eodem tempore, Querſij, quod quinque millium à Taurinis paſſuum interuallo abeſt, ſe continuiſſe,

1541. ad iter,ſimulatque accerſerētur,parati:quamuis etiam nobilis quidam ſubmiſſus ſit,qui certis ædificijs ignem inijceret, quò omnibus ad reſtinguendum incendium occupatis ſcalæ interim muris admouerentur:qui à noſtris deprehenſus, reus peractus & crimen in iudicio confeſſus, pœnas in quatuor partes diſſectus dederit. Hæc quum ita ſint, ſiccine æquum eſt,etiamſi fateri velim triremium Regiarum duces,quum eſſent in portu, aliaſque triremes ſe in fugam conijcere animaduerterent (quod quiſquis facit, alijs ſui inſequendi prębet occaſionem)in altum ſubductos fugientes ad aliquod ſpatium perſequutos eſſe, vt Vaſtius inde ſibi perſuadeat ac iudicet eorum fuiſſe conſilium vt Granvellanum adorirentur?Si bene veſtram prudentiam & virtutem noui,homini tam ęqua nobis iura deſcribere non concedetis,vt ſibi licere putet quod mihi nefas ſit: vt quæ ille ſuſpicionibus leuiſſimis & obſcuriſſimis fretus affirmat,veriſſima habeantur,cōtrà quæ vera affero, quæque iam conſequutis rerum euentis exponendis demonſtro, refellantur atque repudientur.In hanc mihi ſentētiam plura & liberius de illo liceret dicere: ſed modeſtiam ſeruare etiam nihil pollicitus decreui,quam ille multis verbis pollicitus non præſtitit tamen.

Non ſum neſcius eum poſſe ad iſta excipere,licet extra eos cancellos quos ſibi circundederat(quum ſponderet ſe tantùm ſui purgandi cauſa ſcripturum & refutandi quæ ſuam exiſtimationem lædere videbantur,ac non ad aliorum accuſationem venturum) egreſſus ſit,pedem tamen ſe intra eos continuiſſe:vt ſi in aliquem obiter inuehi viſus ſit, dicere queat non fuiſſe ſibi hunc ſcopum propoſitum,ſed crimina coactum transferre, vt purgatio manifeſtior extaret, doceretque, ſiquid à ſe contra inducias factum videretur,eò ſe non ſua ſponte,ſed antegreſſis noſtrorum iniurijs & machinationibus prouocatum deueniſſe. Liceat ſanè hactenus iſta ad excuſandum ſe obtendere. Sed quæ poſtea addit multo maiore tum verborum copia tū orationis vehementia, quàm in ſe purgando vſus fuerat(quæ quidem purgatio non magis illius innocentiam arguit, quàm ſi ſacco madido,quod dici ſolet,ad imbrem arcendum vteretur)ea verò dicere non queat,ſibi in mentem,vt aliud ex alio ſolet incidere,veniſſe:imò conſtat deſtinato eum conſilio velut ſub imis terræ latebris occaſionem qua Regem accuſet, rimari, eius nomine per calumniam abuti, vt eum in totius Chriſtiani populi odium & inuidiam vocet. Verùm ſi mihi Dei, qui ipſa eſt veritas, nutu atque beneficio vobis ad audiendum beneuolis vtar,dum paucis ſolùm deſigno & prima lineamenta duco,non iuſtum reſponſum profero ad ipſius accuſationis capita,ſpero fore vt victrici veritati locus apud vos detur, quo conſiſtat & maneat,quibuſcunq;tandem mendacijs & calumnijs obliquè coniectis obtrectatores eam obruant,vel certè obruere conentur.

Vastivs ſuæ iſtius accuſationis tam ſanctum reuera iacit fundamentum,vt ſi quę ſuperſtruit,eiuſdem eſſent generis,non minus ſanctum opus abſolueret,quàm execrandum futurum eſt illud quod quis ex ipſius opificio,lapidibus & cęmentis ſperare queat. Hoc fundamentum,viri percelebres, ea ipſa eſt ſanctiſſima ſententia, qua vos omnino decreuiſtis arma in communem Chriſtiani nominis hoſtem conuertere.Hoc iacto fundamento ſanctam quandam orationem,& ſapiens conſilium abſq; odio, ſtudio aut inuidia adijci conueniebat, accedere oportebat inſtrumenta & apparatum neceſſarium, vt pium hoc conſilium Deo fortunante bene inſtituatur,fœliciter adminiſtretur & glorioſè abſoluatur.Iſte contrà calumnioſam accuſationem addit,qua Regem Chriſtianiſſimum proſcindit,Regem vobis ſocium atque amicum, Regem qui quantum vires tulerunt,& quantum per eorum malitiam licuit, qui culpam qua ſe teneri vident in eum transferunt, hanc tempeſtatem in vos redundare prohibuit, de qua nunc à veſtris ceruicibus auertenda laboratis.Regem ipſum nominatim nō deſignat ille quidem, verùm vt maiorem apud vos inuidiæ molem ſuſtineat, velut digitum intendit, eumq; non ſuis (quod aiunt)coloribus depingit,ſed(vt ex me antequam literas abſoluam intelligetis)adulterinis,quos ipſi triuerunt & temperarunt,indignè adumbrat atq; transformat.

Hoc vos perſuaſum habere vult, illuſtriſſimi principes, Regem nulla occaſione data bellum aduerſus Cęſarem inſtaurare velle,vt vos veſtrum aduerſus Turcam ſuſcipere prohibeamini,aut certè difficiliori illo implicemini,viribus nempe diſtractis atque ſeiunctis:deinde illud quoque nihilominus vobis probare conatur, eidem prorſus non placere vt bellum illud aggrediamini.Ego verò ſi illud ita eſſe cōcederem (quod falſum

eſſe

eſſe confirmo)Regi contrà putarem quauis ratione dandam eſſe operam, vt bellum Cæſari ſuaderetur, legiones educeret & bellum ſuſceptum accelerarer, quò viribus aliò abductis eo debiliori vteretur. Etenim ſi bellum inferre cogitat (vt quidem Vaſtius ſe verè putat obijcere) faciliorem victoriæ obtinendæ rationem quærere debet: id quod profectò ab eo commodè præſtatur, qui hoſtis vires diſtinet. Ex quo fit vt qui alium bello laceſſere aggreditur, eius vires ſibi diſiungendas ac ſeparandas eſſe iudicare debeat. Quæ quum ita ſint, Rex ſi quidem in Cæſarem tam potentem hoſtem bellum gerere decreuit, optare, non timere ac multo minus obſtare debet quo minus Cæſar aduerſus Turcam bellum ſuſcipiat. id eſt, vt vires diſiungat, & faciliorē ad victoriā aditum patefaciat.

Habetis iam viri præſtantiſſimi quid ad hoc in præſentia mihi dicendum putem: nunc Vaſtij demonſtrationes & ratiocinationes inſpiciamus. Is primùm quanto damno Cæſari ſit hoc futurum oſtendit (quæſtum & compēdium vult dicere, quod Cæſari ex ijs armis aduerſus impios ſumptis ſperandum ſit) vt doceat quāto hoc bellum ſuis priuatis commodis anteponere ſtatuat. Tandem ita ratiocinari pergit, vt multiplices nectens ſyllogiſmos, inutili eorundem verborum repetitione, interrogationibus atque intempeſtiua orationis vehementia rogitat quî veri fiat ſimile, huius pacis & concordiæ violandæ initium à Cæſarianis factum eſſe: quî credi queat, qui aduerſus Turcam bellum ſuſceperit, eum nouo bello mouendo proprias vires ſeiungere velle: cui quàm illi magis optandum ſit potentiam Turcicam imminui: cuius tandem magis referat Germaniam ſaluam atque integram ſeruari: quanam ratione ſeruari poſſit, quàm ſi fortiter atque acriter Turcico furori reſiſtat: quę porro reſiſtendi commodior ratio iniri queat quàm ſi domeſticam cōiunctionem & pacem colat: hoccine ſit credibile, Cęſarem, qui Germaniam ſaluam & incolumem cupit, quíque in coniunctione ſola & pace ſalutem, poſitam eſſe intelligit, velle alijs bellis ſeiunctam illam debilitare, atq; adeo in ſalutis periculum vocare. Poſtea à vobis etiam petit vt reminiſcamini quiſnam ille ſit qui illas vires diſtinendas curauerit, qui Imperij robur augeri nolit, qui vi & armis quæ Imperialis ditionis ſunt occupare conetur. Hunc denique perorando colligit eſſe, a quo inducias violatas, turbasque ac vexationes quæ in Chriſtiana Republ. metuantur, immiſſas eſſe ſtatuatis.

Equidem quod Vaſtius primo loco aſſerit, agnoſco & credo veriſſimum eſſe, idq; reipſa comprobatur, Cæſarem nihil magis optare quàm non Turcæ ſolùm, ſed omnium principum & dynaſtarū, quocunq; vel dominationis nomine vel religionis profeſſione cenſeantur, amplitudinē imminui, modò hinc ſuas opes atq; potētiam amplificare poſſit. Ad alterum hoc reſpondeo, illius reuera partes eſſe omnia Germaniæ cauſa velle, ſalutem eius atq; incolumitatem ſummæ illi curæ eſſe debere: quid porro in ea cauſa efficiat, vos re ipſa ſatis videtis, qui præ immodica ambitione & cupiditate, ſpreta honeſta & ęqua conditione quę ab ijs quos accuſat ferebatur, qua vobis licebat in otio & quiete dignitates veſtras tenere, tam formidabilem vobis hoſtem concitarit. Ita eius temeritate ex ipſius regno non multo minus Chriſtianis perijt, quàm ſupereſt. Ad caput tertium, quartum & quintum, fateor hac demum ratione Germaniam incolumem conſeruari poſſe, ſi fortiter & ſtrenuè Turcæ obſiſtat: fateor optimè tum obſiſtere poſſe, ſi coniunctis voluntatibus coaleſcat: fateor illud quoque, hoc eius conſilium minimè eſſe, vt alio bello illius vires diſſipare atq; labefactare cogitet. Cur ergo, quum iſta tam bene norit, non omni opeſa cauendum ſibi eſſe iudicauit, ne Regi hanc tam vrgentem belli ineundi occaſionem daret, imò neceſſitatem imponeret? Itáne operam dat, vt officij prætextu, quo illum functurum eſſe credibile fuerat, id vobis verum eſſe perſuadeat quod omnino ſecus habere res ipſa clamat? De ſexto capite, is meo quidem iudicio (quod & ſanis omnibus probatum iri confido) vires veſtras diſiungere minimè cupit, qui quoties vel minimam diſſenſionis ſcintillam inter vos animaduertit, occurrere feſtinauerit. Id quod diligētiſſimè præſtitit princeps meus Rex Chriſtianiſſimus. Nam & ex vobis multi ſunt teſtes quàm ſæpe ipſius miſſu & iuſſu ad vos venerim, vt rationes exponerem, quas ille æquiſſimas & commodiſſimas reperiſſe videbatur, quibus alios alijs placaret & in gratiam reduceret, inter quos nonnihil controuerſiæ inciderat.

Ad ſeptimū excipio, qui beneficiarios principatus à ſuprema Imperij autoritate abſtrahere conantur, quos poſtea in priuatas ditiones Imperiali clientela liberas erigant,

qui Auguſtanis comitijs adduci ſe non paſſi ſunt, vt quicquid nō illorum ſumptibus aut periculo vel Turcæ adimeretur, vel ab eo reciperetur, id imperio Romano adiungi deceret, ſed ad ſuas domeſticas & gentilitias opes accedere debere contendebant: eos demum aio eſſe qui non modò Imperij potentiam augeri non cupiunt, ſed eam labefactare & imminuere ſtudent. Quin & eos ipſos aſſero eſſe (vt ad poſtremum caput tandem veniam) qui Imperiales poſſeſſiones ſibi aſciſcere cupiunt, non eos qui iuſtiſſimis de cauſis in antiqua ſe patrimonia, quæ ad Imperialem clientelam pertinent, reſtitui poſtulant, ſeſeque pro ſinceræ fidei erga ſacrum Imperium beneficiarijs gerere conſtituunt atq; pollicentur.

HACTENVS vobis viri ornatiſſimi, rei prima quaſi lineamenta duxi: reliquum erit duntaxat vt poſtea (ſi quid fieri poſtulabit) perpoliatur, & ſuprema impoſita manu dilucidius ob oculos vobis ponatur, ac diligentius omnibus Vaſtij rationibus ſigillatim refutandis exprimatur. Quod tamen vt neceſſe ſit fieri, ſi bene veſtram noui prudentiam & accuratum iudicium, quo verum à falſo diſtinguitur, futurum non puto. Itaque prolixiore ratiocinationis ambitu circunciſo, ſic cauſæ ſummam in pauca contrahere poſſe videor: Quis Chriſtianorum pacem atque concordiam turbat? bellum aduerſus impios difficile reddit? arma aduerſus Chriſtum ipſum ſumit? Si quidem appoſitè reſpōdet Vaſtius ab eo ſumi qui bellum inter Chriſtianos fouet, vos illud, opinor, non eſtis inficiaturi, ſi bellum is ſuſcitare videtur qui renouandi cauſam præbet, ſi bellum qui ſuſcitat, difficultatem oppugnandi Turcæ obijcit, profectò qui belli inter Chriſtianos nouam cauſam præbuit, bellum ab eo contra Turcas impediri & difficilius reddi non eſt dubium. Iam illud quoque aſſenſuri eſtis, ſi hæc renouandi belli cauſa ab iniuria Regi illata (quo nihil certius eſt) nata eſt, dum eius legati indigno facinore contra ius gentium violati & necati ſunt, ſi nefandæ illius cædis autores Cæſarianarum ſunt partium, hinc effici vt à Cæſarianis cauſam & initium belli renouandi extitiſſe dicamus. Quin & hoc poſtremum concedetis, eum iniuriæ factæ agnitionem profiteri, qui in ſuos ob illatam, quum poſſit, non animaduertit: qui agnoſcit tanquam inferri mandauerit, eodem loco haberi illum atque ſi intulerit: vnde conſequi vt iniuria ab eo illata eſſe videatur, qui vlciſci, quum poſſet, neglexerit. Iam verò Cæſar iniuriam Regi legatorum nece illatam vlciſci potuit, nec vltus eſt. Quare Cæſar iniuriæ ſe autorem agnoſcit, Cæſar iniuriam intulit, Cæſar hac iniuria inferenda belli renouandi cauſam præbuit, Cæſar pacem & cōcordiam Chriſtianorum perturbat, Cæſar bellum aduerſus Turcam difficultate obiecta impedit. Denique (vt ſummatim concludam) Cæſar ipſa Vaſtij oratione & inductione arma contra Chriſtum ſumit, dum bellum inter Chriſtianos fouet.

VIDETIS ornatiſſimi viri, quemadmodum hæ argumentationes atque enthymemata præ illis alijs optima ſerie ex diſſerendi artis legibus incedant, quemadmodum firma conſiſtant, vt nulla ratione labefactari & expugnari queant, propterea quòd ipſa veritate nituntur. Itaque quid habet Vaſtius quod ad iſta adferat? Niſi fortè æquum cenſet vt Rex tam inſigni à Cæſare accepta iniuria, qua vix alius vnquam princeps illi par affectus fuit, de illa tamen perſequenda non cogitet, ſed patienti animo ſit illi muſſitanda, ſi modò Cæſar poſtea dictitet ſe populis impijs & infidelibus quos vocant bellum inferre decreuiſſe. Enimuero quis impius aut infidelis magis eſt quàm qui fide & lege caret? cui nihil eſt ſacroſanctum? qui quid agat, nihil ſua referre putat, dum ſua paret commoda? qui quicquid libet, licere putat: quicquid licere putat, audet? quicquid audet & conatur, in eo habere ſe arbitratur quod prætexat aduerſus eos qui iuſtam vindictam parant? ſi apud omnes vociferetur, ſibi negotium faceſſi & exhiberi moleſtiam, dum ſanctas expeditiones pro tuenda vel augēda pietate ſuſcipere cogitat? Id nobis omnibus non eſt compertum, præclaras iſtas expeditiones, quas iactat & obtendit, nunquam ad pietatis negotium ſpectaſſe, ac ne nunc quidem ſpectare? iſta priuatæ tantùm ambitionis, dominationiſque ac tyrannidis augendæ cauſa ab eo inſtitui?

NON ſatis illi eſt quòd Rex Chriſtianiſſimus arma quæ in manibus habebat, vt legati Mervillij ſceleratam necem vlciſceretur, depoſuerit tamen, ne Tunetenſem expeditionem remoraretur? Quid porro ex ea re boni Chriſtianis acceſſit? qua tandem re noſtra religio amplificata eſt? Equidem nihil prorſus video, niſi fortè inde amplificatam eſſe reſpondet, quòd regnum illud Mahumetano ademit, vt alteri itidem Mahumetano

no

no traderet: quaſi religio noſtra eo ſit potiore conditione, quòd Tunetenſe regnũ Maurus teneat, quum antea Turca illic regnaret.

QVOD ſi illam Regis patientiam Cæſar ſibi minus ſufficere ducebat, at illa certè expleri debuit, quòd Rex ſecundam hanc iniuriam legatis indigniſſimè illatam paſſus eſt, & multa alia quæ in præſenti omitto, dicturus ſiquis me prouocare pergat, atque ab ea perſequenda abſtinuit, donec ille ab Argeriana expeditione reuertiſſet: tametſi occaſionem valde oportunam tum nactus videbatur, dum ille aberat, ac poſtea etiã pulſo & profligato Cæſariano exercitu: qua ſi vti voluiſſet, poterat tum hanc iniuriam paucis obſiſtentibus vlciſci, tum auitum illud patrimonium recuperare quod Cæſar dominis meis liberis Regijs ademptum pridem per vim & nefas occupat. Quouſque tandem viri illuſtriſſimi, quouſque hac Regis patientia & lenitate Cæſar abutetur? Hoccine poſtulat vt tum denique tot iniurias ille perſequi & ſua repetere incipiat, dum omnibus prouincijs ſigillatim adimendis, toto eum tandem regno ac patrimonio ſpoliet, deinde ne latrocinio ablata repetantur, rumorem ſpargere decreuit expeditionem aduerſus Turcam à ſe ſuſcipi? Ego verò hoc illi faciendum eſſe nego: imò hoc affirmare non dubito, eius eſſe partes, vt non modò fines populi quem ſuæ fidei à Deo creditum tenet, defendat, verùm etiam arma aduerſus iſtos primo quoque tempore, & facultate quæ maximè opportuna dabitur, ſumat. Cuiuſmodi ſanè facultas quum illi nuper longè commodiſſima daretur, quòd Cæſaris vires diuerſis locis diſiunctæ ſeparatæque erant, ipſi perſpicuè animaduertere poteſtis quàm ſincerè vos per legatos monuerit (vt qui publicam Chriſtianorum ſalutem priuatæ cupiditati ſemper anteponendam exiſtimauit) vt antequam bellum hoc Turcicum ſuſcipiatis, conſideratè apud vos & prudenter conſulatis, num ad incipiendum & ducendum tam graue bellum ſatis vobis virium ſuppetat, quod profectò vno prælio aut certamine non conficietur.

EX quo etiam certi cuiuſdam ſycophantæ calumniam cognoſcere poteſtis, qui quum ſe Philalethen nominet, hoc pium & prudens Regis Chriſtianiſſimi conſilium, ſumma impudentia vituperare, & animum candidum ſiniſtra obtrectatione in malam partem rapere conatus eſt. Quem tamen dubitare non poteſtis, ſiquidem facilem & paratam victoriæ occaſionem arripere voluiſſet, ac non veſtra omnium negotia pluris feciſſet: quod quidem columen reuera eſt ac fulcrum Imperij, Chriſtianique orbis pars potiſſima (quemadmodum Vaſtius ipſe non minus verè quàm loco parum apto in literis exclamat, quaſi ſolus velut pueri fabam, quod aiunt, in libo id reperiſſet) ſi inquam, priuata commoda publicæ vtilitati antepoſuiſſet, ſuaſurum potius vobis fuiſſe vt temere in hoc bellum præcipites rueretis, vnde faciliorem multo victoriam ſibi polliceri poſſet. Sed ita ab ineunte ætate familiam ſuam inſtituit, vt vitam viuat Chriſtianam & inculpatam, in qua ad extremum vſque ſpiritum perſeuerare decreuit. Quamobrem ſi is qui huiuſmodi declamationes excudendas & ſpargendas curat, ſe coram ſiſtere audet, vt affirmet Regem hoc vobis bellum diſſuadere (quemadmodum Vaſtius extremis ſuis literis vobis oſtendere conatur) ne veſtrum Imperium confirmetur, & fidei noſtræ hoſtis debilitetur, pro qua ſcilicet tuenda iſte ſanguinem profundere & animam exhalare cupit, hoc vobis cõfirmo, viri ornatiſſimi, huic declamatori & nouo iſti ac glorioſo martyri non defuturos homines Regiæ dignitatis atque amplitudinis ſtudioſos, qui armati docebunt eos turpiter & fœdè mentiri, ac toties mẽtituros quoties id dicere in animum inducent.

INVITVS me herculè, viri celeberrimi, facio vt in hæc verba prorumpam, itaque vobis hac de re purgatum me eſſe ſummopere cupio, quem huc non ferenda in Regem principem meum maledicta & conuicia adegerunt. Atque finem hûc ſcribendi fecerem, niſi & ex ſuperiori mea oratione ſatis vobis conſtare poſſet me Vaſtij literis priuatim perſtringi, quòd illa Regis aduerſus eum expoſtulatio non aliunde naſci potuit, quàm ex ijs quæ illi per literas ſignificaueram, quemadmodum nefaria illa cædes perpetrata fuerit, & Vaſtius ipſe præter id quod dixit, de integro iactaret ad ſe purgandum ratione vel ciuili vel militari ſe vti cõſtituiſſe. Quæ quum ab eo dicta ſint, malè profectò meo nomini & exiſtimationi conſulere viderer, ſi hæc ab illo ad hunc modum dicta ſilentio præterirem. Quamobrẽ vt reſpondeam, Regis principis mei voluntate fretus, à quo me repulſam non laturũ eſſe confido, palam dico hanc me conditionem libentiſſi-

1541. me accipere, vt ad maius lumen veritati afferendum, is ſim eques cataphractus quem ipſe tanta ferocia laceſſit, qui vtranuis rationem, qua ſui purgandi cauſa vti cõſtituit, refutem, quam ad rem ipſe me, quoties ac quumprimum prouocare volet, paratum reperiet. Ita quum diuerſam ab illo ſententiam defendero, tum vobis tum vniuerſis mortalibus planũ fiet quàm illius oratio à vero aliena ſit. Deum opt. Max. oro, vt valetudine integra diuturnam ac fœlicem vitam vobis largiatur, Chriſtiano orbi eam quietẽ & ſolatium quale illi ex vſu eſſe nouit, concedat.

Rex ad bellum gerendum neceſſarijs cauſis adductus.

Rex quum nullam ſatisfactionis ſpem ſupereſſe videret, niſi eam rationem iniret, quæ cuiuis principi, qui nullum ſe ſuperiorem agnoſcit, iure gentium permittitur, quum præterea nullum neque domeſticum, neque externum conſilium ſibi dari perſpiceret, quod non huiuſmodi eſſet, vt non ſolùm ſententia illa confirmaretur, ſed etiam neceſſe eſſe iudicaretur, animum ob tam inſignem iniuriam iuſto dolore exulceratum oſtendi, ne in poſterum, ſi illam nunc in ſe acciperet, vel ſocordiæ vel abiecti animi vitio notaretur, ac pacis à diſſimulato hoſte adumbratæ ſimulacrum impedimento fuiſſe videretur, quominus arma, quæ ſocij omnes & amici neceſſaria iudicaſſent, ſumpſiſſet: his omnibus, inquam, cauſis permotus bellum ſuſcipere decreuit. Exiſtimabat enim, qualis tandem rei euentus Dei nutu futurus eſſet (cuius in arbitrio rem totam reponebat, ſuique iuris & æquitàtis ſpem omnem locabat) quòd rem ſuſciperet, nonniſi laudi datum iri, quòd inultam negligeret, turpe & dedecoroſum fore. Etenim ſi tam deteſtãdum facinus impune hoſtis feret, quis, inquit, dignum me eo loco iudicabit, quem maiores mei tanta cum dignitate quæſierunt, tenuerunt & ſeruarunt? Quis tandem eſt qui ſibi ad huius diadematis, maximè celebratum portum ſibi confugiendum eſſe putet aduerſus tyrãnorum oppreſſiones ac tempeſtates: vt multi ſuperioribus ſeculis tum reges tum principes vexati non minus fœliciter repererunt, quàm neceſſariò quæſierant? Sed quid ego ineptus externa & friuola exempla congero? quid alienorum ſententiam confector?

Habeo rationes vernaculas & familiares, quæ rei gerendæ quaſi formam præſcribant, vt nihil neceſſe ſit externa incommoda reſpicere quæ decoro tantùm nituntur. Quin potius boni patrisfamilias & ſapientis gubernatoris exemplo id arripiamus, quod vtilitatem cum honeſtate coniunctam habet. Si hodie patior vt eius autoritate, à quo minimè omnium mihi vllam iniuriam oriri oportebat, nulla de cauſa aut occaſione, tam proiecta & impudenti audacia mei legati cæſi & mactati ſint, (at qui & quanti viri Deum immortalem? dignitate, fama & familia clariſſimi, qui ſua virtute & probitate conſequuti fuerant, vt alter gradum inter eximiæ nobilitatis primarios viros obtineret, alterius laus edito loco atque illuſtri inter magnates ſita emineret, ambo principum fratres & amici appellarentur) vt nullam ex eorum cæde doloris ſignificationem præbeam: ſi temporis duntaxat longinquitate & rerum præteritarum obliuione vt illorum ſanguis obliteretur expecto, ſi dum illorum cladem ſepelire ſtudeo, eam denuo excito, ſi mea turpitudine illorum calamitatem augeo: quis deinceps reperietur, qui ad huius monarchiæ ſalutem tuendam vitam periculo obijcere ſuſtineat? Omnes me hercule non ſolùm eius cauſa diſcrimen adire detrectabunt, ſed & eam indignam cui ſuã quis operam nauare velit, & me indignum qui eam adminiſtrem, iudicabunt. Quibus rebus breui fiet vt reſpub. cui inſidiantur inimici, deficiant amici, nullæ adſint firmæ hominũ voluntates & ſtudia, eum interitum experiatur, qui fere ijs dominationibus imminere ſolet, quæ vel à minimè ſapientibus viris adminiſtrantur, vel prudenti & ſalutari conſilio deſtituuntur.

Principibus vitio tribui ſolet, quoties eorum cædem non vindicant quos fœdere ſibi in ſocietatem aſciuerant: quanto id fieri æquius eſt in ijs quos à natura ipſa in fidem & clientelam acceperunt? Parum honorificum eſt ſiquis non reſiſtendo ditionis ſuæ partem adimi ſinit, quam à maioribus acceperit: multo minus futurum eſt, ſiquis abſque vllo indignationis documento eum opprimi patitur, quem vel natura ſubditum, vel electio addictum ad ſalutem ſeruandam conciliauerat. Etenim non rarò accidit vt qui prouinciæ, cui dominus præeſt, partem ab alio occupari ſinit, eam non deteriori ſe aut etiam præſtantiori cedat: vt iſta dominij mutatio populo non ſolùm tolerabilis, verum etiam vtilis interdum ac ſalutaris exiſtat: quòd oppreſſio niſi moleſta

eſſe

eſſe non poteſt. Quare negari hoc nequit, quin maiorĳ probro dignus ſit, qui in quos autoritatem habet, eos iniuria affici patitur, quàm qui per vim manibus extortos ab alio auferri ſinit. Quæ quum adeo vera ſint, ecquod tandem probrum, aut potius quod non tandem probrum mereri videar, ſi ad meos tuendos tardiorem me præbuero, qui alios opibus & auxilio tanta alacritate iuuare conſueui? Quàm mihi turpe fuerit, ſi potentiam meam exponere non auſim, vt meorum quietem tuear, qui toties caput meum periculis obiecí vt prouincias defenderem? Priuatus aliquando non dubitaui populum fuſum, fugatum & perterritum hoc corpore tegere, qui aduerſus duos principes oculos tollere non ſuſtinebat, ex quibus alter præpotens & victoria clarus rex erat, alter non ignauus bello, licet parum fortunatus Cæſar. Nunc quum eiuſdem populi caput & Rex ſim, illi præſidio eſſe reformidabo, vt aduerſum vnius iniuriam eum tuear, qui huic populo nec damnum vnquam intulit, nec terrorem incuſſit? aliquoties tentauit, nunquam domuit? arte non ſemel, victoria nunquam vexauit? Illum verear ab eius præſenti oppreſſione liberare, quem pridem prælio ſuperatū illi in manus tradere potui, ſi poſtquam me tanta petulantia toties prouocauit, vel ſemel impetum meum & aduentum expectaſſet? Roma, Germania & Hiſpania illum immodica verborum magniloquentia exultantem audierunt: Valencenæ & Prouincia fugientem ſe vidiſſe teſtari poſſunt. Hoc demum conſilium, hæc rata eſt ſententia, quam nos amplecti vtilitas monet, honor incitat, neceſſitas cogit. Nam quod ad induciarum violationem pertinet, quam nobis aduerſarĳ pro veteri more obĳcere poterunt, reperio me in ea re abundè ipſi Deo (ſi loqui ſic fas eſt) ſatisfeciſſe, hominibus quidem ſatis ſuperq́ue meam cauſam probaſſe, vt omnes ſani iudicĳ homines cognoſcent, & ſinceri animi fatebuntur: quid alĳ cogitent vel loquantur, non valde ſum ſolicitus.

Rationes quibus nonnulli bellū Regi diſſuadebant.

HIS rationibus facilè aſſentiuntur quotquot Rex in conſilium adhibuerat, quorum vel integritati maximè confidebat, vel prudentiam perſpectam habebat. Non deerant ſanè in diuerſam ſententiam rationes, quibus bellum diſſuaderetur, nec ſuo pondere aut momento illæ carebant: nam & publicè optabilem illam pacis quietem, bonorum vbertatem, & commercĳ libertatem oſtendebant: deinde priuatim quoque, & quidem principum in primis cauſa, eorumq́ue qui primariam dignitatem obtinebant, occurrebant voluptates, oblectationes, honores & luſus: præter cæteros autem iſta ad Regem ipſum ſpectare videbantur. Is enim, vtpote homo, (vt quod res eſt dicam) huiuſmodi hilaritates in tempore non aſpernabatur: ac pacatis quidem temporibus, qualia tunc erant, illis abundè frui ſupra reliquos poterat: bellum ingreſſo iĳſdem carendum erat, quippe quæ in aliquod tempus, & fortè etiã in totum vitæ reliquum curſum ponere cogebatur. Hæ ſunt rationes quæ initio ad diſſuadendum bellum proponebantur. Verùm poſtquam cum alĳs cõferri cœptæ ſunt, ſtatim ſplendorem omnem amiſerunt, non ſecus ac quum gemmæ adulterinæ cum germanis & orientalibus comparantur. Ita res omnibus approbantibus, nemine diſſentiente conſtituitur. Quanquam nonnullis videbatur operæpretium eſſe eam, quum tanti momenti eſſet, in aliquod tempus trahi, dum auxilia vndique conciliarentur, & res pecuniaria expediretur: præſertim quum plerique principes ac dynaſtæ Regis amicitiam ſocietatemq́ue ambirent, qui vel ſanguine redemptum cupiebant, vt bellum inter potentiſſimos iſtos monarchas conflaretur, eo conſilio vt ſe in alterius tutelam & fidem cõferrent, quò ab alterius metu tuti eſſent. Quem quum totius orbis Imperium ſpe pridem voraſſe certò ſcirent, Regi, cuius fidem ſatis exploratam habebant, nihil denegaſſent, quod quidem ex æquitate ab eis petiſſet, vt arma aduerſus communis omnium libertatis hoſtem caperet.

ILLVD quoque contrà veriſimile erat (quod ſuperiorum temporum euenta ſatis ſuperq́ue docuerant) poſteaquam ſemel ſua ſponte bello indicto incerti exitus aleam ſolus ſubĳſſet, reliquos de certamine duntaxat ſpectando ſolicitos fore, ac Regi vòtis potius quàm factis, ſtudio quàm viribus, ſocietate & confœderatione quàm re numaria opem eſſe laturos. Ac præter cæteros quidem ab Anglo exiguam fidem expectandam eſſe valde probabile erat. Neque verò Rex ipſe ambigebat, quum ille ſuperiore bello tot pactionibus & verbis ſe belli ſocium fore pollicitus, ſoli tamen omnem molem grauiſſimi belli ferendam reliquiſſet, quin conſimilis ab illo deſtitutio ac fortè etiam deterius aliquid metuendum eſſet. Cur id ſuſpicaretur, in cauſa hæc erant, quòd ille ſibi non

1542. placere præ ſe ferebat, Cæſari tam honorificum per mediam Galliam iter ac tranſitum conceſſum, & tantam vbique humanitatem præſtitam fuiſſe. Sed magis hominem (ſi rem ipſam libet conſiderare) vrebat, quòd Rex Scotum duobus ampliſſimis coniugijs alternatim ornauerat, primùm quum filiam Magdalenen illi deſpondiſſet, deinde ducis Guiſij filiam ducis Longouillani viduam: præterea quòd Ardream cõmuniſſet, quæ Caleto inſtar freni eſſet. Hoc autem illi longè omnium moleſtiſſimum erat (tametſi diſſimulabat) quòd nullis nec pollicitis nec pactionibus quamlibet amplis (vt ipſe quidem dictitabat, ſed reuera ſupra modum iniquis) Regem eò potuerat adducere, vt religionis ſtatum & morem receptum mutaret. Verùm ne ſic quidem ſpes omnis de eo ad ſocietatem aſciſcendo erepta eſſe videbatur, quòd & de Rege præclarè ſentiret, eumq; ſemper non leui honore affeciſſet, & Cæſari infenſus videretur, quum memoria teneret eũ fidem ſibi datam ſoluiſſe, & illius ambitionem apertè damnaret.

Sed tamen vt æquis quibuſdam conditionibus ſpes eſſet illum belli ſocium fore, ſpatio certè nonnullo temporis opus erat, vt ab eo propter ingenij leuitatem, ratum aliquid ac conſtitutum haberetur. Idem ſperari etiam à nonnullis Germanis, maximè à Proteſtantibus poſſe videbatur. Etenim quum antea confœderationis quam bona eorum pars vltro propoſuerat, repulſam paſſi viderentur (cauſa quippe recuſandi fuerat, quod Rex rei huius ſiue exemplum præbere, ſiue ſuſpicionem populo ob ſectarum varietatem inijcere verebatur: ſimul quòd Cæſarem, cui omnem de ſe expoſtulãdi anſam præcidere ſtudebat, ſuſpicari nolebat cum eius hoſtibus, licet non omnino apertis, quicquam ſe neceſſitudinis habere) huius rei colloquia intermiſſa tum fuerant. Poſtea quidam ex eis interrupta clanculum denuo contexere conabantur: cuius rei perficiendæ multo maiorem quàm antea ſpem dari apparebat. Nam quòd Rex Cæſaris cum tãta integritatis religione rationem habuerat, nũc tam inſigni læſus iniuria cauſam reperiſſe videbatur cur hunc metum deponeret. De exemplo illo quod reformidarat, res in multo commodiorem locum redacta fuerat.

Ea enim confœderationis ineundæ ratio oſtendebatur, vt magna & tantumnon certiſſima ſpes Germaniæ ad ſanitatem fideique concordiam reducendæ fieret, vt grauiſſimæ illæ controuerſiæ componi poſſent: ita ex eo fœdere plus boni quam mali exempli etiam homines maximè auerſos à vero præberi iudicaturos. Accedebat etiam, quòd quum Cæſar antea huiuſmodi fœdus & ſocietatem iniri prohibuiſſet, huius rei periculum magna ex parte ſublatum erat. Etenim hominis ambitione Germanis principibus magis patefacta quàm tum fuerat, & ſimulationis larua detracta, facilius erat huic malo occurrere, & quod ille impedimentum obijcere conaretur, auferre.

His igitur in ſumma rationibus adducti plerique differendum eſſe bellum cenſebant, dum illos ad ſocietatem adduxiſſet, maximè verò vt rei pecuniariæ maior copia pararetur. Nam Rex confecto proximo bello, id potius operam dederat, vt populi egeſtatem minuendis vectigalibus ſubleuaret, vt nobiles & primarios viros muneribus ampliſſimis afficeret, vt canonem ipſum partim à maioribus partim à ſeipſo alienatum redimeret, vt denique pecunias mutuò à multis acceptas reſtitueret, quàm congerendis nouis ſtuduerat. Hoc vt faceret, ea præcipuè cauſa permotus fuerat, quòd Cæſarem, à quo vno ad tantos illos ſumptus faciendos adigi poterat, putabat vel fidei toties interpoſitæ religione tactum, vel tot beneficiorum & tam crebrò acceptorum memoria adductum, vel denique cura aliqua ac ſtudio ſi minus publicæ Chriſtianorum quietis, at priuati certè commodi cohibitum, neque bellum renouaturum, neque vt ipſe renouare cogeretur, occaſionem præbiturum. Ac ipſæ ſanè Regis rationes hoc potiſſimùm poſtulabant, vt tempus aliquod prorogaretur, cùm ob illas ſuperius allatas cauſas, tum vt ſpatium daretur ad aliquot oppida munitionibus cingenda, quæ partim in ciſalpinis partim tranſalpinis regionibus cœpta, nec dum abſoluta, aut certè nondum eò perducta erant, vt ad vim hoſtium arcendam ſatis firma eſſent.

Rationes quibus Rex ad bellum ſuſcipiendum vrgebatur.

His cauſis tamen tria repugnabant. Vnum, quòd pacis iſtius adumbratæ ſimulacrum Cæſari opportuniſſimum prætextũ ſuppeditabat, quo extremæ Galliæ oppida repentina occupatione auferre ſubinde tentabat. Etenim hoc quotidie in apertam lucem extrahebatur, quòd patefacto quodam atque impedito clandeſtino conſilio, ilico tanquam Hydræ caput, aliud ſuſceptum in eius locum erumpebat. Rex autem ægerrimè huic

huic malo occurrere poterat, propterea quòd per inducias commercio & communicatione Cæſarianis interdicere nefas ſibi eſſe videret, vnde proditoria iſta conſilia naſci intelligebat. Alterum, quòd ſuos non poſſe impediri perſpiciebat, quin ad Cęſaris ditiones & fines commearẽt: niſi hoc diſertè vetaret, atque adeo non obſcurè bellum (quod vnicè metuebat) denuntiaret. Illi porro quum tuta ſibi omnia itinera pollicerentur, incauti in hoſtium manus delapſi ſumma crudelitate trucidabantur, vt ius nullum in tanta iniuria obtineri poſſet. Hoc nuper ad Padum flumen (vti à nobis ſuprà dictum eſt) & aliis locis acciderat. Ex quorum nece Rex, qui ſuorum tutelam ad ſe iure naturæ pertinere ſtatuebat, non leuem iniuriam ad ſe peruenire arbitrabatur, vt niſi illam vlciſceretur, vitio ſibi tandem eſſe iudicaret. Tertium denique adeo vrgebat, vt vitari nulla ratione poſſet. Multa ſiquidem cõcurrebant, cur Rex coniecturã faceret (ac ſanè præter opiniones præſumptas id ad illũ nuntiis nec incertis nec obſcuris perferebatur) Cęſarẽ, quoniã ſibi bellum apertè indictum iri cognoſcebat, niſi intra præfinitum tempus de execranda illa cæde ſatisfaceret, vt huic periculo obuiam iret, tempúſque interim produceret, dum quæ machinabatur perfici poſſent, nouum aliquod ſpectaculum ſtudij quo totus ſcilicet erga Chriſtianam Remp. ardebat, obiecturum: qualia fuerant illa de Tunetenſi & Argeriana expeditione, ſicque apud ſe dicturum, Obtundam atque implebo hominum aures magnifico quodam rumore belli Chriſtianæ religionis hoſtibus inferendi: ingentis cuiuſdam apparatus ſpecimen oſtentabo, ſed meorum ſumptibus, atque eorũ quibus maius à finitimis hoſtibus periculum impendet, quibúſque verba dare minus difficile eſt, vt ad tantas impenſas quamminimum ipſe conferam. His rebus fiet, vt Regem idonea occaſione data, magno verborum ſplendore hoc bellum exornans, rogare imò ſeria adiuratione obſecrare obteſtarique, tum per nomen quo ipſe nuncupatur, tũ per amicitiam noſtram non dubitem, ad illud gerendum vt me vel viribus vel pecuniis iuuet. Tametſi autem eum non putem eſſe qui facilè in re adeo perſpicua decipiatur, præſertim cui meæ artes non ſunt ignotæ, tamen hoc ſaltem (eorum exemplo qui iniqua petunt, æqua vt obtineant) impetrabo, vt tantiſper ſuo honori & publicæ omnium opinioni, dum expeditionem iſtam aut apparatus nomen obtendi audiet, adeo ſeruiendum eſſe putet, tantámque rationem habeat eorum quæ vulgi ſermone in ſe alioqui dictum iri proſpiceret, vt minimè dubium ſit, quin ſe quietum contineat, quò famæ ſuæ (qua nihil habet antiquius) conſulat, ne ſcilicet hoc bello quod mihi intulerit, ſalutem publicam retardatam eſſe homines paſſim obiiciant. Sic ſuas rationes Cæſar inſtituerat, aſtutè profectò ac veteratoriè, ſiquidem cũ homine parum prudenti & qui dolos artéſq; illius nõ teneret, rẽ habuiſſet. Etenim ſi in vulgus ſemel ſparſus antè fuiſſet ille belli Africani aut Turcici fumus, quàm bellum inter duos principes conflaretur, non eſt dubitandum, quin qui vnius ingenium non callebant, alteri tam ſanctæ expeditionis retardationem vitio daturi eſſent.

His cauſis Rex adductus, ſimul quum videret nihilo leuiorem impenſam ſibi eſſe continenter ferendam, nec paucioribus militibus ſtipendia numeranda tum in Italia tũ in ora Narbonenſi & Prouinciali (quibus clancularias Cæſaris machinationes ad oppida occupanda impediebat) quàm ſi apertè indictum bellum gereret, his (inquam) omnibus conſideratis, non diutius cunctandum ſibi eſſe ſtatuit, quin maturè quæ conſuluerat, faceret. Omnino duæ occurrebant rationes, quibus hoc bellum capeſſeretur. Vna occultior & non abſque dolo, quæ plus tamen vtilitatis oſtendebat: altera apertior & ſimplicior, longè minus commoda. Quod enim ad primam ſpectat, Regi multæ conditiones à certis viris ferebantur, vel offenſione quadam, vel vindictæ cupiditate, vel partium ſtudio, vel auaritia, vel alia animi perturbatione, à multis denique patriæ amore impulſis, cuius ſalutem quærebant, & libertatem opprimi dolebant. Quibus quidem conditionibus nonnulla oppida In Cæſaris vel ditione ſita, vel fidei eius & clientelæ credita, repentinò & clanculũ occupare poterat. Atque ea tanti erant momenti, vt illorũ acquiſitio iuſtum præmium diuturni & formidoloſi belli meritò haberi deberet. Itaq; quum illis occupandis (qui verus erat belli gerendi fructus & ſcopus, quem ſibi quiſpiam imperij propagandi cupidus bellator ob oculos ponere debebat) Rex iniuriam abundè vlciſci poſſet, pauci has conditiones recuſandas putabant, quum illa nullo ſtrepitu, nullo periculo, nullo detrimento, nullis armis perfici poſſet, pecunia tantùm, eáq; perexigua,

1542. ſi rei quæ comparanda erat pretium æſtimare liberet. In altera belli inferendi ratione, quæ aperta clarigatione conſtabat, minus vtilitatis conſpiciebatur, ſed plus honeſtatis publico hominum iudicio ineſſe t. Nam ſi clanculum occupatis oppidis bellum facere exorſus fuiſſet, calumniæ feneſtrã multis aperuiſſe videbatur, qui illum cupiditate magis quàm æquitate & iure (id enim eſt quod hoc loco vltionem appellamus) adductum eſſe criminarentur. Quæ quum apud ſe expenderet, famæque maiorem quàm commodi rationem habendam iudicaret, conſilium repudiat quod multi ſuadebant, quódque ab illo ſperni moleſtiſſimè ferebãt, ac bellum apertè duobus locis inferre decreuit, hinc ab Hiſpania, vt comitatum Roſſilionenſem inuaderet, hinc à Belgio, exercitu in ditionem Lucemburgenſem ducto.

Quas regiones Rex bello inuadendas eſſe cenſuerit.

Dvas iſtas regiones ſibi deligendas cenſuit, quas inuaderet, vt manifeſtiorem inſtæ aggreſſionis cauſam afferret, non eam tantùm ſimplicem qua hoſtem fœdifragum adoriri licet, ſed aliam magis propriam, vt eas prouincias bello repeteret, quas ſibi ademptas nullo iure ab illo occupari ſciebat. De Lucemburgenſi enim ditione præter illud ius auitum quod ſibi ſuperiorum ætatum reges vindicabant, maximè quòd eius dominium Ludouicus dux Aurelius Carolis Regis ſexti frater acquiſierat, aliud inſuper tranſcriptitium proximè acceſſerat, quo illi tum legitimi germani & gentilitij domini (quos Philippus dux Burgundiæ & Carolus filius per vim tantùm & iniuriam ſpoliauerant) tũ etiam Marcani ipſi, quibus in eam non vulgare ius erat, ceſſerant. De Roſſilionenſi porro ſeu Ruſcinonenſi comitatu, non pauci adhuc ſunt ſuperſtites, qui memoria tenent Carolum octauum Ferdinando, qui tum Arragoniæ regnum tenebat, illum tradidiſſe, deceptum & in errorem inductum à Franciſcano quodam Oliuario Mallario. Is enim quum Regi eſſet à confeſſionibus, & mira quadam in ſpeciem vitæ ſanctimonia commendaretur, à Rege Arragoniæ pecuniis & largitionibus corruptus (quod iis ferè vſuuenit qui pietatis & virtutis ſpecie ſeſe oſtentant) principẽ ſuum nefariè & impiè prodiderat. Quamobrem nec eam prouinciam Carolus emancipare, Gallici fiſci incommodo poterat: nec (vt potuerit) cõditiones in tranſigendo viciſſim aſcriptas vel Arragonius vel hæredes præſtiterant: ac proinde Carolus Cæſar, qui nullum aliud ius obtendere poterat, hunc comitatum nonniſi per vim atque iniuriam occupatum tenebat. Neque verò Regi bellum inferre cogitanti deerant alia loca tum ciſalpina, tum tranſalpina, à quibus initium duceret, ad quæ & occupanda maior facultas & ad repetenda non minor cauſa & ius ei dabatur: verùm ea duo præ cæteris deligenda cenſuerat, in quæ impreſſionem faceret: Roſſilionem, vt aduerſarium ad prælium alliceret. Nam quum in propria ditione adeo propinquus eſſet, imò domi cum viribus ſederet, in eorum conſeſſu apud quos nominis ſui gloriam maximè prædicare & efferre conſueuerat, vix credibile erat eum pugnam detrectaturum eſſe. Lucemburgenſis regio commoditatem ſummam habere videbatur, vt minore ſuorum periculo Germanorum auxilia exciperet. Potiſſima tamen eam deligendi cauſa erat, vt locorum propinquitate facilius duci Cliuienſi præſidio eſſet, cui Cæſar extremam perniciem & miſerrimã inter vniuerſos Chriſtiani nominis mortales conditionem continenter minabatur, ſe potius ipſo diademate abdicatum iri, quàm vt illi vel tantillam agri latitudinem relinqueret. Quæ quidem minæ clara ab illo voce efferente exauditæ fuerant, ac ipſe in Belgio grauem aduerſus eum tempeſtatem clanculum concitauerat. Itaque Rex de his omnibus certior factus, ſuum hoc eſſe conſilium Cæſari oſtendere conſtituit, vt iis locis illum adoriretur, tum vbi ipſe præſens aderat, tum vbi maiorem apparatum bellicum fecerat.

Rebvs ita conſtitutis confeſtim huic bello gerendo imperatorem præficit ducem Aurelium minorem natu filium, cui cataphractos ad ſexcencos attribuit, Germanorum peditum octo millia, Gallorum ſex, Claudium ducem Guiſium legatum adiungit, qui propter illius adoleſcentiam rebus adminiſtrandis præeſſet, Iameſium, Sedaniũ, Aumalium Guiſij primogenitum, Franciſcum Borbonium Anguianum Vindocini fratrem, Rupemenium, turmam equeſtrem conneſtablij ductore Guichio, atq; alios multos equites rei militaris peritia, virtute & vſu præſtantiſſimos. Roſſilionem Delphinum mittit, cui tanquam Regiæ dignitatis & nominis hæredi, ſplendoris & rerum gerendarum magnitudinis ſtimulo animum excitare ad virtutis maiorem imitationem cupiebat. Annobaldo, quẽ virtutis ergô auxerat & ornauerat, cuique non paruam fidem habe-

bebat,imperat,vt apud eum in ſumma rei bellicæ adminiſtratione adeſſet:cui moleſtię & curæ ſocium Mompeſatum,qui prouinciam Narbonenſem tum temporis prorex tenebat,& alios magno numero principes,viros nobiles,ordinum ductores,honoratos ac rerum adminiſtrandorum peritos attribuit. Delphino hoc maximo ſtudio mandat, vt quàm celerrimè fieri poſſet,partem copiarum proximè Perpinianum adduceret, dũ reliqui milites accederent:ſe ſtatim ad ipſa loca venturum. Ad eam rem cùm multæ eũ rationes deducebant,tum verò Cæſarem ad prælium allicere cupiebat. Hæc vna cogitatio illius animo obuerſabatur,ad eámq; cęterę omnes reducebantur. Sic enim ſtatuebat,ſimulatque Perpinianum noſter exercitus cinxiſſet,caput ſcilicet Roſſilionenſis comitatus,atque Hiſpaniarum meridiem verſus potiſſimum,imò vnicum repagulum & propugnaculum,& ab eo oppido multarum rerum commeatum interclusiſſet,quas ad diuturnam obſidionem tolerandam deeſſe intelligebat, Cæſarem tum demum vel honoris cupiditate vel neceſſitate impulſum ad certamen venturum: niſi mallet ſe coràm conſpicere prouincia ſpoliatum à qua cæteræ finitimæ alerentur, portu commodiſſimo & maximè neceſſario totius illius oræ maritimæ,oppido denique,quo capto nõ ſolùm quæ citra Pyrenęum ſaltum tenebat,amiſſurus eſſet,verùm etiam vel vlteriora omnia prædę exponere vel ad pugnandum venire cogeretur:id quod pridẽ tam multis locis tanta verborum arrogantia ſe cupere prædicauerat. Dum Delphinus quæ ad bellum pertinebant parat,equitatum,tormenta,commeatum & impedimenta promouet,Mõpeſatus etiam præter cõſuetas illius oræ copias legionarios Gallię Narbonenſis colligebat,rex item Nauarræ alias ex Vaſcotia necnon Annobaldus ex Italia Heluetios, equites ſerentarios,& veteranorum tum Gallorum tum Italorum cohortes adducebat:Rex eos ponè ſubſequi incipiebat,non adeo propinquus ille quidem vt militibus itineris rationem perturbaret,aut fori facultatem impediret,ſed neque adeo ab eis remotus,quin crebrò nuntium acciperet: dux etiam Aurelius vires ſuas quoad eius fieri poterat maxima celeritate in vnum cogebat.

OSTENDIMVS autem non paucos fuiſſe qui Regi autores erant, vt multa loca facillima,& in quibus minimum erat ſuſpicionis,Cæſare in cauto occuparet. Inter cæteros Langæus qui prouinciæ Pedemontanæ pręerat,de illa Cæſarianorũ iniuria legatis illata certior factus,ſatis fore proſpiciebat, vt de ea Rex vindicanda cogitaret, vt nempe ius & æquum flagitabant. Quamobrem multa oppida & oppidorum præfectos clanculum in ducatu Mediolanenſi in ſuas partes adduxerat, eo conſilio vt copias ſuas Mirandulæ cogeret(quorum centuriones iam paratos & ipſis paludamentis clanculum ornatos habebat)quæ decem peditum millibus, octingentis equitibus & decem tormentis conſtarẽt,deinde rectà Cremonam contenderet:nam arcis præfectum & pręcipuos milites ſibi ſtudentes habebat. Inde Laudam moueret, quam ſe accepturum & duo dedititiorum millia reperturum cõfidebat. Inde Mediolanum cogitabat, vbi quum ſuarũ partium homines haberet,arcem munire ciuium ſumptibus conſtituebat, qua & oppidum & caſtrum,ne illic ſe hoſtes commouere poſſent,cõtineret,Cæſarémque pecunias inde ad belli ſumptus exigere prohiberet. Has res principes ſuſceperant Petrus Stroſſius, comes Petilianus, dux Sommius, aliique complures tum Neapolitani, Romani tum ex Venetorum ditione. Iam verò ſimulatque bellum geri placuit, Annobaldus cum octo Heluetiorum, Gallorum ſex,& Italorum totidem millibus, cataphractis quingentis & duobus ſerentariorum millibus in Pedemontanorum fines venerat, pręter firmiſſima præſidia ſingulis oppidis impoſita. Itaque ſi Vaſtius ex ſuis locis profectus vel Mediolanenſibus ſubſidio venire,vel cum Langæo prælio decertare conſtitueret,futurum erat, vt Annobaldo Querſium, Aſta, Vercellæ, Alexandria, Cazalum Monferrati, Foſſanum, Coniũ, Alba, Queraſſium & alia magno numero exigua oppida paterent: propterea quòd ne decem quidem hominum millia ille cogere poterat, quin vniuerſa oppida præſidiis nudaret. Si autem exercitum ducere inſtitueret, inter duos noſtrorũ exercitus interclusus maneret. Huic Langæi cõſilio ſi nemo obſtitiſſet, illo ſeſquimenſis ſpatio quo Annobaldus inutilis cum ſuis copiis deſedit, negotium omne confici poterat Stroſſij & Neapolitanorum nomine,quibus belli inferendi cauſa erat, quòd ſua bona quæ Cæſar per vim & nefas occupabat, ſibi reſtitui flagitarent. Verùm quum Rex (vti antea dictum eſt) bellum apertè ac nõ ex improuiſo mouere inſtituiſſet,ab hac ſen-

Langæo multæ rationes ſuppetebãt belli in Italia fœliciter gerendi

1542. tentia, quam initio ſibi probari præ ſe tulerat, nonnullorum oratione deductus eſt, conditionémque recuſauit. Sed verum eſſe vetus illud à maioribus didici, qui belli commoda percipit, ad eum decus ipſum & rei bene geſtæ laudem peruenire.

Dux Aurelius in Lucemburgicā ditionem exercitum ducit.

REX quum Aurelio exercitum ducendum mandaſſet, Nicolaum Boſſuuiū Longouallanum ad ducem Cliuienſem & Iuliacenſem ad copias tum equeſtres tum pedeſtres cogendas mittit, vt itinere per medios Brabantorum fines facto ſe cum Aurelio coniungeret. Quod ab eo perfectum eſſe poſtea conſtabit. Dux Aurelius à patre Rege ad Linium Barrorum dimiſſus ad ducem Guiſium cum Gallico peditatu peruenit. Poſtero die, qui dies erat circiter menſis Iunij decimus, anno 1542, equitatum & peditatus partem in magno quodam vico, qui medio itinere Viroduno Dunū caſtrenſe ad Moſam ſitus eſt, conducunt. Ibi dum machinæ aduehere ntur, triduum morantur. Illinc profecti caſtra ad Danvillerium faciunt, quod oppidum in Lucemburgenſi prouincia eſt in Cæſaris ditione. Illic ſe cum illis coniungit baro Hedecanus (is aliquando Gulielmi Fuſtembergi legatus fuerat) cum peditum Germanorum quatuor millibus. Eòdem etiam comes Mansfeldius, Piguelinus & tribunus Recroquius cum ſuis quiſq; peditibus Germanis veniunt: vt totus ille peditatus Germanicus ad duodecim fere hominum millia eſſet. Tum Mansfeldius Regi merere cœpit, & comes etiam Ringrauius egregij animi iuuenis, qui non vulgarem exiſtimationem concitauit, cuius poſtea non obſcura teſtimonia edidit. Caſtris ad Danvillerium locatis machinæ promouētur, quæ nulla deſtinata peritione abſque vllo aggeris aut foſſæ apparatu diſplodūtur. Milites qui in præſidio erant, acriorem oppugnationem veriti, colloquendi ſibi poteſtatem fieri petunt. Dum colloquuntur, noſtri milites nemine obſiſtente oppidum ingreſſi diripiunt. id verò propter oppidi infirmitatem perfacile fuit. Aurelius oppido potitus, ex ducum ſententia, quibus ſeruari poſſe non videbatur, excindi & incendi illud iubet. Quod ſumma celeritate perfectum eſt, quippe inſtigante Iameſio, quòd Iameſo ſuo hoc oppidum maximè incommodum eſſe ſciebat.

Danvillerium captum diripitur.

NOSTRI Danvillerio profecti Lucemburgum ire contendunt. Poſtridie nuntiatur aliquam muri partem oppidi Yueſi collapſam eſſe: qua re audita iter ad eum locum conuertunt. Aurelius & Guiſius ſtatim foſſis ductis machinas promoueri iubent, quod loco perincommodo fit. Collocantur tres cannæ & vna notha quam vocāt, proximè oppidi foſſam, abſque pluteis, aggere & aliis quæ ad tegendos milites pertinent, quibus ſeruandæ committebantur. Quare ſimulatque diluxit, noſtri crebris ex oppido glandibus periti ſtationem deſerere coguntur. Hoſtes plena luce, in exercitus noſtri oculis oppido egrediuntur, vt à nemine prorſus lędi poſſent: machinis lora iniiciunt, quibus eas in foſſas deturbarēt. Verùm partim ob nimiam grauitatem, partim aliquot ſclopis impediti, quibus ex noſtri nonnulli paulo cæteris audaciores eminus illos petebant, conata perficere nequeunt. Quare plauſtra quibus vehebantur incendunt, vt machinę ipſæ lapſę iacerent. Sexto fere die quàm ſtratæ fuerant, extractæ Sedanum mittuntur, vt nouis plauſtris imponerentur. Neque verò ea re noſtri deterrentur, quin foſſas & aggeres ducere ad alias machinas Arduennam verſus collocandas pergerent. Deiicitur iuſtū muri ſpatium, non tamen aditus tentatur. Oppugnatio deinde machinarum duodecim fere dies intermittitur, dum Sedano, Muſone & aliis finitimis oppidis aliæ machinæ & glandes conuehuntur. Quibus acceptis alia inſtituitur oppugnatio, è regione ſuperioris ad Iameſi iter: quo perculſi oppidani ad colloquium veniunt. Multis habitis ſermonibus, Guiſius (qui ad hanc rem ab Aurelio mandata acceperat) ſaluis impedimentis abire, ſex falconellos & pulueris quantum ad ſenas glandes mittendas ſatis eſſet, euehere illis permittit. Hæc deditio percommodè ceſſit, quòd pro militum, machinarum & telorum numero abſque permagno diſcrimine & hominum iactura oppugnari poſſe minimè videbatur. Accedit quòd in media maiori ruina atque ima foſſa ſubterraneum erat propugnaculum, quod nulla ratione obſtrui poterat: vnde noſtrorum magna in oppugnatione cædes fieri potuiſſet: vt non ſit dubium Deum illis mentē ademiſſe. Oppido Cæſaris iuſſu præerant Nothus Sombretus, Nucellius Hannonius, qui ferentariis præerat, Famaſius, Ægidius Leuantius & alij ad duo hominum millia. Quum illic Aurelius caſtra haberet, ad eum venit Longouallanus, quem Martinus Roſſenus mareſchallus Gueldrienſis cum decem Germanorum peditum millibus, & duobus fere Cliuienſium

ſium millibus comitabatur, qui per mediam Brabantiam iter fecerant, vt poſtea à nobis narrabitur.

Capto Yueſo præficitur Sedanius, deinde Vitrianus prætor Nantollius, Antonij ducis Lotaringi legatus. Quibus conſtitutis rebus Aurelius Lucemburgum ire pergit: Arlonem primùm venit, quod exiguum eſt oppidum octo paſſuum ab ipſo Lucemburgo millia, edito loco ſitum, & natura, ſed non perinde arte munitum. [*Arlonis oppidi deditio.*] Quum noſtri appropinquarent, Franciſcus Borbonius Anguianus cum ſua equeſtri turma & aliis comitibus præit, atque oppidanis Aurelij verbis vt deditionem faciant iubet. Oppidani Yueſi capti fama petterriti (quod munitiſſimum totius prouinciæ oppidum, milite & re machinaria inſtructiſſimum habebatur) ſe & oppidum dedunt. Sub oppido caſtra noſtri locant, Aurelius ipſum oppidum ingreditur. Ibi nonnulli prædæ cupiditate adducti (tametſi diripere quicquam prohibitum erat) dum aliquid quod rapiant peruestigant, oppidi partem incendunt, vt ægerrimè impedimenta inde abduci poſſent, quin flammis nonnihil periret. Incendio reſtincto aliquod præſidium relinquitur, ne hoſtes illo occupato noſtros commeatu prohiberent, qui Stenæo & Muſone in caſtra comportabatur.

Arlone exercitus Lucemburgum proficiſcitur. Statim foſſis & aggeribus ductis machinæ promouentur ad ſuperioris oppidi partem, quę ad dextram eſt portæ qua in oppidum à Gallia ingreſſus eſt. [*Aurelius Lucemburgū deditione capit.*] Murus deiicitur, ſed nō iuſto acceſſu, propterea quòd magna eſt & prærupta foſſarum altitudo, quæ in viuo ſaxo exciſæ ſunt. Milites qui præſidium illic habebant, quum numero ad tria millia eſſent, & quadringenti equites, tanto tamen terrore perculſi ſunt, vt ſaluis impedimentis deditionem facerent, ciuibus ſua libertas ſeruatur. Egreſſis militibus ſecūda fere pomeridiana, Aurelius oppidum ingreditur. Res tanta prudentia adminiſtrãtur, vt poſt vnius horæ ſpatium mercatorum tabernis apertis merces emendæ proſtarent, non minori quiete atque Lutetiæ aut Rotomagi. Ciuitati in fidem acceptæ Aurelius comitem Mansfeldiū & Piguelinum cū Germanico peditatu præficit. Hi bona fide ab omni hoſtium vi ſe illā ſeruaturos pollicentur: ſed parum ſteterunt promiſſis, vt infra à nobis ſcribetur. Ad Mommedium Aurelius poſtea iter facit, quod in ſummo monte ſitum vnum habet aditum. Aurelius oppidanos obuerſis dūtaxat machinis adeo perterrefacit, vt illi tot iam oppidis ſubactis perculſi, illius poteſtati ſe committerent: cui præſidium quātum ſatis eſſe viſum eſt, imponitur. [*Mommedij deditio.*] Ita ex toto Lucemburgēſi ducatu vna Tionvilla Cæſar reliqua potiebatur. Eſt autem oppidum ad flumen Moſellam octo paſſuum millibus infra Metas, quā Treuirorum oppidum iter eſt.

Avrelivs quum apud patrem Regem & fratrem Delphinum eſſe ſummopere cuperet, quòd prælium ad Perpinianum commiſſum iri ſperabat, illuc ſe recipere decreuit. [*Aurelius relicto Lucemburgo regem adit.*] Ducem Guiſium in Lucemburgenſi prouincia & Campania proregem relinquit, ipſe ad dimittendas copias Virodunum proficiſcitur: Longouallanum cum Martino Roſſeno & Germanico peditatu Lieſſam contendere iubet, qui locus inter duas regni oras ſitus eſt, vt illic ſtatiua haberent, & vel Picardis vel Campanis, ſiquid opus eſſet, auxilium ſtatim ferretur. Viroduni aliquot dies commoratus, vt cæteris rebus prouideret, veredariis equis ad Regem Agathopolim venit, ea ſpe vt Perpinianū inde contenderet: ſed Rex de exercitu reuocando conſilium ceperat. Biduo quàm ad Regem venit, nuntiatur amiſſum eſſe Lucemburgum, deditione à Mansfeldio & Piguelino leuiſſima de cauſa facta. Hoc nuntio Rex accepto grauiter & in ipſum filium & in eos excanduit, quibus autoribus exercitum dimiſerat: ſed ipſe ſibi meo iudicio huius rei autor fuerat. Hoſtes præterea Mommedium receperūt: quæ res tum Stenæi tum toto flumine Moſa magno erat nobis incommodo. Verùm Guiſius confeſtim conuocatis ex tempore equitatus reliquiis (nam maxima pars dimiſſa erat) cum aliqua peditum partim Germanorum partim Gallorum multitudine Mommedium aggreditur, priuſquam hoſtes quo eſſent numero animaduertere poſſent: oppidum denuo capit, cui Petrum Landam præficit, cuius egregia poſtea fides extitit: vnde Rex non parum placatus eſt. Guiſius quum ſub dio caſtra diutius habere nequiret, milites in præſidia deducit, Recrocum Germanum cum iis quos habebat peditibus, in Pedemontanorum fines mittit.

Dvm hæc ad Lucemburgum & Perpinianum geruntur, Antonius dux Vindoci-

1542. nus,qui Picardiam prouinciam prorex adminiſtrabat,otio indulgere non ſuſtinet.Præſidiis ex tota prouiticia equitum & peditum,deinde etiam machinis aliquot coactis hoſtibus ſtertendi facultatem adimere conſtituit. Erant non procul Ardrea tria aut quatuor oppidula,quæ quum ab hoſtibus tenerentur,non parum tum ipſi Ardreę tum Bolonienſi agro nocebant. Inter cætera caſtrum erat Montorianum loci natura munitiſſimum,in montis exigui iugo ſitum,quà in terram Oyanam,quæ vocatur, ingreſſus eſt: ex quo quicquid Ardrea egreditur, facilè deſpici poteſt:alterum eſt Turnohanum in ipſo Bolonienſis agri veſtibulo ſitum,quà Ardrea Santaudomarum iter eſt:in eo caſtro comes Buranus dominatum tenet,ac totius regionis firmiſſimum omni vetuſtate iudicabatur. Hæc Vindocinus ſibi expugnanda eſſe ſtatuit. Re frumentaria proſpecta,& foro vinario ad Doeram conſtituto,Montorium primò contendit, quod ab hoſtibus ſtatim deſertum ipſos regionis incolas excindere iubet:quod illi moleſtiarum memores quas illius cauſa pertulerant,lubentiſſimè faciunt. Illinc Turnohanum vires ſuas côuertit,& machinis muros quinq; vel ſex dierum ſpatio labefactat.Oppidani quum propter oppidi exiguitatem tantũ oppugnationis impetum à ſe ſuſtineri poſſe diffiderent(nam quæ hodie oppugnandi ratio eſt,eam anguſtiora oppida ferre diutius nequeunt)deditionem faciunt,vt impedimẽtis ſaluis abire liceret.Hoc etiam caſtrum funditus dirui iubet. Sed quoniam ob murorum craſſitudinem,imprimis autem maximæ turris,res diuturnam moram poſcebat,cuniculos ſuffodi iubet: deinde ſubiectis aliquot pulueris tormentarij vaſis & aditu cuniculorum obſtructo,muros in ſublime puluere accenſo ſuſtulit, reliquam partem à foſſoribus ſolo adæquari iubet.Erant alia magno numero vndique caſtella quæ hoſtes Turnohani firmitate freti tenebant: quæ ſtatim deditione facta exeinduntur.Vindocinus totam regionem ad Santaudomarum, Aream & Betunam incurſionibus vaſtat,quum quidem hoſtis maiore licet hominum numero eius aduentũ minimè ſuſtineret:tãdem ſuis in præſidia dimiſſis domum ſe recipit.Ac parum ſanè abfuit quin comitem Roxium necopinantem domi opprimeret: qui ſubitò lintriculum nactus flumine tranſmiſſo Santaudomarum fuga ſe recepit.

Vindocinus in Picardia aliquot oppida capit.

PAVLO ante oſtendi Regem in animo habere ſuos à Perpiniana obſidione reuocare,quum Aurelius ad eum acceſſit.Cuius obſidionis ſummã breui perſtringere libet, vt diſceſſum quamprimum narremus.Delphinus copias ſuas Auenione coegit,vbi Annobaldus ei pręſto fuerat,cum octo Heluetiorum millibus,veteranorum peditum Gallicæ gentis ſex millibus,quibus præerat Carolus Coſſæus Briſſacus, Italorum ſex millibus,cataphractis quadringentis,ferẽtariis mille ſexcentis,quibus Termius præerat. Delphinus Auenione Nemauſum & Narbonem Martium proficiſcitur: illic Mompeſatus vires cum eo ſuas coniungit,Narbonenſem legionẽ & Aquitanicæ nonnullam partem, Germanorum peditũ ſex millia,Heluetiorum deniq; qui proximè conſcripti erant,magnũ numerum:vt vniuerſi Heluetij ad quatuordecim millia eſſent. Ita totius exercitus numerus fuit ad quadraginta ferè peditum millia,cataphractorũ duo,ferentariorũ quatuor millia. Narbone profectus ad Locatam caſtra facit,inde Sauſſas caſtrum ad dextrã relinquit,miſſis aliquot ex ſuis, qui eos eruptionibus noſtris negotiũ facere prohiberẽt. Nam ad illud obſidendum morari non decreuerat, quòd ſe improuiſo aduentu Perpinianum capturum eſſe ſperabat. Verùm longè aliter accidit. Hominum quidem multitudo minimè tanta illic erat,quæ ad tantum oppidum ſeruandum requiri videretur:ſed bellicus ille totus apparatus machinarum,glandium & reliquorum inſtrumentorum, quem Cæſar ad expeditionem Argerianam congeſſerat,illic aſſeruabatur.Itaque ad noſtrorum aduentum ex cannis & colubrinis non minor glandium copia quàm ex ſclopis vndique emittebatur.Quę res ſtatim argumento fuit Mompeſatum dubiis & fallacibus nuntiis deceptum hanc expeditionem ſuaſiſſe.Non obſcuris côiecturis iudicari poteſt hoſtes fuiſſe præmonitos,quũ Annobaldus amplius menſis ſpatio apud Pedemontanos cũ exercitu deſediſſet, iamq; inde fama vulgò ferebatur iter Perpinianũ inſtitui: id q; etiã ex ipſa itineris ratione,quũ proficiſci exercitus cœpit,facilè potuit deprehendi.

Delphinus Perpinianum fruſtra obſidet.

PERPINIANVM poſteaquam ventum eſt,quibus explorandi acceſſus ad promouendas machinas cura commiſſa erat,ij ſuo quiſque loco mandatum curant diligẽter:ſed locus tam glabro æquore planus erat,ſolum autem adeo arenoſum,vt neq; foſſę duci neq; aggeres excitari poſſent,quorum vllus eſſet vſus.Nã & terra vento ſtatim diſpellebatur

lebatur,&dolia viminea quum arena cōplerentur,quē vſum præbere poſſent,vt milites tuto ponè conſiſterent, facilè iudicari poteſt. Accedit huc quòd tam crebra erant toto murorum ambitu caſtella diſpoſita & impoſitæ machinæ, vt hyſtricem diceres iratum totum ſetis horreſcentem. Omnino duo erant itinera quibus auxilia in oppidum immitti poterāt,mari vnum,alterum anguſto quodam aditu,quo Arragonia tranſitus ferè ſingulis viris erat. Has anguſtias occupatum Termius cum ferentariis equitibus mittitur: ſed ſerò profectus nō antè illuc peruenit quàm ſubſidium in oppidum intromiſſum eſſet. Quo facto hoſtibus ſtudium propugnandi oppidi acceſſit, noſtris potiundi ſpes deceſſit. Oppidani aliquando è vallo conſpicati noſtras machinas negligentius ſeruari,eruptionem ſuis machinis freti,quæ ex loco ſuperiore noſtros arcerent,faciunt,noſtros loco ſubmouent, vt machinas noſtras in foſſas deturbare conarentur:id quod facturos eos eſſe valde ſanè veriſimile erat. Sed Briſſacus totius Gallici peditatus ductor, cui tamen huius rei cura nequaquam demandata fuerat,pauciſſimis comitatus,inermis,prę ter gutturale quod ſolum geſtabat,quum ex inſperato huc aduenìſſet,tanto eos impetu adoritur,vt cœpto deſiſtere cogeret. Machinam in locum reduxit, vulnere tamen ad guttur aut collum accepto.

REX interim Agathopoli cōmorabatur,in animo habens ipſe in caſtra proficiſci, ſi Cęſar ad ſubſidium obſeſſis ferendum cum exercitu veniret. Tādem quum ſuos illic cōfici, Cæſarem nullum diſcrimen ſubiturum eſſe pſpiceret,q; oppidum abſq; vllo prę lio ſeruari poterat,Sampaulum & amiralium Brioniū ad Delphinum mittit,quibus negotium dat,vt quis ex tā numeroſo exercitu fructus ſperari poſſet explorarent. Renuntiant de capiendo oppido minus eſſe ſpei q̃ quo die exercitus illuc appulerat,hoc eſſe regionis ingenium,vt inſtante hyeme(cuius initium proximum erat) primis imbribus nulla ratione copiæ illinc auelli poſſent, torrentes ingenti aquarū copia ex impendentibus vndiq; montibus deferri,quæ in planitiem delapſæ obiecto mari reſtagnarent, vt noſtri gemino tanq̃ mari & montibus circunclufi tenerentur. Tum demū, quanuis ſerò, rem nō magna diligentia adminiſtratam fuiſſe animaduertit: itaq; Delphino per nuntiū imperat vt obſidionē ſoluat. Exercitum ille iuſſus ab oppido abducit,ſed perinuitus & moleſtè ferens,q; videret florentiſſimum illum nequicquam coactum fuiſſe. Sed culpa in illo nulla erat,quum in eos duntaxat cōferri deberet,qui Regem vel ignoratione & imperitia rerum,vel inuidia,ne alius præſtantius daret conſilium,feſellerant. Dum ab oppido diſcedunt,Hiſpani multis eruptionibus eos adoriuntur: verùm tanta diligentia & prudentia profectionem fieri curauerat,vt ab illis nihil incōmodi acciperetur. Profectio illa adeo tempeſtiuè inſtituta eſt,vt ſi triduo adhuc illic exercitus cōſediſſet,quòd de magna aquarum illuuione timebatur,omnino futurum eſſet vt accideret. Ipſo enim poſtero die & inſequentibus tanta imbrium vis extitit, vt qui extremum agmen claudebant tum equites tum pedites,natando tranſire cogerentur, vbi nōnulli etiam ſubmerſi ſunt. Hic fuit expeditionis tanto exercitu ſuſceptæ exitus, qui ſi in Italiam miſſus fuiſſet, rem Mediolanenſem vehementer labefactaſſet,quemadmodum ex euentis ſubſequutis facilè coniectura fieri poteſt. Verùm Rex ab iis impulſus qui de Perpiniano primo impetu expugnando confirmabant, deteriorem conditionem elegit. Equidem mihi ita prorſus videtur,quanquam fieri fortaſſe poteſt vt fallar.

Rex exercitũ Perpiniano accerſit.

ANNOBALDVS quum è Pedemontana ditione decedēs Perpinianum contenderet,illic Gulielmum Bellaium Langæum, Buterium, Vaſſæum Pinierolæ præfectum, Mar. Bel. principem Yuetorium Taurinorum,& Alſunium Sauiliani prę fectum reliquerat. Illi ſuos quiſq; tum equites ferentarios tum pedites habebant,Heluetiorum duo millia,aliquot deniq; partim Gallos partim Italos pedites,quibus oppida modò ab hoſtium vi ægrè defenderent,ne ſubita incurſione occuparentur,ſic vt tota regio hoſtium libidini pateret. His de rebus Vaſtius certior per nuntios factus, copias ad pontem Sturium colligit,qui locus maximā illi cōmoditatem præbebat, vt quo vellet loco vel ciſpadanā, vel tranſpadanam regionē inuaderet,q; fluminibus pro arbitratu vti ei liceret. Langęus poſtq̃ hoc eſſe Vaſtij cōſilium reſciuit,cōperit Conium,Queraſſium & Albam infirmis valde præſidiis teneri,q; Vaſtio non fiebat veriſimile,Langæum,cui adeo eſſent tenues copiæ,aliquid armis tentaturum. Ille tamen tria illa eodem tempore oppida aggredi cōſtituit: quam ad rem perficiendam aliquot pedites ex ſuis oppidis abducit Alſunium Sa-

1542. uiliani præfectum Queraſſium mittit,& Centalium Riuenſem quibus milites eo numero attribuit,non qui ad vim inferendam ſatis eſſent,ſed qui repẽtino ingreſſu oppidum occuparent:alios Albam,alios deniq; Conium mittit.Qui ad hæc duo oppida mittebantur,ab itinere aberrarunt,vt dies illos antè ortus deprehenderet, quàm eò peruenirent.

Queraſſium à Gallis capitur

Hac ratione effectum eſt,vt q. Langæus certò ſibi pollicebatur, irritum maneret. Alſunius & Centalius Sauiliano profecti,ſumma celeritate cum ſcalis Queraſſium veniunt, acceptis à Langæo ducis itineribus,à quibus ad locum perducerentur,vbi ſcalas ad murum applicari oporteret.Et quoniam exiguum illic caſtrum eſt, duæ cannæ paratæ ſeruantur,quæ illuc,ſiquid opus eſſet,ducerentur.Neq; tamen illi tanta celeritate iter conficere potuerunt,quin antè dilueſceret,quippe breuiſſimis totius æſtatis noctibus. Vnde factum eſt,vt quos in oppido conſilij participes habebant,ij ſe aperire non auderent. Nihilo tamen minus illi q.tantum laborem fruſtra ſumpſiſſe nollent,ad eum locum perueniunt,quò à ducibus perducebantur:ac toto licet oppido clamore ad arma edito,omniumq; ad ſua loca propugnanda cõcurſu facto,ſcalas applicant,vi capiunt,& primi Alſunius & Centalius in ſummum murum euadunt. Oppido potiti machinas aduehi poſtulant:quibus acceptis caſtrum oppugnare cœperunt,quò ſe milites receperant.Prima ſtatim diſploſione altera è machinis ſubuertitur, ſimul etiã nuntium accipiunt Vaſtium magna celeritate aduentare,vt oppido laboranti caſtrum ingreſſus opẽ ferret.Hæc Langæo,qui iam cum Heluetiis & paucis aliis quos è præſidiis abduxerat,ad Carinianum caſtra habebat, nuntianda curant, machinarum alteram nulli iam vſui eſſe, ſibi de reditu cogitandum videri,oppido tamen prius incẽſo & diruto,ne ab hoſte occuparetur.Quo nuntio accepto Langæus ſtatim Vaſſæum ad eos mittit,cum cataphractorum quinquaginta ſupplemento,hortatur ne illinc diſcedant, in caſtro duos tantùm farinæ ſaccos & vnum equum eſſe:pro hominum multitudine quam illic eſſe ſciret, futurum cõfirmat, vt poſtero die vel fame perirent,vel ad colloquium venirent, quòd ipſo matutino tempore cibaria illos deficerent:Vaſtium porro triduo ad opem ferendam non affuturum, ſe in tempore illos certiores facturum,& facultatem præbiturum qua ſe tutò Mondeuiſium vel Beniam incolumes reciperent. Poſtridie milites ad colloquium veniunt, armati egrediuntur,compertúmque eſt eos totum ſeſquidiei ſpatium cibo caruiſſe.Langæus illic Centalium præficit, qui ſtatim duo hominum millia è ſua ditione & aliis locis colligit,quos præſidio conſtituit.

Vaſtius Villanouã cum aliquot aliis oppidis occupat.

VASTIVS vbi iſta per nuntios didicit,conatu deſiſtit, & paria alibi facere conſtituit.Itaque à ponte Sturio profectus,Villanouam Aſtanorum vires conuertit, quam propter loci infirmitatem (quanuis Langęus diligenter omnibus rebus proſpexiſſet)per vim, paucis tamen interfectis,occupat:Pirinum itidem, Cambianum & exigua aliquot atque infirma oppidula. Langæus tametſi ſibi non ſatis eſſe virium animaduertebat,vt ſe illi opponeret, (quòd ſibi non amplius quinque peditum millia ſuppeteret,illum ad quindecim peditum millia & duo millia quingentos equites habere videbat)tamẽ quũ ſciret illius conſilium eſſe, vt tranſpadanis locis neglectis, exercitum flumen ad Carinianum traduceret,atque caſtris ibi collocatis totam planitiem quæ à montibus ad Padum pertinet,nobis adimeret,quò Taurinos, Pinierolam & quicquid in ciſpadana regione habebamus vexaret, præterea magnis præſidiis Querſium, Aſtam, Foſſanum, Albam & Conium firmaret,quò loca tranſpadana eadem difficultate afficeret, nos deniq; iis cõmoditatibus excluderet quas è Saluſſiano marchionatu percipiebamus: vt tot malis obuiam iret,Carinianum cum copiolis ſuis redit, ibi locum opere munire cœpit, vt quod vi minus poterat,arte tueri poſſet:nam hoſtem æquis conditionibus excipere per hominum paucitatem nequaquam illi licebat. Vaſtius perſpecta noſtrorum celeritate ad conatus ſuos infringendos,ad ipſum flumen è regione munitionum caſtra facit.Porro quum menſe Iulio aquarum minima eſſet altitudo,flumen vado tranſiri tum ſupra tum infra Carinianum facili negotio poterat. Quibus rebus fiebat, vt totos quindecim dies duobus exercitibus oppoſitis creberrima prælia committerentur,noſtri noctu & interdiu in armis eſſe cogerentur, quò hoſtem tranſitu prohiberent, vt per vices duntaxat quietem feſſis capere liceret.Langæus quum ſuos tantis moleſtiis perferendis procedente tempore impares fore animo cerneret, ſe quidem magnis & diuturnis laboribus bellicis, quos ſuperioribus annis exantlauerat fractum membris captum eſſe,

vt

vt ingenio duntaxat iam & ſermone valeret, rationem iniit qua Italos pedites ad ſex fere millia, & equites aliquot ex hoſtis exercitu ad ſe alliceret, quo ſuas copias auxit, hoſtem debilitauit. Hac re perculſus Vaſtius, de traiiciẽdo exercitu cogitationem abiicit, veritus ne poſtquam flumen tranſiiſſet, perfugæ illi reliquos ad defectionem ſollicitarent, ſicque copias imminuerent. Itaque Villam Stelloniam verſus ſe recipit, vt Querſio appropinquaret.

Langæi & ducum magna ex parte ſententia erat, vt exercitus Padum ad perſequendum hoſtem tranſiret, vt quæ tum in illius caſtris tum aliis locis conſilia occulta habebat, re perficeret. Sed plerique neſcio qua cauſa permoti (nam dum de ea re deliberaretur, conſilium hoc ſibi probari apertè oſtenderant, & ex eorum ſententia cum Heluetiis egerat, qui illis præſentibus ſe flumen tranſituros confirmauerant) ſententiam mutant, & rationem inueniunt, qua Heluetij concitati tumultuarentur: vt quum progredi exercitus deberet, illi cõuerſis militaribus ſignis rectà Pinierolam, qua reditus eſt in Galliam, proficiſcerentur. Huius rei non obſcura ſuſpicio in Sanjulianum illorum imperatorem cadebat, neque meo quidem iudicio, immeritò. Buterius Pinierolam ſe vnà cum illis recipit. Langæus hac tam inopinata deſtitutione perculſus, quod faceret aliud non habuit, quam vt cum reliquis quos habebat, ſe a baiulis cathedra ſedentem referri iubêret. Italos quos Vaſtio ademerat, Gazellas & Siriã dimittit: hæc ſunt inter Taurinos & Vulpianum exigua oppida. Vaſtius de ſubita noſtrorum profectione certior factus, aliquot ex ſuis mittit, qui Padum tranſirent. Hi quum in caſtro Carinianenſi centurionem quendam è Gallia Narbonenſi cum quinquaginta militibus eſſe comperiſſent, eũ Vaſtij verbis deditionem facere iubent: quem, ſi cunctarentur dum machinæ illuc adueherentur, iuſſurum omnes ſuſpendi affirmabant. Centurio cum ſuis perterrefactus nulla mora interpoſita deditionem facit. Quare Langæus Taurinis ſeptem illinc paſſuum millibus intellecta, veritus ne Vaſtius cum copiis ſubſequutus, munitionum opus, quod ipſe inchoauerat, perficeret, confeſtim Martinum Bellaium fratrem Taurinorum præfectum mittit. Huic mandat vt cum ſuis eò profectus videret quemadmodum omnia geſta fuiſſent, quinam oppidum & caſtrum tenerent, vt ex iis quæ poſtea ſignificaret, ſeipſum illuc deferri, & machinas conuehi iuberet. Martinus vt omnia rectè atq; ordine gereret, oppido egreſſus, centurionem Marvillanum & comitem Maximum Antonium Sueſſanum legatos cum equitibus fere quinquaginta præmimit, qui locum inter Carinianum & Padum flumen occuparent, explorarentque num Vaſtius flumen denuo tranſire cogitaret. Illuc quum perueniſſent, Maximus Antonius collegam in ſpecula relinquit, ipſe per tubicinem ad colloquium aliquem è caſtro euocat. Qua re conceſſa præfectus data & accepta fide egreditur, qui Maximo Antonio notus erat, vt qui eius ductu aliquando militauerat. Ei oſtendit quàm magnæ copiæ aduentarent, quanta machinarum multitudo adueheretur, ſe præmiſſos eſſe, vt locum tantiſper cingerent dum exercitus accederet: ſi paululum modò cunctaretur quin deditionem faceret, ſibi iam minimè integrum fore, illum mortis periculo eximere: qua de re, pro eo ac illum diligebat, plurimique faciebat, monere voluiſſet. Negotium ita agitatur vt ille caſtrum ei in manus traderet. Cæſariani milites Querſium incolumes deducũtur, præſidium firmiſſimum, nequid detrimenti deinceps acciperetur, imponit. Rex audito Carinianum à Cæſarianis captum eſſe, Langæo per veredarium mandat, vt cæteris omnibus omiſſis in vnam hanc curam incumberet, quò illud reciperetur. Nuntius vti aduenit noſtros eo iam potiri comperit: qua ex re magna Regi ſatisfactio accidit. Carinianenſis caſtri deditio, quod mox à Gallis recipitur.

Havd mult opòſt Vaſtius Padum rurſus ad Creſcentium tranſit, & Chiuaſum obſidet, cui præerat Hieronymus Biraguius. Poſtquam impetu bis facto repulſus eſſet, Cazalum cũ exercitu ſe recipit. Per id tempus Cæſar Neapolitanus iter Vulpiano Taurinos tutum reddere cogitat. Gazellas capere inſtituit: quod eo ſibi facilius fore arbitratur, quòd illic Itali duntaxat erant, quos Langæus è Cæſariano exercitu abduxerat: eos porro facilè ſibi conciliaturum ſe ſperabat. Langæus re intellecta equitem Villaganionem propere illuc mittit, qui ſummam imperij obtineret: verebatur enim, dum nemo vnus præeſſet, nequid inter duces controuerſiæ naſceretur. Cæſar ad eos oppugnandos venit, ſed tanta noſtrorum virtute excipitur, vt amiſſis fere octoginta viris ſcaliſque tanquam pignori relictis ſe turpiter recipere cogeretur.

VASTIO Cazalum reuerſo, Langæus animaduertit oppidum Bargas, quod iter Pinierola Rauelum & Saluſſas claudit, magnum toti planitiei nocumẽtum afferre, propterea quòd noſtris oppidis interiectum eſt, Vaſtium verò non facilè ſubſidio illi venire poſſe. Quamobrem Buterio mandat, vt Pinierola profectus, ne Heluetij deſides manerent, Bargas obſideret. Ad hanc rem conficiendam quicquid militum habebat, ad eum mittit, paucis exceptis, quos ad Taurinorum oppidum cuſtodiendum retinet. Ille accepto ſtatim mãdato ſex cannis Pinierola eductis profectus, Bargas venit. Cœnobium caſtro proximum ab Hiſpanis munitum eſſe reperit, q̃ expugnare prius oportebat, quàm ad caſtrum veniretur. Quare perſpecta Buterius machinas ſumma celeritate promouet & muros quatit, vt vigintiquatuor horarum ſpatio aditu pateſacto, milites Galli cum aliquot equitibus, qui pedites pugnabant, vi irrumperent, qui circiter trecentos homines illic interficiunt. Poſtea caſtrum adoriri cœpit (eſt autẽ arx quadrata) inſeriora munimenta occupat. Ruina facta hoſtes colloqui velle ſe dicunt. Tandẽ multis habitis ſermonibus paciſcuntur, niſi Vaſtius aut alius eius iuſſu intra ſex dies tanto exercitu veniret, vt obſidionem tollere poſſet, incolumes inde abituros: qua de re obſidibus datis cauent. Vaſtius hanc eſſe pacti rationẽ certior factus, cæteris omnibus poſthabitis magnis illuc itineribus contendit. Quum Padum iam copias traduxiſſet, neque procul Villafranca eſſet, Buterius quòd ſe tanto exercitui imparem eſſe ſatis ſciret, redditis obſidibus Brequeraſſo ſe Pinierolam recipit. Vaſtius impoſito propere prçſidio, veritus ne dum abeſſet, aliquot è ſuis oppidis occuparentur (neque enim neſcius erat multa clanculum vbique tentari) Querſium redire maturat. Neque tamen tanta vñ feſtinatione potuit, quin Langæus arte & dolo caſtrum Montalrium & tria alia Mõſerratenſis ditionis oppidula adimeret: quæ recipere ille nonniſi ægerrimè poterat, quòd hyeme proxima machinas illuc aduehere minimè facile eſſet. Langæus quum Bargas in Regis manus non veniſſe doleret, Vaſſæo qui Pinierolæ præerat, imperat vt Paulum Monnetum loci præfectum ad ſe alliceret: (cuius rei perficiendæ rationem ipſe oſtendit) deinde aliquot milites qui proximè è Gallia venerant, cum quatuor cannis aſſumptis rectà illuc contenderent. Ille quod iubebatur celerrimè perficere aggreditur: erat enim ad res magnas & cum periculo cõiunctas ſuſcipiendas valde impiger. Poſtquam eò venit, collocatis machinis, quum nulli adeſſent tormẽtarij magiſtri neq; ductores, cùm cæteri comites manum rei admouent, tum in primis Picardus quidam nobilis Manlij frater, qui ad hanc rem natura effictus videbatur. Horum diligentia turris murus deijcitur, ſed non iuſta ruina: verùm loci præfectus ex ea re colloquij ſpeciẽ nactus, caſtrũ Vaſſæo tradit, ac in Regis partes tranſit.

Rex Annobaldum cum exercitu in Pedemontanorum regionem mittit

OSTENSVM eſt antea quibus ex copiis conſtabat exercitus quem Rex ad Perpinianum habuerat, quis etiã fructus ex tanta expeditione redierit. Hunc Rex ne inutilẽ relinqueret, ſed quadam illius parte q̃ idoneum anni tẽpus ſupererat vteretur, Annobaldum in Pedemõtanorum fines proficiſci iubet, cui Recroquianos pedites Germanos, veteranos Gallos, Italos, ſerentarios omnes, & quadringẽtos grauis armaturę milites attribuit, hac ſpe ductus, vt tãta exercitus acceſſione (Vaſtianis viribus quia ſtipendiũ non numerabatur, valde accifis) aliquid magni perfici poſſet. Annobaldus cum eo exercitu Brigantium venit, copias partim Pinierola partim Suſis tranſmiſſas Carinianum mittit, propterea q̃ Vaſtius Carmaniolæ conſederat, quod oppidum trãs Padum duo paſſuum millia aduerſo flumine abeſt: ipſe Taurinos, vt cõſilia cum Langęo conferret, proficiſcitur. Langæus clã naues parandas ad Padum flumen curauerat, quibus quũ noſter exercitus Cariniani eſſet, neq; Vaſtio cõſtaret q̃ in partem progreſſuri eſſemus, pedites & machinę ſecũdo flumine deportarentur: prçterea Ludouicũ Biraguiũ Vorlingi iuſſerat panes coquendos curare, quibus noſtri decẽ dies alerentur. Quę omnia eò pertinebant, vt Caſalũ & alia oppida in quibus cõſiliorum ſuorũ cõſcios habebat, opprimerentur. Quippe noſtri illuc diurna & nocturna nauigatione deuehi poterãt, quò Vaſtio, quãtũcunq; feſtinaret, vix quartis caſtris accedere licebat. Sed extiterũt maleuoli, qui hominis induſtriæ inuidẽtes Annobaldum ab hac ſentẽtia, à qua nõ alienũ ſe præſtabat, deduxerunt.

LANGÆVS vbi ſe oleum & operã perdidiſſe cõperit, aliam tamen rei bene gerendæ occaſionẽ affert. Erat ei quidã apud Vaſtium neceſſarius, à quo nuntium acceperat, ſi noſtri Padum noctu tranſirẽt, ſine dubio fore, vt in Cæſarianos in ipſo trãſitu ad Villam Steloniã inciderent, vnde nulla ratione euadere poſſent, modo pręmiſſis circiter

qua-

quadringentis equitibus inter Carmaniolam & Villam Stelloniam, exercitus illi aduerſus inter Villam Stelloniam & Querſium occurreret: Vaſtius enim veritus ne cingeretur, noctu Querſium ſe recipere decreuerat. Denique qui Lágæo nuntiari iuſſerat, ſe itineris ducem ſore pollicebatur. Hac de re ad conſilium refertur, placet aggredi, conſtituntur qui primum agmen ducerent, & qui poſtremum clauderent. Sed noctis interuentu neſcio quæ cauſa inciderit cur exercitus nuſquam iret. Tantùm Franciſcus Bernardinus Vicomercatus cum ducentis equitibus ferentariis exploratum mittitur, qui rem ita habere comperit, vt narratum fuerat, imò ex poſtremo eorum agmine ſpolia multa & impedimenta abduxit. Non dubium erat quin res fœliciter eueniſſet, quum in hoſtium exercitu tria duntaxat eſſent Germanorum peditum millia, & Hiſpani mille, in quibus omnia auxilia externa poſita erant. Quibus pulſis & cæſis facile erat deinceps vlterius progredi, quum Vaſtio tantùm Italicæ vires abſque vllis Germanis, quos in ipſa fronte collocaret, ſupereſſent. Langæus tandem quum negligi videret quæ multa cura & magnis ſumptibus parauerat (multos enim viros magno pretio ſibi conciliauerat, & multa ad tantas res neceſſaria magna pecuniarum ſumma confecerat) proſpexit ſe aliis in rebus non minori contemptui habitum iri. His cauſis adductus & corporis valetudine affectus, vt qui diuturnis laboribus in paralyſim incidiſſet, venia à Rege impetrata Taurinis penſili vehiculo ſedens proficiſcitur, eo conſilio vt ad Regem veniret, cui ante obitum cupiebat multa quæ in rem illius eſſent, aperire, quæ nulli alteri committenda cenſebat, ne iis obeſſet qui ſibi fidem habuerant. Verùm iter tantum per morbum illi conficere non licuit. Etenim nono Ianuarij menſis die, anno 1542 ad Sanſaſorinum in Tataro monte moritur, magnum bonis omnibus & eruditis viris ſui deſiderium relinquens.

Gulielmi Langæi mors.

AMIRALIVS Annobaldus quum à tantis rebus perficiendis aberraſſet, Carmaniolæ, vnde hoſtis diſceſſerat, caſtra facit. Illic ab Alſunio & Corſio Sauiliano nuntiũ accipit, Conij tantam eſſe hominum paucitatem, vt ſi celeriter progredi vellet, quò illam, priuſquam ſubſidium ſubmitteretur, cingeret, primo ipſo aduentu potiturum eſſe minimè dubitarent: neque enim ſatis magnam intus eſſe hominum multitudinem, quę vel vnum impetum ſuſtineret. Hac re intellecta cum quatuor cannis proficiſcitur, relicto Martino Bellaio Taurinorum præfecto, cuius fidei omnia ciſpadana cõmittit, proptereaquòd hoſtis cum exercitu ad pontem Sturium conſederat. Poſtero die Bellaius fit certior cohortes Recroquianas Riuolas veniſſe, quibus vt Padum tranſirent, ad pontem Taurinenſem veniendum erat, quòd Carinianenſis & Moncalerienſis confracti eſſent. Quamobrem locum & cibaria ad eos excipiendos parari iubet, eo conſilio vt eorum opera aliquid obiter facere aggrederetur. Iam verò trans Padum tria ab oppido paſſuum millia ſita erant in iugo Monferratenſi aliquot oppidula, Turris Samboniana, Caſtellio & Sarraphael, quę Taurinenſibus maximo erãt incommodo, proptereaquòd inde, velut è ſpeculã, quicquid oppido egrediebatur, facilè cõſpici poterat: vt Cazalum, Burgonem & ad alia loca, ex quibus cùm reliquum commeatum, tum verò vinum magna copia accipiebamus, noſtri adducere nequirent, quin hoſtibus eſſent conſpicui. Hæc oppida quum antea tentaſſet occupare, ſpe deceptus fuerat, nonnullóſque ex ſuis amiſerat, in primis Malicornius Cœnomanenſis peditum tribunus, ſclopo ictus dimidia corporis parte mutilatus fuerat. Quibus cauſis adductus, hęc loca vi expugnare Germanorum virtute fretus decreuit. Quatuor cannas cum inſtrumentis apparari iubet, boues ex oppido ad illas vehendas accipit: Germanos prima luce ex oppido proficiſci iubet, atque vnà cum eis partem quandam equeſtris turmæ Annobaldianæ, turmam inſuper Langæi fratris (is tum iter in Galliam faciebat, in quo eum obiiſſe ſuprà oſtendimus) deinde ſuam, tres denique peditum Gallorum cohortes ex præſidio Taurinenſi. Vbi Samboninm ventum eſt, conſtituuntur machinæ, quibus ſtatim fit in muro aditus: quo Germani irruptione vi facta, omnes interficiunt. Solus centurio viuus ſeruatus ſuſpenditur, quòd nimia ſui præfidentia bombardarum impetum tam infirmo loco ſuſtinuiſſet. Inde Caſtellionem progreditur, quod oppidum exiguum in ſummo montis iugo ſitum bombardis peti non poteſt, niſi ex oppoſito monte, in quem tormenta ſubuehi abſque machinamentis & induſtria aut humano robore non poſſunt: nam equis quidem omnino eſt inuius. Germani Samboniana præda tanquam viſceratione qua-

Bellaius aliquot oppida capit.

1541. dam inuitati, manum rei tam difficili admouent eo conatu & viribus, vt duas cannas eò ſubducerent non minori facilitate quàm ſi falconelli fuiſſent. Hoſtes intus erant numero quadringenti egregiè inſtructi: qui tamen Samboniana ſtrage perterriti, præterea tã numeroſum è Gallia exercitum preter omnem ſpem conſpicati, tanto metu afficiũtur, vt nulla tormentaria oppugnatione expectata impedimentis ſaluis deditionem facerẽt. Egrediuntur illinc quadringenti milites armis, vultu & corporis habitu totius Italiæ præſtantiſſimi. Si viros ſe præbere animum induxiſſent, is erat oppidi ſitus, vt oppugnatio laudis & honoris materiem habitura fuiſſe videretur. Sarraphaellani non expectato noſtrorum aduentu, ſuos obuiam mittunt, qui ſe dedere & imperata facere velle dicerent: quorum exemplum alij in quatuor oppidulis ſequuntur. Hæc omnia ſolo adæquantur præter Caſtillionem, cui pſidium (quòd defendi poſſe videbatur) ad cuſtodiendum tranſitum imponitur. His confectis rebus Bellaius Germanos Moncalerium ſecundum illos montes ad Amiralium mittit, qui poſtridie ad eum veniunt, quum quidem Conium ire cõtenderet. Amiralius Conium cum toto exercitu quum veniſſet, machinas ad eum locum obuertit quem minimè firmum audierat, ſed verba ſibi data eſſe comperit, quòd is locus aggere oppoſitò munitus eſſet. Itaque muro deiecto noſtri quum irrũpere conarentur, ac in ſummum vallum euaſiſſent, aggerem conſpiciunt ſtrenuis militibus propugnantibus refertum, vbi ad horæ ſpatium præliati ſe recipere tandẽ coguntur. Multi ex noſtris viri fortes cadunt, in quibus centurio Brocotus Normanus cũ legato & ſignifero, comes Gulielmus Biendraſius Monferratenſis cum legato, legatus & ſignifer Sampetri Corſici, ipſe lapidũ ictibus grauiter ſaucius, Sanſtefius centurionis Cauaguij ſignifer, & alij multi qui ordines ducebant, vulnerantur. Ea quæ inſequuta eſt nocte ducenti equites & octingenti fere pedites à Vaſtio miſſi, oppidum aduerſa parte quàm oppugnatio facta erat, ingrediuntur. Poſtquam diluxit, amiralius ſubſidiũ oppidanis miſſum eſſe certior factus, quum tormentaria tela deficere intelligeret, exercitum abducere decreuit. Multorum ea eſt ſententia, ſi octo cannas cum iuſto apparatu duxiſſet, vt duobus ſimul locis muros concuteret, atque adeo vires oppidanorũ exiguas diſtineret, valde veriſimile eſſe vel vi noſtros illuc irrupturos, vel hoſtes deditione in eius poteſtatem venturos fuiſſe, quòd non tanto eſſent numero, vt vbique ſimul propugnarent. Verùm non ea fuit numinis voluntas. Dum illinc diſcedunt, comes Maximus Antonius & Marvillanus Bellaij legati & Theodus Bedanius Albanus ducentos equites Cæſarianos ad Braſum è regione Queraſſij obuios habent, quos adorti prælio ſuperant, & magnam partẽ capiunt. Hoc memorabile illa expeditione geſtum eſt.

ANNOBALDVS quũ ſe hyeme propinqua à bello gerendo prohiberi animaduerteret, in Regium dominatũ redactis aliquot oppidulis, Villanoua Aſtanorum, Pirino, Cambiano & Ripa Queraſſia, quæ hoſtes ipſi deſeruerant, exercitum dimittit, Buterio prorege, dũ abeſſet, apud Pedemontanos relicto, Taurinis Martino Bellaio Yuetotẽſi principe, Pinierolæ Vaſſæo, Chiuaſi & Vorlingi Ludouico Biraguio, Sauiliani Termio, reliquo exercitu domũ dimiſſo, præter duo Heluetiorũ millia quibus Sanjulianus præerat. Recroquiũ cũ ſuo Germanico peditatu in Galliã reuerti iubet, quos Rex quibus locis videretur collocaret. Ipſe vt ad Regẽ rediret, circiter Cal. Ian. proficiſcitur, & monte Ceniſo iter ingreditur. Noualæſam vbi veniſſet, monetur grauẽ procellam toto monte graſſari: neq; tamen vlla oratione flecti poteſt, quin eo die tranſire conaretur, tẽpeſtatis ſæuitia ſuperiorẽ ſe fore ſperans, idq; contra omnium marronũ qui appellantur ſententiã: qui montiũ tempeſtates, vt nautæ maritimas præſentiunt & callent. Quũ mediam montis partẽ cõſcendiſſent, inter Ferreriã & xenodochij planitiẽ, tãta tẽpeſtatis vehementia deſæuire cœpit, vt comites magna ex parte in ſummũ diſcrimẽ venirent, quãtũuis peritis ducibus vterentur. Multi niuibus obruti pereunt, inter cæteros Carrugius quidã iuuenis illuſtri loco natus: alij oculis orbantur, alij pedibus mutilantur, maxima reliquorũ pars nunquã poſtea firma fuit valetudine. Cõplures etiã milites partim Germani, partim alij, q arbitrarentur talem ac tantũ virũ nonniſi certiſſimè explorata loci natura tam periculoſum iter ſuſcipere velle, illũ ſequuti à via aberrarunt. Ipſe quidem vbi ad planitiem perueniſſet, adeo attonitus cũ ſuis ducibus hæſit, vt abſq; quorũdam ope qui è diuerſoriis q̃ ad ſummã planitiem ſunt, egreſſi illi ſubuenerunt, minimè ſit dubiũ eundẽ illius cum cæteris exitum futurum fuiſſe. Malgironius, qui loci ingenium perſpectũ ha-

Annobaldus in alpiũ tranſitu valde periclitatur.

bebat,

bebat, ac tempeſtatem imminentem proſpiciebat, in xenodochiolo, quod ad montis radices ſitum eſt, in poſterum diem ſubſtiterat: quò nonnullos nobiles gelu ſemianimes illac iter facientes receperat, qui hac ratione ſeruati ſunt. Huius tanti periculi cauſa eſt q. in eo loco duo vtrinq; altiſſimi montes impedent, qui anguſtum valde interiectum tranſitum efficiunt. Quum in his mõtibus tempeſtas cooritur, moles niuium viſuntur, quas ventus præcipites deturbat, quæ vbi colligi incipiunt, ex ſummo iugo exiguam quandã præbent ſpeciem: verùm antequam ad ipſas fauces deuoluantur, inſtar montis vaſta illa magnitudine quicquid in ipſo aditu occurrit euertunt. Quin ipſam quoq; ſubiectam planitiem atq; adeo itinera contegunt, vt duces ipſi viam tenere nequeant, ac ſuos comites in lacunas niuib. refertas præcipites agant. Amiralius vbi ex tanto caſu euaſiſſet, atq; ad mõtis radices perueniſſet, equis veredarijs iter perficere ſtatuit, quòd nuntium à Rege acceperat, vt Caſtelloraldi illum conueniret.

Rex exercitu à Perpinianenſi obſidione reuocato, quum Agathopoli diſcederet, per nuntium certior fit Rupellanos tumultuatos eſſe, vimq; ſalinarij vectigalis redemptoribus intuliſſe. Quamobrem quum illinc Caſtelloraldum ac deinceps Lutetiam cõtenderet, ſtatuit ex itinere ſupplicium de illis ſumere: Ludouicum Germanici peditatus tribunum, cui Mansfeldus antea præfuerat (nam is domum reuerterat) ſe comitari iubet. Rupellam poſteaquam peruenit, ciues vniuerſi, quòd meritò vererentur ne pro atrocitate debitas pœnas luerent, omnem lapidem mouere cœperunt, vt ſibi illum placarent, ac in eius fidem atq; clientelam rurſus acciperentur. Cal. Ian. in horto ædium in quib. Rex erat, conueniunt, vt publico ciuitatis nomine cõdonari ſibi rebellionis crimẽ peterent, quo ſe multis ration.b. obſtrinxerant, dum parendi fidem & integritatem, qua ſubditi erga ſupremum ſuum principem obligantur, violarant. Ibi Rege pro tribunali ſedente, Rupellani cum inſularum finitimarum ciuib. capitibus apertis, manibus paſſis, lacrymabundi, ſuppliciter Regiam clementiã implorare cœperunt, oratore vſi viro quodã, qui illarum inſularũ aduocatus dicebatur, qui huiuſmodi verba fecit. O diẽ inauſpicatum, Rex potentiſſime, & in ſempiternam poſteritatis memoriã deteſtandum, quũ nos obſequentiſſimi aliquando & addictiſſimi tuæ maieſtatis ſubditi Rupellani & inſulani eò amentiæ atq; inſaniæ venimus, vt lenitatis atq; benignitatis tuæ incõparabilis, innumerabiliumq; in nos beneficiorum obliti, tã fœdum & immane crimen admiſimus, vt officij & fidei arctiſſimã obligationem, qua tibi cùm rationib. illis tum omni iure diuino atq; humano deuincti ſumus, non agnoſceremus. Cõmiſſum id à nobis eſt, Rex optime, cuius cauſa irã tuã grauiſſimè in nos cõcitauerimus, & ab omni apud te gratia noſtra culpa exciderimus. Quamquidem eo atrociorem eſſe cõfitemur, quo tua erga nos humanitas & indulgentia magis nota exploratаq; eſt. Itaq; q. miſeri iſti ſupplices ad tuos pedes proiecti, ſibi veniam dari obſecrãt, ſi eos & ſceleris grauitatem ſpectes, omnino indigni ſunt quib. ignoſcas: ſin quæ tuę clementię ac lenitatis magnitudo ſit attendas (quẽadmodum pſalmographus rex ille Dauid immenſã Domini miſericordia ſe tuti prædicabat) bona nos etiam ſpes habet Rex maxime, fore vt eorum vocem quos habes reos confitentes, quiq; ſolij maieſtatis tuæ ſubſellium procumbentes deoſculantur, exaudias: qui pedib. tuis aduoluti, cum ſumma animi ægritudine & lacrymis, ob culpã in te cõmiſſam id orant atq; obſecrant, ne illud maleficium in q. incidimus, cuiuſq; cauſa publico mœrore vociferamur, tuamq; fidem & opem imploramus, reſpicias: potius innatam miſericordiam & clementiam tuam prę oculis habeas. Ibi tũ orator in genua demiſſus, voce tremula, luctuoſa & flebili miſericordiã aliquo temporis ſpatio inclamans, quaſi orationem habere, quã inchoauerat, pgeret, ait: Infauſtus atq; ater ille dies nobis accidit, Rex clementiſſime, quum id à nobis patratum eſt, cuius cauſa te meritò infenſum habemus, tuo in nos amore & ſtudio indignos nos pſtitimus, eam denuq; famam & noſtrę fidei integritatiſq; laudem obſcurauimus, qua ſuperiorib. ſeculis tũ apud te tum apud maiores tuos cõmendabamur, vt nunc leuitatis & pfidiæ toti orbi ſpectaculum pbeamus. Quam tamen ô Rex, nobis remitti ſupplices precamur. Ibi vniuerſus populus denuo miſericordiam ſublato clamore implorare cœpit, quoad gemebunda vox cùm omnib. qui aſtabãt, tũ Regi ipſi ex oculis lacrymas exprimeret. Qui interiecto aliquo ſpatio ſic loquitur.

Equidem huc non veni vt doceam quantum dolorem ex eo nuntio ceperim, quum ad me perlatum eſt, quo tempore ipſe & liberi de tuendo amplificandoq; honore

Rupellanorũ ob ſalinariorũ vectigal rebellio.

Rupellanorũ oratoris ad Regem oratio.

Regis ad Rupellanos ciues reſponſio.

1541. noſtro & regni ſalute propugnanda laborabamus, vos neſariam hanc rebellionē, quam nunc agnoſcitis, feciſſe: ſed vt vobis ô chariſſimi ciues (ſic enim vos compellare non dubitabo, poſtquam commiſſum ſcelus confitemini) oſtendam ſacinoris quod à vobis deſignatum eſt, quum (vt ipſi loquimini) quod ſubditi erga principem officium ſit, obliti eſtis, eam eſſe immanitatem & vindicandi neceſſitatē, vt nihil ſuprà, ſiquis quæ hinc conſequuntur diligentet attendat. Etenim omnis regia poteſtas omniſque ciuitas rectè inſtituta duabus tantùm tebus conſtat, vt moderatum ſit eorum qui præſunt imperium, & ciuium atque eorum qui parent, in obſequendo fides & integritas eluceat. Quorum ſi alterum deſit, perinde eſt atque quum in hominis vita anima & corpus ſeiunguntut: quæ vita in animi imperio, corporis ſeruitio obſequioque conſiſtit. Deum oto, vt quod mihi in vos imperium dedit, eique acceptum feto, illud modo & ratione adminiſtrare largiatur, cuius mihi rationem olim reddendam ſcio. Porro quanquam imperij altera pars eſt de vitiis & ſceleribus pœnas cōſtitutas ſumere: qua in re exempla tū priſca tum noua mihi non deſunt, quæ imitari queam, vt ius meum ſumma ſeueritate & acerbitate exequar (id quod ſæpe ad populi inſolentiam compeſcendam neceſſe fuit ſacere) tamē non minus decere principem arbitror, (præſertim qui ita ſemper vitam inſtituit, vt clementiam inexorabili & rigidæ ſeueritati anteponat) populum ad ſanitatem reuerſum & veniam pudore deiectum petentem complecti, quàm populi partes ſunt dicto eſſe audientem, & fidem principi ſeruare, quem lenitate magis quàm aſperitate vti experitur. Neque verò illud clam me eſt, plerunque fieri vt lenitate illa & miſericordia tantopere à Ieſu Chriſto domino noſtro eiuſque diſcipulis & apoſtolis celebrata, ac toto orbe pateſacta, populus malæ mentis & animi non modò non emendetur, ſed etiam deterior reddatur. Verùm illud quoque non minùs exploratum habeo, vos tam probis patribus ptogenitos eſſe, quorum fides tot meis maioribus reipſa fuit notiſſima, quin & vos ad hoc vſque tempus mihi tam diligenter paruiſſe, vt longè recens hoc peccatum quàm vetera illa officia & pietatem obliuioni dare malim: ac profecto non magis eſt priſtini veſtri moris nō morem gerere, quàm mei ingenij hanc culpā non ignoſcere. Lege ſanè alij agant, & imperio ſuo aſpetius atque adeo acerbius in ſuos vtantur: mihi quidem, quoad eius facere potero, miſericordia arridebit: neque vnquam libenter eò adducar, vt in meos ita conſulam, quemadmodum Cæſar in Gandauos in leuiore quā veſtra hac offenſa conſuluit. Qua ex te cruentas ille manus geſtat, quum ego adhuc, Dei merito, meas à meorū ſanguine puras continuerim. Ac ille quidem tanto ſuorū profuſo ſanguine ſimul & multis vitam eripuit, & reliquorū voluntatem atque animum à ſe alienauit. Ego verò fote confido vt veſtri animi magis ac magis in officio hac mea clementia retineantur: vt quum veſtra fides egregia ſemper antea extiterit, deinceps illuſtrior perſpiciatur. Nunc id à vobis peto, vt quod factum eſt, obliuione deleatis: equidem nunquam quoad ſuperſtes ero, in memoriam reuocabo. Hoc modò memoria tenere ſtudeatis velim, vt quales antea fuiſtis, tales in poſterum vos præſtetis. Deum equidem precor vt ipſius fauore ęquiorem me præbeam quàm adhuc feci: Peccatum ipſum & nefas vobis à Deo cōdonari ſummis precibus opto & oro: quod ad me ſpectat, noxam totam tum capitalem tum pecuniariam prorſus remitto, & debitæ pœnæ abſq; vlla exceptione gratiam facio, hac nimirum lege vt promiſſis ſtetis: quod tamen ipſum multo minoris æſtimo, quam quòd vos ex animo facti pœnitere perſpicio, vt qui hoc ſciam, principis potentiam in ciuium beneuolentia & fide magis quàm in vlla alia re ſitam eſſe.

Rex clementer Rupellanis ignoſcit.

AD hanc vocem populus omnia fauſta ac fœlicia acclamatione ſublata illi optare cœpit, Deumque precari vt eum diu ſoſpitem & incolumem ſeruaret. Atque hic populi clamor tandiu durauit, donec Rex rurſus ita loqui inciperet: Qui in vincula coniecti ſunt, eos omnes mox liberos educi iubeo, claues ciuitatis veſtræ & arma vobis reſtitui, præſidia tum equitum tum peditum abduci, vos mihi reconciliatos, priuilegia veſtra & iura planè recuperare, quinetiam vobis ſtipatoribus ad mei cuſtodiam vti hodie conſtitui. Denique vt hodiernum diem nobis tam feſtum illuxiſſe gratulemini, volo nolarum ſonitu, bombardarum ſtrepitu, & igne accēſo in hilaritatis ſignum, Deo immortali gratias omnes agamus, qui fœlices ineuntis anni calendas eſſe iubeat. His verbis loquendi finem lacrymis obortis faciens, ſingularem in ſuos amorem & beneuolentiam teſtificatus eſt. Hac oratione habita populus animis mirum in modū exhilaratis vocem repentè ſuſtu-

tè ſuſtulit, Regi vitam diuturnam perpetua valetudine & ſecũdo rerum ſucceſſu à Deo ſummis precibus expetens. Rex hac in re, vt plurimis aliis, apertè ſuam clementiam & miſericordiam teſtatam reliquit: qua quoties res tulit, perpetuò vti conſueuit.

Iudicis Taurinenſis qui proditionem moliebatur, ſupplicium.

EODEM tempore Martinus Bellaius Taurinorũ præfectus nuntio de fratris Langæi morte accepto, veniam à Rege petit, vt in Galliam ire & reb. proſpicere poſſet, quod Langæus tercentenis francorum millibus obæratus interiiſſet. Prius tamen oppidum illud ab hoſtium conſiliis, quibus illud opprimere clanculum conabantur, tutum reddere conſtituit. Vnum erat, quòd ante tres fere menſes iudex Taurinenſis patria Querſius illi indicauerat quemadmodum à Vaſtio, quum ille Querſium equiti Aſſalio (vt antea demonſtratum eſt) ademerat, monitus eſſet, vt Taurinos reuerſus ſiquam rei bene gerendæ facultatem nactus videretur, eam ne prætermitteret: ampliſſimum fidei & operę præmium à Cæſare (vt ſuos remunerari ille ſolet) datum iri. Itaque huc orationis ſumma redit, vt maximè idoneam ſibi facultatem datam eſſe prædicaret, qua Bellaio gratiſſimum faceret. Se per literas Vaſtio ſignificaturum, quum prætoris ſiue iudicis gradum apud Taurinos conſequutus eſſet, rationem ſe facilè inuenturum qua oppidum in eius manus traderet. Ita Bellaium certiorem de rebus omnibus factum, quo die & tempore Vaſtius venturus eſſet, illum facilè tanquam ineſcatum allicere, capere & omnes eius copias concidere poſſe. Bellaius hac oratione audita, hominis ſenſum alia ratione altius rimari & explorare conſtituit. Hoc ergo inuentum ſibi vehementer probari ſimulat, ſed eſſe quaſdam rationes quamobrem in longius tempus differendum cenſeret: denique grauiſſimè ipſo capitis periculo interminatur, ne quid hac in re præterea niſi diſertè iuſſus tentaret.

HVNC iudicem Bellaius iampridem ſuſpectum habuerat, propterea quòd Montijanus iam inde quum hanc prouinciam tenebat, legatum apud Vaſtium habere tantiſper voluerat, dum fœdus ictum conſtaret. Itaque vnum ex Molarum familia Prouincialem ad Vaſtium miſerat, ipſe Hiſpanum quendam metatorem ab eo acceperat, qui vir cautus & prudens, ſiquis alius tota Italia, erat. Is vt apud iudicem ſibi diuertere liceret petit, qui domi tres filias parum pudicas habebat. Ibi prolixè & lautè cunctos milites maximè Nauarros & Cantabros accipiebat, vt centenos fere & vicenos francos in diurnum ſumptum impenderet: quæ res iam tum effecerat vt Bellaio iudex ille in ſuſpicionem veniret, ne ob rei familiaris anguſtiam ſe facilè corrumpi ſineret. Quamobrem omnibus locis certos homines diſponit, qui literas omnes quæ Querſium (ibi enim Vaſtius commorabatur) perferebantur, interciperent. Tandem Taurinẽſis quidam negotiator Lucinus Berga nomine (quem Bellaius, quòd illi confidebat, monuerat) adoleſcentem quendam iudicis literas ferentem deprehendendum curauit, quibus ille Vaſtio ſignificabat adeſſe tempus quum oppidum tradi poſſet, mortuo Langæo nihil iam timendum eſſe ne conſilia illuſtrarentur: mitteret ergo quendam cui maximam fidem haberet, ornatu mutato, qui põtem ad Padum cum duobus aut tribus iumentis vino onuſtis tranſiret, deinde iter ad manum læuam conuerteret, portamq; palatij quæ Doariam vergit, quæreret: ſiquis percontaretur vndenam veniret, reſponderet ſe Rinola venire, vinum aduehere quod à ſua quadam filia ad ſe mitteretur. Quòd ſi tandem ingredi prohiberetur, ſe cum Bellaio acturum vt ingreſſum cõcederet. Deniq; ne qua dubitatio relinqueretur, eodem ipſo nuntio ſibi teſſeram remitti iubebat: erat autẽ ipſius ſignum cęra effictum duab. chartulis incluſum. Bellaius, ne quid ſe abſente oppidum incõmodi acciperet, ante profectionem cõiurationem hanc patefacere inſtituit. Iudicem accerſitum remotis arbitris rogat, nũquę aliquando de capiendo Vaſtio dixerat, adhuc integra eſſent. Affirmat ille rem adhuc confici poſſe, ſe ad Vaſtium ipſius permiſſu literas priori Sandominicano daturum, quas antè tamen oſtenderet, deinde quę ab illo reſcriberetur, communicaturum. Reb. ita conſtitutis, horę ſpatio interiecto literas affert. Bellaius ad eas legendas Reginaldum Biraguium prætorem Taurinenſem & Ioannem Valentem generalem apud Pedemontanos regium cognitorem adhibet. Quib. perlectis quærit ex eo nũquas alias ſcripſiſſet, ab eo tẽpore quũ illum cõueniſſet. Negat ille ſe quicq̃ ſcripſiſſe, ſcelus hoc capite luendum eſſe, ſi diſertè ꝓhibitus hoc auſus eſſet aggredi. Subitò interceptæ illæ literæ expromuntur: quas quum inficiari nequiret, in caſtrũ abducitur. Interrogatus à Bellaio, prætore & cognitore regio fatetur ſe cum Vaſtio pactũ eſſe vt ad ſe ille

1543. aliquot carrucas vino onuſtas mitteret, modò duas, aliàs tres, ne qua ſubeſſet ſuſpicio: & quoniā dolia longitudine ſunt ipſis carrucis ęqualia, in alijs ſclopi vnà cum vino eſſent, loricæ, tragulæ & omnis generis tela præter haſtas longas: hæc dolia in cellas ſuas demitteret. Poſtea cōplures Itali milites ornatu ruſtico alijs atque alijs diebus venirent, ſpecie cibaria in forum adferendi, qui domum ſuam ſe reciperent, atque in cellis amplis, altis fornicibus, lucidis & ſiccis non procul à platea ad numerum octoginta delitеſcerent. Qui certo die mane quum tumultum eſſe ad portas & Sabaudiam inclamari audirēt, armati plateam occuparent, dum milites ad portam ipſam collecti dimicarent. Bellaius non incertis nuntijs monitus fuerat carrucas ad Linium Cæſarianum oppidū non procul Vulpiano confici, quibus Taurinorum oppidum tentaretur. Ad eam rem noſcendā certos homines collocatos habebat, à quibus de earum profectione certior fieret. Sed quum ſibi propediem proficiſcendum eſſe videret, vt hoſtis conatum infringeret, iubet hominem cauſa cognita obtruncari. Nihilo tamē ſecius Buterium proregem & Monninum qui Taurinis, dū abeſſet, præeſſe debebat, monet vt carrucas diligenter obſeruarēt, breui conſpirationem illuſtratum iri. Alexandrum quendam Cararam illis tradit, qui Groliani tria ab oppido paſſuum millia manebat, ad quem exploratores ſe recipiebāt, à quo quicquid gereretur cognoſcerent. In primis hoc a Buterio petit ne hoſtibus fide publica permitteret fœnum in oppidum aduehere: ſe enim certò ſcire, quod illi machinabantur, carrucis fœno onuſtis perfici debere.

Coniuratio ſicta de occupāda Taurinis

Erat præterea aliud conſilium de occupando oppido. Duo manipuli ductores ex centurionis Molæ cohortibus bello capti, à Cæſare Neapolitano Vulpiani præfecto ſolicitantur vt vnum ex murorum propugnaculis traderent. Quam ad rem, quum illos ſeriò acturos confideret, ducentenos coronatos eis prærogauerat vnà cum ſyngrapha Vaſtij, qua milleni coronati annuo reditu in regno Neapolitano illis darentur. Hāc pactionem aut colluſionem potius illi Bellaio præfecto indicant: quos ille collaudat, confirmatque vt illud ipſum propugnaculum, quod aliquando ab ipſo Cæſare occupatum fuiſſe antea demōſtratum eſt, pollicerentur: eo cōſilio vt magnam Hiſpanorum cædem in ea re faceret. Poſtea tres Hiſpani milites ſe bello capi ſiuerant, vt loci commoditatem explorarent: quibus duo iſti locum & rationem oſtenderant qua Cæſar conata perficeret. Bellaius totum negotium ita adminiſtrare conſtituerat, vt quo die hoc ſtrategema perfici debebat, Heluetij ad duo millia Carmaniola Moncalerium venirent cum totidē fere Gallis peditibus, quos ex diuerſis vndiq; præſidijs colligeret: equites circiter octingenti partim cataphracti partim ferentarij Padum ad pontem Taurinenſem tranſirent, qui hoſtes adorirentur: interim Ludouicus Biraguius cum mille quingentis peditibus Vorlinguo, Chiuaſo & toto agro Monferratenſi eductis ab ea parte quæ Vulpianū vergit, poſtremis inſtaret: ipſe in propugnaculo quod medium eſt, in ſtatione circiter octoginta ſclopetarios collocaret, alios in ſubterraneis cuniculis cum loricis & haſtis, turres ſclopis vncinatis compleret. His rebus ita conſtitutis futurum erat vt dum hoſtes, qui propugnaculum pactum occupaturi erant, dimicarent, Heluetij cum equitatu ponte tranſmiſſo, à latere eos qui foris eſſent, aggrederentur, Biraguius à tergo, denique homines ad mille ducētos porta caſtrenſi egreſſi à reliquo latere in eos impetū facerēt: vt paucos ex tanto periculo euaſuros eſſe appareret. Quinetiam ſi perturbatos vrgere & perſequi Vulpianum vſque placeret, valde veriſimile videbatur, paucis propugnantibus & perterritis ciuibus ipſum improuiſo aduentu captum iri. Verùm quum animaduerteret rem tantam breui perfici non poſſe, ſe porro abſente metuendum eſſe ne ſecus accideret, ſi Buterius & Monninus incogitantius paulo ſe gererent, rem in tuto eſſe, antequam proficiſceretur, metu incerti exitus voluit. Duobus illis imperat vt maiorem Vaſtij tympaniſtam Moretum nomine (quo vtrinque illi nuntio vtebantur) cum duobus Hiſpanis accerſerent, qui propugnaculum exploratum mittebantur. Hos in diuerſorio à magiſtratu comprehendi, quòd fide publica non accepta veniſſent: deinde indicijs prolatis & confeſſione audita conuictos obtruncari iubet.

Die menſis Februarij octauo quum Bellaius calend. profectus fuiſſet, Alexander Carara Groliani relictus, vt Buterium quicquid fieri perſpiceret, certiorem faceret, media ferme nocte per nuntium ad portam Taurinorum miſſum ſignificat Linij & Vulpiani octingentos equites & pedites ad quinque millium numerum coactos eſſe, qui iter

Taurinos

Taurinos verſus inſtituerent, ſibi quidem videri id Linij ſuſcipi quod pridē Bellaio prænuntiatum fuerat. Buterius ſtatim Franciſcum Bernardinum cum quinq; & viginti grauis armaturæ equitibus Vulpianum verſus proficiſci iubet. Is quum cœnobium Cettanum vſq; proceſſiſſet, quod duo paſſuum millia oppido abeſt quà Vercellas iter eſt, hoſtes trans flumen conſpicit, eumq; illi viciſſim, quum quidem primum diluculum eſſet. Illi quum ſe conſpectos fuiſſe animaduertiſſent, re infecta eò vnde venerant reuertuntur. Eiuſdem menſis die duodecimo idem Carara literas ad Buterium mittit, quib. eum de hoſtium profectione certiorem facit: quas ille ſiue incogitātia ſiue negotiorum multitudine occupatus literas non inſpicit. Sub auroram quum pruina craſſior eſſet, hoſtes peditum inſidias iuxta molendinum Serranum ad minorem Doariam, quò ſagitta adigi ex oppido poterat, collocant, equites ad ædem Virginis cognomento Campanæ. *Hoſtes carrucis fœno onuſtis Taurinos occupare conantur.* Poſtea quinque plauſtra fœno onuſta quaternis bubus iunctis progredi iubent, contra regionis morem, vbi duntaxat bini iungi ſolent. Quum autem plauſtrorum in illis locis ea ſit forma, vt inferior pars oblonga & plana ſit, & geminarum ſcalarum ſpeciem habeat, illic ampliſſimam quandam caueam collocarant, quam foris totam vndique manipulis fœneis colligatis & tam accuratè circumpoſitis contexerant, vt nemini non viderentur fœno prorſus referta eſſe. Cauea ſenos milites habebat cum tunicis & manicis loricatis, caſſide, gladio, pugione & parma, altero genu innixos, ternos facie in duo latera obuerſa. Funis erar quo ſcalæ illæ intus reuinctæ tenebantur: quo abſciſſo ſtatim penſilis oſtij inſtar dilapſę, pontis vſum militibus ad deſcendendum præbebant, vt milites eodem ſimul momento deſilire poſſent. Primum plauſtrum ad portam venit, in quo primarius miles erat Alexander Imagius Mediolanenſis: boues agebat miles aurigæ ornatu cum tunica loricata & ſica quam veſte occultabat. Ianitores ad primum pontem rogant, Vnde iſtud? Linio, inquiunt, ſtatimq́ue libellum fidei publicæ à Buterio ſubſcriptum proferunt: itaq; intromittuntur. Quum ad ædes Remoneti centurionis acceſſiſſent, qui cum ſuis cuſtodiendæ portæ præfectus erat (locus erat iactu fermè lapidis à porta) Remonetus quanti fœnum veniret rogat. Auriga magno indicat, quòd ad plateam progredi ſtuderet. Tum ille Perricionem legatum iubet in fœnum tragulam adijcere: ita enim à Bellaio, quum decederet, imperatum fuiſſe in mentem illi venit. Ille tragulam adactā cruentam profert. Repente duo caueæ latera collapſa armatis militibus deſilientibus pontis inſtar ſternuntur. Primus ex illis egreſſus gladio Remoneti medium corpus tranſuerberat, & digitum abſcindit: hunc Remonetus medium amplexus pugione conficit: reliqui in plateam rectà ſe conferunt. Milites ex cæteris plauſtris, vbi patefactum eſſe dolū ſenſerunt, ſtatim proſiliunt, cuſtodes portæ per vim ſtatione ſubmouent, locum & arma ipſa ad poſtem pendentia occupant. Quòd ſi eo temporis articulo qui ad molendinum Serranum erant, celeriter accurriſſent, proculdubio actum de oppido erat, neque vlla ratione reſiſti potuiſſet. Perpetuum porro hoc erat, vt ad plateam cuſtodiendam manipulus interdiu & noctu aſtaret: fortè eo die obtigerat Saluatori Aguerrio vt illic ſtationem haberet. Is audito ad portam tumultu, quum Sabaudiæ nomen ingeminaretur, illuc cum ſuis vadit, è regione diuerſorij cuius inſigne eſt corona, quinque illos è primo plauſtro egreſſos cōfligentes reperit, quibus in fugâm compulſis portam occupare pergit. Dum acriter dimicatur, ciuis quidam faber ferrarius, qui ad portam habitabat, prudenter ſanè re cōſiderata in ſummam portam ſubit, & maximo malleo cratem ferream catena reuinctam demittit: quæ quum rubigine obducta labi non poſſet, tandem catena crebris ictibus fracta cratis decidit. Ea res vna Cęſarianos, qui iam numero mille ducenti ad primi pontis labrum proceſſerant, ingredi prohibuit. Interim adſunt Buterius & Monninus, quorum aduentu porta obſeratur, inter quam & crarem Hiſpanus quidam interceptus hæſit. Nemini dubitandū eſt, ſi aurigæ vnum ex plauſtris ſub ipſa porta ſubuertiſſent, aut boues duntaxat ſoluiſſent, quin oppido hoſtes potirētur, quum nec cratis deijci nec porta claudi poſſet, hoſtes autem in primi pōtis labro iam conſiſterent quum cratis decidit. Cæſar Neapolitanus hac ſpe deiectus, paucis deſideratis ſe recipit. Eius legatus machina interemptus occidit, interficiuntur etiam milites plauſtrarij, ac ne ipſi quidem omnes: nam quum cratis breuior eſſet, nonnulli ſubterlapſi aufugerunt. Atq; ea quidem hoſtium machinario hunc habuit exitum. Buterius poſtea literis quas noctu acceperat apertis, reperit eam rem ſibi ſignificatam eſſe: ſed ad iſtud nondum a-

nimum aduerterat, aut certè nondum proſpexerat. Paulo poſt Paſchalia, anno 1543
1543. Rex certior factus Morinos re frumentaria laborare, Antonio duci Vindocino Picardiæ proregi mandat copias cogeret, vt commeatum illuc introduceret. Qui acceptum mandatum tam diligenter curat, vt ineunte menſe Aprili totus exercitus ad Hedinum coiret. Ibi aderat Franciſcus Lotaringus dux Aumalius ducis Guiſij primogenitus, dux Niuernenſis, mareſchallus Dubetius, Lorgius legionariorum imperator, cohortes Germanicæ tribuni Ludouici, cataphracti amplius quingenti, & ſexcenti ferentarij. Inde profectus caſtra ad Gornæum facit, cis ſyluam Foccobergam: qui locus maximè appoſitus eſt quo cibaria Hedino aduecta ſic ducerentur, vt nullam moleſtiam aut perturbationem alijs Montrolio profectis afferrent. Quin etiam caſtra adeo commodè collocat, vt neutra parte hoſtis commeatum intercludere poſſet. Illic dies circiter quindecim caſtra habuit, quibus in oppidum quicquid neceſſarium erat introduxit. Interim Aumalius iuuenili princeps animo cum hoſtibus congredi cupiens, Morinos proficiſcitur, ſecum circiter centum habens equites nobiles, qui animi gratia illum ſua ſponte comitabantur, Lauallum, Santandræum, Dampetrum, Caſtaneraium, & alius complures iuuenes, qui apud Delphinum educati fuerant. Eò poſtquam perueniſſet, crebris incurſionibus hoſtes ad prælium laceſſebat, Aculeio comitatus Villaboni Morinorum præfecti legato, cum turma equeſtri quinquaginta cataphractorum, vt quotidianis ferè prælijs ad Aream & Santaudomarum egregiè decertaretur. Inter cætera Aumalius aliquando cum illis oppido exijt, quibus acceſſerat Ecarſius cum ducentis equitibus ferentarijs. Poſtquam diuturna ad Aream velitatione hoſtes ad prælium elicere conari, veſperi viderent nulla eos ratione egreſſuros eſſe, ſe recipere parant eo itinere quo Bommio & Hedino venitur. Illic Aumalius quòd hoſtes impetum in ſe facturos, ſeque aliquod virtutis ſpecimen editurum eſſe ſperabat, nouiſſimum agmen claudit. Quum in itinere eſſet vt Morinos reuerteretur, adſunt quadringenti ferme hoſtium equites, qui aduerſo itinere Hedino ad noſtrorum caſtra contenderant, eo conſilio vt commeatum duci prohiberent. Aumalius etſi eos multitudine longè ſuperiores eſſe intelligebat, tamen ſuorum virtute fretus ad pontem, quà illis omnino iter erat, præſtolatur, & impetu in eos prætereuntes acerrimo facto multos ex equis deturbat. Illi tamen, quòd numero multis partibus ſuperabant, pontem noſtris permixti tranſeunt, nō parua interim ſuorum iactura, vt quos Aumalius ad ipſas Areæ portas continenter inuadebat. Illinc ſe noſtri recipiunt, hoſtium & equorum ſanguine multo magis quàm proprio reſperſi, & in oppidum captiuos centum equites adducunt. Aumalio cauſa receptus faciendi fuit, quòd pedites magna multitudine Area egreſſi, noſtros ad pontem quendam, vbi illis tranſitus erat, anteuertere contendebant. Abſque eo enim fuiſſet, multo acrius hoſtes perſequi decreuerat.

Aumalij virtute hoſtes cæduntur.

E O D E M anno die menſis Aprilis quinto & viceſimo Vindocinus Regem miſſo Sangermanum Layorum nuntio certiorem facit, exercitus ſtipendium extremo illo menſe deficere: quòd ſi menſtruum adhuc ſtipendium mitteret, ſibi facultatem non deeſſe, qua finitimum quoddam Cæſarianæ ditionis oppidum, imò ipſam Bapalmam tum oppidum tum arcem ſubigeret, quòd omnia paucorum præſidio tenerentur. Rex qui ad menſis Maij finem ipſe exercitum educere decreuerat (quemadmodum infrà dicetur) vlterius illum quicquam aggredi vetat, ne ſuas rationes hac de cauſa conturbare cogeretur. Porro cauſa cur tota Arteſiana & Hannonia ora tam infirmis præſidijs teneretur, hæc erat, quòd dux Cliuienſis exercitu in Brabantorum fines ducto duo iam aut tria oppida Cæſari ademerat. Quare Burgundiones ſuas illuc vires vniuerſas, vt illi obſiſterent, contulerant.

Vindocinus Lillerium captum incendit

V I N D O C I N V S dum Regis ſuper hac re ſententiam per nuntium ſciſcitatur, & ſtipendium deficere oſtendit, certior fit oppidum eſſe Lillerium, inter Betunam & Aream, in paluſtris loci aditu ſitum, vnde noſtris plurimum incommodi inferebatur. Itaq; quod ſupererat temporis quo militibus ſtipendium perſolutum erat, eo vti ad illud capiendum decreuit, & ſtatim obſeſſo machinas promouere cœpit. Hoſtes intus ad quingentos pedites & ducentos equites erant: qui initiò ſe ad defendēdum paratos eſſe præ ſe ferebāt: verùm illa virtus paulo pòſt elangueſcere cœpit: muro deiecto noſtros ad irruptionem ſe parare conſpicati, de pactione agere cœperunt. Multis habitis colloquijs

cum impedimentis abire permittuntur, oppidi deditione facta. Quę res tempeſtiuè admodum accidit, propterea quòd igne pulueri tormentario immiſſo, ægerrimè ipſa tormenta ex incendio extracta fuerant, quin plauſtra conflagrarent. Accedebat quòd Aumalius excelſi princeps iuuenili ardore animi, ipſe irrumpere conſtituerat: a qua eum ſententia Vindocinus quum deducere nequaquam poſſet, ipſe eandem periculi aleam ſubire, quantumuis prorex, parabat. Quæ res nonniſi valde infœliciter cedere poterat, ſi alter aut etiam vterque in ea dimicatione interijſſet: vix enim aliter accidere poterat, quum in primis ipſis ordinibus prorſus conſiſtere decreuiſſent. Deditione facta oppidum incenditur, & portæ euertuntur, ne cui hoſtibus vſui eſſet. Vindocinus multa exigua caſtra ad Morinos, Santaudomarum, Aream, & Betunam ſita excindit: deinde exercitum in eum locum reducit, dum noui aliquid à Rege acciperet, vnde eodem die vel dimiſſo exercitu ſe tutò reciperet, vel vlterius in hoſtium fines mouere poſſet, quemadmodum ſibi à Rege imperari intelligeret. Locus ad eam rem maximè commodus deligitur, vt Ferventum ad Canchium flumen ſe reciperet. Illic mandatum à Rege accipit, quo milites in præſidia deducere, ſolos Legionarios (quos paucis diebus denuo cogere facile erat) ex toto exercitu dimittere iuſſus paret.

LIBRI NONI FINIS.

I

MARTINI BELLAII LANGAEI COMMENTARIORVM LIBER DECIMVS.

Rex de exercitu in Cæſaris ditionem ducendo agit.

IAM menſis Maij finis appetebat anno 1543, quum Rex Villerii Coſteræorum copias ſuas vndequaque colligere conſtituit, vt quò ex concilij ſententia optimum videretur, impreſſionem faceret. Nonnulli cenſebant Lillerium, quod proximè captum & incenſum fuerat, muniendum eſſe, id facilè propter loci naturam & ſitū fieri poſſe, quòd duabus è partibus palude cingeretur, vnuſque Pernas verſus aditus eſſet, quem muniri oportere videretur. Præterea Sanvenantum quoque arte muniendum, quod iam natura munitum eſſet, quatuor paſſuum millia Lillerio ad Lilium flumen ſitum, in inſula triquetra, quæ flumine & & palude vndique cingitur, flumen nullo opere aut labore deriuari poſſe, duabus tantùm vijs ſtratis aditum illuc pertinere. Noſtros eo loco potitos, totam Flandriam incurſionibus nullo remorante aut obſtante oppido vel tranſitu, infeſtare poſſe. Inſuper ad Sampaulum aut certè Pernas arcem ædificandam, vt hac ratione iter Lillerij tutum eſſet, & ad commeatum ducendum Morinorum ſubſidio (quod oppidum millia paſſuum octo inde abeſt, ad læuam ſitum quâ Pernis Lilerium itur) maior facultas daretur. His rebus omnino fieri vt Morinis, Pernis & Lilerio, poſtremo Hedino (quod pone ſit) à noſtris occupatis, commeatus iam non aliunde importari, ſed ex ipſis locis colligi poſſet. Alij contrà afferebant, oppidum Auennam propter defenſorum paucitatem (nam ad bellum Cliuienſe milites ex illo præſidio profecti fuerant) improuiſo aduentu cingi, atque adeo antè vi expugnari poſſe quam hoſtis auxilio adeſſet: ſin minus, Landriſium captum iri ac communiri cum caſtro Emeriano & alijs finitimis locis, quibus aditus in Hannoniorum fines peruius pateret. Hoc conſilio Rex probato amiralio Annobaldo (qui in Brionij Lutetiæ demortui locum proximè ſucceſſerat) negotium dat, vt rectà ſe illuc conferret, atque oppidum, dum ipſe toto exercitu ſubſequeretur, cingeret, denique ſubſidium ingredi prohiberet. Vindocino per nuntium mandat, vt exercitum ad Abbauillam denuo colligeret, quem per medios hoſtium fines duceret, atque ita ex hoſtico viueret, & Gallico agro parceret, denique ſibi ad Catellum Cameracorum præſto eſſet. Ita fiebat vt amiralij exercitus tanquam prima acies ad manum dextram eſſet, Vindocinianus ad læuam, ipſe medio loco incederet.

Regis exercitus in Belgiū ducitur.

AMIRALIVS à Rege. Villerij Coſteræorum dimiſſus Sueſſionem venit, inde Monticornutum Terracinorum, vbi exercitum quem ducturus erat colligit. Ex eo loco Stratæam ad pontem ad flumen Oſiam iter facit. Inde pabulo recreatis equis, ad crepuſculum Longouallanum cum cataphractis quinquaginta, Martinum Bellaium Langæum cum ſuis & Landam cum mille peditibus proficiſci iubet, qui flumine traiecto inter Auennam & ſepem Auennæ quam vocant, conſiſterent, nequid ſubſidij ab à locis vlterioribus accederet. Porro inter Auennam & Stratæam quatuor fere paſſuum millia cis Auennam, fluuius quidam exiguus è ſtagno Beuflio ortus fluit, qui propter

ripa-

riparum altitudinem paucis locis vado tranſiri poteſt: vnus eſt pons ad vicum nomine Streulium, quo iter facere licet. Ad extremum hunc pontem hoſtes caſtellum ædificarant, quod trecentorum militum præſidio tenebatur. Langæus reliquis præit, ſecum duodecim foſſores ducens, atque inter ſtagnum illud & caſtellum ripis complanatis ſuos flumen vado traducit. Ita ad portas Auennæ prius conſtitit quàm Longouallanus & Landa Streulium venirent: ſicque Auennates in oppido continuit, vt Landa caſtello per vim expugnato omnes milites interficeret, neque ea de re quicquam illi intelligerent. Auennæ aliud flumen eſt quod ab ipſo oppido nomen habet, & in Sembram influit. Hoc flumen Bellaius quum tranſire conaretur (poſtquam caſtellum expugnatum eſſe audijſſet) vt ad illam Auennæ ſepem procederet, antequam eò perueniret, monetur à quodam, Amiralium (qui illum miſerat) ſententiam commutaſſe: quocirca rediret ad iter Cartinij, quod eſt ad flumen Beuflium, quà Landriſium itur: cui mandato parendum ſibi eſſe iudicauit.

AVENNATES pedem noſtris referentibus eruptione facta aliquoties inſtare cœperunt. Bellaius porro equites numero fere quadraginta loco depreſſo collocauerat: quibus non animaduerſis hoſtis audacius progreditur. Eos ſtatim equites incautos ex inſidijs adoriuntur, & amplius quindecim ex illorum numero capiunt. Hoc ego planè intelligere non potui, quid cauſæ inciderit cur tanta ſententiæ commutatio tam repentè fieret, niſi quòd Sarremigius rei machinariæ præfectus (vt quidem prædicabant) negabat oppidum expugnari poſſe. Quod ſi eſt, non eouſque profectò progrediendum erat, quum præſertim alia quædam longè faciliora & vtiliora prætermiſſa eſſent. Illud tamen ipſum oppidum ſi acriter adorti fuiſſemus, valde credibile eſt, quum tãta eſſet propugnantium paucitas, in manus noſtras venturum fuiſſe.

Hoſtes Landriſium incendũt & deſerunt.

POSTEAQVAM Cartinium exercitus noſter venit, Langæus iubetur poſtridie mane Landriſium vſque præire, vt locum caſtris idoneum deligeret, atque è re nata cum oppidanis ageret vt ſe in fidem Regis traderent: Longouallano negotium datur, vt eum cum ſuis equitibus & mille Landæ peditibus ſubſequatur. Langæus dum iter facit, reperit caſtrum Priſſæum ab hoſtibus deſertum, vbi nonnullos ex ſuis manere iubet, dum totus exercitus aduentaret. Inde Landriſium venit, atque ex ſuis aliquot ad ipſa oppidi repagula procurrere iubet: ſed oppidani ad prælium cancellos illos non tranſgrediuntur. Situm eſt hoc oppidum ad Sembram flumen, quod tametſi non admodum latum eſt, tamen quia & non exigua eſt altitudine, & ripis valde editis alueum habet depreſſum, abſque ponte tranſiri ægrè poteſt. Ortum habet ex ſtagno Oſiano quod eſt in ducatu Guiſiano, Catilionem, Landriſium, Marollas, Emerium, Malbeugium alluit, inde pontem ad Sembrã, poſtremò nõ longè Namurca in Moſam illabitur. Citra flumen Landriſium ſitum eſt, vltra, quantum bombardæ iactus pertinet, eſt ſylua Mormalliana. Langæus quòd memoria tenebat hoſtes anno 1521 noctu egreſſos oppido relicto in ſyluam ſe abdidiſſe, quum Vindocinus (qui illud obſidebat) poſtridie ſummo mane vi irrumpere conaretur, vt locus omnino vacuus repertus fuerit: ne idem tunc quoque fieret, occurrendum eſſe cenſet, id eo magis ne diſcedentes ignem ædificijs & tectis oppidi inferrent, & omnia incendio conſumerent: quòd Regis conſilium eſſe ſciebat vt illud muniri iuberet.

HIS cauſis permotus pontem ad molendinum quoddam, vbi turris eſt quadrata, infra Landriſium Marollas verſus, refici præcipit: centum equites è ſuorum numero tranſire iubet, duce comite Maximo Antonio Sueſſano, vt locum inter oppidum & ſyluam tantiſper occuparent, dum Amiralius adeſſet. Vbi aduenit, tres peditum cohortes & centum quinquaginta cataphractos ſibi dari poſtulat, locum eſſe idoneum vbi abſque omni diſcrimine conſiderent. Amiralius hominis conſilium non probat, & redire eos qui tranſierant iubet. Nec vana fuit Langæi coniectura. Hoſtes enim de media nocte oppido excedunt, in ſyluam ſe recipiunt, quum neminem ad ripam fluminis vlteriorem eſſe animaduerterent. Diſcedentes ignem tot locis immittunt, vt totum flammis in cinerem redigeretur, templo duntaxat excepto, neque vlla induſtria aut celeritate remedium vnquam afferri potuit. Frumenti, farinæ & reliqui commeatus tantam copiam abſumunt, quæ ſatis eſſet in annum alendæ hominum multitudini, qua oppidũ defendi poſſet.

1543. DVM hæc geruntur, Vindocinus cum ſuo exercitu ſuperiorem Arteſiam peragrabat, dum Bapalinæ appropinquaret: quod oppidum aggreſſus ſtatim capit. In caſtrũ quod roccæ (vt vocant) tantùm ſpeciem habet, Alcimontius cum mille ciuibus, vxorib. & liberis ſe receperat: quorum tanta multitudo conuenit, vt puteus quem vnum habebant, biduo areſieret. Quę res miſeros iã eò propè adduxerat, vt ſe illius voluntati per[mi]tterent. Rex tamen quum antea eum rectà ad ſe venire, nulla neque ad illud oppid[u]m neque ad aliud quodpiam mora facta iuſſiſſet, tum denuo hoc præceptum ingeminans diſertè imperat, ſi ſe morigerum præbere vellet, ac Regiam maieſtatem imperiumque reuereretur, ſibi vt eo die ad Catellum Cameracorum præſto eſſet. Quod eo inuitiſſimo & illis lubentiſſimis accidit: quum imperium nollet detrectare. Amiralius relicto ad Landriſium exercitu, ad Regem venit, atque illi oppidi deſcriptionem affert, vt de ea re quod videretur ſtatueret.

REX iubet illum Catellionem venire, quod oppidum quatuor ſupra Landriſium paſſuum milibus ad idem flumen ſitum eſt, ſe poſtero die eòdem cum toto exercitu venturum, vt de ſumma rei aliquid ſtatueretur. Ibi coniunctis in vnum locum copijs reperti ſunt equites cataphracti ferme mille ſexcenti. Delphinus, Aurelius, Antonius dux Vindocinus, comes Sampaulus, amiralius, dux Guiſius & mareſchallus Dubeũus centenos habebant: Aumalius, Briſſacus, Dampetrus, Malgeronius, Boſius, Longouallanus & Bonouallanus quinquagenos. Aderat etiam turma totidem equitibus cõſtans, cui præerat Anguianus, (tametſi ille in Prouinciam abierat, vt poſtea dicetur) præter alios complures quos recenſere longum eſſet. Præterea mille ſexcenti equites ferentarij, quibus præerat Briſſacus, duodecim millia legionariorum tum ex Picardia, Normania, rum Campania: Roniaci, Fraxinij Lotaringi, & Ludouici legati cum quaternis Germanorum inferiorum millibus. Explicatum exercitum inter Landriſium & Catellionẽ

Rex Landriſiũ oppidum munire inſtituit.

Rex conſpicatus, Landriſium communire decreuit. Conſtitutis ijs quibus huius rei cura committeretur, ipſe ad Marollas caſtra habere ſtatuit: eſt autem monachorum cœnobium in ampliſſimo vico quatuor infra Landriſium paſſuum millibus. Huius enim loci maximè opportunum ſitum iudicauit eſſe, quò hoſtis opus impedire prohiberetur. Landriſio Landam præficit. Sciendum porro illud eſt, flumen Sembram infimam oppidi partem alluere, quà ſyluam ſpectat. Et quoniam oppidum ſitu eſt admodum decliui, Rex totam hanc infimam partem abſcindi iubet, propterea quòd verſus ſyluam collis eſt, ex quo in hanc oppidi partem deſpectus erat: qua abſciſſa, nihil iam ab illo colle metuebatur. Itaque deſeritur infimum oppidum: excitantur tria ampliſſima propugnacula, quæ Delphini, Aurelij & Vindocini nominibus appellantur, muri brachium quod ad illam partem abſciſſam ædificatum eſt, Regium vocatur. Poſtremò quum illic eſſet vetus quoddam caſtrum, Rex illud aggere cõpleri iubet, quod eſſet vice quarti propugnaculi, & [i]ibus illis à latere munimentum præberet.

Anguianus ad Barbaroſſam proreæ mittitur.

REX paulo antè de claſſe certior factus, quam Barbaroſſa auxilio illi adduxerat, Franciſcum Borbonium Anguianum Vindocini fratrem mittit, eumque illi claſſi cum ſua coniunctæ, quam ad mare Mediterraneum habebat, proregem præeſſe iubet. Ei, quum Maſſiliæ Barbaroſſæ aduentum præſtolaretur, Grinianus qui oppido Regis iuſſu præerat, oſtendit tres eſſe milites Sabaudos qui arcem Nicææ ſe tradituros pollicebantur, affirmabantque negotium adeo ſcitè à ſe comparatum eſſe, vt dubitandum minimè eſſet quin noſtris ſecum aduenientibus fores paterent. Anguianus Regis voluntate prius audita, rem aggredi ſtatuit, quatuor triremes inſtrui iubet, quib. pręerant Magdalo

Falſa Nicææ proditio.

eques Aquenſis baronis Samblacarti frater, Petrus Bonnus & Michaeletus. Ac tametſi ætate iuuenis erat, vtpote annos viginti natus, prudenter tamen rem adminiſtrare cogitauit, neque ſe omnino proditoribus credere conſtituit, qui non minus alienos quàm ipſam patriam prodere poſſent. Simul nequid prætermitteret quod Regis commodo facere poſſet ſi illa munitiſſima arce potiretur, pręter quatuor illas triremes vndecim alias ſubduci iubet: ac tametſi Grinianus omnia facilia eſſe confirmabat, neq; periculi quicquam in re aggredienda formidandum eſſe, Magdalonem cum quatuor triremib. præire ac proditores vnà ſecum ducere iubet: ipſe cum reliquis in altum prouehitur, ventoque liberiori fruitur, vt vel ſuis auxilio eſſet, vel ſe in portum reciperet, ſi rem ita poſtulare intelligeret: vt ſtatim poſtea ſanè intellexit. Etenim quum Magdalo ad portum Nicenum

cetium accederet,ſex triremes inde ſoluunt, quæ eum circunſiſtere conantur, deinde quindecim aliæ ſubſequebantur duce Ianetino Auria, Saſſuſpiriano promontorio tectæ:à quibus Magdalo cum ſuis ad portum vſque Antipolitanum in fugam actus eſt. Ibi quatuor triremes in hoſtium poteſtatem veniunt, & ad portum Villafrancanum abducuntur,Magdaloni crus bombardæ glande vulneratur, quo ex vulnere interijt. Anguianus ad promontorium Rufum appulerat:quem quum Ianetinus inopinantem opprimere feſtinaret,ad lunæ radios conſpicitur: tum noſtri ſublatis ancoris oram legētes, remigandi celeritate ſumma vſi Tauroentam ſe omnes incolumes recipiunt.

REX ad Marollas quum caſtra haberet, monetur caſtrum Emerianū quatuor paſſuum millibus ſecundo Sembra flumine,muniri poſſe,ſi caperetur. Quare Delphinum cum aliqua exercitus parte & aliquot machinis illud expugnatum mittit. Vbi ad eum locum peruenit,paucis defenſoribus occupatum, vtpote domino ad Gueldrienſe bellum profecto,ſtatim promotis machinis deditionem illi faciunt.Sanſacus cum ducentis equitibus ferentarijs quibus præerat,& aliquot equitib. illic relinquitur: ſed paucis diebus in caſtra acceſſitus reuertitur,atque in eius locum Langæus cum ſuis equitibus mittitur, cui militū cohors attribuitur ex legione Picardica,duce Mediano, inſuper Hieronymus Marinus Bononienſis architectus,qui operi præeſſet.Capitur etiam Barlomontium aliud caſtrum ad idem flumen, totusque ager ad Balneas vſq; & Montium portas incurſione vaſtatur. Caſtrum illud Emerianum roccam quadratam habet, in quatuor angulis turres ampliſſimas,foſſis altiſſimis cingitur,quę ad lineam depreſſæ aquis refertæ ſunt.Deinde quatuor ſunt muri bracbia quatuor roccæ lateribus oppoſita, ſic vt ter centenûm pedum vndique ſpatium interſit. Ad quatuor huius lōgi muri angulos quatuor craſſiſſimæ turres ædificatæ ſunt, ad extremum etiam latiſſima porta. Situm eſt in inſula Sembræ fluminis.Rocca quidem ipſa machinis peti nequit, à quib. eam magnus illius muri ambitus tutam reddit. Bellaius pone quatuor illarum turrium commiſſuras excitari magna altitudine vallum iubet: deinde quoniam turres ad violētum machinarum impetum ſuſtinendum non erant idoneæ,ſecundū porrecta illa muri brachia foſſam & aggerem perducit:vt muro & turrib. dirutis(quod tamen perdifficile erat,vt pote muris ex nigro marmore conſtructis)aliud hoſti poſtea obſtaculum occurreret. Erat inſuper oppidum Malbeugium octo illinc paſſuum millia ſecundo Sembra flumine: vbi hoſtes quoties expeditionem in Galliam ſuſcipiebant, ſuas copias cogebant. Eius rei Rex certior factus Delphinum cò mittit,qui oppidum ad deditionem compelleret.Vbi quia pauci erant milites,qui machinarum vim ſuſtinerent, ciues in eius poteſtatem veniunt.Delphinus Hellium mille peditum legionis Picardicæ tribunum & Santivium cū quingentis hominibus ibi relinquit, ipſe reliquas copias in caſtra reducit. In eo oppido egregium eſt cœnobium quod à nobilibus puellis incolitur, ſic tamen vt nullo ſe cælibatus voto obſtringant,ſed nubere quum libet,illis liceat.

Aliquot caſtra à Gallis capiuntur.

SEXTO poſtea fere die Emeriani audiunt Cæſarianos paſſim è bello Gueldrienſi redeuntes,in Balnearum ſuburb. & vicis finitimis abſque vllo metu ſecuros morari,quòd hæc loca à caſtris viginti paſſuum millia abeſſe,Malbeugij porro nullum eſſe equitatum pſpicerent. Quare animaduerſa eos incautos aggredi cōſtituunt. Malgeroniū in caſtris Marollanis per nuntium monent,ſi ad ſe cum centum viginti equitib. venire non recuſaret,præclarā rei bene gerendæ facultatē præberi, quæ & gloriæ & emolumento eſſet. Quo ille nūtio accepto cū ſuis quinquaginta cataphractis & circiter octoginta ex Amiraliana turma,duce Fontanio Harcurienſi legato, venit. Itinere nō longè Emerio facto, Malbeugiū vnà pficiſcuntur, ibiq; cibum ſumunt. Inde quoniam tum noctes erant breuiſſimæ,poſtquam obtenebraſſet diſcedunt, Santivium ex Malbeugiano præſidio cum quinquaginta equitibus ſclopetarijs ſecum aſſumunt, quibus ad perfringendas ſuburbanas Balnearū domos vterentur.Inſidias duob. ab oppido paſſuū millib.in ſylua collocāt. Mittitur Marvillanus Langęi legatus,& cū eo Vidamius Carnotēſis & Rupeguionius(qui nullo autoramēto animi cauſa militabāt)q; cū Santivianis ſclopetarijs Cæſarianos ſub aurorā in ſuburbijs opprimerēt. Mittūt deinde Motogondriniū Malgeronij legatū (nam is Malbeugij morbo correptus reſtiterat)cū ipſa equitū turma,qui ad Montiū ſuburbia pcederent,quò iter eſt Balneis fere millium paſſuum ſex, Balneæ porro Malbeugio octo millia abſunt.His mandatur vt aliquot ſuburbiorum Montanorum ædes incendant, vt

Cæſariani Balneis à Gallis oppreſſi.

1543. oppidanos impedirent (erat enim firmiſſimum illic tum equeſtre tum pedeſtre præſidium) ne quæ Balneis gerebantur, perſpicerent. Vtrique ad inſidias ſeſe recipere iubentur, vbi Langæus ſuccenturiatus ſubſtiterat, qui auxilio illis eſſet, ſi fortè ab hoſtibus premerentur. Illi Balneis centum ferè viginti equites Cæſarianos offendũt, qui pridie veſperi venerant, quos omnes in ædibus ex improuiſo opprimunt, præter paucos quoſdam, qui nudi hortis elapſi diffugiunt. Vicos finitimos ac cœnobium quoddam diripiunt, & ingentem prædam colligunt: nemo enim illinc diſceſſerat, quòd is locus viginti paſſuum millia caſtris abeſſet, neque vlli equites Malbeugij eſſent. His confectis rebus ſe ad locum inſidiarum recipiunt. Idem faciunt qui Montes miſſi fuerant, præda ipſi quoque non modica onuſti. Malbeugium vnà reuerſi, & prædam inter ſe partiti ad ſuum quique locum redeunt. Eodem die Aumalius ducis Guiſij primogenitus Auennates ex oppido ad prælium elicere conatur. Nonnulli egrediuntur illi quidem, ſed non longius procedunt quàm quò machinarum globi pertinere poterant. Ille vt magis eorum animos incitaret, ad foſſarum labrum progreditur, ibiq; multis eorum cæſis vnum ex ſuis amittit. Illos tandem quum nihil commoueri cerneret, diu multúmque nequicquam allicere conatus, ne plus temporis fruſtra tereret, ſe in caſtra recipit.

Delphinus Balnearum oppidum obſidet.

REX cùm à ſuis qui Balneis fuerant, tum à captiuis inde abductis certior factus locum minimo præſidio teneri, Delphinum illuc & Annobaldum cum exercitus parte mittit, reliquos apud ſe continet, qui ad opus Landriſij promouendum præſidio eſſent. Sed huiuſmodi nuntio deceptus eſt: quippe hoſtes illo noſtrorum aduentu excitati poſtero die ſupplementum quatuor cohortium Germanicarum introduxerant. Illis præterea nuntiatum erat, noſtros bidui duntaxat cibaria ducere: vnde ſatis intelligebant primum modò impetum ſibi ſuſtinendum eſſe. Itaque oppidum defendere decreuerunt. Poſteaquam huc ventum eſt, quibus res machinaria curæ erat, ij quum oppidi ſitum minimè tenerent, machinas ad eum locum ſtatuunt, qui omnium opere maximè munitus erat, vt non admodum latam ruinam facerent. Multi tamen iuuenes Delphini præſentia incitati ad foſſas procedere auſi, fortiter ab aduerſarijs excipiuntur, cæduntúrque & vulnerantur cùm alij plerique, tum Allegrius interficitur, qui in ea adoleſcentia egregium virtutis ſpecimen ediderat. Gaſparus Collinius Caſtellionius iuuenis excelſi animi ſclopo ad iugulum petitur, ex quo tamen vulnere conualuit. Delphinus à patre ſupplementum machinarum & commeatus ſibi ſubmitti poſtulat, ſe non niſi perfecta re (quod eius voluntate ſibi facere liceret) legiones inde abducere decreuiſſe. Ille quòd nec copias ſine periculo ſeiungi poſſe intelligebat, neque ad Delphini caſtra ſibi proficiſcendum eſſe, relicto Landriſij opere inchoato ac nondum perfecto, exiſtimabat, denique ſe à firmiſſima exercitus parte nequaquam tutò abeſſe proſpiciebat, veritus ne ab hoſtibus (quos ad Montes & Quercetum coire audiebat) nocturno aduentu circunueniretur, Delphino per nuntium imperat vt ad ſe rediret, milites Malbeugio abduceret, oppidi munimenta euerteret, atque ædificia incenderet: hunc enim eſſe locum vbi ſoleret Cæſar ſuas è Germania & Belgio copias conducere. Delphinus, patris imperium reueritus inde diſcedit, moleſtiſſimè interim ferens ſe ſua hac expeditione nihil profeciſſe.

Oppidorũ Trelonis & Gladionis excidiũ

REVERSO Delphino Regi nuntiatur inter Auennam & Simęum duo eſſe oppida, Trelonem & Gladionem, in quibus milites eſſent qui continenter oram Terracinam & Campanam admodum infeſtabant. Quamobrem Bonouallanum illuc cum quinquaginta cataphractis, Stenaium Anguiani legatum qui in Prouinciam profectus erat, Germanos pedites quibus præerat Roniacus, duo denique Gallorum peditum millia & legionẽ Normanicã ducibus Baccauillano & Santalbino Gobeleto, cum quatuor cannis & toto apparatu illuc mittit. Trelonem ſimulatque ventum eſt, oppidani machinas conſpicati, quòd totum aduentare exercitum arbitrarentur, ad colloquium veniunt, deditionem faciunt, vt ſaluis abire liceret. Idem faciunt Gladionenſes. Hæc oppida Bonouallanus militibus dat diripienda, poſtea portis duntaxat dirutis incendit. Quæ cauſa fuit vt hoſtes poſtea Trelonem inſtaurarent. Nam ante hoc tempus is qui loci dominatum obtinebat, eum munire noluerat, quòd ædificium quoddam muro contiguum diruere non ſuſtineret. His rebus perfectis Bonouallanus in caſtra ſe recipit. Rex paulo pòſt Martinũ Bellaiũ Langæũ à caſtro Emeriano quod muniebat, ad ſe acceſſit,

& de

& de ipſius caſtri ſtatu ſciſcitatur. Reſpondet opus tanta diligentia factum eſſe, vt duodecim diebus vel potentiſſimi exercitus impetus non eſſet reformidandus, verùm rei frumentariæ proſpiciendum eſſe, exercitu abducto non facilè introduci poſſe, duo enim flumina inde Landriſium pôtibus tranſeunda eſſe, quibus vadum nullum reperiretur, præterea ab Auennatibus intercipi poſſe. Rex vt his rebus prouideret, præſidem Oliuarium, qui poſtea cancellarius fuit, Sturmelium, Hargerium & Petrouiuium (hos enim commeatus curam gerere iuſſerat) accerſitos rogat numqua ratio extaret qua id perficeretur. Oſtendunt illi non tantam eſſe copiam quæ exercitui & Landriſio ſatis eſſet: vt ſi Emerium cibaria conuehi placeret, milites penuria ilico laboraturi eſſent, Landriſium porro plauſtra duci difficile eſſe ob nimiam imbrium copiam, qui aſſidui toto menſe fuerant. Rex his rebus auditis, ſimul quòd dux Cliuienſis auxilium ſibi propere mitti poſtulabat, in cuius fines Cæſar cum exercitu impreſſionem facere parabat, milites Emerio abducere, & locum excindere decreuit, ſtatimque Langæum eò redire iubet. Ille accepto mandato tanta celeritate rem adminiſtrat, vt tum cuniculis ſuffoſſis tū alia ratione quatuor turres quibus rocca circundabatur, item magni illius ambitus porta cum duabus turribus ſubiecto igne in ſublime elatæ in foſſas deinde corruerent, ac tanta edita eſt ruina, vt poſtea inſtaurari non potuerit. Rex vt breuior eſſet commeatus vectura, Catellionem reuertitur, qui locus inter Guiſiam, Bohanium & Landriſium ſitus eſt. Landriſium crebrò ventitabat, vt opus maturaretur: quinetiam principes & primarij viri rem ipſam ſumma diligentia vrgebant. Verùm quantacunque opera & ſtudium adhiberetur, non poterat opus ob continentes illos imbres valde promoueri. *Caſtri Emeriani excidiū.*

EXTREMO menſe Iulio Rex quum videret opus eò eſſe perductum, vt ad perficiendum exercitus præſidio iam non egeret, tantùm neceſſe eſſe nonnullos tum equites tum pedites Guiſiæ collocari, qui rei frumentariæ conuehendæ pręſidio eſſent, Guiſiam ire contendit, vt Cliuienſi ſocio laboranti opem ferret. Landriſij Landam relinquit cum ducentis equitibus ferentariis & mille peditibus legionis Picardicæ, quibus illum præficit. Et quoniam Lãdam febris tertiana malè habebat, veritus ne ingraueſcens morbus rebus gerendis obeſſet, Eſſæum ducis Mompenſerij legatum cum quinquaginta ipſius turmæ cataphractis illi attribuit, parique eum imperio cum Landa eſſe iubet: duo etiam peditum millia ad præſidium addit. Guiſia Vindocinum in inferiorem Picardiam ad Montrolium & Abbauillam mittit, nequid in his regionibus hoſtis moueret. Principem Melphitanum cum trecentis ferè cataphractis equitibus, & Briſſacum cum mille quingentis ferentariis Guiſiæ collocat, qui commeatum & reliqua quæ opus eſſent, Landriſium vehi curarent: ipſe rebus ita conſtitutis Marlam & Lieſſam proficiſcitur, vt Remenſi ſaltu aliquot dies venationibus ſe oblectaret.

REGE Guiſia profecto, comes Roxius non multo pòſt cum Belgico exercitu Landriſium venit, quod repentino aduentu occupaturum ſe commeatus inopia ſperabat, & caſtra ad ſyluam Mormallianam collocat. Sed ſerò expeditionem illam inſtituit: nã Melphitani principis cura & diligentia huic rei proſpexerat. Franciſcus Lotaringus dux Aumalius ducis Guiſij primogenitus, dux Niuernenſis, fratres Rupefocaldi, Andelotus, Brezæi fratres cognomento Mallæi, Creuocurius, Boniuetus frater, Sallaurentius Brito, Moæus Samphalius, & iuuenum magna pars qui Delphinum comitabantur, rei bellicæ & famæ comparandæ ſtudio capti, aula diſcedunt, & Landriſium ingrediuntur. Comes Roquendolfius tum Cæſari maximè acceptus caſtris Cæſarianis aliquando egreſſus, Sembram flumen ad Marollas equitatu ſuo traducto, inſidias ad iter quod Capellam pertinet, non procul Lonfauerio valle quadam collocat: quadraginta equites præmittit, qui noſtros oppido ad pugnam elicerent. Eſſæus & Landa Ricarvillanum Landæ legatum cum triginta ferentariis equitibus egredi iubent, negotio dato, vt quid lateret à tergo exploraret. Ibi acriter dimicari cœptum eſt, quòd Cæſariani omni ope impedire ſtuderent, ne ille inſidias deprehenderet. Aumalius, Niuernenſis & reliqui iuuenes tam ſuaui ſpectaculo deeſſe nolunt: quocirca diſſuadentibus licet veteranis ducibus, egreſſi noſtris laborantibus & loco pulſis ſubſidio veniunt. Roquendolfius vbi ſuos grauiter premi animaduertit, legatum & centum equites recentes ſubmittit: qui primo ſtatim conflictu equo deiicitur, & captus in oppidum abducitur. Roquendolfius hoc indignè ferens tota multitudine ex inſidiis educta, noſtros cedere cogit, vt vix in oppidum ſui *Cæſariani Landriſium obſident.*

1543. recipiendi facultatem haberent, niſi Landa cum ſexcentis ſclopetariis & quadringentis haſtatis acceſſiſſet. Illorum aduentu prælium reſtituitur, & Cæſarianis poſtea fuſis multi interficiuntur & capiuntur. Ex noſtris vnus Sallaurentius capitur, qui quidem poſtridie cum Roquendolfij legato commutatur.

HVIVS conflictus Rex nuntio accepto illos ad ſe reuocat, cauſa iniecta quòd ad Lucemburgicam expeditionem eos ſibi adeſſe vellet, re autem vera quòd vereretur nequid ſimile aut etiam infœlicius tentarent, vnde oppidum ipſum periclitaretur. Ipſe interim in Remenſi agro verſabatur, dum cum ſuis deliberabat quonam iter ad ducẽ Cliuienſem iuuandum maximè accommodum eſſet. Rebus omnibus accuratè conſideratis hæc ineunda ratio videtur, vt exercitus in Lucemburgenſis ducatus fines ducatur: ſic enim vel Cæſarem vires ſuas illinc abducturum, vel capto certè Lucemburgo iter facilius futurum, vt exercitus Cliuienſi auxilio mitteretur. Ad hanc rem ſuſcipiendam Longouallanum mittit, cui Langæum attribuit, Dampetrum & Ecarſium. Hos Stenæum contendere iubet, quod oppidum eſt ad Moſam flumen inter Virodunum & Muſonem in ipſius Lucemburgenſis ditionis ingreſſu, illúdque paulo antè ab Antonio duce Lotaringo acceperat commutatione quadam facta: propterea quòd hunc ſibi locum commodiſſimum eſſe iudicauerat, ad exercitum cum apparatu omni & commeatu illuc introducendum. Illi mandatis ab eo acceptis dimiſſi, per exploratores alióſque nuntios quo loco eſſent res Lucemburgicæ cognoſcunt. Quare Langæus veredariis equis vſus ad Regẽ redire maturat, quẽ ſex paſſuum millibus in certo vico offendit: eiq; omnia à ſe geſta narrat, ſimul etiam Cæſarem nũtiat cum magno exercitu ex Italia & Germania comparato adeſſe, vt vel in Cliuienſem proficiſceretur, vel (quod vero propius erat) Lucemburgenſium fines, ſi inuaderentur, defenderet. Quicquid Langæus de illo Cæſaris exercitu narraret, Rex tamen à prima ſententia decedere nulla ratione voluit, quum apud ſe conſtituiſſet, ſi ipſe Cæſar in exercitu adeſſet, ſe quoque cum eo in ipſius finibus prælio decertaturum, facturúmque periculum, num ille coràm tam fœliciter pugnaret, atque antea quum per legatos bellum gerebat. Itaque Sammenohaldũ ire conſtituit (quod oppidum eſt in Lucemburgenſis ditionis ingreſſu) vt ſi Cæſarem ipſum aduentare nuntiaretur, inde facilius vel ad ſuos iter faceret, vel hoſtem anteuerteret. Præterea ſi ducatum illum totius Chriſtiani populi vetuſtate celeberrimum Cæſari adimeret (vnde quinque Cæſares prodierant, quorum fere omnium illic ſepulcra viſuntur) Cæſare tam propinquo cum omnibus copiis ex Hiſpania, Italia & Germania collectis, qui tamen ad defendendam illam ditionem congredi non ſuſtineret, id verò ſummæ ſibi gloriæ ac laudi fore animo cernebat. Ad rem hanc ſuſcipiendam ducem Aurelium filium natu minorem conſtituit, cui propter adoleſcentiam amiralium Annobaldum ad res gerendas attribuit.

REX itaque poſtquam de hoc bello ita gerendo planè conſtituiſſet, principem Melphitanum (quem Landriſio reuerſus Guiſiæ præfecerat) ad ſe cum equitatu cataphractorum ferentariorumque & peditatu in agrum Remenſem venire iubet. Vindocino imperat, vt ab inferiori Picardia cum iis quas habebat copiis Guiſiam veniret, vt Landriſio omnibus in rebus adeſſet. Melphitanus vt Regis mandatum exequeretur, quoniam ferentarij maxima ex parte in duobus vicis diſperſi erant, vltra cœnobium Bohurium duobus infra Guiſiam paſſuum millibus, ad flumen Oſiam, quà Bohanium & Landriſium iter eſt, Briſſaco per nuntium imperat, vt omnem illum equitatum Guiſiam adduceret, vt omnes ſimul poſtero die ſub auroram diſcederent. Hunaldæus & Theodus Bedanius Albanus, qui ducentenis ferentariis præerant, quum ſe commodo loco eſſe conſpicerent, illic pernoctare conſtituunt, reliquos abire ſinũt, quòd tam maturè ſe diſceſſuros poſtridie ſperarent, vt Guiſiam ante Briſſaci diſceſſum peruenirent. Mirificus tum quidam caſus interuenit. Nam Cęſarianæ copiæ quæ tum in illa ora erãt, ipſo eo die coierant, vt Bohanianum caſtrum aggrederentur. Quum iter facerent, Liquæus ducis Aſcorij legatus ab exploratoribus fit certior noſtros illos equites ab aliis ſeiunctos in eo vico reſtitiſſe. Eos igitur aggredi atque delere conſtituit: quam ad rem perficiendam ex equitatu Cæſariano octingentos lectos equites Burgundiones, ducentos Anglos & quatuor peditum cohortes aſſumit. Dum iter facit ſole iam exorto, ne propter peditum tarditatem illuc non ſatis maturè perueniret, eos ſubſequi iubet, ipſe cum

Cæſarianorũ equitatus à regio cæſus.

cum equitatu præit. Simulatque eò venit, in ædes Theodi Bedanij irrumpere conatur. Ille equites duntaxat adeſſe cōſpicatus, nullo peditatu adiuncto, fores claudit, dúmque ex equis deſiliunt, & foribus horrei vbi pernoctarat, effringendis occupantur, ipſe loricam induit, equum aſcendit, lanceam arripit, & obfirmato animo egreſſus per medios illos vi perrumpit, obuia quæque ſternit, ſeque ad ſuos & ad Hunaldæum incolumem recipit. Achæus ducentorum equitum ſclopetariorum dux, & Bertrandus Foſſius Crenenſis tumultu exaudito, ex cœnobio Bohuriano egreſſi & ponte quem hoſtes tenebant per vim potiti, ſuis auxilio veniunt: quibus conſpectis ſpes & animus noſtris acceſſit. Horum aduentu hoſtes ſubmouentur. Rumore Guiſiam perlato, Theodus Manes qui in ſuburbiis erat, iuſſu Briſſaci equitum magiſtri auxilio ſuis venire maturat, dū Briſſacus à Melphitano ſexaginta equites accipit (nam ſuos iam præmiſerat, qui Marlam verſus progrediebantur) quibus ad ſuos iuuandos vteretur. Cum his flumen in ſuburbio Guiſiæ tranſit, eo conſilio vt planitiem quæ inter ſyluam & flumen intereſt occuparet. Etenim quum hoſtes longinquitate itineris defatigatos & equos æſtu delaſſatos eſſe arbitraretur, ſperabat ſe in turbatos impetu facto magna clade illos affecturum. Quum mille paſſus progreſſus in editum locum euaſiſſet, fit certior à Theodo Bedanio hoſtibus nonnullam trepidationem iniectam eſſe, quòd totum exercitum ſibi imminere putarēt, vrgendos igitur eſſe, antequam ſe ex eo metu colligere cœpiſſent. Quod quū conferto equitatu magna virtute fieret, pulſi hoſtium equites in ſuum ipſorum peditatum retroaguntur, omneſq; in fugam vertuntur. Fugientibus noſtri tā acriter inſtant, vt trecenti illic interfecti ſternerentur, viui ſexcenti, quatuor peditum & duo equitum ſigna militaria caperentur. Reliqui Cæſariani qui Bohanium tentaturi venerant, huius cladis fama audita, totum noſtrorum exercitum adeſſe arbitrati, metu perculſi conatu deſiſtunt, & Quercetum ſe recipiunt.

Galli Lutemburgicam regionem ingrediuntur.

IAM pars exercitus Stenæum venerat, in his erant Aumalius, marchio Menius frater, Longouallanus, procomes Staugius, Dampetrus, Langæus, Ecarſius, & alij plerique, vt numerus eſſet trecentorum fere equitum grauis armaturæ, ferentariorum ad octingētos: aderāt etiam totidem pedites Galli, & Germanorum peditum quatuor millia duce Fraxinio: qui omnes ducis Aurelij, amiralij, Annobaldi & reliqui exercitus aduentum præſtolabantur. Hoſtes qui ad Lucemburgum defendendum mittebantur, numero tria peditum millia & quadringenti equites, in magno quodam vico non longè Sammario conſederant: qui locus duodecim paſſuum millia Stenæo abeſt, in comitatu Siniacēſi, quò exercitus ægerrimè adire poſſet. Illic luſtrato exercitu ſtipendium erant accepturi, vt mox Lucemburgum ingrederentur. Hac re Longouallanus intellecta, cū aliis belli ducibus illos necopinantes opprimere conſtituit. Ad id perficiendum Stenæo proficiſcimur aſſumptis duabus cannis & totidem longis colubrinis, quibus Sammatiū & finitimas aliquot arces vel vi caperemus, ſi illuc ſe hoſtis reciperet, vel etiam excinderemus, ne hoſtis equitatu introducto nos commeatu, quum ad Lucemburgum caſtra haberemus, prohiberet.

NOX dimidiæ horæ ſpatio iam inceperat, quum ſyluam ingreſſi eſſemus. Aqua quum vicus vbi hoſtes conſederant, quingentos fere paſſus abeſſet, in planitie ad exiguum flumen ſitus, aliáque rurſum ſyla pari ſpatio vltra eum vicum eſſet, proſpici placet ne in eam ſe reciperent. Itaque Ecarſius cum ducētis equitibus præmittitur, quem quadringenti alij ſubmiſſi inſequerentur, poſtremò trecenti cataphracti cum Germanico peditatu quàm fieri poſſet celerrimè eōdem contenderent. Huic mandatur, vt quoniā ad ſyluę oram circiter auroram peruenturus eſſet, inde admiſſis equis in vicum procurreret, vt eos in lectis iacentes offenderet, atque ad pugnam parari prohiberet, dum Aumalius cum illis quadringentis equitibus ſubſidio accederet. Ecarſius ad ſyluæ oram qua conſtitutum fuerat hora progreſſus, Capellam Bitonium cum triginta equitibus in vicum citato curſu præmittit, ipſe præeuntem proximè ſequitur. Bitonius mandatum diligenter exequitur, hoſtes magna ex parte in ſternendis & frenandis equis occupatos offendit, alios tunicis indutos, perterritos, vt iis accidit qui inſperato hoſtium aduentu opprimuntur: è quibus nonnullos cædit. Hi tandem quum neminem ponè adeſſe videretur, animum colligunt, & coeuntes illius impetum ſiſtunt: interim impedimenta & ſtipendium in tuto locant, atque ipſi minimo damno accepto proximas ſyluas fuga pe-

1543 tunt. Si quod conſtitutum fuerat, atque vt rei gerendæ facultas ferebat, diligenter fuiſſet adminiſtratum, non leuis eſt coniectura vtiliſſimum hoc Regiis negotiis futurum fuiſſe: quòd ea quidem ratione & Cęſaris vires quas his locis habebat, labefactabantur, & ſtipendium quod pomeridiano tempore tribus illis hominum millibus numerandum erat, intercipiebatur.

Sammarianum & alia caſtra excinduntur.

AVMALIVS & Longouallanus irritum hunc eſſe conatum quum animaduerterent, vires ad caſtrum Sammarianum conuertunt, quod machinariis aliquot glandibus emiſſis in noſtrorum poteſtatem deditione cum aliis pleriſque finitimis venit, quæ omnia excinduntur, vt hoſtibus nulli vſui hoc quidē bello fuerint. Quibus confectis rebus noſtri ſe per medias ſyluas recipiunt, quum quidem ægrè admodum machinas extraherent, propterea quòd totum biduum aſſiduus imber itineris difficultatem auxerat, locis præſertim illis paluſtribus, plurimiſq; ſylvæ arboribus cæſis ac tranſuerſa via ſtratis, quæ equis magno erant impedimento. Itaque maximo vix tandem labore ac moleſtia Noſtradamum Anneum venimus citra ſyluas, qui locus quatuor paſſuum millibus Stenæo duobus Mommedio abeſt. Porro Mommedium atq; etiam Yuæſum tum adhuc iam inde à ſuperiori illa ducis Aurelij expeditione Regi parebant, Danvillerium relictum erat.

ILLVC amiralius venit ſperans ſe in tempore ad hanc rem ſuſcipiendam affuturum, ſubiratus quòd ad eam non fuiſſet adhibitus. Verùm nulla ratione in eius aduentum differri potuiſſet, quòd hoſtis poſtero die Lucemburgum profecturus erat. Ibi diē vnum commorati Viretonem iter facimus, exiguum oppidum ducatus Lucemburgenſis, ab hoſtibus relictum: quò dux Aurelius venit. Nocte inſequenti metatores profecti Arlonem contendunt, exiguum etiam oppidum illud quidem, ſed loco munito in ſummo monte ſitum. Briſſacus cum omni ferentariorum equitum multitudine vnà cum eis profectus, oppidum cingit, dum machinę adueherentur, ne quis vel ingrederetur vel foras exiret. Milites qui præſidio illic erant numero quadringēti, non expectato totius exercitus aduentu, quū machinas procul, vtpote è loco edito aduehi conſpicerēt, colloqui ſe velle dixerunt. Ad colloquiū admiſſi ſaluis impedimentis abeunt, ciues in Regis ditionem ac poteſtatem fide data veniunt. Aurelius Tabernarium quendam oppido præficit, cui quingentos pedites attribuit. Poſtero die, qui menſis Septembris decimus erat, Lucemburgum contendimus, atque illuc hora fere decima matutina peruenimus. Lucemburgi erant quadringenti equites egregiè armati, ex ducum numero erat Ægidius Leuantius, cuius magna erat apud Cæſarianos exiſtimatio, & Ioannes Heuſſius ex ciuitatis Metenſis primariis ciuibus, præterea pedites ad tria millia quingentos, omnium quos vnquam mihi contigit videre optimè armis inſtructi.

Lucemburgū à Gallis obſeſſum.

CASTRIS ad Lucemburgum poſitis, Aurelius non longè à templo quodam in exigua valle ædes habebat, quà iter eſt oppido ad montem Sanjanium: qui locus oppido non longius aberat, quam quò colubrini iactus pertinere poſſet, vt glandes illinc emiſſæ ſuper illius ædes ferrēntur. Ante eū conſederant Germani pedites, quibus Ludouicus præerat, ad dextram alij duce Fraxinio, ad læuam legionarij Normaniæ & Campaniæ. Totus equitatus locis maximè accommodatis diſpoſitus erat, vt pedites oppidum ingredi vel erumpere prohiberentur. Huius oppidi ſitus valde inæqualis eſt & inuſitatus. Dimidia pars, quæ Galliam ſpectat, loco edito ſita eſt: è regione ſyluas verſus extat rupes faſtigiata, quæ caſtrum habet antiquo & ſuperbo opere ædificatum, quod veterū ducum & Cæſarum, qui ex hac familia prodierunt, domicilium erat. In eius corte infima cœnobium eſt, vbi duo vel tres Cæſares ſepulcris magnificè extructis conditi ſunt: ibidem quoque ſepultus iacet Bohemiæ rex qui in pugna Creſſiana cecidit, quum quidem auxilio veniſſet Regi Philippo Valeſio aduerſus Angliæ regem Eduardum cognomento Cōquiſitorem à multis regionibus bello domitis: huius porro Boemi filius Cæſaream dignitatem obtinebat. Ad manum dextram huius arcis eſt inferius oppidum, ad quod pertinent tres magnæ & depreſſæ valles, quibus tres torrentes decurrunt, in rupe arte exciſa, vt ægerrimè illis pedeſtri itinere, niſi certis locis deſcēdi poſſit. Quibus quidem locis auxilium ſubmitti abſque vllo impedimento poteſt, quòd ex Arduennorum finibus eò facilè occultis itineribus venitur. Hæc cauſa fuit cur veſperi eo ipſo die quo huc ventum eſt, magna celeritate machinæ promouerentur, quæ ad angulum ſummi

oppi-

oppidi dextram verſus, quà in Galliam vergit, bipartito ſic collocantur, vt vtrinque emiſſæ glandes tranſuerſis ſeſe mutuò lineis ſecantibus ferrentur. Alteram oppugnationem adminiſtrandam ſuſcipit Aumalius, adhibito Aſſerio rei machinariæ præfecto, alteram Petrus Stroſſius, patricius Florentinus, papæ Clementis demortui cõſanguineus. Is modò ex Italia profectus trecentos ſecum milites genere Etruſcos adduxerat, omnes dignitate militari inſignes, vt qui vel centuriones vel legati vel ſigniferi fuiſſent. Armis erant auratis induti, equis humilioribus quidem, ſed expeditis & celeribus inuehentes, ducenti haſta longa pugnabant, reliqui ſclopis vtebantur, ſempérque cum ferentariis procurrebãt. Hi ſiue pugna aliquando decertare, ſiue murum ſubire, ſiue tranſitum vel prohibere vel occupare opus erat, ex equis deſiliebant, neque vlla cuiuſquã opera egebant, à quo ad certamen inſtruerentur: ipſi enim quid facto opus eſſet, per ſe intelligebant, vt qui ordines aliquando duxiſſent.

AVMALIVS qui potiorem machinarum locum ſortitus erat cum Aſſerio, ea vtitur diligentia, vt horæ ſpatio priuſquam diluceſceret, ſuas machinas iam inſtruxiſſet. Quum autem certum oppidi locum exploraturus ex vallo exiiſſet, (neque enim quum irruptio tentaretur, ipſe deeſſe decreuerat) & ornatu candido, vt propter tenebras à ſuis agnoſceretur, indutus eſſet, repentè ab hoſtibus è muro conſpectus ſclopo vncinato in pedio ad ipſum malleolum vulneratur: vnde in ædes ſuas, & porro Lõgouicum decem paſſuum millia Lucemburgo relatus grauiſſimè ex eo vulnere ægrotauit: vt niſi regiorum chirurgorum induſtria & patris Guiſij ducis qui eum inuiſit, ſolicitudo ſubueniſſet, de ſalute valde periclitaretur, propterea quòd vulnus eo loco neruos & oſſa perfracta grauiſſimum erat.

POSTQVAM diluxit, amiralius Annobaldus qui toti exercitui ſecundum Aurelium præerat, & ad foſſas pernoctarat, quinque aut ſex machinarum diſploſionibus oppidum petit. Tum oppidanis colloquendi poteſtatem fieri poſtulantibus, quatuor illorum primarij fide publica accepta Aurelium adeunt. Poſt diuturnam diſputationem ita paciſcuntur, vt militibus cum armis atque impedimẽtis abire liceret, ciues qui in Regis ditione eſſe vellent, fortunas omnes & bona poſſidere permitterẽtur, reliquis abeundi quò vellent facultas daretur. Hora fere ſecunda pomeridiana egrediuntur peditum tria millia quingenti, equites quadringenti egregiè inſtructi, qui Baſtoniam in comitatu Siniacenſi ire contendunt. Longouallanus oppido prorex præficitur, qui ſuos equites & Germanos pedites Fraxinij introducit, ne a militibus diriperetur. Ciuium bona pars cum opibus manet, præter præſides & conſiliarios, qui cum militibus abire maluerunt. Lucemburgũ deditione tur.

HIS rebus perfectis Aurelius ducum omnium apud ſe concilio habito, de ſumma rei deliberare cœpit, quòd videbat totum Lucemburgenſem ducatum in Regis poteſtate eſſe, vna excepta Tionvilla. Oppidum eſt non ita magnum, ſed munitiſſimum ad Moſellam flumen octo paſſuum millia infra Metenſem ciuitatem. De hoc oppido obſidendo Aurelius ad concilium refert. Obſideri non placet. Cauſa affertur, periculum eſſe ne dum Tionvilla potiri conarentur, tam propinqua hyeme facultas nulla daretur, qua Lucemburgum commeatus introduci poſſet, quam tamen ciuitatem Rex in primis ſeruare velle videretur. Omnes vno conſenſu mittendum ad Regem cenſent qui de loci natura certiorem eum faceret, oppidum ægrè admodũ muniri poſſe propter ipſum ſitum & montes qui inferiori parti imminent, quas difficultates vna ratione tolli poſſe, ſi duæ oppidi partes foſſa & muro ſeiungerentur: quam ad rem diuturna mora & magnis ſumptibus opus eſſe. Præterea vt muniri poſſet, non facilè ſatis magnam vel in ſex menſium ſpatium rei frumentariæ copiam introduci poſſe, denique quoties alius commeatus conuehendus eſſet, non parua manu opus fore, ſi bellum continenter gereretur. Quæ omnia grauiſſimo oneri & ſumptui futura eſſent. Hoſtem enim, quumprimũ re frumentaria noſtros illic laborare ſentiret, paucis diebus è Germania, quam à tergo proximam habet, pedites ad viginti millia ſingulis coronatis conductos proximè oppidum adducturum eſſe. Regem contrà, etiamſi è prima Gallia proficiſceretur, non citius ſex iuſtis exercitus diebus tum eundo, tum redeundo hanc rem confecturum. Stenæo quippe Lucemburgum trium dierum iter eſſe, totidem ad reditum requiri, vno deniq; ad exonerandas ſarcinas opus eſſe. In ſumma maximè expedire eius mœnia dirui, Arlonem communiri, quòd & facilius opus illic fieret, & cõmeatus ſupportaretur. Idem pru-

1543. dentiſſimis quibuſque videbatur. Quinetiam tantiſper caſtra facere ad montem Sanjanum octo illinc paſſuum millibus ſtatuunt, dum Rex quid fieri vellet ſignificaret, vt exercitu ad iter Tionvillæ & Metarum abducto, facilius interim commeatus in oppidum conueheretur. Sic porro fieri, vt Tionvillæ exercitus proximus eſſet, ſi Rex illuc expeditionem ſuſcipi iuberet.

DELIGITVR Martinus Bellaius qui hæc Regi nuntiet. Is Regem Sammenohaldi adit, apud quem Sampaulum & cardinalem Turnonium reperit: huic enim abſente amiralio negotiorum regni adminiſtrationem crediderat. Mandata diligenter & ordine exponit, quæ à viris rei bellicæ peritis apud Aurelium diſceptata eſſent, commemorat. Sampaulius, cardinalis Turnonius & reliqui apud Regem oppidum propter illam commeatus difficultatem relinquendum & mœnia diruenda cenſebant, maximè quum præſes Oliuarius, qui poſtea cancellariatum geſſit, (huic enim commeatus proſpiciendi cura commiſſa erat) affirmaret vix ſe exercitui commeatum ſuppeditare poſſe, nedum vt Lucemburgi inſuper rationem haberet. Rex tamen quicquid tandem illi ſentirent, conſilium ſeruandi oppidi noluit abiicere, ſuum hoc eſſe patrimoniũ: quòd ſi Cæſar ducatum Mediolanenſem per vim ac iniuriam ſibi ademptum occupabat, æquum eſſe, vt ipſe iure & meritò Lucemburgenſem poſſideret, vt non alia etiam iuſtiſſima de cauſa ſibi vindicare poſſet: quod ſi ipſius ditionis caput non teneret, non rectè ducem Lucemburgenſem appellandum videri. His ita conſtitutis omnes œconomos ſuos vndequaque dimittit, Semerium, Stanium (quæ oppida ſunt agri Lotaringici) Metas quoque, qui cibaria vndique colligerent. Bordeſerium accerſit, quem huic rei præficit, quòd eum idoneum eſſe cui hæc cura mandaretur, putabat. Ipſe quum Lucemburgum proficiſci in animo haberet, Bellaium præmittit, qui Aurelio ſententiam ſuam declararet, vt milites etiam obuiam ſibi procedere iuberet. Ipſe die Septembris quinto & viceſimo Sammenohaldo profectus, Stenæo, Iameſo & Longouico in caſtra peruenit, ad montem Sanjanum diem vnum moratur, dum de munienda illa arce conſtituit, cui Sanſacum ducentorum ferentariorum ducem præficit. Poſtridie, qui dies Michaelis feſtum antecedebat Lucemburgũ peruenit, vbi equeſtris ordinis more maiorũ celebres ceremonias vſurpauit: ſimul etiam muniendi oppidi rationem deſcripſit.

PAVLO antè quum amiralium Annobaldum vlterius procedere iuſſiſſet, vt cũ quadringentis equitibus cataphractis & peditum decem millibus duci Cliuienſi auxilium ferret, per nuntium factus certior fuerat, pacem inter eos eſſe compoſitam. Quinetiam quum Lucemburgi diutius morari conſtituiſſet, nuntium eo ipſo Michaelis die accipit, Cæſarem in obſequium redacto Cliuienſi, toto exercitu quàm poterat maxima celeritate Landriſium contendere, quod oppidum à Rege proximè in ſuis finibus communiri ægrè ferebat. Vindocinus inſuper Guiſia per nuntium ei ſignificat, præter illas copias quas pridem Roxius ad Landriſium habuerat, Ferrandum etiam Gonzaguam ſummũ Cæſaris legatum cum magno ſupplemento acceſſiſſe, qui Cæſaris aduentum præſtolaretur. Quibus ille cauſis permotus, quòd vereretur ne præſidium infirmius eſſet, per mediam Roxij cuſtodiam Renatum Capellam Rinſoinum cognomento Spellium Iarnaci legatum cum quinquaginta cataphractis equitibus introduxerat. Id Regi poſtquã nuntiatum eſt, periucundum fuit: & quoniam Cæſarem audiebat Landriſium aduẽtare & expectari, decreuit eò poſtridie proficiſci, vt vel cum eo collatis ſignis præliaretur, vel certè ſuis laborantibus opem ferret. Neque tamen idcirco Lucemburgi curam abiecit, ſed Longouallanum proregẽ illic conſtituit cum quinquaginta cataphractis equitibus, quibus præerat. Huic Anglurrium cognomento Iurium cum mille peditibus legionis Campanæ attribuit, Haraucurium Lotaringum & vicomitem Riuerium cum quingẽtenis, Hieronymũ Marinum Bononiẽſem cum fere CXX Italis. Is oppidi muniendi curã ſuſceperat, infimúmq; oppidũ foſſa & vallo ſic diremerat, vt integrũ tamẽ ſeruaret. Principem Melphitanũ in exercitu proregẽ ad cõmeatum introducendũ conſtituit, cui Iameſium, Langæum & vicecomitẽ Staugæũ cũ ſua quemq; equeſtri turma attribuit, Senerpontium itẽ Mallerçi & Guliaucuriũ Sedanij legatũ cum ipſis equitibus, Fraxiniũ cũ duobus Germanorum peditum millibus, comitem deniq; Briennium, qui & quinquaginta equitibus grauis armaturæ & decem peditũ millibus partim ex Normana partim Cãpana legione præerat. Ipſe cũ reliquo exercitu magnis itineribus Landriſiũ cõtendit.

Rex Landriſium proficiſcitur.

QVVM

Qvvm Lucemburgo diſceſſiſſet, vti dictum eſt, eo conſilio vt cū Cæſare manum confereret, à quo Guiſia ſimul & Landriſium obſidebantur, Briſſacus ferētariorum equitum præfectus oſtendit, ſe, ſi aliquot aſſumptis ſclopetariis equitibus reliquo exercitui præiret, facilè partem aliquam exercitus Cæſariani improuiſo occupaturum eſſe, quem Ferrandus Gonzaga ſummus Cæſaris legatus ad Guiſiam habebat: non eſſe dubium, quin equites Cæſariani (vt qui nihil de tam repentino diſceſſu Lucemburgo audiiſſent) procul à caſtris prædæ cauſa vagarentur, quum neminem obſiſtentem viderent. Itaque à Rege petit, vt id ſibi eius voluntate facere liceat. Conſilium hoc Rex vehementer approbat: itaque comiti Sāſecundo Italorum peditum duci imperat, vt quot ille vellet è ſuis cohortibus milites tribueret. Ille cum lectis ex ſuo peditatu fortiſſimis, & vſu præſtantiſſimis militibus Briſſacum ipſe comitatur. Itaque Lieſſam & Petropontem prætergreſſi, Marlam octo paſſuum millia Guiſia veniunt. Ibi nuntium accipiunt, Gonzagam, audito Regij exercitus Cocium reditu, quòd nollet eius aduentum expectare, poſtridie mane Landriſium, vbi reliquæ erant Cæſaris copiæ, redire conſtituiſſe, relicta Guiſia, quā obſidere cœperat. Hac re Briſſacus intellecta tribus ante lucem horis ſuos educere cogitat, vt illic in ipſo profectionis articulo adeſſet. Quum in locū editum procedendo perueniſſet, vt Guiſia duobus tantùm paſſuum millibus abeſſet, atque inde proximam ſyluam, qua occultaretur, habens, Guiſianam arcem totam deſpicere poſſet, cognoſcit Bordilionem ducis Niuernenſis legatum eruptione ex arce facta cum equitibus Cæſarianis pugnam iniiſſe. Quare vt hoſtis conſilium melius perſpiceret, Theodum Bedanium cum ſuis proximè eum accedere iubet: huicque mandat, vt ſi qua ratione fieri poſſet, eum ad inſidiarum locum alliciat, vt ita illis iter ad caſtrum intercluderet. Verùm Theodus poſt longinquam velitationem, vidit ſe id nequicquam conari, quòd hoſtis longius à maiori agmine quod Gonzaga ducebat, diſcedere nollet: is porro dum ita pedem referendo pugnabatur, Landriſium ſe interim recipiebat. Theodus ad Briſſacum reuerſus, rem totam ordine recenſet. Tum ille ex omnium qui aderant ſententia quingentos equites citatis equis eos iubet adoriri, ipſe cum reliquo equitatu, vt ſubſidio eſſet, eos ſubſequitur. Noſtri impetu fortiter facto obuia quęque ſternunt, multi ex hoſtibus capti, interfecti & vulnerati. Inter cæteros eques quidam ferentarius ex Hunaldæi turma Franciſcum Eſtenſem ducis Ferrarienſis fratrem capit, qui in Cæſarianos equites ferentarios ſummam imperij obtinebat. Reliquis noſtri adeo acriter inſtant, vt Gonzaga qui ſe recipiebat, cogeretur exercitu toto collecto, aduerſam aciem ad reliquos ſeruandos cōuertere: iſq; fuit certaminis exitus. Ferrādus in caſtra ad Lādriſium, Briſſacus Marlam, vnde profectus fuerat, ſe recipit. Cæſarianus exercitus ad Landriſium cōſedit, vnà cum exercitu quem Roxius pridem illic habuerat: atque illi ſimul Marollas & Capellam verſus caſtra habent, Ferrandus in ea parte quę Catellum Cameracorum ſpectat, ad ſyluam Mormalianam. Cęſar ad Quercetum morabatur, dum Germanica auxilia tum ducis Mauricij Saxonis, & Martini Roſſenij mareſchalli Gueldrienſis, tum etiam Anglicana aduenirent, quæ decem hominū millibus ab Anglo miſſis cōſtabant. Neq; enim niſi omnibus copiis cōiunctis quas Regi obiiceret, eò progredi ſtatuerat, q; Regem obſeſſo oppido auxilium ferre omnino decreuiſſe perſuaſum haberet.

Princeps Melphitanus accepto à Rege mandato de commeatu Lucemburgum introducendo, poſt illius diſceſſum Cellas venit, duobus ab oppido paſſuum millibus. Ibi propter plauſtrorum penuriam, quæ Stenæi & Muſone erat (his enim locis commeatus parabatur) fames tam grauis exercitum occupauit, vt ne ducibus quidē ipſis panis in prandiū ſuppeteret. Tantæ inopiæ cauſa fuit q; Stenæi omnia plauſtra retenta fuerant, vt vno itinere totus cōmeatus Lucēburgū introduceretur. Quāobrē pedites Germani & legionarij Galli tam neceſſariæ cauſæ nullā rationem habentes, & triduanæ ad ſummum moræ impatientes tumultuari cœperunt. Tamēn Germani oratione adducti in officio continentur: legionariorum tanta fuit improbitas, vt ex x.m. tum Cāpanorū, tum Normanorum vix trecenti remanerēt, cæteris in Galliā reuerſis. Cēturiones remanent, ſed ſingulis ſignis militaribus vix tricenos milites habebant. Melphitanus & centuriones qui illi aderant, tanta deſtitutione perculſi decē paſſuum millia regredi & Eranciū ſe recipere ſtatuunt, Iameſo millia paſſuum ſex, tum vt facilius frumentarentur, tum vt cōmeatum Lucemburgi expectarent. Qui quum triduo adductus eſſet, noſtri licet duo

Lucemburgū commeatus introducitur.

1543. tantùm millia Germanorum haberent quos Fraxinius adduxerat cum equitatu, audirent autem amplius decem millia Germanorum ad Moſellam & caſtrum Rocodemarium ad eos impediendos coacta eſſe, rem tamen ſuſcipiunt, equitatúſque noſtri præſidio commeatus in trimeſtre tempus in oppidum introducitur. Oppidum ingreſſis Arlonenſes per nuntium ſignificant, Tabernarium, qui illic præſidio conſtitutus fuerat, direpto oppido in Galliam cum ſuis non accepta venia rediſſe, Baſtonienſes præterea à Cæſarianis partibus ad occupandum oppidum veniſſe, verùm ſe obtemperare nequaq̃ voluiſſe, ꝗ quam Regi fidem dederant, hanc ſeruare cogitarent, modò prçſidium illis mitteretur. Quãobrẽ petere aliquos ad ſe tuendos, alioqui ad Cæſarianas partes neceſſitate coactos defecturos eſſe. Melphitanus egregia illorũ volũtate perſpecta, qui maiorẽ fidẽ q̃ nequiſſimus ille cui cõmiſſi fuerant, præſtitiſſent, rebus eos neceſſariis iuuare conſtituit. Itaq; Lucemburgo profecti Arlone iter facimus, illic tres cẽturiones relinquuntur, qui tricenos pedites ducebãt, Lanquius, Monſamperius & alius quidã, cũ nõ exiguo cõmeatus numero. Quibus cõfectis rebus Erancium venimus. Inde Melphitanus cunctis quæ imperata fuerant adminiſtratis, Langæum veredaria celeritate ad Regẽ mittit nũquid præterea aliud vellet: à quo dum reſponſum acciperet, exercitus inter Iameſum & Stenæum reducitur, vbi tuto loco eſſet, & locis appropinquaret vnde cibaria ſuppeditarentur, propterea ꝗ obortis grauiſſimis imbribus plauſtra progredi non poterant. Langęus Regẽ Feræ ad Oſiam conuenit, qui confeſtim per curſorem Melphitano quid fieri vellet ſignificat, ſe vel infeſtis ſignis in hoſtẽ contendere, vel certè oppido ſuo ſuccurrere decreuiſſe: proinde ad ſe quamprimum veniret, atq; breuiſſimo itinere ea Regni ora, q̃ tota ſyluis cincta eſt, peragrata Guiſiã veniret, vnde quo loco eſſe audiret, ſe cõferret.

Cæſariani magno exercitu Landriſium obſident.

CÆSAR interim Querceti erat, totúmq; exercitum ad Landriſium habebat, Germanorum octodecim millia, Hiſpanorum veteranorum millia decem, Belgarum ſex, Anglorum ferme decem (has enim auxiliares copias Anglus illi ex pacto miſerat) equitum millia tredecim partim ex cenſu Belgico, partim ex Cliuienſi & Germanico equitatu. In eo exercitu Ferrandus Gonzaga ſummam imperij Cæſaris legatus tenebat. Apud Cæſarẽ erat dux Alba, quem paulo antè prætorio præfecerat, comitẽ verò Roxium (qui hunc magiſtratum gerebat) Flandriæ & Arteſiæ præfectura ornauerat: aderant etiã ſummi tũ Germaniæ tum Belgij proceres. Caſtris collocatis machinas properè diſponit, & magna celeritate promouet, vt omnibus locis mœnia quateret, hinc toto illo muri brachio ꝗ Regium vocari oſtendimus, quódq; à caſtro ad propugnaculum Aurelium pertinet: hinc deniq; propugnaculo Vindocinenſi & brachio ꝗ Catellionẽ ſpectat. Poſtea tumulum quendam cõſpicatus ſyluam verſus, ex quo illud brachium interius nudum deſpiciebatur, longum colubrinum illuc ſubuexit, quò oppidani ruinã obſtruere ac propugnare impedirentur. Noſtri quum id ſummo ſibi damno eſſe viderent (nã totius munitionis opus vix ad dimidiam iuſtæ magnitudinis partem perductum fuerat) rationem inire cœperunt qua machinam illam inde tollerent. Tandẽ Germanos quibus illius cuſtodia credita erat, è vallo cõſpicari negligentius ſe gerere, vt qui ab vna tãtùm parte noſtros erumpere poſſe arbitrabantur (nam flumen intereſſe videbant, ꝗ inferius oppidum alluit: hanc porro oppidi partem à reliqua abſciſſam noſtri deſeruerant) eos incautos opprimere & machinam clauo adacto obſtruere ſtatuunt. Itaq; Ricarvillanum cum quadraginta equitibus emittũt & Sanſimonium cum triginta peditibus, duodecim denique foſſores cum funibus, quibus pedites flumen tranſirent. Illi emiſſi tam nauiter rem gerunt, vt Germanos imprudentes opprimerent, quos ſtatione ſtatim excedere cogunt. Machina potiti, & abducendæ facultatem nacti, funibus reuinciunt quibus flumen tranſierant, manibus ad propugnaculum Aurelium, quo egreſſi fuerant, protrahunt. Hoſtes re intellecta, toto conatu ad eam recuperandam feruntur: ſed non prius aſſequi poſſunt, quàm in flumen deturbata eſſet: deinde noſtrorum concurſu facto in ipſum propugnaculum tutò inuehitur, ac repente, quum puluere & globo onuſta eſſet, in hoſtes ipſos obuerſa diſploditur. Multi inſuper ex eis, qui ad foſſæ labrum procurrerant, vt machinam recuperarent, ex ipſo vallo ſclopis interficiuntur.

FERRANDVS Gonzaga quum noſtros crebris eruptionibus ſuis moleſtos eſſe videret, foſſas ampliores facere & oppidum diligentius cingere decreuit, quò tum pedites tum equites egreſſu prohiberet. Nõ multo pòſt Eſſæus trecẽtos Anglos fodientes

ex

ex vallo conſpicatus, equites ad CXX aſſumit, & iuuenes aulicos qui illic remanſerant, quibus comitatus in eos erumpit. Sed quum Anglos duntaxat adeſſe putarent, in equites amplius octingentos incidunt, qui inſidias ad eos defendendos valle occulta conſtituerant. Hi Eſſæum ex inſidiis adorti, circiter decem è noſtris vel interficiunt vel vulnerant, Eſſæo ipſi haſta longa brachium traiicitur. Ac maior ſanè perturbatio extitiſſet, niſi quingenti ſclopetarij egreſſi noſtris ſubſidio acceſſiſſent. Horum ope noſtri prælíando pedem referunt, ſeque minimo damno accepto, præter illam primi impetus offenſionem, recipiunt.

CÆSAR quum Regem audiret omni conatu ad ſubſidium obſeſſis ferendũ properare, ipſe quoque bombardis muros diligentius quatere inſtituit, paucis diebus ſatis latam muri partem deiicit, ruina amplius viginti dies aperta manet: niſi quòd noſtri noctu aliquid obiiciebant: nam interdiu nudatis vndique vix operi manum admouere licebat. Ad extremum faſces & virgultorum magnã copiam ad foſſas complendas colligi iubet. Noſtri re frumentaria valde laborabant, vt militibus in diurnum demenſum dimidius panis daretur, potus nullus præter meram aquam ſuppeteret. Accedebat etiam hoc incommodi, quòd in oppidi inferiori parte à noſtris relicta, porta quædam ſupererat, quam hoſtes occupatam milite compleuerant, & machinis in ſuprema collocatis in ipſa ruina noſtros vexabant. Eſſæus & Landa id ſibi valde nocere animaduertũt, ſuos præterea exiguo cibo ali, & aſſiduo labore fatigari, vt tanto oneri diutius ferendo pares fore nõ viderentur, portã illam hoſtibus adimere ſtatuunt. Omnibus machinis in eum locum comportatis, ſi fortè vniuerſi hoſtium exercitus concurſus fieret, trecentos milites ſub auroram emittunt, qui pertinaciter præliati hoſtes loco tandem cedere inuitos compellunt, antequam è caſtris auxilium ſubmitteretur. Ea res quietem nonnullam illis attulit: nam ab eo tempore hoſtes locum denuo occupare non ſunt aggreſſi. Cæſar Querceti ſe continebat: vbi licet certò noſſet ſatis latam eſſe muri ruinam ad irruptionẽ faciendam, tamen eam eſſe noſtrorum virtutem non erat neſcius, vt potiundi oppidi ſpem nullam niſi ingenti ſuorum clade dari videret. Quibus cauſis adductus fame illos ad deditionem cõpellere decreuit, quos & commeatus egeſtate premi, & diurnis nocturniſq; laboribus defatigari intelligebat, quibus propediem adeo fractum iri ſperabat, vt vires illis ad arma in manus ſumenda vix ſuppeterent. Hoc inſuper ſibi perſuadebat, Regem minimè in tempore affuturum, quin ille conata prius exequutus eſſet.

Landriſiani ciborum penuria laborant.

DIE menſis Octobris circiter decimooctauo noſtri quum rei frumentariæ inopiam, loci infirmitatem, & ingentem laborem conſiderarent, quem continenter interdiu ac noctu ferre cogebãtur, capitaneum Yuillanum Normanum (quingentis ille militibus in eo oppido præerat) deligunt, cui loca illa explorata eſſe ſciebant, vt rationem inueniret qua egreſſus Regi omnia ſignificaret. Is biduo Regem Feræ ad Oſiam cõuenit, vbi copias vndique cogebat, & ipſum Melphitanum (vti a nobis dictum eſt) accerſierat. Yuillanus quo loco eſſent res oppidi ordine commemorat, niſi breui commeatu iuuarentur, famem inuitos expulſuram eſſe, virtuti quidem hoſtium nunquam ceſſuros, donec vel vnus ſuperſtes relinqueretur. Rex eorum egregia voluntate & maxima egeſtate perſpecta, ipſe potius capitis periculum adire ſtatuit, quàm vt tot ſtrenuos viros perire ſineret. Yuillanum iubet reditum tentare (quod etiam perfecit) eiſque omni aſſeuera tione affirmare breui fore, vt auxilium acciperent. Id quo maturius perficeret, cõfeſtim exercitum in cœnobio Hombleriano colligi iubet, duobus ſupra Sanquintinum millibus paſſuum ad ipſum flumen, ipſe Sanquintinum contendit, vt omnes ſequerentur. Illic diem vnum moratus, ad Premontium, magnum vicum extra ſyluam Bohaniam, quâ Bohanio iter eſt Cameracum, caſtra facit. Poſtero die Sanſſuplexium contendit, qui vicus eſt ſupra Sammartinum ad flumen: vnde facilè conſpiciebatur Cæſarianorum tormentorum locus, quibus acerrimè oppidum quatiebat, quum Regem aduentare audiret. Erant autem tormenta maxima numero quadragintaquinque. Quum obtenebraſſet, Rex vt obſeſſis ſui aduentus ſignificationem daret, totam machinarum multitudinem diſplodi iubet: quæ res animum illis addidit, quòd certò ſtatuerent ſibi auxilium breui affuturum.

REX ad Sanſſuplexium concilio coacto de itinere faciendo deliberare incipit. Nõnulli cenſent Catellionem proficiſcendum eſſe, quem locum caſtris idoneum eſſe præ-

1543. dicabãt, eſſe enim Sembram flumen ab vna parte, ab altera riuum paluſtrem, vnum relinqui aditum, quem tranſuerſa foſſa præcludi diurno opere facile eſſet, vt hoſti ad nos irrumpẽdi facultas nulla daretur. Commeatum porro Guiſia & Bohanio, vt nihil ab hoſte metuendum eſſet, ſupportari poſſe. Porro pontes ad viam ſtratam Catellionis vno die propter illius firmitatem inſtaurari poſſe. Præterea ſi hoſtis copias, quas ſeparatas habebat, coniungere nollet, nos flumine tranſmiſſo partem illam vlteriorem ad Longifauerium adorituros eſſe. Sinautem ad cõiungendum exercitũ ſuos Longifauerio ad ſyluam Mormalianam accerſeret, tum nos illuc tranſituros, Landriſium milites, foſſores, commeatum & reliqua quæ ad obſidionem tolerandam pertinent, per otium introducturos, iiſq; perfectis rebus Cartinio diſceſſuros. Etenim ſi Cęſar ad nos prælio laceſſendos venire inſtitueret, flumen illi ad Marollas quatuor paſſuum milliũ interuallo tranſeundum erat. Sinautem caſtris noſtris ad Catellionem locatis, ille copias Mormalianas flumen traductas cum Longifauerianis coniungere conaretur, tum nobis ad eum locũ vnde profectus erat progredi facile fore, flumen enim nobis patere, vt vtram in partem iter facere liberet, integrum eſſet. Hæc ſententia non obtinuit: imò tametſi locus Catelli Cameracorum caſtris parum idoneus erat, illuc tamen in aduerſum hoſtẽ iter faciendum eſſe videtur: præſtabilius enim eſſe rectà ad illud proficiſci, q̃ huiuſmodi circuitu velut tergiuerſari. Itaq; comes Sampaulius, amiralius Annobaldus, mareſchallus Dubetius & aliquot alij locum exploratũri mittuntur. Alij addebant, quando illuc proficiſci placebat, optimum videri, vt dum Rex Cæſari aduerſa caſtra haberet, interim Guiſiam & Vervinum mitteretur quidam regionis peritus, qui armenta & greges toto flumine Cera & agro Laudunenſi, omnem farinam, omnia deniq; iumenta quæ Laudunenſi & Sueſſionenſi agro reperiri poſſent, colligeret, Capellam cõuehi curaret. Inde farina tergo iumentorum imponeretur, ſic tamen vt ſingulorum ſarcina non admodum grauis fieret, quò ad iter celerius peragendum ruſticus equo & ſacco inſidere poſſet, quæ omnia, dum Rex Cæſarem ſpecie certaminis occuparet, Landriſium introducerentur. Quæ ſententia quum omnibus probaretur, ad rẽ perficiendam Langæus deligitur, qui imperio & nomine Regio omnia adminiſtraret. Eius quoq; equites, qui Lucẽburgo veniebant, Melphitani quoq;, Briennij ac Sanſaci accerſuntur, vt ei ad Vervinum præſto eſſent. Solùs tamẽ Sanſacus cũ ſuis adfuit & equites Bellaij. Comes Sãpaulius, amiralius & reliqui Catello Cameracorũ explorato ad regẽ reuertũtur, qui illuc mouet exercitũ.

Landriſiũ ſubſidiarij milites introducũtur.

BIDVO pòſt Sampaulius & amiralius certiores facti Cæſarianos flumẽ tranſiiſſe, & de bombardarum oppugnatione nonnihil remitti poſtquam ſama de Regis aduentu percrebuiſſet, Catellionẽ tranſeunt, vt milites Lãdriſio educerent, qui tot ęrumnas pertulerant, alióſque recentes ſufficerent. Nihilo certè difficilius vniuerſus exercitus illuc progredi potuiſſet. Sed (vt poſtea me audiſſe memini) cõmeatui tum exercitus tum ipſius oppidi adeo parum proſpexerant, vt ne vnum quidem plauſtrum haberetur, cibariorum vix ea copia extaret, quæ exercitui alendo ſatis eſſet. Quę quidem cauſa fuit, cur eorum ſententia (magis tamen probabilis) qui Catellionẽ iter eſſe faciendum cẽſebant, minus probaretur. Sampaulius certè & Annobaldus oppidum nullo periculo ingreſſi, inde Eſſæum, Landam & Capellã Rinſoinum cum militibus educunt, atq; in eorum locum Vervinium proregem conſtituunt, cũ mille peditibus patria Bolonienſibus ex legione Picardica, & capitaneum Rupebaronem, Lineonis fratrem Bolonienſem cum aliis quingentis peditibus. Poſteaquã Eſſæus & reliqui in caſtra perueniſſent, Rex eorum virtutem ampliſſimis præmiis remunerari ſtatuit, Eſſæum in Regiã cohortẽ allegit, Landam & Capellã œconomos ordinarios cõſtituit: militibus omnibus ſcelera q̃ aliquando patrarãt condonat, eóſq; immunitate nobilium inſtar toto vitę tẽpore donat: aulicos adoleſcẽtes, qui animi & exiſtimationis gratia militauerant, pro generis dignitate auxit.

PER id tempus duo exercitus nõ ſine crebris & acribus præliis tam propinqui morabãtur. Magna inter illos vallis intererat: hanc imam riuus perlabitur, qui Catelli Cameracorum ortus Hapram latum vicum & prioratum, qui medio itinere eſt Cameraco Valencenas, influit. Is quanq̃ exiguus eſt, tamen propter riparum altitudinem vado tranſiri vix poteſt. Die menſis Octobris circiter octauo & viceſimo Cæſar cum exercitu ducis Mauricij & Martini Roſſenij Querceto in caſtra venit. Poſtea ſummũ collis iugũ magnã ferentariorum manũ ſclopetariis permixtis ſubire iubet, ponè in conualle duos aut tres

Ger-

Germanorum peditum cuneos in inſidiis collocat,& equites frequenti agmine ad ſubſidium conſtituit. Clamore ad arma apud noſtros excitato, ſtatim Briſſacus ferentariorum equitum magiſter riuum tranſit, Cæſarianos primo aduentu longè ſubmouet: ſed confertas illas equitum turmas & peditatum ſubſequentem conſpicatus, curſum reprimit,& Regem commonefacit. Is in monte acie collocata, proſpicit fore, ſi diutius certamen committeretur, vt iuſtam pugnam loco iniquiore ſubire cogeretur, quòd graue & incommodum eſſe iudicaret vallem tranſire, & aduerſus hoſtem arduo aſcenſu eniti. Annobaldum ſubmittit, qui noſtros è certamine educeret. Ibi dum noſtri pedem referunt, nonnulli audacius progreſſi cadunt: inter cæteros Andoinus ſclopi vulnere accepto moritur. Dum hæc fiunt, Rex acie inſtructa cõſiſtit, Vindocinus & Guiſius duo cornua tenent, ſuo quiſque loco ad pugnam paratus manet, Cæſar tamen tranſeundum ſibi non eſſe ratus in caſtra redit.

Landriſiani cõmeatu iuuantur.

L A N G Æ V S interim Veruini mandatum ea diligentia curat, vt Octobris die viceſimo nono mille ducentos arietes, boues centum nonaginta, & farinæ ſexcentos ſaccos cum totidem numero iumentis quibus imponerentur, collectos haberet. Quo die veſperi Capellam venit, vbi totus apparatus adfuit, in primis Sanſacus, qui monte Sanjano Lucemburgorum veniebat, vbi à Rege fuerat conſtitutus. Nam de Melphitani & Briennij turmis nihil nuntiabatur. Langæus tamen & Sanſacus quia intelligebãt, ſi diutius cunctarentur, dum illi aduentarent, idque hoſtes aliqua ratione reſciſcerent, iam ſe quod cogitabant nunquam confecturos, Regi per nuntium ſignificant, ſibi in animo eſſe poſtero die iter ingredi: proinde iuberet ille tumultum caſtris Cæſarianis eo die excitari, ne conſilium hoc ab illis deprehenderetur. Poſtridie qui Cal. Nouem. erat, conata exequi inſtituunt: in viam ſe dant cum ducentis duntaxat peditibus è Capellæ præſidio aſſumptis, qui commeatui ducendo præſidio eſſent, vſque eo tantùm dum ſyluis egrederentur. Neque enim plus ab eis impetrari potuit, quòd verebantur ne hoſtium interuentu, dum iumenta & armenta ſeruare ſtuderent, ipſi deleterentur. Porrò vt iter celerius facerent, iubent ſuo quemque ruſticum iumento & ſacco inſidere. Iter tanta fœlicitate conficiunt, vt ſyluis non longè Priſſa nemine occurrente egrederentur: ibi pedites dimittunt, exceptis circiter quadraginta, quos ad armentum ducendum retinẽt. Vbi in planitiem deſcenderunt, hoſtium equites numero circiter mille ducẽtos ad manum læuam conſpiciunt, qui flumen Catellione tranſierant: quæ res in dubitationem eos adduxit, num ſuſceptum iter pergere, an relinquere præſtaret. Tamẽ Langæus quoniam apud Regem receperat ſe mandatum exequuturum, niſi vel interficeretur vel caperetur, vlterius progredi decreuit: quinetiam Sanſaco, licet cum Rege ipſe hac de re non egiſſet, tamen quum ex collega intellexiſſet quãti ad obſeſſorum ſalutem rem perfici referret, idem videbatur. Iter ad dextram flectunt, vt longius ab hoſtibus diſcederẽt, riuúmque qui Longiſauerium alluit, medium interiicerent, idque eo conſilio, vt commeatu introducto ipſi operam darent, vt vel incolumes ſe reciperẽt, vel hoſtibus victoriam magno venderent. Quamobrem quoniam feſtinatio longiorem deliberationem non patiebatur, ilico iter abſoluere conſtituunt, ruſticos equis inſidentes velut acie inſtructa progredi iubent, quibus Langæus Marvillanum legatum cum decem equitibus attribuit, vt eos ſpeciem equitum præbere docerent. Hoſtes eminus illos conſpicati, (vt quidem eos poſtea narrantes audiui) quum equis bellicis inuehere ſuſpicarentur, gradum ſiſtunt, nóſque reuertentes aggredi ſtatuunt. Quæ tamen eos ſpes fefellit, quippe nos commeatu toto Landriſium introducto, ruſticos iumenta denuo ad itineris celeritatem aſcẽdere iuſſis, Cartinio rediimus, quod iter à ſuperiore prorſus diuerſum eſt. Ita hoſtibus noſtrum reditum nequicquam obſeruantibus, nullis ex toto numero deſideratis Capellam rediimus. Landriſio quum diſcederemus, Sanſacus & eques quidam ex Langæi turma Regem adire & de re à ſe fœliciter perfecta certiorem facere conſtituũt. Itaque aſſumpto perito itineris duce, quem Langæus illis tradit, paludes ad extremum ſtagnum Oſium tranſeunt, Catellúmque incolumes ad Regem veniunt. Langæus iter ad Roccoregium facit, vt hoſtiũ occurſum vitaret, ſuos Capellam reducit: inde ad Regem contendit, quo tempore noſtrorum exercitus ſe domum recipiebat.

Rex exercitũ Landriſio reducit.

R E X qui id tantùm in animo habuerat, vt Landriſianis opem ferret, quos Cæſar vniuerſis Germaniæ, Flandriæ & totius Belgij viribus, adhibitis etiam veteranis Hiſpa-

1543. nis & Anglicanis auxiliis obſederat, quum à ſe id quod conſtituerat cōfectum eſſe perſpiceret, (nam quindecim ad minimum dierum cibaria in oppidum introduxerant) Cęſarem non poſſe diutius octo diebus milites iis locis in caſtris continere, omni nimirum regione q̃ latè ad duodecim paſſuum millia quaquauerſum patet, tum à Cęſarianis tum à noſtris continenter totos ſex menſes penitus vaſtata, deinde appetēte hyeme & imbriū aſſidua colluuie prohibitum: exercitum reducere in hyberna conſtituit, omnibus imperat, vt ad reditum omnes ſigno dato parati eſſet. Sarcinis expeditis & collectis, conſtituit quo quiſque ordine procederet, agmen primum, medium & poſtremum, denique alaria vtrinque agmina diſponit. Ipſe in primo agmine iter facit, præmiſſis aliquot duntaxat equitibus: medium agmen Delphino filio ducendum tradit cum octingentis ferme equitibus cataphractis, & Heluetiis ad quatuordecim millia acie inſtructa. Briſſacus extremum agmen ferentariis equitibus claudit, aſſumptis aliquot ſclopetariis, quorum ſubſidio, ſiquis occurreret difficilior tranſitus, vterentur. Iter Guiſiam conuertit ſecundo Nouem. die, anno 1543. Rebus ad hunc modum conſtitutis, ſe quiſque ad iter accingit. Rex primus duce Guiſio comitatus iter facit, deinde impedimētorum & machinarum turba, ſequebātur Delphinus, Sampaulius & amiralius, poſtremo loco ferentarij illi & ſclopetarij. Cæſar prima luce certior factus noſtros domum ſe recipere, Ferrando Gonzagæ imperat, vt redeuntes ſubſequeretur, ſpe quadā adductus fore, vt propter impedita ſyluis itinera ordines minus ſeruari poſſent: ferè enim fieri vt qui diſcedunt, non tam circūſpectè ſe gerant q̃ qui progrediuntur. Is quum ad ſyluæ oram veniſſet, reperit machinas ipſas, impedimenta & totum exercitū iam præteriiſſe, licet ſinguli fere trāſire propter loci difficultatem coacti fuiſſent. Quum porro noſtrorum ſtatū propius explorare conaretur, ſuos ſyluā iubet ingredi: qui nō longè tamē progreſſi ſunt. Noſtros enim ſclopetarios tā denſa multitudine tota ſylua ſparſos offendunt, vt pauci ex iis qui ingreſſi fuerant, ad ſuos rei geſtæ nuntij redirent. Dum ita in ſylua dimicatur, Cęſar vniuerſo exercitu ad bombardæ iactū ſubſequitur. Quod vbi ſenſit Gonzaga, rationē inuenit qua alio itinere ad manū dextram Bohanium verſus equites ad mille ducentos, ſclopetarios aliquot & Anglos ferentarios traduceret: qui nihilo plus q̃ ſuperiores illi effecerūt. Etenim Delphinus exercitu traducto quū machinas & impedimenta tutò iter facere poſſe conſpexiſſet, Briſſacū vnà cū ferentariis ſubſiſtere iubet, cui Guichiū conneſtablij legatum cū centū cataphractis & alios pleroſq; adiungit, vt numerus eſſet ad CCC cataphractos, qui ferentariis ſubſidio eſſent, ponè Heluetios acie inſtructa conſtituit: ipſe reliquū exercitū ad vtrunq; Heluetiorū latus tegendum collocat, vt cum Cæſare, ſi ſylua exiret, collatis ſignis pugna decertaret. Ferētarij noſtri firmiore illo equitatu fulti, ſclopetariis inſtar perditorum quos vocāt, præmiſſis, Cęſarianos pedē referre & trās ſyluas recedere cogunt: qui deinceps nunq̃ prodire ſuſtinuerunt. Multi ex illis tum interficiuntur tum capiuntur, ex noſtris aliquot: q, in ea negotiatione vix luctum abſq; damno fieri poteſt.

Cæſariani Gallos redeuntes fruſtra ſubſequuntur.

REX interim ad Bohurianum vſque cœnobium progreſſus, quod eſt ad Oſiam flumen, vt grauiorem machinam & impedimenta traduceret, ne ſi pugnandi neceſſitas incideret, iſta peditibus permixta ordines perturbarēt, certior fit equites Cæſarianos ſyluam eſſe ingreſſos, & Delphinum, ſi vlterius procederēt, prælium inire decreuiſſe: quāobrem itinere conuerſo illuc ſe confert, quòd prælio abeſſe nollet. Vix quingentos paſſus proceſſerat, quum nuntium accipit Cæſarem pedem referre, Delphinum pulſo hoſte diu eodem loco conſtitiſſe, ſi fortè ille prælium redintegrare conaretur, ad extremū cum exercitu redire. Quo nuntio Rex accepto Guiſiam ſe recipit, Delphino ſubſequi iuſſo, vt adhuc fecerat. Cæſar ex equo cibum ſumpſerat: ſed deinde ſuos turpiter ſubmotos conſpicatus, conſilium de inſequendo Rege abiicit, poſtremò aliquandiu cunctatus, videns hoc ſuum perſequendi noſtros inſtitutum, non ſolùm irritum ſed ſibi etiam dānoſum eſſe, eò vnde profectus fuerat reuertitur. Summa eſt, Rex ſuis auxilium tulit in ipſo magni Imperatoris conſpectu, qui vires omnes totius Germaniæ & Belgij cōiunctas habebat, additis etiam ex Hiſpania, Anglia & Italia non paucis. Id quod profectò, ſi omnia rectè expendantur, non parui ducendum eſt.

REX Guiſiam quum veniſſet, quoniam imminentem hyemem proſpiciebat, atque imbrium tantam vim, vt neque ſe neque Cæſarem exercitum ſub dio habere poſſe exiſtimaret, ſuos ad ſeparatim hyemandum dimittere conſtituit: qua ſanè quiete

valde illis opus erat poſt ingentes illos labores, quos tum Hannonienſi tum Lucemburgico agro totos octo menſes pertulerant. Mareſchallum Dubetium cum quadringentis equitibus cataphractis & quatuor peditum millibus Sanquintinum mittit, qui diligēter prouideret, ſiquid his locis à Cæſare tentaretur. Germanicum peditatum Cretij & Heluetios Aſiij (quæ ambo oppida ad Ceram flumen ſunt) conſtituit: reliquus exercitus ad flumen Oſiam conſedit, locis quæ commodiſſima viſa ſunt ad Cæſaris conatus infringendos, ſi Landriſium relinquere coactus (quod propediem facturus videbatur) regnum inuadere conaretur. Denique Stenæum cum quinquaginta Anguiani (cuius legatus erat) equitibus cataphractis & Scotos aliquot Landriſianis ſupplemento mittit, ipſe Feram ad Oſiam ſe recipit.

Cæsar poſt Regis profectionem quatuor aut quinq; dies moratus, Cametacum poſtea contendit. Quumq; apud ſe expenderet quàm turpe ſibi eſſet, qui è Gueldria proficiſcens magnificè prædicauerat ſe Lutetiam venturum, q exiguum oppidum tumultuario opere munitum, imò ne munitum quidē, ſed vtcunq; cinctum, capere nequaquā potuiſſet: bilem ſuam in eos effundit, à quibus oppido Imperiali excipiebatur, & Cameracis ſtultè credulis, opera epiſcopi (qui illos prodebat) abutens, falſò perſuadet, Regi in animo eſſe ipſum oppidum occupare, libertatem eis adimere (qua perpetuò vſi fuerāt, vt neutras partes ſequerentur) & ſuo regno adiungere. Cuius rei impediēdæ cauſa opus eſſe arcem ædificari, quam ipſi cuſtodirent, vt ſartam tectam libertatem tueri poſſent. Cameraci, Epiſcopi, qui ex familia Croyana erat, oratione decepti, facilè aſſentiuntur. Cæſar eorum impenſis opus vrgendum curat: ac militibus quidē ciues ſtipendium ſuppeditant, ſed ſacramentum illi apud Cæſarem dicunt, & ciuitati imperant: vt ex liberis eos in ſeruitutem redegerit. Per id tempus ad Fontem Bellandi naſcitur Franciſcus Henriei Viennenſium Delphini primogenitus, quem auus Rex Baptiſmo à ſe ſuſceptum de ſuo nomine Franciſcum appellauit. Natalis dies feſtus & maximè hilaris hoplomachiis, cęteriſq; id genus ludis exhibitis celebratur. Demonſtratū eſt antea quemadmodū Rex Anguianum claſſis ſuæ quam ad mare mediterraneum habebat, nauarchum conſtituerat, vt ſe cum Barbaroſſa, qui claſſem Turcicam adducturus erat, cōiungeret. Illud quoque oſtendimus, Anguianum ſpe cuiuſdam occultæ machinationis Nicæam iter feciſſe, ac rei exitum declarauimus. Paucis diebus quàm Maſſiliam redierat, Barbaroſſa cum cx. triremibus Villafrancam nō longè Nicæa prętemauigauit, deinde Tolonem & Maſſiliam ad Anguianum venit, ac de rei ſumma cum omnib. belli ducibus deliberatio inſtituitur. Nicæam oppugnandam omnes cenſent, quam Rex ſuam eſſe iure cōtendit, proptereaquòd comites Prouinciæ eam duci Sabaudo certa pecunia oppignerauerāt. Id vbi conſtitutum eſt, ad Villafrancam machinas exponunt, eaſque aduerſus Nicæam prouehunt. Quibus ſumma celeritate collocatis atque diſploſis oppidum paucis diebus deditione in noſtrorum manus venit, ea lege ne diriperetur. Poſtea caſtrū ipſum machinarum glandibus impetere cœperunt, vano tamen conatu & inutili ſumptu, quòd in rupe altiſſima & duriſſima ſitum eſt, quam glandibus labefactare perdifficile, ſuffodere etiam difficilius ſit. Barbaroſſa vbi tempus nequicquam illic abſumi & hyemem appetere cōſpicit, claſſem Tolonem reducit: neque enim tutò ſe in portu Villafrancano manere aut hyemare poſſe iudicabat. Anguianus Maſſiliam ſe recipit, inde Catellum Cameracorum ad Regem venit, quòd prælium illic commiſſum iri ſperabat.

Cæſar Cameraci arcem ædificat.

Franciſcus Henrici filius naſcitur.

Barbaroſſæ cū claſſe Turcica aduentus.

Marchio Vaſtius Cæſaris in ducatu Mediolanenſi princeps legatus, Nicæa obſeſſa & capta caſtrum ipſum in diſcrimine eſſe certior factus, omnes ſimul vires Germanorum, Hiſpanorum & Italorum coniungit, quibus obſeſſis ſubſidio venire cogitat. Montes Tendanos ingreſſus, noſtros Tauroentam rediiſſe, & caſtrum obſidione liberatum eſſe audit. Hoc nuntio accepto ſuas copias aliò conuertere ſtatuit. In Pedemontanum agrum redit, Mondeuiſium primo aduentu obſidet, quod Regiæ ditionis primum oppidum occurrebat. Buterius prorex quòd paucos pedites Gallos pro loci magnitudine habebat, Heluetios introducere cogitur, homines parū in eo belli genere exercitatos, q in acie inſtructa lōgè maximū vſum habere credūtur: tamē in ea obſidione ſuſtinenda ſingularis eorū virtus & opera enituit. Tandē multa aſpera perpeſſi, tum ob cibariorū inopiā tum crebros hoſtium impetus, auxilio deſperato cū Vaſtio paciſcūtur, vt armis atq; impedimētis ſaluis abire pmitterētur. Oppido pērat Carolus Droſius Pede

Vaſtius Mondeuiſium deditione capit.

1543. montanus vir magni ingenij & bellica laude clarus: qui quum ſciret quanto apud Vaſtiũm odio flagraret, fidem illi habere non conſtituit. Itaque dum de conditionibus ageretur, equum Turcicum conſcendit, pſeudothyro euadit, Roccobaldum ditionis Mondeuiſianæ quatuor millium paſſuum interuallo ingreſſus, cõmunire diligentiſſimè cœpit, vt Vaſtius illac iter faciens locum tentare non auderet. Heluetij pactis cõuentis cum Vaſtio freti egrediuntur: quos Hiſpani contra fidei religionem impedimentis ſpoliant, nonnullos etiam interficiunt. Hanc illis perfidiam poſtea Heluetij in pugna Seriſolana magno vendiderunt, vt à nobis dicetur.

VASTIVS Mondeuiſio profectus ad Beniam & Sauilianum iter facit: quæ oppida quum ſatis magno præſidio firmata eſſe intelligeret, tentare noluit. Buterium Pinierolam ſe recepiſſe certior factus, & Cariniani Alſunium & Franciſcum Bernardinum Vicomercatum duntaxat cum ſuis ferentarijs & perpaucis peditibus reliquiſſe, qui munitiones anno proximo Langæi iuſſu extructas diruerent: illuc exercitum ducere ſtatuit, vt capto loco muniriones cœptas abſolueret. Eo nanq; occupato futurum erat vt nobis totam planitiem ciſpadanam adimeret, magnam nempe marchionatus Saluſſiani partem, planitiem quæ Pinierolam & Taurinos pertinet, quin & ipſam vallem Suſaniam Vulpiani præſidio. Nam quæ trans Padum tenebamus, Sauilianum, Benia, Roccobaldum & Centalium, omni ſubſidij ſpe deſtituebantur. Vt cogitata perficeret, Carmaniolam iter facit, tantaque celeritate vtitur, vt prius exercitu Padum traducto Carinianum veniret, quàm noſtri opus demoliri poſſent. Qui quum ſibi imperum maximi exercitus (qui peditum millibus fere ſedecim & equitum tribus millibus conſtabat) ſuſtinendum eſſe proſpicerent, ſe Logam verſus recipere inſtituunt, vt Moncalerium vel Taurinos proficiſcerentur. Pedites primo loco inſtruunt, quos Franciſcus Bernardinus cum ſuis ferẽtarijs ſubſequebatur, poſtremus erat Alſunius, qui certaminis molem tantiſper ſuſtineret, dum reliqui flumen quod Numo oritur, tranſirent. Hoc inter Carinianum & Logam fluit, ac propter riparum altitudinem nonniſi ponte tranſiri poteſt. Hoſtes acceſſione ſequentium aucti, Alſunium ita premunt (quos ille adhuc fortiter ſuſtinuerat) vt duplici à ponte machinarum iactu multitudine circunuentus ex equo ſterneretur, & magna pars equitum in hoſtium manus veniret. Reliqui interim pontem tranſeunt, ſeque Moncalerium recipiunt, obuiam illinc noſtris ad auxilium egreſſis. Vaſtius Cariniano potitus, totum illic exercitum collocat, opus à noſtris cœptum quàm poteſt maxima celeritate perficit, ſuburbiaque ipſa complectitur, vt triceſimo iam die locus eſſet ad defenſionem idoneus. Et quoniam circuniectam regionem vndique tenebat, omnis generis commeatum ex planitie quæ ad Pinierolam, Taurinos, Vigonem, Villafrancam pertinet, & ex Saluſſiani agri parte comportari tanta copia iubet, vt in ſeptimum amplius menſem ſuppetere poſſet: machinas præterea & quæ ad rem machinariam pertinent ſatis magno numero inuehit: Pirrhum Epirotam, quem alio nomine Petrum Columnam vocabant, ei loco præficit, cui veteranos milites genere Hiſpanos mille quingentos & comitem Fœlicem cum duobus millibus quingentis Germanis peditibus attribuit: ipſe cum reliquo exercitu Querſium proficiſcitur, vbi Ludouicum Viſtarinum patricium Laudenſem cum tribus hominum millibus conſtituit, qui Carinianis ſubſidio eſſent, propterea quòd Villanouã Aſtenſium tenebamus, ex qua, niſi Querſio iuuaretur, non parum damni accepturus erat. His confectis rebus Aſtam ſe recipit.

Carinianum à Cæſarianis capitur.

REX Feram reuerſus, poſtquam Landriſianos commeatu recreaſſet, his omnibus de rebus nuntium accipit, Cæſarianum nempe exercitum latè ſub dio vagari, & totam regionem tenere. Quibus intellectis rebus Taxium cohortium Gallicarum quæ apud Pedemontanos erant, tribunum illuc mittit, qui nouas cohortes Gallicas duodecim numero conſcriberet. Comitem etiam Grueranum, quem equeſtris ſuæ dignitatis inſigni ornauerat, mittit, qui è ſua ditione quinque Gruæorum millia conſcriberet, quos deinde in Pedemontanam regionem traduceret, ac cum totidem Heluetijs, quos illic pridẽ habebat, cõiungeret. Illos enim eadem cum Heluetijs virtute, vtpote eorum finitimos, futuros eſſe confidebat: verùm rem longè aliter accidiſſe poſtea oſtendemus. Equidem illud ſemper iactari memini, perdifficile eſſe vt ex aſino Bucephalum efficias. Regi præterea nuntiatur quemadmodum comes Gulielmus Fuſtembergus cum duodecim Germanorum peditum millibus, magno equitatu & multis machinis Lucemburgum Cæ-

ſaris iuſſu obſideret, vt noſtri iam re frumentaria laborarent. Quamobrem quoniã quæ bello acquiſierat, omnia tueri ſtatuebat, hyeme licet acerrima & quãtam à viginti annis non extitiſſe conſtabat, principem Melphitanum mittit qui obſidionem liberaret, & recẽtes in feſſorum locum ſubſtitueret: cui Briſſacum equitum ferẽtariorum magiſtrum, & circiter quadringentos equites cataphractos attribuit. Tota illa expeditione tam acre gelu extitit, vt vinum militibus diuidendum ſecuribus cæderetur, & trutina appenſum diſtribueretur, quod deinde milites calatis deferebant. Neq; tamen ob eam cauſam ducum & militum voluntati quicquam deceſſit: ſed Melphitanus Stenæo Erancũ & Longouicum venit, deinde iter ad manum dextram montem Sanjanum verſus flectit, vt æquiore loco cum Cæſarianis confligeret. Comes Gulielmus noſtrorum voluntate tum equitum tum peditum perſpecta, eorum aduentum non eſſe ſibi expectandum ſtatuit, legiones inde abductas in Germaniã reducit: ita noſtri liberè oppidum nouo milite muniunt. Longouallanus prorex illinc educitur cum ijs quas ſecum habebat copijs tum pedeſtribus tum equeſtribus, in cuius locum ſufficitur vicecomes Staugius, cognomento Anglurius, cum ſuis quinquaginta equitibus cataphractis & peditibus mille quingentis. Princeps Melphitanus mandatis quę acceperat ex animi ſententia confectis, Stenęũ reuerſus exercitum dimittit, qui in Campaniæ & Picardiæ præſidia ſpargitur, vt reliqua hyeme hoſtibus reſiſteret, & quæ bello parta fuerãt tueretur. Buterius apud Pedemõtanos prorex accepto à Rege quatuor ferè millium peditum Gallorũ ſupplemento, qui in Prouincia, Delphinatu & locis finitimis conſcripti fuerant, quibus acceſſerant quinq; Gruæorum millia & trecenti fere equites cataphracti, tum oppidis exire, quibus antea ſe continuerat, auſus eſt. Copijs in vnum locum coactis, ex eorum qui aderant ſentẽtia, dum hoſtis in muniendo Cariniano occupabatur (tametſi iam ad obſidionem ſuſtinendam locus erat idoneus) Vercellas verſus iter facere ſtatuit, vt limites Regiæ ditionis ciſpadanę dilataret. Vercellas & Iurçam contendit: multis infirmioribus oppidis ſubactis, Sãgermanum, quod eſt Chiuaſo Vercellas, obſidere cœpit. Hoc oppidum quum primo aduentu expugnaturum ſe cõſideret, offendit milites non exiguo numero illic eſſe: machinas ad locum minimè firmum promouet. Illud quidem neq; laterum obiectu neq; vallo admodum munitum erat, ſed foſſarum altitudo erat non pœnitenda, quarum labrum mœnium altitudinem adæquabat, vt machinis emiſſæ glandes ad imum murum deferri minimè poſſent. Tamen muro deiecto fit ruina non minus noſtrorum virtute digna quàm arduo acceſſu iniqua. Galli pedites quum lucem modò tranſparentem viderent, in foſſam magno impetu vadunt: in primis Achaicus qui Taxij primipilum geſtabat, Garruuius eiuſdem Taxij legatus, & Sammarius capitanei Renoardi legatus, Cantabri, in ſummam muri ruinam ſubeunt, quos multi viri fortiſſimi ſequuntur: ſed qua virtute irrumpebant, non minore repelluntur. Garruuius & Sammarius illic cadunt: Achaicus tum corpore tum brachijs tribus aut quatuor glandibus vulneratur, & in foſſam ſignum militare manu tenẽs deturbatur. Vnde quum per vulnerum dolorem & multitudinem globulorum qui ab oppidanis emittebantur, emergere nequiret, ſe ad murum cum ſigno iuxta ruinam applicat, vnde niſi lapidibus expelli non poterat, quòd oppidi mœnia lateralibus munimentis carebant. Illic ad auroram vſq; manet, quum noſtri aliam muri partem machinis deijcere ad nouam irruptionem faciendam pararent. Oppidani noſtrorum virtute & audacia perculſi, non expectandum eſſe ſtatuunt dum rurſus oppugnationem inſtituerent, ſed colloquendi poteſtate exorata, paciſcuntur vt ſaluis impedimentis abirent, oppido cum cibarijs & commeatu noſtris deditione tradito. Buterius oppido præſidium imponit, Iurçam contendit, quam obſidione vndique cingere cœpit. Verùm dum iſta fiunt (erat autem brumale tempus anno 1543) Rex certior factus Buterij minorem apud milites eſſe autoritatem quàm æquum eſſet, Franciſcum Borbonium Anguianum mittit, qui ab eo prouinciam Pedemontanam acciperet. Quin & illud Regi non parum diſplicuerat, quòd Buterius hoſtem tam facilè opere & cibarijs Carinianum munire ſiuiſſet.

Galli aliquot oppida in Inſubria capiũt.

Rex Anguianum in Pedemontanã prouinciã mittit.

Anguianus Taurinos poſtquam equis veredarijs peruenit, Buterio, quem ad Iuræã caſtra habere ſciebat, per nuntium mandat, vt milites ſibi obuiam Chiuaſum mittat, quò in caſtra proregis dignitate veniret. Buterius ſiue quòd expugnationem deſperaret, ſiue quòd magiſtratu abire grauiter ferret, obſidionem tollere, ac totis copijs ob-

1543. uiam illi procedere ſtatuit. Chiuaſi conueniunt: ibi Anguianus exercitum ducendum ſuſcipit, Buterius domum in Delphinatum ſe recipit. Anguianus ex centurionum conſilio, qui regionis ſitum tenebant, exercitum ſecundo Pado ducit, atque oppida Pallezolum, Creſſentinum, Deſannam aliaque finitima loca Regiæ ditioni adijcit, quæ omnia præſidio & opere muniri iubet. Carinianum ire contendit, quòd ſciret hunc eſſe Regis animum vt illud reciperetur, q; inſtar ſpinæ pedi infixæ hęrebat, propterea quòd toti Pedemontanæ planitiei infeſtiſſimum erat. Ad eam rem perficiendam Moncalerium iter facit, vnde milites non exiguo numero mittit, qui noctu pontem ad Padum incenderēt, quo hoſtibus Aſta, Querſio atque alijs locis quæ obtinebant, commodè cōmeatus ſupportabatur. Hi diligenter imperata faciunt, ſed non abſque ingenti difficultate & moleſtia, propter intenſum quod tum vigebat frigus, quo multi pedibus & manibus mutilati ſunt. Et quoniam Carinianum loco plano ſitum quinque egregijs propugnaculis ex aggere factis conſtabat, cum muri brachijs & foſſa iuſtæ latitudinis atq; altitudinis, vbi homines totius Cæſariani exercitus bellicoſiſſimi ad quatuor millia erant, non placuit tam munitum oppidum per vim tentari, quum pręſertim illic tantus eſſet militum numerus, qui iuſti exercitus primam aciem conſtituere poſſent: fame potius conficiendi eſſe videntur. Quamobrem Anguianus Vimeſum contendit, vt illic caſtra locaret (qui locus duo paſſuum millia Cariniano abeſt) & commeatum intercluderet qui ex ciſpadanis locis ſumebatur. Quum porro ex ijs locis quæ ſunt aduerſo Pado Pancalerium verſus magna cibariorum copia conueheretur, ædificatur caſtellum trecentorum ferè Cariniano paſſuum interuallo, quà iter eſt Pancalerium in æde quadam Sammartino cognominata, ibique peditum Italorum cohortes collocantur. Ita hoſtibus omnis commeatus ſpes ex illis locis præciditur.

Galli Cariniano commeatū præcludere ſtatuunt.

NON multo pòſt Anguiano nunciatur hoſtem exercitum Queraſſij colligere, vt ex tranſpadana regione ſuos commeatu iuuaret. Quamobrem ipſe Padum tranſire decreuit præſidijs Vimeſi, Carpenæi & alijs locis relictis, quibus hoſtes crebrò erumpere citra Padum prohiberentur. Quò tranſitus commodior eſſet, locus diſpicitur ſecundo flumine Moncalerium verſus, duobus infra Carinianum paſſuum millibus, cui loco ab arenis nomen eſt, vbi ratibus pons iungeretur. Porro vt pons ille noſtris ad vtranque fluminis ripam obeundam vſui eſſet, neue hoſtes eum occupare atque adimere poſſent, ad duo pontis extrema ſingula caſtella ædificantur, quib. binæ Italicæ cohortes imponuntur, quarum duces erant Hercules Burigerus, Hercules Vicontius, Bernardinus Corſus & alius quidam. His rebus confectis noſtri Vimeſo profecti Padum ponte Arenario tranſeunt, Villam Steloniam veniunt, quæ eſt inter Carinianum & Querſium, hinc tribus paſſuum millibus, illinc duobus diſtans: idque eo conſilio vt hoſtes Carinianum cōmeatu iuuare prohiberentur. Nam ab Aſtę parte ægrè hoc perficere poterant, quin ad prælium veniendum illis eſſet, quòd obſtaret Villanoua Aſtenſium, quæ à noſtris tenebatur. Ad Villam Steloniam caſtra noſtri munitione cingunt, & caſtellum ad extremū pontem quem incenderamus extruitur, cui præſidium imponitur duarum cohortium ex Delphinatu, ducib. Paſſino & alio quodam. Is fuit caſtrorum noſtrorum ſtatus totum ferè Februarium menſem. Quo tempore crebra committuntur egregia prælia: quòd iuuentus Gallica rei militaris ſtudioſiſſima ſubinde pontem tranſibat, quumque pontis, Vimeſi & caſtelli Sammartini præſidia propinqua haberent, multa vtrinque fortiter gerebantur, prælioque viciſſim noſtri & hoſtes ſuperabant & ſuperabantur: nam hoſtium numerus erat ad quatuor Hiſpanorum Germanorumque millia, & quidem totius Europæ bello exercitatiſſimorum.

MENSE Martio anno 1543 Anguiano nuntiatur Vaſtium exercitum quàm poterat diligentiſſimè comparare, vt obſeſſis opem ferret, cuius rei perficiendæ cauſa Carmaniolam venire conari: quem profectò locum ſi occupaſſet, poterat nullo periculo ſuos rebus neceſſarijs iuuare. Communito enim loco, ponte ad flumen facto, tranſeundi facultatem nactus, nos fame in tranſpadanis locis contabeſcere ſiuiſſet: quum ille Saluſſianum agrum feraciſſimum & integrum, nos regionem iam prorſus exeſam haberemus, deinde Querſio, Aſta, Foſſano, Mondeuiſio, Conio, Buſquio & cæteris locis vrgebamur, vt ægrè niſi armati frumentari poſſemus. His rebus intellectis concilio habito & varijs ſententijs dictis (non deerant enim qui Villæ Steloniæ manendum eſſe cenſebant)

bant)tandem placet hoſtem Carmaniolæ anteuertere, eique faciendi pôtis facultatem adimere, ne ex Saluſſiano agro rem frumentariam colligeret. Carmaniola à noſtris occupata, aduerſarios maior penuria quàm antè cœpit vrgere. Itaque Vaſtium certiorem faciunt,niſi intra medium Aprilem iuuarentur,ſe inuitos facturos, quod minimè facere animum inducerent,ſiquidem ſubſidium mitteretur.Quo nuntio ille accepto, copias vndiq; feſtinare iubet, quatuor Germanorum peditum millia ad ſe reuocat qui Genuæ iam nauigare parati erant. His rebus Anguianus intellectis nuntium propere ad Regem mittit qui omnia exponeret,vt trimeſtre ſtipendium, quod militib. debebatur, mitteret. Verebatur enim ne ſi manum cum hoſte conſerere neceſſe eſſet, illi ſtipendio non perſoluto pugnaturos ſe negarent, maximè Heluetij, in quibus præcipuum robur cum veteranis Gallis poſitum erat. Tandem quærit,ſi Vaſtius loco non iniquo pugnandi poteſtatem faceret,num ſibi Rex potius autor eſſet vt prælio decertaret,quàm vt oppidum commeatu iuuari ſineret,quod ad hanc anguſtiam adduci tanti conſtiterat. Reſpondet Rex ſe propediem Langæum cum pecunijs miſſurum eſſe, quem apud ſe eius rei cauſa haberet. De prçlio ineundo,ſe illius & eorum quos ſecum habebat iudicio rem totam committere:hos enim,quum in ipſis locis eſſent, ex præſenti rerum ſtatu melius quàm ſe iudicaturos eſſe. Vbi aula hoc rumore perſonare cœpit,Regem Anguiano prçlio decertandi poteſtatem feciſſe, iuuenes aulici ſuſpicari cœperunt rem nô poſſe abſq; cõflictu tranſigi. Quamobrem,qui Gallicæ nobilitatis mos eſt, ſe ad profectionem omnes parant:alii accepta à Rege venia,alii ſua ſponte diſcedunt. Inter cæteros Santandræus, Dampetrus ex Claromontana familia Delphinatica,ambo Delphino chariſſimi, Iarnacus,Gaſparus Collinius Caſtillionæus,Franciſcus Vindocinus, Vidamius Carnotenſis,duo fratres Bonitieti,Bordillio,Eſcarius,duo fratres Genlij, Aſſerius rei machinariæ præfectus, cuius turma equeſtris quinquaginta cataphractis conſtans apud Pedemõtanos erat,Hunaldæus amiralii Annobaldi vnigenitus,Rupefortius,Luſarcius,Oartius & Laſſinius,vt pauci ex iuuentute nobili in aula manerent, præcipuè quæ Delphinum ſequebatur. Hoc loco ſciendum eſt, Anguianum adeo re numaria tum laboraſſe, vt neq; quæſtores neq; alii quicquam pecuniæ haberent. Itaq; peropportunus fuit iſte aulicorum ad caſtra aduentus. Quum enim ampliſſimo omnes loco eſſent, egregiè nummati venerant:è quorum ciſtis Anguianus pecunias expromit,quibus tantiſper militum animos placauit, dum totum à Rege ſtipendium mitteretur.

Galli nobiles certatim ad Anguianũ demicaturi veniunt.

Rex Enneti extremo Martio crebris nuntijs fiebat certior, Vaſtium, vt obſeſſis ſubueniret, copias vndique cogere. Qua in re ſatis recordabatur Anguianum per nuntium ſignificaſſe,militibus animos ſtipendio non dato à pugna ineunda auerti poſſe. Iſta Rex hac in parte conſiderabat: in altera hæc erant. Ad totum ſtipendium numerãdum trecenta francorum millia non erant ſatis,alius prçterea numeroſus exercitus ſuſtinendus erat,quem Cæſar in Germania Galliam ingreſſurus comparabat,præter alium quo Anglus alia ex parte aggreſſurus erat. Quibus quum ſe,vel ſi totum ærarium effunderet,vix ſatisfacere poſſe ſciret, tamen Langæum veredariis equis ad caſtra Pedemontana mittit,quem Lutetiæ quadraginta octo coronatorum millia accipere iubet,quæ ſumma ægrè quadrantem ſtipendii conficiebat quod auxiliaribus militibus debebatur. Sed omnem moueri lapidem iubet,vt ratio tandem iniretur qua militum animi ad pugnam parari poſſent.

Langæus pecunias in caſtra magno periculo defert.

Die Aprilis quinto,anno 1 5 4 3 ante Paſchalia (nam is dies Iouis dies erat celeberrimas illas ferias proximè antecedens) Langæus Pinierolam venit, vbi audit Cæſarianum exercitum noſtris appropinquare. Quoniam autem Carmaniolã cõtendẽti,vbi noſtri caſtra habebant,non lõgius Cariniano quàm ad colubrini iactũ iter faciendũ erat exiſtimat ſe tutò illac abſq; prçſidio tranſire non poſſe, quum ibi(vti dictum eſt)quatuor hominum millia eſſent. Quamobrem per varios nuntios(vt ſi vnus interciperetur, alius euaderet) Anguianum ſui aduentus certiorem facit, eiſq; literas notis ſcriptas ferendas dat. Ille Bertinum Sollerium biduo ante Paſchalia mittit, cui quadraginta cataphractos attribuit,qui è caſtris Cæſarianis ad noſtros Centalii Riuenſis opera tranſierant. Is Langæo nuntiat, Cercenaſſii, Vimeſi & ad pontem Arenarium alios ſubinde affuturos,à quibus tutò in caſtra deduceretur. Illic Landæo non exigua difficultas obiicitur, num illorum fidei tanta pecuniæ ſumma rectè committeretur, quum homines Itali eſſent,

qui neque ſacramentum apud Regem dixerant, neque ſtipendium adhuc acceperant.
1543 Etenim ſi hæc pecunia periret, proſpiciebat Regis ſtatum plurimum detrimēti accepturum: ſin milites ob ſtipendium non numeratum certamen defugerent, hoc verò ſibi vitio datum iri non dubitabat. Ad extremum tamen ſtatuit ſe & pecuniam potius fortunæ arbittrio committere, quàm vt Regijs negotijs quicquam periculi crearetur: ſiquid enim ſecus accideret, eos potius in culpa futuros quàm ſe, qui tale præſidium miſiſſent: præterea aliud præſidium ſe Cercenaſſij & Vimeſi repturum, cui plus fidei habere poſſet. Sed neutro loco vllos reperit qui ad hanc rem conſtituti eſſent: vt eius animum ſubiret Moncalerium contendere, vbi pecuniam in tuto deponeret, quòd vereretur ne ſi hoſtes Cariniano in prætereuntem erumperent, ab ijs ipſis iugularetur quorum fidei ſe crediderat. Verùm Cercenaſſij intelligit Cęſarianos ad Mutam ſeptem paſſuum millia à noſtrorum caſtris caſtra feciſſe, ac biduo (vt quidem videbatur) prælium commiſſum iri. Quæ vbi audijt, ad pontem Arenarium progreſſus, tantundem præſidij atq; cæteris locis reperit: niſi quòd Bernardinum Corſum iubet equum aſcendere, cum omnibus hipposclopiſtis quibus tum ipſe tum Hercules Butigerus & Vicontius præerant, qui in eo ponte ſtationem habebant. Eis comitatus nocturno itinere Carmaniolam poſt ſecundam noctis vigiliam ad Anguianum venit. Confeſtim totis caſtris rumor ſpargitur, pecunias ad ſtipendium perſoluendum à Langæo allatas eſſe: ex quo nuntio magna militibus voluptas atque animi alacritas iniecta eſt.

Angvianvs omnes belli duces ex totis caſtris ad ſe accerſit. Langæus concilio coacto oſtendit quantulas pecunias attuliſſet, Regem alijs negotijs vrgeri, propter exercitus quos Cæſar & Anglus in alia Galliæ loca introducere cogitabant: ac proinde plus pecuniarum mittere non potuiſſe, quòd ærarium alijs impenſis deſtinatum nollet exhaurire. Eorum tamen prudentia fretum non dubitare, quin rationem eſſent inuenturi qua milites in prælium ſe produci paterentur. Rationibus ſubductis, reperiunt vix ad menſtruum ſtipendium ſociis numerandum pecunias ſuppetere, quibus totum trimeſtre debebatur: ne tamen militibus ex illa animi alacritate quam perſpexerant, quicquā decederet, ilico ad arma totis caſtris conclamandum eſſe ſtatuunt, vt ſuo quiſque loco in acie conſiſteret: interim lucem orituram, tum cohortes ſeparatim ſecedere iuberentur, vt ſigillatim ordine recenſerentur, neque aliud in vulgus efferretur quàm ſtipēdium numeratum iri: denique præconio publico ſignificaretur pecunias à menſa numularia accipiendas eſſe. Ita diem illum luſtrando exercitu abſumptum iri: poſterum diem feriarum paſchalium non eſſe abiturum (quantum quidem ex iis quæ nuntiabantur facile erat coniectura iudicare) quin hoſtis adeo appropinquaret, vt loco ſtipendij numerādi antè manus eſſent conſerendæ, quàm milites deeſſe pecunias ſentirent. Res vti conuenerat, ſtatim perficitur, clamore ad arma edito omnes cum laternis & facibus (quòd lunæ ſplendor nullus eſſet) concurrunt, antè diluxit quàm acies eo ordine inſtructa eſſet quo ad pugnam prodire oportebat. Cohortibus deinde ſeparatis, cenſu ineundo dies ille conſumitur: & ſtipendij ſolutione in poſterum diem reiecta, in ſuum quiſque locum dimiſſus diſcedit.

Seriſolane pugna occaſio.

Statim aduenit capitaneus, qui antea bello captus è Cæſarianorum manibus opera cuiuſdam nobilis euaſerat, qui Regias partes ſequebatur, licet apud Cæſarem ſtipendia mereret. Is Anguiano oſtendit Vaſtium eo die cum omni Cæſariano exercitu Muta profectum Seriſolas venturum eſſe, eo ſcilicet conſilio vt quum Villam Steloniam a nobis relictam facilè contendere poſſet, pontem Arenarium vi occuparet (quod eum facere non eſſemus prohibituri) atque copijs flumen Padum traductis, nos in vlterioribus locis manere pecunijs & cibarijs carentes cogeret. Sin autem eum Villa Stelonia arcere conaremur, tum Raconiſſi iter ingreſſurum eſſe, & locis paluſtrib. metu noſtri equitatus, (ſi fortè venienti occurrere cogitaremus) ad tergum Carmaniolæ venturum, vt Lombriaſtum & Caſalgraſſum prætergreſſus, ponte nauibus iuncto, quem ſecum vehi iubebat, Padum traijceret. Sic enim eum ſibi perſuaſiſſe, fore vt in agro Saluſſiano tritici ſaccos ad triginta millia reperiret (Conij quidem iam extare ad quindecim millia) quam copiam ſatis fore ad exercitum alendum & Carinianum inopia ſubleuandum, poſtremò nos tota regione excedere coacturum. Ea verò ratione exercitus noſter funditus delebatur, propterea quòd ſtipendio noſtris non perſoluto exercitum ſub

dio

dio habere vix poteramus. Quòd ſi in oppida nos reciperemus, illius conſilium erat tota Pedemontana regione vaſtationem edere, vicos incendere, & omne pecus abigere, quò agri colendi facultas nulla ſupereſſet. Poſtea recentibus militibus Carinianum introductis, & firmiſſimis præſidijs vbiq; impoſitis, Ivræam profecturus erat, vbi ſibi præſto fore arbitrabatur comitem Callanum, quem Cæſar decem hominum millia cōſcribere iuſſerat, vt hoc ſupplemēto in vallem Auſtanam, Sabaudiam & Seguſianorum regionem contenderent, dum ipſe interim grauiſſima impreſſione Campanorum fines ingrederetur.

HÆC omnia quum prudenter ab Anguiano & militum ductoribus expenſa eſſent, placet aduerſus Cæſarianos exercitum moueri, priuſquam in regionem munitā peruenirent. Ac nequid milites de ſtipendij inopia ſuſpicarentur, ſummo mane aciem inſtruendam eſſe ſtatuunt in ipſis caſtris, loco ad prælium comparato. Deinde hoſtium ꝑpinquitatem prętexendam eſſe, cur otij non ſatis eſſet ad ſtipendium è menſa numularia accipiendum, atq; adeo ſuum cuique cohorti quęſtorem eſſe attribuendum. Sperabamus enim antè pręlium commiſſum iri quàm pecunię allatæ militibus diſtribuerentur. Termio leuis armaturæ equitum magiſtro negotium datur, vt viginti equites ad Villam Steloniam mitteret, qui explorarent num hoſtis illac iter faceret, totidem Sommariuam ac totidem etiam Racotiſſum: vt nobis exercitu inſtructo progreſſis iter ad eam partem conuertendi facultas daretur, in quam eos contendere audiremus, ac proinde eos, vel quum caſtra locarent, vel quum diſcedere pararent, adoriremur, priuſquam loca munita occuparent.

DENIQVE ſtatuitur tripartita acie, prima, media ac poſtrema pugnandum eſſe. Buterio, qui prælium commiſſum iri certior factus domo redierat, vt ei intereſſet, prima acies datur cum triginta cataphractis equitibus quibus præerat, & totidem ex turma Tendiana duce Torinio legato. Huic Termius ferentariorum equitum magiſter attribuitur cum ducentis ſuis equitibus, Franciſcus Bernardinus Vicomercatus cum pari numero, Cabrius frater ac legatus Mauri Nouatenſis cum totidem, Centalius cum quadraginta ferè equitibus quos ex Cæſariano exercitu proximè ad ſe pertraxerat, denique quatuor millia veteranorum Gallorū peditum, quorum tribunus erat Taxius. In quorum primo ordine conſiſtunt multi nobiles qui aula veredariis equis venerant, vt quoniam equos nullos reperire poterant, pedites pugnarent: inter cæteros tres Bonivueti fratres & minor natu Genlius. Mediam aciem ducebat Anguianus, atque vnà cum eo Langæus Taurinorum præfectus, Aſſerius cum ſuis equitibus, turma equeſtris Baronis Curſolij (is enim abſente Langæo apud Taurinos ſubſtiterat) turma comitis Monrauellij duce Barone Oinio legato, ac plerique nobiles qui nullo autoramento militabant, ad centum equites. Ex his erant Santandræus, Caſtillionæus, Iarnacus, vidamius Carnotenſis, Bordilio, Rupefortius, Eſcarius, Luſarcius, Hunaldæus, Genlius, Laſſinius, Santamandus, cognomento Rupecoartus, cum alijs: qui omnes vexillum Anguiani à Rubempræo geſtatum ſequebantur. Alſunius cum centum quinquaginta cataphractis, Gladius Cahorſii, Piſcaræus Moncalerii præfectus, & Heluetiorum peditum quatuor millia. Poſtrema acies Dampetro traditur cum omnibus omnium turmarum equeſtrium ſigniferis & ſagittariis. Ibi aderant Gruæi pedites, quorum numerus ad tria millia eſſe debebat, Itali pedites ad duo millia duce Scroto, & mille quorum dux erat Carolus Droſſus Mondeuiſij præfectus.

Gallica aciei deſcriptio.

EXERCITV ita inſtructo, die Aprilis decimo (qui dies erat Paſchalium anno 1544) prima luce omnes in acie, loco & ordine quo iubebantur, conſiſtunt. Ea ratione ad meridianam vſque horam manſimus, quum noſtri equites ferentarij hoſtem progredi renuntiant, verùm quam in partem contenderet, Sommarinam, Raconiſſum an Villam Steloniam, nulla adhuc coniectura iudicari poſſe. Ea re intellecta, optimum factu iudicamus, vt ſi Raconiſſum aut Villam Stelotiam ire contenderet, velitationibus eum retineremus: quod vt fieret, Anguianus cum equitibus ferentarijs, & circiter mille ducentis ſclopetarijs, tribus medianis machinis (quæ equis duplici numero iunctis, vt equitum celeritatem adęquarent, veherentur) in collem mille paſſuū à caſtris interuallo, non longè à ſylua, quà iter eſt Seriſolas, ſubirent. Anguianus vbi illuc peruenit, Alſunium cum ſuis equitibus & peditatu qui pone ſequebatur, aliū collem mille inde

1544. paſſus occupare iubet, vnde in ſubiectam planitiem deiectus erat, quę inter Serizolas & Sommariuam intereſt.

ALSVNIVS ex eo loco Cæſarianos deſpicit Serizolis Sommariuam progredientes: quos vt ab inſtituto itinere auerteret, ſclopetarios in nemus conijcit, loco denſo & hoſtium itineri propinquo, ad quos ſé, ſiquid vrgere videretur, reciperet. Deinde Anguiano prius cõmonefacto equeſtri prælio hoſtes laceſſere cœpit, ſubinde ad ſclopetariorum inſidias pedem referens. Hoſtes tamen, veriti ne ordines turbare cogerentur, eum acrius perſequi non ſtatuunt. Anguianus interim cum fere trecentis equitibus & reliquis ſclopetarijs progreditur, iubet aliquot capitaneos quos apud ſe habebat, iter explorare, a quibus certior fit poſſe ſe abſque vllo diſcrimine in ſummum collem euadere, propterea quòd quum vndique præruptus eſſet, hoſtes niſi arduo cliuo ad eum adoriendum ac vix niſi turbatis ordinibus eniti non poterant. Ibi totum equitatum inſtruit vt hoſti conſpicuus eſſet, ſic tamen vt quid pone lateret perſpicere non poſſet, vnde potius totum exercitum adeſſe quàm deeſſe ſuſpicaretur. Poſtea tres machinas promouet, quibus è medio equitatu glandes in cuneum peditatus hoſtium emittuntur, qui in ſubiecta planitie conſtiterat, quorum nonnulli interficiuntur. Præterea ſubinde alios atque alios ſubmittebamus, qui equeſtre & ſclopetarium certamen redintegrarent: ducib. interim diſertè imperantes ne pedẽ propius conferrent, ne ſi eos hoſtis ſubmoueret, quid in poſtremo agmine eſſet, deprehendere poſſet.

DVM hæc fiunt, Vaſtius Sommariuæ locum caſtris faciendis circunſpicit. Ibi Gallus quiddam miles ex famulitio comitis Tendani (is enim loci huius dominatum obtinebat) turre caſtri occupata continenter eum machinis petit, neque, quantumuis ille necem minaretur, deſiſtit, neque deditionem vt faceret adduci poteſt, quòd noſtram aciem ex ſumma turre conſpiciebat: vnde etiam poſtero die pugnam otioſus ſpectauit. Vaſtius audito machinarum fragore, ſibi veſperi pugnandum eſſe ſuſpicatus, Sommariua diſcedit, ac in caſtra reuertitur. Poſtea noſtrorum geſtu atq; ordine diligentius conſiderato, vereri cœpit ne in ſe impetum facerent quum caſtrametari vellet. Itaq; Serizolas vnde profectus fuerat, reuerti & ibi pernoctare inſtituit.

ANGVIANVS hoſtem cum ipſis impedimentis Serizolas redijſſe, eius exercitum acie inſtructa ſecundum ſepes conſidere, denique noctem inſtare conſpicatus, omnes belli duces conuocat, vt quid facto opus eſſet viderent. Alij cẽſent reliquum exercitum accerſendum, & eodem illo loco noctem eſſe tranſigendam, vt ſub auroram infeſtis in hoſtem ſignis feſtinaretur. Alijs ſecus omnino videtur, iã adueſperaſcere, vt multa demum nocte milites aduenturi viderentur, illos tum equites tum pedites de media nocte continenter in armis abſq; vllo cibo & potu, tum ingenti totius diei æſtu vexatos fuiſſe, non minus defatigatos eſſe quàm ſi longinquum iter feciſſent. Quòd ſi tria adhuc paſſuum millia illis procedendum eſſet, adeo defeſſos fore & equos & homines, vt ſi hoſtis eos, dum caſtra locare cogitarent, aggrederetur, vix manus tollere ad arma capienda poſſent: denique plauſtra non ſuppetere quibus cibaria conueherentur. Quin & illud minimè eſſe prætereundum, hoſtem, ſi noſtrarum rerum ſtatum noſſet, ne otii quidem ſatis ad caſtra facienda nobis conceſſurum eſſe, ſed perturbatos nactum ſtatim iniqua conditione aggreſſurum: vt Eduardus Angliæ Rex in pugna Creciana Philippum Valeſium Regem prælio ſuperauiſſet. Rebus longa diſceptatione vtrinque agitatis redeundum Carmaniolam videtur, ſic tamen vt ducenti equites leuis armaturę relinquerẽtur, qui explorarent & renuntiarent quid ea nocte hoſtis faceret. Deinde noſtris ex itineris laſſitudine recreatis, ſi quidem fama eſſet hoſtem Villam Steloniam iter facere, caſtra inter illos & Carinianum facienda eſſe, vt pontem ad Padum propinquum haberemus, quò cibaria è citerioribus locis ſuppeditarentur. Ita eos neque Carinianum venturos, neque pontem occupaturos eſſe quin nobiſcum dimicare cogerentur. Sin autem Serizolis manerent, nos de media nocte profectos ſub auroram ad eum ipſum collem vbi conſiſtebamus peruenturos eſſe, vt eos Sõmariuæ caſtra facere prohiberemus. Hac probata ſententia Carmaniolam redijmus.

POSTERO die, Aprilis vndecimo, qui dies Lunæ Paſchalia inſequebatur, anno 1544 hora fere prima matutina è caſtris profecti iter quod pridie decreueramus quo ordine deſcripſimus, ingredimur. Vaſtius Carmaniolã nos pridie veſperi redijſſe cõſpicatus,

tus,

tus, nos Padum tranſire, & locis vlterioribus ſibi cedere cogitaſſe exiſtimauit: quod & valde veriſimile erat, & exploratores renuntiauerant. Itaque mutato conſilio antelucano tempore proficiſcitur, vt nos, antequam Padum tranſiremus, aſſequeretur: noſq; iſte ſterni noſtri itineris veſtigijs ſubſequitur. Anguianus poſtquã Carmaniola mille paſſus proceſſiſſet, per præcurſores, maximè Albano quodam Paulo Bobonea nuñtiante, fit certior hoſtes conſpectos eſſe rectà ad nos venire, iamq́ue in eo colle conſediſſe quem pridie occupandum nobis eſſe ſtatueramus, vt potiori conditione dimicaremus. Adhibitis in conſilium ad eam rem capitaneis, infeſto exercitu in eos procedendum eſſe videtur, etiamſi numero longè ſuperiores eſſent, vt qui decem peditum millibus noſtras copias excedebant. Etenim ſi in noſtras munitiones, vnde iam mille paſſus progreſſi eramus, rediremus, ꝓfectio conſimilis fugæ videbatur, vnde noſtris animus decederet, hoſtib. accederet. Quamobrem vbi intellectũ eſt quo ordine hoſtium acies inſtructa eſſet, tres nempe eſſe confertos peditum cuneos, quibus alarij equites propinqui incedebant, ſic vt explicati eadem fronte progrederentur: eam quoque rationem imitari placuit, quòd latiſſima eſſet planities ad dilatandam aciem. Dextrum cornu tenebant veterani pedites Galli ad tria hominum millia, præter ſclopetariorum multitudinem, duce Taxio ſummo eorum tribuno: ad dextram procedebant equites leuis armaturæ duce Termio, ad læuam Buterius cum octoginta fere equitibus cataphractis. Huic ad læuam ſuccedebant Heluerij pari ferè cum Gallis numero, deinde Anguianus ijs comitatus quos antea commemoraui. Sequebantur ad læuam Itali & Gruæi ad quatuor hominum millia, quorum læuum latus claudebat Dampetrus cum ſigniferis & ſagittarijs. His ita conſtitutis, ex pedeſtribus turmis tum Italorum tum Gallorum ſclopetarij circiter octingẽti excerpuntur, qui pro exercitu procurrerent, (quos profligatos ſeu deſperatos vocant) quibus Monlucius præficitur, adiunctis Heuarto & Vaſqueto atque alijs qui maximè expediti & idonei videbantur. Ante Heluetiorum agmen Calliacus progrediebatur cum octo machinis campeſtribus, itidem Gruæorum cuneum frater Manlij Picardus, cum pari numero præcedebat. Denique Martinus Bellaius Langæus iubetur ſingula agmina viciſſim obequitare, vt ad hoſtium rationem noſtram aciem moderaretur.

Cæſarianæ aciei deſcriptio,

VASTII exercitus ſic inſtructus erat, vt è regione dextri noſtrorum cornu eſſet princeps Salernitanus cum decem millibus Italorum, mediam aciem tenebat Aliſprandus Madrucius cardinalis Tridentini frater, cum pleriſque alijs capitaneis & tribunis Germanis. In hoc cuneo erant Germani pedites ad decem millia, omnes ad vnum loricati, quòd Vaſtius arma quæ Mediolani repererat, omnia ceperat. Poſt Germanos dextram verſus, è regione ſiniſtri noſtrorum cornu, quod à Gruæis tenebatur, erat Remondus Cardonius cum ſex hominum millibus, tum Hiſpanis tum Germanis, veteranis militibus, qui bello Tunetenſi & Argeriano ſimul educati fuerant. Ad latus principis Salernitani conſtiterant octingenti fere equites, quos dux Florentinus Cæſarianis auxilio miſerat, duce Rodolpho Ballione. Inter Germanicum peditatum & Hiſpanicum Vaſtius parem equitum numerum habebat: denique extimum Hiſpanorum latus claudebat princeps Sulmonenſis Caroli Lannoſij, proregis Neapolitani demortui Filius, cum totidem numero equitibus: quiquidem in totum equitatum ſummam imperij tenebat.

HÆ Cæſariani exercitus turmæ in edito colle conſiſtebant, vnde pridie veſperi diſceſſeramus. Quem locũ quũ denuo occupare in animo habuiſſemus, Vaſtius anteuerterat, & denas machinas ad duas villas collocarat, quæ Germanicis & Hiſpanicis turmis proximæ erant. Ac tanta erat loci quem occupauerant opportunitas, vt noſtris ad eos progredi non liceret, quin eorum machinę agmen è loco ſuperiore perrumperent. Rebus ita conſtitutis, Vaſtius quinq; aut ſex equitibus comitatus in locum ſuperiorem ſecedit, vnde totum exercitum oculis perluſtrare, & quæ facienda erant, ſubinde ſingulis locis ſignificare poſſet. Principi Salernitano vetat ne ex eo loco vbi conſtiterat, ſuo iniuſſu vlterius procederet. Verùm ipſe poſtea caſu inſperato perculſus, quum Germanicum agmen confertiſſimum à noſtris loco pulſum vidiſſet (vt mox oſtendemus) otij ſatis, credo, non habuit, aut certè in tanta trepidatione oblitus eſt Salernitano imperare quid fieri vellet: quamobrem loco ſuo ille pedem non mouit. Quod profecto noſtris peropportunè ceſſit. Si enim iuxta Germanorum cuneum cum ſuis Italis in aciem

1543. proceſſiſſet, Gallicum noſtrum agmen malè admodum accepiſſet, dum in cędendis illis Germanis occupabantur.

ANGVIANVS ad colubrini iactum progreſſus dum colli ſuccederet, vbi Cæſariani conſtiterant, prouidere inſtituit, quemadmodum aciem ita collocaret, vt machinatum ictibus minimè eſſet obnoxia. Commodùm ſol exortus erat, quum duæ acies aduerſæ ſtabant. Confeſtim ſclopetariorum vtrinq; certamen cōmitti cœptū eſt, quod ad vndecimam fere horam durat: propterea quòd Itali & Hiſpani noſtram aciem ab vtroque latere circumuenire conabantur, qualiter in pugna Papienſi fecerant anno 1524. Idem quum noſtri facere ſtuderent, vtrinque recentes ſuccedebant, vt quinque fere horarum ſpatio ſclopetarij ad quinque millia inter duas acies dimicarent. Equidem hoc affirmare non dubitem, qui otio ad ſpectandum è loco quopiam extra teli iactum abundaſſet, eum multos belli dolos & egregia ſtrategemata animaduerſurum fuiſſe. Ad extremum meridie appetente hoſtes perſpecta noſtrorum paucitate, quum tertia parte plures eſſent, nos adoriri decreuerunt. Taxius qui noſtrorum dextram aciem tenebat, in principem Salernitanum impetum conuertit, ac paſſuum circiter CXX ſpatio ab Heluetijs diſcedit. Langæus, cui negotium danim erat vt hoſtis nutum & geſtum obſeruaret, noſtroſque quid agendum videretur moneret (id quod etiam Monnino mandatum erat) videt Germanos pedites Cæſarianos ad numerum decem millium rectà in noſtros Heluetios ferri, quorum numerus duntaxat ad quatuor hominum millia erat, & certamen iniquè comparatum eſſe, principem inſuper Salernitanum pedem non mouere, ſed procul conſiſtere.

Duæ acies cōmittuntur.

QVIBVS perſpectis rebus Taxio per Griſſæum ſignificat vt fronte conuerſa proximè Heluetios accederet, alioqui certaminis periculoſum eſſe exitum, quòd tantæ moli impares viderentur. Quin ipſi quoque Heluerij hoc ſibi pridem promiſſum fuiſſe dicebant, Gallos ſibi proximo loco futuros, quum ad certamen veniendum eſſet: ſe enim ad tantam Germanorum multitudinem ſuſtinendam firmos non fore. Capitaneus etiam Florius Heluetius, qui eo die ſummam in eos imperij tenebat (nam Sanjulianus antea huius dignitatis nomen, titulum & emolumentum perceperat, ſed eo die Florio ceſſerat) Langæo vt progrederetur monenti reſponderat, ſi ſuos prodire iuberet, hoſtium machinas in medium agmen graſſaturas: gentis hunc eſſe morem, vt ſe machinarum glandibus peti non patiatur, ſed rectà ad eas occupandas mox contendere. Itaq; ſi in apertum locum ſe proriperent, ſuos turbatis ordinibus illuc curſu properaturos: id quod hoſtibus occaſionem præberet noſtros à latere circumueniendi. Quòd ſi hoſtes propius accederent, ipſos machinis oppoſitos fore, atque ita ſe poſtea ſuos in prælium ſeruatis ordinibus producturum. Taxius ita monitus rationem commutat, & fronte cunei conuerſa ꝓximè Heluetios venit, interſtitio duntaxat relicto, quod Buterius cum ſuis octoginta cataphractis occupat. Germani Cæſariani Gallorum ordinem commutatum conſpicati, ſuum quoq; mutant, ac confertum illud agmen bipartito diuidūt, vt altera parte in Heluetios, altera in Gallos ruerent, tanta tamen ꝓpinquitate, vt duo cunei à tergo vnius tantùm ſpeciem p̄berēt. Anguianus, quem iuxta Heluetios eſſe oportebat, cū Gruæis ſubſiſtere cogitur, quos metu perculſos eſſe animaduertebat: vt niſi ducum oratione cōfirmati fuiſſent, ne primum quidem impetum expectaturi viderentur, tanta eos trepidatio puaſerat. Termius cum leui equitatu Gallicis cohortib. ad dextram ꝓximus, ducis Florentiæ equitatum ꝓgredientem conſpicit, vt ſimulatq; prælium cōmiſſum eſſet, à latere aperto pedites Gallos adoriretur. Quod ne fieret, magnis in eos animis impetum facit, diſiicit, & in principis Salernitani aciem retrocedere iubet. In quam mediam ipſe, dū ſuos ponè ſubſequi arbitratur, prorumpit, & equo interfecto viuus capitur. Hic Termij conflictus maximo fuit adiumento, ꝙ veriſimile eſt, principem Salernitanū alioqui Gallorum peditum aciem aggreſſurum a latere fuiſſe. Verùm equitatu Florentino pedē referente progredi impeditus eſt, vt interim Gallis & Heluetijs res tantùm eſſet cum Germanis peditibus, in quos aduerſos ferebantur. Dum enim Termius ita pugnat, iſti cominus interim congrediuntur. Galli inter duos primos ordines, ſclopetariorum ordinem infarſerant, Germani item Cæſariani piſtoletarios eadem ratione interiecerant, qui vtrinq; poſt primi ordinis milites iacularentur. Quum ad mediæ colubrinæ iactum apꝓpinquaſſent, capitaneus Villafrancus, qui aciei Gallicæ dextrum cornu tenebat, Germa

norum

norum frontem latius patere conſpicatus, vt eos à latere circumuenturi ipſo congreſſu viderentur, confeſtim duos poſtremos ordines, qui armatis militibus conſtabant, ad primam aciem traducit, atq; ita dilatata fronte hoſtis conſilium anteuertit, & quod ille facere intendebat, ipſe efficit. Poſtea ęquo animorum ardore pedem conferunt, ac diu vtrique acerrimè dimicant. Tandem equitum Gallorum, quibus præerat Buterius, virtute Germanicus peditatus turbatis ordinibus fuſus eſt. Verè illud affirmari poteſt, nunquam tantum impetum tantamq; molem à tantulo equitatu & peditatu ſuſtineri viſam fuiſſe. Vaſtius Germanorum ſuorum clade cognita, in quibus ſpem totam collocarat, in fugam ſe proripit.

EODEM temporis puncto Dampetrus cum ſigniferis Cæſarianos equites quibus princeps Sulmonēſis præerat, vt Hiſpanis ſubſidio eſſent, adortus fundit fugatq;. Itidem Hiſpanorum & Germanorum cuneus in noſtros Gruæos & Italos contendunt, quos facili negotio ſuperant: omnes enim, exceptis ſolis centurionibus, qui in primo ordine cōſtiterant, fugæ ſeſe mandant. Qui profectò omnes ad vnum interijſſent, niſi Anguianus cum ſuis ſuperueniſſet. Is Hiſpanos & Germanos ab angulo aggreſſus, totam aciem obliquè ad oppoſitum angulum perrumpens, tranſuerſos ordines perturbat, vt ne vnum quidem militare ſignum erectum maneret. Cruentus tamen fuit hic conflictus, in quo ceciderunt Aſſerius, Baro Oynius comitis Montrauellij legatus, Moſallæſus baronis Curſolij ſignifer, Gladius Cahorſij præfectus, Curtauillanus, & duo ipſius Anguiani armigeri. Laſſinij equus interficitur, ipſe pedes ſaluus è pugna excedit. Santamandus cognomēto Rupecoartus & Fervaquius ſaucij in occiſorum aceruo poſtea reperti medicorum ope conualuerunt. Complures alij vel interierunt vel vulnerati ſunt, atque ex ipſis ducibus vel ijs qui aliquo numero habebantur, quatuordecim vel quindecim. Anguianus quum ita hoſtium agmen tranſuerſum penetraſſet, ſe pręlio ſuperiorem eſſe ea quidem parte exiſtimabat, quòd Gruæos & Italos ſe viros præſtitiſſe putabat: quod longè ſecus accidiſſe comperit. Nam dum curſu conuerſo hoſtem denuo aggredi parat, quum ſuos victores conſpecturum ſe arbitraretur, reperit eos in fugam verſos ne primum quidem impetum ſuſtinuiſſe, præter primum illum ordinem, quemadmodum dictum eſt. Quamobrem primi hoſtium ordines nullos pedites aduerſos habentes, in eum rectà feruntur, vt in altero conflictu plures quàm ſuperiore ex ſuis amitteret, vt cui nullus ſupereſſet peditatus, à quo fulciretur. Iam verò quidnam Gallis & Heluetijs factum eſſet planè ignorabat: qua de cauſa illos profligatos eſſe ſuſpicabatur: eoq; magis quod inter duas acies collis intererat, vt altera de alterius ſtatu nihil poſſet audire. Ipſe tamen cum ſuis mori potius quàm pedem referre conſtituit. Itaque pręlium aliquoties redintegrat: ſed & hoſtes ſclopetarios ſemper magno numero ſuo equitatui permixtos reperiebat, & aliorum cuneo ſe vrgeri, qui prælongis haſtis ordinibus ſeruatis eum ſequebantur, tum ſibi non amplius centum tandem equites ſupereſſe videbat: quæ nimium exigua manus erat ad quatuor hominum millia ſuſtinenda. Verùm hęc vna extabat ſalus, quòd nullam ſalutem ſperarent.

DVM ſe dextram verſus ſubducit, vt ſuis collectis rurſus certamē ita ſubiret, vt ſclopetariorum multitudine illa permixta non impediretur, quam ſemper ſibi obſtitiſſe cōpererat, Hiſpani ſuos eſſe pulſos intelligunt: vnde pterriti poſtremo hoc impetu non expectato regredi cœperunt: ſed non ſinuntur q̄ cogitabant pficere. Anguianus enim Alſuniū iubet cū quinquaginta equitib. eos à latere adoriri, ipſe cum reliquis apud ſe collectis poſtremis inſtat. Hoſtes ne hunc quidem impeditum ſuſtinent: omnes ſalutis cauſa vel ſyluas vel domos ruſticas curſu petunt. Pauci tamen euadunt, quin omnes vel caperentur vel interficerentur. Hoc poſtremo conflictu (vt intelligas quò nonnunquam iuuenilis ardor prorumpat) Anguianus conſpecto Santandræo cæteros ad pugnam præeunte, ipſe quoque demiſſa galea idem facere parat, quum quidem ſex duntaxat equites apud ſe haberet. Quumque capitaneus quidam multo rerum vſu præditus eum deterreret, doceretque quid duci Nemorenſi aliquando ob talem conatum ad Rauennam accidiſſet, ille vnum reſpondit, coerceretur ergo Santandræus, qui primus prouolabat: itaque generoſo adoleſcenti mos gerendus, & Santandræus reuocandus fuit. Princeps Salernitanus equitum & Germanici peditatus clade perſpecta, pedem refert, paruamque facit iacturam: quòd Galli & Heluetij victorinam ſpatio amplius

Cæſariani exercitus clades.

1543. mille paſſuum perſequebantur, obuios quoſque cædebant, maximè Heluetij cladis ad Mondeuiſium acceptæ memores, vbi Cæſarianis contra armorum leges iniquis & crudelibus vſi fuerant, vt à nobis antea demonſtratum eſt. Quare Mondeuiſium inclamantes nemini ex hoſtibus parcebant, imò illos in eorum complexu & manibus interficiebant qui viuos ſeruare ſtudebant. Illud certè cuiuis perſpicuum eſſe poteſt, niſi Anguianus apud Italos & Gruæos conſiſtendum ſibi eſſe animaduertiſſet, exercitum noſtrum planè deletum fuiſſe. Etenim quum illi ad primum telorum iactum in fugam ſe cõieciſſent, agmen illud Cæſarianorum, quod quatuor veteranorum millib. conſtabat, in Gallos & Heluetios, qui victos premebant, impetu conuerſo, eos celeritate turbatos nacti prorſus concidiſſent. Id verò facere nequaquam auſi ſunt, quòd vererentur ne Anguianus à tergo moleſtus eſſet. Contrà ſi Gruæi viros ſe pugnando præbuiſſent, aut certè ingruentibus hoſtibus ſubſtitiſſent, agmen illud hoſtium ipſo primo congreſſu pulſum fuiſſet. Ita Galli & Heluetij equiresque illi qui victoriam perſequebantur, cum Anguiano & equitibus, quibus Hiſpanos profligaſſet, coniuncti, quod reliquum erat confeciſſent. Ita nec princeps Salertitanus, nec reliqui equites tam leui detrimento accepto, ex hac pugna ſe recepiſſent: quibus debellatis, Aſtam vſque progreſſi offendiſſemus illic Vaſtium, cui ciues perfugium occluſis portis denegarunt. Sic enim illinc diſcedens vetuerat ne intromitteretur, niſi victor è prælio rediret. Verùm noſtri vt Anguiano laboranti ſuccurrerent, victoriam quam perſequebantur, interrumpere coacti fuerant.

PRÆLIO prorſus confecto, neque vllis iam extantibus hoſtib. præter cæſos, ſaucios & captiuos, certi conſtituuntur qui cæſorum numerum inirent. Fit illic ingens præda, propterea quòd Vaſtius primarios viros ex ducatu Mediolanenſi ſecum duxerat, vt numorum & vaſorum argenteorum & reliquæ ſupellectilis, pretium ad trecenta francorũ millia eſſet. Tormenta numero quatuordecim aut quindecim abducuntur, cũ põtib. vniuerſis ad traijciendũ Padum cõparatis, magna item farinæ aliarumq; rerum copia, quas Caritianum introducere cogitabant. Loricæ numero inito ferè ad octo millia repertæ ſunt, vt quod Mediolani duodecim aureis cõſtabat, illic viginti ad ſummum ſolidis veniret. Rebus vt tempus ferebat conſtitutis, eques Aſſalius, Serizolis relinquitur Italorum metator: cui quinque Italorum peditum cohortes attribuuntur, qui modò ex pontis Atenarij cuſtodia veniebant. Hi omnium Italorum erant bello exercitatiſſimi: qui ſi cum Gruæis illis conſtitiſſent, credibile eſt hoc agmen non tam turpiter è prælio abiturum fuiſſe. Haud equidem ſcio, num Aſſalius eos accerſere, quemadmodum pridie iuſſus fuerat, oblitus ſit, an verò nuntius mandatum non ea qua decebat fide obierit: illud conſtat, eos prælio demum confecto ſuperueniſſe: quæ res nobis detrimentoſa valde fuit. Anguianus his rebus perfectis, victoria clarus Carmaniolam redijt, vt ſuos ex diuturno labore recrearet, quem totum tridui tempus continenter pertulerant. Eò poſtquam venit, iubet captiuos recenſeri. Qui in aliquot templa ſecedere iuſſi, reperiuntur Germani ad MMDCXX. Inter cæteros Aliſprandus Madrucius cardinalis Tridentini frater, in cæſorum ſtrage repertus multis locis ſaucius, Taurinos relatus, ex vulneribus ſanatur.

HISPANI captiui DCXXX reperiuntur, in his Remundus Cardonius & Mendoza, Itali ex equitatu Carolus Gonzaga atque octo fere capitanei Hiſpani. Nuntiatum etiam eſt repertum eſſe quingentorum paſſuum ſpatio, cæſorum numerum ad duodecim millia & eo amplius ex omni promiſcuè gente. Ex noſtris occubuere fere ducenti numero: ex quibus qui aliquo eſſent loco, fuerunt (vti dictum eſt) Aſſerius: quanquam is ſexto demum die obijt: Baro Oynius, Monſallæſus Curſolij ſignifer, Alſunij ſignifer, item nepos, Carolus Droſſius Mondeuiſij præfectus, Gladius Cahorſij præfectus, Scrotus ex Niceno comitatu ſex Italicarum cohortium tribunus, denique ipſorum Gruæorum tribunus, qui comitis loco eis imperabat: is porro ex Delphinatu genus ducebat. Ex primo Gallorum ordine interierunt Mola Prouincialis, capitaneus Paſſinus Delphinas, capitaneus Barberanus, item Moncaltus ambo Vaſcones. Capitaneus Mota Altenſis inter cęſos iacuit, ſed incolumis tamen euaſit, niſi quòd oculis captus deinceps fuit. Sangeneuius quoque & aliquot centuriones qui primo ordine cõſtiterant, vel vulnerati vel interempti ſunt. Ex Heluetiis nemo paulo clarior vulnus accepit, pręter Baronem Saxanum qui ad fauces longa haſta ictus eſt.

POSTQVAM Deo ob tam illuſtrem victoriam ſupplicatum eſt, cogitur concilium, vt de ſumma rerum deliberaretur. Placet nuntios Romam, Venetias & Mirandulam ad Regios oratores dimitti, quibus de tanta re certiores fierent. Ad eam rem Hercules Viſcontius deligitur, quòd commodiſſimè & tutiſſimè omnium iter facere poſſe videbatur. Mittitur etiam ad Regem Eſcarius, qui partim tam lætum nūtium perferret, partim etiam doceret quàm opportuna rei gerendæ facultas videretur, ſiquidem menſtruum exercitui ſtipendium, deinde aliquid numorum ad vehendas ſarcinas mittere non recuſaret: præterea Rhetos ad numerum ſex millium (tot enim iam conſcripti erāt) Mediolanum duci iuberet, vnà cum copiis quas Italiæ dynaſtæ, comes Petilianus, comes Mirandulanus, Petrus Stroſſius ac plerique alij conducebant, vt Mediolani ſe cum Anguiano cōiungerent. Illum enim hac ratione cum equitatu, Gallis & Heluetiis rectà iter Aſtam facturum, relictis ad Carinianum ſeptem aut octo hominum millibus Gruæis, Italis & Gallis, qui caſtellis aggeribúſque excitatis & foſſis ductis hoſtes erumpere prohiberent. Ipſos quidem capitaneos omnes ita ſtatuere, in tanta trepidatione & ſolitudine propugnantium, quæ poſt tantam offenſionem accidere ſolet, facile eſſe ducatum Mediolanenſem Cæſari adimere, præter arcem Cremonenſem & Mediolanenſem. Vaſtius certè viginti dierum ſpatio tympani ſtrepitu ad militem conſcribendum vſus eſt, quo toto tempore nemo omnino prodiit qui nomen vellet profiteri. Hæc ſententia Regi initio probabatur, poſtea animum ab ea abduxit, proptereaquòd quotidianis nuntiis certior fiebat, Cęſarem maximas omnium quas vnquam habuiſſet copias ad Rhenum cogere: quocirca ſuas vires aliò proficiſci nolebat, imò ex Italia accerſendas ſibi eſſe iudicabat, quibus ad Galliam defendendam vteretur. Quare Anguiano mandat vt de Cariniano fame premendo tantùm cogitaret, quò facilius Pedemontanas copias ad regni defenſionem euocaret. Qua in re, meo quidem iudicio, parum Gallicis rationibus conſultum eſt. Etenim ſi Cæſar motus Mediolani excitari ſenſiſſet, vt aliquid periculi non obſcurè impendere iudicaret, eò vires ſuas conuertere coactus fuiſſet, maximè quũm ſummæ eſſent apud Neapolim factiones. Potius enim ſeruanda eſſe quæ poſſidebat, quàm aliena nullo profectu tentanda iudicaſſet. *Rex copias ex Italia accerſit*

ANGVIANVS hac Regis ſententia intellecta, diſpicere cœpit qua ratione ſuis victandi facultatem præberet, quibus ſtipendium nondum erat perſolutum: nam quod ſub pugnę diem acceperat, id Heluetiis, quò eos apud ſe retineret, dederat. Quibus quidem pecuniis datis, adhuc bimeſtre ſtipendium debebatur, præter ipſum etiam pugnæ menſem. His cauſis adductus Taxium emittit cum cohortibus Gallicis & equitibus cataphractis fere ducentis, quos ex omnibus vndique turmis collegerat, vt ex hoſtico viuerent, ſex cannis & aliis aliquot machinis attributis, quibus ſibi in oppida receptum & ingreſſum pararent. Ipſe cum reliquo exercitu Padum tranſit, & ad Carinianum caſtra facit, quâ Vimeſum iter eſt. Totum oppidum caſtellis paſſim ædificatis circuncingit, vt duo extrema vtrinque ad Padi ripas pertinerent: ſicque obſeſſos eruptionibus prohibere conſtituit. Taxius Villa Stelonia profectus (ibi enim caſtra habebamus) Sandamianum contendit: quod oppidum Monferratenſis ditionis neque Gallis neque Hiſpanis adhuc paruerat. Oppidani auxilio deſperato deditionem ea lege faciunt, vt vetuſta priuilegia retinere liceret, Gallos tantùm præſidio impoſitos haberēt, nullos Italos, quibus conditionibus duas Gallici peditatus cohortes relinquit. Illinc progreſſus Mōcalerium locum munitum in medio Monſerratenſi dominatu pactione capit: Vigonem itidem, pontem Sturium, Saluatorium, Freſenetum ad Padum, quod duobus infra Caſalium paſſuum millibus ſitum eſt. Denique tanta fuit ob acceptam à Cæſarianis cladem trepidatio, vt tota Monferratenſis regio in eius poteſtatem veniret, exceptis Caſalio, Trino & Alba. Interim vix vllus intermittebatur dies ab Aprilis XVIII ad viceſimum Iunij diem, quo non à ſolis ortu ad decimam diei horam, item à ſecunda pomeridiana ad ſolis occaſum inter Carinianum & noſtrorum aggeres leuibus certaminibus contenderetur. Adeo tamen ſame premebantur, vt ſæpenumero ex eis nonnulli vallum ad panem quærendum tranſilirent: ad extremum vt in fidem deditione acciperentur, petere coacti ſunt. Quod vt obtinerent, delectos ex ſuis ad Anguianum mittunt, comitem Fœlicem Germanorum ducem, & Sammiquellum Hiſpanorum metatorem. *Carinianum à Cæſarianis deditur.*

HIS Anguianus, quando virorum fortium officio functi fuerant, æquiſsimas con-

1543. ditiones tulit, vt armatis exire concederet, abſque ſignis tamen militaribus & tympanis. Preterea iuriſiurandi religione tum duces tum milites obſtrinxit, ſemeſtri tempore bellum cum Rege & ſociis non eſſe facturos, Addam flumen tranſituros, neque eo temporis ſpatio huc remeaturos. Petrum denique Columnam octauo abhinc die Mediolano reuerſum, in Galliam, vt ſe in manus Regis traderet, profecturum, illicq; totum annum moraturum, niſi quid à Rege de temporis diuturnitate remitteretur. His rebus morem geſſit Columna. Anguianus quicquid illis pollicitus eſt, bona fide præſtitit. Langæus & Alſunius deliguntur, qui oppidum ingreſſi omnia quæ illic erant, deſcriberent: quoniã cautum erat ne vel machinas vel è machinario apparatu quicquam auferrent. In commeatu deſcribendo non magna diligentia opus fuit: duo tantùm panes furfuracei reperti ſunt, nihil tritici, piſorum, fabarum aut cuiuſuis leguminis, nihil vini, ſalis, aceti aut olei denique repertum eſt. Mirum fortaſſe cuipiam videatur cur tam æquis conditionibus pactus ſit Anguianus, ac nõ potius eos nudos ignominioſè dimiſerit. Is ſic habeat velim, Heluetiis tum debita eſſe trium menſium ſtipendia, abſque eo menſe quo pugna illa commiſſa eſt, Gallis etiam ipſis panis tantùm in diurnum demenſum tribuebatur: vt Hiſpani quoties certamine ad munitiones dimicarent, eos per ludibrium milites panarios appellarent. Itaque Heluetij quum nos oppido pactione iam potiri poſſe viderent, Anguianum adeunt, docent, niſi has pacti conditiones admitteret, vel ſtipendium debitum numeraretur, ſe poſtero die domum redituros eſſe: neque vlla ratione aut verbis niſi illa compoſitione retinere eos potuit. Ita ſub armis Cariniano exeunt, vultu & inceſſu ad grauitatem dignitatémque compoſito: ſed nondum mille paſſus proceſſerant, quum adeo viribus omnibus exhauſtis defeſſi ſunt, maximè ſolis æſtu poſt illas duriſſimas calamitates torrefacti, vt non ſolùm ad arma, quæ iam geſtare non poterant, verùm ad ipſos etiam vehendos plauſtra exhibere opus fuerit.

Stroſsius à Cæſarianis cæditur.

NVNC ad Herculem Viſcontium redeamus, quem Anguianus ad Regios oratores Romã & Venetias miſerat, quos de victoria certiores faceret. Rumore ſtatim huius rei ſparſo comes Perilianus, Petrus Stroſſius (hi ex Gallia nominatim ad hanc rem ornatu mutato venerant) comes Geogius Martinengus, dux Sommius, Robertus Malateſta, aliíque Gallicarum partium ſtudioſi prodeunt, Romæ atque aliis locis finitimis tympani ſono militem colligunt, Mirandulæ locum cõſtituunt vbi coeant, illinc cum Anguiano copias coniuncturi, quòd ſperabant Regem libenter auxilia quæ ille petierat conceſſurum, quemadmodum ab Hercule Viſcontio intellexerant. Exercitum colligunt ad decem peditum millia, equitatu perexiguo, aut planè nullo: nihilo ſecius in Placẽtinum agrum properant, libenter ab omnibus excipiuntur, & cibaria eis benignè ſuppeditantur. In Cremonenſem poſtea regionem iter faciunt, vbi Guelfi omnes & complures alij ex Mediolanenſi ditione crucis albæ teſſeram ſumunt. Has ob cauſas tantus terror Mediolanenſes occupauit, vt valde credibile ſit, ſi exercitus ille qui Monferrati ſubſtiterat, initio Mediolanum rectà ſe contuliſſet, ſeq; cum Stroſſianis coniunxiſſet, antequã ducis Florentini auxilia aduenirent, ciues portas eis aperturos fuiſſe. Stroſſius & reliqui certiores facti expeditionem Anguiani, quam Mediolanum parabat, irritam eſſe, quoniam equitatu ſe carere videbant, vlterius progredi ſeque cum Anguiano coniungere, quocunque loco eſſet, decreuerunt. Vaſtius Salernitanum & Sulmonenſem iubet quammaximam manum colligere, qua illis ad certum tranſitum occurrerẽt. Hac re illi intellecta à Taxio (is tum Monſerrati cum ſuis erat) per literas petunt, vt equitatum mittat, qui die conſtituta ad Sarrâuallium, vbi tranſitus eſt fluminis, præſto eſſet. Taxius ſe facturum quod petebant pollicetur: quod affirmare non dubito, vt qui literas viderim. Verùm non ſterit promiſſis: cuius rei cauſam ignoro. Eò Stroſſius & reliqui poſtquam venerunt, ad vlteriorem ripam equitum & peditum multitudinem conſpicati, & à præcurſoribus, quos miſerant, hoſtes eſſe certiores facti, turpe ſibi fore ſtatuunt, ſi pedem referrent: & pedites longè ab equitatu ſeiunctos adorti ſuperant. Poſtea locum in quo conſtiterant, ad pugnandum commodũ relinquunt, & ordinibus neglectis in planitiem latè patentem, tanquam victoria parta progreſſi, ab vtroque latere equitatus Cæſariani interuentu cincti funduntur fugantúrque. Plurimi clari viri capiuntur, pauci interficiũtur: vnus Valerius Vrſinus cadit, qui quidem aliquo numero eſſet. Qui ex prælio euaſerunt, Queraſſium & Carinianum ſe receperunt. Id accidit medio ferme Iunio, duodecim

cimo die antequam Carinianum in noſtrorum poteſtatem veniret. Quòd ſi Taxius equitatum miſiſſet, quemadmodum ſe facturum receperat, à quo fulcirentur, veriſimile eſt illos Cæſarianis ſuperiores futuros fuiſſe: propterea quòd profligato peditatu, cẽtum cataphracti victoriam perſequi & conficere poterant.

Bellum à Cæſare & Anglo aduerſus Regem paratur.

CARINIANI deditione facta Anguianus Regem per nuntium ea de re certiorem facit, tum etiam quid fieri velit, rogat. Rex mitti ad ſe ex Pedemontanis locis Gallorum veteranorum ſex millia, Italorum parem numerum iubet, his ſibi opus eſſe, vt aduerſus Cæſarem & Anglum ſe pararet, qui iam legiones eduxerant, & impreſsionem in regnum facere maturabant. Cæſar enim pro inueterato odio quo ad illius regni perniciem & interitum incẽdebatur, iniurias quas ab Anglo acceperat, depoſuerat, aut certè diſsimulabat, cúmque eo ſocietatem inierat: quamuis papæ ſeriò confirmaſſet ſibi nunquam cum illo amicitiam vllam, ſed ſempiternum odium atque acerrimum fore, quoad iniuriam ſedi Romanæ factam expiaret, quum ſe Eccleſiæ Anglicanæ ſecundũ Deũ caput profeſſus fuerat, eóſque capite damnabat qui papæ & Eccleſiæ Romanæ autoritatem tuebantur. Cuius tantæ audaciæ cauſa fuerat (vt ſupra à nobis eſt demõſtratum) quòd papa eum tanquam hæreticum diris deuouerat, eiúſque ditionem prædæ addixerat, idque inſtigante Carolo, quòd ſuam ab eo amitam repudiatam eſſe dolebat. Illo igitur fœdere conſtituto ſic inter eos conuenerat, vt Cęſar Campanorum fines cum exercitu, quem tum in Germania omnium quos vnquam habuerat maximum comparabat, ingrederetur. Hic tantus exercitus maxima ex parte ab Imperij ordinibus alebatur tum Catholicis tum Proteſtantibus: nam ipſos etiam Proteſtãtes huc adduxerat, quum prædicaret ſe omnibus modis operam dediſſe & à Rege contendiſſe, vt Concilium cogeretur, quo Eccleſiæ pax & concordia conſtitueretur, atque in papam cæteróſque Eccleſiæ miniſtros ex diſciplinæ ſeueritate inquireretur, ac errata emendarentur: verùm Regem vnum tam ſancto inſtituto aduerſari. Denique adeo illos conſueta vanitate & dolo delinierat, vt tum Proteſtantes principes tum ciuitates Imperiales, quibus nunquam antea fœdus vllum interceſſerat, propriis ſumptibus hoc bellum gerere conſtituerent. Anglus porro Caletum cum omnibus ſuis viribus nauigaturus erat: id quod etiam perfecit. Cum eo comes Buranus & Roxius ſuas copias coniuncturi erant, vt hic copias è Belgio conductas, ille peditum Germanorum decem millia & equitum eiuſdẽ gentis ad quatuor millia adduceret. Conſilium erat, vt relictis a tergo munitis oppidis, rectà vtrinque Lutetiam contenderent: ibique coniunctis ſimul vniuerſis copiis (in quibus pedites futuri erant octoginta fere millia, equitum amplius millia octodecim cum bombardarum, pulueris atque telorum infinita vi) Regem ad dimicandum iniquiſsima conditione compellerent, niſi mallet patriam & regnum ſe coràm inſpectante vaſtari.

Angli in Picardiam deſcenſio.

ANGLVS vbi Caletum appulit, magnam offendit tota Picardia propugnantium ſolitudinem, propterea quòd Rex inde in Campaniam vires ſuas traduxerat, quò Cęſar iter facturus erat, ducémque Vindocinum in Picardia cum exiguis copiis reliquerat. Quinque ſunt oppida quibus proſpiciendum erat, Ardrea, Bolonia, Teroana, Montrolium & Hedinum: ex quibus Anglus quodcunque primum liberet aggredi, æquè facilè poterat. Ad hæc oppida præſidiis firmanda vix ſatis magnæ copiæ Regi ſuppetebãt, nedum vt hoſti obſiſteret. Ea fuit Anglo cauſa cur conſilium de ducendo Lutetiam exercitu mutaret: ac proinde ducem Northfolcum cum Burano & Roxio mittit, qui Montrolium obſideret, ipſe decimo pòſt die Boloniam cœpit obſidere. Huic oppido pręerat mareſchallus Dubetius, imò Picardiæ proregem agebat dum abeſſet Vindocinus, eique nominatim negotium datum erat, vt quinque illis oppidis proſpiceret. Is quum hoſtem Montrolium progredi videret, eò ſe relicta Bolonia confert, ac ſecum conneſtablianã turmam centum cataphractorum ducit, cui legatus Guichius vir rei militaris peritiſsimus pręerat. Adeſt etiam Genlius cum quatuor cohortibus Gallorum peditum, comes Berengarius Neapolitanus cum mille Italis peditibus, Franciſcus Claromontanus Neapolitanus & ipſe cum pari numero. Boloniæ præter omnium opinionem Vervinium generum præficit, virum modico rerum vſu præditum, Linionem cum quingentis peditibus, Axium cognomento Rentium, ambos per ætatem & imperitiã ad rem arduam parum idoneos, capitaneum Philippum Corſum, qui lõgè maximum rerum vſum ha-

1544. bebar,denique Samblimontium ipſius Dubetij ſigniferum, cum eiuſdem dimidiata equeſtri turma,quæ centum cataphractos complectebatur. Ardream mittitur Rupepotius cum ſuis equitibus,qui Regis legatus ei præeſſet.Quod quidem oppidum quum infirmum valde & minimè inſtructum offendiſſet, tanta tamen diligentia proſpexit vt nihil inde damni acciperetur.

Dvm hæc geruntur,Cæſar Spirę fit certior Anguianum victoria parta apud Pedemontanos copias continere, neque Mediolanēſem expeditionem ſuſcipere,quemadmodum cogitarat: quam Cæſar vehementer reformidabat,quámq; ſi ille vrgere inſtituiſſet,dubium non eſt(quantū quidem poſtea compertum eſt)quin vires in Italiam cōuertere relicta Gallia coactus fuiſſet. Itaque hoc nuntio accepto comitem Gulielmum Fuſtembergum cum exercitu Lucemburgum obſidere iubet. Vicecomes Staugius tādiu obſidionem tulit,quoad cibariorum inopia coactus deditionē facit ea lege, vt ipſe cum militibus ſaluis impedimentis abiret.Inde hoſtis Commercium proficiſcitur: caſtrum verò hoc ad Moſam flumen ſitum duodecim paſſuum millia vltra Linium, ſex millibus Valcolorio abeſt.Maxima turri machinis concuſſa,& ruina patefacta(in ea autē omnia tela & puluis tormentarius aſſeruabantur)centuriones oppidi infirmitate perſpecta Cæſari deditionem faciunt,quibus quò vellent abire, impedimentis ſaluis permittitur.Cæſar Commercio profectus Linium Barrorum obſidet, cuius propugnandi cauſa comes Briennius(qui huius quoque oppidi dominatum comitis titulo tenebat)illuc venerat,cum comite Ruſſio fratre,Sehenaſius inſuper à Rege illuc miſſus, qui ſummam autoritatem haberet,cum quinquaginta cataphractis venit, Guzollius præterea hippocomiæ Regiæ curſor,& complures alij,vt numerus peditum ad mille quingentos eſſet,equitum cataphractorum circiter centum. Rex interim quanta maxima poterat diligentia,vt hoſti obſiſteret,Heluetiorum decem millia,Rhetorum ſex, Germanorum peditum totidē,(in quos ſummā imperij duci Niuernēſi detulerat) progredi iubet, duodecim quoq; illa tum Gallorum tum Italorum millia quæ ab Anguiano acceperat, denique magnam & legionariorum & aliorum militum manum: vt totius exercitus multitudo ex variis gentibus eſſet ad quadraginta peditum millia, equitum grauis armaturæ duo millia,ferentariorum totidem.Huic exercitui Delphinum præficit, adiūcto fratre Aurelio,quibus amiralium Annobaldum attribuit,qui rebus conſilio atque prudentia adminiſtrādis incumberet.Dúmque tantus exercitus cogeretur, quo hoſtis curſum ſiſteret ac remoraretur,comitem Sancerranum Sandiſerium mittit, qui proregis autoritatem illic obtineret,quod profecto oppidum vallo & muro malè munitū erat, & impar exercitui Cæſariano ſuſtinendo.Ille tamen ſe bonam & fidelem operam nauaturū eſſe recipit,nec datam fidem fefellit. Aurelij equeſtris turma centum cataphractorum ei attribuitur,in qua legatus ipſe erat, capitaneus item Landa & vicecomes Riuerius, qui ambo millenis peditibus præerant.

Linium à Cæſare captum.

Cæsar ſumma celeritate ad Linij arcem oppugnandam machinas promouet: noſtri quum nuſquam ad propugnandum ſe conſiſtere poſſe viderent, quòd illi oppido duo vel tres montes circuniecti imminent, ad colloquium venire ſtatuunt. Dum colloquuntur,hoſtes porta qua ſubſidium venturū erat,ingreſſi, eos à tergo opprimunt qui ad ruinam propugnaturi ſtabant: quos perpaucis interfectis capiunt. Huius tantæ incogitantiæ quæ fuerit cauſa,non poſſum affirmare,niſi quòd Brethauillanus comitis Briennij legatus primus ad colloquium egreſſus eſt. Ipſi quidem duces culpam alij in alios mutuò transferunt:verùm purgationem nullam idoneam afferre poſſunt. Quanquam enim locus infirmior erat,quàm vt Cæſaris potentiam, qui præſens aderat, ferre poſſet,tamen nondum eò difficultatis venerant,quin æquis quibuſdam conditionibus cum hoſte paciſci poſſent.Huc accedebat,quòd primarij ex eorum numero Regi perſuaſerant oppidum defendi poſſe,ſeque ſeruaturos eſſe receperant:verùm (vt quod ſentio dicam) iſti pollicitatores Cæſarem aliò progreſſurum eſſe arbitrati, hanc gloriam aucupari ſtudebant,quòd oppidum defendere aggreſſi eſſent.Non pauci ita decipiuntur, nuntiis parum certis confiſi:quorum permulta ipſe documenta animaduerti. Rex captum eſſe tam citò Linium certior factus,confeſtim ducem Niuernēſem cum quadringentis cataphractis & peditibus circiter ad ſex millia Catalaunum Campanorum mittit:deinde nuntio accepto Cæſarem ad Sandiſerium conſediſſe,Delphino per nuntium

impe-

imperat,vt caſtris loco commodo ad Matronam flumen poſitis hoſtem vlterius progredi prohiberet.Quo Delphinus accepto mandato loca maximè accõmodata circunſpici iubet:& ex ducum ſententia placet exercitum ad Iallonem collocare, qui locus eſt citra Matronam medio itinere Spernaci Catalaunum.Ibi etiam Delphino præſto fuit peditatus ille Gallorum & Italorum,quos Anguianus Regi mittebat, qui & armis egregiè inſtructi & animis ad pugnam optimè erant comparati.

PETRVS Stroſſius,quem paulo antè infœliciter pugnaſſe demonſtrauimus, ipſe tamen ex ea clade incolumis Mirandulam ſe receperat, vbi cum duce Sommio (qui in eo prælio captus à principe Salernitano conſanguineo dimiſſus fuerat,quòd verebatur ne Cæſar,ſi in eius manus incideret,grauius aliquid in eum ſtatueret) nouo peditatu ad ſex hominum millia coacto,ſtatuunt inuitis Cæſarianis Mediolanenſem agrum pertrãſire,ſeque cum Anguiano coniungere,cui exigua ſanè hominum manus reliqua erat, vt qui præter duodecim illa Gallorum & Italorum millia quæ Rex accerſierat, omnes Heluetios(duobus tantùm millibus exceptis)dimiſerat, quibus ſtipendium domi numeratum iri,ſyngrapha cautum erat. Vaſtius nuntio de nouis iſtis copiis accepto, equites & pedites quam poteſt plurimos conuocat,quibus eos tranſire prohiberent: vt Stroſſius, quòd equitatu carebat, cogeretur relicta planitie è Parmenſi agro alpes Coctias cum ſummis laboribus & difficultatibus perreptare. Poſtea quum Vaſtium intellexiſſet ad alpium radices deſcenſum obſeruare, Anguiano per exploratores ſignificat quà iter facere & tranſitum moliri cogitaret. Anguianus tum Taurini ſe continebat, quòd copias duntaxat ad ſeruanda oppida habere ſibi videbatur: qui eodem etiam temporis veſtigio à Cẽtalio Queraſſij præfecto certior fiebat, Vaſtium, quò facilius Stroſſij copias deleret,milites vndique ex præſidiis educere,vt paucos tantùm relinqueret, qui ad oppidorum portas ſederẽt:quinetiam Albæ duntaxat eſſe Ciapinum Mantuanum præfectum cum circiter CXX militibus.Quo nuntio accepto Anguianus in ſumma licet hominum paucitate reiq; pecuniariæ inopia(nam præterquam quòd ne coronatum quidem habebat,Heluetiis quatuor menſium ſtipendia debebantur) vtrunque tamen ſimul perficere aggreditur,vt & Albam occuparet, & Stroſſio auxilium ferret. Itaque eo ipſo temporis articulo Montafienum ad exiguum caſtrum mittit,quod nomine Caſtelletum vltra Albam tenebat,quâ Sauonam iter eſt,qui rationem inueniret qua Stroſſius monitus Caſtelletum & porro Albam contenderet,quo quidem itinere eum vẽturum eſſe Vaſtius nunquam ſuſpicaretur:ſe quidem ad Albam cũ peditatu & equitatu quam poſſet maximo præſto futurum,vt eum exciperet.

Stroſsius cum Anguiano ſe coniungere conatur.

HIS ita conſtitutis Carmaniolam ire contendit, tum vt illic pernoctaret, tum vt Heluetiis progredi perſuaderet: quod illi facturos ſe negabant, docebántque nulla ratione militem ad procedendum adduci poſſe,quòd nihil ſtipendij acciperent,ſéque tãdiu ludi & verba dari conquererentur. Ad extremum pollicetur illis cibaria gratis datum iri,dum Carmaniolam redirẽt:id enim demum erat quod præſtare poterat, quem numi prorſus deficiebant. Addit etiam cohortationem,qua oſtendebat magnam gloriæ acceſsionem fore ad priorem illam qua Germanicum peditatum altero tanto maiorem profligarant,ſi nunc tanta paucitate Cæſaris legato ſe auderent opponere: equites quidem Gallos ad extremum ſpiritum ab ipſis non diſceſſuros.Hac oratione permotis progredimur,& Sommariuam veſperi venimus, poſtridie Queraſsium:vbi Heluetij ſe rurſus progredi nolle ſignificant,niſi quingenteni in ſingulas cohortes coronati mutui nomine darentur.Quod quum illis concederetur,Centalius ad hanc ſummam perficiendam mille quingentos coronatos confert,ſororis ſuæ Montafieni vxoris monilibus oppigneratis.Fauſpergus capitaneus Heluetius mille mutuò dedit, ac quingentos ſuis inſuper largitus eſt,idem Forlius apud ſuos facit: denique ſupererat Sanjuliani cohors, quiquidem tribunus erat:ſtatuitur ante lucem diſcedendum eſſe, vt Albam iretur.Secunda noctis vigilia Sanjulianus ad me venit, monet renuntiem Anguiano milites tumultuari,neque vt progrederentur adduci poſſe. Ego tamen inquirendo comperio eum ipſum eſſe tumultus autorem. Cui malo quandoquidem nullum tum temporis remedium afferri poterat, Anguianus accepto nuntio Stroſsium circa meridiem Albæ futurum,veritus ne mora interpoſita auxilium oppidanis ferretur, iter ingreditur. Ibi tum Heluetios puduit reſiſtere,& inuito tribuno nobis iam profectis mouent, vt ad

1 5 4 4. ſolis occaſum oppido appropinquaret, quum quidem nos ad murum accedere pararemus. In noſtro exercitu erant Anguiani equites cataphracti quiquaginta, Alſunij & Frãciſci Bernardini ferentarij, & centum circiter equites Mauri Nouati. Cannas murales quatuor tantùm habebamus, eáſque non admodum inſtructas: ex quibus duas commodatò a Beniæ domino acceperamus, quòd è remotioribus locis accipere nullas liceret: foſſorem numorum inopia nullum habebamus. Quinetiam ne ipſas quidem cannas habere potuiſſemus, niſi Benius ſuis ſumptibus eas vehendas curaſſet. Equidem ipſe, dum Carinianum obſidebamus, triginta coronatorũ millia Taurini mutuò acceperam, quibus Heluetios placatos retinueramus.

Galli Albam deditione capiunt.

Eo ipſo die veſperi pauculas machinas aggeribus obiectis admouemus, vt poſtero die ad ortum ſolis mœnia verſus portam quæ montem ſpectat trans flumen, concuti & ſterni cœpta ſint: fitque aditus pertuſo muro fere decem pedes patens. Ciapinus videns quoquouerſum Stroſſij & Sommij milites ſpeciem præbere, quaſi ſcalas admouere vellent, alios ad exiguam illam ruinam (quæ tamẽ haud multo latior fieri poterat, propterea quòd duæ ex machinis nulli iam erant vſui) metu perculſus deditionem facit, vt ipſi cũ militibus abſque vllis vaſis quò liberet diſcedere liceret. Hoc interim habendum eſt, Stroſſij milites diſcalciatos penitus fuiſſe, qui calceos montanis itineribus detriuerant. Vaſtius de noſtro aduentu certior factus, cum exercitu magnis itineribus, vt ſuis auxilio eſſet, venerat: vt quo tempore oppidum ingrediebantur qui ab Anguiano delecti fuerant, illius præcurſores in noſtrorum equitum ſtationem irruerent. Verùm intellecta oppidi deditione, celerius quàm venerant regredi cœperunt, præter nonnullos quos Alſunius cepit: quæ cauſa fuit cur Vaſtius, vbi ſe ſpem fefelliſſe videt, propius ſibi accedendum non putaret. Anguianus oppido potitus Cornelium Bentiuolum conſtituit, cui duo Italorum millia attribuit, ipſe multis per finitimam regionẽ caſtris ſubactis Carmaniolam reuertitur. Poſtea Vaſtius Alexandriæ ſtudio atque opera bellum, vt ad aliquot dies intermitteretur obtinet, vſquedum miſſis ad Cęſarem & Regem nuntiis ſcirent num illis inducias fieri placeret. Itaque vtriuſque permiſſu pacem ſequeſtram trimeſtrem conſtituunt.

Sandiſerium à Cæſare obſidetur.

Cæsar (vt ad Campaniam redeamus) Linij caſtro deditione capto, præſidium imponit, quòd illac iter eſſet Metis ac Lotaringia, vt Sandiſerium (quò exercitum ducere in animo habebat) commeatus veheretur. Itaque ratione conſtituta, qua illuc tutò importari poſſet, rectà ad oppidum illud decem Linio paſſuum millia ad Matronam flumen contendit, illúcque ad octauum Iulij diem, anno 1 5 4 4 peruenit. Comes Sancerranus quum eius aduentum præſentiret, ſtagna quędam ſupra oppidum verſus ſyluas perfodi iubet: vt per aliquot dies Cæſar his locis progredi impediretur, atque adeo caſtra alio loco ad oppugnationem inſtituendam faceret. Sancerranus Telinium ſigniferum cum quinque & viginti equitibus emittit, vt de Cæſaris rationibus aliquid cognoſcerent. Hi captiuos ad duodecim numero adducunt, ex quibus quod eſſet hoſtis conſilium intelligit. Cæſar ſimulatque Sandiſerium venit, foſſas & aggeres quam celerrimè expediri iubet quâ ſpatium intereſt inter molẽdina & portam quæ rectà Partham & Vitrium ſpectat. Delphinus interim Briſſacum iubet ferentariorum equitum magiſtrum cum duobus fere millibus partim Gallorum partim Italorum Vitrium Parthenorum proficiſci, decem Sandiſerio paſſuum millia, medio illinc Catalaunum itinere, qui Cæſaris caſtris negotium faceſſeret, cõmeatum interciperet, & in metu quodam contineret, ne irruptionem in oppidum tẽtaret. Oppidulum hoc eſt infirmis admodum mœnibus cinctum, exiguum item caſtrum in ſummo monte ſitum: oppidum flumine medium alluitur, quod Linio Barloducum fluit, deinde infra Vitrium in Matronam illabitur. Illinc noſtri continenter caſtris Cæſarianis moleſtias exhibebant, frumentatores & pabulatores ſubinde capiebant, vnde magna annonæ penuria hoſtes premebantur. His adductus cauſis Cæſar loco eos expellere conſtituit: ac proinde Franciſcum Eſtenſem Ferrariæ ducis fratrem, ferẽtariorum equitum magiſtrum cũ toto equitatu mittit, Mauricium inſuper Saxoniæ ducem cum mille ducentis Germanis equitibus, ac comitẽ Gulielmum Fuſtembergenſem cum octo amplius Germanorum peditũ millibus, quibus etiã bõbardas aliquot addit. Ita porro cõſtituerant, vt equitatus flumẽ illud quo alluitur Vitriũ in vico Cangio tranſiret, duobus infra ipſum Vitriũ paſſuũ millibus, ſicq; iter quo

Cata-

Catalaunum contenditur occuparent:id eo ſanè conſilio,vt ſi noſtri illuc ſe recipere cogitarent,in eos obuios inciderent:ſinautem Vitrium regrederentur,tum comes Gulielmus cum bombardis ſubſequeretur,quibus aditum vi in oppidum patefacerent.

Briſſacus cum Cæſariano equitatu dimicat.

PRIVSQVAM Cangium venirent,iam diluxerat:ibi equitum ſtationem ex turma Langæi offendunt,quos ducebat Marvillanus legatus,vt pote quum Langæus apud Pedemontanos eſſet.Is hoſtium præcurſores conſpicatus qui propius ad locum explorandum accedebant,conferto agmine ad extremum pontem ſubſiſtit: idem fit ab hoſtibus,dum ſuorum multitudinem præſtolantur.Marvillanus interim Mottogondrinũ ferentariorum equitum ducẽ moneri iubet:qui ſtatim vbi acceſſit,traiecto flumine hoſtium pręcurſores adortus magno eorum impetu vrgetur,ipſe valde ſaucius ad eum vſque locum ſummouetur vbi Langæi equites ſubſiſtebant:qui quinque aut ſex ferentariorum equitum turmas in ſe incumbentes conſpicati,pedem referre & præliando Vitrium regredi cœperunt.Decem aut duodecim ex eis capiuntur,complures interimuntur.Albani,qui non longè ab eis collocati erant,audito tumultu diuerſi Catalaunũ verſus ire maturant.Noſtri non procul Vitrio collecti equeſtrem Hunaldæi turmam,duce Michaele Angelo legato offendunt, cuius acceſſione recreati ad oppidum vſque retrocedendo & pugnando perueniunt.Ibi Briſſacum cum aliquot ſclopetariis Petri Corſi in vineis reperiunt,à quibus hoſtis impetus non parum retardatus & cohibitus eſt.Id quod commodiſſimè noſtris ceſſit,qui niſi hoc auxilium occurriſſet,planè erant profligari.Briſſacus quòd ſe inferiorem ſentiret,ſe recipere parat,& ſecundo Matrona flumine iter facit,vt ſeſe Catalaunum vel certè ad medium iter reciperet.Niuernenſis trecentos amplius cataphractos equites Catalauno emiſerat,qui noſtris ſubſidio venirent: verùm iter aliud ingreſſi(quâ locum nomine Calciatam itur) ab eis aberrarunt, vt obuios non haberent.Quamobrem Briſſacus cum iis ferentariis quos habebat reliquos, traiecto flumine,dimidiam eorum partem ad dextram collocat, ipſe læuum latus tenet, pedites aliquot cum pilis & ſclopis ad trãſitum fluminis præmittit, qui hoſtis impetum infringerent.Ex hoſtibus ilico prouolant circiter octingenti piſtolarij,totidem equites leuis armaturæ,& ſclopetarij equites magno numero,qui Sanſacum(ille enim nouiſſimũ noſtrorũ agmen claudebat)cogunt fuga præcipiti in vicum ferri, vbi tranſeundum erat. Ea res noſtris peditibus maximè nocuit,quos noſtrorum equitum interuẽtu hoſtis perturbatos & diſiectos quum offendiſſet,vniuerſos cõcidit,præter aliquot qui ſe in ædem ſacram recipiunt.Hi quum ad comitis Gulielmi aduentum deditionem facere recuſarent,machinis ædem ille cœpit labefactare, deinde ſubiectis ignibus omnes cremantur.Briſſacus interim tergo dato ſe recipiebat,ſic tamen vt ſubinde, quoties facultas dabatur,in hoſtes aduerſus rueret:quo factum eſt vt bis ab hoſte captus bis ereptus ſit. Ita virtute & prudentia vim ſuperat, & obfirmato animo prælians Catalaunum peruenit. Cęſariani Vitrij pernoctarunt:vbi relicto comite Gulielmo, qui & oppido & arce potitus pabulatoribus eſſet præſidio,in caſtra reuertuntur.

CÆSAR Sandiſerium obſidione premere pergebat, omnéſque rationes excogitabat,quibus noſtros vexaret.Comes Sancerranus omnia quę ad ſalutem pertinebãt diligenter adminiſtrat, oppidi regiones deſcribit, vt ſuum quiſque locum, vbi pugnandum erat,noſſet.Vicecomiti Riuerio defendendum tradit propugnaculum victoriæ,q ad portã Parthenam erat:huic vnam ex cohortibus attribuit,alterã eſſe iubet ab eo propugnaculo ad planum aggerem qui Sãmenehaldum ſpectat:inde ad caſtrum vſque aliã cõſtituit.In caſtrũ ingredi iubet capitaneum Nouilletanum Andreã Alburgum, qui vni ex Landæ cohortibus legatus præerat.Deniq; à caſtro ad propugnaculum illud Vicecomitis Riuerij cõſtituuntur ducenti equites qui Durrerio parebant,quiquidem Linij captus fuerat.Ad illas oppidi ſingulas partes deni equites cataphracti cõſtituuntur,deinde viginti qui & plateã ſeruarent,& laborantibus ſubmitterentur,adiunctis quingentis peditibus quos Ricarvillanus ex Landæ legatis ducebat.Cæſar non procul à ſcalis patibularibus cõſederat.Hinc Hiſpanos ſuos ad planiciem procedere iubet, quæ inter flumen & oppidum intereſt,vbi nullũ à machinis periculum illis impendebat. Hi aggeribus & foſſis ad propugnaculi Victoriani mucronem ductis,bipartito machinarũ ordines collocant,vt vnis oppugnaretur oppidũ ab ipſo propugnaculo ad portã, qua ad molẽdina deſcenditur,alteris Parthã verſus,cuius oppugnatio in obliquũ ferebatur. Sancerranus

1544 conſpecta hac hoſtium diligentia, eò viginti illos cataphractos & Ricarvillanos pedites ex platea traducit, qui locum muro labefactato nudatum obſtruerent, Cæſar quum oppidanos crebris eruptionibus è caſtro factis ſuis eſſe moleſtos perſpiceret, Principẽ Aurangiũ mittit cum Germanorum octodecim cohortibus & ſex prælongis colubrinis, qui ab eo loco interiora oppidi loca infeſtaret & noſtros erumpere prohiberet. Is ad ferrariam quandam officinam è regione caſtri, caſtra locat, iuxta pontem qui eſt ad Matronam flumen, & rationem inuenit, qua ex foſſis oppidi aquas deduceret: quę res oppidanos ad ſummam aquæ egeſtatem redegit, vt qui tres tantùm puteos reliquos haberent, vnde aqua ſatis ęgrè poterat militibus ſuppeditari. Acceſſit etiam ad iſta hoc mali, quòd quum Cæſar tormentorum oppugnationi inſtaret, Landa diurno labore in ruinis obſtruendis defatigatus, quum ſe in cubiculum recreandi ſui cauſa recepiſſet, glande tormenti interficitur, quæ à ruina ſublimis in ædes delata, caput illi aufert. Illius viri morte magnum acceptum eſt detrimentum, quippe fortiſſimi & plurimi in re bellica vſus. Huius mortem eo quidem die Sancerranus, ne milites hoc nuntio perterrerentur, celandam curauit. Eodem die Aurangio caſtris profecto, vt Cæſarem adiret, dum in foſſis eſſet, glans ab oppidanis colubrino librata in ſummum aggerem lapidibus refertum incidit: lapidum fragmentis diſſilientibus ille ictus interficitur, magno Cæſarianorum omnium ipſiúſque Cæſaris mœrore & luctu.

Sandiſeriũ acriter oppugnatũ fortiter defenditur.

B I D V O pòſt Cæſar ſatis latam muri partem deiectam conſpicatus, ſtatuit oppidum expugnare, atque ad eam rem ſuos circiter nonam antemeridianam paratos eſſe iubet. Hiſpani Germanis eum honorem inuidentes ne primi prodiiſſe viderentur, nullo expectato imperio repente octodecim cohortibus muro ſuccedunt, & cum noſtris cominus horæ vnius ſpatio dimicant: Cæſar quoq; ea re perſpecta, Germanorum ferè decem millia properare ſubſidio iubet. Noſtri acriter ſummaq; virtute dimicantes, Hiſpanos è ſummo ruinæ loco deturbant. Cæſar poſtea ad octingentos prodire iubet paludamentis holoſericis ornatos, Burgundicis galeis indutos: quorum impetum non minori animo noſtri ſuſtinent, eóſq; in foſſas deiiciunt. Rurſus oppugnationem inſtaurat octo cohortium peditatus Germanici, cũ plurimis tormentarij pulueris doliolis, lãceis aliiſq; id genus ad ignem eiaculandũ artificioſè excogitatis inſtrumentis. Qui rem tam fœliciter geſſerunt, vt nõ ſolùm iſta relinquerent, ſed ex tribus illis oppugnationibus ſeptingẽti homines deſiderarentur. Cæſar noſtrorum virtute perſpecta, quũ multos ex ſuis peritiſſimos amiſſos eſſe videret, ad ſuum quemq; locum recedere iubet. Hic fuit exitus, quo à nona matutina ad quartam pomeridianam cõtinenter dimicatum eſt. Sancerrano gladius è manu tormentaria glande extorquetur, neq; damni quicq̃ accepit, q̃ q; in facie ruderibus quibuſdam ictus eſt: verùm ex ſuis ad quadraginta tum cataphractos tum ſagittarios, pedites ducentos amiſit. Paucis pòſt diebus Cæſar miſſo tubicine noſtrorum animum explorare inſtituit, q; putaret eos virtutis ſuæ tam illuſtri ſemel edito documẽto, honeſtas pacti conditiones non recuſaturos. Cuius orationem noſtri ne audire quidem ſuſtinuerunt, ne quid militibus terroris afferret, eorúmq; animos adhuc firmos & conſtantes percelleret. Sancerranus excubitorum ſtatione collocata centurionum concilium connocat, in primis Hieronymum Marinum Bononienſem adhibet, qui operi faciendo præerat, cum his de ſumma rerũ deliberare cœpit. Tandem ſtatuunt ipſi Hieronymo & Ricarvillano x x. ex militibus aſſumptis in foſſas deſcendendum eſſe, qui ad ruinæ murum infimum crepidinem ſubſternerent. Hoc illi non ſolùm perfecerunt, ſed etiam magnam pulueris vim à Germanis ſecum auferunt: q; cõmodiſsimè noſtris ſclopetariis accidit, quos iſta iam deficere incipiebant. Nihilo ſegnius ruina obiectis aggere & aliis rebus obſtruitur, vt mane firmior locus ille q̃ antea eſſet. Quibus rebus Cæſar cõſideratis à machinis ad cuniculos animum cœpit aduertere, foſſas celeritate ſumma & aggerem quibus rectà ad propugnaculum Victorianum iretur, duci iubet. E regione ptę terea ipſius ruinæ planum aggerem ex octodecim doliis vimineis ſerie in latitudinẽ diſpoſitis excitat, quibus terra oppletis alia ad iuſtam altitudinẽ imponebant. Qui in opere erant, vt propugnaculum ſuffoderent, quum iam ipſi propugnaculo appropinquarent, quod ſuffodere conabãtur, in fontis magnavi erumpentem ſcaturiginem incidunt, qua vlterius progredi impediuntur. Noſtri ex aqua q̃ foſsis hauſtam eiici cõſpiciebant, ſuſpicantur hoſtes vel ſuffodere vel cuniculos agere velle. Itaque vt rem planè explorarent,

noctu

noctu capitaneum Linierium Normanum genere cum aliquot militibus emittunt: qui magno impetu Hiſpanos adortus loco pellit, & opus totum circunſpicit, nonnullos ex foſſoribus, cęteris interfectis, in oppidum ſecum adducit, qui rem omnem exponerent.

DVM Sandiſerium obſidetur, Aumallius filius ducis Guiſij primogenitus Ştençũ, oppidum ad Moſam (vti diximus) ſitum cum CL cataphractis atque aliquot peditibus tenebat, atque eo quidem conſilio, vt etiamſi Cæſar exercitum illuc adduceret, defenſurus omnino eſſet. Ex eo oppido crebris excurſionibus Cæſarianos maximè vexabat, commeatum intercipiebat, eum præſertim qui Barloduco aduehebatur: vt Cæſari moleſtiſſimæ eſſent huiuſmodi procurſiones. Poſt illum ad ruinam conflictum octodecim fere dies interceſſerant, quum ex noſtris quidam tympaniſta in hoſtium caſtra captiuorum cauſa profectus eſſet: is literas notis exaratas reuerſus Sãcerrano reddit, quas ei dederat quidã ſubornatus homini ignotus, ſibique à duce Guiſio in mandatis eſſe datũ addebat, vt eas ad Sancerranum clam perferendas curaret. Has Sancerranus aperit, & notis explicatis perlegit, deinde capitaneos conuocari iubet, quibus illarum ſententiam exponeret. His ſignificabatur Guiſium ad eos ſcribere, Regem, quum ſciret quanta rei frumentariæ & machinariæ penuria vrgeri inciperent, monere rationem inirent qua tam honeſtis conditionibus cum hoſte paciſcerentur, vt hominum ſaluti conſuleretur: ſubſidij quidem mittendi aut auxilij vllo pacto ferendi nullam omnino rationem ſuppetere. Iam verò Granvellanus antea literas quaſdam interceptas acceperat, quibus notarũ alphabetũ inerat, quibus Guiſius & Sancerranus mutuò inter ſe ſcripturi erant: ad has notas ſubiecto Guiſij nomine iſtas literas conſcripſerat. Sãcerranus & reliqui duces quũ hunc dolum planè ignorarent, in varias ſententias initio ducebãtur. Ad extremũ quum apud ſe diuturnum laborẽ reputarent, quem milites totum ſeſquimenſem obſeſſi pertulerant, deinde omniũ iam quæ neceſſaria ſunt egeſtatẽ proximam proſpicerẽt, adeo quidem, vt vix ſatis pulueris ſupereſſet, quo hoſtium primũ impetum, ſi denuo irruptionẽ tentarẽt, ſuſtinere poſſent: animũ Cæſaris explorandũ eſſe cenſent. Itaq; miſſo in caſtra tubicine petunt vt nobili delecto fide publica poteſtas fiat Cæſarem adeũdi: quo cõceſſo ex omnium ſententia mittitur Iacobus Caſtanereus comitis Sãcerrani legatus. Is quũ iniquas à Cæſare conditiones ferri animaduerteret, re infecta rediit: concilio ter de cõditionibus habito tandem duodecim dierum induciæ conſtituuntur, quo temporis ſpatio fidei publicæ præſidio dato Regi omnia ſignificarent, rogarẽtq; nũ intra id tempus vel auxilium laturus eſſet, vel conditiones ratas habiturus: qui ſi neutrum aſſentiretur, illi in priorem ſtatum reſtituti eſſe viderentur: ſin autem conditiones Regi probari conſtaret, neque aliunde auxilium eo tempore latum eſſet, tum oppidũ Cæſar in deditionẽ caperet, abirent noſtri, equites cum armis & equis, galeati, ſignis explicatis: pedites item armati, acie inſtructa, tympani ſtrepitu: impedimenta omnia & quatuor bombardas, quas ex toto numero deligerent, cum toto apparatu abducerent.

Anglus quæ Cæſari pollicitus fuerat, non præſtat.

HIC cauſam ſiquis quærat, cur obſeſſis noſtris, qui Cæſarem omnium potentiſſimum à Carolo Magno remorati ex curſu fuerant, quum ille ad oppidum imbecille, obſcurum & non alio vnquam numero habitum quam quæ appellantur oppida plana ſeu ruſticana, cũ totis occidentalis Imperij viribus cõſediſſet, tam honorificæ atq; illuſtres conditiones ferrentur: is ſciat, Cæſarẽ Anglo omnem expoſtulãdi anſam præcidere voluiſſe: qui quum Boloniã & Montrolium obſediſſet, cauſam hanc afferebat, quãobrẽ vlterius non procederet, q inter eos conuenerat, vt ambo nuſquã intermiſſo itinere progreſſi copias ad Lutetiã coniungerẽt, vt Regẽ illic iniquiſſima cõditione ad certamẽ cõpellerẽt, niſi coràm mallet totius Galliæ depopulationẽ ac vaſtitatẽ ſpectare. Nã Cæſarẽ alioqui q̃ magna noſtrorum egeſtas eſſet nõ fugiebat, quámq; exigua auxilij ſpe ducerẽtur, vt vel XV dierum ſpatio nõ dubitaret illos fame ad deditionẽ faciendã deſcenſuros eſſe. Verùm illud quoq; cõſiderabat, ſibi ſoli, imò vel adiunctis etiã Angli copiis, perdifficile eſſe Gallicum regnum, quẽadmodum cõſtituerant, expugnare & delere: proterea q Delphinus exercitum recentẽ & integrum in propinquo habebat, a quo tandẽ labore & inedia attritis copiis, miſerrimè conficeretur: quæ res longè maiori detrimẽto & probro quàm Prouincialis illa expeditio futura eſſet. Quæ quum ita eſſe animaduerteret, oſtẽdere cupiebat minimè per ſe ſtare, quominus q̃ ipſi inter ſe facere decreuiſſent, reuera perficerentur: ac proinde conditiones iſtas Sandiſerianis vltrò tulit, quòd Anglum ad

1544 ſe alici hac ratione poſſe confidebat, vt illius exercitu auctus quæ animo agitauerat exequeretur. Illud quoque è re nata monere libet, iam inde quum hæc expeditio ſuſciperetur, plurimos ex iis quorum conſilio Anglus vtebatur, cenſuiſſe exercitum in Normanorum finibus exponendum eſſe, vt in ea re maiorum exemplum imitaretur. Quum enim triginta hominum millia haberet, ſi tripartito Normaniam ingreſſus, tria loca denis hominum millibus inuaderet, exiſtimabant ampliſſimo illo ducatu (quæ priſca eſt Angliæ regum poſſeſſio) facilè eſſe potiturum, quando & latè vagari propter militum ſolitudinem liberè poſſet, & Rex multis difficultatibus implicaretur, vt totis viribus ægrè potentiſſimo exercitui quem Carolus ducebat, atq; ei quo Roxius & Buranus impreſſionem in Picardiam facerent, obſiſteret. Verùm Deus Gallici regni cuſtos ac ſeruator aliò eius mentem auertit, vt Montrolium & Boloniam ſubigere conaretur. Ea enim fuit maxima Anglorum calamitas ac propè interitus: vt facilè demõſtrabũt, qui poſtea res Gallicas Hẽrico (qui hodie dominatum tenet) geſtas literarũ monumẽtis celebrabunt.

Cæſar Sandiſerium deditione capit.

REX pactionem Sandiſerianam, q̃ ſuo arbitrio permitti videbat, ratam habet. Itaq; oppidum in Cæſaris poteſtatem venit, noſtri quibus dictum eſt cõditionibus & ordine egrediuntur. Rex quum Cæſarem ſecundo Matrona flumine iter cum exercitu facturũ eſſe proſpiceret, Delphino mandat vt Catalaunum præſidio maiori, commeatu cæteriſque neceſſariis rebus firmaret: quod quum infirmum valde eſſet, hominum virtute defendi oportebat: ipſe ad flumen copias quammaximas & optimè inſtructas haberet, eaque prudentia ſuis rationibus prouideret, vt ſi hoſtis exercitum traducere conaretur, eum conditione ſua potiore, quum dimidia pars tranſiſſet, aggrederetur: ſecus diſertè vetabat ne prælium committeret: rem eſſe nimij periculi plenam, ſi prælio in media Gallia ſuperaretur, maximè quum Anglus infeſtus ac potens hoſtis a tergo immineret. Delphinus parentis mandata diligentiſſimè curauit & ſecutus eſt. Quum autẽ conneſtablij Mommorencij (qui tum domi ſe continebat) maximo deſiderio teneretur, cuius cõſilio magnopere vti cupiebat, à Rege ſummis precibus contendere cœpit, vt hominem ad ſe accerſere eius volũtate liceret. Regi iſta Delphini poſtulata vehementer diſplicuerunt, adeo tum iniqua erat in conneſtablium voluntate: & primariis viris qui apud Delphinum locum quendam tenebant, hac de cauſa valde inſenſus fuit. Dum Anglus Boloniam & Montrolium obſidione premeret, præclara multa vtrinque facinora edebantur, vnum hoc inter cætera commemorabo.

Angli à Gallis cæduntur.

Vindocinus certior factus, Santaudomaro & Area magnam cõmeatus vim ad caſtra Montroliana conuehi, eum intercipere, dum agro Boloniensi iter faceret, inſtituit. Quam ad rem ſuſcipiendam profectus, nuntium, dum progreditur, accipit illic eſſe hoſtium octingentos equites & Germanos pedites mille ducentos, quatuor colubrinos mediæ magnitudinis ſecum ducere, quibus ſicubi fortè impetus hoſtis ſuſtinendus eſſet, ſeſe tuerentur. Vindocinus ſex millium paſſuum itinere magna contentione & citatis equis cõfecto, quo toto tẽpore cataphractus galeã capite & lanceã ad crus geſtarat, Villabonũ, Strateum & Aculiũ præmittit qui hoſtẽ prælio laceſſerent: ipſe ſuos cataphractos equites centum numero, Caſtanetęum cum quinquaginta ex Delphini turma, & Senerpontium cum pari numero ſecũ ducit. Hoſtes cõſequuti tanto impetu adoriuntur, vt eos ſtatim palantes in fugam coniicerent, multi cæſi, captiui octingenti Teroanam abducti, ex quatuor colubrinis duo: nam reliqui plauſtro confracto loco moueri non potuerunt. Germanici peditatus quatuor ſigna militaria ablata. Ipſe quidem equites Crequianos & Hellianos centum numero ad nouiſſimũ agmen ponè ſe ſubſiſtere iuſſerat, qui ſibi ſubſidio eſſent: verùm non ita res tulit, vt illis vtendum eſſet.

CÆSAR vt quæ cogitauerat perficeret, Sandiſerio pręſidium imponit, & Vitrium Parthenorum poſtridie venit. Ibi per nuntios fit certior, Anglum, quicquid tãdem pollicitus eſſet, in animo habere, non prius copias promouere, q̃ Bolonia & Montrolia poriretur. Hæc Cęſar accuratius apud ſe conſiderat, ſi ſolus vlterius progredi pergat, ſuis iam & labore militari, & inedia, quam & apud Sandiſerium pertulerant, & etiam tum perferebant, confectis, ſatis in ipſa fame difficultatis poſitum eſſe qua vinceretur, vt etiam Regius exercitus, quem florentem & fœliciter agentẽ conſpiciebat, non cogeret ſe quauis ratione è Gallia excedere. His cauſis permotus animũ ad obſcuros ſermones cœpit appellere, quos antea de pace inter ſe & Regẽ ineunda ab eo quẽ à cõfeſſionibus habebat

Gran-

Granvellano quibuſdam Regis familiaribus iniectos fuiſſe reminiſcebatur. Quaquidem de re ſibi agere licere putauit, vt nulla cum Anglo communicatio fieret, quòd & ille iam promiſſis minimè ſteterat, & eum ſuſpicabatur in poſterum, quando ſuâ in locis ciſmarinis potentiam auctam videret, in pactis ineundis difficiliorem fore: quin & illud animo cernebat, eum Boloniam & Montrolium, ſi potiretur, ſibi deinceps habiturum. Hæc quum ita habere perſpiceret, illum tamen per nuntium, priuſquam ſeriò de his rebus ageret, pacti conuenti commonefacere ſtatuit, vt ad exercitus coniungendos propius accederet. Cæſar reuera iam inde quum Galliam ingrederetur, rei ſuſceptæ difficultatem in animo reputans, hos de pace ſermones obiter neque ſuo nomine proditos ſparſerat: ſed poſtea apud ſe continuerat, eo tamen conſilio, vt illos ſibi repetendos eſſe arbitraretur, ſiquidem eò ſe neceſſitate compelli perſpiceret. Itaq; quum magnam ſuo exercitui calamitatem impendere animaduerteret, quæ de pace componenda animo conceperat, maturare atque vrgere inſtituit. Dies conſtituitur qua die delecti vtrinque conuenirent, loco quem Calciatam antea nominauimus, qui medio eſt itinere Vitrio Catalaunum contendentibus. Delecti à Rege mittuntur amiralius Annobaldus & Chemanſius procancellarius, à Cæſare Ferrandus Gonzaga & Granvellanus. Rex prętereà cardinalem Bellaium, Remundum primum Rotomagenſis ſenatus præſidem, & Alboſpinium ærarij publici ſecretarium ad Anglum mittit. Qui vtrinque delecti erant, aliquot dies concilio habito quædam pactionum capita informare cœperunt: verùm quum nihil certi conſtitutum eſſet, amiralius in caſtra reuerſus Regi quid factum eſſet ſignificat, vt ille quid fieri vellet oſtenderet. *Delecti de pace conueniunt*

CÆSAR interim Thinum Epiſcopium venit quatuor Catalauno paſſium millia: deinde inter oppidum & Spinam itinere facto, ad flumen Matronam duobus infra Catalaunum & quatuor à noſtris caſtris paſſuum millia caſtra facit, ſic vt flumẽ intereſſet. Quum ad ipſum oppidum exercitus iter faceret, quia ſatis conſtabat Cæſari in animo eſſe præterire, neque illud aggredi, iuuenes qui apud Niuernenſem erant, oppido egredi, vt certamine hoſtes laceſſerent inſtituunt: ſequũtur eos ferentarij. Diu & acriter velitantur, crebris prælijs multi vtrinque capti & erepti ſunt: ad extremum quum tota hoſtium exercitus moles incumberet, noſtri gradum ſiſtere coguntur. Intereunt vtrinque viri fortes, ex noſtris Bordæus & Genlius minor natu, ex Aurelij ducis comitatu, piſtolis ambo icti. Sclopi ſunt minores, quorum fiſtula circiter pedem longa eſt: vnica manu vibrantur, igne rotularum celerrimo attritu excitato. Dum Cæſar eo loco quem dixi caſtra haberet, comes Gulielmus Fuſtembergus (qui ex eorum numero erat qui principes Cæſari perſuaſerant, vt iter hoc faceret, cuius ille peritiam multam ab annis ferme octo, quibus Regi militauerat, conſequutus fuerat: & quoties è Germania exercitũ adduxerat, ſecundum hoc flumen perpetuò progrediebatur) de media nocte caſtris egreditur, vno tantùm itineris duce comitatus, vt vadum quo ſe aliàs tranſiiſſe memoria tenebat, exploraret, quo totus exercitus flumen traiiceret. Ad eum locum vbi peruenit, ducem ad ripam fluminis relinquit, ipſe vadum tentat: quod perfacilè nactus pertranſit. Aliquot ex Regia turma & nonnulli ex Amiraliana turma equites qui in ſtatione erant, & excubitorem non longè ab eo loco habebant, (nam excubitores ad ipſum flumẽ collocabantur) hominem deprehendunt, taciti nullo excitato tumultu ſpatium inter eum & flumen occupant: vt quum ſe recipere cogitaret, ſine vlla vi in noſtrorum manus veniret. Ad caſtra adductus agnoſcitur: Lutetiam in arcem Baſtildam mittitur, tandem redemptionis pretium triginta coronatorum millia numerauit.

CÆSAR ſuos fame laborare quum perſpiceret, quòd commeatus quoquouerſum à noſtris impediretur, Sueſſionenſi agro ſe recipere decreuit. Itaque opera monachi cuiuſdam Hiſpani ex Goſmentiana familia, (quo Cæſarianus ille cõfeſſor præcipuo organo antea vſus erat) de pace cõponenda rurſum vt ageretur curat, ſic tamen, vt eos ſermones à ſe prodire diſſimularet: interim vt res frumẽtaria ſuppeditaretur, ſecũdo flumine iter facit. Ibi ſanè futurũ erat vt ad ſummam omnium rerũ inopiam redigerentur, niſi Cæſari nunciatum fuiſſet, quendam peditum centurionem à Delphino Spernæum miſſum eſſe, qui commeatum omnem ex eo oppido educeret, pontẽ effringeret, quicquid verò frumenti, vini & cæterarum rerum auehi non poſſet, in profluentem abiiceret & deuaſtaret. Ille enim rem quum negligentius adminiſtraret, à Cæſarianis oppri- *Magna in Cæſaris caſtris fames.*

M 3

1544 mitur, qui ponte nondum diruto magnam commeatus vim nacti (quòd illic noſtris forum conſtitutum eſſet) Caſtellum Theodorici progrediuntur, vbi nõ minorem etiam copiam reperiunt: vt hac ratione exercitus fame prope confectus illic ſe recrearet. Ibi grauiſſima inter Germanos & Hiſpanos in caſtris Cæſarianis rixa oborta, vix contineri vtrinque potuerunt quin collatis ſignis pugnarent. Cauſa erat quòd Germani commeatum demenſi inſtar ſibi ab Hiſpanis præberi grauiter ferebant. Delphinus vbi per nuntium certior factus eſt rem malè Spernæi adminiſtratam fuiſſe, vt ex ea offenſione facultas Cæſari dari videretur qua Lutetiam vſque procederet, Lorgium cum octo fere hominũ millibus & quadringentis grauis armaturæ equitibus mittit, qui, ſi opus eſſe videret, Lutetiam ingrederetur. Is Lanij ad Matronam ſubſiſtit, locum eſſe commodiſſimum ad mandata perficienda arbitratus, vt quod Lutetia decem paſſuum millia abeſt. Poſtea magnis itineribus aduerſo flumine iter occupat, & Fertam infra Ioarram venit, quod oppidum eſt octo paſſuum millium interuallo infra caſtrum Theodorici, ad idem flumen ſitum. Meldas inſuper magnam militum multitudinem Delphinus mittit, qui Cæſarem tranſitu prohiberent: ipſe cum exercitu Lutetiæ appropinquat, quòd vereretur ne Anglus exercitum eò promoueret. Cæſar vbi hæc omnia Delphini iuſſu perfecta eſſe cognouit, vt omnes aditus præcluſi eſſent, veritus ne in extremam famem ſuos adduceret, iter Villerium Coſteræorum conuertit, vt tranſuerſo Valeſio tractu in Sueſſionum oppidum veniret.

Rex ad pacem faciendã animum appellit.

REX interim Lutetiæ à multis ad pacem faciendam ſolicitabatur: ad quam tandẽ deduci ſe paſſus eſt, licet amittenda ſibi eſſe videret quæ proximè bello acquiſierat. His porro cauſis ad eam faciendam impulſus eſt, quòd videret pugna ſe cum Cęſarianis dimicare (quicunque tandem eſſet rei tam incertæ exitus) abſque multorum militũ iactura non poſſe: deinde ſupereſſe adhuc Angli & comitis Burani non minorem exercitũ, quibuſcum alia pugna eſſet committenda: quarum ex altera vel etiam vtraq; ſi inferior diſcederet, regni ſalutem in ſummum diſcrimen vocari: ſi ſuperior euaderet, nihil propemodum ſibi acceſſurum eſſe, maximè quod ad Anglum inſulani regni finibus circũſcriptum attinet. Ad hæc Dubetius quotidie per nuntios ſibi cibaria Montrolium mitti petebat, alioqui ſe inopia compulſum deditione hoſti oppidum traditurum. Nec verò Vervinium ea virtute & prudentia eſſe confidebat, qua ad Boloniam propugnandam opus eſſet: quibus occupatis oppidis magnus hoſti aditus in regnum patefactum eſſe intelligebat. His porro vt ſubueniret, nonniſi pace cum Carolo facta fieri non poterat. Quare amiralium properè mittit, qui ad Cæſarem in abbatiam Sãjani cognomento Vinearij in ſuburbiis Sueſſionenſibus peruenit. Vbi quum eſſet, Rex ei per nuntium ſignificat ad ſe perlatum eſſe quemadmodum Vervinius Boloniæ deditionem feciſſet, proinde de pace quamprimum conſtituenda laboraret: quippe Cæſarem fama huius rei audita, tametſi pacem fieri ex illius vſu eſſet, tamen longè iniquiores conditiones laturum. Superioribus commentariis demonſtratum eſt omnes controuerſias inter Cæſarem & Regem inde propemodum ortas eſſe, quòd Rex ducatum Mediolanenſem omni contentione repetebat. Nam viuo etiam Franciſco primogenito Delphino, eam ditionem Henrico tum duci Aurelio (qui poſtea Delphinus ac porro Rex fuit) tradi poſtulauerat, tanquam verum Aureliæ gentis patrimonium. Id verò Cæſar nunquam vt faceret adduci potuit: ſed Carolo duci Angoliſmenſi minimo natu ex Regis filiis filiam aut neptim deſpondere non recuſabat, hac lege vt ducem eum Mediolani conſtitueret. Hanc Rex conditionem non eſſe accipiendam cenſuerat, ne inter duos fratres malum aliquod diſcordiæ coniiceret, quòd minorem maiori prætuliſſe videretur. Nunc poſtquam hæc pacis cum Cæſare faciendæ occaſio rurſum oblata eſt, cuius cauſa amiralius ad eum à Rege mittebatur, illæ conditiones denuo in medium proferuntur, de Caroli Angoliſmenſis (qui tum dux Aurelius erat) matrimonio.

Pacis inter Cæſarem & Regem conditiones.

ITAQVE illic pacis conditiones ſtatuuntur, vti ipſe Cæſaris filiam aut certè eius ex fratre Romanorum Rege neptim intra biennium vxorem duceret: vtique quo tempore exacto biennio coniugium reipſa perficeretur, ei Cæſar vel Mediolani vel Flandriæ ac Belgii dominatum, vtrum tradere mallet, traderet. Vtique Rex ab omni deinceps iure atque actione in ducatu ipſo diſcederet, ac in regno etiam Neapolitano, ſiquidem Belgium filio Aurelio daretur. Vtique Sabaudo omnia quæ adempta fuerant, reſti-

reſtituerentur, ſimulatque Aurelius alterius ditionis compos eſſet. Vtique dum biennij illius tempus adeſſet, quicquid vtrinque tum in tranſalpinis tum ciſalpinis regionib. iam inde à Nicenis inducijs bello captum fuerat, reſtitueretur, omniaque priſtinum ſtatum reciperent, quo eſſe quum illæ induciæ fierent, conſtaret. Cæſar cis alpes Regi Sandiſerium, Linium & Commercium reſtituit, Rex Yueſum, Mommedium & Landriſium. Stenæum Lotaringo duci munitionibus prius dirutis reſtituitur. In Italia Cæſar Mondeuiſium duntaxat reſtituit, Rex ei reddit Albam, Queraſſium, Antinianum, Sandamianum, Palezolium, Creſcentinum, Verruam, Moncalium, Bargas, Pontem Aſturæ, Lanſium, Vigonem, Saſſaluatorium, Sangermanum, magnam regionis Linguarũ, Marchionatus Seuiani partem, & Valpergam. Pace ad hunc modum conſtituta Cæſar Roxio & Burano, qui ad Montrolium cum exercitu apud ducem Northfolcum erant, mandat vt dimiſſo exercitu domum redirent. Ipſe vt Sueſſione Valencenas contenderet, Niſium caſtrum, Criſpium Laudunatum ac porro Feram ad Oſiam iter facit. Quo loco illi præſto fuit Dux Aurelius, vt eum Gallici regni finibus exeuntem proſequeretur: atque vnà cum eo Ioannes Cardinalis Lotaringus, Meldonius, comes Lauallius, Hunaldæus & alij, quiquidem Cæſarem velut obſides Bruxellas vſque comitari ſunt, donec tranſalpina oppida à noſtris bello capta reſtituerentur. Cæſar & Rex deinde Vaſtio & Anguiano legaris per nuntios imperant, vt pacem publico præconio euulgarent, & vterq; ab altero capta mutuò oppida reſtituerent. Qua in re Vaſtio non fuit valde laborandum, qui à Nicenis inducijs Mondeuiſium duntaxat nobis ademiſſet.

IAM ad Anglum redeamus, ad quem Rex cardinalem Bellaium tum miſerat quũ vtrinque delecti de pace miſſi ad Calciatam (vti dictum eſt) cõueniſſent. Ad eam pacem faciendam Anglus facilè poterat adduci, maximè quum Cæſarem ipſum in ea eſſe ſententia intelligeret: verùm quoniam Vervinium Boloniæ præfectum vehementi terrore perculſum eſſe certò ſciebat, diſſimulandum ſibi eſſe iudicabat, remq; extrahere cœpit, quòd non dubitabat quin breui ſuæ obſidionis exitum quem cupiebat, habiturus eſſet. Interim ipſum Bellaium & comites in caſtrum Hardelotium, vbi commodius exciperētur, mittit. Veruinius rei militaris parum peritus (vti demonſtrauimus) poſt vehementem & diuturnam machinarum oppugnationem hoſtium quoque irruptionem tentātium impetum ſuſtinuit. Verùm (vt ex eo ipſo audiui) Philippi Corſi virtus in cauſa fuit vt tandiu propugnaret: qui tandem in ipſo ruinæ aditu machina ex hoſtium caſtris vulneratus interijt. Vervinius tanto viro orbatus, iuuenes tantùm rerum imperitos apud ſe habens, ipſe perterritus ad colloquium venit, resque colloquendo eò proceſſit, vt Samblimontius, miles veteranus Dubetij ſignifer & Freumeſellus rei machinariæ præfectus egrederentur, vt Angli voluntatem cognoſcerent: qui conditiones has dat, vt milites & ciues cum impedimentis abirent, oppidum cum tormentis, telis, commeatu & armis (quorum omnium ingens erat copia) ſibi traderent. Ciues has conditiones accipere recuſabant, imò Maior ipſe oppidi qui vocatur, Vervinium alloquitur, ſi abire ſtatueret, abiret ſanè, ſe ciuium & militum qui ſua ſponte manere vellent, virtute fretum oppidum defendendum ſuſcipere: ſed nihil oratione ſua profecit. Poſtero die quum deditionem fieri conueniſſet, obſidibus tamen nondum datis, tanta vis impetusque venti & pluuiæ coorta eſt, vt in hoſtium caſtris ne vnum quidem tabernaculum rectum ſtare, neq; quiſquam pingui illius regionis ſolo vel progredi vel regredi poſſet. His tamen rebus Vervinius permoueri nequit, vt ſententiam de oppido dedendo mutaret: quòd negaret ſe fidem hoſti datam fallere vnquam velle. At fidem quam ipſi ſuo principi nato debebat & dederat, fallere non dubitabat: cuius etiam delicti pœnam Lutetiæ poſtea capite luit. Hoc ſanè certò ſtatui poteſt, ſi biduo oppidum tenuiſſet, hoſtem non fuiſſe potiturum: quòd & pluuia (vti diximus) omnem irrumpendi facultatem hoſtibus eripiebat, & Delphinus interim illuc magnis itineribus properabat, cuius aduentus Angli rationes & cõſilia perturbaſſet. Dum obſideretur oppidum, Santandræus maximi vir animi, quique ſumma apud Delphinum gratia & autoritate valebat, Boloniam ſe ingreſſurum recipit, lectiſſimos viros & magnum in bello vſum habentes aſciſcit: vt hac ratione principi ſuo rem gratiſſimam faceret, ſi oppidum, cuius ſalutem vehementer periclitari videbat, ſeruaret. Quumque pedeſtri itinere ingrediendi nulla eſſet facultas, ob ingentes foſſas & aggeres quibus magna hoſtium cuſtodia adhibebatur, nauibus rem tentare inſtituit: ve

Anglus Boloniam turpi deditione capit.

1544 rùm venti adeo aduerſi extiterũt,& tempeſtas adeo ſæua, vt bis vel ter ad ipſum naualis oſtium progreſſus in altum reijceretur. Itaq; omnibus licet extremis etiam tentatis, eò redire vnde venerat cogitur.

Anglorum exercitus Montrolio diſcedit.

REX pace cum Cæſare ſacta, exercitum ſuum celeriter progredi iubet, vt hoſtes qui Mõtrolium obſidebant opprimeret, Anglum ad Boloniam Cæſariano exercitu deſtitutum vel pugnam committere vel obſidionem tollere & exercitum abducere compelleret, Boloniam ipſam denique, antequam ab Anglo communiretur, (nam valde fuiſſe tormentis labefactatam fama erat) reciperet. Dux Northſolcus noſtrorum exercitũ Hedino apppropinquare certior factus, veritus ne inter ſua caſtra & Boloniam medium ſe interponeret, quò receptu prohiberetur, ſuos ex obſidione Mõtrolij abducit, & precibus à Burano impetrat vt ſibi, dum ad locum tutum perueniret, præſidij cauſa comes eſſet. Anglus Northfolco coniuncto, quoniam ſe à Cæſare ſeiunctum Regio exercitui imparem eſſe videbat, Caletum ſe recipit, maiorum tormentorum partem è Boloniæ nauali in Angliam tranſportari, ducem Sombreſſetum quæ illo bello acquiſierat tenere iubet. Is alias milordus Semerus appellabatur, eratq; reginæ frater quæ poſtrema Anglo nupſerat, ex qua Eduardum poſtea regem ſuſceperat. Delphinus nuntio accepto Montrolium obſidione liberatum eſſe, Anglum, quum Caletum ſe reciperet, prę nimia properatione magnam tormentorum partem, cibariorum & omnis apparatus ad inferiorem Boloniam reliquiſſe, Alcio caſtro profectus, ſuperiori Bolonienſi agro iter facit, & ad vicum Scutellas nomine, tum Foſſa ad lęuam relicta Marcuſiam peruenit. Quo loco poſtquam exercitum itinere feſſum ad tres ſere horas recreaſſet, profectus Boloniam antequã dilueſceret, vt conſtituerat, venit. Sic enim omnia quæ illic erant, opprimi repentino aduentu poſſe cõfidebat, maximè quum oppidum modicis tantùm quibuſdam foſſis cinctum eſſet. Poſtquam noſtri huc veniſſent, bipartito ſuas copias collocãt: priorem ducebat Fuxollius, qui quod conſtitutum fuerat exequi debebat: altera & ea maiore Taxius ſubſidio veniebat: poſtremò ſubſequebantur Rheti numero ad ſex millia, qui in vallem abditi expectarent dum eorum opera deſiderari videretur. Mihi quidem rectius facturi fuiſſe videntur ſi ad decem peditum cohortes inter vtranque Boloniam promouiſſent, qui hoſtes è ſuperiori oppido erumpere prohibuiſſent: quod quidẽ haud ſcio an imperatum fuerit, illud ſcio, non fuiſſe perfectum. Quin & illud quoq; omitti minimè debebat, vt in Boloniæ inferioris platea, dum Fuxollius rem gereret, ſtarent quatuor vel quinque cohortes inſtructæ, ad quas omnibus receptus eſſet. Fuxollius, vti mandatum erat, locum magna vi ingreditur ſubſequente Taxio, hoſtes quoſcunque obuios habent, ſternunt & concidunt, noſtri machinis Anglicanis & toto apparatu potiuntur. Ita ſe planè victores dum putant, rem ſtatim aliter habere comperiunt. Hoſtes enim ſuperiore oppido aliquot cohortibus egreſſi, noſtros nullo ordine diſperſos (vt in pręda facienda fere fit) nacti in fugam conijciunt. Fuxollius dum plateam occupare ad ſuſtinendum impetum cogitat, occiditur: Taxius pedem referens ſagitta vulneratur: milites territi diffugiunt, neque vel ex fuga colligi vel vlla capitaneorum cohortatione confirmari poſſunt, vt paucis illis qui eruperant ſe aduerſos opponerent: quin ipſi quoque Itali perturbati ad eum vſque locum fuga effuſi perueniunt, quo loco Rhetos collocatos eſſe diximus: quibus tamen non exiſtimo tota Europa fortiores milites aut bellicoſiores tum temporis reperiri potuiſſe. Vt vel hinc diſcamus, quum quid ſuſcipere placet, diligenter prouidendum eſſe quicquid aduerſi poteſt incidere, vt malum maturè anteuertatur: propterea quod ſere nimium ſerò, imò nequicquam, vbi ſemel confuſio incidit, remedium quæritur. Delphinus ipſe omni cõtentione ad eum locum perrumpere & tantum diſcrimen adire conabatur, niſi à multis & cordatis viris impeditus deſtitiſſet, quòd iam diluxerat, hoſtes ex ipſo oppido recta collimatione tormentis noſtros petebant, vt ſui colligendi nullam haberent facultatem, denique tanta vis erat pluuiæ, vt noſtri maxima ex parte igne ad ſclopos incendendos carerent, reliqui ob cæli intemperiem arma tractare nequirent. Aliquot ex noſtris equitibus, dum hæc fiebãt, inter Boloniam & turrim Ordream procurrerunt: verùm ſe à peditibus deſertos eſſe cõſpicati, pedem referre coacti ſunt.

Angli Gallos ad Boloniam cædunt.

HAC clade accepta Delphinus ex omnium capitaneorum ſententia exercitum Montrolium reducit. Cauſa fuit tum quòd imbres aſſidui moleſti erant, tum quòd ma-

gna

gna rei frumentariæ in caſtris inopia erat, quandoquidem tanta celeritate iter veniendo fecerant, vt commeatus, præſertim itineribus ob pluuiæ copiam difficillimis, tam propere vehi non poſſet. Quibus difficultatibus effectum eſt, vt maxima militum pars totum triduum pane careret, & miles libenter vel vnum panem armis emeret. Accedebat quòd commeatus propius quàm Abbauilla haberi non poterat: totus enim Bolonienſis ager Mõtrolium ac porro Abbauillam vſque (quę regio triginta amplius paſſuum millia in longitudinem patet) incendio & populationibus vaſtatus erat, neque fœnum aut pabulum vllum ad alendos equos reperiri poterat. Montrolij acceptis à patre literis Heluetios & Rhetos dimittit, Dubetium cum Gallis & Italis qui ex Inſubria venerant, illic relinquit, vt Bolonienſes reprimeret, ipſe Sangermanum Layorum ad Regem venit. Anguianus etiã relicto apud Pedemontanos Termio, qui ex pacis formula loca bello parta Cæſari, cui adempta fuerant, reſtitueret, ad Regem ſe recipit, quem Mantæ biduo antequam Delphinus eò veniret, reperit. Tota hyeme nihil magni geſtum eſt: niſi quòd Dubetius collectis omnibus copijs quæ apud Picardos reliquæ erant, Porteti caſtra facit (exigui portus nomen eſt, in quem ſe piſcatores tantùm recipiunt) trecẽtorum circiter Bolonia paſſuum interuallo, ſic vt flumen intereſſet, cui à ponte lateririo nomen eſt. Conſilium erat, ſupra eum locum Boloniam verſus ad oram maritimam caſtellum quoddam communire, quo hoſtiũ ex oppido procurſiones coerceret. Sorelius Northfolci ducis filius vt hũc hominis conatum infringeret, quicquid militum Anglus in ciſmarinis locis reliquerat, colligit, Dubetium opprimit antequam locum opere munire poſſet: vt ſe Montrolium recipere cogeretur. Quòd niſi capitaneus Villafrancus veteranorum Gallorum tribunus poſtremum agmen claudens, omnibus ſumma diligentia proſpexiſſet, non multum ab eo noſtri aberant, vt grauiter profligarentur. Viri vtrinque virtute præſtantiſſimi interierunt: ac dum noſtri recederent, duo campeſtria tormenta præ itineris ſumma ob pluuias difficultate relinquere coguntur, reliqua auehunt: Dubetius duobus Montrolio paſſuum millibus, quâ iter eſt Boloniam (vt ex eo oppido commodius cibaria acciperet) caſtra ponit.

Iacobi Scotiæ regis mors.

EODEM tempore Iacobus Scotiæ rex moritur, cuius morte regnum omni tutela nudatum videbatur. Rex vt opem ferret, illuc comitem Lenotum cum magna militum manu & pecuniarum vi mittit. Is ex familia erat Stuartia, demortui mareſchalli Albinij nepos, centum cataphractorum Scotorũ equitatus regij præfectus. Hunc reginæ viduæ auxilio mittit, quæ filia erat ducis Guiſij, & ex marito rege vnam filiam regni hæredem pepererat. Ille vbi in Scotiam nauigaſſet, iuuenis nulla prudentia & conſilio valens, regiam pecuniam malè profundit: cuius rei cauſa quum ſe omnibus inuiſum eſſe perſpiceret, conſilium inire cœpit quo ad Anglum tranſiret, qui eum libenter excipit, quòd illius operam ſibi vtilem fore putabat, ſuamque ex ſorore neptim in matrimonium dat: ſororem enim habuerat, quæ Iacobo quarto Scotiæ regi iſtius modò dicti patri nupſerat, quo mortuo nobili cuidã Anglo nupta, hanc de qua nunc agimus, Angli neptim pepererat. Hac defectione Rex intellecta Broſſiũ quendã Borbonienſem genere, hominẽ ſapientem & conſideratũ eò mittit, qui conſolatione & conſilio Scotiæ reginã iuuaret: non multo pòſt denique Lorgium equeſtris dignitatis virum cum exercitu mittit, qui Scotis opem ferret. Rex poſt miſſum in Scotiam auxilium Romorantinum ſe recipit, vbi ad menſem Maium ineuntem commoratur, anno 1545. Ibi quum apud ſe reputaret quàm malè regni ſui rationibus conſuleretur, ſi Anglum diutius Bolonia potiri atque adeo in Gallia augeri & inueteraſcere sineret, omni ratione operam dare conſtituit, vt eos inde expelleret. Ita numeroſam claſſem inſtruere decreuit, cui Amiralium præficeret: eamque tam firmam eſſe voluit, vt & cum Anglis nauali prælio decertare, ſi occurreret, & in Angliam appellere poſſet, ſiquidem res ita ferre videretur. Capitaneum Paulinum (qui poſtea Baro Gardiæ dictus eſt) è Prouincia iubet vigintiquinq; triremes è ſinu Gallico in oceanum occidentalem freto Gaditano traducere. Quod fieri nunquam antea conſpectum fuerat, niſi anno 1512, quum capitaneus Pregentius quatuor triremibus traiecit. Cõſtratas naues quoq; Genuenſes octo ad augendam claſſem accerſit, quæ ſerius adductę nulli vſui fuerunt: imò quũ oſtium Sequanę ingrederentur, nauclerorum imperitia magna earum pars perijt. Iubet præterea magnas terreſtres copias comparari, quæ, dum claſſis mari hoſtem ſectaretur, ad Boloniam interiecto flumine caſtrame-

Rex claſſem comparare inſtituit aduerſus Anglum.

1545. taretur, ibiq; caſtello extructo cui hominum circiter quinque millia præſidio imponerentur: ita & Bolonienſes reprimi poſſe, ne citra flumen latius vagarentur, & ex eo caſtello (quod nimirum è regione turris Ordreæ extructum eſſet) tormentarijs ſphęris naues Anglicas prohiberi, ne auxilio hoſtibus ad portum appellerentur. Sperabat enim fore, vt medio Auguſto menſe, quum claſſis rediret, caſtellum hoc egregiè munitum eſſet: id enim illi plurimi confirmabant. Quibus confectis rebus, vniuerſo exercitu tum terreſtri tum nauali collecto ipſe expeditionem ſuſcipere cogitabat, vt relictis ad Boloniam in ſtatiuis quatuor ad ſummum hominum millibus Guineas obſeſſum iret, & captum oppidum (vi enim facilè captum iri confidebat) ita communiret, vt Caletum & agrum Oyanum cohiberet, eáque ratione Boloniam fame premeret. Verùm longè aliter tota res accidit, vt à nobis dicetur. In Germaniam quoque, vt vtrunque exercitum numeroſiorem haberet, comitem Ringrauium, tribunos Recroquium & Ludouicum mittit, qui peditatum illic conſcriberent, vt quum ſinguli iam fere bina millia haberent, ad quina tandem millia conficere conarentur. In Narbonenſem denique prouinciam & Vaſconiam mittit qui decem hominum millia ſupplemēto ad cohortes Gallicas perficiendas adducerent. Terreſtribus copijs Dubetium præficit.

Rebus hoc modo conſtitutis Romorentino profectus in Normaniam ire contendit, quòd claſſem, quum in altum ſubduceretur, ſpectare è portu Gratiano cupiebat, qui eſt ad Sequanæ oſtium. Argentano igitur iter faciens extremo Iunio Toccas venit: vbi quum triremes è mari mediterraneo profectæ conſpicerentur, ſuſpicio eius animū ſubijt (vt qui ignarus rei eſſet) claſſem eſſe Anglicam, quæ inferiorem Normaniam ingredi, expeditionem illam ſuſceptam remoratura conaretur: ſtatim verò myoparonis cuiuſdam aduentu triremes eſſe fit certior. Paucis pòſt diebus quinque Anglorum naues ad promontorium Calletorum accedunt, quæ aliquot machinas nullo ſcopo diſplodunt: conſpectis deinde noſtrorum triremibus appropinquantibus in portum ſe recipiunt. Toccas Langæus ad Regem venit, quem ille in Campaniæ oram ad excipiendos Germanos miſerat. Nuntiat eos Maſſeriam adueniſſe, rectáque (quemadmodum ille iuſſerat) pergere, annona certis locis diſpoſita, vt Montrolium accederent. Hoc nuntio Rex accepto, quòd præcipuum exercitus robur in Germanis erat poſitum, Dubetio mandat vt ſimulatque Montrolium perueniſſent, Boloniam properaret, locum muniret quem antea deſcripſimus, ſeq; certiorem faceret quàm breui ſatis ad propugnandum munitus eſſe videretur. Foſſorum ſex aut ſeptem millia, magnum item plauſtrorum numerum, quibus ceſpites, faſces & cætera id genus ad opus veherētur, mittit. Dubetius per nuntium ſignificat, medio Auguſto opus ad propugnationem idoneum fore: quod tamen minimè præſtitit, vt conſtabit. Illius pollicitis Rex fretus de ſumma deliberat, & ad pactum tempus rerum gerendarum momenta temperat: vt ſexto Iulij die claſſem è nauali Gratiano ſoluentem ipſe è Calletorum promontorio ſpectaret. In eo numero erat prætoria nauis, in qua Amiralius pugnaturus erat (Carraconem vocabant) omnium ampliſſima & velis celerrima, quæ vnquam in Oceano conſpecta ſit, octingentorum doliorum capax. Dum illius ancoræ tolluntur, tota repente incendio corripitur, vt nulla vnquam diligentia ſeruari potuerit, quominus in cinerem redigeretur. Centum ibi erant maxima tormenta ænea, vnà cum pecunia regia, quæ tamen ex incendio erepta eſt. Plurimi quum flammam vitare ſtuderent, in mare ſe dabant præcipites: quorum non pauci ab ijs qui erant in triremibus, ſeruati ſunt. At poſteaquam ad nauis carinam cœpit deſcendere, coacti ſunt illi longiſſimè abſcedere: proptereaquòd igne in machinis accenſo glandes quoquouerſum emiſſæ omnia protrudebant atq; demergebant. Claſſis conſtabat centum quinquaginta nauibus onerarijs quas rotundas vocant, præter ſexaginta acatia & viginti quinque triremes: quæ omnia ſimul die Iulij ſexto ex omnibus naualibus Gratiano, Evrano, Honflorio, Harflorio & Deppano in altum ſubducuntur, & velificationem in inſulam Huictiam ac nauale Portemutium verſus inſtituunt: illic enim Angli claſſis in ſtatione erat, quam noſtri prælio adoriri ſtatuerant.

Maxima totius claſſis nauis incendio abſumitur.

Duarum claſſium deſcriptio.

Ad eam inſulam quum veniſſet Amiralius ipſius menſis die decimooctauo, Baronem Gardiæ cum quatuor triremibus præmittit, quem inſulam ad Helenes iſthmum vſque explorare & hoſtium geſtum habitumque pertentare iubet. Iſthmus ille procurrit ad ingreſſum freti quo inſula hæc ab Anglia diuiditur, è regione Portemutij. Hoſtium

claſſis

claſſis erat ſexaginta nauium lectarum & ad pugnam egregiè inſtructarum: ex quo numero quatuordecim velis paſſis è portu contentiſſimo curſu egrediuntur, tam decenti ordine vt quiuis facilè ſuſpicaretur, conſulto ad noſtrorum impetum ſuſtinendum ſic fuiſſe inſtructas.

AMIRALIVS cum reliquis triremibus illis obuiam procedit: illi verò vniuerſa claſſe progrediuntur. Tum multis vtrinque diſploſis machinis hoſtes læuam verſus oram legentes cœperunt elabi, tuti hinc caſtellis quę locis in litore editis ædificata erãt, illinc ſcopulis qui ſub aqua non conſpicui iter obſident, vt anguſtus paucis nauibus itinere obliquo aditus pateat. Hoc Anglorum regreſſu & noctis interuentu prælium dirimitur, vt nullam inſignem iacturam feciſſe videremur. Triremibus ad iſthmum Helenes reductis Amiralio nuntiatur primariam nauem, quam ille conſcenſurus erat, quæque totius claſſis erat præſtantiſſima, peſſum ire, neque vllam ſupereſſe ſpem niſi vt hominum ſaluti proſpiceretur, & pecunia regia, quæ militibus numeranda erat, eriperetur. Tanti detrimenti cauſam fuiſſe putant, quòd quum è portu ſubduceretur, illiſa cœpiſſet rimas agere, & carinæ materia ictus vehementia ſuccuſſa, aſſeribusque diſcluſis, ſtuppa illic infarta aqua imbueretur: ac poſtridie vento flante humido nauis agitata tantam aquę copiam influentem hauriret, vt exinaniri, quantumuis magna adhiberetur diligentia, non poſſet.

HOC nuntio Amiralius accepto eò celeriter venit, vt tum hominibus tum pecunijs opem ferret. Reperit Malleræum proamiralium eam adhibuiſſe diligentiam vt exoneratam nauem in portum reduci iuberet, vt illic reficeretur. Amiralius alia naui delecta prætoria, in qua ipſe pugnaret, de claſſe in poſterum diem ad certamen inſtruenda cœpit ſtatuere. Nauem prætoriam in fronte collocat, cui triginta alias lectas attribuit: Buterium ad dextrum cornu cum triginta ſex nauibus, Baronem Curtonium cum totidem numero ad læuum conſiſtere iubet. Et quoniam locus maximam hoſtibus opportunitatem dabat, ad eos inde educendos ſtatuit vt triremes ad eos prima luce, vbi in ancoris erant, accederent, eoſque quã poſſent maxima vi machinis impeterent, ac ſenſim ſe ad claſſem reciperent, vt ea ratione ad pugnam illos ex freto in apertum mare elicerent. Res audaciſſimè perficitur: verùm tempeſtatis repentina commutatio ita periculum ex alijs in alios conuertit, vix vt diiudicari poſſet, vtris tantulo temporis ſpatio fortuna magis fauiſſe videretur. *Galli nauali prælio ſuperiores.*

ETENIM matutinis horis tranquillo mari, quum neque venti neque æſtus vlla eſſet ſæuitia, triremes noſtræ facilè regi atque duci poterant, hoſtibuſque, qui nulla venti aura ſpirante loco ſe mouere non poterãt, maximè nocebant. Sic enim noſtrorum machinis expoſitæ manebant eorum naues, quas eo facilius attingebant, quòd illæ noſtris ſunt editiores & vaſtiores, triremes verò remorum vſu periculum declinare & in locum commodiorem curſu elabi poterant. Hac ratione vnius horæ ſpatio & eo amplius pugnatum eſt maximo hoſtium detrimento, quorum vna ex præcipuis nauibus, Mariroſa nomine, glandibus pertuſa deprimitur: ex hominibus ferè ſexcentis numero vix triginta quinque euadũt: prætoria eorum nauis qua vehebatur Amiralius, cui Henrici magni nomen erat, ita circumuenientibus noſtris iactata eſt, vt eundem videretur exitum habitura, niſi proximæ naues auxilio aduolaſſent. Alia multo maiora detrimenta erant accepturi, niſi ea quam dixi tempeſtatis commutatio accidiſſet, quæ non ſolùm illos præſenti periculo exemit, ſed etiam illis aduerſus nos mirificè fauit, exorto duntaxat è continenti vento, quo vnà cum æſtus fluxu eorum naues paſſis velis in nos ferebãtur. Quæquidem mutatio adeo repentina extitit, vt ægrè noſtris otium & facultas ad conuertendas proras daretur. Etenim mari tranquillo quum in ipſo conflictus ardore triremes proximè acceſſiſſent, ſubitò naues tanta vi in eas ferri cœperunt, vt penè incumbentes ſua mole eas depreſſuræ viderentur, niſi animi præſentia qua valebant duces, agilitate atque peritia nautarum & remigum, incredibilis celeritas triremibus ad torquendas proras ilico allata fuiſſet.

HAC ratione noſtri circumactis triremibus, temporis puncto ad machinæ iactum ſumma velocitate velis & remis ab hoſtib. auulſi, lentius regredi cœperunt, vt eos è locis illis ſcopuloſis ac difficilibus (vt ſibi mandatũ eſſe meminerant) in latũ æquor elicerent. Eſt genus quoddã nauiũ quo hoſtes vtebantur, quę forma ſunt oblõga, multo triremib.

anguſtiores, quò facilius eas circunducant quò velint, etiam ſæuiente æſtu, qui multus eſt in eo mari. Quo in genere nauium gubernando tantam ſibi peritiam longo vſu pepererunt, vt cum triremibus de celeritate contendant: cuiuſmodi naues Rambergas illi appellant. Aliquot eius generis habebant quum noſtri ſe reciperent, quibus incredibili velocitate triremium noſtrarum puppim vrgebant, & machinis mirum in modum inſtantes negotium faceſſebant. Neque verò illis reſiſti vllo pacto poterat, quòd auerſæ puppes machinas non haberent, vt ſi pugnare noſtri conarentur, obuertenda omnino aduerſa prora eſſet ad eos adoriendos: quod ſine certiſſimo eorum interitu fieri non poterat, qui dum ad pugnandum ita triremem torquerent, hoſtibus tempus præbituri erant quo paſſis velis rapidiſſimo nauium impetu triremes obruerent. Prior tamen Capuanus Petri Stroſſij frater rei indignitatem non ferens, ſuæ triremis celeritate fretus, in nauem illius generis quandam, quę cæteras curſu anteibat, & vnius triremis puppim pene aſſequuta erat, aduerſus impetum facit. Hoſtes breuitate nauigij citò elapſi curſum ad ſuos auertunt, ab eoq; tempore noſtros ſequi deſtiterunt. Amiralius interim in prætoria naui totam claſſem quo ſuprà diximus ordine ad prælium inſtruxerat, iamque ſigno dato progreſſurus erat, niſi hoſtes conſpexiſſet perſequi deſiiſſe, ac munitiones verſus curſum tenere. Ex quo prorſus hoc eſſe illorum conſilium intellexit, vt putarent nos noſtris viribus cōfiſos temere in locum iniquiorem progreſſuros eſſe, illos verò noſtris triremibus regredientibus tantiſper à tergo inſtare decreuiſſe, dum nullo diſcrimine id facere poſſent, vt tandem nos in breuia & ſcopulos allicerent. In eo conflictu remiges aliquot & milites gregarios amiſimus, nemo quidem qui paulo maiore loco haberetur, interijt.

Galli Angliā ingrediuntur.

AMIRALIVS hoſtium mōte perſpecta, alia eos ratione ad pugnam allicere ſtatuit. Anglum quum audiſſet Protemutium veniſſe, exiſtimauit, ſi expoſitis militibus regionem in eius oculis popularetur atque vaſtaret, homines in ipſius tantumnō complexu interficeret, illum iniuriæ atrocitate, cædisque ciuium atque patriæ vaſtationis commiſeratione tandem commotum claſſem ad ſubſidium ferendum miſſurum eſſe, maximè quum à noſtris non longius gemino bombardæ iactu abeſſet: ſin minus de ſuis iuuādis cogitaret, ciues indignè ferentes principis præſentiam nulli ſibi præſidio eſſe, turbarum aliquid tandem moturos. Quamobrem deſcenſionem tripartito ad hoſtium vires diſtinendas, eodem temporis veſtigio fieri iubet. Stroſſius ad exiguum caſtrum properat, vbi hoſtes aliquot machinis triremes noſtras à latere aperto petebant: eò ſe pedites incolæ non magno numero receperant. Qui conſpecta noſtrorum audacia locum deſerunt, & fuga in ſyluas cæduas ad regionem interiorem ſe abdunt: quorum nonnulli à noſtris inſequentibus interficiuntur, ædificia vicinis locis incenduntur. Alium locum petunt Taxius peditatus vniuerſi tribunus, & Baro Gardiæ trierarcha. Hi neminem deſcendentes obuium nacti vlterius procedunt, vt regionis ſitum accuratè explorarent: neque multum progreſſi reperiunt peditum aliquot cohortes, qui occultis & cæcis itineribus per ſyluas coacti, loco quem ad dimicandum opportunum delegerāt freti, noſtros accedentes excipiunt, nonnullosque vulnerāt, in quibus Monnino manus ſagitta traijcitur. Poſtea reliquos ex noſtris inſtructo agmine procedentes conſpicati loco excedunt, palantesque quibus venerant itineribus fugæ ſe mandant: quos inſequi niſi turbatis ordinibus propter itinerum anguſtias noſtri non poterant. Tertio loco deſcendunt Marſaius & Petrobonus triremium centuriones, qui ambo cum Anglis illic occurrētibus pugnantes vulnerantur. Reliqui ex noſtris interim in nauibus morabantur, dum exeundi ſignum Amiralius daret: ex quibus non pauci incendium tota regione & litora defenſoribus nudata conſpicati, abſque imperatoris iuſſu procul, ne ab eo prohiberentur, taciti appellunt, & nullo duce cuius autoritate in officio continerentur, liberius & minus conſideratè vagantur, montem editum, qui totam inſulæ Huictiæ latitudinem tranſuerſam dirimit, occupant: ibi ab equitibus & peditibus Anglis magno impetu irruentibus partim interficiuntur, partim capiuntur, reliqui diſperſi inſequentibus hoſtibus, ad montis vſque radices mari propinquas decurrunt. Tum noſtrorum acie freti, foſſamque ac ſepem nacti aduerſos ſe hoſtibus inſequentibus conuertunt. Nonnulli ex ijs qui in nauibus erant, ſcaphis celeriter eis auxilio nauigant: vnde redintegratis viribus & animis in montem denuo ſubeunt, hoſtes in fugam ſe cōijciunt, qui procul fugientes

entes, riuo tranſmiſſo pontem diruunt, ne à noſtris longius premerentur: ibique ſupplementum præſtolantes conſiſtunt. Hac re Amiralius intellecta, veritus ne milites nullo duce palantes ab hoſtibus circumuenirentur, Taxium iubet ad eos reuocandos illuc prodire: quod ille ſtatim perfecit.

AMIRALIVS vbi videt nulla ratione hoſtes ad pugnam allici poſſe, poſtridie eos ipſa in ſtatione aggredi conſtituit, eoque conſilio concionem publicam aduocat nauclerorum, nautarum & centurionum, a quibus loci ſitum ingeniumque diſceret, & qua tandem ratione ſcopulorum illis difficultatibus occurri poſſe videretur: nos & nauium multitudine & militũ numero hoſtibus longè eſſe ſuperiores, ex hac victoria (quã pene in manibus haberet, ſi modò illuc perueniendi vlla ratio poſſet iniri) maximam vtilitatem ad Regem & regnũ peruenturam eſſe. Ipſorum quidem centurionum & militum voluntas ad prælium egregiè erat comparata: ſed loci incommoditas tantum diſcriminis afferebat, vt naucleri & rei maritimæ præfecti omnino negarent illud ſine manifeſto exitio poſſe penetrari. Oſtendebant freto ingrediendum eſſe, quod non latius quàm vt quaternis nauibus aditus daretur, patet, quẽ hoſtis pari nauium numero facilè prohibiturus eſſet: præterea naues venti tantùm impulſu & aquę fluxu illuc ferri, ita quũ quatuor primò ingreſſæ in conflictu eſſent, reliquas ponè ſequentes fluxus impetu interuenturas eſſe, à quibus illæ effringerentur. Huc etiam accedere, quòd hoſtes proximè continentem pugnaturi eſſent, vnde machinarum glandibus iuuarentur, noſtri contrà læderentur.

QVÆ cauſæ ſi minus idoneæ reperirentur, hoc quidem certò ſtatuendum eſſe, ſi naues implicitæ ſemel permiſcerentur, fluxus vi factum iri vt in litus aceruatim aliæ alijs ſuperiectæ eijcerentur. Ibi ſermone iniecto vt in anchoris pugnaretur, ſubijciunt naucleri fieri facilè poſſe vt rudentes abſcinderentur: quod vt etiam minus fieret, nihilo leuius fore periculum: eam enim eſſe fluxus naturam, vt ad ſe proram perpetuò conuerti cogat, ſicque hoſtibus neceſſariò puppis aduerſa obijceretur, quum prora aut certè latus obuerti debeat. Addebant denique, deiectis anchoris non eſſe tamen futurum, vt naues ſtatim ſiſterentur, quòd tanto ferantur impetu, vt ſi vis fieret, vel peſſum irent, vel ancoras aut rudentes diſrumperent. Ita ſenſim rudentes adducendos eſſe, vt nauis curſus coerceatur: porro hac ratione in littus impactas rimis actis perituras eſſe. Harum rationum tanta videbantur momenta, vt contradici minimè poſſet. Amiralius tamen quòd exiſtimabat naucleros præ metu rei difficultatem verbis amplificare, licet eos ſibi conſtare perſpiceret, non aliter potuit animum explere, quàm ſi freti altitudinem & latitudinem explorari iuberet, ac denique quàm commodus eſſet hoſti intimus ſinus. Tres naucleros cum totidem militum centurionibus ad rem perficiendam mittit, qui totam noctem omnia accuratè tentarent.

MANE reuerſi idẽ renunciant quod ſuprà oſtenſum eſt, illud inſuper addentes freti aditum non rectũ eſſe, ſed ſinuoſum & ad hoſtium claſſem vergere, vt nauis externa ægrè illuc abſque nauclero etiam nulla prælij ſuſpicione penetrare poſſe videretur. Res ad concilium refertur, diſceptaturq; vtrum fieri ſatius eſſet, & ad Regis rationes magis accommodatum, ex eo loco ſoluerent, ac in Picardiæ oram nauigarent, an inſulam Huictiam communirent, id quod Anglo ſanè maximè incommodum foret. Qui hoc potius faciendum eſſe cenſebant, his potiſſimùm rationibus in hanc ſententiam deducebãtur, hac inſula occupata facile Portemutio noſtros potituros eſſe, qui commodiſſimus & præſtantiſſimus eſt totius Angliæ portus: vnde infiniti ſumptus hoſtibus eſſent ſuſtinendi, qui exercitũ terra & mari continenter alere cogerentur, vt noſtris pares eſſe poſſent. Præterea nauigationem ab Hiſpania in Flandriam in noſtro arbitrio fore: deniq; inſulam ipſam procedente tempore cultu & induſtria ferendis frugibus idoneam reddi poſſe, vt inde milites alerentur qui Regis iuſſu in ea præſidium haberent.

De Huiſtiana inſula occupãda & communienda deliberatio inſtituitur.

MAGNÆ videbantur profecto illæ vtilitates: verùm ab alijs difficultates longè maiores obijciebantur: principiò, qui locus operi faciendo aptiſſimus eſſe videbatur, cum eſſe forma ſemicirculi, atque adeo ex Taxij & Sarremigii ſententia aliorumque qui huius rei peritiam habere videbantur, eodem tempore tria caſtella extruenda eſſe, duo in vtroque cornu, quæ noſtris nauigantibus & ipſis nauibus in ſtatione præſidio eſſent, tertium ad cõuexũ ſemicirculi ſinum, vbi milites collocarẽtur: hoc & maxima impenſa

1545. egere, nec poſſe breuiori quàm trimeſtri tempore abſolui, etiam vt tria foſſorum millia adhiberentur, deinde non minorem militum numerum quàm ad ſex millia præſidio relinqui debere, vtpote loco fere Angliæ intimo: id verò nulla ratione præſtari poſſe, ſi quidem claſſem armatam ſeruare liberet. Præterea exercitum nefas eſſe prius illinc diſcedere, quàm caſtella ad propugnationem idonea reddita eſſent: commorandi autem nullam eſſe facultatem, quibus nullus eſſet aduerſus ventorum ſæuitiam & impetum portus, neque magna ſatis cibariorum copia ſuppeteret: deinde appetente autumno (quæ pars anni ventis & imbribus incommoda eſt) neque naues illic tutò futuras, neque milites qui inſulam tenerent, cœli iniuriæ ferendæ pares fore, qui nec ædes nec tabernacula nec aliud quo tegerentur haberent. His difficultatibus conſideratis, alij à ſententia deducuntur, resq; in aliud tempus reijcitur, dum Rex quid ſentiret, nuntiari iuberet. Equidem cum bona Taxii & Sarremigij venia affirmare non dubitem, quum Rex quietem Galliæ ab hoſte Anglo conciliare in primis cuperet, eam tum tantæ rei perficiendæ facultatem fuiſſe oblatam, quæ vix poſtea ad multos annos dabitur. Verùm Deus omnia ſuo arbitratu moderatur.

NOSTRI interim triremes aqua recenti inſtruunt, vt veſperi Darvernum velifico curſu contenderent, inſulam Huictiam præternauigantes, ac deinde Boloniam transfretarent. Locus inſulæ commodiſſimus vnde aqua ſumebatur, ſubiectus eſt monti qui latus oppoſitum portui Gratiano obtendit. Huc quum veniſſet eques Auſcius, Prouincialis, triremium in Normania ædificatarum præfectus, ne aquari prohiberetur, neúe milites improuiſo hoſtium aduentu occupati opprimerentur, naui egreſſus ſtationem militum collocat, quòd ſpeculatori nō ſatis confideret: quo relicto vnà cum alijs multis, ipſe in ſummum montis iugum, vt certius adhuc ſpecularetur, euadit. Illic in Anglorum inſidias delapſus, à ſuis deſertus (qui hoſtium impetu territi ſui colligendi facultatem nō habuerunt, & fugæ ſe repentè mandarunt) ſagitta ad genu ictus cadit, deinde quum aſſurgere conaretur, tragula in caput tā grauiter vulneratur, vt caſſide ictus vehementia excuſſa ſaucius in terram rurſus procumberet: vbi geminato ictu cerebro humi ſparſo moritur. Cuius mors non paruo Regi detrimento fuit, vtqui ſingulari animi magnitudine & plurimo rerum vſu polleret. Eum quum nonnulli ex hoſtibus armis exuerent, alij noſtros inſequi pergunt, qui non prius ex fuga ſe ſtiterunt, quàm ad litus venirent. Hac re Amiralius intellecta, Taxium mittit, qui diſperſos colligeret, atque in vicinis ædificijs conſiſtere iuberet, ne aquatores prohiberentur. Eò quum accederet, ſtrenui quidam milites quos adducebat cum alijs qui aquatoribus præſidio erant, agmine facto in hoſtes properant, eosque in montem repellunt, neque plus damni noſtris illatum eſt. Priorem Capuanum alibi hoſtes adoriuntur, ſed fortib. viris comitatus, omnibus tanta prudentia proſpexerat, vt amplius triginta cæſis reliquos in fugam conijceret.

AMIRALIUS ſub veſperum ſe recipit, poſtridie ex eo loco ſoluit, ſic tamen vt ipſe cum triremibus apud nouiſſimos eſſet, vt hoſtes, ſiquam facerent eruptionem, ſuſtineret. Claſſem adeo ſecundus ventus propellit, vt prius Valſeum fere triginta ab Huictia paſſuum millia perueniret, quàm triremes eam à tergo conſequerētur. Locus hic aperta planicie amœnus noſtris adeo arriſit, vt multorum animos cupiditas deſcendendi occuparet, idque nullo imperatoris iuſſu, nulloque ordine. Longius à litore progreſſi vicum, quem remoto loco conſpiciebant, prædæ ſpe inuitati adeunt. At hoſtes eos iuxta riuum, cuius magna erat propter æſtus acceſſum altitudo, accedentes præſtolabantur, ac noſtrorum partem quandam aſſeribus iniectis tranſijſſe conſpicati, repente ex caſtello, vbi in inſidijs latebant, proſiliunt, ac ponte effracto, vt reliquos intercluderent, eos qui tranſierant tanta vi adoriuntur, vt in fugam ſtatim ſe darent. Quum ad riuum fugiendo ventum eſt, alij aquæ impetu abrepti ſubmerguntur, alii qui nando aquę vim infringere poterant, ſuorum ope, qui ab vlteriore ripa ſclopis hoſtes ſubmouebant, ſalui & incolumes euadunt.

Galli aliquot ab Anglis cæſi.

AMIRALIUS interim cum triremibus accedit, qui bombardis hoſtes caſtello cedere cogit, atque ita ſuos ad ſe recipit. Sub veſperum velificationem verſus Album promontorium inſtituit, Riam prætemauigans non procul Darverno, Boloniam nauigat, ibiq; claſſem commeatu recenti ſuſtentat. Ad Portetum non longè Bolonia quatuor hominum millia & foſſorum tria exponit, quibus exercitum terreſtrem augeret, ſic tamen

tamen vt ſatis multi nihilo ſecius in claſſe remanerent. Ex quo manifeſtè perſpici poteſt quod ſuprà docui, inſulam Huictiam facilè à noſtris teneri & communiri potuiſſe, ſi illam pari hominum multitudine occupari placuiſſet, dum ſupplementum mitteretur: nam cibaria quidem ad menſis ſpatium, & eo amplius, illis relinqui potuiſſe ipſe ab annonæ præfectis audiui. Quum Bolonia proficiſceremur, auſter ſpirare cœpit, vt ad locum quærendum vbi tutò eſſemus, curſu mutato Angliam verſus nauigare cogeremur. Poſtquam ad locum peruenimus quē Perræſum appellant, illic & venti vehementia & fluctuum ſæuitia detinemur, vt claſſis profligandæ non paruam facultatem ſibi tum datam eſſe Anglus putaret. Qua quum vti decreuiſſet, nihil diligentiæ prætermittendum ſibi eſſe cenſet, vt claſſem ſuam in altum ſubduceret (hæc centum firmis nauibus conſtabat) vt tempeſtate tam ſecunda ſibique adeo opitulante inflatis velis nos adoriretur. Quam in ſententiam hæc quoq; præter cæteras ratio eũ deducebat, quòd ventorum & maris impetu triremium nobis nullum fore vſum proſpiceret, quumq; ad prælium claſſem inſtructam produceret, eò nos adactum iri, vt vel nulla pugnandi facultate in litus impingeremus certiſſimo internecionis periculo, vel fretum Caletenſe adiremus, nullo ſcilicet ordine, atque adeo non citra graue periculum. Vtrunque Anglo perfacile eſſe videbatur. Siue enim tantiſper in ancoris eſſe mallemus, dum illi ad nos accederent, vt tum demum ancoras tolleremus, ibi & maris & venti vehementia (quibus illi ſecundis rapidiſſimo in nos curſu ferebantur) in ipſam continentem claſſis illiſa frangeretur: ſiue non expectandus eſſe illorum aduentus videretur, futurum erat vt nos diſperſos offenderent, vt qui metu tempeſtatis coniungere naues non auderemus: hacque conditione multo ſuperiores nos adorti facilè profligarent. Iam verò ſi vt his periculis obuiam iretur, eorum aduentum anteuertere ac maturè ſoluere placeret, tum vẽti nos in Flandriam vel inuitos propulſuri erant, vt fretum tranſire cogeremur, quo poſtea, quum reuerti conaremur, hoſtes nos arcerent. Ad quas difficultates hæc quoque accedebat, quòd ſi aduerſis ventis diutius fortè illic hærendum nobis eſſet, in rei frumentariæ penuriam incideremus: interim porro hoſtes, qui Boloniam ad nos reditu prohibendos nauigarent, munitionum opus, quod illic à Rege fieri iubebatur, impedituri eſſent. His omnibus malis quum amiralius omni ratione mederi ſtuderet, res ipſa tam præſens remedium flagitabat, quàm graue erat periculum: quandoquidem Flander quidam nocte ſuperiore fuga ab illis elapſus affirmabat eo ipſo, aut certè poſtero die, illorum claſſem appropinquaturam.

Anglus claſſem regiam adoriri parat.

Amiralius his omnibus conſideratis rebus, ex communi ducum ſententia ſtatuit, in commutatione ęſtus, ſiquidem ventus quoque vel mutaret vel omnino poneret, ſublatis ancoris ſoluendum eſſe, vt curſum perpetuò hoſtes verſus teneremus, vt cũ eis aperto ęquore ventoq; ſecundo vtentes dimicaremus: ſin autem temporis ratio longiorem moram iniiceret, faciendum cenſet vt triremes ad lingulam quandam proximam ſecederent, quę ab eis ventum arceret, naues onerariæ quo conſtiterant loco, puppibus continentem ſpectantibus manerent, conſtratæ denique naues paulo infrà ad prælium inſtructæ ſtarent. Idque eo conſilio vt hoſtibus, quum nos adoriri conarentur, in triremium conſpectu tranſeundum eſſet, quæ hac quidem ratione vento ſuperiores illi eſſent. Quòd ſi vt hoc deuitarent malum, in ipſas triremes impetum facere conſtituerent, id verò nullo pacto facere poterant, quòd propter minimam maris altitudinem, ne breuiſſimæ quidem naues eò accedere poſſent, quin vado impingerent. Pręterea tantulum ſpatiũ inter triremes & reliquam claſſem intererat, vt illi non ſolùm triremes pretergrederentur, verùm etiam fluxus rapiditate vltra ipſas naues fortaſſe ferrentur. Rebus ad hunc modum conſtitutis, æſtus commutationem in ancoris expectamus, ſiquid fortè tempus afferret.

Tempestatis, eandem ſæuitiam experti in diem ſequentem morari cogimur: quòd die tanta vento mutato extitiſſet malacia, vt confeſtim ſoluere & in eam partem nauigare contenderemus, vbi hoſtem eſſe audiebamus. Ea tranquillitas adeo ſenſim augebatur, vt meridiano tempore nihil magis optaremus, quàm eos nobis in conſpectum quamprimum dari, qui ſe aduerſus nos venire velle gloriabantur. Quo temporis articulo conſpectis procul aliquot velis, triremes noſtræ ilico prouolant, vt quinam eſſent explorarent: hos eſſe Flandros reperiunt, qui hoſtiũ etiam claſſem nõ longè

1545. abeſſe nuntiant. Hoc nuntio amiralius accepto nauem rotundam ingreditur, qua cum Angliæ amiralio congredi in animo habebat: triremes præire iubet vt de hoſtium aduentu certius cognoſcerent, ipſe quàm poteſt celerrimè cum nauibus ſubſequitur. Triremes prima luce in hoſtium cõſpectum veniunt: ſed tanta erat malaciæ quies, vt naues vento deſtitutæ non plus itineris conficere poſſent, quàm fluxus vi propellebantur.

Hostes triremibus noſtris conſpectis, ne mari adeo tranquillo inter eas & reliquam claſſem interciperentur, omni conatu vento ſecundo vti contendebant, quo & noſtrę triremes viciſſim potiri enitebantur. His rebus fiebat vt ambę claſſes totum prope diem adnauigando remigarent, adeo quidem propinquæ, vt de nauium numero & magnitudine facilè iudicari poſſet. Qua quidem in nauigatione hoſtes velle congredi ptę ſe ferebant, ſic tamen vt à continenti ſua non longè diſcederent. Ad extremum quũ noſtros ventum ſecundum obtinuiſſe, & optimè inſtructa claſſe omni diſſimulatione poſita infeſtos occurrere perſpicerent, velis in altum datis inſulam Huictiam curſu petunt. Hac re Baro Gardiæ animaduerſa, vt eos moraretur, noſtriſque nauibus accedendi tempus præberet, nouiſſimas quaſdam ex nauibus à tergo adoriri inſtituit, quæ grauitate reliquas conſequi prohibebantur: ſic enim totam illorũ claſſem de celeritate aliquid remiſſuram. Aura ſtatim increbeſcere cœpit, non tamen vt procellam vllam excitaret: quo effectum eſt vt ſeruatis ordinibus recipiendi ſui facultatem haberent. Neque tamen breuior quàm ad duarum horarum ſpatium pugna fuit, adeo quidem admotis nauibus vt noſtræ bombardę vix poſſent diſplodi. Illi quidem toto conatu in noſtros irruebant: verùm triremes noſtræ ſua humilitate illorum machinis minus obnoxię erant. Acriter dimicatum eſt, vt poſtridie mane multa in mari cadauera & tabularũ fragmenta conſpicerentur, & glandes vtrinque amplius trecentas emiſſas eſſe conſtaret. Poſtero die mane miſſi exploratores comperiunt eos in locum tutum receſſiſſe. Itaque amiralius in portum Gratianum vela facit, vt exercitum recrearet, & ægrotos (quorum non parua erat multitudo) exponeret. Maximæ naues hunc portum tenent: ipſe triremem conſcendit, qua Deppam die Auguſti decimoſexto venit, quòd Regem Arquijs, quatuor inde paſſuum millia, eſſe per nuntium intellexerat.

Dubetius munitiones non promouit, vt pollicitus fuerat.

Hoc ipſum nimirum tempus erat quo Dubetius (vt ſuprà demonſtrauimus) Regi futurum receperat, caſtelli illius opus quod ad Boloniam extruebatur, ad propugnandum idoneum fore. Poſtquam igitur ea dies venit, Rex quòd Guineanam expeditionẽ ſuſcipere cogitaret, de qua diximus, Langæum in caſtra ad Boloniam equis veredarijs mittit, qui opus inſpiceret, & quàm promotum eſſet renuntiaret. Ille haud multo plus proceſſiſſe comperit quàm octauo die quàm inchoatum fuiſſet. Principiò non erat ad eas anguſtias locatum vbi eſſe debere placuerat, vt è regione turris Ordreę poſitum potus aditum impediret: ſed in loco cui Vltraquio nomen erat, fundatum, Boloniam inferiorem aduerſam ſpectabat, vt nihil omnino portum aditurις obeſſet. Cauſas afferebat Duberius cur locum alium delegiſſet, quòd illic aquam deeſſe multis nuntiantibus intellexiſſet: deinde milites ventorum iniuriæ obnoxios ægrè moraturos eſſe. Enimuero fidem habebat Italo cuidam Antonio Melloni, quem munitionum atque adeo totius rei bellicæ peritiſſimum exiſtimabat. Is dimenſionum rationem non tenens, opus pentagoni figura ex quinque propugnaculis compoſitum deſcripſerat: deinde quò maturius idoneum ad propugnationem eſſet, foſſas tum propugnaculorum tum brachiorũ quadraginta pedes latas octodecim altas duxerat, eo conſilio vt quoniam nullus vſquã mons extabat qui illud deſpiceret, exiguum aliquem neque valde editum aggerem excitaret (cuiuſmodi parapetta appellant) quo miles tegeretur. Perfectis foſſis & egeſta terra intrò coniecta, qua ille agger fieret, vt iam faſces tantùm & ceſpites deeſſe viderentur, repertum eſt illum in metiendo hallucinatum fuiſſe, vt qui interiora foſſarum interualla ad fundum eo modulo deſcripſiſſet, qui ad labrum erat adhibendus, neque ſtatuminandi rationem animo tenuiſſet. Qua incogitantia factum eſt, vt ob breuiores dimenſiones, propugnaculorum ea fuerit anguſtia, vt nuſquam collocandæ machinæ locus extaret: atque adeo totum operis interius ſpatium vix quingentos milites caperet. Itaque foſſæ complendæ fuerunt, terramque qua complebantur, quoniam emota erat, vincire neceſſe fuit infarciendis virgultis & pangendis craſſiſſimis quercubus: quam ad rem perficiendam maxima pars quercuum ſyluæ Hardelotæ, quæ tribus paſſuum millibus

bus illinc abeſt, cæſa eſt, & plauſtra omnia tum quibus machinæ vehebantur tum aliâ adhibita ſunt, deniq; totum illud duorum propè mẽſium opus inutile fuit, vt tempus & ſumptus oleo & opera perditis nequicquam conſtitiſſent. Langæus omnia Regi Senerponti renuntiat: quò poſtridie Sangermanus quidam Vaſco à Dubetio miſſus venit, qui Regi perſuadere conabatur opus octo diebus abſolutum iri. Huius verbis Rex facilè fidem habet, quòd à prorege & Galliæ mareſchallo nuntius miſſus eſſet: ſtatimq; abbatiã nomine Syluam monaſterienſem próficiſcitur, vnde Langæum rurſus in caſtra mittit, eum dies octo morari iubet, & ſingulis dieb. videre quantũ promoueretur & ſurgeret tũ brachiorum tum propugnaculorum opus: vt hac ratione intelligeretur quando tandem Rex exercitu ſuo ad aliam rem quam animo agitabat, vti poſſet. Is porro exercitus duodecim millibus peditum Germanorum, totidem Gallorum, Italorum ſex, legionariorum quatuor, amplius mille equitibus cataphractis, & ferentarijs octingentis conſtabat.

LANGÆVS in conuentu primariorum belli ducum (quales erant Rupemenius, Guichius, Stratęus, Villabonus, Hellius, Briſſacus ferentariorum equitum magiſter, Ringrauius & cæteri) Dubetio mãdata Regis exponit. Ille ſubijcit ad ſe perlatum eſſe quemadmodum hoſtes exercitum Caleti cogerent, vt Bolonienſib. auxilium terreſtri itinere ferrent, quos re frumentaria ſummopere laborare dictitabat, quocirca ſtatuiſſe ſe exercitum flumen traducere, relictis quatuor hominum millib. qui in opere eſſent, ad Montilambertum caſtra facere vbi hoſtibus occurreret, & prælium committeret, ſi ſuis ſubſidio venire conarentur. Plurimis capitaneis non fiebat veriſimile, Anglum velle terreſtri pugna cum periculo dimicare (quo multis partib. eramus ſuperiores) vt oppidum re frumẽtaria iuuaret, quòd in oculis noſtri exercitus tutò nauib. quotidie cõmeatũ importabat, vna naui maiora multo quàm ſexcentis plauſtris onera vehi. Quę quum ita eſſent, minimè omnium probabant, vt relicto opere flumen traijceretur, præſertim quum illa exercitus ꝓfectione opus admodum retardaretur, præter Regis voluntatẽ & imperiũ. Etenim caſtris ex eo loco moris tolli dicebant eã cõmoditatem munitionis accelerãdæ, ꝗ milites tũ Galli, Itali tum Germani, ad quatuor ferè millia continenter erant in opere, quingenti ꝑterea calones tormentarij: quos omnes abeſſe oporteret, & hos in machinis occupari, illos in caſtris præſto eſſe: deniq; quingentos etiam equos machinis vehendis deſtinatos abducendos eſſe, qui faſces & ceſpites perpetuò ſuppeditabãt. Verùm ſurdo canebatur fabula: quum enim in illo concilio nihil ea de re ſtatuiſſet, poſtero tamen die Villabonum prima luce præmittit, qui pontem laterinium ad machinas & copias traducendas reficeret, & Momtilambertum contendit, ne ipſo quidem Stratæo monito, qui tamen vnà cum Villabono caſtrorum præfectus erat, id adeo quoniam hanc ſentẽtiam ei minimè probari intelligebat. Vt tamen apertè quod ſentio dicam, eum puto per inſolentiam iſta omnia feciſſe, ꝗ in ordinem ſe coactum vllo pacto videri nollet: nam & ipſe remotis arbitris hæc à Regis ſententia diſcrepare docui, ſed nihil mea oratione profeci. Quin & ipſum Regem me audiuiſſe memini, quum diceret Dubetium non optare Boloniã receptã eſſe, ne ſummo illo gradu excideret, ad quẽ illum extulerat, vt in tãto exercitu atq; adeo apud principes ipſos ſummã imperij obtineret. Poſtquam in aula rumor percrebuit Dubetium cum hoſte præliũ cõmiſſurum eſſe, omnes qui apud Regẽ erant patricij iuuenes, ex aula alij à Rege dimiſſi, alij venia non accepta vt prælio intereſſent, proficiſcũtur: in his erant Anguianus, Aumalius, Niuernenſis, comes Lauallius, Trimollius, cũ alijs, qui Montilambertũ veniunt. Aumalius in primã aciẽ ſe cõfert, cui Briſſacus præerat. Locus hic tãtulum abeſt Boloniæ, vt vtrinq; emiſſæ glandes ad oppidũ & caſtra acciderent: ibi quotidianis prælijs dimicabatur, quib. vtriq; & illatis & acceptis vulneribus interimebãtur. Rex interim in abbatia quã ſuprà diximus morabatur, viginti paſſuum Bolonia millib. quà Abbauilla Mõtrolium iter eſt. Ibi aliquot dierum interiecto ſpatio Aurelius Regis minor natu filius, ætatis anno tertio & viceſimo, in febrem continentem incidit, quam medici peſtilentem eſſe arbitrabantur, qua etiam, humana ope deſperata, octauo Septemb. die moritur anno 1545. Quæ res patri non paruum mœrorem attulit (vt facilè eſt cuiuis ſuſpicari) qui duobus liberis in ipſo adoleſcentiæ flore ſe orbarum eſſe videbat. Verùm res aduerſas placatè, Dauidis exemplo, tanquam diuinitus miſſas ferre inſtituit: atque vt animum dolore leuaret, ſimul quòd non aberat ſuſpicio quin ipſe Aurelius peſte obijſſet (quod tamen falſum eſſe poſtea compertum eſt, licet re

Dubetij dubia fides.

Decio Aurelij mors.

N 3

1545. gio illa ob ærumnas quę bella & incendia comitari ſolent, aere infecto vexabatur) confeſtim ex eo loco profectus, in vicum quendam Hoſpitalium nomine in extrema ſylua Creſſiana ſitum contendit. Ibi Rex quum tam multa atque varia nuntiari audiret de caſtello quod extrui iuſſerat, quo impediebatur quominus de exercitu mouendo quicquam liquidò ſtatuere poſſet, vt tandem aliquid certi conſtaret, amiralium Annobaldum cumque eo principem Melphitanum Galliæ mareſchallum, Malgeronium item equeſtris dignitatis virum Delphinatus proregem eò mittit, qui opus perluſtrarent, ſibique quo loco res eſſet renuntiarent. His Langæum, qui aliquoties ipſius iuſſu locum inuiſerat, adiungi voluit, vt in rem præſentem veniret, eiſque quicquid antea oculis vſurpauerat, demonſtraret. Nō multis antè diebus qui Ardreę, Caleti & Guineis præſidio erant, quotidianis incurſionibus inter ſe pugnabant. Dampetrus Ardreæ præfectus aliquando accerſito è caſtris ad ſubſidium Tauanio cum turma equeſtri ducis Aurelij (cuius ipſe legatus erat) hoſtes adoritur: vbi accepto vtrinq; nōnullo detrimento ipſe Dampetrus interficitur. Amiralius à Rege dimiſſus Mōtrolium inde Nouocaſtellum ſex paſſuum millibus Bolonia venit, vbi febre ardenti vehementiſſima correptus, reſiſtere cogitur. Melphitanus, Malgeronius & Langæus ire porro pergunt, vt Regi quæ mandata acceperant, renuntiarent. Poſtquam ad locum peruenerunt, omnibus accuratè circunſpectis, quampridem inchoatum eſſet, & quam diuturnum adhuc opus eſſet vt abſolueretur, conſiderant: iudicantque vix multa demum hyeme eò proceſſurum, vt à militibus defendi abſque exercitus propinqui præſidio poſſet. Ad extremum omnibus diligenter expenſis ad Amiralium redeunt, quem adhuc ægrotantem offendunt in caſtro Curtauillæ, qui locus abeſt Montrolio, quà Boloniam iter eſt, ſex paſſuum millibus. Ita ad Regem vniuerſi redeunt, vt quæ coràm viderant renuntiarent. Is vbi ſpe ſua excidiſſe ſe vidit, anni porro tempus nimium præceps eſſe, vt vlli ſuſcipiendæ expeditioni idoneum eſſet, in abbatiam Fuſcianam quatuor ſupra Ambianum paſſuum millib. (nam peſtis in ipſo oppido graſſabatur) ſe recipit.

Ducis Guiſii lancea grauiter vulnerati fortitudo.

Porro quum noſtri tam propinquo loco Boloniæ (vti dictum eſt) caſtra haberent, crebra ſubinde commiſſa fuiſſe certamina dubium non eſt: ex quibus vnum celebre commemorare libet. Franciſcus Lotaringus Aumalius ducis Guiſij primogenitus quum hoſtium impetum à noſtris parum fortiter ſuſtineri animaduerteret, vt iamiam terga daturi viderentur, vt prælium reſtitueret, Anglorum quoddam agmen quos à latere appropinquare perſpiciebat, magna vi atque ardore animi aggreditur, eorumque curſum omnino ſiſtit. Ibi tamen a ſuis deſtitutus, quos ſperabat ſibi certiſſimos comites fore, lancea in aduerſam faciem vulneratur, quæ in malam, quà inter naſum & oculum patet interuallum, impacta, in ipſum caput lōgitudine ferme dimidij pedis adigitur. Nā ſpiculum ipſum totum, quod minimè craſſum erat, tribus laterib. conſtans, palmum longum, vnà cum fiſtula & haſtili duorum digitorum longitudine, vulnere, lancea fracta cōditur. Neq; tamen tanti vulneris vehementia aut ſella motus, aut mente vllo pacto perturbatus eſt: quæ res ſanè illi ſaluti fuit: propterea quòd ſi ex equo decidiſſet, nemo vnquam eum è peditum Anglorum manibus, qui pauciſſimis parcebant, eripuiſſet. Poſtquam in caſtra redijt, medici omnes vehementer metuere cœperant, ne vis ingens, qua ad extrahendum ſpiculum vti neceſſe erat, eum in manifeſtū diſcrimen adduceret, neu vehementi ſuccuſſatione exanimaretur. Ille tamen grauiſſimum cruciatum tam leniter tulit, quàm ſi pilus è capite extraheretur: delatus lectica Picennium triduum nulla ſalutis ſpe ægrotauit, vt feriò de migrādo è vita cogitaret, familiaribusq; omnibus proſpiceret. Equidem ſic ſtatuo, diuino beneficio non medicorum arte vitam illi ſuiſſe prorogatam, vt Regi poſtea ad maiora efficienda operā ſuam præberet. Alia virtutis egregia facinora edita ſunt, quæ difficile ſit literis mandare. Franciſcus Totouillanus Villaboni frater lanceæ & prælongæ haſtæ vulneribus confectus interijt. Idem periculum adijt Ioannes Vetiuillanus Fretæus, genere Picardus, qui magnam ſui expectationē cōcitarat. Sic porro habendum eſt, in crebris iſtis certaminib. Angli conditionem longè potiorem fuiſſe: nā quo loco iſta fiebant (is autem eſt qui à caſtro hinc ad turrim Ordream illinc ad turrim Franciſcanam vergit) anno ſuperiore Anglus caſtra ad oppidum obſidēdum fecerat: ac proinde magnæ erant & latæ foſſæ atq; aggeres vbi Germanicus illius peditatus conſederat. In has foſſas noſtri deturbabātur, quū Anglos in fugā coniectos perſequi conarētur.

Anglus Germanos, quos acceríebat, accipere non poteſt.

REX quoniam Guineanam expeditionem irritam eſſe perſpiciebat, audiebátque Anglum è Germania decem peditum & quatuor equitum millia accerſiiſſe, qui Belgio iter facerent,& cum reliquis copiis in agro Oyano ſeſe coniungerent, vt tanto ſupplemento auctus Boloniam obſidione liberaret:ſtatuit has Germanorum copias tranſitu prohibere,eóque magis ne huius expeditionis prætextu in Terracinorum fines circa Vervinum, Albentonum & Guiſiam impreſſionem facerent. Quamobrem vt totam regni oram ab hoſte tutam redderet,néve dum alienos fines ingredi cogitat, alius Galliam inuaderet,Feram ad Oſiam ire contendit:quo ex loco commodiſſimè pro data facultate de omnibus ſtatueret. Dubetio antequam proficiſceretur, mandat vt agrum Oyanum ingreſſus popularetur,ferróque & flammis deuaſtaret:idque eo conſilio tum ne Germanicus ab Anglo accerſitus exercitus haberet, vbi ſe ex itineris longinquitate & laſſitudine recrearet,tum vt hoſti adimeret quaſcunque ex eo agro commoditates percipit.Etenim Caleto,Guineis & caſtro Hamæſo(quæ oppida Anglus in locis ciſmarinis tenet)non aliunde commeatus importatur:neque quoties exercitum mare traducit, quos primos exponit,alibi caſtra facere ſolent.Nam magna claſſis vnico traiectu tranſportari non poteſt,ſed locum parari neceſſe eſt, quo excipiantur qui primi appellunt, dum reliquus exercitus accedit.Hæc regio paluſtris eſt,vliginoſa & herbida,patet in lõgum octo fere paſſuum millia,in latum ſex,ab vna parte lito ralis, cuius in extremis hinc Caletum ſitum eſt, illinc Gravelina, quæ Flandricæ eſt ditionis. Quâ ad continentem pertinet,atque in extremis paluſtrium locorum oris,ſitæ ſunt Guineę & caſtrum Hamęſum:quâ in Arteſiorum fines vergit,ſita eſt Ardrea quæ Regi paret. Vlterius erat caſtrũ Turnohanum in Flandria,non ſemel à noſtrorum exercitu deletum.Dubetius accepto Regis mandato Mõtilamberto caſtra mouet,& Oyanũ agrũ ingreditur.Briſſacus cũ ſua cataphractorum turma & ferentariis quibus præerat,primum agmen ducit:ſuccedunt conneſtabliani Guichio legato duce, quinquaginta alij quos Hellius ducebat: deinde Boſij,Ecarſij,Rupemenij & aliorum turmę:Taxius peditatus Gallici tribunus,multi denique ex aula profecti iuuenes pugnandi cupiditate inducti, vti diximus:in primis Frãciſcus Borbonius Anguianus, dux Aumalius, dux Niuernenſis,comes Laualius, qui in hac expeditione glande ſclopetaria ad brachium ictus eſt:multique alij, quos enumerare nimium prolixum fuerit. Iam verò Angli Oyanum agrum(quem paluſtrem eſſe docuimus) vt excurſionibus minus pateret,ab ea parte quæ continentem ſpectat, latis foſſis aqua perpetuò plenis cinxerant, vallum etiam addiderant,& certis interuallis caſtella(quæ blocuta appellant) quæ vallum ab omni latere munirent,in quibus præſidia ſemper habent, vt aditus in eam regionẽ ſit longè difficillimus, propterea q; ſigno ad illa caſtella dato fit repentinus incolarum ad vallũ defendendũ concurſus:præterea etiam belli tempore præſidium habent in amplo vico nomine Marco in ipſa media regione ſito.

Angli à Gallis cruenta pugna vincuntur.

PRIMVM noſtri exercitus agmen magna celeritate potiſſimo horum caſtellorum appropinquat,quod tanta veteranorum Gallorum virtute oppugnatur, vt vi tandem irruptio fieret:hoſtes ad vnũ omnes conciduntur. Põtes magno numero à noſtris facti fuerant,quibus machinæ & equites foſſas illas traducerentur:qui tamẽ Ardreæ relicti erant:quod an præfecti culpa vel negligentia acciderit,non poſſum affirmare. Manlij frater genere Picardus,rei machinariæ præfectus,tam diligentem & opportunam operam adhibuit,vt deiectis foſſarum labris machinas traduceret, quod plærique nulla ratione fieri poſſe credebant.Equites quoque,ne minorem virtutis & fidei laudem referrent,tranſeunt:nonnulli ex equis deſiliunt,quos fræno ducunt, ipſi ſub armis ilium tenus in aquis incedunt:alij equis inuehentes,tranſire conantur,ex quibus nonnulli cadunt,& ocreas aqua ſuperne ab ipſo thorace(quod dici ſolet) ingrediente opplent: totus denique exercitus euadit.Quo traducto Briſſacus rectà Marcum ire cõtendit:equites vix mille paſſus procurrerant, quum obuios habent Anglos ad numerum duorum millium,qui auxilio ſuis ad caſtellum defendendum feſtinabant, quos cæſos eſſe ignari erant.Hos equitatus noſter maximo impetu facto fundunt & fugant: plurimi illic interficiuntur,reliquis foſſę ſaluti fuerunt,quas equites tranſilire nõ poterant,vt eos inſequerentur.Neque verò incruenta fuit victoria:ex noſtris enim fere centum equites vel vulnerati vel interfecti ſunt,& complures etiam cataphracti,maximè ex Boſiana turma,cui præerat Saſſirius legatus.Caſtello occupato & deletis qui auxilio veniebant, noſtri ca-

1545. ſtra faciunt. Pluuiæ mox ingentes accedunt, vt foſſæ omnes quæ tota illa regione ſparſim fiunt ad exiccãdos agros, inſtar fluminum creſcerent, ac totidẽ pontibus opus eſſet. Quæ quum ita eſſent, ſtatuunt redeundum eſſe, præſertim quum machinæ nõ ſine periculo in tanta eluuie abduci poſſe viderentur. Bona tamen vicorum pars ad Marcum vſque incendio deletur.

Dvm hæc à noſtris geruntur, Angli Boloniam tum ſuperiorem tum inferiorem & turrim Ordream firmo & magno præſidio tenebant. Turris hæc in extrema ora ſita eſt, vbi flumen quod eſt ad pontẽ lateritium in mare influit. Eam I. Cæſar ædificauit quum rurſus in Angliam nauigare conſtituiſſet, in qua ſumma lucernã accẽdi iuſſit, cuius lumine nauium curſus dirigeretur, ſi forte contingeret vt tẽpeſtate in oceano iactarentur: quẽadmodum prima nauigatione acciderat. Hãc Angli caſtello ceſpititio vndiq; cinxerãt, egregiè lateralibus munimentis circundato, tum vt turrim propugnarent (quæ nauibus in oſtium fluminis ingredientibus præſidio eſt) tum vt eo maiorẽ hominum numerum in tuto collocatum haberent. Itaq; ſuorum multitudine confiſi, noctu vniuerſi ad octo fere hominum millia magnis animis vndiq; erũpunt, vt munitiones occuparẽt, quas in citeriore ripa è regione inferioris Boloniæ ędificaueramus, ad quas magna ex parte abſque ſcalis aſcenſus facilis erat. Inter eas & inferiorem Boloniã ſpatium intererat quod ęſtus maris occupat, vt glandes vltro citróq; colubrinis emiſſæ ad lineam ferrentur: quũ æſtus

Angli munitiones noctu aggrediuntur

deceſſit aqua vix ſuram alluit. Munitionibus appropinquãt vnius ante primam lucẽ horæ ſpatio. Theobaldus Ruhaltus qui Regis nomine loco præerat, & capitaneus Villafrãcus legatus, quod ſuos procul abeſſe intelligerent, noctu excubias cum maxima militũ parte faciebant, interdiu quieti ſe dabant, ſapienter profecto & conſideratè. Hoſtes primo ſtatim aduentu in ſummũ vallum enituntur: ſed qua virtute & impetu irrumpebant, nõ minori à noſtris excipiuntur, vt qui ſuis rationibus diligentiſſimè proſpexerãt, quidq; faciẽdum eſſet, optimè tenebant. Qui in ſummũ euaſerant, omnes interficiuntur, reliqui ſubeuntes deturbantur, & in fugam coniiciuntur, vt tantam rem tentare non auderent. Rex ſui exercitus reditu intellecto Dubeſium iubet ad Portetum caſtra facere, vt iis qui in opere erant præſidio eſſet: nam locus non longius quàm ad cannæ iactum abeſt: ipſe Corbiam, Hamum & Feram proficiſcitur. Ibi nuntium accipit auxilia Germanorum peditũ quos Anglus accerſiuerat, iam Florinis eſſe, qui vicus eſt in Eburonũ finibus viginti paſſuum millia Maſſeria. Quamobrẽ Anguianum cum CCC equitibus & aliquot peditibus Guiſiam mittit, qui manum illam Germanorum ex parte Galliæ ingreſſu arceret. Longouallanum in Campaniã ire iubet, vt legionem illius prouinciæ cogeret, omnéſq; aditus quos hoſtis tentaturus videretur, teneret. Maſſeriam (quę maximi momẽti erat, ſi forte occuparetur) Langæum mittit, cui mille pedites & nobiles qui ex Burgundia ſubeuocatione edicta cõuenerant, itẽ aliquot ex Cãpania attribuit. Quibus confectis rebus diligenter prouidet, vt hoſtium conatus cognoſceret. Quũ enim Cæſar Germanos Belgio iter facere non ſineret, veritus ne tanta hominũ multitudo fines ſuos ingreſſa, vbi nulli erãt milites, detrimentum inferret: Rex ſibi metuendum eſſe iudicauit, ne illi denegata tranſeundi facultate Galliã ingredi conarentur. Germani poſtquàm Florinis circiter XX dies conſediſſent, vt de itinere nihil ſtatuere poſſent, diéſq; qua ſtipendium numerari oportebat, veniſſet, quia pecunias præſentes non videbant, domum redire ſtatuunt, neq; vt fidem cõmiſſariis & quæſtoribus Angli haberẽt adduci poſſunt, qui ſtipendiũ breui affore dicebant: imò eos vnà ſecum in Germaniam abducunt. Ita Anglus grauem impẽſam fecit, cuius nulla extitit vtilitas, ærariúmq; ſuũ valde iam imminutũ propè exhauſit.

Poſt illorum diſceſſum Rex quum intelligeret pactas cum Cæſare conditiones morte Aurelij filij irritas eſſe, amiraliũ Annobaldũ & Oliuariũ Galliæ cancellariũ ad Cęſarẽ mittit, qui aliis conditionibus pacẽ renouarent atque cõfirmarent. Dimiſſi à Rege Folambræi Cal. Nouem. Cameraco, Valencenis & Cortraco iter faciunt, Cæſarémque Brugis cõueniunt, qui poſteaquàm aliquoties cum illis egiſſet, totum negotiũ in aliud tẽpus differt, quum Antuerpiam veniſſet. Cæſari cauſa Brugas veniendi Antuerpiámq; proficiſcendi ea tum erat, vt exercitum compararet, quo Germanos Proteſtantes alióſque principes & Germaniæ ciuitates ſubigeret, quibus nõ tam morigeris vtebatur quã cupiebat. Ad hunc exercitum cogendum quum magna pecuniarum vi opus eſſe intelligeret, Antuerpiã cõtendebat, vt a ciuibus eas tum mutuo tum dono acciperet. Quare

legatis

legatis regiis non prius reſpondere in animo habebat, quam Antuerpienſium voluntatem cognoſceret, vt pro rationum ſuarum ſtatu æquiorem ſe vel iniquiorem præberet. Regis legati octo dies in eius comitatu morati, quum ſe diſſimulationibus diutius duci intelligerent, redeundi poteſtatem ſibi fieri poſtulant, hoc duntaxat reſponſo accepto, ſi Rex bellum prior non inferret, ſe quidem nihil moturum eſſe. Illi ad Regem Villerium Coſterçorum extremo Nouembri menſe perueniunt. Hoc nuntio Rex accepto ex Cæſaris oratione ſuis rebus prouidendum eſſe ſtatuit, quòd illi hoc vnum deeſſe videbatur, vt occaſio belli conditione ſuperiore incipiendi occurreret. Quibus cauſis adductus quoniam Anguianum Narbonenſi prouinciæ præfecerat, Melphitanum, quem modò mareſchalli dignitate ornauerat, apud Pedemontanos proregem conſtituit. Inſuper quum proſpiceret fore, vt Cæſar ſubacta ſemel Germania, vires tum Catholicorum tum Proteſtantium in Galliam conuerteret, Vindocino Picardiæ proregi quæſtores cum magna pecuniarum vi ad infirmiora oppida munienda mittit: idem in aliis prouinciis & ad forum Seguſianorũ (Burgum Breſſianorum vocant) fieri iubet. In primis verò quũ ſuperiori bello didiciſſet Germanis in Galliam iter commodiſſimum & frequentiſſimũ eſſe vt Campaniam primùm ingrediantur, quæ tamen præter cæteras prouincias munitis oppidis nudata eſt, vt aduenientem magnum exercitũ propulſare nequeat, hanc rem ſibi cogitandam & curandam eſſe ſtatuit: ſtatimque Langæum Campaniæ proregem totam prouinciæ oram Veruino Coffium vſque perluſtrare iubet, deinde nuntiare quæ loca minimè firma ad hoſtem excipiendum viderentur. Langæus medio circiter Decembri menſe proficiſcitur, ſecum vnà ducens Hieronymum Marinum Bononienſem virum huius rei peritiſſimum.

Rex Campaniæ oram munitionibus firmat.

TOTA regione peragrata & circunluſtrata, Regi ſignificat optimum factu eſſe vt locus quidam inter Capellam & Maſſeriam extrueretur, intereſſe magnam regionem, quæ amplius triginta paſſuum millia in longitudinem nuda pateat: commodiſſimum ad eam rem eſſe oppidulum Albentonum, ibi ædificari poſſe in ſuperiore loco arcem verſus ſyluam, quæ oppido immineret. Extitit tamen cauſa cur Rex nollet hunc locum deligi, ſtatueretque alium muniri ſupra Malberfontanum in ipſo ſyluarum egreſſu, qui locus quindecim Veruino, Maſſeria decem paſſuum millia abeſt. Præterea Maſſeriam & Muſonem iubet muniri: verùm Muſonis locus valde incommodus videbatur, cui mons quà Yuæſum ſpectat imminet, è cuius regione Galliam verſus citra flumen Moſam ex loco ſuperiore deſpici poteſt ipſum oppidi ſolum, & imi eorum pedes qui ad pro pugnandam ruinam prodirent. Quod tamen in primis neceſſarium factu eſſe videbatur, præſtitum eſt, excitatur murus per oppidum interius tranſuerſum, quo tegerentur qui ad vallum concurrerent, extra oppidum foſſa ingenti latitudine & altitudine ducitur. Poſtremò quia pace Sueſſionenſi placuerat Stenæum duci Lotaringo reſtitui, Rex iubet oppidum in Gallia ad citeriorem Moſæ ripam ædificari inter Stenæum & Dunocaſtrum. Oppido nomen Villafranca ad Moſam inditum eſt, non longè à Samorello vico, è regione alterius qui in vlteriora ripa eſt nomine Mozaſſum. Hoc oppidum Cæſar menſe Iunio inſequenti, quum Yuæſo ad Germanicam expeditionem profectus Lucẽburgenſem prouinciam perluſtraret, & è regione Iamæſi iter faceret, conſpexit, & cum regio oratore, quem ſecum habebat expoſtulare cœpit locum hũc ad Imperialẽ ditionẽ pertinere. Langæus ad eũ codices rationarios miſit, ante ducentos annos cõfectos, quibus conſtabat illius tractus incolas ius petiiſſe & ſalinarium vectigal apud Sammenehaldum pendere conſueuiſſe. Hac Cæſar ſatiſfactione accepta Danuillerium contendit, oppidum à duce Aurelio antea deletum inſtaurari & muniri iubet: deinde Lucemburgum iter facit, vt in Germaniam perueniret. Sed expeditionem hanc, quia nihil cõmune habet cum iis quæ ſcribenda ſuſcipimus, Cæſaris ſtudioſis relinquimus, qui eam copioſè ſuis monumentis celebrarunt, maximè verò Ludouico Auilano. Rex præterea caſtrum Sammenehaldi communiuit, Sandiſerij tria magna propugnacula extruxit, Caldomontem Baſsiniorum circumuallare cœpit, Coffij arcem inchoauit. Hic locus ad iactum colubrini accedit ad comitatum Burgundiæ, millia paſſuum Caldomonte quatuordecim, Lingonibus duodecim diſtãs. Linij denique caſtrum inchoari iuſsit in ſummo monte, quà Commercium ſpectat. Quæ omnia tamen morte præuentus abſoluere non potuit.

1545. TOTAM hyemẽ Angli cum noſtris qui in munitionibus erant, continenter bellum gerebant: ſed peſtis ex intemperie cæli, niuiúmque & aquarum copia coorta tam acriter in noſtros graſſari cœpit, vt vna nocte amplius centum viginti milites ſepelirentur: id a me viſum fuiſſe, quum illuc à Rege miſſus eſſem, teſtari poſſum. Quę lues nihilo mitior tamen reddita eſt, vt ad extremum non aliud ſepulturę genus vſurparetur, quàm quòd vniuerſis in domo aliqua mortuis domus ipſa in eos diruta vice ſepulchri erat. Quin & domus ipſæ ſpeluncæ duntaxat erant ſubterraneæ, quibus appẽdix quædam straminea imponebatur: quæ non minima fortaſſe cauſa fuit huius peſtilentiæ ob nimium humeſcens hyeme ſolum. Illic aliquando apud Villafrancum diuerſatus ſum, cuius ego cubiculum ſaluberrimum eſſe omnium exiſtimabam: ea nocte tamen eo ipſo loco eius frater & duo filij peſte ſublati ſunt, qui nullam interdiu morbi ſignificationem dederant. Hæc peſtis adeo diuturna fuit, vt ex viginti peditum cohortibus vix ſupereſſent nongenti homines: milites tamen locum deſerere nunquam animum induxerunt, multáſque acerbitates illic pertulerunt. Eſſæus & Rioltus, poſtquam peſtis intermiſiſſet, accepto aliquo ſupplemento, multa egregiè & fortiter aduerſus Anglos geſſerunt: vnũ ſubit commemorare. Menſe Aprili commeatum in munitiones conuehendum eſſe neceſſarium videbatur, quòd illic noſtri penuria iam laborabant. Senerpontio Duberij legato datur negotium, vt aſſumptis ſexaginta cataphractis rem conficeret. Montrolio ſub veſperum Paſchalibus profectus, illuc poſtero die mane peruenit, cibariáque & cætera id genus introducit. Dum pontem lateritium tranſit, incidit in trecentos equites Anglos, qui eum tranſitu prohibere conabantur. Acriter vtrinque dimicatur, duo ex noſtris cataphracti & tres arcitenentes ex Senerpontij turma capiuntur, vt eripi nulla ratione poſſent. Clamore Boloniam perlato, Angli ſuorum numerum ad ſeptingentos equites augent, quibus quadringentos pedites ſclopetarios attribuunt: qui dum Senerpontius commeatum in muniriones introducebat, tranſmiſſo flumine inſidias in vico Danis nomine collocant, inter Stapas & munitiones, vt noſtros reuertentes opprimerent. Senerpontius quum ad locum redeundo perueniſſet, videt ſclopetarios cum equitibus nondum eſſe coniunctos: itaque ſeiunctos adhuc aggredi ſtatuit. Equitum tres erant turmæ, quarum duabus coniunctis, tertia à latere noſtros circũuenire conabatur. Senerpontium comitabatur Taxius cum ſex aut ſeptem duntaxat nobilibus, & Ringrauius cum pari numero. Hic primo conflictu ex equo ſaucius deturbatur: Duberius reliquum exercitum in acie habebat. Cataphracti prælium ingreſſi tanta vi ferri cœperunt, vt Angli eorum impetum ſuſtinere non poſſent. Equites vtrinque circiter ducenti cadunt, mareſchallus Caletenſis, qui rei ſuſcipiendæ autor fuerat, moritur, & centum viginti ferme Angli, viui capiuntur ſeptuagintaquinque, omnes paludamentis holoſericis auro argentóq; intertexto ornati. Aliàs Duberius certior factus cibaria noſtros deficere, ſupplementum introducere conſtituit. Caſtris ad Montrolium profectus iret ad

Anglorum cædes. pontem lateritium flectit, vbi Millortum Sorelium cum ſex Anglorum millibus obuiũ habet, qui eum prohibere conabantur. Cum Dubetio erant quinquaginta cataphracti, comes Ringrauius cum ſuo peditatu quatuor millium Germanorum, & ducenti ſclopetarij ducibus Bruellio Britone & Scarbolliato. Dubetius vbi ſe in hoc periculũ incidiſſe videt, ex ducum ſententia vlterius progredi, & cum illis congredi ſtatuit, quãuis ſe duobus hominum millibus ſuperari cognoſceret: amiſſuros enim eſſe iumenta & commeatum omnem, ſi pedem referre cogitarent. Re ita conſtituta infeſtus in hoſtẽ vadit, prælium diuturnum & acre committitur: Angli tandem pelluntur, ſeque in locum quendam munitum recipiunt, à quo tamen noſtrorum vim defendere nequeunt. Ex hoſtibus octingenti fere cæſi, Sorelius imperator ducis Northfolci filius cum reliquis fugæ ſe mandat, centum ferè octoginta capti.

Pax Angloſe tunt data. ANGLVS ærarium ſuum exhauriri videns, ex ſuis multos eſſe amiſſos, magnos ſibi ſumptus faciendos eſſe in poſterum, quòd Rex obfirmato animo Boloniam recipere decreuiſſet, denique quum Cæſarem (quodcunque tandem fœdus ſibi cum eo intercederet) propriis tantùm rebus curandis incumbere animaduerteret, ſtatuit huic bello atque adeo omnibus ſemel controuerſiis finem imponere. Quamobrẽ Regi per nuntium ſignificat, ſi homines delectos Ardream mittere vellet, qui de pace agerent, ſe quoque ex ſuis quoſdam Guineas miſſurum. Rex tametſi Boloniam iam grauiter premi intellige-

telligebat, quia tamẽ Cæſaris iniquam in ſe voluntatem perſpectam habebat (cuius rei argumento erat, quòd tam incertę ſignificationis reſponſum ab eo accepiſſent quos ante miſerat) duos porro potentiſſimos hoſtes ſibi eodem bello imminere nolebat, colloquium de pace haberi aſſentitur. Annobaldus amiralius & Remondus primus Rotomagenſis ſenatus præſes Ardream mittuntur, Gnineas venit Angliæ amiralius nomine Dudelæus, poſtea dux Northombellanus. Locus inter duo oppida deligitur, vbi multis habitis colloquiis pacem his conditionibus conſtituunt, vti Rex intra octo annos Anglo octingenta coronatorum millia perſolueret, quæ tum ex reliquatione penſionis annuæ debebantur, tum etiam & ſumptuum cauſa quos bello ob denegatam penſionem illato fecerat, & operum quibus Boloniam Bolonienſemque agrum munierat. Vtique Anglus Regi Boloniã Bolonienſemq́. agrũ, loca omnia tum vetuſta tum quæ modò exſtruerat, Montilambertum, turrim Ordream, Ambletellium, Blaconæum integra vnâ cùm machinis, commeatu ac reliquo belli apparatu reſtitueret. Hęc ab vtroque ſtatuuntur & ſubſcripto ſigillo cõfirmantur, deinde Annobaldus ad Anglum proficiſcitur, Dudelæus ad Regem venit, vt iuriſiurandi religione interpoſita ambo ſe pactionibus bona fide ſtaturos confirmarent.

Mense Februario, anno 1546 quum Rex Rupeguione eſſet, in maxima niuium copia certamen conſtituitur inter adoleſcentes nobiles qui apud Delphinum erant, vt alij ædes quaſdam oppugnarent, alij defenderent, vtrique alios niualibus globis petentes: quo certamine Anguianus caſu his ædibus egredi cœpit. Ibi malè conſideratus neſcio quis ciſtam linteis plenam feneſtra eiecit, quæ in Anguiani caput delapſa graui vulnere eum affecit, quo paucis diebus mortuus eſt, magno Regis ipſius atq; adeo totius aulæ mœrore ac luctu, partim quòd in ipſo adoleſcentiæ flore è vita decedebat, partim q. tã inopinata vulneris occaſio extiterat. Is ad quaſcunq; expeditiones à Rege miſſus fuerat, tanta in rebus adminiſtrandis fœlicitate, tanta apud omnes exiſtimatione atque autoritate fuerat, quanta alium quenquam eius ætatis noſtro ſeculo vidimus. *Anguiani viri heroes indigna mors.*

Pace cum Anglo facta Rex quum in Germania Cęſarẽ cũ exercitu eſſe intelligeret, ac belli cum Proteſtantibus ancipitem eſſe exitum ſciret, ipſe ſtatuit Campaniæ & Burgundiæ extrema oppida perluſtrare, vt videret qua diligentia res adminiſtrata eſſet ab iis quibus negotium fuerat datum. Iter ingreſſus a Burgundia, principio Burgũ Breſſianorum, Catalaunũ ad Ararim, deinde Seurram, exiguum oppidum ad idem flumen ſitum, quod tunc primùm communire cœperat, Belnam poſtea & Diuionem venit. Campaniam ingreſſus Lingonum oppidum inuiſit, vnde amiralium mittit, qui Coſſiũ & Montinium Regium adiret, qui paulo pòſt ad Caldomontẽ Baſſiniorũ ei præſto fuit. Inde profectus Linium Barrorum, Sandiſerium & alia loca obit: Giuuillæ panagia celebrat, quum quidem antea Lotaringiæ duciſſam Barloduci inuiſiſſet. Vitrium Francũ venit: ſic enim oppidum appellari iuſſit quod ad Matronam flumen duobus Vitrio Parthenorum paſſuum millibus inchoauerat. Nã Vitrium iſtud incommodo magis loco ſitum eſſe iudicabat, quàm vt muniri poſſet, quòd tribus aut quatuor montibus cinctum eſſet. Inde Sammenohaldum, Villafrancam ad Moſam, Muſonem, Sedanum, Maſſeriam, Malberfontanum itinere facto Moncorneto Arduennorum, denique Lieſſam & Folembræum extremo Nouembri menſe ſe recipit.

Folembræo deinde Compendium quum veniſſet, ibique menſis ferme vnius moram feciſſet, Sangermanum Layorum venit: vbi nuntium accipit Henricum octauum Angliæ regem diem ſuum obiiſſe, relicto filio Eduardo impubere annos octo nato. Huius mortem ægrè admodum tulit, tum quòd ſperauerat firmiorem cum eo pacem & fœdus factum iri quàm adhuc fecerat, tum quòd æquales & eadem fere conſtitutione ambo erant: vnde ſuſpicari cœpit ſibi non multo pòſt migraturum eſſe. Imò qui apud eum interiorem conuictum habebant, comperiebãt eum deinceps magis cogitabundũ eſſe factum. Interim quoniam bellorum omnium exitus dubios eſſe ſciebat, periculúmque eſſe perſpiciebat, ne Cæſar confecto bello Germanico vires omnes in Galliam conferret, quæ res Campaniæ detrimentoſa eſſet, Langæum mittit, qui opus vbiq; accelerandum & perficiendum curaret, ad eámq; rem centum nonaginta millia francorum expromi iubet: deinde Plancio libellorum ſupplicum magiſtro & Borano mandat, commeatum quantum ſatis eſſet, in ſingula oppida introducerent. Sed ante- *Henrici Angliæ Regis mors.*

quam iſta abſoluerentur, mors molientem & adminiſtrantem oppreſſit. Etenim paulo pòſt lenta febri correptus, valetudinis cauſa Mutam proficiſcitur, quam domũ proximè ædificauerat, quatuor Sãgermano paſſuum millia in extrema ſylua. Vbi eum dies ſeptem vel octo commoratum loci ſatietas cepit: itaque non repetito Sangermano Villaprobam venit, atque nocte illa febris proxyſmum ſenſit. Poſtridie Dampetrum non longè Cebroſia venit: indéque Limorſum contendit, vt illic hilaria quæ vocantur perageret: ac tum omnes conſuetudinem illius ac mores in dies mutari perſpiciebãt. Illinc poſt tridui moram Rupefortem proficiſcitur, ibique aliquot dies cõmoratur, ac nonnunquam venatum ibat, ſic tamen vt quotidie veſperi febri tentaretur: quocirca Sangermanum redire conſtituit. Porro vt venando ſe per totum hoc iter oblectaret, Rupeforte Rambollietum venit, eo conſilio, vt illic ſemel tantùm pernoctaret. Sed quum propius accederet, tanta loci amœnitate in venatu & aucupio captus eſt, vt ſententia mutata aliquot dies illic conſidere ſtatueret. Ibi febris qua iampridem vexabatur, variis interuallis ſubinde graſſari atque augeri cœpit, tandémque in continentem conuerſa eſt. Acceſſit etiam dolor ex vomica, qua paulo antè laborare cœperat, quàm Cæſari obuiam procederet, quum Gallia iter faceret. Tum vitæ finem imminere arbitratus, cœpit animum ad piam cogitationem aduertere, atque ad mortem homine Chriſtiano dignam ſe comparare. Multis Delphinum, hodie Regem, grauiter ſapientérq; cohortari cœpit, populum Gallicum eius fidei committens & mandans. His perfectis animam Deo tradidit in arce Rambollietana prid. Cal. April. anno 1546 ante Paſchalia.

Regis morbus & mors.

HIC princeps magnum ſui tum ciuibus tum exteris deſiderium reliquit, quòd omnibus ſe virtutibus præſtantem præbuit. Magni erat & generoſi animi, bonas literas maximè amauit & fouit. Eius opera, ſtudio & autoritate literæ à ſitu & tenebris vindicatæ, & magnum artibus boniſque diſciplinis, quæ in tenebris velut deliteſcebant, lumẽ allatũ eſt. Viros literatos mirificè amauit, gymnaſia Lutetiæ inſtituit ad linguæ Latinæ, Græcæ & Hebraicæ profeſſionem: ad quas docendas viros artium liberalium peritos ex omnibus orbis regionibus accerſendos curauit, & ampliſſimis ſtipendiis affecit, vt iuuentus bonis literis & moribus inſtitueretur. Quanquam autem in literis à puero inſtitutus non fuerat, nulla tamen erat ſcientia de qua ſcitè non diſſereret, partim quia cum viris omni eruditione excellentibus crebra habebat colloquia, partim quia incomparabili memoria diuinitus donatus erat: vt eruditi omnes fateantur ſe plus ab eo accepiſſe quàm illi cõtuliſſe. Mortuus eſt anno ætatis quinquageſimo tertio, variã ſubinde fortunæ viciſſitudinem, ſæpius tamen aduerſam quàm ſecundam expertus. Neque tamen vel grauiſſima vnquam calamitas animi eius firmitudinem & conſtantiam fregit, ſed immota ſpe ab vno Deo ſuſpenſas omnes ſuas rationes habuit. Mentis & memoriæ integrum vſum ad extremum vſque ſpiritum ſeruauit.

Rex hominũ eruditorum amantiſſimus

FINIS.

INDEX RERVM POTISSIMARVM QVAE HIS COMMENTARIIS NARRANTVR. NVMERVS SI VNICVS EST, PAGINÆ INITIVM NOTAT: SI ALter acceſſerit, ad numeros 10. 20, &c. referendus eſt, qui in interioribus paginarum marginibus aſcripti ſunt, vt inter eum & proximè ſubſequentem, id quod notatur, commemorari intelligas.

ter acceſſerit, ad numeros 10. 20, &c. referendus eſt, qui in interioribus paginarum marginibus aſcripti ſunt, vt inter eum & proximè ſubſequentem, id quod notatur, commemorari intelligas.

A.

ACERRIMA Sandiſerij oppugnatio, quam tamen Galli fortiter ſuſtinent 410.20
Aciei Gallicæ deſcriptio, quum pugna Seriſolana committenda eſſet, 397.20, 399.10.
Adriani papæ electio 40.10
Ægrotat Rex captiuus Madrilij 83.50
Alba ab Anguiano modicis copijs capitur 408.10
Aleonora pacem inter fratrem & maritum fouere conatur 112.30
Alexandriã Lautrecus captã Sfortiæ reſtituit 95
Alexandriam & Papiam Proſper Gallis adimit 40.10
Amicitiam veterem ſtatuum Imperij cum Galliæ Regibus perpetuò inteceſſiſſe principes Germani oſtendunt, vt Franciſcum ſibi aduerſus Carolũ & Ferdinandũ cõcilient 113.40.
Andreas Auria à Rege deficit 100.20
Andreas Auria Cæſari, quum in Prouincia eſſet, pecuniam & commeatum adducit 291.40
Anglus Boloniam & Montroliũ obſidet 405.40
Anglus in Galliam bellum Regi illaturus nauigat 2.10
Anglus ſe arbitrum interponit in controuerſijs Cæſaris & Regis 20.40
Anglus vtile ſibi conſilium nõ ſequitur, ita Deo Galliæ ſalutem procurante 412
Anglus à pontifice Romano deficit 157.10
Anglus in Picardiam deſcendit 50.50
Angli erga Regem ſingularis voluntas & liberalitas 107.10
Angli à Duberio profligantur 430.30
Angli à Gallis profligantur 2.20
Angli à Gallis cruenta pugna vincuntur 427.30
Angli propugnaculum Gallorum ad Boloniam aggrediuntur 428.10
Angli quadringenti à Guiſio profligãtur 51.40
Anglos Sanpaulius profligat 52.10
Anglorum duo millia à Briſſaco profligantur, 427.40
Anguianus ad Pedemontanos prorex mittitur 393.50. Aliquot oppida capit 394
Anguianus fortiter & periculoſè ad Seriſolas dimicat 401.10
Anguianus Heluetijs ægrè morigeris vtitur 407.30
Anguianus Maſſiliam prorex mittitur 376.30
Anguiani virtus & animi celſitudo 401.40
Anguiani verè herois indigna mors 431.20
Anna Bolania Anglo nubit 120.20
Anna Ludouici duodecimi vxor moritur 6.20
Annobaldus à Cæſarianis ſuperatur, poſtquam commeatum Teroanã introduxiſſet 319.30
Annobaldus apud Pedemontanos optima Langæi conſilia non quanti debet facit 364. 50. & 365. Niuibus per alpes iter faciens, pene obruitur 366.40
Annobaldus Ciriam Cæſarianis adimit 371.50
Annobaldus in demortui Brionij locum amiralius creatur 374.40
Annobaldus Montijano ſuccedit 334.30
Annobaldo Venetias eundi quæ cauſa fuerit 335.30
Antonius Leua Gallorum metu in ſegete deliteſcit 231.10
Antonius Leua Ioannem Iacobum Medequinũ prælio ſuperat 95
Antonij Borbonij ducis Vindocini Picardiæ præfecti res geſtæ dum Perpinianum obſidetur 359.50
Aquenſis ciuitas in Prouincia adueniente Cæſare deſeritur, licet ad eam defendendam Montijanus ſuam operam polliceretur 258.30
Ardream Burgundiones capiunt & excindunt, 24.10
Arelatum deſcribitur & communitur 286.50
Arlonem Lucemburgorum dux Aurelius capit. 359. denuo 382.20
Arlonenſium egregia erga Regem fides 386
Atrocitatũ prima origo quæ inter Gallos & Burgundiones extiterunt 28
Auennam occupare Rex ſtatuit 374.40
Aumalius Cæſarianos Sandiſerium obſidentes vexat 411
Aumalius grauiter ad Lucemburgum vulneratur 383.10

Aumalius Guiſij filius cum iuuenibus nobilitatis Gallicæ Burgundiones aggreditur 372.10
Aumalius lancea grauiter in capite ad Boloniam vulneratur 426.30
Aumalius & multi nobiles Landriſium vltro ingreſſi cum Roquendolfio dimicant 379.40
Aurelius annos natus 23 febre peſtilenti moritur 425.40
Aurelij ducis expeditio ad Lucemburgum ſubigendum 356.40
Auſpicia Cæſaris quum Prouinciam ingrederetur 246.40

B.

BAdij capitanei fortiſſimi verba nouiſſima & mors 69.10
Balanſonius à Cæſare miſſus cum rege agit de auxilio aduerſus Turcam 115.20
Ballietus ſecundus curiæ Pariſienſis præſes Brionio à rege miſſo reſpondet 64.40
Bapalma à comite Sampaulio & Guiſio capitur 50.50
Barbaroſſa claſſem auxilio Regi adducit 376.30
Barbaroſſa & Anguianus Nicæã capiunt, arcem fruſtra oppugnant 391.30
Bargæ Pedemontanorum fruſtra à Buterio obſidentur 364
Bargas Pedemontanorum Vaſſæus Langæi opera capit 364.20
Bartholomæi Alviani mors 14
Bayonam Lautrecus fortiter aduerſus Hiſpanorum impetum defendit 60.30
Bellaius Auennam proximè accedit, deinde reuocatur 375
Bellaius commeatum Landriſium fœliciter introducit 389.10
Bellaius in pugna Seriſolana aciem inſtructam moderatur 400.10
Bellaius pecunias Anguiano ad caſtra magna cũ difficultate adfert 395.40
Bellaij Martini ſolertia & diligentia in patefaciẽdis Vaſtij conſilijs de Taurinorum oppido opprimendo 369.10
Belli ſecũdi inter Cæſarem & Regẽ occaſio 172
Bernates Sabaudo agri partem adimunt 158.30
Bocartus vir militaris moritur 44.10
Bolonia Anglo turpi & ignaua deditione traditur 415.20
Boloniam Galli incautè occupant, in eaque cędũtur 416.20
Boloniam & omnes munitiones Rex magna pecuniæ ſumma ab Anglo redimit 431
Boniuetus ad Mediolanum infœliciter pugnat 68.30
Boniueto ſuperato Mediolanũ amittitur 69.30
Borbonij antequam ad Cæſarẽ deficeret, ad Regem epiſtola 56.40
Borbonium nonnulli nobiles relicta patria ſequuntur 58.30
Borbonium quæ cauſa ad defectionis cõſilia impulerit 55.10
Boſij præfecti prætorio mors 16.50
Brionius amiralius à Vercellarum obſidione exercitum reducit 196.30
Briſſacus ferentariorum magiſter Cæſarianos equites cædit 380.40
Britonię ducatus cum Gallico regno ex regionis ordinum conſenſu coniungitur 116.30
Brixiam Lautrecus obſidet 15.20
Burgundiones à Martino Bellaio huius hiſtoriæ ſcriptore in Picardia profligantur 311.50
Burgundiones à Sampaulio & Guiſio profligantur 51
Burgundiones à Telinnio profligantur 42
Burgundiones & Hiſpani à Pondormio in Picardia delentur 75.10
Burius & Taxius ad Cazalum à marchione Vaſtio ſuperantur 306.30
Buterius Sangermanum in deditionem accipit 393.20

C.

CÆſaris aduerſus Regem oratio Romę habita coram Rege à Cæſaris oratore recitatur 199.40
Cæſar cum Italiæ dynaſtis & populis agit vt belli ſumptus ferant 274.50
Cæſar Galliam cum exercitu ingreſſus de pace faciẽda cogitat 412.50
Cæſar in Angliam nauigat 18.20
Cæſar in Prouincia quum eſſet, auxilium ab Italiæ populis petit 375
Cæſar iter à Luteria famis metu auertit 414.10
Cæſar Neapolitanus Taurinos ſcalis & proditione tentat 324.40, & plauſtris fœno onuſtis 371
Cæſar re infecta & multis amiſſis è Prouincia diſcedit 294.10
Cæſar Regem Landriſio redeũtem ſubſequitur 390.20
Cæſar Romam ingreditur 182.30
Cæſar & Anglus alioqui inimiciſſimi, Regi bellum inferunt 405.10
Cæſaris apparatus bellicus quum Prouinciã vellet inuadere 204.40
Cęſaris ab Anglo voluntas alienatur, quum pactis non ſtaret 411.40
Cæſari in Prouinciam exercitum ducenti nonnulli occurrendum eſſe contendebant 251.40
Cæſarianus exercitus in Campania fame laborãs cuiuſdam Galli capitanei tarditate recreatur 413.40
Cæſariani à Gallis ad Balneas opprimuntur 378
Cæſarianæ aciei deſcriptio, quum pugna Seriſolana committenda eſſet 399.30
Cæſorum in pugna Seriſolana numerus 402.40
Cameraci arcem Cæſar ędificat, qua ciuitatis libertatem opprimit 391.20
Cameracenſis pacti conditiones cur ſeruari non poſſent 111.20
Campania à Rege communitur, qua Germani Galliam ingredi ſolebant 429.10
Campanię & Burgundię oram Rex perluſtrat, 431.30
Cancellarius pratenſis magnum in pecunia numeranda damnum infert, dum lucrum quęrit 107.40
Capitis ſupplicio afficitur Lugduni Ioannes Ludouicus Germanus, qui tumultum non ſemel excitarat 328.20
Cardinalis Lotaringus Delphini mortem Regi nunciat 269.20

Cardinalis Lotaringi ad Cæſarem oratio 196.
Cardinalis Lotaringi ad papam oratio 207.40
Cardinalis Lotaringi cum Antonio Leua colloquium 196.10
Cardinales in nuptijs Catharinæ Medicez quatuor Maſſiliæ creantur 139.
Carinianum à Vaſtio captum ſtatim Langæus recipit 363.20
Carinianum Anguianus circunſidet, ne commeatus introducatur 394.10
Carinianum Cæſariani fame coacti Anguiano dedunt 403.50
Carmaniolam Vaſtius capit, & Saluſſij mortem perfidè vlciſcitur 323.30
Carolus Auſtrius qui educabatur 9.40
Caſellam à Cæſare Neapolitano obſeſſam Villaganio defendit 363.50
Caſtrorum quæ Mommorencius munijt ſitus & forma 266.30
Catharinæ Medicez genus 16.10
Cauſa ob quam Franciſcus Mediolanum amiſit 32.30
Cauſa primi belli quod inter Franciſcum & Sabaudum geſtum eſt 158.10
ad Certamen ſingulare Franciſcus Cæſarem prouocat 91.30
Certamen ſingulare Mommorencij & Lorgij cū duobus è caſtris Cæſarianorum 27.20
Certamē ſingulare Sarzæi & Venerij Gallorum 333.30
Chiuaſum fruſtra à Vaſtio obſidetur 363.40
Clades Gallorum ad Nouariam 4.10
Clandeſtina conſilia Cæſar in Gallia quænam habere videbatur 244.10
Claſſis regiæ naues 418.40
Claudiæ reginæ mors 70.40
Clemens papa captiuus è Cæſarianorum manib. aufugit 96.20
Clemens papa pacem inter Cæſarem & regem conciliare ſtudet, quo tempore Rex ad Papiā erat 72.20
Colloquium Cæſaris & Regis ad Aquas mortuas 334.20
Colloquium Clementis papæ & Regis Maſſiliæ 138.50
Colloquium Leonis papæ & Franciſci regis Bononiæ 14.10
Colloquium papæ, Cæſaris & Regis ad Nicæam 334.
Colloquium Regis & Angli Ardreæ 17.30, & 116.50
Columnæ pace cum papa facta Romam ſtatim adoriuntur 87.
Commeatum Galli recipiunt, quem hoſtes ademerant, dum Sampaulum duceretur 312.10
Commeatum Lucemburgum princeps Melphitanus ægrè introducit 385.40
Comitatus Burgundiæ ordines cum Rege pacē ineunt, deprecatoribus Heluetijs 305.30
Comum Piſcarius Gallis adimit 39.20
Concilium habendum papa negat, principes haberi poſtulant 124
de Concilio habendo Cæſaris & Franciſci Regis diſceptatio 126.10.40
Concio Cæſaris ad milites, quū in Prouinciā eos ducturus eſſet 243
Concio Cæſaris in concilio 240.40
Conditiones iniquas Cæſar fert regi captiuo 82.40
Coniugium Henrici & Catharinæ Medicez cōciliatur 121.
Coniū ab Annobaldo fruſtra obſidetur 366.10
Conſpirant Italiæ populi aduerſus regem, ne Mediolanum recipiat 55.
Controuerſia inter Caguinum Gonzaguam & Guidum Rangonem 330.50
Cremonam amiſſam Lautrecus confeſtim recipit 39.40
Cremonam Cæſariani capiunt 42.50
Cremonam fœderatorum Italiæ imperator Cæſari adimit 86.50
Cuſanus Cæſarianos prælio ad Sauilianum ſuperat 272.30. Ibi tamen vulnus accipit quo paulo pòſt moritur 273.40

D.

DAmmartinus comes Peronæ moritur 298.50
Daniæ rex à Franciſco auxilium accipit 16.20
Danvilletium Lucemburgorum dux Aurelius capit 358.10
Delphinus Balneas obſidet 378.10
Delphinus Emerianum caſtrum & Malbeugium capit 377.10 & 30
Delphinus exercitum ducit, quo Cæſari Galliam ingreſſo obſiſtat 407.
Delphinus Franciſcus naſcitur 16.10
Delphinus Henricus multa apud Pedemōtanos oppida recipit 331.30
Delphinus Henricus Vaſtium ad pugnam elicere conatur 331.
Decimæ Regi Franciſco ab antiſtitibus Eccleſiæ Gallicanæ conceduntur 119.40
Diuionem Heluetij obſident 5.40
Dubetius à Sorelio Anglo opprimitur 417.10

E.

EMerianum caſtrum à Delphino captum Bellaius à Rege iuſſus munire cœpit 377.10. Excinditur 379.10
Epiſtola qua Rex ad Cæſaris inuectiuam reſpondet 199.50
Exequiæ Delphini Romæ celebrantur papæ iuſſu, inuitis Cæſarianis cardinalibus 305.40
Exercitus à Rege aduerſus Cæſaris in Prouinciā expeditionem conſcribitur 216.30
Exercitus à rege Nauarræ conſcribitur quo Gallia aduerſus Hiſpaniam muniatur, quum Cæſar Prouinciam aggrederetur 216.50
Exercitus Franciſci regis aduerſus Borbonium in Prouinciam venientem 70.
Exercitus in Italia à Regis ſocijs colligitur, dum Cæſar in Prouincia eſſet 271.10.20
Expeditionem Rex in Pedemontanam regionē parat, vbi res ſuas malo loco eſſe intelligebat 320.30
Expeditio Cæſaris ad Franciſcum regem Mediolano expellendum 36.30
Expeditio Cæſaris in Prouinciam 245.

Expeditio altera Regis ad recipiendum Mediolanum 70.50
Expeditio Franciſci regis ad Mediolanum tuendum 36.40
Expeditio Gallorum in Nauarram Boniueto duce 28.20
Expeditio prima Franciſci regis ad Mediolanum recuperandum 9.20
Expeditio prima Gallorum in Pedemontanorũ fines 178.40
Expeditio Regis aduerſus Vaſtium 329
Eruptio acerrima Gallorum Foſſani obſeſſorum 230.40

F.

FAmes grauis apud Pedemontanos, cui Langæus ſingulari prudentia medetur 337
Ferdinandus Arragoniæ rex moritur 36.10
Ferentarij equites Galli à Burgundionib. opprimuntur 54.10
Fontirabia à Gallis capta 29.20
Fontirabiam ab Hiſpanis obſeſſam mareſchallus Chabannius liberat 50
Fontirabiam Hiſpani recipiunt 60.50
Florengia à Naſſauuio capitur 22.20
Florentiã Cæſariani & Papani obſident 110.10
Fœdus Angli cũ Rege Franciſco 10.10, & 114.10
Fœdus Ludouici regis, Cæſaris Maximiliani & papæ aduerſus Venetos 3
Fœdus Regis cum Anglo 17.10
Foſſanum ab Antonio Leua obſidetur 228.10
Franciſcus è captiuitate Hiſpanica liberatur 84.40
Franciſcus Galliam vndique aduerſus Cæſaris expeditionem communit 206.20
Frãciſcus imperatoriam dignitatem petit 16.40
Franciſcus Rex Aleonoram Cæſaris ſororem in matrimonium ducit 109.30
Franciſcus Rex bonarum literarum in Gallia ſtudia excitauit 432.20
Franciſcus Rex Cæſaris oratorem in baſilica Pariſienſi alloquitur 92
Franciſcus Rex exercitum parat ad Cæſaris bello primo impetum ſuſtinendum 22.50
Franciſcus Rex Ludouici duodecimi filiam Claudiam vxorem ducit 6.20
Franciſcus Rex Mediolanum recipere inſtituit 9.20
Franciſci Delphini veneno ſublati mors 268.50
Franciſci marchionis Saluſſij fœda & deteſtanda proditio 228.40
Franciſci Regis mira in rebus aduerſis conſtantia & fortitudo 270.10
Franciſci ducis Mediolanenſis mors 159.20

G.

GAbrieli marchionatus Saluſſianus à Rege, & Annobaldi filia in matrimoniũ datur 323.30
Galli Anglos incautè adoriuntur qui commeatum in caſtra ad Teroanam ducebant 2.30
Galli milites breuis inediæ impatientes relictis caſtris domum redeunt 385.40
Galli nobiles ad Anguianum ex aula veniunt vt prælio intereſſent 395.10
Gallorum ad Bicoccam clades 45.20
Gallorum ad Boloniam exercitũ peſtis vehementer infeſtat 430
Gallorum animos Briniolana clade territos Mõmorencius confirmat 266
Gallorum in Angli regionem deſcenſio 420.30
Gallorum & Anglorum pugna in inſula Huictiana 420.40
Gallicana Eccleſia de curiæ Romanę immodicis exactionibus conqueritur 117.50
Gandaui à Cęſare ob rebellionẽ puniuntur 334.40
Geneua Sabaudi dominatu excuſſo in libertatẽ vindicatur ope Franciſci Regis 372.40
Genua à Cæſarianis capitur & diripitur 49.20
Genuam Franc. Rex capit 94.40
Genuẽſes Auria autore à Rege deficiũt 104.20
Germani pedites à Guiſio delentur 63.10
Germani pedites Campaniã ingreſſi quum à Borbonio accerſerentur, à Guiſio cæduntur 63
Germanorum auxilia ab Anglo accerſita venirè à Rege prohibentur 428.30
Germanorũ viginti millia à Turca delentur 341.30
Guiſiam Cæſariani quam obſederant, relinquũt 385.10
Guiſia à Naſſauuio per ſummam Gallorum ignauiam capitur 268.20
Guiſius ex gente Borbonia vxorem ducit 2.50
Gulielmi Langæi mors 365.10

H.

HEdinum Angli & Burgundiones fruſtra obſident 51.30
Hedinum Franciſcus Rex capit 38.50
Hedinum Galli capiunt 31.20
Hedinum grauiter oppugnatum Rex deditione capit 310
Heluetij à Rege prælio ſuperati 12.10
Heluetiorum in prælio mos, vt hoſtium machinas rectà petant 400.30
Heluetiorum non conſcio magiſtratu exercitus ad caſtra Auenionenſia 221
Henricus Delphinus venia à Rege accepta in caſtra Auenionenſia proficiſcitur 287.30
Henricus octauus qua ratione quę alijs locis gerebantur cognoſçebat 203.30
Henrici Angliæ regis mors 431.40
Hẽrico Aureliæ duci poſtea Regi Catharina Medicæa nubit 139
Hiſpani ab Anguiani exiguo equitatu delentur 401.40
Hiſpani ad Sauonam à Michaele Saluſſio & Malleræo delentur 73.40
Hiſpani Heluetios perfidè ſpoliant 392
Hiſpani in Gallos Perpiniano erumpũt 361.30
Hiſpani nocturno impetu Lorgium & Badium aggrediuntur 66.40
Hiſpanos Mommorencius profligat 43.20
Humerius Delphinatui ſapienter proſpicit, quo tempore Cæſar in Prouinciã venit, 216.50. Idem prorex apud Pedemontanos Albam capit, & Queraſſium communit 323.40

I.

IAcobus Scotiæ Rex moritur 417.20
Induciæ trimeſtres inter Gallos & Burgundiones 320.20

Induciæ

Induciæ violatæ ob legatorum Regis nefariam cædem 339.40
Ioannes Aurelius archiepiſcopus Toloſanus cardinalis creatur 128
Ioannes Bellaius cardinalis Lutetiæ diligenter prouidet, quo tempore Burgundiones Peronam obſidebant 295.10
Ioannes Ludouicus marchio Saluſſius ob rebellionem in vincula coniectus, in libertatem & marchionatũ à Rege reſtituitur: poſtea à fratre deceptus eſt & in carcerem perpetuum detruſus 292
Ioannes Medices Regi militat 77.20
Ioannis Medicis mors 87.20
Ioannis Vngariæ regis ad Franciſcum Regem legati 115.10
Iudicis Taurinenſis ob proditionem ſuſceptam ſupplicium 369
Iudicium in Regis intimo concilio adhibitis omnibus principibus, aduerſus eum factum qui Delphinum veneno ſuſtulerat 304.40
Iudicium ſenatus Pariſienſis aduerſus Cæſarem 307.10

L.

Landa vir fortiſſimus Sandiſerij glãde machinaria interficitur 410.10
Langæus Gul. apud Pedemõtanos prorex vt publicis negotijs inſeruiret, proprias facultates inſumpſit 337.20. Multa fortiter & ſapiẽter aduerſus hoſtes geſſit 294
Lãgæus Gul. in Angliam miſſus multa ab Anglo obtinet 106.50 Rurſus eòdẽ mittitur 128.50. In Germaniam miſſus calumnias refutat quibus Rex iniquè petebatur 217.20
Langæus Gul. multorum ſtudia in regione Pedemontana conciliat, quibus tamen Rex vti noluit 357.20
Langęi apud principes Germanos orationes duę pro duce Vvirtembergenſi 143.40, 148.10
Langæi literæ ad principes Germanos 142.10
Landriſium à ciuibus deſertum & incenſum Rex muniri iubet 375.50, & 376.20
Landriſiũ Cæſar quàm magnis copijs obſidebat 386.20
Landriſium defendere Rex ſtatuit quum Cæſarem illuc proficiſci audijſſet 384.40
Landriſiũ recẽtes milites introducũtur 388.30
Landriſiani tormentum æneum ex Cæſarianis caſtris in oppidum aduehunt 386.30
Landriſiani ciborũ penuria premuntur 387.10
Lauda ab Hiſpanis capta 47.10
Laudam capitaneus Badius capit 61.40
Lautrecus Brixiam obſidet 15.20
Lautrecus in Apulia Aurangio pugnãdi facit poteſtatem 96.40
Lautrecus Mediolano reuerſus Regi ſe purgare conatur 47.30
Lautrecus Neapolim mittitur 93.50
Lautreci exercitus ad Neapolim peſtilẽtia laborat 101.40
Lautreco ſubſidium Rex in Mediolanenſem ducatum parat 40.50
Legati à papa miſſi qui bellum inter Cæſarem & Regem oriri impedirent 210.50
Legiones in Gallia inſtituuntur 157.20
Leodienſis epiſcopus Roberti Marcani frater à Rege deſciſcit 21.40
Leonis papæ præ gaudij magnitudine mors 40.10
Liberi regij in Galliam dato redemptionis pretio remittuntur 108
Linium Barrorum à Cæſarianis ducum incogitãtia capitur 406.40
Lillerium Arteſiorum Galli capiunt 310.40
Lillerium Arteſiorum Vindocinus capit 372.40
Literæ à Cæſarianis effictæ, quibus Sandiſerij deditio confecta eſt 411.10
Literas Cæſaris Anglus ad ſe ſcriptas oratori Regis oſtendit 203.20
Literæ Langæi ad imperij electores 220.40
Longouillanus Gallis ſerò ſubſidio venit 59.20
Longouillanus in Italiam cũ exercitu miſſus ſtatim reuocatur 49.30
Lormarinũ in Prouincia, vbi Cæſariani aliquot, dum Cæſar in Prouincia eſſet, opprimuntur 288.30
Lucemburgum à duce Aurelio ſubactum paulo pòſt amittitur 358.40
Lucemburgum deditione à Cæſarianis capitur 406.10
Lucemburgi ſitus, & antiquitatis monumenta quæ illic viſuntur 282.40
Lucemburgum à Fuſtembergo obſeſſum princeps Melphitanus liberat 392.50
Lucemburgum Aurelius ſecũdò in deditionem accipit 383.20
Lucemburgum captum Rex munire contra omnium ſententiam decreuit 383.40, & 384
Lucemburgum dux Aurelius capit 359.20
Lucemburgum quibus de cauſis Rex ſibi vindicaret 356.10
Lucemburgum Rex denuo exercitum mittere ſtatuit 380
Ludæi in propugnanda Fontirabia incomparabilis virtus 50.10
Ludouicus duodecimus Caroli Auſtrij tutor à Philippo patre teſtamento conſtituitur 2.10
Ludouicus duodecimus Mediolanum recipere inſtituit 1
Ludouici Aſtenſis conſtantia 98.20
Lumæ ad Maſſeriam ædificatę dominus rebellionem facit 158

M.

Magdalene Franciſci filia Scotiæ regi nubit 306
Malberfontanum à Rege communitur 429.30
Mandata Lãgæus Gul. accipit ad Germaniæ principes 114.40
M. Antonius Columna moritur 43
Mareſchalli Marcani mors 306.10
Mareſchalli Caſtillionæi mors 49.50
Mareſchalli Montijani apud Pedemõtanos proregis mors 334.30
Martinus Bellaius aliquot oppida Taurinis vicina capit 365.30
Maſſeria obſeſſa commeatu iuuatur 27
Maſſeriam Burgundiones obſident 25.20
Maſſiliam Borbonius obſidet 69.40
Maſſiliam Cæſar proximè accedit vt eam occuparet 278.10

Maſſilienſes Cæſarianos eruptione facta cędunt 279.40
Mater Franciſci Regis Galliam regit dum ille captiuus eſſet 81
Mater Franciſci Regis in cauſa fuit cur Mediolanum Galli amiſerint 48
Maximilianus Sfortia captiuus in Gallia moritur 109.30
Maximiliani Cæſaris mors 16.40
Mediolanum à Bonjueto obſidetur 65.20
Mediolanũ Cæſar Frãciſco Sfortiæ reſtituit 110
Mediolanum capit Rex Franciſcus 13.10
Mediolanum denuo Franc. Rex capit 71.20
Mediolanum Proſper Colũna Gallis adimit 38.50
Mediolano recepto Rex in Galliam redit 14.20
Mediolanenſem ducatũ Cæſar Papæ pollicetur modò Regi ſe hoſtem profiteretur 270
Melpha cum principe vi capitur 98.10
Merlini vaticinia Angli ſuperſtitioſè colunt 6
Mervillius ex regia turma Mediolani iuſſu Sfortiæ nefariè necatur 133
Michael Saluſſius Neapoli cum alijs Gallis nobilibus moritur 103.40
Mommorencius in caſtris veram Imperatoris effigiem gerit 267.10
Mommorencius ob ſingularia merita conneſtablius creatur 333.20
Mommorencij cõſilium de Prouincia aduerſus Cæſaris vires defendenda 250.30. munitionum quas fecit ſitus & forma 266.50
Mommorẽcio Rex ſummam imperij per totam Galliam defert, quũ Cæſar Prouinciã adoriretur 249
Mommorẽcium, quum aula abeſſet, Delphinus ſibi reddi ſummopere expetit 412.20
Mondiderium ab Anglis captum 64.20
Moniales virgines abiq. cœlibatus voto 377.30
Montijanus Galliæ mareſchallus 333.30
Montijanus & Buterius in agro Mediolanẽſi infœliciter pugnant 68 in Prouincia 262.10
Montrolium Angli obſidentes Delphini aduentus fama audita relinquunt 416
Montrolium Burgundiones deditione capiunt 318.20
Muſonẽ ad Moſam Burgundiones capiũt 25.10
Muſonem Galli recipiunt 28.10

N.

Naſcitur Henricus poſtea rex 16.30
Naſſauuius Perona diſcedit 299.10
Nauale prælium ad Angliam 419.10
Nauale prælium Anglicanæ claſſis ad Mahæum promontorium 4.30
Nauale prælium Michaelis Saluſſij ad Sauonam 74
Nauale prælium ad Neapolim 99.20
Nauarræ regnum ab Aſperralto receptũ denuo mox amittitur 18.40
Nauarræ rex auxilium à Ludouico duodecimo ad recipiendum regnum accipit 1.50
Nauis amiraliana in claſſe Gallica rimis fatiſcẽs in portum abducitur 419.10
Nauis totius claſſis Gallicæ maxima conflagrat 418.40
Neapolis à Lautreco obſidetur 98.40
Neapolim exercitus partem Rex mittit quũ ad Papiam caſtra haberet 72.30
Neapolim Rex ſubſidium mittit 101.20
Neapolitana obſidione qui interierint 102.40
Nicęæ proditionem ſictam Anguianus olfecit 376.40
Niuium procellæ in alpibus non aliter quàm fluctuum in mari 367
Noua foſſa Arteſiorum Pondormij virtute capitur 74.10
Nouaria à Mommorencio capitur 44.10

O.

OMen quum Cęſar Romã ingrederetur 182.30
Oratio Cæſaris in Regem acerbiſſima ad Papam Romæ habita 186.20
Oratio Cæſaris altera ad papam, qua ſuperioris dicta apertius exponit 192.30
Oratio cardinalis Lotaringi ad Cæſarem quum iter in Prouinciam pararet 211
Oratio Regis in concilio 205
Oratione Langæi pro duce VVirtẽbergenſi quid effectum ſit 155.50
Orator regius apud Cæſarem captiuus 90
Oratores Regis acerbitatẽ qua Cæſar in oratione vſus fuerat, diſſimulant 194.40
Oratorum Regis cum Cæſare colloquia de oratione ab eo Romæ habita 182.40
Oyanæ regionis deſcriptio, quam Galli vaſtant 427.10

P.

PActũ Cameracenſe ad liberos Regios in Galliam reducendos 106.30
Pactum Gallorum Foſſani obſeſſorum cum Antonio Leua 234
Pactum Madrilianum 84.30
Pactum marchionis Saluſſij cum Aurangio ad reliquias Gallici exercitus ſeruandas 103.10
Pactum Nouiodunenſe inter Franciſcum & Carolum Auſtrium 15.50
Palveſinus cũ ſuis à duce Sfortia profligatur 78.10
Papam erroris damnant omnium academiarum viri eruditi 107
Papiæ prima obſidio per Lautrecum 44.30
Papiam Lautrecus captã Sfortiæ reſtituit 95.20
Papiam Lorgius vi capit 102.30
Papiam Sampaulius obſidet 102.20
Papiam Rex Franciſcus obſidet 71.40
Papienſis clades, qua Rex capitur 79
Papienſis pugnæ occaſio 78.40
Papienſi pugna qui occubuerint 80
Pariſini agri mira vbertas 295.30
Parmam obſeſſam Galli defendunt 37.10
Paulus Ceres Italus multa fortiter & fœliciter aduerſus Cæſarianos facit 288.40
Pax inter Regem & Anglum 430.50
Pacis poſtremò inter Cæſarem & Franciſcum factæ conditiones 414.50
Pedemõtanam regionem qui defenderint, quũ Cæſar Prouinciam ingrederetur 223.50
Perona à Naſſauuio Cæſaris legato obſidetur 274
Peronam à Naſſauuio obſeſſam Robertus Marcanus fortiter defendit 221.& 295.40

PeronaBurgundiones re infecta diſcedunt 299.10
Perpinianum à Delphino obſeſſum 360.30
Pinierolam marchio Vaſtius obſidet 328.10
Piſtolarum vſus recens 413.30
Pondormius Picardiam ſtrenuè cum Trimollio defendit 64.10
Pondormij viri ſtrenui inuſitata mors 76.20
Portentum iacturæ Mediolanenſis 34
Poyettus cancellarius orationem Latinam meditatus, quum argumentum aliud ſumẽdum eſſet, epiſcopo Pariſienſi lampadẽ tradit 138.30
Præda ingens è victoria Seriſolana 402.20
Prælium Gallorum aduerſum à calcaribus nominatum 5.10
Proditio Guiſiæ ſimulata ad irretiendos Burgundiones 52.20 & Hedini 75.30
Prognoſtici libelli a Cęſarianis confičti & in vulgus emiſſi 178.20
Proteſtantes principes Cæſari aduerſus Regem auxilia mittunt 405.20
Prouincia à Rege prudẽter aduerſus Cæſaris impreſſionem ſeruatur 245.30
Prouinciales ruſtici Cęſariano exercitui negotium faceſſunt 277
Prouinciales ruſtici commeatum ex Italia aductum intercipiunt 289.10
Prouincias Galliæ Rex deſcribit primo bello quod cum Cæſare geſſit 23.30

Q.

QVerſium apud Pedementanos à Toloſano captum 322.20
Querſium, Queraſſium & Albam Vaſtius capit 227.20
Queruntur Rex & Anglus de nimia curiæ Romanæ auaritia & tyrannide 117.30.50

R.

RAmbergarum nauium, quibus Angli vtuntur, forma & celeritas 420
Rango Genuam ſcalis admotis nequicquam occupare conatur 302.40
Rangonis exercitus quem Regis iuſſu collegit quum Cæſar in prouincia eſſet 301.40
Regni in Anglia mutatio 6.40
Renata Ludouici duodecimi filia duci Ferrarienſi nubit 25.50
Rex ad Cęſarem legatos poſt Aurelij mortem de pace confirmanda mittit 428.40
Rex claſſem inſtituit quæ in Angliam nauiget 417.40
Rex commeatu Landriſium introducto ſe recipit 389.50
Rex filium Henricum poſt Delphini mortem alloquitur 270.40
Rex Hiſpania reuerſus magiſtratus in demortuorum locum ſufficit 85
Rex Landriſio ad ſuos iuuandos appropinquat 387.40
Rex milites & duces qui Landriſij obſidionem pertulerant, remuneratur 388.40
Rex ſibi maturè à Cæſare cauendum putat 428.40
Rex ſuos victores ex Italia non ſatis commodo tempore accerſit 403.20
Regis ad Mommorencium cohortatio 250.10
Regis in concilio oratio, quo tẽpore Cæſar Prouinciam ingredi parabat 212
Regis conſilium de Cæſaris in Prouinciam expeditione 214.10
Regis de concilio habendo ſententia, 125.40. Quam à Cæſare perperam detortam à calumnia vindicat 126.50
Regis luctus & ad Deũ preces nuntiata filij Delphini morte 269.40
Regis morbus & mors 432
Reſponſum papæ ad Cęſaris orationem Romę habitam 190.40
Rheti paulo ante pugnã Papienſem Regem deſerunt 77.50
Rinconis & Fregozę Regis legatorum cędes 339.30
Ritus ſeruati quum liberi regij reſtituendi eſſent 108
Robertus Marcanus Peronam defenſurus ingreditur 274
Robertus Marcanus primi inter Cęſarem & Regem belli initium dedit 19.10
Roberti Marcani mors 306.10
Rocca Miluia & Caſtello delphinum nequicquã à Cęſarianis oppugnantur 238.10
Romam Borbonius dum capit, moritur 88.40
Rupellani a Rege delicti ſui veniam obtinent 367.50
Rupemenij equitis cordata & prudens ad Cęſarem oratio 235.20
Ruſſilionenſis comitatus à Rege Gallię poſſideri debet 356.20
Ruſtici è Germania progreſſi, à fratrib. Lotaringię ducis profligantur 82.10

S.

SAbaudus ditiones ſuas cum Cęſare alijs commutare cogitat 173
Sabaudus Regi ęqua petenti poſtulata denegat 173.10
Sabaudiam cur Rex inuaſerit 172.30
Sabaudiam Sampaulius ſubigit 177.20
Saluſſius à Mediolanenſi obſidione diſcedit 87.20
Samblancęus iniquo cancellarij pratenſis odio opprimitur 48.10
Sammarianum caſtrum Galli cum aliquot alijs capiunt & excindunt 382
Sampaulum Arteſiorum Rex capit 310.20
Sampaulum Burgundiones vi cum magna Gallorum cęde capiunt 306.10
Sampaulius in Italiam cũ exercitu mittitur 102.10
Sampaulij in Inſubria aduerſum pręlium 105.40
Sandamianũ à Taxio deditione capitur 403.40
Sandiſerium à Cęſare obſidetur 408.30
Sandiſerium Cęſar deditione capit 412.10
Sandiſerio capto Cęſar cũ Rege de pace agit 336
Santandręus Boloniam ingredi nequicquam conatur 415.50
Sardiniam Galli ſubigunt, proregem pręlio ſuperant 100
Sauenantum locum munitum Mommorencius capit 311.10

Sauona à Genuenſibus capta 104.50
Scloporum inuentio qui ſubiectis furcis torque bantur 34
Scotiæ regis in Galliam aduentus vt Regi opem ferret, cuius filiam vxorem ſibi dari petit 305 10
Senerpontius Anglos prælio ſuperat 430.10
Sententiæ variæ de expeditione Cæſaris in Galliam 339.10
Septingenti Cæſariani in oppugnatione Sandiſerij cadunt 410.30
Seriſolanæ pugnæ occaſio 396.40
Seriſolanæ pugnæ quidam è turri ſumma ſpectator 398.20
Sfortia Mediolani obſeſſus in Borbonij poteſtatem venit 86.40
Signifer quidam attonitus Romae greſſus in caſtra Borboniana ſe confert 88.40. Simile accidit in Sampauli expugnatione 317.10
Strategema Cæſarianorum vt ſuis Papiæ obſeſſis pecuniam mitterent 73.10
Strategema Langæi quo hoſtes Padum tranſire prohibuit, aduerſus Vaſtium 362.30
Strategema quo Anguianus milites ad pugnam nullo accepto ſtipendio produxit 396.20
Stroſſius poſt pugnam Seriſolanã à Vaſtio profligatur 404.20
Stroſſius triginta milites egregios ſecum adducit 383
Suſias anguſtias Mõmorencius vi occupat 329.30
Suſpenditur miles qui Taurinorum oppidum pactus fuerat Cæſari Neapolitano tradere 325.20

T.

Taurinos Annobaldus & Montijanus capiũt 179.30
Telinius moderatè ſe in adminiſtratione ducatus Mediolanenſis gerit 33
Teroana à Flandris obſeſſa liberatur 53
Teroana ab Anglis capta & diruta 5.40
Teroana ab Anglis & Burgundionibus obſidetur 2.20
Teroanam comes Buranus obſidet 319
Tornacum ab Anglo capitur 6.10
Tornacum Anglus Regi reſtituit 17.10
Tornacum Cæſar Gallis adimit 32.10
Termij primus impetus acerrimus in pugna Seriſolana 400.40
Trelonem & Gladionem oppida Bonouallanus capit 378.40
Triremes è mari mediterraneo in Oceanum bis Franciſco Rege aduectæ 4.30,& 417.50
Triremes quatuor regiæ ab hoſtibus capiuntur 377
Triticã ſata per vniuerſam Galliam gelu correpta 65.20
Tumultus Campanorum & Italorũ Arelati 282
Tumultus Gallorum & Germanorum in regio exercitu 182.20
Tumultus Vaſconum Arelati 285.10

V.

Valentiam Rex aduerſus Cæſaris copias munit 267.50
Vaſſæus ſingulari certamine Hiſpanum ſuperat 264.20
Vaſtius Carinianum Gallis pulſis & magna clade affectis occupat 392.10
Vaſtius è prælio ad Seriſolas fuga diſcedit 401
Vaſtius Mondeuiſium Gallis adimit 391.50
Vaſtius per literas ſe apud Germanos de cæde oratorum Regis purgat 342
Vaſtij ad Germanos literas Langæus ſuis ad eoſdem literis refutat 343.50
Vaſtio è prælio fugienti Aſtæ portæ occluduntur 402.10
Vaſtitatem Rex tota Prouincia fieri iubet, quum Cæſar exercitum illuc duxit 248.20
Velius Regis orator Granvellani & Canneſij ſtrophas detegit 173.30
Vercellas Hiſpani capiunt 67.50
Veronam Hiſpani Venetis reſtituunt 15.30
Vidamus Ambianenſis cũ ſuis ferentarijs equitibus à Burgundionibus profligatur 307
Vigeuam Galli capiunt 44.30
Villafranca ad Moſam ædificatur 429.30
Villanouam Aſtanorum, Pirinum & Cambianũ marchio Vaſtius capit 362.30
Vindocinus Alenconij ſororem in matrimoniũ ducit 1.40
Vindocinus Anglos magna clade cædit 412.30
Vindocinus Bapalma capta, arcem à Rege acceſſitus relinquere cogitur 376
Villanæ caſtrum apud Pedemontanos à Mommorencio captum 330.20
Vinum ſecuri diuiſum & appenſum calatis defertur 393
Vitrium Parthenorum à Cæſarianis occupatur 409.30
Vrbinum papa Leo Regis ope Franciſco Mariæ adimit 15.30
Vulnus in capite Franciſcus rex accipit, quum ludicro prælio decertat 18.20
Vvirtembergenſis ducatus à Ferdinando rege occupatus, Regis ope vero domino reſtituitur 139.20

Y.

Yvæſum Lucemburgorum dux Aurelius capit 358.40

FINIS.

A01 144287

ADMONITIO.

Etſi quantum in nobis fuit, operam dedimus vt hi commentarij emendatiſſimi prodirent, tamen nonnullis mendis fœdatus liber remanſit. Quæ quum indicare nos non puderet, hoc etiam voluimus lectorem ſcire, multos eſſe locos in quibus ab exemplari Gallico diſcedendum eſſe omnino iudicauimus. Quos omnes quum notare nollemus, ne tædium potius quàm leuationem aliquam afferrent, aliquot tamen vnà cũ erratis, quæ agnoſcimus, hîc proferre libuit: vt de his commonefactus lector, perſpecta veritate, in alijs iudicium ſuſpendere meminerit.

Pag. 57. ver. 19. lege aſſenſus. Ibid. ver. 28. lege Sambonetum. Pag. 76. ver. 40. Eodem tempore Papiæ moritur, &c. Pag. 183. ver. 33. ingredienti. Pag. 202. ver. 45. diſceptabatur.

Pag. 302. ver. 4. poſt dictionem autore, adde iſta, *Die viceſimo ſeptimo in oppidum quoddam perueniunt, quod quindecim paſſuũ millia Papia abeſt, quo incolæ deſerto Papiam ſe receperant.* Me autem, quum hunc locum conuerterem, fefellerat quòd ſtatim rurſum ſequitur iiſdem verbis, *Die viceſimo ſeptimo*, &c. Quo factum eſt vt prius illud prætermiſerim. Sed & exemplar Gallicum mendoſum mihi hîc quidem videtur, & priore loco in numero notando erratum fuiſſe ſuſpicor, aut ſanè ſecundo loco ſcribi debere, *Eodem die*, &c. Sed nec illud video, qui fieri poſſit vt eodem die duobus locis exercitus caſtra faciat.

Pag. 374. ver. 31. ſic ſcripſi, *Vt hac ratione iter Lilerij tutum eſſet, & ad commeatum ducendum Morinorum ſubſidio (quod oppidum millia paſſuum octo inde abeſt, ad leuam ſitum, qua Pernis Lilerium itur) maior facultas daretur.* Quum ita ſcriberem, ſatis intelligebam ex his verbis idoneum ſenſum vix vllum poſſe elici: ſed Gallici exemplaris obſcuritas me valde torquebat, cuius ſenſum non aſſequebar. Verba Gallica ſic habent, *Pour aſſeurer le chemin à Lilliers auec Terouenne, qui eſt a quatre lieues de là ſur la main gauche, tirant de Pernes audit lieu, pour y mener viures.* Primùm illa, *le chemin à Lilliers auec Terouenne*, mihi obſcura videbantur. Deinde illud, *Tirant de Pernes audit lieu*, non minus dubia ſunt, neque conſtat de vtro accipienda ſint, Teroana an Lilerio. Præterea quum ſcribitur, *Qui eſt a quatre lieues de là*, incertum eſt, vtrum Pernis an Lilerio Teroana hoc interuallo abſit. Itaq; vt quoquo modo me extricarem, verteram, *Morinorum ſubſidio*: tanquam deeſſet quippiam, & dicendum fuiſſet, *Auec l'aide de ceux de Terouenne*, vbi eſt, *Auec Terouenne*. Poſtea ex iis quæ ſequũtur, planum huius loci ſenſum elici poſſe exiſtimaui. Sic autem autor loquitur, *Hic rebus omnino ſiebat, vt Morinos, Pernis & Lilerio, poſtremò Hedino (quod ponè ſit) à noſtris occupatis, commeatus iam non aliunde importari, ſed ex ipſis locis colligi poſſet.* Quibus ex verbis ſtatui poſſe putabam quo ordine oppida illa ſita ſint. Verùm ne error errore tanquam clauus clauo pelleretur, chartam chorographicam conſulere malui: vnde agnoui Pernas Galliæ proximas eſſe (ſtatim poſt Hedinum) ſequi Lilerium, deinde Teroanam ad læuam. Itaque locum hunc ſic conuerto, *Vt hac ratione iter Lilerij ac porro Teroanæ, quæ ab eo millia paſſuum octo læuam verſus diſtat, tutum eſſet, quoties Pernis commeatum illuc duci oporteret.* Sic enim loci ſenſum ad regionis ſitum exigendum puto. Gallica quidem verba paulo aliter legi poſſent, vt hunc ſenſum primo aſpectu dilucidè ferrent. Sed non ſtatui codicem ipſum mendis repurgare, quibus carere non videtur. Quod ideo moneo, ne quoties ab illius verbis diſcedere videbor, ſtatim me erraſſe quiſpiam exiſtimet: ſed rem ipſam, antequam quicquam pronunciet, propius diſpiciat. Quale illud eſt quod pag. 82. ver. 3. duo peditum Italorum millia ponere non dubitaui, quum ibi ducentos tantùm Gallicus codex habeat. Pag. 152. ver. 13. poſteritatem verti. Pag. 208. ver. 44. offendunt. Sunt autem verba Gallica *ligue* pro *ligne*, & *trouble*, pro *trouua*. Item pag. 323. ver. 13. ductos ferentarios interpretatus ſum, quum Gallicè ſit *douze cens*, nempe pro *deux cens*. Plura non proferam, nequis me quod in manticæ tergo eſt occultare, & alieni codicis errata notare obijciat. Sed qui locos attentè leget quos citaui, reperiet emendationes noſtras veras eſſe. Pag. 376. ver. 3. lege, Alcimontius cum militibus, ciuibus, &c. Pag. 399. ver. 5. Boboncæ. Alia quæ ſupereſſe facile fateor, quia neque ſenſum violare neque ſcrupulum vllum inijcere poſſunt, lector (vt ſpero) deprehenſa facilè & humaniter condonabit.

FRANCOFVRTI AD MOENVM
EXCVDEBAT ANDREAS WECHELVS,
ANNO SALVTIS M. D. LXXIIII.

G. 38.

L.V.
92.

Digitized by Google